

ԺրճՅ Շամիլով
(ԺրճԵ Շճմո)

ԲՅՐՅՅՅՅ

Institut kurde de Paris

K.C. 1623

~~B9~~ LITTERATURE

SEM ~~ARAB-SEMO~~ ARABÊ SAMILOV

BEREVOK (RECUEIL DE 3 TEXTES: BERBANGO
JIYINA BEXTEWAR, HOPO) EN KURDE CAR
CYRILLIQUES

ÈRÈVAN
EVERAN 1969 57IP EX. N°2

N° D'ENTREE: 736

LIV. K.C. 1623 (3)

23/11/2017

923 SEM BER

Institut kurde de Paris

NO = 736

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

АРАБ ШАМИЛОВ

(Арабе Шамо)

Б Э Р Э В О К

Institut kurde de Paris

НӨШЬРӨТЭ „ՀԱՅԿԱՍՏԱՆ“

ԵՐԵՎԱՆ — 1969

ԱՐԱՅ ՇԱՄԻԼՈՎ

(Արաբե Շամո)

(на курдском языке)

Տ Ե Ր Ն Ի Կ

ԱՐԱՅ ՇԱՄԻԼՈՎ

(Արաբե Շամո)

(Քրդերեն)

ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՄ

« Հ ա յ ա ս ա ն »

БӨРБАНГ

Institut kurde de Paris

Ве бэрэвока нвиск'аре к'ордай советиейи э'йан Э'рэб Шамиллова се э'франдынед ми пат'нэ шиварк'ыне. Эвын: „Бэрбанг“, „Жийина бэхтэвар“ у „Г'опо“.

„Бэрбанг“ бь к'т'ебэкэ башқэ сала 1958-а пат'яэ чапк'ыне. „Жийина бэхтэвар“ жь дө к'т'ебайэ. К'т'еба э'wльн бь ми нави сала 1959-а пат'яэ чапк'ыне. „Г'опо“ к'т'еба „Жийина бэхтэвар“-э дөданэ, йа кö щара э'wльн ве бэрэвокеда те чапк'ыне.

К'т'еба „Жийина бэхтэвар“-э э'wльнда хвэндэване р'асти һьнэ қөwмандьна бе, кö эви дэрһөқа ванда „Бэрбанг“-еда хвэндийэ.

Institut kurde de Paris

К'ОЛФӨТЕ МЭ, ЗАР'ОТИЙА МЫН

Шэмо көрманщэки к'эсиб бу, жь эла һ'эсьнийа бу. Дьчу бэр дэваре хэлце ль қэза Сөрмэлие, бэре эв қэза т'эв шэлате Р'эwane бу. Wэхте жьна шийэ пешьн мьр, эши һәрдо көр'е хwэ: Дэвреш у Бьро һьдан у жь қэза Сөрмэлие дэрк'эт, ле-да чу, идаре ши ль шедэре нэдьбу. Шэмо р'еда гэлэ чэтьни дитьн, чьмкө барбьре ши т'өнэбу, эши һәрдо көр'е хwэ һьлдьгьртьн, йэк дьда пьшта хwэ, е дьн жи дьда бэр дьле хwэ. Бьро ши чахи се сали бу, ле Дэвреши һе дө сали бу. Қэт тыштэки ши ьди т'өнэбу, хенжь льһ'ефэкэ кэвн.

Р'еда, гава тэ'ри дьк'этэ э'рде, Шэмо хwэ дьда бэр диwара у қэфе зьнара. Алики льһ'ефе бьн зар'ар'а дькьр, алие дьне жи давитэ сэр ван, wэки зар' сэрма нэкьн. Хwэ жи бь к'ьнше хwэва р'адьза. Р'ожед һэва сар буйа, Шэмо сьбе шэбэце р'адьбу, сэргин т'оп дькьр, к'урма эгьр ледькьр. Зар'е ши хwэ бэр эгьр гэрм дькьрьн. Паше диса р'е дьк'эт, дьчу. Р'еда, нав гондада, хwэр'а нан бэрэвдькьр, оса идаре хwэ у зар'е хwэ дькьр, һ'эта һат дэрк'этэ шэлате Қэрсе, гонде һөр'ома — Азате. Азатеда эз у дө хушкава жь дийа хwэ бун.

Шарэке, эварэкэ звьстане, эм т'эв дора тэндуре р'уньшьт'бун. П'ак те бира мын, баве мын мэр'а гьли дькьр у wa дьгот: — Эвар бу. Баранэкэ һур дьбари, баки сар жи пер'а дьһат. Эз у зар'ава шьл бьбун, мэ сэрма дькьр; эм һатьнэ к'елэка гондэки. Эw гонд Азат бу. Мэрэкэкэ т'эк к'елэка гонд һэбу. Мэ хwэ ль мэрэке гьрт, чун к'этьнэ мэрэке. Нане мэ мэр'а бол һэбу. Ле мэрэкеда арду т'өнэ бу, wэки мэ хwэр'а агьр

дада, хвэ пе гэрм, бькра у, к'ынше хвэ зьпакьра. Кур'э-кур'а зар'а бу, дьгрйан... Мьн пышта хвэ вэкьр, һэрдö зар'ö жи кьрьнэ п'ашла хвэ, гэрм дькьр у бэр дьле ванда дьһатьм, вэки нэгрин.

Льһ'ефа хвэ мэ нэдьһышт шьлбэ, чьмкö сьт'ара мэ шөве һэр эв льһ'еф бу. Қöлч'эки мэрэке гиһа теда һэбу. Вөхте тэ'ри к'этэ э'рде, зар'ö һе дьгрйан, кэр' нэдьбун. Мөщала мьн һатэ бьр'ине, эз р'абум, мьн гиһа жь һэв вэжанд, орт'а гиһе к'уркьр, льһ'еф р'ахст, зар'ö кьрьнэ нав у гиһа жорда авитэ сэр. Эз жи к'этмэ нава гиһе. Мьн хвэ да бэр пышта зар'а у вэлэзйям. Зар'ö зу гэрм буи, ьди нэдьгьрийан, зар'ф нөк'ьшанд, зар'ö к'этнэ хөва ширьн.

Дьле мьн һ'эвэки р'өһ'от бу. Гөһе мьн жи сөдьр'и жь дэст гьри у зевэ-зөва зар'а. Эз к'этьмэ мьтала, дөшöрмиш дьбум, чьмкö мьн э'сөйи нызан бу, эзе ван зар'ава к'öда һэр'м... һэр'эмэ к'ижан гөнди, е кö мьн нас бькьн, вэки эз р'еншбэрике хвэр'а бьгрьм? Алики жи ьди вөхте р'еншбэрике жи дэрбаз бубу....

Ван мьталада эз жи вөхтөкө шөве хөвр'а чум. Ньзам эф йане һьндьк эз р'азам, ньшкева р'өқинийа дери һат. Эз һ'ышйар бум. Мьн ньһер'и р'ө һатьбу нивро, к'öтөкэ мэрэкеда тиренща тэ'ве дабу бьп'ийа мэ. Жь бьн гиһеда мьн динна хвэ дае: морики т'ьжи, һ'өрпозн, бөжинэкө дьрежэ ле, қаси өждаһэки, қафэки тэр'ьки ле, сьмелнэ бьжоқи қальнэ ле, бөрике ч'э'ва һатьбун, к'этьбуно сэр ч'э'ва, мэрьв қэ нызанбу ч'э'ве ви һанэ йан на, дьрганэкө һ'эсьни дестда, дөре мэрэке вөкьр һатэ һөндөр'е мэрэке. Мэрэкэ һ'эвэки бьн'эрдн бу. Вөхте эви льнге хвэ п'епэлингада авит, бэре хвэ да гиһе у һедика һат. Эз тьрсйям, вэки эва мэрийа мэ бьбинэ, вө мьн зар'ава бьк'өтэ, бона ви гиһае хвэ, чьмкö льнге мэ һ'эр'и буи, гэлэ гиһа бэр пе мэ зайи бьбу.

Мьн гиһа һедикава бэр ч'э'ве хвэ да алики, бь т'ьлнийа гиһа қöлкьр у дина хвэ да ви чька вө чь бькэ. П'ак динна хвэ дьдае у р'ьнд жи дьбиньм. Вөхте һатэ орт'а мэрэке, чава кö дөвса льнге мэ дит, ньшкева сөкьни, дина хвэ да дөвса льнге мэ, куз бу, сэрда ньһер'и, лэма жи мьн хвэ öса тэландийэ, бина хвэ ч'ькандийэ, вэки қэт бин жь мьн дэрнае. Öса кэр'ьм, вэки эз п'ак т'эхмин дькьм, чава дьле мьн дөвөжэ. Эз дьтрь-

сьм. wәки әw мә бьбинә у текә қалмә-қалм. зар'өе зьравқәти бьбьн, мьн әва йәка бәр ч'ә'ве хwә дитийә.

Әw мәри вәгәр'ийа чу, бәр дәри диса куз бу, дәwса льнге мә ньһер'и. Wи чахи Дәwреше кәр'е мьн һ'әзинг да хwә, wәки wәлгәр'ә сәр к'еләка дьне. Мьн һәрдо дәста қайим гьрт, wәки қәт нәल्पьтә, дәнг же дәрнәк'әwә у әв әждае тәр'ьки мә нәһ'әсә.

Диса дора хwә ньһер'и, ль һ'әр'ие ньһер'и у льнге хwә авит, дуз һатә незикки гиһе. Ле ньһер'и гиһа т'әв п'епәс кьрьнә. Ньшкева бь зьмане хwә бу бьлә-бьла wи, хәбәрда. Мьн фә'м нәдыкьр, әwи чь дьгот, ньзам дьда хәбәра, йан ньфьр'и дькь-рьн. Әwи әw дьрган хwәшә wәкьр, wәки гиһе р'акә... Ле wәки әwи әw дьрган гиһер'акьра, дьргане we зар'а к'әта, зар'ө бь-риндар бькрана. Әwи кә мьле хwә бьндкьр, дьргане жорда бинә, гиһе р'акә, әз ньшкева жь нав гиһе р'абум. Алики ньч'е льһ'ефе жи сәр сәре мьн бу.

Чава әwи әз дитьм, бу әйжинийа wи. Дьрган авит у р'әви, чу дәрва. Зар'ө жи һ'ешйар бун, пьрсин. „Баво, чь қәwьмийә? Мьн гот: „Қәт тыштә нәқәwьмийә, хwәһе мәрәке һатийә, дьбе, р'абьн, бәсә р'азен“.

Лә'зәки шунда гөнди һатын, жьн у зар'ава т'ьжи сәр мә бун. Жь мьн пьрсин: „Тө чь мәрлийн? Мьн wанр'а һ'але хwә у зар'а гьли кьр. П'ирриңийа шьмаә'те бу ль мә у хwәһе мәрә-ке дьк'әнийан...“

Баве мьн әйни wи гөнде һөр'омада — Азатәда, хут мала wи һөр'омида бу р'еицбәр. Наве wи Т'одор бу. Ль wи гөнди йәкә к'өрд һәбу. Баве мьн зәwьщи. әwa к'өрд стәнд.

Дйа мьн дьчу малада дьхәбьти: һьри дьшушт, шә дькьр, т'әши дьр'ьст; т'әви чедькьр у шөхөле майин дькьр. Дө хушкөд мьн жи һәбун — Ч'ич'әк, Гөгә.

Баве мьн һавине дьчу бәр дөwер, ле звьстане дьбу хөламе wан, чьмкө зар'ө һур бун, һәқә һавине т'ера мә нәдыкьр, мә сәре хwә пе хwәйкьра.

Әw мәрәка әм теда дьман, мә тәндур кьрьбуеда, ле тәндур-ра мә звьстане гәлә р'ожа нәдһатә дадане. Әмә бе дәwар бун, сәргине мә т'өнә бун, әw сәргине мә чоле бәрәв дькьр т'ера мә нәдыкьр.

Һәрр'о дйа мьн дьчу малар'а р'ожһәқ дьхәбьти, дйа мә ла-wайн wан мала дькьр, wәки изьна мә зар'а бьдьн, әм гома

ванда йане тәшла ванда р'унин хвә гәрм бькьн, һ'эта дйа
мә шөхөле хвә к'ота дькьр. Звьвстане гоме пезда у тәшлада
гәрм бу. Кулака дькьрә сәр мә, вәки әм мьқати афьр'е дәваре
ванбьн, нәһельн гиһа йан кәрч'ом тек'әвә дәстп'е ван. Әм сьбе
һ'эта эваре бәр афьр'е һәспа, гамеша у дәваре майин, нот'ла
п'әпука, т'и, бьрчи дьман һ'эта дйа мә шөхөле хвә к'ота дькьр.

Вәхте әз п'ьр' һьндьки мәзын бум, ьди фә'мдькьр, мьн
зә'ф дьхвәст бьбмә дуажо. Бьред мьн гьвьрк бубун, бьһара
баве мьнр'а дьчунә чоле, али баве мьн дькьрьн. Баве мьн әв
һини р'енщбәрие дькьрьн.

Бьһарәкә ә'вльн бу, вәхте бәләки к'әтьбунә ә'рде, тә'ве
ьди гәрмайа хвә дабу һ'әму ч'йа у нәшала. Бәре бәләкйиһа қал-
ч'ич'әка кәлилк дабу. Мәрвь нәдьхвәст жь дәрва бе мал. Пәз
жи ьди дьчу ч'ерә. Р'ожәкә хвәш бу, изна мьн дан, әз жи ванр'
р'а чумә бәр дөвер. Паше, вәхте һәва лап гәрм бу, шарна
изна мьн дьдан, әз ванр'а дьчумә бәр пез, щие дур. Пәз зуда
забу, к'аре бәрха дькьрьн. вәки бәрх жи дәрк'әвнә ч'ерә. Баве
мьн изна мьн да, әз бумә дуажо. Әв р'ож р'ожәкә мьнә з'әф
ә'зиз бу, шабуна льнге мьн ә'рд нәдьгьрт. Дйа мьн дәвса һә-
вана нен, т'орбәки бьч'ук мьнр'а дьрубу. Бәнәки сор жи ави-
тьбу т'орбә. Гава кә мьн т'орбә давитә п'ие хвә, бәньке сор
жи һәрдо алийава сәр мьнда дьһатьн. Әз зә'ф к'ав дьбум у
мьн т'ьре әз ьди шьванәки т'әмамьм.

Р'ожед ә'вльн, әм кә чунә бәр пез, we р'оже дйа мьн жи
мәр'а һат, нишани мә дьда п'ьнщар'а чоле: сьпльнг, тьршо,
мәндьк у е майин. Бь we п'ьнщар'е, мә р'енщбәре чоле гәрәке
нане хвә бьһара. Дйа мьн незики һ'әвтеке мәр'а дьһат, һәр
шарәке дө-се сьһ'эта зедә нәдьма. Мә кә п'ьнщар' наскьр, ьди
дйа мә мәр'а нәдьһатә чоле.

Һәр сьбә-сьбә дйа мьн нан у хве дадьгьрт у дьгот:

— Лао, нане вә һьндькә, ле ьди һун бьһаре к'әтьнә,
хвәр'а п'ьнщар'е бьчиньн, пез бьдошьн, пе нане хвә бөхөн.

Вәхте мә п'ьнщар' бәрәвдькьр, бьред мьн бир дькьрьн,
п'ьнщар'а харьне у һешнайа мина we жь һәв к'ьвш нәдькьрьн,
нас нәдькьрьн. Мьн п'ьнщар'а харьне нишани ван дьда.

Эвара, вәхте әм дьһатьнә мал, дйа мә шив дьда мә, сәр
шиве дьбу хәбәрдан дәрһәқа нан хвәрьне у п'ьнщар'а чоле,
лашька дьгот:

— Касэк нот'ла Ә'рәб п'ыншар'е нас накә, әм бир дькьн, Ә'рәб п'ыншар'е нишани мә дьдә, мә һин дькә.

Дйа мьн ша дьбу, дьгот:

— Көр'е мьн ақьлә, вәки мәзынбә сыламәти, көр'е мьне бь-
бә сәршьванәки пьспор.

Баве мьн жи нишани мә дьда фәсала ч'ерандьне, щиед хвәш, к'ижан һешнайи зьрарә жь пезр'а, к'ижан нә зьрарә. Гәлә щара баве мьн жь мьнр'а дьгот:

— Лао, пәз щарна жә'рие дьк'әвә, хуне гәрәке же бьднә бәрдане, вәки һ'әйван т'әләф нәбә. Ә'вле бьһаре пәз қьр'а дьч'ерә, т'ьме шор'әкәте дьк'әвә, гәрәке һун ви чахи мьқатбьн, пәһельн пәз шор'әкәта ә'вльнә бьһаре зә'ф бөхвә. Ч'ере гән-гәзе жь һ'әмушка четьрә. Ле йа лапә чәтьн бона пез әв к'ә-пәнәкә.

Гәлә т'әми дьданә мә у әм һини шьвантие у гавантие дь-кьрьн...

Вәхте чайир гөр'бун, һешнайи эп'ещә бол бу, дйа мьн дйса мәр'а һатә чоле у әм һини һешнайа майин кьрьн, е кә тенә к'әландьне, дькьнә нав харьне. Әв п'ыншар' сог'ик бу, спидак, гульк, мәндьк, п'әқаск у е дьне бун. Әв п'ыншар' мә ль чоле дьчьни, дькьрә т'орбе хвә, дани мал. Дйа мә жи т'әв т'әмьз дькьр, һьнәк дькьрә гәвлаз, һ'ышк дькьр, һьлдьда бона зьвьстане, һьнәк жи дькьрә тьршине.

Ле вәхте әм һ'әвәки мәзын бун, ьди дьк'әтә пайизе, дйа мә т'әми дьда мә, вәки һәр йәк жь мә гәрәке п'ешә пәсарие һ'ышкьри банийа мал. Мә һ'әму гьли-готьне дйа хвә бь дьл у әшқ дьқәданд. һ'әта к'әтә к'урайа пайизе, мә эп'ещә ар-ду бь ви тьһәри т'оп кьрьн, анин. Де у баве мә мәр'а ша бу-бун. чьмкә әм қәт вала нәдсьәкьнин у дәстәвала жь чоле сәр маледа нәдьһатьн.

Пайизе әмә р'утә-тә'зи бун. Мә зә'ф сәрма дькьр жь дәст шьлие-шьлоп'е, һ'әсрәтийа мә щики гәрм бу, вәки мә хвә ле гәрм бькра. Мә дьгот: „Гәло к'әнге пайизе бе. бәрф бьк'әвә, әм һ'әйванәт бәла бькьн у һәр'нә мала хвә р'әһ'әтбьн“.

А бь ви тәһәри дәрбаз бу сала ә'вльн, р'енщбәртийа мьн.

Ньвине мә льһ'ефәкә мәзын бу, йәкә бьч'ук бу, кәлаваки п'әр'ьти қәльқәлки бу у дә һ'әб қьсил бун. Мә дани п'әләха р'ьндә нәрм р'адьхьст, қьсил жорда давитә сәр, кәлав жи т'оп дькьр дьда бәр сәре хвә. Щие мә зар'а башқә бу. Гәлә щара

мэ зар'а қыр'ка һэв дьгьрт, чька к'ижан жь мэ тек'эвэ орт'е.
чьмкө орт'э гэрм бу...

Ле эзи жь т'эва ч'уктьр бум, т'ьме эз дьк'этм орт'а т'эва.

Бэрэвкьрына п'ыншар'е у т'опкьрына сэргина һ'эвэки һ'але
мэ хвэшкьр.

Ве звьстане, вэхте мэ пэз ль мала бэла кьр, ханне мэ
ьди гэрм бу. Ардуе мэ эп'ещэ һэбу. Дйа мэ эшқ у дьл тэндур
дадьда. Вэхте тэндур гөр' дьбу, эм дора тэндуре р'удньштын.
Ле чахе дйа мэ нан дьп'э'т, к'ота дькьр, дани п'от у п'аласе мэ
давитэ сэр тэндуре, дьньхамт, вэки тэндур сар нэбэ, эм шок
сэрма нэкьн. Эвара эм р'удньштын дора тэндуре, ньвншэк
жорда давитэ сэр тэндуре у лынге хвэ теда гэрм дькьр.

Һэфе пез баве мьн дьстэнд шара п'эрэти, шара жи гоньм.
Сэре пэзэке дьк'эт гьрванкэк гоньм, ле сэре доварэке дьк'эт
гьрванкэк у нив гоньм, жь э'вле бьһаре һ'эта паййзе....

МӨРК'ЭБА МӨ, Р'ЕНШБЭРТИИА НАВА УРЬСА

Гоньме т'опкьри жь һэфе р'еншбэри, баве мьн бь пышта
дьбьрэ эш у бь пышта дани. Баве мьн гэлэки һ'эйра барбьрэки
бу.

— Уи чахи һ'але мьн ве хвэшбэ,— ва дьгот баве мьн...
Р'асти жи бе барбьр һ'але мэ чэтын бу. Сэва шэмэ гоньм,
йане шәһ мэ стөе хвэ бэр хэлфе хар дькьр, вэки барбьрэки
бьднэ мэ. Ле кулака, вэки барбьр жи бьдана мэ, эв жи нэ
бадиһэва, гэрэке эм бона уи барбьри р'ожэке йане дө р'ожа
сьбе һ'эта эваре бьхэбтииана. Бона к'ьр'ина мөрк'эбэке баве
мьн сале манэтэк, йане дө манат жь һэфе хвэ дьда алики.
бэрэ-бэрэ т'оп дькьр. Се-чар салада се манат т'оп кьрьбу, нав
к'ьншькада гьредьда, дькьрэ қөт'икэ һ'эсын, эв қөт'и жи дькь-
рэ т'ер'а мэ, дьданэ гоше стер'.

Әви шара дани к'ьншьке хвэй п'эра жь һэв вэдькьр у
көлура п'эре сор р'одькьрэ п'еша хвэ, дьжмарт. Жьмартынеда
эви у дйа мьн али һэв дькьрын. Һ'эсабкьрына п'эра вана
шарна шаш дькьр у дэст пе дькьрын шарэкэ дьне һ'эсаб дькь-
рын. Шарна, звьстане, ниве шэве эм зар'ө һ'ышйар дьбун, мэ
дьдит, чава дйа мьн у баве мьн эв п'эрэ һ'эсаб дькьрын. Т'эв
п'эре сор бун: йэк капек, дө капек, се капек у йэк шэйи бун,

йәк манате һ'әсабкьри дабунә сәр һәв. Паше диса дькьрьнә нав к'әншька, гьредьдан, дькьрьнә қөг'ийа һ'әсьн, диса дькьрьнә we т'ер'а мә кәвн у дьданә гоше стер'.

We звььстане баве мьн бу хөламе маләкә дәвләти, Пабле Триандафилов. Гәлә дәваре ви һәбун у ашәки ви жи һәбу. Көр'е Пабле офисер бу. Бьһаре, мәһа марте, һәҗе баве мьн дане: чар манат у шьнеләки кәви п'ешк'еши баве мьн кьрьн сәва хәбата шийә р'ьнд.

Ви чахи баве мьн к'әрәк к'ьр'н. Мә зар'а дора к'әре гьрт, бь эшқ, қир'ни у гази ашин кьрьнә мале— мәрәка әм теда дьман. И'әта ви чахи т'ө чар'е бәр дәрә мә т'әнә бу. Мә т'әва we гөһдьеҗа хвә һ'ьздькьр. Мәрк'әба мә авьс дәрк'әт, һавине за, шәшькәк ани. Әм п'ак мьқати һәрдө гөһдьеҗе хвә дьбун. һавине мә дәст пе кьр һьндьк-һьндьк гиһа бь дәста дьчьни, зьһа дькьр у эвара дьла сәр пышта к'әре, дани мал. Бь ви тәһәрц мә бәрә-бәрә альфе гөһдьеҗа хвә һазьркьр. Чава барбьр, гөһдьеҗе эп'ешә һ'әле мә хвәшкьр: мә сәргин бь баре к'әре жь чөле дани мал, бь баре к'әре гәнъм, шәһ дьбьрә аша у дани, гәлә шөхөлед майин дькьр.

Ви чахи эз ьди һанчикә т'әмам бум. Баве мьн эз чөле дьһьштьм шөм бьре мьн, дөвар дьспартә мьн, хвәхвә жи шарна дьчу мал.

Саләк-дөдө к'әтно орт'е. Бьре мьн ьди гаван у шьваньнә т'ам бун. Әм гөндәки т'әзәда дьман, гөнде Алек'сандровске, ви гөндир'а мәрне быһәли дьготьн К'омәсор. Пәй we йәкер'а, вәхте мә гөһдьеҗа хвә стәнд, пайиз һат, һәҗе мә сьламәти к'әтә дәсте мә. Гөндие Азате готьнә мә: әм ьди р'еншбәрне һадьнә вә. Әм чунә Алек'сандровске (К'омәсоре).

Ә'йни ви чахи гөһдьеҗа мә дьһа п'ак кери мә һат. Мә Пот-п'аласе хвә у чь тьште майин һәбун, кьрә барәки, да сәр пышта к'әре, қьспл, фәрақ у һур-муре майин мә кьрә чә-валәки, да сәр баре к'әре, бәре хвә да гөнде Алек'сандровске у һеса әм гьһиштьнә ви гөнди...

Мәләган т'әв һатьбуһә сьргункьрьне жь Урьсете сава дине вани нәһәқиқәти, чава дьготьн әрмәнциһа. Әв гөнд жь шь-һәре Қәрсе һ'әвт километра дур бу, ле чь щики к'ав һатбу авакьрьне, сәр ч'әме Қәрсәчае, ви вәлатида ьди ч'әм жь ви ч'әми мәзьнтьр т'өнәбу. Дора ви ч'әми, һ'әта ч'әв-ч'әва дьбь-р'и мерг у чимане ван бун, нот'ьла халичәкә хәмьланди, бәса

т'эв т'эжи кӧлилк дьбун: жь мерга ведатьр зэви бун, нот'ла квадрата шин дькър. Нав синоре ванда хатьбу чекърне щэ-
вэкэ мэзын. Р'ожед навина, вэхте тэ'ве дьда ви ч'эми, ве
щэве, зэвийа у мерг-чимана, тэ дьгот зозанед Элэгэзенэ хэ-
мьлинэ. Пыш һэр малэкэ мэлэгана һэбун бостан. Ван боста-
нада мэлэгана дьчанд: картол, к'элэм, гьзер, шельм, сылр,
нок, ниськ, хьйар у тыштед майин.

Бьһаре, вэхте шинкайи гӧр' дьбу, гӧнде Алек'сандровске
нав кӧлилкада, мер-чиманада, бостанада ӧса дьхэмьли, мэрвь
һ'эйр-һ'эжмэк'ар бу ле бьһер'ийа, жь дэст бин-бӧг'за кӧлил-
ка эв бэст т'эв мэрвь т'эре баг'е севанэ. бин же те.

Урьс (мэлэган) эк'нчинэ п'эр'э р'энд бун. Вана бь ма-
шина хэбата хвэ дькър, э'рд р'адькърн бь к'отане дӧ гисьн,
се гисьн, гиһа дьдрутн бь машина һэспа, ле вэхте тьрмьхкь-
рне вана тьрмьхэкэ һ'эсьни мэзын дани бэр сэре чайире, йа-
не мерге у зэвие, дӧ һэсп теда гьредьдан у эв дьрун чэнд сә-
һ'этада т'оп дькърн, дьданэ сэр һэв, лод дькърн. Һ'эрче эк'н-
не вани майин һэбу, һәрке гэным буйа, шәһ буйа, йане тыштә-
ки майин буйа эв жи т'эв бь машине дьһатэ чандьне у дьруне.
Лэма жи нане ван жь нане гӧнде дора ван четър дьһат. Гава
кӧ ч'э'ве мэрвь зэвие ван дьк'эт, к'ефа мэрийа пер'а дьһат.
Гэлэк пэз-дэваре ван һэбун.

Алек'сандровскеда һэбун дӧ қэбил. йане п'арэвэдьбун сэр
дӧ дина: ниве ван мэлэгана „постояние“ бун, ниве дьн жи
„пригуни“ бун. Эва һәрдӧ қэбиле вана жь һэв дьһатын к'эв-
ше һэр али динва: қэбиле ван у к'эшише ван жь һэв башқэ
бун. Р'ожед лә'де, йан р'ожед ванэ э'зиз, қэбила „пригуна“
бь к'ыламед дӧә'а банздьдан, хвэ һьльдрошандьн, дьбьрн,
данин, минани һьнэ дэвреше к'ӧрда, вэхте дьк'эвнэ мәһ'эке.

Мэлэгана хвэ һ'эсаб дькърн „хвәденас“, ле мьләтед ма-
йин, вана һ'эсаб дькър чава „хвәденәнас“, нэ т'эмьз у хьраб.
Мэлэгане дэвләти кулак — хвэ һ'эсаб дькърн чава „софи“,
„хвәденас“, ле эв т'эв дэрэв бу. Вана сьбе һ'эта эваре әм
бадһһэва дьданэ хэбате, һьм әм, һьм жи к'эсиб-к'усьбе гӧнде
хвэ мэлэган. Әв р'енщбәре хвэ ӧса дьк'ӧтан, кӧ данинэ һ'а-
ле кӧштьне.

Әз заньм п'ак те бира мьн, ван мэлэганед „хвәденас“
п'архан у дәсте гавана дьшкенандьн. Һ'эсэнәки бэлангаз
К'омсоредә һэбу. Матве кулак дӧ дьран дәве вида шьккенан-

дын у мьле ши сэрэт кър, сэва we йэке, wэки дө га к'этьбунэ сэре зэвийа ши. Н'эсане бэлэнгаз һэрр'о сонд дьхар, дьгот:

— Н'эйран, га qэ нэк'этьбунэ зэвие, һэр сэре зэвие дьч'ерийан, зьрар мьн qэ т'ө нэдабу ши, хwэде айьке мьн бэлэнгази жь wir'a нәһелә...

Дьгрийа у wa дьгот:

— К'е шькйате гаване бэлэнгаз пьрс бькэ? Диwan жи әw дәwләти хwәхwәнә.

Жь т'эва дәwләтитьр к'әшише qәбила мәлэгане „паста-йани“ бу; наwe ши Силиврест бу, әw хwә жи глави бу.К'әшише мәлэгане „пригун“ Матвей Лукерин бу, хуна к'әсиба дьхар у гәлә мер бь к'өтана ши сэрэт бун, һьнәк жи мьрьн, өса бейсафи бэлэнгаз дьк'өтан. Гьли дькьрьн, wәки әви Матвейн таванәки к'әсиб — әрмәние каг'дәган авитә печ'ке, сахә-сах шәwьтанд. Әз we йэке баwәр дькьм, чьмкө шарәке әз у баве хwә чунә щәм нәчәликә qәза мә шькйат сәр Матвей Лукерин. нәчәлик һьла сәрда әм данә бәр qамчийа, к'өтан. Диwan жи әw бун, чаwa дьхwәстьн, өса жи дькьрьн.

Р'әншбәре мәлэгана әм т'әне нибун, әw кәрие-сурие мәзын мьн готьн у әw нахьред дөwер мә т'әне нькарьбу бьч'еранда, хенжь мә, чәнд гаван у шьванед дьн жи һәбун, ед кә нот'ла мә бэлэнгазида бун. Ле әw гаване дьне е зар'е wanә һур һьндьк һәбун, ед һьнәка жи qәт т'өнәбу: ләма жи һ'але wan жь һ'але мә четьр бу. Әw һәqe wan дьстәнд т'ера харьна wan дькьр. Йәк жь wan пак те бира мьн.— Щәwое п'ир К'әло жер'а дьготьн, һьнәка жи дьгот— „П'ир Щәwо“.

Р'астә, наwe п'иртиә сәр бу, чаwa наwe шехтиә сәр баве мьн бу, ле сал донздәһ мәһ бу ль дәре хәлqe бу, батрак бу, анщах сәре хwә хwәйдькьр. П'ир Щәwо кәсәки ши т'өнәбу, бе жьн бу.

Щәwо, чаwa мәрики wәһ'ид — т'әне, дьбу һәвалә баве мьн, чьмкө кәсәк т'өнәбу жер'а нан бьпә'та, харьн чекьра. Дйа мьн у хушкәд мьн к'әнше ши дьшуштьн, харьн жер'а чедькьрьн. Орт'а ши у баве мьн хwәш бу. Шәвед зьвьстана дьреж дьһатә мала мә, бәр тәндуре р'удьньшт жь сәрһатие хwә, дитьна хwә мәр'а гьли дькьр. Щара жи мәр'а ч'ир'ок дьготьн. Мә т'эва же һ'эздькьр. Мәрики бэлэнгаз, р'астго, дьлсах у һөрмәт бу. Әм qә же нәдьхәйдин, wәки шарна гөһе мә зар'а дьк'ьшанд, кә әм, зар'ө, һ'әwәки кәр'бьн, бьһельн мәзын дәнге

нэв бьбһен. Эв хвэ һе сахбу ль гонде Щамушвана мэзында бу, нэһ'ийа Аг'баране. Сала 1925-да вэхте эз дитьм, э'щебма-ийи ма у к'энийа, кьрэ бира мьн, гот:

— Те бира тэ, вэхте ль чоле бэр дегер у малда мьн гөһе тэ дьк'ышанд, тө һини мэ'рифэте дькьри?...

Жь we шунда чэнд гыһе дьн жи зедэкр, гот:

— Гэлэ эмэке мьн ль тэ һэйэ, һунэ зар'ө бун, пенщ-шэш сали бун, стөе баве хвэда бун, мьн нан дани чоле: дьда тэ, вэки тө бьрчи нэмини... Ле ньһа тө мэзын буйи, буйи мэзыне мэ. Эз зэ'ф шамэ, вэки жь мэ гавана жи мэрие өса дэрдьк'э-вьн... Ле бэри we йэке, һе баве тэ нэкоштьбун, эз р'асти Шэ-мое баве тэ һатьм. Эви дьгот: „Э'рэб автинэ кэле, жь кэле р'эвийэ чуйэ, ньзам сахэ, йане на“...

Мьн же пьрсн: „Апе Щэво, қэ һ'але тэ чаванэ, чава дэр-баз дьки?“

Щаба мьн да, гот:

— Э'рэб, вэхтэки зэ'ф р'ьнд һатнэ. Эва вэхта э'йни вэх-та мэ к'эсибанэ, ле тэ'лэ-бэхтр'а эз ьди кальм, т'ө хэбат мьн набэ. Хэлқ хера де у баве хвэ пэри нан дьдэ мьн, эз идаре хвэ дькьм....

Һ'эвэки кэр' бу, дөшөрмиш бу, бэнгзе ви хьраб бу, һесьр жь ч'эва һатьн, гьрийа. Эз бэр дьлда һатьм, мьн нэһишт бь-ри. Ле диса ша бу, гот:

— Хвэзыла эва диwana вэхте эмэ к'эсиббунеда бун у чэтьнайеда бун, ви чахи бьһата, чьқас кулаке хунхөр һэбуна мьне бь дэсте хвэ қьр'кьрана.

Һ'ОЩУМА ГӨРА

Пайизэ лезики эв гонде эм теда р'енщбэр бун, гөр һэбун. Вана хвэ давитэ кэрие пез, гэлэ зьрар дьданэ р'э'ате. Де у баве мьн гэлэ дьтьрсийан дэрһэқа сыламэтийа пэзе кө мьн дьч'еранд, гэлэ дьтьрсийан бона мьн, заңбун, вэки эзи зар'ьм, нькарьм бэр гөра тэямишбьм. Сава гөра жи савэкэ зэ'фэ чэтьнэ. Вэхте эвара мэ пэз дани нава гонд, мэ пэз мала бэла дькьр, шькьрина хвэ данин, дьгот:

— Шькьр жь хвэде, иро жи сыламэт дэрбаз бу...

Вэхте п'ьнщар'а чоле пир дьбу, һ'але мэ р'енщбэра һь-нэки хьраб дьбу, тышт т'өнэ бу мэ пе нане хвэ бьхара, эм ван

р'ожа т'ьме бърчи дьбун. Вәхтә гәньме зәвийә дьгһишт, сьмле
нен һ'ышк дьбу, мә хвәр'а жь геньм қәлинок дьқәланд. Әв
қәлинок жи мә дьзикава дьқәланд, мөләгана сәва гәньм бь
к'отане әм жь аһ у зар дьхьстьн. Паше картоле бостана дьг-
һиштьн, мә жь мөләгана картол дьхвәст, хвәр'а дьбьрә чоле,
дьпәт у дьхар. Ле вәки мә картол жь к'е бьхвәста нәдыда, мә
ль чоле картоле бостане ван дьдзы хвәр'а дьпәт. Әв дьзийә
картола мә ч'арнәч'ари дькьр, чьмкө һәде мә мөләгана, пайи-
зе дәрәнг дьдан, ле һ'әта пайизе зьмер'е мәйн һазьр'кьри т'ера
мә нәдыкьр...

Һәр сьба, вәхтә мә дьвар жь гөнд дәрдыхьст бәрбь чоле
дьбьр, һәр йәки жь мә ч'әвә хвә дьгәр'анд, чька к'ижан жьн
йәне малхвә мале пари нан бьдә дәсте мә. Мә гәлә щара лава
дькьр, дьгот: „Тйотйә, ради бога, падай кусок хлеба“*

Гөне һьнәкә ль мә дьһат, нан дьданә мә, ле һьнәкә қә
гөһ нәдыда мә... Р'асти жь һ'әзара йәки дәнге мә дьбьһист,
нан дьда мә...

Нава жьнед мөләганада жьнәкә зәф р'ьнд һәбу, навә ве
Параша бу. Әвә гәләк әз һ'ыздыкьрм. К'ьвш бу гөне ве бь
мьн дьһат. Әз һе зар'обум, к'ьнщә мьнә пәр'ьти, мьн хвә дь-
кьрә қоһщык жь сәрма пайизе у сьбе шәбәде һе тарибана сьбе
пәзе мала т'оп дькьр, дьбьрә ч'ерә. Жь сәрме лубә-луба мьн
бу. Н'әвте дө щара, йәне се щара Параше нан дьда мьн, хьйә-
ре тьршинә дьда мьн. Зар'е ве т'өнәбун, гөне ве мьн дьһат.

Щарна жи эвара, вәхте мьн пәз нава мала бәла дькьр,
тйотйә Параше гәзи мьн дькьр, дьзикава әз дьбьрмә мале,
харьна гәрм (борш) дьда мьн. Параша к'өлфәтәкә зәф р'ьнд
бу. Жьнед мөләгана дьне қә нәдыһыштьн лынге мә сәр шемика
ван к'әвә, дьготнә мә:

— Һунә мьр'дар'ьн.

Бди к'әтьбу к'урайа пайизе, баран дьбари мьж у думане
хвә дьда р'у эрде, щарна дьбу думанәкә өса, вәки дәһ гава
мәри һәвдө нәдыдит. Тәвә һәр щар-щара әм гәрм дькьрьн. Хә-
бата чоле хьлаз бьбу. Кәсәк ль чоле т'өнә бу, хенжь гаван у
шьвана. Ле эзи нә т'әне бум, мьр'а дьһатә чоле сәе мә Қав-
р'әш, һәр гава қәт жь мьн нәдықәтийә...

Бавә мьн һәрт'о т'әми дьда мьн, дьгот:

* Мәт'е дьр'ийә хвәдедабә, пари нан бьдә.

— Лао, шьван у гаван пайнзе гэрэке чар ч'э'вбьн, гөре пайнза дэлк'ын, we пез жь тэ бьдзьн, йан жи we хвэ бавенэ пез, пез т'эви қыр'кьн, эм мал, жьн у зар'ава нава ван мэлэга-на қэ хьлаз набьн.

Әви эз һин дькьрм, жь мыр'а дьгот:

— Гөр зэф жь эгьр дьтърсэ, һан тэр'а ван даре дарч'ьра хвэр'а бьбэ, текэ т'орбе хвэ, вэки гөра хвэ авитэ пез, агьр вехэ, бьдэ бьн дарч'ьра, әве век'эвэ, текэ қуртин у һ'ащо-һ'ащокэ, сэ бәри гөрадэ. Гөр кө агьр бьбиньн у һәма бина агьр сәр к'эт, we бьр'эвьн, сэ жи we али тэ бькэ. Ле нәтърсэ, һәма кө тө бьтърси, гөре пез т'эви қыр'кьн... Гөре ви вәлати гөрнэ бәт'эрьн...

Мын жи баве хвэ архайин дькьр, дьгот:

— Баво, эз қэ ч'э'ве хвэ жь пез нақәтиньм, эзе мықатбьм.

Р'ожәкэ пайнза сар бу, мын пәз бьрэ чоле, бәри бәр'ожәки хвәш да, пәз ле бәлабу, дьч'ерийа. Мын ч'э'ве хвэ жь пез нә-дьқәтанд. Р'астә, мын тә'ште харьбу, ле әзи диса бьрчи бум, әв нане кө дйа мын дабу мын, әв нан жи мын ниви хар, ниве дьне жи да Қавр'әш. Ле әв кәре нен эз т'ер нәкьрм, һәр мә'де мын вәкьр у эз бьрчикьрм. Р'о'ьди жь нивро дәрбаз бьбу, брчи-буне зор дьда мын: т'орбе мында һәр дө-се даре дарч'ьра ма-бу. Мын пәзе хвэ ләқанд бәрбь бостана у тәлэ-тәл шәва боста-нада эз чумә һ'әта сәре толе, мын картол к'ола у жь бостан дәрк'әтм, чум щәм пез. Мын пәз бьр, жь бостана эп'ещә дур-хьст, чумә ведәре, к'идәре мын сәргин кьрбунә шкәвте, вәшартьбу, вәки шьл нәбьн. Пәзе мын кө хвэ гиһандә шкәвте, ьди эп'ещә әрд һат у гәлэ жи ч'ерийа, т'ер хар. Ынәк мәг'әл һатьн, пәз һ'эвәки сәкьни. Мын сәргин жь шкәвте дәрхьстьн, к'урма эгьр лекьр, хвэ бәр к'урма эгьр т'ер гәрм кьр у һивийа эгьр сәкьним, вәки алав хьлас бьбэ, бьминә һәр к'озийа эгьр, вәки картола текьмә нав. Бьрчибуне мәщала мын бьр'и, эз ьди һивийа к'озийа к'урме нәсәкьним, алики к'урме алав хьлаз бу, мын агьр да алики, картол кьрн нав.

Ньшкева мын дина хвэ дае Қавр'әше мын жь щи чьлапә кьр, чу к'урайа мьже, алие пез. Бу чьрпинийа дьле мын, мын т'әхмин кьр, вәки қәзийәке бе сәре мын, ле бьрчибуне жи зор дабу мын, дәсте мын жь картола надьбу. Әз жь щие хвэ нәләқийам, һәр мын фитандә Қавр'әш, әви хвэ авитэ нава мьже-думане. Әз бәр к'урма агьр р'өсса бум, сәкьним. Гөһе

мьн сэр дэнге Qавр'эш бу. Алики жи дина мьн картоле нав эгьрда бун. Картол не нэпъжийа бун. П'ьртэ-п'ьрта дьле мьн бу. Мьн дьле хвэда дьгот:

Эw к'ийэ нав мьже, думанеда, гэлo гөрэ йан дьзын. Шьванэки р'ьнди сэрwэxт. we дэнге Qавр'эшр'а бьзанбийа: эw дэнге жь се дьхат, һәр дэнге сәе дьчьнэ гөра бу. нэ дэнге сәе һәр'э мәрийа...

Чэнд дэqә к'этьнэ орт'е, паше мьн дит ньшкева Qавр'эш, э'wtинийа wi. бәрбь мьн һат, нот'ла мәрики бе һәwарие дахе у диса р'эви чу, нав мьжеда ондабу. Мьн т'эхмин кьр qэзийак qәwьмийэ у эз лэз к'этьм. Бь дэстәки р'ьщьфи мьн дарч'ьра qөл. кьрә сәре даре хвэ у пәй Qавр'эш бэзим чум, ле мьн хвэ шашкьр, дарч'ьра венэхьст. Гава кә эз незики пез бум, мьн дө гөр дитьн, йәки ми гьртьбу к'аш дькьр, хвэ дабу орт'а Qавр'эш у һәвалe хвэ, нәдһишт куч'ьк һәр'э мие хьлазкә, шәqә-шәqа дьране wi бу. Эз хвэ һ'эсийам. wәки мьн дарч'ьра венэхьстийә. Эз р'эвим чумә щәм к'урма эгьр. Мьн дарч'ьра кьрә к'урме. Wәхте алаве хвэ авитә дарч'ьре у п'ак век'эт, эз р'эвим бәрбь гөр чум, ле әwi ми бьрьбу эп'ещә дурхьстбу.

Qавр'эш кә дит эз вәгәр'иям һатьм, хвэ ль стөе гөр хьст, ле гөр qә нәтьрсйа. Гөр у Qавр'эш стө һәв пьч'кин. һ'эйфа мьн куч'ьке мьн һат, мьн ми дәве wi гөрида һьшт, эз һатмә һәwарийа Qавр'эш. һ'эта мьн хвэ гиһанде Qавр'эш ьди гөр кьрә бьн хвэ у гөр дьхәньqанд. Р'астә, гөри бьн Qавр'эшда бу, ле гөр бьнда өса дәв кьрьбу хәнәqа Qавр'эш. кастинийа һ'эй-wen бу. Мьн жи ьди хвэ незики wan кьрьбу, мәзила орт'а мьн у wan мабу чэнд гав. Дарч'ьра кә сәре шьвдареда алаве дабуе, дьшхөли, мьн да дәсте ч'әпе, эз кузи әрде бум, мьн кәвьрәки мәзын һьлда дәсте хвәйи р'асте. Эз незики wan бум, мьн агьр дьрежи позе гөр кьр у кәвьрәки мәзын авит, п'архана гөр хьст. Гөр дәст хвэда qьр'ька Qавр'эш бәрда Qавр'эш әw вәгәвьзанд, гөр ньшкева жь нав ләле Qавр'эш дәрк'эт, р'эви чу гели, Qавр'эш да пәй...

Ле һ'эта әзи wi шәр'ида бум, гөре дьне ми бьрьбу, дур хьстьбу, нав думанеда к'ьвш нәдьбу. Дәст у п'е мьн дьр'ьщьфин. Мьн хвэ дьрежи мие кьр, гөр ми бьрьбу эп'ещә дур хьстьбу. Гава кә гөр эз дитьм, ми бьрә бәр qәфа зьнер, пышта хвэ да мие, к'этә орт'а мьн у мие. Мьн жи ьди хвэ незики гөр кьр, ле шәqиникә мәзын жь дьране гөр дьхат, гөһе хвэ бәл кь-

рьбун, ле-ле бу хwэ бавита мьн. Агьре мьн ведьсийа, һ'эвэк мабу. Эз чава мэрики ч'эка ви жь дест бьк'эвэ, йане ч'эка ви һабэ, ле нэхэбьтэ, эз өса бьбум, гөр жи хwэ т'оп кьрьбу, ле-ле бу эз бьхарама. П'ак бу, мьн хwэ шаш нэжьр. Недика эв дарч'ьра ведьсийа, мьн ани незики хwэ кьр, ле мьн ч'э'ве хwэ қэ жь гөр нэдьбьр'и. Мьн дарч'ьрэкэ т'эзэ жь т'орбэ дэрхьст, да сэр алава we дарч'ьра бэре, вехьст. Ищар эв п'ак бу, алаве ньшкева хwэ авитэ дарч'ьра т'эзэ, ьди тьрса мьн фьр'и. т'эмие баве мьн, кö дабу мьн, к'этэ бира мьн, дьгот,— „wэки гөр бьзанбэ тö тьрсонэки у хами, we пез т'эви қьр'кэ“... Жь we шунда ньшкева һатэ һ'ыше мьн, wэки эз мне жь гөр нэстиньм, эв мэлэгане хунхөр we мэ бькөжэ у һэде мэ жи жь дэст мэ бьгрэ... Мьн хwэ дьрежи гөр кьр, һ'өщума мьнэ ищарьн п'ак бу, гөр ч'э'в мьн у алава дэсте мьн к'эт, бина эгьр кö незики гөр бу, эви ми һьшт, хwэ да алики, ле дела хwэ т'оп кьр, п'ьрч' ле бу нот'ла шужьн, гөһе хwэ бэл кьрьн у бу шэқэ-шэқа дьране ви, мина щэрдбашики эви мьнр'а дэ'w дани, ми нэдьда мьн. Мьн заньбу, эва бадинһэва начэ, йане иро гөре мьн бьхwэ, йане жи we зьрарэкэ мэзын бьгһижэ мьн. Ле мьрьна мьн һатьбу бэр ч'э'ве мьн. Р'астэ, тьрса мьн фьр'и бу, эз ьди ақа нэдьтрсийам, ле эзи һе т'ьфал бум, қэwэтэкэ мьнэ өса т'өнэбу, wэки текра қуртиң, гөр бьтьрсийа у ми бьһьшта, бьр'эвийа. Алики жи мьн тэхмин дькьр, wэки эз бэрэ-бэрэ сьст дьбьм, чьмкө эзи бьрчибум, дьл-һьнаве мьнэ вала бун. Эз кö кузи э'рде бум, мьн кэвьр жь э'рде һьлда, гөр һ'эвэки бэрбь мьн һат, дьса бу шэқэ-шэқа дьране ви. Мьн агьре сэре дерва дьрежи гөр кьр, кэвьрэк жи авитэ гөр. Ви шэр'е эз у гөр теда у we чэтьнайеда, ньшкева бу э'wтинийа Qавр'эше мьн, һатэ һэварийа мьн. Qавр'эш сэр кэвьрар'а чьлапэ кьр, һат...

Һ'але мьн дэстхwэда п'ак бу. Qавр'эш бае хwэ бэр мьнр'а дэрбаз бу, хwэ ль гөр хьст, гөр к'эт. Qавр'эш у гөр мина дө мэрийа дэстопьрч'ки һэв бун, һэв бьрьн, анин. Эw кэвьре дэсте мьнда, мьн авитэ гөр, ле нэк'эт. Мьн кö ищар шьвдара хwэ бьнд кьрьбу, агьре дарч'ьра мьн лап гөр' бу. Мьн хwэ незики гөр кьр, агьр дьрежи позе ви кьр. Алие дьн жи Qавр'эш мэщала ви бьр'ибу. Гөр ньшкева чьлапэ кьр, р'эви, мьн у Qавр'эш мэ да пэй, к'этэ нава т'уме шилане, мэ ьди гөр нэдит. „Мерани“ алие мьнда бу, ле эw „мерани“ бь пышти Qавр'эш бу.

Эз натъм незики мие бум, һ'эйwane дър'ышьфи, жь тырса-на, гөр се щийа бьриндар кьрбу. Wэхте аз вэгэр'ийам натмэ щэм пез, мьн дэст хwэда дит: бьзынэк we к'этийэ, гөра эw бьзын жь һэв бэла кьрбун.

Пэзе бэлабуйи мьн т'опкьр, ани незики к'урма эгьр. Эз wэстийам, жь бьрчибуне қөдум чоке мьнда т'өнэбу, бьрчибуне зор дьда мьн. Мьн зузука к'озийа к'урме ви али — ви али wэлдьгэр'анд. Картол т'өнэбун. Нава агьре гөр'да картол т'эв шэwьтибун. Эва йэка лап ль мьн чэтьн нат. Ле диса хэма мьн нинбу дэрһэда бьрчибуне, чьмкө гэлэ р'ожед өса бьрчи мьн дэрбаз кьрбу...

Эз вэгэр'ийам сэр шэндэке бьзыне. Мьн бьһистбу, гэрэке дьл-һьнаве пэза гөрахwари бьдана са. мьн өса жи кьр. Бь к'ера хwэ зьке бьзыне қэлашт у т'эв дэрхьст. авитэ бэр Qавр'эш. Мьн хwэхwэ хwэр'а дьгот: „Һежа мала мө һатэ хьраб-кьрне. Эва йа хунхөре wани мэзынэ чька we чь бинэ сэре мө бэлэнгаза. Ле алики жи мьн заньбу, wэхте гөр пез т'элэф дькьн, т'ө гөне р'енщбэра те т'өнэ... Һэр лазьмэ бэрэт'а wан бини бьдей, ле мьн нэ кө бэрэт'э, мьн шэндэке ви т'эмами дани дьдае...

Qавр'эше мьн т'ер харьбу, мина мерхасэки дора пез дьчу-дьһат....

Бди бэри эваре бу. Эзи wэстийайи, бьрчи, мьн шэндэке бьзыне авитэ сэр мьле хwэ. ани нава гөнд, бьдьмэ хwэйе we. Хwэйе бьзыне, чава мьн тедэрхьст, к'эшише wани мэзын бу, Силиверст бу. эw хwэ жи гьлави бу.

Эз чумэ бэр дэре Силиверст. Мьн газикьре, гот:

— Гьлава аг'а, һ'ал-һ'эwалэки wa мьн дэстда, иро гөра сэр кэрне пезда гьрт, wa мьн гөрар'а кьрэ шэр', wa анинэ сэре бьзына тэ.

Эви дэнге хwэ нэкьр, п'ак гөһ да мьн, ле бэрэ-бэрэ незики мьн бу, гот:

Qальм бежэ, эз п'ак набһем.

Мьн қэй гот р'астэ, щамери набһе. Wэхте эw незики мьн бу, мьн хwэ һ'эwэки бльнд кьр. wэки қальм гөһе wида щарэке дьне жи бежьм... Эви ньшкева қьр'ка мьн гьрт. Эз к'аш кьрьм бьрмэ т'эwле, мьн т'ьре we тэwледа мьн бькөжэ. Wэхте эз к'аш кьрьм, анимэ тэwле, эви эз авитмэ эрде, бь п'ьһ'ина, са-

пока у дара бса эз к'отам, эз нькарьбум жь эрде р'абума. Эз тэwледа бе һ'ыш к'этым.

Wэхтэкэ шэве бу, эз р'абум, мьн ле ньһер'и, эзи тэ'рнеда, ле дэнге баве мьн ль бэр дери те, кур'э-кур'а хушкед мьн у дйа мьн бу, дьгьрийан. Баве мьн лава дькьр, дьгот:

— Тэ көр'е мьн чава кьр? Ль к'ойя?

Эви шаба баве мьн гот:

— Һэр'э, көр'е тэ тэwледанэ, бьбэ.

Баве мьн, дйа мьн, һэрдö хушке мьн һатьнэ тэwле, ль мьн дьгэр'ийан, мьн анцах гот:

— Баво, эзи вамэ, ле нькарьм р'абьм. Һатьн к'этьнэ бэр п'ала мьн, эз р'акьрм, бьрмэ мал.

— Ах. э... Тöе бьчуйан шэм к'е? Тэе шыкйате к'е бькра? Эw хwэ диwan бу, диwana мэзын жи пышта wan дьгьрт. Һэрке бь қэйдэ-қанун р'енщбэрие буйа, чава һэйя нава һ'эму мьлэ-та, гөне мьн ви шöхөлида т'өнэ бу. Ле Силиверсте к'эшиш— кулак т'ö қануна нэдьньһер'и, хwэ жи гьлави бу. Эви сэва бьзына хwэ гöрахари жь мьн стэнд һэде мьни һавине т'эмами. Щэндэке бьзыне жи гьрт, фротэ эрмэние р'еви. Пэй we к'отанер'а эз се һ'эвтийа нэхwэш к'этым.

Эз бе һэқ мам. Эзи мэщбур бум һэр'ым бьбмэ хöламе малэке, wэки сэре хwэ пе хwэйкьм һ'эта бьһаре. Ле бьһаре дйса бьбмэ р'енщбэр. Эз гэлэки гэр'йам, wэки хwэр'а хэбатэке бьбиньм. Т'эва дьгот:

— Тö зар'и, тö һе т'ьфали, тö нэһежэйи эw нане зьвьстане, кө эм тэ бьднэ харьне, чь хэbate жь тэ чебэ?

Щарэке эз чумэ бэр дэре йэки, наве ви Иван бу, гөндийа бь навэки зедэ гази дькьрьне — Дарчо, Иван дэрк'эт, һатэ бэр дэри, пьрси:

— Тö чь дьхази?

Мьн шаба ви да, гот:

— Эз дьхазьм бьбмэ хöламе мала тэ.

Иван к'энийа, гот:

— Тö хwэ зар'и, чь хэbate дькари бьки?

— На,— мьн шаба ви да,— wэки тö мьн бьгри хöлам, чьқас хэбата тэ һэбэ зьвстане, эзе бькьм.

Wa, ль мьн ньһер'и, һ'эвэки дöшöрмиш бу, гот:

— Лэ'зэке вьр бьсэкьнэ, эзе һатьм.

Мьн т'эхмин кьр, мала хwэ дьшешрэ, we бе. Р'асти жи

öca бу. Ләзәки шунда Иван дәрк'әт, һат у дьк'әнә:

— Әзе тә быгръм чава хөлам, ле т'ө һәфе п'әрәти надмә тә, нане тә стөе мьнә, öca жи харьн.

Сәрда зедә кьр, гот:

— Ваки тө р'ьнд бьхәбьти, дьбә кө эз бьһаре, вәхте чуйине тыштәки бьдмә тә.

— Бьрабә, аг'а.— эз ша бум, мьн шаба ви да. Мьн жи т'ө дә'ва п'әра нәдькьр. Эзи р'азн бум, вәки мьн нанозько дьгрьн, чьмкө әв һәфе баве мьн дьстәнд, т'ера мә нәдькьр. Зар'е мә һур зәф бун...

Иван готә мьн:

— Иро һәр'ә мал, сьбе зу вәрә.

Ве шәве жь шабуна эз фә р'анәзам, мьн хвәхвә хвәр'а дьгот: „Гәло, дьбәк сьбе Иван п'ошманбә“.

Эваре шабун к'әтә нав к'өлфәте мале жи, әв жи ша дьбун, вәки мьн хвәр'а ши дит.

Мала мә т'әв р'азан, эз һәла к'әтьбумә мьтала. Хәбата мьн дьһатә бәр ч'ә'ве мьн. Вәхтәкә шәве, ьди ньзам к'әнге, эз хәвр'а чум. Ле һьла тә'рибана сьбе бу, эз р'абум, дәрк'әтым чум.

Гөнди т'әв һәла һе р'азайн бун. Т'әзә дьбу қир'ә-қир'а дике сьбе, банг дьдан. Эз һатьм, бәр дәре аг'е хвә сәкьним. Ләзәк дәрбаз бу. Мьн ле ньһер'и, бу р'әқә-р'әқа фьрхунәке (ә'рәбәке) һат. нава гөндр'а дәрбазбә, һәр'ә. Гава кө һат незики мьн бу, эз дитьм, га данә сәкьнандьне. Бу п'ьстә-п'ьста ван. һәвр'а хәбәрдьдан. Жь фьрхуне дө мәри пәйа бун, һатьнә шәм мьн. Незики дәһ гава ор'а мьн ван мабу, дурва кьрьнә газн:

— Тө к'ийн?

— Мьн шаба ван да, гот

— Әзьм, Ә'рәб Шамиловьм.

— Тө ве шәве һати вьра чь?

Мьн гот:

— Эз дөһ бумә хөламе ве мале у соз да аг'ае хвә, вәки сьбе шәбәфе бем. Эз һатьм, ле әв һәла р'азайинә.

Мьн дит, вәки диса бу п'ьстә-п'ьста ван.

— На.— йәки жь ван кьрә газн, гот.— тө щә'суси, к'өрде вә һатьнә дьзийа ве мале, тө жи вьра сәкьни, щә'сустие дьки, вәки ван нәгьрн.

Мьн, ле ньһер'и хэта ван чедьбэ. Мьн лавакър, гот:

— Н'эйран, эз зар'ык, исал чэнд салэ гонде вэда эмэ р'енщбэрын, к'энге вэ дьзыйа мьн дитйэ, чьма һун гьлие öса дьбен?

Гьлие һе дэве мьнда, бу т'эқинийа дери, аг'е мьн дэрк'эт. Жь дурва кърэ гази, гот:

— Нун к'инэ, вьра чь дькьн?

Мэлэганэки гот:

— Иван, дьз к'этьнэ тэвла тэ, эв к'örd жи вьра сэкьнийэ, қэрэшьлие дькэ, вэки кэсэк ван нэгрэ.

Иван р'эви, бэрбь тэвле чу. Ван һэрда жи дора мьн гьрт, сэкьнин. Лэзэки шунда Иван вэгэр'ийа һат, гот:

— Дэваре мьни сыламэтэ, кэсэк жи вандэра т'өнэ. Чька ви к'ördи вьрда биньн, эз бьвиньм к'ийэ?

Эз кö незикбум, мьн готе:

— Иван аг'а, нэ тэ эз дöһ гьртьм хöламе хвэ у т'эми да мьн, вэки эз сьбе зу бем? Эз жи һатьмэ, эвана р'асти мьн һатьн, ва дьбежьн...

Гава кö Иван һат незики мьн бу, эз дитьм, гот:

— Р'астэ, мьн эва гьртийэ чава хöлам у т'эми дае, вэки сьбе зу бе. Бэрдьн бьра бе...

Бь ви тэһэри эз жь дэсте ван һэрдö мэлэгана дэрк'этьм, хьлазбум.

Н'але аг'е мьн п'ак бу, һэбу чар га, се һэсп, дö щэ'ну, һ'эвт ч'елэк, пенщ гольк, бист у һ'эйшт пэз, гэлэ мьришк у қаз.

Щие мьн тэвгледа дэр'абэк жь т'эхтэ чекьрын, эз тэвгледа сэр дэр'аба т'эхта р'адьзам.

Хэбата мьн нэ һеса бу. Гэрэке эз сьбе шэбэде р'абума, тэвлэ пақышкьра, р'еха дөвер бьбра бавита пыш тэвле. афьр'е дөвер р'ьнд т'эмьзкьра, бьн щие ван п'эйн у кöрч'ом, ле бьр'эшанда, вэки щие дөвер заһабуйа, альфе дөвер бьдае, йа лапэ чэтьн эв бу, вэки мьн „алуркэ“ жь капэке у кае гар'а у һэспар'а чекьра. Қэвата мьн нэдыгһиште, вэки мьн капэк, ка у ав бь дара п'ак ль һэвхьста. Дьзи аг'е хвэ, эз дьк'этмэ афьр'ед мэзьнэ бьльнд, мьн бь дэста эв „алуркэ“ ль һэв дьхьст. Эва хэбата т'эв гэрэке мьн ниве шэве бькра, йан бэри бэрбанга сьбе бькра, вэки аг'е мьн нэдита. Эз дьтьрсйам, вэки аг'е мьн бьбинэ эз лынга к'этьмэ афьр'а, дьбэ кö мьн жь хэбате дэрхэ.

Сэва хэбата мьн аг'а жь мьн һ'эздыкьр. Сьбе зу, гава кō дьһатэ нава һ'эйате у тэwле, дьһер'и, һ'эму ши т'эмьзын, дэ-вари альфдайэ... Эз гэлэки дьхэбьтим, қэ жь тэwла мэзынэ тэр'ьки дэрнэдык'этым. Һэр гав вана нане мьни харьне дани тэwледа дьданэ мьн. Һэр р'ожед ванэ э'зиз — э'йд (праздни-ка) эз дьбьрмэ алие мале, эw жи паши нанхарьна бэр ван мабу дьданэ мьн.

Мала аг'е мьн чар нэфэр бун: аг'е мьн у жына ши, кōр'е ши Тимофей у бука ши Настйа.

Настйа жынкэ зэ'фэ бэдэw бу, р'энге we тэ дьгот бэрфа спи бу, чилэ-қэрқаш бу, сурэте we минани севед сор бун. Позэки кōрмиси ле бу, леве we минани бэлге к'аг'эзе тэнькэ сор бун. Бэжнэкэ орт'э, гōр'овэрэ ле бу, п'ор'е we тэ дьгот зер'е һ'эландийэ, гōлинэ дьрежэ ле. Дō гōли вэдьгьртьн, дьһат дь-гьһиштэ гузэка. Гава кō р'е дьчу, мэрвь дьгот wэрдэкэ, ви али-ви али хwэ дьһ'эжанд. Wэхте дьк'энийа, ль һэрдō сурэта го-вэке к'ур дэрдык'этын, мэрвь нэ бьхара, нэ быда ль Настйае бьһер'йа. Настйа к'ōлфэтэкэ дьлован бу... Шарна харьн жь мал дани дьда мьн, дьгот:

— Э'рэб, һане бьхwэ, тō зэ'ф дьхэбьти, тō нһа бьрчийи.

Кōр'е аг'е мьн йэк бу, Тимофей бу. Шарна эw дьчу дьк'а-на Оһанес у дьготэ мьн:

— Э'рэб, эзе чум дьк'ане, тō дō код аре хас текн мешокэ-ки, дьзикава пыш малава бини.

Эз жи дьчум, чаша эwi дьгот, мьн жи дьрэданд. Оса т'эме эз һиндыкьрьм, wэки дьзийа мале бькьм. Шарна жи дь-готэ мьн:

— Эзе ва чумэ дьк'ана Оһанес, ле тō һэр'э э'мбаре, дō п'ут гэньме к'ьр'ьки хас бини, ле тō гэрэке оса бьки, wэки баве мьн нэбинэ.

Wэхте эwi эw гьли дьготьн, эз зэ'ф бэрхwэ дьк'этым, гь-лие баве мьн дьк'этэ бира мьн, wэки т'ō щари дьзийа кэсэки нэкьм. Ле эз дьтърсийам, мьн т'ьре, wэки эз нэкьм we мьн жь хэбате дэрхьн, эз к'ōда һэр'ьм?

А бь ви тьһэри һ'эта бьһаре бь һ'окме Тимофей чь эwi дьгот, мьн дьдзын дьбьрэ дьк'ана Оһанес, дьда Тимофей у вэ-дыгэр'ийам дьһатьм...

Мәһа марте бу. К'этьбу бьһаре, бэрф ль сэре р'ийа у һ'эйата дьһ'элийа. Бэлэки к'этьбун бэр'ожа. Сьба бэрфе к'өр-

шә дьгьрт, мәрвв карьбу сәр к'өршер'а бьчуна бажаре Қәрсә у бһата. Тә'вә дьда, ч'ә'вә р'өвийа қар'ьхи дьбу. Незик дьбу ә'йда мәләгана „пасха“....

Р'ожәкә жь ван р'ожа Тимофей готә мьн:

— Ә'рәб, әзе чумә дьк'ана Оханес. тө һәр'и тәвле, си-чъл һеки бәрәңки бини бей...

Минани һәрғав, әз чум к'әтымә тәвле, мьн һек жь пунгалед мьришка т'оп дькьр. Бәре мьн шебе хвә т'ьжи кьр, паше мьн п'ашла хвә т'ьжикьр у чәнд һек һедикава кьрә к'өме хвә, к'өм да сәре хвә. Әз п'әнщәра тәвлер'а пыш малава дәрк'ә-тым. We сәһ'әте ньзам жь к'ө, Матве аг'е мьн дәрк'әт, гази мьн кьр, гот:

— Ә'рәб, вәрә вьра, әз шөхөләки нишани тәдьм.

Әз р'ьшьфим, бумә р'өсас, р'әнг жь мьн чу, льнге мьн р'ьшьфин, заре мьн һатә гьртне. Әз кәр' бум, мьн нькарьбу хәбәрда. Кәр' сәкьним. Матве аг'е мьн вәк'ьланд:

— Ә'рәб, нә әз тәр'аньм, вәрә щәм мьн, әзе тәр'а бежьм диса һәр'ә.

Дәве мьн ньшкева вәбу, мьн гот:

— Апе Матвей, әзе һәр'ьм, ве гаве бем.

Әви ва бь һ'өкмани гот:

— Нә әз гази тә дькьм, Ә'рәб!

Әз көлзьки чумә щәм. Әви қайим дәсте мьни ч'әпе гьрт у гот:

— Әв чийә шеба тәданә? Дәрхә!

Мьн бь дәстәки һеке п'ашла хвә дәрхьст ль ә'рде лодкьр. Паше әви дәст авитә кьрасе мьн қайим гьрт, гот:

— һеке шебе хвә жи дәрхә.

Мьн һеке шебе хвә жи дәрхьстьн, данинә сәр ван һека. Дәст-п'е мьн дьр'ьшьфин, чәқә-чәқа дьране мьн бун, тә дьгот звьстанә у әзи тә'зи ль чолямә... Паше готә мьн:

— К'а, һеке бьн к'өме хвә жи дәрхә.

Вәхте мьн дәст бьрә к'өме сәре хвә, вәки һека дәрхьм, ньзам жь тьрса бу, ньзам жь чь бу, чәнд һек шкәстьн, пышта стөкөра мьнда, сәр ч'ә'вә мьнда дьлоп дькьрьн. Матвей аг'ае мьн бьн левада к'әнийә...

Паше, ва зурбу, ль мьн ньһер'и, гот:

— Ә'рәб, тө зуда шөхөле өса дьки? Чьма тө өса дьки? Әзи кәр' бум. Мьн ньзанбу чь бьгота...

Диса гот:

— Р'аст бежэ, тэ чь жь мала мьн дьзийэ?

Вэки тө р'аст бежи, эз дэнге хвэ тэр'а накьм, тэ нак'отьм, тэ бэрдьм. Ле вэки тө р'аст нэбежи, эзе бь балт'а сэрэ тэ лехьм...

Ньшкева мьн да һ'ыше хвэ. Чьма эз дьтърсьм? Көр' дьгот, чава аг'а, мьн жи дьқэданд...

Матвей эз анимэ һ'эйате, гази Настйае кьр, готеда, вэки эв һэр'э нека пыш мале бинэ у қайишэк ани, дэст у п'е мьн гьреда, чу балт'э жи ани, сэр мьнр'а сажьни, гот:

— Вэки тө хвэ нэмөкөр'и, эзе сэрэ тэ лехьм. Эз гьрийам, мьн лава кьр, вэки сэрэ мьн ленэхэ, эзе т'эви р'аст бежьм.

Эви гот:

— Дэ бежэ!

Чава Тимофей көр'е ви һ'өкөм дькьр, чава мьн жь э'м-бара ви ар, гәньм у р'ун дьдзы дьбьрэ дьк'ана Оханес, мьн бса жи гот у сэрда зедэкьр.

— Апе Матвей, иро жи эви һ'өкөм кьр, вэки эз нека биньм. Мьн қэ тыштэк жи мала вэ нэдьзийэ. Вэки тө бауар наки, һэр'э дьк'ана Оханес, Тимофей ньна ль ведэре р'уньштийэ.. Мьн эв гьлне хвэ к'ота кьр у эз гьрийам....

Ле гэрэке эз бежьм, вэште Настйаа һат у ч'э'в мьн к'эт, бу п'ирқинийа ве, к'энийа, к'эне ве кем нэдьбу.. К'ывш бу, некед кө сэр сэрэ мьн шыкэстьбун, эз кьрьбумэ э'лауэтэки.. Гава кө пирьк, жьна Матвей, жь мал дэрк'эт һат, һэма ч'э'в мьн к'эт, эв жи бу п'ирқинийа ве к'энийа, к'эне Настйае у к'эне пирке кем нэдьбун...

Матвей эз һыштьм һ'эйата хвэда, бэр дери, бэрбь дьк'ана Оханес чу. Сэһ'этэк нэк'шанд, мьн ле ньһер'и Матвей ль пешие. Тимофее көр'е ви ль пэй, һатын, чунэ һөндөр'е мале. Чь готын ль ведэре ньзам. Һэр Настйа диса п'ирқэ-п'ирқа: ве бу, һат дэст у п'е мьн вэкьр. Һе иска-иска мьн бу, эз дьгьрийам. Настйа жь к'эна бь'шци, готэ мьн:

— Э'рэб, мэтърс, сэрэ тэ кэсэк бь балт'а набьр'э, апе Матвей қэст гот, вэки тө р'аст бежи, тэ жи р'аст готийэ, р'абэ, мэгри....

Эз р'абумэ сэр хвэ. Мьн ньзан бу чь бькьра, бьчума мала хвэ, йан бьмама вьра... Ле Матвей дэрк'эт, готэ мьн:

— Чь сэжъни, һәр'э сэр ч'э'ве хwэ бьшо, һәр'э тәwле, wәх-те альфе дeвeрә...

Эз ша бум, wәки мьн жь хәбате дәрнахьн у нак'өт'ьн, чумә тәwле, бь дьләки эшq дәстбь хәбата хwэ кьр...

ЧИ ТӘР'АНӘ ВИЛКӘ

Хөламтийа мьн зьвьстане п'ак бу. Бьһар һат, мьн изна хwэ жь аг'е хwәст, wәки эз һәр'мә мал. Дәвар у пәз ьди шарна дьчунә ч'ерә. Дьле мьн т'ә'мул нәда, мьн жи дьхwәст, wәки эз диса һәр'мә р'енщбәрийа хwә, wәки һәқәки хwәр'а бьстиньм. Аг'е мьн изна мьн да, сәрда дәһ шәйи п'әрә п'ешк'еш да мьн, сәва хәбата мьнә р'ьнд.

Бьһар һат, эз бумә голькване гөнд. Хушка мьнә Гоге, йа кә ньһа сахә, ль бажаре Тбилисе дьминә, али мьн дькьр. Р'астә, Гоге нәдьһатә бәр голька, ле али мьн дькьр: дьһат, гольк жь гөнд дур дьхьст, вәдьгәр'ийа, дьһатә мал.

We сале мә р'ьнд дәрбаз кьр, саләwәхта мә бе қәзийа к'өта бу. Пайизе мә гольк нав гөнд бәла кьрьн, һәфе хwә жи мьн бәрәв кьр....

Р'ожәкә пайизе бу. Сьбе баран бари, паше һәwа хwәш бу, тә'ве да. Дәрсдарәкә жьн ль гөнде мә һәбу, пәй баранер'а һатә бәр дәре мә, гази баве мьн кьр. Әм т'әв дәрк'әт'ьн, готә баве мьн:

— Изна кәр'е хwә бьдә, әзе бьшинмә бажаре Қәрсе, һнә шөхөле мьн бьқәдинә.

Баве мьн қә дәнге хwә нәкьр, хушка мьнә мәзьн, Ч'ич'әке, бәрда һат, гот:

— Бьрабә, чь дьбә. Ньһа т'ө шөхөле wi т'өнә, бәталә, малда р'ушьтийә.

Баве мьн жи әw гьли т'әстиq кьр, гот:

— Бьра һәр'ә.

Дәрсдаре гази мьн кьр, бьрмә мала хwә, да мьн мешокәки вала, нәмәк у готә мьн:

— Тө гәрәке нәме бьви бьди мере мьн, чь ләзъмә, мере мьне бьдә тә, тө жи бинә...

Мере we ль бажаре Қәрсе қөльхчи бу, дө кәр'е we жи ль ведәре бун, щәм баве хwә бун, дьхwәндьн.

Мьн сәре хwә һ'әжанд, готе:

— Бърабэ, чь дьбежи эзе бьрәдиньм, ле мала вә эз нъзаньм ль к'ижан к'учейэ, эз чава бькьм, вәки мала вә бьбиньм?

Әвә жь мьн пьрси:

— Чьма тө қә нәчуйи бажарә Қәрсе.

Мьн шаба вә да, гот:

— Әз гәлә щара баве хвәр'а чумә бажаре Қәрсе.

— Дэ вәки өсанә. эзе к'аг'эзе бьнвисьм, бьдмә тә, тө вә к'аг'эзе бьби алие вакзала машине бьгәр'инә, вә ведәре нишани тә бькьн к'уча мә. Жь вә шунда дитьна мала мә һесайә.

Мьн жь дәсте вә гьрт т'орбәк, нәмә у се шәйи п'әрә п'ер'енща хвә. һәре п'ер'енща мьн эз ша кьрм, мьн бь әшқ т'орбә авитә сәр мьле хвә, к'аг'эз кьрә п'ашьла хвә, пышта хвә қайим гьреда, вәки к'аг'эз нәк'әвә, онда нәбә у мьн изна хвә хвәст, р'ек'әтм.

Әз кө һатмә нава бажар, эз гәләки гәр'йам, кәсәки әв к'учә нишани мьн нәда. Паше ньшкева к'әтә бира мьн, вәки ханьме т'әми да мьн: мала ван алие вакзалейә. Әз чумә алие вакзале. Әз чава кө һатмә алие вакзале, дәстхвәда мьн к'уча ван дит. Әз незики ханманәки бум. Мьн ле ньһер'и, дө зар'о хвәр'а дьлизьн, йәк дьбежә йәке:

— Эзе бьбмә қөмандар, тө жи бьбә әскәр. Е дьне қәбул нәкьр, гот:

— На, эзе бьбмә қөмандар, тө бьбә әскәр.

Лә'зәке шунда дө-се зар'е дьн жи һатьн т'әв ван бун, ван'а листьн.

Әв һәрдө көрә боре дьлистьн, мьн дина хвә да вана, ньқьти дьле мьн, вәки һәрдө жи көрә ханьменә. Мьн к'аг'эз дьрежи йәки жь ван кьр. Әви кьрә гази, гот:

— Баво, жь щәм дйа мә нәмә һатйә.

Әз әщәбмайи мам: „әви чава өса зу те дәрхьст, вәки әв к'аг'эз жь щәм дйа ван һатйә, әви к'әнге эз дитьмә?“

Әзи һе мьталлада бум, мьн һәв ньһер'и мәрики бьльнд, бәрч'әвкә бәр ч'әва жь һөндөр'е хени дәрк'әт, к'аг'эз жь дәст мьн гьрт, әв к'аг'эз қәлашт, жь нав вә к'аг'эзе йәкә дьне дәрхьст, хвәнд, паше гази мьн кьр. Зар'ө жи т'оп бун, һатьн дора мьн гьртьн. Әви мерьки да пешийа мьн, эз бьрмә хени, зар'а жи да пәй мә һатьн у бу п'ьстә-п'ьста ван, һәвр'а хәбәр дьдан. Мьн һ'әвәки шәрм дькьр. Лә'зәки шунда һнә зар'е һ'әйтә дьн жи һатьн, чәнд жьн жи һатьн. Әз соро-моро дьбум,

шәрмбуне лап эз к'уви кырым. Ле мьн ч'э'ве хвэ р'эшэ мэзын ви али — ви али дьгэр'анд, шарна жи чарныкале хвэ дьнһер'и. Вана пьрс жь мьн дькырын, мьн шаба ван дьда.

Паше эз пе һ'эсайм, вэки ханьме we нэмеда ньвиси бу: „е кӧ к'аг'эзе тинэ к'ӧрдэ“, лэма жи эвана оса дора мьн т'ьжи бьбун, ль мьн дьнһер'ин. К'ывш бу, ханьме намеда нвиси бу, вэки мере we жер'а һур-мур бьк'ыр'э, чьмкӧ мер чу бажер к'ыр'ина хвэ бькэ. Эз жи зар'ар'а дэрк'этымэ һ'эйате...

Гази мьн кырын, вэки эз жи һэр'ым ванр'а бьлизьм. Ле листька зар'е бажер мьн ньзанбу. Вэхте вана гази мьн дькыр, мьн сәре хвэ дьһ'эжанд, дьгот, эз ньзаньм, хвэр'а т'эк сәкьнибум, дурва дина хвэ дьда вана. Вэхте баве ван жь нав бажер вэгэр'ийа һат, гази һәрдӧ зар'а кырын, бьрнэ мал, вэки фьравине бьхӧн. Эз жи бьрмэ алие кyxние, ведәре нан данэ мьн...

Бәрдәстийа ван йәкэ қальнэ сурәт сор бу, тарелкэ суп кыреда, ани да бәр мьн. Ле ч'э'ве хвэ жь мьн нәдьбьр'и, т'ьме ль мьн дьнһер'и, к'еләка тарелка мьнэ супе дани кәвч'ик, к'ерәк у вилкәк. Эз ә'шебмайи мам, мьн ньзанбу бона чь әв виләкэ у к'ерәк ани данэ бәр мьн. Эз дӧшӧрмиш бум, мьн һәв занбу әв к'ер у виләкэ йа листька зар'анэ, п'ешк'еш данэ мьн. Ль гӧнде мәләгана мьн вилка мэзын дитьбу, йа мәләган пе гиһе т'оп дькын, пе дьхәбьтын. Бь вилкә нан харьн мьн т'ӧщари нәдитьбу. Мьн т'ьре әв п'ешк'еша мьнэ. Вилкә у к'ер дьбьрьфин, дьле мьн зә'ф „п'ешк'еша мьн“ гьрт. Жь шабуна мьн ньзаньбу чава бькыра. Мьн кӧ суп у катлет бь кәвчи хар, жь сәр т'әхтэ р'абум, мьн к'ер у вилкә һьлда, кырынэ, шеба хвэ.....

Бәрдәстийа қальнэ сурәт сор қә ч'э'ве хвэ жь мьн нәдьбьр'и, әве дит, чава мьн әшкәла әв к'ер у вилкә кырынэ шеба хвэ, чу готә хвәйе мале. Хвәйе мале һатә кyxние, ва ль мьн ньһер'и, ле дәрһәқа к'ер у вилке тьштәк нәгот, һәр жь мьн пьрс кыр:

— Тӧ һазьри, вэки р'ек'эви һәр'и м...л?

Мьн шаба ви да, гот:

— Бәле, аг'а, эз һазьрым!

Эз вэгэр'андьне шабум, чьмкӧ мьн бажар һ'эзнәдькыр, алики жи п'ешк'еше мьн эз дьлэзандьм, алики жи мәрвь қә нькарьбу ль к'уча бьгәр'ийа, һәма ле-ле бун эз п'епәс бькырама.

щарна эз кӱучада дьһатъм, тэ дьгот қәстана әрәбә, файтон дажотьнә сәр мьн. Ле әһле бажер қә хәма ван нинбу, әвана кӱ дьчун, қә дора хwә жи нәдһнер'ин. Мьн т'ьре т'әв ль мьн дьһнер'ьн... На, гӱнд жь бажер четьрә. Чоле чьқас дьхази бьбәз, текә гази, бьстьре, бьлиз, к'е ль тә бьһнер'ә, к'е тә п'епәскә?

Мере ханьме жь от'ахе дәрк'әт. дӱ қӱт'ие һ'әсьни у мешок анин, гот:

— Ван һәрдӱ қӱт'ийа текә шеба хwә.

Әви әв йәк қәст ӱса кьр, чька эз к'ере у вилке чава вәдшьерьм. Ле әзи дьлсах бум. мьн к'ер у вилкә жь шеба хwә сәрфьһяз дәрхьст, бьр текмә п'ашла хwә, wәки щийа валакьм бона ван қӱт'ийа.

Гава кӱ әви к'ер у вилкә дит, жь мьн пьрси:

— Тә чьма к'ер у вилка мә дьзийә?

— Чьма, әв әв к'ер у вилкә п'ешк'еш нәданә мьн?

Әз wa әщербмайи мам у мьн пьрси:

— Wәки wә п'ешк'еш нәдайә мьн, ле чьма wәхте нан харьне ани бәр мьн данин?

Әз һерс бум, гьрийам.

— На,— аг'а wa нәрм шаба мьн да,— тӱ зә'ф зу дьхwәзи п'ешк'еше бьви.

Һәла хәбәрдан дәве мьн у аг'еда, зар'а әв қәwмандьн бьр, шаб да щинара, wәки әви к'ӱрди к'ерәк у вилкәкә мә дьзи, кухни т'ьжи щинаре ван бун, т'әва гӱһ дьда хәбәрдана мьн у аг'а.

К'ер у вилкә дәсте аг'еда, әви дьгот:

— К'ер у вилкә данә тә, wәки тӱ пе нан бӱхи, нә кӱ чава п'ешк'еш.

Һьнә жьна һәвр'а дьготьн:

— К'ӱрд т'әвә ӱса дьзьн, қачахьн, һәла бьһнер'... әве ч'ук һатйә вьра, диса бе дьзи наһ'әwә...

Һьнәка жи дьготьн:

— Бьгрьн бьк'ӱтьн, паше бәрдьн, бьра һәр'ә. Пәй we хәбәрданер'а эз бумә минани мәрики сушлу, соро-моро бум, һьзанбум, чь шаба ван бьдьм, кур'ин к'әтә мьн, эз гьрийам. Нава ван жьнед кухниедә т'оп бьбун, жьнәкә әрмәнийә сәрә һат незики мьн бу у дәст пьрс-пьрсийара кьр. П'ак бу, зьмане

эрмэнийа заньбу у чава қәўьми бу, өса жи ыер'а шыровәкыр, гот:

— Эва к'ера у вилка листька зар'а вана хвәхвә ани данә мьн, вәхте мьн нан дьхар, ньһа жи дьбежьн тә дьзийә...

— Эв нә тыште листькенә,— жьнәке готә мьн.— вана дайә тә, вәки тә пе нан бөхви.

Мьн гот:

— Һ'эйран, чьма һун мьн дьк'әнһн, хвә эз нә диньм, эзе чава пе к'ере супе бьхөм, һун мьн дьк'әнһн? Вәки мьн бьзаньбуйа ые ва бә, эз нә дьһатьм вьра...

Жьньке дит кә р'астә, мьн жь нәфә'мийа хвә у нәзанийа хвә әв к'ер у вилкә һьлдайә, хвәйе малер'а тарьф кыр, гот,— т'әва дит кә р'астә эва йәка, жь нәзанийа мьн қәўьмийә. Һьнәк дьк'әнһийан, һьнәка жи гөне ван бь мьн дьһат. Малхөе мале т'әми да бәрдәстийа хвә, вәки дө вилке кәви бьднә мьн.

Бәрдәсти чу, дө вилке ч'укә зәнггьрти ани да мьн. Ле эз хәйидибум, мьн вилкә һьлнәда. Малхөе мале бәр дьле мьнда һат, мьн һәрдө вилкә, һьнә харьн у дө шәйи п'әрә һьлдан. Чәнд дәқә шунда эз р'ек'әтьм.

Р'еда эз ә'щәбмайи дьмам, чава әв йәк қәўьми, чь һатә сәре мьн, ле вилке дабуна мьн дьса эз ша дькьрьм. Р'еда сечар щара мьн вилкә жь п'ашла хвә дәрхьст, хвәр'а дьлист, пе гиһа р'еда т'оп дькьр. Һәва хвәш бу. Эз зу һатьмә гөнд. Жь гөнде Алек'сандровске һ'әта бажаре Қәрсе һ'әвт километр бу.

Эз кә һатьм незьки дәрсхане бум, ле ньһер'и дәрсдар у қьза ые һ'әйатәда сәкьни бин. Бәрдәстие дәрсхане йәки кал бу, дәрсдаре пер'а дькьрә шәр' дәрһәқа сәргине өндабуйи. Гава кә эз дитьм, жь ыи дурк'әт, әв у қьза хвә бәрбьр'и мьн һатьн.

Мьн к'аг'әзе мере ые жь щәба хвә дәрхьст, дьрежкьре, даеда. Паше мьн қөт'ийа һ'әсьни (консерв) жь щәба хвә дәрхьст, даеда. Әве намә дьханд, бьн левава дьк'әнһийа, ле паше ньшкева бу п'ирқинийа ые, к'әнһийа. Қьзьке лава де кыр, гот: „Дае, тә чь дьк'әни, мьнр'а жи бежә“.

Дйа ые қьзькер'а гьли кыр дәрһәқа вилке у к'ере, чава ль мьн қәўьмийә. Һәрдө жи дьк'әнһийан. Мьн т'орбе ые жи дәв гьредаи даеда, әве р'азльхи да мьн. гот:

— Тә көр'әжи ақьли.

Изна мьн да, эз һатмэ мала хвэ. Эз кӧ һатъм, незики мале бум, мьн ле ньһер'и мэриэ мала мэ т'эв дэрк'этынэ бэрдери. Эз тьрсийам, мьн т'ьре қэзийа қэвьмийэ, чьмкӧ дэваре гьр һэла һе нав мала бэла нэбьбу, дэвар һе дьчу чоле ч'ерэ. Ле мала мэ бэла кьрьбу һэр гольке вьр'ни.

Эз кӧ һатъм незики ван бум, дйа мьн бэрбь мьн һат, мьн же пьрси:

— Дае, чь қэвьмийэ?

Дйа мьн шаба мьн да, гот:

— Қэт, лао, тыштэк нэқэвьмийэ, эм һивийа тэ бун, к'этьбунэ т'эфэк'урийа тэ, вэки дьбэ кӧ тӧ бажер'да онда бьби.

Эв нане мьнр'а дагыртьбун, вэки эз р'еда бьхӧм, мьн да дйа хвэ. Пенц шэйе хвэ жи дьрежи баве хвэ кьр. Де у баве мьн ша бун, вэки эз ьди бэрэ-бэрэ к'омэке дьдьмэ ван.

ХВЭНДЬНА Э'ВЛЫН

Дӧ-се р'ожа шунда дэрсдара наса мэ у қиза хвэва сэйранге дьгэр'йан, һатьн незики хание мэ. Эз р'эвим пешийа ванда һатъм. Дэрсдаре дьл у эшқ к'энийа у пьрс кьр.

— К'а баве тэ?

Дэстхвэда эз р'эвим, чум к'этмэ мале, гази баве хвэ кьр.

Мьн го: „Баве мьн лэ малэ“.

Баве мьн дэрк'эт, жер'а дэг'ул бу, чава мэрьв т'эмэнэ бькэ, сьлав дае.

Дэрсдара гӧнде мэ жьн бу, эве готэ баве мьн:

— Тӧ изна кӧре хвэ бьдэ, вэки бе бьбэ бэрдэстие дэрсхане. Эзе мѧна жи жи се манат п'эрэ бьдме.

Баве мьн шабуна қэбул кьр, гот:

— Кӧр'акэ, бьра қӧрбана тэбэ, чава дьки, бькэ, бьра бе бэр дэсте тэ қӧльх бькэ.

Се манат п'эрэ бона мэ п'ьр' бун, чьмкӧ мьн һавинэке незики 7—8 мѧна аншах дьстэнд 5—6 манат, эв жи вэки сьламэт дэрбаз буйа. Ле ишар мьн гэрэке мѧһэкеда се манат бьстэнда. Эв жи нэ бэр шьли-шьлопе, тэйроке, нэ жи бежи: „гӧра хар, дьза бьр“.

Баве мьн т'эми данэ мьн, гот:

— Лао, тӧ гэрэке гӧр'а ханьме бьки, т'эмьз у р'ьнд шӧхӧле хвэ бьқэдини, р'астэ, эз заньм тӧ нэ кӧр'эки бсани, ле диса лао, ақьлбэ!

Сэрда урьси жи гот:

— Ти, Араб, слушай баринйу.

Мьн шаба баве хвэ урьси да, гот:

— Баво, эзе бэр дэсте ханьме п'ак бьхэбьтм у гөр'а we жи бькм!

Дэрсдаре да пешийа мьн, мьн да пэй, эм чунэ дэрсхане. Эве бэри гьшка эз бьрмэ щие сэргина, даре шэwате у нур-муре майин ле һэбун. Паше эм чунэ һөндөр'е дэрсхане. эве нишани мьн да, wэки эз чь бькм, чава хэбата һөндөр' дэрсхане бькм....

Гэрэке мьн һ'эйат паqьшкьра жь к'аг'эза, т'озе, ле зьвьстане жь бэрфе, от'ахед дэрсхане гезикьрьна, т'оза сэр т'эхта у п'эншэра паqьшкьра, ав банийа текьра бочке, бона харьна шагьрта, сьбе у эваре сьмаwара we бьк'эланда, бьчума нава гөнд у дьк'ане. чь жер'а лазьм буйа бьстэнда, щара бьчума бажар т'эмие we бьqэдиньм, ле wэхте бэрф дьк'эт, гэрэке һэр сьба зу соба ль дэрсхане у от'ахе we дадьм.

Р'ожа э'wльн эз кө һатмэ дэрсхане, эз э'шебмайи мам ван сьфэтед диwарада дардакьри. Qэ чь ван сьфэтада т'өнэ-бу: тэйртө, дэ'бэ, гөр, мешмор, хэритед дьнезанэбуне, е кө мьн qэ тыштэк фэ'м нэдькьр....

Ле гэрэке эз бежьм, р'эх ван сьфэтада сьфэткии вай нэр'нд һэбу, эw сьфэт гава кө мьн дит, эз дьтьрсйам. Сьфэт мина мэрийа бу: ч'э'внэ мэзьнэ к'урэ ле, позе көрт, qафе wi р'ут, мовке һэстөе щане wi йэко-йэко дьхвенен, мэрьв т'ьре эw сабэйэ, чава мэр'а ч'ир'окада кала гьли дькьр. Ль щане wi сьфэте дардакьри qэ гошт ле т'өнэ бу. Гава кө мэрьв дьдит, зьрав qэтийа дьбу.

Гава кө эз дьһатмэ р'эх wi сьфэти, sawe эз дьгьртм, эз дьр'эвийам же дур дьк'этьм. Ле wэхте эвара. пэй чуйина шагьрта, мьн дэрсханэ т'эмьз дькьр, р'ьщафе щане мьн дьгьрт, эз бэрр'а бь тьрс зу-зу дэрбаз дьбум. Щарна мьн дькьр жь дэрсдаре пьрс кьм: Эw чь т'эвайэ? Ле мьн шэрм дькьр, нэдьльрсй. Wэхте дэрс к'өта дьбу, һьнэ зар'ө дэрсханеда дьман. мьн дьзикава дина хвэ дьда ван зар'а, мьн дьдит: эwана qэ жь wi сьфэти натьрсьн, бэр'а дэрбаз дьбьн, qэ хэма ван лине.

Бэрэ-бэрэ эз һини wi сьфэти бум, дьһатьм р'эх дьсэкьним, п'ак дина хвэ дьдае. Салэже шунда эз п'ак пе һ'эсийам, wэки

эв сьфэт бона һинбуна „анатомиаейә“, бона һинбуна we йәке-йә, wәки зар'ө бьзанбьн ә'исанәт чь тәһәрийә.

Р'ожа пешьн, wәхте мьн хәбата хвә к'өта кьр, әз һатмә мале. де. бав у зар'ед мә т'әв т'ьжи дора мьн бун, жь мьн пьрсин, әз чь хәбате ль wedәре дькьм? Мьн йәко-йәко wanp'а шьровәкьр, гот, ле баве мьн баwәр нәдькьр, wәки мәһе се манат п'әрә we бьднә мьн...

Әви гәлә щара дьwәк'ьланд. дьгот:

— Лао, wәки мәһе йәк манат жи бьднә тә, п'акә.

Мәһа мьн һат, дәрбаз бу. Дәрсдаре гази мьн кьр, се манат п'әрә да мьн. Мьн қоле хвә һьзан бу бьк'ьшанда, дәwса мьн шагьртәки жь дәрса мәзьн қол кьр.

Wәхте дәрсдаре п'әрә данә мьн. готә мьн:

— Хwәр'а бьстинә п'отәки р'ьнд у п'апахәки, паше әзе тә һьлдьм чава шагьрт. тәе зу һини хwәндьне бьби.

Баве мьн қәбул кьр, wәки к'ьнще р'ьнд бьстинә у готә

— Лао, бьра тә һин бькә, қә һәқ жи нә ләзьмә, бьра әви һәқи жи дәwса һинкьрьна тә бьстинә...

Баве мьн чу бажаре Қәрсе, жь мьнр'а к'ьр'и шаләқи кәвн. к'өмәк у п'отәки дьреж. Мьле wi п'оти гәләки дьреж бун. Дйа мьн мьле wi п'оти мьнр'а кьн кьр. Бь wan к'ьнщава әз ьди жь wan зар'а ақа нәдьһатьмә к'ьвше, чьмкө эв к'ьнще мьнә бәре щур'ә-щур'ә п'инә ле дьрубун. щина жи қәльшибу, сәр мьнда һатьбун, к'ьнще мьн өса кәвн бьбун. ьди бәр дьруна дәрзие тәйамиш нәдьбун, дьқәтһийан, жорда дьһатьн.

Бь р'азльһийа баве хвә әз к'әтмә сәр хwәндьне, һьм жи хәбата дәрсхане дькьр. Дәрсдаре әз һинкьрьм: чава соле we т'әмьз кьм, чава сьмаwаре бавежме, чава хан-мане we пақьшкьм. Мьн бь әшқ һ'әму шөхөле we р'ьнд у т'әмьз дьқәданд. Әwe жи зә'ф жь мьн р'әзи бу. Р'астә, к'ьнще мьнә һьһа жь к'ьнще бәре т'әзәтър бун, ле диса зар'е мәләгана нәдхwәс-тьн мьнр'а сәр т'әхтәки р'унин. Wана дьгот:

— Ә'рәби мьр'дар'ә, әм р'әх голькван р'унанин.

Дәрсдаре әз дамә р'уньштандьне сәр т'әхтәки башқә, т'әне.

Дәрса ә'wльн кө мә дәст пеқьр. әм һини һ'әрфа дьбун. Әшқа мьн зә'ф хwәндьнер'а һәбу, чь дьготьн, әз зу һин дьбум. Гәлә щара дәрсар дьһат, незики мьн дьбу, жорда сәр мьнда дьнһер'и, чава әз һ'әрфа һедика дьнвьсьм. Әwe п'әе мьн дьда, дьгот:

— Ә'фәрәм Ә'рәб, Ә'рәб жь т'әва р'яндтър у к'автър дьнь-висә.

Әз дьһа әшқ, дьл у шан дьхэбьтим, вәки зу һин бьбьм. Һ'әрфе әм пе һин дьбун, башқә сәр к'аг'әзе қалында қәмьтан-дьбун. Мә һ'әрф йәко-йәко дьданә р'әх һәв, хәбәр же че дь-бун. К'т'еба мьн т'өнәбу.

Мьн һәвалтийа хвә зуда дабу қиза дәрсдаре, Марусе. Р'астә, әвә жь мьн ч'уктър бу, ле Марусийа қизәкә ақьлә р'янд бу, зә'ф жи дьлован бу. Әвә дьхвәнд дәрса дөдада, п'ак за-ньбу хвәндьн у ньвисар.

Әвә дьл у әшқ к'омәк дьда мьн, әз һини хвәндьне дькь-рәм.

Мьн зә'ф Марусйәе һ'ыздькьр. Вәхте сьбе зу мьн от'аха ван пақьш дькьр, соба ван у дәрсханә дадьда, әз һедика дьгәр'йам, мьн һедика дар у сәргин дькьрьнә собе, вәки әз т'ьфале жь хәва сьбе һ'ышйар нәкьм.

Щарәке сьбе, бәри дәрса, мьн сьмаварә ван к'әланд, анн да сәр т'әхте вани нанхарьне.

Марусйа жь щие хвә р'әбу, р'әнгәки к'әни әшқ, һатә не-зики мьн, к'ьт'ебәк дьрежи мьн кьр, гот:

— Һане, ве к'ьт'ебе тәр'а п'ешк'еш.

Сәр к'ьт'ебе ньвисар һәбу, мьн тьштәк жь ве ньвисаре фә'м нәдькьр. Жь шабуна лынге мьн ә'рд нәдьгьрт, қә мьн нь-зан бу чь бьготә... Мьн ньзан бу дәвса ве п'ешк'еше әз чава бьн қәнщийа ве дәрәм. Шабуна мьн хвә шашкьр, әз р'әвим дәрк'әтьмә дәрва. Вәхте шагьрт дьһатнә дәрсхане, әз к'ав дь-бум, мьн к'ьт'еба хвә вәдькьр, дьда бәр хвә, дәнге хвә бьльд дькьр, һ'әрф дьхвәндьн.

Гава хвәндьна дәрсхане к'өтабу, мьн ләз-ләз хәбата хвә к'өтакьр, к'ьт'еба хвә да бьн мьле хвә, чумә мал, щәм хушк у бьред хвә. Т'әва дора мьн гьрт, сьфәте к'ьт'ебеда һәбун, т'әв ньһер'ин. Мьн ванр'а гьли кьр, чава к'ьт'еб п'ешк'еш данә мьн, ле хушка мьнә Ч'ич'әк, йа мәзьн, бавар нәкьр, вәки әв к'ьт'еба р'яндә т'әзә п'ешк'ешә, бе п'әрә данә мьн, дьготьнә де у баве мьн.

— Әва к'ьт'еба данә Ә'рәб дәвса һәқе ви. Чьқас мьн ван-р'а сонд дьхар, вәки әв к'ьт'еб п'ешк'еш данә мьн, вана бавар нәдькьр. Р'өжтърә дьне хушка мьнә мәзьн Ч'ич'әк у дйа мьн мьр'а һатьн щәм ханьме, пьрс кьрьн:

— Ханьм, эва к'ьт'еба тэ бе п'эрэ дайэ Э'рэб, йане бь п'эрэ?

Дэрсдаре гот:

— Эва к'ьт'еба қиза мьн Марусйае п'ешк'еши Э'рэб кьр-йя. Эз жи бе п'эрэ ви хини хвэндьне дькьм. Вэки эз р'ожа а'йда мэ, сэре сале чумэ мал. эзе wir'а дэстэ к'ьнще к'өр'е хвэ кэвн биньм.

Паше мала мэ бавэр кьр, вэки эз бе п'эрэ хини хвэндьне дьбьм. Эв гьли-готьна дэрсдара мьн хушк у дйа мьнр'а готьн, мьнр'а бу қьнйат, ьди эз хвэндьна хвэ сэрфьнйаз у дьл-эшқ хиндьбум.

Р'ожэке Марусйае жь мьн пьрси:

— Тё ве к'ьт'еба т'эзэда қэ чь хин буйи у р'уки т'эзэ пешьн вэкр да мьн, вэки эз бьхуньм.

Мьн зузукава хвэнд. Марусйае банзда чу щэм дйа хвэ-гот:

— Вэрэ, бьнхер'э Э'рэб Шамилов ван дё р'ожада чь зу дьхунэ. Де һатэ щэм мьн, щарэкэ дьне жи эв шице кё мьн хвэндьбу, да мьн, мьн хвэнд. Дэсте хвэ ль пышта мьн хьст, гот:

— Э'фэрьм, тое зу хини хвэндьне бьби.

Эз сэр хвэндьне дьһа бэнги бум. Эшқа хвэндьне оса дь-ле мьнда һэбу, вэки гав у сәһ'эта фькра мьн эв бу.

Зар'е мэлэгана һ'эвка мьн бьрьбун: эз дьк'отам, к'ьнще мьн дьқэлаштьн, к'өме мьн давитьн, к'ьт'еба мьн дьбрьн, ойн данин сэре мьн. Гёне Марусйае бь мьн дьһат, Марусйае-пышта мьн дьгьрт, нэдьһьшт зар'е мэлэгана мьн бьк'отьн. Дьчу дйа хвэр'а дьгот. Шарна эве лава ван дькр, вэки мьн нәк'отьн, дэнге хвэ мьнр'а нәкьн.

Р'ожэке к'өр'е дэвлэти мэлэгана гэлэки эз к'отам, мьн жи дэст авитэ сурэте ви п'әнщьр'ук кьр, қэлашт, хун сэрда һат, гьрийа, чу шькйате мьн бэр дэрсдаре кьр. Эве гази мьн кьр. Сэва ви гэлэки эз бь дара к'отам. Ындьк мабу, эз дэр-хьстама. һэр гьрне Марусйае нәһьшт, вэки мьн дэрхэ...

А бь ви тәһәри мьн дэстбь хвэндьне кьр. Бьһаре, вәхте мэк'т'эба мэ дьһатэ дадане, эз дьбумэ голькван, ле т'орбе мьнда хенжь нен, һэбу к'ьт'еб. Ль холе мьн дэрсэ хвэ һәрр'о-дьвәк'ьланд, дьхвэнд. Зьвьстане эз диса дьбумэ хёламе мэк'-т'эбе у диса дьхвэнд.

... Эз п'ак һини хвэндьне у ньвисаре бум.

Звьвстан ьди к'ота дьбу, бьнар незик дьбу, р'ож дьреж дьбун. Щарна събе һ'эта эваре тэ'ва ширьнэ гэрм дьда, бэрф ьди дьһ'элийа. Баве мьн р'о һ'эсаб дькьр, дьгот:

— Ма дө һ'эвте, вэки р'эшелэ бен, һама һатьна р'эшела-р'а эмэ хьлазын, ьди бэрф дьһ'элэ.

Дйа мьн жи һ'эсаб дькьр, чька чэнд р'о манэ, вэки ьди эм хвэр'а р'енщбэрие быгрын.

Р'ожэке баве мьн жь гоше стер'е мэ хөрщ дэрхьст ани бэр мьн дани, гот:

— Лао, тэ чэнд сала хвэндийэ, вэрэ нава ван к'аг'эзада баспорта мьн дэрхэ.

Мьн жь баве хвэ пьрси:

— Баво, баспорт чи тэр'анэ ве гаве?

Эви щаба мьн да, гот:

— Лао, чьма тө ньзани, гэрэк исал эм жь ви гонди дэр-к'эвьн, бе паспорт жи кэсэк р'енщбэрие надэ мэ.

Мьн дэст кьрэ нава хөрще гэр'йам, нава п'инэки сорн кэвнда һьнэ к'аг'эз гьредабун, эв к'аг'эз мьн жь һэв вэкьр, хвэнд. Нава ван к'аг'эзада мьн к'аг'эзэкэ ви щур'эи дит:

Һ' Ö К Ö М

— Һ'ököm дькьм һ'эму гьлавийа у һ'эму к'эдхөде гонда. к'омэке бьднэ Шэмоё Ади, е кө дьгэр'э мһ'инэкэ ондабуйн, р'энге ве мһ'ине боз, жь щьнсе һэспе э'рэбанэ, нишанэкэ дэг'-мэкры сэр һета пашьнэ ч'эпейэ.

К'е кө ви һ'ököми нэқэдинэ, эзе бьдмэ щьзарэте.

Приставе нәһ'ийа

Qьзьлчэқчэде (қол)

К'атьбе ви (қол)

Эз э'шебмайи мам, мьн готэ баве хвэ:

— Баво, к'эвшэ, тө бэре мэрики зэ'фи мэзынбуйн.

Баве мьн к'энийа, гот:

— На, лао, хенжь мэзнатийа дешер у пез, эз нэ мэрики мэзын бум.

— Ле чава.— мьн готэ баве хвэ,— нэ вьра к'аг'эзада нь-висинэ, вэки чьқас гьлави у к'эдхөд һэнэ ль гонд, к'омэке бьднэ тэ?

Баве мьн к'энийа, пешда хат, гот:

— Эва чэнд салэ, нае бира мьн, эзи гаване Qьзылчэцэце бум, ль ведэре жи дьма приставе we нэһ'ие. Пристави урьс бу, эви пристави к'эр'ибу, ньзам жи к'идэре, мэх'инэкэ жь шьсне э'рэби. бона we йэке, wэки шэ'ну пэй к'эвьн. Эw мн'ина ви пристави онда бу. Эз дьгэр'ийам, нэдьгэр'ийам, мьн мэх'ина ви нэдьдит.

Эви гази мьн кэр, гот:

Һ'эвтеки тэр'а молэт, wэки тэ мн'ина мьн нэбини, нэйни, эзе ч'эрме пышта тэ р'акьм, т'эжи хөе бькьм.

— Эз гэлэки тьрсийам, чумэ гэлэ щийа, wэлата гэр'ийам, мьн мн'ин нэдит. Эз р'оке хатмэ мале. Эм т'эв сэрһэвда гьрийан, һ'але хwэ у дэрд у кэле хатьбу сэре мэ, ле эw гьри жи нэбу тыштэки. Эз чумэ щэм пристав, мьн готе:

— Аг'а, эз дьгэр'ьм, нагэр'ьм, кэсэк гөр'а мьн накэ. Эви пристави эв к'аг'эз нвиси да мьн. Эз гэр'ийам, гава кэ главийа эв к'аг'эз дэст мьнда дьдигьн, к'омэки дьданэ мьн. бь ве к'аг'эзе мьн эw мн'ин дит, ани, да пристав, п'есира мэ жехьлаз бу.

Баве мьн һ'эвэки wa кэр' бу. фькьри, минани тыштэк дани бира хwэ, паше гот:

— Эw р'ожа эw к'аг'эз данэ мьн, лао, тэ э'йни we р'оже пэй дава дйа хwэ к'эти. Щаб данэ мьн: „төе к'ода һэр'и, кэр'эк тэр'а буйэ“, ле дэрд у кэле мьн зэф бун, мьн qэ гөн нэда кэсэки, р'ек'этьм, чум мн'ине бьгэр'ьм.

Бь ви тэһэри метрика* э'мре мьн э'йан бу 23-е йанваре сала 1897-а.

Бьһар хат, ьди бэлэки к'этнэ э'рде. Чава баве мьн гот э'йни ви чахи р'эшелэ хатьн, р'ож бь р'ож аве жь бэрфе дьхар, бэрф дьһ'элийа. Мэ жи к'аре хwэ дькэр, wэки бэрбь гондэки дьне һэр'ьн.

Р'ожэке гондие мэлэган хатьн бэр дэре мэ, готьнэ баве мьн.

— Шэмо, р'астэ мэ нэдьхwэст, wэки тэ исал бьби р'енщбэре мэ, эм п'ошман бунэ, wэрэ щикида нэчэ, тэ диса бьбэ

** Метрик эw к'аг'эзэ, йа кэ теда ньвисинэ р'ожа мэрьв wэльдийэ (пэй дава дйа хwэ к'этийэ). Бь we к'аг'эзе мэрьв занэ, чэнд сал э'мьр кьрийэ.

р'еншбәре мә! Исал чәнд салә тө шәм мәйи, мә һ'әлалһиһа хвә тада дитийә.

Әм, зар'ө у дһа мәва, т'әвә бәр дери бун. Баве мһн шаба ван да, гот:

— Һун п'ак занһн, вәки әз мәрики кал, әхтийар. исал чәнд салә шәм вә р'еншбәрһм, қә кәсәки жь вә хьрабийһа мһн нәдитийә, әз һ'әлал дьхәбьтһм. сәре хвә у сәре зар'е хвә хвәйи дькһм. Т'әва шаба баве мһн да, гот:

— На, кәсәки жь мә хьрабийһа тә нәдитийә, әм дьхазһн тө гөнде мәда бьмини, әм һәһельһн. вәки тө жь гөнде мә дәрк'ә-ви.

Баве мһн р'азльхи да у әм диса ман вәдәре, һ'әле мә ьди хвәш бьбу, һәбу дө ч'еләке мә, се мозьке мә, гаки мә у дө гөһдьрежед мә. Әм зар'ә т'ьме т'ер бун, ьди һ'әсрәтийһа мә нә минани бәре бу, вәхте әм кәри һәһе т'ьсива дьчунә чо-ле, әв жи мә т'ер нәдьхар. Ишар дһа мә һәрр'ө мәр'а дадьгьрт торақ, пәнер у һан жи бол дьда мә...

НАМА ЖЬ АМЕРИКАЕ

Гөнде Александровске, кө әм тада дьман, гөндәки мәзһн бу, һ'әта ч'әв-ч'әва дьбьр'и, дәштәкә мәзһнә р'аст бу, незһки ч'ә-ме Қәрсәчае бу... Ви бәри ч'ем у һи бәри ч'ем мерг у чиман бун, алие р'оһьлате зәви у бостан бун. Бона бостана авдане ч'әм бьр'ибун, дәрхьстбун шәвәкә мәзһн, бь ава һе шәвә мә-ләгана бостане хвә ав дьдан. Ль бостана шин дьбун картол, гьзер, к'әләм, тьвьр, шельм, пиваз, сир, нок, һиськ, көндьр, хьйар у ед майһн. Алики һи гөнди һәтьбу авакьрьне дәве ч'ә-ме Қәрсәчае. һәма сәр кәндале ч'ем...

Гөнде мәләгана нә минани гөнде мә к'өрда бу. Ханне ван һәтьбунә авакьрьне дө щергә. Бәре мала һәвда кьрьбун мәр-рьв т'ьре әв мал һәвдө дьһһер'һн. Орт'а гөндда к'уч'ә бу. һәр маләке һ'әйата хвәда чекьрьбу бира аве. ава ван у ава дә-варе ван һ'әйатеда бу....

Гава кө бьһар дьһат, р'әшайи дьк'әтә ә'рде, дьбу хөлә-хөла ава бәләкийһа дьк'ьшийһа, қалч'ич'әка көлилк дьдан, һи чахи дьбу ләмә-ләма ч'әме Қәрсәчае, ч'әм вәдьбу жь бузе. Щарна дьбу гьрминийһа бузе, буз дьшкәст, мәрвь т'ьре т'оп һәтә агьр-кьрьне. Меред аһьл заньбун к'әнге Қәрсәчае вәбә. Ви чахи ма-

лед незики ч'ем эварда дор бь дор қарәшьли дькьрын дора ч'ем, дьсәкьнин һ'эта сьбә сафи дьбу, чьмкө буз өса дьләқийа, дьһат, р'адьбу сәре кәндале ч'ем хани хьраб дькьрын, гонди дьтърсийан, вәки шәве ханмане ван хьраб нәкә...

Ви чахи ч'ук у мәзьне гонд дәрдык'әтнә т'әмаша ләқандьна бузе дькьрын. Һ'эта эваре сәр кәндале ч'ем дьсәкьнин, һәма кә ч'әм вәдыбу жь бузе, ьди дьк'ьшийа ава хали, паше гонди гьшк вәдыгәр'ийанә малед хвә.

Сала 1908 бу, гонде мәләганада эзи хөламе мала Василий Гурев бум....

Щарна мәринә дәрәкә дьһатнә гонде ван, мьн қә ньзан бу мәри жь к'идеренә? Хәбәрдыдан, гьли дькьрын, дьготьн, вәки вәлате Америкае минани шьнәтейә, вәки ви вәлати мәрвь карә зер'а һәма ль к'уча т'опкә у вәки мәрвь ви вәлатида нава саләкеда дькарә бьбә дәвләти.

Әв мәри дьчун гонд шьмаәтер'а әв гьли дьготьн. Хәлқ һьнәк ша дьбун, гьлие ван бавар дькьрын. Пәй чуйина ван мәрийар'а һьнәка хани, дәвар, хвәлийа хвә у чь һәбуна ван һәбу дьфротьн, дьчунә Америкае....

Аг'е мьн дө бьра бун, йәк аг'е мьн — Василий Гурев бу, бьре мәзьн, е дьне жи Иван Гурев бу, бьре ч'ук бу. Һәрдө бьра жь һәв шьһе бун. Баве ван қаләки незики 70—80 сали бу, ле бав шәм бьре мәзьн бу, дйа ван жи мьрьбу.

Р'ожкә ләде Иван һатә мала бьре хвә Васили у бавер'а шевр кьрын, вәки әв жи дьхазә һәр'ә вәлате Америкае. Бав у бьре ви жер'а мьслә т дитьн, вәки әв жи һәр'ә вәлате Америкае, ле готьне:

— Тө дьчи, мә бирнәкә, мәр'а бьнвисә әм жи бенә Америкае, бен ви вәлате хер, бәрәк'әт у шьнәт...

Пайизәкә дәрәнг бу, бәрф к'әтьбу һ'эта чоке, һ'ышкие дәст пе кьрьбу, ьди ч'әме Қәрсәчае буз гьртьбу, р'ож кьн бубун, шәвед пайиза дьреж бьбун, вәхте дьбу эвар, Иван дьһатә шәм баве хвә, жер'а дьгот:

— Баво, мьн иро фротйә ч'еләкәк, гак у һәспәк....

Һ'эта бьһар һат. Иван чьқас дәвләта ви һәбу, гьшк фрот, һәр ма пайизә — гәньме чанди. Бьһаре Иван әв чандьнийа пайизә жи фьрот. Гәрәке әм бежьн дәвләта Иван нә һьндьк бу. Иван бе хөлам нькарьбу дәвләта хвә хвәйкьра...

Р'ожакэ лэде дэрэнг Иван диса һатэ шэм бав у бьре. Зар'е мале хвэр'а чубун. Шие мьн т'ьме тэwле бу, ле һэспа дэр'аба, эз кэ сэр р'адьзам. шкенандьбун. Шие мьн аннбунэ сьвдэре, wэxте Иван һат, эзи һе хэвр'а нэчьбум. Бу п'ьстэ-п'ьста wан, һэвр'а хэбэрдьдан, мэшдулие эз гьртъм шие кэ эз дьмам, тари бу, мьн қэлиштока дерир'а ль wан ньһер'и. Әwэ р'уньштьбун, п'эрэ һ'эсаб дькьрьн, п'эрэ к'ом бь к'ом даннбунэ сэр һэв: зер' алики даданин. зив алики. к'аг'эз алики у п'эре һур алики..

Иван кэ т'эв фрот, к'ота кьр, һэр хани мабу, эw жи фрот. к'олфэте хwэ һьлда, ани мала бьре. К'олфэте Иван эw бу. жьна wи Анушкэ бу у қиза wи Танйа бу.

Р'ожакэ Иван чу шэм к'атьбе гьлави, чьмкэ к'атьб р'ьнд заньбу, чьқас лазьмэ п'эрэ һ'эта мэрьв бьгьһижнэ Америкае. Иван к'эфхwэш бубу, гьнэгьна wи бу. дьстра у һэрр'о лақьрди дькьрьн...

Нав хэлқеда дьготьн wэки чэнд р'ож у чэнд шэва бь машине дьчьн. паше дьк'эвьнэ гэмийа сэр чэнд бэ'рар'а дьчьн, незики дэ мөһа гэрэке шэв у р'ож р'е һэр'ьн...

Һьнака жи гьли дькьрьн. „Һэр мэрьв бьгьһижэ Америкае. қэ тыштэк нэ лазьмэ, нэ п'эрэ, нэ к'ьнщ, нэ жи харьн, һ'эму тышт wедэре п'элэсэнгэ—болэ...”

Ле тэ wэрэ бьһер'э, хwэндэванед мьнэ э'зиз, эw гьлиготьн т'эв дэрэw бун, к'е дьчу wэлате Америкае, гьшк дьһатьнэ хапандьне, гэлэ бэлэнгази, бьрчибун, гэлэ дэрд у кэл дьдитьн, һуне бьвиньн чь we бе сэре Иван, ль wэлате Америкае...

Wэxте Иван һатэ шэм к'атьбе гьлави. наве к'атьб Степ'ан бу у жер'а гот чьқас п'эрэ т'оп кьрийэ, Степ'ан дэрхьст дэфт'эрэк у бь чотке һ'эсаб кьр, һ'эwэки ль дэфтэре нһер'и. гот:

— Иван, п'эре тэ кемьн, тэе һақас п'эрэ бьди һэде р'ийа машине, һақас п'эрэ бьди һэде р'йа гэмие, тэр'а у к'олфэте тэр'а жи лазьмэ харьн, хенжь we йэке, wэки лап бе п'эрэ бей Америкае қэ нэп'акэ у мэрьв бе п'эрэ һьлнадьн. 200 манате дьн жь тэр'а лазьмэ..

Иван wэгэр'ийа һат һе т'эwэ сэр шиве бун. Иван кэ һатэ нава мале, мэ т'эва ле ньһер'и. Ивани пьрч'укьри бу, р'энге wи у бэшэра wи нэ манини wан р'ожед бэре, һэрр'о эшқ бь к'эн бу, дьстьра. Баве, жьне у бьре һэвр'а же пьрсин:

— Иван, дьр'ийа хвэдедабэ, чь қәвмийә? Чьма тō бса: пьрч'укьрийи?

Иван р'унышт сәр к'ōрсие һ'эзынгәкә к'ур һате, гот:

— Степ'ан дәфтәр дәрхьст һ'эсабкьр, дыбе 200 манате тә кемьн...

Т'эв кәр' бун, вәки меш we сьһ'эте бьфьр'ийа, мәрьв дь- бьһист, бса кәр' у лал т'эв сәкьнибун...

Иван хвэ авитә п'еси́ра баве, лава бьре хвэ кьр, вәки: к'омәке бьдне. Иван лава дькьр, дьгот:

— Һун к'омәке бьдьнә мьн, эз жь һәвала нәминьм, сонд. бь қьрарбә, эз кō гьһиштьмә Америкае, дәвса 200 манати эзе 1000 манати вәр'а бьшиньм у вә жи бьбьмә щәм хвә...

Васили к'омәк да бьре хвэ бь we қьраре, вәки Иван. кō гьһиштә Америкае п'әра бьшинә у ши жи бьбә щәм хвә. Ви „вәлате, кō мәрьв чәнд р'ожада дьбә дәүләти“— вәлате Америкае...

Мәһа һавине пешьн бу. Хәлқе зуда нан чандьбу, зәви дō бьһьста гьһиштьбун, бьһнд бьбун, ле гьһадьрун һе дәст пә- нәбьбу, жь к'отана жи хьлаз бубун, мәхлуқәти бәтал бу...

Р'ожәкә жь ван р'ожа мала Василда т'ьжи меван бубун. һатьбун пьзмам-лезьм, щинар у мәрне дәрәкә. Бь қәйдә, ә'дәте мәләгана Иван гәрәке нане хвә быда у дәбьхатьри жь ван: бьхвәста, бьчуйа...

Шәржекьрьбун дō бәрди́р, дō қаз. Бәрошед мәзын ль сәр к'урма эгьр данибун, гоште пез у қаза дьқәландьн. Донздәһ сьмаваред мәзын данибун щергә. Мьн ча дьк'әланд, һәр сь- маварәк ә'лб нивәк ав дьчүе.

Жьна Иван, наве we Анушкә бу, жьнәкә чилә-қәрқаш бу, сурәте сор, ль сурәте р'асте халәкә ле бу, позе пижин, дь- ране we тә дьгот жь сәдәф һатьбунә чекьрьне. т'эвә вәкәһәв- бун, п'ор'е we минани зер' дьбьрқи, гава кō Анушкә р'ева- дьчу, мәрьв дьгот: карәкә хәзала дьмьльмьлә. Жьнәкә зә'фә бә- дәв бу...

Анушкә дьһатә щәм мьн, эз дьләзандьм, дьгот:

— Ә'рәб, зу бькә сьмава́ра бьк'әлине, қәйде мә тō зани. әм бәри харьне чае дьдьнә мевана, вәки тō зу сьмава́ра бь- к'әлини. эзе дō шәйа бьдмә тә.

Мьн дьготә Анушкә, вәки тō п'әра жи нәди, эзе чае бьқә- диньм, тō архайинбә.

Вәхте сьмавар к'элийа, эз чумэ алие мале, мьн гот:

— Ча к'элийа, назьрэ, бьра финшана, чайника сэр т'эхта дайньн у бьра бен сьмавара бьбьн...

Эзи не зар'ө бум, қәвата мьн нәдьгһиштә ван сьмаваред мэзын. Мала Васили маләкә мэзынә фьрэ бу.

Нава мале чар щергә т'эхтә данибун, жьн у мер р'уньштьбун дора т'эхта. Феза гьшкада р'уньштьбу к'эшише ван, дәвләтие гөнд. Силиверст дәнг бьнд дькьр, сәбәқе дөа дьготьн, паше жьн у мер һәвр'а бь стран дьготьн. Баве Иван наве ви Матвей Гурев бу, р'абу сэр п'ийа, гот:

— Гәли бьра у хушка (мәләгана өса һәвр'а дьгот). ча назьрэ, we ньһа сьмавара биньн.

Чәнд жьнед кәвани һатьн, дәстәхане спийә т'эзә анин сэр т'эхта р'ахьстьн, финшанед чае у харьне данин. Чәнд хортед дәлал һатьн сьмавар бьрн, данинә сэр т'эхта. Силиверст р'абу, щьмаә'т т'әв р'абун. Силиверст дөа хвәнд... Паше р'уньштьн, дәст бь чае вәхарьне кьрн. Бу фьр'ә-фьр'а ван. Эз бьнийа от'ахе сәкьнибум, к'ижан сьмавар вала дьбу, мьн диса т'ьжи дькьр. һөлмгөлмәкә өса р'абьбу, вәки мәрие дурә р'уньшти нәдьһатьнә ханекьрне, һьнәка өса хвндабу, бь п'ежгира сәрч'әве хвә пақьш дькьр.

Пәй чайер'а харьн һат, харьн жи харьн. Нан харьн кәк'өтабу, т'эхтә данә һьлдане. Меван т'әв р'абунә п'ийа у щергә сәкьнин.

Иван у жьна хвәва чун сьре-сьре жьн, мер пач кьрн у вәгәр'йан орт'а т'әва сәкьнин. Паше Иван гот:

— Гәлә хушк у бьрано, һун гәрәке бьбахшиньн, чь кәмасие мьн, чь гөне мьн һәнә (бәр вәда) һун бьбахшиньн, эс һәр'ьм.

Т'әва, жьн у мера, һәвр'а гот:

— Иван, тө чь дьбежи? Чьма өса дьбежи? Мә гөне тәбахшандьнә, гөне тә т'өнәнә, кәсәкир'а хьраби нәкьрийә... һәр'ә, тәр'а ог'ьрбә.

Меван бәла бун, чунә мале хвә...

We р'оже мьн әвқас гошт хар, т'өщари әмре хвәда мьн әвқас гошт нәхарьбу...

Р'ожтъя дьне Васили готә мьн:

— Ә'рәб, сьбе зу р'абә һәспа гьредә, фьрг'уне назьркә, эзе к'өлфәте Иван бьбьмә Қәрсе, вәр'екьм.

Эз сьбе зу р'абум, мьн һәсп гьредан, фьргун т'жи гиһае нәрм кьр. Васили к'олфәте бьре хвә кьрә фьрг'уне, бьрә бажаре Қәрсе, кьрә машине. Вәхте Васили бьре хвә кьрә машине, һатнә дәст-р'уе һәвдө... Васили диса готә бьре:

— Бьра, гәрәке тө мьн бирнәки, эз һивийа нама тәмә.

Иван диса вәк'ьланд, вәки әв бьре бирнакә, һәма кә гьһиштә Америкае, we һ'әзар манати жер'а бьшинә, вәки әв жи бе щәм ви.

Иван у к'олфәте хвәва чун, ле Васили вәгәр'ийа һатә мал. Василе аг'е мьн р'о һ'әсаб дькьрьн, чька к'әнге Иване бьгьһижә Америкае, жер'а п'әра бьшинә, вәки әв жи һәр'ә ви вәлате „щьнәти“....

Васили шарна дьготә мьн:

— Әрәб, вәхте эз һәр'ьм, әзе тә жи хвәр'а бьбьм, төе нава саләкеда бьби дәвләтики р'ьнд у бей, баве хвә жь гавантие дәрхи, баве тә мәрики һ'әйфә, мәрики бәләнгази фәқи-рә.

Р'асти, эз жи дьле хвәда ша дьбум....

Ле әв чар-пенщ мәһ бун қә наме Иван нәһатьн. Васили дьрщьщьши, р'ож у мәһ һ'әсаб дькьрьн. Васили чу бажер, жь п'оште намә пьрси, вәдәре жи намә т'өнәбу. Васили чу щәм к'атьб Степ'ан. Әви готә Васил, вәки Иван зуда гьһиштийә Америкае, ле чьма п'әра у наме нашинә, эз ньзаньм.

Незики дө сала Иван бу минани кәвре бьне бә'ре, қә намә Иван нәдьшандьн. Һьнәка дьгот:

— Дьбәк гәми бәреда хьрав бу, т'әв қьр'бун....

Бьһар бу, хәлқ к'әре хәбата бьһаре дькьр: һьнәка к'отане хвә һазьр дькьр, һьнәка нире га, шот у т'әпан һазьр дькьр, һьнәка жи т'охьм жь ә'мбара дәрдьхьст, дьданә бе, т'әмьз дькьрьн, вәки т'охьме т'әмьз бавежьн пайизе нане р'ьнд бе..

Р'о ьди дьреж бьбун, тә'вә гәрм бу, щина бәләки к'әтьбунә әрде. Қаз, вәрдәк, р'әшелә, думәқәск у ләгләг жи һатьбун жь вәлате гәрм, жь бәр'ие, вана жи к'әре хвә дькьр ль мерга щие бләки к'әтьбуне һелине хвә чедькьр, думәқәска бәр ар'икед ханиед бьнд нькөле хвәда һ'әр'и данин, һелин чедькьрьн, сьбе һ'әта эваре әв һ'әйванәт қә нәдьсәкьнин, қир'ә-қир'а қаз-қөльнга к'әтьбу ван бәста у дора ч'әме Қәрсәчае....

Василе аг'е мьн жи к'әре хвә дькьр. Вәхте фьравине бу, Васили чу нан бьхвә, готә мьн, вәки эз т'әкәрәкә к'отане

жь һәв дәрхьм, бь тыштәки зьвьр п'ак падышкьм у мазете лехьм, бона кӧ һәсп р'ьһ'эт бьхәбьтн, нәwәстн. Мьн т'әкәрәк т'әв жь к'отане дәрхьстн, р'ьнд т'әмьз кьр, мазет лехьст у әв т'әкәрәк т'әв кьрнә дәwса wана... Йәки ль бәр дери гази мьн кьр. Әз чум: әва Трофим Чичовә, готә мьн:

— Василе аг'е тә ль малә?

Мьн гот:

— Бәле, Васи́ли ль малә.

Трофим гот:

— Һәр'ә бежә Васил, мьн жер'а намә жь Қәрсе анийә.

Мьн банзда, чумә мале, готә Васи́ли. Васи́ли жь шабуна сәрдо́т бәзи дәрва. Трофим намә дьрежи Васил кьр, гот:

— Әз чумә бажаре Қәрсе, мьн намә шанд, мәзыне п'оште жь мьн пьрси: тӧ жь к'идәрейи? Мьн жер'а гот.— әз жь Александровскемә. Әwi әв намә да мьн, мьн ле ньһер'и әва нама Иванә.

Васили готә Трофим: „Әз зә'ф жь тә р'азимә“.... Жь шабуна лынге wi ә'рд нәдырт, намә жь дәсте Трофим гьрт у бәзи мал. Ч'ук, мәзын дора Васи́ли т'оп бун, ль наме дьнһер'ин.

Матве, баве Васи́ли, незики кӧр' бу, намә жь дәст гьрт, гот:

— Чька эз жи ле бьнһер'ьм,— намә гьртә хwә, ле ньһер'и, гот,— сәр р'уе наме ниви нә зьмане мәйә. Иро шәмийә, жьна к'аре һ'ьмаме кьрийә, әм һәр'нә һ'ьмаме, паше бышиньн пәй Степ'ан, бьра Степ'ан бьхунә, кәсәк жь мә нькаре бьхунә.— Бәрбь қӧт'ие чу, намә кьрә қӧт'ие, дәре қӧт'ие к'ьлиткьр, к'ьлит кьрә шеба хwә.

Әвар һат, т'әв чубунә һ'ьмаме. Шивәкә р'ьнд һазьр кьрн. Васи́ли чу пәй Степ'ан. Нив сьһ'эт нәк'ьшанд, Васи́ли у Степан һатн. Феза т'әвада Степан данә р'уньштандьне. Матве чу дәре қӧт'ие вәжьр, намә дәрхьст, ани да Степан. Бәре ә'wлыи Степан намә гьртә дәсте хwә, wi али, wi али wәлдьгәр'анд, ле ньһер'и, паше бәрч'ә'вк жь шеба хwә дәрхьст, да бәр ч'ә'ве хwә, һедика бь к'ере к'еләка наме қәлашт к'аг'әзәкә мәзын же дәрхьст.

Степан незики ләмп'е бу, намә хwәнд:

Иван намеда нвиси бу:

— Славе дьшиньм баве хwәр'а у бәр wiда даг'ул дьбьм. Славе дьшиньм бьре хwәр'а, славе дьшиньм жьна Васи́л'ра—

Парашер'а бь зар'ава, славе дышиным хушка хвэ Катеринае-р'а, мере wer'а, бь зар'ава. Славе дышиным щинара гьшкар'а у бэр ванда даг'ул дьбьм....

Бьре мьни э'виз Васил, вэхте эм hatнэ ви вэлати, е кō мэрие ван һэбун, чунэ шэм мэрие хвэ, ле эз мам ви бажарида. Наве ви бажари Сан-Франсискойэ. Ль вьра эз гэр'ийам, нэгэр'ийам, мьн хэбат нэдит, мамэ бе хэбат.. Эз мэщбур бум бьчума бажаре Сакраменто. Ль вьра жи мьн нькарьбу хэбат бьдита, р'ожэке эз р'асти шьһуде вэлате мэ hatьм. Ван шьһуда п'ак заньбу зьмане Америкае у зьмане мэ. Бь сальха, эвана жь вэлате мэ Урьсетенэ, ле зуда hatьнэ вьра.

Ви шьһуди, хвэде к'омэка шир'абэ, пешийа мьн к'эт эз гэр'андьм, аницах хэбатэк жь мьнр'а дэстхьст. Ль вьра хэбата мьн эвэ, кō эз чешма т'эмьз дькьм. Ле һэқэки оса һьндьк дьдьн, вэки т'ера нане к'өлфэте мьн накэ.

Вьра вэлатэки зэ'фи бер'он'мэ у бейнсэфэ. Мэрие вьра нэ минани мэрие мэнэ, вэки к'эсибэк, йане бэлэнгазэк бе бэр дери, һэр кэс қэдагэр'ина мала хвэ кэри нан бьдэ тэ, ль вьра вэки мэри ль к'уча, бэр дери бьрчина бьмрэ, кэсэк пари нан надьнэ дәсте ви мэри, вэки эв мэри нэмьрэ... Гэлэ щара у гэлэ р'ожа қэвмийэ, вэки эз к'өлфэта хвэва 7 р'ожа пари нан дәве мэ нэбуийэ. Бьрчибуне зор мэ кьрийэ, эм чава фьқарэ гьрийанэ, кэсэки пари нан нэданэ мэ...

Р'ожэке льнге мьн шьмьти, эз к'этьмэ ч'э'ла чешме, һьндьк мабу эз чешмеда бьхэньқийама, ле п'ак бу Анушка жьна мьн незики мьн бу, hatэ һэварийа мьн, зузука мэр' дьрежи мьн кьр, мьн хвэ мэр'е гьрт, Анушке эз к'ьшандьм, дэрхьстьм. Вэки Анушке нинбуийа, эзе бьхэньқийама. Н'але мэ ль вьра зэ'ф чэтьнэ...

Бэлки хвэде мала ван хьрав бькэ, е кō hatьн эм хапандьн у эм hatнэ ви вэлате зөлме...

Е кō hatьбунэ ведэре, гонде мэ, дьготьн ль вэлате Америкае „щьнэтэ“, вэки мэр'в салэкеда дьбэ дәвлэти, ле эва незики дō саланэ, эз нькарьм р'ожэке нан т'ер бōхьм, к'өлфэте мьн бэлэнгазиеданэ....

Вэхте эм р'еда гэмиеда дьhatьн, мэзьна жь мэр'а гот:

— Зер'е к'е һэйэ, бьра ньһада биньн бьгөһер'ьн, чьмкō эв п'эрэ ль Америкае қэ капекэки жи қимэт накэ.

Мә гышка зер'е хвә данә вана, дәвса вана данә мә доләре к'аг'әз. Мә нә һ'әсаб заньбу, нә жи зьмане ван. Щьһуда жь мьн пьрси: „Чьма тө өса бе п'әрәйи, бәләнгази, тә чьқас зер' гәмиеда гөһаст бь п'әре Америкае?“ Мьн кө шанр'а т'әмам гот, вана готә мьн, вәки вана гәләки әм хапандьнә. Бьре мьни дәләл, һун дьбиньн әв чь вәлатәки хапинокә...

Ль вьра мьн мәләгане мә дитьн, Ватолин Прохор. Мьн әв нас нәкьрьн. щьһуда нишани мьн да. Вана данә сәре хвә к'өме ви вәлати минани қаська, р'уе хвә көр' кьрьнә, қә ль мә нәбунә хвәйи....

Баво, һ'әта әз нәһатьбумә вьра, ви вәлати, мьн ньзан бу бьрчибун чь тыштәки чәтьнә ль ә'мре ә'исенда... Ве р'өже лә'д бу. Әз у Анушка бәр дарәке р'уньшьтбун, вәлате мә к'әтә бира мьн, әм гьрйан жь дәст бәләнгазие у бьрчибуне... Хвәде мала ван мәрие кө әм хапандьнә сәд щари хьраб бькә, дьготьн ль вәлате Америкае һ'әму тышт болә, т'ьжийә....

Р'астә, болә, ле бона к'е? Һәр бона дәвләтийә, мәрие к'әсиб бьрчийана нано-зько дьхәбьтьн ван дәвләтийар'а. Ль ви шьһәрида һ'әле мә қә п'ак нәдьбу, әмә һәр р'о бьрчибунеда бун, мә нане зьке хвә т'ер нәдьхар...

Щьһуда готә мьн, вәки әз бәрбь р'оһьлате һәр'ьм. Вана дьготә мьн: „Ль ведәре төе зу хәбатәкә п'ак дәстхи, ль ведәре щие әк'ьнчийанә, щие мьлк'әдаранә (щие фермеранә). Ван шамера намә ньвисин, данә мьн, сәр наве мәрие хвә, ль ведәре. Нан мәр'а дагьртьн у һьнә п'әрә жи данә мә. Мәһ нивәке зедәтър әм р'е дьчун. Щарна әм ль гөнде сәре р'е йане бажарнә бьч'ук дьсәкьнин, жь бьрчибуне мә нан дьхвәст, ле кәсәки пари нан нәда дәсте мә. Ль гөндәки әм бәр дәре йәки сәкьнин, мә бь т'ьлие дәста нишан кьр, вәки әмә т'инә, аве бьдә мә. Хвәйе мале да дарәки әм к'өтан, бәри мә да...

Р'еда, вәхте нане мә хьлаз бу, мә идаре хвә бь бәре дара дькьр, бь п'ьнщар'е у эмише бәйани. Әм кө гьһишьтнә ви вәлати, әм гәләки вәстийә бун, льнге мә қәльшти бун, бьне льнге мә бьбун авлданк. Чәнд р'өжа мә нькарьбу хвә сәр льнга бьгьрта. Бь наме мә зу әв мәри дит. Әв мәри жи щьһуде вәлате мә бу, жь Малорусие бу (Украинае). Әви жи вәхте намә хвәнд, урьси жь мә пьрси: әм мәрие к'идәрәнә? Мә бь әшқ шаба ви да... Әм зә'ф ви мәри жи р'азинә. Әви Танийә, қиза мьн, кьрә бәр дәсте маләкә дәвләти. Щие мьн жи

ль к'эрхане кър, ньһа эз ль к'эрхане дьхэбьтм. Эва дө мәнә-
эз дьхэбьтм, ле вьра жи п'эра һьндьк дьдн. От'аха мә т'өнә,
эз у Анушка дьчн дьк'эвнә бьн п'ьре, ль ведэре р'адзен...

П'ьрәкә зә'фә мэзньә сэр ч'эме Р'евирйейә. Бьн ве п'ьреда,
хенжь мә, тен р'адзен гәлә мәрйед бәлэнгазә минани мә, һьнәк
жь ван ә'йни бьнәлие вьрн. жь мьләте Американә, к'әсибн.
п'эре ван т'өнә, вәки от'аха хвәр'а чекьн. Вьра һәнә мәрйе
минани қәт'рана р'эш, леве ванә қальһьн, дьране ванә спинә.
вәхте мә әв дитьн, әм әщербмайи ман. ле мәрйнә зә'фә дьло-
ваньн... Жьне ван к'ьнщ данә Анушке, мера жи к'ьнщ данә
мьн, ле дәвләмәнде американ жь ван бәлэнгаза қә һ'ьзнакьн.

Васил, бьра, гәрәке тө бьбахшини, эз нькарьм тәр'а п'эра
бышиньм, тө ньзани эз к'этьмә чь һ'аләки чәтн у бәлэнгаз.
Васил, бьре мьни ә'зиз, эз бәхте тәдамә, нәби-нәби тө гөр'а
ван дьки, бей ван дәра, мала хвә бьфрoши, тек'әви ви һ'алә-
эз тәдамә. Әз ньзаньм ахрийа мьн у һ'алә мьн ве чава бьбә?

Ақьле мьни бьр'и, вә кә әв намә хвәнд, һуне бьзанбн
чьтәвайә вәлате Америкае.

Дә бь хатре вә — Иван Гурев.

Сала 1910, мәһа августә...

Вәки һ'алә мьн п'ак бу, әзе п'эре тә бышиньм...

Пәй ве йәкер'а, пәй ве хәбәр дана мәлэгана, баве мьн
диса ма ви гөнде Александровске.

Бьһар кә һат, мә диса дарә хвә һьлда, әм чунә бәр дәва-
ре мәлэгана. Әмә т'әвә әшқ бун, чьмкә дйа мә сьбе шәбәде
р'адьбу, дәв дьк'ьла, һе әм нәчьбунә чоле, мә таште бь дәве
т'әзәйи р'ьнд т'ер дьхар... Бь ве әшқе жи мә дәваре хвә р'ьнд
дьч'еранд...

Ве сале пайизе, дәрәнг, қәзийакә мэзньн ль сәре мә қә-
вьми... Баве мьн шәв р'абу, кьрә газе, гот:

— Гәвре, малхьраб, р'абә, чава мала мьн хьраб бу,
чава зар'е мьн һесир манә бәр диwара...

Дйа мьн, т'әна кьрес, банзда бәр дәри, гот:

— Шәмо, чь буйә, чь қәвмийә?

— Малхьрабе, аг'ьле га қәлаштьнә, га дьзинә.

Бу кур'инйа дйа мьн гьрийа, әм пер'а дьгьрийан...

Баве мьн хвә да бәр диwер, ч'ә'ве хвә гьрт, паше ньшке-
ва к'әт, чава дарәке жь к'оке бьбьр'и...

Дйа мьн у хушке мьн хвэ авитнэ сэр щьнйазе баве мьн, гьрийан, бьре мьни мэзын, Бьро кьрэ гази:

— Гун чь дькьн? Аве биньн, аве, зу!

Эз р'эвим чум, мьн т'асэ ав ани. Ав р'эшанднэ сэр ч'э'ве баве мьн, нив сэх'эте шунда баве мьн р'абу сэр хвэ...

Паше дэвар һ'эсабкьрын, се га т'өнэбун. Баве мьн гэр'ийа, пэй гьли-готьна к'эт, пе һ'эсийа, вэки Мирзе к'өр'е Т'эме К'эпо орт'гли жь Қэрэвқиэ эви дьзибун, ле мэ тыштэ нькарьбу бькьра...

Мэлэгана гэлэжи баве мьн к'отан, өса к'отабун, вэки баве мьн жь э'рде р'анэдыбу, се дьране ви шкенандьбун.

Чьқас дэваре мэ һэбу, гьшк жь мэ стэндьн, һэфе мэ жи мэ стэндьн. Баве мьн жь дэст ве к'отане нэхвэше нава щийада бу. Эм һэрр'о дьгрийан, кэсэки жь мэ жь дэрд у к'ола нан нэдьхар. Гава к'о баве мьн һэма һ'эвэки п'ак бу, эм жь ви гонди дэрк'этын, чунэ щэм Сьлоэ һоре, ль гонде Т'икме мэзын.... Эви шамери мала мэ бь зар'ава ве звьстане хвэйкьр, нан у авкьр.

Һэрд'о бьре мьн у эз бунэ х'оламе мэлэгана. Ле вэхте бьһар һат, эм бунэ р'енщбэре ви гонди.

Гэрэке эз бежым, мэрие минани Сьлоэ һоре кем һэбун нав мэда. Мэрики хэрибдост бу, дьлован бу, гэлэ к'орманщед минани мэ бэлэнгаз Сьло хвэйдькьр, бь нан, ав дькьр, һ'эта эв мэри сэр хвэда бьһатана мала Сьлода дьман.

П'ак те бира мьн, эм һ'эвт нэфэр һатнэ гонде Т'икме, к'оча мэ чу бэр дери. Сьлоэ шамер дэрк'эт бэр дери, гава к'о дит мала мэйэ, гот:

— Шех Шэмо, мала мьне, мьн бьһистийэ қэзийакэ мэзын ль тэ дэст дайэ, тыштэки накэ, бьра зар'ө һэр'нэ мале. Гази кьр:

— Безе, Вэрдэк, вэрын зар'е шех Шэмо бьвнэ мале...

Эв у баве мьн сэкьнин, хош-беш данэ һэвд'о. Д'о р'ожа шунда һ'эсоэ бьразие ви у баве мьн чунэ нав гонд, ханик мэр'а гьртьн. Эв д'о р'ожбун эм мала Сьлода бун, ле р'ожтьра дьне эм һатнэ хание хвэ. Р'астэ, эм ханики дьнеда бун, ле к'өлфэте ви жи минани ви дьловани бун. Эмэ сэр нан у ава ви бун.

К'өлфэте Сьло һэбу: д'о жьне ви, Безе у Вэрдэк, чар қиз у д'о к'өр' һ'өсе к'өр'е мэзын бу, жь Безе бу, ле Аһ'мэд к'өр'е

ч'ук бу, жь Вэрдэке бу. Паше Вэрдэк вэльди дө көр'е дьн жи к'этнэ дест. Сьло қиза хвэ мэзын — Хэзал маледа дабу бьразие хвэ һ'со. Хэзал зэ'фэ бэдэw бу. К'е ч'э'в ль Хэзале дьк'эт. нькарьбу һэрдө ч'э'ва ле бьнһер'ийа, жь бэдэwийа we. Көр'эки Хэзале һэбу, наве ви Эфо бу...

Wэхта бьһар һат, эм бунэ р'енщбэре ви гөнди... Эз у һөсо бьбунэ р'енщбэр. Һэр йэк жь мэ башқэ-башқэ дьчу бэр дэваре мьһ'элэке. Ле чоле эм дьгһиштнэ һэвдө, сьбе һ'эта зваре эм шэм һэвбун.

Р'ожэкэ һавине бу. Эз, һ'өсе у Аһ'мэд кэвийа ч'ем мэ дьлист. Мэ хвэ п'ехас кьрьбу, лынгава дьк'этнэ нава аве, жь аве дэрдьк'этын. Эм шарна дэрбази ви бэри аве дьбун. Щарэке Аһ'мэд һэма к'ынщава да нава аве у ньшкева қөни бьне аве бу, паше дэрк'эт, ле диса қөни бьне аве бу. Мэ һэwари бьрэ мал, бу қалмэ қалма мэ, қир'инийа мэ, эз гьрийам. Һэла һэwари жь мале нэһат, мэлөганэки к'ынщава да нава аве, Аһ'мэд дэрхьст...

Ле эw йэк авитнэ стөе мьн, дьготьн: „Э'рэб бэре чу нава аве, паше зар'а ч'э'в да ви“, ле һ'ал эw һ'ал бу, бэре э'wльн һ'өсе эw йэк нишани мэ да... Эваре баве мьн эз сэва we қэw-мандьне гэлэки к'өтам.

Мэсэлэкэ мэ көрманща һэйэ, дьбен:

— Мэри канике фьр'э ав хар, гэрэке мэрьв бьшекьринэ. Һна эз қэ бир накьм we қэнщие, йа кө мала Сьлое һоре we р'ожед мэ чэтьние мэр'а кьр.

Мала Сьло ньһа дьминэ ль гөнде Һ'эко, нэһ'ийа Т'алине, Эрмэнистане...

Сала 1927 мьн Аһ'мэде дэстэбьраке хвэ у Эфое харзие ви бьрэ Ленинграде. Аһ'мэд ль wedэре хвэнд. Чава батрак эwi зу фэ'мкьр, wэки эв диwan диwана шийэ, чава комунистэки Һ'элали р'ьнд пэй хвэндьнер'а, wэhte жь Ленинграде һат, хэбатэкэ р'ьндэ комунисти дьбьр. Ле дьжмьне сньфа ч'э'внэ-бари кьрын, фэсадийа Аһ'мэд кьрын, Аһ'мэд данэ көштьне. Р'астэ, Аһ'мэд жь нава мэ чу, ле гэлэк һэвале ви комунист ви бир накьн у эw хэбата эwi дькьр, ньһа эw дькьн. Колхоза гөнде Һ'эко сэр наве шийэ у жь колхозед гөнде көрманща т'эви пештьрэ. Ль гөндда һэйэ ава к'езин кьри, гөнд дөхэ ава каниед Элэгэзе. Гөнде wan т'эв бь ханмане т'эзэ, жь кэвре бьр'и, хвэй от'ах у диwanед р'ьндын. Ль мала ведьк'эвэ элек-

трик — ләмп'а Илийч — ләмп'е Ленин. Гөндда һэйә мэк'т'ә-ба орт'ә, бь зьмане көрманши дьхуньн. Дәрсдаре мэк'т'әбе Әфое Сөлеймановә, харзие Аһ'мәдә. Әви жи ль Ленинграде хвәнд. Сала 1956-а Әфо хьлаз кьр института педагогие ль бажаре Р'әwane...

НАВА К'ӨРДА. БЬҺАРЕ ЛЬ ДОЛГЕ

Ва сале р'еншбәрийа мә съламәти дәрбаз бу. Мә пайизе һәфе хвә стәнд у әм жь wedәре жи дәрк'әтн, чунә нава көрманша ль гөнде Аг'даши, wәлате Qәрсе. Мә диса дәстбь р'еншбәрие кьр.

Нав көрманша қәйдә у қанун лапә башқә бун. Р'еншбәрийа нава көрманшада жи жь р'еншбәрийа мөләгана һесатьр бу у фьрқитьр бу....

Жийина гөнде көрманша тьһәрәки дьне бу. Мөләган — урьс, чава мьн серида гот, гьшкә әк'нчи бун.

Ле к'өрд дө п'әе ви дәвар хвәй дькьр, гөнде ван ль ч'йа бун. Р'астә, һәрке һьнәк көрманш әк'н дьчандьн, ле диса әк'не ван жь dewer һьндьктьр бу. Р'асти жи нав мьләтед wandәра кәсәк нот лани к'өрда мал-dewer хвәйкә, т'өнә, әw кә хвәйкьрна пез.

К'өрд дьман нава ч'йада, ль ван ч'йа т'ьме шиндьбә ч'ере р'ьнд. Ль ван ч'еред хвәш к'ок дьбьн пәз у дәваре ван. Зьвьстана ч'йәе ван бәрфәкә к'ур ле дьк'әвә, ле гава кә бьһарте, әw бәрфа к'ур дьһ'әлә, шинайи шин дьбә, ван дәра шу-р'ә-шур'ә көлилк дәртен.

Qиз у хорт қәлфә-қәлфә дьчьнә п'ьншар'е. Qиз у хорте дьлк'әти шәм һәв дьсәкьньн, гьли-готьне хвә һәвр'а дьбежьн.

Жь we шунда қиз у хорт шарна дәрдьк'әтнә бьндаруке. Ви чахи һәр қизәке жь мал дани: һеке мьришка, ар, р'ун, бьрьнщ у шәкьр. Чәнд қиз дьбунә кәвани, хорта жи пәсарн т'оп дькьрьн. Әw қизед кәвани чедькьрьн мьрт'охә, һ'әwлә, һекәр'ун, п'әлаw у харна майин. Һ'әта харьн дьһатә чекьрьне, қиз у хорта дьстран, говәнд дьгьртн, дьлистн һ'әта эваре. Эвара диса бь к'ьлам у әшқ дьһатнә гөнд.

Гава кә қиз у хорт незики гөнд дьбун, гөнди дәрдьк'әтнә бәр дәрийа, дина хвә дьданә р'әқаса шаһьла у әw жи

пер'а к'эфхwэш дьбун. Щарна калэки лаqьрдчи дьк'этэ нава we говэнде, хwэ ви али, ви али дьһ'эжанд, лаqьрди дькьрын, т'эв пе дьк'энийан, щарна жи калэк т'өлөм жь дэсте сазбэнд дьгьрт, у ль т'өлөме дьхьст, хwэ жи дьк'этэ сэр говэнде, һьм. т'өлөме дьхьст, һьм жи сэрговэнди нэрм дьк'ьшанд у е дьн һин дькьрын.

Гавине р'ожед оса э'зиз гэлэ щара дьбун у шаһьлед көрманща зэ'ф к'еф дькьрын, чьмкө қизе мә көрманща сэр ч'э'ва нагрьн, чаршэва хwэ накьн, минани э'щэма у т'ьрка.

Һэбуна көрманща һэр пезда бу у дэвар хwэйкьрьнеда бу, чьмкө эвана жь пез у dewep һьм һасьл т'опдькьр, һьм һьри, һьм шэват (сэргин), һьм жи гошти. Лэма жи бьһаркө дьһат, wэхте ьди сэре пез тек'этае,бьза, к'өрда к'аре хwэ у долга дькьр...

Бэри гьшка бэга, аг'элэра у дэwлэтийа дьчун щие р'ьнд дьгьртьн, паше „щол“ дьчун щие долге хwэ к'ьвш дькьрын...

Пэй we йәкер'а р'ожэкэ т'эвэ р'ьнд к'ьвш дькьрын у көрманща пэзе хwэ дьбьрэ „долга“, щие гэрм, пэзе хwэ дьзэйнандьн. Долгада бэрх р'ьнд шир дьдане, дьч'ерандьн у гьврьк дькьрын бона чуйина зозана, р'йа дур, wәки бэрх бькарьбьн һэр'нэ зозана ль сэре ч'йа незики бэләкиед бэрфе...

Ль сэре ч'йа һэргав һенькэ, шинай болэ, меш-моз ле кемьн, сьбе һ'эта эваре һ'эйванэт дьч'ерэ...

Бь қайде э'шира, wэхте к'өрд тенэ долга у wэхте сэре пез дьк'эве, һэр йәк зэ'де пез чедькэ: гошти, к'адэ, кьлоч', мьрт'охэ, гази хэлqе дькьн у нан дьдьн. Меван нан дьхөн, дьбен:

— Мала wә т'ьме т'ьжибэ, пэз, дэwаре wә зедэбьн, кэвани, дэсте тэ жь э'йаре р'ун дэрнэк'эвэ у гэлэк гьли-готьн у дба дьбежьн, дьчьн. We р'оже гэлэ харьн дьднэ шьвана...

Л Ь З О З А Н А

Wэхте пэз за, к'өта бу, бэрх һ'эвәки гьврьк бун, һини ч'ерэ бун, чэнд р'ож бэрха бь мийава „бэро-дани“ дькьн. Ми у бэрх т'эв һэв дьч'ерьн.... Оса дькьн, wәки бэрх бькарьбьн һэр'нэ р'йа дур....

Р'ожа қө пэз we ьди бэрбь зозана һэр'э, шаһьл-қиз у хорт к'ьнще хwэ т'эмьз хwэ дькьн, дэрдьк'эвьн. Һэр кэс дьчэ щэм шьване хwэ...

Мэ пэз р'е хьст. Шаһьлед гөнд мэр'а һатын һ'эта пэз жь зэви зийана дэрбаз бун. Ви чахи к'алэ-к'ала мийа у бэрха, к'ыламед қиз у хорта т'эв һэв дыбьн, эв бэст у нэwала т'ьжи дыкьн, мэрыв we шабуне қэ т'ер набэ. Гөнди т'эв жь һөндөр'е мала дэрдьк'эвьн, р'адьбьнэ сэре ханийа, сэр диwара у дина хwэ дьднэ пез, һ'эта пэз жь бэр ч'э'ве ван онда дыбьн....

Шаһьлед гөнд вэгэр'ийан чунэ мала. Ман шьван, эм (дуажо) у бэрхван. Шьван ль пешийа пез дьчу, пэй ви не-рики хэмьланди, зэнгьләки стөда, зынгэ-зынга зэнгьл бу, пэй шьван дьчу, пэз у бэрха жи дабу пэй.

Р'ожа пешьн эм гэлэки нэчун, мэ пэз һеди лэқанд, wэки бэрх хам нэбьн у бькарьбьн һэр'ьн, дэрк'эвнэ зозана...

Ле һала бэри дурк'этьна жь гөнд дэwлэтийа эм р'еншбэр данэ сэкьнандьне, готьн:

— Мэ пэзе хwэ т'эслими wэ кьрийэ, һун жи т'эслими хwэде кьрьнэ, бона һун мале мэ һ'элал, сыламетн у р'ьнд бьч'ериньн....

Wэхте эв т'эми у т'эслим к'өта бун, бэг, аг'а у дэwлэти вэгэр'ийан, сэршьван былур да сэр лева хwэ, лехьст у кэри р'е к'этьн...

Кэрие пез дабуна пэй һэв, мэ шаһьла хwэ дабу доре, һедикава пезр'а дьһатын, дина хwэ дьда пез, wэки йэк жь йэки нэқэтэ, wэки бэрх жь мака нэминьн...

Мьн п'ак эв р'оже э'зизэ нава көрманща дитьн, һ'эта ньна һе бира мьн нэчуйэ, эв к'эн, эв шабуна шаһьла, к'ылам у листка ван, к'ьнщед хорта: оймэ, архальх, бишмет у ч'эр-кэзи, к'олосед сэре ван т'ьжи шэ'р-шьмақи бун, р'ишнэд шэр у шымақийа дьһатын, дык'этьнэ сэр ч'э'ве ван. Қиз у бука ван жи хwэ хэмьландьбун: дере т'эзэ нэқьшанди, хьрхале гь-лавдункьри, э'нт'эрие р'ьнд у т'этэрие дузмэкьри. Қиз у бука сэр фино у к'офие ван т'ьжи дьрав бун, бэрщеник ,морн, мьрщан стөе wанда мэрыв һ'эйран у һ'эжмэк'ар бу ле бьнһе-р'ийа. Хорта сьмеле хwэ бада бун, қиза жи ч'э'ве хwэ кьл да-бун, мэрыв т'ьре дэ'wате т'эзэ жь һэв бэрдайэ, шаһьл тенэ мал.

Ле һэрке исал чэнд салэ дэрбаз буйэ у эз тиньмэ бира хwэ, агьр дык'эвэ дьле мьн, чьмкө эв шайи, эв к'еф, һэр йа

бэга бу, аг'элэра у дэвлэтийа бу. Мэриэ к'эсиб: хорт, қиз, бук у зар'ед ван дурва дьсэкьнин, стёе хвэ хар дькьрын, дурва дьнһер'ин. Нэ кё қиз, бука, зар'а у хорта стёе хвэ хар дькьрын, малхве мала у жьнед ван жи стёхар дьсэкьнин. Ви чахи, нава ве шайеда у эшқеда, эзи бэрхван бум, мьн дит, чава де у баве мьн, хушкед мьн у зар'ед к'эсиба минани К'элэше Э'ло. Бэк'оё Бьрьке у ед майин дурва дьсэкьнин. динна хвэ дьданэ шайа вана.

Шайед өса дьқəwмин сале се шара: шарəке wəxте дьчунə долга. шарəке wəxте дьчунə зозана у шара дьн жи wəxте 'дагер'е". Ёди жь зозана дадьгəр'ийан. дьһатьнə мал: „бəран бəрданə“.

Эм кё эп'ещə э'рд чун, сəршьван кьрə гази, гот:

— Ёди бəри эварə, бəрх нькарьн ақа һəр'ьн, бəра пəз р'ə-һ'этбə. Кəри дəст хвəда ньг'ьли, мəг'əl һат, бьзьн һ'эвəки бəла бун. дьч'ерийан. Сəршьван гази мə кьр. Чь тьште п'ак аг'е мə we р'оже мəр'а дагьртьбун, ле мə т'эва бəла кьр, мə шива хвə хар..

Паше шьван у дуажо һатьнə шəм сəршьване мəзьн. шевр кьрын. Сьбе к'əнге бьлəқьн. к'идəре пез бьч'ериньн, к'идəре авдьн у чəнд шара, к'идəре we р'əһ'этне бьдьнə пез. Сəршьван т'эвар'а гьли кьр, т'эми даеда, əм гьшк бəла бун, чунə дора кəриэ пəзе хвə...

Эм кё гьһиштьнə шара, əм гəлəки т'эне нəман. дə-се р'ожа шунда баре к'очəра һатьн гьһиштнə мə. У к'очəра дəстпе кьрдəwса wəре хвə чекьрын. кон вəгьртьн. Конə дəвлэтийа конə мəзьн бун. бь читп'əрдə бун, конə wанда һəбу щие меванакəлин (щие һасьле) у щие навмале. бнəкə дəвлэти, хенжь ван конед wанə мəзьн, һəбун чадьред ван. Љь һнəкə к'эсиб конед wанə бьч'укə кəвн һəбун, һнəк жи қə конə ван т'өнəбун, хвəр'а һ'ольк чедькьрын, һ'олькада дьман, һ'эта дагер'е...

Љь сəре wан ч'йа һəбун ч'эм, wан ч'əмада һəбу мə'сие алəбальг'. Щина жь зьнара дəрдьк'эт авə зəлалə т'эмьз, мəр'ьв нькарьбу фьр'ə ав вəхара, жь сарайа we авə. Зар'ед дəвлэтийа сьбе һ'эта эварə диса эшқ-шайа бун, дьчунə п'ьнщар'е, дьчунə бьндаруке, мə'си дьгьртьн у хвəр'а к'еф дькьрын....

Ље зар'ед к'эсиба т'эвə сəр хəбате бун: һнəк дьчунə бəр бəранə, чьмкё бəран жь мийа башқə дьч'ерьн һ'эта бəранбəр-

дане, һнэк дьчунэ бэр голька, һнэк дьчунэ бэр бэрха, һнэк
мьқати һэспе дэвлэтийа дьбун у гэлэ шөхөле майин дькьрын...

Һ'але мә р'енщбэра минани һ'але гаване мэлэгана бу.
Еьра, сэре ч'йа, көрманщед мә: бэг, аг'а, шех у кулака дйса
эм дьданэ хэбате у (эстэсмар) дькьрын. Эмэ дйса ип һ'але
бэлэнгазиеда бун. Жь дэште, р'йа дур, нава знара, шыкэвта
гэлийа, һ'эта эм һатьнэ зозана, к'ьнще мә қэльшибун, чарөх
лынге мәда п'эр'йти бун. Жь льба кавьр'а, йа кө мьн р'ева
бэрэв кьр, баве мьн к'олосэк мьнр'а авите, ле эв к'олос зь-
вьр бу, гөһе мьн у стөкөра мьн дешанд, гэрмеда у сөр'еда
к'олосе мьн эз хвэй нэдькьрым.....

К'ьнще мьн хенжь п'отэки у шалэки кэвн, һэбу көлавэки
қөл-қөлки, е кө мьнр'а һьм дошэк бу, һьм лһ'еф бу, һьм бал-
ти бу, һьм жи сьт'ара жь сөр'е-сэрме у баране бу, т'орбэки
мьн у қаськэкэ ч'ук. Эв қаськ мьн һэргав хвэр'а дьгэр'анд,
вэхте эз незики шыване пэзе зайи дьбум, мьн лава дькьр, шы-
вана теда шир дьдот, дьданэ мьн.

Һ'але мә бэрхвана у шыване пэзе зайи жь һ'але шыване
майин четьр бу, эм р'оже дө щара дьһатнэ мал, мә карьбу
харна мале бьхара, ле эвана дьманэ холе у һ'эвте шарэке
йане мәһе дө щара дьһатнэ мал. Ле шыване пэзе қьрд қэ нэ-
дьһатнэ мал. Эв жи вэки дьһатьн, нане хвэ дьбьрын у пез-
р'а хве дьбьрын....

МЬЖУЛИЕД МЭ

Эм бэрхван у шыване бэрана щарна незики һэв дьбун
хвэр'а дьлыстьн. Лыстька мә һол бу, бэз бу, т'эпоташ бу.
Щарна жи мә говэнд дьгьрт, хвэр'а дьлыст. Йэки дәст пе дь-
кьр дьстьра, е дьн жи ле вэдьгэр'анд:

Дэб ло, ло, ло, ло шывано;
Дэб ло, ло, ло, ло, ло шывано.

Т'ьли зер'о ло бьлурвано,
Т'ьли зер'о, ло бьлурвано,

Дае, шыван пез нач'еринэ,
Баво, шыван пез нач'еринэ.

Феза мала ло, дьгэр'инэ,
Быййа мала ло, дьгэр'инэ.

Дэб ло, ло, ло, шывано,
Бэжн зьраво, ло қэдэм к'аво.

Дае, шыван ло мьн настинэ,
Баво, шыван ло мьн настинэ.

Һэр р'о, һэр р'о дьхапинэ,
Һэр р'о, һэр р'о дьхапинэ,

Дэб, ло, ло, ло шывано,
Т'ьли зер'о, ло былурвано....

Шарна мә бь сьре былуре дьхьст қайде һерийа. Жь мә т'эва р'ьндтьр ледьхьст һ'эсэн. Эви шарна ледьхьст қайде Бэк'ое былурван, мә т'эва гөһ дьда сэр. Те бира мьн, һ'эсэн былуре дьхьст у пер'а дьгот:

— Вэхтэке хортэ һэбу, наве ви Бэк'о бу. Бэк'о хортэки зэ'фи бэдэв бу у ақьл, ле кэсэки ви т'өнэбу, к'эсиб бу, хвэ сэри хвэ бу. Бэк'о һьлда даре хвэ, чу т'эркэсэри дьне бу, хвэр'а р'енщбэрие дьгэр'ийа һат шэм мэрики дэвлэти, бу шыване ви. Қизэкэ ви дэвлэти һэбу, наве we П'орсор бу. Дьле Бэк'о к'этэ П'орсоре, дьле П'орсоре жи к'этыбу Бэк'о. Һ'эвт сала. Бэк'о шыване ви дэвлэти бу, шикида нэдьчу, дәсте Бэк'о жь П'орсоре нэдьбу. Бэк'о былурванэки өса бу, вэки жь лехьстьна былура ви пэз дьчу аве, жь аве дьһатэ берие, бона дотьне.

Һ'эсэн эв қайдэ йэко-йэко мэр'а ледьхьст, мә гөһ дьда сэр.

— Р'ожэке щэрде авитэ сэр пэзе ви. Щэрдэкэ зэ'фэ гьран бу. Аг'е ви хөламава пэй к'эт, ле нькарьбу пэз вэгэр'анда. Щэрде пэз бьрьбу жь ч'эме Фэратер'а дэрбазкьрьбу. Аг'е ви нав хөламада у эла хвэда сэкьни, гот:

— К'е пэзе мьн вэгэр'инэ, бинэ бэр дэре мьн, эзе П'орсоре бьдмеда.

— Қэсэки т'өрөш нэкрь бьчуйа пэз банийа. Хөламед ви, мерхас т'эв кэр' бун. Сэре хвэ бэржер кьрын. Һэр Бэк'о дэрк'этэ майдане, гот:

— Аг'а, вэки өсанэ эзе пез биньм.

Аг'а нава шымаа'теда гот. „Тә кө пәз ани, эзе П'орсоре бьдъм тә“.

Бәк'о да бьлура хвә, чу сәре гөжмәки сәкьни у қәйде нерийа лехьст. Н'әсэн бьлур да сәр лева у әв қәйде нерийа жь мәр'а лехьст. Бәк'о ьса р'ьнд лехьст, гава нерийа бьхист. нери р'әви, хвә авитә ч'әме Фәрате, дәрбаз бу һат, пәз жи да пәй, кьр нәкьрьн нькарьбун кәрие пез зәвткьрана. Пәз сь-ламәти к'ьшийа ,һатә бәр дәре хвәй. Ле аг'е Бәк'ор'а кьрә бөбәхти, гот, „Wәки тә қьрарәкә дьн жи бьқәдини, эзе паше П'орсоре бьдмә тә“.

Мә дьготә Н'әсэн: „Чьма аг'е бөбәхти кьр? Н'әсэн шаба мә дьда. дьгот: „Чьма һун ньзаньн аг'а т'әвә бөбәхтн?“— Әв қрара дьн жи аг'е готә Бәк'о, wәки тә пәз п'епәлингәр'а бини бане жорьн, паше эзе П'орсоре бьдъмә тә. Бәк'о ньһе-р'и, wәки аг'е бөбәхти кьр, ле мәщбур бу әв қрар жи бьқә-данда. К'ьвш кьрьн, wәки р'ожа иние Бәк'о пез бинә бане жо-рьн. Ле вьра жи аг'е бөбәхти кьр. П'епәлинг да бьр'ине, wә-ки пәз бе, п'епәлинг бьщке, пәз нәчә бане жорьн. Бәк'о һаж ван шөхөла нин бу, ле wәхте р'ожа иние һат, П'орсоре Бәк'о-р'а әв йәк гьли кьр. Бәк'о кө дит, wәки аг'а дәст бөбәхтийа кьрийә, әви жи бь ақьле хвә пәз ани. Бәре әви қәйде нерийа лехьст ани һ'әта шиә п'епәлинга даринә бьр'и бу, ль wedәре пәз да сәкнандьне. Паше қәйде „чьлапә“ лехьст. Ль вьра диса Бәк'о бьлур да сәр лева хвә қәйде „чьлапә“ мәр'а лехьст.

— Wәхте Бәк'о қәйде „чьлапә“ лехьст, нери сәр we п'е-п'әлинга бьр'ир'а банзда сәр п'епәлинга сьламәт, пез т'әви да пәй нери, „чьлапә“ кьр, дәрбаз бун чунә бане жорьн. Хәл-қе те дәрхьст қәлпийа аг'е, ле аг'е ьди нькарьбу тыштәк бь-кьра, р'абу П'орсор маледа да Бәк'о. Чәнд сал к'ьшанд, аг'а мьр, әв дәвләт ма Бәк'о у П'орсорер'а. А, wa мьразе Бәк'о у П'орсоре һәвбун.

Хенжь ван мьжулийа, нав мәда һәбун дәнгбеже мә, ван ван дәнгбежа щарна дьстьран, к'ьлам дьготьн. Жь дәнгбежа мә һ'ьздькьр дәнге Кәлһ'ан. Кәлһ'ан мәрики к'әсиб у эт'им бу. Кәсәки wi т'өнәбу. Кәлһ'ан, чава дьготьн, қә де у баве хвә нәдитьбу. Пирәкә наве we Ширьн бу, әве пирке Кәлһ'ан дәв-са вара дитьбу, Кәлһ'ани һе нав печ'әкеда буйә. Ширьн жи жьнәкә пирә, бе мер бу, демәк би бу, хвәйа се бьзьна бу. Кәл-

Һ'ан тинә бь шире ван бьзна мэзын дькә. Пирьк жи мьрьбу, ьди кәсәки Кәлһ'ан т'өнә бу, дыма мала Шәбаб бәге, нано зько дьхәбьти, т'ө һәқ нәдьданә Кәлһ'ан, т'ө к'ынщ жи нәдьданә ви. К'ынще мә хьраб бун, ле к'ынще Кәлһ'ан жь е мә хьрабтьр бун. Сәрчоке шале ви қәльшибун, чоке ви тер'а дәрк'әтьбун, п'оте ле тә дьгот қәстана щур'ә-щур'ә п'инә лехьстьнә, сәрмыле ви қәльшти бу, щане ви тер'а дьх'они, қә кәлаве ви жи т'өнә бу, анибун щьләкә га һәвва дьрубун минани кәлаве щывана давитә сәр мыле хвә. К'өме сери п'апах бу, ле өса кәви бу, вәки пьрч'а п'апах щина сьмытибу, п'ост гәвр дькьр, әв жи тә дьгот қәст өса кьрьнә, вәки мәрвь пе бьк'әнә...

Кәлһ'ан әмрва жи мә т'әва мәзтьр бу, ле мә т'әвар'а ч'ужьти дькьр, к'омәк дыда мә т'әва...

Бәжмәкә зьравә к'авә ль Кәлһ'ан бу. Бәре сьмела т'әзә хөда бун. Ч'әвнә р'әшә гьрә ле бун, бөрө-бьжанге ви сьхә р'әшә дьреж бун, тә дьгот бь кьле Сьбһ'ане қьлданә. Ә'никә фьрә мерани ле бу, позе ви қәльни нәдьреж бу. Вәхте Кәлһ'ан дәве хвә вәдькьр, дьране ви минани сәдәфа дьбрьрдин, тә дьгот әв дьран мәқәса бьр'инә, вәкәһәвкьрьнә... Т'әмори, тунщьк у голанщкед ви р'әшә кәришки бун. Гава кә Кәлһ'ан ч'әве хвә вәдькьр, ль мервь дьһер'и, мәрвь һ'әйран һ'әжмәк'ар бу ле бьһер'ийа. Ви к'ынще ви п'әр'ьтива дьле гәлә қизбука к'әтьбу ви. Кәлһ'ан хенжь we йәке хортәки эгьн бу, тө тьрса ви т'өнәбу, шарна, вәхте гөра хвә давитә пез, әви бьшьвдаре хвә дьрежи гөра дькьр, нәдьһьшт гөр пез бьбьн. Гава кә Кәлһ'ан к'өм қот дькьр, дьстра, гөл, сосьн у р'һ'ан пер'а дьһ'әлийан. Дьготьн: Шәбаб бәг дьхазә ви бькә дәнгбеже хвә, хвәр'а бьгәр инә, ле жь ч'әвнәбарне, нәдьбьр, чьмкә нәдьхвәст, вәки хөлам жь аг'е бәдәштьрбә.

Мә т'әва Кәлһ'ан һ'әздькьр, ләма жи жь ширнайа мә наве ви дани бу Кәлһ'ан „бәг“. Шарна мын к'ынще ви дьбьр дыда дйа хвә, дйа мын к'ынще ви дьшущт, п'инәдькьр у мын дани дыда ви...

Дәрбаз бу пенши сали зедәтьр, һ'әта р'ожа иройин жи к'әламәкә Кәлһ'ан жь бира мын нәчуйә. Наве we к'әламе

Қолихане кӧр'ап:

Дә вайе, вайе, вайе, вайе...

Т'о щари дәрде Қолихане кӧр'апә мьн дьле мьн дәрнае,
Бәжна Қолихане кӧр'апә мьн зьравә, дарәкә жь дара бие,
Бәжна дәлалие дьле мьн зьравә, дарәк жь дара бие.

Мале мә данинә зозан-зозане Гехие,
Дә бьра р'әбе ә'аләме бькә мьразе мьрзхаза,
Мьразе мьн Қолихане кӧр'ап
Мьне чәнд саләка дәрбазкьра қар у бегаре ве һевне.

Дә вайе, вайе, вайе, вайе...
Т'о щари дәрде Қолихане кӧр'ап жь дьле мьн дәрнае.
Бәжна дәлалие дьле мьн зьравә, дарәк жь дара кәте.
Бәжна дәлалие дьле мьн зьравә, дарәк жь дара кәте.

Дә бьра р'әбе ә'аләме бькә мьразе мьрзхаза,
Мьразе мьн Қолихане кӧр'апә мьн
Бьра сәр мә дәрк'әта мор у к'әгәзе ве дәвләте
Дә вайе, вайе, вайе, вайе...

Һ'әта әз сахьм р'у дьнйәе, т'о щари дәрде Қолихане
Кӧр'ап жь дьле мьн дәрнае....

Һьзам к'ижан сал бу. Шәбаб бәге бь хӧламе хвәва ша-
рәке авитнә сәр пәзе обәкә Дьлхера. Һәвари дь эла Дьлхера
дак'әт, бәри Шәбаб бәге дан, т'алане хвә же стәндьн, хӧла-
мәки ви кӧштьн у Шәбаб бәг жь дәсте Дьлхера р'әвә-р'әв хь-
лаз бу....

Салтьра дьне Кәлһ'ан дьчу бәр пәзе қьрд. Мә ьди Кәл-
һ'ан нәдьдит, мә гәләки бира ви дькьр.

Пайиза ве сале зу һат, ль зозана зу сәрма к'әте, к'очәр
зу жь зозана р'абун һатнә ware жерьн...

Эла Дьлхера эварәке, һе р'о нәчубу ава, авитнә сәр пәзе
Шәбаб бәге, ә'йни ви пәзи, е кӧ Кәлһ'ан дьчу бәр. Кәлһ'ан бь
сильһ' бу, чьмкӧ Шәбаб бәге п'ак заньбу, вәки Дьлхера ве
һ'әйфа хвә же һьлдьн, ләма жи Шәбаб бәге һ'әму шьване
хвә сильһ' дабуне. Вәхте авитнә сәр пез, Кәлһ'ан щәрдер'а кь-

рбу шэр'. Н'эта гөллэк т'вьнга вида һәбу, Кәлһ'ан пәз нәда-
буеда, дө мәрие ван бьриндар кьрбу, һәспәк жи кәштьбу. Ле
вәхте гөлле ви хьлас дьбьн, щәрд дьбинә, вәки гөлле ви т'ө-
нә, ьди дәнг жь т'вьнга ви нае, һ'щуми сәр ви дькьн у Кәл-
һ'ан дькөжьн...

Вәхте мә бһист, гәлә һ'әйфа мә ль Кәлһ'ан дьһат, ле
р'асти нә кә эм т'әне чава һәвале ви һ'әйф дьһат, бауар бь-
кьн, вәки әв эла т'әв һ'әйфа хвә Кәлһ'ан дани. Р'ожа ч'әлкь-
рьне мәрие дьлован к'ыламе қәйде сәр мьрийа дьготьн, сәр
Кәлһ'ан қәйдәнә өса дьготьн, агьр дьл һ'ынаве мәрвь дьхьст...

Вәки Кәлһ'ан өса нә к'әсиб буйа, әв ақьле ви, бь мера-
пийа хвә, дәнгбежийа хвә у бәдәвийа ви лайиқи диwana мир
һ'акьма у өлмдара бу. Ле ви вәхте ван бәга у аг'әләра мәри
дьһатьнә һ'әсабе һәр әв мәри, е кә хвәйе дәвләте бун, хвәйе
кәри сурие пез у р'әвое һәспа бун... Әвә миңани Кәлһ'ан
мәри нәдьһатьнә һ'әсабе, чьмкө, чава әйанә, Кәлһ'ан к'әсиб
бу...

А бь ви тьһәри әв хорте дәлали әзиз бе һәқ дьхәбьти
Шәбаб бәгер'а у сәре хвә да бона дәвләта ви...

Әв листьке мә кә дькьр, мә дьзикава дькьр, вәки хвәйе
пез пе дьһ'әсийа, мәр'а дькьрьнә шәр', әм дьк'өтан, нәдьһиш-
тьн, вәки пәз к'өми сәр һәв бьбә, аг'е мә дьготьн:

— Пәз ви чахи хьраб дьч'ерә, пәз к'өк набә.

Мә әһсан чьқас жь һәв һ'ыздькьр, өса жи нав пезда һәбун
дәстәке мә, мә жь ван дәстәке хвә һ'ыздькьр. Мә шарна әв
бәрдьдан бәр ч'әвканийа, вәки т'әне т'ер бьч'ерьн, к'өкьбн.

ПАЙИЗЕ ЛЬ ДАГЕР'Е, ШАЙА БӘРАНБӘРДАНЕ

Вәхте дьк'әвә мәһа пайизе ә'wльн, к'өрд жь сәре ч'йаед
бьнд бәрә-бәрә дадгәр'ьн, тенә жер, щие гәрм. Һәрке бьһаре
(мәрвь т'ьре) кәрманщ пәй бәрфе дьк'әвьн дьчьн, чьмкө бь-
һаре һәма бәрф һ'әлийа өса бәрә-бәрә пәй дьчьн, ле пайизе
бәрә-бәрә к'очәр жь бәрфе дьр'әвьн, тен дьк'әвьнә щие кә
бәрф дәрәнг дьк'әвә, йан қәт нак'әвә. Ль вандәра ч'ерә һа-
вине шиндьбу бона дөвер у пез.

Пайиза дәрәнг дьбә „бәранбәрдан“. Әв р'ожа әзиз дьбә
р'өжәкә өса, вәки шабун дьк'әвә нава т'әва, ле жь т'әва зә'ф-

тыр ша дьбу р'еншбэр, шьван у гаван, чьмкө we р'оже шунда
иди wэхта ван р'еншбэриe к'өта дьбэ. һэр йэк жь вана дьсти-
нын һэде хwэ. к'аре хwэ зьвстане дькьн, зьмер'е хwэйи зьвьста-
не дьбиньн....

We р'ожа кö we бэрана бэри нав мийадын. сьбе шэбэде
дхэмьльн, к'ынце т'эзэ хwэ дькьн, һнэк дэф у зөр'не у т'өлө-
ме тиньн нава пез. wэки лехьн. Эw сала т'эзэ бу, wэки мьн
“бэранбэрдан” дит. Мьн жь хортэки пьрси: „эвана сазбэнд
чьма анинэ....“

Хорт wa тьһэрэки ль мьн ньһер'и. гот:

— Чьма тö набини, wэки иро „бэранбэрданэ“, хэлq к'аре
хwэ дькэ, тö чава шьвани, wэки тö ньзани.

Эз незики хорт бум, мьн салхе хwэ жер'а да. wэки эw
чэнд сал бун. эм р'еншбэре мэлэгана бун, исал т'эзэ эм һать-
нэ нава кöрманша.

Хорт диса ль мьн ньһер'и. гот:

— Иро дэ'wата пезэ, we ванр'а дэ'wатакэ р'энд бькьн,
гöлла агьркьн. шайа ван бькьн.

Сарда зедэ кьр, гот:

— Р'ожа иройин дьнйа т'эв ша дьбэ. чьqас э'шир һэйэ
ль дьнйае, гьшк ша дьбьн. дэ'wэта пез дькьн. Хорт р'адьбьн
гöлаше дьгрьн, һэла гэлэ ойна тöе бьбини...

Р'асти жи, we р'оже бэран т'эвэ бьскьри бун. щур'э-
щур'э бьскед сор. к'эск. qич'ьк. гэwр у ед майин сэр бэрана
дьһатьн-дьчун. Бьскед р'энгьри. зэнгьлед р'энд у дарьке
„тэае“ к'авикэ р'энд дьдан бэрана, тö дьбежи: бэрана жи за-
ньбу, wэки эw р'ож р'ожа дэ'wэта ванэ. вана жи стрöе хwэ
бльнд кьрьбун. һнэка ль һэвдхьст. һнэк сэкьнибун, зур'
бубун, ль хwэйе хwэ у щьмаэт'е дьнһер'ин. Qизед шаһьл т'э-
мэзиe хwэ вэдькьрьн. ль стöе бэрана гьредьдан, хорт дьһатьн
эw т'эмэзи вэдькьрьн дьбьрьн. Ле е кö т'эмэзиe вэдькьн дь-
бьн. хwэ к'вш дькьн. wэки we qизе we бьстиньн. Де у баве
qиза дурва. бьн ч'э'вава п'ак т'эхмин дькьн. чька к'ижан хор-
ти т'эмэзийа qиза ван вэкьр бьр, чька хорти һежайэ, йан на,
чька дэwлэтийэ. wэки qэлэнэки р'энд бьстиньн.

Т'эмэзи вэкьрьн жи wa дьбэ: хорт у qизьк һэвдö бэрһнге
дьбиньн, qэwл-qьрар дьдьнэ һэвдö, wэки we һэвдö бьстиньн,
ләма жи хорт we р'оже т'эмэзиe вэдькэ, дьбэ: һнэк хорт
жи һэнэ. е кö соз данэ һэвдö. wэки хушке хwэ we һэвр'а тенэ

бәрдели. Әw жи тен т'әмәзийя вәдькын дьбьн. Шаһьл тиньнә бира хwә, һәвр'а хәбәр дьдьн, чава һавине ль зозана wана п'ак эшқ дәрбаз дькыр. Те бира wан бәр т'уме сое йан жи бәр дара шилане көлилкдайн һәвр'а хәбәрдьдан у соз дьданә һәвдө....

Бәранбәрдан кө бу, әз незик сәкьнибум у мьн дина хwә дае. Жьнәке бәран ажот, ани незики к'оме чу. Мьн пьрси:

— Чьма мер т'өнәбун бәран банина, wәки we жьньке ани?

Кале щәм мьн сәкьнибу, мьнр'а гьликыр, гот:

— Wәхте мер бәрана тинә, дө п'ае мийа нер дьзе, ле wәхте жьн тинә, ми кем нер дьзе, т'әв пәзе мейә.

Бәран кө һатьн, ми жи анинә незик, т'әва ч'әве хwә нә дьбьр'и... Ле бәран к'әтьнә нава мийа. Әwana т'әв зур' бубун, дьнһер'ин, мьн ньзан бу чь дьнһер'ьн? Кале кө дит, әз wa мәшқул ле дьнһер'ьм, готә мьн:

— Тө зани чьма wa дьнһер'ьн?

Мьн го, „wәлә әз ньзаньм“...

Бьсәк әз тәр'а бежьм:

— Бәрана кө бәрдьдьнә нава пез, дина хwә дьдьне, wәки бәре ә'wльн һатә бәран мийа қәр, демәк сале we п'ак һәр'ә, бәрф нақ'әвә, пәзе һ'әта бьһаре ль қьжла бьч'ерә, wәки мийа бәләк һатә бәран, демәк сале we бәрфе бе, ле дьса п'акә, пәзе п'ьр' һьндьки we бьч'ерә, ле wәки бәре ә'wльн мийа қәрқаш һатә бәран, демәк we зьвьстане бәрфе әрһәдә бьк'әвә, хwәйе пез гәрәке к'аре хwә бькә, дәбаре һазьркә, wәки пәзе wi қьр' нәбә, дәрк'әвә бьһаре...

Wi чахи „К'осә гәлди“ дьхәмьлиньн у нава мала дьгәр'иньн, әw жи wa чедькьн:

Хортәки тиньн, жь бьска бәрана жер'а р'у у сьмела чедькьн, пач'әкә сьпи тиньн дьдьнә дора к'олозе wi, дьбә минани п'ира-мәлла, әбакә гәwр тиньн ле дькьн, һәрке оләщах бу, ә'ба т'өнәбу, т'ер'әкә га дьдрун, минани ә'бе давенә сәрмыле wi. Паше хортәки жи тиньн, дьхәмьлиньн минани жьна, әw жи дьбә жьна „К'осә“ у нава мала дьгәр'иньн, р'ун, пәнер у п'әра бәрәв дькьн. Щарна жьна „К'осә“ хwә даве сәр дәwләтийа, wi чахи „К'осә“ дә'wa намуса хwә дькә, дә'wa п'әра дькә, дәwләти карә һәр wi чахи жь дәсте wан хьласбә, к'әнге п'әра, йан кавьр'әкә р'ьнд бьдә дәwса намуса „К'осә“.

„К'осэ“ кō нава мала гэр'ийа, пер'а дьгэр'ын чэнд хорт к'эшку-
лэ дэстданын, ч'ралхе т'оп дыкн. „К'осэ-гэлди“ дыбн хортед
жь мале к'эсиб, чьмкō эw р'ун у пәнер дыднэ ван. Эва йәка
щаһьл дыкн у э'сәйэ...

Хенжь ван шайа, we р'оже дыбн гэлэ шайед майин,
чьмкō к'орд we р'оже һ'эсаб дыкн р'ожәкә зәфә э'зиз, зедә-
буна пәзе ван у дәwләта ван.

Пәй бәранбәрданер'а аг'ае мә һәqe мә шьвана дыдане у
пәз те һ'эсаб бәлабуи ль хwэйа. Ль вьра кулака эм р'енщбәр
дыхапандын. чьмкō мә пәз дыч'еранд бист пәзи бәрхәк һ'эта
пайизе. демәк-жь дōсьди дәһ бәрх, ле һ'әйшт бәрх дыданә шь-
ване мәзын у дō-се бәрх дыданә мә, дуажойа...

Ле анәгори ван хапандына һ'але мә шьван у гавана жь
мәлэгана четьрбу, чьмкō вьра һәqe пәзе гōрахвари бь қәйде
э'шире жь мә нәдыстәндын, эм щие бәласәбәб нәдыһатнә к'ō-
тане, wәки шьван бәрат'а ван банийа быдае.

ПӘЗЕ ОНДАБУИИ. МЬРЬНА БЬРЕ МЬН

Салтьра дыне эм диса буна р'енщбәр. Ищар эм т'әв баве
мьн, һәрдō бьре мьн у эз. Мә гōр'а баве хwә дыкьр. Баве мә ьди
кал бубу, нькарьбу аqаси ль чоле бәр пез бьгәр'ийа, мә шарна
дыготә баве хwә, wәки нәе чоле. Ле баве мә гōр'а мә нәдыкьр,
р'оже р'астә, шарна р'һ'әт дыбу, ле шәве һ'эта сьбе дора пез
қәрәwьли дыкьр у дыготә мә:

— Лао, һунә щаһьльн, шәве һуне хәwр'а һәр'ын. дызе бен
тек'әвнә гōһер'е, пез бьдзьн, йане гōре хwә бавенә пез...

Һәма кō тә'ри дык'әтә э'рде, мә шив дыхар, баве мьн п'оте
хwәйи гәрм хwә дыкьр, сәйал чар алийа дыда сәкьнандыне,
эварда һ'эта сьбе фитә-фита wi бу, дора гōһер'а пез дычу, ды-
һат.

Щарәке эм һ'ышйарбун, р'абунә сәр хwә, мә ньһер'и бьре
мьни мәзын: Бьро т'ōнә. Баве мьн гәр'ийа, нәгәр'ийа Бьро нә-
дит. Эм ә'щербмайи ман, мә ньзанбу чь һатьбу сәре Бьро у
к'ōда чу. Баве мьн жь хәлqe, р'еwийа у щинара дыпьрси, ле
Бьро бу кәвьре бьне бира. Мә т'әwqe хwә же бьр'и. Эз у бьре
мьни Дәwреш дычунә бәр пез, баве мә жи али мә дыкьр. Се
мәһа шунда щаб данә мә, wәки Бьро буйә р'енщбәре гōндәки.
Баве мьн пьрси у чу гōнде Әмәнчайире. Р'асти жи Бьро ль гōн-

де Эмэнчайире ль мала Мьстое Мирзэ бу. Баве мьн кър-нэкър, лава кър, ле Бьро вэнэгэр'ийа, нэһат.

Бьро готьбу баве мьн, вэки нэфэре мала ма зэфьн у чь-қаси дьхэбьтн, нахэбьтн, т'о һ'але ма ченабэ, лэма жи чуйэ-хвэр'а башқэ бьхэбьтэ....

Бьро бьре мьни мэзын бу у эп'ещэ к'омэк дьда ма. Жь-чуйина Бьро шунда һ'але ма һ'эвэки хьраб бу.

Бьһар у һавин сыламэти сэр мэр'а дэрбаз бун. Пэзе бэр-мэда сыламэт бу, ле пайизе қэзийакэ нэдити диса һатэ сэр-мэ: се пэзе ма р'ьндэ бьжарти онда бун. Баве мьн гэлэки ль-ви пэзи гэр'ийа, ле нэдит. Эм т'эв к'этынэ т'эфэк'урийа ви пэзе ондабуйи, йэкэ ма нэһатэ сэр йэке, алики бьре мьн чу жь-мэ дурк'эт, алики жи пэз онда бу.

Щарна эвара эм т'оп дьбун сэр һэв, ахэ-аха баве мьн бу-дйа мьн у хушкава дьгьрийан, эм, эз у Дэвреше бьре мьн жи пер'а дьгьрийан. Эв һэрсе пэзе ондабуйи, пэзе йэки дэвлэти бу. Эви мэни дьгьртн, һэрр'о дьһат мэр'а дькьрэ шэр', дйа мьн дьгьрийа, щинара дьһат шир'а дькьрэ шэр' эв дьчу.

Эварэке эмэ р'уньшьтбуи, к'эсибэки гонд наведе ви Бэк'ое Бьрьке бу, һатэ мала ма, баве мьн р'а гот:

— Шэмо, т'о чьма начи сэр к'очэке, наньһер'и, бьра к'очэк бона пэзе ондабуйи бьнһер'э, чька к'е эв пэз бьрийэ.

Эм т'эв ша бун, дора Бэк'о т'оп бун. Баве мьн пьрси:

— Бэк'о щан, к'очэк к'ийэ? Жь к'идэрейэ?

Бэк'о щаба баве мьн да, гот:

— Дьбен к'очэкэки оса р'ьндэ, қэ к'очэке оса т'онэ. Жь-эрд у эзмин занэ. П'ак те дэрдьхэ. Наве ви к'очэк Исмаилэ-жер'а дьбен к'очэке Гөли.

Баве мьн р'абу, һ'эвэки незики Бэк'о бу, пьрси:

— Эз эмре хвэда қэ нэчумэ щэм к'очэка, эз чь бежмэ к'очэк?

Бэк'о гот:

— Т'о һэр'и бьнп'ийа оде бьсэкьни, сылаве бьдей, бежи:— Баве к'очэк, эз һатьмэ шөхөле мьн бь тэ һэйэ. Эве жь тэ пьрсэкэ, т'о һ'але хвэ жер'а бежи. Эве тэр'а бьнһер'э у ве бежэ тэ, к'е пэзе тэ бьрийэ?

Бэк'о сэрда зедэкър, гот:

— Шэмо, тэр'а р'ьнд ле һатийэ, к'очэк һатийэ ви гонде щинара, незикэ.

Вэхте Бэк'о дэрк'эт леда чу, баве мьн у дйа мьн хэв шешурин. Дйа мьн гот:

— Нэр'э, чька чь дьбежэ, ле ацьле мьн тыштэки набьр'э....

Сьбэтьре дйа мьн у баве мьн чун хвэ авитнэ Т'ешое дэвлэти, дө манат бь сэлэф же стэндьн, анин...

Нивро бу. Баве мьн нэрдө манат кьрэ нава дэзмалэке, гьреда, чу щэм к'очэке. К'очэке жер'а готьбу, вэки эв нэрсэ пэзе мэ Мирзе Т'эло жь Синэке дьзинэ бьр'энэ. Дө манат да-бунэ к'очэк.

Баве мьн шэшэ нан хвэр'а да пэ'т'не, се манат дйса жь Т'ешое дэвлэти стэнд, бэре хвэ да Синэке, чу. Натьбу гьништ'ьбу э'йни гонде ви мерьки у чубу мала ви, ч'ер'и ви кьрьбу, пер'а кьрьбу шэр', вэки пэзе мэ вэгэр'инэ. Эв мерьк жи к'э-сибаки минани мэ бу, сонд харьбу, вэки гомане ви нагьнижэ г'ө пэза у қэ пэзе кэсэки нэдзьийэ. Баве мьн же бавар нэкр'ьбу, гази к'эдхөре гонд кьрьбу, дэ ва пэзе хвэ же кьрьбу. Эви бэлэнгази жи сонд харьбу, гомане ви нагьнижэ нэ кө пэзе мэ т'эне, сонд харьбу, вэки э'мре хвэда дьзи қэт нэкр'йэ.

Баве мьн ле ньнер'и тыштэки нькарэ же бьстинэ, чубу щэм аг'е шыкйат. Аг'а бе п'ешк'еш қэ нэньшт'ьбу баве мьн бэр ч'э'ве ви к'эвэ. Баве мьн шедэре бэрхэкэ р'энд дьк'ьр'э, дьдэ бэр хвэ дьбэ дьдэ аг'е. Паше аг'а ль шыкйате баве мьн дьннер'э. Баве мьн бэр вида т'эмэнэ дьбэ, п'анте давежэ, п'йа дьсэкьнэ, йэко-йэко бэгр'а дьбежэ...

Аг'а гази ви бэлэнгази дькэ. Щэм аг'е жи эв бэлэнгаз с'онд харьбу, вэки г'ө пэз нэдзьийэ, ле бавэр нэкр'ьбу. Аг'а жь ви бэлэнгази стэндьбу се пэз, нэрсэ пэз жи хвэр'а ньлда-бун. Баве мьн э'щербмайи мабу бь ве кьрьна аг'е. Баве мьн чубу щэм аг'е, жер'а готьбу:

— Аг'а, макул, нэрсэ пэзе тэ жь дьз стэндийэ, к'а бьдэ мьн эз бьвм, нэ хэлқ дэ'ва пэзе хвэ жь мьн дькэ.

Аг'а баве мьнр'а кьрьбу шэр', готьбуе:

— Вэки тэ шаркэ дьне жи бей ван дэра, эзе ч'эрме пышта тэ р'акьм.

Баве мьни бэлэнгаз эв п'эре бь сэлэф стэндьбу, хэрщк'ьрьбу, дэстэвала натьбу мал.

Пэй чуйина баве мьнр'а эм п'ак мьқати пез дьбун. Щарна хушка мьн дьнатэ холе щэм мэ, мэр'а мьқати пез дьбу, вэки

бъре мьн Дәвреш һ'эвәки р'азе, чьмкӧ әв шәве дәвса баве мьн мьқати пез дьбу...

Р'ожәке эмә бәр пез бун. Әз бум. баве мьн бу у Дәвреше бьре мьн бу. Мә шире бьзьна дотьбу, пе нан дьхар.

We гаве мәрйк сәр мәда һат. Баве мьн бәр ши мерькива р'абу, әм жи р'абун. бь қәйде ә'шире баве мьн кӧлаве хвә шьвантие р'ахьст. гот:

— Қӧрба, тӧ мевани, к'әрәмкә р'уни.

Әв мерьк р'унышт. Баве мьн чу бьзьнәк гьрт шир дот, ани да бәр мерьк, кәри нане мә жи мабу, әв жи да бәр мерьк. Әши шамери ль мә ньһер'и, ль к'ьнще мә ньһер'и. һ'але мә ньһер'и. һ'эвәки сәре хвә һ'әжанд, ле нан нәхар. Ч'әве мә зар'а ши кәре нен бу, мьн т'ер нәхарьбу. Wәхте әши нан нәхар, Дәвреш гӧһе мьнда гот:

— П'акә, әши нан нәхар, әме нане хвә т'ер бьхӧн.

Баве мьн ва ле ньһер'и, гот:

— Қӧрба, хорте дәлал, меван меване хвәдейә, чьма тӧ нен нахӧи?

Әши шаба баве мьн да, гот:

— Әз дьбиньм, вәки һ'але тә жь һ'але мьн хьрабтьрә, ле әв қәзийа ль тә дәстдайә, гәләки ль тә чәтън те.

Баве мьн ахин һате, гот:

— Әре. вәлә ӧсанә, тӧ чава зани, вәки қәзийае әз п'әж-мурдә үкьрьмә.

Хорт жь мәр'а гот:

— Вьра чьл р'ож һәйә — һ'эвәки дӧшӧрмишбу, паше дьса гот,— әре чьл р'ож һәйә, әв кәре пези әз бәрьм. һат ви синорир'а дәрбаз бу чу. Се пәз к'әтнә т'әв пәзе мьн, мьн те дәрнәхьст, ле вәхте әз һатмә гӧһер'а пәзе хвә, әз паше пе һ'әсийам, вәки се пәзе хәлқе т'әв пәзе мьньн, ньһа әв пәзи сьламәтә, т'әв пәзе мьн дьч'ерьн. сальха дьдьн, вәки әв пәзе бәр вәйә.

Жь шабуна льнге мә әрд нәгьрт у мә ньзан бу чь бьднә мьзгинийа ши шамери.

Баве мьн р'абу сәр п'йа, гот:

— Хорте дәлал, әв қәнщйя тә мьнр'а кьр, әз қә ньзаньм чь мьзгиние бьдьмә тә.

Әши шамери сальхе хwә жь мәр'а да, wәки к'әсибәки минани мәйә, қәзийакә өса жи пар ль сәре ши қәwмийә, т'өшарп хьрабие накә, т'ө мьзгиние жи жь баве мьн настинә.

Баве мьн гот, wәки әз пер'а һәр'ьм, һәма we р'оже әз ши меркир'а чумә нава кәрне пәзе ван, wәки ван һәрсе пәзе мә биньм. Wәхте әз һатмә нава кәре ван, шьван дора мьн т'оп бун, готнә мьн:

— Wәки тә пәзе хwә һәма жь вьра нас бьки, әме пәзе тә бьднә тә, ле һәрке тә нас нәки, әм надьнә тә.

Мьн дора хwә ньһер'и, пәзе мә зу нас кьр. Әз р'абумә сәр кәвьрәки бьльнд, дәстхwәда мьн һәрсе пәз наскьр, дурва һәрсе пәзе мә щәм һәв, алики кәре пәзе ван дьч'ерийан.

Шьвана п'әе мьн да, готьн wәки әз пьспорәжи р'ьндьм. Паше ши шьвани салхе мә ван һәвалә хwәр'а да, wәки мәрнә зә'фә бәләнгазын. Вана бәрхәк шәржекьр, poste ши кьрнә з'йар, гоште ши кьрнә нава һ'уре ши п'ьнщар', щә'три, пунг у сог'ик кьрн нава гошт, к'урмәкә агьр лекьрн.

Шьванед дьне чун һнә бәлге сое мәзын жь ч'ә'вканийа чьнин анин р'әх к'урмеда, вана ч'ә'ләкә зә'фә нәк'ур к'олан. Wәхте агьр гөр' бу, ьди ду т'өнәбу, анин һнә агьр кьрнә бьне ч'ә'ле, бәлге сое һ'уре гошт теда аландьн, гошт һ'урва у бәлге соева кьрнә we ч'ә'ле, агьр т'ьжи сәр кьрн. Агьре гөр' эп'е-щә сәр ши гошти дьшхбли. Wәхте дәрхьстьн бәлге сое һ'ышк бубу, һнәк жи шәwьти бун. Ле һ'ур тьштә пе нәһатьбу, һәр һ'ур жи пьжийа бу, спи дькьр. Хwәли у к'озийа эгьр п'ак у фә-сал сәр данә алики, бәрош данә бьни, бь дарьке чекьри, минани мәр'е бьч'ук, гоште һ'урда wәлгәр'андьн кьрнә бәроше....

Бина гошт у п'ьнщар'е әм өса һьлдан, тә дьгот мәрвь к'әт-йә нава баг'әки к'ури р'ьнд у бина шур'ә-шур'ә п'ьнщар'е же те. Мьн зуда гошт нәхарьбу, дьране мьн һәв дьхарьн. Әw гоште бәранбәрданеда мьн хварьбу, һәр әw бу, мәе гошт жь к'ө банийа, к'е бьда мә?

Һәван р'ахьстьн, нан аниң, кәлап данин у гази мьн кьрн, мә нан хар. Тә'ма өса хwәш, һ'әта р'ожа иройин мьн гоште өса һе нәхарийә.

Баве мьн щаб сәр Мирзе Т'әлода шанд, wәки мә пәзе хwә дитийә, бьра һәр'ә пәзе хwә жь бәг бьстинә. Мәһәк к'әтә ор'т'е, мә Мирзе Тә'ло дит, әши мәр'а гот:

— Әу пәзе к'әтә дәве ви гөри, ьди к'әнге дьдә мә. әз чәнд шара чумә щәм, мьн кьр, нәкьр, әви пәз нәда мьн. Һәла сәрда гази к'атьбе хвә кьр, һындьк мабу „р'апорт“ сәр мьн бьнвиси-йа, әз бьдама гьртьне. Бь лава, диләка әз анцах жь дәсте ви зальми хьлаз бум.

Әви сәрда зедә кьр, гот:

— Әвана бәрәда һини хуна мә бунә, дьхөн, чька к'әнге we ч'ә'ве ванр'а бе.

К'әтбу к'урайа пайизе, баране дәстпедькьр, шарна ба жи пер'а дьһат. Әм ьди һини чоле бубун, мә карьбу бәр ван сөр'сәрма тәйах бьда. Дәвреше бьре мьн һәрр'о дьгот:

— Әз нәхвәшьм, сәре мьн дешә, дьле мьн жи дьвәрьмә.

Р'о бь р'о Дәвреш минани көлилкәке дьч'ьлмьси, нькарьбу пез хвәйкә. Бәләнгази һәманги пәй пез к'аш дьбу. Ахрие к'әтә нава щийа. Баве мьн гәлә һ'әким, дәрман аниһа бона Дәвреш, ле нәбу тыштәки. Р'ожәке баве мьн чу пәй һ'әкимәки зә'фи әйан, жер'а дьготьн Чоле һ'әким ани. Әви готә баве мьн-вәки Дәвреш бавенә п'осте бьзьна. Баве мьн чу нерики р'ьнд к'ьр'и ани. әв бьзьн шәрже гьрьн у Дәвреш гәрмә-гәрм авит-нә п'осте бьзьне, тәндур жи дадан. Се р'ожа бьре мьн п'осте бьзьнеда ма. Әу жи нәбу тыштәки.

Вәхте пайиза дәрәнги к'әте, һәге мә к'өта бу, мә пәзе хәлге сьламәти нав мала бәлакьр, һәге хвә жь нав гөнд т'оп-кьр, стәнд, we пайизе әм жь мәрәка Т'ещо дәрк'әтьн, һатьн к'әтнә к'өхе Сутә көре. Зьвьстане шәватә мә кем бу. Дәвреш жь сәрме мал тәйах нәдьда, дьчу дьк'әтә тәула Мирзе Хөдо (жер'а дьготьн Мирзе ләпр'ех, чьмкө әви т'опьк жь р'ехе: дьк'өта), хвә гәрм дькьр. Щарна әз жи пер'а дьчум. Мьн Дәвреш зә'ф һ'ьздькьр...

К'әтә зьвстане. Дәвреш мьр. Баве мьн, дийа мьн у мә зар'а гәлә шин-гьри кьрьн, ле т'ө фәйда нәкьр.

Дәвреш бьрьн, һәқкьрьн, хера ви дан. Баве мьни кал ма т'әне, бе хәбатчи, хвә жи ьди кал бубу, нькарьбу р'енщбәри п'ак бькра. We пайизе мала Сьлое һөре жь нав мәләгана һатә ви гөнди Қәрәқәле. Әз. Һ'өсе, Аһ'мәд диса гьһиштнә һәв. Әм һәвр'а дьгәр'йан, мә һәвр'а дьлист. Мала Сьло к'әтбу ода Хәло. Мә п'ак у әшқ һәвр'а дәрбаз дькьр...

Р'астә, пайиз бу, ле we сәле бәрф дәрәнг к'әт, һәла р'йа ә'рәба дьхәбьти, ә'рди р'әш бу, гөнди дьчунә аша, шәһәр у

карвана, к'аре хwэ у звьстане дькьрын. Баве мьн, дийа мьн шепр кьрын. wэки эз хэр'мэ шэхэр, хwэр'а хэбатэке дэстхьм.

Эw шепрэкэ п'ак бу, чьмкө р'енщбэрийа нава гонда т'о к'ар нэдыда мэ. Мэ нькарьбу хwэ пе хwэйкьра...

ЛЬ ШЭҺЭР, ШЭР'Е ИМПЕРИАЛИСТИЕЙИ САЛА 1914-а

Щинаре мэ к'аре хwэ дькьрын, wэки хэр'нэ шэхэр, шэх у гэньм бьфрощьн. Wана дьхwэст жь шэхэр хwэр'а нур-мур бьк'ьр'ьн: шэкьр, чай, сабун, нэвт у п'эрч'э. Дийа мьн г'орбэк дьру, к'ьнще мьн п'инэкьр, нан дагырт, у эз сьбэке шэбэде э'рэбар'а р'екэтьм. Р'еда мьн к'омэки дыда хwэйе э'рэба: гае э'рэба дажот у гөр'а ван дькьр, чь wана мьнр'а бьгота, мьн н'эму шөхөл бэр дэсте ван дькьр. Дө р'ожа шунда эм гьниш-тьнэ Qэрсэ.

Qэрс хатйэ авакьрыне бэр ч'йаки, сэре ч'йа кэлакэ мэзын жь зьнара хатйэ чекьрыне. Qэрс к'этыбу бьн бандур'а Урьсете сала 1877-1878. Чава кэ мэзын салыха дьдын, wэхте Qэрс хатэ стэндьне, сэрк'арийа эскэре шер Лорис-Меликов дькьр. Чар-нькале Qэрсэ ч'йанэ, сэре ван ч'йа хатьнэ чекьрыне гэлэ т'а-бие эскэр. Эw чэнд сал бун, мьн шэхэр нэдитьбу, эз э'шебмайи дьмам жь мэхлуqэте ши, хатьн-чуйина ши. Мэрьв нькарьбу неса к'учада бьчуйа жь дэст файтона, фьрг'уна, э'рэба у э'сианэт. Бэре жи эз дө-се щара хатмэ шэхэр, wэхте эмэ незики шэхэр бун, ьди qэ нэхатьмэ, чьмкө эмэ р'о н'эта эваре ль холе бун, бэр дэwаре хэлqе бун, эм нькарьбун бьхатана шэхэр... Нава шэхэр ши нэма, эз ле гэр'йам, бэлки хwэр'а хэбатэке дэстхьм. Кэсэки хэбат нэда мьн. Чумэ бэр дэре йэки, мьн ль дерихьст, мэрики qьр'ьнтэйи бьльнд дэрк'эт.

Жь мьн пьрси:

— Чь тэ лазьмэ?

Мьн шаба ши да, гот:

— Аг'а, эз хэbate дьгэр'ьм, хэбатэк т'онэ бьди мьн?

Мерьк wa зур' бу, ль мьн ньхер'и, ль к'ьнще мьн, чархе льнге мьн ньхер'и, гот:

— Н'эйран, дө гамеше мьн хэнэ, эк'ьне мьн хэйэ, тэ хати щэм мьн хэbate дьгэр'и, хэр'э гондда бьбэ хөлам....

Мьн щие хwэ ль хана Панос кьр, дө р'ожа мьн хэqе ши даие, дө р'ожа шунда эз бе хэq теда мам, дэwса хэqе хане

мын т'эвла дeвeр паqыш дькър, чьмкõ ль we ханe дьхатын фьр-г'ун. эрэбэ у мэриe сйар, h'эйванэте хwэ бь һэq ль we т'эвлe гьредьдан. Эз һэpp'o дьчумэ нава шэһэр, хэбате дьгэр'ийам, һэpp'o жи бе фэйдэ бу, т'õ хэбат дэст нэдьк'эт. П'эре мын ьди һындьк мабун. Мэрики маqул хатыбу ханe. Щарна эвара дэ-рэнг эз дьшандмэ нава шэһэр, мын ич'кэ жер'а дани. Эви мэри готэ мын: һэр'э гонде мэлэгана, Александровке, weдэре заводе пемзе вэбуйэ, хwэр'а тек'эвэ сэр хэбате. Ви гондида эм чэнд сала бубунэ р'енщбэр, мын ч'ук-мэзьне ви гонди нас-дькър. Эз р'қк'этым чумэ weдэре. We заводе (к'эрхана) пем-зеда дьхэбьгин гэлэ зар'е мэлэгана, һэвалед мын e кõ эм һэв-р'а дьчунэ мэк'т'эбе.

Эз кõ һатмэ заводе, ьди эвар бу, хэбат к'õта кьрьбун, шаһьла хwэр'а дьлист. Гава кõ зар'е мэлэгана эз дитьм, дора мын гьртын, пьрс у пьрсйар жь мын кьрын. Чь вана пьрси, мын шаба ван да. Лэ'зэки шунда кõр'е Симйон һат. Эw һэвалэки мыни р'ынд бу. Баве ви жи к'эсиб бу, зар'отиeда кõр'е Симйон мынр'а дьһатэ чоле, мэ картол жь бостана дьдзын, дьпэ'т, дь-хар. Наве ви Иван бу. Wэxте Иван эз дитьм, ша бу, к'энийа. Эз, эw жь щьмаэ'те дурк'этын, мэ хэбэрда.

— Тõ һати чь?

Мын шаба ви да, гот.

— Эз хатымэ хэбатаке дэстхьм. Гавантие эм т'õ к'аре на-биньн, т'ьме бьрчи у бэлэнгазиеданьн.

— Баве тэ ль к'õйэ? К'и ньһа сахэ?

Мын жер'а салыхе чуйина Бьро да у дэрһэqа мьрьна Дэвреш жи шьро кър....

Иван щие мын кър. Эз к'этымэ сэр хэбате. Мын гэрэке эw кэвьре пемзе хур т'опкьра, текьра qõt'ийа: шõхõлэки зэ'фи һесабу.

Эз зу һини we хэбате бум. Эм дьхэбьтин жь сьбе-шэбэqе һ'эта эваре, wэxте р'õ дьчу ава. Р'õже дьдан шэш шэйи (30 капек). Мын щие һэрдõ хушке хwэ жи кьрын, эw жи дьхэбь-тин. Эзи жир бум, зу һини щьсне пемзе бум, чьмкõ пемзэ п'а-рэвэдьбэ сэр чэнд щьнса, эз гõһастьм, кьрьмэ бьжарк'аре we пемзе. Мэһе дьданэ мын дэһ манат. Ль сэр we заводе эз нези-ки дõ сала хэбьтим. Эзи һэла сэр we заводе бум шэр'е им-периалистиейи с. 1914-а qэwьми. Хwэйе we заводе дьма Т'би-

лисие, мәһе йане дõ мәһа шарәке дьһат, ль завода хвә дьһ-
һер'и, диса вәдгәр'ийа, дьчу...

Пайизе, сала 1914, вәхте һәлә әз сәр заводе дьхәбьтим
полкәкә (белукәкә) қазаха һатә ведәре, полк незиккн заводе
һеури, чадред хвә спи вәгьртън. Шарна, нивро шунда әз дь-
чумә we полке, мьн нан-харьн дани мал.

Р'ожед лә'да жи әз дьчумә щәм қазаха, мьн һәспе ван
әвдьда, али ван дькьр, хәбата ван дькьр. Һәсп дьбьрьн ч'ем
дьшуштьн, т'имар дькьрьн, дәвса һәсна т'әмьз дькьр у альфе
ван дьдае. Гәлә қазаха у забьте ван һ'ьз жь мьн дькьрьн.
Қазах у забьте ван пе һ'әсийан, вәки әз п'ақ заньм зьманед
т'ьрка, әрмәни, к'өрда, һөр'ома у урьси. Вана готә мьн, вә-
рә бьбә дилбәнде мә. Мьн әв йәк қәбул кьр. Р'ожтьра дьне
қõмандаре полке гази мьн кьр, әз бьрмә щәм хвә, мьнр'а гот:

— Вәки тõ бей щәм мьн, әзе мәһе бист у пенц манат
п'әрә, к'ьнща у һәспәки жи бьдмә тә. Хушке мьн сәр мьнда
гьрийан, лава кьрьн, вәки әз нәчьм. Ле әв бист у пенц ма-
нате мьнр'а қәвл кьрьбун, бәр ч'ә ве мьн тыштәки зә'ф. мезьн
дьһатә һ'әсабе у мьн гот:

— На, әзе һәр'ьм.

Мьн изна хвә жь қõмандар хвәст, вәки изне бьдә, әз 3
р'ожада хушке хвә бьбьмә мал, бем. Вана изна мьн да, әз
хушкава мә п'әре һәде хвә жь заводе стәнд, әм р'ек'әтьн чу-
нә мал.

Мьн хушке хвә бьрьн мал, һьштън, әз вәгәр'йам, һатмә
полке. Забьтәки гази мьн кьр, жь мьн пьрси:

— Тõ зани тõе чь бьки?

Мьн гот.

— На, әз ньзаньм.

Тõ гәрәке бьби дилбәнде мә. Вәхте гази р'испие гõнда
дькьн, әм чь дьбежьнә тә, тõ гәрәке бежи ван, чь әв дь-
бежнә тә, тõ гәрәке вәлгәр'ини, мәр'а бежи. Жь we шунда,
әме ль гõнда альфе һәсна, щәһ у гиһе бьк'ьр'ьн, тõ гәрәке ль
ведәре жи дилбәндие бьки. Вәхте әм р'е дьк'әвьн, р'йа пьр-
ки...

Һ'әвтеке шунда әм р'е к'әтьн бәрбь Қақьзмане, вьра әме
бьчуна Сариблахе, алие Тәндурәке, сәре синоре Урьсете у
Р'оме. Һ'әта әм Қақьзмане дәрбаз бун, әм шошеда дьчун,
паше қõмандар гот:

— Жь вьр ва эм гэрэке р'яа к'эсэ хэр'ьн, нава гонда у ч'яа.

Эва шөхөла шөхөлэки чэтын бу: мьн гэрэке һьм дилбэнди, һьм жи пьрскьра. Гэлэ шара эм шэв р'е дык'этын. Шэв нава гэлийа у зьнара р'а чуйин зэ'ф чэтын бу, гэлэ шара дө-се р'е у шьвэр'е бэр мэ дэрдьк'этын, мэ ньзанбу эм к'ижан р'е хэр'ьн. Р'э'ата ведэре бы дьжмьнайи ль эскэре урьс дьнхер'и, эм дьхапандьн, р'яа р'аст нишани мэ нэьдан. Ви тэһэри шарэке т'ьрка эз хапандьм: р'яа хьраб у лапэ башқэ нишани мьн дан. Вэхте қомандар к'арте ньхер'и, эм р'екэ дьнеда дьчун, гази мьн кьр, эз дамэ нава қамчийа, к'өтам. Мьн готе:

— Эз нэ ньһэқьм, эз қэ нэһатьмэ вандэра у ль ван дэра нэбэлэдьм, гондийа эв р'е нишани мьн данэ.

Қомандар һерс бу, гот:

— Вэки тэ зэ'ф хэбэрдн, эзе тэ гөллэқьм, быкөжьм.

Эви кө өса гот, р'асти бежьм, эз тьрсйам. Мьн дьле хвэда гот, вэки ван дэра мьн быкөжьн к'и бы к'ейэ у к'и ве чь бежэ....

Эч щие эм теда дьчун, щики р'ьнди бэдэw бу. Шахе гэлийада һэбу меше һур, ван гэлийада һэбун кание сар у ч'эме быч'ук теда дык'ышйа, һэбу эмише бэйани — сев, һөрме у шилан жи өса зэ'ф бун, р'е нэьда мэ, вэки эм дэрбазьн. Ле р'екэ п'ис бу, эм нькарьбун п'ак бычуна жь дэст кэвьра, нэwала у зьнара. Һэспе урьса һэла һини нэwала у зьнара нэбубун, нэ'ле льнге һэспа дэрдьк'этын. Эскэр нэwалэкэ к'урда һешьри, дө р'ожа р'эһ'эт бун, һэсп данэ солкьрьне, дө р'ожа шунда эм дйса р'ек'этын.

Эм кө незики синоре Р'оме бун, ьди р'оже нэwалала дь-һешьрин, шэве р'едьк'этын дьчун, вэки шэ'сусе Р'оме мэ нэбинэ. Һ'эйшт шэва эм р'е һатын, эм һатын незики эскэре Р'оме бун. Ль Сарибьлахе эскэр бэрэ-бэрэ т'оп дьбу: дө п'ае ви эскэри хвэ шахе гэлийада вэдьшарт, ван гэлие к'урда чадьре хвэ вэдьгьртн. Эскэр р'оже щикида нэдьчу, р'ьһ'эт дьбу. Чар р'ожа шунда ниве шэве эскэре урьс һ'ышуми синоре Р'оме у эскэре ви кьр. Бу гьрминийа т'опа, т'эқэ-т'эқа гөлла, хьрминийа пулемйота: эw нэwал, ч'яа у бэст т'эв һьлдан. Налэ-нала бьриндара бу, қижинийа қомандара бу, һ'өкөм дькьр, вэки эскэр пешда хэр'э.

Алайа мэ гэрэке бычуйа пышта эскэре Р'оме же быстэнда.

Мә хвә дьлэзанд. вәки бьқәдиньн һ'өк'оме сәрәскәр, е к'о готьбу:

— Вәки һун ве йәке нәқәдиньн, әзе қ'омандара т'әви сәр қ'ольхе дәрхьм....

Әм нәваләкә өсар'а дьчун. вәки кәсәк мә нәбинә. Әв шәр'е мьн бәр ч'ә'ве хвә дит, әз р'ожа пешьн зә'ф тьрсйам у мьн хвәр'а дьгот:

Гәло чьма әз һатьмә ви шәр'и, чи мьн, чь шәр'?

Ви чахи һәрдо хушкед мьн у гьрие ван к'әтә бира мьн. Һәспе әз ле сйар дьбум, һәспәки қазахайи бльнд бу, әзи һәла һе шаһьл бум, мьн п'ак һәсп нәдьқәфьланд; шарна һәспе әз дьбрьм зьнара һәсе дькьрьм. зьраве мьн дьқәтийа.

Ле д'о р'ож дәрбаз бу. әз һин бум, қә хәма мьн нибу. Мьн хвә пешийа қазаха һ'ышум дькьр, дьчум. Әм к'о һ'әвәки к'әтьнә пыш әскәре Р'оме, шарәке бу шәр'е дәстәшура (атака) мьн жи шуре хвә к'ьшанд. хвә дьрежи ван кьр.

Әм һе дьчун к'урайа пышта әскәре Р'оме.. Ә'йни ве р'еда қәзийакә мәзьн сәре мьн дәстда.

Әв р'йа к'о әм теда дьчун, мьн шашкьр, хальфим чьмк'о к'очәра әз хапандьм, р'екә дьне нишани мьн дан. Әва ч'йана зозане к'өрда бун, һ'әзар щийа. р'йа к'оча, к'еша пез у дөвер ле һәбу, мәрьве нәбәләд зу карьбу р'е шашкьра. бьхальфийа.

Пәй ве хальфандьне қ'омандар-сәрк'аре алайа мә ьди ит'бара хвә мьн нәданин. Вана т'ьре мьн қәстана әв хапандьн. әз жь қ'ольхе дәрхьстьм, дәвса айльха мьнә д'о мәһа йа к'о-дьгьрт 50 манат, ани 7 манат данә мьн, д'о-се қамчи данә ст'ок'ора мьн, әз ведәре һьштьм.

Алайа әскәр чу, ви ч'йае хьки-хали әз мамә т'әне бе сильһ', ч'йае нәнас у вәһ'ид. Мьн да һ'ьше хвә: әз бемә нава ван к'өрда, ә'шире мьн дәрбазкьн, әзе һәр'ьм. Әз һатьмә дәвса вәре ван, ле кәсәк т'өнәбу, т'әва бар кьрьбун, чубун...

Әз к'ода һәр'ьм? Лә'зәке әз ведәре сәкьним, мьн хвәр'а фькьр дькьр. Мьн һәв ньһер'и, бьнийа мьнда дәнге льнге һәспа һат, әз к'әтьмә к'озәкә бәрха мәзьн, қ'ола диварар'а дина хвә да ван, чька әв к'инә. Әме қәльнәке сәкьним, мьн дит д'о-се әскәре урьс ве тен. Лә'зәки шунда мьн ле ньһер'и кәрн әскәре сйари ве сәр к'өтайә сәр һәвд'о, кәр'ә-кәр' тен. К'өхин жь йәки нәдьһат, бәре мьн кьр әз дәрк'әвьм һәр'мә пешийа ван у һ'ал-һ'әвалә хвә ванр'а бежьм. Паше әз д'ош'ормиш

бум, дьбэк эвана бежын тō щэ'суси, мьн вандэра бькōжын. Эз-
нэма кэр'э-кэр' шиe хвэда сэкьним, һнэк жь ван хатын бэр-
дэре к'озер'а дэрбаз бун.

Мьн гот вэлэ we мьн бьбиньн чька мьн бькōжын, бьгь-
рын, бьбьн, йане э'щекэ дьне биньнэ сэре мьн. П'ак бу, ха-
тын дэрбаз бун, кэсэки эз нэдитьм.

Бди нивро дэрбаз бубу, эвар незик дьбу. Эз жь к'озе дэрк'э-
тьм, мьн бэре хвэ да ч'йае мэзын, чум. Нэла he тари нэк'этыбу
э'рде, эз хатын дэрк'этмэ сэре ч'йе. Эзи бьрчи бум, нан мьнр'а
т'өнэбу. Жь сэре ч'йа мьн ле ньнер'и, р'йа кō эз теда хатыбум,
нас кьр. Бьнат'ара ч'йе варгэк һэбу, варгэи вала бу, кэсэк
т'өнэбу, ле ду же дьк'шйа. Мьн го: вэлэ ведэре мэри һанэ.
Мьн хвэ ви варгэи гьрт, эз чум. Эз хатымэ нава варгэ, кэ-
сэк т'өнэбу. Вана жи бар кьрьбун, чубун, агьр бэри сэргина,
г'эйн дабун, эв сэргин у п'эйн мьн т'ьре мэриэ. Бьрчибуне-
зор дьда мьн, мьн ньзан бу чава бькьра, п'ьншар' жи қэ дэст
нэдьк'эт. Эз жь вана дурк'этьм, мьн ньнер'и сэр р'е һэванэкэ
т'ьжи жь бара к'этийэ. Эз хатым, мьн һэван һьлда, ле ньнер'и,
чь бьннер'ьм — һэванэ т'ьжи гэньмэ. Мьн гэньме хвэ һьлда,
вэгэр'йам, чумэ щэм эгьр, селэкэ кэвын ль ведэре мабу, эв
сел да сэр эгьр, сел сор бу, һнэ гэньм мьн кьрэ селе хвэр'а қэ-
линок қаландьн, вэхте қалцоке мьн сор бун, мьн р'окьрэ сэр
бишмете хвэ у һнэкэ дьне кьрьнэ селе, гава кō мьн қэ-
линок т'ер харьн, қōдум хатнэ бэр чоке мьн. Паше мьн гэнь-
ме майин жи қаланд, т'ьжи һэвана хвэ кьр, эз р'ек'этьм, ха-
тымэ дак'этьмэ гели. Бди тари мьн к'этэ э'рде. Эз р'абум, к'э-
тьмэ қэфа зьнарэки, р'уныштьм. Н'эта ниве шэве эзи һ'шйар-
бум, ви али хвэ дьннер'и чька дэ'бэ вандэра т'өнэ. Ньзам ча-
ва хэвр'а чум. Сыбе шэбэқе һ'шйар бум, мьн заньбу р'йа
мьн дурэ, эз диса р'е к'этьм.

Гэрэке эз бежым р'йа мьн р'екэ чэтын бу, мэхлуқэт р'эви-
бу, чубу, вандэра сэ т'эвэ бьрчи бун, һини щэндэке мэрийа
у һ'эйванэт бубун. Бина мэрийа дурва һьлдьдан у бь қэлфа
пешийа мерьв дэрдьк'этын. Куч'к эди бубунэ мина гōра.

Щарэке қэлфэ куч'ьке оса пешийа мьн дэрк'этын, п'ак бу,
дьзикава нэһатын, нэла эп'ещэ э'рд һэбу, бу э'штэ-э'шта ван,
мьн хвэ авитэ шкэвтэке, жь шкэвте мьн хвэ жь ван хвэйкьр.
Н'эта р'о хатэ нивро, сэ жь шыкэвте дурнэдьк'этын, нивро шун-
да ма сэе мэзынэ гөрех. Мьн һ'итэки мэзын һьлда, фэсалэк

к'этэ мьн, пышта се мьнда бу, эв һ'ите мэзын мьн ль қафе се хьст, һәр ә'втинәк же һат, дө-се щара вәпәч'ьньки, ьди р'анәбу, мьн сә кәшт, е майин жи р'эвин. Эз жь шкәвте дәрк'ә-т'ьм, к'әтмә дәве р'е, бь тьрс чум. Н'эвәки чум, р'асти щьнийазәки һат'ьм, эв мәри зуда кәштибу, эз ьди һин бубум, қәт нәтьрсйам жь щьнийаз. Незики щьнийаз бум, т'вьынга ви к'өчкчача Р'оме бу, к'еләке к'әтьбу, т'орбәки нава льнгадабу, мьн т'орбә жь нав льнга дәрхьст, т'ьжи гөллә бун, т'вьынга хвә у т'орбе фьшәкава һьлда, жь шабуна льнге мьн ә'рд нәгьрт. Чәқмақе т'вьынге дәрхьст, ле ньһер'и , т'вьынгә р'ункьрн бу, тыштәк пе нәһат'ьбу, һөндөр'е т'вьынге дьбьрьқи тә дьгот т'эзә жь дәбәхане т'вьынг аинә, һәр қөндаг'а дарин ль ә'рде һ'эвәки гәвр бубу. Мьн шабуна у бона щер'ьбандьне гөлләк агьр кьр. Чава мьн нишан гьрт'ьбу. һәма өса ор'а нишане хьст.

Вди хәма мьн нибу, бауаркә қөдум һат'ьн бәр мьн. тө дьбежи чокед мьн жи қәвәт гьрт'ьн. Т'вьынга хвә һазьри да дәсте хвә, гелида р'е к'әт'ьм. Жь шабуна қә ньзам эз чава незики ашәки бум, тө дьбежи һьнака готә мьн: ль эшда мәри һәнә.

Эз һ'эвәки сәкьним, ле ишар хәма мьн нибу. Т'вьынга мьнә дагьрти, һазьр дәст мьнда бу. Жь р'е дагәр'йам, феза эшр'а чум, һәр пыш хвә у дора хвә дьнһер'ьм. Эз кә жь эш дурк'әт'ьм, мьн ньһер'и жьнәк жь аш дәрк'әт у бәрбь мьн һат. К'өрди, готә мьн:

— Бьра, бьбәхшин, төе к'өда һәр'и?

Мьн готе:

— Чи тәр'анә, дури мьн һәр'ә, незики мьн нәбә.

Әв жьньк сәкьни, готә мьн:

— Дьр'йиа хвәдедабә, эмә бьрчинә, қә нан т'өнә бьди мә?

Баре мьни гьран бу, һьм һәвана қәлинока, һьм жи т'орбе фьшәка. Мьн готе:

— Незики мьн нәбә эзе ль тәхьм, нане мьн т'өнә, ле қәлиноке мьн һәнә, эзе бьдмә тә.

Жьньк дурва сәкьни, мьн һәвана хвә жь сәр мьле хвә жорда ани, қәлинок жь һәване дәрхьст. т'ьжи щеба хвә кьр'ьн, һәрч'е майин жи бь һәванева дани ведәре у же дурк'ә-т'ьм, готе:

— Хушке, вәрә бьбә.

Әв кә һат, һәвана қәлинок һьлда, чәнд һ'әб авитә дәве хвә, гот:

— Мэрийо-мэрийо, хwәде тәр'абә, хwәде ог'ра тәр'абә, чь дьле тәда һәйә, хwәде тәр'а мьйасәр бькә.

Жьньк чу, незики эш бу, дө мер жи жь аш дәрк'әтһн һатһн шәм we жьньке, ль мьн ньһер'ин, дәсте хwә бәрбь э'змана бьльнд дькьрһн у дөә'а дькьрһн, ле эзи дур бум, мьн ьди нәбьһист, чь дьготһн. Эз бь ләз чум. Баре мьн һ'әвәки сьвьк бу.

Р'еда к'әтә бира мьн, wәки ль Сариблахе, ль гөнде Qьзнәфәре мере мәт'а мьн һәйә, мала wан ль wedәрейә. Эз ша бум, мьн зу кьр, wәки зу бем дәрк'әвмә Тәндурәке, ль гөнде Qьзнәфәре. Бәрета эз һини чөле бубум, ьди qә хәма мьн һинбу, нә шәв, нә жи р'өже, чьмкө т'вьһнга мьнә бь мьнр'а бу...

ДЬЛК'ӘТҺН У „ДӘСТАНИГАРИ“

Эз чәнд р'өжада һатһм дәрк'әтмә Тәндурәке. Р'өже эз р'е дьһатһм, шәве жи мьн хwә дьда бьр'әкед зьнара, шие бьльнд, т'вьһнга хwә дагьрти һазьр дьда сәр чока хwә, һазьрбум, wәки тьштәк бьqәwьмә. А, өса эз һатһм гьһиштмә гөнде Сариблаха Тәндурәке. Р'өжәке эз wedәре мам мала Р'ьзган аг'а, чьмкө мьн бьһистьбу көр'е wi жи урьси хwәндийә. Мала Р'ьзган аг'ада эз п'ак р'ьһ'әт бум, к'ьһице мьн шуштһн, мьн ав хwәкьр. Паше көр'е Р'ьзган аг'а мьнр'а һат, жь гөнд дәрк'әт, р'йа Qьзнәфәре нишани мьн да. Эз һатмә мала Сәфөе мере мәт'а мьн, һе дәwаре эваре нәһатьбу гөнд. Мере мәт'а мьн эз нәдистьбум, һәр гаване жь нав мәләгана дьһатһн, сальхе мьн жер'а дьдан, wәки көр'е Шәмое буре wi дьхунә, наве wi Ә'рәбә...

Эз кө һатһм п'әр'е гөнд, мьн мәрики пьрси:

— Мала шех Сәфо к'ижанә?

Мерьк т'ьлийа хwә дьрежкьр, гот:

— Әw мала һане жорһн мала шех Сәфөйә, әwe ль бәр дери сәкьһийә, һәма шех Сәфо бь хwәйә.

Мере мәт'а мьн сәкьһни бу, эз незик бум, мьн сьлав дае, әwi сьлава мьн wәгьрт, пьрси:

— Qөрба, тө к'ийи? Жь к'идәрейи? Эз тә нас накьм...

Мьн кө сальхе хwә жер'а да, эз к'имә, мере мәт'а мьн эз бьрмә мале. бь дьл у әшq һатә р'уе мьн, пьрса мала мә т'әва кьр: мьн йәко-йәко жер'а гьли кьр. Әwi жь мьн пьрси дәрһәqа хwәндьна мьн, мьн жер'а гьли кьр чава хwәнд, чава сәр к'әрхана пемзе хәбьтим у чава эз чумә бажаре Qәрсе.

Вэхте мьн эв гьли к'отакър, Сэфое мере мэт'а мьн жь мьн пьрси:

— Дэ бежэ, хале тэ бь қорбала тэбэ, бе тō ани, баране тō ани. Чава тō т'эне һати, дэрк'эти вьра?

Чь һатьбу сәре мьн, мьн мере мэт'а хвәр'а гьли кър. Эви дэст ль чока хвэ дьхьст, дьгот:

— Ле мьн малхьраби, тō чава жь вәлате Энт'абе т'эне һэйло һати, дэрк'эти вьра. Тэ нэго һьнэк мьн дькōжьн, вәйле мьн малхьраби... Каре, қизе, зу тәндуре дадә. Э'рәбр'а харьне чекә.

Мэт'а мьн зуда мьрьбу, мабу мере we, кōр'эки we (эв жи жь ақьл сьвьк бу) у қизэк, наве we Каре бу.

Мала халә хвәда эз мам незики мәнәке. Нава we мәнәда эз у қиза мэг'а мьн Каре һини һэв бун, дьле мэ к'этэ һэвдō. Эм шарна дьчунэ чоле, дьчунэ мале щинара у гәлә щийа, эм жь һэв нәдьқәтийан, һэвр'а дьчун. Эм оса һини һэв бун, оса дьле мэ к'этэ һэвдō, вәки нив сәһ'эте мэ һэвдō нәдита, бина мэ дәрнәдьк'эт. Мэ соз да һэвдō, вәки эз Каре бьстиньм, йане бьр'эвиньм. Вэхте мэ бә'са хастьне дькър, мэ ньзан бу эзе қәлән жь к'ō биньм, вәки Каре хвәр'а бьхазьм.

Эзи к'әсиб бум, тыштәки мьн т'өнәбу, мьн қәлән бьда. Щарна баве Каре сәр дәнге мәда дьһат, эв гьлие мэ дьбьһист, эви жи дьгот:

— Лао, қәлән шәриә'теда һэйә, һ'эта п'ехәмбәра жи қәлән дайә, чава эз тэ бе қәлән бьдьмә мер. Хәлқе мьнр'а чь бежэ?

Каре дьгот:

— На баво, қәлән де у бава дәрхьстийә бона к'ара хвә, мэ нот'ыла пез хвәр'а дьфрошьн.

Баве жи эв гьли қәбул нәдькър. Несър жь ч'әве Каре дьһатьн, дьгьрийа, һәр бь гьри бәр дьле хвәда дьһат. Вэхте баве Каре дьчу, мьн Карер'а дьгот:

— Нәгри, бьсәк, эзе бьхәбьтьм, п'әра қазанщкьм, қәләне тә бьдьм, тә хвәр'а бьхазьм.

Каре жи ша дьбу, нәдьгьрийа.

Баве Каре мәрики зә'фи шәр'уд у һерс бу. Ви гōнди т'эви бь баве Каре нькарьбу, вэхте чомахе ви у мәрт'ала ви дьк'әтә дэст, кәсәки пе нькарьбу. Ви гōндида дьман қәбиләкә кōр-

манша, ванр'а дьготын қәбила „йәкнава“, мәзыне we қәбиле Щәво бу. Мәринә зә'ф р'нд у һөрмәт бун.

Гөнде Сариблахе бәреда шиә әскәр бу, п'ошта әскәре синоре Урьсете хвәй дькыр, теда һәбу. Ви әскәрир'а урьси дьготын „пограничник“. Гәлә қжлә* әскәр теда һатьбунә авақырьне. Ль ви гөнде Сариблахе р'уньшьтбу камендате әскәре урьс. Жь Урьсете әскәр дьһат ль wedәре р'һ'әт дьбу, зәг'ирә дьстәнд, дьчу бәрбь шәр'е Р'оме. Хенжь we йәке, ви гөндида һатьбунә авақырьне чәнд дьк'ане әрмәнийә. Әw дәр бубу минани шәһәрәки. Әз һәрр'о дьчүмә wedәре, хвәр'а т'әмашә дькыр, эвара вәдгәр'ийам, дьһатьмә мал. Каре жи сьбе һ'әта эваре хәбата мале дькыр у харьн чедькыр, һивийә мьн дьсәкьни. Шарна, вәхте әз дәрәнги дьк'әтм, т'әми дьда лавке йәкнава, вәки бежнә мьн, әз һәр'ым нан бьхөм. Ле әзи нәбрьчи бум. Чәнд салдат-әскәр бьбунә дөсте мьн: әвана әщәбмай дьман, дьготын:

—Һ'әйран, мәрвь ньзанә, вәки тө нә урьси, өса п'ак зьмане мә зани. Тө к'идәре өса һин буйи?

Мьн сәрһатийә хвә ванр'а гьликьр, чава нава мәләгана р'енщбәр бумә, чава дьчүмә мәк'т'әбе, чава чүмә қазахар'а. у чава вана әз жь қөльхе дәрхьстьмә. Вана у афисере-забьтә ван жь мьн һ'ыздькьрын, һәрр'о харьн дьданә мьн, әз бьрчи нәдьбум.

Р'өке, сьбе шәбәде бу, әскәре сйари һатьн, незики мала баве Каре бун у гази мьн кьрын. Вана готә мьн:

— Wәрә, комендате Сариблахе мәзын һ'өкөм кьрийә, вәки ве сьһ'әте бей щәм, we қөльха дилбәндие бьдә тә.

Бь әве щәбе әз зә'ф шабум. Дәстхвәда к'әтә фькра мьн: әз п'әра қазанщкьм, қәләне Каре бьдмә баве we, Сәфо. Әз зу р'абум, мьн сәр ч'ә'ве хвә шушт, қә тә'ште жи нәхар, бәзим чүмә Сариблахе. Каре пәй мьн к'әт, кьрә гази:

— Ла п'ор' көр'кьре, төе бе тә'ште чава һәр'и? Wәрә т'әштә бьхвә, паше һәр'ә..

Ле мьн қә шаба we нәда, әз ләз дьчүм, ван р'ожа гәлә р'ә'ат бь әрәба, фьрг'уна у бара зәг'ира әскәр анибу, чава олама дәвләте. Әw р'ә'ат гьшк к'өрд бун, әрмәни бун, т'ьрк у һөр'өм бун. Кәсәк жь ван зьмане урьси ньзан бу, комендат у забьта нькарьбу әw сәрwәхткьрана.

* Қьжлә — казрмә.

Эз кӧ незики э'рэба, фьрг'уна у гае баркьри бум, мьн ньер'и, комендат хвэхвэ нава ванда сэкьнийэ, дора ви т'ъжи мэри бунэ, һэвдӧ нькарьн сэрхвэхткьн. Эз һатьм, незик бум, сылав да вана, жь ван мэрийа пьрси чь һ'эвалэ, вана шаба мьн да, гот:

— Эм ьди нькарьн пешда һэр'ын, иро панздэһ-бист р'оже мэнэ, шэв-р'о эм тен, ван нэвала у гэлийа, һ'эванэте мӧ дэст хвэ чу, сэгэт бун, эм нькарьн ве зэг'ире пешда бьбьн. Эскэре сэр мэ, мэ дьк'отэ...

Эз һатьм, незики комендат бум, жер'а т'эмэнэ бум, дэсте хвэ да бэр э'нийа хвэ, минани эскэр у готе, чь дьхазьн эв мэри? Комендат ль мьн ньер'и, мьнр'а гот:

— Тӧ дьхазн қӧльх бьки? Чэнд зьмана зани? Чьма тӧ жь қӧльха хвэ бэре дэрк'эти?

Мьн бир'а гьликьр гот, чава һатэ сэре мьн, ль қӧльха мьнэ бэре. Дэрһэқа зьманада мьн гот, эз заньм зьманед: р'оме, эрмэнийа, һӧр'ӧма, к'ӧрда у урьси.

Комендат жь мьн пьрси:

— Тэ к'идэре хвэндийэ, вэки тӧ ақа зьмана зани?

Мьн жер'а гот, кӧ мьн тӧ щийа нэхвэндийэ, баве мьн у эм р'енщбэр бун нава ван мьлэта, лэма жи зьмане ван заньм. ле зьмане урьси мьн пак хвэндийэ, мэк'т'эба гӧнда йа э дэрсхана кӧта кьрийэ К'аг'эза хьлазкьрьна пенщ дэрсхане ви чахи жь барийа хвэ дэрхьст, дьрежи комендат кьр. Комендат эз һьлдамэ сэр қӧльхе, эви жи айльха мьн к'эвшкьр 25 манат у һ'ӧкӧм кьр, вэки к'ынше эскэрие р'ьнд бьднэ мьн.

Ве қӧльха т'эзэ һ'але мьн хвэш кьр, гэлэки дьхэбьтим, жь мьн һ'эздькьрьн. Эскэре кӧ қӧльха комендат дькьр, т'аг'-бура 593-а бу, жь Оренбурге бун, т'эвэ ьди нэ шаһьл бун, жь эскэре майин мэзынтър бун, кал бун, эскэре майини шаһьл қэрф ван кала дькьр. Дьготьн „эскэре э'иса“, эв кал зэ'ф дьхэийдин. Мьн жь эскэрэки пьрси: „Чьма ванр'а дьбен эскэре э'иса?“

Эви мьнр'а гот:

— Эв нав данэ сэр вана бона ве йэке, вэки эв кал т'эв һатьнэ шэр', һатьнэ пышта п'адше, бь наве Э'иса п'эхэмбэрва, нишана хач'э мэзын данэ сэр э'нийа вана, чава мэрие п'адшейэ һ'элал.

Шарна нане зэг'ира эскэр дэрэнг дьһат. Ви чахи жи эз, зэг'ирэк'ар Андреев, чавьш*) Николаев у чэнд қазахава, эм дьчунэ гонда, мә дөвар дьк'ьр'и, дани.

Сэр we қольхе эз мам һ'эта сала 1915. Харьн, к'ьнш у мьдас жь к'иси дэвләте бун, хенжь айльха мьн, п'эрә дәст мьн дьк'әт'ьн, әв п'эрә т'әв мьн дьбьр, дьда баве Каре дәвса. қәләнә Каре. Сәфое баве Каре, соз да мьн, wәки эз 150 манати бьдмә wi, әвә Каре бьдә мьн. Р'астә, қәләнәки һьндьк бу, ле баве Каре дьготә мьн:

— Чьма тө хәриби? Нә тө көр'е буре мьни, һьм жи көр' хале Карейи...

Мьн һәр мәһ айльха хwә дьстәнд, дани, дьда баве Каре. Хенжь wi п'эрәйи, мьн даеда мьһ'инәкә „Кьһ'ел“, т'вьынга хwә к'өчукчап, дәстә к'ьнше р'ьнд жи мьн Карер'а стәнд, хенжь һурмура майин.

Шарна, wәки дьбу хәбәрдан, хәлқе мьн'ра дьгот: „Тә һьндьк нәдайә, тә гәлә дайә. К'е тәр'а һатьбу хwәзгини?“ Ле кәсәк нәһатьбу, мьн хwә кәр' дькьр...

Мьн кә қәлән да, к'өта кьр, изна хwә жь комендат стәнд, wәки бьһелә эз жьна хwә, Каре бьбьмә мала хwә, диса вәгәр'ьм бем. Комендат изна мьн да, сәрда жи чәнд манат жь. щәба хwә дәрхьст да мьн, гот:

— Һане, әва п'ешк'еши тә у жьна тә.

Мьн р'әзальхи да комендат, эз ләз вәгәр'ийам, һатьмә. щәм Сәфо. Мьн Сәфор'а зуда готьбу, wәки к'аре Каре бькә, әзе бьбьм. Ле эз кә һатьм. Сәфо т'ө к'аре Каре һәлә нәкьрьбу. Мьн пьрси жь Каре.

— Чьма к'аре хwә наки? Нә әзе тә бьбьмә мала мә?

Каре кәр' бу, қә мьн'ра хәбәрнәда, ль дери дьһьһер'и, һесьр жь ч'ә'ве we дьбарин, дьк'әт'ьнә сәр сурте сор. Мьн ньзанбу чьйә, чь қәwьмийә? Әз зур бум, мьн ль Сәфо ньһер'и. Сәфо жи чомахе wi дәстда, нот'яла мәрики һазьркьри р'у-ньштьбу.

Мьн жь Сәфо пьрси:

— Хало, чьма наләзини, нә ьди дәрэнгә?

Әви щәба мьн да:

* Чавьш — урьси „фельдфебель“

— Ә'рәб, тө көр'әки ақылы у зә'фи хвэндийи, әз чава Каре бьдмә тә?...

Әви кө өса гот, минани авәкә сар тө сәр мындаки. Әз р'өса бум, мам. Мын готә Сәфо.

— Нә мын қәләне хвә т'әмам дайә тә, мын дәвса қәләне-ки се-чар қәлән да тә. Әва саләкә, мын айльха хвә да тә, хен-жә айльхе чь дәст мын дьк'әт, т'әви ль мала тә бу.

Сәфо к'әнийә, сәре хвә һ'әжанд, гот:

— Тә қә п'әрә нәданә мын.

Мын шарәкә дьне жи готе, вәки тө мере мәт'а мыни, хале мын тей, чьма дәсте мын Каре жь һәв дьки?

Сәфо жь ши р'әбу бәрбь мын һат, чомах һьлда, гот:

— Вәки тө зә'ф хәбәрди, әзе тә бьк'өтым, жь мала хвә жи дәрхьм, ьди һәһельм п'ега тә ль мала мын к'әвә.

Мын лавакьр, готә Сәфо.

— Ахьр өса нә п'акә, әва саләке зедә һәйә, әз дьхәбьтым, тиньм қәләне қиза тә дьдьмә тә, чьма тө ва дьки?

Сәфо пашда чу, жь мын дурк'әт, гот:

— К'әнге тә қәлән дайә мын? К'әнге у к'инә хвәзгине тә, е кө һатьнә қиза мын нишан кьрьнә, қәлән к'ьвшкьрьнә у к'и шә'де тәйә, вәки тә пеш шива қәлән дайә мын?

Әва гьлийана әз лап бе гөман кьрьм. Әз т'әзә сәр ван хә-бәра к'әтым, вәки Сәфо әва салнивәкә мын дьхапинә, мале мын дьхвә. Мын ле ньһер'и р'әсти жи әви әз хапандьм, тыштәк жи же дәрнак'әвә... Мын кьр кө әз мыһ'ина хвә же бьстиньм, һәр'ьм. Әз чумә тәвле, мын кьр кө дәстк'ешкьм, дәрхьм, Сәфо жь ши р'ьк'еви мын кьр, дьзгина мыһ'ине жь дәст мын дәрхьст, һөндөр'да әз к'өтам: дәст у ләпе Сәфо минани дәстләпе һ'ьрч'а. Әзи һе зар'ө бум, қәвата мын нәдьгьһиште, әз бәр р'әвим, дәр-к'әтым дәрва, Сәфо дабу пәй мын, т'ьвьнга мын сәр мыле мын бу, Сәфо пар'а дәст авитә т'ьвьнга мын. бәрбь хвә к'ьшанд, т'ьвьнг жь дәсте мын дәрк'әт, ле we сьһ'әте жи гөр'ин жь т'ьвьнге һат, лула т'ьвьнга мын дәсте Сәфода, Сәфо к'әт. Жь қар'ә-қар', хәбәрдана мә мәри т'ьжи бәр дерн. сәр ханийә бубун. Гөндийә әва йәка дит. Дө әскәре урьс жи гөндда бун, вана жи дит. һатьн, әз гьртьм, т'ьвьнга мын өса дәсте Сәфода ма.

Ван эскэра эз анимэ щэм комендат, жь щэм комендат шунда эз бьрмэ Қөлпе, щие пьристав ле дьма, ль ведэре эз гьртъм....

Чэнд р'ожа шунда бь һ'окөме комендат бу суда мьн. Бэри суде, судеда жи гөндийа т'эв р'асти готьбун, Каре хвэ жи готьбу:

— Ә'рэб т'вьнгэ сэр мьла дьр'эвийа, баве мьн пар'а гьништэ Ә'рэб, дэст авитэ лула т'вьнге к'ьшанд бэрбь синге хвэ, пышта Ә'рэбэ ль баве мьн бу, бу гөр'инийа т'вьнге, т'вьнг агьр бу, дэсте баве мьнда т'вьнг ма, баве мьн к'эт.

Гэрэке мэрьв бирнэкэ гьлне әширәтие, у эз дньвисьм әв қэзийа, кө ль мьн қәвьми. Мэзьне ви гөнде „йәкнава“ Щәво бу. Вәхте салдата эз гьртъм, ьди ве бьбьрама щэм комендат, әви гот:

— Гэлэ щинарно, Ә'рэб иро шунда дьжмьне мөйә, к'идэре р'асти мә бе, әме лехьн, ле ви гьлида һун гэрэке р'асти хэбәр-дьн, чава қәвьмийә, өса бежьн... Иро щамере Ә'рэб к'әтийә, бь қәйде мә әшире. Әм к'әтийа нахьн, к'әнге Ә'рэб р'абу сэр п'йа, а, ви чахи әме әширәти у мерани лехьн. Вә т'әва дит, вәки Ә'рэб дьр'эвийа, дьчу, ле шех Сәфо да пәй Ә'рэб, дэст авитэ лула т'вьнга ви, сэр хвэда к'аш қьр, бу гөр'инийа т'вьнге, гөллә ль шех Сәфо к'эт у т'вьнг жи дэсте вида ма. һун гэрәке бежьн ве йәке, чь вә ч'ә ве хвэ дитийә. Жь ве шунда һун т'эв заньн, вәки р'асти бежьн, шех Сәфое р'әмәти гэлә мале Ә'рэб хар, ахьр хвәде қәбул нәкьр...

Жь ван шунда һәрдө эскэре урьс зәф р'ьнд хэбәрдабун, вана готьбу:

— Гөне Шамилов қә те т'өнә, әви мерьки хвэ бь хвәхвә көшт, чьмкө Шамилов дьр'эвийа, дьчу, әви да пәй, әви хвәхвә дэст авитэ лула т'вьнге, к'ьшанд, вәки әви нәк'ьшанда, Шамилов р'әвибу чубу, әв жи сьламәт мабу...

Т'әва өса р'асти, һәқзандә дьгот.

Вәхте суда мьн к'өта бу, әм ьди гэрәке жь гөнде Қөлпе дәрк'әтана бьһатана, мьн готә салдата:

— Бьсәкьн, бьра әв һәр'ьн. эз нькарьм ванр'а бем, ве р'ева мьнхьн, мьн бькөжьн.

Салдата готә мьн:

— Чьма дьтьрси, нә мерька т'әва р'аст гот?...

— Чава қәвьми бу, вана өса гот:

Мын ванр'а гыли кыр: қайде мә әширие у чава мәзье гонде ван Щэвое „Йәкнав“ we р'өже готьбу щинаре хwә...

„Йәкнава“ чун, әз салдатава манә Қөлпе, әм чунә мала досте баве хwә Гузадианс Тигран, әви мерьки һөрмәтәкә р'янд мәр'а кыр: харьн бол бу. Хенжь we һөрмәте щәм мын незикн 50 манати һәбу, е кө комендат п'ешк'еш дабу мын у Каре...

А бь ви тьһәри гор'бьгөр'е Сәфо нәһышт мьразе мын у **Каре һәв бьбә.**

ЛЬ WЭЛАТЕ Р'ОМЕ. К'ЪЛАМА СИАБӘНДЕ СЬЛЕВИН У ХӘЩА ЗӘР...

Вәгәр'андьна мын ль гонде Қызнәфәре ьди нәдьбу. Бь к'а-г'әза комендат әз к'әтымә сәр қольхе, полка Лабинске, әв жи алайа қазах бу, чава дилбәнд у **чүмә wэләте Р'оме...**

Әw wэләте Р'оме, кө әскәре урьс зәвт кьрбу, р'ь'әтә т'ьжи бу. Әскәре мә дани бу Ә'нт'әбе, әw чәнд гонд: Севьк, Дерьк, Зедка у е майии гонде эла Сипка бун. Эла Сипка жь дәст зөлма диwana Р'оме р'әвибу һатьбунә Урьсете, wэләте Қәрсе. Чава мәзьяна — кала гыли дькьр: зөлма диwana Р'оме зөлмәкә өса бу, ьди wана нькарьбу тәйах бькьра, дьстәнд хәрщ: малә ду демәк жь к'ижан мале ду дьк'ьшә, һәбә-т'өнәбә гәрәк бьдә хәрщ, қәпч ур, олам, бегар, сәре пез, сәре дөвер, хенжь ван хәрща у бегара дьдан хәрще „диш к'ирәси“ әw хәрщ демәк те навкьрьне бь көрманщи „к'ьрийа дьрана,“ һәқе дьрана. Әw жи wa дьбу: wәки қаймәқайм (нәчәльк), мьлазъм, забьтәк йәңе қольхдарәки Р'оме майин бьһата гонд, пәз же-р'а шәржекьрьна, һөрмәт бькьрана, гәрәке әw гонд нав хwәда хәрщ бешкьрьна, бьдана wi, чьмкө әви қольхдари бь дьране хwә нане ван харьбу, гәрәке әрһәдә һәқе дьране wi бьдане, wi хәршир'а дьготьн: „диш-к'ирәси“...

Ибое Ә'мо, жь гонде әйла Сьнщо мьнр'а гыли дькьр, дьгот:

— Ә'рәб щан, тә һе шаһьли, р'астә тә хwәндийә, ле тә ньзани зөлма диwana Р'оме, п'акә тә нәдитийә. Әw зөлма кө Р'ом мә к'өрдар'а дькә, кәсәк накә сәре қула, қул жи нә wi һ'алида бун. Wәки ль гонде мә көрманща зәбьтик (щәндәрмә) бит'әр буйа, гәрәке әw гонде көрманща кажи-важи кьра, мәрн бьк'отана, р'өшәт бьстәнда, гәрәке әви жи жь мә бьстәнда „диш к'ирәси“. Мала Ә'мәр аг'а мәзье мә шанздәһ гонде

Сипка бу. Әрмәни жь вәлате урьс һатън, мәр'а гьликърын. вәки мьләте урьс нә минани Р'оме зөлмк'арә, мләтәки р'әһ'мә. Мә шевр кър, әм бър'әвһн бәрбь вәлате урьс, бәрбь мьләте р'әһ'м...

— Әмә нә к'очәр бун, әмә р'ә'ат бун, әм т'өшари дәрнә-к'әтһнә зозана. Мә шевр кър, вәки бь мән'ийа зазана әм бь-р'әвһн....

— Мәһа гөлане к'өта бубу, чайир, бәст у зозана к'өлилк дабу, тә'ве дьда әрд гәрм дькър. Әли аг'а эваре мәри шандьн гонда, вәки гьрә-гьре гонда бен we шевр бькьн. К'өвш кьрь-бун р'ожа иние. Мәзьнед қәбила р'успи, гьрә-гьре эла сипка һатън, ль гонде Әли аг'а т'оп бун. Ль ведәре мә шевр кър, вәки шәвәке, эварда эл р'ек'әвә мән'ийа зозана. Р'ожа р'әве к'өвш кьрын. Гәрәке һәр гондәк р'еке бьһата ль дәшта Алаш-гьре әм бьгьһиштъна һәвдө. Ле өса нәбу. Әм кә р'ек'әтһн, эл т'әв гьһиштнә һәвдө. һатъбу к'өвшкьрьне: мере бь сильһ', шурмәрт'ал, бь р'ьм, п'ишто у қәмә һазьр бьн, һьнәк хвә бьд-нә пешийа к'оча, ле ниве п'ьр'е хвә бьднә пәй к'оча, һазьр бьн, вәки пәй мә к'әтһн, хвә нәднә паш, бьмрын, ле һесире хвә нәднә дәсте Р'ома хайин. Бәләде мә Сәрк'исе әрмәни бу, е кә гәлә щара чубу Урьсете, р'е заньбу. Әви һьнәки зьмане урьса жи заньбу. Әм р'ек'әтһн. Нәһ шәва әм р'е дьһатън, һәр ль ч'йәе Т'опран — қәле әскәре Р'оме хвә гиһандә к'оче мә. Мә қә нәһшт. вәки әв әскәр дәст бәр хвә һьлдә, гөлла агьр-кә, мә чар алийава һ'өшум кър, әскәр бәр мә кәр'е кәрманщә тәйах нәкър, р'әв пе к'әт, сйаре мә бь р'ьма, п'иштоя пәй к'әтһн, ле жьна, щаһьла у мере бе сильһ' к'оч дажотън. Әм һатнә сәр-синоре урьс, дәрбази ви вәлати бун. Ле р'асти эз тәр'а бежьм., Әрәб, мьләте урьс, мьләтәки зәф р'ьндә, бе мур'ә, наһазә: вәки мә к'өрда бешинә. А бь ви тьһәри әм жь зөлма Р'оме хьлаз бун.

Чәнд р'ожа шунда әскәре мә пешда чун. Әм һатнә Бөрнө-бьлахе. Әм незики ч'йәе Сип'ане-Хәлате бун. Әв ч'йа өса мә-зһнә, бавәркә тьштәки жь Әгри-Даг'е данахвә. Дәрһәқа ви ч'йәе Сип'ане-Хәлате к'өрда к'ьламәкә р'ьнд дьготън у щьро-дькьрын:

Хвәдеграви зуда, сәре ви ч'йәйи дьгәр'ийа хортәки не-ч'ирван: Сиабәнде Слевин. Сиабәнд хортәки эгьни-зьрьнг у

бэдәw бу. Жь эла „Зилийа“ бу*. Дьле Сиабәнде Слевин к'ә-
тбу Хәще. Дьготын Хәще жи қизәкә зә'фә бэдәw буйә. Сиабәнд
к'әсиб бу, ақа мале wi т'өнәбу, wәки қәләне Хәщезәра бә-
дәw быда, жь хwәр'а банийа. Хәще оса бэдәw бу, чьқас әши-
рәта дора wan һәбу, wәки ч'ә'ве к'е ль Хәще к'әта, ақьл сәре
wan дьчу. Дьле Хәще жи п'ър' к'әтбу Сиабәнде Слевин. Баве
Хәще к'өрдәки зә'ф нә к'әсиб бу, заньбу, wәки дьле Хәща қиза
wi у Сиабәнде Слевин һәвдө һәйә. Әwi жи Сиабәнд қәбул дь-
кьр, ле к'амбаг'бә, жь тьмайа дьне нәдьхwәст қиза хwә быдә
Сиабәнде Слевин, әwi дьхwәст қиза хwә быдә қәләнәки п'ър'
бьстинә. Меранийа Сиабәнд, мерхасийа wi, һөрмәта wi у бә-
дәwийа wi мәрьв же т'ер нәдьбу. Сиабәнд у Хәще бь әмре
т'әбийәте һәрдө жи дәнгбеж бун. Әw һәрдө дьзыкава р'әсти
һәв дьһатын, дьк'әтнә к'әф у һ'әнәка, ле гава кә дьбу бә'са қә-
лән, Хәще дьгрийа, Сиабәнд бәр дьле weда дьһат, нәдьһышт
Хәще бьгри у сонд дьхар, wәки чава һәбә, һәрке кәштынбә, бь
зорбә, йане хwәшибә, дәсте wi т'өщара жь Хәще набә у we
Хәще хwәр'а бьстинә...

Щарәке қиз, бук у хорте эла „Зилийа“ т'оп бьбун, дьчунә
бьндаруке. Хәще у Сиабәнде Слевин жи чун. Ль сәре ч'йәе
Сип'ане-Хәлате ақа қиз, бук у хорт т'оп бьбун, нәдьһатә һ'ә-
сабе. Сиабәнд у Хәще шьвәр'екә дьнер'а һатнә weдәре. Гава
кә Сиабәнд у Хәща-зәр тенә weдәре, дәве т'әви хар дьбә у
зур дьбьн, wan һәрдөйа дьнһер'ьн. Ле гава кә дьбу листьк-
р'әқас, йане дәнгбежи дьса кәсәк минани wan т'өнәбу...

Гәлә кәр'ед бәга, аг'әләра у дәwләтийа дьһатнә хwәзгн-
ние Хәще. Хәще йәк жь wана қәбулнәдькьр.

Чәнд сал к'әтнә орт'е. Р'ожәке Сиабәнд Хәще р'әванд, бь-
рә сәре ч'йәе Сип'ане-Хәлате. Се р'ожа у се шәва Сиабәнд у
Хәще һәв ша дьбун у зә'ф р'азибун, wәки мьразе wan һәвдө
бун. Р'ожа чара, нивро бу, нава кәлилкада һәрдө р'уньшьт-
бун. Хәwa Сиабәнд һат, сәре хwә да сәр чока Хәще.хәwр'а чу.
Wәхта Сиабәнд хәwa ширьнда бу, Хәще т'әморийа Сиабәндә
кәришк: ша дьбу, ньшкева р'ьнгә-р'ьнг һат. Хәще ньһер'и бәс-
та бьнийа wan.

Гак'увикә дәлал we дьр'әвә, дө-се гак'увийа дайтә пәй,

* Әва гьлийа, баваркә р'әстә, чьмкә дора wi ч'ийайи дө п'а дьман
эла Ә'вдълмәщите Зили, жер'а дьготын Ә'вдълмәщите бавәзди.

ле гак'увики мэзны хал-хали эв гак'уви т'эк кьрийэ, дьбэ е дьне нэверьн сэрда һэр'ьн. Вэхте эва йэка Хэще дит, һесър жь ч'э'ве Хэще һатьн, гьрийа. Һесъре өса к'ур дьбарин дьлоп-дьлоп, сэр сурэте сорда дьһатьн... Һесърэк һат, к'этэ сэр сурэте Сиабэнд, Сиабэнд жь хэше банзда сэр хвэ, ле ньһер'и Хэще дьгри, Сиабэнд пьрс кьр:

— Хэше, чьма тō дьгри, дьвэ кō тō п'ошман буйи? Бэр дэсте хвэде ад у қьрарбэ, қэсэма мере бәребэ, мэ һ'эта ньһа минани хушк у бьра һэвр'а дәрбаз кьрийэ, эзе диса тэ бьбма мала баве тэ...

Хэше готэ Сиабэнд:

— Пи... Сиабэнд, тō чьма өса дьбежи? На, эз нэ п'ошманьм, һ'эта р'ожа мьрьне, эз жь тэ дур нак'эвьм.

— Ле тō чьма дьгри?— Сиабэнд жь Хэше пьрскьр:

— Һежка гак'увики гак'увикэ р'ьнд дабу пешийа хвэ дьбьр, дō-се һ'эб жи дурва пэй дьчун, нэвербун хвэ бьдана сэр. Эв гак'уви мерхасэки минани тэ бу, жь шабуна у эшқа дьл, гьрие мьн һат, эз гьрийам...

— К'а.— Сиабэнд пьрскьр,— к'и али чун.

Хэше нишани Сиабэнд да, гот.

— А, ви алие һан чун,— дэсте хвэ дьреж кьр.

Сиабэнд р'абу сэр хвэ, шур у мэрт'ала хвэ гьредан, тир у кэване хвэ һьлдан, гот:

— Сәре ви ч'йае Сип'ане-Хэлате кэсэк жь мьн мерхастьр т'өнэ, эзи нечирваньм, чава гак'уви бе шэм мьнр'а дәрбазьн у пэй ван к'эт, чу.

Сиабэнд незики гак'уви бу, тиркэване хвэ к'ьшанд, дьрежи ви кьр, вәки лехэ, гак'уви минани мәрики чьлапэ кьр, һатэ шэм ви, стрөе хвэ ль Сиабэнд хьст, Сиабэнд авитэ гели.

Хэше сәкьни-нәсәкьни Сиабэнд нәһат, тō дьбежи дьле we заньбу тыштэк сәре ви қәвьмийэ, лә'зәке шунда Хэше пэй чу.. Ви али, ви али гәр'ийа, Сиабэнд т'өнэбу. Хэше гәләки гәр'ийа, һатэ һ'афа гели, ле ньһер'и: Сиабэнд бьне гелиданэ, нә'ләнә'л же те, Сиабэнд дарәке к'этийэ, ль пьшта пил к'этийэ, сингр'а дайэ дәр.

Хэше вьра жь дәрд-кōлар'а гот:

Сәре ч'йае Сип'ане-Хэлате we бь мьжә

Бьне ч'йае Сип'ане-Хэлате we бь мьжә.

К'е дитйэ, к'е бинайә,

Вәки неч'ир, неч'ирван бөкөжә.
Гак'увио, тә стрө дьрежо, вәкә бәжна мьно,
Чава тә жь һәв кыр дәсте жьн у меро,
Стрө дьрежо, вәкә дара суке,
Чава тә хьраб кыр бәхте хорт у буке.

Сиабәнд гот:

— Хәще, Хәща мьн дәлал,
Чава нәбу мьразе мьн у тә,
Мәе хвәр'а сәре Сип'ане-Хәлате
Чекьра конәки р'ьнди дәлал.
Хәще мәкә, мәлубинә,
Һесьра сәр сурәте сорда нәбаринә...

Сиабәнд у Хәще гәлә к'ылам ведәре готьбун, дьк'әвгьрин,
дыгрийан.

Чава ведәре мьнр'а салых даң, Хәще жи хвә зьнерда
давежә. Эва к'ылама у шьровәкьр'на ве мәзьянә, һ'әму к'өрд
дыстрен, дьбежьн.

Ле қөнт'ара ч'йәе Сип'ане-Хәлате гөндәк һәбу, наве ви
гөнди Бостан-Қәйа бу. Ль ведәре әскәре мә һешьрибу. Ль
ван гөнда эва к'ылама мьнр'а готьн...

„ХАЙШ ДЬКЪМ, ХВӘ НӘКЪНӘ К'ЪФАРА ГӨЛЛА МЬН“
ВӨГЭР'АНДЬНА МЬН ЛЬ МАЛ

Қөнт'ара ч'йәе Сип'ане-Хәлате әм гәләки нәман. Вәхтәке
шунда һ'өкөме қөмандаре ордиә һат, вәки әм пешда һәр'ьн.
Қөмандар һ'өкөм кьрьбу, гәрәке алайә мә быгьрта қәләч'нед
һьнда Мьлазгьре у Кармунще, к'еләка ч'әме Фәрәте. Афисе-
рәк — забьтәк, чәнд қазах у әз жи чава дилбәнд, пешийә
әскәр чун. Мә гәрәке щики р'ьнд бьдита, әскәр ль бьһешрә.
ч'ере хвәш ле һәбә, бона һәспа.

Бәрвара ч'йәкида әм дьчун, һәспа сәри. к'өтабу сәр
һәвдө, һеди-һеди дьчун. Тә'ве дабу сәре ч'йәе Сип'ане-Хәлате,
бәрф тә дьгот зивә зер'кклданә. Хөлә-хөла канийә бу, ава зәлал
дьк'ьшийә. Ч'ә'вканийада сое, мәнәке, тьршое у п'ьнщар'а
майин навнери дабу. Көлилка жи п'әнщә дабун, щур'ә-щур'ә
әв бәст, нәвал у бәрвар хәмьландьбун, тә дьгот т'әв ль мә

дъһер'ын. Бина ван кӧлилка хвӧш дьһат. К'ывш бу, вӧки һас-пе мӧ жи к'еф дьда, чьмкӧ шарна куз дьбун, дӧве хвӧ давитнӧ һешнайа т'ӧзӧ, р'ьнд дьч'ерйан. Һәр дәрбӧкер'а дӧве ван т'ьжи һешнайа хвӧш дьбу. Пешийа мӧ дӧнгӧк һат. Ӕскәр сӧкьни, забьт һ'ӧкӧм кьр, чӧнд қазах пешда чун. Ӕм жи пӧй ван дь-чун, бӧрӧ-бӧрӧ ӧв дӧнг незики мӧ дьбу. Вӧхте һатнӧ незик, мӧ ле ньһер'и, мерӧк т'ӧне we дьр'ӧвӧ, незики 10-15 мера дайӧ пӧй. Ӕв дӧһ-панздӧ мер гӧлла агьри ши мере т'ӧне дьр'ӧвӧ дь-кьн, дькьн накьн, гӧллӧ ле нак'ӧвӧ, е кӧ дьр'ӧвийа, һӧй ль пыш хвӧ вӧдгӧр'ийа, дькьрӧ гази, дьгот:

— Һ'ӧйран, хвӧ нӧкнӧ к'ьфара гӧлла мьн. Вӧ жь мьн херӧ? Ӕв гьлие зуда қӧвмийӧ, буйӧ, чуйӧ, вӧ херӧ?

Хвӧхвӧ жи вӧдыгӧр'ийа, һама сӧр дӧста йӧк гӧлле хвӧ давит, йӧк мӧри дӧкӧшт у дьр'ӧвийа, ӧв гьли жи дьготьн. Бӧр ч'ӧ'ве мӧ, ӧви ӧме 20 дӧқӧйи, се мер ӧса кӧшт. Қазаха һӧвр'а гӧллӧ авите гӧллӧк ль пӧ'нне к'ӧт, бьриндар бу, ӧви кӧ дь-тън қазахьн, гӧлла хвӧ агьр нӧкьр. Қазаха ӧв гьртън...

Мӧ же пьрси. ӧва чьтавайӧ, вӧ жь һӧвдӧ херӧ? Ӕви мерхаси мӧр'а гьли кьр, гот:

— Исал чӧнд салӧ дӧрбаз буйӧ, вӧки қӧзийа қӧвьми, мьн мерӧк жь ван кӧшт. Ньһа ӧз һатмӧ ви гӧнде һани жерьн, шӧ-хӧле мьн ль wedӧре һӧбу, қӧ нӧ гӧнде ванӧ жи, ӧвана пьзма-мед ши мерке кӧштина, р'ӧсти мьн һатнӧ, дьхвӧзьн мьн бӧ-қӧжьн, һ'ӧйфа хвӧ вӧкьн. Ӕз бӧр ван дьр'ӧвийам, мьн п'ӧки дьгот: „Һ'ӧйран т'ӧ к'ӧре вӧ бь мьн нӧк'ӧтийӧ, вӧгӧр'ьн, һӧр'нӧ мал...“

— Ӕвана вӧнӧдыгӧр'йан, се мере дьн жи данӧ кӧштъне.

Ӕв дӧһ-панздӧ мер қазаха гьрт, шанднӧ диwana Мьлазгь-ре, ле ӧв хорте мерхас, кӧ қазаха бриндар кьрьбу, шандьнӧ һ'ӧкимхана ӧскӧрие, сьламӧт кьрьн, бӧрдан чу мала хвӧ.

А бь ви тӧһӧри мьн вӧхтӧкӧ ӧ'мьре хвӧ ль вьр дӧрбаз кьр. Һӧрр'о шие дур, сӧре ч'йа у нӧвала, нава гьрминийа т'ӧпа, р'ӧқӧ-р'ӧқӧ гӧлла у кӧштне. Ль вьра нӧ минани хӧламтие йӧне гавантие бу, ӧз қӧ бьрчи нӧдыбум, Һӧрр'о харьна мьнӧ гошти һӧбу, ӧзи т'ер бум.

Зьвьстан ьди незик дьбу. Жийин бӧрӧ-бӧрӧ дьк'ӧтӧ чӧтъна-йе. Р'ӧзана чадьрада жи ьди сар бу. Мӧ тӧйах нӧдыда, мьн фькьр дькьр, вӧки вӧгӧр'мӧ мала хвӧ. Ши чахи ӧскӧр нӧмӧ жь мал (жь Урсете) дьстӧндьн, ван нӧмада дьнвисин, вӧки зар'е

ван бърчи дьбьн, буйә хәлайи, чьмкө чьқас мере хәбатчи һәнә, бьрьнә шер', манә кал, жьн у зар'ө. Кәсә т'өнә бьхәбьтә, әк'ьн бькә. Ёһнә нәмада жи дьнвисин, вәки дәваре ван жи же дьстиньн, дьбьнә бона гоштие әскәр, жьн, зар'ед ван жи хәлайеда дьминьн. Әва шабана у гьлийана һ'але әскәр лап хьрав кьрьбу. Ёәр әскәрәк мала ши, жьн у зар'ед ши мабун. шәв у р'о бәр ч'әве ши бун. Әскәри т'әви нәр'әзальхиедабу, дьзикава п'ьстә-п'ьста ван бу, һәвр'а дьзикава хәбәрдьдан. Ёһнәка жи әшкәла дьготьн: „Чи мә, чи ван ч'йа? Әрде мәйи зә'фә, чьма әм һатьнә нава ван кәвьра у зьнара хуна хвә дьр'ежьн?...”

Р'асти жи әрде Урьсете р'астә дузә, бе ч'йа, бе кәвьр, т'ьжи мешә. Дәнг һат, вәки шәр'е алие Герман йане шәп'а (фронт) Герман зә'фи чәтьниеданә, вәки нәхвәшханада т'ьжи бьриндарьн, бе хвәйи, кәсәк ләнәнһәр'ә. Т'әва дьгот, әва йәка кә те сәре мә, т'әв хайинтийа мьхәнәтнийа мәзьнед мәнә. мәр'а хайинтие дькьн, мә дьфрөшьн бона к'ара хвә. Гьшк һивийа к'өтабуна шер' бун, гәләк әскәр жь шер' дьр'әвийан, дьбунә „дезертир“....

Чьқас әм незики шәп'е (фронт) дьбун, әвқас һ'але мә чәтьн дьбу. Әз чава мәрики хвә сәре хвә, нә әскәр бум, чьмкө п'адше урьс әм к'өрд нәдьбьрьнә шер', мьн әрзә да, вәки изна мьн бьдьн, әз һәр'мә мала хвә. Қөмандаре алайа мә бәре изьн нәда. Вәхте мьн гог, вәки изне нади, әзе әрзә бьдмә қөмандаре ордиә, дө р'өжа шунда изна мьн да.

Мьн һәдә хвәйи пенш мәһа стәнд, бәре хвә да Синәка һ'әсьнийа чумә мала апе хвә, мала кәр'ед К'әле Бьро...

Синәк щики зә'фи р'ьндә, щие зозанайә, әз кә һатьм һьнәкә һе конада бун. Әз һатмә мала һ'әмәое зә'ве хвә, һ'әмә кәр'е К'әлоә Бьро, һьм кәр'ап бу, һьм жи зә'ве мьн бу, Ч'ич'әка хушка мьн дестда бу. Кәр'апәки мьн мьрьбу: Мәмо, дө кәр'е ши һәбун, йәки ньһа сахә, Бакоев Т'емур Мамоевич. Әз ведәре, мала кәр'апә хвә, п'ак р'ьһ'әт бум, чьмкө р'о һ'әта эваре сәре ван ч'йа у нәваллада әз гәләки вәстийа бум. Кәр'апед мьн зә'ф жь мьн һ'ьздькьрьн, р'о һ'әта эваре жь мьн дурнәдьк'әтьн. Паше әз р'е к'әтьм, чумә вәлате Қәрсе, гөндә Сусьз, щие мала мә ле дьма.

* Дезертир — әв әскәре жь шер' дьр'әвийа, хвә вәдьшарт, нәдчу шер'.

Эз кӧ вӑгӑр'ийам, хатмӑ мал, мьн мала мӑ һ'алӑки чӑт'ьн-
да дит. Эш чӑнд сал бун, эз жь мале дурк'ӑтьбум, хӑбатчи
малда тӑнӑбун, кемасикӑ мӑзын хат'ьбу сӑре де у баве мьн.
Дйа мьн ч'ӑ'ве we дешийан, бьр'ьбунӑ сӑр һ'ӑкима, ван һ'ӑкима
ч'ӑ'ве дйа мьн дьһа хьраб кьр'ьбун, лап кор бьбу. Хушка мьнӑ
Гоге, мӑ ви гӑндида дабу мер, шарна дьһат к'омӑки дьда дйа
мьн. Баве мьн ьди кал бьбу, ле жь к'ӑсибтийа хвӑ һӑла һе
гаванти дькьр гӑнде Сусьзедӑ...

Вӑхте эз дӑрда хат'ьм, дйа мьн эз нас нӑкьр'ьм... Р'абу
сӑр хвӑ, дӑнге мьн нас кьр, хвӑ авитӑ п'есира мьн, эз һ'ӑмез
кьр'ьм, гьрийа...

Эш ӑме нив сьһ'ӑте һӑбу, нӑд'ьһшт кӑсӑк незики мьнбӑ.
Гава кӧ эз т'ер пач'кьр'ьм, паше хушка мьнӑ Гоге незики мьн
бу. Дӑнге хат'ьна мьн дӑстхвӑда ль нава гӑнд бӑла бу, щинар
т'ьжи дора мьн бун, ша дьбун, дьгот'ьнӑ дйа мьн:

— Дйа Гӑвре, ч'ӑ'ве тӑ р'оньк, шькьр ӑрӑб хат. Тӑ һӑма.
һӑрр'о дьгрйайи.

Дйа мьн жи шаба ван дьда, дьгот:

— Эз зӑф вӑ сусьзийа р'азимӑ, хвӑде кӑр'е вӑ бьһелӑ,
р'онкайи т'ьме ль пешийа вӑбӑ...

Баве мьн нӑ ль мал бу, чӑле бӑр дӑвер бу. Хушка Гоге
чу мьзгини да баве мьн, Гоге бӑр дӑвер ма, вӑки баве мьн
бе, мьн бьбинӑ.

Гава кӧ баве мьн бьһнст, эз хат'ьмӑ, бӑр калтийа хвӑ
нӑн'ьһ'и, жь we дӑре бӑзи һ'ӑта мал. Хатӑ мал, һесьр жь
ч'ӑ'ва дьһат'ьн, дьгьрийа, эз һ'ӑмез кьр'ьм, пач'кьр'ьм у бь гьри.
дьгот:

— Лао, тӑ чӑва эз т'ӑне һьшт'ьм. Нӑ ӑзи кал'ьм, ьди чӑле
бӑр дӑвер анцах саскар дьб'ьм, һӑр гӑмана мьн тӑйи, тӑ жи
д'ьчи. Бе р'енщбӑрие жи идара мӑ набӑ...

Паше р'уньшт, һ'але хвӑда гьрийа, дӑрдӑ-кӑле хвӑ мьнр'а
гьли кьр...

Гава кӧ эз ч'ӑ'в баве хвӑ к'ӑт'ьм, мьн ле н'ьһ'и к'ӑнш
ле рӑтийанӑ, сьт'ар ле нӑмайӑ, ьди кал буйӑ.

Мьн баве хвӑ һьшт, кал бу, ч'ӑ'в чунӑ к'ор, дьран дӑвда
тӑнӑ, майӑ һӑстӑ у ч'ӑрме ви. Эз к'ӑлогьри бум, мьн баве хвӑ
һ'ӑмез кьр у эз жи гьрийам.

Эм т'ӑв сӑр хӑвдӑ гьрийан...

Лэ'эке шунда эм кэр' бун, дэстбь пьрс-һ'эwала кьрын. Чь һатьбу сәре мьн, мьн чь дибу, т'эв баве хwэр'а гьли кьр. Ле мьн шәрм кьр дәрһәqа дьлк'этьнийя Қаре ванр'а бьгота, ле мьн т'эг'мин кьр, wәки әw пе һ'әсийанә. Wана жи әw йәк мәда р'уе мьн.

Пәй гьлийар'а, мьн дэст кьрә щеба хwә, 180 манат дәрхьст да баве хwә. Баве мьн ша бу, чьмкө наве пол п'эрә (капекәк) мала мәда т'өнәбу, зьмер'е мә жи qә т'өнәбу. Нане р'еншбәрие эвар-эвар т'оп дькьрын, бь wi нани идара хwә дькьрын. Әw п'эрә бәр ч'ә'ве баве мьн чава дәwлэтәкә мәзын бу. Баве мьн дьгот:

— Лао, әва п'әра т'ера мьн у дйа тә һ'эта се-чар сала we бькьра, ле мә п'эрә бь сәләф дәйн кьрийә у мәһ бь мәһ сәләфа ван зедә дьбә, wәхтеда мә дәйн нькарьбу бьда, ньһа әw п'әре сәләфе сәләфа зедә дькә, әм аншах дәйне хwә бьдьн...

Чава мьн серида гот, ьди к'этьбу пайизәкә дәрәнг, сөр-сәрма р'ож бь р'ож зедә дьбу, һәрр'о щьли-щьлоп'ә дьбарн, әз чумә бәр dewер, мьн нәһьшт баве мьн һәр'ә, бәлки әw бәләнгаз һ'әwәки р'һ'әтбә. Мьн т'орбе хwәйи гавантие диса ави-тә стөе хwә.

Әw гөнде Сусьзе, кә әм һатьбуне, зә'ф гөндәки р'ьнд бу, әһәлие теда т'эв йәк жь йәки четьр бун, херхаз бун, хәрибдост бун у бь р'әһ'ьм бун. Бьнәлие wi гөнди жь эла Сипка бун. Т'ө гөнда, т'ө щийа мә өса р'һ'әт дәрбаз нәкьр. Мә ньзанбу wi гөндида әмә хәрибьн, йане „п'әрәк'әндәнә“*.

Wәхте мала мә т'әзә һатә гөнде Сусьзе, әм к'этьнә к'өхе Усе Т'ещо. Усе Т'ещо мәрики зә'ф р'ьнд бу у мьлук бу. Саләке шунда, әм жь к'өхе Усе Т'ещо дәрк'этьн, һатьн, к'этьнә к'өхе Кьное Мьһ'о. Кьно нә жь qәбила wi гөнди бу. Кьно хwә һ'әсаб дькьр жь qәбила Орт'ьлийа, мәрики һ'але wi хwәш бу. Әw бу, бьре wi бу у се кәр'е wi бун. Әва һәр пенш мера һәвр'а бун, у хәбатчинә р'ьнд бун. Бьре Кьно сал донздәһ мәһ дьчу бәр пәзе мале, у Кьно бь һәрсе кәр'ава әк'ьн, т'икьн у шөхөле мале дькьрын. Wана өса дькьр, wәки чандьн, гиһадьрун, нан-дьрун у нанк'өтан бәри гьшка дькьр. Мәринә өса һәвр'а бун у мәринә өса т'ьфаq бун. Мәрьв һавьжийа хwә бь ван дани.

Бәре мала Кьно, wәхте дьбу зьвьстан, нәдһьшт әз у баве хwә һәр'нә оде хәлqе, әм һәр шәв ода wанда бун у шәwбьһери-

* П'әрәк'әндә — әw мәринә нә бьнәлине, бе әрдьн.

йа хвэ дькыр. Жьна Кьно, Безе жьнэкэ қалын бу, ле жьнэкэ дьлован бу, у бь р'эх'м бу. Һәр шэв ль оде дьготэ мьн:

— Э'рэб шан, Э'рэб, тое мэр'а ч'ир'окэкэ хвэш, йане сэр-пнатике бежи, мьн дәст пе дькыр, дьгот һ'эта ниве шэве дэрбаз дьбу, ч'ир'ок к'ота дьбу, мә шив ль мала Кьно дьхар, дьһат-нэ мала хвэ. Мэ ва шэвед звьстане дьреж шэвбьһерийа хвэ дькыр. Ле эһалие гонде Сусьз жь мьн дьхэйидин, дьготын:

— Э'рэб, чьма эм нэ мэриһа, вэки то шарэке бей ода мә жи, шэвбьһерике жи мэр'а бьки...

Эз шарна дьчумэ мале ван жи, мьн шэвбьһери ль ван дькыр. Ви гондида ньзам чьма, дө мала эз һ'эз дькырым. Йэк мала Усе Поло бу, йэк жи мала Дэвреше Мьстое Қасо.

Ве сале бэрф зу к'эт, ньшкева э'рд гьрт, һатэ чоке, вди бэрф қэ нэх'элийа... Нэ миһа ван сале бэре, вэки бэрф дьк'эт, диса дьһ'элийа.. Бэрфэкэ өса к'эт, пэз, дәвар ль мала бэлабу. Һэфе хвэ мьн т'оп кьр, чэндэки шунда мьн к'аре хвэ, чуйина хвэ кьр, вэки һэр'м шики п'эра қазаншкьм....

ПАРТИАЕДА (ФЬРQEДА)

Жь бажаре Сарикамише мэри дьһатын, гьли дькырын, вэки ль ведэре хэбат бе һ'эсаб һэйэ: һьм р'йа машине чедькьн жь Сарикамише һ'эта Эзөрме, һьм жи р'йа шоше (р'йа пашальг'). Дьготын чь хэбате бьхазы һэйэ у хэбате мэрыв зу карэ дәстхэ....

Р'астэ, хвандьна мьн бь зьмане урьси р'ьнд бу, мьн эв зьман п'ак у фэр'ьһ' заньбу, ле к'е хэбат бьда мьн, бьда көр'е батрака?

Ве сала 1916-да лайизе, мала мә һ'алэки чэтында бу, зьмере мә звьстане т'өнэбу. Эв п'эре мьн жь шэп'а (фронта) шер' анибу, эв жи у һэфе р'еншбэрие жи, баве мьн да дэйне хвэ, чьмкө сэлэфе дэйн мэх бь мэхе зедэ дьбу, чава баве мьн дьгот: „Эм дьхэһьндьн эви дэйни у эван сэлэфа“... Мьн изна хвэ жь де у баве хвэ стэнд, эз бэрбь бажаре Сарикамише р'ек'этым. Бэрф т'эзэ к'этыбу, р'е һэла п'ак нэдьхэбьти, р'е чэтын бу, ле эзи шаһьл бум, хэма мьн нинбу. Р'о у дэ'нэкеда эз гьһиштьмэ шөһэр...

Сарицамиш бажарэки ч'укэ, ле т'ъжи эскэр бу, гьмэ-гьмэ-кэ өса же дьхат, тэ дьгот бажарэки гьранэ: алики т'ъжи эскэр бу, бь т'оп, т'вьнг у эскэре сйари, алики т'ъжи п'алэ бу.

Диwana Никалэ гэлэк мэхлуqэт: к'орд, эрмэни, һөр'ым анибу сэр we р'е дьданэ хэbate, гэлэ п'але урьс жи һэбун жь бажаре Москвае. Эw п'але к'орд, эрмэни у һөр'ым бь га. з'рэбэ, һэсп у фьрг'уне ванва дьданэ хэbate. Эw мьлэтэд Кавказе: к'орд, эрмэни у һөр'ым ньзанбун зьмане урьси, ле инженер, техник у хэбатчие майинэ интеллигент т'эв урьс бун. Гава кó тьштэк дьqэмми, эз дьчум, мьн дилбэнди дькьр. Инженере мэзын, наве ви Шатов бу, пе һ'эсийа, wэки эз зьмане ван мьлэта п'ак заньм, эз к'ьвшкьрьм чава дилбэнд.

Ль wedэре чэнд п'алед урьс бунэ насе мьн: Климов, Михайлов, Попов у Алек'сандр Корнев. Эw һэвал гьшк өзве Партия социал-демократе п'але Урьсете (большевика) бун.

Wана бэрэ-бэрэ эз незики хwэ кьрьм, к'ьт'ебед р'еволйу-сион дьданэ мьн. мьн дьхwэнд. Wана к'т'еба ч'э'ве мьн вэкрьн, чава мэрики жь щики тэ'ри дэрхьн р'онкайе. Ван к'ьт'ебада эз пе һ'эсийам сэва чь эва шэр'е Урьс у Р'оме дьбэ, чава сэл-мийандар-капиталист, буржуазиа к'аре дьбинэ. Чава мэрие бэлэнгазэ-к'эсибэ минани мэ дьднэ хэbate сьбе-шэбэqе һ'эта эваре у хwэр'а к'аре дьстиньн. Чь мьн дьхwэнд, эw т'эв бэр ч'э'ве хwэ дитьбу у хwэхwэ жи хэбьтибум, һатьбумэ к'отане. ле дэwлэтийа, аг'а, бэга к'еф дькьр. Эw к'т'еб зэ'ф ль мьн хwэш һатьн, э'йни жь э'мре мэ һатьбу ньвисандьн...

Р'ожэке, wэхте мьн хwэнд к'ьт'еба Ленин дэрһэqа гондие к'эсиб у гондие дэwлэти, к'ьт'ебэкэ зэ'фа р'ьнд бу, we к'ьт'ебер'а урьси дьготьн „Развитие капитализма в России“... Эз һат-мэ щэм һэвале Климов мьн же пьрси:

— һэвале Климов, эва к'т'еба зэ'ф р'ьндэ, т'эв р'аст у р'ьнд ньвисинэ, ле р'аст бежэ, к'ижан жь wэ Ленинэ?

Климов ль мьн ньһер'и к'энийа, гот:

— һэвале Шамилов, Ленин нэ ль вьрэ, qэ нэ ль Урьсетейэ, ль wэлате Европаейэ. Диwana п'адше гэлэ щара Ленин гьрти-йэ, авитийэ кэла, сьргункьрийэ, бона we йэке, wэки Ленин дьхэбьтэ бона п'алэ у гонди бенэ азакьрне, wэки мэрие ми-

нани мьн — п'алэ, минани тэ шьван нээнэ зерандьне. нэхэбь-
тын нанозьк, бе һэқ...

Мьн дэрһэқа к'отане, зерандьна хвэ гэлэк шир'а гьли
кьр, чава эм дьһатнэ к'отане у бе һэқ дьман. Мьн нишани
ван гондие к'орманщ у мэлэгане Алек'сандровске дькьр, дьгот:

— Һэр'ьн, пьрскьн, чька эз р'аст дьбежьм йан на? Лэма
жи эв к'ьт'еб т'эв ль мьн хвэш тен. Эз у баве хвэ гаване ван
бун...

Щарэке Ион Прохоров готэ мьн, вэки эв п'алед урьс жь
ви пьрса мьн кьр'ьнэ. Ион Прохоров готэ мьн:

— Э'рэб, мьқати хвэбэ, пьзам чьма, ван п'але Урьсете жь
мьн пьрс кьр'ьн: р'астэ, Э'рэб у баве хвэ гаване гонде вэ бу-
нэ. Мьн т'эв жер'а р'аст гот. Э'рэб мьқати хвэбэ, ақаси ван-
р'а һэвалтие нэкэ...

Мьн те дэрхьст, вэки вана пьрса мьн кьр'ийэ. К'ьвш бу,
вэки вана п'ак эз һ'эзкьр'ьм, вана щарна эз дьбьрмэ нава
щывата хвэ. Һ'эта ви чахи хэбата „подполи“ мьн ньзан бу
чьйэ, мьн партия жи ньзанбу чьйэ. Эв щара пешьн бу вэхте
вана гази мьн кьр, эз бьрмэ щывата хвэ подполи. Мьнр'а го-
тын, вэки нэби-нэби кэсэкир'а бежьм, гэрэке қэ кэсэк ньзан-
бэ эз дьчьмэ щывата ван. У гэлэ тэмие дьн жи данэ мьн. Ве
щыватеда һатьбу һэвале Сурен Новсеп'йан, эви мэр'а гот
п'адша сэр т'эхт авитьнэ...

Щарке щывата мэ болшевикада, йа дьзикава, вана готэ
мьн, вэки эз һэр'ьм, ван к'ордар'а, эрмэнийа у һөр'омар'а бе-
жьм: бьра дэ'ва р'ожһэқа зедэкьр'ьне бькьн. Чьмкэ эвана
зэ'ф дьхэбьтын, сьбе шэбэқе Һ'эта тэ'ри дьк'эвэ э'рде. Мьн
гьлие ван қаданд. Ле эв к'орд, эрмэни у һөр'ом эв гьли қэ-
бул кьр'ьн...

Р'ожэке, сьбе зу п'алэ гэрэке бьчуна сэр хэбате, ле п'алэ
нэчун. Т'эв т'оп бьбун бэр дэре инженере мэзын у дэ'ва һэқзе-
дэкьр'ьне дькьр'ьн... Инженер шандэ пэй мьн. Эз чум, чь бьнь-
һер'ьм, незики дэ-се Һ'эзар п'алэ бэр дэре инженер сэкьнинэ,
қар'э-қар'а ванэ, һешэрзэйэ, дэ'ве дькьн, вэки р'ожһэқе ван
зедэкьн. Инженер сэкьнибу сэр балконе ль қате дэда. Эви
кэ эз дитьм, сэр балконеда хар бу, готэ мьн:

— Пьрскэ, чьма начьнэ сэр хэбате нэ дэрэнгэ, р'о һатйэ
нивро.

Эв гылие инженер мьн бь змане ван: эрмэнийа, к'орда у һөр'ома вэк'ланд, готэ ван: п'ала һэр йэк бь змане хвэ кьрнэ гази у һевэрзэ, готын:

— Сьбе шэбэде һ'эта тэ'ри дьк'эвэ э'рде эм дьхэбьтын, нава р'оже эм нив сьһ'эте жи р'ьһ'эт набын, эм бьрчинэ, га у һэспе мэ жи т'ер альф нахон, һэде мэ зэ'ф һьндькэ. Эм дьхазьн р'ожһэде мэ зедэкьн...

Инженер шаба ван да, гот:

— Бьра һэр мьлэтэк, к'и мэзне ванэ бьра мэрие хвэ к'ывшкьн, эз т'эвар'а хэбэр надьм,— у чу к'этэ от'ахе.

Ве сьһ'эте һэр мьлэтэки мэрие хвэ к'ывшкьрьн. Эм эме 2 сьһ'эта сэкьнин паше инженер дэрк'эт, пьрси:

К'ижаньн мэрие ванэ бьжарти?

Һэрчар мэри пешийа т'эва, башқэ бэр балконе сэкьни бун, ль инженер дьнһер'ин. Эв мэрие бьжарти диса эв гылие хвэ готын. Мьн жи вэк'ланд бь змане урьси готэ инженер. Инженер готэ п'ала.

— Эз т'ө һэқи вэр'а зедэ накьм, һ'өкөм дькьм, вэки һун гьшк ве сьһ'эте һэр'нэ сэр хэбате...

Мьн кө эв гылие инженер вэлгэр'андэ зьмане ван, ван-р'а гот, ньшкева қазахе сьари дэрк'этын бь қамчийа у шура нав п'ала к'этын, һьнэк п'алэ бь дәсте шура һатьнэ бьриндар-кьрне, ле һьнэ п'алэ р'эвин к'этно меше Сарикамишеи сьх, ч'йа нэвала. Дө-се р'ожа кэсэк нэһатэ сэр хэбате, э'рэбэ вала бун, га бе альф гьредаи мабун, э'ор'а-э'ор'а ван бу жь бьр-чибуне....

Өзве партия болшевика у п'але урьса дьзикава нан дьшандьнэ мешэ, ван п'алар'а, вэки эв бьрчи нэбын... Га жи альф кьрн....

Инженер ле ньһер'и кэсэк нае сэр хэбате, хэбата э'шэлэ майэ, п'аше эз шандьмэ мешэ бь лава у дьләка эв п'алэ ани сэр хэбате, р'ожһэде ван жи зедэкьр...

Бь к'омэкийа ван болшевика, бь к'омэкийа ван п'але урьс, эз һэрт'о дьчумэ шьвата ван, ьди эп'ещэ ч'э'ве мьн вэ-бун у мьн хэбатэкэ дьл у эшқ дьбьр нава п'ала, шэр' дькьр бэр буржуа.

Ле жь гылие партиае мьн һэла т'эв фэ'м нэдькьр, мьн ньзан бу чьма һэвр'а дькьнэ шэр' болшевик у меншевик. Мьн нэзанийа хвэ эв йэк һ'эсаб дькьр.

Мын т'эре шэр' нава партиае гэрэке қә т'өнәбә у р'еволйу-
сионер гэрэке бьвнә йәк, п'адша сәр т'әхт бавежьн, хәбатк'а-
ра у гөндийа азакьн жь дәсте ван зөлк'аре капиталиста, бә-
га, мира у аг'а. Щарэке мын әва фькра хвә һәвалә хвә бол-
шевикар'а гот. һәвалә Климов эме дө сьп'әта зедәтыр мынр'а
шьровәкьр мәнийа ван шәр'а, орт'а мә болшевика у ван,
меншевика. Хенжь we к'т'ебәкә қальн да мын, wәки әз бьху-
ньм у бьзаньм ван мәнийа. Р'асти жи пәй хәбәр дана Кли-
мовр'а у хвәндьна we к'ьт'ебе, мын фьрқийа шәр'а у мәни
п'ак заньбу, wәки щики меншевика хәбәр да, һәрке һәвалә мә
нә ль wedәребуна, әз р'адьбум, мын хәбәрдыда, ль ван дьхьст.

Пәй we йәкер'а щьватәкә мә конспиратив*) к'ьвш кьрь-
бун нава мешәда, щаб дабүнә мын, wәки әз жи бьчума we
щьвате...

Бәр эвар бу, хәбат ьди к'өта бубу, гьшк мьжули шөхөле
хвә бубун. Мын хвә та кьр, әз жь нава чадьра дәрк'әтмь, қәс-
та дәставе чум. Әз кө чум, к'әтмә нава мешә, мын ч'ьв данә
хвә, нәвалар'а дьчумә к'урайа мешә. Р'еда әз һәй дьсәкьним,
мын дора хвә дьнһер'и, чька кәсәк пәй мын нае, дәрк'әтмә
шие мә к'ьвш кьрьбу, wәки әм һәвдө бьбиньн. Әз кө һатмә
wedәре, кәсәк жь һәвалә мә wedәре т'өнәбу, ле ль wedәре
чәнд мәри һәбун. Әз әщәбмайи мам, тьрсийам. Wәхте әз не-
зики ван бум, мын сылав да вана, вана сылава мын вәгьрт..
Нав ванда хортәки қәмәри, к'ьнще әскәрие ле, қәләфиска
р'уньшьтбу. Мын қә йәк жь ван нас нәдыкьр, ле нав ванда
һәбун мәри, е кө әз нас дькьрьм, ле мын ньзан бу әw к'инә,
наве мын һьлдан, готьн.

— һәвалә Шамилов, к'ане һәвалә майин?

Мын хвә кәр' кьр, щаб нәда, чьмкө мын ньзанбу әw к'инә..

Ләзәке шунда һәвалә мын жи һатьн у мә насийа хвә да
һәвдө. Әw хорте қәмәр әрмәни бу, наве wi Сурен һовсеп'йан
бу.

Бь ви тәһәри хәбата фьрқе ль мын хвәш һат, әз к'әтмә
партиа болшевика.

Әw мәхлуқәте wedәре дьхәбьтин жь дәст хәбата гьран,
к'өтане, бьрчибуне, дьжонбуне у сәрме нәхwәш дьк'әтьн, дь-
мьрьн. Әw бәләнгаз дәст хвә чубун: һьнәка қә һәқе хвә нә-

* Конспиратив — дьзикава.

дъстэнд, дър'эвийан дьчун, һьнэка жи га у э'рэбе хвэ жи дь-
һыштын бе һэқ дър'эвийан дьчун. Сэре р'йа сэкьнибун щэндэр-
мэ, эw мэри дьгьртын, дьк'отан, диса данинэ сэр хэбате... Жь
тöнда бь қэлфа мэрие т'эзэ данинэ сэр we р'йа машине, йа
кö чедькьрын бэрбь бажаре Эзөрме. Эw мэри жи дьк'этынэ
wi һ'али.

Эварэкэ звьстане сар бу. Сьһ'эт 11-12 бу, хэлқ жь дэст
хэбата чэтын хэвр'а чубун. Мэрики хвэ авитэ сэр щие мын.
эз қайм һ'эжандьм. Эз хэвр'а дьчум, ньшкева эз вэщньрчим
банзда сэр хвэ, мын ле ньһер'и һэвале Михайлов. Мын же
пьрси:

— Чьйэ? Чь қэwмийэ һэвале Михайлов?

Михайлов готэ мын:

— Ёышбэ, дэнге хвэ нэкэ, һане ви чэмэдани, теда һэйэ
к'аг'эз, бьбэ нав эскэр бэлакэ, ле вьра нәһелэ, ньһада бьбэ вэ-
шерэ, эwi гот у чу...

Эз р'абум, мын к'ынще хвэ хвэкьр, чумэ нава көрманще
мэ, е кö гөмана хвэ пе дани. Р'еда Э'арьфе көр'е Қэлэндэр жь
Қэрэқеле р'асти мын һат. Мын Э'арьф да сэкьнандьне, һ'эвэки
пер'а хэбарда. Эwi т'эхмин кьр, wэки эз пер'а хэбар дьдьм,
һэй дора хвэ дьнһер'ым. Э'арьф готэ мын:

— Э'рэб, чьйэ? Чь лэ тэ қэwмийэ? Чьма wa дора хвэ
дьнһер'и? Эва чь қөт'ийэ дэсте тэда?

Мын готэ Э'арьф, wэки эва қөт'ийа к'аг'эзе хвэндьненэ,
қэ тыштэки дьн теда т'өнэ, дэст мын к'этынэ, мынр'а бьбэ вэше-
рэ... Э'арьф заньбу, wэки эз дьхуньм у к'ьт'еба һ'эздькьм..

Э'арьф қэ нана нэкьр, гот:

— К'а, эзе бьбьм бьне э'рэбеда гьредьм, қэ һ'эвте говэк
баве кэсэки нэбинэ..

Мын һэрдö чэмэдане хвэ данэ Э'арьф, эз вэгэр'ийам, чу-
мэ к'этымэ нава щийа, р'азам.

Р'ожтьра дьне эз wi сэрида зу р'абум, чумэ щэм Э'арьф.
Эw жи р'абубу, альф дьда дэwаре хвэ.

Мын к'аг'эз жь чэмэдан дэрхьст, кьрэ хөрщьке, авитэ сэр
мыле хвэ, бэрбь вакзала Сарикамише чум.

Ль weдэре эскэр т'эзэ һатьбу, сьбе шэбэде нан ль эскэр
бэла дькьрын. Эз ьди һини we хэбате бубум. Мын фэсал дьре-
жи дö салдата кьр гот: һэвал һане we к'аг'эзе бьхунэ, эва дэр-
һэқа мэ ньвисинэ, зэ'ф р'ьндэ. Wана хвэнд, кьрынэ п'ашла

хвэ, готнэ е дьне, йэко-йэко, дьхатын. Мьн к'аг'эз гышк бэла кьрын, хатым шие хвэ.

Эз кő хатым, п'алэ т'эзэ р'адьбун. Мэ тэште хар, эз чумэ сэр хэбате. Нивро бу. Михайлов р'асти мьн хат, хедика жь мьн пьрси:

— Тэ қэ чава кьр?

Мьн шаба ви да гот: „Мьн т'эв бэла кьр“.

— Тэ қэ хвэнд, чь к'аг'эзын? — Мьн готэ Михайлов, вэки мьн қэ нэхвэнд, ле эскэр дэст хэв дьр'эвандьн.

— Эв т'езисе Ленинэ апреле бун, — хедика Михайлов гөне мьнда гот, е кő хэвале Сурен Новсеп'йан аниэ данэ мэ.

Мьн дэрхэқа ван т'езисе Ленинэ апреле ль шьвата мэ дьзикава бьхистьбу, ле мьн қэ нэхвэндьбу. Дьле мьн гэлэки жь Михайлов ма... Мьн жер'а гот:

— Ле тэ чьма бэрхьнге мьнр'а нэгот, мьн йэк жь хвэр'а бьхьшта бьхвэнда. Эва эв т'езисьн, е кő дэрхэқа ван хэвале Сурен Новсеп'йан мэр'а гот.

— Эре, э'йни эвьн, — Михайлов готэ мьн...

Ле эви кő дит, вэки дьле мьн гэлэки жь ви майэ, бэр дьле мьнда хат, гот:

— Хэвале Э'рэб, қэ бэр хвэ нэк'эвэ, мэ бона хвэ эв т'езисе Ленин хьштийэ, эзе эваре бьдмэ тэ, бьхунэ. Эз шабум...

Ве р'ожэ эваре мьн хвэнд „Т'езисе Ленинэ апреле“...

Т'езисе Ленинэ апреле қэватэкэ өса да мэ, вэки п'алэ, йане эскэр дьхвэндьн эв т'езис, ьди хвэхвэ дьхатын пьшта мэ болшевика, хэбэрдьдан...

Гэрэке мэр'эв р'аст бежэ, гэлэ к'омэк дьданэ мэ болшеви-ке жь бажаре Қэрсе. Чэнд шара хатэ шэм мэ хэвале Новсеп'йан Сурен, е кő нишани мэ дьда, чава эм гэрэке бьхэбьтын у чь бькьн. Бира мьн те Новсеп'йан Сурен бэри т'эва шаб мэр'а ани, вэки Ленин жь вэлэте мэ дэр хатйэ Петрограде. Жь мөна апреле шунда ида Сурен Новсеп'йан нэхатэ шэм мэ.

Мөна майе (гөлане) незик дьбу. Партия мэ болшевика хазьрикэ р'энд дькьр: мэ дьньвисин лозунге мэ болшевика, бэйраде сор хазьр дькьрын, гэрэке хэр мьлэтэк бь бэйрада хвэр'а дэрк'этана, мэри хатыбунэ к'эвшкьрне: к'ижан мэри ве бэйраде бьгрэ дэсте хвэ у пешие хэр'э. Бэйрада мэ к'орда мьн к'эвш кьрбу, вэки Р'эшит бьгрэ хвэ. Р'эшит хвэ жь гөнде Чэтэл-Похаре бу, феза Эмэнчайре, вэлэте Қэрсе. Хортэки

бьльнди гәп у зәп бу, нав ван т'әвада мәрики минани Р'әшит қәват т'өнәбу. Мьн кә готә ши, вәки тәе бәйрақе бьгри хвә у бь мәр'а пешийа п'ала бей, Р'әшит қә нәгот на.

Митинг т'оп дьбу феза Сариямише. П'але мә чекьрьбун щики бьльнд жь йашика — трибун, вәки р'абьн сәр, хәбәрдьн. Вәхте п'але мә дәрк'әтньн: пешийа т'әва дьхатьн урьс, паше әрмәни, пәй әрмәнийар'а дьхатьн һөр'ом, паши ван т'әвар'а дьхатьн кәрманщ. Гәлә салдат у п'але бажаре Сариямише жи һатьбун...

Вәхте Р'әшит гав дьда, дьхат у бәйрақа хвә к'ав-к'ав бьльнд дькьр, хәлқе, дьк'анчийа, дьготьн:

— К'өрд һатьн, к'өрд һатьн, к'е әв һинкьрьнә.

Митинг кә дәст пе бу, бәре ә'вльн дәрк'әт вәк'иле ди-вана Керенски. Әши дә'в дькьр, вәки әм шәр' пашда нәһе-льн, шәр'кьн Р'омер'а у Германияер'а...

Вәк'иле әскәра у меншевика дьготьн:

— Р'еволйусиа ьди қәшьми, п'адща Николә т'өнә, ньна диван к'әтийә дәсте һ'өк'омәта вә'дәли, әм гәрәке к'омәке бь-дьнә дивана Керенски, шәр'кьн Р'омер'а у Германияер'а.

Пәй т'езисе Ленинә агреле партия мәр'а дьһа ә'һап бу: чь тактике әм бьгрьн.

Бона ве йәке ве р'оже митингеда партия мә болшевика дьгот:

— Әва шәр'а бона к'ара капиталистанә у буржуазиаейә. П'алә у гонди хуне дьр'ежьн, ле к'аре дьбиньн капиталист, мьлк'әдар у буржуазиа... Әм нахазьн шер', әм дьхазьн ә'длаие, вәки шәр' т'өнәбә... Әм дьхазьн хвәлие бьднә гондийа, завод у фабрик п'алар'а...

Ве р'оже һ'әта эваре митинг бу. Гәләка хәбәрда. Әз дь-р'ьщ'ьщим, әз незики трибуне бум, салдат гот: „Тәе к'ода һә-р'и?“ „Әз болшевикьм, мьн жи дьхаст хәбәрда“. Әз р'абум сәр ши щие бьльнд. Мьн жи хәбәрда, ле мьн нькарьбу минани ван мәрийа хәбәрда: әв щара пешьн бу, вәки мьн өса хәбәрдьда. Чь лозунге мә болшевика һәбун, мьн һәма к'әсә гот: т'әв дәр-рәша дькьн, әм нахазьн шер', ә'длаии бе анекси у контрибу-се, әскәр бәрдьн бьра һәр'нә мал, әрд бьднә гондийа, фабрика у завод п'алар'а. Әва лозунге кьнә, р'астә, болшевика, зә'фа к'ур к'ьвш бу дьле әскәр у п'ала гьрт. Т'әва кьрә гази гот:

— Р'астә... р'астә, әви р'аст гот.— Дәнге чәнд һ'әзар мер к'әтә бәре ч'йа у зынара.

Эвар бу. Эз ша бәрбь чадьре әм теда дьман, дьһатьм. Эз дьле хвәда ша дьбум, вәки кәсәкир'а өса нәкьрнә гази, чьқас вәхте мьн лозунге мә болшевика дьготьн. Ньшкева дән-гәк пыш мьнва һат. Эз вәгәр'ийам, афисерәк пешийа щәндрма дьбәзийа бәрбь мьн дьһат, гот:

— А, вайә,— у ньзам чьбу дестда ль сәре мьн хьст. Эз к'әтьм. Нәр кәледа камерәкә т'әканә ч'укда һ'ыше мьн һатә сәре мьн.

Чәнд р'ожа гази мьн нәкьрн... Вәхте гази мьн кьрн-афисере щәндәрма һәвр'а һедика хәбәрдьдан, әз we хәбәрда-на ван пе һ'әсийам, вәки әв аписере әз дамә гьртьн, ль ви дьгәр'ьн. ле набиньн. Йәки жь ван гот:

— Нә ль вьрә, чуйә фронтә...

Әве йәке шөхөле мьн сьвьк кьр...

Мьн қәстана зьмане урьси т'әв һәв дькьр у шаба ван дьда.

Афисер гьли жь мьн дьпьрси, дьгот:

— Дә бежә!... Болшевика зани?

— Болшевика заньм. Мәрие зә'фә мәзьньн. Әм т'әв һә-р'ьн-бьвьнә зә'ф, чава урьси дьбен. „болшой“— мәзьн...

Сьлестичи т'у дькьр, гази қәсаса дькьр у әз дөк'өтам.

— Бежә! чьма набежи?— Диса қир'инийа ви бу қьрмә дөк'өта әнийа мьн, ле мьн дьгот:

— Әз чь бежьм, болшевик мәрие зә'фьн, гәләкьн. әме һә-р'ьн Р'омер'а текнә шәр', нә Р'ом мә к'өрдәр'а хьрабә, мә қьр'дькә!

Чәнд р'ожа әви өса бь к'өтан, бь қир'ә-қир' жь мьн дь-пьрси, дит кә әз тыштәки ньзаньм, ьди гази мьн нәкьр, әз һ'әта йәке мәһа ийуне мам, ле р'оже ә'вльнә мәһа ийуне, әз жь кә-ле бәрдам...

Вәхте we әз бәрдама бь шише, т'ьвьнга, әз өса к'өтам, мьн нькарьбу сәр хвә р'уньштама...

Әз кә һатьмә щәм һәвале хвә, вана готә мьн: гәрәке тә хвә вәшери. Мьн готә ван:

— Әз чава хвә вәшерьм? Тек'әвьмә к'идәре? Вана готә мьн һәр'ә мала хвә:

— Вәки тө нәчи, we пәй тә бьгәр'ән, мә жи бьгryn.

Һәвавла к'аг'әз данә мьн, к'омәк данә мьн у изна мьн дан, дәбьхатри жь ван хвәст, жь бажаре Сарикамише р'ожьтра дьне дәрк'әтм...

Р'еда брине мьн дешьан, кәледа эз эф һатьбумә к'отане, р'ожа пенща анщах мьн хвә гиһандә гонде Сузсь, мала мә ль ведәре бу....

ЛЬ ГОНДЕ МӘ

Шәм мә т'о тыштәк нәһатьбу гөһастьне. Диса минани бәрә, нәчәлник минани „эзраһиле р'өһ'эстин“ қәзеда мәзьнати дькьр. Ороник (урйадник) диса өса мәрие бәләнгаз дьк'отан, р'өшәт дьхарьн, ле кәрманща нәшербу дәнге хвә бькьрана, у т'әмәнә дьбун ванр'а. Вана ньзан бу, вәки ль Урьсете р'е-волйусиа қәвьмийә у п'адша зуда сәр т'әхт авитьнә, ьди п'адша т'өнә.

Мьн гондие мә т'оп кьрн у ванр'а шьровәкьр, вәки п'адша т'өнә, чь қәвьмийә ль Урьсете, гондийа ва бь тьрс гөн дьданә мьн, ле кала һедика дьготә мьн:

— Әрәб, чи тә ван гьлийа к'әтийә, гөнәйи, вәки нәчәлник пе бьһ'әсә, we ч'әрме пышта тә р'акә,— бәла дьбун, дьчунә малед хвә.

Әш гьлийа, кә мьн готьбу шьмаә'те, бәр гөһе к'әдлөре гонде мә к'әт, Әш һатә щәм мьн у гәф ль мьн харьн, дьгот:

— Вәки тө ван гьлие нәт'е диса к'өрдар'а бежи, хәлқе бьби сәр р'йа хьраб, әзе дәсте тә пышт тәва гьредьм, тә бьшн-ньмә щәм ороник....

Һьнәка баһар дькьр гьлие мьн, һьнәка һуй-һуй мьн дькьрн, дьчун...

Әш гьлие мьн һәла бәри һатьна мьн, гонди пе һ'әснйабун, дәрһәқа азатие (һ'урйәте), вәки әрд бьднә гондийа, ле к'өрдед бәләнгаз өса һатьбунә к'отане у тьрсандьне жь нәчәлника, ороника у бәга, вәки нәшербун дәве хвә вәкьрана у пьрс-кьрна.

Гьлавие мә к'өрда, бәг у аг'әләре мә бун. Нәчәлнике Ди-гор'е бьһистьбу, вәки п'адша сәр т'әхт авитьнә, минани гөрәки һар, нав эле к'әтьбу, диса ч'ьләки дькьр, п'ешк'еш у р'өшәт

дъхарьн, у минани р'увийа гөһе хвә дьда сәр: чька к'орд чь дьбежьн...

Ле гонде мада жи һабун мәри, е кӧ һатнә сәр фькра мьн, әв Шндие Усо у Морофе Ә'мо бун...

Морофе Ә'мо һе шаһьл бу. Хортәки бь к'ефа тә бу, ле к'әсиб бу. Гәлә щара шәв әм ль чоле. сәре ч'йа. бәр зьнара, мә хәбәрдьда дәрһәда ә'мре мә к'орда у йшамишбуна мә. Мороф дьгот:

— Жь мә кӧрманща бәләнгазтьр кәсә т'онә ль шәлате Р'оме: һьм Р'оме әм дьшеландьн, т'алан дькьрьн, һьм жи аг'а, бәге мә, ль вьра Урьсете р'астә, һ'але мә жь шәлате Р'оме гәлә-ки четър бу, ле бәге мә дьса әм т'алан дькьрьн, бәге мә п'осте мә дьгӧран. Мьн жер'а гьли дькьр: к'инә болшевик, чава Ленин һатйә Петрограде у чава дә'ве дькә, вәки әрдә бьднә гӧндийа, завод у фабрика бьднә п'ала. Мороф гӧһ дьда ван гьлие мьн, бәшәра ви хвәш дьбу, к'ән дьһате, ч'ә'ве р'әшә-бә-ләк фьрә дьбун, тә дьгот әрд данеда у шабуна льнге ви әрд нәдьгьрт.

Әм кӧ чоле дьгәр'йан, дьчун дьгһиштнә к'әләфе орт'а мә у Қәрәқәле, мьлк'е Шаварше әрмәни жь Дигор'е, Мороф һе-дика, тә дьго һьнәке ве чоле ве дәнге мә бьбен, гөһе мьнда дьгот:

— Ә'рәб, әв жи ве бьгһижә мә.

Мьн дьдит әшқа ви у шабуна ви, мьн дьгот:

— Гьшк ве бьгһижә мә.

— Ле мьлк'е Шаварш?— Мороф дьпьрси.

— Әме гьшка же бьстиньн.

— Ле дәваре ви?

— Девәр жи.

Мороф ша дьбу, льнге ви жь шабуна әрд нәдьгьрт, дьгот:

— Әва т'әв хәбата мә к'әсибанә, т'әв мә бь пышта хвә у бь худана хвә у бе һәқ сәба пә'ри нан жер'а хәбьтинә, гә-рәке әм ләзкьн...

Мьн Морофр'а шьровәдькьр, дьгот:

— Мороф, әва шӧхӧла нә шӧхӧле гӧндәки йане қзәкейә, гәрәке мәхлуқәт т'әв һәвр'а бьбнә к'омәк, паше бькьн...

— Нэ гома Соро*) орт'а мэ у Қарәқәлейә**... дьбәк әв жи бьхазьн хвәлие. дьбәк т'ера мэ нәкә.

— Мороф малава, хвәли т'ера т'әва һәйә, we т'ере бька.

Р'ожәке Мороф у Щндие Усо һатнә щәм мьн. Р'астә, Щнди мәрики дәвләти бу, ле мәрики зә'ф р'ьнд бу, херхваз бу, мәрики чава әм дьбен прогресив бу, т'әвар'а дьхвәст п'аки, нә кә минани һнәка, кә дьготьн т'әв жь мьнр'а, хөлам нәдьгьртьн. 7 бьра бун, т'әвә хәбатчибун. Щнди готә мьн:

— Ә'рәб, тә дьбежи, вәки ә'рд е мәйә.

— Әре.— мьн готә.

— У тә дьбежи ви ә'рди гәрәке әм жь мьлк'әдара бьстиньн.

— Әре, әм гәрәке жь ван бьстиньн.

— Ле к'а диван дьдә мә?

— Әме дивана хвә бьбжерьн. диване жь мәвә.

— Нә әскәре ван һәйә,— Щнди го.

— Әскәре к'е?— Мьн пьрси...

— Әскәре нәчәлника у мьлк'әдара, аг'әләра.

— Щнди, чьма әв әскәр нә жь мәйә? Нә әвләде мә гөндийа у хәбатчийа бьн сильһ'еданьн.

Мьн Щндие Усор'а у Морофе Ә'мор'а гьликьр, чава әскәр ль бажаре Сариқамише гьлие Ленин дьгот. дьвәк'ьланд у дә'w дькьр, вәки диване бьднә п'ала у гөндийа.

Мьн ванр'а гьли кьр, вәки әва гьлийана Ленин хвәхвә данийә, бәре әв пьрс дани бу бәр п'адше, ньһа әв гьли Ленин данинә бәр ве дивана Керенски...

Щнди ва ль мьн ньһер'и, һедика чу гөнд...

Р'ожтьра дьне Щндие Усо диса һатә щәм мьн у пьрси:

— Ә'рәб, тә дәрсдаре Исраил Мирак'йан нас дьки?

— Әре, әз нас дькьм,— мьн гот.

— Әз чумә щәм ви,— Щнди гот у һ'әвәки кәр' бу.

— Тә қә wir'а хәбәрда, мьн же пьрси.

— Әре мьн гәләки пер'а хәбәрда...

— Ле чь дьгот дәрсдар Исраиле Мирак'йан?

— Ә'рәб, әви жи әв гьлие тә дьгот, ле нзам чьма к'омәке надә тә.

* Гомо Соро — наве мьлк'е Шаваршә. Шаварш дьма ль гөнде Дигор'е. ль р'әх гөнде Сусьз, мьлк'е ви һәбу .

** Қарәқәлә — наве гөнде к'өрданә.

Шнди кэр' бу, һ'эвәки дөшөрмиш бу, гот:

— Эз дөһ чумә гөнде Қәрәқәле.

— Вана қә чь дьгот?— Мьн же пьрси.

— Әван жи дәрһәқа әрде хәбәрдьдн.

— Тө дьбежи әвана жи дәрһәқа әрде?— Мьн жь Шнди пьрси.

— Әре, қәрәқәлийа жи у һ'әсанщанойа жи хәбәрдьдн дәрһәқа әрде. Тө зани әрде мьлк'әдар те һәма бәр дәре гөндие һ'әсэнщано. Мьришкәкә ван нькарә жь мал дәрк'эвә. Әрәб шан, бежә әм чава бькьн бона әрде...

— Мьн вәр'а зуда готийә...

— Бәри нәчәлникдьн. дәрхьн.

— Әре.

Шндие Усо диса чу бәрбь мала хвә. Вәхте Шнди чу Моров незики мьн бу, һедика гот:

— Тө зани Шнди пьшта мәйә, чьмкө мала ван нә мала зөлмк'аранә. Хөламе ван т'өнәнә, хәбата ван т'әв хвәхатийа мала ван дькә, һәма 9 мерә хәбатчи жь мала ван дәрдьк'эвьн. р'астә, дәвләтинә, ле әв к'әда хвә һ'әлал дьхөн.

Гьлие Моров дәрәв дәрпәк'әтн.... Шндие Усо р'ожа-р'ожа да р'абу пьшта мә. Сәва һөрмәта ви, гөнди т'әв р'абун пьшта мә...

Мьн Шнди шандә чәнд гөнда. вәки к'әре хвә бькьн. һәзърбьн, дьбәк әм ван р'ожа әрде мьлк'әдара зәвткьн. Шнди чу гөнда гәр'йа-гәр'йа һат у мьн чь готьбу, мерьки қәдандьбу.

Дө р'ожа шунда, сьбе шәбәде стражник һатә гөнд. Әви бь қамчийа һәспе хвә ажотә нава гөнд. Бу ә'втә-ә'вта са. пәй к'әтн. делка мала Дәвреше Мьстое Қасо һьндьк мабу әв жь һәспада банийа харе...

Көрманщ доре т'оп бун. К'әдхөре гөнд, Шндие Әмәмичке дәрк'әт бәр дери, п'антә лехьстьн.

— К'әдхөра, нәчәлник һ'өкөм кьрийә к'өрд т'әв бенә диwane. нәчәлнике мазьн һатийә, к'өрд гәрәке гьшк бен, әви кьрә тури у һәспе хвә зәнту кьр, вәки һәр'ә, ле гөндийа һәвр'а кьрә тури, готьн:

— Бежә. сәва чьйә? Чь қәвьмийә диса?

Стражник к'әнийа. гот:

— Нәтърсьн, һна һөр'ийатә. Нәчәлник ьди мә нак'өтә бь қамчийа,— һәспа хвә қамчи кьр, чу гөндед майин.

— Н'өр'ийатэ. Нэчэлник ьди вэ нак'отэ,— гондийа эв гьли дьвэк'ьландьн. дьготьн.

Гондийа жь нэв дьпърсин.

— Н'өр'ийат чьйэ? Дьбэк эв жи хэрщэки т'эзэйэ?

Кэсэки фэ'м нэдькър эв гьли. Гонди сэр нэвр'а дьчунд'ьхатьн. Чунэ щэм Қобат, вэки пърскьн чька н'өр'ийат чьйэ. Қобате Э'мо р'асти жи мэрьвэки зэф ақълбу. Гонди кő незики мала Қобат бун, Қобат э'йни we сьн'эте бэр дэре хвэ сэкьнибу. Ыла he, сьбэ бу. Гондийа сылав да Қобат. эви сылава ван вэгьрт. Н'эвэки ва э'щешмайи ль щинаре хвэ ньһер'и. гот:

— К'эрмэкьн. эм нэр'нэ оде. Вэ херэ ве сьбе-шэбэре?

Гондийа шаба ви дан, готьн:

— Вэлэ шькър херэ.

Э'маре Шехо гьли кър, шьмаэ'та дьне кэр' бу, вэки стражник нежка нат жь Дигор'е у гот:

— К'өрд гэрэке т'эв бенэ Дигор'е, нэчэлнике мэзын жь Қарсе натйэ. Ыди н'өр'ийатэ. Эв гьлие „н'өр'ийат“ эм фэ'м накьн чьйэ? Чьтавайэ н'өр'ийат? Ша мэр'а бежэ...

Қобате Э'мо һа бьн левада к'энийа, гот:

— Н'өр'ийат, демэк азабун, азальхийэ. Нэ эва чэнд шарэ Э'рэбе көр'е шех Шэмо, көр'е голькване гонде мэ, вэр'а дьбежэ, хун бавар накьн жь ви хорти. Э'рэб гьлинэ п'ак дьбежэ, ле һьнэк жь мэ бавэр накьн...

Гондийа т'эв нэвр'а кьрьнэ гази готьн:

— Эм т'эв бавэр дькьн ви шамери, т'ө тыштэки хьраб мэ нэкьрийэ.

Щндие Усо у Морове Э'мо жи готьн. вэки эв гьлие Э'рэб мэр'а анийэ, эв гьли нэр баве мерьв карэ we херхазие мерьвр'а бьхазэ. Мэ һини т'алиме дькэ, силһ'а агьркьрьне дькэ, мэр'а дьбе азайэ у э'рде мылк'эдара жи е мэйэ...

Хальте Э'мэрике дит, вэки хэлф бэр дэре Қобат т'оп бунэ, натэ щэм шьмаэ'те, гот:

— Вэ херэ, хун ль вьра т'оп бунэ?

Дит кő Морофе Э'мо жи ведэрэйэ, һерс бу, т'ьлгийа хвэ сэр Морофда н'эжанд, гот::

— Тө ль вьра чь дьки?— Ч'э'в бōру т'эв нэв кьрын, гот,— тө дьса гьлие хужане көр'е Шэмо вавэр'а дьбежи, тө қэ зани сэба ван гьлийа тө у Э'рэбе кэде ч'э'ве хвэ бьбиньн...

Н'эсане Э'вдо гот:

— Г'эйран, диwana мэзын дыбе һ'өр'ийатэ, ле к'эдхөре мэт'ө һ'өр'ийате қабул накә...

Т'эв кэр'бун...

Халт ва бь һерс т'эва ньһер'и, гот:

— һәр'ын, к'аре хвэ бькьн. һүне сьбе р'ек'эвын.

Гонди жь һэв бэла бун. Мьн we р'оже т'эв һинкьрын, вэки бьхазьн һэр диwana п'ала у гондийа, э'рде жи бьхазьн...

Эм кө һатнэ гонде Дигор'е, р'ожтьра дыне щие нэчэлнике мә теда дыма. мэхлуқэт т'ъжи бубу. һатьбун һ'эму мьлэт: әрмәни, көрманщ у э'шәме Ташнике.

Бәре э'вльн жь балкона бьльнд хэбәрда вәк'иле диwana вә'дәли. Эви бь дәнгәки бьльнд гот:

— Ль Урьсете қәвьмийэ р'еволюсна (инглаб), п'адша ньһа сәр т'эхт авитьнэ, диwana к'этийэ дәсте мэхлуқэт: диwana вә'дәли. һун жи гәрәке бьбьжерьн диwana хвэ, мәрие һежа. Эм гәрәке шәр'кьн Р'омер'а у Германр'а...

— Эм т'ө диwana нахазьн. хенжь диwana п'ала у гондийа, эм дьхвэзын хвәлие, э'рде мә һьндькә...

Эва гьлийана минани т'опәке нав мьлэт бэла бу, һәрче һатьбунэ һинкьрыне т'эва дькьрә гази, дэ'w дькьрын.

Вәк'иле диwana Керенски (Вә'дәли) э'щербмайи ма, виали, ви али ль к'өрда ньһер'и, незики бәг бу, пьрси:

— К'өрд жь к'ө заньн ван гьлийа?

Бәг бьн ч'э'вава эз нишан даме.

— Ава,— дьреж кьр вәк'иле диwana вә'дәли у ч'э'внэ „туж“ ль мьн дыһер'и. К'ьнше салдата ль мьн бун.

Паше әw вәк'ил сәр бәгда хар бу, ньзам чь п'стандә гөһеви. Бу п'ирқинийа бәг к'энийа у сәре хвэ һ'әжанд. нот'латьштәки бежә: Әре, п'ак, әме өса бькьн. Бәг ч'э'в кьрә уродник, эви п'ак ль мьн ньһер'и.

Ньшкева дәнг жь щьмаә'те һат:

— Чьма изне наднә Ә'рәб, бьра Ә'рәб хэбәрдә.— дәнге Морофу у Щнди жь т'эва зә'фтьр дьгьһиштә мьн...

Эз зу-зу п'еп'элингава һьлк'ьшийам, чумә балкона жорьн.

Мьн митинге мэзын ль бажаре Саридамише дитьбун. щие т'оп дьбун гәлэк-гәлэк мәри. Мьн дәнгәки бьльнд кьрә гази, гот:

— Гәлә һэвално!

Дәнг жь щьмаә'те һат, дьготьн:

— Ә'рәб, Ә'рәб р'абу,— паше гьшк кәр' бун...

Мын шарэкэ дьн жи гот:

— Гэлэ навално! Мэр'а лазьмэ э'рд, ви э'рди дьдн һәр болшевик, һэвале Ленин. Эwana дьбен: „Эм нахазьн шер, завод у фабрик п'алар'а, ле э'рд гондийар'а...

Мын гылие „Э'рд бьднэ гондйиа“ бь зьмане эрмэнийя у т'ьрка цаим кьрэ гази, ль т'эва хвэш һат.

Мын т'ьхмин кьр, йэк незики мын бу. Эз пыш хвэва вэгэр'ийам, эва вэк'иле диwana вэ'дэлийэ, е кő жь Қарсе һат'бу, дэст авитэ п'еша кьрасе мын, дьране хвэ ч'ьр'ькандьн, гот:

— Кэр'бэ „сволочь“ йане эзе...— тыштэк гот қэ ньзам чь дьгот, чьмкő бу һевэрза щьмаэ'те, кьрьнэ гази, нэд'һьшт дэнт бьг'һижэ мын, дьготьн:

— Чьма һаһельн Э'рэб хэбэрдэ, бьра хэбэрдэ...

Э'рэб, бежэ, тő п'ак дьбежи.

Вэхте вэк'иле диwana Вэ'дэли өса дьран ль мын дьч'ьр'кандьн, к'этэ бира мын, вэхте митинга Сарикамише у гьрт'на мынэ кэле. Ле ьди мын дьле хвэда дьгот:

Иро щьмаэ'т дьб'һе гылие мын, чь дьбэ бьра бьбэ у мын эедэкьр, дьгот:

— Т'эв дэрэвэ, эва диwana жи минани диwana Николэ, п'алэ у гондйиа дьзеринэ. Эм к'өрдэ т'эме к'өтайинэ. к'е мэ нак'отэ? Ым к'эдхөре гонд, гьлави, ороник, нэчэлник, бөг у аг'а...

Эм дьхазьн э'рде бьднэ гондйиа, завод (к'эрханэ) у фабрика бьднэ п'ала. Хэбэра э'рд бьднэ гондйиа бь змане эрмэнийя дэнтэки бьнд диса гот, дьле т'эва хвэш һат...

Митинг һ'эта тэ'ри к'этэ э'рде к'ьшанд. Гэлэ бу хэбэрдан у қар'э-қар'. Вэхте һатэ бьжарт'на диwana т'эзэ, диwan к'этэ дэсте бэга, мьлк'эдара у дашнака. Мэ к'эвш кьрьбу дэрсар Израил Мирак'йан, ле ньзам чава бу, эв дэрбаз нэбу...

Митинг к'өта бу, щьмаэ'т ьди бала дьбу. Тэ'ри к'этыбу э'рде, эз жи бэрбь мал бум. Мэр'в һе эп'ещэ р'е дьдит. Бэре ч'йа у сэре ч'йа п'ьлте э'вра гьрт'ьбу, тэ дьгот һьнэка қэстана р'ахьстьнэ. Һив минани дэ'сэкэ гиһадьруне, ль э'змана дьч'ьруси, шарна һив дьк'этэ бьн э'вра, шарна жи бьн э'вра дэрдьк'эт. Эз һеди дьһатьм, ньшкева щэндэрмэ у арсаула эз гьрт'ьм. йэки к'өлмэк ль мын хьст. Мын дьле хвэда гот: we мын бькő-жьн:

— Бьсэк.— йэки бь һерс кьрэ гази.

— Нун к'инэ?— Мьн пьрси.— Вэ херэ жь мьн?

— Тө гьртийи, вэки т'эплэмиш би, эме тэ бөкөжьн... щэн-дермэки жь ван гот.

— Сэва чь? Мьн чь хьраби кьрийэ?— Мьн гот.

— Зэ'ф хэбэрнэдэ, нэчэлник һ'өкөм кьрийэ.

Мьн һ'эвэки хвэ ба кьр, ле дөда дэсте мьн пьш мьнва гь-реда. Дэст кьрынэ шеба мьн, бэрийа мьн у п'ашла мьн, сил'а дьгэр'ийан, к'аг'эзе мьн жь мьн стэндьн у эз бьрм авитмэ кэ-ле. Кэла р'эх диwane бу. We шэве бэга, мьлк'эдара, нэчэлни-ке мэ у к'эшише эрмэнийа к'еф дькьрын. дэф у зөр'нэ ледьхьс-тын, qar'э-qar'a ван бу, дьстран. р'эпэ-р'эпа льнге ван бу, дьлистьн. һэвдө пач' дькьрын.

Кэла эз теда, р'эх диwanхане бу. Wана п'энщэрэ вэкьрь-бу. Мьн жи гөһ дьда сэр у п'ак, зэлал, дьбьнист. Ле we дэде гьлие һэвале Ленин к'этэ бира мьн, вэки т'ө фьрқи т'өнэ орт'а диwana п'адше у йа Керенски. һэрдө жи бона к'ара хвэ п'ала у гөндийа дьзериньн...

Һатьн, эз жь кэле дэрхьстьм, анимэ диwanхане. Wэхте дэри вэкьрын, эз дэ'вдамэ һөндөр', мьн ньһер'и чь бьнһер'ьм. чэнд т'эхтэ р'аст кьрынэ, сэр т'эхта т'ьжи харьнэ: қэлийа гош-тэ, к'ьбабьн, катлетьн, эмишэ у ич'кэйэ. Т'эвэ соро-моро бунэ, сэре ван дьп'эжэ, бьлэ-бьла wanэ хэбэрдьдьн, ле зьмане ван ль һэв дьп'ьч'ькэ, чь дьбежьн, нькарын зэлал бежьн. Бэг бь э'к'с гот:

-- Меване э'зиз һат, р'абьн...

— Тө болшевики?— Wэк'иле диwana Керенски пьрси...

Эз кэр' бум, мьн щаб нэда....

Р'аст бежэ тө к'өрда һиндьки. вэки өса бькьн?

Тө ле дьнһер'и қэ хвэ нагрэ, вэки мэр'а хэбэрдэ.— бэг гот у к'энийа. паше ч'э'ве хвэ бэльқанд, дьран ч'ьр'ькандьн, һедика гав да, һ'эжийа, бэрбь мьн һат, бь зьманэки мэрие сэр-хвэш, дьса гот:

— Хэбэр нади? Нахази?

Дэст авитэ қьр'ка мьн, эз хэньқандьм, мьн гот:

We мьн бьхэньқинэ.

Мьн хвэ ба кьр, эви сэрхвэш бу, дэсте ви жь хэнақа мьн дэрк'эт, ле т'элийа ви к'этэ дэве мьн, мьн қайим гэст, бу

сир'инийа ви. мьн бәрда. Жь т'ьлийа ви хуна сор авит. Т'эв т'опи сәр мьн бун, эз к'отам, ле гьшкә сәрхwәш бун, п'ьһ'ина ль мьн дьхьстьн, хwәхwә жи дьк'этьн, эва к'отана нә мина к'отана кәла Сарикамише бу, wәхте бь шише т'ьвьнга эз оса hatмә к'отане, wәки эз пәй we к'отанер'а нәхwәш к'әтм.

Паше һ'әвәки сәqr'ин, кәр' бун, ле бәг диса хwә дьрежи мьн кьр, бь шәндәке хwәйи тәр'ькива ль мьн к'әт, эз авитмә әрде, сәр мьн дьгәр'ийа, дьгот: „әрд тә лазьмә, әрде тә дьхазн?“. Пәй we к'отанер'а эз бьрьм авитмә кәле, дәри сәр мьн дадан. Чәнд р'ожа эзи гьрти бум. Ван чәнд р'ожа мьн т'әwла һәспа стражника, шәндәрма т'әмьз дькьр.

К'атьбе диwана qәза мә hatьбу к'ьвшкьрьне Ag'аси. Әw чәнд р'ож бун Щндие Усо дьhat лава Ag'аси дькьр, лава Ә'гит бәге дькьр, wәки мьн бәрдын, эварәке Ag'аси дәре кәле wәкьр, гот:

— Әрәб, һәр'ә, тә азайи.

Шабуна мьн хwә шашкьр... Эз дәрк'әтм. чум. Ле р'ева мьн да һ'ьше хwә: „дьвәк әwана qәста эваре эз бәрдамә, wәки сәр р'е шәв мьн бөкөжьн“, эз к'әсә чумә Дигор'е, мала Сьлое һ'әсәхин, нәчумә мал. Wedәре р'ожәке мам, паше чумә мал. Эз кә hatмә гөнде мә Сусьз, Щндие Усо бь дьтәки әшq пеши-йа мьнда hat, Щнди готә мьн:

— Әрәб, мала мәбә, нәчә мала wә, тә занн мала мәда кәсәк дәчге хwә тәр'а наkә...

Бәрһнге, шарна ль мала Щндие Усо әм эвара т'оп дьбун, мә хәбәр дьда дәрһәqа болшевика. Мьн wanр'а гьли дькьр, wәки мәрик һәйә, наве ви Ленинә, әw дьхәбьтә, мәхлуqәт аза-бә. Wәхте тәри дьк'әтә әрде, эз, Морофе Ә'мо* дьчунә гөнда, мә мәри һиндькьрьн, wanр'а дьгот, wәки лазьмә әм әрде мьлк'әдара зәвткьн...

Р'ожәке ьди эвар бу, дәвар нав гөндда бәла бубу, кәванийа ч'еләк дотьбун, дәваре стәwр данин, дькьрьнә тәwла, к'әре шиве дькьрьн. Ньшкева жьна Щнди дәрда hat, сәр Щн-дида quз бу, һедика гот:

— Стражник hatьн.

— К'ане?— Әм т'әв р'абунә сәр хwә.

— Чунә мала шех Шәмо.— әwe гот.

Щьмаә'та р'унышти дәрк'әтә дәрва. Щнди готә мьн:

* Морофе Ә'мо һна сахә, дьминә шәһәре Т'билисие.

— Әрәб, тек'әвә қальхе, ведәре тә'рийә, кәсәк тә наби-
нә.— хвә жи ләз дәрк'әтә дәрва. Әз к'әтмә қальха тә'ри. мьн
хвә тәланд.

Щәндрмә кә һатьбунә бәр дәре мә, паше баве мьн мьнр'а
ғыли кьр, гази дйа мьн у баве кьрын, әвана дәрк'әтнә бәр де-
ри. қамчи сәр ванда дьһәжандьн, дьготьн:

— Гази кәр'е хвәкә, бьра дәрк'әвә, вәки тө кәр'е хвә нәй-
ни, әме ч'әрме пышта тә р'акьн...

Баве мьн дьгрийа. сонд дьхар, дьгот:

— Вәлә, былә, кәр'е мьн һыңги чуйә Дигор'е, һе вәнәгәр'и-
һайә нәһатийә мал.

Дйа мьн хвә давитә нав дәст п'е һәспе ван. лава дькьр,
вәки стражник дәнге хвә ванр'а нәкьн...

Гөнди т'ьжи дора мала мә у сәр хание мә бубун, щәндәр-
ма мала мә кажи-важи дькьр, дьгәр'ийан. Кыное Мьһ'о гот:

— Әвана һатьнә нав т'ер'а навмала бьгәр'ьн, йан мәррийа?

Вәхте щик нәма, қоләк нәма, гәр'ийан, тыштәк нәдитьн,
диса хвә дьрежи баве мьн кьрын. Ле ве гаве гөндийа һәвр'а
т'әстиқ кьрын, кьрынә гази, готьн:

— Һ'әйран, әм т'әв заньн, кәр'е ви һе жь Дигор'е вәнәгә-
р'ийә, чьма ви кали у ве пире щие бәлә сәбәб дешиньн?

Щәндәрм сйарбун, һәр'ьн, ле готнә баве мьн:

— Вәки тө се р'ожа шуңда кәр'е хвә нәбини, әме бен тә
бьгьрн, бьбьн.

Әв йәк Щнди мьнр'а ғыли кьр, ле мьн ьди заньбу, вәки әз
әгәр жь вандәра дурнәк'әвьм, нә әз жь дәсте ван хьлаз дьбьм,
нә жи де у баве мьн. Мьн әв фькьра хвә Щндир'а гот,— Щн-
ди әв йәк қәбул кьр, ле готә мьн:

— Әрәб, бе тә әм чава бькьн?

Мьн готә Щнди:

— Һун гәрәке хәлқе һин бькьн, вана һазьр бькьн, һун
т'әне нькарьн тыштәки бькьн...

Мә шәвр кьр, вәки әз бажаре Қәрсер'а нәчьм, һәма к'әсә
һәр'ьм, гөнде Ч'әлаер'а һәр'ьм. Жьна Щнди нан мьнр'а кьрә
т'орбәки, әз шәв тә'ри р'ек'әтьм. Чумә мала мә. Әз кә незики
дәрие мә бум, мьн һедика ль дерихьст. Дйа мьн пьрскьр:

— Әв к'ийә?

Баве мьн гот:

— Һәр'ә дери вәкә, малхъравнине, хенжь Ә'рәб к'и һәйә, стражник бун, әв жи чун...

Дйа мьн ч'бра вехъст, дәри вәкър, әз һатмә мал. Әз кә һатмә мал, мьн ле ньһер'и мала мә, стер'е мә кажи-важи кърнә. Баве мьн гот:

— Иро щәндәрмә һатнә мала мә, щик нәһыштын, ле ньһер'ин, к'аг'әза дьгәр'ийан, силһ'а дьгәр'ийан.

Мьн фькър кър, вәки әм малева бър'әвын, һәр'нә Урьсете. Баве мьн қәбул нәкър, гот:

— Әзи калым, әзе к'ода һәр'ым? Вәллә әз начым.

Мьн гот:

— Вәки өсанә, баво, әз һәр'ым. Әз кә нәчым, we мьн быгрын, гөлләкын.— Баве мьн қәбул кър, ле жь мьн пьрси:

— Лао, р'аст мьн мькөр'бә, р'аст бежа тә чь дьзнийә. Нә мьн т'әми дайә тә, вәки тә т'ощара дьзие һәки, тә чьма өса кър?

Мьн сонд хар, вәки мьн дьзи нәкърнийә, баве мьн баһар нәкър у готә мьн:

— Лао, тә р'аст набежи, пәда һана әз р'асти Ә'арьфе кәр'е Қәләндәр һатым, жь гөнде Қәрәқәле, әви готә мьн, вәки тә ль Саридамише чәмәданәк к'аг'әз дьзибу у әви тәр'а вәшартьбу. Лао, тә чьма өса кър? Ләма жи әванә пәй тә к'әтнә, тә дьгрын.

К'әтә бира мьн, вәхте мьн чәмәданда „т'езисе Ленинә апреле“ анин данә Ә'арьфе Қәләндәр жь мьнр'а вәшарт, р'ожтьра дьне мьн бьр, ль әскәр бәла кър...

Де у баве мьн дьгрийан, ле мьн изна хвә жь де у баве хвә хвәст... Дйа мьн әз һ'әмез кърым, дьгрийа, дьгот:

— Лао, тәе чава мә бьһели у һәр'и, нә кәсәк т'өнә мә хвәйкә...

Баве мьн жь щие хвә р'абу, һатә щәм мьн, дәсте хвә да сәр мьле мьн, диса вәк'ьланд, гот:

— Лао, һәмин тә гөр'а мьн һәки, дьчи, тә баве хвә кал у пирәдийа хвә дьһели, ле тә қә набежи к'е мә хвәйкә.

Мьн готә баве хвә:

— Баво, әзе вәгәр'ым, бем, тә қә мәтьрсә, әзе бем әрде жи бьстиньм, әме п'ак бьжин. Әрде мәе һәбә...

— Лао, эмә р'енщбэрын, шьван, гаван. к'и we хвэлие бь-
да ма. э'мре хвэда мын э'рд нэстэнд, нһа жи эз нахазьм....

Мын баве хвэ һ'эмез кьр, дһа хвэ пач' кьр у we шэве
р'ек'этьм...

We шэве р'ожтьра дьне һ'эта нивро шунда эз қә нэсэкь-
ним, бь лэз дьчум, щина жи бь бэз дьчум. Мын хвэ гиһандэ
сэре ч'ийае Хэмрэвин...

Э'змани сафибу, қә п'ьлт'э э'вр ль э'змана т'өнэбу, һэр-
ль сэр ч'ийае Элэгэзе, минани һэргав, мыж у думан бу...

Дэшта Шурэгэле минани халич'экэ ньқьшанди дьһат ди-
тън. Щина зэвийа зэр дькьр, к'эвшбу, wэки ьди дьһатнэ дьру-
не, щина бостана у мерге дьруйи шин дькьр. Ч'эме Арп'эчае:
дьк'ышһийа бь ч'ьванэ, минани м'эра. тэ дьгот нэйнкэ бэр тэ-
ве дьбьрьқи...

Гэрма һавине зор мын кьр, эз wэстийам, эз жь р'е дагэр'и-
һам, мын хвэ да бэр сийа зьнароки, к'этмэ мытала, қә ньзам
чава хэвр'а чум....

Дэнгэки эз һ'ышһар кьрым, мын банзда сэр хвэ, ле ньһер'и
салдатаки урьс, п'ехас, сапоке хвэ авитнэ сэр мыле хвэ, урьси.
дьстре, те. Мын хвэ тэланд һ'эта эw һатэ незики мын, эw к'о-
незики мын бу, эз жь бэр кэвьр р'абум, эw вэщеньқи, дәст бь-
рә қьрме, урьси гот:

— Һэвал, незики мын нэбэ.

Эwi к'о го һэвал, ньқьти дьле мын, wэки эw жь мэйэ, эз.
ша бум...

Мын же пьрси:

— Һэвал, т'оё к'ода һэр'и?

Гава к'о эwi дит, wэки эз урьси п'ак хэбэрдьдьм, мын т'ьх-
мин кьр, эw жи шабу. Готэ мын:

— Эзе һэр'ым Алек'садрополе, ле эз ньзам р'е эвэ, йан на?

Мын wir'а гот, wэки эз жи дьчьмэ Алек'садрополе*. Эм-
бунэ һэвалэ һэвд'о. Паше р'ева э'йанбу, wэки эw жь wэлате-
Ставрополейэ, наве wi Васйа Чугунов, жь фронте р'эвийэ. Эм
we р'оже у we шэве р'е дьһатън. Мала Щндие Усо у дһа мын
эп'ещэ нан, т'орақ, пэнер у р'ун мынр'а дагьртьбун, р'ева эм-
бьрчи нэдьбун.

* Алек'садропол — нһа Ленинан.

ЖЪ ЛЕНИНАКАНЕ Ы'ЭТА СТАВРОПОЛЕ

Бажаре Алек'сандрополе т'жи эскэр бу. Ль вакзала ве, ль к'уча ши т'өнэбу бе эскэрбэ. Эшалон дьхатын жь Урьсете, дьчунэ фронте. Ле эв эскэре кō жь фронте дьхат дькьрэ митинг, т'эзэһатийар'а дьготын, вэки нэчын. Қыр'ка һэв дьгьртын, һэвр'а дькьрнэ шэр'. Аписера, йаралана у щэндэрма гэф дьхарьн, ле тыштэк нькарьбун бькьрана. Эв эскэре һ'бземэти дьса дьк'этнэ вагона у пашда дьчунэ Урьсете, дькьрнэ газы „бэр-бь мал“ (домой).

Васйа Чугунов салдатэки болшевик бу, кьрэ газы, гот:

— Оф, хвэш! Эскэр жь фронте лэгийа...

Васйа незики вагона бу, е кō дьчунэ Урьсете, хвэ авитэ вагонэке, газы мьн кьр:

— Э'рэб Шамилов, вэрэ, зу вэрэ.

Мьн хвэ авитэ вагоне, Васйа дэсте мьн гьрт, эм чунэ Т'билисие.

Ль Т'билисие эм вагонада чэнд р'ожа сэкьнин. Дэнг дьхат, дьготын, вэки р'еда вагонэ эскэр дьданэ сэкьнандьне, т'алан дькьн, силһ'а же дьстиньн, дькōжьн. Вэхтэкэ чэтьнэ, нэр'ьһ'эт бу. Гьли дькьрьн, хвэде гьрави, незики бажаре Гэнщае пеши эскэре вагонада бьр'ибун, вагоне ван шкенандьбун, һэрч'е сах мабун бьр'ьбунэ һесир, қэ кэс ньзанбу к'ода бьр'ьбун. Салдата дэ в дькьр, вэки нэчэлнике стансие вагоне ван бьшинэ, эви инк'ар дькьр, нэдьшанд, гэф у тьрсандьне к'ар нэдьда! Ньшкева дэнг бэла бу, вэки диwana Керенски қазах шандьнэ Т'билисие бона ве йэке, вэки силһ'е эскэре жь фронте һати же бьстинэ у дьса бьшинэ фронте. Салдат сэр һэвр'а дьчун, дьхатын, кьрнэ митинг, вэки бенэ сэр гьлики: чь бькьн, вэхте қазах һат. Силһ'е хвэ бьдьн, йан шэр'кьн қазахар'а? Т'эва готын:

— Эме шэр'кьн, эм силһ'е хвэ надне.

Васйа чэнд салдатар'а хэбэрдьда. Газы мьн кьрн.

— Э'рэб Шамилов, вэрэ вьра.

Эз чумэ щэм вана.

— Тō р'йа Владикавказе зани, вэки эм к'эсэ һэр'ьн?...

Дора мьн т'жи салдат бун.

— Эре, эз р'яа Владикавказе заньм. Ле р'асти бежьм, эз қә we р'е нәчубум у мын нъзан бу. Мә нан-ман хwәр'а к'ьр'и, мын чар-пенш кӧрманше мә дитьн у әм р'ек'әтьн. Әм нава һ'әвтеке-да сәре ч'яава гьһиштнә Владикавказе...

Вьра жи минани Т'билисие бе қанун бу. Салдата вагон зәвт дькьрьн у дьчуиә Урьсете. Һәвалә мын готә мын, wәки әм жи ванр'а һәр'нә бажаре Ставрополе.

Әм бь һ'аләки чәтьн гьһиштнә Ставрополе у әм дьманә вакзалә...

Р'ожтьра дьне эз чумә нава шәһәр, шиә Партия комунистие дьгәр'ийам. Р'ожәке һ'әта эваре эз гәр'ийам, ле бе фәйда бу, мын комунист нәдितьн...

Эз вәгәр'ийам, диса һатмә вакзалә. Бажаре Ставрополе, тә дьгот һивийа тьштәки гьран бун, ль сәр к'уча қәлфә-қәлфә мәри сәкьнибун, хәбәрдьдан. Мын у Васяа Чугунов шепр дькьр, әм чава бькьн у к'ода һәр'ьн? Әм һатнә сәр we қьраре, wәки жь бажаре Ставрополе щикида нәләқьн. Бона кӧ әм бьрчи нәбьн, мә дәст һәмбалие кьр...

А бь ви тәһәри чәнд р'ож дәрбаз бун...

Р'ожәке эз ль вакзалә дьгәр'ийам, wәки п'әра қазанщкьм, нан бьк'ьр'ьм. Ль сәр р'унштәке мәрик р'уньштьбу, бәр ви ль әрде чәнд чәмәданә мәзьн данибун.

Мын готә:

— Бажарван, тәр'а һәмбал нә ләзьмә.— Дәсте хwә мын дьрежи һур-муре ви кьр. Әви ль мын ньһәр'и, тӧ дьбежи әви бь ч'ә'ва жь сери һ'әта п'е эз пивам, паше гот:

— Эре, һәмбал мын ләзьмә.

Эз ша бум. Чәмәдан мын данә сәр пышта хwә, бь бәнәки шьданд у әм р'ек'әтьн. Мала ви жь вакзалә зә'ф дурбу. Һур-муре ви зә'фә гьран бун, чәмәданәк нъзам чава бу, фьльти, к'әт. Эз сәкьним wa бь тьрс ле ньһәр'и. Әви жи wa ль мын ньһәр'и, һ'әвәки к'әнийа, гот:

— Һәвал, бьбахшин, эз заньм барә тә гьранә, ле эз нь-карьм т'ӧ к'омәке бьдмә тә, эзи бьриндарьм, бьрина мынә сәр синге мынә.

— Әви кӧ гот һәвал, эз һ'әвәки ша бум.

Мын чәмәдан диса да сәр пышта хwә у р'ек'әтьн чунә мала ви.

Малда п'эрэ п'ак данэ мьн, нан у харьн жи данэ мьн, жь мьн пьрси:

— Тө жь к'идэрейи? К'ьвшэ, тө нэ мэрие вандэрайи...

Мьн кō дит, вэки эв бь дьлэки ширьн ва мьнр'а хэбэр дьдэ, мьн һ'ал- һ'эвалэ хвэ жер'а гьликьр чава эз хэбьтимэ дьзикава, чава дō щара патьмэ гьртъне у кōтане, чава жь мал р'эвимэ, жь дэст щэндэрма.

— Демэк тө болшевики?— Эви жь мьн пьрси...

Бэле...

— Э, к'аг'эзе тэ һэнэ.— эви пьрси.

— Шһ'эднэма тэ һэйэ.

— На, т'ō к'аг'эзе мьн т'өнэ, эз жь кэле р'эвимэ, к'аг'эзе мьн стандьнэ, мьн анцах сэре хвэ хьлаз кьрийэ, эзе к'аг'эза к'ō биньм.— Мьн гот.

Эви гот:

— Бе к'аг'эз набэ.— һ'эвэки дōшөрмиш бу, паше гот:

— Эзе к'аг'эзэке бьдмэ тэ, тө бь ве адресе һэр'и ведэре, ве тэ һьлдын Гвардийа Сор.

Эви к'аг'эз да мьн, льнге мьн шабуна эрд нэдьгьртън, эз лэз патьм, ль вакзале щэм Вася.

Р'ожтьра дьне эз у Васяа чун, мэ бь ве адресе эв ши дит, һэвалэ Шпак эм һьлдана Гвардийа Сор.

ШӨР'Е БАЖАРВАНИЕ

Эв чэнд мән бун, эмэ щэм Шпак бун.

Эварэке Шпак эм т'оп кьрын, жь мэр'а гот:

— Гэлэ һэвално, ль Петрограде п'ала сэрк'арийа Партия болшевика у Ленин диван жь дэсте Керенски һьлдан, данэ п'ала у гōндийа... гэрэке эм жи лэз бькьн диване вьра зэвткьн. Вэки эм дэрэнг бьк'эвьн, ве ль мэхьн, диване зэвткьн. Ль ведэре к'ьвш кьрын: к'ижан алайи ве к'и али лехэ.

Мэ гэрэке зэвткьра завод у вакзал...

П'ак те бира мьн, мэ хэва һьнгорда лехьст. Мэ қэрэшьле ван гьртън, эскэре ван р'эви, ле эскэре һōндөр'е заводе (к'эр-ханеда) бь телефоне щаб да, һэварийа ван пат, бу шэр'эки гьран, вана ьди нькарьбу тыштэк бькьра, мэ бэрдае, жь ба-жер дэрхьст. Паши қэрэбэрбанга сьбер'а эм чун, мэ вакзал

жи зэвткър. Ль вакзале жи бу шэр'эки эп'ещэ, чъмкө we шэве т'аг'бурэк қазах һатьбу, бажаре Ставрополе мә зэвткър...

Сала 1918 бу. Алайа мә шэр' дькър ль Салске, пешбэри генерал **Алек'сеев**.

Г'өкөм һат, wэки Гвардия сор we бе т'эшкылкърне, чава „Эскэре Сор“. Мэ шэр' дькър незики бажаре Р'остов-Доне ль стансиа Батайске. Васйа Чугунов, һэвалеле мьни э'зиз, ль wedэре һатэ коштыне. Паше эм чунэ һэварийа бажаре Сарисине. Щаб данэ мә, wэки бажаре мә, Ставропол доре гьртънэ, һьндьк майэ дьжмьн зэвткэ. Эм һатнэ Ставрополе. Эскэре қазах генерал Шкуро чэнд һ'эзар мер ль wedэре шэр' дькър. Мэ кър, нэкър Ставропол мә һькарьбу хwэйкьра. Эм алайик бун, эwana незики пенщ алайи бун. Мэ бажар һьшт, эм же дэрк'э-тън, чъмкө қəwата wan жь йа мә зедэтьр бу. Ль гөнде Татарске, феза Ставрополе, мә һ'ыщум кър, wэки генерал Шкуро жь бажер дэрхьн, ле тыштэк жь we һ'өщуме че нэбу. Ль wedэре һэвалэки мэйи мерхас э'зиз һатэ коштыне, қəмандаре Гвардия Сор, һэвале Шпак. Жь гөнде Татарске эм бь шэр' пашда чунэ Невиномиске. Эw щара сьсийа бу эз һатмэ бьриндаркърне. Эм һатнэ бажаре Свйатой крест, һьһа жер'а дьбен Будйоновск, ль wedэре штаба қəмандаре мә шепр кьрн, wэки эм һэр'нэ сэр Ставрополе шэр', ле ль алие ч'эме Маньч эм қəлфэ-қəлфэ һатьн незики Ставрополе бун, ле диса дьжмьн жь мә зэ'фтьр бу, мә һькарьбу тыштэк бькра. Эм һатнэ бажаре Медведке. Ль вьра эз нэхwэшийа тифе к'этьм. Эз анимэ Пйатигорске, жь wedэре жи эз шандьмэ Владикавказе.

Нэхwэшийа мьнэ ишар зэ'ф чэтьнбу, чъмкө эз бэре нэхwэш к'этьм, жер'а дьготьн „сипной тиф“, щара дөда дьготьн „брюшной тиф“. Қəwат мьнда нэмабу, эз жь һ'ал к'этьбум, харьна балисе жи нэ т'ө харьнбу.

Эскэре гвардия спи (эскэре буржуазие) р'ож бь р'ож зор дьда эскэре мә. Эскэре мә жь бэр вэдьк'ышийа. Эскэре мә бубу дө тира: һьнэк бэрбь Владикавказе дьһатьн, һьнэк жи бьн дэсте Сергей Миронович Киров бэрбь Астрахане дьчун...

Эм эскэре нэхwэш анинэ бажаре Владикавказе...

Р'ожэке мә бьһист дэнге т'опа. Нэхwэш сэр һэвр'а чунһатьн, дьготьн.

— Қазах һат, әскәре спи һат, әскәре буржуазна һат.—
К'е карьбу хвә сәр п'ийа бьгьрта, дьчун сильһ' һьлдьдан, дь-
кьрьнә шәр', ле ьди бе фәйда бу.

К'еләка мьн қазахәки Кубане һәбу, әв жи нәхвәш бу,
ле п'ьр'-һьндьки дьгәр'ийа у дәсте ви т'ьвьнг дьрәфьланд.
дә'w кьр, вәки к'ьнще ви бьдне...

— Төе һәр'и?— Мьн же пьрси.

— Ле әз чь бькьм, әзе һәр'ьм, —әви гот.

— Шаньм тө анцах хвә сәр п'ийа дьгри, төе к'ода һә-
р'и?— Мьн гот:

— Әзе һәр'ьмә белука хвә.

— Тьштәки накә, бәр һәва т'әзә, әзе қәвин бьбьм, ле әз
вьра бьсәкьньм һ'әта дьжмьн бе, бь шура сәре мьн жекә...
Оса гот у чу... Әз жи дьрәщрәшим, вәки һәр'ьм, ле әзи өса
бәтһ'ал бум. мьн нькарьбу бе дар бьгәр'ийама. мьн хвә ди'ва-
ра дьгьрт, паше дьгәр'ийам, чьмкө нава саләкеда әз се шара
бьриндар бум, әв дө шар бун нәхвәш к'әтьбум.

Мьн дьле хвәда дьгот:

— Ах, әз зу сәр хвәда бьһатама, ах зу... сәр хвәда бьһа-
та...

Әва хастьна мьн бь сьтде хвәйи сах, вәки әз зу сьламәт
бьбьм, тә дьгот „т'ьльзмәбу“ нава чәнд р'ожада мьн т'ьхмш
кьр, вәки әз әп'ещә мән'кәм сәр льнга дьсәкьньм. Әз ьди
хвәхвә дьчум бәр пәнцәра дьсәкьним у мьн гөһ дьда сәр
дәнге т'опа. Шәр'и незики бажер' бу. Р'ожәке сьбе, шәбәде мә
бьһист бажари дәст әскәре буржуазиаеданә. Чәнд сәһ'әта шун-
да, мә ньһер'и, қазах т'ьжи нәхвәшхане бун. Ль комуниста
дьгәр'йан, ль мәрие нас дьгәр'ийан, вәки дьдйтьн. we сьһ'әте
дьк'өтан бь шише т'ьвьнга, дьбьрьн у һ'әйата нәхвәшханеда
гөллә дькьрьн, дькөштьн.

Р'әнге мьни қәмәр, сәре мьн көр'нәкьри у р'уе мьни дьреж
бубун. шька ван чу мьн, вәки әз йаһудимә — шьһудьм.

— Тө шудуи?— Әз ви али- ви али дьһ'әжандьм.

— На, әз к'өрдьм.

— Дәрәва дьки... Әз авитмә ә'рде у бь шише т'ьвьнга к'ө-
там. We гаве һ'әкиме мәзьне нәхвәшхане һатә һөндөр'.

К'ьнще дохтра ле, нишане сәр мьла.

— Әв чьт'әвайә? Һун чь дькьн?— Һ'әким ль ван қир'ийа.

— Шудәк мә гьртиә...

— Әу нә шһудә.— һ'әким диса ль ван кьрә қир'ин.

— Ә'йни шһудә, әфәндьм. һане ле бьнһер'ә.

— Әу к'өрдә, әз заньм. Ве сьһ'әте жь вандәра дәрк'әвьн.
әз һ'өкөм дькьм...

Қазаха бь көлзьки әз һьштьм, жь мьн дурк'әтьн....

Вәхте жь нәхвәшхане дәрк'әтьн, готьн:

— Әме бенә пәй тә, тә жь дәсте мә хьлаз наби.

Һәма we шәве, нәхвәш у к'өтай, мьн аншах хвә сәр льна дьгьрт, мьн лава кьр, вәки к'ьнца бьднә мьн. К'ьнще мәрие мьри п'ьр' һәбун. Анин к'ьнщнә кәвнә п'әр'ьти данә мьн. Бәрбанга сьбе әз жь нәхвәшхане дәрк'әтьм. Әз чум әв әрмәниед р'әвибун жь һесирье һатьбун, ван гәр'ийам. Вана әз һьлдам бь дьләки әшқ. Йәк жь ван мьн нас кьр, жь вәлате мә Қәрсе бу. Наве ви Хачо бу...

Бажерда мала дьгәр'ийан, т'алан дькьр у Әскәре сор — коммуниста дьгәр'ийан. Чәтьн бу, вәки мәрвь вәшарта. К'ижан маледа дьдитьн, әв мал т'алан дькьрн, әв мәрие вәшарти у хвәйе мале дарда дькьрн, дьхәньқандьн. Ль соқақа гәлә мәри өса дардакьри һәбун. Вәхтәкә өса чәтьн бу, вәки мәрвь нькарьбу бьгәр'ийа, һәма п'ьр' һьндьки шьк бьбрана мәрики, дьгьртн, дькөштн, йане давитьнә кәле, кәсәк жь we кәле дәрнәдьк'әт сьламәт.

Жьна Хачо һәрр'ө дьготә мьн:

— Жь мала мә һәр'ә, тә дьки бьби сәбәбе мала мә.

Р'ожәке Хачо жи готә мьн.

— Әрәб, тә гәрәке бьбахшини, тә дьбини чь вәхтәкә чәтьнә у тьрсә, гәрәке тә жь мала мә һәр'и...

Хачо мьнр'ә т'орбәк да һазьркьрьне, нан у картол кьрьнә т'орбә, дарәк да мьн, вәки әз хвә пе бьгьрм, чьмкө әзи һе бәт'һ'албум, әз р'ек'әтьм. Мьн фькьр кьр, вәки әз һәр'ьм Астрахане бьһижмә әскәре мә, щәм С. М. Киров.

П'ак те бира мьн, ә'вле бьһаре бу. Чәнд р'ожада әз гьһиштмә бажаре Қьзләре. Нане мьн хьлаз бубу, п'әре мьн жи т'өнәбу. Әу чәнд р'ожбу бь п'ьнщар'а бьһаре т'әзә мьн идаре хвә дькьр. Әз нәвербум жь р'е дагәр'ийама маләке. Щики қазах р'әсти мьн һатьн әз гьртьм, ле мьн лава кьр. гот:

— Әз әрмәнимә, жь дәст Р'оме р'әвимә, мьн бәрдьн...

Ль бажаре Қьзләре әз бумә хөламе әрмәники дәшләти, вәки баг'е вида бьхәбьтм.

Жь харьна эп'ещэ п'ак, һәва т'эмьз, р'азана нав баг'да, зу эз сэр хвэда һатъм. Мьн ьди қәват гьрт. Дәнг бәла бубу, вәки нав қамише дора Қызләре партизан һәнә. Мьн гөһе хвә дьда сэр ван гьлийа, р'ож бь р'ож дьготьн нава қамншда партизан дитьнә, мьн фькьр кьр, вәки вәхтә, эз һәр'ьм. Мьн дьзикава к'аре хвә дькьр.

Р'ожәке мьн қәстана готә аг'е хвә, вәки эз һәшерьм бег'да р'азем, дьбен партизан дәрк'әтьнә. Әв к'әнийа, готә мьн:

— Тө чь хвә дьтьрси. һ'әйван, дәвләта тә һәйә, тө же дьтьрси?

Щарәке бәр эвар бу, аписеред әскәре қазах һатнә баг'е ви к'еф кьрын. Аг'е мьн бәрхәк шәрже кьр, һ'изе шәрава р'ьнд ани, у дәст пе кьр шәраб, қәли у к'ьбаб харьн. Вана ақа шәраб вәхар, вәки т'әв сәрхвәш бун у к'әтьн. Ван забьтар'а һатьбун се қазах, әвана жи өса харьн шәраб, бе ақьл к'әтьн. Йәк жь ван бәр суредә нава т'уме тьрийада вәләзийабу. Қәсәк ль вандәра т'өнәбу. Ниве шәве дәрбаз бубу, к'әтә фькра мьн, вәки аншах сьре һатйә, эз т'вьнге һьлдьм, һәр'ьм. Тәләтәл незики қазахе сәрхвәш бум, е кә дур нава т'уме тьрийа к'әтьбу. Мьн бь к'ере қайиша т'вьнге у фьшәка бьр'и, сәр сурер'а банзда, чум бьғнижмә партизана. Әз п'ак сэр хвәда һатьбум, қәвата мьнә шаһьл диса һатьбу ши, қә һьзам чава эз дьчум, вәки һе шәве бь һәспа пәй мьн к'әтана, мьнр'а һәдығһиштьн.

Мьн хвә гьһиандә нава қамуш, щие кә партизана хвә ле вәдьшартьн. Әв ши сэр һәвда қамуш бу, һ'әзәк бу, гол бун. Қамуше һедәре минани мешә шин бубун, сьх бу у бьльнд бу. Әз һе шәве у р'ожтьра дьне әвқа гәр'ийам, ле мьн партизан һәдितьн. Әз өса ләз у дьле шә'д дьгәр'ийам, вәки дәзне лынге мьн эшийан, вәстийайи мьн хвә да бәр т'умәки р'уньштьм у һьзам чава хәвр'а чум. Ньшкева мьн һьһер'и тьштәки гьран хвә авитә сэр мьн, мьн ч'ә'ве хвә вәкьр, һьһер'и: се һ'әба эз зәвт кьрьмә, мьн ог'ләмиш дькьн. Мьн гот:

— Һәвал, һун чь дькьн? Нә эз р'әвимә, һатьмә щәм вә, нә әзи жь вәмә, болшевикьм?

Вана жь мьз пьрси, чь һатьбу сәре мьн, мьн жи ванр'а гьли кьр. Ле вәхте мьн гьһә кьр һе шәве: чава мьн т'вьнг дьзи, чава һатъм, партизан дьк'әнийан у ша дьбун...

Вэхте мьн гылие хвэ ванр'а кыр, эвана бь мьн гоман бун, эз бьрмэ шэм қомандаре хвэ. Қомандар жик гылие кō мьн бьхист, гот:

— Гэлэ һэвалчо, һэвале Ә'рәб Шәжиләв жь иро шунда партизанәки минани мэйә, әм гәрәке мина бьра же һ'ыз бькьн..

Әв дō мәһ бун, эзи ьди партизан бум. К'идәре қомандаре мә партизана эз бышандама, мьн дьл у шә'д дьқәданд... Қомандари жь мьн хвәш бу. һэвалед мәнә партизан жи жь мьн һ'ыздыкьрын, иләмки, вэхте мьн гōллә агьр дькьр, гōлла мьн т'ō шарн ә'рде нәдык'әт, вала нәдычу...

А бь ви тәһәри эз бумә партизан, а бь ви тьһәри мьн ьди дьле хвәда қьрар кьрьбу, вәки сәрикә әв ог'ьрә, эз гәрәке шәр'кьм: вәки азабьн палә у гōндие к'әсиб. Гэлә щара мә дьдит р'оже чәгьн, мьрна мә дьһатә бәр ч'әвә мә, ле мә гоман нәдыбьр'и, вәки әмә алт'кьн дьжмьне хвә.

ШӘМ СЕРГЕЙ МИРОНОВИЧ КИРОВ

Щие кō мә партизанә дькьр, щики р'асти дуз бу, мешә т'ōнә бу. Щина дем бу, бә ав бу, ле щина дьбу гәнгәз шор'әк'әт у һ'әвшан, щийа һәбу гол, қамиш ле щин дьбу, минани дара кәс ньзанә чьқас дәвр у сал-зәманә әв қамуш шиндыбә, нава we һ'әзәксада, щина жи қумстан бу, һ'әта ч'әв-ч'әва дьбьр'и, хенжь қуме тышт т'ōнәбу, ч'ьлкә ав т'ōнәбу, вәк'и мәрьв вәхара... А щики вада дьман партизане мә..

Р'ожәке эз у һэвале хвә, һәма әм кō кәвлия голе дәрбаз бун, щие кō щин бубу қамуш минани меша, жь нава ви қамуши дәрк'әгьн кәрик бәрәзә (хьнзире бәйани). Қабанед* мөзьи әм дитьн, минани қәрәшьла сәкьнибун, кәре хвә хьнзира дәрбаз дькьрын, ле-лебун хвә бавитана мә. Бәре мьн хвә шаш кьр. Т'ōшари мьн ақас хьнзир нәдитьбу. Паше мьн зузукава т'ьвьнг стōе хвәда ани, дьрежи ван кьр, агьркьм. һэвале мьн кьрә газн, чьмкō һ'әвәки дури мьн бу, гот:

— Тō чь дьки? Чьма тō набини чьқас бәрәз у қабан һәнә, вәки тō йәки бōкожи әм нькарьн жь дәст ван хьлазбьн, we мә жь һәв бәлакьн.

Әв партизане кō эз бумә һэвале ван, дьман нава қамушада, голада у щие һ'әзәк, незнки си-чьл километри жь бажарәки ч'ук, жер'а дьготьн „Черный рынок“, һьнда бә'ра Каспие.

* Қабан — хьнзире нер.

Әу бәста Каспие, чауа мьн шәр'а шьровәкьр, ньзам чәнд сәд километр дьк'шанд, ль ве бәсте һәбун һьм щие дем, һьм жи гол, һәзәк у қамуш, мә һеса хвә теда вәдышарт.

Сала 1919 бу. Кавказ у вәлате Ставрополә зәвт кьрьбу гвардиа спи (әскәре буржуазие), әскәре генерал Деникин. П'ега ви генерали ль к'ижан гөнди к'әта, йан шәһәри к'әта мәри гөллә дькьр, бь шура дькөшт, әв мәри, е кө пышта ди-вана советие бун..

Әу гөнде кө йан шәһәред п'ега ви ледьк'әт, генерал Де-никин чедькьр дараг'аш, теда дарда дькьр болшевик.

Әскәре мә партизана р'ож бь р'ож зедә дьбун, дьһатынә шәм мә әв мәри, е кө дьр'әвийан жь дәсте қазаха у генерале ван, вәки нәенә көштыне, йане хәнһандьне...

Баки гөмрәһ' дьһат, ава голе р'адьбу, дәве кәңдала дь-к'әт, қамуш минани п'елед бә'ре бьльнд дьбун, паше диса хар дьбун. Әсрәкә тәнг бу... Әм р'уньштьбун бәр дәре һ'олька хвә, йәки гьлие шәр'е сала 1914 дькьр, чауа Германияер'а дькьр-нә шәр', мә гөһ дьда гьликьрьна ви. Партизане һәвалә мә дө мәри гьртьбун, анинә шәм қөмандаре мә, йәк мер бу, йа дьн жьн бу. Мери бәжнеда нив орт'ә бу, ә'мрда незики чьл сали бу, п'ор'е сери зәр бу, дәстләпе хвәва к'өвш бу, вәки мәрәки қәватә. Йа жьн йәкә пир бу, сәр ч'ә'ве ве қәрч'ьми бун, п'ор'е ве спи бу, дьран девда һьндьк мабун. Мәрвь дьдит, вәки әв пира һ'өрмәт гәләки тьрсийабу. Чауа ә'йан бу, әв мер сәд-ре р'евкома гөндәки бу. Әви мәр'а гьликьр:

— Һатнә гөнде мә дәстәед әскәре қазаха (әскәре буржуа-зие). Әз р'әвим, к'әтмә ч'ә'ла геньм, мьн хвә вәшарт, әв ч'ә'л йа мәрики зә'фи дәвләти бу, т'ьжи гәньм бу, кәсәки шьк нә-дьбрьә ви щи, вәки мьн бьгәр'ьн. Мьн гәньм к'ола, к'әтмә бьн геньм, хвә вәшарт. Қөмандаре әскәре кө һатыбу гөнде мә, хәлқ т'опкьрьн у һ'өкөмкьр, вәки ве сьһ'әте бежьн к'ижан бол-шевикә, к'ижан мәри дивана советиеда дьхәбьти, хөләсә к'и-жан һ'әздькә дивана советие у болшевика. Гөнде мәда мәри гөллә дькьрьн, дараг'аш чекьрьбун, гәлә мәри дарда кьрьбун. К'әтьбунә мала, т'алап дькьрьн, к'өлфәт дьшөһьрандьн. К'өл-фәте мала мьн гьшк зерандьн, паше гөллә кьрьн. Пирәдйа мьн жи хвә вәшартьбу. Шәв һатә ба мьн, әз ч'ә'ле дәрк'әтм, әм р'әвин, һатнә вьра, нава қамушада хвә вәшәр'ьн, мә ньзан-бу һун ль вьрьн.

Ипре жи мәр'а гъли кър:

— Qиза Михайл* — нәбиа мьн, қизэкә зә'фә бәдәw бу. шанздәһ сали бу, гөллә кърьн...

Т'әзә дьк'әтә пайизе... Щаб дьһат, wәки әскәре генерал Деникин у Шкуро дажонә бәрбь Москвае.

Qөмандаре мә партизана, хwәндьбу мәк'т'әба qөмандара. һена п'адше Никола, шәр'е Германияеда стәндьбу гәлә нишан у мерхасәки ә'йан бу. Паше әз пе һ'әсйам qөмандаре мә кәр'е һ'әдадчийа бу, щәм баве хwә һини һ'әдадие бубу, әw чәнд сал бун бәри шер' һ'әдади дькърьн. Әw qөмандарәки өса бу, вала нәдыма, пешийа мә дьк'әт, әм дьчуи мә сәре р'йа ван дьгьрт у зәг'ирә же дьстәнд, р'йа машине хьраб дькър, сильһ', щәбьрхана ван же дьстәнд у сәр әскәре сьвькда дьгьрт. Qазах дькър, нәдыкър, мә нькар бу. Wәхте ль мә дьбу чәтәни, әм дьр'әвийан. дьк'әтнә нава қамуш у һ'әзәка. wаңа льда пәй мә дьһатьн, дьк'әтьнә һ'әзәка, нава қамуш, мә әскәре ван ль weдәре қьр' дькър...

Qөмандаре мә партизана дьгот:

— Әм гәрәке өса бькьн, wәки әwана р'һ'әтийа хwә нәбиньн, wәки п'әжмур'дә бькьн, wәки буржуазиа жь мә бьтьрсә...

К'әтьбу пайизе. Щарна баран дьбари, мьж-думан р'у әрде дьгьрт. Тә'ве ақа нәдықьжьланд, wәки мәрьв бәр we тәйах нәдыда, сөр'сәрма жи һе нәк'әтьбуе, wәхтәкә һенькә р'ьнд бу.

Qөльнг. қаз у ләгләга ьди һелине хwә һьштьбун, чубунә бәр'ие, wәлате гәрм.

Р'ожәке бәри әваре, qөмандаре мә шандә пәй мьн. Әз чумә щәм wи. Мьн сьлав да. Ль weдәре р'уньштьбун гәлә һәвалед мә у Михаил, е кә чава wәва ә'йанә, т'әзә гьһиштьбу мә. Qөмандаре мә Лопатин щи нишани мьн да, изьн да, әз р'уньштьм. Паше гот:

— һәвале Шамилов, мьн гази тә кьрийә бона we йәке, wәки тә пенщ һәвалала һәр'и бажаре Астрахане, наме бьбнә һәвале Кировр'а, бьра әw мәр'а бежә, әм чава бькьн... Дьбә кә әм жи һәр'нә щәм wи: бажаре Астрахане. һәвале кә we тәр'а бен, һәвалнә щер'ьбандина, хортнә эгьнә бе қьсурьн, ле мәзыне ван т'әва гәрәке тәби. чава комунист.

Әз һ'әwәки wа әщәбмайи мам, мьн гот:

— һәвале Лопатин, әз ә'мьре хwәда т'ощари ль ви wәлати нәмамә, нәһатьмә, әз qә ньзаньм к'өр'а һәр'ьм у к'ижанә р'йа бәрбь Астрахане.

— Дэрһада р'е тө т'алаша мэк'шин, р'е п'ак занэ Михаил, әве бәләде вәбә. Ль вьра һун кō жь қамуша дәрк'әтын, бәста Ног'айанә*, гонде ног'айа сәр р'йа вәнә, ле һуне дури гонда һәр'ьн, вәки кәсәк вә нәбинә, паше we тек'әвә бәста калмыка**, тө жи зьмана п'ак зани. Әви әв гьлие хвә к'өта кьрын, зурбу ль мьн ньһер'и, әме дәқәке, һивийа шаба мьн сәкьни.

Мьн шаба ви да, гот:

— Һәвалә Лопатин, вәки тә һ'өкөм кьрийә, чь һ'әде мьн һәйә, вәки әз һ'өкөме тә нәқәдиньм. Әзе һәр'ьм.

Әв дō р'ож бун к'аре чуйина мә кьрын: жьнед партизан к'ьнще мә дышуштын, вәки әм р'ева дьжон нәбьн, жьнед майши жи нан һ'ышк дькьрын (сухари), бона р'йа мә дур, вәки р'еда бьрчи нәбьн...

Әварәке, вәхте тә'ри к'әтә ә'рде, мә дәбхәтери да һәвала у әм р'ек'әтын. Мәр'а незики километрәке һат қомандаре мә, һәвалә Лопатин, т'әми дьда мә, вәки әм фәсал һәр'ьн, дьгот:

— Т'әмийа мьн вә, вәки бьқәвмә дьжмьн вәр'а дәрдьк'әвә, у һун дьбиньн әвана жь вә зедәтьрын, қафсьстийа нәкьн, бәре хвә нәдьне, һ'әта карьн хвә хвәйкьн, мерани нә жь бе ақьлийә, занина қануна шер' у фәсәлейә. Р'еда мьқати һәвбьн, һәвалә хвә т'өщари тәнгәсие у чәтьнайеда нәһельн...

Чәнд т'әмие дьн жи да мә, паше вәгәр'ийа мьнр'а гот:

— Һәвалә Шамилов, мьн гōман һәйә: гьлие кō партиәе т'әслими тә кьрийә, тōе ақьли у р'ьнд бьқәдини.

Чава қомандаре мьн бу, мьн т'әмәна әскәрие бәр гьрт, дәсте хвә да бәр әнийа хвә, гот:

— Һәвалә Лопатин, тө архайинбә, вәки әв пенц һәвал у әз жи е шәша сәре хвә бьдьн, әме ви шөхөле тә т'әслими мә кьрийә, бьқәдиньн ә'сә — у әв чу...

Һивә бьн ә'врада бу, шәвәр'әшбу, мә һьманги р'е к'ьвш дькьр. Мьн готә һәвала вәки әз пешие һәр'ьм, һәвал сәкьнин, әз чум пешие...

Дь сьһ'әта шунда әм жь нава қамуш, һ'әзәка у голе дәрк'әтын сәр р'йа һ'ышк, әм ьди һеса р'е дьчун. Һив жь бьн ә'вр дәрк'әт, бу һивәр'он, әм ьди фьреқәтие к'әтын.

Р'ожа пешьн мьн нәһишт һәвал зу һәр'ьн, һәвала хвә дьләзандьн. Мьн һьла вәхта шьвантиеда заньбу, вәки әм нь

* Калмык — мләтәкә.

** Ног'ай — мләтәкә, әв жи мән'мәдина.

нада былэзиньн, эме хам бьбьн, нькарын п'ак у зу борще кō дабунэ сэр мэ бьқэдиньн, ле wэки эм р'ожа пешын һьндьк һэр'ьн, р'ожтра дьне у сьсийа бэрэ-бэрэ эм р'е зедэкьн, фэсал у неса шōхōле хwэ бьқэдиньн.

Шэв эм р'е дьчун, ле р'оже эм жь р'е дадьгэр'ийан ч'э'ла, нэwалада эм р'адьзан, wэки кэсэк мэ нэбинэ.

Эw р'йа кō эм теда дьһатьн, дьчу бэрбь к'эрхана хwе ле һэбу, we к'эрханер'а дьготьн „Р'азгир“. Жь Р'азгире р'е дьчу Астрахане. Бэре Р'азгиреда к'эрхана хwе һэбу, гэлэ п'алэ дьхэбьтин сэр we к'эрхане. Хwэйе к'эрхане урьс бу, наве wi Толстопйатов бу. П'алэ дьхэбьтин сьбе һ'этэ эваре тэри дьк'э-тэ эрде, һэқэки һьндьк дьстэндьн, ле хwэйе к'эрхане Толстопйатов дэwлэти дьбу, ль бажаре Пйатигорске у Ставрополе хание чарқат, ленщқат чекьрьбу у к'эф дькьр.

Һэwале Михайл, бэлэде мэ, мэр'а гьли кьр:

— Бэре нена п'адше Николэ, эрэбэ, кэрванед дэва һ'эд-һ'эсабе wан т'өнэбун, жь Р'азгире хwе дьк'ьшандьн Астрахане, Бак'уе у бажаред майин. Толстопйатов хwэ ль вьра нэ-дьма, wэк'иле wi йэки алман бу, наве wi Шварс бу, мэрики зэ'фи беисаф бу, хэбатчи у эw мэхлүқэт дэст wида дабу аһ у заре.— Паше Михайлов сэрда зедэкьр.— эз дō сала вьра хэбь-тимэ...

Эw р'йа эм теда дьһатьн, р'екэ зэ'фэ чэтьн бу, т'ьжи ч'э'л-қум у нэwалед ч'ук бун. Сэре р'йа, щина сэкьнибун эскэре қазах, р'екэ тьрс бу...

We р'еда пашда wэк'ьшийабу ордийа эскэре сорэ 11. Ви али р'е, wi али р'е шэндэке һэспе кōшти у щьнйазе эскэре сор бун, е кō сэре хwэ у э'мре хwэ данибун бона партиа комунистие бона we йэке, wэки п'алэ, гонди азабьн we зэлулие, йа кō wана дьк'ьшанд дэwр у сал зэмана жь дэст дэwлэмэнда. Тэйре һини шэндэка у щьнйазе мэрийа бубун бь қэлфа һэwа дьфьр'ин. Wэхте мэ wэдшарт, щарна қэлфе тэйра ль һэwа сэр мэр'а дьсэкьнин, ль мэ дьнһер'ин, wана т'ьре эм жи щьнйазьн.

Р'ева һэwалэки мэ, наве wi Кирил бу, нэхwэш к'эт, р'астэ, гэрмайа wi т'өнэбу, ле саск'ар нэдьбу, һеди р'еда дьһат, сэва wi эм жи мэщбур бун, һеди бьһатана, р'оже мэ нькарьбу мэ-зилнэ дьреж бьқэданда. Нане майи һ'ьшккьри (сухари) һеди-һеди кем дьбу, баре мэ һ'эwэки сьвьк дьбу, ле эм бьрчибунс дьтьрсийан. Гэрэке эз бежьм т'ибуне һ'але мэ бьр'и бу, т'ук

дэве мада нэмабу, тэ дьгот зьмане ма дэве мада вэрьюмбу.
мэ нькарьюбу нэвр'а п'ак хэбэрдэ. Ле дуса партиа мэ коммуни-
ста дьле мада бу, мэ т'ө т'эфэк'ури нэдьк'ьшанд, эм дьчун у
мэ заньюбу, вэки эм дьчын бона азабуна хэбатчийа.

Р'ева мэ сэрхатийа хвэ нэвр'а гьли кьр, эм нэр шэш жи эвлэ-
лэде к'эсиба бун, эвлэде хэбатчийа бун...

Шэвэке нэзам чава бу, мэ р'е шаш кьр, эм дьчын, ле нь-
заньн р'аст дьчын, йан на. Эва шашкьрна тедэрхьст бэлэде
мэ Михайлов, эви мэр'а гот, мэ р'е шаш кьрийэ. Тэ'риедэ эм
ньшкева нахьрэ дэвэ фэльбин. Дэвэчийа* тэ'риедэ зуда эм
к'эвшкьрьюбун, тьрсана дэнге хвэ нэдькьрэн. Эз незики ван
бум бы т'ьрки ванр'а хэбэрда, вана шаба мьн нэда, паше мьн
бы зьмане эрмэни, ног'айи хэбэрда, дуса шаба мьн нэда, мьн
кө бы зьмане урьси хэбэрда калэки т'ьвьнгэк дестда шаба мьн
да. Мьн лава кьр, ав хвэст. Бэре вана хвэ нэдьспартэ мэ.
вэхте кө эз зари бум, у мьн лава кьр, паше йэк незики мьн
бу н'изе аве дестда бу, дэве н'из дьрэжи мьн кьр, мьн дэве
хвэ к'өта н'из. эме пенц дэда зедэтьр ав вэхар, у хвэ да али-
ки. Паше нэвале мэ майин жи сьре ав вэхарьн...

Дэвэчийа готэ мэ:

— Гэлэ нэвално, эва нэ р'ейэ, вэ р'е шашкьрийэ, ле эв
дэрэ тьрсын, ль ван дэра эскэре қазах сйари дьгэр'э, нэспа у
дэва жь мэ дьстиньн, дьбьн бона эскэр, лома жи мэ дэвэ вьр-
да р'эвандьнэ, анинэ, жь бэр ч'э'ве ван дурхьстьнэ.

Е кал бы зьманэки т'эвлу урьси гот:

— Товарищ, моя знайу твоя все красноармески, твояа
болшевик' Ленин, Астрахан пайдешь. Здесь нелзйа, вот там хо-
рошо, казах нет.

Мэ р'азьльхийа хвэ да вана, сэва ван гьлиед р'энд, ле
дуса мэ ав жь ван хвэст, ик'ар гаване дэва бе тьрс незики
мэ бун, дө н'изе аве анин у мэ неса т'ер ав вэхар. Мэ кө ав
т'ер вэхар, бин натэ бэр мэ, тэ дьгот эм т'эзэ р'у дьне к'этьнэ.
Мэ дуса р'азэьлхи да вана, дэбхатьри жь ван хвэст у р'е
к'этьнэ, эм чунэ ви али, кө вана нишани мэ да. Эм неди дь-
чун, чьмкө льнге мэ қумеда дьчунэ харе н'эта гузэке. Нэва-

* Гаване дэвар'а дьбен „дэвэчи“.

ле мэйи нэхwэш бу, Кирил. ав т'ер вэхарьбу, тэ дьгот һ'эвэки сэр хwэда һат. хэбэр дьда, лаqьрди дькьрын...

Эме сьһ'этэке зедэ һэбу эм р'е дьһатын, шэвэр'эш бу. пьш мэва дэнге к'өхөке у һ'ылкэ-һ'ылк бэрэ-бэрэ незики мэ дьбу, льнге ви кö қумеда дьчун, эw дэнг жи мэ дьбьһист. Мэ ньзаньбу чэнд мэринэ у к'инэ, мэрие херенэ, йан мэрие хьрабиенэ?

Мэ шевр кьр, wэки эм жь һэв бэла бьн ви али, у ви али р'е, т'э'бие хwэ чекьн қумеда, фьшэка бавенэ сэр т'ьвьнга. һазьрбьн. Эз т'эне мамэ сэр р'е. Тэ'риедэ мэрвь нькарьбу бьдита чэнд мэринэ тен, ле мьн т'ьхмин дькьр: мэрикэ те, у бэрэ-бэрэ незики мэ дьбэ. Wэхте лап незики мьн бу, мьн нас кьр эw кале калмык*. Эви кö эз дитьм, диса зьмане урьси ль һэв хьст гот:

— Мойя тоже падешь Астрахан, мойя не хочеш работай мойя хазен богатьй батир, много лошада, много верблйуд ест, мойя ничего нету. Пожалиста мойя возми тоже...

Мьн готе, wэки эw бьсэкьнэ һ'эта эз тем. Эз чумэ щэм һэвалэ хwэ. шевр бькьм. һэвалэ незики мэ бун, хэбэрдана мэ бьһистьбун. мьн кьр кö бежьм, чь калмык мьнр'а готьбу, бэри гьшка Михаил гот:

— һэвалэ Шамилов. эрһэдэ эм ви хwэр'а бьбьн, р'еда we кери мэ бе. Эз заньм нава калмыкада гэлэк к'эсиб һэнэ, эвана щэм дэwлэтийа хөламити дькьн, һ'але ван һ'алэки чэтьнэ. чава эw хwэ һатийэ, демэк р'астэ.

Вэгэр'ийамэ щэм кале, мьн гот:

— Эм һэр'ьн, һэвал.

Эм р'ек'этын. эв һэвалэ т'эзэ лэз дьчу, эм пер'а саскар нэдьбун, чьмкө эw чэнд р'ож бун эм р'е дьһатын, wэстийа бун. Хенжь we лэзбуне. эw дьчу, дора хwэ дьһер'и. шарна вэдгэр'ийа пьш хwэва дьһер'и, тэ дьго һивийа һьнака бу. Мэ фькар же кьрын. Мьн һ'эвэки хwэ эглэ кьр, незики Михаил бум. гөһе вида гот, wэки эw у чэнд һэвалэва һ'эвэки дури мэ бен. һаж хwэ һэбьн, т'ьвьнге ванэ һазьрбьн. Wa һ'эта сьбэ сафи бу, эм р'е дьһатын, калмык дора хwэ дьһер'и.

Wэхтэке кö сьбэ сафи бу, кале эм анинэ сэр голэкэ аве. голэ, эп'ещэ мэзын. Бьнийа голеда чекьрьбун қөни, ава голе қумеда к'езин дькьр. дьк'этэ ван қөнийа авэкэ зэлал т'эмьз. тэ дьгот һесра ч'э'ванэ. Эм р'уньштын бэр ван қөнийа у эw щара э'wльн бу, ван чэнд р'ожа эмэ р'еда бун, мэ сэр ч'э'ве хwэ шушт.

Һәвалә мәйи нәхвәш бәри гышка ав вәхар, чу феза мә вәләзийә. қәрәвһли ль мә дькър. Әм бәр аве р'уныштън. мьн нане һ'ышк жь т'орбе хвә дәрхьст, аведа нәрм дькър дьхарьн, мә т'ер тәштийә хвә хар.

Ль әзмана һәбун п'ълтед ә'вра серәк, тә дьгот коне к'очә-раньн. дури һәв данинә. Тә'ве дабу, әрд гәрм дькър.

Һәвалә кә т'әзә гһиштъбу мә, ша дьбу, хәбәр дьда, әви п'ак заньбу зьмане ног'айә. мьн же пьрси:

— Ле тә чьма мәр'а шәве дьне хәбәрнәда?...

— Әм тьрсийән. мә т'ьре һун мәрие хьрабийенә,— әви шаба мьн да.

Паше әви, мәр'а гәлә гһли кьрән дәрһәқа жийина мьләте калмька у ә'дәте ван. Наве ви мә нькарьбу п'ак һинбуна, мә бь готьна ви нав лекьр — Қадак. Қадаки незики пенщисали бу, мәрики қәпи зәп бу, дәстнә дьрежә ле бун, ләпе ви мина-ни ләпе шера бун, сәрики мәзьн ле бу, тә дьгот қәфе ви к'упә-ки тьршинейә данә сәр мьла. К'ьвш бу мәрики зә'фи қәват бу...

Р'ожа һ'әвта эваре. әви әм гһһандьнә бажаре Астрахане.

Незики пенщ километра жь бажаре Астрахане дуртьр пикет* сйари Әскәре сор р'асти мә һат. Мә ванр'а т'ариф кьр, әм к'инә, к'ода әме һәр'ьн у сәва чь, вана изна мә да, әм чун. Ньзам чәнд километра жи әм чун, әм р'асти гәлә әрәба һатьн, һур-муре вана намьле ван ль әрәба баркьри бу, жьн, зар'е ван пер'а бун. Меред нава әрәбада т'әвә бь сильһ' бун. Әм пе һ'әсийән, вәки әв һесире жь щәндрама у диwana Керенски дьр'әвьн. Вәхте дьбә чәтьни мер дьчьнә шер', пьшта Әскәре сор, паше диса тенә нав һесире хвә. мәзье ван жи һәбу, жь ван һатьбу бьжартьне...

Бажаре Астрахане тә дьгот һәр щие әскәрә. Чарьнкале бажер у нава бажер т'ьжи әскәр бу.

Ль сәр ч'әме Волгае у бә'ра Каспие гәмиед мәзьн у бьч'ук һәбун, сәр гышка т'оп қөрөмиш кьрьбун, т'опә һазьр бун ль дьжмьн хьстана.

Әм гышк тьштәки ә'щәбмайи ман, тә кә ль ви мәхлуқәте гьран. ви әскәри, ви һесири дьнһер'и, дәнг жь йәки нәдһат, нә минани һьнә мәринә бе һ'әсаб, к'ьвш бу һ'әмушк бь дистип-линәкә р'ьнд т'әшкил кьрьбун.

* Пикет — қәрәвһле әскәрие.

Эм кӧ һатнэ п'эр'е бажер тэриэ ьди э'рд һылч'ни бу, ле мэр'в һе дьһатнэ к'эвше, қэрэшьла эм гьрт'н. Мэ ванр'а гьли кьр, вэки эм партизаньн. вэки эме һэр'нэ щэм һэвалэ Киров. эм к'аг'эзе тиньн, мэ гот, нэгот нэбу тыштэки, чарнкали мэ гьрт'н. сил'һ'е мэ жь мэ стэндьн у эм бьрнэ щэм қӧмандаре хвэ.

Эскэрэки гьран дора мэ гьрт'бу. бэре т'эвьнга мэда кьр'бун, эм нава бажерда дьбьр'н, һэвалед мьн бэр хвэ дьк'э-т'н, бьлэ-бьла ван бу. Вэхте эм һатнэ щэм қӧмандаре ван. эви һедика. бь һӧрмэт, жь мэ пьрсн, мэ т'эмам шир'а гьли кьр, паше қӧмандар бэре хвэ мында кьр, гот:

— К'а нама Киров бьдэ мьн.

— Һэвалэ қӧмандар, тӧ хвэ дистиплна эскэриэ зани, чава эз наме бьдмэ тэ? Нэ қӧмандаре мьн гот'яэ мьн, вэки эз наме бьдмэ дәсте һэвалэ Киров. тӧ сэре мьн жи жеки, эз наме над-мэ тэ...

Қӧмандар бьн лева к'эниһа, дэрк'эт, чу, эм ман у эскэре дора мэ, лэ'эке шунда гази мэ кьр'н, эм кьр'нэ автомобилэкэ мэзьн. дӧ эскэрава у эм бьр'чэ щэм Киров. ле калмыке һэвалэ мэ щэм хвэ һьшт'н.

Паше һэвалэ мьн гэлэ щара дьк'эниан, дьгот'н чава эз зари бубум бэр қӧмандар у чава мьн гот, вэки сэре мьн же-кьн, эз наме надмэ вэ.

Ьди эп'ещэ жь шэве чубу. Шэвэкэ сайн бу, ль э'змана т'ьжи стэйр бун. тэ дьгот'н шэве ль э'змана һэвқас стэйр-һэбун. чьқас мьн э'мьре хвэда һе нэдит'бун. Жь бэ'ре шэвқа прожектора* давитэ мэ, тэ дьгот'н эвана жи заньбун эм мэр'и-нэ дэрэкэнэ, һат'нэ. ль мэ дьнһер'ьн. паше ньшкева ведьси-һан, дьбу тэ'ри.

Р'еда щара пикета пеши мэ дьбьр'ин, эм дьданэ сэкьнан-дье. ле қӧмандаре кӧ эм дьбьр'н жь автомобиле дэрк'эт-ванр'а һедика хэбэр дьда, изна мэ дьдан, эм дьчун...

Ньшкева һатнэ нава к'ома мэр'ийа. Эв мэр'и эскэр бу, ньзам к'ӧда ше бьчуна. зу-зу к'аре чуйине дькьр'н. Һэр тыш-тэки эз у һэвалава э'щербмай дьман:

Эв мэхлүқэт г'эв. эв бажаре мэзьн у эв эскэре һ'эземэти, мэр'в т'ьре соз дабунэ 'һэвдӧ, вэки һэвр'а хэбэр нэдьн, чь дь-

* Прожектор — шэвқэ, к'и али бавежэ, дьбинэ чь һэйэ ль ведэре.

жърын, кэр'э-кэр' дькьрын, һьмманги п'ьстэ-п'ьста ван бу, һәр шарна дьһат дэнге һ'окме қомандара, әв жи диса һеди.

Әм незикки ханики сәқат бун. Дора ви хани қарәвъл сәкьни бун, әскәр жи һәбу...

Вьра пеши автомобиля мә диса гьртън, әм данә сәкьнандьне, қомандаре мәр'а дьһат. диса жь машине пәйа бу, чу. Жь хәбәр дана әскәре кә дора мә гьртъбу, мьн бьһист. вәки п'алад бажаре Астрахане бь дьле хвә дә'в кьрбун, вәки силһ'а бьднә ван, вәки әв һәр'нә пышта болшевика, пышта диwana совете у әв йәк һәвалә Киров қәбул кьрбу, һ'окм кьрбу, силһ' ль ван п'ала бәла кьрбу.

Ньзам жь алие бә'ре бу йане алики дьне бу, дьһат дэнге т'опа, хьминийа гөлле т'вьнга у гөлләвежа бун (пулемйота).

Қомандар һат, әм жь автомобиле пәйа кьрын, бьрынә ви хани.

Бь нәрдәванар'а әм чунә қате дөда. От'аха кә әм һатне, се ләмп'е мәзынә нәвте ведьк'этын. От'ахәкә зә'фә мәзынә фьрәбу. Ль бәр диwара сәр т'әхте ч'ук дани бун қарәфате мәрпийа, е кә чекьрбун жь кәвьре мәрмер. От'ахә т'ьжи к'өрсие р'уньштандьне бун, әв к'өрсие т'әвә бь қәдифе к'әски хас һатьбуно нәқьшандьне, бь дәм у дэзге хени. диwаред ньқьшанди. п'әргәла we мале к'өвш дькьр, вәки әв маләкә зә'фә дәвләти буйә.

Орт'а от'ахе т'әхтәки мәзыни гьловәр' һәбу. Дора т'әхтә р'уньштьбун қомандаред әскәр, т'әвә бь маузер, шур у қьрме нәган к'еләка wана дардакьрибун, һьнәкә палтое қанши р'индә ле буң, ль сәр т'әхтә р'ахьстьбун хәритәкә мәзын у к'аг'әз һәбун, ль сәр диwер хәритәкә мәзын дарда кьрибун. Бәр хәрите сәкьни бу марики бәжи орт'ә, р'әнгәки бәшәрхwәш ле бу, пенщәкәки хьлмәти әскәрие ле бу, сапокнә салдата мәзынә льнгада бун, к'өвш бу, вәки сапокә һ'әвәки хэвьн бун. Әв мәррьк ньзам қәләм бу дестда йан дарьк бу, ль р'уе хәрите дьбьр, дани, тьштәк wанр'а дьгот, тә'риф дькьр. Паше чава әйан бу, әв мари Киров хвә-ха бу.

Феза гьшка р'уньштьбу марики к'ынше бажарвание ле бу, нә к'ынше әскәрие бу, сьмелнә дьреж у р'уе ви һәбун, т'еле спи к'этьбу сурәте ви...

Әм сәкьни бун сьвдәрәкә тә'ри, дәри вәкьри бу, пешийа мьн сәкьни бу, қомандаре кә әм ани бун, әзи пыш ви бум.

гышк мьнва п'ак дõхане бун Эм сакьнин һ'эта һавале Киров
дакладда хвэ к'õта бькэ...

Вэхте эм незики һавале Киров бун, эви бь бэшэрэкэ
хвэш ль мэ т'эва ньһер'и. Бь хэбэра вийэ э'вльнэ ширнва,
минани бавэки кõр'е хвэ т'эзэ бьбинэ, мэ же һ'ыз кьр.

— Дэ бежьн, һун чава һатьн? Вэ гэлэ чэтьни р'еда дит?
Эви жь мэ пьрси. Мэ шаба ви да: „бэле һавале Киров, нэ бе
чэтьни бу“.— паше мьн дэст бьрэ п'ашла хвэ намэ дэрхьст.
Эв чэнд р'ож бун пакета наме п'ашла мьнда қэрч'ыми бу мьн
кõ дэрхьст тэ дьгот п'инэкэ.

Намэ жь дэст мьн гьрт, вэкр хвэнд, паше жь мэ пьрс-
пьрсйар кьрн:

— Һун чьқас мэринэ? Һунэ сйарьн йан пэйанэ? Қõманда-
ре вэ чава мэрийэ? Чь сильһ'е вэ һэйэ? Чава эһли р'ь'ат
ль вэ дьнһер'э? Партизан хьрабие гõндийар'а накьн?

Паше ва дэнгэки бльнд гот:

Қõмандаре вэ ньвисийэ, эм к'õда һэр'ьн? Шикида нэчьн,
ль ведэре бьн, р'йа машине хьраб кьн, нәһельн дьжмьн пышта
хвэ р'асткэ. Ван р'ожа эзе кõмэке бьдмэ вэ...

Мэ жер'а гьли кьр дэрһэқа гõллэкрьна гõндийа, дэрһэқа
дараг'ашеда мэ гот, вэки мэхлүдэт ве диwana ван қэ һ'ыз
накэ. Мэ гот, р'ож бь р'ож мэри дьр'эвьн, тенэ щэм мэ, хвэ
дьнвисьн партизан. Вэхте мэ кõ гот, йэки т'эзэһати мэр'анэ,
һавале Киров эм һьштьн, дэстбь пьрс-пьрсйара жь ви кьр.

Гэрэке эз бежьм, вэки һавале Киров гьликида жь мэ нэ-
р'ази бу, чьмкõ мэ нькарьбу бьгота эм чьқасьн. ль намеда жи
нәнвьиси бу...

— Һавале Шамилов, дэ бежэ, һун чьқасьн?.... Һ'эзар мер,
йане пенщсьд мер һэнэ?— Киров жь мьн дьпьрси.

Мьн нькарьбу бьгота т'эмаийа мэ чьқасэ, һэр мьн дьгот:

— Эмэ зэ'фьн, һ'эзари зедэтьры.— Паше мьн го:

— Һавале Киров, нэ һэрр'о дьр'эвьн тен, эм зедэ дьбьн.
Бэ'са хэбэре иро һ'эзар мерэ, дõ-се р'ожа шунда дьһа зедэ
дьбэ. Нэ иро һ'эвт р'ожэ эм р'е тен!...

Паше диса мэ жер'а гьли кьр, у ава эм сэре р'йа, зэг'ира
эскэре ви, силһ'е ви бэла дькьн, чава дõ щара мэ р'е хьраб
кьр у эшалоне эскэре ви сэр р'йа машинэда вэлгэр'анд, т'эв
қыр' бу, йэк сьламэт нэма, чава мэ щарэке бажаре Қьзлэре
зэвт кьр, же стэнд у се р'ожа теда ман...

Һәвалә Киров к'әфхвәш дьбу, дьк'әнийә, дьгот:

— Ә'фәрәм, ә'фәрәм партизанед мә дәләл, лехьн, нәһельн әв р'һ'әт бьсәкьнә. Жь бажаре Тулае бәри ван данә һ'әта бажаре Харкове һатьнә, һәвалә Ленин жь мьнр'а нъвисийә жь бажаре Харкове жи дьр'әвә әскәре қазах.

Паше һәвалә Киров сәрда зедә кьр, гот:

— Бежнә һәвалед хвә, вәки һьндьк ма, әм бәри вандьн. Жь вәлате хвә вана дәрхьн, диwana п'ала у гөндийә т'ө щари нае алт'кьрне.

Паше һ'өкөм кьр: сил'е мә бьднә мә, мә бьбьн һ'ьмамер'а к'ьнше мә бөгөһезьн у ши бькьн, харьне бьднә мә...

Әм гәрәке р'ожтьра дьне эваре бьһатана, мә же шаба наме бьстәнда. Чь кө һ'өкөм кьрьбу һәвалә Киров дәрһәқа мәда, т'әв қәдандьн...

Әм бьрнә ханманәки фьрэйи т'әмьз, харьн данә мә. Пәй һ'ьмамер'а әм к'әтнә хәва ширьн. Р'ожтьра дьне әм һ'ьшйар бун, эмәке майи һазьр бу, мә нан хар, диса к'әтнә хәве. Әмә зә'фә вәстийайи бун, мә қә һьзан бу чава зузукава әм хәвр'а дьчун.

Эваре әз һ'ьшйар бум, дәрк'әтмә дәрва. Бажаре Астрахане гьмин же дьһат. Ль р'әнге бажарванийар'а к'ьвш бу, вәки т'әв сәкьни бун сәр we фькре: сәре хвә жи бьдьн, сәре к'өл-фәте хвә жи бьдьн, һәр алт'кьн дьжмьн.

Жьн, зар' р'әсти мьн һатьн, тә дьгот әв жи сәр we фькьренә: алт'кьн дьжмьн...

Незик бу чуйина мә щәм Киров. Баранәкә сьвьк бари, жь бә'ре ба һат, бу сәрмакә эп'ещә.

Әскәрәки бәжнбьльнд, чарьнкали бәжна ви ашьрме фь-шәка гьредаийи, қьрмәкә к'еләкеда дардакьри бу, һат пәй мә. Әм чунә щәм һәвалә Киров.

Ль щәм һәвалә Киров we р'өже т'оп бубун забытед әскәре бә'ре. Ль к'өнше р'әсте р'уньшьтбу жьнәк сәр машине һ'өкөм дьнвиси. Қөмандарәки ордие һәвалә Кировр'а хәбәр дьда: дә'ва т'опа дькьр у зине һәспе сйари дьхвәст.

Ищар нава р'өже мә п'ак дит диндара һәвалә Киров. Дә-ве ви бь к'ән, һ'өбәкә ширьнә ле, дьһа ль мә хвәш һат. Нези-ки мә бу, гот.

— Һун п'ак р'һ'әт бун? П'ак мьқати вә бун? Мә шаба ви да:

Бәле һәвалә Киров, әм зә'ф р'азинә. п'ак мьқати мә бун у әм р'ьнд жи р'ьһ'әт бун. Һәма ведәре силһ'е мэйә жь мә стәнди, анин, данә мә.

Һәвалә Киров намә дьрежи мьн кьр, диса гот:

Нәсәкьнһь, лехьн, һ'әта вә те, Һәса бькьн, вәки дьжмьн п'әжмурдә бьбә, һьзанбә чь бькә у жь к'идәре зьраре бьһнижә ви, әзе ван р'ожа к'омәке бьдмә вә.

Паше әме дәқәке сәкьни, к'әтә мьтала у пьрси:

— Қә һәвалә Гикало* чь дькә? П'әвгьредана вә шир'а һәйә?

Мә шаба ви да, вәки мә бьһистийә. әв ль Даг'стане шәр' дькә, ле п'әвгьредана мә һәвр'а т'өнә.— Намә кә да мьн, кьрбун портфеләкә қайиши, һәвалә Киров гот:

— Әви портфели бьди қөмандаре вә. һәв. Лопатин, бежи һәвалә Киров бь дәсте хвә һәдайн жер'а шандийә.

Паше дәст кьрә дәсте мә т'әва, дәбхатьри да мә...

Мә лавакьр, вәки калмык бьднә мә, чава бәләд. Забытәки р'әх һәв. Киров сәкьнибу, гот:

— Архайиньбьн, бәләдәки жь ви четьр һәйә, вә вәр'а бе. Әм диса чунә от'аха хвә, шива мә һазьр бу, мә шива хвә харьн, к'әтнә нава шийа. Һәр кәс мәт'һ'е һәвалә Киров дьда, һәр кәс жь мә дьдит әв тьште п'ак, е кә т'өнә шәм һ'әму кәси... һәвала дор нәдьда һәвдө, һәр кәси гьли дькьр, чава хәлқә дора хвәр'а хәбәр дьда. Паше мә хәбәрда дәрһәқә бажаре Астрахане.

Мә һәвала бәр ч'ә'ве хвә дит, вәки әв дисциплина, әв қанун, әв һәрәк'әта алт'кьрьна дьжмьн — әв т'әв бь һ'өнөре һәвалә С. М. Кировә. Мә гәлә хәбәрда у һьзам чава хәвр'а чун...

Шәв, һьзам чь вәхт бу, дө мәрйя әм жь хәве р'акьрьн. Бәр ч'ьрусийа ч'ьре р'әнге ван п'ак нәдьһатьнә ханекьрьне. Йәк жь ван к'өвшу бу забытә, чьмкө ч'әк у силһ'е ви е забыта бу, ле е майин әскәр бу. Е забыт һ'өкөм кьр, вәки әм р'абьн. зу к'ьнше хвә хвәкьн у р'ек'өвьн. Әм һәвр'а р'абун, к'ьнше хвә хвәкьрьн. Һәвалә мә Кирил, е кә бек'еф бу, лава кьр, вәки ви вьра бьһельн, чьмкө нәхвәшә. Мә гьшка т'әстиқ кьр, вәки р'астә, нәхвәшә. Мьн жи чава мәзьне ван, гот:

* Гикало — наве қөмандаре партизанайә. Сала 1919-а әви жи Даг'стане шәр' дькьр.

— Вәки әв жи бе әз набьм, р'еда нькарә саскарбә, р'е т'ъжи дьжмьнә, қачахьн, дьбәк щина әм шәр'кьн. Әв забьт һ'әвәки сәкьни, дөшөрмиш бу, паше гот.

— П'ак, бьра бьминә, вәки өсанә.

We сьһ'әте нан анин бәла кьрын, һәр йәки жь мә нане хвә кьрә т'орба, т'орбе хвә да пышта хвә у әм р'ек'әтын.

Пешие дьчу забьт, мә дабу пәй ви.

Wәхте әм бажер дәрк'әтын, к'әтынә фьреқәтие, забьт сәкьни, гот.

— Әва бәләде вә, әве вә р'йа к'әсәр'а бьбә һ'әта ниве р'е, паше we вәгәр'ә. Дә ог'ьрбә вәр'а, вәгәр'ийа, чу, тәриеда бәр ч'ә'ве мә өндабу.

Чьқас пикет у қәрәшьле дора бажер һәбун, әм же дәр-баз бубун, ьди әм сәрфьнйаз дьчун пәй бәләде хвә. Ле шәвә-р'әшәкә өса бу, мә һәвдө нәдьдит, мьле мә ль һәвдө дьк'әт, йане шәлпинийа льнга дьһат, мә т'ьхмин дькьр, вәки мәрн р'әх мәда те. Әмре хвәда әз р'енщбәриеда у партизаннеда гәлә шәва чөле мабум, ле шәвәр'әца өса мьн һе нәдотьбу.

Мә жь бәләде хвә пьрси: гәло, чьма өса шәвәр'әшә? Әви мәр'а шьроқьр, вәки ль вьра к'еләка бәрейә, чәнг гьртийә, һьм жи шәвә. Вәки нава р'өже жи думана бәре дьк'әвә, мәрвь дө гава һәвдө набинә...

К'әтә бьрусна сьбе. Р'окә нә п'ак бу, мьж у думан бу, баран жи пер'а дьһат. Әм һеди шьвәр'еда дьчун, льнге мә һ'әта гузәка қумеда дьчу хваре. Wәхте сьбә лап сафи бу, мьн ле ньһер'и сәр ч'ә'ве бәләде мә минани е калкька бу, хортәки незики биет у пенщ сали бу, ле урьси п'ак, зәлал хәбәрдьда, мәрвь ньзаньбу нә урьсә. Мьн же пьрси:

— Һәвал бьбахшин, тә чь мьләти, урьси, йан на?

Әви шаба мьн да.

— Баве мьн калмькә, мә'сигьрә, ле дийа мьн урьсә. Баве мьн зуда мьрийә. Әз у дийа мьн бунә мә'сигьр, мә мә'си дьгьрт'ын шәм дәвләтийа, дийа мьн нәхвәш к'әт, бавийә, әва чар салә әз мә'сигьрьм...

Әв се р'өж бун, әм р'е дьһатын, ле әм ақас нәвәстийан, чьқас р'өжед ә'вльн, вәхте әм бәрбь Астрахане дьһатын. Һәвала гот, вәки хамийа мә шкәстийә, лома жи әм наһәстьн.

Әв шьвәр'ийа кә әм теда дьһатын, шарна өнда дьбу, шарна диса дәрдьк'әт. Мә жь бәләде хвә: Коля, пьрси:

— Чьма эва р'йа онда дьбэ?

— Эва р'йа.— Колйа гот,— р'асти бежъм, нызам урьси чава дьбежън, бь зьмане мэ. калмыка, дьбен „бурхан“, бае бэре те. вэхте эв ба р'адьбэ, цуме р'адькэ, дьбэ мьж у думан. дькэ тэри- тэристан: т'ө мэри, т'ө карван бэр we багэра цуме тэйамиш набэ, т'эв қыр'дьбън, а ви чахи минани вэхте бэрф дьк'эвэ, р'е т'ьжи дькэ.

Р'ожтьра дьне һ'эта нивро эм чун, нышкева Колйа сэкъни, гот:

— Эз ьди наем, цум к'өта бу... Ль вьр wa, щие ног'айанэ, ьди гонде ван пешийа wэ һэнэ. хун карьн сэрфънийаз, т'эне һэр'ьн.

Эви дэсте хwэ дьреж кьр, р'йа мэ нишани мэ да.

— Ле т'өе чава т'эне һэр'и.— һэвалэки мэ же пьрси.

— Дэрһақа мьн архайни бьн, эзе бэри wэ бемэ Астрахане, һ'эта хун бьгһижнэ ера хwэ.

Мэ т'эва дэст дае, р'аз'льхи да Колйа. дэ бьхатьре хwэ же хwэст у р'ек'этьн.

Эм һеди у кэр' дьчун. тэ дьгот мэ э'зизе дьле хwэ онда кьр'ьбу. Колйа р'асти жи эв чэнд р'ож бун һэвалтийа р'еда, мэ же һ'эз кьр. Көр'эки мьлуки ақьл у хунширьн. Эм щарна дьсэкънин, дина мэ ле бу, һ'эта Колйа чу бэр ч'э'ве мэ қ'ольби. Паше эм р'ек'этьн чун.

Һ'эта тэри к'этэ э'рде эм дьчун, қэ т'ө шаргэ. йане кэндалэк р'асти мэ нэһат, wэки эм теда сьт'ар бьбьн һ'эта сьбе. Эмэ мэщбур бун һэма ль бэсте бьмана. Шэвэкэ сафи бу, э'з'мани т'ьжи стэйр бун, баки сар дьһат. Э'рди сар бу, мэрвь нькарьбу нэ вэлэзийа, нэ жи р'уньшта. Бона сэрме ч'арнэ-ч'ари эм we шэве қэ нэсэкънин, һ'эта сьбе эм р'е дьһатън. минани мэрне сэрхwэш ви али, ви али дьһ'эжийан...

Wэхте тэ'ве да, һэwa хwэш бу, нэвалэк к'этэ пешийа мэ. эм нэваледа р'уньштън, дэст хwэда хэвр'а чун. Эм к'ө һ'эш-йар бун. ьди э'срэкэ дэрэнги бу, мэ һ'эвэ нан хар, у эм диса р'ек'этьн.

Эw д'ө р'ож бун һэwa хwэш бу, тэ'ве дьда, эм гэрм дьбун, ле шэвэ ьди сар бун...

Пьш г'өжмэки* мэзьнва, кэри сэе г'өрех хwэ авитнэ мэ.

* Ль ве бэста Каспие щарна р'асти мервь тен г'өжмэ, минани ч'ийа, ле бьч'укън.

дора мæ гьртън, нæдъһыштън эм жь ши былпътън. Һæвалæки мæ т'ъввънг стое хвæда ани, вæки ль сахæ, мьн нæһышт, готæ ван:

— Вьра к'ъвшæ кæре пез ханæ, нæ кæрикæ жи, к'ъвшæ чæнд кæрие пезън.

Һæвалæк к'æнийа, ва бь қәрф гот:

— Һьла бьһер' Шамилов чь вьр'а дькæ, тое к'ода занн, вæки кæред пез вьра ханæ?

Мьн дæнге хвæ нæкьр. Эм вæстийа бун, ансах хæврезр'а дьчун, са мæщал нæдыда мæ эм хæр'ън. Эм кoe дæрк'æтнæ сæре ви гoeмæйи, пеш мæва дæрк'æт бæстæкæ р'æстæ дуз, ль бæсте незики шæш-һ'æвт кæре пез дьч'ерийан, к'елæка хæр кæрæки пез вөгьртъбун чæдред мæзынæ æскæрие, бона шьвана, вæки зьвстане чæдрæ гæрм бьн, анибун кoeлавкьрьбун. Кæрки пез æ'йни хвæ дабу ви гoeмæ кoe эм дæрк'æтбунæ сери. Ван са мæщал ль мæ бьр'и бун, хвæ давитнæ мæ, ле, ле бун эм жь хæв бæла кьрына. Шьване ви кæре пези ль гoeмæ (бьнæт'ара мæ) хвæ лæзанд, вæки бæри садæ.

Мьн готæ хæвалæ хвæ: эм р'унин, вæки сæ жь мæ вөгæр'ън, шьван жи бькарбьн ван са жь мæ дурхьн...

Эм р'уньштън, сэйала дора мæ гьртъбун, к'æтън, шьван, кoe незики мæ бу, сæе кæре башқæ чун, ман хæрсæ сæ, хæвалæ мьн æ'щæбмайи ман у жь мьн льрсин:

— Шамилов, тæ чæва заньбу, вæки ль вьра пæз хæйæ у чæнд кæрын.

Мьн щæба ван да, вæки æз у бавæ хвæ хæрсал шьван у гаванæ хæлқæ бунæ, лома жи мьн заньбу æв йæк...

Шьван кoe хат, дур сæкьни у жь мæ льрси: „хун к'иннæ, чь дьхвæзын?“— Мьн қæ нæһышт хæвалæ мьн дæвæ хвæ вæкьн, хæ-бæрдьн, бæри ван мьн гот:

— Қөрба, тое жь мæ нæтырсæ, эм нæ жь ван мæрийанæ, вæки хун жь мæ бьтырсън... Хæрке тое щæмери у р'æсти жи шьвани, хьнæ гошти мæр'а бьқæлинæ, аг'е тæ дæнге хвæ тæр'а накæ сæва кoeлæкæке, хæдæ вæ кoeлæке чь хæжайæ æмæ бьдън...

Шьван х'æвæки кæр' бу, доешөрмиш бу, гот:

— На, аг'е мьн дæнге хвæ накæ... Гоште мæйи т'æзæ хæйæ, вæки æз биньм, хунæ чьда бьқæлиньн, фьрақа вæ хæйæ.

Мьн готæ:

— Әмæ ль вьр р'унин, бьра дуажое тæ мьқати кæре пезбæ, тое хвæха қæлие бьқæлинæ, ле тое чæва шьвани, вæки нькарн

чэнд мевана нан у авки. Қөрба эз хвә шьван бум, эз п'ак заньм әдәте шьвана.— Шьван к'анийа, гази мә кър, вәки әм һәр'ын чадре.

Мьн готе. „Р'йа мә дурә, лома әм нькар'ын бенә чадьре. әм ит'маз дьк'ын қәлие бинә вьра, вәки әм бьхөн“. Шьван фитандә са. гази ван кър, чу. Са да пәй шьвен. чун.

Қә 15-20 дәқә нәк'шанд, мә ньһер'и шьван жь чадре дәрк'әт, бәрошәкә эп'ещә мәзынә дәстада бәрбь мә те. Мьн готә һәвала:

— Һун гошт бьхөн. әзе қәста дәставе һәр'ым дур бьсәк'ньм, вәки ньшкева мә нәгьрын. К'е занә әв шьван к'инә. У нә бе сил'һ'ын жи, вәки мәр'ыв һаж хвә һәбә, нә хьрабә. ле һәма кә вә нан т'ер хар. йәк жь вә бьра бе дәвса мьн. лаше әзе бем нан бьхөм.

Һәвала гәлие мьн р'азн бун, Михаил жи. қәбул кър, гот: „Шамилов р'аст дьбежә. әм гәрәке хвә сәп'ә бьк'ын ль вьра“. Шьван кә һат эп'ещә незик бу, эз жь щие хвә р'абум у қәста дәставе чум.Әви кьрә газн:

— Вәрә қәлие бьхвә, қәлия мә һазьр һәбу, тәе к'ода һәр'и?

Мьн щаба ви да. вәки әзе ньна бем. бьра һәвал бьхөн у хвә жи дурк'әт'ым...

Шьван жи ит'бара хвә мә нәдани, хвә сәп'ә дькьр, бәрош незики сәд метри жь һәвале мьн дур дани ә'рде, гот:

— Вәр'ын бьб'ын, бьрано. бьхөн ль вә ә'фийатбә.— хвә жи лашда чу, дурк'әт.

Һәвалед мьн минани гөрәд п'әр'анә дора бәроше щьвийан. Әз жи бь шьвен'ра к'әтмә пәй пьрс-пьрсийара:

— Әва кәрәд пез е мәрикинә?

— Бәле,— шьван гот.— Һ'әта ч'ә'в дьбьр'ә. әв кәрәд пез е аг'е мәнә, е мәрикинә,— әви зедә кър, гот.— тә зани чәнд Һ'әзар пәз кәрикида нькар'ын бьч'ер'ын. А кәрә һан,— дәсте хвә дьреж кьр.нишани мьн да.— кавьр'ын, кәрә һан мие зайинә, кәрә һан бәрдирын, кәрә һан һогәч'ын, кәрә һан бәрхе псал'ын, ле әв кәрә һани дур дьч'ерә гәрәке исал хәрид кьр'на (бьфротана). к'ода бьфрошә? К'е бьк'ьр'ә? Анцах аг'е мә сәре хвә хвәй дькә жь р'евол'йусе, хвә вәшерә... Һьнәк жь шьване мә р'әвин, чунә мале хвә, әм һьндьк шьван манә. пәзи гьранә, пе нькар'ын зьвьстане әм қә ньзан'ын чава бьк'ын. Сәрда жи

мэ бһистийә незики бажаре „Черни Йар“ партизан дәр-к'әтһнә. дьбен нава гола қамишданә у һ'әзәкаданә, әм қә һь-занһн чава бькһн, дьтһрсһн...

— Һун чьма партизана дьтһрсһн?— Мьн же пьрси,— партизан т'о щари дәст наднә батрака, батрак дәстәбраке мәнә-нә әм бона ван шәр' дькһн...

Әви тьштәк нәгот, ва ль мьн һьһер'и, кәр' бу. Һәвал жь бәроше дур к'әтһн. әз һатьм қәлие бьхөм, шьван һат щәм мьн р'уһьшт. Мьн жер'а гот:

— Чьма сәва мале дәвләтийа р'ожед ва чәтнайе дьк'ь-шинһн? Р'о һ'әта эваре ль холе бәр баране, тәйроке, у шьло-п'е, ле зьвьстане шьванед бәләнгаз сьбе һ'әта эваре бәр ба-гәре. Әз п'ак заньм. вәхте бәрфа к'ур дьк'әвә, шьван бәрфе бер дькһн, вәки пәз т'ер бьхвә. Қөрба, әз п'ак заньм...

Паше шьвен дәст пе кьр, гот:

— Әзе зуда дәрк'әтама. бьчума, ле әва чәнд салә, мьн һәфе хвә нәстәндийә. аг'е мьн, вәхте әз бә'са һәд дькьм, р'ож бь р'ож пашда дьхә. Незики чьл-пенши пәзе мьни сәрә. Хен-жь we йәке: дьбен диса диwana ван р'уһьштийә, әз дьтһрсьм һәр'ьм. һәфе мьне өндабә. Аг'е мә чуйә мала хвә бажаре Ставрополе.

Мә һьнәки дьн жи хәбәрда, әз р'абум мә п'әрә дае. ле әви һьлнәда, мә дә бьхатри же хвәст. р'азльхи дае у р'ек'әтһн.

Р'о ьди жь нивро дагәр'ийабу. Мә т'ер гошт харьбу, әм сьвьк р'е дьчун. Михаил мәр'а гьли кьр, вәки р'евкома Став-рополе гәләки ль ван кәра дьгәр'ийа, ле һькарьбу бьдита, әм чәнд щара һатһн. әви пәзе хвә вәдьшарт, әм сәр вәнәдьбуи. һьзам к'өда дьбьр. Бәста Каспие кәс һьзанә чәнд сәд километ-рә. мәрвь бь мәһа һәр'ә, хьлаз набә...

Михаил ван щийа р'ьнд бәләд бу, вәгәр'андьне. р'йа мә қә к'әрхана хве нәк'әт, әм алики дьһер'а һатһн.

Щие мә партизана незик бубу. Р'оже әм әшкәла дьһатһь-мә ьди хвә вәнәдьшарт. Ль дәсте ч'әпе дур дөхеньбу гөндә-ки ног'айә, хание wana жь һ'әр'ие һатьбунә чекьрьне, қә да-рәк ле шин нәдьбу.

Пешийа мә голәк дәрк'әт, чарьнкали голе қамушәки сьх шин дьбу, алики голе бьнд бу, пәзи ле мәг'әл бу. К'ьвш бу. вәки пәз жь шәвч'ере һатьбу.

Шэм we голе эм р'уныштън, р'ьн'эт бун. Әw сездә р'ож бун эмә р'еда бун. we р'йа дурә қумә, қумьстан эм ьди жь һ'ал к'этьбун. лынге мә бубунә бьрин, щина лынге мә қальши бун, хун же дьк'ышийа. щина жи шәрьми бун, бубунә авлданг. Мә сапоке хвә эхьстън, лынге хвә шуштън.

Феза мәда кәвьрәк һәбу, һьнда wи кәвьри бьзьнәк мәг'әл һатъбу, карәкә we бьзьне бәр бу. Карьке хвәр'а дьлист, қө-лоз дьбу, дьчу жь мака хвә дур дьк'әт, диса қөлоз дьбу, дьһат. дьгьһиштә мака хвә. Әм жь аве дәрк'әтън, р'уныштъбун, р'ь-һ'әт дьбун. Щарәке әw карьк эп'ещә дурк'әт, ньшкева хөши-ник һат, мә дора хвә ньһер'и, тәйрәки п'әр'анә жорда хвә хөрүши каре кьр, кар кьрә нав п'әнше хвә, қөлоз бу һәwa. Бу кастинийа са, қуртинийа шьван. ле тәйр чу. Бьзьна һ'әй-ван жи хвә авитә щие каре, ле кар ьди т'өнәбу. Шьвен пәзе хвә р'акьр, чу. Әw бьзьна һ'әйван вәгәр'ийа; дьһатә бәр ке-вьр, мькә-мька we бу, дор хвә дьнеһр'и. ль мә дьнһер'и, диса дьр'әви, дьчу, гһиштә кәре пез....

Әм шәвәкә дьн жи ль чоле р'азан, ле әw чь р'азан бу, сәрме нәһьшт әм ч'ә'ве хвә бьднә һәвдб, мә к'урма эгьр жи дани бу, ле диса сәрма дькьр...

Р'ожтьра дьне һе нивро нәбубу, әм гһиштнә һьнда һ'оль-кед хвә. Әм кә незики қамуш бун әскәрәки пикете мә жь нав қамуш дәрк'әт. т'вьнг дьрежи мә кьр, гот:

— Т'әслим, жь щи нәләқьн. Әзе wә бьшәwьтиньм.. Т'вьнг дьрежи мә кьрбу, ле-ле бу әм бөкөштана. Мә т'әва һәвр'а гот, wәки әм партизаньн, жь әскәре wаньн, әwi қә гөһ нәдыда мә, әмә мәщбур бун бьсәкьньн. Әw әскәрәки т'әзә бу, нә мә әw нас дькьр, нә әwi әм нас дькьрьн. К'ьвш бу әскәрәки ьди ә'мьр бу, незики чьл сали бу, қөльхдарәки мьт'им бу. Әм эме дө сәһ'әта ль wedәре сәкьнин һ'әта щаб данә қөмандаре мә, һәвале Лопатин. Қөмандаре мә кә һат, бь қануна әскәр мьн т'әлим гьрт, гот:

— һәвале қөмандар, изне бьдә, әз бежьм. Әм бь һ'өкөме тә чунә Астрахане щәм һәвале Киров у вәгәр'ийан. һатьн.

Әwi готә мьн: „Дәстур“...

Паше готә мьн: ле к'ане һәваләки wә кемә, чь қәwмийә?

Мә т'әва щаба wи да, wәки Кирил һе жь вьра кә әм чун,

* Дәстур — бь қануна әскәр, урьси дьбен „вольно“.

р'ева сьст бу, аншах р'ева дьчу, мэр'а саскар нэдьбу. Сьламәти гһиштә ведәре у лава кьр, қōмандара ведәре һышт.

Әм кō һатнә штабе, мә йәко- йәко гьликьр, чава чун, чава һәвалә Қиров дит, әви чь т'әми да мә. Паше мьн портфел дәрхьст, дьрежи һәвалә Лопатин кьр, гот:

— Әва портфела һәвалә Сергей Миронович Киров жь тәр'а һәдаи шандийә, нама ви жи ви чәлтәйиданә...

Мьн щара дōда һәвалә Киров дит бажаре Бәк'уе сала 1920 бу, ль театра бь наве Нариман Наримановда, вәхте мә алт' кьр'бу банда мусафата ль бажаре Гәншае (нһна наве ви бажари Кировабадә). Чәнд щара мьн әв дит ль Ленинграде.

Щара лапә пашьн мьн дит Сергей Миронович Киров сала 1933 бу, бьнаре. Әз чумә шәм ви дәрһәқа шаһьлед мә кōрманща е кō һиндьбун ль Ленинграде, ль института Р'оһьлате, йа мләте бьч'ук.

ВӘГӘР'АНДЬНА ЛЬ ВӘЛЕТ

Шәр'е бажарвание әв, чәнд сал бун әз қәтандьбум жь кōрманщед мә совете, жь вәт'әне мьн, щие кō мьн дәрбаз кьр зар'отийа хвә. Һәр сала 1924 Партия комунистие әз шандмә Әрмәнистане, бона хәбата нава кōрманща. Коммәрк'әзийя Партия комунистиейә (болшевика) Әрмәнистане әз к'әвшкьр'ьм т'әлимачtie Мәрк'әзкоме, вәки бьхәбьт'ьм нава кōрманща. Ль органе советеда һәбун гәлә бәг, аг'а у кулак, т'әсила-тийа ван сәр хәбатчtie к'өрда һәбу, әвана бь дәлк'бази диса дьметьн хуна гōндийа. Дьстәндьн р'өшәт у п'ешк'еше бәгтtie. У нәдһьшт, вәки гōндик дәнге хвә бькә, йане һәр'ә диwana Совете.

Ле гәрәке әз бежьм, вәхте әз һатьм жь қөрбәтtie, чь әшқәке мьн зозан дитьн... конед кōрманща обә-обә дани бун, мала кон вәгьрт'ьбун бь чит у п'әрдә. К'алә-к'ала бәрха у мийа дь-һат бәр дәре коңа, хōлә-хōла ава бәләкийа, ава сар дьк'ьшия-гōл, сосьн у р'ьһ'ана кōлилк дабун, мәрвь һ'әйран-һ'әжмәк'ар бу ле бьнһер'ийа, вәхте мьн әв йәк дит, к'ьзин жь дьле мьн һат...

Зар'отийа мьн к'әтә бира мьн. Вәхте мьн ль ван зозана бәрхванти дькьр у шьванти дькьр, к'әтнә бира мьн һәвал у һогьред мьн, гәло к'ижан жь ван сахә? К'и мьрийә?. Мьн фькьр дькьр...

Мьж у думан гьртьбу сэр ч'йае Эгридаг'е, п'ак нэдьһатэ ханекьрьне бэрфа сэре ши. Де у баве мьн қә жь бира мьн дэрнэк'этын. Гэло сахьн де у баве мьн...

К'этэ бира мьн, вэхте эз чумэ Урьсете, де у баве мьн дь-гьрийан, нэдьһыштын эз һэр'ым, дьготын: „Төе к'ода һэр'и? К'е мә кал у пира хвэйкэ?“

Ньзам чьма дьле мьн дьтърсийа. Гондики мә р'асти мьн һат, мьн же пьрси дэрһақа де у баве хвэ. Эви гот:

— Э'рэб, тō зани зōлмк'аред р'оме дьжмьне мә кōрманщанэ, вэхте эв һат, эм р'эвин. һьнэк жь мә р'эвин бэр бь Аг'баране. һьнэк р'эвин хвэ данэ ч'йае Элэгэзе. Р'оме ши чахи гэлэк жь мә қьр'кьрын, гэлэк жи һесир гьрт, бьр. Эз қә ньзам чь һатэ сэре де у баве тэ.

Эз де у баве хвэ дьгэр'ийам, ле мьн эв нэдитьн...

Вэхте кō эз де у баве хвэ дьгэр'ийам, пе һ'эсийам, вэки кōрманща гэлэ бэлэнгази дьтьбу вэхте щие хвэ р'эвибун...

Р'ожэке, эз у милисионерэки һатнэ сэр ч'йае Элэгэзе, ль кэванэке дани бун коне к'орда, нава мерг у чиманада кон нэдьһатьнэ ханекьрьне, наве ши шарь „чылкани бу“, р'асти жи незики чьл кани we бэсте дэрдьк'эт. Мэ ажотэ бэр дэре конэки, гэлэ мэри т'оп бьбун бэр дэре ши кони, мьн пьрси:

— Гэлэ һэвално, к'ижанэ коне сэдре Совета к'очара?

Эвана т'эв кэр' бун, ль һэвдō ньһер'ин. Паше йэки жь ван гот:

— Совет ль вьра т'онэ... У дәсте хвэ дьреж кьр бэрбь дэште, гонде эрмэнийа,— Совет ль ведэре һанэ.

— Эва оба кийжан элейэ.— Мьн пьрси.

— Эла һ'эсьнийайэ...

— К'е мазьне ве элейэ?

— Мазьне обе,— обэбашие мә, шех Сьлеманэ, ле дэрһақа Совета тō нэһақи пьрс дьки, чьма тō ньзани Совет щэм мә т'онэ. Тō к'ийи? Вэки ва ньзани?...

Паше дәсте хвэ дьреж кьр, конэки мазьн пенщ стунни нишани мьн да.

Жь ши коне мазьн мэрики бэжн орт'э дэрк'эт, бэрбь мә һат. К'эмбара пьште зив бу, зер'кьлдайи бу, қэмэкэ зивэ ль пьште гьредайи бу. Қамчие дестда жи, дәстка ши зив кьри бу. Эви қә сылав нэда мә, ва бь қөрбэти пьрс кьрын бь зьмане урьси т'эмьз:

— Нун к'е дьгэр'ын?

— Эм дьгэр'ын сэдре Совета к'очэра,— мьн гот.

Шэм мэ элбэги ханэ, совет т'өнэнэ. Элбэги көр'апе мьнэ, оба ви ве ль дэра ханэ,— дәсте хвэ дьреж кьр, нишани мэ да. Чадьрэкэ бльндэ спи нав ван конада хане дькьр.

— Зэ'ф р'азинэ,— мьн гот у мэ һэсп зэнгö кьрын, чун.

Р'еда р'асти мэ дьхатын обед к'эсиба, щие кэвьр у зьнар бун, һьнэк ава ван жи т'өнэбу, к'өлфэт дьчу щики дур ав дани бь щер'а у машка...

Бэр конэкир'а эм дэрбаз дьбун, жьнэкэ п'ор'спи, бэжьн-бьльнд сэкьни бу. Мьн кө ле ньһер'и, р'энге ве ль мьн нас бу, ле к'и бу? Нэдьхатэ бира мьн. Мьн дьзгина һэспе гьрт, эмс дэқэке сэкьним, мьн ле дьнһер'и, к'этэ бира мьн, бу қир'инийа мьн:

— Мэт'а П'ор'е.— Дэнгэки ша мьн кьрэ гази, жь һэспе банзда э'рде. П'ор'е ва э'щербмаи пашда вэк'шийа.

— Мэт'а П'ор'е, эз Э'рэбьм, көр'е шех Шэмо.

Чьма нае бира тэ, нэ эмэ гаване мэлэгана бунэ? Эв чэнд сал бун эм гаван, шьване урьса бун. Наве мере тэ Гело, көр'е тэ Н'эсэн у Луло һэвале мьн бун, наве дйа мьн Гэврe.

— На, тö нэ Э'рэби,— эве гот:

Вэхте мьн жер'а гьли кьр дэрһэқа мала ван, мала мө-чава эве шарна эз вэдьшартьм, вэхте баве мьн дькьр эз бө-к'öтама...

Паше мэт'а П'ор'е бавар кьр, хат дьзгина һэспе мэ гьрт, гот:

— К'эрамкэ, пэйа бьн, қэ вэки тö нэ Э'рэби жи қэйде мэ э'шире тö зани, эрһэдэ меван гэрэке бенэ мал, нан бөхөн, паше дэрбаз бьн. Эм хатнэ коне ве. П'ор'е минани вэхта шаһьл-тийа хвэ нава сэһ'этэке мэр'а қэли һазьр кьр, паше хат щэм мьн, р'уньшт, дәсте хвэ да сэре мьн, гот:

— Э'рэб, чь ль сэре тэ қэвмийэ, тö ва зу спи буйи, бьн-һер' сэре тэ лап спи буйэ, ла п'ор' көр'кьре дури көр'а, тö чь-ма öса буйи?...

Мэри т'ьжи дора мэ бун. Мьн ванр'а гьли кьр дэрһэқа Урьсете, дэрһэқа дивана советие, дэрһэқа шэр'е бажарванисе у гэлэ гьли-готьнед майин, һ'эта тэ'ри к'этэ э'рде. Дэрэнг бу Гелое мере ве жь холе хат, гава кө бьһист Э'рэбе көр'е шех Шэмойэ, хвэ авитэ п'есира мьн, эз һ'эмез кьрым, хатэ р'уе

мын, к'этнэ хэбэрдане. Незики бэрбэнга сьбе бу, эм хэвд'а чун.

Гело кō бьхист, wэки эз жь Р'эwane hatьмэ, бона т'эш-килкьрьна к'эсиба у диwana совете.

— Гэрэке хун нэтьрсьн, к'омэке бьднэ диwana Совете, э'р-де р'ьнд, зозанед п'ак we бьднэ wэ, qэ нэтьрсьн,— мын готэ wi.

Нивро бу, мэ хwэ гиһандэ оба, бэста пеш гондwa незики бист сйар сэкьни бун, т'эвэ ль һэспа сйар бун, р'эхт у р'эшме һэспа т'эви жь зив бун, зер'кьлдабун.

Мын жь бэлэде мэ пьрсн:

— Щьридэ, хwэр'а к'еф дькьн?

Сйара ньшкева зэнгō да һэспа у зөр'не лехьст. Гьрминийа дэфер'а сйар дьгьһиштнэ һэвдō, дэwса р'ьма, дар дьһ'эжан-дын сэр һэвдō у давитнэ һэвдō. Мадул, дэwлэти сэкьни бун. һэлан дьданэ сйара, дьготьн:

— Э'фйо, э'фийо, фьланкэс!

Wана кō эм дитьн, бэг гешийа мэда сйари hat. К'эвш бу э'шарэти wi кьрьбун. Ѓьла пэгьһиштьбу мэ, незики бист га-ви жь һэспе пэя бу, бь урьси сылав да мэ, бэрбь мэ hat. ьди бэр эвар бу...

Wэхте дэвар у һ'эйwanэте эваре hatьн бэр дэре кэред пез сэри к'ōтабунэ сэр һэв, сэкьни бун. Мын дьле хwэда гот: “бьһер' кэред пез даwa һэр пэзэке бист р'ьтъл те, башqэ-баш-qэ сэкьнинэ, шьванед доре, к'ьнще п'эр'ьти ле бун...”

Мэ изна хwэ хwэст у лэз hatмэ мала Гело. Эм кō hatьн мала Гело, к'эсиб у гондие орт'э т'оп бьбун, һивийа мэ сэкьни бун. Тэ'риэда wана эм нэдитьн, һэвр'а хэбэр дьдан, дьго-тьн:

— Э'рэб щэм Ленин hatийэ, Ленин хwэxa шандийэ һэ-варийа мэ к'эсиба.

Ѓьнэка жи пьрс дькьр:

— К'ижан Э'рэб? Э'рэб жь к'идэрэй? Көр'е к'ейэ?

— Чьма хун нас накьн. Э'рэбе көр'е шех Шэмо, ль нава мэлэгана гэлэ сала гаван у шьван бу, паше чу Qэрэqэле, бу голькван, we ахьрийа пашьн голькване гонде Сусьз нав сипка-да. Гело гот:

— Пэй, эре, эре.— дэнг жь к'оме hat.— эw Э'рэб һэла һена Никалэ Дигоре hatэ гьртьне сэва болшевикие....

Щьватеда бэлэнгаза бь тырс дэрд у көле хвэ дьготын. Эз һ'эму дэрд у көле ван пе һ'эсийам.

Бь сайа Партия комунистие нав көрманщада дәстбь хэ-батэкэ гөмрәһ' бу...

Эз диса де у баве хвэ дьгәр'ийам. Эз чумэ бажаре Т'билисие щәм хушка хвэ Гоге, пе һ'эсийам, вәхте кө эз р'эвим чумэ Урьсете ль гөнде мә, Сусьз, дашнака баве мьн гәлә зеран-дьбун. Баве мьн р'эви бу, хатьбу Аг'баране жь дәст Р'оме, эла сипка жи р'эвибу, хатьбу Аг'баране.. Ль ведәре жи чәнд щара гази баве мьн кьрьбун.

Р'ожәке баве мьн бьрьбун, баве мьн ьди вәнэгәр'ийа, чәнд р'ожа шунда хәлде дитьбун баве мьн ль гөнде П'оште (К'арвансәре) көштьбун, әв у чәнд мерава, һьнәка дьгот: „р'оме көштийә“, һьнәка дьгот: „дашнака көштийә“ Кәсәки жь мә нәдитьбу. Дйа мьн р'эви бу, чубу щәм хушка мьнә Ч'ичәк, алие Әлэгәзе, дйа мьн жь хәлайе мьрьбу...

А бь ви тәһәри мьн де у баве хвэ нәдитьн... Эз вәгәр'ийам, хатмә Р'әване, сәр хәбата хвә. Саләкеда нава к'өрдада бь пышти Партия комунистийә болшевика Эрмәнистанеда хатә т'әшкилкьрьне Совета к'өчәра, диwan жь дәсте бәга, аг'ә-ләра, кулака у шеха дәрк'әт, к'әтә дәсте к'әсиба у гөндие ор-т'ә. Нав көрманща хатнә т'әшкилкьрьне пионер, комсомол у комунист, гөндада хатә т'әшкилкьрьне колхоз....

Партия комуниста йа Ленин, ль вьра вәкьр ә'мрәки т'әзә. К'өрдед дәвра, сал у зәманада дьһатьнә ек'сплуатасиакьрьне дө қатыли: һьм жь дәсте диwана Николә, һьм жь дәсте бәга, дәрк'әтһьн сәр р'йа т'әзә, жийинәкә р'ьнд. Бь зьмане ван хатнә нәшьркьрьне газет, к'ьт'әб, вәбун мәк'т'әб....

Ль бажаре Ереване вәбу техникума к'өрда. Ль Ленинграде жи вәбу бона мләтед бьч'ук институт. Жь хвәндк'әре Ленинграде дәрк'әтһьн гәләк шаһьлед өлмдар у пеш.

СОБА Т'ЭЗӘ, ШАЛЕ П'ИР АБАСЕ

Те бира мьн, бәре мале көрманщада т'өнәбун собә, һәбу тәндур, һьнәкә дәвләти жи, хенжь тәндурә мале, чедькьрьн одада бәг'ирә. Ле бәг'ире т'ө гәрма п'ак нәдыда. Гәрм дьбу һәр әв мәри, е кө жоре незики бәг'ире р'удьньшт. Жоре жи, чава ә'йанә р'удьньштһьн бәг, дәвләти, шех, мәллә у мьшайиқ.

Жь сәрме гөндийа оде хвэ чедькыр сәре тәвләда, шийе дәвар һәбу, чьмкө жь гәрма дешер. одә жи гәрм дьбун. Ван олада жь дешер бинәкә т'уж дьһат. Ле мәри мәшбур бун әв бин һьлдана, чьмкө звььстанә сар бун, к'өла бычуна, шийе майин т'өнәбу...

Ль гөнде мәда мәрик һәбу, наве ви Щьмшит бу. Дө бра бун. Щьмшит бьре мәзын бу, Сальһ' бьре ч'ук бу. Щьмшит малхе мале бу, ле Сальһ' дьчу бәр пез. һәрд бьра р'әнге һәвда бун, жь һәв нәдьяһатно к'ывше, һәр фьрқи әв бу. Щьмшит һ'әвәки жь Сальһ' бльндтьр бу. һәрдө жи зәвььщи бун...

Жьна Щьмшит у бука ви (жьна Сальһ') тә дьгот т'әбийәте йарәтмиш кьрьбун бона һәрдө бьра, к'өлфәтнә эгьн, т'әмьз. К'офи у к'ьтане ван жи һәрр'о өса гьредай бун, тә дьгот, һешка жь дә'wәте һатьнә...

Ле мала Щьмшит нә маләкә зә'фә дәвләти бу, нә мина ни һьнәка хвәйе кәрие пез бун, гар'ане дешер у р'әвойе һәспа бун. Мала Щьмшит маләкә орт'ә бу.

Сальһ' һавине у звььстане дьчу бәр пәзе мале у шолти дьчу бәр пәзе щинара. Сал кә т'әмам дьбу, Сальһ' һьм һәфе һавине дьстәнд, һьм жи һәфе звььстане, саләwәхтада ль мала, ван зедә дьбу 10-12 бәрх. Пәзе хвә жи дьч'еранд, һәд нәдьяда кәсәки, зедәйа пәзе ван ванр'а дьма...

Чава әм кәрманщ дьбен, һ'але Щьмшит хвәш бу.

Ле дәм-дәзге ви, п'әргәла мала ви, п'әргәләкә өса бу, қә т'ө малада т'өнәбу, нә ль мала бәга, нә жи малед дәвләти нәдьяһиштнә мала Щьмшит. Мьсинед қәве р'ьнд, финщанец қәве у е чайе, орхан-дошәкед хас, спич'алед т'әзә, п'ежгиред, гөл-гөли... Wәки Щьмшит тыштәки р'ьнди т'әзә бьдита, әви әрһәдә жь бажер дьк'ьр'и дани мала хвә...

Ч'әк у р'ьһале Щьмшит р'астә нә жь п'әрче хасә бьһа бун, ле т'ьме к'ьнще ви т'әзә бун, р'ьнд һатьбунә дьруне. Гава, кә. Щьмшит веда дьһат, мәрьв һ'әйран у һ'ьжмәк'ар бу ле бьн-һер'ә. Гәлә бәга, дәвләтнйа у шаһьлед ван һавижийа хвә ль. Щьмшит дани...

Бди пайиз бу. Щьмшит бәри гьшка зәвиед хвә дьрубун, гәньм, шәһ к'өта бу, кьрьбу ч'ә'ла. Лодед гиһе жи зуда дани-бун. Шөхөл к'өта кьрьбу.

Р'ожәкә пайизе, һе тә'ве дьда, һәва гәрм бу Щьмшит кә әрәба хвә гьреда, чу бажер. Р'ева баранәкә гөмрәһ' бари,

Шьмшит кӧ гъништӕ бажер, дӕрӕкӕ хи зъна нӕма, н'ӕта кьрасе шане хи жи шьл бубу. Ль п'ӕр'е бажер мала досте хи Карапет нӕбу, Шьмшит ӕрӕба хвӕ ажот бӕр дӕре Карапет. Карапет кӧ ч'ӕв Шьмшит к'ӕт, кьрӕ гази, готӕ жьна хвӕ:

— Насмик, қизе, зу бькӕ собе дадӕ, Шьмшите к'ьриве мьн баране шьлкьрийӕ, сӕрма дькӕ...

Насмике банзда сӕргин ани кьрьнӕ собе, н'ӕвӕ нӕфт бӕри сӕр сӕргинада кьр, пич'кӕ вехьст да бӕр. Бу фьр'ӕ-фьр'ӕ собе век'ӕт нив сьн'ӕтеда Шьмшит ньм гӕрм бу, ньм жи зӕна бу. Шьмшит дьле хвӕда гот: „Вӕки бӕг'ира мӕ буйа, н'ӕта ӕваре ӕз зӕна нӕдъбум. Ӕва чь тыштӕки п'акӕ... Вӕлӕ ӕзе бежмӕ Карапет, бьра йӕкӕ ва мьр'а бьк'ьр'ӕ“.

Вӕхте Насмике нан ани дани сӕр т'ӕхтӕ, Шьмшит гот:

— К'ьриве Карапет, ӕва чь тыштӕки п'акӕ, тӕ жь к'ӧ ани-йӕ? Ньм гӕрма ве зӕ'фӕ, н'ьм жи харьн сӕр зу те чекьрьне, йӕкӕ ва жь мьр'а дӕст нахи.

Карапет гот: „Ӕва ӕрмӕники мӕ жь Урьсете анийӕ, ль ведӕре чедькӕ у дьфрощӕ. р'асти жи зӕ'ф тыштӕки п'акӕ. Ӕм кӧ сьбе чунӕ нава бажер, вӕки щӕм хосте нӕзыр нӕбьн, ӕзе тӕр'а бьстиньм“.

Ве шӕве Шьмшит ма мала досте хвӕ. Ӕваре к'ӕтнӕ хӕбӕрдане: жь ӕк'ьне исал, жь бьналг'ие у арзанийа исал. Ӕса к'ӕ-тънӕ хӕбӕрдане, вӕки Шьмшит ьди дьненьжи. Щийе Шьмшит данин. ӕв к'ӕтӕ нава щийа у дӕст хвӕда хӕвр'а чу...

Сьбӕтьре Шьмшит у Карапет зу р'абун. Н'ӕта вана сӕр ч'ӕ'ве хвӕ шушт Насмике тӕште нӕзыр кьр. Вӕхте тӕште харьн, к'ӧтакьрьн, Карапет у Шьмшит чунӕ базаре. Р'ева Шьмшит готӕ Карапет:

— Карапет, бӕре ӕ'влън ӕм нӕр'нӕ щӕм хосте, е кӧ соба чедькӕ. Карапет го: „Бьра бӕ“. Вӕхте ӕв нӕтнӕ щӕм хосте, дӧ собе нӕзыр нӕбун. Базар кьрьн. Носта го: „Собӕк дук'ешева нӕжайӕ бист у пенщ манат“. Карапет п'ак заньбу, вӕки қимӕте собе дук'ешава зӕ'ф-зӕ'ф дӕн-донздӕ манатӕ, ле дӕнге хвӕ нӕкьр. Шьмшит жь хи қимӕти нӕтьрсийа, жь хосте дурнӕк'ӕт, сӕкьнибу базар дькьр. Носте кӧ дит, вӕки Шьмшит бь ч'ӕ'вӕки мӕшқул (н'ьзкьри) ль собе дьнер'ӕ. қӕ кем нӕкьр. Шьмшит к'иске хвӕ дӕрхьст, бист у пенщ манат даеда. Бь қӕйде хи чахи, хи у хосте дӕст кьрьнӕ дӕсте нӕвдӧ н'ӕжандьн.

Щьмшит собэ һьлда, Қарапет дук'еш у бь дьләки ша чунэ мала Қарапет.

Ван р'ожа Щьмшит, гэлэ щара Қарапетва дьчунэ базаре у дьһатьн, чьмкө Щьмшит к'аре зьвьстане дькьр: ча, шәкьр, сабун, нэвт, пич'кә, п'әрчә у һур-муре майин дьк'ьр'и.. Әв дө щар бун Қарапет собэ п'әвдхьст, жь һәв дәрдхьст, нишани Щьмшит дьда, вәки әв ль мал бьзаньбә чава собе у дук'еша п'әвхә...

Щьмшит, кө чь лазьм бу, к'ьр'и, к'өтакьр, әрәба хвә гьреда у дьләки ша бәр бь мал р'ек'әт. Р'ожтра дьне бәр эваре Щьмшит гьһиштә мал. Р'о дө бәжна һе бльнд бу. Тә'ва пайизе һе дьрәжланд, хәлқи т'әви дәрва бу, һьнәкә дәвләти һе жь кама (нан к'өтане) хьлаз нәбубун, сәр хөламар'а сәкьнибун у дьлэзандьн. Дитьн кө Щьмшит жь бажер һат, гьшк һатнә щәм Щьмшит. Әви собэ данн бу, дук'еше we п'әвдхьст. Хәлқ ва әщербмайи ль собе у дук'еше we ньһер'ин, жь Щьмшит дьпьрсин: „Щьмшит, әв чьтәвайә? Чь к'еране һ'әсьнинә, чь қөт'ийа һ'әсьнийә?..“

Щьмшит щаба ван да:

— Әва собәйә, әва жи дук'ешьн мьн анийә дәвса бәг'ире дайньм. Әва жи минани бәг'иренә, ле жь бәг'ире четьрә...

Дьбу ньч'ә-ньч'а хәлқе сәре хвә дьбьрьн-данин, дьготьн: „Баво, әв Щьмшит нәнәра дькә, әв чь һ'әсьнә, we чава ве-к'әвә?“ — һьнәка дьгот: „Әва нә шөхөле мә к'өрданә, чьма анийә?“ — һьнәка жи дьгот: „Чьма, тыштәки п'акә“...

Пайиз бу. We сале зьвьстан зу һат. Бәрф к'әт һ'әта чоке. Хәлқ зуда жь хәбата чоле к'өта бубун. Эвара т'опдьбун ль ода шәвбһер'яа хвә дькьрьн. Ль ода Щьмшит гөнди өса т'оп дьбун, вәки щи т'өнәбу мәрвь ле р'уне. Дьбу фьр'әфьр'а собе ведьк'әт. Щарна собэ өса гәрм дьбу, к'еләке we сор дьбун, мәрвь дьгот агьрә дәрк'әтийә... Гьшка п'айе Щьмшит дьда, дьгот:

— Қап'ие Щьмшит шенбә, ду т'өнә, әм жи п'ак гәрм дьбьн, тыштәки р'ьндә.

Иди к'әтбу зьвьстане, орт'а хеч у хьдьрнәби бу. Гөнди дьһатьнә ода Щьмшит һ'әта ниве шәве р'удьньштьн. Шәкьре Тосьн һьм дәнгбеж бу, һьм жи ч'ир'окбежәки п'ак бу. Щьма-әте лава кьр, вәки ч'ир'ока „К'өлке Сьлемин“ бежә. Шәкьр эварда дәст пекьр, ч'ир'ок дьгот у пер'а дьстра. Незики ниве

шэве бу, ч'ир'ок к'ота бу. Ыди хэлq дьчунэ мале хwэ. Ньшке-
ва бу э'wtинийа са. Сальн' дэрк'этэ дэрва. Ньһер'н, сийарэк
бэр дери сэкьнийэ, бэрфеда спи дькэ. Сальн' сэре һэспе гьрт,
гот:

— К'эрэмкэ, пэйабэ.

Меван нькарьбу хэбэрда, нькарьбу жи пэйа буйа. Сальн'
зэнгийа һэспе гьрт, анцах меван пэйа кьр. Меван һедика һа-
тэ оде. Ап'ынщие, ви кэвьн у башлыг'а сери вэкьрн, дитьн эв
п'ир Абас.

К'олфэта сэргин анин кьрнэ собе, собэ век'эт. Ле п'ир
Абас өса сэрма кьрбу, хэбэрдан ле нэдьбу. Щьмшит готэ
п'ир Абасе:

— Т'эреq, тө сэр ч'э'ва һати! Ве шэве тө хальфи. Чь ль
тэ qөwmийэ, һатна тэ херэ?

П'ир Абас һманги хэбэр дьда, гот:

— Эз ве сьбе жь мал дэрк'этым, сайи бу, тэ'ве да бу, эзе
бьчума qьжла. сэр пез. Эз кö гьһиштмэ канийа Шьр'ьке, п'ьл-
т'э э'wr дэрк'эт, бэрф бари, ба жи пер'а р'абу. бу багэр, бэр-
фе ль сэр ч'э'ве мьн дьхьст мьн р'е нэдьдит. Эз вэгэр'ийам.
һэр'мэ мал, р'е т'ьжи бэрф бубу, мьн р'е нэдьдит. Эз дагэр'н-
ийам нэwала шкэwта, wэки тек'эwмэ шкэwта, һ'эта багэр дати-
нэ. ле мьн шкэwт жи нэдьдитьн. Дьзгина һэспе мьн авитэ сэр.
һэспе гэлэ ч'йа у нэwала эз гэр'андьм. Мьн го ьди хьлазбуна
мьн т'өнэ. Ньзам чава һэспе эз анимэ бэр дэре тэ...

Бэк'оё кали щинаре Щьмшит готэ п'ир Абас:— мал хь-
раб. бэре мэсэла мэ кöрманща дьбе: „Орт'а хеч у хьдэрнэби
к'е нэ ль мала хwэбэ, дьжмьне сэре хwэйэ“. П'ир Абас дэнге
хwэ нэкьр....

Гэрэке эм бежьн п'ир Абас мэрики зэ'ф дэwлэти бу, хен-
жь эк'ьн-т'икьн, кэри пэзе ви һэбун. аше ви һэбу, ле мэрики
зэ'ф тьма бу. Хwэйе we дэwлэте, тэ кö ле дьнһер'и, тэ
дьгот к'эсибэкэ: ап'ынщие кэвни qөл-qөлки ле, чарьхэ льнгада
бун. к'олосе сэри кэс ньзанбу чь р'энгийэ. Аqаси кэвн бу.
шэ'ра дора к'олос п'эр'ьтибу, һэр шалэки т'эзэ ле бу...

Шив анин бэр п'ир Абас. Щьмшит гот:

— П'ир Абас, тө гэрэке бьбахшини. ниве шэвейэ. Мэсэла
мэ кöрманща дьбе: „Меване бе wэxт к'иси хwэ дöхwэ“...

Wэxте шив харьн, хэлqе майин жи бэла бу. Шие п'ир
Абасе данин. П'ир Абасе готэ Щьмшит: „Эз итмаз дькьм.

вәки тә ве қәт ие диса дади, мьн өса сәрма кьрийә. нькарьм гәрм бьбьм“... Щьмшит гази буке кьр, гот, вәки собе т'ьжи к'әрме пезкьн. Буке к'әрмә анин. т'ьжи собе кьр, ле собә венә-к'әт... Шие п'ир Абасе данибун. Щьмшит брева шәвхвәши данә п'ир Абасе чун, р'азан..

П'ир Абас жи к'ьнше хвә эхьст, шале хвәйи т'әзә авитә сәр дук'еша собе, к'ьнше майин минани һәрдав да бәр сәре хвә: К'иске зер'а бьн пьнч'әкеда. сәр тә'зе шане ви гьредайн бу, дәсте хвә да сәр к'иськ, дит кә һәйә, к'әтә нава щийа, хәвр'а чу...

П'ир Абас к'әтә хәва ширьн. Чьқас к'ьшанд кәс ньзанә, к'әрме пезә һ'ьшк век'әтын, бу фьр'ә-фьр'а собе. Шале п'ир Абасе сәр дук'еша собе шәвьти, ду т'ьжи оде бу, п'ир Абас хвә нәһ'әсийа...

Щьмшит сьбәтьре зу р'абу, кавьр'әк шәрже кьр, қәли қәландьн бона п'ир Абасе, п'ир Абас һе һ'ьшйар нәбубу. һ'әвәки шунда п'ир Абас жи р'абу. Бәре ә'вльн чу шале хвә бинә хвәкә, шал т'өнәбу. Ньрәти дьле ви, вәки шале ви дьзинә. Чьмкә шале т'әзә хвәкьрьбу...

Гәрәке әм бежьн, жь к'ьнше р'ьндә т'әзә п'ир Абасе ә'мре хвәда һәр әв шал бу хвә кьрьбу. Әв шал жи к'ьр'ибу жь т'өщара бь зер'әки. П'ир Абасе ньин кажи-важи кьр, ле шал бубу „минани һива бьн ә'вр“, шал т'өнәбу. Әви дәст бьрә п'ашла хвә, ньһер'и зер'ә щиданьн. П'ир Абас к'әтә нав щийа.

Р'о дәрк'әтьбу. Р'ожәкә хвәш бу, қәт п'ьлтә ә'вр ль ә'з-мана т'өнәбу. Щьмшит һатә оде, гот:

— П'ир Абас, р'абә, р'окә хвәшә, чьма р'анаби?

П'ир Абасе гот:— „Әз зуда р'абумә, ле.. шале мьн т'өнә, шале мьн дьзинә...“

Щьмшит ә'щәбмайи ма, сушлу сәкьни, паше го:

— Тьште өса мала мьда нәқәвьмйә, т'әреқ, тә чь дьбежи? Тә шал данибу к'идәре?

— Мьн шале хвә авитә сәр ве стуна һ'әсьн ле... ле... ньһа т'өнә.

Щьмшит қуз бу бьн дәр'абә ньһер'и, шале ви шәвьтибу. дәльнгәк к'әтьбу ви али собе, дәльнга дьне жи к'әтьбу ви али собе...

Щьмшит готә п'ир Абасе:

— Т'эреқ, шале тэ вайэ шэўтийэ, чьма тэ авитэ сэр дук'еше?

— Мьн нэавитэ сэр дук'еше, мьн авитэ сэр ве стуна һэсьни. Чава вэва ьди э'йанэ, хвэндэванед мьнэ э'зиз, п'ир Абас мэрики зэ'ф тьма бу. Демэк мэрики тьма бу.

Паше п'ир Абас п'орч'ие хвэ кьр, гот:

— Мьн шале хвэ д'о зер'а к'ьр'ибу, ле эзе чава бе шал һэр'ьм? Хэлде мьр'а чь бежэ?...

Паше һерса ви р'абу, гот:

— Дэ т'опа ашаха мьн ль мала тэк'эвэ, ль соба тэк'эвэ...

— Чьма п'ир Абас, т'эреқ, чьма ньфьр'а дьки? Чьма т'о кори, т'о навини эва агьрэ, эварда тэ хвэ бэр гэрм дькьр, тэ бь ч'э'ве хвэ дит, чь г'оне мэйэ?

Шьмшит шалэки хвэ да п'ир Абасе. П'ир Абасе р'абу к'олзьки эв шале кэвн хвэкьр, сийар бу, чу...

Пэй чуйина п'ир Абасер'а, гондда пе һ'эсийан, вэки шале ви шэўтийэ. Хэлқ ша дьбу, дьгот: „Мьстэһэқ, эв һежайэ ве йэке, вэхте эм дьчунэ аше ви, нане мэ ниви дькьр, мэрики тьмайи мьр'дар'э“...

Бьһар бу. К'этьбу мэһа г'олане, тэ'ве дьда, һэва гэрм дьбу. Хорта бэста бьнат'ара мала һол дьлистьн, қар'эқар'а ван бу, қьр'ка һэв дьгьртьн, дьк'энийан, һ'энэк дькьрьн.

Сйарэк веда дэрк'эт. Вэхте незики хорта бу, вана нас кьр, вэки эв сийар п'ир Абасэ. Хортэки қэстана кьрэ гази:

— Пэй, гэлэ хорта, эв мерьк һатийэ шале хвэ дьгэр'э, дьбен шалэки зэ'ф р'ьнд бу: „Апо, т'о һати шале хвэ дьгэр'и“.

Һерса п'ир Абасе р'абу, сйари ажотэ сэр хорт, хорт да нава қамчийа. Хорт нэмэрди нэкр, қуз бу, кэвьрэк һьлда ль к'елэка п'ир Абасе хьст. Хортед майин жи кьрьнэ гази, готьн:

— Дьбэк т'о һати һ'эйфа шал ль мэ вэки — һэвр'а кьрьнэ гази: „Шал шэўти, шал шэўти“ у р'эвин.

П'ир Абас жь шэрмана вэгэр'ийа, нэһатэ гонд. Ыди т'о щара п'ир Абас нэдьһатэ ви гонди.

Ньһа к'орд р'уднин от'ахед р'ьндэ бь п'эншэрэ, дэвса ч'ьруса ч'ьре ведьк'эвэ электрик — лэмпa Илийч, ль гондада һатьнэ дэрхьстьне ава ч'йа. Бь к'езине те нава мала.

Көр'е Шьмшит ньһа р'уньштигә ханики өса, вәки дәвса
соба һ'әсьни, йа кә дьһатә һ'әсабе ви чахи чава ищат. ньһа
ведьхә соба электрике у бона һавине һәйә иншкава щәмәде
(холоделник)....

Сала 1957-а.

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

ЖИЙИНА БӨХТӨҮАР

К'Г'ЕБА Э'ШЛЪН

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

П Е Ш Х Э Б Э Р

Хвэндэванед э'зиз, эва р'омана э'wльнэ жь э'мре к'орманща. Эз чар сала хэб'тим, wэки бнвисьм ве р'оманэ. Ве н'висара хwэда эз хэб'тим б'дьм сьфэте qэбилэкэ к'орманща, чава эw qэбил дьжи б'н бандур'а п'адша, бэга, у аг'элэрада ль wэлате Р'оме, чава бэлэнгази у залулие ль wedэре дьвинэ у чава эw хwэ ль wэлате урьс дьгрэ, дьр'эвэ те. Wана he сала 1877-а, wэхте эскэре урьс hatьбу wedэре, гьшка бь ч'э'ве хwэ дитьбун, wэки мэхлүqэте урьс мэхлүqэтэки п'акэ, херхwазэ, у qанщияа мьлэте к'орманща дьхwээ. Ль бэлге э'wльн хун дьбиньн мерхасе р'омане т'өнэ, мерхасе щьмаэ'та зэх'мэтк'ешэ: эк'ьнчинэ, р'енщбэре чоленэ, к'эда h'элал жь худана э'ни'яа хwэ дьхөн, ле нав wанда hэнэ мэрие мьфтэхөр. Слеман бэге, е хуна хэбатк'ара дьхwэ, мале wan же дьстинэ, мэхлүqэте хwэ дьфрoшэ п'адше Р'оме, hэр бона we йэке, wэки эw к'аре дьвинэ. Хэма wi нинэ, wэки мэхлүqэте wi т'алан дькьн, дьшелин'н'у бьрчи дьминьн... Бэр ч'э'ве wэр'а ве р'оманеда дэрбаз дьбьн мэрие минани Qэлэндэр, дэwлэтик, е к'о п'эра дьдэ бь сэлэф у wэхта хэлайе бьна-бьна нан дьфрoшэ, хэлqе т'алан дькэ. Эw дэwлэтийэ, хwэйе кэрие пез у дешерэ, хwэйе ч'э'лед нанэ, ле мэрики тьмайэ, фькра wi hэр т'олкьрьна хьшр, э'мбарэт у зер'анэ..

Хун дьбиньн достийа мэ у эрмэнийа hэла wi wэхтида h'э-та р'ожа иройин...

Хун дьбиньн, wэки азабуна wan к'орманщед бэлэнгаз тинэ Ленин — партия болшевика, Инглаба (р'евол'юсия) Октябрейэ мэзьн....

А ль вьра һун дьбиньн мерхасе р'омане. Саиде Ә'мәр, е кó
жь п'ашьла ван бэлэнгаза дәрдык'эвә....

Һәлбәт, әзе зә'ф р'азибьм, вәки һәвал дәрһәқа кемасһа
мьнр'а бьнвисьи.

Сала 1959-а баж. Ереване

Ә'РӘБ ШАМИЛОВ.

Institut kurde de Paris

WƏЛАТЕ ƏНТ'АБЕ

Əнт'аб нава чар ч'ийада бу: Сип'ани-Хэлате, Элэдаг'е. К'осэдаг'е у Думанлие. Тэ дьгот эв һәрчар ч'ийа т'эбийэте қэстана чекьрнэ дора Əнт'абе. минани шьваньнэ р'ьндэ пьс-пор, wəки мьқати wi бьн, дьз у гөр зьраре нэдьнэ we дэште. Əнт'аб т'эмам нэ р'астэ дуз бу, минани дэштнэ майин. Щина р'аст-дуз бу, щина гөжмэ у ч'ийа бун. ле эw дэшт, гөжмэ у ч'ийа, кэвьр ле һьндьк бун...

Жь wан һәрчар ч'ийа һәр сэре ч'ийае Сип'ане-Хэлате һәр-гав минани к'олосэки көрманща жь т'эвтэка спи чекьри қэр-қаш дькьр. Бэрфа сэре wi т'ө щара нэдьһ'элийа, һәр сал бэрфа т'эзэ сэр бэрфа кэвьнда дьк'эт. Мэрьв кө р'ожед һави-найэ сайи ль Сип'ани-Хэлате дьһ'ер'и жь бэдэвийа wi т'ер нэдьбу. Щарна жи сэре Сип'ани-Хэлате қэт жь мьже у думане хали нэдьбу. Мэрие аһьл, wəки сьбе р'адьбун ль ч'ийае Си-п'ани-Хэлате дьһ'ер'ин. заньбун эw р'оже we чава дэрбазбэ, баране бе, йан на.

Бьнат'ара we бэрфа сэре wi ч'ийае Сип'ани-Хэлате меша-ки сьх һэбу, эw мешэ дурва хване дькьр. Нава wан мешада шин льбу эмише бэйани: сев, һөрме, к'арч'ин. һ'өлө, гуз у фьн-дэқ. Нава wан мешада бе һ'эсаб һэбу һ'эйванэте бэйани: пэ-зе к'уви, бьзьне к'уви, гөр. һ'ьрч', гак'уви, хьрньк. р'уви у к'ew-ришк.

Ле шарна һавине, wəхте ль мешэда ида дара бэр дьгьрт, тэ дьгот бина һэwe жи жь wан дара хwэш дьһат. ле wi чахи, гава кө баки гэрм дьһат. тө кө сьвэтыре р'адьбуйи, бэре дара минани қьр'авике гэзо гьртийэ, ч'ьқлед бьн дара ч'ук һэманки тэwйанэ, гэзо дьлоп дькэ. дьк'эwэ'э'рде. Wi чахи жьн, зар'о.

хорт у пиред һөрмәт бәрош, қаськ у э'лб һылдыдан ләз дьчунә мешә гәзо т'оп дькьрын. дьләзандьн, вәки зу т'опкьн һәлә хьраб нәбуяә. нәһ'әлийәә. Гәзо минани һьнгьв ширьнә. Бь ви гәзойи к'адә, клоч дьпә'тн ,мьрт'охә у һ'әвлә чедькьрын. Жь ви гәзойи. пиред шарәза чедькьрын дәрмане дьла. к'өхьке у дәрмане п'шькр'әше, гәлә мәри бь ван дәрмана сьламәт дьбун.

Пайизе, вәхте эмиш дьгьһишт, шаһьл р'о һ'әта эваре нав мешәда бун. нәдьяһатнә мал, эмиш т'оп дькьрын. һ'ышк дькьрын бона зьвьстане. Малед к'әсибада һ'әта бьһаре эмише һ'ышккьри, гуз у фьндәқ һәбун. Нава Әнт'абера дьк'ышә ч'әме Фәрате, әв ч'әм т'ьжи мәси бун. Жь гөжма у ч'ийаед һурә Әнт'әбе авед канийе сар дьк'ышьян бәрбь Фәрате дьчунт'әви ви ч'әми дьбун. Дора ч'әме Фәрате у дора ван ч'әвканийа мерг у чиман бун, һәрсал кәлилкада дьхәмьлин. тә дьгот халичәкә р'ьндә, қизед кәрманща ньрьяшандьнә — хәмьландьнә.

Ль сәре ван ч'ийа у гөжмед Әнт'әбе дьч'ериян пәз у дәваре ван, ле ль дәште. щие р'әсти-дуз. дьчандьн гәньм, щәһ у гарьс. Әк'ьне ви вәлати бе һ'әсаб дьһат. Кәрманщед Әнт'әбе дө п'әйе ви р'ә'ат бун, к'очәр кем бун. Ль ведәре дьман әшира Зилйа. Панздә-бист гөнде эла Сипка жи һәбун, әв жи жь әшира Зилйа бун.

Ль гөнде Дерькеда дьма мала Ә'мәрике. Дө бьре Ә'мәрике һәбун. һәрсе бьра зәвьщи бун. һәр бьрак дө-се кәр'е ван һәбун. вана әв кәр' жи маледа зәвьщандьбун. Мәзьне мале Ә'мәрик бу. Жь мала Ә'мәрике дәрдык'әт нәһ-дәһ мере хәбатчи, хенжь жьна у бышкорийа. Мәрвь, кә дурва мала Ә'мәрике дьньһер'и, тә дьгот кәлакә. Пьшта хан-мане ви к'әтбу гөжмәки. Пеш малева каникә мәзьн бу, ава ч'әмәки жь ве кание дьк'ышья. К'е кә ава ве кание вәдхьвар. дьгот: „Әва ава, вәлләһ, авьлһ'әйатә“*. Бьнийа ве каниеда мерг у чиман бун. Алие Р'оһьлате гомәкә мәзьн бу, к'еләка мала дьне т'әвля дөвер бу, щие ч'еләка, га. гамеша у һәспа, әв жи әп'ешә мәзьн бу. Алие малейи дьне, анәгори мөйданәкә һәспа әвқас мәзьн бу, әв жи бедәра ван бу. Ль ведәре мәрәка кае бу.

* Ч'ир'оке мә кәрманща дьбен: „Һәйә ава авьлһ'әйате, к'е вәхвә ве аве, иди намьрә“.

щие лодед гиһе у онше бун. Орт'а мала у гомеда ч'э'лед нан бун. Дора ч'э'ла сурэкэ мэзынэ бьльнд чекьрьбун, алики we суре вэкьрибу, әw жи бона әрәба: wi дәрир'а нан данин дькьрьнэ ч'э'ла, йане жи wәхте лазьм бу, ль әрәба бардькьрьн, дәрдьхьстьн.

Мала Ә'мәрике маләкә дәвләти бу. Хәбата we мале һәрке әк'ын буйа, гиһадрун буйа, пәз у дәвар ч'ерандьн буйа -- әw хәбат гьшк хwәхатийа мале дькьрь. Нә хөлам,нә шьван у гаван мала Ә'мәрике нәдьгьрт. Малед өса нава эла Сипкада диса һәбун, ле т'ьфақа мишани мала Ә'мәрике кем бу. Мала wi маләкә бәр меван бу, р'ож т'өнә бу, wәки меване мала wi нәһатана, бьгрә жь гөндийа, һ'әта мәрие мацулә диwane...

Бь нане wi, бь һөрмәта wi, жер'а шарна дьготьн Ә'мәр аг'а. Ле гәрәке мәрвь р'асти бежә қәт хәма Ә'мәрике нин бу, wәки жер'а бьготана Ә'мәр аг'а, йан на...

Б Ъ Н Д А Р У К

Нава эла Сипкада, чава нава һ'әму көрманщада, бьбу ә'дәт. һавине, wәхте мерг-чиман көлилк дьдан, п'ьншар' бол шин дьбу, қиз у хорт дьчунә бьндаруке. Қиза жь мал р'ун, ар, һек, гәзо у тыштед майин дани. Ль бьндаруке, холе, дө-се қиза хwәрьн чедькьрьн, чәнд хорта жи пәсарн т'оп лькьрьн, е майин жи говәнд дьгьртьн, дьлистьн, лақьрди дькьрьн һ'әта эваре, ль wedәре мьрт'охә, һ'әwле, йане жи һекәр'ун дьхwәрьн, паше вәдгәр йан дьһатьнә гөнд. Р'ева т'өлөм ледьхьстьн һ'әта нав мала.

Р'ожәкә өса, һавине, қиз у хорте Дерьке чунә бьндаруке. Қизәкә мала Ә'мәрике һәбу, наве we Хәзал бу. Хәзалә шанздәһ сали бу. Қизәкә зә'фә бәдәw бу, мәрвь нькарбу дө ч'ә'ва ль Хәзале бьньһер'ийа. Әw жи we р'оже һәвал-һогьрар'а чубу бьндаруке. Бьндарука шара ишарин эп'ещә дури гөнд бу. Қиз у хорта дәсте һәв гьртьбу дьлист. Хорта Сутое мьртвь бь п'әрәти гьртьбу. анибунә бьндаруке. Суто қәйде „шәр'ани“ ледьхьст, қиз хорт дьр'әқьсин. Қизед Сипка ч'ә'в у бөрийе хwә кьлда бун, к'офийед р'ьндә бь т'әмәзийе у шәмақийе һәвьрмьшә диһарбәк'ьри дабунә доре қотьк бәр сурәте хwәда бәрдабун. Синге wани т'әви сәдәфькьри бу, көртькед әт'ләз,

йане қанауыз хуәкьрьбун, дере ванә р'әнг-р'әнги, говәк-говәк
нърьшандьбун, лынге һнәка бь кондәрә бун. Хорта жи к'олосе
т'ывтька, сьпи дабунә сәре хуә, дора к'оласа шә'р у шымақи
гьредабун, р'ишие шә'р у шәмақийа дьһат, дык'әтә сәр мьле
ван, мәрвь һ'әйр у һ'ьжмәк'ар бу ван шаһьла бьһнер'ийа.

Дәнге т'өлөма Суто нышкева һатә бь'рине, ле дө хорта
һәвр'а дәст пе кьрын, дө қиза ле вәдгәр'анд:

Чь бәжнәкә ло сәр ханийа, бәжне ле, бәжна к'е..

Чь қазәкә сәр ханийа, бәжне ле, бәжна к'е..

Әз ве бәжне ле мамә тьма, бәжне ле бәжна к'е.

Вәхта кә шаһьлед Сипка өса хуәр'а к'әтьбунә к'ефе, һ'ә-
нәка у лақьрдийа, Ә'бдъл Мәшит жи һе хортәки т'унсыз бу, бәре
сьмела т'әзә худабу, сйари щәм ванр'а гәрәке дәрбаз буйа,
бьчуйа, ле дәнге т'өлөме у страна қиз-хорта бьһист, бәре
һәспа хуә да бьндаруке, чу незики бьндаруке бу, гот:

— Сәлам ә'лекөм кәр'апно, әз дьбиньм һун һатьнә әшқе.

Хорта дәстхуәда Ә'бдъл Мәшит наскьрын, сьлава ви вә-
гьртьн, гази кьрьне, вәки пәйабә у ванр'а һәвалти әшқе дәр-
базкә. Хортәки банзда, сәре һәспа ви гьрт, Ә'бдъл Мәшит пә-
йа бу. Хортед Сипка жь мәзьна бьһистьбун, вәки баве Ә'бдъл
Мәшит эздийә, ле зуда чуйә, буйә бөсьрман. Хортәки дәсте
Ә'бдъл Мәшит гьрт, гот:— К'әрәмкә, тө жи тек'әвә говәнде,
ләзәке бьр'әқьсә.

Ә'бдъл Мәшит к'әтә дәсте хорта лист. Говәндеда Ә'бдъл
Мәшит Хәзал дит, дьле ви к'әтә Хәзале. Ле нәвербу тыштәк
бькьра, әви пак заньбу малапане ви мерхасьн, бона намусе
қәт ль пьзмамтие жи наньһер'ьн, ве ви ль вьра чити-читикьн,
йәке жи шәрм бу, чьмкө лаукед Сипка бь пьзмамти у һ'әзкь-
рьне гази кьрьбуне, нә лайиқ бу, вәки тыштәк:1 беақьл бькь-
ра. Ле бина ви нава шаһьлед Сипка ве р'өже дәрк'әт у ша-
дьбу.

Гөнде Кәвьр — гәврке, шие кә мала баве Ә'бдъл Мәшит
теда дьма, гәләк шара қар дькьрын дьданә сәре ви, дьготьн:

— Тө кәр'е баве эздийани!

Вәхте Ә'бдъл Мәшит һе зар'о бу, гава кә әв қар у қәрф
дьбьһист, дьгрыйа, дьһатә мал щәм баве у де, дьгот:

— Баво, дае, чьма зар'е мьр'а дьлизьн дьбежьнә мьн
„Тө кәр'е баве эздийани!“. Эзди к'инә, чьтәванә?

Баве кәр' һ'әмез дькьр, дьготе:

— Лао, б'ра бежн, эди жи к'рманще мина м'нэ, эв жи д'са жь э'шира м' Зиланьн, н'р дине ван башқ'йэ. Эм жь ван қ'тийанэ н'т'нэ с'р дине Мн'мэд, с'р дине Исламе.

Э'бд'л Мэщит не зар'отийа х'вэда к'р'эки э'фи а'ыл бу. С'р ван г'лийе баве к'ур д'ш'рмиш дьбу, дьгот:

— Баво, ле эм ч'ма жь эздийа қ'т'ян? Нэ т' дьбежи: эвэ жь э'шира м'нэ у к'рманщнэ мина м'нэ.

— Лао,— баве дьготэ Э'бд'л Мэщит,— х'вэ эм т'эне жь ван н'қ'т'ийанэ. П'ае к'рманщайи п'р'е жь эздийа қ'т'янэ, н'т'нэ с'р дине Мн'мэд.

Мала баве Э'бд'л Мэщит зуда н'т'бу ви г'нди, малэкэ т'эне бу, т'эме зар'а к' н'вр'а д'лист, ш'р' дьк'р'ьн. Э'бд'л Мэщит зор дьда н'валед х'вэ, вана эв л'қ'эт у қ'рф жер'а дьгот'н. Эв жи д'натэ мал, щэм дийа х'вэ дьгрийа, дьп'рси:

— Дае, ч'ма к'р'ед щинара н'р м'р'а дьбен: „К'р'е бав эди“, нэ баве м'н дьбе б'ре к'рманщ т'эвэ с'р динэки бунэ. Эве жи г'лие мере х'вэ дьв'эк'ьланд, к'р'р'а дьгот. Баве Э'бд'л Мэщит бь ж'на х'вэва у қизэкэ ч'уква н'т'бу ви г'нди. Дийа ви ж'нэкэ а'ыл бу, эве к'р'е х'вэр'а г'ли дьк'р:

— Лао, м'эз'не м' ва м'р'а дьгот: х'вэдегравн б'ре к'рманщ с'р динэки бунэ, в'хте э'р'эб у р'ом н'т. бь зора шур к'рманщ т'эв к'р'ьнэ Ислам.

Э'бд'л Мэщит дьс'эк'вни, д'ш'рмиш дьбу, наве мале щинара н'л'дыда, дьгот:

— Ч'ма мала С'лт'ан, мала Э'ли жи б'ре эздибунэ?

-- Эре, лао, к'рманщ г'шк б'ре й'эк бун,— де дьгот.

— Дае, мала С'фое щинаре м' қ'эт р'ожийа нагрэ, эвэ лапэ эздинэ!

— Эв к'е т'р'а гот, в'эки мала С'фо қ'эт р'ожийа нагрэ? Де же п'рси.

Э'бд'л Мэщит гот:

— We р'оже ж'нед мала С'фо у мала Шьбли с'р б'раве дьк'р'нэ ш'р'. Пирка Шьбли ч'ер'и ж'на С'фо дьк'р, дьгот „н'р'э-н'р'э н'эрамно, нун қ'эт р'ожийа жи нагр'ьн“, нэ дьбен эди р'ожийа нагр'ьн.

— На, ч'ара м'н, т'о г'н мэдэ ч'ер' у э'тие ж'на, эди жи р'ожийа дьгр'ьн, н'р ф'р'қи эвэ, эвана се р'ожа р'ожи дьгр'ьн, ле эм си р'ожа...

Ле гэрэке эм бежын дийа Э'бдыл Мэшит сэва мере хвэ у дэргуша дәсте хвэ т'эрка мала баве хвэ кыр, да пэй мер, һатэ ши гонди. ле эве дьле хвэда қэбила малбаване хвэ һ'ыздыкыр, йэке жи эве т'ө фырқи нэдыдит орта эздийа у к'ордед майин. эве к'ор'ра дьгот: „Әш жи к'орманш, эм жи к'орманш, мэрие диwane дьһатын, wана wан'ра жи дьбен к'орд, мэр'а жи дьбен к'орд, шехе wан һэйә. шехе мә жи һэйә“. Нә хәбәрданеда, нә к'ынщада, қәт тыштәкида эве фырқи нэдыдит.

Ләма жи эве. һе зар'отийа Э'бдыл Мэшитда дьзи баве гәлә гьли-готьнед эла Сипка, һөрмәта wан, дәм у дэзге wан у мерхасийа wан к'ор'ра шьровэдыкыр...

Наве дийа Э'бдыл Мэшит Гәвре бу, wәхте бав дьчу хәбата чоле. Гәвре нан чедькыр, дәри бь к'элите дадыда, хвәрһна мер һылдыда, эве у Э'бдыл Мэшитева нане мере хвэ дьбыр, р'ева эве һедика к'элам дьготын жь хвэ у һ'ал-дәрдар'а. Демәк Э'бдыл Мэшит һе зар'отийа хвэда заньбу, wәки эди жи диса әш к'орманшын. Ле шарна wәхте эздийа дьһатнә аше гонде wан. Э'бдыл Мэшит дьчу щәм wан, р'о һ'эта эваре жь wан дурнэдык'әт, ль wан дьһер'и, гон дьда сәр хәбәрдана wан, ль к'ынще wан, һ'эта wәрсе wан жи дьһер'и. т'ө фырқи нэдыдит. Дьһатә щәм дийа хвэ, дьгот:

— Дае. иро кавране эздийа һатыбу эш. әз чумә щәм wана, мьн дина хвэ дае, ле т'ө фырқи нэдыдит, чь к'орманше гонде мә, чь әш.

Де же дьпърси:

— Лао, тә қәт нәпърси жь к'ижан қэбиленә? Гәло нә жь Р'ожканьн. Әш қэбила мала баве мьнә.

— На. мьн қә нәпърси, жь к'ижан қэбиленә.

— Әһ, лао, һәма тә пьрскьра жь к'ижан гондинә...?

Хвәндәван ида заньн: чьма Э'бдыл Мэшит ль вьра бьндаруке хорте Сипкар'а дьгот:

— К'ор'ап...

Wәхте Э'бдыл Мэшит р'асти ве бьндаруке һат. әши ль вьра к'эламед де у баве хвэ диса бьһист. Әши we р'оже к'әф у әшқәкә р'ьнд дәрбазкыр, һ'эта эваре. Эваре әш сьар бу чу. ле хорт у қизе Дерьке, диса бь листьк у һ'әнәк лехьстьна т'ө-лөмер'а вәгәр'ийан һатнә гонд. Гар'ан жи иди нав гонд бәла дьбу.

МЪЛАЗЪМЕ ПАДШЕ

We навине нане Э'нт'абе, минани нѣрсал, р'ѣнд нат. Э'мѣрик дѣчу нав зѣвийа, сѣмле гѣнѣм дѣсте хвѣда дѣфѣрьканд, ле дѣнер'и, лѣбед гѣнѣм тѣ дѣгот морие к'арбарѣн сѣр дѣсте шинѣ. Нѣщѣте бона дѣруна нен мала Э'мѣरिकе зуда нѣзѣр кѣрѣбун.

Р'ѣжѣкѣ навине бу, тѣ'вѣ дѣрѣжланд. Э'мѣरिकе газн ша-нѣла кѣр. Нѣлдан дѣс у кѣлѣнди, чун ахпина бѣнийа малѣ дѣстпекѣрѣн дѣрун. Қиз у бука жи дабунѣ тѣрѣмѣха, пѣй вана тѣрѣмѣх дѣкѣрѣн. жѣнед сѣрѣ малда у зар'ава на-нанга бѣ ч'ѣр'ѣке жѣ-п'алахе чав бадѣдан, бона гѣрза гѣредѣн. We р'ѣже Э'мѣрик ѣса нѣшкева дѣстбѣ дѣруне кѣр, вѣки кѣванийа малѣ пер'а нѣдит зѣдѣки р'ѣнд чѣкѣ. Э'вѣ зу-зука сирѣмастѣкѣ р'ѣндѣ бѣ қатѣхе пѣз чѣкѣр, сѣр т'ѣжи р'ункѣр, гѣтѣ п'ала, вѣки бен фравине бѣхѣн. Э'мѣरिकе сѣре хвѣ блѣнд кѣр, нѣрсана гѣт:

— Р'ѣжа ироин к'ѣ зѣвийа хвѣ дѣнѣлѣ, те мал? Фѣравине бѣшинѣ вѣра!

Э'мѣरिकе шарна дѣс жѣ дѣсте ша'нѣла дѣгѣрт, нишани ван дѣда, чава нен бѣнѣва бѣдрун, вѣки хѣраб нѣвѣ. Э'в шарна сѣр тѣрѣмѣхчийада дѣчу, хѣбата ван дѣнѣнер'и, қиз у бук вѣдгѣр'андѣн ви ши, кѣ сѣмле нан мабун, дѣса дѣда тѣрѣмѣхкѣрѣне, дѣкѣрѣ шѣр', дѣгот:

— Вѣйле эш нав кѣтана, чѣма нунѣ корѣн, ван сѣмла дѣнѣлѣн, нѣ нанѣ? Э'в нан бѣре ч'ѣ'вѣ вѣ бѣгрѣ!

Жѣ ван дурдѣкѣт, дѣчу шѣм хорте кѣ гѣрз гѣредѣдан, гѣрз нѣлѣдѣа, дѣгот:

— Э'в чава гѣрзѣн? Э'ва гѣрзана нѣ нѣгѣништнѣ сѣр э'рѣбе, we вѣбѣн, бѣвѣрѣн.

Бѣ дѣсте хвѣйи қѣват эви гѣрз нѣлѣдѣдан, эв гѣрз вѣдѣбун. Пашѣ дѣчу шѣм хѣромчийа, иѣ кѣ хѣром дѣпеч'ан, лѣ хѣроме ви дѣнѣнер'и, дѣгот:

— Кѣр'ѣ, тѣ хѣрома ѣса дѣпеч'и, тѣ дѣбей букѣкѣ т'ѣзѣйи, нѣзани чава зар'а хвѣ теки нав печ'ѣкѣ, дѣтѣрси, нѣдика дѣпеч'ѣ, бука ѣса дѣ гава жѣ к'ѣч'а дур дѣк'ѣвѣ, печ'ѣка зар'ѣ вѣдѣбѣ, шѣрпѣзѣ дѣбѣ, вѣлѣ тѣ жи ѣйни ѣсани.

Э'мѣрик куз дѣбу э'рдѣ гѣнѣм нѣ'ѣмѣз дѣкѣр, қайим хѣром лѣ нѣв дѣпеч'а, дѣгот:

— А, ва лаол!

Нане мала Ә'мәрике бәри гышка һатә дьруне у к'отане. гәнһе хас кьрһнә ч'әла, дәри сәр гьртһн, һәр ма зьмер'е зьвьстане.

Звьстана вәлате Ә'нт'абе сәрт бу. Щарна сәрма Һе өса п'ьр'бу, вәки жь һ'ышкие Һе „қырч'инийа“ әрд-әзмин бу. Бәрфа Һе жи гәләк дьк'әт, т'ипи у багәрнә өса р'адьбун, щинар нәдьчу мала щинара. Вәхте ба р'адьбу, бәре зьнара, қәйа у гөжма шәп'ә дьгьрт. Щарна әв шәпә дьһ'әдьмин сәр р'евһийада, мәри дөкөштһн. Ләма жи нав ванда бьбу дәб, чава һьфьр' дьготһн:

— Вәйле шәпә сәрда һати,— йане,— вәйле шәпә лек'әти.

Хенжь Һе һьфьр'е нав ванда бьбу дәб, дьготһн:

— Орт'а хеч' у хьдьрнәби к'и нә ль мала хвәбә, Һе хәһи-ме сәре хвәбә.

Бьһара вәлате Ә'нт'абе Һе сале зу һат. Бәләки һьшкева к'әтнә әрде у р'ож бь р'ож р'әшайи әрде зедә дьбу, қә мәри һьзан бу, чава бәрф дьһ'әлийа, хөлә-хөла ава бәләкийа бу, дьк'ышийа. Тәйр-ту жи дьһатһн. Ль әзмане шин р'әфе қаз у у қөльнга қир'ә-қир'а ван бу, дьфьрин, дьлэзандьн, вәки зү-түре һәр'һн щийе хвә, һелиңе хвә чекьн, һек бькьн у щущука дәрхьн...

Ле мала Ә'мәрике жи ләз дькьр, әһи к'отан у щот һазьр дькьрһн, әһе кө щкәстьбун, йане хьраб бубун, дьбьрә щәм һ'әдада дьда чекьрһне. Дәре ч'әле гәнһм вәдькьрһн, гәнһм дәрдьхьстһн бона т'охьм. Жьһа гәнһм бөжьнг дькьрһн, дьданә бө, т'әмьз дькьрһн, вәки т'охөме р'һнд бьчиньн у нане р'һнд шинбә.

Һ'әму һащәте Ә'мәрике бәри гышка һазьр бу, ле Ә'мәрик һе ләз нәдькьр, дьгот:

— Әрд һьла т'ер ав нәхварийә, һәма к'ө әрд ава пешьн т'ер хвар, әһе дәрк'әвнә щот...

Щаһьла га у гамеш дьбьрһн, дьгәр'андьн, вәки хамийа ван бьшке.

Әварәке бу шөвра мала Ә'мәрике. Одеда мөре мале гьшк т'оп бубун. Ә'мәрике гот:

Иди вәхта чандьнейә. Әм гәрәке ван ахпине незики гөнд дәстпе бькьн, бьчиньн. Ә'мәрике т'әми да щаһьла, к'ижан га у гамеша ль к'ижан зөвийе Һе щоткә. Вө эваре т'әми дабу гьшка у к'и Һе чь бькә.

Стэйра събер'а жь мала Ә'мәрике ду дык'ышйа. Нәрр'о мала ви дō тәндур даьдан. Сәр тәндурәке харьн чедькьрын, лә тәндурә дьне нан дыпә'тын, чьмкō хенжь зар'е мала ван, гәлә к'әсибе гōнд жи дыһатьн нан дōхварьн, вана шарна к'омәк дыданә мала Ә'мәрике. К'ōлфәте мала Ә'мәрике събе һ'ә-та тәри дык'әтә әрде сәр п'ийа бун, дыхәбытин, шōхōле мала гьран дыкьрын.

Әв чар-пенщ р'ож бун мала Ә'мәрике әк'ыи гōмрәһ' дыкьр. Ахпинед незики гōнд гәнъм дычандьн. Ә'мәрик дычу ахпина лә кōр'а у нәбийа дьньһер'и, чька әк'ыне бьһаре чава дычә. Әви лә хәта щота у к'отана дьньһер'и. т'әми дыда ван. Ньнәкар'а дыкьрә шәр', вәки т'охьм серәк чандьнә, йане зәф сьх чандьнә. Ньнәкар'а жи дыкьрә шәр', вәки хәте зәвийа зә'фә ч'укьн. к'ур ниньн, дыгот:

— Лао, һунә хортьн, шаһьльн, қәватә вә һәйә, чьма һун нькарьн мач'а щот оса бьгьрын. вәки хәта вә к'урбә,— һерса ви р'абу, гьһиштә Ләт'ифе нәбне хвә, дә'вда, мач'а щот ждәсте ви гьрт. һо кьрә га, га ажотьн, чәнд сәрийа чу һат, паше га данә сәкьнандьне, гази Ләт'иф кьр, гот:

— Дә вәрә. лә бьньһер'ә, әзи кальм, карьм мач'а щот бьгьрым, тō бист се сали, зар'е тә иди мәзьяньн, чьма тō нькари хәте ва к'урки?

Ләт'иф ва суцлу гот:

— Калко, бьбахшин, һерса хвә р'анәкә, әзе вьр ва хәте к'ур лехьм.

Ә'мәрик чу бәрбь зәвийа дьне, әвә әп'ещә жь гōнд дур бу. Ә'мәрик кō һатә сәр ве зәвийе, вана нан дыхвар, зар'ед бышкори га бьрьбунә щие хвәш дыч'ерандьн. Ә'мәрик незики ван бу, сылав да вана, гот:

— Қәвәтбә вәр'а!

Гьшк: бьрази. нәби у нәбич'ьр'ке ви бун, бәрва р'абунә п'ийа, һәвр'а готьн:

— Тō сәр ч'ә'ва һати,— һнәка гот апо, һнәка гот калко.— Мач'гаре ве ахпине кōр'е бьре ви бу, наве ви Дрбо бу. Дрбо р'абу бәрбь апе чу, гот:

— Апе Ә'мәрик, к'әрәмкә, т'әв мә нан бōхвә. Ә'мәрик бь қәйде де у бава, қәйде әшире, чок да әрде, пәри нан һьлда кьрә дәве хвә, гот:

— Нун нане хвә бōхōн, әзе зәвийе бьһер'ьм.

Ч у жь ван дурк'эт. Эв зэви зэвикэ мэзын бу, жер'а дьогън „Зэвийа херо“, чьмкө салэке зэви иди гъништи бу, иди вэхта дьруна ве бу, р'ожэке тэйрокэкэ өса гөмрэх' бари, эв зэви нгы'ландэ эрде, қат льбэк ганьм же һьлнэдан, тэ дьгот иди т'ощари нан ле шин набэ, ле салтьра дьне нанэки өса һат, жь һ'эсаба дэр бу, лома жи навэ ве данин „Зэвийа херо“. Э'мэрик һедика чу ши сэрэ зэвие, ль р'эшандьна т'охьм дьньһер'и, кузи эрде дьбу, өса п'ак дьньһер'и, тэ дьгот Э'мэрике тыштэк ль ведэре онда кьрийэ, ле дьгэр'э. Паше вэгэр'ийа. һатэ шэм щотк'ара, гот:

— Хэте вэ п'акьн, к'урьн, тов к'е дьр'эшинэ?

— Тов эз дьр'эшиньм у мач'а щот жи эз дьгрьм.— апе Э'мэрик.— Дьрбо щаба апе да.

— Э'фэрьм бразийа, тэ жь Лэ'иф четър дьхэбьти.— һе хэбэрэ дэве Э'мэрикеда, ле ньһер'и к'эзире гөнд ве бь лэз те бэрбь Э'мэрике, һе дурбу, кьрэ гази, гот:

— Апе Э'мэрик. Сьлеман бэг, қаймэқайм у мэрики дьне һатьнэ мала тэ меван. Сьлеман бэге һ'өкөм кьрийэ, вэки тэ ве сьһ'эте бей.

Эва щаба нэхер сенша Э'мэрике шкенанд, р'энге ван һ'эвэки хайири, тэ дьгот қэзийакэ гьранэ ле қэвьмийэ. Э'мэрике заньбу, вэки қаймэқайме Р'оме у Сьламан бэг һатьн. т'ө хер т'өнэ. Эви чэнд т'эми да щотк'ара у дэст хвэда вэгэр'ийа бэрбь мал чу. Э'мэрик р'ева жь к'эзир пьрси:

— Хенжь Сьлеман бэге у қаймэқайм қэ мэринэ дьне жи һатнэ?

Луло (навэ к'эзир бу,) гот:

— Бэле, апе Э'мэрик, Сьлеман бэгэ, хөламед шинэ, қаймэқаймэ, забьтэки р'омейи мэзынэ, финоки сори ль серийа, нишанэкэ ль э'ниейэ, минани р'ожэ дьбьрьқэ. Эз т'ыг'мин дькьм мэрики зэ'ф мэзынэ, эва чэнд салэ эз к'эзире ви гөндимэ, гэлэ мэрие мэзын һатьнэ у чунэ, ле һэла мэрие өса мақул мьн нэдитийэ, вэхте хэбэрдьдэ һэма дьбе: „эфэндьм, эфэндьм“.— Луло сэрда зедэ кьр, гот: „Незики дэһ-панздэһ забьти жи пер'а һатьнэ“.

Р'ева Э'мэрик к'этьбу мьтала, хвэ-хвэ хвэр'а дьгот:

— Гэло, эвана сэва чь һатьнэ? Дэ'ва чь дькьн? Чька диса чь жь мә бьстиньн?— Э'мэрик өса к'этьбу мьтала, қат ньзан бу чава гъништэ гөнд.

Бънийа мала' ван, һында кание, т'ъжи мæри бун. Ә'мæрик һе дурва дит, вæки к'өлфæте мале оде т'әмьз дькын, халича у дошæке т'эзэ дæрдьхн, дьбьнæ оде. Сьлеман бæg мæзьне ә'шира Зила бу у бæге эла ван бу, чава ч'ә'в Ә'мæрике к'әт, нас кьр, дæсте хвә пер'а һ'әжанд. гази кьре. Әв бәрбь ван чу. Ә'мæрик кö незики ван бу, ванр'а п'антә к'öта у т'әмәнә бу. Бәре хвә Сьлеман бæгеда кьр, гот:

— һун сәр ч'ә'ве мьн у сәр сәре мьн һатьнә..

Сьлеман бæg зьмане Р'оме п'ак заньбу, чьмкö Аһ'мәд бæге баве ви әв дабу сәр хвәндьне, вægәр'ийа бь зьмане т'ьрки ванр'а гот, вæки сьлаве дьдә вә у вæки әв мæри малхе we малейә, щие кö әм ле бунә меван. Қаймәқайм у мьлазьма ва бь қөрбәт ль Ә'мæрике ньһер'ин. ле қәт шаба сәлама ви нөдан.

Ә'мæрик дö дәқа сәкьни, паше вægәр'ийа бәрбь мал, ләз чу. Әви we сьһ'әте мæрик сйарп шандә нав пәзе қьрд, вæки чәнд пәзе қьрд бинә шәржекә. Әви т'әми да хорт: „Пәзе аг'леве жарә бьра ван бәрдира бьшинә, ед кö мьн зьвьстане башқә бь онще у щей хвәйкьрьнә“. Әви бьразики хвә жи шандә гонде әрмәнийа, вæки арақе у шәрәве бинә. Ә'мæрике п'ак заньбу, вæки мере т'ьрк ич'ке зә'ф һ'ьздькә..

Ле әва һатьна мьлазьм, қаймәқайм, Сьлеман бæге у зьбтийава қәт жь фькра Ә'мæрике дәрнәдьк'әт. һедика мәсәла кöрмнша гот: „Гөр ог'рә, ле мәрвь нәбинә жь һ'әму четьрә“.

Р'асти жи диwana Р'оме у бæге кöрманщава ида т'аба кöрманще зәһ'мәтк'еш бьрьбун. Алики Р'оме жь кöрманща дьстәнд хәрщ-хәр'аш, бәрт'ил, р'öшәт, п'ешк'еш, алики жи бæга мәхлуқәт дьщеланд, т'ö мәщала кöрманща дәст ванда т'өнәбу. Вәхте одә һазьр бу, Ә'мæрик чу сәр канийе, диса ванр'а т'әмәнә бу, п'антә кьр, ва бь дәвәки к'ән, ле бь дьләки кöл гот:

— Меванед мьнә ә'зиз, к'әрәмкьн, вәрнә мал.— Сьлеман бæге бь т'ьрки готә ван, вæки малхе мале ван т'әглиф дькә. Мьлазьм, қаймәқайм. Сьлеман бæg, зьбьт у хöламава бәрбь оде һатьн.

Р'ожәкә бьһара хвәш бу, ч'ик сайи бу. Тә'ве дабу, щина һешнайи дәрк'әтьбу, витә-вита ч'ьвика бу, бәре зьнара какә-кака гогәрчине бәйани бун, к'ьвш бу ида һек дькьрьн. Ньшкева р'әфә вәрдәке бәйани сәр ванр'а фьр'ин, мьлазьм, қаймәқайм у Сьлеман бæге т'ьвьнге хвә дьрежи ван вәрда кьрьн.

Бәри гышка мылазъм агър кър, ле нәхьст, пәй мылазъмр'а қай-мәқайм агър кър, әви жи ле нәхьст, паши гышка Сьлеман бәге дō шара пәй һәв агър кър, вәрдәк ида дурк'әтьбун, ле дō вәрдәк жорда һатнә хваре, зар'о чун вәрдәка биньн. Әва йә-ка ль мылазъм чәтн һат, тō дьбежи ле бу һ'ощәт. Вәхте зар'а һәрдō вәрдәк анин, мылазъм бь т'ърки гот:

— Вандәра гол һәнә? Әм һәр'нә неч'ире.— Сьлеман бәге гот: „Бәле, ль вьра мәйдана нив сьһ'әте т'өнә, гол у канинә, шие неч'ирейи р'ьндә. Ле чьма әм һәр'нә неч'ира вәрдәка. Вәрдәк чьтәванә? Вәрә әм һәр'нә неч'ира бьзне к'уви, пәзе к'уви, неч'ир әв неч'ирә, вәрдәк чьтәванә, һ'әйфа гōлла, мәрвь ванда хәрщкә“. Соз данә һәвдō, вәки чава кō нан хварын һәр'нә неч'ире. Гава кō незики мале бун, Ә'мәрике кьрә газн, вәки ван сәйала бьра шаһьл бькнә гомә пез, дәри сәр бьгры, чьмкō сәйале мала Ә'мәрике гәләки дьр' бун. Вәхте незики дәре оде бун, бука Ә'мәрике ч'ук. Хзәл, т'әзә жь оде дәрк'әт, буке һ'әвәки жь шәрма хвә шаш кьр, сәкьни паше дәсте хвә да бәр р'уе хвә, дәрбаз бу чу мал. Мылазъм бук п'ак дит, жь бәдәвийа we у ч'әв бōрие бәләк әщәбмайи ма, вәгәр'ийа, готә Сьлеман бәге:

— Әва һорийа жь к'ō дәрк'әт? Вәләһ мьн бәдәве өса кем дитьнә, әва чи малхе мале те?

Сьлеман бәге гот: „Әз т'әг'мин дькьм бука шийә, буке ви зә'фьн, незики нәһ-дәһ бькьн.— Қизе хвә малда данә мер. Әв жи қиза малейә“.

Мылазъм пьрс кьр:

— Чьма чәнд мер мала вида һәнә?

Сьлеман бәге шаба ви да, гот:

— Ақьле мьн донздәһ--сездәһ мерьн, ед нәзәвьщива.

— Әва т'әмам т'ахбурәкә. Чьма вана набнә әскәрие? Чьма к'ōрдә т'әрханьн жь әскәрие?— Ва бь һерс мылазъм гот...

Бәре ә'вльн мылазъм, паше жи қаймәқайм у Сьлеман бәг һатнә һөндөр' оде. Зьпти у хōламе Сьлеман бәге бьнп'ийа оде сәкьнибун, р'унәдньштн һ'әта изна ван нәдан. Вәхте изна ван дан, паше әвана р'уньштн. Гьшк кō р'уньштн, Ә'мәрике бь қәйде әшире, диса ванр'а т'әмәнә бу, п'антә кьр, сьлав да вана, гот:

— Һун сәр ч'әва у сәр сәра һатьнә бь к'ома хвәва.

Ле вана қат шаба Әмәрике нәда, һәвр'а хәбәр дьдан, һәр Сьлеман бәге сәре хвә, чава р'азльхи, һьманги һ'әжанд. Әва йәка гәләки ль Әмәрике чәтын һат, чьмкө нә сәр кание, нә жи ль вьра сәр дошәка ви р'уныштьнә әв т'ьрк қәт сьлава ви вәнагьрын. Әмәрике дьле хвәда гот: „Әв т'ьрке хайин мә к'орда қә мәри һ'әсаб накьн, ләма жи қә сьлава мә нагьрн“.

Мьлазъм мәрики бәжнзьрави бльнд бу, сьмеләкә р'әшә назькә ле бу. Позе ви к'ави пижини анәгори сьфәте ви бу. Ч'әв-бөрие ви жи р'әш бун, к'ьнще әскәрие р'әш ле бун. Әв к'ьнщ к'ав ль бежна ви дьһатьн, финоки сори сери бу, нишанәк ль ә'ние дьбьрьқи. Дәсте ви, сәр-ч'әве ви чилә қәрқаш бун, сурәте ви сор дькьрын мина сева, гава кә мьлазъм хәбәр дьда, қотка финойе ви ви али, ви али дьһ'әжийа, мәрвь нә бь-хьвара, нә быда ль мьлазъм бьньһер'ийа, к'ьвш бу, вәки әви жь маләкә мақул бу.

Қаймәқайм мәрики һ'өрпьзи т'ьжи бу, зьке ви өса мәзын бу, гава кә р'ева дьчу, тә дьгот к'өлфәтәкә сәр р'ож бь р'ожай... Сәрики мәзыни ле бу, мәрвь дьгот дәвса сери ә'йарәки торақейә т'ьжи дәвсандьнә данә сәр мьле ви. Сәре ви әвқас мәзын бу, вәки фино нәдьчу сери, әв фино һьманги сәр т'әпька ви дьсәкьни. Дәсте ви зәфә дьреж бун, пьрч' бун, тә дьгот ләпе һ'ьрч'аньн. Сәр-ч'әве ви жи пьрч'а р'әш бу, жь ве пьрч'е мәрвь бьрусийа ч'әве ви п'ак нәдьдит, чьмкө бөрийе ви өса дьреж бун, дьһатьн дьк'әтнә сәр ч'әве ви.

Сьлеман бәг мәрики жары тәлаши дьреж бу, тә дьгот әв мәри т'ер нане зьке хвә нахвә. Оймәки кәрманща ле бу, сәр өймәда ә'бака Динарбәк'ьре спийә чилә қәрқашә ле бу. Бәр-стөе ә'ба ви бь қәйт'ане р'әш ньқьшандьбун, әве ә'бе к'авчикә р'ьнд дьда бәдәна ви, к'олосәки жь т'ьвтька спи һатьбу чекьрьне, бь форма ә'шира Зила, шә'р-шьмақийе дора к'олосе ви т'әв мале хас бу. Сьмеләкә қальнә п'альки ле бу. Әви п'алке сьмела дани пьш гөһе хвәва дәрбаз дькьр. Мәрики, чава кәрманщ дьбен, р'уви бу, һәрғав дьк'әнийа ч'әве ви р'а к'ьвш бу, вәки ви к'әнида гәлә дәлк'-долаве ви мәри һәнә.

Жь нивро даг'әрийабу. Хорте кә чубу нав пез, һатьбу, пәз анибу. Хорта зутьре пәз шәрже кьр, жьна дәст пе кьрьбу к'арә тәндуре дькьрын. Мьлазъм, қаймәқайм у Сьлеман бәг к'әт'ьбунә хәбәрдане. Мьлазъм дьгот:

— Эз кӧ дьнер'ым ван ч'ийа у банийа, ван меша, ч'эма у авед каниед сар, эз дьбиньм, вӕки к'ӧрд зӕф р'ьнд дьжин. жь мӕ, т'ьрка п'актър дьжин. К'ьвшӕ, мере к'ӧрд кем дьхӕбтӕ, һьнӕ эк'ьн дькӕ, дьчӕ зозана, ле дӕвлӕта ванӕ зӕфӕ. Т'ьрке мӕ сьбе һ'эта эваре дьхӕбтън, ле ӕвқас дӕвлӕта ван т'ӧнӕ. Хенжь we, ӕрде к'ӧрда жи жь ӕрде мӕ р'ьндтърӕ. Гава дьне ӕм кӧ нава мешӕда дьһатън, чьқас даре эмиш нав мешӕда һӕбун, ван дара иди кӧлилк данӕ. Эз дьнһер'ым, вӕки п'адша. Сӧлт'ан һ'ӕмид, п'ак ль вӕ, к'ӧрда дьнер'ӕ у һ'ӕз дькӕ.

— Ӕм, мере к'ӧрд, р'асти жи зӕф р'азинӕ жь п'адше динисламе, хвӕде шуре ши бьр'а бькӕ, ӕв мӕ чава ӕвлӕде хвӕ һ'ӕсаб дькӕ.

Озмане щинаре Ӕ'мӕрике пыш дӕре оде, тӕриедӕ сӕкъни бу. Ӕши ӕв гьлийе мылазьме Р'оме у Сьлеман бӕге бьһист. Озман т'ьрки п'ак заньбу, чьмқӧ һ'ӕйшт сала кӕла Ӕрзӧрмедӕ һатъбу гьртъне. Ле р'асти жи Озман мӕрики ами-т'ам щие бӕла сӕбӕб һатъбу гьртъне. Ӕв һатъна мылазьм, қаймӕқайм у Сьлеман бӕге, ӕши т'ьре диса бона гьртъна ши һатънӕ, лӕма жи дьзикава дьһатӕ пыш дӕре оде, гӕһе хвӕ дьда сӕр вана чька чь қьсӕ дькън, Ӕ'мӕрик кӧ дӕрк'ӕтӕ дӕрва, Озман жи пӕй ши дӕрк'ӕт. Чь мылазьме Р'оме готъбу у чава Сьлеман бӕге щаб дабу, ӕши гьшк Ӕ'мӕрикер'а шьроқьр, гот. Вӕхте Озман гьлийе хвӕ к'ӧтакьр, Ӕ'мӕрике гот:

— Һӕлбӕт, Сьлеман бӕге жь п'адше Р'оме хвӕшбӕ, нӕ хӕрщ у хӕр'аша дьдӕ, нӕ олама дьдӕ, жь дӕвлӕта Р'оме мӕһе дӧ зер'а дьстинӕ, сале жи чьқас хӕрще бӕгтие жь мӕ дьстинӕ, чьма we нӕр'азибӕ? Чь ӕрде р'ьнди бона ӕк'ьн һӕйӕ, чь зозан у мерг-чиман һӕйӕ гьшк йе Сьлеман бӕгенӕ. Һьла тӧ ле бьнер'ӕ, вӕки мӕрик бьмрӕ, ниве мират'а ӕши мьри дьгьһижӕ бӕг, вӕки йӕк қиза хвӕ бьдӕ мер, жь қӕлӕне we қизе п'ара Сьлеман бӕге теда һӕйӕ, йе қизе дьхвӕзӕ, ӕв жи п'ешк'еша дьдӕ ши. Һьла тӧ бежӕ мьн. Сьлеман бӕг бист хӧлами зедӕтър хвӕй дькӕ, ван хӧлама гьшка к'ьнщ дькӕ, мьдаса дьде у нан, ав дькӕ. хвӕ жи қӕ ӕк'ьн накӕ, ви т'ӕви жь к'ӧ тинӕ? Т'ӕви жь мӕ кӧр-

манща дьстинэ. Гэлбэт Сьлеман бэге жь дэвлэта Р'оме зэ'ф р'азибэ!

Э'мэрик һ'эвэки дьн жи Озманр'а сэкьни, чу алие мале, ньһер'и тэндур гөр' ведьк'эвын, алики п'элауэ ситьлада һазьр дьбэ, алики қэлийа селе дьқэлиньн, алики жи гоште кортэ п'арсийа һазьркьрьнэ бона к'ьбаба. Нэбие ви жь гонде эрмэнийа һатьбу, баре гондрезже арау у шэрав жь мала Симоне к'риве ви анибу. Э'мэрик чу оде. Мьлазым һе хэбэр дьда, дьгот:

— Ньзам чьма к'өрд эуқа жь эрмэнийа һ'эздькьн? Ньзам чьма к'өрд дьбьнэ к'риве эрмэнийа? Нэ эрмэни хачп'арезьн, к'афьрьн, нэ исламьн...

Эмэк иди һазьр бьбу. Дэстэшо анин, ав ль дэсте мевана кьрьн, паше т'эхтэ р'аст кьрьн. нан анин данэ сэр т'эхтэ, орт'а мьлазым у қаймэқайм гөмгөмэки мэзын арау данин. Бэри э'ульн к'ьбаб анин, дэсть хварьне кьрьн. Мьлазым у қаймэқайм финшан т'ьжи арау кьрьн. финшанэк жи Сьлеман бэгер'а дагыртьн, вана финшане хуэ вэхварьн. ле Сьлеман бэге арау вэнэхвар, жь вира шэрбэт анин, пэй к'ьбабар'а қэлийа селе анин, паше п'элэу анин. Мьлазым у қаймэқайм эу гөмгөме арауе вала кьрьн. йэки дьне т'ьжи арау кьрьн анин. Диса данэ шэм ван. Ль эйване се т'эхте дьн жи дани бун, бона зьбтийа у бона хөламе Сьламан бэге. Зьбти гьшкэ т'ьрк бун. Н'изэки шэраве жи дабуна к'елэка чавьш. Эви к'асе шэраве т'ьжи дькьр бь сьре бала дькьр. Хөламед Сьлеман бэге жи шэрав вэнэдьхварьн. Зьбтийа ль хөламе Сьлеман бэге дьк'эни-йан, дьготьн:

— Нун мэрие к'өрд қанмэсьн, тьштэки жь дьне фэ'м накьн, арау у шэрав тьштэки зэ'ф п'акэ. һане нун жи вэхөн.

Хөламед Сьлеман бэге дьхэйдин, һерс дьбун, көрманши ч'ер'и ван дькьрьн. Озман қэ жь пыш дэре оде дурнэдьк'эт, уэки мэри дьһатнэ оде, эви хуэ дьда сьвдэра тэ'ри. Озман мэрики бэжн кьньк, һур бу, ле гава кө мэри ч'э'в Озман дьк'эт тутке мере көле же дьгырт. Сьмелнэ зэрэ қальнэ ле, ч'э'внэ сутэ гьрэ ле бун, бөрөнэ зьрав қайт'ани ле бун. бөрие ви өса зэрэ у зьрав бун, тэ дьгот бөрие ви қэ т'өнэнэ.

Озман кө эу һ'эйшт сала кэла Эзөрмеда мабу, гэлэ гьлиготьне көрманща пе һ'эсийа бу.

Ә'мәрик кӧ шарәкә дьн жи дәрк'әтә дәрва, Сзман жи диса пер'а дәрк'әт, готә Ә'мәрике:

— Вәләһ у быллә, һәма кӧ әз ызыанбьм бона гьртъна мьн һатънә, әз һаһельм йәк жь ван хьлазбә. тӧ һаж гӧлла мьн һәйи, тӧ мьн п'ак нас дьки! Мусенийа мьнә һазьрә, әзе т'әва қыр'кьм, Сьлеман бәге жи пер'а. Дьжмьне мә к'орда әйини Сьлеман бәгә, е кӧ хаинтиә дькә мьләте мә кӧрманшар'а. Қәлә Әзӧрмеда әз р'асти кӧрманшәки һатъм, һавә ши Хәлил бу, әв жи әв чәнд сал бу гьрти бу, нә кӧрманшәце вандәра бу, жь вәләте Мусьле бу. Мәрики хвәнди бу. гәлә вәләта гәр'һиәбу у гәлә зьман жи заньбу, әви дьгот:

— Озман, тӧ һызани, һьнә бәге мә хайиньн мьләте хвә р'а, һьла жь Р'оме хьрабтьрын. Әвана шӧхӧле мә кӧрманшә хьраб дькьн. Вәки бь нәмамия у шә'сусийа ван һинбуийа һ'әле шьмаә'та мә һақас хьраб нәдьбу.

Озман дәнг блынд кьрьбу, жь һерсана дьгот:

— Әви Хәлили р'аст дьгот, әви гәлә гьли- готън әз һин кьрьм. Бәге минани Сьлеман бәге, әм гәрәке ыкӧжьн.

Ә'мәрик незики Озман бу, һедика готә:

— Озман, тӧ чь дьки? Әз бәхте тәдамә, кәр'бә, гьлиә йәса вьра мәбежә. хӧламе Сьлеман бәге ыбьһен, we жер'а бежы. әви мала мьнда р'уньштийә, нәп'акә, тӧ дьки мала мьн хьраб-ки, вәки Сьлеман бәг ван гьлийа ыбьһе, we мьн малева ышә-вьтинә.

Хвәндәванед дәләл, әв Хәзала кӧ вәхтәке чубу ындару-ке, ида мәзын бу. Мәри тӧнә бу, вәки әв ч'әв бӧриә вейә бәләк, гӧлийә дьреж, бәжна зьравә назьк, т'ьли-печ'иә малмули сурәте сор, дәв-леве шәкьри, хала гәрдәне ыдита дин нәбуийа жь we, бәдәвийа we. Гава кӧ Хәзал р'ева дьчу, тә дьгот карәкә хәзала дьмьлмьлә. Ле вәхте Хәзала бәре хвә мәрвьди дькьр, ақьле сәре мәрйя дьчу. Хәзал нәбийа ыбре Ә'мәрике ч'ук бу, қиза һ'әсэн бу. Маләда Хәзал дабунә Сәртибе нәбийә Ә'мәрике. Вана һе зар'отиәда һәвдӧ һ'ызкьрьбун. Ле нәбие Ә'мәрике жи нә хортәки кем бу, йәки бәжи орт'ә бу, т'әморикә р'әшә кӧришкә ле бу. Сьмеләкә т'әзә дәрк'әтьбу, минани қәйт'анәкә р'әш бәр бевле бу. Вәхте Сәртиб дьк'әнийа, һәрдӧ һ'ьнаре сурәте ши сор дьбун, минани сурәте қиза. Жь к'ышә әви чь хвәнәкьра, гьшк ль бәжна ши дьһат. Гәлә қиз у буке ши гӧнди сәр Сәртиб бәнги ыбьбун. Хен жь we, Сәртиб һьм

хэбатеда, һым жи мераниеда. ви гондида анэгорн ви кэсэв т'өнэбу. Вэхта щэрда эла һэйдэра авитэ сэр пэзе гонде ван. Сэртиб бь т'вьынга э'йналу т'эне пэй щэрде к'эт, ванр'а кьрэ шэр', се мэрийе ван коштын, кэре пэзе гонд вэгэр'анд ани. Ле мэрвв кё Сэртиб дьдит, т'ө һ'эсабе өса пер'а нэдькьр, чьмкё хортэки назьки дэлал бу, тэ дьгот эв һэрдё шаһьл бона һэвдö йаретмиш бунэ...

Сьлеман бэге зуда Хэзал дибу, зуда жи пэй we дьгэр'ийа, ле тыштэк нькарьбу бькра, тыштэк же че нэдьбу. Чэтьни эв бу, wэки нькарьбу нэ гьлик сэр weда бьшанда, нэ жи хэбэрэк жь Хэзале һьлда, чьмкё к'өлфэте мала Э'мэрике т'эв қизе we мале бун, маледа қиз дабунэ һэвдö, қэ жьнэкэ хэриб нав wанда т'өнэбу, wэки Сьлеман бэг ит'бара хwэ пе бинэ, гьлики сэр Хэзаледа бьшинэ. Сьлеман бэге бэре дө-се щара Хэзал дитьбу, жь бэдэwэтийа we тэ дьгот дин бьбу. Эwи шарна дькьр, һэма хөламе хwэ һьлдэ, зоре бажо сэр мала Э'мэрике у Хэзале бьр'эвинэ, ле нэwер бу, эwи п'ак заньбу, wэки эла Сипка т'эwэ мерхасын, we йэкэ нэбуйи биньнэ сэре wи.

Иро жи бэр дэре оде Сьлеман бэг ч'э'в Хэзале к'эт, ақьле сэре wи чу. Эwи һэрке нан дьхвар, хэбэр дьда, щьг'арэ дьк'ьшанд, һэр Хэзалэ бэр ч'э'ве wи бу. Эw чэнд шар бу Сьлеман бэг дэрдьк'этэ дэрва, wэки ч'э'ве wи Хэзале к'эwэ, ле һэма эw кё дэрдьк'эт, хөлам мьсиңе дэставе һьлдьда пэй дьчу. Щарэке һерса Сьлеман бэге р'абу, готэ хөлем:

— Көр'о, сэйпсан, көр'е куч'ка, тэ херэ һэргав тö мьсин һьлдьди пэй мьн тей. Чьма тö избини эз темэ дэрва, wэки бина мьн дэрк'эwэ, бьщэһ'мэ, һэр'э оде!...

Хөлам п'ор' у п'ошман вэгэр'ийа һатэ оде. Қаймэқайм те дэрхьст, чьма Сьлеман бэг өса дьчэ дэрва те, ле мьлазьм ньзаньбу, жь Сьлеман бэге пьрси:

— Сьлеман бэг, дьбэк тö нэхwэши? Дьле тэ дешэ?

Сьлеман бэге һ'эwэки хwэ шаш кьр, гот:

— Сэре мьн дешэ.

Эw эп'ещэ wэхт бу нан хварьбун, к'өта кьрьбун. Сьлеман бэге, wa бь һерс гот:

Һэр'ын газн к'этхөде гонд у р'испийакьн, бьра бен.

К'эзири бьнп'ийа оде, минани һэргав, wэхте кё қөлөхдар

тен, һазыр сәкһнибу. Дәсхвәда бәзи чу нав гөнд, гази мәрийә кыр. Гөндийа жь к'ьзир дьпърси:

— Луло, сәва чь гази мә дькьн? Диса әв дә'ва чь жь мә дькьн? Вәлә нәхерә! К'е жь мә, кәрманща, хер жь қолөхдаре п'адше Р'оме дитйә?...

Нава чәнд дәқада ода мала Ә'мәрикә т'ьжи р'испиә гөнд бун. Гьшка ч'ә'вә һәвдө дньһер'ин, ль мьлазым, қаймәқайм у Сьлеман бәге дньһер'ин, ә'щәбмайи дьман, ньзанбун, сәва чь гази ван кьрнә. Һәр йәк жь ван мәрийә һати дьлә хвәда дь-гот: „Вәлә нә бона херейә, к'е дитийә, вәки п'адше Р'оме к'өр-дар'а п'акбә?“.

Сьлеман бәг к'өхийа, гәвррийа хвә т'әмьз кыр, гот:

— Һун гәрәкә бьзанбын, мьлазым — әфәнди жь Стәмболе һатийә, жь щәм п'адше мә. Ньһа дәвләта Р'оме шәр' дькә. Жер'а лазьмә зәг'ирә: нан, гошти. Әм гәрәкә к'омәкә бьднә дәвлә-та хвә, жь ә'шира мьн we бьдн пенши һ'әзар пәз у дәһ һ'әзар бар гәньм. Гөндие вә гәрәкә биннә Мьлазгыре, щәм қаймә-қайм, т'әслими мөдөркьн? Һун гәрәкә бьдн дө һ'әзар пәз у пенщсд бар гәньм.

Щьмаә'т һешка пе һ'әсийа, бона чь әв гөр һатьнә. Көр-манща дьлә хвәда дьгот: „Хвәдә стөе ви п'адшайи бышке-нә, пар хәрщәки мәзын жь мә стәнд, һьла сал к'өта нәбуйә. диса дьхвәзә, гәло п'есира мә жь ви п'адшайи хьлазбә“.

Сьлеман бәге вәк'ьланд: к'әтхөда, зу шаба мә бьдә, әмә ләзын. к'ар бькә, бьра пез т'опкьн, нан жи баркьн.

Бәри гьшка Суто хәбәрда:

— Сьлеман бәг, әме әвқас пәз жь к'ө биньн? Гөнде мә гьшкида әвқас пәз т'өнә, нан жи әвқас төнә.

Сьлеман бәг һерс бу, гот:

— Суто, әз р'абьм. әзе п'архане тә текмә нав дьлә тә, тө һәрғав зә'ф хәбәрдьди.

Р'асти жи, Суто мәрики р'астго бу. Суто дәстхвәда кәр'-бу.

Ә'мәрик пешда һат, гот:

— Сьлеман бәг, әм бәр диwana п'адше динисламе нька-рын хәбәрдын. дәве мә гьредайә бәр мьлазыме п'адше, ле тө жи зани, әм әвқас пез нькарын бьдын, к'ө биньн? Гәньм жи мә әк'ьне хвә һе нәкьрийә. Әм ит'маз дькьн, һьнәки кемкьн.

Хәзал к'әтә бира Сьлеман бәге, һерса ви р'абу, гот:

— Ниве п'р'е эзе һыма жь тэ бьстиньм! Чьма нькарьн? Гөнде вэ дө һ'эзара на, карэ пенш һ'эзара бьдэ.

Шьмаэ'т сэр һэвр'а чу, һат. Ле тьштэк нькарьбун бькь-рана. Сьлеман бэге һ'окми сэр к'этхода кьр. вэки һэр'ьн. зу һазькьн. Шьмаэ'т бэлайи мала бу.

Лэ'зэке шунда к'этхода у чэнд мәрийе дьне вэгэр'ийан һатнэ шэм Сьлеман бэге, лавакьрн, вэки һэр йэк пэзе вани чолейэ, бьра пэз бе. паше пез т'опкьн. Сьлеман бэг бьрнэ дэр-ва, бист зер' кьрнэ дэст ви у лава кьрн, вэки дө һ'эзар пэз зэ'фэ.

Сьлеман бэге кө бист зер' кьрэ шеба хвэ, гот:

— Дэ һэр'ьн. һ'эзар пэзи, дөсьд бар нан биньн. Сьлеман бэг, мьлазъм у қаймэқайм дэрк'этын. вэки лэ'зэке сэйрамиш-бьн. Сьлеман бэге ви али, ви али ч'э'ве хвэ дьгэр'анд. бэлки Хэзале бьвинэ, ле Хэзал жь мал дэрнэдьк'эт. Э'вана чун жь гөнд дурк'этын. зьбти у хөламе Сьлеман бэге пэй ван чун. Гэ-лэки вандэра гэр'ийан. Эрд ида т'ьжи қалч'ич'эк бьбу. һешнайе шин дькьр.

Вэхте Сьлеман бэг у һэвале хвэва жь сэйранге вэгэр'ийан һатын. ида бэрэвар бу. Си к'этыбу бэре зьнара у ханмана. Тэ'вийа баране сэр гөндда гьрт, эп'ешэ баран бари, ле ба-ки гөр' һат, э'вр бэлакьрн. диса тэ'ве да. эрд зу зь'на кьр. Пэй баранер'а бу вите-вита ч'э'вика у думэқэска, дьчун-дьһа-тын, вана һелине хвэ бэр ар'ика мала Э'мэрикеда чекьрбун, тэ дьбежи вана к'аре хвэ р'азана шэве дькьрн.

Мьлазъм жь Сьлеман бэге пьрси:

— Эва чь ч'э'викьн. вэки тенэ эй'вана ве мале у диса дь-чьн?

Сьлеман бэге шаба ви да, вэки эва һ'эйванэта һелине хвэ һэр ханманада чедькьн...

Меван кө һатнэ оде. сьврэ диса р'аст кьрн, хварьн анин, данэ сэр т'эхтэ. Мьлазъм у қаймэқайм гьмгөме арақе данэ бэр хвэ. к'ас т'ьжи арақ дькьрн, вэдьхварьн.

Ве эваре һ'эта ниве шэве дэрбаз бу, мьлазъм у қаймэқайм арақ дьхарьн, к'эф дькьрн, паше гази зьбтики кьрн. эви бь зьмане т'ьрки ванр'а к'ылам дьгот, дьстра. Вэхтэкэ өса дэрэнг бу. вэки ида гьшк дьһеньжин. хэвр'а дьчун. Орхан-дошэк анин, щие ван данин у гьшк к'этно хэше р'азан. Хэв ль ч'э'ве Э'мэрике нэдьк'эт, к'этыбу мьтала дэрһөқа ве пэзт'опкьрне у

нанстэндьна жь гондийа, чу алие мале, сэр шийе хвэ р'уньшт, фэлынэк к'шанд. Ч'ра мале не дьч'руси, ль мале ньнер'и т'эвэ хэва ширьндабун, ф'рхэ-ф'рха ван бу...

Озман р'ьһ'эт нэдьсэкьни, чэнд шаһьл хвэр'а анибу, к'ар дькыр, вэки ве шэве гышка қыр'кэ. Хорта т'эва к'аре хвэ кыр'бун, ч'эк у силь'ава хатьбун, һьнда ч'э'лед нане Ә'мэрике хвэ тэландьбун.

Ле Ә'мэрик т'эмул нэдькыр, жь мал дэрк'эт, бэрбь оде хат, т'эсэликыр, чька гышкэ р'азайинэ, йане на, әви к'ар дькыр шаһьләки бышинэ нав пез, пэзе р'ьнд бьр'эвиньн, текнэ шыкэвта, вэшерьн, бьминьн һур қаф у қөр'. Әв кō хатэ һьнда сура ч'э'лед геньм, п'ьстэ-п'ьстэк хат. Ә'мэрик сэкьни, гōһе хвэ да сэр, бэр суредә хьшинэк жи хат, Ә'мэрик нэ мэрники тьрсонэк бу, әви гэлэ р'ожед чэтын дитьбу, һәма р'ьк'еви ве дәрә кьр-ньшкева жь бэр суре пенщ мере силь'һэ бь т'ьвьнге ә'йнәлу, қәмә у мэрт'ал бэр р'абун. Һивэр'онбу, әви нав ванда Озман наскыр. Же пьрси:

— Озман, һун вандәра чь дькьн?

Озман кэр'бу, дэнге хвэ нэкыр. Ә'мэрик диса ва бь һерс пьрси:

— Озман, р'аст бежэ, тō ве шэве, бевэхт, вандәра чь дьки?

→ Әм хатьнэ шөхөләки, — Озман һедика шаба Ә'мэрике да.

— Чь шөхөлэ? Чька бежэ мьн. Әва к'инэ? — Ә'мэрик бэр-бь Озман дьхат у дьпьрси.

— Ә'мэрик, әз чь тэ вэшерьм, чь жь хвәде, әм хатьнэ, — Озман ва гьли дәве хвәда дьмьзмьзанд.

— Озман, вэрэ р'аст мьн бьмөкөр'ә, сәва чь хати ве шэве. Шөхөле вэ чийэ? — Ә'мэрике пьрси. Озман гот:

— Ә'мэрик, әз чь тэ вэшерьм чь жь хвәде, әз хатьмә вана гышка қыр'кьм. йа кō әвана тиньнэ сәре мә, әм ида нькарыг кэр'ьбьн.

— Ло-ло, Озман, тō дини йан лапи бе ақьли? Әва нэ шөхөлэ тō дьки. Һ'әйран, хвэ әва нэ ч'йае Дерсьменә, йан жи ч'йае Мусьле, вэки тō Р'омер'а шэр'ки. Әва йера Ә'нт'абейә, тō дьки сьбе Р'ома р'эш бьк'шә нав әрзһ'әйале мә. Вэрэ ве йәке нәкә! Бьсәк чька хвәде чь дькә. Ә'мэрике ванр'а кьрә шэр', әв сәрвахткьрьн. Озман у лавькава чун.

Һив чу ава. Шэвэр'эш бу, һәва сар бу, пьш гөндва, дур-дэнге шывана дьһат, дькьрнә қуртин: „һ'ощә-һ'ощә“ дькьрнә-куч'ык бәри гөра дьдан. к'вш бу, гөра хвә авитьбу пәзе һьнә-ка.

Ә'мәрик хвә гиһандә аг'ыле мийа, готә Дәврешә көр'е бь-ре хвә:— „Һәр'ә нав һогыча у кавьр'а. бәра чәнд һ'эвәкә қөр'ә жар вәқәтиньн биньнә незики мале, һогча у кавьр'а һәма нь-һада бьк'шиньн бьвьнә дур, текнә шкәвта“.

Бьнәт'ара аг'ыле мийа һәспе ван дьч'ерйан, бразийе Ә'мә-рике мһ'инәк гьрт, сйар бу чу: Ә'мәрик вәгәр'ийа һатә мал. Сьбә иди незик бьбу. Ә'мәрик кө һатә алие мале, һыла гьшкә хәведә бун. Әви к'ынще хвә қә нәэхьст, һәма к'ынщава сәр щийа вәләзийа, к'этә мьтала. қә ньзан бу чава хәвр'а чу. Сьһ'этәк нәк'шанд, бәрбанга сьбе хвә авитә к'өләке, тә дь-гот әве бәрбанге дәнг ль Ә'мәрике кьр, әви банзда сәр хвә. We гаве т'әқин жь дәре к'иләре һат, Ә'мәрике пьш хвәва нь-һер'и дит, вәки кәванийа мале, жьна ви, һедика жь к'иләре дәрк'әт. Әве дькьр мерр'а хәбәрдә, бәрбь ви һат, ле Ә'мәрик қә пер'а хәбәр нәда. әва кө we иро бьдәүьмийа жь бира Ә'мә-рике дәрнәдк'әт. Әве кө дит, бәнгзе мер нә хвәшә, пашда вә-к'ышйа.

Ә'мәрик дәрк'әтә дәрва, ида сьбә эп'ешә сафи бьбу. Гөн-дие ви жи we р'оже зу р'абьбун. Ньзанбун чь бькьрана. Ле-к'әтхөде гөнд эварда нав һәвдө беш кьрьбу: к'и we чьқас пәз бьдә. Қыр'ка һәв дьгртын, дьготын: „Пәзе фьланкәсе зәфә, ле һьндык дьдә“. Диса дәнге Суто жь т'әва бьльндьтър дьһат, дь-гот:

— Мала Һ'әсәне Генщә хвәйе сесьд пәзийә, дьдә донздә пәза, ле йе мьн пенщи пәзә, әз дьдьм һ'эвта. К'ане бешкьрна вә р'аст? К'ане к'әтхөда? Чава авитйә сәр мала, вәки һәр йәк ангорн қәватә хвә бьдә, әва нәр'астә...

Дәнге Сутойи зиз сьбе шәбәде дьк'әтә бәре ч'ийа, жь ч'и-йа тә дьгот диса әв Сутойә хәбәр дьдә, дәнг дьһат.

Ә'мәрик бәрбь оде һат, дәри вәкьр, чу һөндөр' ле ньһер'и жь арақ у шәрава дөһ гьшкә р'азаннә, һәр Сьлеман бәг һ'ыш-йарә, хөламе ви щьг'ара бәг вьдхьст. Ә'мәрик кәр'ә-кәр' вәгәр'ийа, дәрк'әт.

Чу алие мале, бежә жьна, вәки тәште һазьркьн. Әв кө һат, әви дит бәг'ирә даданә, к'аре һазьркьрна хварьне дь-

кын. Диса вэгэр'ийа дэрк'этэ дэрва. Э'мэрик жь дэрдкөле көр-
манша дьк'шанд, же р'оже жи хвэр'а нэдьдит, вэки р'һ'эт
р'уни.

Р'о иди гэлэки бльнд бьбу, тэ'ва бьһарейэ ширьн бу. Ме-
ван дэрк'этнэ дэрва. Мьлазъм, қаймэқайм у Сьлеман бэг,
чарньқали ван зьбти у хөлам, чунэ нава гөнд. Сьлеман бэге
гази к'этхөда у р'испийе гөнд кър, гот:

— Вэки сьһ'этэке шунда пэз у гэньм һазьр нинбэ, эзе
ч'эрме пышта вэ р'акъм. Һун заньн йан на, мьлазъм жь щэм
п'адше һатийэ, жь Стэмболе...

К'этхөда у р'испийа гот, вэки пэз у нани һазьрэ, же сь-
һ'этэке шунда р'ек'эвьн бэрбь Мьлазгыре. Р'асти жи һьла
меван нһатьбунэ мал, кэре пез жь гөнд дэрк'этэ сэр р'ийа
Мьлазгыре чу, э'рэбе нан дагырти, данэ пэй. Тэ'ште анин. Қө-
лийа селе бь сирэмасткьри данинэ бэр ван. Мьлазъм кө хвар,
гот:

— Вэлэһи бьлэһи, эва хварьна к'өрда хварьнэкэ зө'ф
р'ьндэ, лэма жи мере к'өрд гьшкэ өса саг'лэмын.

Вэхте чуйина ван бу. Сьлеман бэге һ'өкөм кър һэспа
зинкын. Хөлам у зьбти чун һэспа зинкын. Сьлеман бэге газн
Э'мэрике кър, гот:

— Э'мэрик, мьлазъм жь Стэмболе һатийэ, тө занн, вэки
пэй нанхварьнер'а тө гэрэке диш к'ьрэсийе* бьдейи, ле “диш
к'ьресикэ” өса бьдей, вэки мьлазъм нэхэйдэ, ль Стэмболе
жи наве тэ щэм п'адше бльндкэ. Қаймэқайм жи һэми мэрпийе
мэйэ, щэм мэйэ, т'эме керн тэ те, эв жи гэрэке бе п'ар нэми-
нэ, р'ожед чэтьнайе-тэнгасийе же керн тэ бе. Йа мын жи тө за-
ни, эз чь бежъм, эз бэге тэмэ...

Э'мэрик эв гьли кө бьһистьн, һ'эвэки сэкьни, дьле хвөда
гот: „Һун һатьнэ мә т'аланкын, һэрсал, һэргав һ'але мә эвэ
дэст вөда“ Дэрк'эт леда чу мале, газн һэрдө бьра кър, чун
к'этнэ к'өхе пыш к'илэрева, эви дэри гьрт, һедика готэ бьра:

— Вана эвқас пэз, гэньм жь мә стэнд, эвқас мә һөрмөт,
ик'рам, мэсрэф ванр'а кър, һьла дэ'ва „диш к'ьреси“ жи мә
дькын. Һун чь р'е тер'а дьбиньн? Эм чь бьднэ ван гөра, вэки
бьщэһ'мын жь мала мә дэрк'эвьн, һэр'ьн.

* Бэре, вэхта п'адше Р'оме, ль вэлэте Р'оме, вэки мэрие қөльчн
мала көрманшада нан дьхар, һэқ дьстэнд, ви һэқир'а дьготьн „диш к'ьреси“.

Һәрдө бьра һ'эвәки к'әтнә мьтала. дәнге хвә нәкьрын.
Бьре ч'ук, наве ви Шәбәб бу, бәри гьшка гот:

— Төйе чь бьдей! Қә тыштәки жи нәде, we мә т'алан
кьн. чь дьхвэзын?

Бьре орт'е. Т'әмьр, гот:

— На, өса набә, бе п'ешк'еш набә. чьма тө ньзани һ'эта
мөдөрәки Р'оме жи мале мә к'өрдада нан дхөн, әw жи бе
„диш к'рәси“ набә, wәки нәднеда. мә'нийә дьгрә, мәрийә дөк'ө-
тә, дьзеринә.

Бьра һатнә сәр we шевре, wәки 5 зер'а бьднә мьлазым,
Қаймәқайм у Сьлеман бәге жи һәр йәки ван 3 зер'а бьдне.
Жь к'иләре һәрсе бьра дәрк'әтын.

Ә'мәрик чу тәwле. к'әтә қөнше лапи пашьни тә'ри. Бәр
афьр'е гамеша әрд к'ола, жь бьн хвәлийе сәләки мэзын һьлда,
фәсал да алики. Жь бьн ви сәли хөрщәкә кәви дәрхьст.
Хөрщәкеда қөт'икә һ'әсьни һәбу. Әw қөт'и дәрхьст, ле ньшкева
р'абу сәр хвә, р'әви чу дәре тәwле дада у вәгәр'ийә һатә шәм
қөт'ие. Жь қөт'ие пенщ зер' бьжартын кьрә бәр пышта к'әр-
ман алийе р'асте. шәш зер' жи кьрә шеба хвә. Әw қөт'и дьса
нав хөрщәкеда фәсал печ'а, кьрә ч'ә'ле. сәле мэзын да сәр,
т'ьжи сәр хвәли кьр, бь льнга әw хвәли п'епәс кьр. Паше һа-
тә бәр дәре тәwле. һ'эвәки сәкьни, сәре хвә дәре тәwлер'а
дәрхьст, дора хвә ньһер'и кәсәк т'өнә, дәрк'әт бәрбь оде һат.

Ә'мәрик кә һатә оде, Сьлеман бәг сәкьнибу, ле мьлазым у
қаймәқайм һе р'уныштибун. Ә'мәрик готә Сьлеман бәге:

— Мақул, әз хөлам, бежә әфәнди-мьлазым, wәки һьндьк-
бә жи, бьра п'ьр' һ'әсабкә, әва п'ешк'ешә меване кә жь Стәм-
боле бь льнге хвәй бьмбарәк һатийә мала мьн. — пенщ зер'
бәр мьлазым дани, се зер' бәр қаймәқайм дани. се зер' жи
дьрежи Сьлеман бәге кьр. Ә'мәрик пашда вәк'ьшийә, гот:

— Сьлеман бәг, тө сәре мәйи, әм льнге тәнә. wәләһ әва
п'әра мьн һьлда бу, wәки нәбич'ьр'ке хвә ле бьзәwьщиньм, ле
һун һатьнә. бьра қөрбана ог'ьра wәбә. Бежә әфәнди, бьра дь-
ле хвә нәкә, Сьлеман бәг, мақул, тө зани әз мәрики чаваньм.
ле чь бежьм. wәхтәкә мьнә тәнгә ч'ава әм көрманщ дьбен:
„Һьла аг'левәйә, нәк'әтийә һавине“...

Сьлеман бәге гьлие Ә'мәрике ванр'а бь т'ьрки т'әрщьмә
кьр, гот. Wана дьса қә тыштәк нәготә Ә'мәрике, һәр мьлазым
дәсте хвә кьрә дәсте ви у гьшк дәрк'әтнә дәрва.

Һәспә һазьрә зинкьрибун, дьзгине һәспа дәсте хōламада у зьбтийада бун, һивийа мафула сәкьни бун. Бәре ә'ульн қаймәқайм сийар бу, һ'эта Ә'мәрике у зьбтийава ә'у щәндәке қаси һ'ьрч'әки сийар кьрн, анщах, паше мьлазъм сийар бу, ле ә'у жи нькарьбу п'ак сийар буйа, һәспа ви х'вә дьбьр данн, пенщ зьбтийа ә'у сийар дькьрн. Мәрие шьһәр бу, нькарьбу, ле гава кō Сьлеман бәг сийар бу, мина ч'виқәке сәр зин р'у-ньшт. Хатре х'вә жь Ә'мәрике х'вәстгьн у чун.

Ә'у кō чун, Озман һатә щәм Ә'мәрике, жер'а гот:

— Тō дьбини Сьлеман бәге чь ани сәре гōндийа. Тә нәһшт ишәв әз вана қьр'кьм. Ә'у Хәлиле кō мьн кәла Әзөрмела дит, әви щамери дәрһәда ә'йни бәге вада дьгот, Ә'мәрик щан, ле һун нәшәрәкьн, тә нәһшт әз һ'әйфа кәвн у т'әзә же һьлдьм.

Ле Ә'мәрик к'әтьбу мьтала у дәрде жи сәд пәзи у биет бар гәньме кō жь мала ви бьрьбун, қә нәдьбьһист Озман чь дьбежә.

Р'о пьш ч'ийава қōльбибу, ида эвар бу. Щотк'аре мала Ә'мәрике жь холе һатьн. Га жь ә'рәба вәкьрн, бышкорһийа га бьрнә шәвч'ере, щотк'ара дәсте х'вә шуштьн, һатьнә оде. Гьшк дора дō т'әхта р'уньштьн, шив ани, нан дьхварьн. Кәсәки хәбәрнәдьда, һәр шарна Ә'мәрике жь щотк'ара дьпьрсн:

— Вә иро чьқас тов р'әшанд? К'ижани жь вә зәвийа х'вә к'ōтакьр?— Шарна жи дьгот, к'әнге һуне хьлазкьн, вәки дәрбази зәвинә дьнебьн? Щотк'ара шив кō хварьн, чунә мал, паше пе һ'әсийан, вәки Сьлеман бәге у қōлōхдаре п'адше чь анибун сәре гōнд у чьқас пәз у нан жь мала ван бьрьбун.

Сьбәтьре щотк'ар шәбәде р'абун, тәштийа ванә һазьрбу-х'вәрн, ә'рәбә гьредан, баре т'охьм данә сәр ә'рәба, щәһьлед һорик дажотьн ль ә'рәба сийар бун, р'е к'әтьн, чунә зәвийа.

Ман Ә'мәрик у һәрсе бьра. Ә'вана р'уньштьн оде у мьсьл'әт дькьрн, ньзанбун к'әнге әв зōлма п'адше Р'оме we жь сәр ван бе һьлдане, вана ньзанбу we к'әнге к'әда дәсте х'вә, к'әда худана ә'нийа х'вә we х'вә-х'ва р'ьһ'әти бьхōн. Вана п'ак заньбу: гәлә ә'ширед кōрманща к'очәр һәнә, ә'вқас зōлма п'адше у қōлōхдаре ви нәдьк'ьшандьн, чьқас кōрманшәд р'ьәт. Ле һәрсе бьра т'ō р'е х'вәр'а нәдьдит. Иәр п'ак те би-ра ван, вәки чәнд сала бәре әскәре урьс һат вәлате ван зәвт кьр, вана т'ō зōлма йса к'ōрдар'а у т'әмамийа р'ьәә'тер'а нәдь-кьр. Ә'мәрике дьгот:

— П'ак те бира мьн, шәки шир жи жь мала дьбрьн, дйса бы п'эрэбу. Ле вәхте әскәре урьс к'ышйа чу, забьт у әскәре п'адше Р'оме натьн, мәрвь т'аланкьрн, зор дьк'әтнә мала, һурмур у хьшре ван дьбрьн, ле шәки дьчунә шкйат. һәла сәрда шкйатчи давитнә нава зоп'а дьк'әтан. Хенжь we йәке, әрмәнне досте ван Киракос, жь гөнде Гопала, һәрсал ча бы качахи дьбрьә шәлате Урьсете дьфрот у дьһат, ванр'а гьли дькьр, шәки к'өрдед шәлате Урьсете п'ак дьжин, һ'але вана нә һақа храбә. Зөлма әса ль шедәре т'өнә...

Әш чәнд р'ож бу гөнде кәрманшадә һешарзә бу, гөнди сәр һәвр'а дьчун-дьһатн. Әш хәрще кә п'адше Р'оме авитьбу сәр ван, лап т'алан кьрн бу. Кәсәк нькарбу бьн ши хәрщи дәрк'әта. Хөламед Сьлеман бәге у зьбтийава к'әтбуна нава гөнда, мәри дөк'әтан. дә'ва пез, дөшөр у гөнм дькьрн...

Р Э В

Ида к'әтбу мәһа һавине. Гәрме дьрәжьшланд, ч'ерә жи жь әрде дө бөһөста бльнд бьбу. Мерг у чимана дйса кәлилк дабун, мәрвь бин-бог'за вана т'ер нәдьбу. Мала Әмәрикеда шарна һнәк гьрә-гьре әла Сипка т'оп дьбун, шөвр дькьрн, шәки бьр'әвьн һәр'нә Урьсете. һатнә сәр we шөвре, гази гьрә-гьре Сипка гьшка бькьн. Мәри чунә гөнда, т'әми данә ван к'е лазьмбу, шәки р'ожә иние ль шкәвта бьнийә гөнде Зедка эвәре гьшк бәнә сәрһәв.

Бәри гьшка Әмәрик һатә шедәре, паше йәко-йәко гьрә-гьре гөнда т'оп бун. We шәве ль шкәвтеда бәр ч'ьрусйа ч'ьре шөвр кьрн. Әмәрике ль т'әва ньһер'и, гот: „Гәли малхед мала, әм ида нькарн ва дәрбазкьн, әм гәлә зәлулие дьк'ьшиньн, п'адше Р'оме, қаймәқайме ван у бәгава һәһельн әм ч'ә'ве хвә вәкьн. Ван хәрщ у хәр'аша әм шәшътандьнә, әм әса бунә, шәки қөлөхдаре п'адше мала мәда нан дьхөн, әм гәрәке хәрще дьране ши жи бьдьн, әм һөрмәте, мәсрәфе дькьн ванр'а. һьм жи дьбьнә дәйндаре ван. Сале һун заньн чьқас хәрщи әм дьдьн: 1) т'әшир эва хәрще гиһадьрунейә, 2) қәмчур — эва хәрще әрдейә, тә әк'ьн бьки, нәки, зәвийа тә һәбә, т'өнәбә гәрәке тә бьди, 3) хәрще мале ду бы зьмане т'ьрка

дьбен „г'уск'и п'ули“. Һәма ду жь к'өләка тә бьк'шә, тә гә-
рәке хәрщ бьди, қә wәки идаре тә шәве жи т'өнәбә, 4) хәрше
әскәрие „әскәр п'ули“, хенжь хәрше майин. Һ'әсабе хәрща т'ө-
нә... Ве бьһаре әwқас нан у пәз жь мә стәндьн, ле Һ'әта па-
йизе we чьқаси бьстиньн, кәсәк ньзанә, һун п'ак заньн ван
сала әскәре Урьсете һатьбу вьра, вана қә зьрара өса нәдьда-
нә мә. Вана һәрке фьр'ә шир жи жь мә дьстәндьн, п'әрә дьда-
нә мә. Мьн чәнд щара гази қомандаре ван кьр, пәз жер'а
шәрже кьр, қә йәки жь ван нәгот „диш к'ьрәси“ бьдә мьн. һәр
дыгот: „К'өрд йакши, хөрөшо“... Р'ожәке көр'е Нәбо һәспе ва-
ни кьһ'ел сийар бу, қомандаре урьса ч'ә'в пе к'әт. Әwi готә
көр'е Нәбо, wәки мәйданәке-дөда бьдә һәспе. Мә го: „Wәләһ
we һәспе Нәбо же бьстинә, дә һун п'ак заньн, wәки һәспе ми-
нани һәспе Нәбо қә кәсәки нәдитийә. Дө р'о к'әтнә орт'е қө-
мандар к'ьлурә зер' бәр Нәбо гьрт, wәки әw һәспе хwә бьдеда.
хенжь we йәке щотә мьдәсе зьбтиа данә Нәбо. Ле wәки әw
забьте Р'оме буйа, we бе п'әрә, бь зор же бьстәнда. Wәләһ wә-
лате Урьсете п'акә!

Пәй Ә'мәрикер'а Басо хәбәрда:

„Сәрикә әв ог'рә, әме һәр'ьн“. Ве шәве гәләка хәбәрда,
т'әв һатнә сәр we қьраре, wәки әрһәдә һәр'нә wәлате Урьсете.
Һ'әта незики сьбе хәw ч'ә'ве ван нәк'әт у әwқас щьг'арә, қәльн
у сәрк һатьбуна к'ьшандьне, wәки we шкәвтеда һәвду нәдь-
дитьн. Һ'әму гьлийе ван бьбу йәк, һәр мабу пьрсәк: к'е бьбә
бәләде ван. Ок'ьзе Мамо у Ибое Ә'мо готьн, wәки хенжь
Киракосе әрмәни кәс ван ч'ийа у банийа ньзанә, әw һәрсал
дьчә те. Ве сьһ'әте мәрик сийар кьрьн, шандьнә пәй Киракос,
биньн. Сьһ'әт нивәк нәк'ьшанд Киракос һат. Киракос кә һатә
шкәвте, әщәбмайи ма, жь wi дуйе қәльна у щьг'ара кәсәк
нәдьһатә наскьрьне. Әwi сьлав да, паше гот:

— Баво, wәләһ әз кәсәки wә нас накьм, һун к'инә? Чьма
гази мьн кьрьнә?

— Ә'мәрике шаба wi да, гот:

— К'ьриве Киракос, әмьн. хwәхwәтийа мәйә: әзьм, Ә'мә-
рикьм, Айибе Ә'мо, Басо Р'әшо, Усе Полойә, Ок'ьзе Мамойә,
Хальте Ә'лойә, Ибое Ә'мойә, Ибое Мһ'ойә, Баро Ә'вдийә, П'ир
Һ'утейә у шех Ибраһимә, кәсәки хәриб т'өнә, әмьн, Сипканын-
гышк жи досте тәнә, тә гьшка жи п'ак нас дьки.

Эва шара э'wльн бу, wэки гьрә-гьре эла Сипка дьзикава т'оп бьбун шкэвтеда, шепр дькьрьн. чька чь тәһәри хьлазбьн жь we зөлма Сөлт'ане Р'оме, йа кә сал у зәмана кал у баве ван дьк'шанд...

Нав ванда т'өнәбун нә бәг, нә аг'а, нә жи мьшаиқ, һать-бун малхед мала, хwәйед қонахед р'ьнд, малед бәр меван...
Басое Хәло готә Киракос:

— К'риве Каракос, мә шандийә пәй тә, wәки тә к'омәке бьди мә, бәләдие бьки мәр'а, әм һәр'ьн wәлате Урьсете. Әм заньн, һәр мере минани тә карә қәншикә өса мәр'а бькә. Әм жи бәр тә сәкьнинә, чьқас тә бьхазн әме бьднә тә. Ле әме һәма эла Сипка гьшк һәр'ьн, жьн, зар' у дәwаре хwә жи бьбьн. Тә кари мә өса бьви, wәки т'ө зьрар у қәзийа нәе сәре мә. Әм заньн, wәки тә һәрсал дьчи у тей. Тә хwәхwә дьбежи, wәки кәрманщед wedәре п'ак дьжин, һ'але ван п'акә, зөлма минани йа п'адше Р'оме т'өнә. Бежә, тә кари мә бьви?

Киракос соз да, wәки нава чар р'ожада вана бьгьһи-нә wәлате Урьсете у гот:

— Әзе wә р'екә өсар'а бьвьм, wәки п'ега кәсәки һьла пе нәк'әтбә. Ле әз мәрики р'астгомә, һун гәрәке бьднә мьн пенци зер'е мәшиди. һәфе мьн жи, һәма кә мьн һун гиһандьнә wәлате Урьсете, we сьһ'әте п'әре мьн текнә дәсте мьн. Wәк'иле п'әре мьн әз дөхwазьм бьра бьвә П'ир һ'уте. Эвә гьлие мьнә.

Басо готә Киракос:

— Әм у тә к'риве кал баванә, тә п'ак зани қәйде мә, қәйде әшире кәрманща. Әм жи соз дьднә тә, wәки тә әм бьрнә wedәре, чьқас тә хwәстийә. we сьһ'әте П'ир һ'уте текә дәсте тә.

Һәма ль wedәре к'өвш кьрьн, wәки се р'ожа шунда р'ек'ә-вьн. Wedәре өса жи һатьбу к'өвшкьрьне, wәки чьқас мере бьр'ьм, шур, мәрт'ал у п'ишто һәнә, хwә бьднә пашийа к'оча. һ'әму т'өвдарәке хwә ль wedәре қьрар кьрьн...

Әw дө р'ож бун гөндада к'әре хwә дькьрьн: нан дьпә'тн, пәз шәрже дькьрьн, қәли дьқәландьн бона р'ийа дур.

Р'ожтьра дьне Киракос һат, чәнд мәри хwәр'а бьр чу һ'ә-та сәре ч'йәе Думанлие у вәгәр'ийа һат, wәки шьван у гаван бьзанбьн к'өр'а dewер у пез пешие бьвьн.

Шәвәкә р'әш бу. һив дәрәнг дәрк'әт, мәрвь кә we шәвә-р'әше щәм һәв дьсәкьни, һәвдө нәдьдит.

Әйни шәвәкә өса мала бар кър. Тәми дабунә кӧлфәт, вәки мьқати дәргуша бьн, дәнҗ жь ван дәрнәк'әвә. Кәред пез, дөвер, хортед шаһьл у чәнд мәрие бь ч'әк у сильһ'а һе р'о нәчьбу ава, вәр'екьрьн.

Ль Голә-Гәнийя, чава қьрар кьрбун, гәрәке бист гӧнде Сипка бьҗһиштана һәвдӧ. Һәма ль Голә-Гәнийя жи к'оч җһиштнә һәвдӧ.

Шәвәкә сайи бу, ль әзмана т'ьжи стәйр бун, тә дьгот стәйра жи заньбу, вәки we шәве бист гӧнде кӧрманща we бьр'әвьн һәр'нә Урьсете у мерьв т'ьре әван стәйра һәвр'а дьготьн: „Һәр'ьн, һәр'ьн жь зӧлма сӧлт'ан у п'адше Р'оме хьлаз-бьн“.

Бәләди ль пешие бу, мера ль Пөвр-Мезина* дьньһер'и, нава ван ч'ийа у меша бе р'е дьчун...

Паши у пешийа к'оча кӧ җһиштә һәвдӧ, һив т'әзә дәрк'әт. Ль ведәре җьрә-җьре эла Сипка дьса җһиштьнә һәвдӧ: бәр әрде у әзмана сайи дәст һәвда сонд хварьн: „Қьрар у қәсәме мере бәрәбә“, вәки қәвьми р'ом пәй мә к'әт, сәре хвә бьдьн, к'ока хвә бьқәлиньн, әрз-һ'әйале хвә нәднә дәсте Р'ома хайин у һәр'нә Урьсете. Айибе Әмо гот:

— Вәләһ у бьләһ вәҗәр'андьна мә иди т'ӧнә.

Ль ведәре мәрие бь сильһ'ә п'арәвәбун чәнд қәлфа, һьнәк бь Айибе Әмор'а бь шур, р'ьм, қәма, һишто у мәрт'ал, хвә данә пәй к'оча, дури к'оча дьһатьн, һьнә мере сийар, хвәйед һәспед р'ьнд у р'ьмед мовьккьри хвә данә к'еләка к'оча. Чәнд сийар жи к'өвш кьрьн, вәки т'ьме һәр'нә пешийа к'оча у вәҗәр'ьн бенә пашийа к'оча, һәрҗе тыштәк қәвьми, шабе бьднә мера.

Әмәрик, Усе Поле, Басое Р'әшо бунә сәрк'аре җһшка у қә жь җьрания к'оча нәдьқәтйан, вәки тыштәк бьқәвьмийа, гәрәке бәри җһшка шаб бьдана вана. Ван һәрсека мәзнати дькьр ль we р'әва кӧрманща бәрбь Урьсете.

We шәве һ'әта сьбә сафи бу, к'оч нава нәвалә, ль сәре ч'ийар'а, р'е дьһатьн. Сьвә кӧ сафи бу, гәлики к'урда, нава мешәки сьхда, к'оча дани, һьнәк җьн бәзин чун ч'еләке хвә дотьн, анин бона зар'е хвәйә һур. Феза гели у пешийа к'оча мере сильһ'ә хвә тәландьбун, қәрәвьли дькьрьн. Әмәрике

* Пөвр-Мезин — стәйрке әзмананьн. К'ӧрде к'очәр шәве бь ван стәйра р'е нас дькьн к'ӧда һәр'ьн.

h'öкөм кър, wэки qэ агър данэдън, бона кэсэк ван нэх'эсэ. Мере кō qэрaвьли дькърън, бона ван qэлийа сар у нан, пэ-нер шандън. Wэхте wана хвар, зар', к'ōлфэте хwэй дэргуш р'азан. Э'мэрике у Ок'ъзе Мамо готън бьра мер бь сыре р'азен: бьра һнэк һна р'азен, һнэк жи паше р'азен. Ле кэсэк ида хэw ль ч'э'ва нэх'эт. Жь бьшкорийа бьгрэ һ'эта мере аһьл һазьрбун шэр'кьн ванр'а, ед кō сал у зэмана хуна ван минани зурийа дьметън.

We шэве Хэзал у Сэртиб жи хэw ль ч'э'ве ван нэх'эт. Сэртиб т'вьнга э'йналу ль мьлада, һэспэки бози сийар бу, чава мэзьна жер'а готьбу: дьчу пешийа к'оча у паше вэдгэр'ийа дьһатэ пашийа к'оча. Ле һна, wэхте к'оч гьшк р'һ'эт дьбун, Сэртиб у Хэзал бэр дарэкэ гузе к'этьбунэ к'еф у һ'энэка, лаqърдийа у һэвр'а ша дьбун. Хэзале бэлге дара гузе чьнибу, сурэте Сэртиб дьхьст, эви жи гōлийе wейэ дьреж дабу бэр ч'э'ве хwэ минани мэрт'ала, нэдьһышт дэрбе we ль сурэте wi к'эвьн. Оса к'этьбунэ һ'энэк у лаqърдийа, wана qэ ле нэх'эсийан чава Э'мэрик ванр'а дэрк'эт. Хэзале лит, wэки пьш дарэкева Э'мэрик we фэсал те, эwe жь шэрмана һзан бу чь бькра, гот: „Э'рдо, тō вэqэльши эз тек'эвме“, дэсте хwэ да бэр р'уе хwэ, р'эви чу щие к'оча ван данибу. Ле Сэртиб мер бу, нэ р'эви, ле эви жи һзан бу жь шэрмана чь бькра. Гэрэке эм бежън, Э'мэрик зэ'ф жь һэбие хwэ у бука хwэ һ'эздькър, эви һала дурва ч'э'в ван к'этьбу, ша дьбу бона һэрдō шаһьлед хwэ, к'этэ бира wi, чава эви жи ль шаһьлтийа хwэда Гоza жьна хwэр'а дьк'этэ к'еф-һ'энэка. Ле Э'мэрик һькарьбу нэһата, эви гōман нэдькър һнэ qэрaвьла, дьтьрсийа эw хэвр'а һэр'ьн у дьжмьн сэр wанда бьгрэ. Эw һат, wэки Сэртиб сэр ван мере бе гōманда бьшинэ у р'асти ван һат. Э'мэрик кō незики Сэртиб бу, гот:

— Лао, wэхтэкэ зэ'фэ фэрзэ у чэтьнэ, эз гōмана хwэ һнэ qэрaвьла һайнъм, шэвхун ль ван к'этийэ, карьн р'азен, хэвр'а һэр'ьн у дьжмьн сэр мэда бьгрэ, мэ мере кōрманщ бенамускэ. Wэрэ һэспе хwэ сийарбэ, һэр'э сэре ч'ийаие һан, ль wedэре Хōдедайэ у чэнд мэринэ дьненэ, р'астэ, Хōдеда мэрэки п'эр' эгьнэ, ле к'и занэ, карэ хэвр'а һэр'э. Э'мэрик шаһьлэк жи шандэ пешийа к'оча, щэм Киракос, пьрскэ чька жь р'е нэхальфинэ, шаш нэкьрийэ у щабе жер'а бинэ.

Әмәрик чаһа мала хвәда р'һ'әт р'унәдьньшт, өса жи ль
вьра р'һ'әт нәдьсәкьни, дьчу, дьһат, мьқати эле дьбу..

Хеләкә әп'ещә к'ьшанд, Сәртиб вәгәр'ийа һат, шаб да
калке, вәки Хөдеда һәвалава п'ак мьқати ши али дьбьн, хен-
жь бьльндайа ши ч'ийайе әв ль сәр. әши хортәк р'акьрийә
сәре дарәкә сьпьндаре, т'әсәлийа ван һ'әму нәһала, шаг'а
дькә. Ч'ьвиқ бә жи жь бәр ч'ә'ве ван онда набә, дьгот:

— Бежә апе Басо у Әмәрике бьра архайинбьн. қә фькара
нәкьн, чьма әвана ньзаньн, вәки Хөдеда нә мәрики бе гөманә.

Әв хорте кә чубу пешийа к'оча, әв жи һат, шаб ани, вә-
ки Киракос дьбе:

— Чәндьк чәнд салә шәв у р'о әва р'ийа мьнә, қә бьра
т'алаша нәк'ьшинә, әз жь р'е т'өщари нахальфьм у шаш на-
кьм, бьра мьқати пашийа к'оча бьн, һәрке ль ван бу чәтыш,
бьра һәварийе мьр'а биньн...

Һ'әта тә'ри к'әтә әрде эл р'һ'әт дьбу, ле һәма кә бу тә'-
ри мала диса баркьр у р'ек'әтн. Ле пәз у дәвар бь ч'ерә-
ч'ерә һеди пешийе дьчун, әвана кем дьсәкьнин.

Әв чәнд р'ож бун к'оч нава р'оже дьк'әтнә шаг'а, гәлийа
у нәһала, хвә вәдшартн, вәки кәсәк вана нәвинә, ле шәва
р'е дьчун. Нава ван бист гөнде көрманща кә р'е дьһатн, ә'йа-
нә гәлә жьн, зар', дәрғушед бәр бьстан һәбун, ван чәнд р'о-
жа қә искин жь йәки нәдьһат, тә дьгот әв зар'е бәр бьстане
дийа хвә жи заньбун, вәки дьчьн жь зөлма сөлт'анед Р'оме
хьлазбьн.

Әв р'ожа чара бу дьһатн. Вана хвә гиһандә Қани-Голе.
Ль вьра ида эл р'о дьһат, тә дьгот дәрк'әтнә фьреқәтне. Ки-
ракос дьгот:

— Әзе ишәв вә бьгьһинмә Қақьмане.

Гьшк ша дьбун, ле әве шабуне зә'ф нәк'ьшанд. Әв сийа-
ре кә пәй к'оча дьһатн, шаб анин, вәки ль сәр р'ийа К'ош-
ка-Ә'обет, т'оз у думан қөлоз дьбә, к'өвшә әскәре Р'оме те.
Ль ведәре шевр кьрын:

— Бьра к'оч һәр'ьн, қә жь р'ийа хвә нәминьн. Әм жи
бьбнә се қәлфа. Вәхте әв һатн, к'әтнә нәһале, әме вана
тенә орт'а хвә у лехьн. „Жь п'ьр'а п'ьр', һьндька һьндьк“.
Әмәрике гот:

— Дә әз иро мере к'өрда эгьн бьньһер'ьм, чька чаһа шәр'
дькьн.

Оса жи кьрын. Чэнд сийар чун нәваледа р'е бьр'ин, дө қәлф мер жи дора нәвале гьртын. Әскәре Р'оме өса дьһат, вәки т'озеда у думанеда нәдыһатнә хванекьрыне. Вана кө сийаре к'өрда дитын, сәкьнин, кьрынә газин:

— Вәрьн, вәгәр'ьн, һуне көда һәр'ьн? Вәки һун вәнәгәр'ьн, әме к'ока вә биньн, әме вә қьр'кьн!

Озман зьмане р'оме заньбу. әви готә ван. вәки вәгәр'андьна к'өрда иди т'өнә, п'адше вә әм к'өрд гәләки зерандьнә. Сәрикә ве ог'ьреда.

Пашийа сийаре ван, кө гьһиштынә һәвдө, жь пар'а қәлфа Хөдеда һәма бь р'ьма ле қәльбин. Алийе дьне Айибе Ә'мо дәстәшура у бь мәрт'ала хвә дьрежи ван кьр, ль пешие жи мера лехьст. Бу шәр'әки гьран. Айибе Ә'мо у Хөдеда донздә мер ль ведәре көштын. К'әләше Ә'ло сильһ'е ви т'өнәбу, мәрт'ала ви жи т'өнәбу, әви һәма т'ер'әк дәсте хвәйи ч'әпе аландьбу дәвса мәрт'але, вәки бьдә бәр дәрба, ле нәк'әвьн у чомахәки хвәйи мәзын һьлдабу у һатьбу шер. Ви шәр'ида әви жи мераникә р'ьнд кьр. Чавьшәки һәма сийари ажетә сәр К'әләш, К'әләш хвә шаш нәкьр, чомахәки қайим ль сәре һәспе ви хьст, әв һәсп тә қәй гот т'опәк лехьстын, к'әт. К'әләш зутьре чомахәк ль қафе чавьш хьст. әв геж кьр, қә мәщал нәдае, һәма т'ер'а дәсте хвә кьрә сәре ви чавьши у әрдер'а к'ашкьр, жь нав шер дәрхьст бьр. Хөдеда дит. вәки К'әләш ве тьштәки әрдер'а к'аш дькә, дьбә. Әви хвә гиһандә К'әләш, же пьрси.

— К'әләш, әв чьтәвайә? Чйә тө өса к'аш дьки дьби?

— Тө же вәгәр'ә,— әнтә-әнта К'әләш бу, гот,— мьн аншах гьртийә, чавьшәки р'омейә, әзе хвәр'а бьвмә Урьсете.

Чавьш хвә бадькьр, вәки жь шәме т'ер'е дәрк'әвә, ле бе фәйидабу, ида нькарьбу жь дәст у ләпе К'әләшә, минани һ'ьрч'а дәрк'әвә. Гава кө әви т'ер'еда хвә бадькьр, К'әләш йәк к'өлм. минани мек'ота, ль қафе ви дьхьст, әв әрдер'а к'аш дькьр. К'әне мәрийа пе дьһат. Ә'мәрик кө әв йәк дит, гот:

— Лехьн бьк'өтын, һуне көда биньн ви зөрп'е тәр'ьки. һун навиньн жь нан у гоште көрманща к'ок буйә минани бәрэза.

К'әләш һәма бь чомаха әв көшт. һәспе бьн забьте ванда һатә көштын, забьт пәйа аншах р'әви. Әскәр жи р'әви. Сийаре

к'орда да пэй ван. Търсана эскәр һәрйәк аликида р'эви. Лъ ведәре Озман һатә көштъне, пенщ мер бриндар бун.

Сийаред эла Сипка һатън гъһиштнә к'очед хвә. һәма we эваре, һыла р'о нәчъбу ава, к'очед эла Сипка жън у зар'ава нәвалә Қақъзманеда хварбун. Ида вәлате Урьсете бу, гъшка шъкрина хвә анин. Әскәре сәр синоре Ур'ьсете һәварн ле да-к'әт, дора к'оча гьртън. Киракос урьси заньбу, готә ван, вәки әва һесире к'өрд жь дәст диwana п'адше Р'оме р'эвинә хвә лъ вәлате Урьсете гьртънә.

К'оч бьрн жь һ'ьдуде дур хьстън, данә сәкьнандьне, шаб данә қомандаре хвә. Лъ вьра диса Киракос чь лязьбу готә ван. Қомандаре мәзын һ'өкөм кьр, вәки эл феза Қақъзмане бьһешьрә. Шанд: эмәк, чай, шәкьр у нан лъ һесир бәлә кьр. Әв нане ә'wльн бу, вәки Урьсете да һесире эла Сипка, ле әв нан бу қънайте һ'әта-һ'әтае. Эл лъ ведәре эп'ешә ма, чьмкө қомандар т'ел дабу шьһәре Петрбурге; шаб кө һат, эла Сипка бьрн лъ нәһ'ийа Нәхчыване, шанздәһ гөндада ши кьрпн.

Киракос, чава мәзына гъли дькьр, we сале лъ ведәре ма һәр бьһәре вәгәр'ийа чу мала хвә. Ле дө сала шунда Киракос шәш мале пьзмаме хвәва жи һатън, лъ бажаре Қәрсе, мөһ'әла К'ьр'о ханман чекьрн у лъ ведәре ман. Гәлә шара Киракос дьһатә мала п'ир һ'уте гъли дькьр, әви чава бәләдйа эла Сипка кьр, ани Урьсете. Киракос жи ида кал бьбу, бь дара дьгәр'ийа, ле гава кө Киракос дәст дькьрә пәланга хвә у қәйде Ә'вдъле Зәйньке дьгот, мәрвь жь дәнге ви т'ер нәдьбу. Әви дьгот:

— Ә'вдъле Зәйньке дәнгбежәки зор бу. Дәнгбеже Ә'арьф бәге бу. Бәг дәһ сала Ә'вдъле Зәйньке хвәр'а сийари дьгәр'анд, ле Ә'вдъле Зәйньке нәхвәшикә гьран к'әт, жь we нәхвәшие һәрдө ч'әва кор бу. Бәг әв хөламптие дәрхьст. Идара Ә'вдълә нәдьбу. Ә'вдълә р'өке дәсте ви гьртън, чу шәм бәг, гот:

— Ә'арьф бәг, әз дәһ сала бумә хөламе тә, тә қә тыштәк нәда мьн, әз ньһа кор бумә, идара мьн набә, тө тыштәки нади мьн? Нә вәки дәһ сала мьн һәма шьванти бькра, диса сале пенщ бәрх қазанщкьра, ле тө сале бәрхәке жи нади мьн.

Ә'арьф бәге һәр барә нан шандә мала ви, ле жь ви бари зедәтър тыштәк нәда ви.

Киракос жь шьһәре Қәрсе дьһат, гьли-готьне ва досте хвә кәвр'а дьгот, пер'а жи дьстра. Ле вәхте Киракос дьчу мала хвә, ши чахи ә'рәбәк бар дькьр бь торақ, пәнер у савар, доста т'бшари бе қәдър әв вәр'е нәдкьрьн.

Р'о жь нивро дагәр'ийабу. Тә'ва навине дьқьжьланд. Ль р'уе ә'мин ә'вр т'өнә бун, жь we гәрме хөмамәке гьртьбу р'у әрде, минани мьжәки. Шарна тә дьгот баки сьвк дьһат, ле ши байир'а гәрме дьда р'уйе мерьв, минани тәндура дадайи...

Р'еда дьчун Хәзал у қизе we, Шәмилә. Хәзале дьготә қиза хвә:

— Шәмилә, лао, тө гәрәке кәсир'а хәбәрнәди, нә хвәсийа хвәр'а, нә хәзурр'а, нә жи т'не хвәр'а. Тө зани қәйде мә ә'шира — ә'дәте мә көрманша, бук кәсәкир'а хәбәрнәдә, тө гәрәке т'әвар'а буктийе бьки. — Шәмилә дьгот:

— Дае, әз хвә нә зар'ым, әз заньм, ле we чаҗабә, бәлки әз нәхвәш к'әтм, йан тыштәк мьн лазьм бу, әз ши чахи чаҗа бькьм?

— На, лао, Хәзале дьготә қиза хвә — чь сәре тә бьқәшьмә тө кәсәкир'а хәбәрнәди. Малада т'ме һәнә зар'ед ч'ук, тө гәрәке һәр ванр'а хәбәрди, чь тә лазьмә бежи ван, әве бежнә хвәсийа тә, йане хәзуре тә, хөләсә һәрке тө дөхвази тыштәки жь ван бьпьрсә. Жь we шунда, лао, вәки тө һ'әвт р'ожа бе нан у ав би, бьрчийана бьмри жи, тө гәрәке дәнге хвә нәки. Сьбе шәбәде тө гәрәке бәри гьшка р'абн, сәр ч'ә'ве хвә бьшойн, дәре мале пақьшки, дәстәшо, сабуне у п'ежгире һазьрки, бьсәкьнн һ'әта каләмере хәзуре тә р'адбә, һәма кә әв р'абу, мьдасе ши бәр бьгри, к'ьнше ши бьгри, вәки әв хвәкә. Тә'штија ши бәр дайни, ле һәргав вәхте әв нан дьхвә, тө гәрәке т'асә ав бәр ши дайни, паше һәр'н шөхөле мале бьки. Лао, вәхте тө дәрдык'әви дотьна пез, ль берне, тө гәрәке жь т'әва р'ьндтър у зутър бьдоши, нәби-нәби тө мийа нивдош, бь ширва бәрди. Хвәсийа тә we пе бьһ'асә, we бежә: „Бука мьн нә қиза к'өрданә, нькарә п'ак пез жи бьдошә“, әва гьлийана мәр'а зәф ә'йбә, шәрмә. Ә'зиза мьн, чахе тө дәв дьк'өлей, гәрәке дәнге зәнгле мәшка тә, йане сьрсуме тә өса бе, вәки бьзанбьн тө жири, эгьни.

Ава Хәзале т'әми дьда Шәмила қиза хвә һ'әта һатнә нава гөнд.

Эвар бу, иди дэвар жи хатэ нава гонд. Зар'ед нур дьбэ-зийан, дьчунэ пешийа гар'ане. вэки ль к'эра сийар бьн. Сэр-тибе мере we же пьрси:

— Хэзал, вэ иро ль мозэлана дехер эп'ешэ т'эпък к'отан? Вэ қэ пэсари жи т'оп кьрын р'ева?

Хэзале шаба мер да, вэки иро кэсэк нэһатьбу мозэла-не, хенжь вана, гэлэк т'эпък к'отан, гэлэк пэсари жи р'ева т'опкьрын, „мэ һ'эвэк анин, гэрэке сьбе гондьреже бьбьн, бь бара биннэ мале“. Эwe һаһанга чу ч'елэка хвэ дот у вэгэр'ийа хатэ мал. Шив ани дани бэр мер у эw қиза хвэва жи р'уныш-тын нан хварьн. Шива ван ишэв нан, торақ у һьнэ п'ыншар'а т'эзэбу: қьчи у пунг бу, Щэмилане бэре ч'эвканийа чьнибу. Сэр шиве һ'эвэки хэбэрдан, ши данин р'азан.

We шэве Щэмилә зу хэвр'а нэчу. Гэлэки к'этьбу мьтала. Чь р'еда де жер'а готьбу, т'эв хатнэ бира we. Эwe иди ф'эм дь-кьр, вэки к'аре we дькьн бьднэ мер. Бь хэбэрдана дер'а эве те дэрхьст, we бьднэ мер, көр'е к'ейя? Эwe ньзаньбу. Ле дь-ле Щэмиле к'этьбу Щьмо. Эw дө сал бун ль бьндаруке вана соз дабунэ һэвдө, һ'эрда дэст һэвдө сонд хварьбун, вэки йэк йэкир'а бэбэхтие нэкэ, һэвдө бьстиньн. Щэмиле гэлэ фькьр дькьр чь бькэ, хатэ сэр we фькре, вэки шабе бьшинэ Щьмо-р'а. Эw дө мөһ бун Щьмо дьчу бэр пэзе шолайи стэвр ,ле эве ньзан бу исал гөһер'а пэзе стэвр ль к'идэрейя, эве хвэ-хва хвэр'а хэбэр дьда, дьгот:

— Чава һэбэ, эзе шабе Щьмор'а бьшиньм, эзе һэр'мэ мала сэр шьван, эве бьзанбьн пэзе стэври ль к'идэрейя.

Щэмилә өса к'этьбу мьтала, қэ ньзанбу чава хэвр'а чу. Р'о иди дө бэжна бьнд бьбу, Щэмилә һе нава шийада р'а-зайи бу. Дэнге баве к'этэ гөһе we, Щэмилә һ'ышйар бу, банз-да сэр хвэ, к'ынше хвэ лэз хвэкьр, сэрч'эве хвэ зузука шушт, чу али дийа хвэ шөхөле мале бькэ...

We р'оже Щэмиле чь һьлдьда, т'эв жь дест дьк'эт, тэ дьгот т'ақэт дәсте веда нэмайя. Щэмиле хвэхва жи ньзань-бу: чьма өсайя, чь ле қэвьмийя? Де жи т'эг'мин кьр, вэки Щэмила иройин нэ мина һэвр'ойя. Хэзал незики қизе бу, ле ньһер'и, вэки р'энг ль қизе нэмайя.

— Щэмилә, лао, тэ чьма өсани? Тө нэхвэши? К'идэра тэ дешэ? Хэзале жь қиза хвэ пьрси.

Щэмиле готэ де:

— На дае, г'о дэрэкэ мьн наешә.

— Ле чьма тә өса р'энг авитйә, лао? Чьма спич'олки бу-йи? Бежә, к'идәра тә дешә?— Хәзалә қиза хвә һ'өмезкьрьбу, өса же дьпьрси.

Зар'е Хәзалә һәр әв қиз т'әне бу. Хәзалә у Сәртибе мере we, Щәмила хвә зә'ф һ'өздькьрын, ле иЩәмиле жи де у баве хвә п'ьр' һ'өздькьр. Щәмилә ида әп'ещә мазьн бу, жь һ'өзкьрьне щарна минани зар'а ч'ук дьк'әтә п'ашла де у баве, т'ер пач' дькьр. паше жь п'ашла вана дәрдьк'әт.

— Дае, қә дэрэкә мьн наешә, һәр әз ишәв һьнәки р'анә-замә, ләма жи әзә өсамә.

Де у қиз һе хәбәрданедабун, сийарәки ажотә бәр дәрә ван. Хәзал бәрбь сийар чу, гот:

— Хорте дәләл, меван-меване хвәдейә, к'әрәмкә пәйабә!

— На, әз пәйа набьм,— хорт гот — малхе ль малә?

— Бәле, малә,— Хәзалә шаба ви да.

— Газике бьра бе, шөхө.ле мьн пе һэйә.— сийар гот. Хәзал чу һөндөр' хени, гази мере хвә кьр.

Вәхте Хәзал чу гази мере хвәкә, хорт ч'ә'в Щәмиләйе к'әт, зур бу ле ньһери,' Щәмиләйе кө дит, вәки хорт ле дьнь-һер'ә әве шәрмкьр, бәре хвә жь хорт гөһаст, пьшта хвә да хорт, әви һәспе хвә ажот, һезики иЩәмиле бу, гот:

— Тө чь һорикә дәләли, вәләһ у былләһ тө к'ода һәр'и, тө жь дәсте мьн хьлаз наби, тө йа нәфса щане мьни.

Әви кө өса гот, Щәмилә р'әви чу к'әтә мала щинара. Р'асти жи, Щәмилә қизәкә бәдәв бу, тә ль ч'ә'в бьрие бәләк дьнһер'и, мәрвь дьгот, гөләкә: вәхте Щәмилә дьк'әнийә, дьране we тә дьгот сәдәфьн спи дькьн, ль сурәте р'асте, феза леведа, халәкә лебу, гава кө Щәмилә вәдгәр'ийа бәре хвә мәрйида дькьр, мәрвь нькарьбу дө ч'ә'ва ле бьньһер'ийа.

Һәр тьштәк кемасийа we һәбу, к'ьнще we р'ьнд т'өнәбун, әв жи нә гөне иЩәмиле бу. Сәртибе баве we нәбие Ә'мәрике бу, жь вәлате Ә'нт'әбе, маләкә дәвләти хвәй қонах бун, әв чәнд сал бун ль вәлате Урьсете диса р'ьнд дьхәбьтин, диса әв мала гьранә хәбатчи хвәйе қонаха р'ьнд у меван һ'өздькьрын.

Ле тө вәрә ван чәнд салед пашьн ванр'а ләв нәһат, кәс һьзанә чава нәхвәши к'әтә мала ван: мер у жьн алики дьмьрын, пәз у дәвар алики қьр' дьбу. Тә дьгот т'әбийәте әв

мал р'ач'э'в кърбу у нава чэнд салада жь мала гьран ман
һәр Ә'мәрик, Сәртиб у Хэзала ч'э'вбөрөбэләк. Жь мале дь-
не у дәвер жи өса к'әсиб бу, вәки чьқас әв дьхәбьти, икә
ви нәдбу дөда. Сал донздәһ мәһ бун дьхәбьти-нәдхәбьти
һькарьбу һ'але мала хвә хвәшкә. Чэнд щара гөндийа кър
кө р'әщөйе бьдне, чава қәйде ә'шира к'өрда, ле Ә'мәрик у
Сәртиб қайил нәдбун.

Р'астә, п'адше урьс һьнә хәрще зө.лөмк'аре Р'оме дабунә
һьлдане. бә'са хәбәре: диш к'ьрәси, қимч'ур', т'әшир, маләду
у ед майин, зор нәдья көрманща, чава мьләт, ле гәрәке әм
бежьн п'адше урьс жи, чава п'адша, әв жи диса к'ара дәвлә-
та хвә жь п'ала у гөндийе хәбатчи дәрдьхьст. Хәрще ви жи
һәбун, у мәрийе к'әсибә минани Сәртиб һькарьбун жь бьн ви
хәрщи дәрк'әтана, ль вьра диса бәга мәннати ль ван дькьр,
ләма жи к'ьнще к'өлфәте ви, к'ьнщнә хьлмәтә кәви бун. Ле
әв к'ьнще кәви һькарьбун вәшартана бәдәвийа Щәмиле. К'е
ч'э'в бөрие ве дьк'әт, чава ч'ир'окада дьбен: дьләки на, һ'әзар
дья дьһ'әбанд. Тә дьгот Хэзале у Сәртиб һәрда т'әвайи бә-
дәвийа хвә дабунә Щәмиле, мәрвь һәв т'ьре қәстана чи ван
п'ак һәбу жь бәдәвийа ван: қам-қәдәма, жь бәжна зьрав-
назькийа дәв-лева, жь деме гөлийа гьшк дабунә қизе. Гава
кө Щәмиле хәбәр дья һәрдө сурәте ве минани дө гөлька
к'орда дьчун, әв һәрдө һ'өсн-щәмаләкә өса дьданә сьфәте
ве, тә дьгот әв нишане сурәте ве т'әбийәте дабунәда, вәки
Щәмилә жь де у баве бәдәвтърбә.

Сәртиб дәрк'әтә бәр дери, гот: „Хорте дәлал, к'әрәмкә,
пәйабә“.

— Зә'ф р'азимә,— хорт гот,— әз пәйа набьм, бәг шан-
дийә пәй тә, гәрәке тө бей оламе, гае хвә жи һьлди, бей...

Вәхте арсавьле бәг өса гот, Сәртиб һ'әвәки кәр' бу, па-
ше гот:

— Хорте дәлал, әва чэнд р'өжә әз жь оламе һатмә, мә гһна
ль зозана бәгр'а дьру у к'ьшанд, бәр мала ви лодкьр. Жь ве
шунда, гае мьн т'өнә, әзе га жь к'ө биньм?

— К'ө тини бинә, әв нә шөхөле мьнә, бәг готийә, тө гә-
рәке бей, гае хвә жи бини.— арсавьл ва бь һерс гот.

Сәртиб диса бь лава, диләка готе:

— һ'әйран, гае мьн т'өнә, әзе га жь к'ө биньм, һ'ьздьки
жь щинара пьрскә...?

Арсавъл сийари ажотә сәр Сәртиб, да нава қамчийа. Бу қир'иннийа Хэзале хвә да ор'а ван, вәхте арсауыл қамчи дьһ'эжанд, қамчик ль Хэзале к'әт. Сәртиб сәре қамчие ви гьрт жь дест дәрхә, ле нә Сәртибе бәре бу. We қалмәқалме Щәмилә жь мала щинара дәрк'әт, ләз бәрбь де у баве һат. Гөнди т'опи сәр ван бьбун, ле кәсәки дәнге хвә нәдькьр. Арсауыл кө ч'әв Щәмиле к'әт, к'aw бу, сийари диса ажотә сәр баве we да нава қамчийа. Щәмиле кьрә гази, хвә да ор'е, гот: „һәде тә чийә тө ль баве мьнхи“! We сьһ'әте Хөдеда жи һат, гава кө әви дит арсауыл сийари дажо сәр Сәртиб, әви гот:

— Йа-йа-йа, тә һ'ьрч' кьрийә нәле, чийә? Тө ви мер у жь-не дьди бәр қамчийа, әзе лавька бәри тәдьм, һәр'ә жь ван дәра быщәһ'мә!

Арсавьле бәг п'ак Хөдеда нас дькьр, һьнәки же дьпәль-канд, кәр' бу, ле қамчи сәр Сәртибда һ'эжанд, гот:

— Wәки тө шәмийе дәрнәк'әви оламе, әзе ч'әрме пышта тә р'акьм,— гот у ажот ,чу.

Хөдеда сәд бист сали бу, дәстәбьраке калке Сәртиб бу, әви у Ә'мәрике гәлә сала һәвр'а дәрбазкьрьбун: вәхте жь вәлате Р'оме р'әвин, әви мераникә р'ьнд кьрьбу.

Хөдеда мәрики нә дәувләти бу, ле һ'але ви эг'ещә хвәш бу, дө көр'е ви һәбун, һәрдө көр' зуда зәуьщандьбун, нәбие көр'а жи һәбун. К'е ль мала Хөдеда бьқәсдьдийа мәрвь жь һөрмәта ви т'ер нәдьбу, нав у дәнге Хөдеда һьм мераниеда, һьм жи дәрһәда һөрмәтеда нава гәлә әширада бәла бьбу. П'әргала мала ви жи р'ьнд бу, көр'е ви һ'әвте-һ'әйште сали бун, ле һе бәр бавева щьг'арә нәдьк'ьшандьн. Мәзьна мала ви Сьбһ'ана жьна ви бу. Сьбһ'анә сәд сали бу, ле кәсәки әуқас ә'мр нәдьда we, к'өлфәтәкә гьрә бәрани бу, фәрше ә'нийа we у қоле зер'е гьредайн к'ьвш дькьр, wәки Сьбһ'ан шаһьлтийа хвәда бәдәуәкә р'ьнд буйә. Нава щьмаә'теда дьготьн, wәки бьре Сьбһ'ане хушка хвә бе қәлән дабу Хөдеда, әва йәка чава тыштәки нәдिति у нәқәуьми, һәрт'ьм гьли дькьрьн:

— Сьбһ'ан қиза маләкә к'әсиб бу, ле қизәкә бәдәу бу. Р'өжәкә мәһа гәлане қиз у хортед һәвалә хвәр'а дьчә дури гөнд ль гәли п'ьнщар'е. Ә'йни we р'өже бәге ван наве ви Мирза бәге Хвет'и бу, ль гелида һеч'ир дькьр, р'әсти кәч'ьке те.

Гава кӧ Сьбһ'ане дьбинә, ч'эв бәдәвийа we дьк'әвә, ә'щербма-
йи дьминә. Мирза бәг жь кәч'ьке дьпърсә:

— Тӧ қиза к'ейи?— Ле Сьбһ'ан шаба wi надә. Мирза бәг
шарәкә дьн жи дьвәк'ьлинә, дьпърсә:

— Тӧ қиза к'ейи? Шәрм нәкә, лао, бежә. Тӧ жь мала к'ейи?

Сьбһ'ан диса шаба wi надә, зьнарава дьр'әвә хвә дьгһи-
нә қизед һәвалә хвә. Мирза бәг һәспе хвә пәй дажо дьчә
wi али. дьбинә, вәки гелида т'ъжи қиз у буке к'ӧрда бәла бу-
нә, п'ьншар'е дьч'ьнн, әв дажо дьчә шәм хорта пәй пьрс-пьрс-
йара дьк'әвә, пе дьһ'әсә, вәки әв қиз хушка Бәк'о у Мһ'ейә.
Мирза бәг ида неч'ире накә, т'әрка неч'ире льдә, вәдгәр'ә те
гӧнд, дажо бәр дәре мала Бәк'о. Wi чахи Бәк'о у бьре wi
Мһ'е бәр дәре хвә дьхәбьтин. һәрдӧ бьра бәр Мирза бәге
Хвети т'әмәнә дьбьн, дьбежьн:

— Мақул, Мирза бәг, к'әрәмкә пәйабә.

Мирза бәг пәйанабә. Бьре мәзын Бәк'о дьбе:

— Бәге мьн, чава бу, тӧ хальфи бәрбь һ'олька мә һатн,
йан бе у багәре тӧ ани?

Мирза бәг дьбе:

— Бәк'о, әз һатьмә, вәки тӧ хушка хвә бьди мьн. Бәк'о
у бьрева ә'щербмаи дьминьн, Бәк'о дьбе:

— Мақул, хушка мә не шаһьлә, нә вәхте we у меранә,
нә лайиқи тәйә, әмә к'әсибьн, тӧ т'ор'ьни, мақули, тәр'а ла-
зьмә қиза бәга, аг'а.— Мирза бәг дьбе:

— Бәк'о, дьле мьн к'әтйә хушка тә, әзе бьстиньм.

Бәк'о дьбежә Мирза бәге:

— Мақул, се жьне тә һәнә, вәрә жь мә вәгәр'ә...

Мирза бәг дьбежә Бәк'о.

— Әз тәр'а п'аки дьбежьм, сәрикә әв ог'рә, хушка хвә
нәди мьн, әзе хӧлама бьшиньм, кәч'ьке бьвьн. Дӧ р'о тәр'а
моләт, к'әре кәч'ьке бькә, әзе бьвьм.

Мирза бәг әван гьлийа дьбежә у һәспе хвә дажо, дьчә.
Һәрдӧ бьра һатнә мал, шәвр кьрьн, вәки сәре хвә жи бьдн
сәба намусе. һәр хушка хвә нәднә wi зӧлмк'ари. Бәк'о у
Мһ'е һе бирнәкьрьбун, чава Мирза бәге апе ван бь зоп'а ѓса
к'ӧтабу, вәки әв бәләнгаз жь we к'ӧтане саләке нәхвәш к'ӧт.
паше мьр. һатнә сәр we қьраре, вәкя бьр'әвьн, һәр'нә нава
эла Сипка.

Гэрэке эм чэнд гылийа бежын дэрһаца Мирза бэге, wэки хwэндэване э'виз бьзанбын к'ийэ эв бэг?

Мирза бэге Хwети бэгэки золмк'ар бу, эwi гонде көрманща у йе эрмэнийа т'алан дыкър. Wэки бэранэки р'ьнд, нерики р'ьнд, йане ч'эк у силһ'экэ р'ьнд щэм к'е бьдита, эрһэда холам дышанд, же дыстэнд.

Мирза бэг һэла жь қаймэқайме Р'оме хьравтър бу, бона мьлэте к'орда дэрһаца золма wiда дыготын.

— Дэ бьра Мирза бэг ль мала тэ к'эwэ, чаwа ньфър' һэв дыкърьн. Мирза бэг жи бона к'орда чаwа кoл (эш) дыһатэ һ'эсабе. Хwэйи шест сали бу, т'еле спи к'этьбунэ сурэте wi у т'эморийа wi. Сьмеле хwэ у т'эморийа хwэ һ'ьнэ дыкър, wэки калбуна wi нэхwенэ. Ле Сьбһ'анэ һе шанздәһ-һ'ьвдәһ сали бу. Эw салэк т'өнэ бу Мирза бэге қызэк ани бу жь гондэки дыне, эw жи дыготын бь дэсте зоре у қаләнэки һьндьк дабу баве we. We р'оже щаб жь щэм қаймэқайм һатьбу, гази Мирза бэге дыкър, һэма we р'оже Мирза бэг сийар бу, се холамава чу бажаре Мьлазгыре.

Һэма кo тари к'этэ э'рде, гонд сэфър'и, к'этно хэwе, һэрдo бьра к'аре хwэ кьрьн, ле эwэ к'эсиб бун, гак, дo ч'елэк у мэрк'эбэкэ wан һэбун, чь һурмуре wан һэбун, данэ сэр пышта wан һ'эйwанэта, кэр'экэр' жь гонд дэрк'этын.

Шэwэр'эш бу, ле р'е wана п'ак заньбу. Эw дo шэw у дo р'ож бун һэрдo бьра у хушк лэз р'е дычун, қэ р'ьһ'эт нэдьбун. Wан һэрдo р'ож у шэwа барбьре wан жи дэqэке р'ьһ'эт нэбун, oса wэстийан, wэки нькарьбун бьчуна. Бэк'o гот:

— Эм иди гьһиштнэ э'рде эла Сипка, wэрэ эм һурмуре хwэ дайньн, бьра һ'эйwане мэ р'ьһ'этбын, эм жи р'ьһ'эт бын, бэр эваре эме диса р'ек'эwьн.

Бьра эwана ль weдэре р'ьһ'эт бын, эм бенэ гонде wан, чька ль гонд чь дыqэwьмэ. Мирза бэг, чаwа э'йанэ, чубу шьһэр, we р'оже нэһат, вэнэгэр'ийа, р'ожтьра дыне эваре дэрэнг жь шьһэр вэгэр'ийа һат: гондда пе һ'эсийа, wэки мала Бэк'ода кэс т'өнэ, баркьрьнэ чунэ, ле кэс ньзанэ к'oда чунэ. Һэма we эваре Мирза бэг дәһ холама һьлдьдэ у пәй wан дык'эwэ, р'ожа сьсийа Мирза бэг хwэ wанр'а гиһанд.

Бэк'o кьрэ гази, гот:

— Мирза бэг, вэрэ жь мэ вэгэр'э, хушка мэ дьл накэ тэ бьстинэ, се жьне тэ һэнэ...

Мирза бэге һ'өкөми сэр хөлама кър:

— Лавькно, лехьн, һьла эв бэр мьн хэбэрдьдэ!

Мирза бэге у хөламава хвэ дьрежи Бэк'о у бьрева кьрын, бу шэр'. Һэрдө бьра мьл к'отанэ һэвдө, бь шур-мэрт'ала мина-ни шера ванр'а шэр' кьрын. Бэк'о у Мһ'ева дө хөламе Мирза бэге көштьн. Вана жи Бэк'о көшт. Мһ'е ма т'эне, ле хушке бэзи шур-мэрт'але бьре һьлда, готэ бьре:

— Мһ'е, бьра тө мэтьрс, хушка тэ ль пышта тэйэ, эз сахн хвэ надмэ дэсте ван.

Сьһ'ане у бьрева ванр'а кьрынэ шэр'. Э'йни we р'оже Хөдеда, хортэки қэпи-зэп. шур-мэрт'але ши гьредаи дьчу ч'и-йае К'ольк, ль зозана нав пез, эви шьван бу. Хөдеда эв шэр' дурва дибу, сэкьни бу, ле т'эмашэ дькьр. Сьһ'ане һэлан да нэ бьре хвэ, к'ьламэк гот:

— Мһ'е һа Мһ'ейэ, тө майи т'энейэ,
Мһ'е һа Мһ'ейэ, сэре мьн қөрбана бьрейэ,
Хушка хвэ нэдэ мэрийе зөлме зорейэ,
Пэйайо һа пэйайо!
Шур-мэрт'але мерхаса ль пыштейо,
Вэрэ һэварийа Мһ'ейо,
Тө дьбини Мһ'е майэ т'энейо.

Хөдеда кө эва йэка бьһист, шур-мэрт'ал һьлда, чу пышта Мһ'е. Һэрдө нав ван к'этьн. Хөдеда у Мһ'е дө мэрие дьн жи көштьн. Мирза бэге сийари ажотэ сэр Хөдеда, эви лехьст гө-һэки һэспе Мирза бэге фьр'анд, сэре шур гьһиштьбу дэсте Мирза бэге, бьриндар кьрбу. Мирза бэг у хөламе майинва дьр'эвьн, аншах хьлаз дьбьн. Щьнйазе Бэк'о данэ сэр баре ге, һатнэ мала Хөдеда. Бэк'о ль ведэре һ'эқкьрын. Баве Хөдеда т'өнэбу, һэр пирэдэкэ ши һэбу. Хөдеда һе нэзэвьщи бу, к'э-сиб бу, нькарьбу қэлэн бьда.

Мһ'е у Сьһ'ана хушка хвэва дө сала манэ мала Хөдеда. Ван дө салада Хөдеда дит, вэки хен жь бэдэвийа Сьһ'ане, эв қизэкэ бе қьсурэ, қизэкэ эгьнэ. малкьрэ, дьле ши к'этэ Сьһ'ане. Ван һэрдө сала дьле Сьһ'ане жи к'этэ Хөдеда. Һэрда һэвдө һ'эзкьр. Р'астэ, Хөдеда жь Сьһ'ане мэзынтьрбу, ле Мһ'е бь дьл у эшқ хушка хвэ бе қэлэн да Хөдеда....

Хөдөда т'ө хэрш нэдьда Э'вдла бэге, һәр сале шарэке п'ешк'ешэк дьда ши, эв жи бы р'эза дьле хвэ. Ле вэки ль Э'вдла бэге һәвар у гази дьқәшьми, Хөдөда һәрдо көр'ава ль пьшта Э'вдла бэге һазьр бун...

Р'ожэке бәшәра Э'вдла бэге һатьбу, хөлам у хьзмәк'аре ши доре бун, Мамә т'ьр'ане* ши шәм бу. Мамә т'ьр'ан лақьрди дькьрын. гьлие өса дьготын, вэки дьбу п'ирқинийа Э'вдла бэге, дьк'энийа, хөлам хьзмәк'аре ши жи дьк'энийан, вэки к'ефа ши бе.

Ве р'оже бәшәра ши өса хвәш бу, вэки шанд гази чәнд дәвләти хвэ кьр, готә ван:

— Һәр'ын һәспе хвә сийар бьн, әме һәр'ын қиза Р'әсул аг'а көр'е мьнр'а бьхвәзын. Бежнә Хөдөда, бьра эв жи бе. Дәвләти чун к'аре хвә кьрын, сийар бун, һатнә бәр дәре Э'вдла бэге. Р'ек'әтын чун. Вәхте Э'вдла бәг незики гөндә Р'әсул аг'а бу, мабу р'ийа сьһ'әт нивәке, Э'вдла бэге хөламәки хвә пешда шандә мала Р'әсул аг'а, вэки шабе бьднә ши Э'вдла бәг сьһ'әтәке шунда меване шийә. Хөлам ажот чу, Э'вдла бәг мәрне хвәва жь һәспа пөйа бун нава мерг у чиманада. Хөлама дьзгина һәспа гьрт. һәсп мергада дьч'ерйан. Э'вдла бәг чу сәр кание, ава сарә кание вәхар, нава мерг-чиманада р'унышт. Ньшкева кәри бьзыне к'уви дьр'әвийан, ль ван қәльбин, к'әвш бу гөра дабу пәй. Нерики мәзыни ль пешие бу, стрөе хвә бьнд кьрбу, фьшкә-фьшка ши бу, сәр кәвьрар'а чьлапә дькьр, дьчу. Э'вдла бэге т'ьвьнга хвә һьлда, пәй к'әт, ле кәре бьзына нава меше һур у гһеда чун қөльбин. Э'вдла бәг вәгәр'ийа һат.

Эв р'ож р'ожәкә сайи бу, ә'вр ль ә'змин т'өнәбу, һәр сәре ч'ийае Әгри даг'е мьж-думан бу, тә дьгот агьр ль бәрфа сәре ши к'әтийә. дьһ'әлә, ләма өса һөлм-гөлм гьртийе. Ль нав ве чайиреда моз, мьнмьнике сор, сьпи ви али, ши али дьфьр'ин, чәрх дьдан. Р'о жь нивро дагәр'ийа бу, һәва һеньк бу, һе гәрма һавине зәф нәдьқьжланд.

Хөламе кө Э'вдла бэге шандьбун мала Р'әсул аг'а, хвә гиһандә мала ши, жь т'әрәфе Э'вдла бэге сьлав да Р'әсул аг'е, гот, вэки Э'вдла бәг чәнд сийарава ве ньһа бен, бьвнә меване ши.

* Т'ьр'ан — лақьрдчи.

Р'эсул аг'а газы к'олфэт кыр, вәки к'аре мале бькын. оде пақышкын, мьсинед қаве у дәмудәзге дьне һазьркын.

Сьһ'әтәке зедә дәрбаз бу, Ә'вдыла бәг диса чу сәр канше, қөр'ути аве бу, ав вәхар, дәсте хвә шушт, дәзмал дәрхьст пақыш кыр. Готә хөлама, вәки һәспа биньн. Хөлама һәсп аниң, сийар бун, чун. Вәхте Ә'вдыла бәг һатә бәр дәре Р'эсул аг'а, әв жь мал дәрк'әт, пешийа Ә'вдыла бәгеда һат. Ә'вдыла бәг пәйа бу, һәрдо мақула сьлав данә һәвдө. Әв мәрийе кө Ә'вдыла бәгер'а һатьбун, бәр Р'эсул аг'а т'әмәнә бун. данә пәй мақула, чунә оде.

Ода Р'эсул аг'а одәкә фьрә, мазьн бу, феза бәг'ире ль дишер, қаси бәжна мәрики бьлд, дө п'әлтък һәбун. Ван п'әлткәда дани бун: мьсинә қаве, финщанед қаве, щоние қавә теда дөк'отьн, ведәре һәбун қөт'иед ч'ук. бона шәкьр, чайе. мехк у дарч'ине. Ль әрде у дишара халичә бун. Ль сәр халиче дишарада шур, қәмә, мәрт'ал, п'ишто у дө т'ьвьнг дарда кьрьбун. Дө тир кәване кәвн жи дардакьри бун, дьготьн әв тир кәван йе калке-калке Р'эсул бәгенә, ль вәлате Муше ч'ота р'ома р'әшр'а кьрьбу шәр', нәдьхвәст, вәки вәлате ши — К'өрдстан. вәлате р'ьк'на кал баве тек'әвә дәсте сөлт'анәта Р'омейә зөлк'ар. Дө р'ьме мовькьри дабунә қөнше одейн р'асте, дө қамчийе дәстийе ванә зивкьри, дардакьрибун. йөк қамчийе Р'эсул бәге бу, йе дьн жи йе көр'е ши бу. Ль ван дишаре одеда һатьбу дардакьрьне стрөйе гак'увийа, стрөйе бьзие к'уви, п'әнще һ'ьрч'а; алики дишер дьне дардакьрьбун п'әре тәйрәки зәфи мазьн, әв п'әр' тә дьгот тәже конәки мазьн шәш-һ'әвт стуни бу, әвқас мазьн бу, п'әнще ши жи беһ'удә мазьн бун, жь бәр ши тәйри, чава Р'эсул бәге гьли кьр, тьштөк хьлаз набә, нә бәрх, нә жи р'уви у к'ешришк, һьла шарна ль гөра дьхә щәндәке пез же дьстинә.

Орт'а оде вәкьри бу, бьнп'ийа оде дө дьк'ә жь дарә гүзе минани қөт'йа һатьбунә чекьрьне. К'әспәре к'ьриве ши әванна к'аш нәхш кьрьбун, йәкеда дани бун қәльне щьг'ара, сәрьк, щийе к'өзиданга, дәстәшо, п'әжгир у сабунева, йа дьнда жи т'ьжи барут, гөллә у фьшәке вала бун, бона неч'ире.

Р'онкайи дө п'әнщәред ч'укр'а дьда оде. Шуше ван п'әнщара өса қьр'әж бун, тә дьгот қә дәст ван шуша нәк'әтийә у нәһатьнә т'әмьзкьрьне.

Дэм у дэзге оде нишан дьда, wэки Р'эсул аг'а мэрики мерхасэ у неч'ире һ'эздькэ.

Ль мала Р'эсул бэге тэндур дадабун, нане гəньм, у к'адэ ледьхьстьн, алики жи мьрт'охэ чедькьрьн. Бэр дэре ши ситъл данибун, аспежа қэлийа селе дьқэландьн, п'элаwа гошт у к'ь-вав һазьр дькьрьн.

Салед 1892-1893-а ль wэлате Кавказе хэлайи бу: wан сала алики нан шəwьти бу, тэ'лэбэхтр'а баран т'өнэбу, аликида жи ч'ерэ кембу, пэз у дəwаре к'эсиба қьр' бьбу, малед дəwлэ-тия пэзе хwэ бьрбун пəwала Қақьзмане у дəшта Р'əwане.

Мэхлуқэт бьрчи бу, жь бьрчийа һьзанбу чь бькьра, к'ода бьчуйа. Һəма wан сала холор к'этьбу нав щьмаə'те, мэри дь-мьрьн. Мале к'эсиба т'өнэбу əw мал, wэки we зьвьстана чуйи мэри же нəмьрана, йе кə бьһаре к'этьбун, əw жи бь к'ока гуни у п'ьншар'а һ'ьшкьри жь дəст хwэ дьчун.

Бэри we нəхwəшийа холоре у хэлайе, wэки мэрик дьмьр, гəнди т'эв т'оп дьбун, шин дькьрьн, к'отэл гьредьдан, дьгэр'ан-дьн, мера у жьна р'эш гьредьдан, к'ьламед шине дьготьн, дь-лубандьн, эрдəк-к'отэл сэр мэзэл у бьнийа гəндда дьгэр'андьн, пьзмам-лезьм у мэрие башқə жь гəнда дьһатнə сəрхwəшийе-дьготнə малхе мале: „Əм корбьн, сэд корайи, бьра һун саг'-бьн, пьзмам-лезьмə саг'бьн, мьрьн əмре хwəдейə, һэр кəс жь мə жи сэр we р'ейə“....

Ле ишар мэри кə дьмьрьн, шин нэдькьрьн, мэри əса бе қəwэт бьбун, wэки нькарьбун мэрики бьбьн ч'ə'лкьн. Һьнə мь-ри чəнд р'ожа дьман нəч'ə'лкьри. Һ'эсəне Қасо əw чəнд р'ож бу мьрьбу, кəсəк т'өнэбу ч'ə'лкьра. Исан əса бе щəсəт бьбу, wэки қə хəма wан һинбу, wəхте мэри дьмьрьн.

Гава кə жь бэр дэре Р'эсул аг'а бина нане пə'ти у қэли-йе к'этə нава гəнд, чəнд к'эсиб, жьн у зар'е бьрчи т'ə'мул нə-кьрьн, һатнə бэр мала ши, щие қэли дьқэландьн, дурва сəкь-нибун, стəйе хwэ хwар кьрбун ле дьньһер'ин. Wəхте тə wан мэрие бьрчи дьнһер'и, əwə пьрч'укьрьбун, ч'ə'ве wан чубунə к'орт, дəст,п'е wан wəрьми бун, дурва мəрьв т'ьре хəрт бунə, һəма кə мəрьв незики wан дьбу дьһатə хwанекьрьне, wэки əwана wəрьминə...

We сале малед дəwлэтийа һəбуна хwэ дьһа зедə кьрьн, чьмкə жь дəст хэлайе, чи хэлқе п'ак'һəбу, т'эв данə нан. Ле нан жи һэр мале бəга у дəwлэтийада һəбу...

Хварьнэ һазьр бу. Сьврэ р'аст кьрн, нан анин. Сьниед т'ьжэ қәли у п'әлау дабунэ бэр мевана. Хенжь қәлне у п'әлауе, мәрвь кә ль сэр т'әхта дьньһер'и, эһ, чь т'өнәбу: к'ьбаб, к'адә, мьришке соркьри у хварьна майин.

Р'әсул аг'а готә Ә'вдьла бәге:

— Мақул, к'әрәмкә, тә у меванава нан бөхөн.

— На, әз нане тә нахьм, әз һатмә щәм тә шөхөләки. һәрке тәйе қәдре мьн быгри, әзе нане тә бөхөм, һәрке тә нагри, әз нане тә нахөм...

— Ә'вдьла бәг, йа бь хер,— Р'әсул аг'а готе,— шькьр орт'а мәда тьштәки хьраб қә т'өнәбуйә, бежә шөхөле тә чийә? Хенжь ве йәке, ақьле мьни бьр'и, әз, тә т'ор'ьһн, мақульн у т'ө дьжмьнайа мә һәвр'а т'өнәбуйә.

— На, хвәде нәкә,— Ә'вдьла бәге готә,— әз һатьмә иит'маза мәрвьатие жь тә дькьм, әз дьхвәзьм әм дьһа незки һәвбьн, вәки тә қиза хвә бди кәр'е мьн.

Вәхте Ә'вдьла бәге өса гьлие хвә дьгот, Р'әсул аг'а гөһ дьда хәбәрәд ви.

— Ә'вдьла бәг, қиза мьн һе зар'ә, нә вәхта ве меранә. к'әнге қиза мьн гьһишт, паше әме хәбәрдьн.

Дәвләтиед Р'әсул аг'а у әв дәвләтиед Ә'вдьла бәгер'а һатьбун лава кьрн, анцах әв анинә сэр р'е.

— Дә, вәки жь ведәре һ'әта вьра һун һатьнә бона ве йәке, қизәкә мьн қөрьбана лынге Ә'вдьла бәге кьр.

Вәхте Р'әсул аг'а әв гьли готьн. т'әва готә Р'әсул аг'а:

— Мақул, р'уе тә спиба, малиава, хвәде бьмбарәк-пирозкә!

Ә'вдьла бәге бәри гьшка дәстбь нанхварьне кьр, т'әва һөйи вьр'а нан хварьн. К'әсед шәрбәте дәсте шаһьлада ль мевана бәла дькьрн...

Р'әсул аг'а шанд дәф у зөр'нә данә анине. Ве шәве к'еф у әшқ кьрн һ'әта сьбә сафи бу. Хварьн у шәрбәт минани ч'әм дьк'ьшийа.

Һәма хут ве шәве, чахе бәга, аг'а у дәвләтийа к'еф дькьрн, гөндда к'әсиб: Чипо у Т'әмьре шьван жь бьрчийана мьрн.

Жь ван дәвләтие Ә'вдьла бәгер'а һатьбун, йәк һәбу, һаве ви Қәләндәр бу. Әви нә бәг бу, нә жи аг'а бу, ле жь т'әва дәвләтитьр бу.

Qэлэндэр марики зэ'фи мазьни бей'уда бу. Сэрики мазьни лебу, тэ дьгот к'упэки тьршинойэ данэ сэр мьле ви. Ч'э'ве ви мэр'в п'ак нэ дьдит, чьмкө бьрие ви өса дьрежбун, к'эть-бунэ сэр ч'э'ве ви. Позэки мазьни п'эльши лебу, тэ дьгот һ'э-дада қэстана бь чакуча дэв'хандьнэ. Сьмелнэ кьнэ қальнэ ле, к'этьбунэ сэр лева. Левнэ қальнэ дордьми, дэви мазьн бу, т'ьме вэкьрибу, мэр'в т'ьре дэре э'йарэки мазьнэ кэванийе ва-жи кьрийэ. Дэсте ви минани лэпе һ'ьрч'а бу. Льнге ви жи мазьн бу, гава кө р'ева дьчу, минани һ'ьрч'а, ви али, ви али хвэ дьда сэр льнга. К'олосэки мазьни сери бу, шэ'р-шьмақи дабунэ дора к'олосе т'эзэк'ьри, е кө һала қьр'еж нэгьртьбу. Вэхта эви дэсте хвэ дьрежи п'элава сьние дькьр, мэр'ва т'ь-ре һэр шар нив кило п'элава эви дьбьрэ дэве хвэ.

К'ьнще ви нэ к'ьнщнэ бэрбьч'э в бун, дө оймэ сэр һэв-да ле бун. Шалэки фьрэ лебу, кэвнйа шал жь пьзийе бьгрэ һ'эта гузэка льнга бь қэйт'ане сор дьрубун. Пьштэкэ хасэ к'эр-манэ ль пьште бу, сораникэ т'ьме бэр пьштеда бу. Кондэре льнге ви к'эвш бу, вэки эв чэнд салбу льнгада бун, эв жи вэхте дьчу меван һэр ви чахи дькьрэ льнге хвэ.

Хэлге гьли дькьр, баве ви, вэхте Qэлэндэри һе хорт бу, шарэке ви дьшинэ мешэ дара биньн бона гоме авакьн. Дар бэре һатьбунэ бь'ине, Qэлэндэр ишар һатьбу дара ль э'рэбе баркэ, бинэ мал. Сэре ви бэр вида бу, дар дьданэ сэр һэв, гае ви жи мешэда к'елэка ви дьч'ерийан. Ньшкева һ'ьрч'эк пер'а дэрдьк'эвэ, р'адьбэ сэр һэрдө қьч'е пашьн у хвэ дьрежи Qэлэндэр дькэ. Шур у мэрт'але ви п'ийада бунэ. Эв натьрсэ, шур дьк'ьшинэ, бэре хвэ дьдэ һ'ьрч'е, пер'а шэр' дькэ. Qэлэн-дэр шурэки ледьхэ, лэпэки һ'ьрч'е дьфьр'инэ, дьбэ нэ'лина һ'ьрч'е өса, дэнг дьк'эвэ бэре ч'ийа у зьнара, хвэ даве сэр ви, ле Qэлэндэр жь бэр дьр'эвэ, хвэ дьдэ алики. һ'ьрч' диса р'а-дьбэ сэр қьч'е пашьн, дьбэ ньр'инийа ве бэрбь Qэлэндэр те, ле Qэлэндэр диса бэре хвэ дьдэ һ'ьрч'е, ледьхэ гөһэки ве у ч'эрме ч'э'вэки ве пақыш дькэ, дьбьр'э, ле диса жь бэр ве дьр'эвэ, хвэ дьдэ алики, вэхте шара сьсийа һ'ьрч' хвэ давежэ ви, Qэлэндэр бь шуре пола һ'ьрч'е дькөжэ...

Гьшка дьгот, Qэлэндэр дэвлэтики өсанэ, вэки һ'эсабе п'эре хвэ ньзанэ, бь к'асе зер'а дьпивэ. Ве сала хэлайе Qэлэн-дэр жь дэвлэтийа т'эва зедэтьр дэвлэта хвэ зедэкьр, гэлэ хьшр-э'мбурэт к'этнэ мала ви: к'эмбэред зивэ зер'кьри, т'асед

сәре жына, базне дэста, зер'е сәре жына, қарәфил у хьзәмед шьр'ьккьри.

Қәләндәр мәриқи зә'фи тьма бу, пари нан нәдыда кәсәки, вәхте дьчу шьһәр, нане шәһ хвәр'а дьбьр, вәки п'әра хәрш нәкә.

Шарәке ә'вле бьһаре Қәләндәр нәхвәш к'әт, се-чар мәһа нав шийада бу. нан у ав нәдыда сәр дәве хвә, ида һатә бәр мьрне, дьготьн иро сьбе ве бьмрә. Көр'а хвә авитбу сәр шие баве, лава кьрьн, вәки шие зер'а бежә. вана чьқас лава диләк кьрьн, әви шие зер'а көр'ар'а нәгот. Көр'ә мәшбур бун. гази р'испийа кьрьн. Р'испи һатнә сәр Қәләндәр, дитьн р'асти жи Қәләндәри ида бәр мьрнейә. Р'испийа лава кьрьн, гьлие ә'дәте ә'шира к'өрда жер'а готьн, ле Қәләндәр шие зер'а нәгот. Р'испи бәла бун, чунә мале хвә.

Р'ожтьра дьне көр' чунә шийе, кө шыка ван дьче. к'олан: к'иләр, афьр'е һәспе нер, тыштәк нәдитьн, чун бәг'ира к'ох жи һьлшандьн, зер' т'өнәбун.

Көр'ед ви чун пәй шех Исмаил, шех һатә сәр Қәләндәр, дит, вәки әв ида һ'ал к'әтийә, әв чәнд р'ожьн кем хәбәр дьдә. Шех Исмаил пьрс һ'әвал же кьрьн. Қәләндәр п'ак шаба шех нәда, зә'фи нәхвәш бу.

Шех Исмаил жи дәрһәқа зер'а жер'а гот, вәки әв бежә көр'а, шех готә Қәләндәр: „Гөнәйе тек'әвә стөйе тә. нәп'акә, ве дьне ве тә бе хвәстьне“, гәлә гьлие майин жи готне. ле Қәләндәр һәр сәре хвә һ'әжанд, диса шие зер'а нәгот. Шех жи дәрк'әт чу мала хвә. Шие зер'а кәсәк пе нәһ'әсийа у Қәләндәр жи ида бәтһ'ал бу. Әви шарна ч'ә'ве хвә вәдькьр, тә дьгот дөхазә тыштәки бежә, к'өлфәте мале доре т'оп дьбун, жына вийә чардәһ сали қиза Ләтифе Мьрад дьһат, ле Қәләндәр тыштәк нәдыгот...

Ида гиһадьрун бу, хәлқе дәст пе кьрьбу чайире хвә дьдьрутьн. Көр'ед Қәләндәр т'әвқе хвә жь дитьна зер'а қәтан-дьбун, әв жи чубун чайире хвә дьдрутьн, малда мабун һәр к'өлфәте мале. Р'ожәке Қәләндәр жь нав шийа бь дәнгәки зьрав, тә дьгот дьгри, гот:

— Һьнә дәв бьднә мьн. дьле мьн дев дьхвәзә. Жьне шәрбькә дәв ани даеда, әви вәхар, эваре жи һьнәк қат'хе миһа хвар. Чәнд р'ожа шунда Қәләндәр бәрә-бәрә сәр хвәда һат.

Көр'а кавыр'эки р'энд бавер'а шәржекр, эви дэстбь нан-
хварьне кыр, вэхтэке шунда сьлэмэт бу. р'абу сэр хвэ дьгэ-
р'ийа, диса дэстбь малхетие кыр.

Чэнд мән шунда Қәләндәр пе һ'эсийа, вәки көр'а кавь-
р'е кәви көр' бона ви шәрже кьрьнә. Эви көр'ар'а кьрә шәр',
гот:

— Һуне мале мьнр'а бькьн? Вә чьма әв кавьр'е кәви
көр' шәрже кьр? Көр'ар'а дькьрә шәр', йа нәбуй дани сәре
ван...

Пәй сьламәтбунер'а шарна мәрие һьнк'уфе ви әв гьлие
дәрһақа зер'а у шәржекьрьна кавьр'е дьготьне, ле Қәләндәр
қә хәма ви нинбу, нәдхәйди.

Гәлә мәри дәйндаре Қәләндәр бун, эви п'әрә бь сәләф
дыда, гәләк мәрие дәйндаре ви ида нькарьбун жь бьн дәйне
ви дәрк'әтна, чьмкө сәләф мән бь мән, сал бь сал зедә дьбу.
Әв сәләфе зедә дьбун минани нирәки дьк'әтна стөе к'әсиба...

Иро жи, вэхте мала Р'әсул аг'ада нан хварьн, к'өта кь-
рьн, т'әхтә гьшк дабунә һьлдане, һәр мабу т'әхтәк, әв жи
бь қәйде к'өрда- әшира гәрәке қәлән сәр ви т'әхтәйи бь-
һата бьр'ине. Әвдыла бәге вәк'илтийа қәләнбьр'ине дабу
Қәләндәр. Әвдыла бәге һе р'ева готьбу, вәки әзе Қәләндәр
бәри п'есири Р'әсул аг'адьм, вәки Қәләндәр нинбә, кәсәк жь
мә ви нькарә бьтәвина...

Қәләндәр готә Р'әсул аг'а:

— Мақул, тө чь дьхвәзи қәләне хвә? Бежә!

— Әз чь бежьм, — Р'әсул аг'а гот, — қәләне бәга, аг'әләра:
у т'ор'ьна к'ьвшә.

Қәләндәр р'абу сәр чока, гот:

— Тө дьбежи к'ьвшә. ле әз we к'ьвщие жь дәве тә набь-
һем. Тө қәләне хвә бежә. вәки әв жи we к'ьвщие бьзанбьн.

Р'әсул аг'а шьвқәлна ви дестда п'ийа сәкьни бу, диса
вәк'ьланд, гот:

— Һ'әйран, әз чь бежьм. Қәләне мақула ә'йанә, к'ьвшә.

Қәләндәр бәре хвә да Р'әсул аг'а, ва бь к'ән гот:

— Тө жи қәләне қиза хвә бежә, к'ьвшкә, чька әм жи бь-
занбьн.

— Қәләне қиза мьн сәд пенши мие бьжарә-хас, дө га, һәс-
пәки зинкьри, т'ьвьнгәк, се хәлат.

Qәләндәр у хәлqе майин к'әтнә орт'е, хәбәрдан. готын.
wәки мала Ә'вдъла бәге жи мала тәйә, чьма оса дьки...?

Р'әсул аг'а данә р'уньштандьне у щьмаәт педа к'әтын,
һатнә сәр we қьраре: пенщи ми, һәспәк у се хәлат. Һәрекьрьна
хwә Р'әсул аг'а дәһ зер' стәнд.

Пәй we йәкер'а шәрбәт анинә сәр т'әхтә. Диса гьшка ч'әв-
р'онкайи, бьмбарәк-пирози данә Р'әсул аг'а у Ә'вдъла бәге.
Һәма ль wedәре қьраркьрын, wәки исал пайизе дә'wәте бькьн.

Бәрәвар бу. Ль әзмана һәбун п'ълтед ә'wра, wан ә'wра
щарна р'уйе тә'ве дьгьрт, дьбу си. Ә'вдъла бәге изна хwә жь
Р'әсул аг'а хwәст, wәки р'ек'әвә. Р'әсул аг'а изьн нәда гот:

— Ле чьма мьн шандийә әв дәф-зөр'нә анийә?

Wәлә әз изна wә иро надьм.— Әви пәз диса данә шәр-
жекьрьне. Дәстбь чекьрьна хварьне кьрын.

Wәхте диса бәр дәре Р'әсул аг'а ситлед қәлие у п'әлаwе
сәр коч'ька һазьр дьбун, Щәwаһьра пир бәр дәре Р'әсул аг'а-
р'а дәрбаз дьбу, қәwат льнгада нәмабу, анщәх бь дара р'е
дьчу. Ль wedәре хен жь ситла, қиз у хорт к'әтьбунә говәнде
дьлистьн, р'ьнгина дәфе бу. Щәwаһьр сәкьни ль мала Р'әсул
аг'а нһер'и, we гәве Р'әсул аг'а бәр дәре хwә сәкьнибу. Щә-
wаһьре кә әв дит, к'әтә бира we, wәки чьқас һәбуна we һә-
бу: қолед зер'а у хьшре майин ,т'әв дабу Р'әсул аг'а бона һ'ә-
вә нан. Әwe гот:

— Һун бәг, аг'а, дәwләти, бейольн, һун мә дьшелиньн, нь-
һа жи һун к'еф дькьн сәр щьнйәзе мә, сәр мьрие мә...

Әw дө р'ож бун мала Р'әсул аг'ада Ә'вдъла бәге у дөw-
ләтийа к'еф у әшқ дәрбаз дькьр. Р'ожа сьсийа Ә'вдъла бәге
изна хwә хwәст у р'ек'әтын, чун.

We пайиза кә Ә'вдъла бәге гәрәке бука хwә бьбра, әw
нәһат, бук нәбьр. чьмкә һогәче хwә нәфрот. на саләк-дөдө жи
к'әтнә орт'е...

Wан чәнд сала нан р'ьнд дьһат, һ'але мәрйие бәләнгәз
жи хwәш бу. Ә'вдъла бәге к'әре дә'wәте дькьр. Т'огайи нава
эле бәла дькьр. Чәнд р'ож к'әтынә орт'е. е кә т'опайи бәла дь-
кьрын, вәгәр'ийан, һатьн. Щаб данә Ә'вдъла бәге, wәки хенжь
гөндә wан, сесьд мала т'опайи бәлакьрьнә, сесьд мере к'өрда
we бенә сәр нане wi. Р'ожа кә меване wi we т'оп бьбуна, чәнд
пәз у дө гае чарсалә һатнә шәржекьрьне. Аспеже wi Бәкьр
бу, дора ситла дьчу-дьһат, шаһьла дьләзанд, wәки агьре кә-

ч'ька гөр'бэ. Э'вдъла бэге шандьбу дō дэф-зөр'нэ анибу. йэк
Лькое мъртвъ бу, йе дън жи Фэтие Пире бу.

Тэ'ве дабу ч'йае К'ōльк у Хэмрэвин, сэре ван, минани
һэрсал, бэрф зу к'этъбу, дурва спи дькър, ле ль дэште һе гэрм
бу, тэ'ве дьқъжьланд. Бэр мала Э'вдъла бэге говэнд гьран
бьбу. Дэнге Лькое мъртвъ дьһат, шабаш гази дькър, дьгот:

— Қасьме Дърбас зер'эк сэр сэре Зэйт'ун Ханьмер'а ша-
баш да, ай ша-баш ма-ли-ава... Сэд шар ма-ли-ава!

Дэстэ дэф-зөр'нэ дэрк'этьбу р'аста бьнийа мала, қәйде
щъриде ледьхьст. Малхе мала, меван у һьнэ мере мэрэқ, кō
дэрк'этьбунэ бьнийа мала. т'эмаша щъриде дькърьн. Се хор-
тед шаһьл һэспед к'ьһ'елэ сийар бун, дэрк'этно майдана щъ-
риде. Зин-бусате һэспе ван хас бу, стōйе һэспада р'эхте щъ-
р'ьккьри дардакърьбун, т'ови зив бу, деле һэспе ван һ'ьнэ-
кьри бун, кōрт гьредабун. Лынге сийара чэкмәйе р'ьнд бу,
бишмет у чэркэзие ван қошэнг һатьбунэ дьрутъне, п'есире
чэркэзие ван фьшэльхе зивэ щър'ьккьрибун. Нав ванда йэки
сьмелнэ п'алькэ дьрежэ лебун. Һәрсе хорта дажотэ ви сэре
• майдане, дьһатнэ ви сэри майдане, дьготън:

— К'и дьхвэзэ щъриде, бьра к'эрэмкэ, дэрк'эвэ майдане.

Гава кō ван хорта шьвдаре щъриде хвэ дьһ'эжандьн, дь-
чунэ сэре майдане, дьһатън, мэръв тутке кōле же дьгьрт. Чь-
қас хортед э'шира ль шедэре һэбун, һэспе хвэ сийар бьбун,
дэрк'этьбунэ майдане, ле кэсэк щъриде, щэлэбе ван т'ōнэбу.
Э'вдъла бэг к'этэ һ'ощэтэ, ле бу хирэт гот, вэки чэнд хорте эла
ви бьра дэрк'эвнэ майдане, ванр'а т'екэвнэ щъриде. Дō хорт
у бразие Э'вдъла бэге һэспе хвэ сийар бун, дэрк'этьнэ мей-
дане, к'этно щъриде, ван һәрсе хорте шаһьл Р'ожкар'а диса
нэ щъридеда, нэ жи һэсп қошкърьнеда кэсэки ван нькарьбу.
Вэхте һәрсе хорта дажотънэ щэм к'ома мера, вана һэвр'а
п'әйе ван дьдан, дьготън: „Ә'фйо, Ә'фйо, Ә'фйо!...“

Әва йэка ль Хōдедае кали сэд сали бу хирэт. Хōдеда һатэ
орт'а майдане, гот:

— Һэспа мьнэ р'ьнд т'ōнэ, эз ит'маз дькьм, вэки һэспэ-
кэ р'ьнд бьднэ мьн, вана эла мә да шәрме.

Вэхте Хōдеда өса гот, Э'вдъла бэге һ'ōкōм кър, вэки
һэр'ьн һэспе ви (жь щьнсе “кьһ'ела”) зу зинкьн, биньн бьднэ
Хōдеда. Хōламед Э'вдъла бэге һэсп зин кърьн, анин данеда.
Хортэки зэнгōйа ви гьрт. Хōдеда, мина хортэки чардэ сали,

сийар бу. Шьмаэ'т һәма һ'эжийа: жь мала гьшк дәрк'этын. к'өлфәт р'абун сәр ханийа, говәнде жи бәрда, гьшк һатнә т'ә-маше. Хөдеда бәре хwә р'испийада кьр, гот:

— Эз гьштәки фькара накьм. һәр нишана гөллә агьркь-рьне эз дьтърсьм, чьмкө исал дө-се салә, эз т'әг'мин дькьм, wәки ч'ә'ве мьн һьнәки хьраб дьqәшьриньн.

Хөдеда эв гьли готьн у ажот чу сәре мәйдане, кьрә газн. гот: „Мәйдане дьхwәзьм, бьра һәрсе хорте шаһьл дәрк'әвнә мәйдане!“.

Гава кө ч'ә'ве һәрсе хорта Хөдеда к'әт, к'әнийан, wa бь ә'к'с готьн: „Wәләһ вана qәстана әва кала шандьнә, wәки жь һәспе бьк'әвә, бьмрә, у бьвә хун. тек'әвә стөйе мә“... Әва гьли-йана ль Хөдеда чәтын һатын, ле дәнге хwә нәкьр. һәрсе хорта ажотә сәре мәйдане, незики Хөдеда бун, сьлав данә Хөдеда, ле хорт диса к'әнийан, бь qәрф готьн:

— Калко, к'әрәмкә мәйдане!

— Әре хортед мьнә дәлал,— Хөдеда гот,— эз һатьмә мәй-дане, ле ишар qәwле шьриде әвә: әме һәр'ьн сәре канийа „К'ар'езе“, жь wedәре qошкьн бен.

Һәрчар сийар чунә сәре кание, сәре һәспа кьрьнә йәк у ажотьн. Хөдеда һәспа хwә зу бәрнәда, нә жи qамчи ле дьхьст. әви дабу пәй ван, нәдһьшт. wәки әвана же дурк'әвьн. Дурва дәнге дө зөр'на к'әтбуна һөвдө һәвр'а qәйде шьриде ледьхьс-тьн, грмә-гьрма дәфе т'әqьл ледьхьст. Ч'ә'ве ви мәхлуqәти т'ә-ви ль һәрчар шьридик'ара бун. Хортед шаһьл пьш хwәва дь-ньһер'ин, дьдитьн, wәки Хөдеда ль пәй ванә, хорт шадьбун. һәспе хwә qамчи дькьрьн у зәнгу дькьрьн. Хөдеда кө дит һәс-пе ван эп'ещә wәстийанә, әви фәсал у һедикава зәнгукә нәрм да һәспе хwә, һәспе ви чьлапә кьр, гав зедә кьрьн, һәспе ви незики һәспе ван бу у ньшкева пешийа һәспе ван к'әт, әва-на кө дит. wәки Хөдеда пешийа ван к'әт, вана һәспе хwә зәнгө кьрьн, данә нава qамчийа, ле әв к'өтана һәспа бе фәй-дә бу, һәспе ван wәстийа бун, нькарьбун пешийа һәспе Хөде-да к'әтана. Хөдеда пешийа ван һат, бу qур'инийа гьшка, кьрьнә газн:

— Йашамишбә Хөдеда... йаша Хөдеда... Ә'фийо, ә'фийо:: Дәнге өса жь нав жьн, зар'е гөнд жи дьһат....

Дө говәнд дьгәр'ийан, чьмки әв мәхлуqәте гьран говән-дәкеда ши нәдьбун.

Уе дэ'wэтеда Э'вдла бэге приставе нәһ'ие жи т'эглиф кьрбу. Пристав дәсте хwэ ль һэв хьстьн, гот:

— Маладес, маладес старик, очень хорошо, йакши....

Эвар бу. Р'о ч'ийада қольбибу. Шива мевана һазьрбу. Аспеже Э'вдла бэге һат, гази мевана кьр. Пристав у чәнд мере т'ор'нә мақул Э'вдла бәгер'а чунә оде, йе майин жи ль һәйванге р'уньштьн. Шәрав, арақ у хварьн өса бол бу, wәки һ'әсаб т'өнәбу. Ле пәй шьридер'а шаһьл диса к'әтнә говәнде, дьлистьн. Wәхте тә'ри к'әтә әрде, бәр дәре Э'вдла бэге у нава һәрдө говәнда, незикн бист ч'ьра у ләмп вьдк'әтн. Зар'ед һур ә'щөбмайи мабун, чьмкө шәмала өса, р'онкайа өса кәсәки нәдитьбу.

Пристав у Э'вдла бэге өса бол арақ-шәрав вәхwәрьбун, дәст һәвр'а бьрбун, һәвдө пач' дькьрьн.

Э'вдлә бэге п'ак урьси ньзанбу, дьгот:

— Гаспадин пристав, твояа мой хороший қонах, брат, мой дом твояа дом, мояа п'ешк'еш дават тебе, зер' — золото.

Пристав жи көрманщи ньзанбу, урьси дьгот:

— Абдула бек, самн хороший курд, хороший бек. Йа всегда тебе помогайу, а помнишь, когда ти убил курда — бедняака һозо. йа тебйа только повез у городйу не арестовал, побил у менийа уехал домой'.

Чәнд р'ожа бәре Э'вдла бэге шаб шандьбу Р'әсул аг'ер'а, wәки әw жи к'аре хwэ бькә, we бе бука хwэ бьвә.

Р'әсул аг'а ч'еләкәкә стәwр, пенщ һогьче қьрд шәрже кьрбу, нане мевана һазьр дькьрьн. Қиз у буке шаһьл һатьбун шәм Әлифа қиза Р'әсул аг'а, к'аре we дькьрьн. һ'ьна we һазьр кьрьн, һ'ьнә ль шаһьла бәла дькьрьн. Wәхте к'нще we ледькьрьн, қизәке к'ьлама хәривие гот:

Шаһьлед гөнде Р'әсул аг'а һивийа „р'уви“ бун, дәрдьк'әтнә сәр ханийа ль р'йа гөнде Э'вдла бэге дньһер'ин.

Қәйдә у әдәте we әшире wa бу: к'е дә'wәт бькьра, wәхте һәр'ьн буке биньн, гәрәке жь мала зә'ве мәрйк бьчуйа ма-

* Э'вдла бәг к'өрде һәри башә, бәгәки башә. Әз т'ьме али тә дькьм, ле те бира тә, wәхте тә һозое к'өрде-бәләнгаз кәшт, мьн тә һәр т'әне бьри шәһәр, нәгьрти, шәм мьн майи, паше вәгәр'йайи мала хwә.

ла баве буке, шаб бьда вана, вэки иро сийаре буке we бен. Эw мэри гэрэке өса һэр'э, вэки кэсэк ши нэбинэ (ши мэрир'а дыбен „р“уви“), тек'эвэ мала баве буке, ле вэки „р'уви“ бэр дери бьвиньн, дэрва бьвиньн. аве сэрда дькьн, сэбэте дькьнэ сери, давенэ нава һ'эр'ийе, йане щер' дьдьнэ пьште, мэрийа дьдьнэ сэр, чава қаравьл, дьшиньн жь канийе щер'э ав бинэ...

Лэма ши мэрир'а дыбен „р'уви“. Эw мер гэрэке өса дэлк' у фэсэл һэр'э, вэки кэсэк ши дэрва нэбинэ, ле һэма кө „р'уви“ лынге хвэ авитэ пьш шемике, иди һэфе кэсэки т'өнэ же хэбэрдэ, шаһьл у жьн т'оп дьбьн, лақьрдийа дькьн, п'ешк'еша ши дьдьеда.

Мала Э'вдыла бэге к'ар дькьр „р'уви“ бьшиньн, ле кэсэки т'өрөш нэдыкьр бьчуйа. Э'вдыла бэге шандэ пэй Сэртибе нэбие Э'мэрике, вэки ши бьшинэ, ле Сэртиб нэчу. чьмкө Э'вдыла бэге т'опайе хвэ бэла кьрьбу һэр ль дэвлэтийа. меване Э'вдыла бэге гьшк дэвлэти бун, нав шандэ к'эсиб т'өнэбун, һэр Хөдеда бу, эw жи гази кьрьбуне, чава мэрики э'йан у мерхас.

Зэ'ва Садьқ бэг бу, р'унышьтбу ль ода ч'ук, дэлак сэре ши шах-шахи көр' кьрьбу, чекьрьбу минани бостана, һэвал у һогьре ши дьһатын һэр йэки п'эрэ дьдан, сэре ши дьданэ көр' кьрьне. Бьразэ'ве ши жи дара зэ'ве дьньқьшанд, һазьр дькьр. Вэхте сэре Садьқ бэге көр'кьрын, дэстэшо анин, ав ль дэста кьрын, эви сэрч'э'ве хвэ шушт, ч'эк у р'ьһале хвэ хвэкьрын, к'олосе жь т'эвтька спи чекьри шэр'шьмақийада хэмьланди анин данэ сери. Садьқ бэг бь э'дэте эла Сипка бу „п'адша“, сэр дошэке р'унышт. Бьразэ'ва к'елэке р'унышьтбу. Мерэк анин, жь һьрийа спи қарқаш, жер'а сьмел-р'уйе дьреж чекьрын. Эw бу „Қази“. Мерэк жи анин, к'ынше жьна лекьрын, к'офи данэ сери, хели авитнэ сэр ч'э'ве ши. Эw жи бу жьна Қази. Ванр'а дьготьн: „К'осэ-гэлди“. Ле к'осэ-гэлди чь лақьрди бькра, гэрэке кэсэк нэхэйдийа. Чар мэри к'ынше эрсэвьла хвэкьрбун, бэр Садьқ бэге сэкьнибун. Чава мэ гот: зэ'ва кө р'унышт сэр дошэка хвэ, те һ'эсабе чава п'адше сэр т'эхт р'унышти. Көр'ед бэга, аг'элэра, т'ор'ьна у дэвлэтийа дора Садьқ бэге гьртьбун, к'эф дькьрын.

Р'астэ, пайиз бу, ле һэва хвэш бу, гэрме ида нэдықьжь-ланд. Қаз, қөлынг у тэйр-төйе майин зуда фьр'ибун, чубунэ вэлэте гэрм, Бэр'ие. Меш-мор кем бьбун. Пайизе чава э'йа-

нэ к'ефа и санэт хвэшэ, гышкэ шанэ: кэвани шадьбьн бона. насьлгыртъна р'ьнд, малхе мала шадьбьн, wэки нан дьрунэ, к'отанэ, кьрынэ ч'эла, зьмер'е ван һэйэ, шьван жи шадьбьн, wэки бэран бэрдан незик дьбэ, we һэце хwэ сьламэти бьвьн, мал. идаре хwэ у идаре зар'е хwэ пе бькьн. Ле эw шайа кэ иро ль вьра дькьрын, шайа һ'эму кэси нин бу, һэр шайа бэга у дэwлэтига бу...

Э'вдъла бэге Э'лие Сьмо шандьбу мала Р'эсул аг'а, чава „р'уви“, wэки шабе бьдэ Р'эсул аг'а: сьбе сийаре буке we бен. Шаһьлед гонде Р'эсул аг'а дэрдьк'этно сэре ханийа, ль р'йа р'уви дьньһер'ин, wэки быгьрын. Ле Э'ли дэлк' бу, эw we р'еда нэчу, чу р'йа гондэки маиньр'а, һат, wана һэw ньһер'и Э'ли ль бэр шемикейэ, һ'эта бэзин wi быгьрын, Э'ли чу һондөр'е мале. Жьна, шаһьла дора Э'ли гьртън, дьк'энийан, э'фэрьми дьданэ wi, wэки эw бса дэлк' у фэсал һатэ мал. Э'ли шаб да Р'эсул аг'а, wэки сьбе сийаре буке we бен. Р'эсул аг'а жь Э'ли пьрсн: „Чьqас сийаре бен“. Э'ли гот: „Сесьд сийар һэма мэриэ дэрэкэнэ, хенжь мэриэ гонд“...

Сьбэтыре сийаред Э'вдъла бэге, дэ бэрбу у э'рэбева бэрбь гонде Р'эсул аг'а р'е к'этын. Э'рэбэ анибун бона щьһез. Сэрдэ'wэтиэ Э'вдъла бэге Qэлэндэр бу, чава мэрики зэ'фи дэwлэти.

Сийар кэ гышк чун, одеда р'уньштыбун һэр Э'вдъла бэг, приставе нэһ'ие у Хөдеда. К'ьбаб жь кэртэ-п'арсиэ бэрхе пенщ-шэш мэни чекьрьбун, данибунэ сэр т'эхтэ. Шэрав у араг жи пер'а данибунэ бэр wана. Э'вдъла бэге финщан т'ьжи дькьрын у финщане хwэ ль һэв дьхьстын, вэдхварьн. Һэрда зьмане һэвдэ ньзанбун. Э'вдъла бэге шанд пэй кэре голькване гонд Мсто, чьмкэ эwана чэнд сала нава мэлэгана, урьса гаван бун, эwi п'ак урьси заньбу. Гава кэ Мсто һат у хэбэрда, һешка бэшэра пристав хwэш бу. Мсто дилбэндийа ван дькьр. Wэхте пристав пе һ'эсийа, wэки Хөдеда сэд салийэ, э'щешмайма. Мсто гьлие Э'вдъла бэге wэлгэр'анд бь зьмане урьси, чава Хөдеда, wэхта р'эве. донэдэһ эскэре Р'оме һэма бь р'ьме у шур-мэрт'ала кэштыбу, чава бэри р'оме дабу, эл хьлазкьрьбу, ани бу Урьсете. Пристав к'аг'эз дэрхьст нава Хөдеда у нава баве wi ньвиси, дьгот:

— Һ'эта ньна чьма wэ нэдьгот, чьма wэ нэньвисийэ, жь Хөдедар'а нишане дэрк'эwэ у п'эра жи we бьдне. Эзе бьнь-

висым п'адше урьср'а — Николэр'а ль шәһәре Петербурге.

Эва гълийана ль Ә'вдыла бәге хwәш нәһат, готә Мсто: „Бежә пристав, ле чьма мър'а жи нанвисә? Нә эз қәдре ши п'ак дьгьрм, эз ве мала хwә, чава мала ши һ'әсаб дькьм. Бьра бьньвисә жь мър'а жи нишан дәрк'әвә“.

Мсто гълие Ә'вдыла бәге wәлгәр'анд бь змане урьси, готә пристав. Пристав к'әнийа гот:

— На, ақъле мьни бьр'и, тә we р'әведа қә т'өнәбуй. һәрке һәбуйи жи бәр бьстане дийа хwә буйи. Эз чава бьньвисьм, wәки тәр'а нишан дәрк'әвә?

Мсто кә гълие пристав готә Ә'вдыла бәге, әw кәр' бу...

Сийар кә һатнә гөнде Р'әсул аг'а, щинаре ши пешийа сийарада чун, wәки газикьн, бьвнә меван. Ле Р'әсул аг'а изьн нәда, меван гьшк бьрнә мала хwә. Р'ьнгинийа дәфе бу, әшқшайи бу.

Qәлэндәр чава сәрдә'wәти, хwәр'а сазбәнд ани бу (Льк'ое Мьртвь), һ'өкөм кьр, wәки әw лехә қәйде „Гөленери“. Льк'о кә хwә да сәр к'еләкәке, дәнге зөр'на ши өса зиз дьһат, өса нәрм дьк'ьшанд, тә дьгот дьлһ'ьнаве мәрийа тинә хwәр'е. Qәлэндәр к'әтә сәр говәнде у говәнд гәр'анд. Зар'ед ч'ук гава кә ч'ә'в Qәлэндәр дьк'әтьн, р'әнге ши дьдитьн, у позе п'әльши дьдитьн, дьбу п'ирқинийа ван дьк'әнийан. Дә щийа дәф-зөр'нә ледьк'әт һ'әта нивро дагәр'ийа: жь шайе, әшқе у дәнге дәф-зөр'не бьбу „һ'әшәр-мәшәр“. Щаһьлед дьлк'әти к'әт'ьбунә дәсте һәв, һәй бьн ч'ә'вар'а домаме хwә дьнһер'ин...

Нан һазьр бу, гази мевана кьрьн. Меван одеда ши нәд'ьбун, нане мевана һәма ль бедәре данибун. Гава кә нан хwарьн, к'өтакьрьн, ль оде дә т'әхте мәзьн данә р'әх һәв, щьһезе буке анин, нишани щьмаә'те у сәрдә'wәти кьрьн.

Wәхте щьһез ньһер'ин данә алики. гәрәке щьһез бьбрана, бьдана сәр ә'рәбе, бьре буке һат, сәр щьһез р'уньшт, дә'wa п'ешк'еша хwә кьр. Qәлэндәр һат, зер'әк да, паше бьре Әлифе сәр щьһез р'әбу, изьн да щьһез бьвьн дайньнә сәр ә'рәбе. һәр-дә бәрбийа бук анинә бәр дери дәрхьн, диса пешийа буке сәкьнин, нәһьштьн буке жь мал дәрхьн, һ'әта п'ешк'еша ван нәдан, ле wәхта бук дәрк'әт, йәки қәпи-зәп мьле хwә һьлдабун, дьгот: „Йан бьра дәрк'әвнә гөлаше, йан бьра дә зер'а п'ешк'еша мьн бьдн“. Qәлэндәр мәрики зә'ф тьма бу, нәд'ьхаст' дә зер'а бьдә, шаһьла нһер'и, ле кәсәки тәрьш нәкьр,

пэр'э гөлаш бьгрэ. Қалэндэр хвэхва чу гөлаше. Қалэндэр бэре мэрики п'эр' қәват бу, ле Қалэндэр нъзан бу, wәки әв ида каләки һ'әвте-һ'әйште салийә. Гөлашгир у Қалэндэр һәвдө бьрһн-анин минани дө гамеша. Гөлашгир жь гөнде Р'әсул аг'а бу, наве ви һ'үте бу, әви дө щара Қалэндэр жь ши һ'әжанд, wәки һьлдә бавежә, ле Қалэндэр хвә гьран дьгьрт, дьч'ьр'ч'ьр'анд, паше һ'әмез кьр у ани ль ә'рде хьст. Бу п'ир-синийа щьмаә'те, ль Қалэндэр к'әнийан. Жь щьмаә'те дөнг дьһат: „Һәла бьһер'һн, тьмайи чава мэрийа бенамус дькә. К'е дитийә, wәки сәрдә'wәти хвэхва р'абә гөлаше. Сәрдә'wәти гәрәк дәст текә щева хвә, п'әра бьдә, нә кә жь тьмайе хвэхва дәрк'әвә гөлаше“.

Қалэндэр жь ә'рде р'абу, дәст кьрә щева хвә, дө зер' да-нә һ'үте у р'ек'әтын, һәрдө бәрбу сийар бун, р'әх буке мина-ни дө щәһиза сәкьнибун. Һьла һе р'е нәк'әтьбун, сәр бәлגיע буке қарәбальх бу. Ньшкева щәрадә к'әтә сийара, ажотьн. Бәлגיע дабунә Мһ'мәде кәр'е Сәлбније. Сәрдә'wәти изна хвә жь Р'әсул аг'а хвәст, т'әва ог'ьра хере жер'а гот у р'ек'әтын.

Бь қәйдә у ә'дәте к'өрда шьван, йан гаван, йане жи мач'гьр, гаки, йане бәрхәке дьбьнә пешийа буке, п'ешк'еше дьх-вазын. Сәрдә'wәти п'ешк'еша ван дьда. Голькване гөнде Ә'в-дьла бәге кә дит буке тиньн, әви голькәкә р'ьнд бьжарт, ани сәр р'йа буке, Қалэндэр нивманатәк да ви жи у гот: „К'әнге әм бьгьһижнә мале, wәки п'есира мә жь вана хьлазбә“...

Сийара анщәх ниве ре қәдандьбу. Ле р'о һе дө бәжьна бьһндьдьбу. Жь сәре ч'ийайе Хәмрәвин п'ьлт'ә ә'wре р'әш дәр-к'әт, бь ви ә'wрир'а баки һеньк дьһат, тә дьгот әв ә'wр дь-ләзинә хвә бьгьһинә вана. Хеләке шунда бу гөр'әгөр'а ә'w-ра, ч'ьлкәд баранейә серәкә гьр дьһатьн, дьк'әтнә сәр сийара. Паше тә'вийа тәйроке у баране сәр ванда гьрт, әв шьлкьрһн, щики ван зьһа нәма, гьшк өса шьл бун, һ'әта кьрасе щане ван жи бубу ав. Ле зә'ф нәк'ьшанд, сьһ'әтәке шунда баране бьр'и, диса тә'ве да...

Ль мала Ә'вдьла бәге мәри дәрдык'әтьнә сәр ханийа, ль р'ийа буке дьһер'ин. Зар'а щаб да мала Ә'вдьла бәге, wәки Мһ'мәде кәр'е Сәлбие бәлגיע буке ани. Әви сийари ажотә бәр дәре Ә'вдьла бәге, жьна Ә'вдьла бәге, Зәйт'ун ханьме, бәлגיע жь дәсте Мһ'әмәд гьрт. Т'әмәзик да щарийа, wәки бьвьн бавенә стөйе һәспа Мһ'әмәд. Р'о ида ч'ийада қөльбибу, ле

һала р'онкайи бу, дэнге дэф-зөр'не һат. Хэлq жы мала дэрк'ә-тә дәрва. Сийаре кō букер'а дьһатын пеш малава к'әтыбунә шьриде. Һәрсе хорте эла р'ожка диса зевә-zew ль шаһьла хьстьбун, кәсәки жы ван сесьд сийари нькарьбу ван һәрсе хортар'а бажота.

Дьготын йәк жы вана Ә'лие Шәмойә, мерхасәки чава бе-жи эгьнә, һәр жы мале дьнева тәнькә-к'әсибә. Зә'ва ль сәр хе-ни бу, дара зә'ве бь эмиш хәмьландьбу у дәсте бьразә'веда бу, чәнд һәвал мьqати к'олосе зә'ве дьбун, wәки кәсәк нәр'әвинә. Wәхте бук анин бәр дери пәйа кьрын, дийа зә'ве, Зәйт'ун ха-ньм, чочькә дестда пешийа буке к'очәри, тринги дьлист; дьр'ә-qьси. Т'әбахәк анин данә бьн льнге буке, әве льнге хwә ль т'әбахе хьст шькенанд, паше льнге хwә авитә пыш шемика Ә'вдыла бәге. We гавер'а бу qьрч'инийа гōлла, т'вьынг агьр дь-кьрын, эмиш дьр'әшандьн, сәрдә'wәти у бьразә'ва п'әре һур дьр'әшандьн, хәлqе эмиш у п'әрә т'опдкьрын. Әw жи бона we йәке, wәки бук дьчә һөндөр' мале, ч'ә'в ле нәк'әвын.

Маледа бона буке чит-п'әрде гьредабун, бук бьрнә пыш п'әрде данә р'уньштандьне. Гома мәзьнда р'ьнгинийа дэф-зөр'не бу, чьмкō пәй баранер'а ль дәрва һ'әр'и бу. Чава кō бук чу һөндөр', зә'ва жи жы сәр хени пәйа кьрын, һәвал-һогь-ре wi доре, чу сәр дошәка хwә р'уньшт. Qази жына хwәва щәм бун, әрсаwьле wi бь шур-qәма бәр сәкьнибун, һивийа һ'өкөме „п'адше“ бун...

We эваре һ'әта сьбә сафи бу говәнд бәрнәдан, дьлистьн. Ль орт'а гоме дьк'әкә бьлд чекьрьбун бона пристав, Ә'вдыла бәге у маqула. Чәнд мәри шьвькә дестда зар'ед нәс дьданә р'уньштандьне, wәки нәкнә qар'ә-qар'. Зә'ва к'әтыбу сәр го-вәндие. Ньшкева бәр дәре гоме бу р'ьнгига дәфа Лькойе мьртвь, дәри вәбу, букә хеликьри анин кьрынә говәнде. Хwә-р'а-хwәр'а шабаш дьдан. Wәхте Лько бук ани, дэф-зөр'на кō бәре ледьхьст, кәр'бу. Говәнд Лькое мьртвь гәр'анд. Т'ьме дь-готын, wәки гава Лькое мьртвь дәфе дьхә, мьрие гор'е жи р'а-дьбьнә р'әqасе...

Р'асти жи сазбәнде минани Лькое мьртвь т'өнәбу ль wi wәлати. Wәхте әwi қәйде р'омани, шәр'ани, гōленари у қәйде майинә гьран ледьхьст, мәрики назан жи т'ә'мул нәдьда, р'адь-бу, дьр'әqьси...

Дьготын: щарәке ль Иране хане Мак'өе гази Лькое мьр-
твь дькә, дьбеже:

— Лько, мьн бьһистийә тō сазбәндәки өсани, вәки тō дә-
фе, йане зөр'не ледьхи, нә кō исанәт, һәсп жи хвәхwa дьр'ә-
қьсьн. Уәрә лехә, һәрке мәймуна мьн бәр дәфа тә р'әқьси, әзе
һәспәки бьдьмә тә, вәки мәймуна мьн нәр'әқьси, әзе тә дарда-
кьм.

We р'өже мала ханда к'өф у әшq бу, гәлә ханед Иране ль
ведәре г'оп бьбун, к'өф дькьрьн, гьшкә сәрхwәш бун. Лько
зөр'не дьдә сәр лева у ледьхә. Бьразие ви жи ль дәфе дьхьст.
Бәре мәймун қә жь щи наләқә, қә гōһ надә дәф-зөр'на Лько.
Хан ль Лько дьньһер'ә, дьк'әнә дьбежә мевана: „Әзе щәлат
биньм ви к'орди иро дардакьм. Лько вәдгәр'инә қәйде „лизе“
ледьхә. Wәхте дәнге зөр'на Лько у т'әқла дәфе дьк'әвә гōһе
мәймуне, мәймун р'адьбә, дьр'әқьсә, сәрики дьчә те, паше дь-
чә дәсте хwәйе хwә дьгрә, к'аш дькә, вәки әw жи р'абә р'әқә-
се. Дьбә п'ирқә-п'ирқә мевана дьк'әньн. Хан гази хōлама дь-
кә, һәспәки зинкьри дьдә Лько.

Әw се р'ож бун у се шәв бун р'ьнгинийа дәф-зөр'не бу.
Шәва пашьн сәрдә'wәти һат, хелийа буке һьлда. Хәлқе ль бу-
ке у зә'ве ньһер'ин. Бук йәкә р'әшә һ'өрпōзи бу, ле хōлq ши-
рьн бу. Зә'ва қә бук нәдитьбу, т'әзә бьн ч'әвар'а ль дәргисти-
йа хwә дьнһер'и. Зә'ва, Садьq бәг, йәки дәвжәв бу, т'ьме шь-
р'ьк жь дев дьһат, һ'әвәки куз бу, тә дьгот каләки шест-һ'әвте
салийә, ле иро һьм дәве хwә дьгьрт. һьм жи хwә т'ик дьгьрт,
вәки қузбуна ви қ'әвш нәбә. Ч'әк-р'ьһале бәжна ви әwқас
бьһа бун, вәки wана бәр ч'ьрусийа ч'ьре к'аши дьда бәжна
ви.

Р'өжа чара нане дә'wәте данин. К'и хwәнди бу, гәрәке
бьһатана нан бьхwарана, п'әрә бавитана сәр нане Ә'вдьла
бәге. Мәрик бәр т'әхтә р'уньшьтбу, дькьрә гази, ә'йан дькьр,
вәки к'е чьқас п'әрә, йане пәз авитә сәр нане Ә'вдьла бәге..

Н' Э С Э Н Щ А Н О

Н'әсэнщано гōнд бу, әрде ви гōнди һьндьк бу. Синоре
мьлк'әдара дьһат бәр бедәре гōнд. бәр дәре мала. Гōндийә нь-
карьбу карәкә хwә дәрхьста пеш мала ч'ерә, һәргав қорхчийа

дәваре ван дьгьрт, шьрм жь ван: дьстәндьн. Н'але гөндийа чәтән бу.

Эварәкә дәрәнг бу, тә'ри к'әтбу ә'рде, мәрвь һьманги һәвдө дьдит. Бһнийа гөнд қалмәқалм бу, қорьхчие мьлк'әдар гае гөндийа гьртбу, дькьрә шәр', га нәдьда ван...

Гөнде Н'әсэнщано һатбу авакьрьне сәр һ'афа гәлики к'ур. Дьрежайа ви гәли дьгрт синоре чар гөнда. Слчанлөе, Ташника-Чөхр'әша, Н'әсэнщано у Хәрабе Дигоре. Ви гәлида ч'әмәки ч'ук дьк'шийа, әв ч'әм жи дәрдьк'әт жь ван каннед гәли. Шаг'ед ви гәлида мерг-чиман һәбун, ль ч'әвканне ван мерг-чимана п'ьншар'а р'ьнд шин дьбу: гульк, спидак, сө, мән-дьк, тьр'шо у ед майин. Мәһа һавине ә'вльн, вәхте әв мерг у чиманед ви гәли һешнайи ле шин дьбу, көлильк, гөл, сосьн у р'һ'анада дьхәмьлин, ви чахи қиз, бук у хортед Н'әсэнщано жи к'ьнше хвә р'ьндда дьхәмьлин, дьчунә п'ьншар'е...

Шарна дьқәвьми қиз, бук у хортед Н'әсэнщано р'асти шаһьлед Ташника-Чөхр'әша дьһатьн. Ви чахи шаһьлед һәрдө гөнда к'әф, әшқәкә зәфә р'ьнд һәвр'а дәрбаз дькьрьн. Говәнг дьгьртьн, дьлистьн, хорт у қиза к'ьламе говәнда һәвр'а дьготьн, йе майин жи ле вәдгәр'андьн. Тә дьгот шаһьле һәрдө гөнда һәвр'а к'әтнә ләще, чька ки жь вана эгьнә, һәр йәки пешик'арийа хвә, занәбуна хвә нишани һәв дьда: р'әқаседа, дәнгбежиеда, гөлашеда, бәзе у банзданеда. Ле кәсәки жь хортед һәрдө гөнда мераниеда нькарьбу сәр хортәки хьста. Наве ви хорти Сәид бу. Сәид көр'е Ә'мәрике бу, көр'е к'әсиба, һәрке дьқәвьми көр'ед дәвләтие гөнд wir'а дькьрьнә шәр', Сәид жь т'әва шаһьлтър бу, ле әв гьшк дөк'өтан, р'әв ль ван дьк'әт, жь бәр Сәид дьр'әвийан. Вана дьготә һәвдө

—К'өлме ви минани һ'әсьн ль мә дьк'әвьн, әм чава бькьн, вәки р'өке т'әк бькьн ль холе, гьшк ле ышьвьн, ви т'ер бөк'өтн.

Р'асти жи әв чәнд шар бун, ль холе көр'е дәвләгийа дор Сәид дьшьвийан, ледьхьстьн, ле гьшк дьһатнә к'өтане, жь бәр ви дьр'әвийан. Шарна дәрб лек'әтана, сәре ви бьһата шькенандьне, йане мьле ви бьрин буна, бәре ч'ә'ве ви жь ван дәрба дьвәрьми, шин дькьр, Сәид т'ө шари нәдьгьрийа, малда шькйат нәдькьр, ле көр'е дәвләтийа, дьһатнә мале, де у баве хвәр'а дьготьн. Де у баве ван жи дәре мала Ә'мәрике дьгьртн, ч'ер'ә'ти ль ви дькьрьн, гәф ле дьхварьн, вәки һәр'

нэ шэм аг'е шыкйат. Р'ожэке қәшъми, көр'е чэнд дәвләтийа сэва холе һатъбун Сәид бьк'отън, мә'ни гьртъбун, вәки Сәид хола ван дъзийә. Ль Сәид шъвийа бун, Сәид әв гьшк к'өта бун, сәре чэнд һ'әва шкенандьбу. Ве р'оже, чава әм көрманш дьбен: "көлә қәдайер'а" Ә'ли аг'а, гьлавие эле, һатъбу һ'әсэн-щано, мала шех пәйа бубу. Баве ван көр'ед к'өтай, зар'е хвә һьлдан. чунә шэм Ә'ли аг'а шыкйат. Ә'ли аг'а ле ньһер'и, сәр-ч'әве вана хунеданън, йәк лева ви вәръмийә буйә „взьк“. Әви пьрси:

— К'е әв хорт өса беисаф к'өтанә, һур-хаши кьрәнә?

Баве ван шаба Ә'ли аг'а дан, готън:

— Ә'ли аг'а, әл-әман жь дәст мәнщәнеде көр'е Ә'мәрике, әви аһ у заре мә бьрийә. Әва чэнд шарә зар'е мә ва һур-хаши дькә.

Ә'ли аг'а әрсәшъле хвә шанд, гази Ә'мәрике у көр'е ви кьр. Ә'мәрик көр'е хвә һьлда чу шэм Ә'ли аг'а. Әви р'ева дьготә көр':

— Лао, әва чэнд шарә әз тәр'а дьбем: „к'аре тә көр'е дәвләтийа нәк'әтийә“. Әз ньһа чава бькьм? Әз чь бежмә Ә'ли аг'а?...

— Баво, нә гөне мьнә, әвана һәр р'о пеши мьн дьбьр'ьн, мьнр'а дькьнә шәр', әз мәщбурьм ван бөк'отъм, әвана жь һ'өр'буна р'ьһ'әт насәкьньн...

Ә'мәрике дәнге хвә нәкьр, тьштәк көр'р'а нәгот, ле дьле хвәда дьгот: „Әз һ'әйрана тәмә, вәлә эла мә нав ә'шира мьллада эләкә мерхас бу. Дәгмә мере ә'шира бәр калке тә Ә'ли тәйамнш дьбун“. Ә'мәрик ве фькредә. қә ньзан бу чава һатә бьнп'ийа оде, шэм Ә'ли аг'а. Әви Ә'ли аг'ар'а т'әмәнә бу, п'ан-тә к'өта, сәкьни. Ә'ли аг'а ль Сәид ньһер'и, ль Ә'мәрике баве ви ньһер'и, һәр жь Сәид гьлик пьрси:

— Сәид, тә чьма әв хорт ва һур-хаши кьрәнә?

Сәид сәре хвә бәржер кьрьбу, шәрм дькьр, хәбәрнәдьда, бав бәр көр'да һат, гот:

— Лао, чава тә мьр'а р'ева гьли кьрийә, өса жи бежә аг'е.

Сәнд сәре хвә бльнд кьр, гот:

— Әз нә ньһәқьм, әвана һәр р'о пеши мьн дьбьр'ьн, шәр' дькьн. мьн дөк'отън, әз жи ль ван дьхьм.

Ә'ли аг'а ль говде көр'ед дәвләтийа ньһер'и, һәр йәк жь

ван иди хорт бу, һынэк жь ван бәре сьмеле ван „худа бун“
ле Сәид көр'әки жарьки не зар' бу. Ә'ли аг'а гот:

— Һун шәрм накьн? Көр'е вә ида хортън, вәхта ван зә-
вәщейә, һәр р'о пешийа ви т'ьфали дьгрън, вә же херә? Мын
жи қәй гот, әве әв хорт һур-хаши кьр'нә, чька п'әләванәки
чаванә. Сәид, лао, һәр'ә, тә баве мын кьр'би, тә ә'йни көр'е
көрманщани!

Ә'мәрик у көр' вәгәр'ийан һатнә мале.

Гәрәке әм бежнә хвәндәване хвә, Ә'мәрик мәрики к'әсиб
бу, хвәлийа нәфәре ви жи һындьк бу, бәләнгази дьхәбьти,
нәдхәбьти идаре зар'е ви нәдьбу. Вәхте дьбу зьвьстан
Ә'мәрик дьчу Т'билисе, һәмбали дькьр, дьхәбьти, һ'әта баһаре,
гава кө незик дьбу чандьна әк'ън, бәләкье бәрфе ә'вльн'а
Ә'мәрик диса вәдгәр'ийа дьһатә мала хвә, дәстбь чандьна
әк'ън дькьр.

Сал донздәһ мән бун һ'але ви әв бу, ле т'ө зедайи нәдь-
һатә мала ви. Шарна п'әрә т'өнәбу, вәки хәрще дәвләте бь-
дә, ви чахи әв дьчу щәм дәвләтиә гөнд, п'әрә бь сәләф дәйи
дькьр, дьбьр хәрще дәвләте дьда. Сал һәбу, вәки әви нька-
рьбу дәйне дәвләтийа вәхтеда бьда, ви чахи дәйне Ә'мәрике
дьһа зедә дьбу, чьмкө сәләф, диса бь сәләф зедә дьбу. Вәхте
Сәид эп'ещә мәзын бу, ида карьбу бшкорти бькра, баве көр'е
хвә кьрә бәрхване мәрики дәвләти.

Ве р'ожа ә'вльн бәрэваре, гава Сәид бәрх гәрәке банн-
йа гөнд, баве тә мул нәкьр, пешийа көр'да чу, дурва ле ньне-
р'и көр' ве бәрха ч'ерә-ч'ерә тинә гөнд.

Ә'мәрик бәрх жьмартън, дит кө бәрх т'әмамьн, чу незки
көр' бу, пач'кьр, гот:

— Лао, шькьр, тә ида мьр'а буйи к'омәкдар, әз дьхәбь-
тъм, нахәбьтъм идаре мә навә: нане мә т'ө щара һ'әта бьһаре
т'ера мә накә. Әме һавина ль вьр бьхәбьтън, ле зьвьстана әзе
диса һәр'мә Т'билисе.

Сәид не зар'отийа хвәда көр'әки ақьли, жири, бе тьре
бу. Әви бәрх эвара дәрәнг дани мал, дьч'еранд һ'әта тәри
дьк'әтә әрде. Әви өса бәрхе хвә ч'ерандьн һ'әта нандьруне.
Вәхте нан жь зәвийа дьдрутън, к'өта дькьр'н, әви бәрхе хвә
дьбьр'н дәвса зәвийе друйи, щие кө сьмле гәнъм, щәһ ле шәри-
йа бун: бәрхе ви әв сьмле шәрийайи т'оп дькьр'н дьхварыи.

Бәрхе бәр ши жь бәрхе гөндийа к'ок'тыр бу, тә кӧ ль бәрхе ши дьнһер'и, тә дьгот кавьр'ьн, ӧса һ'ьли у к'ок' бьбун.

Ида к'этыбу паййзе. Р'о кьн бьбун ,шэв дьреж бубун. Баран дьбари. Һәва сар бу. Щарна мьж-думане ль э'рде дьгьрт, к'ьвш бу, зьвьстан незик дьбә. Ван р'ожед пайнзейә мьжә-думан гӧр дьр' дьбун, дьгәр'ийан, вана жи тӧ дьбежи заньбу, вәки һьндьк ма пәз тек'әвә гомә, ида идара ван чәтынә. Р'ожәкә ӧса мьж у думанә. ле мьжә әвқас нә сьх бу, гӧра ге-лида хвә авитә бәрхе ши, Сәид һәма бь шьвдаре, бе сильһ'ә, бәри гӧра да. Шьванед бәр пәзе қьрд әв йәк дурва дитьбун, вәки чава әви бе сильһ'ә һәма бь шьвдаре бәри гӧра дьда. Әваре Мәдәте сәршьван дьгот:

— Әва бист сал зедәйә әз шьваньм, әз п'ак заньм: сава гӧра савәкә п'ьр'ә, мәри бәр сава гӧра зьравқәти дьбә, ле чава Сәид, һе зар'ә, бе сильһ'ә у бе т'ьвьнг, һәма бь дара бәри гӧра да, мә чәнд мәрийа бь ч'ә'ве хвә дит. Вәләһ Сәид кӧр'әки зә'фи эгьнә. Хвәде ә'мр бьде, мерәки баше жь ши дәр-к'әвә...

Һәвалед һьнк'уфе ши, ва бь ч'ә'внәбәри ль Сәид дьнһер'ин.

Паййзе, вәхте бәранбәрдане, т'озә бәрфа ә'вльн ль Һ'ә-сәнщано к'әт, чьмкӧ әв гӧнд, ль бәрп'ала ч'ийанә бьльнд бу. We р'оже гӧндийа бь қәйде ә'шира кӧрманща зә'де бәранбәрдане чекьрьбун: к'адә, мьрт'охә, һ'әвлә, малед дәвләти пәз шәрже кьрьбун, әв р'ож р'ожәкә ә'зиз те һ'әсабе нава кӧрманщада. Ә'йни we р'оже Сәид дӧ бәрх һәде хвә стәнд. Әв щара ә'вльн бу, вәки к'омәкәк гьһиштә Ә'мәрике.

Ле Ә'мәрик чьқас дьчәрчьри, дьхәбьти, һ'әле ши п'ак нә дьбу чьмкӧ әв п'ьрти хвәлийа ши жи гьшк сәре гӧжма бу, щие кәвьр бу у қьр'и бе ав бу. Хвәлийа р'ьнд дәсте дәвләти-йада бу. Ә'мәрик шарна һерс дьбу, дьгот:

— Әмә р'ьә'атьн, мәр'а ләзьмә ә'рд, вәки әм бьхәбьтън, идаре мә бьвә, әв п'ьртие ә'рде данә мьн, әв жи щие кәвьр у демә, әз чьқа дьхәбьтъм набә тьштәки, идаре мьн у к'ӧлфәте мьн набә,... к'е гӧһ бьдә мәрие бәләнгаз, „зьке т'ер һаж е бьрчи нинә“...

Ә'мәрик диса жь we бәләнгазийә чу Т'билисе, вәки тьштәки қазанщкә бона зар'е хвә.

Р'окэ э'врави бу, баран нэдъбари, ле хенкайи бу, тэ'ве минани хэр р'о нэдъкъжьланд. Шьмаэ'т жь мала дэрк'этыбу, р'унышьтыбун бэр диwаре мала, хэбэр дьдан, һьнэка бир дани, чава жь wэлате Э'нт'абе, жь дэсте we зөлма п'адше Р'оме, жь дэст қаймэқайме wан р'эвин һатнэ Урьсете. Һьнэка дьгот, һэрке эм we зөлма п'адше Р'оме анэгори жийина вьра кьн, вьра гэлэки жь weдэре четьрэ. Р'астэ, ль вьра бэгэк диса мэзнатие ль мэ дькэ, ле вьра т'өнэ эw нөхсаныйа мьлэте ма к'орда. Сэртибе нэбие Э'мэрике бир дани, дьгот.

— Wэxте эм р'эвин жь Э'нт'абе, эзи һе хорт бум, т'эза зэwьши бум. Кальке мьн у Айбе Э'мо кьрьбунэ сэр мьн, wэки эз сийари хэр'мэ пешийа к'оча у бемэ щэм wан, һэрке тыштэк бьдэwьмэ, йане эскэр пешийа к'очэр бьгрэ, гэрэке эз шабе бьдьмэ wан. Р'йа р'оке мабу. wэки эм бьгьһижнэ Урьсете. Ньшкева шаб данэ мэ, wэки һ'эсабе эскэре р'оме т'өнэ, пэй мэ те. Т'оз у думан жь э'рде қўлоз дьбу. Мера к'аре хwэ кьр, бунэ се қалфа. Сэр пашийа к'оча нэwалэкеда бу шэр'. Минани р'ожа иройин те бира мьн, лашькед к'орда һэма бь дэстэшура хwэ дьрежи wан кьрын. Айибе Э'мо, Хөдедае Иско у Э'ли бэри гьшка хwэ дьрежи эскэре Р'оме кьрын. Бу миначи һ'эшэр-мэшэре: шьнгэ-шьнга шур мэрт'ала бу, хьрпэ,хьрпа р'ьма бу, р'эқэ-р'эқа э'йнэлийа у п'иштойа бу, нэ'лэ-нэ'ла бьриндара бу. Айибе Э'мо у Хөдеда, минани гөред дэв бь хун, нав wан к'этыбун. Забытэки Р'оме қьрмэ к'өта қэфэса Хөдеда лехэ, Айибе Э'мо бь р'ьма мовьккьри пышта пиле wi хьст, дэфе сынге wир'а да дэр, қьрмэ жь дэст забыте Р'оме фьрин к'эт. Э'мэрик һэма бь қэме у мэрт'але хwэ дьрежи омбашики Р'оме кьр, омбаши жь бэр р'эви. Э'мэрик пар'а хwэ гиһанде қэмэк һэма ль т'эпэлька сэре wi хьст, эw к'эт. К'орда р'эв эскэре Р'оме хьст. Р'эwэка өса ле к'этыбун, һэр кэси дьгот: „бэлки эз хьлазбьм“.

Қөмандаре wани мэзын, һэспа wi һатьбу көштыне, пэйи дьр'эвийа. Киракосе эрмэни, бэлэде wан, дэрэнг жь пешийа к'оча һат. Т'вьынга мусени дестда, эwi жи һэспэк гьрт, һэма ап'ьлт'ах ле сийар бу у пэй эскэре Р'оме к'эт. Эwi жи қөмандар у дө мер көштын.

Сэртиб кэр' бу, тэ дьгот тыштнэ дьне тинэ бира хwэ... эwi ида тыштэк нэгот...

К'орде кӧ натьбунэ Урьсете, дэстбь р'э'атиэ кьрьбун' э'ьн-т'икьн дькьрьн, гӧнднэ р'ьнд ава кьрьбун. Эw зӧлма п'адше Р'оме дьнатэ бира кала, вана гьли дькьр. шаьла жи жь ван дьбьхистьн.

МЬРЬНА ХӦДЕДА

Нивро бу. Гэрме дьфьжьланд, кэсэк дэрва т'ӧнэбу, гьшк к'этьбунэ мала жь дэсти we гэрме. Сэйал к'этьбунэ қалаха йане бэр сийа лода, дэве хвэ жэв кьрьбун, н'ьлкэ-н'ьлка ван бу, шарна лэпе хвэ дь'эжандьн, меш-мор сэр хвэ дьданэ алики. Пэзе зайи нава р'оже дотьбун, бьнийа мала к'этьбу к'орне, сэре хвэ бьн хэвр'а кьрьбун, н'эйвана ви ть'һари жь we гэрма навине хвэ хвэй дькьрьн. Гавана дэвар анибу бэр ч'эме бьнийа гӧнд, дабунэ мозэлане. Дэвар к'этьбу нава ч'ем, деле хвэ дь'эжандьн, меш-мор сэр хвэ дьданэ алики. Шарна моза ль һнэка дьхьст, ви чахи н'эйвана деле хвэ һьлдьбь-р'ин, дьр'эвийан ль холе дьк'этьн, ӧса дьр'эвийан тэ дьгот эв н'эйван һар буйэ, вэдьгэр'ийан ви чахи, вэخته мозе хуна ван т'ер дьмет у дьфьр'и дьчу. Нэр бьзын у к'эр тэ дьгот хэма ван һинэ, бэлайи вандэра бьбун дьч'ерийан. Кэсэк ван дэра хване нэдькьр, тэ дьгот ве сь'эте гӧнди хьрабэйэ, кэсэк теда т'ӧнэ. Нэр шарна жь мала қиз-бук дэрдьк'этьн, шер'е ванэ сэр мьла, лэз бэрбь канне дьчун, вэки зу ава сар биньнэ мал.

Нава гӧнд, сэр к'ӧлике малэке, се зар'а дьлистьн, дӧ қизе бьч'ук бун у кӧр'эк бу. эw кӧр' жи қаси ван бу. Қизэк к'ьншь-нэ р'ьндэ ле, дере we говэк кьрибу, минани деред қизед жь we мэзынтър, дава дерэ бь п'арч'е к'эськ, гэвэз у қич'ьк ника-да ньфьшандьбун. Пьштэкэ к'эрманэ ч'ук ль пьште бу, бэне пьшта we щина к'эсьпьк кьрибун. Финоки сори сери бу, т'э-мэзникэ р'ьндэ р'ишикьри дабунэ дора финое we, т'эпьлка фи-ное сэре we сэр һэвда дьрав кьрьбу. Стӧйе веда дӧ щергэ мор-ийе һур бун, льнгада соли т'эзэ у горе нэфьшкьрибу. Н'эйшт гӧлме вейэ ч'ук һур вэгьртьбун, нав гӧлийада мори у т'ьльзмэ һэбун, вэки ч'э'в ле нэк'эвэ. Пӧзэки мэзыни ль қизьке бу, дэ-ве we һнэки хвар бу, йэкэ зэрэнэкэ жар бу, тэ дьгот эв қизьк т'ер нан нахвэ, ле эw к'ьнще we к'ьвш дькьр :эв қиза дэвлэ-тийа бу.

Қиза дьне тэ дьгот п'ор'е we шэкьрийэ, ле гава незик дь-буйи гэвэгьшьке сэре we нишан дьда, вэки эw чэнд р'ожьн

«сәре we шә ләнәк'этийә, Фино сәре weда т'өнә, сәррот бу, п'ор'е сәр weда дьһат, п'ор'әки дьреж бу, дьк'этә сәр ч'ә'ва.

Кьрасәки дьреж, жь шаwe сор дьрубун, лебу. П'ехас бу, лынге we тәрьки бун, щина хун же дьһат. Ле мәрвь кō we қизьке дьньһер'и, мәрвь жь бәдәвийа we т'ер нәдьбу, бьрие we тә дьгот қайт'анәкә р'әшә қәстана данә феза ч'ә'ве weйә р'әшә мәзын, бьжанге we өса дьреж бун у к'аw бун, мәрвь т'ьре бь кьле Сьбһ'ане кьлданә, левнә һ'әвәки дьрдоми ле бун, позе we т'әзә қөл кьрьбун бона қәрәфьла у хьзема. К'е кō ч'ә'в ле we кәч'ьке дьк'әт, р'әнге we дьдит, тә дьго һөснө-щәмаләкә ль мәрийа дьньһер'ә. К'ьнще we нишан дьда, wәки қиза к'әсибанә.

Көр' к'олосәки кәвни тақи сәри бу, лынгада шотә чархе п'әр'ьти бун, горе лынгада жи қәтийа бун, архальхәки лебу, ле архальхи мәзын бу, к'ьвш бу нә архальхе wi бу, мьле архальх дьһат дьк'әтә сәр дәсте wi, бәрстөйа wi архальхи зәф қәтийа бу. Әwi көр'и һәрдо қизар'а хәбәр дьда, дәсте хwә бәрбь хени дьреж дькьр...

Сийарәк жь бьнийа гөнд дьһатә нава мала. Ләз ажотә бәр дәре Сәртиб, әwi шаб ани, wәки Хөдедайе кал мьр. Сәртиб, Хәзале у Щәмила қиза ван, бу ахә-аха ван, дәст чоке хwә дьхьстьн, дьготьн:

— Сәд корайи, сәд һ'әйф, әм корбьн сәва тә мери. We сәһ'әте р'әш гьредан. Шаба мьрьна Хөдеда зу нав гөнд бәла бу. гьшка ах дькьр, дьготьн:

— Әм корбьн сәва тә мери, сәд һ'әйф, мере минани Хөдеда нав мәда кем һәнә.

Мере аһьл бир данин меранийа wi, һөрмәта wi у щамерийа wi. Гьнәка гьли дькьр, wәки р'ожәке бәри мьрьне Хөдеда гази көр', нәбийа у к'өлфәте мале кьрьбу, готьбу:

— Лавед мьн, әзе бьмьрьм, һун гәрәке бь т'ьфақьн, мала бет'ьфақ хьрабәйә. Меранийа хwә пашда нәдьн, мере к'өрд шарәке дьмьрә, сәд щари намьрә. Мала wә гәрәке диса мала бәр мевана бә, ле әв гьшк гьредайә хәбата wәр'а, wәки һун р'ьнд у һ'әлал бьхәбьтьн, тәндура wә т'өщари венасә, нане wә жи қә кем набә, мьқати Сьбһ'ане бьн, әwe гәлә бәләнгази wәр'а дитийә.

Паше т'эг'дир дабу...

Чьqас мер гондда һабун, гьшка к'аре хwэ кьр, һэр'нэ һәварийа Хөдеда. Чэнд мәрие гонд ль чоле бун, щаб данә wана, әw жи һатын у р'екәтын чун. Р'ева к'ывш кьрын, wәки Р'әшите Ә'щәм қайде мьрийа бежә. Wәхте гьһиштнә гонде wан, бәйрақ гьредан, Р'әшите Ә'щәм бь дәнгәки зиз гот:

— Wәйло сийаро... эзе ль сийара дьнер'ьм...

Навда т'өнә... Хөдедае бәжн зьравә...

Т'әва һәвр'а гот:

— Wәй ль мьн бьрао...! Wәй ль мьн бьрао...!

Бь дәста сәре хwэ дьхьстьн.

Мала Хөдеда жи әрдәк бьнийа гондда, щики р'аст дьгәр'андьн. һәспе wi зин кьрьбун, оймә, чәркәзи, бишмет, к'олосе wi бь шәр'шьмақи хәмьланди, шур-мәрт'ала wi у р'ьма мовьккьри дабунә сәр һәспе, дьгәр'андьн. Жьнәке дьлубанд, дьгот, тә дьгот жь дәфт'әре әмре Хөдеда зәлули дьбежә, к'ьлам сәр гьредьда, дьгот...

Хwәндәванед дәлал, р'асти жи Хөдеда һежайи wан пәсна бу. Хөдеда көрманщәки хәбатчи бу, әwi гәлә щара бь шур, мәрт'ал у р'ьме диwана Р'омер'а дькьрә шәр' бона к'ордед хәбатчи. Әм кә wәсийәте wi wәхте мьрьна wi дьбьһен, диса „хәбата һ'әлалә"... Wәхте әрдәк дьчу wi сәре мәйдане жьньке дьлубанд, ле әрдәк кә жь wi сәри дьһат Р'әшите Ә'щәм дьгот. К'ижан һәварие кә жь гонднә майин дьһатын, әwана жи бьрао дькьрын, ль сәре хwэ дьхьстьн, ах дькьрын бона мьрьна wi щамери.

Чьqас гонде көрманща ль we нәһ'ие һабун ә'ширед: Сипка, Р'әдька, Дьлхера, Щәмалдина у ед майин гьшк һатьбунә һәварие. Щи т'өнәбу, мал т'өнәбу, мәри ле щибуна. һавин бу, һәwa гәрм бу. Р'ожа сьсийа ав гәрм кьрын, чаwa қайдә бу, ав лекьрын, шуштын, wәхте ав лекьрын, хьлаз кьрын, к'ьнще wi анин лекьрын. Мәрвь кә ль Хөдеда дьһер'и, кәсәки нәдьгот әв кале сәд-си салийә.

Ль Ч'әлайе, гонде әрмәнийа, т'абут дабунә чекьрьне, wәхте Хөдеда кьрынә т'абуте, бист у нәһ гөли сәр Хөдеда жьна жекьрьбун, анин, данинә сәр т'абута wi. Хорт к'әтнә бьн т'абуте, бәрбь мәзәл чун.

Пешийа гьшка т'абута Хөдеда бу, пәй wанр'а шех, п'ир

бун, қәwl дьготьн, пәй ван дьһатьн: Сьбһ'ан кәр'ава, пьзмам, лезьмава, пәй ван гьшкар'а шьмаә'та кәрманща бу. Хортәки һәспа ви дәстк'еш дькьр. тә дьгот әве һ'әйване жи заньбу. вәки хвәйе we мьрийә, сәре хвә бәржер кьрьбу, лынге хвә фәсал давит нава we к'ома мерада дьһат. Мәзәл бь қәйде әдәте ә'шире һатьбу к'олане: бәжнәк дө бьһөст к'урайи. Анни „кәвре сәлиме“ данә сәр дәве т'абута ви. бәре ви бәрбь қәлбе кьрьн. Т'абут һедика бь вәрьса дахьстьнә мәзәл, фәсал ши кьрьн, паше хвәли авитнә сәр. Бу кур'ә-кур'а жьна, лубә-луба ван, хвә дьк'өтан, сәр ч'ә'ве хвә дьқәльшандьн, хун сәр хвә дьхьстьн. Сьбһ'ана бәләнгаз гьри теда мьч'әқи бу, һесьр жь ч'ә'ва нәдьһат, һәр бь к'өлма синге хвә дьхьст у сәр ч'ә'ве хвә вәр'ут. Вәхте Хөдеда дәфьнкьрьн, әв шьмаә'т гьшк һатә мала ви. Нане хере һазьр бу. Вәхте нан дан, к'өта кьрьн. Сьбһ'ан у Мирзәйе кәр'е хвәва бәр шемикә сәкьнибун. Мәрийе кә дьчунә мала хвә, бәр Сьбһ'ане у кәр'ва дьсәкьнин, дьготьн:

— Сьбһ'ан, Мирзә, әм корьбьн, сәд корайи, вәлә мьрьна Хөдеда пьшта мә т'әва шкенанд, бьра тө у кәр'ва сахьбьн, бьра пьзмам-лезьмә сахьбьн.

Сьбһ'ане у кәр'ва шаба ван дьда, дьгот.

— Бьра дьжмьне вә корьбьн, бьра һун кәр'ава сахьбьн, бьра бона мә һунә сахьбьн. һун сәр ч'ә'ва у сәр сәра һатьнә.

Әв мәрие кә һатьбунә һәварийа Хөдеда, гьшка бь ви тә һәри сәрхвәши дьда Сьбһ'ане у кәр', дьчунә мала хвә...

Әв дө сал бун ван гөндада дә'ват нәдитбун, дәнге дәф у зөр'не кәсәки нәдьбьһист; алики әдәте ван өса бу, алики жи әве шьмаә'те қәдре Хөдеда дьгьрт. ләма жи әв дө сал бу кәсәки дә'ват нәдькьр...

Сьнцо хортәки эт'им бу, пирәдийа ви әв мәзьн кьрьбу. Дәсттәнг бу, әви хушка хвә хвәр'а кьрьбу бәрдели. Гәрәке хушка хвә бьда Нәбое Усьб, хушка ви жи хвәр'а банийа, чьмкә һәрдө к'әсиб бун, мале ван т'өнәбу, вәки қәлән бьдана, жьн хвәр'а банина. һәрдө жи жь we бәрделия хвә р'азн бун. Мьрьна Хөдеда дә'вәта ван һәрдө хорта әв дө сал бун пашда эхьстьбу. Р'оке һәрдө хорта бь қәйдә-әдәте ә'шира, бәрхәк һьлдан, чунә мала Сьбһ'ане, дьле ван к'ьр'ин, изьн хвәстьн, вәки дә'вата хвә бькьн. Сьбһ'ане изна ван да, вәки әв һәр'ьн дә'вәта хвә бькьн. һәрда соз да һәвдө, вәки р'ожа

иние сийаре Сынцо бен дэргистийа ви бвьн, сийаре Нэбо жи бен дэргистийа ви бвьн. Ёса жи кьрн .Р'ожа иние мала хэрдö хортада р'нгинийа дэф-зöр'не бу.

Шаһьла зуда бира дэ'вэта кьрбун, т'жи мала Сынцо бьбун, к'этьбунэ говэнде дьлистьн. Щэмилэ жи хатьбу we дэ'вэте, к'этьбу дәсте қизька, дьлист. Т'эв шаш мабун ль бэдэ-вийа Щэмиле, листька we дьнһер'ин, Щьмо жи хатьбу wedэ-ре, гьшка заньбу, wэки дьле Щьмо у Щэмиле һэвда һэйэ, ле Щьмо сэва мьрьна Хөдеда шэрм дькьр тек'эвэ говэнде.

Р'успийа гази Щьмо кьр, готьнеда:

— Щьмо, эва дө салэ Хөдеда мьрийэ, wэрэ тек'эвэ говэнде. Бь зоре дәсте ви гьртьн, анин кьрнэ говэнде. Һ'эта ниве шэве говэнд дьгэр'ийа.

Гэлэ шаһьлед к'эсиб һавьжийа хwэ we лехатьна Сынцо у Нэбо данин, дьготьн:

— Wэлэ бэхте мерька бьр'и, хушке wan һэбун, бе қэлэн зэwьщин. Ле хушке һьнэка жь мэ т'өнэ, эме к'энге һақас пэз дәстхьн, wэки қэлэн бьдьн у бьзэwьщьн?

Лэт'ифе кал гэлэки гэр'иа бу у гэлэк жи дьнһаеда дитьбу, дьгот:

— Һ'эйран, дэрһэқа қэлэн нэ қөранеда һэйэ, нэ жи қэw лада һэйэ, қэлэн бэга, мэлла у шеха дэрхьстийэ бона к'ара хwэ. Чьма һун навиньн: эw мэри һэнэ дө-се жьне wan һэнэ. һэнэ кале һ'эр'ьфи қизе чардэһ сали дьстиньн, чьмкө эwэ дэw-лэтинэ, дэwлэта wan һэйэ, дьдьн қиза хwэр'а дьстиньн. Ле йе мэ т'өнэ, эм нькарьн бьдьн, бе зэwаш дьминьн...

Ль бэр дәре Сынцо арсаwьле Ә'вдла бэге сэкьни бу, шаһьла эw дит, кэр' бун, жь һэв бэла бун....

СЭЙРАНА БЭЛЭНГАЗ

Бьре Ә'вдла бэге гьлави, наве ви Мьстэфа бэг бу, дьма ль гөнде Аг'эдэва. Эw гөнд хатьбу авақьрьне орт'а дө ч'ийада, wan хэрдö ч'ийар'а дьготьн: „Аг'эдэве ч'ук“ у „Аг'эдэве мәзьн“.

Хэрдö ч'ийа жи бьни һ'эта сери мешэки сьх гьртьбу, тэ дьгот п'апахэки жь п'осте пэзе көрищкийэ һатийэ дьруне. Ви мешэида шин дьбун даре п'алут, шьмшат, би, зог'ал у чопьлмэ.

Орт'а wan хэрдö ч'ийада һэбу гөндэки көрманщайи мә-

зын, наве ви гонди жи Аг'эдэвэ бу. Мэрыв дьгот: һәрдө ч'ийа дьхвэзын гонде Аг'эдэвэ һ'эмеэ кын.

Аг'эдэва незики сэд пенши мали бу. Бьнэлийе ви гонди т'эвэ р'э'ат бун, эк'ын-т'икын дькьрын. Эв сэд пенши мал бьн дәсте Мьстэфа бэгеда бун. Дьготын Р'ьзаq бэг баве Э'вдьяла бэге у Мьстэфа бэге бу. Һэла сахийа хвэда эви һәрдө көр' жь һэв щьһе кьрын. Э'йни эва гонда дабу Мьстэфа бэге. Гондийа хэрщ, бегар', олам у п'ешк'еше бэгтийе дьда Мьстэфа бэге.

Мьстэфа бэг мэрики зэ'ф дәвлэти бу, хенши пенши-шест сомэре нан кө дьчанд, һэбу се кэри пэзе ви, гар'анэ дәвар. р'эвок һэспе ви у гэлэ дэвэ у дәваре майин.

Холам, шьван, гаван у хэбатчи майин незики пенши мали бу. Эв пенши мал бэреда, кал у баве ван дьхэбьтин кал у баве Мьстэфа бэгер'а у Э'вдьяла бэгер'а, ньһа эв гьшк дьхэбьтын Мьстэфа бэгер'а.

Ле гэрэке эм бежын, нава ван холам-хьзмэк'аре Мьстэфа бэгеда һэбу мэрики һ'элал, хэбатчи у бе қөсур, эв мэри Ибраһим бу, наве жьһа ви Сэйран бу, жь зар'а һэр көр'эки ван һэбу, наве ви данибун Мһ'эмэд. Кал у баве Ибраһим жь қэбилэкэ дьне бун, пьзмаме ван ведэре т'өнэбун, малэкэ т'эне бу. Э'сле хвэда р'эшкоти бу.

Ибраһим т'эме дьчу бэр пез, шьванти дькьр, көлаве ви шьванти кэвн бубу, р'ожд сар көлаве ви ида эв гэрм нэ дькьр. Эв дө сал бун Ибраһим лава Мьстэфа бэге дькьр, вэки көлавэки т'эзэ жер'а бавежне, чьмкө сэрп'ийа ви қэ т'өнэбу. Ле Мьстэфа бэге дьда ч'ер'а, дьгот:

— Бэраэ жь бэраза, мьнафьq, тэ ида һ'эвка мьн бьрийэ, вэки шарэкэ дьне щи бей щэм мьн. дэрһэқа көлев, эзе бежмэ холама тэ бавенэ нава зоп'а у қамчийа, быщэһ'эмэ һэр'э!

Ибраһим чу, ида нэшербу дэнге хвэ бькра. Ибраһим һ'эта звьстане ви көлаве кэвни п'эзынида дьхэбьти, ида р'ож у шэв сар бу, тэ'ве һьндьк дьда э'рде, шарна ба у баран дьһат, Ибраһим сэрма дькьр. дьр'ьщьфи. Дуажое ви Р'остэм дьгот:

— Апе Ибраһим, тө һэр'э аг'ыле пез, чабэре дадэ, хвэ гэрмкэ, ида бэрэварэ, эзе пез ч'ерэ-ч'ерэ бэрбь аг'ыл биньм. Ибраһим дьчу, чабэр дадьда бь к'эрме пез, хвэ гэрм дькьр, һ'эта пэз дьһатэ аг'ыл.

Р'ожэкэ зьвьстане бу, к'этыбу маһа сьбате, ль қьжла сьбе-
да бәрф у баран бари, ле бәрэваре бәрфэкэ сафи бари, бу
багәр. Се р'ожа у се шәва бәрфе кем нәкьр. Ван р'ожед чә-
тын Ибраһим жь пез қә нәдьқәтийа, мьқати пез дьбу, пер'а
нәдьгһишт, вәки һәр'ә һ'ольке хвә зһнакә, һәр р'ожа сьсийа
бәрэваре багәре дани, тә'ве да. Қолаве Ибраһими кәвн әв
хвәй нәкьр жь we сөр'е, шьлоп'е у бәрфе, һ'эта кьрасе шане
ви жи шьл бьбу. Ван р'ожед багәре гәлә пәз жь кәрәд хәлдә-
қьр' бьбун, ле Ибраһим нәһьшт сәре карәкә жь пәзе бәр ви
хунбә.

We эваре Ибраһим нькарьбу хвә сәр п'ийа бьгьрта,
нәхвәш к'әт. Р'остәм чу гәнгәза зһна жь шькәвте ани, к'әрме
пезә р'ьнд жи ани, чабәр дада, шие Ибраһим чекьр у Ибраһим
к'әтә нав щийа. Ле Ибраһим гәрм нәдьбу: чәқә-чәқә дәв у дь-
ране ви бун, дьр'ьшьфи, сәрма дькьр. Сьбәтьре Ибраһим өса
нәхвәш бу, қә нькарьбу жь нав щийа дәрк'әта. Р'остәм т'әне
чу бәр кәре пези мәзһн.

Әв һ'әвт р'ож бун Ибраһим бәтһ'ал бу, жь нан у ав к'ә-
тыбу. Шарна бәр хәва хәбәрдыда, гази жьна хвә, Сәйране
дькьр, шарна жи бәр хәва Мьстәфа бәгер'а шәр' дькьр, дә'ва
көлаве шьвантие дькьр, дьгот:

— Мьстәфа бәг, исафа тә т'өнә, нә әва дө салә, әз ви
көлаве кәвни п'әр'ьтида дьгәр'ьм, әва дө салә дьбежмә тә, әз:
нькарьм бәр сөр'е сәрме тәйаишбьм...

Шарна жи әви бәләнгази жь бәр хәва гази көр'е хвә дь-
кьр, дьгот:

— Мһ'әмәд, лао, вәрә шәм баве хвә, вәрә, вәрә, ч'ара
мьн!

Паше диса ч'ә'ве хвә дьгьрт, хәвр'а дьчу.

Әв һ'әвт р'ож у һ'әвт шәв бун, Р'остәме дуажо т'әне дь-
чу бәр пез. Шәве чәтын бу, чьмкө Р'остәм пезр'а сьбе һ'эта
эваре сәр льнга бу, дьвәстийа, шарна шәве хәвр'а дьчу. Ша-
рәке өса хәвр'а чубу, ньзанбу чава пәз һ'әр'ьки бу, жь аг'ьл
дәрк'этыбу чубу, п'ак бу сәйе ван жь пәз дурнәк'этыбу, пезр'а:
чубу. Р'остәм һ'ьшйар бу, аг'ьли валайә, пәзәк аг'ьлда т'өнә,
ви али, ви али бәзи, паше сәйе ви ә'втийа. Р'остәм хвә ви
али гьрт чу, вәхте әви пәзе хвә ани, сьбә ида незик бу, һәма
кө сьбә сафибу, Р'остәм пәз жьмарт, пәзи т'әмам бу. Әв чәнд

р'ож бун Р'остэм ч'э'ве хвэ дьгэр'анд, wэки р'асти һьнэка бе
щабэ сэр бэгда бьшинэ, ле кэсэк т'өнэбу.

Р'ожэке карване гондие ван жь бажер дьхатын. Р'остэм
чу пешийа ван, һ'ал һ'эвалэ хвэ ванр'а гьли кьр, wэки ша-
бе бьднэ Мьстэфа бэге дэрһақа нэхwэшийа Ибраһим. Эви
лава дькьр, дьгот:

— Эз бэхте wэдамэ, мьн көр'е wэ коштьбэ, һун гэрэке к'о-
мэке бьднэ мьн. Эз ида жь қəwат к'этьмэ.

Карванчийа соз данэ Р'остэм, һэма чава кő гьһиштнэ
гонд, we щабэ бьднэ Мьстэфа бэге. Р'ожтьра дьне карван гь-
һиштэ Аг'эдэва, вана щаб да Мьстэфа бэге у һ'алэ дуажо у
кэре һогэче wi жер'а готын. Ле хэма Мьстэфа бэге нинбу. Эви
we р'ожэ на, р'ожтра дьне хөламэк сийари шанд. Ибраһим
нивмьри анинэ мал. Сэйран қə һаж ле нин бу, wэхте мере we
жь һэспе пэйа кьрын, бу қир'инийа we, хвэ авитэ п'есира мер,
гот:

— Wэйла мьн п'ор'көр'е, дури Мһ'эмэд, чь тэ қəwмийэ?
Чь буйэ? К'е ль тэ хьст? Дьбэк шэрде сэр пэзе тэда гьрт?
Сэйране хвэ к'ота. Щинар һатын, Ибраһим бьрнэ мал. Бу
кур'э-кур'а we, хвэ к'ота, һесьр барандьн. Wэхте Ибраһим
бьрнэ алиэ малэ, чь ль сэрэ wi қəwьми бу, эви йэко-йэко гь-
ли кьр...

We зьвьстане һ'эта бьһаре Ибраһим жь нав щийа р'анэбу.
Сэйрана бэлэнгаз гази һ'экима кьр, бь готьна ван һ'экима
бьзьн шэрже кьр, Ибраһим авитэ п'осте бьзьне, гази мэлла
кьрын, к'аг'эз ньвисин, ньвьшт жер'а кьрын, ле тыштэк же че-
нэбу. Чьқас дьчу, р'ож бь р'ож Ибраһим дьһа хьраб дьбу.

Мəһа гөлане бу. Тэ'ве дабу ч'йа у банийа, мерг у чиман
шин бьбун, гөл, сосьн у р'ьһ'ана көлилк дабун. Ль сэрэ ч'п-
йайед бьльнд бэрф т'эзэ дьһ'элийа. хөлэ-хөла авед бэлэкнийа
бун, жь ч'ийа дьк'ьшийан дьхатын мерг чимана бэла дьбун.
К'алэ- к'ала бэрха у мийа бун. Р'эфед қаз у қөльнга бьльнд ль
һэwе говэк дабун дьфьр'ин, дьчунэ бэрбь зазана, бэрбь ч'ийа-
ед бьльнд, незики мерг у чиманед сэрэ ч'ийа, щие һеньк. Пе-
шик'еше ван қаз у қөльнга дөхане бун, шарна қуртинийа
wi бу, тэ дьгот һ'өкөми сэр ван дькэ, йе кө жь р'эфа һ'эwэки
пашда к'этийэ, wэки бе бьгьһижнэ ван. Гондийа к'аре хвэ
эк'ьн т'икьн дькьрын. Хөламед Мьстэфа бэге, жьн, зар'е хwэва

ч'э'лед нен вэдькьрын, т'эмьз дькьрын, иди к'аре ак'эне бэг дькьрын.

Р'ожэкэ жь ван р'ожа Ибраһим гази Сэйране кьр, гот:

— Э'вда хвэде, эз ида р'анабьм, эз заньм, эзе бьмьрьм, ле т'эми у вэсийэте мьн ль тэ һэнэ.— Сэйране гот, „Бьра мьрна тэ дури Мһ'эмэд, ль мьн к'эвэ, чьма өса дьбежи?“— На, э'вда хвэде, эз заньм, эзе бьмьрьм, тэ Мһ'эмэде мьн мэзын бьки, бьра ч'э'ве ви ль дэре хэлде нинбэ. Донздэһ пэзе мэ гьр һуре хвэва һэнэ, пенщ кавьр'е һэде мьн сэр Мьстэфа бэге манэ, һэде парэ, һе пэдайэ, же бьстини, һэде исал жи эв исафа хвэ, чька дьдэ йан на. Гөне мьн стөе тэбэ, стөе баве тэбэ, тэ Мһ'эмэде мьн мэзын бьки, бьзэвьщини, бьра эз бе зөр'эт нэ мьрьм. К'элогьри һатэ Ибраһим, һесьр жь ч'э'ва һатын. Сэйран жи пер'а гьрийа. Мһ'эмэди һе зар' бу. Дэрда һат, готэ баве:

— Баво, тэ кө чуй бэр пез, эзе жи тэр'а бем, эз ида карьм пез бьч'ериньм.

— Эре, ч'ара баво, эзе тэ хвэр'а бьвмэ бэр пез.

Чь кө һ'экима, мэлла у хэлде Сэйранер'а готьбу дэрһэда сьламэтбуна мере we, эве гьшк қэданд: чу бэр дара мьраза қөрбан шэржекьр, чу щэм мэлла нвьшт кьр, чу бэр ч'эме Эрэз к'ока Сусьндэре к'ола ани, к'эланд да мере хвэ. Ибраһим жь нав шийа р'анэдьбу. Эви ида тьштэк нэдьхвар, жь қөдум к'этьбу. Эв чэнд р'ож бун зьман ле һатьбу гьртые. Щарна ч'э'ве хвэ қэ вэнэдькьр, щарна жи ч'э'ве хвэ вэдькьр, тэ дьгот һьнэка дьгэр'ийа. һьнэка дьгот, вэки көр' дьгэр'э. көр' аниһэ бэр ч'э'ва, ле эви диса ч'э'ве хвэ гьрт.

Һэрр'о һесьр жь ч'э'ве Сэйрана дэлал дьһатын, ле эве өса дькьр, вэки нэ щинара, нэ жи көр' һесьре ч'э'ве we нэвиньн.

Э'вле һавине бу, вэхте гиһадьруне бу, гөндийа мерге хвэ дьдрутьн, эвана бона дешер к'аре дэбра зьвьстане дькьрын. Мьстэфа бэге хөламе хвэ шандьбу нава гөнд, вэки гөнди һэр'ын жер'а гиһе бьдрун. Хөламэки бэг һатэ бэр дэре Сэйране, гот:

— Мере тэ һэми начэ бэр пез, бьра бе олама бэг бькэ.

Сэйране һесьр барандьн, гот:

— Һэй тэ хвэли мьн кьро, к'а мер сахэ, вэрэ бьнер'э. Сэйране хөлам бьрэ алие мале, эв кө ч'э'в Ибраһим к'эт, қэ дэнге хвэ нэкьр, дэрк'этэ дэрва. Эв чэндьк чэнд р'ож бун

Сэйран қә р'анәдъза ,шәв у р'о бәр сәре Ибраһим бьбу мина-ни п'әпука...

Вәхтәки шәве, незики бәрбанга сьбе бу, Сэйран һеньжи, һызан бу чьқас һеньжи, тә дьбежи һьнәка дәйн ле кьр, әве банзда сәр хвә, һьһер'и сәре мере we жь сәр балги дальқийа-йә, сәре мер фәсал да сәр балги, ле дит, вәки мере we лапи сарә.

Сэйране хвә к'ота, бу қир'инийа we, Мһ'әмәд жь нав щийа вәшьнеқи р'абу сәр хвә. Сэйране ида һькарьбу жь көр' вәшарта. гот:

— Р'абә, ла мын п'ор'көр'е, р'абә, баве тә мьрийә.

Сэйране хвә к'ота, гьрийа у һесьр жь ч'әва һатьн. Шәв һәла әп'ещә һәбу. Сэйран чәнд щара дәрк'әтә дәрва. Әһ, к'е сәр Ибраһиме к'әсибда we шәве бьһата, гәнжь чәнд мәрне к'әсибә һәвале ви.

Чава ә'дәт бу, Ибраһим бьрын ч'әлкьрын, бь хер у херат. Щинар һатьн, сәрхвәши данә Сэйране, чунә малед хвә.

Әв у көр'ва т'әне ман. Сэйране хвә һ'алар'а дьлубанд. дьгрийа, гөне гөре сәре ч'ийа пе дьһат.

Хеләк к'әтә орт'е, Сэйранә р'әшә ль сәри, көр' да пешийа хвә, чу мала Мьстәфа бәге. вәки ван пенщ кавьр'е һәфе Ибраһим же бьстинә. Вәхте Сэйран һат незики к'ошка бәг бу, ви чахи Мьстәфа бәги бәр дерн сәр дошәке р'уньшьтбу. Хә-ламәк жь к'ошке дәрк'әт, қәльна дагьрти да дәсте бәг, агьр да сәр қәлна ви, Мьстәфа бәге қөлап-қөлап к'ьшанд, ду бәри сәр хвә да. Сэйран көр'ва бәрбь Мьстәфа бәге һатьн, әве дәсте хвә да бәр р'уе хвә, сәр Мьһ'әмәдда хвар бу, һедика гот:

— Бежә Мьстәфа бәге: р'уе мьнә ле р'әшын, малхьрав* мьрийә, әмә к'әсибьн, арване мә т'өнә, әз һатьмә, вәки тә ван пенщ кавьр'е һәфе малхьрав бьди, һәфе исал жи тә зани, әмә тәнгасиеданьн...

Чава де гот, Мһ'әмәд өса жи вәк'әланд, готә Мьстәфа бәге.

Мьстәфа бәге қөлапәкә дьн жи ль щыг'ара ч'вә хьст, қәлна хвә дани сәр дьк'а к'ошке, гот:

* Бь ә'дәте ә'шира, жьнед көрманща наве мере хвә бәр мере мәзын / һьлнадьн, ләма ль вьра наве ви һьлнадә.

— Кавър'е чь? Ибраһиме мере тә әва пенщ салә п'ешк'еше бәгтне нәдайә. Тә жи қә р'оке нәһатийә зәвийа мьн чәгил нәкьрийә, тә қә нәһати мала мьн һьрийа мә нәшуштийә, нәһати зьбалә, әва саләкә тә т'әмам бу, һәлә һәқе мьн сәр вә һәйә, гәрәке әз жь вә бьстиньм, быщәһ'мә һәр'ә, һәлә әз р'анәбумә! Ча һәқ хөрә.

Сәйрана бәләнгаз п'ор у п'ошман вәгәр'ийа һатә мала хвә, һесьр барандьн, гьрийа. к'е карьбу бәд ви хунхөри хәбәрда? Бьре ви, Ә'вдьла бәг, гьлави бу.

Бәдәһа минани Сәйране ви гөндида т'өнәбу. Сәйран йәкә қәмәрә бәжн орт'ә бу, ч'ә'в бөрие бәләк, позе пижин. Халәкә ль сурәте ч'әпе бу, вәки р'е дьчу, тә дьгот карәкә хәзалә дьмьлмьлә. Щарна, бәри мьрьна Ибраһим, чәки ль гөндә дьбу дә'ват, йане шайик у гава кә Сәйрана қәмәр дьк'әтә гөвәнде, ви чахи гәлә қиз-бука у жьнед мақул һавижийа хвә пе даннн, гәлә мера у хорта же хәбәрдьдан.

Сәйран кә би бу, бьре ве шандьнә пәй, ле әве кәр'е хвә нәһьшт нәчу. Гәләка хвәзгини дьшандьн, вәки Сәйране бьстиньн, ле Сәйране гьшк пашда дьшандьн, наве мера ль хвә һ'әрам кьр, нәчу, мер нәкьр. Сәр кәр'е хвә ма у әв чәнд сал бун кәр'е хвә мәзьн дькьр...

Мһ'әмәд хортәки р'ьнд же дәрк'әт, бәжна баве чу, ле бәдәһийа де бу. Хортәки бәжн бьнд, қәмәр, бәре сьмела т'әзә дәрк'әтьбун.

К'әтьбу пайизе. Хәлқ жь әк'н к'өта бьбун. Шаһьл дәрдьк'әтнә р'аста феза гөнд хвәр'а дьлистьн. Ынәка һол дьлист, һнәка т'оп дьлист, һнәка жи к'ап дьлистьн. Мһ'әмәд жи һатә ведәре. Ве р'өже Исмаиле кәр'е Мьстәфа бәге жи дәрк'әтьбу нав хортәд гөнд у қөр'ә-қөр'ә ль шаһьла дьньһер'и. Исмаил готә Мһ'әмәд:

— Вәрә әм к'ап бьлизьн. Мһ'әмәд нәдххвәст шир'а бьлизә, ле әви кьр нәкьр Исмаил жь Мһ'әмәд дурнәк'әт, дьгот: „Вәрә әм бьлизьн“. Мһ'әмәд у Исмаил к'ап листьн, Мһ'әмәд к'әпе Исмаил же бьрьн. Исмаил к'өлмәк ль Мһ'әмәд хьст, гот:

— Эт'име һ'әрам, тә чьтәвайи, вәки к'әпа жь мьн бьви? Қ'а. к'әпе мьн,— к'өлмәкә дьн жи ль Мһ'әмәд хьст, гот:— к'ә к'әпе мьн бьдә!

Мһ'әмәд ль кәр'е Мьстәфа бәге нәхьст, һәр гот:

— Қорбан, мьн к'ап һ'элали жь тә бьрийә, чьма к'апа бьд-
мә тә?

Ле Исмаил һөр' бубу, нәдьсәкьни, гьништә Мһ'әмәд, да
нава к'өлма у п'һ'ина. Шаһль доре т'ьжи бун, һьнәка гот:
„Исмаил бәг, тө нәһәқи, әви к'ап һ'элали жь тә бьрийә“... Ис-
маил нәдьсәкьни. Мһ'әмәд к'о дит же вәнагәр'ә, силәкә қайим
ль Исмаил хьст. We силер'а Исмаил к'әт, бу қужиниһа ши,
гьрийа, р'абу бәрбь мал чу. Хортед ведәре пе к'әниһан готы:

— Тө ле бьнер'ә, қаси ч'ийакниә, нот'лани зар'әкә ч'ук
дыгри.

Зә'ф нәк'әтә орт'е. Мьстәфа бәг жь мал һат, қотә шьвда-
ра зог'але дестдабу, минани гөрәки һар, қә пьрс нәкьр к'и нә-
һәқә, йане чава қәшьмийә, незики Мһ'әмәд бу, да нава дара...
Мһ'әмәд өса к'өта, вәки бәләнгази нькарбу р'абуйа. қә дөшт
же нәһат. һәрч'е шаһьле ведәре һәбун, һәр'йәк алики р'әвин
чун, жь тьрсана.

Щаб данә Сәйране, Сәйран бе һ'әмди хвә бәзи һат, бу
қир'иниһа we, к'өр' һ'әмез кьр, гот:

— Лао, к'е? К'е ль тә хьст? Сәва чь? Гьрийа, ле Мһ'әмәд
ида нькарьбу р'абуйа. Сәйран к'әтә бәр мьле к'өр', Мһ'әмәд бь-
рә мал. Се һ'әвтиһа шунда Мһ'әмәд жь we к'өтане мьр...

Сәйрана бәләнгаз пәй мьрьна мерр'а у к'оштына к'өр'ва
хвә к'өта, гьрийа, һесьр барандьн. К'е карьбу тьрса Мьстәфа
бәге у Ә'вдьла бәге бьре ши тьштәк бьгота? Диһан жи әв бун,
дәшләт жи әв бун...

Сәйране к'өр' жи ч'әл кьр. Р'әша ши жи да сәре хвә, дыг-
рийа, дьлубанд, дьгот:

— Мьстәфа бәг бәлки гөлләкә нәһәқа ль тәк'әвә у к'өр' к'ә-
вә, тә чава к'өр'е мьни тайе т'әне к'ошт. Щаб гьништьбу ба-
жер'. Жь бажер' әв приставе к'о дә'вәта к'өр'е Ә'вдьла бәгеда
к'еф дькьр, чәнд шәндәрмава һат. Ә'вдьла бәг жи һат, ль ма-
ла Мьстәфа бәге бунә меван. We шәве пәз һатә шәржекьрьне,
мәрик сийари шандьнә бажер' гәлә шәрав у ич'ка майиһи
анин, қәли у к'ьбаб һазьр кьрын. We шәве хварьн, вәхварьн
һ'әта сьбә сафи бу. Ле we шәве Сәйрана бәләнгаз һесьр дь-
барандьн.

Вана we шәве өса конйак у шәрав вәхварьбун, вәки сь-
бә к'о сафи бу қә жь хәве һ'ышйар нәбун. Эваре һ'ышйар бун
у дьса дәстбь к'ефе кьрын.

Шэндәрмәк өсә сәрхwәш бубу, чубу тәwле, к'әтбу афьр'е гамеша хәwр'а чубу, йәк ль бәр дери аншах хwә ль сәр льнга дьгьрт, к'әрәк гьртбу, льнге хwә давит ле сийарбә, нькарьбу, дьк'әт. диса р'адьбу, wәки ле сийарбә.

Жьн, зар'е гөнд т'оп бубун, ль ши шэндәрми у к'әре днь-һер'ин, дьк'әннийан. We шәwе жи һ'әта сьбе пристав, Ә'вдьяла бәге у Мьстәфа бәге к'еф кьрын.

Сьбәтьре Мьстәфа бәг сийар кьрын, хwәр'а бьрнә бажер'. Ле зәф нәкьшанд, дө р'ожа шунда Мьстәфа бәг к'ән у эшқ вә-гәр'ийа һатә мала хwә.

Сәйран өсә бәләнгаз, стөхвар ма. Чәнд пәзе we һәбун, әw жи мала Мьстәфа бәге бь шәр'-шылт'ага хwәрьн. к'өта кьрын.

Дө бьре Сәйране һәбун, мала ван гөндәки дур бу, әw жи мәрнә к'әсиб бун, жь тьрса Ә'вдьяла бәге у Мьстәфа бәге нә-wерьбун бьһатана һәwарийа хушке.

Әwа қәwьмандьна кә Ә'мәрике бьһист, дьготә щинара:

— Те бира wә, wәхте Озман һе нәһатьбу кәштьне, әwi р'астн дьгот, wәки дьжмьне мә, кәрманща, бәгьн. Тө дьбини, wана чь анинә сәре we жьнка бәләнгаз. Гөне гөре сәре ч'ийа жи we те.

Сәнд дурва сәкьни бу, дьбьһист wана чь дьгот...

ШӘР'Е ИМПЕРИАЛИСТИКЕЙИ САЛА 1914-а

Әw чәнд сал бу ль wәлате Урьсете һ'але к'өрда һнәки хwәш бу, һнәка хание т'әзә, одә чекьрбун. Гөндед Башәлбә у Хәрәбә Дигор'е шәw дьк'олан, wәки зәwие хwә авдьн. Дьчунә нәһне шькйат дькьрын, wәки мирав бе. ава к'әwшәне ван к'ьвшкә. Мирав һамазаспе әрмәни бу, мәрики хунхөри бе исаф бу, мәри дөк'өтан, р'өшәт дьхвар, кәсәки нәwербу бәр хәбәрда. К'идәре жи пәйа дьбу, әрһәдә пәз жер'а шәржедькь-рын, бе арақ у шәрав әwi нан нәдьхвар. Мирав һатьбу гөнд ль мала Мирзә бубу меван. Пәз wир'а шәржекьрбун, арақ у шәрав анибун, һөрмәт жер'а дькьрын. wәки ава ван гөнда бь-де, т'әстиқкә, әw бькарбьн фьреқәт әрде хwә авдьн. Щьмаә'-та һәрдө гөнда нав һәwда к'ьвш кьрбу, чьқас п'әрә бьднә wi. һамазасп чәнд гөндийава сийар бун чунә гели, щие аве. wәки ав бе сәр зәwие ван. Гөнде кә жь wi ч'әми зәwие хwә ав дь-дан, мәрьве wьра жи һатьбун, ле бь ч'әк у сильһ'ә бун, ч'ер'

дыкьрын нэдъһыштын, вәки аве бьднә к'орда, ле гава кӧ ч'эв һамазасп к'этын, кәр'бун, нәшербун дәнге хвә бькьрана. һамазасп жь һәспе пәйа бу, һ'әсьнәки зьрав, минани һ'әләбийа, жь щева хвә дәрхьст, гол пива, бәрайа у к'урайа шәва ван, бәре хвә ванда кьр гот: „әвқас ав гәрәке ви гӧндир'а, әвқас ав жи ви гӧндир'а бә“. Вана қәбул нәкьрын, бу қар'ә-қар', қалмәқалм...

Һамазасп ль ван кьрә қур'ин, гот:

— Вәки һун зә'ф хәбәрдын, әз ч'ылкә ав надмә вә! Әзе әве бьдмә к'орда, — гьшк кәр'бун, — жь we шунда, һәрге гӧндие Хәрәбә Дигор'е бә, йане жи гӧндиә Ташника ә'щәма щәве хь-раб бькә, йане аве жь һәвдӧ бьдзьн, әзе ч'әрме пышта ван р'акьм.

Оса гот у сийарбу һатә гӧнд.

Нани һазьр бу, сьврә р'ахьштын, әмәк у нан данә сәр т'әх-тә. Гава кӧ бӧтӧлге шәрәве у арақе р'ез данин, һамазасп бәнг-зе ви хвәш бу, к'әнийа, тә дьгот т'әзә дәве ви вәбу. Бона һамазасп феза т'әвада т'әхтәки ч'ук башқә дани бун. Бәри гьшка малхве мале финщана хвә һьлда, п'ийа сәкьни бу, гот:

— һамазасп, тӧ сәр ч'әва у сәр сәрар'а һати, әм чьқас гӧнде к'орда ль ван дәра һәнә, т'әвә жь тә р'азинә, р'астә жь гӧнде к'орда һәр дӧ гӧнд дьхвазьн зәвие хвә, нане хвә ав-дын, ле к'ӧрд гьшк жь тә р'азинә, әва финщана сальхийа һамазаспә.

Гьшка һәвр'а вәк'ьландьн, готьн: „Сальхийа тә, һамазасп“ у к'әсе хвә вәхварьн.

We р'оже һ'әта ниве шәве хварьн, ле тә дьгот һамазасп қә ич'кә нәхварийә. Дьк'әнийа, лақьрди дькьр, дьгот:

— Вәки һун мьгидана Дигоре жи биньн, хәма һамазасп нинә, сәрхвәш набә.

Р'ожтьра дьне һамазасп чу гӧнде Башцәлӧе, ль ведәре жи оса ава ван даеда...

We һавине нане ван гӧнда һатә авдане, нанәки бол һат, гӧндийә гьшкә ша бун, к'ефа гьшка хвәш бу.

Мәһа һавинейә орт'е к'ӧта дьбу. Хәлқе дәст пе кьрьбу пӧз дьбьр'ин, һьрийа пезә we сале гәләк бу, һьнәка дьгот: „Гәлә әв жь чийә, вәки һьрийа пезә исал ва зә'фә“.

Ә'мәрикә дьгот: „Чьма һьрийа пез нә р'ьндбә, ч'ере зьвс-

тане хвэш, дэбра ван ве звьстане бол бу, лэма жи һ'эйванэт һ'рийа р'ьнд дьдэ“.

Пэй пэз бь'инер'а гондйиа к'аре нан дьруне дькьрын, дэ'с, к'елэнди дэрдьхьстьн жь бэр ар'ике мэрэка, туж дькьрын, тьрмьх чедкьрын, ван чэнд р'ожа ль дьк'ана К'эспэрда жи һ'евэрзэ бу. Гонди т'ьжи дьбун, чь ван лазьм бу дьк'ьрин.

Э'мэрике Э'ли дьгот:

— Wэки һэва ва хвэш һэр'э, дө һ'эвтийа шунда к'елэнди у дэ'с нава зэвийада we бьбьрььн. Н'але дигорйиа п'ак бу.

Р'асти жи өса бу. Дө һ'эвтийа шунда гондйиа дэст бь чьнина нан кьрын. Бэре э'wльн щэһ дьрун, паше гэньм дьрун. Гьшк ша дьбун, чьмкө нанэки р'ьнд һатьбу. Гондйиа лэз дькьр, wэки зу бьчьньн һе һэва хвэшэ, баран т'өнэ. Эw мэрие кө нане ван һьндьк бу, ида хьлаз кьрьбун, ль бедэре кам дьгэр'ийан, нан дьк'өтан, ле һьнэкэ һе зэвийада бун, нан дьчьнин.

Бьре К'эспэре дьк'анчи, Мисак, эw чэнд р'ож бун чубу бажар'. Эw һатэ феза мала. һала эп'ещэ дури гонд сэкьнибу, чэнд мэрийар'а хэбэр дьда. Паше Мисак э'рэба wi т'ьжи һурмур ажот һатэ нава гонд. Хэлqе доре гьрт у же дьльрсин: qэ ль бажар' һьри чь qимэтийэ. Нан чь qимэтийэ. Гошт бь чь те фротане. Ле Мисак иро qэ шаба ван нэда, һ'эwэки сэкьни, бина хwэ стэнд, гот:

— Һун һэма к'этьнэ пэй пьрса qимэта у фротане, һун заһьн. йан на. шэр'э, гонди т'эв кэр'бун, п'адше Герман п'адше мэр'а шаб шандийэ: „К'аре хwэ бькэ, эзе һатмэ сэр тэ шер“, п'адше мэ жи готийэ: „Һэрке тө мерэки qочахи, к'эрэмкэ“, — бажер'да ньзамэ*, эскэре т'эзэ т'оп дькьн.

Гондйиа гэлэ пьрс данэ Мисак. эwi шаба һьнэка нэда. Гонди бэлабун. Дө р'ожа шунда Н'эсане Чэто жь бажер' һат, гонди дора wi жи т'ьжи бун, эwi жи һа гот:

— Бажер'да дэнг һэйэ, wэки п'адше Герман у п'адше Р'оме бунэ йэк, п'адше мэр'а шэр' дькьн. Ль wedэре эскэр т'оп дькьн. Дьк'анед мьгиданада у аспежханада хэлq т'ьжи дьбьн, араq-шэраве вэдьхөн, сэрхwэш дьбьн. Эйвазе qэсаб буйэ п'одрэтчие эскэр, wэки гошти бьдэ эскэр, эwi готэ мьн: „К'ьриве Н'эсэн. бежэ к'орда, wэки пэз у дэwаре хwэ тиньнэ ба-

* Ньзамер'а — урьси дьбен — мобилизасна.

жер фротане, бьра бьднэ мьн, эзе п'эре ван нэг'ди текмэ дэсте ван". Мьн бь ч'э'ве хвэ дит, гэлэ эскэр жь Урьсете hat, бажар т'ьжи эскэре т'эзэйэ.

Ван р'ожа кэс ньзанэ чь дьрэфьмэ. Ль гонде эрмэнийа, һөр'ьма у урьса ньзама эскэр дэрк'этьбу, шаһьл т'оп дькьрын, wэки бьвнэ эскэр, ль ван гонда алики шин-гьрие жьна бу, алики шаһьла ич'кэ вэдьхварьн, бь гармон у дэф зөр'нэ дэрдьк'этнэ соҗаҗа нава гондда дьстран, к'эф дькьрын. К'эшише гонде эрмэнийа we р'оже дэре дера вэкьрьбун, дөэ'а дькьрын. гази хвэде дькьрын, дьготьн: „Бьра шуре урьс бьр'абэ, бьра ондабэ солт'ане р'омейи зөлөмк'ар“.

К'орд жи ван р'ожа к'этьбунэ т'алаша шер', т'эфэк'ури дьк'ьшандьн, дьготьн: „Хвэде т'эхте Солт'ан һ'эмид вэлгэр'инэ, wэки эви к'ока к'орде бэлэнгаз ани, эм т'алан кьрын. Мэхлуҗэте урьс п'акэ у р'эһ'мэ, хвэде нэкэ эм дьса тек'эвнэ дэсте қаймэқайме Р'оме, забытед ван у мьлазьмед ван. Эwэ зөлөмк'арьн“.

Э'вдьла бэге гьлави ван р'ожа к'атьбе хвэ һьлдабу, к'этьбу нав гонде к'орда, мэри, га, э'рэбэ, дьнвисин. Чэнд мэрие дэwлэти жь Э'вдьла бэге пьрсин: „Э'вдьла бэг, бьбахшин, то чьма мэрийа, га у э'рэба дьнвиси?“.

Э'ви гот: „Эw шөхөле wэ нинэ!“... Т'ө шаба р'асти ванр'а нэгот.

Мэрие т'эзэ жь бажер' дьһатьн, гьли дькьрын, wэки гэлэ эскэр бь машине бэрбь Саригамише дьчэ. Шоша р'йа Қаҗьзмане эскэр оса т'ьжи буйэ, wэки ши т'онэ нэ кэ э'рэбэ теда һэр'ьн, ле сийар. пэяа жи нькарьн we р'еда һэр'ьн. Эскэр һэма сэри к'отайэ сэр һэв, кэр'э-кэр' дьк'ьшэ.

Щаб hat, wэки эw чэнд р'ожьн пристав цэндэрмава алики, Э'вдьла бэг у хёламава алики, нав гонде к'орда к'этьнэ. мэрийа бь га у э'рэба дэрдьхьнэ оламе, wэки һэр'ьн зэг'ира эскэр бьбьн. Нава гондада шэр' у дэ'w бу, к'е кэ п'ьр' һьндьки хэбэрда, we сьһ'эте давитнэ нава қамчийа, оса дьк'отьн, wэки „мэ'р бьн зьке ванр'а нэдьк'шийа“. Ван р'ожа к'ьлура п'эрэ дьк'этэ щева Э'вдьла бэге у пристав, чьмкэ мэрие дэwлэти п'эре ван һэбун, р'ошэт дьданэ ван жь оламе хьлаз дьбун, ле гондие к'эсиб кэ п'эре ван, зер'е ван т'онэбу, дьчунэ оламе.

Мәһәке зедә һәбу, әв мәрие кӧ шара пешьн чубунә оламе, вәнәгәр'ийабун, қә т'ӧ шаб жь ван нәһат, кәсәки ньзан бу к'ӧда чунә, сахьн, йан на. Һьнәк мабу дӧ мәһ т'әмам бә, ле эварәке әвана һатьн. Һәр йәк бәрбь мәрие хвә у ә'рәбева чу, вәки бьзанбьн сах сьламәтьн. Чава пе һ'әсийан гьшкә сьламәтьн. Вана зәг'ирә бьрьбун һ'әта сәре синоре урьс у р'омейи кәвн, һ'әта Тәндурәке у вәгәр'ийабун. Вана гьли дькьр, чь тьһәри шәр'е ә'вльн бәр ч'ә'ве ван қәшьми. Чава бу р'ьнгинийа т'опа. Вана бәр ч'ә'ве хвә дибу, әскәре Р'оме р'әвибу, әскәре урьс дабу пәй.

Чәнд р'ож гӧндә кәр'бун, тә дьгот ида кәсәк нае, к'ӧрда надә зерандьне, ле әв йәк зә'ф нәк'ьшанд, ньшкева Ә'вдьла бәг диса һат гӧнд, ишар дышандьн әв мәри, йе кӧ шара ә'вдьн нәчьбун. Ве шаре жь шара пешьн зедәтър ә'рәбә дәрхьстьн. Нава ванда бун Ә'мәрикә Ә'ли у Сәртибе нәбие ши. Ве сьре вана зәг'ирә пәй әскәр бьрьбун дур, һ'әта вәлате Ә'нт'әбе. Вәхта кӧ к'ӧрд жь Ә'нт'әбе р'әвин у Сәртиб хорт бу, п'ак әв ши, әв вәлат дьһатә бира ши у п'ак гӧнд нас дькьрьн. Әвана бь дьләки ша у әшқ дьчунә ведәре оламе, щие кӧ ә'мре зар'отийа хвә дәрбаз кьрьбун.

Ле вәхте кӧ әвана һатнә гӧндед Дерьке, Зедка, Севка у Дӧт'әхе, ч'ә'ве ван ль вәт'әне вани бәре к'әт, же дьлсар бун, тә дьгот әв нә әв гӧндед бәренә, гӧндә гьшкә хьрабә бун, кәвьр сәр кәвьр нәһьшьтьбун, тә дьгот Ә'нт'әб жи нә әв вәлате бәрейә, һәр ч'ийәе Сип'ани Хәлате минани һәрғав к'әв, сәре ши спи дькьр, ль дәшта Ә'нт'әбе у бажар'е Бьдлице дьнһер'и.

Һәрда дьгот: „Гәло, чьма гӧндә хьрабәнә. Чь һатә сәре ван. К'әне Ә'вдъл Мәщит. Әви жь ә'шира мә бу. Һьнә әрмәние ши вәлати р'асти ван һатьн, вана Ә'мәрикер'а у Сәртибр'а гьли кьрьн.

— Әва гӧндед к'ӧрда т'әв р'оме хьраб кьр, вәки ль вьра нәминьн, к'ӧрд жь щие хвә нәдьләқийан, ле вана һатьн гӧнде ван хьраб кьрьн у бь зора қамчи данә баркьрьне.

— Ле һун чава хьлаз бун, нә һун әрмәнинә.— Сәртиб жь ван пьрси.— Әм р'әвин, к'әтнә шькәвта, гәләк жь мә қьр'кьрьн. Жьн, зар' у кале бәр мьрьне жи жь дәсте ван хьлаз нәбун.

Әмәрик у Сәртиб хатре хwә жь ван хwәстьн у чун бәрбь әрәбе хwә. На, wәлә, диса wәлате мә, wәлате Урьсете жь ви wәлати хwәштәрә,— Әмәрике готә Сәртиб.

— Әре, һ'әзар шарн, мьләте урьс мьләтәки бе мур'ә, нә дьжмьне к'өрданә. Әва чәнд р'ожьн әм зәг'ира ван тиньн, йәк дәнге хwә мәр'а накә, ле Р'ом дьжмьне к'өрданә, wәки мә зәг'ира Р'оме банийа, ньһа чәнд шара әм һатьбунә к'өтане. П'адше Р'оме бь зоре дьхwәзә к'өрда wәлгәр'инә текә р'ом, wәки к'өрд т'өнәбьн.— Сәртиб дьготә Әмәрике... әскәре урьс к'ьшйа бәрбь Мьлазгьре. Шәв шаб данә е кә зәг'ира әскәр анн-бун: бьра әрәбә т'өндьрьст һазьр бьн, ишәв we р'ек'әвьн бәр-бь Мьлазгьре. Кәс ньзанә шәв чьчас чубу, мәзьн һ'өкөм кьр, wәки әрәбә р'ек'әвьн. Шәвәр'әш бу, ван р'ожа һив сьбер'а дәрдьк'әт, сайибу, ль р'уе әзмин т'ьжи стәйрбун, р'йа Кадьз т'әмьз дьхwane бу. Йәки пьрси: „Чьма we р'еч'а һанә р'у әз-минр'а дьбен „Р'йа кадьз“. Кәсәки шаба ви нәда, һәр каләки тәриедә гот: „Р'асти әм жи п'ак ньзаньн, ле мәзьне мә wa мәр'а гьли кьрьнә. „Wәхтәке аг'леве буйә, бьһар we сале дәрәнг һатьбу, дәбара dewер у пәзе һьнәка хьлас дьбә. Дәбара пәзе шех жи хьлас дьбә. Шех дьчә ка щинаре хwә дьдьзә, ле жь тьмайе сәпәта хwә өса т'ьжи дькә, wәки р'ева дьр'ежә. Әв мәрие хwәйе кае сьбәтьре р'адьбә дьнһер'ә, ка ви дьзынә, һ'ә-вәк һьштьнә, жь мәрәка хwә дәрдьк'әвә, дьнер'ә, р'йа кә дьзынә, вайә к'ьвшә, һәма we р'е дьгрә, дьчә чька дьз к'ийә?

Хwәйе кае we р'йа ка дьзда те, әв р'е тинә дуз бәр дәрә шех. Хwәйе кайе те мала шех дьбежеда: „Һ'әйран, тә чьма ка мьн ишәв дьзийә, нә тә ә'бабәти хwәде дьки. Мәр'а тә дьбежи әт'әка тә әм пач' дькьн, тә шәрм наки“. Шех инк'ар дькә дь-бе:— „Әвде сәрр'әш, қуле хwәде, тә шәр'а давежи мьн, даве тәйе хварбә, мала тә we хьраббә“.— Хwәйе кайе у шех дькь-нә шәр'. Хwәйе кае мәрики қәwәт буйә, дәст даве р'уе шех, к'аш дькә дьбә we р'йа, кә әви ка дьзийә, нишан дьде, „Һ'ә-та бәр дәрә мәрәка хwә, т'ер ви дьк'өтә, паше бәрдьдә. Дьбен: „Хwәде әв р'е өса һьшт“. Ләма жи дьбен „Р'йа кадьз“.

Чәнд һ'әв к'әнийан, готьн „Т'оп мала ван к'әвә, әв мә дь-һапиньн, хwә жи дьзие дькьн“. Әрәбе ван незики Бөрнөбьла-

хе бун, сьвэ сафи бу. Га шэстийан, забыте сэр ван урьс бу, бь дэста э'шарэ кьр, шэки га бэрдьн, бьра р'ьн'эт бьн у бьч'ерьн..

Тэ'ве да, нэша гэрм бу, га ль ван мергада дьч'ерийан, нэвала дурва т'эг'мин кьр, шэки р'е т'ьжи мэхлуqэтэ те. Бэре вана т'ьре эскэре Р'омейэ дилгьрт'ьнэ, ле паше, шэхте нэтноэ незики ван бун, вана дит, шэки эва эрмэнина: жьн, зар', кал у пир, жь дэст Р'оме дьр'эвьн. Мэрвь кэ р'энге ван дьнер'и, т'эви спич'олки бун, тэ дьгот р'өһ' ванда нэмайэ, гьшка qэт'л бэр ч'э'ве хвэ дибу, лэма жи тьрсанди бун...

Эрмэние шэлэте Р'оме п'ак заньн зьмане кэрманши. Э'мэрик жь ван пьрси:

— Нун к'инэ? Нун жь к'ө тен, к'өда хэр'ьн?— Вана шаб да, гот:

— Qөрба, эм мнэшьр'ьн (каг'дэганьн), хвэде дэвлэта Р'оме хьраб бькэ, дэст пе кьр эм, эрмэни, qьр'кьр'ьн. Эш гондэд эрмэнийа, кэ эскэре урьс зу гьниште, ванр'а п'ак бу, хьлаз бун, ле е кэ урьс нэгьниште, дэ п'ае ши qьр'кьр'ьн, ньндьк же хьлаз бун.

Э'мэрик вэгэр'ийа ль нэвала ньнер'и, гот: „We сале эзи не хорт бум, Р'оме өса ани сэре мэ, эла Р'ожка, эм р'эвин шэлэте Урьсете хьлаз бун, нун дьбиньн Р'оме чь аннийэ сэре кэрманша, гонде ван хьрав кьр'ьнэ. Кэрманша эскэре „н'эмидие“ жи дайэ ши, ле диса чь тинэ сэре кэрманша, шэлэ бэреда мэзыне мэ кэрманша гот'ьнэ: „Р'омэ хайинэ, Р'омэ беит'барэ“. Р'асти жи өсанэ, эм бэр ч'э'ве хвэ дьбиньн...”

Забьте сэр ванр'а н'өкөм кьр, э'рэбэ гьредан чунэ шэл'е*, шэки зэг'ире бьгьиннэ эскэре урьс...

Э'рэба кэ зэг'ира эскэр ани ль шэпе, qөмандар изна ван да, шэки вэгэр'ьн хэр'нэ мал...

Э'вдыла бэг диса нав гонда к'этьбу, мэри дэрдьхсьт'ьнэ оламе. ишар эши мэри бь га э'рэбава дьшанд бажар'е Сари-qамише. Ль шедэре дэ р'е дьнэтноэ чекьр'ьне: йэк р'йа п'ашал'ьх бу (шош бу), йа дьн жи р'йа машине бу, хэрдө р'е чедькьр'ьн бэрбь Эзөрме. Бона хэбата сэр ван р'йа т'оп кьр'ьбун гэлэ мэхлуqэт: к'өрд. э'шэм, хөр'өм у эрмэни, нэбун п'але урьс жь Москвае. Хэбата ван р'йа хэбатэкэ зэ'фэ чэтын бу, сьбе шэбэqе н'эта тэ'ри дьк'этэ э'рде мэхлуqэт эш хэбата чэтын дькьр. П'өдрэтчийа хэлq дьхапанд — п'эре ван т'эмам

* Шэл'э — урьси дьбен фронт.

нэдыда вана. Жь хэбата гьран у жь бьрчибуне хэлq нэхwэш дьк'эт, дьмьр. Алики жи жь дьжонбуне спи к'этьбунэ вана, к'ынше ван эw чэнд мэх бу нэдышустьн, нэдыбрьнэ һ'эмаме. Жь хэбата гьран гэлэк п'алэ мьрын .Һьнэка га у э'рэбе хwэ дьһшт, сэре хwэ һьлдьда дьр'эвийан, ле ль ван р'яа, нава меше Саригамише сэкьнибу шэндэрмэ, эw мэрие р'эви дьгьртьн, дьк'отан, дьса данин дьданэ сэр хэbate.

Нава ван п'алед урьсада хостак һэбу, эви т'эшкылкьрбу т'эшкылэта болшевика. Озве we хэбатэкэ п'ьр' мэзын дьбрьн нава ван мэрие Кавказеда. Хортэки жь к'орда, наве ви Мьсто, п'ак заньбу зьмане урьса у эрмэнийа, эw бубу озве партиа болшевика у чь qьраре партиае һэбу бь дэсте ви Мьстойн т'эшкылэта болшевика дьзыкава дэрбаз дькьр нава к'орда, эрмэнийа у п'алед майин...

Эскэр жь шэпе дьһат, гьли дькьрын:— Шэр'эки гьран qэwьмийэ ль ч'ийае Шэкьр-даг'е. Р'астэ, ч'ийае Шэкьр-даг'е мэ зэвт кьр, ле гэлэ эскэре мэ qьр'бу. Шарна зэг'ира мэ кем дьбу, шарна шэбьрханэ кем дьбу. Һэргава qэстана тыштэки эскэре мэ кем бу, бь we кемасие эскэре мэ qьр' дьбу. Нэр'азибунэкэ мэзын нав эскэрда һэйа... Шэр' гэлэк к'ьшанд...

Сала 1916 паййзе бэрф ль ч'йае Саригамише зу к'эт. Бэрф зэф' һат. Бэрф сэре дара, ль ч'ьqле дара оса гьртьбу, тэ дьгот һьнэка qэстана бь дэста авитьнэ сэр ви мешэйи.

Жь Урьсете эскэре т'эзэ дьһатьн, wэки һэр'нэ шэпа Р'оме. Вана жи гьли дькьр, wэки ль Урьсете хэлаййэ. Ль бажар'е Петрограде у Москвае п'алэ, жьне ван дэрдьк'эвнэ к'уча. дэ'wa нен дькьн дьбен:

— Нан бьднэ зар'е мэ, эмэ бьрчинэ, бькнэ э'длайи. Эскэре к'о Саригамишеда дьма, нэ'мэ жь мал дьстэндьн, ван нэ'мада дьнвисин:

— Ль гондада мер нэманэ, гьшк бьрьнэ шер', гондада манэ калэмер, жьн у зар'. Кэсэк т'онэ, wэки нан бьдрун, йане бьк'отьн.

Йэки к'ор'е хwэр'а намеда ньвиси бу:

— Лао, һэрч'е нане мэ һэбу, диwane һат бь зор жь мэ стэнд. Эм манэ бе зьмер', эм qэ ньзаньн чь бькьн?

Намэкеда жьне мере хwэр'а ньвисибу:

— Алийоша, эз qорба. qэ ньзаньм чава бькьм. Эw нане тэ мэр'а һьштьбу, we эп'ещэ т'ера мэ бькра, we р'оже пристав.

эw нан гышк бър, эз гърыйам ,мын хwэ авитэ сэр чэwалед нен, нан нэдьдаеда, хэрдэ т'ьфале кър'е тэ гърыйан, калэбаве тэ ч'эв гърие мын у нэбие хwэ к'эт, балт'э нълда, хwэ дърежи шэндэрма у пристава кър, дьгот: „Wэ кър'е мын бърыйэ, нъла нун нан жи дьбьн, wэки эз у нэбие хwэ қър'бын“. Се шэндэр^э ма р'ашиштне, балт'э жь дэст гъртын, дэсте wi пыштева гъредан бърн: ле мын зора хwэ у гърыйе хэрдэ кър'ава нив чэwал нан жь wан стэнд, э. эw нане чьқаси we т'ера мэ бькэ? Калэ баве тэ малда бу, диса н'але мын п'ър'-нълдыки п'ак бу, эw бэлэнгаз дьчу мешэ, дар данн, мэ соба хwэ дадьда, хание мэ гэрм бу. ле нъла эw жи бърнэ. Алийоша, р'онайа ч'э'ве мын, тэ нълари к'аг'эзэке бьнвиси, wэки тэ бей, йан калэмере баве тэ бэрдьн. Эз оса сэwдери бумэ, қэ нълам чь бькьм? Ванйе кър'е тэ исал дьчэ мэк'т'эбе, п'ехас бу, мын сапоке тэ кэвн кър'нэ льнга, ле Гришае тэ жи иди ф'эм дьбе: „Эзе хэ-р'эм баве хwэ жь эскэрне биньм“. Алийоша, чэнд мэрие гонде мэ жь шер' вэгэр'ийанэ натынэ,мэрыв ко дьбинэ гоне мэрийа пе те, е дэст т'онэ, е льнг т'онэ, Викторе буре тэ натийэ, эw жи льнгаки wi т'онэ, дарькэк чекърыйэ бь дарьк дьгэр'э, те бира тэ чь хортэки бэдэwи р'энд бу? Гьдийо, эз бэхте тэдамэ, мьқати хwэ бэ. Эз к'ота дькьм нълвисара нэ'ма хwэ.

Эз тэ р'адмусьм, Лиза“.

Сала 1916 мэна нойабре...

Ида зьвьстан бу. Зьвьстана we сале зэ'фэ сар бу. Н'эш-кийа we зьвьстане дьг'ништэ минус 25—30 градуси. Мэри дэгмэ бэр we сэрме тэйах дьдан, э'йни wан сэр'ада, wан н'эш-кийада п'алэ бь га у э'рэбэ дьхэбьтин, лэз дькърн, р'йа машине чедькърн. Р'е гьништэбу Дэвэбойине, шарна зэг'ира эскэр бь машиние дьбърнэ н'эта Дэвэбойине, жь weдэре жи бь фьрг'уна, баре га у э'рэба дьбърнэ шэпе.

Т'эшкылэта партия болшевика хэбат дьбър, нэ ко нава wан п'ала т'эне, эwe хэбат дьбър нава эскэрда жи. Шарна нэwале Михайлов комунистар'а дьгот:

— Гэрэке эм оса бькьн, wэки эскэре мэ бэре т'эвьнге хwэ бөг'незын бэрбь диwана п'адше, бэрбь буржуазие бькьн, чьм-ко эва шэр'а wана дэст пекар бона к'ара хwэ. П'алэ у гонди хуна хwэ дьр'эжьн, ле буржуазиа, мьлк'эдар шева хwэ т'эжи дькьн. Михайлов дьгот:— Ленин готийэ, эм гэрэке р'асти бежнэ эскэр, wэки эw бьзаньбьн, эва шэр'е п'адше у буржуазие

дэстпекърийэ бона к'ара хwэ. Эва шэр'а нэ лазьмэ п'алар'а у гондийар'а...

Мьсто р'ьнд дьqэданд гылие партиае, чьмкō кэсэки т'ō шык нэдьбьрэ ши. Эши финоки сори qōтъккъри дабу сэре хwэ, ф'эму щийа дьгэр'ийа. Ши бажар'е бьч'укда гышка заньбу, wэки Мьсто кōр'дэ, дьхэбьтэ сэр р'йа машине. Т'эшкылэта болшевика т'эслими ши кьрьбу хен жь хэбата нав п'алада, эши литература болшевика: газет у бэлгок нав эскэрда бэла дькьр.

Эскэре кō жь Урьсете дьхат бэрбь щэпе дьчун, wана хwэ-р'а дьбьр нав qэлэча гылие Ленин — хэбэред партиа болше-вика. Эw гылиед Ленин qэвин сэре мэрйада р'удньшт. Эс-кэре qэлачада ида заньбун, wэки эва шэр'а бона к'ара бур-жуазиаейэ, бона к'ара мьлк'эдара.

Сала 1917 бу, мэна адаре (марте) ида хьлаз дьбу, р'о дь-реж бубун, тэ'ве дьда, э'рд гэрм дькьр. бэлэки к'этьбунэ э'р-де, хōлэ-хōла ава бэлэкийа бу, дьк'ышийа, һōлмгōлм жь э'рде р'адьбу. Щина qалч'ич'эка, щие кō һ'эwэки р'эш бубу, сэре хwэ жь бьн бэрфе дэрхьстьбун, тэ дьгот qалч'ич'эк дьбежнэ бэрфе: „Бэсэ, һэр'э, ида wэхта мэйэ эм дэрк'эвнэ р'у дьне“.

Э'йни р'ожэкэ оса бу, гава һэвала дьзыкава э'шарэти Мьсто кьрьн, wэки иро ль мешэда щьвата wанэ хэwлэйэ. Т'эми дабунэ Мьсто, wэки эw оса бе, кэсэк пе нэх'эсэ у кэ-сэк ши нэбинэ. Мьсто жь чадьре дэрк'эт, бэрбь щие готьбун чу. Р'ева эw шарна дьсэкьни, бэр дара хwэ дьтэланд, ль дора хwэ дьньһер'и, чька кэсэк пэй ши нае. Мьсто гылие конспира-сие* п'ак заньбу, эw хэбата партиае кō т'эслими ши дькьр, эши оса дьбьр, wэки кэсэки шык нэ дьбьрэ ши.

Мьсто кō һатэ ши щие щьват к'ывшкьрьбун, дō-се мэрн дитьн, ле э'щесмай ма, һэвале ши ль wedэре кэсэк т'ōнэбу, эши фькьр кьрьн, дьле хwэда дьгот: „Гэлэ, дьбэк т'эшкылэта мэ к'этэ т'эле“. һ'эта ши чахи Мьсто гэлэ к'ьт'еб хwэндьбу дэрһэqа партиа комуниста, дэрһэqа Ленин, Карл Марк'с. дэрһэqа хэбата дьзыкава, wэки чава щэндэрмэ мэрие инглаб-к'ар — р'еволйусионер дьгртън. Мьсто жь хwэ нэ тьрсийа, эw нэ хортэки оса бу, эw тьрсийа бона т'эшкылэте т'эвн, чьмкō we р'оже т'эшкылэта wане гышке бьһата we щьвате. Эши бо-на т'эшкылэта хwэ хэм-хьйал к'ышанд. Ле жь wан һэрсека йэ-ки дост бу, наве ши Гег'ам һакобийан* бу, жь Qэмэрлие, не-

* Коспирасия — йане хэбата дьзыкава.

зики Р'эване бу. Эw дьхэбьти щэм камендат, к'атьби: дькър. Эw жи болшевик бу. Щара эвана р'асти хэв хатьбун. у Гег'ам п'ак заньбу, wэки Мьсто газет у к'аг'эзе болшевика бэла дькърн. Гег'ам жь Мьсто пьрси:

— Нэвалэ Мьсто, чьма нэвал не нэхатынэ?

Мьсто qэстана бэр гөне хwэр'а бэрда, тэ дьгот нэдьбьнист, хwэ кэр' кър, ле дэqэк нэк'этэ орт'е, нэвал гьшк хатын.

We щьватедэ хатьбу нэвалэк, наве ви Ньсурин бу, эви шаб да вана, wэки ль бажар'е Петрограде п'адша сэр т'эхт авитьнэ, ньна п'адша Никалэ т'өнэ, эви сэрда зедэкър, гот:

— Нун гэрэке хэбата хwэ зедэкьн нэ кō т'эне нав ван п'ала, нун гэрэке дьна р'ьнд бьхэбьтын нава эскэрда, лазьмэ нэр эскэрэк п'ак бьзанбэ, wэки эва шэр'а ньна диса бона к'ара буржуазиаейэ...

Ви чахи Гег'ам Иакобийан сэр Мьстода хвар бу, недика гот: „Тō зани наве ви р'аст чийэ“?

Мьсто гот:— Гег'ам, мэр'а готьн, наве ви Ньсруинэ.

— На,— Гег'ам гот,— наве р'аст Сурен Новсеп'янэ.

Сурен кō хэбэрдана хwэ, т'эмийе хwэ у чь лазьмбу к'обткър, we сэх'эте чу. Эм жи йэко-йэко жь нэв бэла бун, хатнэшиэ хwэ.

Нэма we эваредэ т'эшкилэта болшевика хэбатэкэ мэзын: бьр нава мэхлуqэтда. Нэвалэ Михайлов ль вакзала Саридамише нав эскэрда гьли дькър, wэки ида п'адша т'өнэ. Мьсто жи гьли дькър нава к'орда, эрмэнийя у т'эрка, wэки п'адша жь сэр т'эхт авитнэ. Ньнэ к'орд дьготьнэ Мьсто: „Эм бавар накьн к'и дькарэ п'адше сэр т'эх бавежэ. Мьсто, тō гөнэйи, чь к'аре тэ ван гьлийа к'этийэ“. Мьсто ванр'а шьровэдькър, эв дьданэ сэрвахткърьне, wэки р'астэ п'адша сэр т'эхт авитнэ. Эви дьгот:

— Нэла бьннер'ьн: нун хэбатчи ль вьра чьqас н'эзар мерьн. Нун дьхэбьтын сьбе шэбэqе н'эта эваре, тэ'ри дьк'эвэ э'рде. П'эра ньндьк дьдьнэ wэ, гэлэк жь wэ дьмьрьн, нун дьл бькьн, нун карьн дэрнэк'эвьнэ сэр хэбате, дэ'w бькьн, wэки п'эре wэ зедэкьн, wэки wэр'а чекьн н'эмаме, wэки эвара сьн'этэке зу wэ жь сэр хэбате бэрдьн...

Эw хэбата т'эшкилэта болшевика дэяа нэчу.

Ида бьнар бу, к'этьбу мэна нисане (апреле), р'о гэлэки дь-

* Гег'ам Иакобийан сала 1926-а дьхэбьти чава к'атьбе Комитеа Партия болшевикайэ Ереване.

реж бьбун, тэ'ве дьда. һэрч'е бэрфа мабу, эв жи дьһ'элийа. Меше Саридамише жи ида шин дькьр, тэ дьгот мешэ жи бь-һарер'а ша дьбу, к'ынше хвэ т'эзэ хвэдькэ, ч'ьрле дара бэлге т'ээда, шин дькьр. шие дур жь бэр'ие р'эшелэ, қольнг, қаз, лэглэг у тэйртуйе майин һатын. Эвана жи бь ша дьчунэ мерг у чимана һелине хвэ чекьн.

Р'ожэкэ оса хвэш бу, инженере мэзын. Шатов, шандэ пэй Мьсто. Мьсто т'эзэ жь нав шийа р'адбу. Е кō һатьбу пэй Мьсто, гот:

— Мьсто, зу бькэ, инженер һивийа тэйэ,— эви сарда зедькьр, гот,— вэрэ бьнер', чька чь дьрәвьмэ, мэрвь ледьнер'э зьравқэтийайи дьбэ...

Мьсто ви хахи дьхэбьти чава дилбэнд. Эвана лэз жь чадьре дэрк'этнэ дэрва у бэрбь хание инженер чун.

Ханмане инженери дōқат бу, чарнкале ви хани мэрйийа-йа гьртьбу. һэр йэки дькьрэ гази, бь зьмане хвэ хэбэрдьда, дэсте хвэ бьнд дькьр бэрбь қате жорьн, шие кō инженер сәкьнибу, дьгот:

— Хвэде тэ т'өнэ, һунэ бе исафьн, эм һэр р'о дьмьрьн жь дэст хэбата чэтын, жь қōдум к'этнэ, гае мэ жи манэ ч'эрм у һэстō, п'эра һьндьк дьдьнэ мэ, бе п'эрэ идаре мэ, идаре һ'эй-ванэте мэ набэ, дьбиб т'ьжи щане мэ бунэ...

Инженер кō ч'э'в Мьсто к'эт, сэр балкона жорьнда хвэ хвар кьр, гот: „Мьсто, пьрска, чьма эвана нэчунэ сэр хэбате? Нэ ида р'о һатийэ нивро“. Мьсто бь һ'эму зьмана дэнгэки бь-льнд, чь инженере мэзын готьбу, вэлгэр'анд готэ ван:

Вэхте эв гьли бьһистьн. эв щьмаэ'т т'эв сэр һэвр'а чу һат, бэрбь хени һатын, кьрнэ гази:

— Хвэде тэ т'өнэ, нэ эм қьр'дьбьн жь we хэбата гьран, п'эра һьндьк дьдьнэ мэ, эмэ бьрчинэ. һэде мэ зедэкьн, бьра п'эре мэ п'одрэтчи Галойан у Мкртчйан нэднэ мэ, бьра урьс п'эра бьдьнэ мэ, эв п'одрэтчи һэде мэ дьхөн, бьра эвара сә-һ'этэке зутьр мэ жь хэбате азакьн, вэки эм бькарьбьн һе р'онкайэ альф бьднэ дөвер у нане хвэ бьхөн, һ'эвте шарэке мэ бьвнэ һ'ьмаме...

Мьсто эв гьли йэко-йэко бь змане урьси готэ инженер. Инженер һ'эвэки сәкьни, ль мэхлуқэт ньһер'и, гот:

— Бежэ ван, бьра һэрйэк вэк'иле хвэ бьбьжерьн. эзе һэр вэк'илар'а хэбэрдьм, хвэ эз нькарьм гьшкар'а хэбэрдьм.

Инженер эв гъли готън, к'этэ һөндөр', дэри сэр хвэ гьрт. Гълие инженер Мьсто диса вэлгэр'анд бь змане ван, ванр'а гот. Нив сьһ'эт к'ьшанд һ'эта п'ала вэк'иле хвэ бьжартън. К'өрда готэ Мьсто: „Тө бьвэ вэк'иле мә“. Мьсто инк'ар кьр, гот:

— Эз нькаръм бьвмэ вэк'иле вэ.— Паше к'өрда к'ьвш кьр Сэртибе кал. Чар мэри һатнэ бьжартъне, жь эрмэнийа, һөр'ома, э'щэма у к'өрда. Эв дө сьһ'эт бун мэрие бьжарти у мэхлуқэт һивийа инженер сэкьнибун, эв дэрнэдьк'эт. Дө сьһ'эта шунда дэри вэбу, инженер Шатов дэрк'эт, гот:

— К'инэ мэрие бьжарти? Чь дьхвэзын?

Вэк'иле кō һатьбунэ бьжартъне, тө дьбежи фəм кьрын, қə нəһштын Мьсто вэлгэр'инэ, диса эв гълие хвэ вэк'ьландьн, чь бэре готьбун.

Мьсто диса дэстпекьр вэлгэр'анд сэр змане урьси инженерр'а гот. ле Мьсто һе гъли к'өта нэкьрьбу, ньшкева қазаха дора щьмаэ'те гьрт у бь қамчийа нав к'эт. Мэхлуқэт бэрбь меше Саридамишейи сьх р'эви. Дө эрмэни: Тоно у Хугас кэс ньзанэ чь тьһэри һэрдө пашда ман. Эв һэрдө эрмэние Муше бун, зуда жь бьн зөлма п'адше Р'оме р'эви бун, ль гөнде Қаникег'е дьман, щие кō Мьсто баве хвэва вэхтэке бубунэ р'енщ-бэр. Мьсто һэрдө эрмэни п'ак һас дькьрын. Чэнд қазаха дора һэрдөа гьрт, һэрдө кала хвэ шаш нэкьрын, нэтьрсйан, хвэ дьрежи искэла, щие кō һ'эсьн теда һэбу, кьрын. Һэрийэки һ'эсьнэки дьреж гьртэ хвэ у қазахар'а кьрынэ шэр'. Жь ван қазаха хортэки шаһьл һэбу, сийари р'ьк'эви кала дькьр у дькьр шу-рэки ль Хугасхэ, ле кале бь тьһэрэки мэщал же стэнд, һ'эсьнэк ль мьле қазах хьст, шур жь дэсте ви фьр'и к'эт. Тоно шур һьлда, һэрдө кала р'ьк'эви қазаха кьр. Қазах р'эвин, хвэ данэ пыш чадьре п'ала. Хугас кьрэ гази:

— Тоно, шуре ван бавежэ, эм бьр'эвын хвэ бавежнэ мешэ,— эви шарэкэ дьн жи гот,— көр'о, нэ эз тэр'амэ, вэки тө шур нэһели эве бьднэ пэй мә.— Тоно шур авит, һэрдө кал р'эвин к'этно мешэ сьх, онда бун...

Эв дө-се р'ож бун п'алэ сэр р'е т'өнэбун, кэсэк нэдьхэбьти. Гае ван хэбатчие кō р'эви бун, бор'э-бор'а ван бу, жь бьрчибуне, гөне мэрвь пе дьһат.

Болшевика у п'алед урьса т'эшкылкьрын дэбар данэ гае ван, шэве жи нан дьшандьн ван п'алар'а, е кō р'эвибун чу-

бунэ мешэ. Мьсто шэве га бар дькьрын, чьмкө п'але урьс т'о-шари га барнэкьрьбун, ле Мьсто к'өр'е к'орда бу, эв йэк п'ак заньбу. Гае к'орда нини бара бубун, бьн барада мьт'им дьсэ-кьнин у п'ак жи дьчунэ щэм п'але р'эвибунэ нав мешэ.

Р'ожа чара инженер Шатов гази Мьсто кьр, гот:

— Т'о зани мьн чьма гази тэ кьрийэ?

— Эз ньзаньм,— Мьсто гот.

— Мьн гази тэ кьрийэ бона пьрса хана, эв п'алэ т'эвэ вьра нава мешэданын, эз п'ак заньм, эвана нькарын щиккида хэр'ьн. Сэре р'яа қэрэшьл гэлэкьн. Эм гэрэке хэр'нэ щэм вана вана бьднэ сэрвахткьрьне, чь дьхвэзын эме бьдне, хэр бьра бен. Ле эз жь к'орда дьтърсьм. Т'о чь дьбежи?

Мьсто һ'эвэки да ақьле хвэ, готе:

— Мақул Шатов, р'астэ, мере к'орд һ'эйфа хвэ ль эрде наһельн, вэдькьн, ле вэки эв дьбиньн мэри бэрбь ван дьчэ, бь сьдқэки сах, вэки дьжмьне хунебэ жи, дэнге хвэ шир'а на-кьн.

— Вэки өсанэ,— инженер гот,— эме хэр'ьн щэм вана, хэр'э к'аре хвэ бькэ. Вэхте эз дур к'этым, эв вэгэр'ийа кьрэ гази, гот,— Эз силь'е хвэр'а биньм?

— На, т'ө силь' нэ лэзьмэ.

Д'ө һэспа сийар бун у нав мешэ к'этын. Мьсто дькьрэ гази, ванр'а гьли дькьр, вэки чь вана дэ'w кьрийэ инженерэ бьдэ ван. Бэри гьшка Сэртиб һат. Пэй шир'а к'орд у мьлэтэд майн һатын. Эваре гьшк вэгэр'ийан һатын, ч'э'в га к'этын ша бун, вэки гае ванэ т'ерьн. Эваре вэхте мэхлуқат гьшк һатэ сэр һэв, шивэкэ р'ьндэ ч'эврэ гошти ль п'ала бэла кьрын. Сь-бэтыре п'алэ һ'эвэки дэрэнг дэрк'этынэ сэр хэбате. Чэнд р'ожа шумда һэде ван ида п'одрэтчийа бэла нэдыгьр, п'эрэ йэки урьс дьда, наве ви Андрей бу. Хэрд'ө эрмэни: Тоно у Хугас вэнэгэр'ийан, нэһатын, кэс ньзанбу чь һатэ сэре ван...

Щарэке ль щьвата т'эшкилэта болшевикийэ дьзикава дьса Сурен һовсеп'ийан һат, эви мэр'а гьликьр дэрһэқа „Т'езисед Ленинэ апреле“. Ве гьликьрьнеда мэр'а дьһа э'йан бу у фэр'ьн' бу, вэки вьрһада партия болшевика чь гэрэке бькэ.

Незик дьбу йэке г'олане. Т'эшкилэта Партия п'алайэ социал-демократиейэ Урьсете (йа болшевика) хэбатэкэ гөмрөһ' дьбьр бона йэке г'олане. Лозунг дьнвисин, п'арч'е сор һазьр дькьрын. Ви чахи п'ала башқэ готи, урьс, бь дьл, щан у эшқ

һазьрбуна ә'йда йәке гөлане дькьрын. Әв п'алә гьшк сьнә'т-к'ар бун, лъ бажара гәлә щара ә'йда өса дәрбаз кьрбун. Әвана әв әшқ дьда бәр дьле мәрие Кавказе жи у әв жи ша дьбун.

Лъ щьватәкә болшевикаиә дьзикада к'вш кьрын к'ижан п'алә we бәйраде һьлдә бьвә пешийа п'ала. Жь нав к'орда һатә к'вшкьрыне Р'әшит жь гөнде Чәтәлпохаре.

Ви чахи әв щара ә'wлын бу, wәки сәре ви ч'нийайи әwқас мьләте Кавказе бьн дәсте партиа болшевикада т'әвайи дьхәбьтин, кәсәки жь ван гьлие мьләтие ч'ә'внәбари һәвр'а нәдьготьн, һәвр'а бьрати к'аре ә'йда йәке гөлане дькьрын.

Щарәке шәв ниви бубу, п'алә wәстийайи к'әтьбунә хәwәкә к'ур. Һьнәка бәр хәва жь дәрд у кәла хәбәр дьдан, һьнәка мьрч'әмьрч' дәве ван дьһат, тә дьгот қәлийа селе дьхөн, һьнәк фьрхинийа ван бу, биһа хwә һьлдк'ьшандьн, ле һьнәка жи бәр хәва дькьрынә хур'ә-хур', тә дьгот чадьра п'але бь we хур'ә-хур'е we сәр хwәр'а бавежә. Мьсто к'әтьбу нава щийа, ле һьла р'анәза бу. Ньшкева йәки хwә авитә сәрщие ви, қайим әв һ'әжанд. Мьсто ч'ә we хwә wәкьр, әви бәр ч'ьрусийа ч'ьре дит һәвале Михайлов, сәрк'аре т'әшкиләта болшеви́ка сәр wir'а сәкьнийә.

— Чь қәwьмийә, һәвале Михайлов? Қужин жь Мьсто һат, пьрскьр.

— Кәр бә, Мьсто, нәкә қужин. Мьн тәр'а анийә чәмәданәк т'ьжи к'аг'әз. Сьбе щәбәде бьви вакзала Сариқамише лъ әскәре т'әзә һатийә нав ван бәла бьки. Ақопов Гег'ам нав ванданә, ле тә хwә ле нәки хwәйи. Һ'әсевани нә тә ви нас дьки, нә әв тә нас дькә, тә фә'мкьр.

Мьсто хәйиди, готә Михайлов:

— Һәвале Михайлов,— чьма тә һәргав ван т'әмийа дьди мьн? Чьма әва щара ә'wльнә әз к'аг'әза бәла дькьм? Нә әва саләк т'әмам бу?

Михайлов готә Мьсто:

— Мьсто, тә нһәқи дьхәйиди, чьма партиа т'әмие дьдә тә, wәки тә һаж хwә һәби,фәсал бьхәбьти, нәк'әви дәсте щәндәр-ма, чьма хьрабә?

— Һәвале Михайлов, нә әва нә щара ә'wльнә әз гьлийе партиае дьқәдиньм.— Мьсто дьгот.

— Кэр'бэ,— Михайлов готэ Мьсто,— эзе ва һәр'ым, ле тө чэмэдан ишэв вьр нәһели, бьви щики вәшери.

Гот у чу жь чадьре дэрк'эт.

Мьсто we сьһ'эте жь нав щийа р'абу, чэмэдан һьлда, бэр-бь аг'ьле гае гьредайи чу. Р'ева р'асти Э'рьфе көр'е Қэлэндөр һат. Мьсто дора хвэ ньһер'и кәсәк т'өнә, готэ Э'рьф.

— Э'рьф, мьн эва чэмэдана хвэр'а жь вакзале дәст хьстийә, тыштәк теда т'өнә, хенжь к'аг'әза, тө мьр'а вәнашери һ'эта сьбе?

Э'рьф дит, вәки Мьсто дьбежә, ле дора хвэ дьнһер'и, әви готэ Мьсто.

— Мьсто шан, чьма нькарым, һ'ыздьки бьра т'ьжи зер'бә, тө архайинбә, эзе өса вәшерьм, қә кәсәк нәбинә.— Әви чэмэдан жь дәст Мьсто гьрт, бьр.

Р'ожтьра дьне Мьсто сьбе шәбәде р'абу, хәлқи һе р'азайи бу, әви зутьраке к'ынще хвэ хвәкьр, хөрщькәкә ви һәбу, һәргав әви we хорщькеда к'аг'әзе болшевика бәла дькьр. Хорщька хвэ һьлда, чу щәм Э'рьф. Вәхте Мьсто һатә щәм Э'рьф, әв жи we р'оже өса зу һатьбу альф дьда гае хвә. Э'рьф чэмэдан ани да Мьсто. Мьсто дәре чэмэдан вәкьр, к'аг'әз же дәрхьстьн, кьрә хөрща хвә, дәвьсанд, т'ьжи кьр. Хөрщька хвэ авитә сәр мьле хвэ у бәрбь вакзала Саригамише чу. Вәхте Мьсто незики эшалона* әскәр бу, ида сьбә сафи бубу, мәрвь һәвдө дьдит, һан ль әскәр бәла дькьрын. Әв сәкьни пеш вагонава. Салдатәк незики ви бу, Мьсто к'аг'әз дьрежи ви кьр. гот:

— Вәт'әнван (земляк), һане бьхунә, тыштәки р'ьндә дәрһәда мә вьрада ньвисинә.

Салдат к'аг'әз жь дәст Мьсто гьрт, чу. Паше әви готә салдатәки дьне, әв жи һат, к'аг'әзәк һьлда, әви к'аг'әз вәкьр ле ньһер'и, Мьсто готеда: „Һәвал, фәсалбә, мьқати хвәбә“, әви бь к'ән щаб да, гот: Тыштәки һакә, чьма эва щара ә'вьһнә? Ль завода мә әвқа к'аг'әзе өса дитнә.— Паше ләв печә, кьрә п'ашла хвә, чу, Гег'ам ч'ә'в Мьсто к'әт, дьзыкава ль ван ньһер'и, ле дәнге хвә нәкьр.

Салдат йәко-йәко, дөдө-дөдө дьһатьн, к'аг'әз һьльдадн, дьчун. Вәхте к'аг'әзәк т'әне мабу, әв жи дө салдат һатьн бь-

* Эшалон — чәнд вагон пәй һәв бона әскәр.

рын, жь вагоне забьтэк (аписер) дэрк'эт, пьрси: „Әв к'ийә? Чь дькә?“ Салдата шаба ви нәда, паше забьт һерс бу, кьрә газис:— Әв чь мәррийә? Чь дькә ведәре? Гег'ам бәр ви г'әс-фул* гьрт, гот:— Вьра гәлә щара әрмәние арьшверьши жь бажер' тен, һур-мур жь әскәр дьк'ьр'ьн, т'ьтуне дьфрошнә ван.

— Бәрде бьра һәр'ә. Ида нәйе вандәра,— забьт гот.

Ле Мьсто к'аг'әз гьшк к'өта кьрьбу, әв ида бәр'ожда һьлдк'ьшһийа бәрбь чадьре хвә дьчу. А бь ви тьһәри партиа болшевика идея Марк'с-Ленин нав әскәр у хәбатчийа бәла дькьр. Әскәре к'ө дьчунә щәпе (фронте) хвәр'а данинә нав қәләча готьнед Ленин — готьнед партияа болшевика. Д'ө п'айе әскәр ида п'ак заньбу, вәки әв хуне дьр'ежьн, ле буржуазийа к'аре дьбиньн....

Мьсто к'ө пьш чадьра к'өт, Михайлов р'асти ви һат, же пьрси:

— Қә чаванә, Мьсто?

Мьсто шаба ви да, вәки к'аг'әз гьшк бәла кьрьн.

— Ә... тә қә хвәнд чь к'аг'әз бу?

Мьсто гот:

-- На, һәвалә Михайлов, чьма т'ө ньзани, вәхте к'аг'әз бәла кьрьне қә мәшал т'өнә, алики бәла дьки, алики жи дор хвә дьнһер'и, вәки кәсәк нәвинә у тә нәгрә: ле ищар к'аг'әз зу бәла бун, қә нив сьһ'әт жи нәк'ьшанд, к'ьвш бу, вәки Гег'ам Василйевич т'әми дабу вана һәма хвәха дьһатьн к'аг'әз дьбьрьн.

— Нә әв к'аг'әз Т'езисе Ленинә апреленә, дәрһәқа ванда Сурен һовсеп'ян льщывата мәда гьликьр. Әви мәр'а әв т'езис шанд, вәки әм бәлакьн.

Мьсто к'ө бьһист, вәки әв Т'езисе Ленинә апреленә әви бәла дькьрьн, жь һерсана р'өса бу, сәкьни, т'ө дьбежи хун теда мьч'ьқи. Әви гот:

— Әз нә мәрвьбьм, һәрке щарәкә дьн жи к'аг'әза бьвьм бәлакьм, хвәха бьбьн бәлакьн. Чьма тә мьр'а нәгот, вәки мьн хвәр'а жи бьһьшта.

Мьсто һерсана ле-ле бу кәвьрәк һьлда ль қәфе Михайлов хьста. Қә тьшт ида нәготә Михайлов, чу қә пьш хвәва жи нәньһер'и.

* Т'әсфул — вәхте әскәр дәст дьдә бәр ә'нийа хвә пеш забытава, урьси дьбен „честь“.

Михайлов дит, wәки Мьсто гәләки хәйиди, пәй ши к'әт, гот:

— Гәвал, Мьсто, нәхәйдә, мә бона хwә һыштийә, эваре тō кō һати жь хәбате, эзе бьдмә тә „Г'езисе Ленин“.

Ле Мьсто жь һерсана qә пьш хwәва нәнһер'и, чу сәр хәбата хwә.

Эваре Михайлов һьнда мешә пешийа Мьстода һат, бе хәбәрдан к'аг'әз кьрә шева ши, же дурк'әт. We шәве Мьсто „Г'езисе Ленинә апреле“ хwәнд.

ЛОЗУНГЕ ЛЕНИН—ПАРТИА БОЛШЕВИКА НАВК'ОРДАДА

Р'ожәке бәри әйда йәке гōлане т'әшкиләта партиа болшевика диса дьзикава т'оп бу, we щьватәда гәрәке п'ак бьһата к'вьшкьрьне: чь тьһәри у бь чь лозунга әме дәрк'әвнә митинге. Митинг гәрәке бьбуя нава чадьре п'ала, we шәве минани шайике, п'алә һ'әта ниве шәве дәрбаз бу р'анәзан, хәбәр-дъдан....

Ле йәке гōлане Гер'ам Гакобйан һат, щаб да һәвале мә, wәки ль вакзала Саридамише митингәкә мәзын т'оп дьбә. П'але, кō дьхәбьтин сәр р'иә машине бь бәйрақ бәре хwә данә вакзала Саридамише чун. Р'ожәкә зә'фә р'ьнд бу, тә'ве дабу сәре ч'ийа у мешә, р'ожа бьһаре бу. Пешие дьчун п'але урьс, әвана дьчун тә дьгот әскәре т'әлимейә, өса бь qәйдә һәвр'а льнге хwә давитьн, һәрче майин жи пәй ван дьчун. Wәхте Р'әшите к'өрд бәйрақа сорә дестда, льнге хwә давит, wәки әв мина ван бь тә'лим һәр'ә, ле Р'әшит дькьр нәдкьр, нькарьбу минанин ван бьчуйа, щәндәрма әв дит, кьрьнә гази, готьн:

— К'өрд, к'өрд һатьн. К'е әв һ'әйван өса һинкьрьнә?

Митингәкә п'ьр'ә мәзын бу, гәләка хәбәрдьда: кадета, меншевика, эсер'а у забыта, гьшка дьгот, wәки ль Петрограде р'еволйусиа буйә, wәки ньһа п'адша т'өнә, дәwsа ши р'уньштийә Диwana wә'дәли, wәки әм гәрәке ньһа к'омәке бьднә ве диwane, шәр'кьн дьжмьнар'а у гәлә гьлие майин дьготьн..

Әскәрәки бьнд сәкьни бу. жь дурва кьрә гази, гот: „Ле хwәлие һуне к'әнге бьднә гөндийа?“. Wәк'иле меншевика щабә ши да:

— К'энге шэр' к'ота бу, паше э'рде бьднэ гондийа.

Эскэр эw гьли қэбул нэкьрын.

Мьсто р'ьн'эт нэдьсэкьни, ви али, ви али дьчу дьнат. Эw бэрбь дьк'е чу, шие сэр хэбэр дьдан.

— Төйе к'ода нэр'и?— Салдат же пьрси.

— Нэвал, дьхазьм хэбэрдьм. Эз болшевикьм.

— Р'абэ хэбэрдэ, ле бьнд хэбэрдэ, wэки гьшк бьбьнен.—

Эwi Мьсто дэ'вда бэрбь дьк'е.

Мьсто р'абу сэр дьк'е, ле чава кō ч'э'в мэхлуқете гьран к'эт, е кō ви дьннэр'ин, хwэ шаш кьр, нькарьбу хэбэрда, тō дьбейи дэв ле ната гьредане.

Салдат ле кьрэ қир'ин: „Хэбэрдэ, чьма кэр' буйи?“

Лозунге партия болшевика к'этнэ бира ви, бь дэнгэки бь-льнд гот:

— Гьшк ль вьра дэрэwа дькьн, р'аст набезьн. Эм нахwэ-зын шер', салдата бэрдьн бьра нэр'нэ малед хwэ, э'длайи бе анексийа у бе контрибусйа, фабрике у завода бькнэ нэбуна шымаэ'те, хwэлие бьднэ гондийа.

Чэнд н'эзар мэхлуқете ведэре: п'алэ у эскэр нэвр'а кьрнэ гази: „Р'астэ, р'астэ, эwi р'аст гот“. Дэнге wан к'этэ бэре ч'и-йа у зьнара, ведэре жи дьwэк'ьли: „Р'астэ, р'астэ, эwi р'аст гот“...

Мьсто жь сэр дьк'е пэя бу, нава шымаэ'теда чу ондабу. Митинг н'эта тэ'ри к'этэ э'рде не хьлас нэбубу. Мьсто бэрбь чадре хwэ дьчу у зэ'ф ша дьбу we хэбэрдана ироин, хwэ-хwэ-р'а дьгот: “Нэ кэсэкир'а, е кō ль ведэре хэбэр дьдан, оса нэ-кьрнэ гази, нэр мьнр'а кьрнэ гази,.. Ньшкева дэнге мэрийа пьш wива нат.

Эвийа сэр дьк'е хэбэр дьда, забьте пешие дьбэзийа гот, хwэ гинандэ Мьсто, бь тыштэки бэрк' ль сэре Мьсто хьст, сэри ле геж бу, н'эwэки н'эжийа, Мьсто к'эт, хэр'ьқи, ньлдан анинэ кэла Саридамише. Мьсто wэштэке ч'э'ве хwэ wэкьр э'щербмайи ма: „Эв к'идэрэ? Чьма эзи ль вьрьм?“ Р'уньшт, к'этэ мьтала, ани бира хwэ эw р'ожка чуйи. Ната бэр ч'э'ве wi эw митинга дōн, хэбэрдана wi, ле чьма к'этэ ведэре, ньзанбу, камрэкеда т'эне бу, кэсэк дора wi т'өнэбу, нэр ниве шэве дэргэwанчи қōлка камерер'а бь нерс т'эми дайеда, wэки р'азе: „Эва кэлайэ, нэ хание баве тэйэ, wэки тō к'энге бьхwэзи, wi чахи р'азей“... Мьсто нешка пе н'эсийа, wэку кэледанэ. К'этэ нав шийа р'азе,

ле нькарьбу р'аза, чьмкө сәри ши дешийа. К'әтнә бира ши һәвалед т'әшкиләта ван: Попов, Климов, Михайлов у Шурка Корнев. К'әтә бира Мьсто вәхте Михайлов, Климов у Попов шарна гьли дькьр'н, чава һәр йәк жь ван һатьбу гьрт'не. чава шандьбунә сьргуне ль вәлате Сьбиле у чава ль вәдәре р'асти һәвале Ленин һатьбун, чьмкө Ленин жи ши чахи сьргун кьр'бун ль вәлате Сьбиле. Оса жи к'әтә бира ши әв р'ожед ә'вльн. вәхте данә ши к'ьт'еба Ленин „Пешдачуйиша капитализме ль Урьсете“, чава Мьсто һатә щәм Климов у жер'а гот:

— Һәвале Климов, әва к'ьт'еба зә'ф р'ьнд у р'аст һьви-сино, ә'йни жь ә'мре мәйә, әз хвә батрак'м. Әв кулаке гонда дьб'нә арьш-вершчи, дьб'нә сәлмийандар — капиталист. р'астә? Ле вәрә мьр'а р'аст бежә, к'ижан жь вә Ленинә у ван к'ьт'еба оса р'аст дьнвисә?...

Һатә бире, чава Климов сь'әтәке зедәт'р дәр'һәқа Ленин жер'а т'әриф дьк'р у дьгот, вәки к'ийә Ленин, чь дькә Ленин. бона к'е дьхәбьтә Ленин у ньһа ль к'идәрәйә Ленин? Мьсто, һ'әвәки к'әнийа вә нәзанийа хвәйә р'ожед ә'вльн. Әви қә ньзанбу чава хәвр'а чу, һ'ьш'ар бу һәр ши чахи, вәхте дәр'гәванчи шәқинийа к'лита дәри һатә вәкьр'не. Гези у п'инәкива дьреж кьре, вәки камра хвә пақышкә, т'әмьзкә... Се р'ожа шунда гази Мьсто кьр'н. Забьтед щәндәрма һедика һәвр'а хәбәр дьдан. Йәки гот:

— П'ак дьбу, вәки вә әв забьт бьдита, шөхөл вә дьһа р'ьнд пешда бьчуйа у зәлал буйа.

Йе дьне һ'әвәки бьльнд гот:

— Әва се р'ожә ль ши забьти дьгәр'н, ле ә'йни пе һ'әсийанә, вәки чуйә щәпе.

Мьсто ф'әмк'р, вәки ши забьте кә әв нишан да у лехьст, ль ши дьгәр'н. У әвә йәке һ'але ши сьвькк'р.

Бәре ә'вльн забьте щәндәрма р'абу сәр хвә, дора Мьсто чу һат. п'ак ле ньһер'и, паше р'уньшт, гот:

— Дә бежә, к'инә һәвале тә? Һун к'ө дьхәбьт'н?

Мьсто щабә ши да, гот:

— Һәвале мьн т'өнә, кәсәк нахвәзә бьвә һәвале мьн, дьб'ен тә к'өрди.

Забьте щәндәрма ә'щәбмайи ль Мьсто ньһер'и гот:

— Дә вәки осанә бежә, чава тә т'әне буйи болшевик.

Мьсто ль вьра дэстбь дэлк'а кьр, гот:

— Салдатэки готэ мьн, вэки эм гьшк бьвнэ болшевик, мьн же пьрси, чьма? Эви гот,— болшевик демэк болшой — мэзын, эм бьвнэ йэк, эм хэр'ьн Р'оме қыр'кьн. Лэма жи аз бумэ болшевик, Р'ом мэ к'ордар'а зэ'ф хьрабэ.

Забьт недика р'абу, незики Мьсто бу, силэкэ оса ль ви хьст, вэки Мьсто жь сэр к'орси к'этэ э'рде, бь сапока хатэ Мьсто, т'ер к'ота. Пэй we йэкер'а һ'окөм кьр, вэки Мьсто р'абэ, к'орсийа хвэ р'асткэ у р'уни. Мьсто оса жи кьр... Паше Мьсто шанднэ камре, ле ишар шандьнэ камрэкэ т'ьжи мэри бун. Мьсто кэ хатэ камре, гьрти т'ьжи доре буи, пьрс-һ'эвал же кьрын. Гьрти незики нод сэлэфи эскэр бу, эвана жь шер' р'эвибун у хатэбунэ гьртыне, ванр'а дьготын дезертир. Нава ванда йэки қыр'ьнтэйи бьнд һэбу, жер'а дьготын Николаев, шьнеле ви салдати ида хлмэт бубу, сапоке льнгада жи қэти-йа бун. Мэрики зэ'фи һөрмэт бу ль we камреда. Эв незики Мьсто бу, дэст пе кьр Мьсто һин дькьр чь тэһэри забьте шэндэрмар'а хэбэрдэ, ле Мьсто зуда һе нэһатэбу гьртыне, һэвала эв һин кьрбун, вэки бе гьртыне, чь тэһэри хэбэрдэ.

Р'ожьтра дьне диса газн. Мьсто кьрын, we р'оже чэнд забьте дьне жи шэм ви бун. Мьсто кэ хатэ һөндөр' сэр к'орси р'унышт, забьт һерс бу, гот:

— К'е изна тэ дайэ, тэ р'удни? Р'абэ!— Мьсто р'абу сэр хвэ.

— Дэ бежэ, тэ чача буйи болшевик. Ле р'аст бежэ, вэки тэ р'аст нэбежи, эзе ч'эрме пышта тэ р'акьм, хве ле бьр'э-шиньм.

Мьсто диса қэстана зьмане ур'си т'эв һэв кьр, гот:

— Салдатэки готэ мьн, гэрэке эм гьшк бьвнэ болшевик у хэр'ьн Р'оме қыр'кьн, болшевик бь зьмане ур'си дьбе йане мэзын, гэлэк, мьн жи эв йэк қэбул кьр, вэки эм хэр'ьн Р'омер'а текнэ шэр'.— Йэки жь ван забьтед сэкьни, мэрики қэмэр бу, эви гот:

— Һун набинын к'ордэки ахлахэ, фэм накэ чь дьбежэ, п'ак бьдне у жь кэле дэрхьн.

Мьсто диса шандьнэ камре.

Ида незики бэр эваре бу, жь сура кэле бьльнд хэр э'змане шин хване дькьр, тыштэк мэрэв нэдьдит. Мьсто тэ'мул нэдькьр, дьле хвэда дьгот:

— Ида эварэ, к'энге we гази мынкын.— Шарна жи дь-
тот,— дьбэк иро гази мын нэкын, бэрнэдн.

Эви һыла we фькьреда бу, дэре камре вэбу, гази Мьсто
кьрын. Эви дэбь хатьри жь һэвала хаст у лэз жь камре дэр-
к'эт. Бэре бьрнэ диwana кэле, қайиша ви же стэндьбун, да-
неда, паше бьрнэ һ'эйате, к'өнщэк we дэре һэбу, дәсте ви гьр-
тын, к'аши к'өнщ кьрын, авитнэ э'рде. Йэк сэр сери р'уньшт,
дэсте ви гьртын, йе дьне бь шише т'вьынга Мьсто к'ота. Оса
эв к'отан, wэки пышта ви р'эш кьрын, ле Мьсто. qэ нскин же
нəһат, һэр wəхте сэре шиша п'архане ви дьгьртын ахнини же
дһат. Паше к'ынше ви лекьрын, жь кэле дэвдан дэрхьстын.

Мьсто жь кэле дэрк'эт һатэ щие сэр хэбата хwэ. Дө р'ожа
Мьсто qэ жь нав щийа р'анэбу, һэвал йэко-йэко дьһатьнэ щэм
Мьсто, хварьн жер'а данин. Мьсто кө һ'эwэки п'ак бу, һэвала
готе, wэки зу һэр'э хwэ бэр ч'э'ве ван вэшерэ. Бэре Мьсто эв
йэк qэбул нэкьр, нэдьхwэст жь т'эшкилэте дурк'эта, ле һэвале
Михайлов готе:

— Wэки тө нэчи, we пэй тэ бьгэр'ын у мэ т'эва бьгьрн.

Мьсто гьлие Михайлов qэбул кьр, һэвала к'аре ви кьрын.
Мьсто р'ожтьра дьне сьбе шэбэде жь бажар'е Сариқамише
дэрк'эт бэрбь гөнде хwэ чу.

Чуйина р'е ль Мьсто гэлэк чэтын бу, чьмкө бьрине ви һе
дешийан. Р'йа Мьсто гөнде Кани-К'ег'ер'а дьчу, эв кө гьништо
гөнд ида бэр эвар бу. Мьсто хwэ мала Хугас гьрт чу. Эви фь-
кьр дькьр, wэки һэр'э к'өлфэте wir'а бежэ чь qəwьми сэре
Хугас. Wəхте Мьсто незики мале бу, са хwэ авитэ ви, нышке-
ва Хугас жь мал дэрк'эт, бэри са да, Мьсто бьрэ алие оде.
Мьсто у Хугас зэ'ф ша бун, wэки wана һэв дит, слав данэ
һэвдө. Мьсто пьрси:

— К'риве Хугас, чава бу, wэки һун хьлас бун?

Хугас we эваре гьликьр:

— Мьсто щан, һе зөлма п'адше Р'оме эм қал кьрынэ ван
чэтьнайада, wэки эм бькарбьн тэйамишдьн. Wəхте эм р'эвин,
чун к'этно нав меше сьх, эм зэ'ф дур нэк'этын, мэ заньбу қаза-
хе сийари хwэ наднэ мешэ. Эм һьлк'ышйанэ сэре даред бьлд,
мэ ль чадьра дьнер'и. Мэва хwane дькьр, wэки чадьре мэ ва-
ланэ, кэсэк те т'өнэ, һэма тэ'ри кө к'этэ э'рде, эз у Тоно һедика
һатнэ нав чадьра. Тоно сэкьни бу qэрəwьли дькьр, мын гае мэ
wэкьрын, бьрын э'рабада qош кьрын, эз чумэ чадьра мэ, мын

ль'еф у кōлав һьлдан, т'экэрэке э'рэба печандьн, вэки нэкь-
нэ т'эқэ-т'эқ у эм р'е к'этын. Эм бэрбь мал нэһатын, мэ бэре
хвэ да Эзөрме, вэки қэрашьл мэ нэгьрын. Мэ заньбу бэрбь
Р'оме қэрашьл т'өнэ, ле бэрбь Урьсете һэйэ. Эм кō чун фьре-
қэтие к'этын, паше мэ пьш ч'ийава бэре хвэ да Урьсете, һ'эвт-
һ'эйшт р'ожа эм р'е дьһатын.

We эваре вана гэлэки хэбэрда дэрһақа Сариқамише у
һавал бир анин.

Хугас пьрси:

— Мьсто, эз т'ьхмин дькьм тō болшевики.— П'ак дьһатэ
бира Мьсто, вэки һе сала 1907-1908 гонде Кани кег'е щие даш-
нака бу. Эви гот:

— На, к'е мьн текэ болшевик, һ'эйфа мьн вэ дьһат, лэма
жи эзи пьшта вэ бум.

We шэве ль мала Хугас ик'рам бир'а кьрын, п'ак р'ьһ'эт
бу, р'ожтьра дьне р'е к'эт бэрбь мала хвэ, бэрбь гонде хвэ чу..

Мьсто кō һатэ гонде хвэ, эви дит, вэки гонде вида тыш-
тэк нэһатийэ гōһастьне, мина бэре диса приставэ, нэчэликэ у
урйадникэ, мэрийа дьк'отьн, р'ошэте дьстиньн.

Гонди дора Мьсто т'ьжи бун. Мьсто ванр'а гьли кьр, вэ-
ки п'адша Никалэ сэр т'эшт авитнэ, ль Урьсете р'еволюсиа
чэвьмийэ, ньһа дэвса п'адше диванэкэ вэ'дэли данинэ, вэ-
ки ньһа мэрик һэйэ, наве ви Ленинэ. Эв дэ'w дькэ, вэки
хвэлие бьднэ гондийа, завод у фабрика бьднэ п'ала, шэр' жи
т'өнэбэ, текнэ э'длайи. Бу п'ьстэ-п'ьст, гонди жи һэв бэла бун,
ле һьнэ кала готнэ Мьсто:

— Чи тэ гьлие оса к'этийэ? Нэчэлик пе бьһ'эсэ, we тэ
бырэ.

Эв гьлие Мьсто гьһиштнэ к'эдхөде гонд. К'эдхөда һатэ
бэр дэре Мьсто, гот:

— Вэки тō гьлие нэп'ак гондийар'а диса бежи, эзе шабе
бьдмэ урйадник, бе тэ бьгьрын.

Нэчэлик, урйадник бьһистьбун, вэки п'адша сэр т'эшт ави-
тънэ, минани гөрнэ һар нав гонде к'өрда к'этьбун, мэри дьк'о-
тан, р'ошэст дьстэндьн, ле к'өрда нэшер бун дэнге хвэ бькрана
у ванр'а диса минани бэре т'эмэнэ дьбун.

Ле жь ви гонди һэбун мэри, е қō гьлие Мьсто бавар кь-
рын у қэбулкьрын, эв Морове Э'мо бу, Щьндие Усо бу. Мьсто
ванр'а гьли дькьр: к'инэ болшевик, к'ийэ Ленин, чава ньһа

пырс данийэ бэр диwana wə'dəли, wəки э'сэйи хwэлие бьднэ гөндийа. Мьсто wanp'aт'эриф дькьр: чава Ленин нэла бэре эв гыли дабу бэр п'адше, дэ'w дькьр, ле гэлэ щара п'адша эв дьгьрт давитэ кэла, сьргун дькьр. Морове Э'мо, Щьндие Усо у Э'мэрик жь h'эсэнщано гөһ дьданэ wan гылийа, ша дьбун. бэщара wan хwэш дьбу, к'эн дьхатэ сэр лева wan.

Wэхте щарна эв холе дьгэр'ийан, дьчун дьгһиштьнэ Гома Саро, мьлк'е Шаварше эрмэни бу. Моров недика, тэ дьгот һьнэке ль вьра холе we дэнге wi бьбьһен, гөһе Мьстода дьгот:

— Эв жи we бьгһижэ мэ?

Мьсто ль эщца р'энге wi дьньһер'и, дьгот:

— Эре, гьшке бе бьгһижэ мэ.

— Ле дэвар?

— Дэвар жи?

— Ле эв зэвие чанди, минани п'еле бэре дьһ'эжьн?

Моров у Э'мэрик ша дьбун, льнге wan жь шабуна э'рд нэ дьгьрт.

Э'мэрике дьгот:

— Эва гьшк хэбата мэ к'эсибанэ, гьшк мэ бь пышта хwэ, бь дэсте хwэ кьрийэ у худана хwэ р'етийэ, бе һэq бона пэри нан жер'а хэбьтинэ, гэрэке эм лэзкьн.

Мьсто шьровэдькьр, wanp'a дьгот:

— Э'мэрик, Моров, эва нэ шөхөле мэрикийэ, гэрэке гөнди гьшк р'абьн, һэвдө бьгьрн, у гьшк һэвр'а һэр'ьн.

— Нэ гөнде Qэрэqале э'рде wan һьндькэ, дьбэк эв жи э'рд бьхwэзын, т'ера мэ накэ,— Моров дьгот.

— Моров, малава, хwэли т'ера гьшка һэйэ, э'рди зэ'фэ, һэр лазьмэ, wэки һун һэв бьгьрн у һэвр'а дэ'wс бькьн,— Мьсто дьгот.

Р'ожэке чэнд мэрие к'эсибэ беэ'рд һатьнэ щэм Мьсто, Щьндие Усо пер'а бу. Wана пырс же кьрн:

— Мьсто, тэ готийэ э'рд е мэйэ?

— Эре,— мьн готийэ.

— Тө дьбежи гэрэке эм wi э'рди жь мьлк'эдара бьстиньн.

— Эре, гэрэке эм жь wan бьстиньн.

— Э... к'а диwan дьдэ мэ ви э'рди?

— Эме диwana хwэ бьбьжерьн, диwane жь мэвэ,— Мьсто гот.

— Нэ эскәре ван һәйә...

— Эскәре к'е?

Мысто гот:— Чьма әв эскәр нә жь мәйә. Нә әвләде гондйя у п'аланә. Хенжь we йәке, чьма эм к'өрд өса бунә қә нькарьн дәсте хвә бәр хвә һьлдьн.

Мысто әв гьли һе к'өта нәкьрьбу Ә'мәрик, жь гонде һ'әсәншано, сәр ванда һат. Әвн һе дурва гөн дабу сәр ван гьлийа у бьһистьбу жь чь хәбәр дьдьн, пәй сылав дайинер'а Ә'мәрик гот:

— Эскәре Р'ома р'әш бәр мә тәйах нәда, вәхте эм жь Ә'нт'абе һатнә Урьсете, чьма эм нькарьн хвәр'а әрд зәвткьн?

Чава сальх дьдьн, Ленин пышта мәйә, ида һун чь дьтьрьсьн? һун ле бьһер'ьн, һ'але гонде мә лапи хьрабә. Синоре мьлк'әдара те бәр бедәре гонде мә. Дәвләти, һ'але ван п'акьн, әвана әрд жь мьлк'әдара һәрсал бь п'әрати дьстиньн, дьчиньн, ле эм к'әсиб-к'усьб өса бәләнгаз дьминьн.

Мысто диса вәк'ьланд, гот:

— Ленин һьла п'адше Никаләр'а дьгот бәсә һун (п'адша) хуна мәхлуқәте хәбатчи бьхөн. Бәсә һун вана бьзериньн, бьчәрчьриньн, әвана дьхәбьтьн, худане дьр'ежьн, һун вана т'алан дькьн, дьхөн, һун гәрәке завод-фабрика бьднә п'ала, әрд бьднә гондйя. Ленин ньһа әв гьлие данийә бәр диwana вә'дәли у диса дьбе, вәки һун азайе нәдьн п'ала у гондйя, әме хвәхвә р'абьн әрде зәвткьн...

Ә'мәрике гот:— һ'әйран, әв гьли т'әмам р'астьн, бәрәда мәсәла мә к'өрда дьбе. — „Йа дәст дькә, де у бав накә“. Р'асти жи Ленин әв ре нишани мә дайә, вәки эм хвәхвә әрде мьлк'әдара же һәстиньн, мьлк'әдар т'өщари бөһөстә әрд наднә мә.

Әв чәнд р'ож бун Мысто р'әһ'әт нәдьсәкьни, мәрие ит'бар дьшандә гонда, лозунгед Ленин, партиа болшевика нав к'өрда бәла дькьр. К'өрда ида фә'м дькьр чь дьқәшмә ль Урьсете у фә'м дькьрьн, вәки Ленин — партиа болшевика пышта хәбатчианә.

Р'ожәке сьбе шәвәқе шәндәрмәк сийари ләз һәспа хвә қамчи кьр. ажотә бәр дәре к'әтхөде гонд. К'әтхөда дәрк'әт бәр вида куз бу, сылав дайеда.

— К'әтхөда,— шәндәрм бь дәнгәки бьһнд гот,— нәчәльк һ'өкөм кьрийә, вәки к'өрд гьшк бенә Дигоре, нәчәлькәки мәзын жь бажар'е Қәрсә һатйә.

Әши өса гот, һәспе хвә ажот, һәр'ә гонде майин, ле к'орда доре гьрт, же пьрсин:

— Сәва чийә? Чь қәшымийә диса?..

Щәндәрм к'әнийә гот:

— Мәтьрсын, ньһа һ'өрйатә, нәчәльк ида вә нак'отә.

— „Һ'өрйатә, нәчәльк ида вә нак'отә“,— гондийә әв гьли дьвәк'ьландьн. Гонди сәкьнин жь һәв дьпьрсин:

— Һ'өрйат чийә? Дьбәк әв жи хәрщәки т'әзәйә? Кәсәки ньзан бу әв чь гьлийә. Гонди сәр һәвр'а дьчун-дьһатьн. Чунә щәм Қөбат, вәки пьрскьн, чька һ'өрйат чийә. Қөбате Ә'мо дьһатә һ'әсабе мәрики зә'фи ақьл. Гонди кә незики мала Қөбат бун, әши бәр дери сәкьни бу, қална ши дестда бу, щыг'арә дьк'ьшанд, һьла һе сьбә бу. Гондийә сьлав да ши, Қөбат сьлава ван вәгьрт, һ'әвәки ва ә'щәбмай ль щинара ньһер'и, гот:

— К'әрәмкьн. әм һәр'нә оде. Вә херә ве сьбе шәбәқе?

Гондийә щабә ши да, гот:

— Вәлә шькьр херә.

Әмре Шехо гьликьр, щьмаә'те дьне кәр'бу:

— Һешка щәндәрмәк жь Дигоре һат, готә к'әтхөде гонд: „Бьра к'орд гьшк бенә Дигоре, нәчәлькәки мәзын жь бажар'е Қәрсе һатийә, ида һ'өрйатә.“— Әв хәбәра “һ'өрйат“ әм фә'м накьн, чь хәбәрә, ша мәр'а бежә.

Қөбате Ә'мо һ'әвәки к'әнийә, гот:

— Һ'өрйат, чава азабун, мәрьв азабә, нә әва чәнд щарә Мьсто вәр'а дьбежә, һун бавар накьн, вәки ида азайә.

К'әтхөда кә дит, вәки хәлқ бәр дәре Қөбат ль һәв щьвйанә, әв жи веда чу. Һатә щәм ван, авр'унә туж да вана, гот:

— Чьма һун ль вьра т'оп бунә? Диса вә херә? Дьбәк һун гөр'а Мьстое вьр'әки дәрәшин дькьн?

К'әтхөда кә дит Ә'мәрики ведәрәйә, т'ьлийә хвә сәрда һ'әжанд, к'әф ль дев к'әт, гот:

— Һьла бежә, тө ль вьра чь дьки? Чьма начи гонде хвә? Көла тә ль вьра чийә? Дьбәк тө жи мәрәқлине ә'рде мьлк'әдарани? Вәлә һуне бона ван гьлийә кәле ч'ә'ве хвә бьбиньн. Бьщәһ'мә жь гонде мә дәрк'әвә...!

Әва гьлийә ль щьмаә'те гьшки хвәш нәһат, Әмре Шехо гот:— вәки тө зә'ф хәбәрди, әзе ве қәме зьке тәр'акьм. Чь һәқе тә һәйә, тө ль меване мьн хәбәрди? К'е дитийә, вәки мәрьв бәри меванадә? Әве сьбе жьне мә жь мә бьстинә.

Гышка эв йэк қәбул нәкьрын, һәвр'а готын:

— Халът, нав мә к'ордада, тō зани, меван — меване хвә-дейә, сәва меван әм сәре хвә дьдын, һәфе тә чийә тō өса Ә'мә-рикер'а бежи.

Әмре Шехо қәмә к'шанд, хвә дьрежи Халът кьр. Халът жь бәр р'әви, мәрие кал к'әтнә орт'е, һьнәка р'аһышт Әмр-гьртын, Халът чу. Ле жь дурва кьрә гази.

— Һәр'ын, к'әре хвә бькьн, һуне сьбе р'ек'әвын. Һьнәка гот,— һ'әйран, диwana мәзын дьбе һ'өрийатә, ле Хальте к'әд-хөде мә, тō һ'өрийата қәбул накә.

Хәлд жь һәв бәлабу. Мьсто, Щьндие Усо, Морове Ә'мо у Ә'мәрик чунә мала Щьнди, Мьсто готә ван:

— Иро р'ожкә зә'фә фәрзә, гәрәке әм мәрийа бьшиньнә гонда, мәхлуқәт бьднә сәрвәхткьрьне, вәки әм дьхвэзын ди-wana п'ала у гондийа, бьра өса бежьн. Вәки иро өса нәкьн, азайи we жь дәст мә һәр'ә, кәсәк тō ә'рди налә мә...

Ә'мәрике гот,— гонде мә, Ташника — Чохр'әша у Қәрәқә-ла стуйе мьн. Әзе һәр'ым.

Щьндие Усо чу нава гондед ч'ие, ле Морове Ә'мо бәрбь-дәште чу, гондед дәште һазьркә бона кō бьхвэзын диwana п'ала у гондийа.

Мьсто готә ван:— Бежнә гондийа, әва гьлие Лениньн, гьлие партиа болшевика, азаибуна п'ала у гондийанә.

Һе р'о зу бу, пәзе нивро т'әзә дьһатә гонд. Беривана дәст пе кьрьбун бәрәш, қаське хвә дьшуштын, вәки пез бьдошын, е кō пәзе ван т'өнә, һәр ч'еләкәкә ван һәбу, вана жи ә'лбед хвә дьшуштын, вәки ч'еләка хвә бьдошын, ле мале кō пәзе ван т'өнәбу, нә жи ч'еләке вана һәбун, вана жи к'әре хвә дь-кьр, һәр'нә бәр берийа мәрие дәвләти, пәзе ван бьдошын, вә-ки фьр'ә дәше тьрши дөһ биньн зар'е хвә пе хвәйкьн...

Мьсто чәнд мәрие гонд дитын, ванр'а гот дәрһәқа чуйина: Дигор'е, ле гондийа ида гьшк әв йэк қәбул кьрьбун, вәки дә'-we бькьн диwana п'ала у гондийа бьхвэзын... Мьсто дьқашқь-щи, хвәхва хвәр'а дьгот: „Гәло, лавьке п'ак бькарьбын мәри-йа бьднә сәрвәхткьрьне, вәки р'ожа бьжартьне п'ак хәбәр-дын“. Әви т'әмул нәдькьр, р'адьбу сәр ханийа ль р'е дьһер'и, чька кәсәк нәһат. We р'оже кәсәк вәнәгәр'ийа нәһат. Сьбәтьре һе тә'ве нәдабу, дәнге Хальте к'әтхөда нав гонд дьһат, мәри-т'оп дькьрын, вәки кәсәк малда нәминә, бе Дигор'е.

Һәрче хwэй һәсп бун, әвана пешда сийари чун, мәрие дьне, е беһәсп, қәлфә-қәлфә пәйа дьчун. Мьсто нав ванда бу, әв жи пәйа чу, чьмкө к'әсиб бу, һәспа ви т'өнәбу. К'әтхөда һе нава гөндда бу, ле мәрие пәйа ида әп'ещә жь гөнд дур к'әт'ьбун, ньшкева дәнгәк пәй ван һат, ле ньһер'ин әва Нәбата бийә, дайә пәй вана те. Нәбат кө незики ван бу, хәлге готе:— даие, хушке, төе к'өда һәр'и?...

Вәлә әз жи we бем. Пар жи Хальте к'әтхөда өса ани сәре мьн, чун, әрде гола „Һ'аши Садық“ жер'а дьбежьн ,п'арә-вәкьрьн,әһ чь данә мьн?— Шие кәвьр, шие дем данә мьн, нә әз жи гөнәмә, хwэй әт'имьм, бәлки айке ван зар'а шир'а нә-минә....

Йәки жь нав ван мәрийа гот:— Вәлә айике әт'име тә р'асти жи шир'а наминә, нә шькьр we хwәйе мә к'әсиба иди һәйә, дьбен наве ви Ленинә...

Мьсто дәст хwәда әв гьли т'әстиқ кьр, гот:

— Әре вәлә хwәйе мә к'әсиба Ленинә— партия болшеви-канә, әм гәрәке иро гьшк ль Дигоре бежьн, дьхwәзьн диwana п'ала у гөндийа.

Гьшқа гот:— вәлә әме т'әв бьхwазьн диwana п'ала у гөндийа.

Һәрче мәрие гөндда мабун, к'әтхөда әв жи хwәр'а т'оп кьрьн анин, вана хwә гиһандә әв мәрие кө пәйа дьчун. К'әтхөда ч'әв Нәбате к'әт, гот:

— Нәбат, төе к'өда һәр'и. Тө зани қанунеда т'өнә, wәки жьн бенә диwane бьбьжерьн, дәнге жьна т'өнә. К'е изьн дайә тә, wәки тө бей. Дә бьщәһ'мә, вәгәр'ә һәрә мала хwә.

Нәбате гот:

— Вәләһ әзе бем, әв жи нәбу сала пар, тә әрд п'арәвә-кьр, тә чь да мьн?

— Чьма мьн әрд нәда тә?

— Әв чь әрд бу? Гьшк шие кәвьр у дем бу, қә тыштәк ле шин набә. Әзә жьнә бимә, хwәйе әт'име һурьм.

К'әдхөда сийари ажот пешийа Нәбате бь зоре әв вәгәр'анд. дьгот:— шие мер ле һәнә, һәге жьна т'өнә бенә weдә-ре, һ'өкөмәте дәнг нәдайә вана, әва жи нә щьвата гөндә, тө бей хәбәрди, һәр'ә, шөхөле тә әwә, wәки тө т'әпка бьк'өти, ч'е-ләка бьдоши, тәндуре дади, чи тә гьлие диwane к'әтийә?

Мьсто өсә к'этыбу мьтала, әви қә хәбәр дана к'этхөда нә-
бьһист қә жь бира ши дәрнәдык'эт дәрһәқа Ә'мәрике, Моров у
Щьнди фькьр дыкьр: „Гәло, вана мәхлуқәт п'ак данә сәр-
вәхткьрьне дәрһәқа лозунгед Ленин — партия болшевика“.

Ван т'әфәк'урийада әви қә ньзанбу чава һатә гөнде Ди-
горе. Ле ведәре иди гәлә мәхлуқәт т'оп бубун: әрмәни у к'өрд.
Ә'мәрике хвә гиһандә Мьсто, гот:

— Тө қә т'алаша нәк'ышинә, көрманщ йәк жь гьлие мә
дәрнак'әвә, we бьхвазьн диwana п'ала у гөндийа. Мәрие ми-
нани Мьстәфа бәге, Ә'вдыла бәге у чәнд дәвләтие дьне, әм
заньн, әве бьхвәзын диwana п'адше, йане йа вә'дәли, чьмкө
һ'але ван хвәшә, әрде р'ьнд е ванә, зәвие р'ьнд е ваньн,
хвәйе кәрие пез у дешерьн. ле е мә. Чи мә һәйә? Нәр йәк жь
мә хвәйе чәнд пәза у ч'еләкайә.

Чьма нае бира тә we сале Мьстәфа бәге көр'е Сәйрана
би көшт, қә р'өжәке жи нәһатә гьртьне.

Мьсто гот: Әз һ'әйрана вәмә, вә п'аккьрийә... Ле Мьсто чу
нава щьмаә'те гәр'ийа, әви жь хәбәр дана вана фә'м кьр, вә-
ки Ә'мәрик, Моров у Щьнди хәбатәкә баш бьрьнә нава щьма-
ә'те, чьмкө гьшка һәвр'а хәбәрдыда, дьготьн: „Әме бьхвәзын
диwana п'ала у гөндийа“. Бәре ә'ульн хәбәрда вәк'иле ди-
wana вә'дәли (вәк'иле диwana Керенски), әви гот:

— Ль Урьсете р'еволйусна буйә, п'адша ньһа сәр т'әхт
авитьнә, диwana к'әтийә дәсте диwana вә'дәли, әва диwana
мәхлуқәтә, һун жи гәрәке бьбьжерьн диwana вә'дәли. Әм гә-
рәке шәр'кьн Р'омер'а у Германияер'а.

Жь нава к'өрда кьрьнә гази готьн:

— Әм т'ө диwana нахвазьн хенжь диwana п'ала у гөндйа,
әм дьхвазьн хвәлие, әрде мә һьндыкә, әм нахвазьн шер'.

Әва гьлийана минани т'опәке нава мәхлуқәт бәла бун, гь-
шка әв гьли вәк'ьландьн. Вәк'иле жь Қәрсе һатьбу, дора хвә
ньһер'и, гази Ә'вдыла бәге кьр же пьрси:

— К'өрд жь к'идәре ван гьлийа заньн?

Ә'вдыла бәге Мьсто нишани ши да. Ле дәнг жь щьмаә'те
дһат, диса дә'ва хвәлие дыкьрьн, дә'w дыкьрьн, вәки текнә
ә'длайи...

Паше хәбәрда вәк'иле дашнака, әви гот:

— Әм гәрәке бьбьжерьн диwana хвә, диwana мә гәрәке
жь мәвә, шәр' әм т'ө щара пашда надьн... Әм гәрәке шәр' кьн

Р'омер'а һ'эта эм в'эт'эне кал у баве хвэ аза нэкын жь п'адше р'оме.— Паше хэбэрда Мьсто, эви гылийе Ленин — партия болшевика п'ак у зэлал ванр'а шыро кыр, гот. Гышка қабул кыр.

Ида тэ'ри к'этэ э'рде, һе хэбэрдьдан, қалмэқалм бу, паше дәст бьжартына диwane кьрын. К'орда к'вш кьрбу Израел Мирак'йан, чьмкө эви эв лозунгед партия болшевика қабул дькыр. Ле кэсэки ньзан бу, чава диwan һатэ бьжартыне, һэр э'лам кьрын, вэки диwan к'этэ дәсте дашнака, жь к'орда жи Э'вдыла бэг бу у һ'эсэн аг'е көр'е Мхсуд аг'а бу. Уе эваре Мьсто гьртын, ле бь к'омэкиа Шьндие Усо у шымаэ'та к'орда Мьсто бэрдан....

ДИWANA ДАШНАКА

Уе сала 1917 нанэки р'ьнд һат. Хэлде эв нане р'ьнд бь шабуна дьк'ота, дькьрэ ч'э'ла, һьнэка пер'а нэдыгиһанд, һьнэка шэве бэр һивэр'оне нан дьданэ бе, лэз дькьрын, вэки бэри шыли-шылоп'е хьлазкын, һе һэва хвэшэ.

Мэрие кө чубунэ оламе, һэрче сыламэт мабун, вэгэр'ийан һатнэ малед хвэ, вана гыли дькыр, вэки эскэре урьс шэр'накэ, гэлэк жь вана пашда вэдыгэр'ьн дьчьнэ Урьсете. Гөнди һэрр'о дьһатын пьрса мэрие хвэ дькьрын, йе кө ванр'а чубунэ оламе, ле вэнэгэр'ийа бун. Жьнэкэ шаһьлэ бэдэw дө зар'а п'еша уе гьртьбун, эв жи һатыбу пьрса мере хвэ дькыр, ле шэрм дькыр хэбэрда, һедика дьготэ жьнэкэ пир:

— Беже, эз бэхте вэдамэ, вэ Э'зизе көр'е Суто нэдитийэ? Гышк жь оламе вэгэр'ийан һатын, чьма эв нае? Эва һэрдө зар'е һур стөе мында манэ, эз қэ ньзаным чава бькым. Эв нане эви чандийэ исал р'ьнд һатийэ, га у э'рэбэ хвэр'а бьрыно оламе, кэсэк т'өнэ ви нани бьдру, бинэ бьк'отэ...

Шчаба уе дан, вэки р'асти Э'зиз нэһатынэ, нэдитыне. Эв жьньк дьса сэр пьрыкеда хар бу, гот:

— Чава нэдитыне, нэ Э'вдыла бэге р'океда ванр'а дэрхьс-тэ оламе. Эв чава бу, вэки вана нэдитйэ?— Эвана кэр' бун, шчаба уе нэдан. Бь қейде э'шире шчаба мьрыне нэ э'дэт бу, вэки вана бьгота.

Һесьр жь ч'э'ве жьньке һатын, дәсте зар'е хвэ гьрт, дэр-к'эт чу. Ле гава кө жьньк дэрк'эт чу, вана салых да, вэки

шарәке Ә'зиз гае хвә бе ә'рәбә һьлдьдә дьр'әвә дьчә, шәндәр-мә ви мешәда дьгрьн, т'ер дьк'бгьн. тиньн диса т'әслими сәр хәбате дькьн, пәй we к'бтанер'а Ә'зиз нәхwәш к'әт у мьр..

Ль гонде к'ордада ван р'ожа гәлә малада шин у гьри бу, чьмкө мәрие ван жь оламе вәнәгәр'ийа бун, бе сәр у бәрәт'ә онда бубун. Ль һ'әму гонда мәхлуqәт сәр һәвр'а дьчу-дһат. К'аре хвә дькьрьн, сильһ' дьк'ьр'ин. Тә дьгот дьньqьти дьле ван: тьштәке we бьqәwьмә. ле чь we бьqәwьмә. Кәсәки һьзан бу. Чуйина әскәре урьс ль бнәлие wedәре чәтьн дһат, һьнәка ашкәла дьгот.

— Әw хмбапетед т'аланчи у вьр'әк һькарьн синор хвәй-кьн, һькарьн әскәре р'омер'а шәр'кьн.

Шарна дәнг дһат, wәки әскәре урьс ида т'әмам к'ьшийа чу, диwan к'әтә дәсте дашнака у пар'ламентә ван, ви чахи дьбу ахә-аха ван, дьготьн: „Диса п'адше Р'оме золөмк'ар we бе мә бьзеринә“. Шарна жи дәнг дһат, wәки әскәре урьс һе нәчуйә. Wәхте өса дьготьн, мәхлуqәт шькрина хвә данин, дь-готьн: „Шькьр жь хwәде, урьс нәчуйә..“

Ль гонда мәри дһатьн шур'ә-шур'ә гьлие т'әзә дьготьн, хоф дькьрьнә дьле хәлqе, ле кәсәки һьзан бу әw чь мәринә у жь к'идеренә. Сәре р'йа мәрьв һькарьбу бьгәр'ийа, мәри дь-гьртьн, дьшеландьн, дькөштьн. Wәки лазьм бу бьчуна аш, йане бажер', гәрәке гонди гәләк һәвр'а бьчуна.

Ида пайиза дәрәнг бу. Эла Сипка к'аре хвә дькьрьн һәр'-нә бажер', к'аре зьвьстане бьвиньн: нәвте, пич'ка, шәкьр, чае, хве у һурмуре майин бьк'ьр'ьн. Дө-се гонд бунә йәк, незики сәд ә'рәбә т'оп бун. һьнәка гәньм бар кьрьбу, һьнәка р'ун, пә-нер у тораq. Р'ожәке дәнге дике сьбер'а р'ек'әтьн, һьла һе тә'ри бу. Р'еда дө-се щийа qачах дәрдьк'әтьнә пешийа ван, wәки т'аланкьн, ле әw сәд мер qачахар'а шәр дькьрьн, тьштәки хвә нәданә qачаха. We р'оже эваре дәрәнг гьһиштнә бажаре Qәрсе. Бажар'е Qәрсе гьрмьни же дһат. Гәлә әскәре урьс дһатьн, бәрбь фронте дьчун, һьнәк жи жь фронте дһатьн, бәрбь мал дьчун. Кәсәки һьзан бу чь дьqәwьмә. Әw әскәре кь бәрбь мал дьчун, шьнел, кьрас, дәрпе у сапок дьфротьн, ле һьнәкә әрмәни дһатьн, щәм ә'рәба дьзикава сильһ' дьф-ротьн. We р'оже п'әре к'е һәбун, хwәр'а т'ьвьнг бь фьшәкава к'ьр'ин.

Бажер'да гондийа һурмуре хвә зу фротьн. бажар'ванийа

қә қимәт нәдынһер'ин, дәст һәв дър'әвандьн. Ле вәхте әвана чун хвәр'а тышта бьк'ър'ьн, ә'щербмайи ман, һәр тышти бе һ'әсаб бьһа бу. Әвана ль нава бажар'е Қәрсе к'учә-к'учә гәр'ийан, вәки тышта арзан бьк'ър'ьн, тә дьгот дьк'анчийа соз дабунә һәвдө: т'әва қимәте бьһа дьхвәстын. Бәр дьк'анкә ә'тара Ә'мәрик р'асти досте хвә Гег'ам һат. Вана сьлав да һәвдө, Гег'ам жь Ә'мәрике пьрси:

— К'ьриве Ә'мәрик, тө чьма нәһати мала мьн? Тә ль к'и-дәре ә'рәбе хвә һьштийә?

Ә'мәрике шаба ви да, гот:

— К'ьриве Гег'ам, зә'ф жь тә р'азимә, әз һәвалар'а һать-мә, мьн нәдьхвәст һәвале хвә бьһышта, ләма жи әз ишар нәһатмә мала тә. Нә мала тә, хушка Сирануш, сьламәтын.

— Әз зә'ф р'ази дьбьм, гьшк сахьн, сьламәт дьбьн,— Гег'ам гот:

Ә'мәрике жь Гег'ам пьрси:

— К'ьриве Гег'ам, чьма тышт ва зә'ф бьһанә?

Әви шаба Ә'мәрике да, гот:

— К'ьриве Ә'мәрик, мал ида жь Урьсете кем те, шарна қә нае. Диван ван р'ожа к'әтә дәсте пар'ламента мә, дашнака. Сьбе ве кәла т'әслими мә бькьн. Ве кәледа гәләк сьльһ'ә: т'оп, пульмет у щәбьрхана майин һәйә. Әве гьшк бьгһижә мә. Ньһа ль һ'әму гонда у һ'әму бажар'а камавора* бәрәв дькьн. Мьн иро бьһистийә, вәки чәнд бәге к'орда жи ве камавора т'оп кьн, вәки р'омер'а шәр' кьн.

Ә'мәрике сәре хвә һ'әжанд, гот:

— К'ьриве Гег'ам, әм к'ьриве кал у баваньн, һьла ль вә-лате Ә'нт'әбе мәзьнед мә һәвр'а дост у бьра бунә. Әм кә һатнә ви вәлати, әз у тө дәстәбьраке һәвьн, тәр'а р'асти бежьм: арь-ле мьн қә тыштәки набьр'ә. Тө гәрәке бьзанби, вәки бе әскәре урьси мерхас әв хьмбапетед қачах, т'аланчи: Сәпо, Қаро, Ха-чо у ед майин нькарьн тыштәки бькьн, әвана һәр карьн ль гон-да мьришка бьр'әвиньн, сәре р'йа бьгәр'ьн, мәрие бәләнгаз бьшелиньн. Әвана нькарьн синор хвәйкьн жь дьжмьн.

Әв глиед Ә'мәрике р'аст, ль дьле Гег'ам хвәш нәһат, чьмкө әв жи т'әзә бубу өзве партия дашнака у к'омәкдаре хьмбапе-

* Камавор — мәрьве бь хастьна дьле хвә. Вәхта дашнака ль гонда у бажара мәри камавор (р'азльхийа дьле хвә) дьнвисьн, дьчунә әскәр. Урьси дьбен „доброволес“).

тэки бу. Ле чава досте кал у бава, чава эрмэние шэлэте э'ши-
ра к'орда, эви тыштэк ль Э'мэрик нэкър, һэр бь дьлэки къл
готэ Э'мэрике:

— К'ъриве Э'мэрик, эва гьлие тō дьбежи шане тэ нак'эвэ,
шэлэһ бь эншила Иса, шэки тō нибуйайи, йэки дьне буйа,
мьне ве сьһ'эте бьда гьртые, йане бь шэшагыре гōле т'ьжи
гэврйиа ви бькьра,— дэст бьрэ к'елэка хвэ, қьрмэ нишани
Э'мэрике да,— чава досте кал бава, у мэ нан у хве т'эвһэв
хвэрйиэ, эз дэнге хвэ тэр'а накьм, ле тō шарэкэ дьне ван
гьлийа нэбежи.

Гег'ам кър кō һэр'э, Э'мэрике дэст авитэ мьле ви гьрт, нэ-
һьшт һэр'э.

Ле Э'мэрик нэ жь ван мера бу, шэки жь қьрме у ван гь-
лийа бьтърсийа, эви готэ Гег'ам:

— К'ъриве Гег'ам, тō гэрэке жь гьлие мьн нэхэйиди, бь-
сэк эз тэр'а бежьм: эм чэнд гондар'а дэрбаз бун, һатнэ бажер',
ван гондада камавор у хмбапет һэбун, һатбун эв гонд т'алан
дькьрын, эм жь гонда дэрбаз дьбун, дьһатнэ пешийа мэ жи,
шэки мэ т'алан кьн, вана кō дитьн, эм шане хвэ жи бьдьн,
мале хвэ надьн, паше жь мэ дур дьк'этын. Гэрэке эз бежьм
мэрие дэвлэте хвэхва буйэ т'аланчи, оса бьзанбэ эв ида нь-
карэ бьвэ хвэһе дэвлэте... Ле эскэре урьс т'асэ шир беп'эрэ
жь мэ нэдьстэнд...

Гег'ам чу, һэвала Э'мэрикер'а кьрэ шэр', дьгогьн:

— Мал ава, марьв гьлие оса дьбежэ, тō лап „к'эсэ дьди
сэр ханийа“, эм тьрсийан, шэки шэ тэ бьгрэ...

Шэ шэве эв сэд э'рэбэ манэ хана П'анос. Вана һурмуре
хвэ дадьгьрт, эварда гае хвэ альф дькьрын у ав дьдан, шэки
гае ван р'ева т'ерьн. Ханэ т'ьжи мэри бун: һьнэка ль қонщэ-
ки хане қōмар дьлистьн у бетьһэр ч'ер'и һэв дькьрын, к'ьфрие
оса дькьрын, шэки мэри дьбьһист эв к'ьфри у ч'ер' э'тие оса
щида р'осса дбу, алики хане к'ьнще салдата чэнд мэрийа дьф-
рот, алики чэнд мэри жь навьке һ'эта қэфэсе ашьрме патрона
гьредай у бь т'эвьнг бун, шешр дькьрын, ле шарна ль к'орда
дьнһер'ин... Ль бэр дьк'а кō чай дьфьротьн, йэки мэймунэк ани
бу, дьда р'эқасе. Мэри т'ьжи доре бубун, т'эмашэ дькьрын,
шарна дьбу п'ирқинийа т'эва дьк'энийан. Хвэһе мэймуне бь
зар дьготе: „Мэймун ханьм, чька нишани шьмаэ'тедэ, мэрие
сэрхвэш чава ль к'учеда дьчэ?“. Мэймуне сэре хвэ бэржер

дъкър, дьбу былэбьла we, йан гьва хэбэр дьда, ви али, ви али дьһ'эжийа дьчу, паше дьк'эт. Дьбу п'ирқинийа шымаэ'те дьк'энийа. Мэймун р'адьбу сэр хwэ. Хwэйе мэймуне дьготе: „Дэ бэгар'а, аг'элэрар'а, мақулар'а, шаһ у мьшайиқар'а дэг'ул бэ у чэнд капека хэрщэльхе хwэ бьхwэээ“. Мэймун ханьм дьһат к'оме хwэйе хwэ жь сэри дэрдьхьст, дьчу бэр шымаэ'те даг'ул дьбу, п'антэ бь мақулки дьда, паше к'ом дьреж дькър, wэки п'эра бьдне. Гьшка п'эрэ дьдане, ле wэки йэки жь ван мэрийа п'эрэ нэда мэймуне, эве т'у дькърэ ви мэри. Паше хwэйе мэймуне дьготе: „мэймун хатун, нишани шымаэ'тедэ, жьна сэлэханэ чағанэ у жьна эгьнэ чағанэ?“ Мэймун вэдьлэзнийа, баһушк дьһатне. ч'э'ве хwэ дьгьрт р'адза, паше ч'э'ве хwэ вэдькър у ви али ви али дьһ'ер'и, к'елэка хwэ дьхоранд, сэре хwэ дьхоранд, ле жь щие хwэ р'анэдьбу. Паше хwэйе we готе: „Эва жьнед сэлэханэ өсаньн, ле жьне эгьнэ хэбатчи чава дькьн. Нишани шымаэ'тедэ, мэймун хатун?“

Мэймуне дьса ч'э'ве хwэ дьгьрт р'адза, паше ньшкева р'адьбу сэр хwэ, к'ынще хwэ зу хwэдькър, һаһанга сэрч'э'ве хwэ дьшушт, гези һьлдьда нава мале пақышдькър, ньвин даудьшандьн, һьлдьдан. wэhte хэбата хwэ к'өта дькър, паше нэйнк дьда бэр хwэ, сэре хwэ шэдькър, к'офи,к'ьтан у т'эмэзи гьредьдан, ч'э'ве хwэ кьлдьдан у бь к'эн шымаэ'те дьһ'ер'и, дьбу п'ирқинийа шымаэ'те, дьк'энийан. Гьшка дьгот: „Э... бьра; чи ве һ'эйване жь мэрийа кемтьрэ, wэлэ һэма мэри чава, эв жи өсанэ“. Паше хwэйе мэймуне дьгот: „Мэймун хатун, wэлэ тэ нэ сэлэханэи, тэ эгьни, тэ wэстиайи. Тэ кэ ч'э'в бөрө кьлдаи бона ван мақула, гэрэке исафа ван жи һэбэ, хэршьльхэки бьднэ тэ. wэки тэ бькарьби хwэр'а кьрас у дэрпе бьстини. тэ лапэ башэwали, шэрм наки“. Паше мэймун хатун дьса дьчу к'оме хwэйе хwэ жь сери дэрдьхьст у нава we шымаэ'те дьк'эт, п'эрэ т'оп дькър, wэки йэки п'эрэ нэдьдаеда, дэве хwэ ле хвар дькър у т'у дькьре...

К'орда т'эг'мин кьр, wэки эw мере бь сильһ'э ль ван дьһ'ер'ьн у тыштэки шепр дькьн. Бь сэре р'азан, чьмкэ мьқати к'элмэле хwэ дьбун у мьқати гайе хwэ дьбун. Ишар һ'эта сьбэ сафи нэбу, жь бажер' дэрнэк'этьн. Сьбэ кэ сафи бу, вана э'рэбе хwэ гьредан, һэфе хане дане у р'ек'этьн. һэма кэ жь бажер' һ'эwэки дур к'этьн, вана э'рэбэ данэ сэкьнандьне, шепр кьрьн чь тьһ'ери һэр'ьн, қачах р'еда ван нэшлиньн, т'а-

лан нэкын, хатнэ сэр we фькре: мэрие бь сильн'э тенэ се талпа, бьра чэнд мэри пешийа э'рэба дур хэр'ын, бь тэхэре р'ешие башқэ чэнд мэри бьра пашийа э'рэба дур бен, хэрч'е майин жи бьра бь сильн'ава сэр э'рэба һазьрбын, wэки qачах пешийа ван дэрк'эвын бьра йе э'рэба дэнге хwэ нэкын, һ'эта qачах те-нэ нав вана, һэма кō незики ван бун, гьшк һэвр'а лехын, шэр' кын, мале хwэ нэднэ ван.

Аһ бь ви тьһэри сэд э'рэбе эла Сипка we р'оже р'еда дь-һатын. Сэре э'рэбе ван гьһиштнэ Qар-голе. Эwдэрэ щики хали бу, т'о гонд незики wandэра т'онэ бун. Ль wedэре гэрэке гае ван р'ьһ'эт буна, авдана, паше р'ек'этана. Э'рэба Э'мэрике па-р'а дьма, гае wi т'онэ бун, эwi дō шанэга гьреда бун, шанэ-ге wi хам бубун. wэстийа бун, аншах пэй э'рэба к'аш дьбун дьһатын. Эw мэрие ванэ кō бь сильн'э дьһатын, wэки мьqат-бын кэсэк ван нэшлинын. к'этьбунэ хэбэрдане, һатын жь э'рэ-ба Э'мэрике дэрбаз бун у эп'ещэ же дурк'этын. Э'мэрики бе т'ьвынг бу, чьмкō qэwата wi эwqас т'онэ бу, wэки эwi жи хwэ-р'а сильн'э бьк'ьр'ийа. Ньшкева дэнгэк жь Э'мэрике һат. Wa-на пыш хwэва ньһер'и, wэки се qачаха дора wi гьртийэ, хwэ ви али wi али давенэ э'рэбе, деленэ Э'мэрике бышлинын. Ле Э'мэрике qэма хwэ к'ьшандийэ, wanр'а дькэ шэр', һаһелэ не-зики э'рэба wi бын, вана р'ьк'эви qачаха кьрын, дō гōллэ сэр wanр'а агьр кьрын. Qачаха э'рэба Э'мэрике һыштын, р'эвин к'этнэ нэwале. Qачаха дит, wэки мэрие э'рэбар'а нэ бе силь-н'энэ, эwана жь э'рэба дурк'этын.

Ль Qар-гōле ида э'рэбэ бэрнэдан. һэма оса ажотын чун. Э'мэрике гьли дькьр, wэки эw мэрие дора wi гьртьбун, эwана эw мэри бун. е кō эваре ханеда сэр п'еда сильн'э гьреда бун у ль ван дьньһер'ин, хэбэр дьдан. We р'оже эваре дэрэнг, не-зики ниве шэве бу, э'рэбе эла Сипка гьһиштнэ гонде хwэ...

Һэр р'о щаб дьһат, wэки сэр гондада дьгрьн, мэрийа qьр' дькьн. Р'ожэке щаб һат, wэки дора Qаqьзмане гьртьнэ кьрынэ һ'эсаре. Жь нэһ'ие һэварэкэ гьран чу. Ле wэхте чунэ Qаqьзма-не дэрэw дэрк'эт... Ле шарэке жи сэд эскэре ур'ьс, кэс ньзанэ чь тьһэри qэwьмибу, к'эсэ фронта р'оме дьqэтын тен, wэки

бэрбь Урьсете, бэрбь малед хwэ һэр'ын. ль гэмие Qaқымане-
да незики һ'эзар мэри зедэтьр дора ван дьгр'ын, wэки сильһ'е
ван же бьстиньн. Щабе дьд'нэ ван: „сильһ'е хwэ п'аки т'эс-
лим к'ын, дайньн“. Эw сэд мер дора хwэ ньһер'ин. wэки р'асти
жи чарнькали ван гьрт'нэ, эwэ һ'эсаргеданьн: мэзьне ви сэд
мэри щаб да, гот:

— Эмэ балшевик'ын, мэрие партия Ленин'ын ,эскэре урь-
си гьран кьр нэкр сильһ'е хwэ нэда ван, эм т'о зьраре надна
кэсэки, эм ит'маз дьк'ын, бе шэр', бе хун р'ет'ын, р'е бьднэ мэ,
эм дэрбазб'ын, һэр'ын малед хwэ — зар'ед мэ, к'олфэте мэ-
ч'э'ве wани р'йа мэйэ.

Е мэзнати ль ван qачаха дькьр, наве ви Мэшэди Абас
хан бу, эwi һ'ок'ом кьрэ сэр ван салдата:

— Н'эта һун сильһ'е хwэ данейньн, т'о бэрдана wэ т'онэ,
һун зэ'ф хэбэрд'ын эме wэ қьр'к'ын, сьһ'этэк wэр'а молэт...

Эм сэд мер эме панздэ дэqа шевр кьр'ын. Гатнэ сэр we
қьраре, wэки бьмр'ын, ле сильһ'е хwэ нэдна ван. Мэзьне ван
забьтэки қьр'ынт'э бу, готэ һэвалед хwэ: „Wэр'ын эм һэвр'а
һ'ышумк'ыне, жь п'эр'а п'эр' дьчэ, жь һьндька һьндьк дьчэ“ дь-
бежэ мэсэла щьмаэ'та мэ. „Wэр'ын эм һэма we сьһ'эте лех'ын,
ле лехьстьна мэ гэрэке бь қэйдэ бэ...”

Эw сэд мерхасед урьсэ болшевик нэтьрс'ян. wэки т'эненэ
ви гэмие к'урда, wэки чарьнкали ван бе һ'эсаб мэрие бь силь-
һ'э һэнэ, ньшкева һ'ышуми we дэре кьр'ын, щийе к'о мэзьне qа-
чаха. Мэшэди Абас хан, к'этьбу қэлэча пыш зьнер у дькьр ви
эскэре урьси — болшевики э'д'ьли қьр'кэ. Бьра эw сэд мер һ'ы-
шумкэ, ле изне дьхwэзьм жь хwэндэване хwэ, эз чэнд гьли-
йада сальх бьд'ым к'ийэ Мэшэди Абас хан.

Мэшэди Абас хан мэрики зэ'фи т'эжи бу, қалнайа ви,
чава жьна дьгот'ын, жь қалнайа мэдэкэкэ авьс зедэтьр бу. Ха-
не сездэ гонде э'щэма бу, орт'а Qолпе у Qақымане. Эw сездэ
гонд бьн дэсте wiда бун, һэр э'щэмэк п'эрти э'рде ви һэбу-
э'рде майин т'эв дэсте Мэшэди Абас ханда бу. Э'рде гэмие Qа-
қымане щие эмиш бу: сев, һөрме, т'ут, зэрдэлэ, гьри у ед ма-
йин ле шин дьбун, эw э'рд т'эви ави бу, ав жи дэсте ханда
бу. Эwi эw бэлэнгазе сездэ гонда бадьл'һэwа хwэр'а дьда хэ-
bate. Э'щэмед бэлэнгаз гэлэ щара дьчунэ шьк'йат щэм нэчэ-
льке Qақымане, щэм губернаторе Qарсе, ле кэсэки г'оһ нэдь-

да шыкйате ван. Се жыне Мәшәди Абас хан һәбун. Жына ла-
пә ч'ук қызәкә чардә сали бу. Әви нав гонда хвә „софи“ һ'ә-
саб дыкыр, ле гава кӧ дычу гонде әрмәнийя, шәрәв ӧса бей'ә-
саб вәдхар, вәки бе һ'ыш дык'әт. Жь һәбуна малә дыне, жь
гьр'узийя кӧ әви дани сәре гондиед бьндәсте хвә, зә'ф һ'ор'
бубу, әви т'ьре мер жь ши зортър у жь ши мерхастър т'ӧнә.
Ишар жи, әви дора ван сәд мере амә т'ам гьртьбу, дыхвәст
ван қыр'кә у сильһ'е ван же бьстинә. Жь we шунда, һәр т'ь-
вьнгәк ши чахи гәлә п'әрә дыдан, гәлә зер' дыдан дык'ьр'ин, әв
сәд т'вьнг т'аланәки р'ьнд бу ши вәхти, дәвләтәкә т'ам ды-
һатә һ'әсабе, ләма жи Мәшәди Абас әвқас мәри т'оп қьрбу,
вәки диса һеса дәвләтәке хвәр'а дәстхә, чава мын ль жоре
қсә қьр.

Әв сәд мер we шевра хвә кьнда қьрар қьр, вәки һ'ыщу-
ми ши шыкьн. к'идәре р'уньштийә мәзыне ван қачаха, у ӧса
қӧр'ә-қӧр'ә һ'ӧкӧм дыкә. Вәхте әв сәд мер кӧ қьрә ур'а у хвә
дырежи Мәшәди Абас хан қьр, әв тьрсийя жь қәләча хвә р'абу
бьр'әвә, ле гӧлләкә нишандаре мерхас ль ә'нийя Мәшәди Абас
хан к'әт. Шәндәке ши ль ә'рде дыреж бу, ч'ә'ве ши жь тьрсана
бәльқи бун, ӧса бәльқи, тә дыгот әв ч'ә'ве ши бәльқи дыбежьн:
„Гӧне кәсәки нинә, әзи ньһәқьм, һатмә кӧштьне“. Мәрие Мә-
шәди Абас хан дитьн кӧ сәрк'аре ван һатә кӧштьне, р'әв пе
к'әт, һәр йәк аликида р'әви. Бь ви тьһәри әв сәд мер һат дәр-
баз бу бәрбь Урьсете чу. Әв мерхасийя ван сәд мера нав шы-
маә'те бәла бу. т'әва дыгот: „Зуда мерхасийя әскәре урьс ә'йа-
нә, вәки әскәре урьси мерхас нинбә, кәсәк ньқарә мә хвәйкә
жь Р'ома зӧлӧмк'ар“. Ыла дыһатә бира гәлә к'ӧрда әв зӧлма у
зора, бе һсафийя вана дык'ышанд жь дәвләта Р'оме, вана бир
нәкьрьбу, вәки гәләк к'ӧрд мәшбур бун бь т'вьнге ә'рз у һ'ә-
йале хвә хвәйкьн жь дәсте п'адше Роме у қӧльхдаре ши, ләма
жи иро ахин дык'әтә дыле ван, чьмкӧ кәсәки жь к'ӧрда зӧлма
ӧса бенсаф жь дәст мәхлуқәте урьс қә нәдितьбун.

Әв вәхт жи вәхтәкә ӧса бу, вәки һәр гава, һәр сьһ'әта
шаб дыһатьн: фьлан гӧнд т'аланкьрын, сәр фьлан гӧн-
дида гьртьн қьр'кьрын. Р'ожәке жи шаб һат, вәки орт'а гӧнде
К'ӧсә-Согӧт'лие у Қозьлщие шәш мәри кӧштьнә, хәлқ һәварй-
йя ван чу. Ван мәрийя шаб ани, вәки р'астә, шәш мәри кӧш-
тьнә, ле к'и бун әв қачах, кәси ньзанбу. Шә'сусе Р'оме бь дәсте

р'оһ'анийа дин дьжмьни дькьрьнэ орт'а кӧрманща. дьготьн:
„эв эздинэ, эв сӧрманэ“ у бэри һэв дьдан. Дашнака жи дьгот:

— Эм гэрэке к'ӧрда қыр'кьн, вэлате хвэ т'эмьзкьн, паше шэр'кьн Р'омер'а, вэлате хвэ жь дэсте Р'оме азакьн. Эв гьлие кӧ мьлэти у дин дьжмьни вана дькьрэ нава мэхлуқэт, мэхлуқэт бэри һэв дьдан, мэхлуқэт к'ока һэв дани...

Һэр Ленин — партия болшевика дьгот:

Мьлэти у дини буржуазиа, мьлк'эдар дькьнэ орт'а мэхлуқэт, вэки п'алэ у гӧнди һэвдӧ нэгрьн, вэки т'эме быкарьбьн вэ бадьлһэва хвэр'а бьднэ хэбате, „Пролетаред һ'эму вэлата, йэкьбьн“.

Диwana дашнака һ'ӧкӧм кьрьбу, вэки жь гӧнда һэспа т'опкьн бона эскэр. Э'вдьла бэг һьла жь бэре хьрабтьр мэхлуқэтр'а р'е дьчу. Гэлэ щара мэри дьданэ бэр қамчһийа щие бэласэбэб. Диwana дашнака изьн дабу бэга, вана чава дьхвэст, ӧса дькьр. Нав кӧрманщада э'дэтэд кэвнэ һьла ль вэлате Р'оме һэбу, бэ'са хэбэре, к'е қиза хвэ дьда мер, гэрэке жь ви қэлэне баве кэч'эке кӧ дьстанд эрһэдэ һьнэк бьгьһишта бэг, хорте кӧ дьзэwьщи, эви жи п'ешк'ешэк дьда бэг, вэки малхе мале бьмра, мират'а ви гэрэке дӧ п'ар бьгьһишта бэгле мэриэ минани Э'вдьла бэге қэ тыштэк нэдьһьшт зар'е ви мэрийе мьрир'а. Гэлэ тыштед майин жи диwana дашнака изна бэга дабу. Лэма жи Э'вдьла бэг ишар жь бэре хьравтьр бубу.

Гӧнди т'оп дьбун дьзикава һэвр'а хэбэр дьдан, бир данин лозунгед партия болшевика — Ленин, Э'мэрике һэвалар'а дьгот:

— Вэлэ һэр гьлие Ленин бона мэ бэлэнгаза гӧндийа п'ак бу, вэлэ һэр Ленин — болшевик мэр'а баш бун, эви дьгот: „хвэлие бьднэ гӧндийа, эви дьгот бьбьжерьн диwana п'ала у гӧндийа“, дэ һун дьбиньн ньһа чь диwanэ. Вэлэһ эва диwana дашнака һьла қэват нэгртьийэ вайэ, ле вэки қэват бьгрэ, we мэ т'эва т'аланкэ. Вэлэһ сэд һ'эйф Мьсто р'эви чу Урьсете, эви п'ак эм һиндькьрьн дэрһэқа гьлие Ленин у болшевикада...

Эw чэнд салед шэр'е урьс у р'оме. жь гӧнда мэри дьбьрнэ оламе, нан жь гӧндийа дьстандьн бона эскэр, пэз у дэвар жи дьбьрьн, ле ньһа диwana дашнака диса бе хэбэрдан чь лазьм бу дьбьр, аһ у заре мэхлуқэт дьчу э'рше э'змана. Ле ишар мэхлуқэти нэ минани бэре бу: алики гьлиед партия болшевика

ида ч'э'ве ван п'эр'һындьки вэкрьбу, алики жи мэхлуqэт ида т'эмул нэдькыр, у сильһ'э к'этыбу дәсте ши, нэдьхwэст минани бэре бьвэ бьндәсте бэга у хьмбапета. Э'вдла бэг һатэ бэр дәре Искәндәре Дьрбас дә'w кыр, wәки дө һәспа бьдә бона эскәр. Исәкндәр готэ Э'вдла бәге:

— Э'вдла бэг, һәспе хwэ эз надьм, тө дьбини хофәкә ча-
wa к'этийә нава мэхлуqэт, р'о т'өнә, wәки сәр гөндада нәгрьн,
мәрийа қыр' нәкьн, сәре р'йа мәрийа нәкөжьн. һәспед мьн we
кери мьн у мала мьн бен.

Эва гьлийана ль Э'вдла бәге хwэш нәһат, әви дьле хwә-
да гот: „Чава, көрманщәки сәрр'эш, иро бәр мьн хәбәрдә.
Нә эз Э'вдла бәгьм, һәге к'е һәйә бәр мьн хәбәрдә“... Әви
һ'өкөми хөлама кыр, wәки Искәндәре Дьрбас бьднә бәр қам-
чийа. Хөлама кө хwә дьрежи Искәндәр кыр, Искәндәр жь бьн
бишмете ластик қьрмә к'ьшанд, гот:

— Wәләһи ль әзим, к'и жь wә незики мьнбә, әзе бькөжьм.
Хөлам бунә р'өсас, йәк жь щне хwә нәләқийа, эва йәка Э'вд-
ла бэг дьһа щьна эхьст, дьһа һерса ши р'абу, әw чьл сал бу
Э'вдла бэг гьлави бу, к'е карьбу бәр ши хәбәрда, һһа әв
көрманща бәр ши хәбәр дьдә, һерсана дьран чьр'ькандьн, ле
әви дора хwә һер'и көрманщә т'әвә сәкьнинә у бь авр'унә
туж ль Э'вдла бәге дьһер'ьн, леленә ши у хөлама хьн. Әви
дәнге хwә нәкьр, сийар бу, чу нәһ'ие щәм хьмбапет щькйат. Э'w
кө чу гөндийа т'әва Искәндәрр'а кьрнә шәр', wәки әви өса
нәт'е, жь хwә зедәтър, бәр Э'вдла бәге хәбәрда, дьготьн:

— Wәки һһа камавор бенә нав мә, әме чава кьн? Әм
чь бежнә ван?

Щьндие Усо гот: „Чь шале wә к'этә нав льнге wә. Бьра
бен, чьма сильһ'а мә т'өнә“. Р'асти жи дө р'о нәк'әтнә орт'е
хумпа камавора бьнийа гөнд к'өвш бун. Хәлqе да сильһ'а,
хwә данә қәфе зьнара. Хьмбапет әв йәк бәр ч'э'ве хwә дит,
ле к'этә бира хмбапет, wәки гәләк жь вана we камавора бь-
дьн, пар'ламента ван һ'өкөм кьрийә, wәки ван көрманщар'а
фәсал йолә һәр'ьн, әwқас бәлап'ежгари ван нәбьн, һ'эта ди-
вана мьқәр'м дьбә, ләма жи гава кө һатә нава гөнд, Э'вдлә
бәги пер'а бу, ле хьмбапет бь зарәки ширьн хәбәрда, гот: „Һун

чъма бэр Э'вдыла бэге хэбэр дьдн? Нун чъма һ'өкөме пар'ла-
менте нақадиньн?" Шъмаа'те гот, вэки һэспе мэ т'өнэ, ам жь
к'ө биньн һэспа? Хмбапет чэнд гълие дьн жи готън, паше сэр-
да зедэкър, гот: „Р'ок вэр'а молэт, вэки нун һэспа нэйньн, ээ
хвэхва бем“, у чу...

We сале бэрф ль щие нъмз қэ нэк'эт, һэр ль сэре ч'ийаіе
бльдн к'эт. Пэз у дэвар р'оже дьч'ерийа, ле эвара малда шив
дыкърн. Ниве зьвьстане дэрбаз бубу, тэ'ве дьда, һэва һе
хвэш бу. Эв дьжмьнайа нава мьлэта, һэвдө кöштън, сэре р'іа
бър'ин тө дьбежи һ'эвэки сэдър'и, кэр' бу. Ле эве кэр'буне
зэф нэк'шанд, һэма кö хач чу аве, дйса дэнг бэла бу, вэки
сэр-гöндада дьгрън, мэрийа дькöжън, т'алан дькьн, сэре р'іа
дыгрън, р'ешийа дьшелиньн дькöжън. Глие мьлэтчитие öса
к'ур фьрэсате ванда р'уньшьбу, вэки к'өрда, эрмэнийа, йане
жи э'шэма гэлэ щара щие бэла сэба һэвдө қьр'дыкърн.

Һэр р'о шур'э-шур'э гъли дэрдьк'этън. Дашнака п'ак за-
ньбу, вэки һ'эму мэхлуқэт эскэре урьс зэф һ'эздыкьн, вана
қэстана дэнг дэрдьхьст: „Эскэре урьс вэдгэр'э те Эрмэниста-
не. Урьса готийэ эз кэла Қэрсэ у дэшта Р'эване т'ö щара на-
дымэ Р'оме“, к'ывш бу, шöхөле дашнака эвқас нэр'ндэ, щар-
на жи вана дэнг бэла дыкър, вэки Америка, Инглис у Фран-
сиа тенэ һэварийа Эрмэнистане, вэки гэмие ван ль Дарда-
неле т'оп бунэ у готънэ Р'оме, вэки тө дэст бьди Эрмэниста-
не, эме к'ока тэ биньн....

Мэхлуқэт һивийа эскэре урьс бу, гöмана ван эв бу, вэки
һэварэк быгыпижэ ван, чьмкö эв т'аланкърн, эв кöштън
иди аһ у заре ван бьрьбун.

Ван р'ожед чэтън у қэрабалъх кöрманца пэз у дэваре
хвэ бе қэравъл дэрнэдьхьст ч'ерэ. Хен жь шьван у гавана.
Һэр кэрики дö хорт бь т'вьнг дьчунэ холе.

Р'ожэке қэравьле пез шаб ани гöнд, вэки һьнда мэг'э-
ле пези кэвн дö мэри хване дькьн, һэрдö жи бь сильһ'энэ, ле
һэй тен, һэй р'уднен бэре кэвьра у нэваллада. тө дьбежи т'эш-
бөре* қачаханьн. Гöнди т'оп бун дэстхвэда шевра хвэ кърн:
қэравьле пез у дөвер зедэ кърн. чэнд мэринэ эгына бь сильһ'ө
шанднэ щэм кэре пез, т'эми данэ ван, вэки эв öса тэлэтэл у

* Т'эшбөр — эв мэринэ, е кö пешийа эскэр дьчън, вэки бьвиньн, р'а-
ч'э'вкьн чь һэйэ. Урьси жер'а дьбен: „р'азведжа“.

фәсал һәр'ын, кәсәк ван нәһ'әсә, жь we шунда, һун гәрәке дури пез қәлача быгр'ын у бысәкьнын, һәрке қәш'ьми қачах һат'ын, шьнйазе хвә дайнынә ә'рде ле пәзе хвә нәднә дьжмьна. Чәнд мәрие бь силь'һ'ә шанднә алие нах'ьра дөшер, т'әмие өса жи ль ван кьр'ын, чәнд зьламнә эг'ын шандьнә феза гөнд қәлача быгр'ын, һәрче майин жи гөндда к'әре хвә кьр'ьбун к'әт'ьбунә аг'ьла, к'әләфа, һазьр сәкьнибун. Т'әми дабунә к'өлфәт. вәки хен жь кание ида щикида нәч'ын. Ч'ук у мәзын бь қьрара шөвра гөндийа т'өндьр'ьст һазьр бун, вәки сәре хвә бьд'ын, ле ә'рз һ'әйале хвә у мале хвә нәднә т'аланчийа у қачаха. Һ'әта бәрәваре өса һазьр һәркәс щие хвәда сәкьнин. Бәрәваре гөжме пеш малава сәре дө мәрийа хване кьр. Гьшка т'өвьнге хвә һазьр кьр'ын у ч'ә'ве хвә жь ван мәрийа нәд'ьқәтандьн, ван дьн'һер'ин, т'әми данә к'өлфәт жь мала дәрнәк'әв'ын, зар' р'адькьр'нә сәр ханийа, вәки чарьнқал бьн'һер'ын, чька кәсәк дора гөнд нагрә...

Әв һәрдө мәри дуз һатнә гөнд, бәр дәрә мала жь гөндә т'әк, р'уньштын. Мәрие жь ван мале т'әк, жь аг'ьла у к'әләфа дәрк'әтын, һат'ын дора ван т'ьжи бун. Дөнг бәла бу, вәки йәк һ'әмзәйә, е дьн жи Бәд'ьрә һәрдө жи щинаре ваньн. Әвана жи чубунә оламе һе щара ә'вльн, ле әв чәнд сал бун өнда бубун, қә шаб жь ван нәд'ьһат. Де у баве ван. пьзмам у лезьме ван һ'әсаб дькьр'ын, вәки әв мьр'нә, жьн у зар'е ван зуда щина ван кьр'ьбун, хера ван дабун. Гөнди пе һ'әсийан, ч'ук у мәзын һатнә щәм ван, вана гьли кьр:

— Әм чава кә чун ида әм бәрнәдан. Әм бәрә-бәрә бьрнә һ'әта Мәмәхатунә. Ль ведәре мә дө сала бь баре га зәг'ирә у щәбьрханә дьбьрә Шәкьр-даг'е, бона әскәр. Әва дө мәһьн изн данә мә р'е тен.— Вана сәрда зедәкьр, гот'ын,— әскәре дашнака жь Әзөрме у Дәвә-бойине р'әвин, һатнә Саридамише, қә шәр' ван хьмбапета у камавора нәбу, нькарьбун р'өмер'а шәр' кьр'на.

Әве шабе қьдуме щьмаә'те шкенанд, хәлқ тьрсийа, вәки Р'ома зөлөмк'ар we бе, диса мәрийа қьр'кә, бьвә дил, к'өлфәте р'ьнд бьбьжерә хвәр'а бьвә...

Һат'ьна ван мәрие өндабуийи ль гөнда бәла бу, хәлқ дьһат'ын пьрса мәрие хвә дькьр'ын. Әв жьнка бәдәш диса һәрдө зар'а п'еша we гьрт'ьбун, һат пьрса мере хвә бькә. Һ'әмзә у

* Мәмәхатун — наве нәһ'икә ль вәлате Р'өме.

Бэдыр шаба we дан, wэки вана Э'зизе Суто qэ нэдитьнэ, эwe бэлэнгазе диса несър барандьн у дэрк'эт чу.

САЛА 1918-а

Р'ожед мэна нисане э'wльн бэрф бари, эw чэнд р'ож бун бэрфе qэ нэбър'и, тэ дьгот зьвьстанэ, кóлиед бэрфе öса гър бун кэсэки бэрфа öса нэдитьбу. багэрэкэ öса, wэки щинар нь карьбу бьчуйа мала щинер. Кале сэд сали дьготьн „Те бира мэ шарэке бэрфа wa ль wэлате Э'нт'абе к'эт“. Ёнэка жи дьгот: Эва ида р'ожа „ахьрэманийэ“, чьмкó qэт'ла исал чу гь-ништэ э'змана, лэма жи хwэде ль инсен hatийэ хэзэбе“. Бэрфе дани, бу сайи, ле эw чэнд р'ож бу, бу h'ышкикэ öса бэрк', эw бэрф минани бузе р'у э'рде qар'ьми. Мэри сэр к'өршер'а дьчун. дьхатьн. Тэ дьгот ида эв бэрф наh'элэ. Дэнг бэла дьбу, wэки к'очэка готийэ: „Аг'рийа исанэт hatийэ, we к'ока мэрийа бе, пэй ван мэрийар'а we р'абьн „h'ашуцмашуц“, эwана мэринэ hурьн, ле wэки дэстбь qóрбана бькьн шэржекьн, хер херата бьднэ к'эсиба у к'очэка бэлакьн, хwэде we ль wэ бе р'э'h'ме“...

Ёнэка жи дьгот: „К'эшишэки занэ ль энцила И'са ньбер'ийэ, wэки хэзэба мэрийа we бь дэсте Сóлт'ане Р'оме бэ, лэзьмэ мэхлуqэт бьвэ йэк, Р'омер'а текнэ шэр“.

Мэллэ h'усейне жь гóнде Базарщóг'е мэри дьшандэ гóнде к'орда, хwэхwа жи дьчу, дэнг бэла дькър: „We ван р'ожа дэрк'эwэ сьнщаци шэриф“, эм гэрэке к'ока хачп'ареза биньн, чьмкó эw к'афьр дьхwэзын к'ока исламе биньн“.

Ль гóнде Базар'щóг'еда һэбу мала кóр'ед Э'рэб. Эwана пенщ бьрабун, we олк'еда дэwлэтиe минани ван т'онэбун. Мьлк'е ван т'ера мэхлуqэте дó-се гóнда дькър, кэред пэзе ванэ кó пайизе дьфротьн, бьк'ърчи жь бажар'ед дур дьхатьн: Харкове, Р'остове у Бэк'уе. Дьк'анэкэ ванэ öса мэзын ль гóнда һэбу, wэки дьк'ана öса ль бажар'е Qарсе кем һэбун. Хэбатчие ван бе h'эсаб бун. Мала кóр'е Э'рэбда р'уньшьтбун мэринэ дэрэкэ, кэс ньзанбу эwана к'инэ, жь к'идэренэ? Эwана т'эшкил дькър сэр гóндада дьгъртьн: жьн, зар' у кал qър'дькърьн, һэбуна ван т'алан дькърьн, сэре р'йа жи дьгъртьн мэри дьшеландьн, паше дькóштьн. Ахьрие э'йан бу, wэки эw мэри шэ'сусе Р'оме бун, эван мьлэти у дин дьжмьни дькърнэ нава мэхлуqэте к'орд у эрмэни...

Уе баһара кӧ бәрф к'эт, гава мари сәр к'ӧршер'а дьчу гӧнда, сәр р'яа щина бәрфе хунета сор дькыр, шӧндӧке мари кӧшти вандара к'этыбун, ч'э'ве ван кӧштиа вӧкыри бун. Мари аһыл дьготын: „Лӧма ч'э'ве ванӧ вӧкыринӧ, чьмкӧ эв сефилӧ ам у т'амьн, вӧхте кӧштыне дьбен: „Һун чьма мӧ дькӧжьн. Нӧ мӧ т'ӧ хьраби кӧсӧкир'а нӧкьрийӧ? Чьма һун зар'е мӧ эт'им дькьн?“...

Мӧһа нисане (апреле) ида хьлас дьбу, р'о дьреж бубун, т'э'ве дьрѣжьланд, э'рд гӧрм дькыр, бәрфа к'эти дьһ'элийа. Эв бәрф чава ньшкева к'эт, ӧса жи зу һ'элийа, қә мӧһӧк жи нӧк'ьшанд. Ле лейикӧ ӧса р'абу, гӧлӧ гӧндада хани хьрав кьрын. Қалч'ич'ӧк һьла дӧрнӧк'этыбун, тӧйрту жи һе жь щие гӧрм, бӧр'ие, нӧһатыбун, мӧрвь т'ьре эв һ'эйван заньбу, вӧки бәрф к'этийӧ, лӧма хвӧ эглӧ дькьн, бона кӧ бәрф бьһ'ӧлӧ, э'рд р'эш-бӧ, паше бен....

Бьһар кӧ һат, гӧндие лӧбатчи нькарьбун р'ьһ'эт бехӧбат бьсӧкьнийана, һәр кӧси дьгот: „Бьһар кӧ те, жийин жи пер'ате“, чава эм бехӧбат бьминьн? К'аре хвӧ дькьрын, вӧки нан бьчиньн, гӧрӧке уе бьһаре гӧлӧк бьчандана, чьмкӧ пайизе қә нӧчандьн, э к'е дьвербу уе пайизе га бьвӧ холе, уе эв бькӧштана, га жи бьбрана. лӧма уе бьһаре гьшка дьл у шӧд. к'аре хвӧ нӧдькьрын, ле алики жи кӧсӧки тӧрӧш нӧдькыр дӧве ч'ӧле нен вӧкьн, чьмкӧ хенжь кӧштына холе, гӧндада дьз дӧрк'этыбун, мале һӧвдӧ дьдзьин, ч'ӧле нен дӧрӧвӧдькьрын. Сӧртиб һатӧ щӧм Э'мӧрике шевр бькӧ, чька эк'ьн бькьн, йан на.

Вӧхте Сӧртиб һатӧ мала Э'мӧрике ида р'о жь нивро дӧгӧр'ийа бу. Э'мӧрике готӧ Сӧртиб:— тӧ сӧр ч'ӧ'ва һати, нӧ шькыр херӧ.

— Эре, шькыр херӧ.— Сӧртиб гот,— эз һатьмӧ щӧм тӧмьслӧте бькьм, тӧ чь дьбежи, эм эк'ьн бькьн, йан на?

Э'мӧрике готӧ Сӧртиб:

— Бьра, вӧлӧ эз жи т'ӧ р'е набиньм дӧрһӧқа эк'ьнда, ньзам чь бькьм? Уе чӧдӧчӧдӧ к'е карӧ дӧрк'ӧвӧ холе, га жи, нан жи, қачахе уе же бьстиньн, ви жи уе бькӧжьн, чьма тӧ навини, чава мӧсӧлӧ дьбежӧ: „Сӧре мӧрики у сӧре пивазӧке буйӧйӧк“. Э'мӧрик һ'ӧвӧки дӧшӧрмиш бу, паше гот,— Сӧртиб, р'асти тӧр'а бьжьм, эз қә ньзам тӧ чьма ӧса лӧз к'эти. Тӧ дьбежи нан чандьна тӧ минани нанчандьна Э'вдья бӧгейӧ, йан

нан чандьна мала кӧр'ед Ә'рәбьн, тӧ дьтърси вәхтеда гьшки нәчини әрде тәйе вала бьминә, т'охьме ч'ә'леда we бьр'ьзә, малавао, мәрие минани мьн у тә гәрәке қә тыштәки нәтърсьн, йа мә буйә қәсәта т'әрзи. тә бьхистийә, вәхте шабе дьдьянә ви. „Т'әрзи, мала баркьр, тӧ пашда май, ләзкә“, т'әрзи шаба ван да: „Әзи һәрғав һазьрьм, дәрзийа мьн бәр к'ӧме мьр'анә“... Ньһа чи мьн у чи тә гьран һәйә, вәки әм бьтърсьн“.

— Әв мәсәла тә р'астә,— Сәртиб гот,— нә мәсәләкә мө дьн жи те готьне: „Һ'әта мьр'не ч'ә'ви ль кьр'не“,— һәрдӧ һәвр'а к'әнйан. Сәртиб готә Ә'мәрикә:

— Чава к'әвшә, мәри жь гӧнде Ә'аләме тен дьчьнә гӧнде Тәйо бәге, дӧһ на пер Щәмила қиза мьн у чәнд қизед щинарава чубунә феза гӧнде мә пәсарийа, тӧ зани дәваре мьн һьндькә, арду т'ера мә накә һ'әта бьһаре, вана дибу, к'ӧмә мәри тәләтәл бәрбь Аләще дьчун, кәч'ька әв дибуң р'әвин һатнә гӧнд шаб данә мә, мә т'вьнг һьлдан чун, ле кәсәк т'ӧнәбу, чубун хьлаз бубун.

Сәртиб изна хвә жь Ә'мәрикә хвәст, вәки һәр'ә мал, ле Ә'мәрикә изна ви нәда, гот:

— Ида бәр эварә тӧйе к'ӧда һәр'и ван р'ожд чәтьн?

Ле Сәртиб нәсәкьни, пәй нанхвәрнер'а чу. Дәсте вида т'вьнгәкә берданк бу. әв кӧ жь гӧнд дәрк'әт, әви т'вьнга хвә дагьрт, чәнд фьшәк жи жь фьшәльхе дәрхьст кьрә п'ашла хвә, вәки тыштәк бьқәвьмә һазьрбә. Сәртиб кӧ жь гӧнд һ'әвәки дурк'әт, р'еда нәчу, һәма к'әсә сәре ч'ийева чу, чьмкӧ сәре р'йа т'ьжи қачах бун. Әрд жи ида р'әш бубу, зьһа бу, һәр нәваллада у бәре зьнара бәрф мабу. Сәртиб кӧ бьнийа әйла Сьншо к'әт, р'о һе эп'ещә бьнд бу. Әв һатә сәре дӧр'йана һьнда Гӧлһ'әйране гӧнде фьр'ьнга, хвари нәвалә бу, дәнгәк һат. Сәртиб кузи әрде бу. гӧһе хвә да сәр, р'ьнгә-р'ьнга льнге һәспа һат. Әви да һ'ьше хвә: „Гәло к'ийә ль вьра. Бе р'е, нәвала ви ч'йае хали? Һәбә т'ӧнәбә мәрие хьрабиенә“...

Сәртиб һьлк'ьшийа қәфа зьнер, хвә да пыш кәвьрикә мәзьн, тәлийа. Чәнд дәқә к'әтә орт'е, әв мәри хване бун. Дӧ сйар бун, к'ьнще әскәре Р'оме ле, хвәр'а к'әт'ьбунә хәбәрдане сәрфьнийаз дьһатьн, тә дьгот вәт'әне ванә, бетьрс тен. Сәртиб дәст хвәда нас кьрьн к'ьнще әскәре р'оме. Әви дьле хвәда го: „Кӧле тӧ мьда бей, вана ль вәлате р'оме к'ӧка кӧрманща ани, ль вандәра жи әвьн т'әшкил дькьн сәр гӧндада дьгрьн,

т'алан дькын, сәре р'яа дьгрн, мәрийа дьшелинн у дькөжн, мьлэта бәри һәв дьдн. Ве эваре ве к'ода һәр'н? Вәләһ эз ван бәрнадьм". Т'вьнг дьреж кър нишана сәре йәки гьрт, агър кър, әв сийар жь һәспе фьр'и к'әт, һәспа ви р'әви, нишана йе дьне жи гьрт, гөллә агър кър, ле әве дьне бь льнге һәспе р'әви хьлаз бу. Сәртиб һатә щәм ви, гөлла берданке мэзын феза шеника ви к'әтьбу, қалп'ахе сәре ви р'акьрбу, мәжөе ви хване дькър. Т'вьнга к'өчкчапа р'оме у ашьрма патронава жь пьшта ви вәкър, ани мал. Сәртиб әв қәвмандьн гөндда гьли кър, һәрке бәре бь т'ьхмин дьготьн, ле ищар лап ә'йан бу, вәки щә'сусе р'ома хайин гәләк ль гөндада һәнә...

Мабу һ'әвтек, вәки тек'әвә мәһа гөлане, гөндие әк'ьнчи т'әмул нәкьрн, дәстпекьрн ахпине бәр мала чандьн у зәвиед незики гөнд. Гәньм нәдчандьн, һәр щәһ дьчандьн, чьмкө гәньм дәрәнг дьгһижә у вәхта ви иди дәрбаз бубу. Мәрвь кө ве чандьне дьнһер'и, һ'әваса мәрвь пер'а дьһат. Чандьна ищарьн нә мина чандьна һәр сал бу, алики гөнди пайизда бәтал мабун, қә әк'ьн нәкьрбун, алие дьн жи гөндие хәбатчи һәма кө пәй дава дйа хвә к'әт, һини ә'рде дьбә, чандьна әк'ьне бьһаре, гиһадьрун, нандьрун у нанк'өтане жер'а дьбьн, чава тыштәки мәрәқлө-һ'ьздькә: жь зар'өтийа хвәда дьбә машоде ве хәбате, ле вәхте мэзын дьбә фьр'әсате ви дьқәдинә лазьматийа ве хәбате, бона жийина ви у к'өлфәте ви, ви чахи сәр ве хәбате дьһа һ'әвас мәшқул дьбә. Әв чандьна ироийинә дәрәнг жи. ләма бәа тыһәрәки дьһа әшқ бу, чьмкө гьшка заньбу: ве чандьнер'а гьредайә жийина ван у жийина зар'е ваң, ләз дькьрн. вәки вәхта чандьна щәһ һе хьлаз нәбуйә, әв чандьна ваң ве бьнг бьдә ә'рде шинбә.

Ве әшқеда вәхте нане шотк'ара нивро дьшандьн, һәр кәс дьхәбьти зә'дәки р'ьнд чекә бьшинә, әве кө зәвийе ван незики һәв бун, гази һәв дькьрн, һөрмәт һәвр'а дькьрн. Ынәк малхве мала эвара кө дьһатнә мал жьне хвәр'а дькьрнә шәр', дьготьн:

— Жьньк, тә чь зә'д иро шанд. Вәхте мьн гази һәвала кър, әз шәрми бум, мьн дьго: „Ә'рдо тө вәқәльши эз тек'әвме“. Чьма зә'дәки р'ьнд ченаки. Дәре к'упе қәлийе вәкә, мәр'а бьрнщәки р'ьнд гоштва чекә, бьшинә навр'ожа мә сьбер'а, то у қатхе пези р'ьнд жи бьшинә.

Ле е кө қәлийа ван т'өнәбу, чедькьрн сирәмаст, һекә-

р'ун, гульк нав р'унда дьқэландьн, хашил, дэвшəшьти у хвар-
нед майин, минани аве р'ун т'жи сэр дькьр'н, дьшандьн шот-
к'аре хвəр'а...

Әве чандьне зəф нək'шанд, чьмкө һэр йəки п'арчə зəви
дора гөнд чандьн, нəшєр бун бьчуна дур, чьмкө əв мəрийе кə
хьрави дькьр'н нə йək бу, нə дөдө бун, бь қəлфа дьгəр'ийан.

Р'ожəке эрмəнийе гөнде Гөлл'эйрəне щаб анин, вəки əв
се р'ожьн сэр бажар'е Саригамише шəр'эки гөмрəһ' дьчə, мəх-
луқəт дьлхори бу, ле р'ожтьра дьне щаб һат, вəки эскəре
дашнака бəри Р'оме даяэ һ'эта Г'эсэн-қəле, Р'ом дьр'əвə, диса
шабун к'этə нəвə кəрманщə...

Тə'в пьш ч'ийава қөльбибу, ле п'энщə we дабуна сəре ч'и-
йае Гридаг'е у Əлэгəзе, бəрфа сəре ван ч'ийа тə дьгот зивə бь
зер' кьлданə, өсə к'ав жь п'энщə тə'вə дьбьр'ьин, хəлқ гьшки
дəрва бу, дəшар у пəз жи һат нав гөнд. Мəхлуқəт т'эми дабуна
шьван у гавана, вəки һе р'онкаийе һ'эйванəте ван биньнə
гөнд, һəргə бəре буйа, пəз у дəшар ван р'ожед р'унда мəһа
бьһаре һ'эта тəри нək'эта э'рде нэдьһатə мал, чьмкө ви вəх-
ти ч'ерə бол бу, һ'эйванəт р'унд к'ок дьбу, пəз дьма гөһер'а.
дəшар дьк'этə аг'ьла, ле ищар хəлқи мəшбур бу зу банийа мал.

ДИСА Р'ƏВ

Вəхте гиһадруне һе зəф бу, ле мəхлуқəт к'аре хвə дькьр,
дьчунə дьк'ана К'эспəр, вəки чь кемасийа ванə бона гиһадь-
руне һэйə, бьк'ьр'ьн, ле дьк'ана К'эспəрда тыштək т'өнəбу.
К'эспəр хвə жи дьк'ане нин бу. Əв чəнд р'ож бун к'ода чубу,
кəси ньзан бу. Эварəке К'эспəр һат, əви щаб ани, вəки бажар-
'е Саригамише Р'оме зəвт кьр, мьһащьре эрмəнийа, ур'ьса у
һөр'өма дьр'əвьн тенə Қəрсе. Дəвлəти бажар'е Қəрсе жи
бэрə-бэрə мал, һəбуна хвə дьр'əвиньн, дьбрнə Алек'сандро-
ле* у Т'ьблисие. Пар'ламентə дашнака изне надə, вəки һэр'ьн,
р'əве ль мəхлуқəт нəхьн, ле дəвлəти п'эре ван зəфьн, р'өшəте
дьдьн, дьк'əвнə вагона дьчьн. Диwana дашнака эскəр т'оп дь-
кə бəрбь Саригамише дьшикə...

Дьле гөндийа сар бу. Мəри шандьнə гөнда, вəки һаж
хвə һəбьн. Сəре ч'ийайед бьнд қəрəшьл данə сəкьнандьне,
бьра жь вєдəре мезəкьн, һəма кə вана дит, вəки эскəре р'оме

* Алек'сандропол — нһа навə ви шəһəри Ленинанə.

те, бѣра нѣварийе ль гѣнда дахън, вѣки жън у зар' бѣк'ѣшѣ, ле мере хвѣй сильн'ѣ нѣзър бѣн. Р'омер'а текнѣ шѣр', н'ѣта мѣхлуфѣт дѣчѣ. Нѣнѣка навмале хвѣ дадгъртън, нѣнѣка жи ѣса хвѣ шаш кърѣбун, фѣ нѣзанбун чѣ бѣкрана. Гѣнди т'ѣп дѣбун бѣр дѣре мала хѣбѣр дѣдан, к'ѣре хвѣ дѣкърѣн, вѣки шѣр'кѣн...

Ѡ'мѣрик нѣтѣ шѣм Сѣртиб чѣка гѣлийе т'ѣзѣ вѣна бѣнѣстиѣѣ. Гѣнди жи дѣра Ѡ'мѣрике т'ѣп бун, же пѣрснин чѣ гѣлийе т'ѣзѣ шѣм вѣна нѣѣѣ? Ѡвн шѣб да, вѣки вѣна жи дѣрнѣфа Сѣрифѣмише бѣнѣстиѣѣ, ле хѣнжѣ ви гѣли, вѣна бѣнѣстиѣѣ, вѣки ѣв бѣгѣд к'ѣрда, кѣ жѣ п'ѣдше Р'ѣме п'ѣрѣ дѣстѣндѣн, ѣшѣре хвѣ т'ѣлан дѣкърѣн у дѣфротнѣ Р'ѣме, нѣна дѣса н'ѣмидийа* т'ѣшкил кърѣнѣ бѣ ѣскѣре Р'ѣмер'а тен. вѣки мѣхлуфѣт т'ѣлан кѣн.

Ѡ'мѣрике нѣ гѣндийѣр'ѣ хѣбѣр дѣда, шѣб нѣт. вѣки сѣр гѣнде К'ѣсѣ-Сѣгутлуѣда гъртънѣ. Ле ѣм чѣнд гѣлийѣ бѣжън дѣрнѣфа ви гѣнди.

К'ѣсѣ-Сѣгутлу гѣндѣки кѣрманшѣйи нѣ ѣвфѣс мѣзън бу, нѣзики си-чъл мали бу. Ѡра ви гѣнди ѣран бу, зѣвѣстана ви гѣнди фѣ т'ѣнѣбу, нѣр шарна бѣрф дѣк'ѣт, ѣв жи зу дѣн'ѣлийѣ. Ѡнѣлие ви гѣнди гѣшк р'ѣѣ'ѣт бу, фѣ дѣрнѣк'ѣтнѣ зѣзѣна, ль ви гѣнди дѣчѣндѣн шѣн у гѣнѣм. Гѣнѣме ви гѣнди к'ѣр'ѣк бу у р'ѣнд жи дѣнѣт. К'ѣсѣ-Сѣгутлу нѣтѣбу ѣвакърѣне бѣр зѣнарѣки мѣзънда, ѣв зѣнар нѣзики сѣ-чѣр бѣжна бѣнд бу, дѣрежайѣ ви дѣк'ѣшѣѣд дѣ мѣйдѣне нѣспа. Зѣнар тѣ дѣгот фѣстана бѣр'ѣнѣ, вѣкѣ нѣв кърѣнѣ. Фѣза гѣнд, ль бѣн ви зѣнари кѣник нѣбу, идѣра ви гѣнди сѣр ѣва ѣе кѣнийе бу, ль ѣедѣре шин бѣбу дѣрѣкѣ мѣзън. Вѣхте бѣнар дѣнѣт ѣв дѣр бѣлгада дѣхѣмѣли. шин дѣкър. Нѣзики вѣндѣра фѣ мешѣ т'ѣнѣбу, кѣси нѣзанбу чѣ тѣнѣри т'ѣбийѣте ѣв дѣр ль ѣедѣре хѣльфѣндѣбу.

Мѣхлуфѣт ѣе дѣрѣр'ѣ дѣготън „Дѣра мѣраза“. Гѣли дѣкърѣн, вѣки к'ѣ фѣрбѣне бинѣ бѣр ѣе дѣре шѣржекѣ, чѣ бѣхвѣзѣ, мѣразе вѣн ѣе бѣфѣдѣ. Ѡв дѣра жѣ сѣри н'ѣта бѣни шѣр'ѣ-шѣр'ѣ к'ѣншѣкѣда хѣмѣли бу. Нѣбун п'ѣне сор, сѣпи, фѣч'ѣк, к'ѣск у р'ѣнгѣд мѣйин. Мѣриѣ жѣ гѣндед дѣр бѣнара у нѣвина дѣнѣтѣнѣ бѣр дѣре, ле р'ѣкѣ мѣна гѣланѣ нѣбу, вѣки ѣе р'ѣже жѣ н'ѣму гѣнда дѣнѣтѣн бѣр ѣе дѣре, фѣрбан шѣрже дѣкърѣн у мѣразе хвѣ же дѣхвѣстѣн.

* Н'ѣмиди — ѣскѣре сийѣрийѣ, п'ѣдше Р'ѣме Сѣлт'ѣн н'ѣмид т'ѣшкил кър жѣ кѣрманшѣ у нѣве ви сѣр ма.

Р'ожакэ иние бу, мэхлуқәте гэлэ гонда һатъбу бэр we даре: мер, қиз у зар'. We р'оже гэлэк кавър', бәрх, гисък, кар у мьришк һатъбун шәржекьрьне. Һәр кәси анәгори һәбуна хwә қөрбан дани. Бънийа т'әвада р'уньштыбу каләки сәд сали у жьнәкэ пир, вана қөрбана хwә дикәк шәржекьрьбун, һәрдө-йа п'ине жь к'ынше хwә жекьрьбун, к'ар дькьрын һәр'ын дарева гьредьн, wәки мьразе хwә бьхwэзын. П'инә дәсте пирькеда бу, гәрәке әw бьчуйа гьреда. Калә т'әми дьда жьна хwә, дьгот:

— Нәби тә п'ине мә бльнд ч'ьқле дарева гьреди, һ'әта тә те тә ньмз гьредә, незики к'оке гьредә, чьмкә т'ьльзма дарә жь к'окейә, жь we к'оке жи дар шин дьбә. Кәс ньзанә чәндьк чәнд салә әва дара ль вьрайә, әзи һе зар' бум әва дара диса өсә һәбу. Хwәстына мә жь дара мьраза әwә, wәки ә'мрәки дьреж бьдә мә.

Пире гот: „Чьма әз зар'әкьм? Чьма әз фәм накьм? Һ'әта жь мьн те, әзе жере гьредьм, wәки һ'әта к'ока we даре шин дьбә, әм жи ә'мьр бькьн“.

Пирьк йәкә р'астә дуз бу, минани дарәкә сьпьндаре бу, қә кәсәки нькарьбу бьгота, wәки әwе жьнке сәд сали зедәтър ә'мьр кьрийә. Р'абу бәрбь дарә чу, п'инед хwә ньмз незики к'ока дарә гьреда, бу бьләбьла we, дьгот:

Һа дара мьраза, әз у мере хwәйи кал һатьнә бәр тә, сәре мә қөрбана тәбә, wәки тә ә'мрәки дьреж бьди мә, нә әwләде мә һәйә, нә кәсәки мә һәйә. Әм һәрдө һатьнә бәр тә бь дьләки сах у сьдқәки сафи, мә һиви һәйә, wәки тә ә'бабәтийа мә бирнәки, гөне хwә мә һәрдө аһьла бини. Әм минани һьнәкә нахwазьн дәwләте, нахwазьн мале дьне, чь хwәде дайә мә бәсә, әм р'азинә, әм жь тә ит'маз дькьн бьди мә сьһ'әт-қәwәте у ә'мрәки дьреж...

Пире әв гьлие хwә готьн, чок да ә'рде, к'ока дарә пач' кьр. Һ'әwә хwәлийа бьн к'ока дарә һьлда нав дәстмаләкеда гьреда, кьрә бәр пышта хwә, чава т'ьбәрк, жь бьн дарә р'абу бәрбь мере хwә чу....

Қизе кә һатъбунә бәр дарә шәрм дькьрын, әwана дур сәкьни бун, һивийа чуйина мәзына бун, wәки мәрийе мәзын һәр'ын, паше әw бен мьразе хwә жь дарә бьхwэзын. We р'оже Шәмила қиза Сәртиб жи һатъбу, әw жи нав кәч'када дур сәсьнибу, һивийа чуйина мәзына бу. Чьқас мәри һәбун ль wедәре, гьшка ч'ә'ве хwә жь Шәмиле нәдьбьр'ин у бәдәвийа we

э'щбмайи дьман. Ёнэк қиза дьнч'андэ һэвдө, ль Щэмиле
дьһер'ин, һедика һэвр'а дьготьн:

— Ле-ле, тө ль ве кэч'ёке бьнер'э, бе һыла тө чьма һати
бэр дара мьраза? Жь ши бэхти зедэтыр чь кө хвэде дайэ тэ,
тыштэк тэр'а нэлазьмэ, ла хвэли сэре тэ кьре. бе чи тэ кемэ?

Мэриед мэзын р'абун чун, ман қиз т'эне, эв жи дора даре
т'ьжи бун, һэр йэк жь шан п'инэк жь к'ынше хвэ қэтандьн,
дарева гьредьдан у п'ьстэ-п'ьста шан бун, мьразе хвэ жь даре
дыхвэстын...

Гэрэке эм бежын жь шан мере кө һатыбунэ бэр дара мьра-
за, йэк һэбу наве ши Сальһ' бэг бу, эви гэлэ зöлм, шэр' у шьлт-
т'ақ хэлқер'а кьрьбу, көр'эки ши һэбу, эв көр' жи дө сала сэр
һэв нэхвэш бу, нава щийада бу, щинара дьгот, вэки эв нэ-
хвэшийа көр'е ши жь ве йөкейэ, чьмкө Сальһ' бэге гэлэ хь-
рави хэлқер'а кьрьбу. Сальһ' бэг гэлэ һ'эким анибу сэр көр'е
хвэ. ле көр' сыламэт нэдьбу. Сальһ' бэг чубу сэр к'очэка, ва-
на жер'а готьбу, вэки эв мөһа гөлане, р'ожа дара мьраза һэ-
р'э ведэре, қөрбане шэржекэ, көр'е ши ве сыламэтбэ. Салһ'
бэг қөрбана хвэ шэрже кьрьбу, ль ведэре ль к'эсиба бэла кь-
рьбу у бь гөманэкэ эшқ бэрбь мал дьһат. Эв кө һатэ мал, ве
эваре көр'е ши мьр. Ле эв щинаре кө жь бебэхтийа Сальһ'
бэге зьрар дитьбун, дьготьн:

— Мьстэһақ, вир'а өса лазьмэ, мә гэлэка һесьр барандь-
нэ жь шэр' у шьлт'ақе ши, бьра эв жи һесьра бьбаринэ.—
Ёнэка жи дьгот,— „нэкэ сэре кэсе кэса, бьра нэие сэре пьсе
пьса“....

Р'ожэкэ жь шан р'ожед мөһа гөлане, вэхте шинайи гөр'
бубу, һэва ида хвэш бубу, бэре зьнара, мерг у чимана көлил-
ке р'энг-р'энг вэбубун, гөндие р'э'ат малада бун, т'ө тыштэки
хьрав фькра ванда т'өнэбу, хэлқ һе р'азайи бу. Тэйо бэге
көр'е Бостан бэге жь гөнде Алэще, бэре щэ'сусе п'адше Ника-
лэ бу нав көрманщада, ле Никалэ ида сэр т'эхт к'этыбу, эви
шан р'ожед чэтын минани тэ'жийе неч'ире бин һылда, вэки жь
п'адше Р'оме жи карэ к'аре бьвинэ, һэрке диса дэстбь шэ'-
сусие бькэ, бь шэр' у шьлт'ақа көрманща бьфрошэ. Кэсаки
һьзан бу, вэки Тэйо бэге гөндийе хвэ у гөндийе Терхане т'эш-
килкэ незики пенсьд мери бь һ'өкөме щэ'сусед. Р'оме бе сэр
К'осэ-Согутлийеда бьгрэ. Бьнэлийе К'осэ-Согутлие қэ бавэр
нэдькьрын. вэки Тэйо бэге, һэрт'о нанхөре шан, ве бебэхти у
хайинтийа өса шанр'а бькэ, сэр ванда бьгрэ....

Эское гонди К'осэ-Согутлие събе зу р'абу, дэрк'этэ дэр-
ва, эви дит, wэки феза зьнаре дара мьраза мэри хwane дь-
кьн, ле эw мэри хwэ wэдьшерьн пыш зьнарава, Эско дэстхwэ-
да те дэрхьст, wэки эw нэ мэрие херенэ, зу шаб да гондийа
силь'а һылдын, ле ѓса фэсал бькьн, wэки эwana пе нэп'эсьн.
Гонди минани мозе һынгьв ль п'етэкада сэр һэвр'а чун-һатын,
гьшк һазьр бун. Иди тэ'ве да. Тэйо бэг незики пенщсьд мэрива
һ'ышуми сэр гонд кьр. К'осэ-Согутлийеда аншах пенщи мер бь
т'вьынг һэбу, ле эw пенщи мэри һ'ышума wan қачаха сэр хwэ
дьданэ р'эве. Се р'ожа у се шэва сэр К'осэ-Согутлие хьрминп-
йа гөлла бу. Кэсэк нькарьбу бьчуна фьр'э ав жь кание банийа,
жь т'ибуне заре гьшка мьч'ьрибу, лубэ-луб к'этьбу жьн-зар'а,
һьнэ жьна һ'элан дьданэ мера шэр'кьн. Ибое Эмо кьрэ газн,
гот:

— Тэйо бэг, нэ тө жи э'шири, эм жи э'ширьн, көрманщьн,
тө һэр р'о нанхөре мэ буйи, чьма ве йэке дьки?

Тэйо бэг шаб нэда һ'өшум дькьр. К'осэ-Согутли к'этэ һ'э-
саре, һэр чар алийе гонд қачахе wi дора гонд гьртьбун; һьнэк
жьн шэве т'вьынг һылдыдан дьчунэ канийе ав данин бона нан
пэ'тьне. Мерэк жь we һ'эсара К'осэ -Согутлие шэв дэрк'эт чу,
һэwари бьрэ эле. Р'ожа чара қэwата К'осэ-Согутлийа шкэст,
қачахе Тэйо бэге к'этно нав гонд. чьмкө эw гонде бьч'укда эw
чэнд р'ож бун гэлэк мер һатыбуна көшт'ьне, ле мере Тэйо бэге
бе һ'эсаб һатнэ көшт'ьне, һ'эта һэwари һат. Тэйо бэг гонд т'а-
ланкьр: пэз, дэwар у навмал қачаха р'эwанд. һэwари пэй wi
к'эт, ле Тэйо бэг қачахе хwэва чун хьлаз бун. Тэйо бэге қизэ-
кэ ч'укэ бэдэw бь дэсте зоре хwэр'а бьр....

А бь ви тьһэри п'адше Р'оме бь дэсте щэ'сусе хwэ, бь дэс-
те бевэхт у хайине минани Тэйо бэге. э'шир у эла көрманща
бэри һэв дьдан. Бьра бьре хwэ дькөшт, т'алан дькьр. Ле зэ'ф
нэк'ьшанд, дэһ сал шунда Р'оме тоқа хэзэбе авитэ стөе Тэйо
бэге, эw хэньқанд, чава бэгед көрманщайэ майин, чьмкө Р'ом
хэниме мьлэте көрманщанэ. Wэхте п'адше Р'оме бь дэсте бэ-
гед к'өрда мьхэнэт, э'ширед к'өрда у эрмэни бэри һэв дьдан,
wэки эwana һэвр'а текнэ шэр', wэки эw һэв нэгрьн, р'омер'а
нэкнэ шэр', wan р'ожа диwana дашнака жи ль қэза Алек'сан-
дрополе бь дэсте бэгед к'өрда, йе кө пар'ламента wанда р'у-
ньшт'ьбу, камавор т'оп дькьр. Р'астэ, наве wan данибун ка-
мавор, йане бь р'азльхийа дьле хwэ дьчьнэ шер'. ле эw к'өрд

гышк бь зора қамчийе бәгед хайин дәрдьхьстьн. Қомандаре ван һатьбу к'ввшкьрьне дашнакәки ә'ян, наве ви Ньждеһ бу. К'ома Ньждеһ бь шәбьрханева жь Алек'сандрополе к'әсә ч'әме Арп'ачаер'а дәрбаз бу, чу вәлате Қәрсе, сәр гондада дьгьрт, т'алан дькьр....

Әм дьвиньн, вәки п'адше Р'оме у дашнака гьлие дини у мьләти дькьрьнә орт'а мәхлуқәта, вана һәв қыр' дькьр.

Ви вәхти т'әшкиләта болшевика дьзикава ль Алек'сандрополе дьхәбьти, гьлие Ленин — партия болшевика дьготә мәхлуқәт:

— Гөһ нәднә вана, һун гөр'а ван нәкьн, әвана қәстана к'орда у әрмәнийа бәри һәв дьдьн, вәки мәрие хәбатчи һәвдө нәгьрн, вәки әвана бькарьбьн вә эк'сплуатасиа бькьн, вәки һун нькарьбьн һәвдө бьгьрн у шәр'кьн бона азабан хвә. Лазьмә һун хәбатк'ар дәст бьднә һәв, шәр'кьн мьқабьли п'адша буржуазие, бәга у дашнака, бьхәбьтьн т'әшкилкьн диwana п'ала у гондийа, һәр диwana п'ала у гондийа вә азайе бьдә вә, фабрик у завод п'алар'а, әрд гондийар'а...

Ван р'ожа һәр гав, һәр сьһ'әт шур'ә-шур'ә шаб дьһат: һьнәка дьгот, вәки әскәре Р'оме незики кәла Қәрсе буйә, һьнәка дьгот әскәре дашнака бәри Р'оме дайә, һьнәка жи дьгот Р'ом ида бажаре Қәрсе зәвт кьрийә...

Сьбәке тә'ве дабу сәре ч'ийәе бьлд, ле щие р'аст һьла сийа сьбе һенькә сар бу, гондийа пәз у дәвар һе бәрнәда бу. Вә шәве мер қә р'анәза бун, тә дьгот дьле ван ә'шарәти ван дькә: „р'анәзен, тыштәки чәтьн вә бьқәвьмә“. Кәваниед мала ида р'абубун, пәз у ч'еләке хвә дьдотьн, нав малед хвә пақьшдькьрьн, к'әре хәбата вә р'оже дькьрьн. һьнә қиз у бук қәйт'әрә сәр мьла бун, һьнәка жи щер' дабунә сәр мьле хвә, бәрбь кание дьмәшьян, вәки ава т'әзә сар биньнә мал. Бьнийа гондда мәрик хванекьр, ле әв мәри дьбәзийа, пыш хвәва дьньһер'и. Т'вьнгчи һазьр сәкьни бун, гава кә һатә нав гонд, ле ньһер'и әва Ә'дое щинаре ванә, һ'ьлкә-һ'ьлк пе к'әтьбу, же пьрси: Ә'до чийә. Чь ль тә қәвьмийә. Чьма өса дьбәзи у пыш хвәва дьһер'и.

Ә'до гот: — әз жь гонде Әмәнчайире тем, қәрәвьле ви гонди шаб дан, вәки гонде Т'ьркмашенәда т'ьжи әскәре Р'оме буйә. Гондәд Әмәнчайире, Ширинк'е у Шатьрог'лие бар кьрьн. һ'уте Р'әшит готә мьн, вәки әз шабе бьдмә Ә'йле Сьншо

у гонде ма, зу бар кын. Э'до һ'эвәки бина хвә һьлда, го — „Дьбен әскәрәки өса бей'әсабә, әв бәст, ч'ийа у бани т'ьжч әскәрә“....

Эва шаба нә хер минани бобәлиске ль гонда бәла бу, эл жь ши ләқийа. Бира гәләка һе нәчубу әв зөлма п'адше Р'оме, әв к'отан, әв зерандьн у т'аланкьрын. Ләма жи гьцка ләз кьрын. Э'рәбә, к'оч, дәвар, пәз, к'өлфәт у зар' бәрбь Алек'сандрополе р'эвин: һьнәкә бәләнгаз нә ә'рәбе ван һәбун, нә жи барбьре ван һәбун, чь бәр дәсте ван к'әт, бь пьшта һьлдан р'эвин. Сава қануна п'адше Р'оме у зөлма ван гәләк бу. Ч'ук у мәзын заньбу шице қануна п'адше Р'оме — ль ведәре бона жи йина к'өрда қәт'лә....

Э'мәрике жи жьн у зар'е хвә һьлдан элер'а р'эви. Сәп'иде көр'е ви иди эп'ещә мәзын бу, әви дьготә бәве хвә:

— Баво, вәхте һун жь вәлате Э'нт'абә р'эвин, тә мәр'а гьли дькьр, вә р'омер'а шәр' дькьр у зор да вана, ле һун чьма ньһа жи шәр' накьн.

Э'мәрике готә көр':

— Лао, вәхте әм р'эвин, ви чахи һәр т'ахбурәкә әскәрә р'оме пәй ма к'әт, т'ахбурәкер'а шәр' һеса бу, ле ньһа әскәрә ви гьран те, кәс ньзанә чәндсәд һ'эзар мерә. Әскәрә дашнака бь т'оп, пулемйота у т'ьвьнга пе нькарә, әм чь карьн бәр тә йахкьн?...

Р'эва ишар нә минани р'эва жь вәлате Э'нт'абә бу: бь қәй-дә, тәндьрст бу, вәки хвәй сильһ'ә мьқати мала дьбун, р'эва ишарьнда һәр кәси мала хвә дьр'эванд, һәр кәси дьгот әз хьлазбьм, гор' бәве щинер, чава мәсәлә дьбежә: „Хәло хьлаз“.

Мәрвь кө жь дурва ле дьнһер'и: пәз, дәвар, зар', к'өлфәт т'әвһәв бубу. Тә дьгот дәвар жи ә'бснә хвәде ф'әм дькьр, вәки әскәрә п'адше Р'оме те у зөлме хвәр'а тинә, әви һ'әйванәти дькьрә бор'әбор', дьр'эвийа...

Р'йа Ч'алайе өса т'ьжи бубу, ши т'өнәбу, вәки тә дәрзи бавитайе, ләз дькьрын пешийа һәвдө к'эвьн, сөр'ни у т'әкәрәке ә'рәба ль һәвдө дьалийан, ә'рәбә дьсәкьнин, һьнәка ч'ер', ә'ти дькьрын, ле вәхте кө ә'рәбә жь һәв дькьрын, р'аст дькьрын, дьса дьләзандьн, вәки пешийа һәвдө к'эвьн. Ве ләзеда, ве чуйинәда, бәр эваре хвә гиһанднә ч'әме Арп'ачайе, гьшк ә'шебмайи ман, чава зу һатьн, т'әв ль ведәре һешьрин... Чава ә'йанә сьбе шәбәқеда һ'әта эваре кәсәки пари нан нәкьрьбу дә-

ве хвэ, зар' жь бърчина дьгрийан. һнэка агър данин, нане селе дьпэ'тын, һнэка жи һэма жь аре геньм хашил у дэвшэ-вьток чедькьрын...

Вэхте һ'эвки сак'ын бун, зар' сәқър'ин, меред мәзын чунэ бәр ч'ем, вәки бөһөр бьбшын, йан щики тэньк бьбиньн, бона мал дәрбаз кьн, ле һла жь сәре ч'ийайе бльнд бәрф т'эзэ дьһ'элийа, ава бәләкийа дьһат, гөр'э гөр'а ч'эме Арп'ае бу, ав өса т'ьжи бубу, вәки дәрк'этыбу сәр кандале ч'ем у әв мергчиман т'ьжи ав бубу. Мәрвв жь we гөр'эгөр'е, жь ван п'елед вейә мәзын нькарьбу незикки ч'ем бьбуя. Чәнд хорта хвэ п'ехас кьрын, вәки һәр'ын бьвиньн к'идәре бөһөрә, йане к'идәре ав тэнькә, вәки дәрбазбьн. Йәки жь ван лынге хвэ авит, дө гава һе нәчубу, ньшкева һөқи аве бу, бәр ч'э'ве т'эва батмиш бу, паше диса жь бьн аве дәрк'эт, шаһьл зузука пешда чун, шьвдар дьреж кьрыне, әви дәст авитә шьвдаре, анцах дәрк'эт, йе дьне кө ишар чу, пе шьвдаре хвэ әрде дьгьрт дьчу, әв ч'емда чу дәһ гава зедәтыр, ле пелед аве, кө дьһатын, һьндьк мабу әв р'ап'еч'кьра нав хвэ у бьбра, хорт дө-се щара ләрзи, һ'эжийа, ле синге хвэ да п'елед аве, хвэ гьрт, нәк'эт, вәгәр'ийа жь аве дәрк'эт. Мәрийе калә ш'әрәза у аһьл т'оп бун, шевр кьрын: чава бькьн, вәки дәрбаз бьн. Ок'ьзе Мамо гот:

— Һ'әйран, сьбеда һ'әта ньһа әв тә'ва гәрм дайә бәрфа сәре ч'ийа һ'әландийә, кьрийә ав. әм ишәв вьра бьсәкьнын, шәве әрд сар дьбә, тә'в жи т'өнә, сьбе аве кем бә, әме ви чахи дәрбазбьн.

Гьшка әв шевра Ок'ьзе Мамо қәбул кьр у жь һәв бәла бун. Ширьне Қөршут жь Хальте Нәбо пьрси:

— Апо, чьма наве ви данинә Ок'ьз. Нә бь змане т'ьрка ок'ьз гайә. Әв мере мадул шәрмә бь ви нави.

Хальте Нәбо сәкьни, вәки щьмаә'т же дурк'эвә, шаһьл доре т'оп бун, әви шьроқыр:

— Ль вәлате Әнт'абе п'әләванәк дәрк'эт, гөлашгьре минани ви п'әләвани т'өнәбун. кәсәк бәр ви тәйамиш нәдыбу: нә әрмәни, нә т'ьрк, нә жи әширед к'өрда. Әв п'әләван кө дьһатә гөнда, мәйдан дьхвәст, дьгот: „йан дәрк'эвнә мәйдане гөлаш бьгьрын, йан баша* мьн бьдьн, әз жь гөнде вә дәрк'эвьм, һәр'ьм. Ә... к'е карбу бәр ви п'әләвани тәйах бьда. Гьшк же дьтырсян, чьмкө әви гәлә мәри сәқәт кьрьбун, йе лынге ван

* Баш — минани хәршәкийә, гәрәке ә'сә бьдьн.

жь ши дәрхьстьбу, һнәк жи қарчыки кьрьбун. Хәлқи мәщбур бу баша ви бдане, бәлки п'есири хвә же хьлазкьрьна. Баша ви нә һндьк бу — йан шанәгәки р'ьнд, йане жи бәранәки нишан бу. Р'ожәке әв п'әләван һатә гөндә мә, чава дьбен: „көла қәдира“ Сьлеман бәг у қәймәқайм we р'ожә гөндда бун, әви кө бһист, wәки п'әләван гөндданә, гази п'әләван у шаһьла гьшка кьр. Шаһьл данә сәкьнандьне, гот:

— К'и жь wә карә ви п'әләвани әрдехә. Әви ида һ'әдка гөндийа бьрийә. Кәсәки дәнге хвә нәкьр. Сьлеман бәг сәкьни бу, һивийа шаба пьрса хвә бу. Жь нав гьшка хортәки қәпизәп дәрк'әт, гот:

— Һәрке изне бьдн, әзе ви әрдехьм, Сьлеман бәг у қәймәқайм ле ньһер'ин, wәки хорти әwқас нә бьльндә, ле дәст у п'е ви қальнн, пышта ви, орт'а һәрдө пила бьһьстәке зедәтьр фьрәйә, һьла жь пышта гөлашгир фьрәтьрә. Готне, к'әрәмкә. Навә гөлашгир Израил бу, ле әви навә хвә кьрьбу Әзраһил, йане мьльак'әте р'өһ'ьстине мәрийа. Wәхте Әзраһил незьки һнк'уфе хвә бу, тә дьбежи Әзраһил тьрсийа, ле wәки шымаә'та т'оп буйи we йәке т'әхмин нәкә, әви қәстана дәст бь лә'бәкийе, тьрсе кьр, гот:

— Әз дьнер'ьм тә хортәки п'аки, ле хьшими, һәрке гөпә тә шаһьлтийа тә найе, к'әрәмкә!

Озман дәнге хвә нәкьр, һәр гот:

— Қөрба, тә к'әрәмкә, чька дийа к'ижани жь мә дьбе: „Лао, шире мьн тә һ'әлалбә“.

Сьлеман бәге һ'өкөм кьр, шымаә'т вәқәльшин, мәйдан вала кьрьн: һәрдө гһиштнә һәвдө. Жь гөнд кәс нәма, гьшк һатнә т'әмаше, һ'әта жьн жи дәрк'әтьбунә сәр ханийа, һәрдөйя һәв бьр ани. Озман, минани һ'ьрч'әки, Әзраһил һ'әмез кьр, дани әрде. Әзраһил қәбул нәкьр, шарәкә дьн мәйдан хвәст. Озман се щара Әзраһил дани әрде. Қәймәқайм дьгот:— һ'әйран қәwәта ви нә қәwәта мәрийанә, қәwата гаки зедәтьр. А, we р'ожә қәймәқайм навә Озман дани Ок'ьз, йане га. Иди коч'анә* баве вида бь зьмане р'оме нвиси бун Ок'ьз Мамо ог'ли. Шаһьла дурва ль пышта Ок'ьз ньһер'ин, р'асти намьләкә фьрә лебу, бәжнәкә нә зә'ф бльнд бу, ле қадамәки т'ьжи у бәдәви ле бу, гьшка гот:

* Коч'ан — ль wәлате Р'оме к'е хwәлийа ви һәбу, к'аг'әза ви жи һәбу, навә нәфәре ви у малһбуна ви теда нвисибу, ле коч'ана к'очара т'өнәбу.

— Вэлэһ эв нав ль тэ һ'элалэ...

Р'о т'эзэ пьш ч'ийае бльндда қолъби, ле һе р'онкайн бу. Ёһнэка пэз у дәваре хвэ дьжмартын, һнэка баре э'рэба чедь-кьрын, чьмкө лэз р'е к'этьбун, беқәйдә һурмур авитьбунэ сэр э'рэба. Кал жи щики р'уньшьтбун, бир данин р'эва жь вэлате Э'нт'абе, дьготын: „Эв чэнд салын мә п'ак у р'һ'эт дәрбаз дь-кьр, мьләте урьс мьләтәки зә'фи хәрибдостә у нә дьжмьне к'өрдайдә, хвәде нәкә Р'ом жь ви ч'әми дәрбазбә, вәки эв бе, we к'ока мә бинә, мә т'эва қыр'кә, чьмкө п'адше Р'оме дьжмьне к'өрданә“.

Ёһнә кала һәвр'а хәбәр дьдан, ньшкева бу т'әқә-т'әқа гөл-ла йәки әрмәни, кьрә газии:—Р'ом һат. Мәрвь нькарә бь қәлә-ме бьнвисә we сьһ'әте чь қәвьми... Бу зевә-зевә зар'а, кур'ә-кур'а к'өлфәт, бу һеварзәкә өса, вәки қиз, бук, жьн у зар'а хвә авитнә аве. Вьра бу э'йин эв р'ожа „һәшәр мәшәре“, эв р'ожа „қьйамәта дьне те“, йа кө шеха у мәлла мәр'а гьли дь-кьр. Иди кәсәк жь we ава сарә гөр'ә-гөр' же дьһат нәтьрсийа, ч'ийае бльнд, вәки чэнд сьһ'әта бәре кәсәки нәшербу незик буйа, ле ньһа тьрса зөлма Р'оме өса зә'ф бу: зар', қиз, бук, жьне дәст дәргуш хвә давитнә аве, тә кө р'уйе ч'ем дьнер'и. исане хәньқи бу, аве дьбрь. Ёһнә жьнед дәст дәргуш зар'е хвә һ'әмез дькьрын, хвә давитнә аве, вәки хьлазбьн, ле ава ба-һарейә гөр' ль ван дьхьст, эв дьк'этын, дәстәки ван дийа зар'а хвә дьгьрт, дәсте дьне бльнд дькьр, тә дьгот эв бәләнгаз дькә хвә тштәки бьгрә, тә дьго һәваридькә к'омәке дьхвәзә, ле кәсәк т'өнәбу бьһата һәварие...

Һәвара ван әскәре урьс бу, эв жи чубу. Диван к'этьбу дәсте дашнака...

Ле we сьһ'әте Сәртиб, Э'мәрик. Щндие Усо у чэнд мәрийе дьне кьрнә газии, готын:

— Чьма әм нә мерьн, сьмел бәр позе мә т'өнә, э'рз һәйа-ле мә р'ода дьчьн, әм жи сәкьнинә, к'и хвэй т'вьынгә, һазьрбьн, әме э'мре хвә бьдьн бона намуса хвә.

Мер бунә дө қәлфа, һнэкә бь т'вьынг манә нава э'рэба, һнәк жи тәлә-тәл бәрбь щийе гөллә агьр дькьрын чун, вәхте чун незик бун, дитын, вәки пенщ-шәщ қачах қәстана гөлла агьр дькьн, вәки гьшк жь тьрсана бьр'эвьн, эв бькарбьн һеса мәхлуқәт т'аланкьн. Әвана кө ч'э'в к'өрде бь сьльһ'ә к'этын. р'әвин чун... Гәлә мәрвь ль вьра сәр аве т'әләф бун щие бәла-сәбәб.

Р'ожтыра дьне эл дэрбаз бу, хатэ Аг'баране. Э'мэрике жьн у зар'е хвэ ани нав пьзмамед хвэ Р'ожка ль гонде Откове.

Эварэкэ дэрэнг бу, тэ'рийе э'рд һьлчньибу. Шэвэ р'эш бу. Отковэ өсэ кэр'бу, тэ дьгот кэсэк ви гондида т'өнэ, бьрусийа р'онкайа ч'эра жи ль мала нэдьһатэ хванекьрьне. Мэхлуқэт һе р'анэза бу, ле дэнг же нэдьһат, нэ минани ван салед бэре какэ-кака дэнгбежа бу, дьстран, ле иро һэрке щинара һэвр'а хэбэр дьдан, эв жи һедика, чьмкө щаб һатьбу, вэки Р'оме бажаре Алек'сандрополе зэвткьр у һатийэ незики гонде ван...

Щарна Э'мэрике дьготэ отковийа:— Вэрьн эм р'омер'а шэр' кьн. Ле щинаре т'эзэ нэдьһишт, дьготыне:

— Э'мэрик, тэ чь дьки?... Эм бист-се малын, тэ дьки р'ом бе мэ т'эва қыр'кэ. тэ п'ак зани зөлма п'адше р'оме мэ к'ордар'а. Тэ чьма ль һ'эсэнщано пер'а шэр' нэкьр?

Э'мэрике щабэ ван дьда, дьгот:

— һ'эйран, эм жь вэлате Қэрсэ р'эвин, мэ дьгот, эм һэ р'ьн, вэки п'еси́ра мэ же хьлазбэ, ле эз дьбиньм к'ода һэр'и, эв пэй мэ те, п'адше Р'оме we һэми мэ қыр'кэ, ле ,эв п'акэ, вэки эм жи чэнд мэрийа жь ван бькөжьн...

Чэнд р'ожа шунда эскэре р'оме к'ышийа нава Аг'баране у дэстбь зөлме у қэт'ле кьр. Гонде Откове жь we йаке хьлаз нэбу. Р'ожэке жь нивро дэрбаз бубу, бьнийа гонд Сьһ'ид у Титал һе зар'о бун, хвэр'а дьлистьн, ньшкева эскэре Р'оме незики сэд мэри ванр'а дэрк'эт, эв эскэре беисаф һэрдө зар' данэ бэр гөлла, тэ дьгот неч'ирваньн ч'эв каре хэзала к'этына. Сьһ'ид һе зар' бу, ле көр'эки бе тырс бу. Эв у һэвалэ хвэва р'эвин хьлаз бун.

Эскэр у бинбашва* һат к'этно нав гонде Откове: дэст хвэда мер гьртън бьрьн. Э'мэрик жи гьртън, вэки бьвьн хвэр'а тенэ қул, ле Э'мэрике өсэ һеса хвэ нэда дэсте дьжмына, мерани эскэрт'а кьрэ шэр', хвэ нэдьда дэсте ван. Чэвьше** Р'оме дит, вэки р'ьһ'эт насэкьнэ, шур к'ышанд у р'ьк'эви Э'мэрике кьр, шурэк авитэ сэре ви, эви дэсте хвэ да бэр шур ль мьле Э'мэрике к'эт бриндар кьр. Чэвьш чу щэм бинбашн. һ'ал-һ'эвалэ Э'мэрик жер'а кьр у изьн хвэст, вэки гөллэка. Ле бинбашн изьн нэда, гот:

— Эв мерэки бе тырсэ, эзе ви хвэр'а бьбьм текмэ хөламе

* Бинбаш — мэзыне һ'эзар мэрийэ, қөмандаре полкэкейэ.

** Чэвьш — чава щэм мэ старшина.

мала хвэ, бьра һ'эта гэвэрбэ, мала мьда бьхэбьтэ, мэрие бса дэгмэ һэнэ, тō набини: гьртийэ, ле чава тō дьбежи, диса на-сэкьнэ.

Чавьш готэ бинбаши:

— Қомандар эфэнди сахбэ, диса мэрики бэрбьч'э'в буйа, мьне бьгота нежайэ, йэки бэжьн һурьк, қэ нэ минани меранэ жи:

Бинбаши готэ чавьш.

— Һахмах, эшэк ог'ли, чьма мерани жь говде исенэ. Эва дэһ сал зедэ һэйэ тō ши говде хвэ, минани к'эра, анцах гь-һишти вэзифа* чавьшие у жь we ида дэрбаз наби, ле һэнэ мэри, е кō се-чар сала нав эскэрданьн, вэзифа ван гьһиштийэ йузбаши**. Гэрэке тō бьзанби. Мерани, э'гити, нэ жь говде беһ'удэйэ, минани эхтэки һэспа, минани тэ, дэ бьшэ'мэ һэ-р'э шөхөле хвэ бьнер'э.

Чавьш дэрк'эт чу...

Эв чэнд р'ож бун қомандаред п'адше Р'оме у эскэре хвэ-ва к'этьбунэ нав гонде к'орда минани қэсабед бажар'нэ гьран, лез шэрже дькьн, wэки бажар т'еркэ, ле бажар т'ер набэ. Қомандаре Р'оме жи бса р'ож бь р'ож мэри қыр' дькьрьн. ле жь хуна мэрийа т'ер нэдьбу, дькөштьн ч'ук у мэзьн, һ'эта за-р'е бэр бьстане де жи қыр' дькьрьн.

Гэлэ мер хвэр'а бьрнэ һесирие, нав ванда Э'мэрике Э'ли бу. Р'ева эв һесир гэлэки зерандьн. бь к'өтан дьбьрьн. Э'мэри-ке р'е п'ак р'ач'э'в дькьр, wэки бьр'эвэ, ле мэщал нэдьк'эте. Р'оке бинбаши чэнд забьтава сийари хвэ гиһандьнэ һесир, эви һ'өкөм кьр, wэки чавьш Э'мэрик нишани шидэ. Чавьш незики Э'мэрике бу, бь т'элийа эв нишани бинбаш да. Э'мэри-ке бь авр'унэ туж ль бинбаши ньһер'и. Эв йэк дьле бинбаши хвэш һат. Вэгэр'ийа сэр забьте хвэ, гот:

— Дө мьлк'е мэ һэнэ: йэк незики Анадолийэ* йе дьн жи ль К'онийэ**, эзе ви бьшиньм ль мьлк'е Анадолие, we р'ьнд бьхэбьтэ, тō набини нолани гора ль мэ дьнер'э...

Һесир ида жь бажаре Қарсе дэрбаз бубу, гондэкида һесир кьрнэ мэрэкеке. We р'оже т'ер нан данэ вана. Һесире wэс-

* Вэзифа — чава эм дьбен р'от'эб, урьси „должност“, бь эрмэни паштон.

** Иузбаши — мэзьне сэд мэри, урьси командир сотни.

* Анадоли — наве wэлате Р'омейэ.

** К'онийа — наве бажаре Р'омейэ.

тийайи эв чэнд р'ож бун пәйа дьһатън, нан хварьн, дәстхвә-
да хәвр'а чун. Ле Ә'мәрик р'анәза. Әви фькър дькър бьр'әвә,
һесир ида жь қөдум к'әтбу, анцах р'е дьчун, ләма жи дәри
данәдьдан. Дәре мәрәке вәкьри бу. Ә'мәрик һедика һатә бәр
дери, ньһер'и шәвә р'әшә, шабу, дьле хвәда дьгот:

— Вәлә зә'ф р'ьндә, әзе ишәв һәр'ьм...

Әскәре бәр дери жь пәйа ванр'а дьһат, әв жи вәстийә
бу. Ә'мәрик ль әскәр ньһер'и, вәки „хорт“ жи we дьһеньжә,
ньк дьбә, ле диса хвә р'аст дькә. Ә'мәрике мәшчал даје. вәки
әв п'ак хәвр'а һәр'ә. Чьқас шәв чу, Ә'мәрике ньзан бу, әв
һатә бәр дери ль стәйра ньһер'и дит, вәки „Певр у Мезин“
һьла шийе хвәданьн, т'әг'мин кьр, вәки т'әзә буйә ниве шәве.
Ә'мәрик иди нәсәкьни, әв кә незики әскәр бу, ньһери' — әви
бәрк' р'азайә, т'ьвьнг жи жь дәсте ви к'әтийә ә'рде. Бәре Ә'мә-
рике кьр кә т'ьвьнге һьлдә бьвә, ле паше да һ'ьше хвә: бона
т'ьвьнге дьбәк пәй к'әвьн, һәма бе т'ьвьнг бәр әскәрр'а дәрбаз
бу, зор да льнга. Һе р'онкайи бу Ә'мәрике р'йа хвә т'әг'мин
кьрьбу, ч'ийаки мәзьн незики ви гонди һәбу, бәре хвә да ви
ч'ийайи чу. Бьра Ә'мәрик жь ведәр бьр'әвә, ле әм бьһер'ьн чь
һ'алида бу к'өлфәте ви.

Чава хвәндәванавә ә'йанә, хәбатчие Ә'мәрике хенжь ви
касәк т'өнәбу, зар'е ви һур бун, йе мәзьн Сәһ'ид бу, әв жи һе
т'ө хәбата гьран пе нәдьбу, мала ви к'әтә бәләнгазие, жьне нь-
зан бу чь бькә. Шарна әве хвәр'а дьгот:

Әз к'өда һәр'ьм? Гөндә т'әва хәрабәнә, тыштәки өса қимәт-
ли мала мәда т'өнә, вәки әз дәст бавеме бьфрошьм, йане бь
шәһ у гәньм бьгөһер'ьм, әз қә ньзаньм чь бькьм?

Жьна бәләнгаз хен жь т'әфәк'урийа мер әве дәрде зар'е
хвә дьк'шанд, нане we һ'әвәк мабу. Әв чәнд р'ож бун жь дәр-
де хәлайә, кә we бьһата мала we, зар'е we бьрчи бьминьн қә
р'анәдьза у дьгрыйа. Сәһ'ид кә дьдит һесьре де, әв жи гәләки
бәр хвә дьк'әт, р'астә һесьр жь ч'ә'ве ви нәдьһатън, ле жь гьри
хьравтър бу. Әви ч'ә'ве хвә вәкьр у вәнәкьр, бәләнгази дит,
әви дит һьнәк ль һәбунеда к'еф дькьн, ле һьнәк жи нан т'ер
нахьн. Әви бәр ч'ә'ве хвә дит зөлма п'адше р'оме чава
к'өрдед бәләнгаз тенә қьр'е, иро жи әви дьдит һесьре де.
Шарна бәр дьле дийа хвәда дьһат, дьгот:

— Дае, бәр хвә нәк'әвә, әз ида мәзьньм, әзе бьвьмә хөлам,
гаван у шьван, наһельм һун бьрчи бьминьн, әзе минани баве

хвә һәр'мә Т'билисе, бьхэбьтм п'әра биньм, вә хвәйкьм. дае.
һәр тө мәгри...

Де Сәһ'ид һ'әмез дькьр, пач' дькьр, дьгот:

— Лао, вәлә гōманә мьн тōйи, ә'мре мьн у зар'а һәр тōйи..

Де ида шешра хвә Сәһ'ид дькьр. Р'оке сьбе де жь нав-
шийа р'абу, хәвна хвә кōр'р'а гьли кьр:

— Сәһ'ид, лао, мьн ишәв баве тә хәвнеда дит. Хәвнеда
мьн к'ынще хвә буктие, е кō һе мала баве мьн щьһез мьр'а
дагьртьбун, т'оп кьрбу, әзе бьчума гōнде әрмәнийа бь нан
бьгōһер'ийа. әз дәрк'әтмә бәр дери, мьн ньһер'и баве тә we бь-
нийа мала жела те ,әви кō әз дитьм дәсте хвә мьр'а һ'әжанд,
әз дамә сәкьнандьне, һатә незик. пьрси:

— Жьньк, төе к'ода һәр'и?

Мьн жер'а гьли кьр, мәрәме мьн чийә. Әви гот:

— Мәчә, әзе нан вәр'а дәстхьм.

Паше пьрс кьр:

— Сәһ'иде мьн сьламәтә?

— Мьн щаба ви да, вәки Сәһ'ид щькьр сьламәтә. Жь ша-
буна әз һ'шьяр бум, мьн ньһер'и әва хәвнә ле лао, хәвне
мьн т'ьме р'аст дәрк'әтнә, а төе бьһер'и, баве тә сьламәтә щь-
кьр, зубә. дәрәнгбә, we бе.

Незик бубу вәхте нандьруне, we сале гōндие Откове нан
нәчандьбун.

Ль дәште бәри һатьна р'оме гōнде әрмәнийа гәләк пайизә
чандьбун, бьһарә жи бол чандьбун. Гәньме пайизе чанди иди
спи дькьр. Щаһьлед гōнде Откове жь бьрчибуне шарна дьчунә
ван зәвийа, сьмле геньмә гьһишти дьрәтандьн данин бона
хварьне. Вәки хвәйе зәвийа дьдитьн, әв дьгьртьн оса дьк'отан,
нивмьри дькьрьн, ле жь бьрчибуне диса дьчун. Вәхтәкә зә'фә
чәтн бу. Отковийа дьчунә һьнә гōнде әрмәнийа қә кәсәк те
т'ōнәбу, гōнд т'ьжи щьһийазе мәрие кōштибун, һәрче сах ма-
бун әв жи кәсәк ньзанә, к'ода р'әвибун чубун.

Гōнде Откове жь гōнде к'орда һ'әвәки дур бу, гōндийа
к'аре хвә дькьр бьк'ьшнә Аг'баране, чьмкō ль ведәре донздә
гōнде к'орда һәбу...

Ә'мәрик р'оже дьк'әтә қәфед зьнара у щькәвта хвә вәдь-
шарт, ле вәхте тә'ри дьк'әтә ә'рде р'е дьһат. Фькьра ви нә бь-
рина ви бу, нә жи бьрчибуна ви бу. Әви һәр фькьр дькьр бо-
на мала хвә, бона зар'е хвә. Т'әфәк'ури дьк'ьшанд бона Сә-

Һ'ид, чъмкө бәре әвләде ви т'өнәбун, йе мазын жи һәр Сәһ'ид бу, гомана ви әв буй. Әви р'еда дьле хвәда дьгот.

— Әзе һәр'мә Т'блисе, Сәһ'ид жи хвәр'а бьвм, ль ведәре бьхәбьтм к'өлфәте хвә хвәйкьм.

Шәвә тә'ри бу, чъмкө ә'врави бу, Ә'мәрике қә ньзанбу к'ода'дьчә, стәйр жь бьн ә'вра нәхwaneбун, вәки әви хвә пе бьгьрта бьчуйа. Чьқас жь шәве чуйә, Ә'мәрике әв жи п'ак ньзанбу, ле жь сәдър'ийа шәвер'а к'вьш бу, вәки вәхтәкә хәвә һьнгорейә, чъмкө сөр'а сьбер'а к'вьш бу, сьбә ида незикә, һьм жи буме кор ида дәнге хвә бьр'и бу, әви п'ак заньбу, вәки буме кор һәр шәве дьбиньн, әв шәве неч'ире дькә, дьдәбьрә, ле р'оже р'адзе, к'вьш бу, бум жи к'әтьбу һелина хвә, р'азабу. Әв чәнд р'ож бун әви қә нан нәхварьбу, хенжь шарна шилане бәйани дьчьни дьхвар, э, әв жи чь хварьн бу?

Ә'мәрике ньшкева ль дәсте ч'әпе ч'ьрусийа агьр дит. Әви хвә ви агьри гьрт, чу. Вәхте әв һатә незик, әви дит әва агьре коч'ькә, бәр дәре конәки п'ьр'мазынбу. Конә мәрики зә'фи дәвләти у мәрики ә'йан бу, чъмкө әви қә сәйал жи хвәй нәдлькьрьн. „к'е карә сәр ви конә т'әкда бе“. Жь we шунда к'вьш бу, вәки we маледа к'еф һәбуйә, алики агьр һе венәсийа бу, алики бина қәлие у к'ьбаба дьһат, гьшкә р'азайи бун, минани мәрие мьри.

Ә'мәрик фәсал чу пыш кон, ле ә'щәбмайи ма, әви конә өса мазын ә'мре хвәда қә нәдитьбу, һәр ч'ир'окада бьһистьбу. Кони нәһ стуйи бу, өса мазын у бьлдн бу, вәки мәри карьбу сийари һәспе хвә теда бьгәр'анда. Щийе мевана, чит у п'әрдә, минани к'ошкәке мазын бу.

Ә'мәрике ләз кьр кәлине бьвинә, әви заньбу, вәки кәлин т'ьме те чекьрне к'өтасийа кон, дури коч'ке эгьр. Чу к'өтасийа кон, хвә куз кьр, тәже кон һьлда, дәсте хвә дьреж кьр, дәсте ви дуз чу сәр шькәва нен,әви нане селе ләв печ'а, да бәр мьле хвә, we дәде йәк жь бәр чит у п'әрда дәрк'әт у бәрбь ви һат. Ә'мәрике бьн тәже конда хвә өса тәланд, тә дьгот кәсәк wandәра т'өнә. Әв мерьк кә һат, Ә'мәрик ле ньһер'и мьсини дестданә бәрбь дәставе дьчә, чу бьнийа конда к'әтә нәвалә. Ә'мрәик жь бьн тәже кон дәрк'әт у ләз чу, әви ләз дькьр һьла пе нәһ'әсийанә. Әв кә гьһиштә ч'әмәки, сьбә ле сафи бу. Ә'мәрик р'уньшт бәр кәндале ч'ем, нан т'ер хвар, бина хвә стәнд, қәдум бәр чоке вида һатьн. Ә'врави бу, вәхтәкә һенькә р'ьнд

бу, Ә'мәрикә ләз дькър, вәки жь вандәра һәр'ә дурк'әвә, һәма
we нәвалә ч'емда чу, чьқас дьчу, нәвал к'ур дьбу, нәваләда
мешәки сьх һәбу. Ә'мәрик ида вәстийә, бәр дарәкеда сәрә
хвә дани р'әза. Вәхте әв һ'ышйар бу жь т'ибуне. заре ви мь-
ч'ьқибу, чу бьнийә гели әвә вәхвә. Әв кә һатә гели, ле ньһер'и
каләки хвә п'ехас кьрйә, ч'емда мә'сийә дьгрә. Ә'мәрик хвә
да пыш дарәке, вәки калә ви нәбинә, ле ньһер'и, к'ынше калә
кәвн бун, п'инә сәр п'инава һатьбу дьруне, һ'әзинг һатә Ә'мә-
рикә, дьлә хвәда гот: әв жи мәрики минани мьн к'әсибә.

Әв конә мәзьи ишәв әви дитьбу, әв бина к'ьбаба у
қәлиә жь вәдәрә дьһат, к'әтә бира ви, әви фькьра хвәда гот:

— Тә нәһәқи йә р'әбьл ә'ләми, тә әвә йәка һә чекьрийә.
вәки һьнәк бьбиньн к'әфе у сәфәйә. ле һьнәк жи бьр'ежьн ху-
данә, бьк'ышиньн щәфәйә...

Ә'мәрик жь гели дәрк'әт, иди қә нәсәкьни, сәрә ч'ийәва у
зынарава ләз кьр бәрбь мала хвә дьчу.

Әв чәнд р'ож бун әв кем р'һ'әт дьбу у һьндьк р'адьза,
дьләзанд, әви заньбу, вәки арванә к'әлфәте ви кемә ,бьрч'и-
бунә тек'әвә нав зар'е ви. Бажарә Алек'сандрополә жь сәрә
ч'ийәйә Мәзра-боша хванә кьр, жь шабуна ида лынге ви әрд
нәдьгьрт....

Бәрәвар бу, баранәкә һур дьбарә, ле шабунәкә бәса к'әт-
бу дьлә Ә'мәрикә әви қә баран т'әг'мин нәдькьр, вәки ви шьл
дькә. әви һәр ләз дькьр хвә бьгьһинә мала хвә... К'әтә бира
ви, вәхте һесир нав бажер'да бь к'әтан узерандьн дажотьн,
әрмәни ль к'учә кем һәбун, һәркә һьнәка ч'әв һесир у әскәрә
р'омә дьк'әтьн хвә вәдьшартьн, вәки вана жи нәгьрьн нәбьн.
Ә'мәрик кә һатә к'еләка бажер' шәв гәләк чубу, ле кәсәк ван-
дәра т'әнәбу, тә дьгот бажар'и валайә: we р'ожә у we шәвә
әв қә р'анәза һ'әта сьбә р'е дьһат....

Бәрбанга сьбә бу, әви хвә гиһандә нава гөндә Отковә,
һатә бәр дәрә хвә, һ'әвәки сәкьни, дәст у чок ле дьр'ышьфин,
тә дьгот сөр'ә зьвьстанә, сәрма дькә, п'ьрт'ә-п'ьрта дьлә ви бу.
Әви фькьр дькьр: „Гәло сахьн, сьламәтьн. Әви пенщ дәқа би-
на хвә стәнд, пашә һедика ль дери хьст, дәнг жь малә нәһат.
Ә'мәрик тьрсийә, һ'әвәки қайим ль дери хьст, дәнге жьна ви
һат, пьрси: „Әв к'ийә?“

Ә'мәрикә гот:

— Дери вәкә, Р'һ'ан, әзъм.

Әуе дәнге мере хуә наскыр, ле жь шабуна бәлэнгазе хуә шашкыр, нькарьбу дәри вәкра, паше пыш дери дәнге Сәһ'ид һат, дәри вәкыр, көр' хуә авитә п'еси́ра баве. қә мәшәл нәда де. уәки әу незики баве ви бә, баве жи Сәһ'ид һ'әмезкыр, пач'кыр. һесыр жь ч'әве Р'һ'ане һатһи, гьрийа. Ә'мәрике го:

— Мәгри, чьма дьгри? Һунә сах сьламетьн?

Р'һ'ане һесыр пақыш дькьрын, гот.

— Бьра һәма тө сахби, көл мә нәһатийә, дури Сәһ'ид, әмә гьшкә сьламетьн.

Жь сьвдәре чунә алие мале, Сәһ'ид дәсте хуә авитә мьле баве, уәки пер'а һәр'ә, мьле ви эшийа, әви готә көр':

— Сәһ'ид шан, лао, һедика, әв мьле мьн бьриндарә.

Жьне же пьрси:

— Чауа бьриндарә? К'идәре?...

Уәхте һатнә алийе мале. иди сьвә бу. Ә'мәрике чь ль сәре ви қәуьми бу, чауа р'әви, йәко-йәко гьли кьр, паше мьле хуә бьриндар вәкыр. Жьне гот:

— Уәйла мьн п'ор'көр'е. дури Сәһ'ид, к'е ль тө хьст?

Бьрина мьле ви к'әу гьртьбу, ле дьхәбьти, к'ем у зог' же дьһат. Р'һ'ане ав гәрмкьр, ав ле кьр, бьрина ви бь лач'ка сәре хуә п'ак гьреда, нан ани бәр мер. Ә'мәрики зә'фи уәсти-йа бу, қә нан нәхвар, һьвин жер'а данин, к'әтә нава щийа, дәстхуәда хәур'а чу.

Дәнг нав гөнд бәла бу, уәки Ә'мәрике Ә'ли ишәв һатийә. Щинара дьгот: „Уәләһ ә'фәрьм тө мерир'а. Чьқас мер у хор-тед бәжьн бльнд чун, жь уана һәр Ә'мәрик һат...“

Уәхтәке шунда щинар мала Ә'мәрике т'ьжи бун, әви һ'ал у һ'әуәле һесир уанр'а т'әмам гьли кьр у әу зәлулийа уана дьк'ьшанд:

Ахә, ах жь гөндийа дьһат, һьнәк дьгьрийан бона мәрн-йе хуә.....

ЛЬ Т'БИЛИСЕ

Отковийа к'аре хуә дькьрын һәр'нә Аг'баране. Щинара һәвр'а хәбәр дьдан, дьготьн:

— Шина т'әви эле һ'әсебанки шаййә,— әм т'әне сәре ви ч'ийайи манә, нәп'акә...

Гышка баркър, чунэ Аг'баране. Э'мэрике жи мала хвэ баркър, эви т'алан кърна р'оме һ'алэки зэ'ф чэтында бун. Жь гэлэ гондда бинбаше р'оме мэри кóштыбун у мер бьрьбунэ һесирне, жь һьнэ гонда жи қиз у жьнед бэдэw бьрьбун. Эw малед мэри же бьрьбунэ һесирне һэрр'о нав ванда шин у гьри бу, ньфьр'и дькьрын ль п'адше Р'оме, қóмандаред wi у қануна wi, чьмкó вана хенжь мэри кóштыне у мер бьрьне, мал жи т'алан кьрьбун: хьшър, э'мбарэт, тыште хас у п'эрэ жи бьрьбун. Дó п'ае к'орда гóмана хвэ дабу сэр Урьсете, сэр Ленин — партиа болшевика. Диwана дашнака бь хьмбапете хвэва алики нав гонда к'этбун, һэрч'е жь бэр дэсте Р'оме мабу, вана дьбьр жь гондийа дьстэндьн, алики жи бэг у гьлави нав к'орда к'этыбун, чь һэбу дьбьрын. Бэге мэзын р'уньштыбу пар'ламента дашнака: кóр'е хвэ, бразнед хвэ һьнэк кьрьбу гьлави, һьнэк бьбуи элбэги, һьнэк жи бьбун забьте эскэре дашнака, эвана нав мэхлуфэте к'очэр к'этыбун т'алан дькьрын, п'ешк'еш дьстэндьн, р'ошэт дьхварьн, ль бэр дэре к'е һэспэк, бэранэк, нерики п'ак һэбуи, же дьстэнд. Ле wэки щьмаэ'та бэлэнгаз дьһатэ мэрк'эзе ль пар'ламенте щькйат, бэг ль вьраминани шурэки дó дэв, ль пышта мэрийе хвэ сэкьни бу. Эва һ'эму чэтынайа к'орд анибунэ ah у заре.

Э'мэрике ле ньһер'и, wэки майнна вьра бошэ, фькьр кьр wэки һэр'э Т'биллисе, ле чэwа бькэ, wэки нан к'олфэте хвэр'а дэстхэ, арванэки wацр'а п'эйдакэ, паше һэр'э, алики жи нэ п'эрэ һэбу, нэ жи тыштэки п'аки һэбу, wэки эви дэст бавитае бьфрота.

Э'мэрик у Р'ьһ'ане шевр кьрын, чь бьфрошьн. wэки нан бьк'ьр'ьн, ле тыштэк т'онэбу, эви фькра хвэ чуйнна Т'биллисе һе нэготьбу жьне. Р'ьһ'ане го:

— Мерьк, тыштэки мэ óса т'онэ, wэки эм бьфьрошьн, пе нан бьк'ьр'ьн, бэлки айке мэ сэбэбар'а нэминэ, йе кó эм һьштынэ ви һ'алида, нэ тэ дьгот Мьсто готийэ хвэийе мэ к'эсиба Ленинэ, болшевикьн, к'а қэ наен һэwарийа мэ?

Э'мэрик һерс бу, гот:

— Лэма дьбен жьнэ беақлын, тó ньзани Ленин чь шэр'эки мэзын дькэ бона мэ, тó навини алики р'омэ, Инглисэ у гэлэ дэwлэтэд майиньн, алики дашнакьн, нав гóрща жи дьбен наве wан меншевикьн, ле ль Бэж'уе дьбен наве мэзне wан Мусайэ, wанр'а дьбен мусэватист, һесирийеда мьн шарна дьбьһист,

р'оме зэ'ф п'айе ван дыда у г'оманэкэ мэзын дыда сэр мусэвата, дыготын: „бы пышти мусэвата эме Бэк'уе зэвткын“.

Һәрдө кәр'бун, тэ дыгот тыштнэ майин данинэ бира хвэ. Паше Р'ьһ'ане гот:

— Исал чэнд салэ ви шэр'нда хэлq қэ п'эрчэ дэст нахэ, гэлэки жь алие к'ыншава хэлқи мэр'умэ, мале дэвлэти нане ван болэ, ле вэшартнэ, тэ кари к'ынше мьнэ буктие бьви гонда, бьди нан у бини зар'ар'а, арване мэ хьлаз дьбэ, дө р'ожа аншах т'ера мэ бькэ...

К'ынше жьна ви бунэ дәлил бона зар'е Э'мэрике. Р'ьһ'ане жь хөрщыке дэрхьст: дәлмэ, хьрхе г'олавдункьри, чөхе сут у һурмуре майин. Сьбэке Э'мэрике эш һурмур бохчэкида печ'айи да бэр мьле хвэ, бэрбь гонда, бэрбь мале дэвлэти чу, ле Э'мэрик р'еда нэчу, һэма к'эсэ сэре г'ожма у нэвалар'а чу, эви фькар кьрын, дыгот „дашнакэк йан бэгэк, карэ мьн т'аланкэ“. Гонде пешьнда малэкэ дэвлэти ниви гэньме һ'эб, ниви жи щэне һ'эбр'а г'өһер'анд, барэки хөрт, гайе ви дэвлэти кьр, тэрийеда ани мал, вэки кэсэк нэбинэ, эви хвэр'а хэбэр дыда, дыгот: „Салэ чэтынэ, к'и занэ, исани бьрчийэ, карьн бьдзын“....

Эви эш нан һындьк-һындьк бь пышта бьрэ аш, һера, ани мал дани. Дьле ви р'ьһ'эт бу, хвэхва хвэр'а дыгот:

— А, ньна эз сэрфийаз карьм һэр'мэ Т'билисе.

Р'оке эви готэ жьна хвэ:

— Р'ьһ'ан, жьнык, хвэлийа мэ ви гондида т'өнэ, эмэ п'эрэк'эндэнэ* бе хэбат жи эм нькарьн дэбур бькьн, к'аре мьн бькэ эзе һэр'мэ Т'билисе, Сэһ'ид жи эзе хвэр'а бьбьм, арван мьн вэр'а п'эйда кьрийэ у эп'ешэ we т'ера вэ бькэ.

Р'ьһ'ане к'ынше мер у көр' шуштын, ав гэрмкьр, ль һ'эрда кьр, һэванэк нан ванр'а пэ'т.

Сьбэке тэ'ве ида дабу ч'ийае Элэгэзе, һэва хвэш бу, э'зamani лапи сафи бу, қэ п'ьлтэ э'вр ле т'өнэбу, һэр ль сэре Элэгэзе тэ дыгот мьжэке ле гьртьбу, мэрвь т'ьре эш мьж қэстана пева қэмьтандьнэ, жь сэре ч'ийе қэ нэдьлэқийа...

Э'мэрике we р'ожа газы жьна хвэ кьр, т'эмийа мале у зар'а дае, зар' пач'кьрын, чу р'уйе жьна хвэ, һесьр ль ч'э'ве Р'ьһ'ана бэлэнгаз һатын, гьрийа. Эше Сэһ'ид да бэр дьле хвэ, бь дьлэки дети синге хвэва гьвашт у пач'кьр. Паше һесьре ч'э'ве хвэ бь шальке пақьшкьр, гот:

* П'эрэк'эндэ е кө хвэлийа ван т'өнэ.

— Э'мэрик т'ойе чава хэр'и. Нэ дьбен машинэ нахэбьтэ, р'е гьртийэ. Гьдийо, мьрати хвэ у Сэх'ид бэ.

Э'мэрике гот:

— Хвэ эв жи нэ шэлэте п'адше Р'омейэ, шэки мэ бьк'ожьн, хэрке качах жи р'асти мэ бен, тыштэки мэ т'онэ, шэки эм бьт'ырсын. Р'е эз заньм, эзе к'эсэ хэр'ым.

Э'ви Сэх'иде хвэ хьлда, жь хени дэрк'эт, бэре хвэ да Т'билисе. Р'ь'ан ванр'а х'эта пыш мала чу, эше пыш малева диса Сэх'иде хвэ х'эмеэ кьр, бь дьлэки дети пач'кьр, хесьр жь ч'э'ва хатын, Э'мэрике готе:

— Р'ь'ан, чьма т'о ве сьбе сэр ог'ра мэда дьгри, нэ оса нэ п'акэ. Вэгэр'э хэр'э мал.

Р'ь'ан сэкьни, ида нэчу, ле х'эта Э'мэрик у к'ор'ва ч'ийе-да нэқ'ольбин, эш вэнэгэр'иша, нэхатэ мал. Шэхте Э'мэрик х'э-вэки жь гонд дурк'эт, Брое Э'ли р'асти ши хат, сылав дае, паше Бьро жь Э'мэрике пьрси.

— Э'мэрик, ог'ьрбэ, т'ойе ве сьбе к'ода хэр'и?

Э'мэрике гот:

— Ог'ьра херебэ, эзе хэр'мэ Т'билисе.

— Т'ойе чава хэр'и? Нэ машинэ нахэбьтэ. Р'е гьртийэ..

— Эзе сэре ч'ийава хэр'ым, эз р'иа к'эсэ бэлэдьм.

— Шэхтэкэ ха чэтынэ, т'о чава т'ор'ш дьки?

— Эзе чи хвэ фькара бькьм. Т'о п'эрэ йан зер' мьр'а хэ-йэ...

— Шэлэ т'о мерэки бь дьл у шэгэри, эш т'о буй жь дэсте з'ол'омк'аре Р'оме р'эвийн, дэ хэр'э, тэр'а ог'ьрбэ!...

— Эз зэ'ф жь тэ р'азимэ, Бьро.— Э'мэрик у к'ор'ва р'е к'этын, чун.

Э'мэрик к'о жь гэлиэ Лор'ише дэрк'эт, ида сэре ч'ийава нэвалар'а дьчу. Шина мешэ бу. Эш чэнд р'ож бун эвана п'ак дьхатын, тыштэк ль ван нэқ'эшьми, ле мешэки сьхда качаха эш гьртын, ог'лэмиш кьрын, тыштэки п'ак ванр'а нэдитын. Хэр качахэки дэст авитэ қайиша Сэх'ид же бьстинэ, ле Сэх'ид қайиша хвэ нэда. Сэр ч'э'ве качаха бь башльха п'еч'айбун, эш йэк к'эвш дькьр, шэки качах мэрие гонде вандэра незикьн, лэма жи оса кьрьбун, шэки кэсэк ван нас нэхэ.

Нивро бу. Э'мэрик хатэ бэрварэки, ль шедэре р'е хэбу, эш к'этэ р'иа п'ашальх, чу. Қор' готэ баве:

— Баво, т'о чьма р'еда дьчи, нэ шэ мэ бьгрн.

— На, лао, ида кэсэк мэ нагьрэ, эва Гөрщстанэ, эмэ иди незики Т'билисенэ.

Вэхте эвана р'еда дьхатын, чэнд э'рэбе гөрща, гамешэ ле гьредаи, хвэ гиһанднэ Э'мэрике, эв чэнд р'ож бун эвэ р'еми бун, п'эр' вэстийа бун. Сэһ'ид бавер'а анцах саскар дьбу, лынг ль вана бубун авьлданк, ле диса хэма Сэһ'ид нинбу. Э'мэрик ль көр' дньһер'и, дьле хвэда ша дьбу, дьгот:

— Лао, вэлэһ тө зар'и, ле эз дьбиньм тө һэма р'эх'мэтийе калке хвэ чуйи, баве мыни өса бу, иди кал бубу жи қэ хэма ви нинбу.

Эвана һедика э'рэбар'а дьхатын. Сэр каникэ гөрща э'рэбэ данэ сэкьһандьне, гамеш бэри ч'ерэ дан, вэки һьһэки р'ь-һ'эт бьн. Гөрща дэре һ'изе шэраве вэкьрын, р'уньштын нан хварьн, гази Э'мэрике кьрын, к'асэк т'ьжи шэрава р'эш кьрын дане, вэки вэхвэ. Э'мэрик к'ас гьрт, д'оа кьр у вэхвар, к'асэк т'ьжи кьрын данэ Сэһ'ид, ле Сэһ'ид жь дэст ван нэгьрт вэнэхвар.

Эвар бу, си к'этыбу бэре дара, зьнара у көвьра чава к'өр-дед к'очэр дьбен. Тэ'в иди незики мала хвэ бубу, лэз дькьр, вэки эв жи жь р'йа дур һати р'ьһ'этбэ.

Өса жи Э'мэрик иди незики Т'билисе бубу, лэз дькьр, вэки һэр'э р'ьһ'этбэ, лэма жи эв жь р'йа шоше дэрк'эт, шьвэ-р'екэ ч'ук к'этэ пешийе у we р'еда чу. Көр' диса жь баве пьр-си:

— Баво, тө чьма жь р'йа п'ашальх дэрк'эти.

— Сэһ'ид щан, р'йа п'ашальх чекьрынэ э'рэбар'а, вэки дузбэ, вэки һ'айванэт бькарьбэ э'рэба чьл-пенщи п'ути бь-к'ьшинэ, бона we йэке эва р'йа шоше гэлэ ч'эв дьдэ. Вэки эм ванр'а һэр'ьн, һ'эта сьбе анцах бьгһижнэ бажер', ле р'йа к'э-сэр'а чэнд сьһ'эта шунда эме бьгһижнэ Т'билисе.

Тэ'ри к'этыбу э'рде, р'е һэманги хване дькьр, щина қэ нэхване бу, бав у көр' һедика дьхатын. Сэһ'ид т'эг'мин кьр, вэки р'уе э'змане сафи т'эмьз сор дькэ. Сэһ'ид сэкьни, готэ баве:

— Баво, э'змани саййэ, э'вр т'өнэ, ле чьма сэр мэр'а э'зман тө дьбежи сорэ, гэло эв жь чьйэ. Дьбэк э'змане Гөрщстане сорбэ?...

— На лао, э'зман ль һ'эму щийа йэкэ, эва сорайа шэмала ч'ьрусийа лэмп'ед Т'билисейэ, т'ойе ньһа бьвини.

Р'асти жи чэнд дэда нэк'шанд, хатнэ сэре ч'ийае Кошор', н'афа Т'билисие у жорда ль бажер ньер'ин.

Эв шара э'вльн бу Сэһ'ид бажар дит, ле гава кө әми we эваре бажаре Т'билисе дит, эв р'онкай лэмп'а у мэзнайа бажер, минани мэрики сәвдени бьбэ, дьготэ баве:

— Баво, әме чава һәр'ын. Нэ әме теда онда бьбьн. Әме һәр'нэ к'идәре? Нэ ши жи т'өнэ?

— Лао,— бав дьготэ көр',— әме ши жи бьвиньн, әме сьт'аре жи бьвиньн. Хвәде Гөршстане шен бькә, әва чэндьк-чэнд шара мэхлуқәте к'орда жь чәт'найа у хәлайе хьлас дькә. Сэһ'ид, лао, достийа мә, к'орда у гөрща зуданә, мә хун бәр һәвда р'етийә. Эзи һе зар' бум, анцах қаси тә һәбум, калке мьн мәр'а гьли дькьр:

— Вәхтәке зә'ф зуда, мэзынаки мә к'орда әскәре хвә һьлдьдә, те һәварийа Гөршстане, к'омәк дабу гөрща, р'оме-р'а шәр' кьрьбу. Жь we шунда те бира мьн шех Қасьмәк һәбу, эв шехе мәйи бьске бу, әми бәйт'әк дьгот:

— Шехәк һатьбу жь Сьтә'анийа, бу машоқе дота гөрща.— Бәйт'әкә зә'ф р'ьнд бу, гьрне мәрийа пер'а дьһат. Шех Қасьм паше эв бәйт' мәр'а шьро дькьр, дьгот:

— Сьтә'ани, эв наве бажаре Бьдлисейә, вәхте р'оме эв бажар зәвткьр, ч'э'в һәбуна ши бажари к'әт, дәвләтийа ши к'әт, наве кө к'орда Сьтә'ани ле кьрьбу, гөһастьн кьрьнә Бьдлис. Демәк эв бәйт' сәр шехе Бьдлисе һатийә готьне. Эв шех жи әскәре хвә һьлдьдә те һәварийа Гөршстане, эв шех һьм мерәки зә'ф эгьн буйә, һьм жи зә'ф бәдәв буйә.

Эв шех мерхасикә р'ьнд дькә, гәлә әскәре р'оме қьр' дькә у р'әве пе дьхә жь вәлате Гөршстане дәрдьхә. Дәрде Р'оме гәлә дьле вида һәбуйә, р'астә, дьле мә к'орда т'әвада һәйә, чьмкө р'ом һат бь зора сьльһ'е вәт'әне мә зәвт кьр, әм жи дәрхьстьн сәре ч'ийа у кьрьнә минани қула, ле дьле ши шехида дьһа зә'ф бу, п'адше Р'оме гази калке ши дькьн дьбьнә Стәмболе, чава меван, ль ведәре дараг'аше дьхьн, дьхәньқи-ньн. Ләма жи дәрде ши шехи жь дәрда гьшка зә'фтьр бу...

Бона we меранийа кө шех кьрьбу, п'адше Гөршстане гази шех дькә у һөрмәтәкә мэзын жер'а дькә. Қизәкә ши п'адшайи һәбу, we р'оже эв қиз бәр дәсте мевана қөльх дькә: хварьне тинә, шәрабе тинә. Шех we кәч'ьке дьбинә, дьле ши дьк'әвә we

қиза п'адше. Эва бәйт'а чәнд сәбәқ бира мьн те, сәр we кәч'ь-
ке wa те готьне.

Вәхте тә нан ани,
Тә сот дьле шехе Сьтә'ани,
Тө дыһати дәстда т'ава,
Мьн т'ьре мьл'як'әтә жь һәва.

Тө дәлал, бәжьи зьрав,
Тө һ'әсни щәмали у щәнав...

Кәч'ка дәлал, дьли жь сөре,
Вәрә р'асти мьч мөкөр'е

Тө һ'ызьки көр'е к'өрда,
Йе дьминә ль сәре ч'ийа...

Дә р'аст бежә, тө зу бежә,
Дьле мьни миша т'ежә...

Ә'мәрик у көр'е ши бажар'е Т'билисе ши бун... Ши чахе
чәтьи у хәлайе хенжь Ә'мәрике гәләк к'өрд һатьбун, т'ьжи
Т'билисе бубун, сәре хвә хвәй дькьрын...

Вәхте Р'ом һатә Аг'баране, һнә мала қә нәһьштын дәсте
Р'оме ван к'әвә, чәнд сьһ'әта бәри һатьна ши зөлмк'ари к'өл-
фәте хвә һьлдан, р'әвин чунә нав дәстәбракед хвә әрмәнийя:
алие гола Севане, чьмкө Р'ом ши али қә нәчу. Ши вәхти Сәр-
тиб жи мала хвә һьлда бьрә һьнда гола Севане, ль гөндәки
әрмәнийя ши бун. Щәмила дәлал у Хәзала дийа we қә әскәре
Р'оме нәдиты. Әрмәнийе ши гөнди Сәртиб минани бьраки һ'ә-
лал хвәйкьрын, мала ши т'өшарн бе нан у хварьн нәдыма.
Гөндийа нав һәвдө нан беш кьрьбун, т'оп кьрьбун дабунә Сәр-
тиб у готьбуне:

— Сәртибе бьра, әм п'ак заньн у к'ьт'ебе мәда һьвисинә,
вәки әм у к'өрда зуда досте һәвьн, ле мала ван хьраббә, йе
кө әв диндьжмьни у мьләти кьрийә нав мә. Тө архайинбә, чь
тә лазьмә, бежә, шәрм нәкә.— Р'асти жи әв саләк бу мала
Сәртиб ши гөндида т'ө тәнгаси у чәтьи нәдит.

Сәртиб иди қьр'ьнт'ә бубу, дә'фе сьпи т'әзә к'әтьбуна
сурәте иң. Ле диса әв бәжна зьрав, әв бәдәши ле бу, к'олосе

сери тэ дьгот к'олосе зэ'ванэ, ёса хэмьландьбу, диса мэрвь
һ'эвас дькыр ч'эк у р'һнале ви бһһер'ийа. Шарна эв у Хэзал
р'удьньштын, эви дани бира хвэ, дьгэтэ Хэзале:

— Жьньк, чьма найе бира тэ, эмэ һе ч'ук бун. Бу шэр'е
мэ у Р'оме сэр хэрше қэмч'ур'е, эрмэнийе гонде щинаре мэ
р'абунэ пышта мэ, жь we шунда, найе бира тэ, вэхте эм жь
Э'нт'абе, вэлате Р'оме р'эвин һатнэ Урьсете, нэ диса бэлэде
мэ Киракосе эрмэни бу. Эрмэнийа зуда дәстэбраке мәнэ.

Хэзале дьгот:

— Чьма найе бира мьн? Чахе эм р'эвин һьла салэк т'эмам
нэбубу дә'вата мэ кьр'бун. Вэхте Р'оме сэр мәда гьрт, ви ча-
хи Киракос бэлэд бу, эви пешийа к'оча бу, дэрэнг пе һ'эсийа,
вэки эскэре Р'оме пэй мэ к'эттийэ у мера бэри эскэр дайэ, эв
кө һат, эви жи дө эскэре Р'оме кöштын. Эз п'ак заньм, вэки
эрмэни дәсте мэ қэдимнэ...

Салэкэ Сэртиб т'эмам бу ви гондида, жь пьзмам лезьме
хвэ дур к'этыбу. Бира ван кьр'бу, мөкөр'ийа ван дьһатьне,
дьхвэст һэр'э бьвинэ. Р'оке эв р'ек'эт һатэ Аг'баране. Ль вь-
ра пе һ'эсийа, вэки Э'мэрик у Морова сахьн, ль Т'билисенэ, ле
Щьндие Усо чуйэ р'эмэте. Сэртиб дэрһақа Щьнди бэр хвэ
дьк'эт, хэлге дора ви т'оп бубун, ванр'а дьгот:

— Жь вэлате Р'оме бьгрэ һ'эта вьра, мьн гэлэ мэри ди-
тын, ле мэрие мина Щьндийе Усо мьн нэдит, мэрики мақул,
һ'элал, т'ө шара хьраби нэдьхвэст т'ө кэсир'а, вэлэ сэд коран
бона тэ мери...

Эв чэнд р'ож бун Сэртиб ль Аг'баране бу, пе һ'эсийа
р'оме чь зэлули анибу сэре к'орда, эрмэнийа, чава Э'мэрике
калке ви бьр'бунэ һеспр, ле паше чава жи р'эвибу һатыбу.

Мэпа гөлане бу, бэрф һ'элийа бу, э'рди р'эш бу, пэзе ль
бэр'ожа дьч'ерийа, иди т'ер дьхвар, ле пэз у дәваре ван һьн-
дьк мабун, чьмкө эскэре Р'оме гэлэк шэрже кьр'бу хварьбу,
гэлэк жи т'алан кьр'бу хвэр'а бьр'бун.

Сала 1920 бу, эв чэнд р'ож бун Аг'баранийа чубунэ бажаре
Алек'сандрополе, ле вэнэгэр'ийа бун, мэрийе ван т'эфэк'у-
ри дьк'ьшандьн, шаһьл дьшандьнэ сэре һесийа, р'е т'эсэлэкьн,
чька нэхвэньн. Жьн дьгрыйан, һьнэка жи дьгот:

— Бьра р'оке вьрда һэр'ьн, р'оке жи веда бен, р'ожэк жи
бьра нав бажар'да бьн, эва бу һ'эйшт р'оже ван бе сэрбэра-
т'энэ, гэлэ чь ван һат?

Р'асти жи гонди дьтърсийан, чьмкө гэлэ бедануни һэбу ви чахи, сәре р'яа мәри дьшеландьн у дькөштьн һәрке тыштә пер'а һэбуйә...

Эвар бу, р'о бәрбь қөлөбандьне бу, ле тиренжа хвә гәрмә мәһа гөлане һе давитә р'у әрде, вәки һешнайи шинбә у көлилк жи ви әрди р'әнг-р'әнги бьхәмьлиньн, р'оә дәйне хвә дьқәданд бәр т'әбийәте, чьмкө иди әв вәхт һатьбу. Һьнә қиз у бук һьла жь бәр'оже ч'йәйе Әләгәзе нәһатьбун, әвана чубунә п'ьншар'а бьһаре т'әзә.

Вәхте қиз һатнә гөнд, вана гот, вәки һьнә әрәбә жь бәр'ож хване дькьн, тен. Гьшк ша бун, мәрие к'е чубунә бажер, әвана пешийа әрәбада чун, бона кө пе бьһ'әсьн, чька әвьн, йан на? Әрәбә кө һатнә незики гөнд, хәлқ дора ван т'ьжи бун, дьготьн:

— Малава, вәхта вәйә у һатьнейә! Һун чьма ва әглә бун?

Вана шаб да, гот:

— Чьма вә қә нәбьһистийә. Нә иро чәндә ль бажаре Алек'сандрополе шәр'ә, п'але стансиа Алек'сандрополе өсьян кьрьн, әвана ида нахвэзьн диwana дашнака, дьхвэзьн диwana п'ала у гөндийа. Бажарда дьготьн: „Сәрк'аре ве өсьяна мәһа гөлане гьшк болшевикьн, мәрие Лениньн“...

Һ'өкөмәта дашнака гәләк әскәр бь т'оп у пулемйот шандә сәр ван п'ала шер'. Әв чәнд р'ож бун шәр'әки бе һ'әсаб бу, бәре п'ала зор да дашнака, ле вәхте әскәре дашнака чәнд һ'әзар мер һатьн, паше һ'ьщуми сәр ван п'ала кьрьн, ләма жи әв чәнд р'ож бун әм нькарьбун жь бажер дәрк'әтана. Һьнә хьмбапетә сийар бун жь бажер дьр'әвийан дәрдьк'әтьн, дьготьн: „Тьг'ек, һангист...“

Дәнге өсьяна мәһа гөлане ль бажаре Алек'сандрополе зу нава гөнда бәла бу. Әһле гөнде әрмәнийа бона урьса ахин дьк'ьшандьн, ле гөнде к'өрда диса бир анин әскәре урьси мерхас у гьлийед Ленин дәрһәқа гөндийа.

Ван р'ожа мәри жь бажаре Т'билисе жи һатьбун, вана жи гьли дькьр, вәки ль бажаре Т'билисе нә р'әһ'әтә, һәрр'о ль к'учада у бағ'ада митингә.

Сәртиб гөндийар'а гьли дькьр:— жь бажаре Бәк'уе әрмәни һатьнә гьли дькьн, вәки ль ведәре п'алә у гөнди бунә йәк, бәри мусавата данә дәрхьстьнә, диwan к'әтийә дәсте ван.

эрд данэ гондийа, фабрик у завод данэ п'ала... Жь we шунда эви дьгот, wэки ль нав гонде армэнийа, к'елэка гола Севане, дэнг һэйэ кӧ „р'э'ата нэһ'ийа Ищеване у Дилищане ӧсийан дькын мқабьли һ'ӧкӧмэта дашнака, шэр'эки қайим дьчэ ль wedэре. Хwэдeгpави эскэре ӧсийанк'ара незки дӧ һ'эзар мерэ.

Эw йэк р'аст бу, чьмкӧ ль нэһ'ийа Ищеване бубу митинг у телеграмеда һатьбу нъвисандьне:— гондие зэх'мэтк'ешэ нэһ'ийа Ищеване ль митинга хwэда лэ'де 27-е сьбате, бьһистьн даклада дэрһэқа қәwмандьна ль Эрмэнистане, созэки мьт'им дан, сильһ'а жь дэст хwэ данэйньн, һ'эта ль Эрмэнистане т'эмам нэе т'эшкилкьрьне диwана п'ала у гондийа.

Эм соз дьдын лехьстьнэкӧ қайимэ мьт'имва бьп'алехьн сэре wан эк'сир'еволйусионера, хьмбапета у кулака, wэки эwана иди т'ӧщари фькьр нэкьн, дэрһэқа we диwана хwэ мьр'азьмэ бэре.

Эме гьшк, минани мэрки, һэр'ьн пэй партия хwэ (болшевика) бона азакьрна т'эмамия п'алэ у гондийе Эрмэнистане жь зэлулия эк'сир'еволйусионере һондӧр'е дэwлэта мэ у йе жь дэwлэта мэ дэр...

Камаворед һатьбунэ т'эшкилкьрьне жь зьламед к'ӧрда бьн дэсте хьмбапет Ньжде, гьшк зуда р'эвибун чубун, һьнэк чубунэ малед хwэ, хwэ вэшартьн, һьнэк жи р'эвибун чубунэ Т'билисе. Дашнака кьр, нэкьр, нькарьбун эw „камавор“ диса т'опкьрна. Ле қӧмандаре wан Ньжде т'эшкил кьрьбу к'омэкэ дьне жь армэнийа у чубу к'этьбу Зенгезуре, ль wedэре ч'ьлэки дькьрьн нав гондада.

Эw чэнд р'ож бун дэнг дьһат, wэки гонди ӧсийане дькын мқабьли дашнака ль нэһ'иед Фэрэк'лисе, Ищеване у Дилищане. Дьготьн хwэдегpави Эскэре сор лэз те һэwара п'алэ у гондие Эрмэнистане. Гава кӧ дэнг һат, wэки эскэре урьс те, шабун к'этэ нава һ'эму гонде к'ӧрда у армэнийа. Дьготьн һ'эта эскэре урьси мерхас нэе, т'ӧ хьлазбуна мэ т'ӧнэ нэ жь дэсте р'оме, нэ жи жь дэсте дашнаке т'аланчи.

Диwана дашнака эскэре хwэ дьшэнд пешийа Эскэре сор шер', ле эскэре урьси мерхас қә хэма wi нинбу, сэрфьһияз дьһат, тэ дьгот мозэкэ филр'а дькэ шэр', ле фил we мозе қә навину у р'йа хwэ те, ӧса жи шэр'е дашнака бэр Эскэре сор. Гондада эскэре урьс дьдит, wэки дашнака мэри гӧллэкьрьнэ, мал

т'аланкърнэ у шэвътандьнэ, эв малед кō нэдъхвэстын ди-
вана дашнака, дъхвэстын азабуне, у дивана п'ала у гондийа..

Бэге к'орда, кō р'унышьбу пар'ламента дашнакада, чь-
қас пызмаме ви һэбун, дышандэ нав гонда, диса бь зора қамчи
жь к'орде зэх'мэтк'еш камавор т'оп дькърн. Жь к'ордед к'о-
чэр һатьбу т'эшкилкърне дō-се т'ахбур. Қōмандаре т'ахбура
һатьбунэ к'эвше диса пызмаме ви бэге өзве пар'ламенте.

Дивана дашнака жь о́сийана п'ала у гондийа вэлате хвэ-
да гэлэки дьтърсийа, чьмкō п'ак заньбун, вэки гондийа зарэ-
зарэ жь дэст қануна ван, вана п'ак заньбу, вэки һэр т'эне
дэвлэти жь ван (дашнака) хвэшын.

Бона we йэке дивана дашнака һэвара хвэ ль Р'оме да-
хьст. Дивана дашнака жь дьжмыне щьмаэ'та эрмэнийайн
зэмани лава дькър, вэки эскэр у силь'һ'а бьдэ ви, бона эв
бькарьбэ шэр'кэ мқабьли болшевика.

Сэдре һ'окōмэта дашнака С. Врасийаң дьнвисэ дивана
Р'омер'а у лава дькэ, вэки Р'ом к'омэке бьдэ дашнака, вэки
эв бькарьбэ шэр'кэ болшевикар'а.

Жь к'аг'эза С. Врасийан эз кьн вэлдгэр'иньм сэр зьмане
к'орди.

„Шэр'е кō эрмэни болшевикар'а дькьн бона азабуна хвэ
у сэрбэстийа дэвлэта хвэ, бь т'эг'мина мэ, эва нэ кō бона Эр-
мэнистанейэ, эв о́са жи бона һ'эму мьлэте Асия Пешьнэ. Бона
we йэке Эрмэнистан гоманэ, вэки ви шэр'е хвэда к'омэке у
қэвате we жь щинаред хвэ у бэри э'вльн жь Р'оме бьстинэ...
Вэки Эрмэнистан ви шэр'ида бькарьбэ ал'кэ у бьвэ чава
дэвлэтэкэ сэрбэст.

Сэва we мэрэдэрие дивана Эрмэнистане лава дькэ һ'окō-
мэта мьлэте Р'оме, бона к'ара һэрдō мьлэта (р'оме у эрмэни-
йа) чьқас вэ те зу:

1. Азакьн у вэгэр'иньн эскэре эрмэнийин һесир, йе кō ль
фронта Р'эваненэ.

2. Бьднэ эскэре Эрмэнистане чь қьраре дьхвэзын щэбьр-
ханэ, бэре э'вльн т'эвьнге урьс йане фьшэка бона маузера шу-
р'е Р'оме йане жи т'эвьнгед щур'е Р'оса у Лебелиа

3. Щабе бьднэ мэ: гэло һ'окōмэта Р'оме дьхвэзэ, к'омэка
(мэрийа) эскэр жи бьдэ Эрмэнистане. һэрке дьхвэзэ, чьқас,
чь қьрари у чь тьһэри.

* Т'ахбур — урьси баталион.

Н'окөмөтә Әрмәнистане бь ве ит'мазе те бәрбь вә, һәр бона ве дәстәбракийе, йа кө һатьбу гьредане орт'а мә у вәда ль бажаре Алек'сандрополе, ле һатьбу т'әр'ьбандьне вәхте Н'окөмөтә болшевика...

С. ВРАСИАН“.

Хвәндәванед ә'зиз, ве к'аг'әза Врасйанда әм дьбиньн, вәки партиа дашнака лава дькә ве Р'ома зөлмк'ар, дәсте ван һе зьһа нәбуйә жь ве хуна гондийе бәләнгаз әрмәни у к'орда, е щийе бәласәбәб у бе гөнә һатьнә қыр'е кал, зар' у жьн.

Әм дьбиньн, вәки ч'ә'ве гәлә де-бава, бьра, хушка у зар'ед эт'имә бәр диwара, һе зьһа нәбубу жь ван һесьра, кө Р'о-ме анибу сәре ван, ле Врасйан һәwара хвә ль ван дадьхә, әw дьхwәзә, вәки диса Әрмәнистане бь дәсте ван зөлмк'аре Р'оме хунеда бьмәщинә.

Хәма ви нә әwә, вәки диса хуна зәһ'мәтк'еша ве бьр'ьжә, хәма ви һәр әwә, вәки диwана дашнака һәбә у әw жи сәрк'аре ве бә, вәки к'еф бькә...

Ле әм өса жи дьбиньн, вәки С. Врасйан һәвалә хвәва нькарьбун хьлазбуна жь дәсте п'ала у гондийа, әwана һәwарийа хвә дахьстьбу нә кө Р'оме т'әне, wана һәwарийа хвә дахьстьбу т'әмамыйа Европәе. Ван р'ожед диwана Совете һе шаһьлә т'әзә һатьбу т'әшкилкьрьне бьн дәсте Ленинда — партиа болшевика, 14 дәwләте империалиста һатнә сәр дәwләта Совета шер': Америка, Англиа, Франсиа, Германиа, Р'ом, Йапониа у ед майин, әwана се щара һәвр'а һатьн сәр диwана совете шер', һәрсе щара жи диwана Совете бәри ван империалиста да, жь wәлате хвә дәрхьст, әwана гәлә салә һе бирнәкьн қәwәта диwана Совета, бирнәкьрьнә зәрпед қәwәта п'ала у гондийа...

Сәртиб жь Аг'баране вәгәр'ийа һатә щәм к'өлфәте хвә. Әwi дит, вәки гәлә әскәре дашнака бь щәбьрханә, т'оп у пулемйотава бәрбь Дилищане дьчьн.

Дө әрмәние кал бәр дәре хвә сәкьнибун, дина хвә дьдана п'әргала әскәре дашнака у хмбапете wанә п'ап'ах қоткьри, сьмеле туж бадаийи у сери һ'әта льнга ашьрме фьшәка гьредайи, һәрдо кала сәре хвә дьһ'әжандьн у һәвр'а хәбәр дьдан, дьготьн:

— Ақыле мә ван к'ома қә набър'э, вана нькарьбун бэр р'оме тэйахкын, эвана чь дькарын бэр Эскэре сор тэйашишбьн..

Сэрк'исе кал дьготэ Петросе щинаре хвэ.

— Мьн у тэ нава эскэре урьсда гэлэ сала қольхкьрийэ. Те бира тэ шэр'е мә у Яполия сала 1905-да, ве ахьрийе сала 1914-а жи эз у тэ чунэ оламе ль фронта Р'оме тэ қә дит, вэки забыте урьс эвқас титьк-митька хвэда дардакын, тэ дьбежи бэранэкэ бьскада хэмьландьнэ. Мала забыте урьс нэк'это, қә нэ к'обарьн.

Петрос готэ Сарк'ис:

— Хенжь қөр'эбуне, эвана бона р'бэ'ате не жь Р'ома дьж-мьн хьрабтьрын. Ве р'оже ль мән'эла мә хьмбапетэк хатьбу мала к'эшиш меван. К'эшише щамер гази дэвлэтийа кьрьбу: к'охвэ Мушег', Арменаке дьк'анчи бу у чэнд мэрие дьне бун, пээк шэрже кьрьбу, шэрав, арақ у һөрмэт. Пэй хварьнер'а р'абу гөллэ агьркьрын, жьн у зар'е к'эшиш зьравқэти кьрын....

Сэртиб һатэ щэм ван, слав да вана, гот:

— Сьбэ хера вэ, Сарк'ис у Петрос, қә һун чэваньн.

— Вэй тэ сэр ч'э'ва һати, Сэртиб, тэ к'ода чуйи? Зуда нэ-хвени.

— Эз чубумэ Аг'баране,— Сэртиб гот,— нава пьзмамед хвэ.

— Қә ль ведэре чь һэйэ гьлие т'эзэ?

— Ль ведэре мэри жь Алек'сандрополе һатьн гьли дькь-рын, вэки ль ведэре мөһа гөлане п'ала өсийан кьрийэ бажар гьшк п'ала зэвт кьрьбу. Жь Т'билисе к'орде мә һатьбун, ва-на жи гьли дькьрын, вэки ль ведэре қә нэр'эһ'этэ. Әве кө жь Т'билисе һатьн, дьготьн, вэки бьһистьнэ ль Лор'ие у Қэрэк'ь-лисе жи гөндийа дэстбь сильһ'а кьрынэ пешийа диwana даш-нака шэр' дькьн.

— Вэлэ тэ хэбэрнэ п'ак аниһэ, һешка эм заньн азабуна мә незик буйэ, ле т'эмийа мә ль тэ, тэ ван гьлийа ида кэсэкир'а қьсэ нэки, вэки дашнак бьбһен, ве тэ быгрын, тэ гөнэһн.

— Һ'эйран, мьн чь бьһистийэ, эз ве дьбежьм, эм к'орд дьбен: „мьн чь к'ьр'ийэ, эз ви жи дьфрошьм“.

Сэрк'ис у Петрос һэвр'а готьн:

— Сэртиб шан, эм заньн тэ р'аст дьбежи, ле гөндда гэлэ мэрийе хьраб һанэ, ве һэр'ьн бежнэ дашнака, әве тэ быгрын.

— Эз зэ'ф жь вэ р'азимэ,— Сэртиб гот,— эз ида кэсэки-
р'а набежым.

Сарк'ис у Петрос бэрбь малед хвэ чун, ле Сэртиб хедика
бэрбь гола Севане чу.

Ида эвар бу, сөр'экэ сар жь Севане дьхат. Ч'ийаед бь-
льндэ дора Севане не бэрф ль щина һэбу, эв бэрф дьһ'элийа,
хөлэхола ава ван бэлэкийа дьхатын, дьк'этнэ Севане. Ве эва-
ре Севане п'ел дьда, п'елед ве қаси бэжна мэрийа бьлд дь-
бун, дуса дьк'этнэ аве. Қэйкед мэ'сигьра бэр п'елед аве ви
али, ви али хвар дьбун, тэ дьгот эв қэйик ве ньһа нөқойи
быне аве бьвьн, ле қэ хэма мэ'сигьра нинбу, вана т'ор'а хвэ
к'ашкьр бэрбь кэвийа голе данин, вэки мэ'сийа жь т'ор'е дэр-
хьн. Ньшкева бу хөшин, баки минани бобэлиске хат ль һэв
звьвр'анд, эв қэйике мэ'сигьра т'эв һэв кьрын. Нав ван мэ'-
сигьрада калэки бэжын бьльнд һэбу, дэст у лэпе ви тэ дьгот
йе саһ'баньн, өса мэзын бун, сэре ви сэрқот бу, ле сэри жи
ангори говде ви мэзын бу. Чэнд даред дьрежэ, минани
р'ьма, щэм ви һэбун, сэре ван дара чэнгөле һ'эсьни ле һэбун.
Гава кө бобэлиске қэйик т'ок дькьр нав фьртонэ аве, вэки
бықэтинэ бьбэ, кале дэстхвэда чэнгөл давитэ ве қэйике, к'аш
дькьр, жь бобэлиске дьстөнд, дани щэм хвэ, эви кали мерхас-
ти эме нив сьһ'эте бобэлискер'а дькьрэ шэр'.

Сэртиб зур' бубу ле дьһер'и, дьле хвэда дьгот:

— Вэлэ тө мерхасэки һежайи у шэр'е тэ э'йни шэр'е ше-
ранэ. Бе дани, ава Севане минани нэйнькэке дьбрьрқи, ч'ийа-
ед бьлд у э'вре ль эзмин теда хване дькьр. Мэ'сигьра қэйке
хвэ жь һэв қэтандьн, дуса бэрбь кэвийа голе т'ор' к'ьшандьн.
Чэнд мэрийа сэрики шьрита т'ор'е гьретьбун, к'аш дькьрын,
чэнд мэрийа жи алики дьне сэре шьрита т'ор'е гьретьбун, кале
жи ль қэйика хвэда бу, пэй т'ор'е дьхат, тэ дьгот сэршьванэкэ,
қэстана пэй кэре пез те, вэки бьвинэ чька к'ижан ми жь
кэре хвэ дьқэтэ, өса хедика пэй тор'е дьхат, һэр шарна ль
мэ'сигьра дькьрэ гази, минани қөмандарэки, дьгот:

— Сероп, Арташ, һун гэлэки пешда чун, йан һамбарсум,
Қаспар, һун зэ'ф пашда к'этын, һ'эвэки лэз кьн. Оса бькьн,
вэки сэре т'ор'е анэгори һэв дэрк'эвэ сэр э'рде.

Вэхте т'ор' к'ьшандьн щийе зьһа сэр қуме, мэ'си бьрьрқин,
бу п'ьртэ-п'ьрта ван, дьльпьтин. Эв щара э'вльн бу Сэртиб
эвқас мэ'си дитьн, һ'эвэки пешда чу.

Мэ'сигьра Сэртиб нас дькыр, йәки газн кьре, мэ'сики эп'е-
щэ мэзын дайеда, гот:

— К'өрд, хане ви мэ'си хвэр'а бьвэ, т'ера тэ, т'ера к'өлфэ-
те тэ р'ожәке һэйә, ле вәшерә, вәки аг'е мэ нэвинә.

Сэртиб мэ'си жь дәст гьрт, ле дьле ви т'ә'мул нәкьр, пьр-
си:

— Чава, нһа һун мэ'сийа жь бьне ве гола к'урә, минани
бахра, әвқас чәрчьмиш дьбьн, зийамәтәкә мэзын дьк'ыши-
нын, дьгьрын, нһа хвәйе ве голе жи һэйә?— Сэртиб, вәки
п'ак ви фә'м бькьн, вәк'ьланд,— демәк аг'е ве голе жи һэйә?
Дьбәк әв мере хани мэзын бә?— Мэ'сигьр гот:

— На, нә әвә, әв қә найе вьра,— әве чьма бе ве қийамә-
та чәтын бьвинә, мэ'сийа бьгрә, әв те һәр ви вәхти, к'әнге мэ'-
сийә һазьрын, йане жи вәк'иле хвә дьшина... Әве хвәйе ве
голе, мала ви ль бажаре Р'әванейә...

Сэртиб һатә мал һе р'о нәчубу ава. Әви мэ'си дьрежи
Хәзале кьр, әве пьрси:

— Әв мэ'сийе тәр'ьки тә жь к'ө'ани?

— Мэ'сигьра да мьн, мәр'а бьқәлине текә шив...

Хәзале зузука мэ'си т'әмьз кьр, кьрә т'аве, қәланд, ве
эваре вана шива хвә хварьн, иди эп'ещә тари бу, ләз дькь-
рын р'азен, чьмкө вәхтәкә өса бу, нәвт қә т'өнәбу, бона ве
йәке мәхлуқәт эвара зу р'адьза. Хәзале шив һазьр кьр, ани
да бәр мер, вана шив хварьн, Ле ве шәве Сэртиб нькарьбу
хәвр'а бьчуйа, дьһатә бира ви чь қәвьмийә ль бажаре Алек'-
сандрополе, Қарәк'лисе у Дилищане. Әви хвәр'а дьгот:

— Нәварийа өсийанк'ара дьбен Әскәре сор те, әвана ве
мә зу азакьн, әрһәдә Ленин әв шандьнә. Әз гәрәке ләзкьм
һәр'әмә нав пьзмага ль Аг'баране, ведәре ве хвәлие бьднә
гөндийа.

К'әтә бира ви Ә'мерик у Моров. Меранийа кө Ә'мерике
кьрьбу, гәләки ви хвәш дьһат, ша дьбу, дьгот:

— Вәләһ тә меранийа р'ожкание к'ьвш кьр, вәләһ ль вә-
лате Р'оме вә сәри ванр'а данәдани, иро жи тө нәбуйи һесире
ван... Әви ньзанбу чава хәвр'а чу. Нәр ви вәхти һ'ьшйар
бу, вәхте Щәмиле кьрә газн, гот:

— Дайе, вәрә бьнһер' чьқас әскәр һат, зу вәрә.

Сэртиб зу р'абу, к'ьнще хвә хвәкьр, дәрк'әтә дәрва. Нав
гөндда гәлә ә'рәбә у фьрг'ун сәкьнибун. Ван ә'рәбада у фьр-

г'унада т'ъжи бриндар бун. Дō файтеоне башқэ бэр дэре к'эшиш бун, ван һәрдō файтеонада забыте дашнака мэзын бьриндар бун....

Нә'лэ-нә'ла бьриндара бу, брине ван ль мьла бун, льнга бун, ль сери бун. Йәки гōллэ ль навьке к'этыбу, мовьке пьштер'а дабу дэр. Қужинийа ви бьриндари дычу э'рше э'змана. Ђнә жьнед, мэрийе ван чубунэ эскэрие, дыгрийан, һесьр жь ч'э'ва дыһатын, бы кэвийа шальке хвэ һесьр пақыш дыкьрын. Бьрине эскэр қэ нәһатыбунэ дэрманкьрыне у гьредане, хун ль к'ынще ванва һ'ышк бубу. Ле һнэк бьрине ван оса хэдэр бун, һьла хун же дыһат. Р'энге гьшка спич'олки бубу, минани р'энге мьрийа, чьмкō хун ванда нәмабу. Сәһ'этәке шунда әв э'рәбэ у фьрг'унава к'ышйан чун. Сэртиб у к'ōлфәте хвэва һатын мал. Хэзале ньвиш һьлдыдан, ле Сэртиб чу дэрва сэрч'ә'ве хвэ бышо. Вәхте әви сэрч'ә'ве хвэ шушт, һатә һōндōр'е мале, ле ньһер'и Щәмилә we қōнще тарыда искә-иска вейә дыгри.

— Пи, йа бы хер,— баве гәт,— лао, тō чьма дыгри?

Щәмилайе щаба баве нәда, пьшта we ль баве бу, һедика дыгрийа. Сэртиб пьрскьр:

— Лао, чька мьр'а бежә, тō чьма дыгрийи? Дьбэк гōне тә дашнака те?— Паше вэгэр'ийа жь Хэзале пьрси:

— Жьньк, чьма қиза тә дыгри? Чь қәшьмийә?

Хэзал һат, һедика гōһе мерда гот:

— Щәмилә дыгри сәва дэргистие хвэ, дыбе дыбэк ви жи бьбнә щәпе бэр шер', чьмкō бәге мә бы зора қамчи мэрийа т'оп дыкә дышинә, паше дыбен бы р'азльхийа дыле хвэ һатынә, чаша фьләки дыбен „камавор“ һатынә.

— Вәйле дийа Щьмо нә мьри, нә р'оме нькарьбу тыштәк банийа сәре баве ви. Щьмо нә әв мерә, вәки һәр'ә стōйе хвэ дырежкә, һ'эта бәг тен ви быгьрын бьвын. Мьн биркьр вәр'а бежьм: р'астә, әв һе шаһьлә, ле хортәки минани ви т'ōнә, әви у дō-се хорте дыне т'ывьнге хвэ һьлданә чунә сәре ч'ийа, хвә һэднә дәсте бәга у дашнака, шәве сьре тенә гōнд, хварьне дыбьн, шарна нане ван шьванар'а йан гаванар'а дышиньн, р'ожәке бәри we р'ожа әзе бем, мьн Щьмо дит, вана һерики бьзыне к'уви ль сәр ч'ийае Әләгәзе кōштьбу, қаси гаки бу, ль гōһдыреже кьрбу ани мале. Һатә щәм мьн, әз чумә р'уйа.

Хортэки ѳса цъмэри мерани же дэрк'этийэ. Р'ожа кѳ эз р'ек'э-
тымъ натъм феза гѳнде Аг'барана фъла, натэ пешийа мьн у
эп'ещэ р'е мър'а нат, тэ чь искэ-искэ. Мьн жи цэй го чька чь
цэвъмийэ?..

Щьмо хортэки бэжн орт'э, цъмэри, хун ширьн бу, эв нэ-
бич'ър'ке Хѳдѳйе р'эһ'мэти бу, вэхте Щэмилэ не салэкэ we
т'эмам нэбубу, р'эһ'мэтийе Хѳдо натьбу мала Сэртиб готьбуе:

— Эз у кальке тэ р'эһ'мэти дэстэбьраке нэвбун, мэ гэлэ
сала минани бьре н'элал нэвр'а дэрбаз кьрийэ. Чь мьн лазьм
бьбуйа, эз дьчумэ щэм кальке тэ, эв жи дьнатэ щэм мьн,
мьн жи т'ѳшара нана нэдькьр. Мьн гѳман нэйэ, сэва цэдре
калке хвэ, тѳе иро хатре мьн бьгри. Эз натъмэ щэм тэ, вэки
тѳ Щэмила циза хвэ бьди нэбич'ър'ке мьн Щьмо. Р'астэ, нэр-
дѳ жи не зар'онэ, бьра нэвр'а мэзьнбьн, нэрке йази мьрэдэра
ван жь хвэдеда нэбэ, we бьвнэ жьн у мере нэвдѳ, ле вэки
йази мьрэдэра ван жь хвэдеда т'ѳнэбэ, мьразе ван нэвдѳ
набэ...

Сэртиб ль ч'э'ве Хэзале ньнер'и, ви чахи Щэмилэ сэр мь-
ле Хэзале бу, пеш ванва сэкьни бу.

Гэрэке эм бежьн Сэртиб у Хэзал иди зар'е ван хенжь
Щэмиле, кэсэк т'ѳнэбу, нэр эв бун, эв циз бу. Хэзал дэрдьк'э-
вэ дэрва. Сэртиб готьбу мевин:

— Апе Хѳдо, ахьр на набэ, нэ эм жи шени авайинэ, изне
бьдэ эм нэма хвэрьнэке чекьн, паше эм р'унен хэбэрдьн, нэ
э'дэте мэ э'шире ѳсанэ, тэ диса мина бэре дайэ шур-мэрт'ал
у р'ьма хвэ нэма р'ьк'эви мэйдане дьки.

Хѳдо к'энийа, гот:

— Вэлэһ хэбэре тэйэ, ле тѳ нэ хэриби, эз натъмэ щэм тэ,
чава нэбийе дэстэбьраке хвэ, лэма жи мьн нэма к'эсэ дайэ
сэр ханийа. Нэрдѳ нэвр'а к'энийан, Сэртиб го:

— Дэ тѳ бьбахшин, р'уни эзе натъм.

Эв дэрк'этэ дэрва, чу щэм Хэзале, гот:

— Тѳ чь дьбежи ви гьлие апе Хѳдор'а?

— Эз чь бежьм, мерьк, тѳ бави, тѳ малхе малейи, ле Щь-
мое нэбие Хѳдо жи не зар'ойэ, эв жи минани Щэмила мьн не
бешикеданэ. К'и занэ н'эта нэрдѳ мэзьн бьн we чь бьвэ. Ма-
ла Хѳдо жи ле найе шкенандьне, мала Сьбһ'ане, гѳла эланэ,
мере we мале, жьнед we мале, гьшкэ жирьн, хэбатчина, нэр-

ке қиза мә бығынжә, әм бьднә we мале, we зә'ф п'акбә бона жийна қиза мә.

— Малхьраб,— Сәртиб гот,— нә зөр'әте мә жи иди кәсәк т'өнә, әм гәрәке хортәки өса бьвиньн биньнә сәр мала хвә, wәки әз, тә бьмрын, мәрик һәбә хвәлийе баве сәр ч'ә'ве мә, херәке ль мә бьдә, әм бе хер нәминьн, хәлqе нәбежә :.,мьн гора wi һа-һа кьро, йе бе хер мьр“.

Хәзале го:

— Wәләһ хәбәре тәйә, меро, дә тә зани, тә бь аqьле хвә бькә!

Һ'әвәки сәкьнин, Сәртиб гот:

— Әм чавакьн? Пәзә мә жи дурә, мә бәрхәк банийа Хөдор'а шәржекьра.

Хәзале го:

— Wi алида бәр хвә нәк'әвә, бәрхе мала шех Дук'о вьрын, ль гомеданьн, һәр'ә бәрхәке же бьстинә бинә шәржекә, паше йан п'әра бьде, йане жи бәрхәке бьде.

Сәртиб чубу мала шех Дук'о, wi шамери qә нана нәкьрьбу, бәрхәки кәл, стрөйе wi т'әзә дәрк'әтьбун, дабуне, әви бәрх шәржекьрьбу, п'осте wi әви пенц дәqада кьрә хьлчәки ә'йара ч'ук, гошт жи һуркьрьбу, дабу Хәзале, wәки хварьне чекә, у ләз һатә щәм Хөдо. Хөдо же пьрсн:

— Сәртиб, әва сәһ'әтәк зедәйә тә әз һьштьм, тә к'өда чуй?

Сәртиб бь к'ән готьбуйе:

— Әз чь жь тә вәшерьм, пәзе мьн нә незик бу, әз чумә мала шех Дук'о, хвәде мала тә жи шен бькә, йа wi жи шен бькә, шамери бәрхәк да, мьн ани шәржекьр, бьра кәвани мәр'а хварьнәкә р'ьнд чекә.

— Сәртиб, тә нәһәқи әwqас зә'мәт дит, нә тә нә хәриби?

— На, чьма өса дьбежи,— Сәртиб дьгот,— йе мәрийе хвәр'а кер нәйе, өса бьзанбә әw нә мәрийә, жь we шунда те бира мьн, әзи һе зар'о бум.бьнп'ийа оде р'ушьштьбум, маqуләки гьли кьр:

— Wәхтәке ль Щьзира-Бота qачахәк дәрк'әтьбу, әви гәлә хьраби кьрьбу: дьк'анед бажаре Щьзира-Бота дәрәвәдькьр, давитә сәр кәре пез, т'алан дькьр, карванед т'ощара у чәwдара сәре р'ийа т'алан дькьр. Мир дит, wәки әһле wi, бажарване wi, нькарьн р'ьһ'әти бьминьн, әви һ'өкөм кьр, wәки wi qачахи бьгьрн. Зьбтиед wi әw qачах гьртьн, наве wi qачахи

Хьдър бу, жер'а дьготын Хьдъре пире. Дэнг бәла бу һ'әму ол-к'а, вәки Хьдъре қачах гьртнә. Жь һ'әму алиа мәри һатнә шькйат. Мир ле нһер'и, р'асти жи Хьдър мәхлуқәт вәжандийә, хьравкьрийә, демәк дьзәки бәт'әрә. Мир һ'өкөм дькә сәр қази: қьрарәкә өса дәрхә, кә Хьдър бьшәшьтиньн, вәки йәки дьне ида қәләта өса нәкә. Хьдър тиньн дарәкева гьредьдьн, агьр дьднә бьни. Вәхте алава эгьр те дьгьһижә лынге Хьдър, мир те пеш вива дьсәкьнә, же пьрс дькә:

— „Хьдър, тә қә р'өже жь ве р'өже хьрабтьр дитьнә?“

— Бәле мир, те бира мьн, р'өжәке меван һатнә мала мьн, ве р'өже нан мала мьда т'өнәбу, вәки мьн нан бьда мевана, а... р'өжа лапә чәтын әв бу, э, әва чьтәвайә анәгори ве р'өже?

— Ле әз чава тә бе нан бьһельм, апә Хөдо?...

Һ'әта вана өса хәбәрда, Хәзале қәликә р'ьнд һазьр кьр, нан анин, сьфрә р'асткьрын, бь қәйде ә'шире Хәзале шәрбәтәкә р'ьнд жи һазьркьрбу у данибу сәр т'әхтә.

Сәртиб гот:

— Апә Хөдо, к'әрәмкә нан бөхвә!

— На, вәки тә готийә гәрәке қәйдә у ә'дәте ә'ширабә, һ'әта тө соз нәди мьн, вәки тәйе Щәмиле бьди нәбич'ьр'ке мьн, әз нане тә нахөм.

Сәртиб гот:

— Апә Хөдо, қизәкә мьн қөрбана лынге тә кьрийә, чь һәце мьн һәйә, әз тә пашда бьшиньм? Ле пьрса р'аст тәр'а бежьм. хен жь Щәмиле, тө зани, зөр'әта мә кәсәк т'өнә, мә дьхвәст әм қиза хвә бьднә ви хорти, әве кә ве бе сәр мала мә, әм ида кал бунә, һәр әвә фькра мә, вәки дьне қәдре тә, мала тә жи һәйе һевшандьне.

— Э, тьштә нәкә,— Хөдо гот,— бьра мәзьнбьн, бьра бе сәр мала, тә, тө нә хәриби...

Дәстпекьрын нан хварьн, паше жи шәрбәт вәхарьн, бона пьзмамтийа вана ширнайи дәрбазбә. Вәхте нан хварьн к'өта кьрын, де бьстан жь дәве қиза хвә дәрхьст, ани щәм Хөдо, әви т'әмәзикә һәвьрмьше Иране хас жь п'ашла хвә дәрхьст, бь дәсте хвә сәре Щәмила йәксалива гьреда, пач'кьр у гот:

— Бука мьн, дә бьра ә'мре тә у Щьмойе мьн һәвр'а бьгьһижә, мина кәлилка бәр ч'ә'вканийа, йа һ'әта бәрф жи дьк'әвә әв кәлилк нач'ьлмьсьн, бьра һун һәрдо жи өса бьн...

Ходо р'абу чу мала хвә. Жь we р'оже шунда Щәмилә у Щьмо хәвр'а мэзын дьбун. Р'асти жи һәрдо минани дө көлил-ка бун, һе зар'отиѐда Щьмо Щәмиле һ'ыздыкьр, Щәмиле жи Щьмо һ'ыздыкьр. Вәхте һәрдо эп'ещә мэзын бун, паше пех'ә-сийан, вәки һәрдо дэргистиѐе һәвын. Ләма Щәмилә иро өса бәр хвә дьк'әт сәва Щьмо...

Пайиз бу. Бәлге дара к'авийа хвә гөһастьбун, ида қич'ык дькьрын, вәхте байе пайизе дьһат, бәлг дьвәрийан, дьк'әтнә әрде, барана пайизе дәстпекьрьбу, шарна қә жь һәв бәрнә-дыда, һәрр'о дьһат. Р'ожед тәв у гәрм ида кем бун. Шьвана пәз нава мала бәла кьрьбун, һәфе хвә стәндыбун, ле гавана һе дәвар бәланәкьрьбун, р'о һ'әсаб дькьрын, к'әнге we вәхте ва-не бе, вәки әв жи гар'ане нав гөнд бәлакьн. Ле һ'әму гаван, йане жи шьван, һ'әта бьһаре мала хвәда бәтал наминын. Әве кө к'әсиб бун, хвәлийа ван т'өнәбу, зар'е ванә һур бун, ида-ра ван һәр сәр гавантиѐе у шьвантиѐе бу, әвана кө һәфе хвә жь гөндийа дьстәнд, зьмер'е к'өлфәте хвә һазьр дькьрын, па-ше диса дьчун дьбунә шьване зьвьстане, пезр'а дьчунә қьжла һ'әта бьһаре, һьнәк жи дьбунә хөлам. Ви чахи дәвләтийа за-ньбу, вәки ида зьвьстанә, хәбат кем һәйә, вана һәқәки һьн-дык дыда ван к'әсиба, һ'әсебанги нанозько әв бәләнгаз һ'әта бьһаре хвәр'а дьданә хәбате...

Сәртиб к'әре хвә дькьр һәр'ә Аг'баране, нав мьләт, нава пьзмама. Әв саләке зедәтьрбу, Хәзал қиза хвә Щәмилева нав ви гөнде эрмәнийа мабун, ле дәйа нәчу. Де у қизе мале дәв-ләтийада дьхәбьтин, һьри дьшуштьн, шә дькьрын, т'әши дьр'ьс-тьн, әмәни у халич'ә чедькьрын. Де у қиз һәрдо һьм жирә дәст-ә'мәлбун, һьм жи кәсәк минани ван р'ьнд, т'әмьз у нәхшк'ар т'өнәбун, т'әва же һ'ыздыкьрын, к'идәре бьхәбьтийана, ведә-ре әрһәдә, хенжь һәфе ван, һьри дьдане, дәвләтийа әв дәст һәв дьр'әвандын. Хәзале се дәст орхан у дошәке р'ьнд авитьбу-не, әмәникә к'авә р'ьнд чекьрьбу, бона кө бавенә сәр стер'е хвә, т'ер'е р'ьнд чекьрьбун у чәнд вәрьсе п'ак. Дьготә Сәрти-бе мере хвә:

— Мерьк, шькьр, ньвине мә р'ьнд һәнә, нав мала мә тыш-тәк же кем т'өнә, әм карьн һәр'нә нав пьзмама у лезьма, һәр дошанийе мә т'өнә, әв жи хвәде р'әһ'мә...

Сәртиб дьгот:

— Хэзал, эме ве пайизе э'сэ һэр'һн, һэр тө к'аре хвэ бькэ.

Хэзале нвинед т'эмьз кърьбу т'ер'а, дэри ле дьрубу, дабу гоше стер'. Сэртиб жи эв чэнд р'ож бун нав гонд к'этыбу дьгэр'ийа, вэки э'рэбэке к'ьрекэ, мала хвэ лекэ бьвэ. Һэр тыштэки дьле Сэртиб чуйинеда сар дькър.

Сала һ'эзар нәһсэд ноздада әрмәни у к'өрд, йе жь вәлате Қәрсе вәгэр'ийабун, чубунэ вәт'әне хвэ, ле диса р'әвибун һатьбун, ве р'әведа жи диса гәлэ бәләнгази дитьбун, ши чахи Сэртиб қә нәчубу қә дьл нәдькър һэр'ә, әви дьле хвәда дьгот:

— „Әз һәр'мә Аг'баране, дьбәк әвана диса һәр'һн, паше әз чава бькьм“.— Щарна жи һа фькър дькър:— „Қиза мьн иди гьһиштийә, мьн нә пьзмамә, нә кәсәки насе кал-бава ль вьра һәйә, вәләһ әзе һәр'ьм...“

Бона дашнака р'ожед гәлэ чәтын бун, бьриндар жь фронтә дьһатьн, дьготьн:

— Әскәре өсйанк'ара қәвәтә, һәма те, әм пе нькарын. Ль ван гонда кө Әскәре сор ле бит'әр дьбә, гонди бь нан у хве пешийеда дьчын.

Р'асти жи әскәре дашнака р'ож бь р'ож кем дьбу. ле әскәре өсйанк'ар зедә дьбу, чьккө мәхлуқәт заньбу һәр бь дәсти Әскәре сор карә азабә.

Сьбәке мәзьне әскәре дашнака — хмбапет Дьро һат бәр-бь Дилищане дьчу. Әскәре вани хас маузеристә пер'а бун, гьшкә бь ч'әк р'ьһалә р'ьндә лебун, п'ийе ванда маузере қондакли бун, т'әвә бь п'апах бун, п'апахе хвэ қоткърьбун, тө дьгот әванә т'әглифе дә'вәтаньн, өсә қөр'ә-қөр'ә дьчун. Һьнә гонди дьготьн:

— Дьбәк әв әскәре дашнакайи хас зоре бьдә әскәре өсйанк'ара?

Ле әв әскәре вани хас жи нькарьбун тыштәк бькрана, әвана жи жь Әскәре сор пашда дьк'ьшйан, чьккө әв қануна дашнака, зөлм у т'алана хмбапета иди р'ь'әт анибунә аһ у заре, ләма жи гонди дьр'әвийан дьчунә нав өсйанк'ара.

Р'ожәке Сэртиб Серопе щинаре хвәр'а қьраркър, вәки әв бь к'ьре мала ши бьвә Аг'баране:

Сероп гот:

— К'ьриве Сэртиб, әзе ишәв га т'ер альфе ван бьдмеда, сьбе әме р'ек'әвьн, ле әз сьбе зә'ф зу р'е нак'әвьм, бьра сьбә

сафи бьбэ, паше эме һэр'ын, чьмкө тō зани вэхтэ чэтынэ, эзе мусенийа хвэ жи биньм,— Сэртиб го:

— Бьра юса бэ!

Хэзале у қизева эварда һәрче һурмура ван һэбу, кьрьнэ чэвала, дәри ле дьрубун: эве we эваре нане лош, кьлоч' у бок'он жи пэ'тын боһа р'ева бьхөн. Һ'эта навмала хвэ данэ һэв, иди тари к'этэ э'рде, эп'ещэ вэстийан, чэва к'эһнэ нава шийа, дәстхвэда хэвр'а чун.

Гьрминийа т'опэке һат, хани лэрьзи, Сэртиб һ'эшиар бу, сьбэ т'эзэ авитьбу, кастинийа са бу, жь дэнге гөлла у т'опа сэ дьк'этынэ қөлаха, сьвдэра. Сэртиб дэрк'этэ дэрва, ле ньһер'и чарнькали гөнд эскэре дашнакайэ, фьрг'ун, э'рэбэ, сийар у мэри р'е т'ьжэкьрьнэ, қалмэқалмэ. Забытэки сийари ажотэ нав э'рэба, чер' дькьрын. Феза гөнд, ль бэр'оже ч'ийе, эскэр т'э'би* гьртийэ. Сэр дере қөмандарэк сэкьнийэ, дурэбинэ бэр ч'э'ванэ у вэдьгэр'э, йэки жерер'а һ'өкөм дькэ. Гьрминийа т'опанэ, эви жи сэре хвэ сьвдэрер'а дэрхьстьбу, ль шер' т'эмаша дькьр. Эв ч'э'в Сэртиб к'эт, гот:

— Тө чь к'өрдэки бе фэ'ми? Чьма өса сэкьни? Вэки мазьнед дашнака тэ бьвинэ, we тэ бьгрэ бьвэ шер', һэр'э хвэ вэшерэ! Һешка К'ероп гьртын бьрын. Мьн бьһист ван дьготэ К'ероп.— Чьма малда майи? Чьма найе шер'? Дьбэк тө жи һивийа ван сэкьнийи?— К'ьриве Сэртиб, һэр'э хвэ вэшерэ!...

Сэртиб чу к'этэ мал, дәри дада, эме сәһ'этэке жь мал дэрк'эт, ле паше т'э'мул нэкьр, диса дэрк'этэ дэрва. Нав гөндда кэсэк хване нэдькьр. Бьнийа маллада ль мергада т'опэкэ дашнака к'этыбу һ'эр'не, һэспа нькарьбу дэрхьста, щотэ гамеш бьрын, ле гьредан, эв т'оп дэрхьстьн. Бу гьрминийа т'опэке, зукэ-зука we ль һэва дьһат, һат пыш гөндва к'эт. Эв т'опа Эскэре сор бу. Сэртиб дьле хвэда гот:

— Шан, эз, һ'эйрана вэмэ! Вэрын...!

Т'опэк һэма ль мала Сероп к'эт, т'оз у думан жь мале қөлоз бу. Хэзал у Щэмиле дәри вэкьрын, лава кьрын, Сэртиб бьрьнэ һөндөр'е мале....

Эскэре дашнака we р'оже жь ван қөлэча дэрнэк'эт, пашда нэк'ышийа, бэрк' шэр' дькьр, чьмкө қөватэке т'эзэ жь Р'эване һэварийа ван һатыбу. We р'оже тэ дьгот Эскэре сор жи

* Т'э'би — урьси „акол“.

эвқас нэдъхвэст пешда бе, ле шэр' нэ дьсэкъни: һәрдо алийа-
ва дэнге т'оп, пулемйота у т'вьнга нэдъһатэ бър'ин...

Һынги өсйана гөндийа дэстпебубу шэр' дькърьн дашнака-
р'а у һынги дэнг һатьбу, вэки Эскэре сор һәварийа өсйанк'а-
ра те, дашнака агитаторе хвэ дьшандьнэ һ'эму гөнда, қэстана
дэнг бэла дькърьн у дьготън:

— Эв эскэре те гьшк болшевикън, эвана бь балт'а сәре
мерьв дьфър'иньн, жьна дьшөһориньн, мәрийе кал гьшка қър'-
дькьн. Жьна жь мера дьстиньн, мала т'алан дькьн. Болшевик
дыбен гәрәке гьшк к'эсибьн, қә йәк дәвләти нибә.

Эва шэр'-шьлт'ақа у провакасиа, дашнака нава шымаә'те
бэла дькър, ле кәсәки бауар нэдькърьн, чьмки гьшка заньбу,
вэки өсйанк'ар гьшк гөндиңә, к'эсибе гөнданьн у хэбатк'арьн.

We р'өже кәсәк жь ханийа дәрнәк'әт, кәсәки нькарьбу фь-
р'э ав банина малед хвә. Щарна тә дьгот дэнге т'оп у гөла
һ'эвәки сак'ьн дьбә, ле паше диса, минани тәвийа тәйрока бь-
барә, гөр' дьбу. Ль р'аста бьнийа гөнд эскэре дашнака
ньшкева р'эви, минани кәри пәзе жь бәр гөра бьһ'әр'ькә, р'эв
пек'эвә. Хмбапете ван дькърьнә гази, дьготън:

— Фәсал-фәсал, өса нәп'акә,— ле хвәхва жи бәри ван
дыр'эвийан. Дө-се жьна ә'лб һьлдан чун жь кание ав аниңә
мале хвә, Хәзале жи чу ав ани. Сәр канийе әве жь жьна бь-
һистьбу, вэки әв эскэре өса р'эв пек'этьбу, әв эскэре дашна-
кайи хас бу, маузерист бун, эвана жь һәспа пәйа бубун бәр
гөжмәкида һәспе хвә һьштьбун у Эскэре сорр'а дькърьнә
шэр'. Қөмандаре эскэре өсйанк'ара дьбинә у һ'өшуми сәр ван
дькә, эвана дьтърсьн, қә мәщале навиньн, вэки һәспе хвә
сийарьн, ви сәд һәспи дьһельн у дыр'эвьн. Жь we шунда,
әве жь жьна бьһистьбу, вэки әв малед дәве р'ийа шоше ди-
са т'ьжи бьриндаре дашнаканьн.

Т'опед дашнака пыш гөндва дабунә сәкнандьне, к'этьбунә
пыш лодед гиһе у жь ведәре агьр дькърьн.

Иди тә'ри к'этьбу ә'рде, шәвә р'әш бу, дэнге т'опа у гөлла
кәр' нэдьбу. Ньшкева шәвқәке да нава гөнд, жь к'өләка р'он-
кайе да нава мала, хәлқ дәрк'әтә дәрва ле ньһер'ин, агьр ль
лоде гиһе к'этьнә дьшәвьтън. Сәртиб жи дәрк'әтә дәрва. Т'о-
пед дашнака, йе кө пыш лода бун, жь бәр р'онкае дыр'эвийан,
дьчунә щийе тә'ри, Эскэре сор т'оп ль ван гьредан, гөлләкә
т'опа Эскэре сор ль т'опа дашнака к'әт, әв т'оп вәжанд, хьрав

кър, чэнд мер хатнэ коштыне. Эскәре т'опчи р'эвин, т'опәкә сыламәт жи щидә һыштын.

Петросе щинаре Сәртиб һедика дьгот:

— Вәки әв агьр нәйе весандьне, гонде гышке бышәвътә, чьмкө кәсәк нькарә һәр'ә незик, вәки весинә.

Р'асти жи өса бу: алики агьркьрьна гөлла у т'опа мәщал нәдыда, вәки мәри һәр'ын незик у весиньн, алики жи прискед агьр өса қөлөз дьбун, тә дьгот барана агьрә дьбарә, дьр'әшинә, ле п'ак бу жь Севане бак р'абу агьр жь сәр гөнд алики дьнеда бьр. Чьқас мәрие дәрва һәбун, һәвр'а готьн: „Шькьр жь хвәде, әмә хлазын“. We тә'риедә чэнд сийар ләз һатьн, бәрбь ван лоде шәвьти чун, бәр лода сәкьнин, диса ләз вәгәр'ийан чун.

Петрос готә Сәртиб:

— Тө зани әв к'и бу?

— Әз ньзаньм,— Сәртиб гот,— кәсәки наснакьм.

— Әв Дьро хвәхвә бу,— Петрос гот,— һат ль шәвәтә лода ньһәр'и у диса чу...

Ль мьһ'әла жорьн алиие говәка гола Севане қар'ә-қар'ә мәрийа дьһат, һәвр'а хәбәр дьдан, дьданә ч'ер'а: тә'рийедә дәнг дьһат: „бьгрьн, бьгрьн...“ Пьш мала Петросва дө мәрийа һәвр'а хәбәрдьдан, дьготьн:

— Ль мьһ'әла жорьн, сәр мала Пог'осе дьк'анчида маузериста гьртьнә, т'алан кьрьнә, чьқас зер'е ви у п'әре ви һәбун, же стәндьнә.

Һьнәка дьгот:

— Һәма қәнш кьрьнә, әви әм т'алан кьрьнә.

Ғәки дьгот:

— Маузеристе нав мала к'әвьн. We гьшка т'аланкьн.— Һәркәс р'эвин чун к'әтьнә мале хвә, дәри сәр хвә дадан...

Жь гөр'әгөр'а т'опа, хьрминийа гөлла кәсәк нькарьбу р'аза. Незикийа ниве шәве бу, дәнге т'опа у гөлла һ'әвәки кем бу, һәр щина т'әк-т'ука т'әқәт'әқа гөлла дьһат.

Әв дө шәв бун к'өлфәте мала Сәртиб қә р'анәза бун: шәва пешьн к'әре хвә чуйина Аг'баране дькьрьн, ишәв жи әви шәр'и мәщал нәдыда вана. Һәма кө дәнге гөлла сак'ьн бун, Сәртиб чу дәри қайим дадан, к'әтнә нава щийа. Хәзал у Щәмилә р'азан, ле Сәртиб нькарьбу хәвр'а бьчуйа, әв к'әтьбу дәрде хвә у чуйине, дьһатә бәр ч'ә'ве ви, вәхте әви ә'рәба

Сероп к'yre к'рыбу бона мала хвэ б'б'бра Аг'баране, н'на жи эва й'эка қ'эв'ми. Эви хвэ г'н'к'ар д'к'р, в'эки навинеда пашда д'х'ст н'д'чу, н'эта н'т к'этэ ве пайиза д'р'нг. Хвэ-хва хвэр'а д'г'т:

— П'акэ, в'эки исал б'р'ф не н'к'эти'э, ле в'эки б'р'ф б'к'эта, н'але мэ ве г'эл'к ч'э'н буйа.

С'р'тиб ван м'талалада х'вр'а чу. Ч'қас р'аза, эви н'за-н'бу, т'э'қ'эт'э'да д'ри эв н'ш'й'ар к'р: банзда с'р хвэ, нава мале иди лап р'онкайи бу, тиренжа т'э'ве дабу н'нда к'ол-ф'ка т'эндуре, эв т'э'на к'рас-д'р'пийа чу б'р дери, к'рэ гази, п'рси:

— Эв к'ийэ?

Щаб н'т:

— Э'зм, к'риве С'р'тиб, П'етросе щинаре т'эмэ, р'абэ. Эск'эре сор т'э'жи г'нд буйэ, н'на в'эхта р'азанейэ, мал х'рабни-буйо.

С'р'тиб д'ри в'э'к'р, П'етрос н'тэ мал, г'т.

— В'эрэ б'нер' ч'қас Эск'эре сор н'тийэ....

— Ле эск'эре дашнака ч' же н'т?— С'р'тиб ж' П'етрос п'рси.

— Эск'эре дашнака й'э'к н'майэ, г'шк р'эвинэ чунэ, б'р'ни-даре хвэ жи н'ш'т'нэ.

С'р'тиб зузука к'н'ще хвэ хв'э'к'р, эв у П'етрос д'р'к'эт-нэ д'рва. Эск'эре сор дури мала с'к'н'и бун, й'э'к ж' ван н'д'н'тэ н'ва мала, нэ минани эск'эре дашнака бун, в'эки нава мала к'э'в'н, б' д'сте зоре т'шта б'р'эвин'н. Н'нэ'мер ж' дурва эск'эр д'н'нер'ин, д'х'в'э'ст'н балт'е ванэ пе м'рийа д'к'ж'н, б'вин'н ч'ка ч'аванэ. Эск'эре сор д'нге хвэ к'эс'экир'а н'д'к'к'р'н. Щ'маэ'тер'а э'й'ан бу, в'эки эв б'г'данбун.

Ж'на шир, п'нер у қ'ат'х данин, л' эск'эр б'ла д'к'р'н. С'р'тиб в'эг'р'ийа мал. К'л'оч'е к' Х'эзала ж'на ви н'з'р к'р'бу, бона хварна р'йа ван, т'э'жи с'ле к'р, б'р нава Эск'эре сор б' д'в'эки к'эн у д'л'эки ша б'ла к'р у пер'а жи д'г'т:

— Б'хон, эз қ'орбана в'эмэ.

С'р'тиб у П'етрос н'тнэ щ'эм қ'мандаре м'з'н, в'эки хвэ б'н'н'в'ис'н б' р'азальх'я д'ле хвэ нав Эск'эре сор. Щ'эм қ'ман-дар т'э'жи м'хлу'қ'эт бун. Ш'к'й'ат д'к'р'н: ч' эск'эре дашна-ка анийэ с'ре ван, н'нэка д'г'т: мала ван т'алан к'р'нэ, н'нэка д'г'т н'спе ван б'р'нэ. Ж'н'э'кэ п'р н'т'бу, д'г'т:

— Қомандари сахбә, чар қазе мьн һәбун, һәрчар жи бьрьнә, ле эз бь чь идаре хвә бькьм?— Нав ван шькйатчийада сәкьни бу Пог'осе дьк'анчи, әви жи дьгот:

— Ишәв маузеристе дашнака сәр мала мьда гьртнә, мала мьн т'алан кьрьнә, гәлә мале мьн бьрьнә.

Қомандаре Әскәре сор готә вана:

— Әм әскәре диwana Советенә, әскәре Ленин — партия болшевика. Әм кәсәки т'алан накьн, кәсәкир'а жи хьраб набержьн. Бежьн, әскәре мә қә тьштәки хьраб ль вә кьрийә?

Гьшка һәвр'а гот:

— На, на, әм зә'ф р'азинә жь вә у әскәре вә!

Қомандар гьлийе хвә дьгот:

— Гәлә һәвално, әм һәр һатьнә бона к'омәке бьднә вә, вәки һун азабьн жь нире мьфтәхөра, жь диwana дашнака, әвә кә һун хвәхвә дьбен: вә т'алан дькьн! һун гәрәке бьбьжерьн диwana хвә, жь к'әсиба — мәрне хәбатчийә р'ьнд.

Ль вәдәре һатә бьжартьне диwana т'әзә, сәдье вә Тигране һ'әдад бу, вә диванер а дьготьн: Р'евкома гөнд.

Сәртиб у Петрос нава шьмаә'теда хвә к'ашкьрьн, һатнә шәм қомандар у лава кьрьн, вәки вана һьлдьн нав Әскәре сор. Қомандар кә ч'ә'в к'олосе Сәртиб к'әт же пьрси:

— Тә чь мьләти?— Сәртиб гот:

— Әз к'өрдьм.— Вә сәһ'әте забьтәк һат қомандарр'а гьли кьр, вәки әви мерьки нан ани нав әскәре мә бәлакьр, к'ывшә әви жь мөйә, мә һ'ыздькә, әскәр жи лава дькә ви һьлдьн нав мә. Қомандар Сәртиб һьлда нав Әскәре сор, ле Петрос һьлнәда, готә:

— Тә зә'ф кали, һәр'ә мала хвәда р'уни!

Петрос чу, ле вәгәр'ийа готә Сәртиб:

— Вәлә бәхте тә бьр'и, ле бәхте мьн т'өнә...

Сәртиб лава кьр, вәки изна ви бьдьн һәр'ә мал, шабе бьдә к'өллфәте хвә. Забьт гот:

— Әзе изна тә бьдьм, ле гәрәке тә сәһ'әтәке зедәтьр нәмини.

— Әз зә'ф р'азимә, қә сәһ'әтәк жи нак'ьшинә эзе бем!

Сәртиб һе нәһатьбу мал, Петрос щаб да Хәзале, вәки мере вә һьлданә нав Әскәре сор. Әвә дькьр һәр'ә мер бьвинә, ле шәрм дькьр. Жьнед щинара бәр дәрә мала Сәртиб т'оп бубун, хәбәр дьдан. Йәке дьгот:

— Әу гьлийе дашнака дьготә мә, вәки Әскәре сор бь бал-т'а мерьв дькөжьн, т'әв дәрәвә, вәләһ Әскәре сор ә'йни әскәре р'ьндә, қә кәсәкир'а тыштәк нәготьн. Мә шир дьда ван, вана сәре хвә дьһ'әжанд дьгот: „Зә'ф р'азинә“. һун дьбиньн қә йәк жь ван найе нава мала.

Сәртиб кә һатә шәм ван жьна, дора ви гьртьн, пьрс же кьрьн.

— Қә чәванә нав ванда?— Әви гот:

— һ'әйран, әз һьла қә тыштәки ньзаньм. Изна мьн дан, вәки әз бем к'өлфәте хвә бьвиньм у һәр'ьм.

Жьна Петрос готә Сәртиб:

— Бәхте тә р'ьнд ле һат, тә бьрьн, ле мере мьн нәбрьн.

Хәзале гот:

— Сирануш, нә мере тә ида калә, we һәр'ә чь? Ида шәр' пе набә.

Сирануш хәйиди, чу мала хвә. Сәртиб у Хәзал һатнә мал. Щәмилә горәкә нәхшә дестдабу чедькьр. Әwe кә бав дит, хвә авитә п'есира баве, пач'кьр, пьрси:

— Баво, р'астә тә һьлданә нав Әскәре сор?

— Әре, лао, әз һьлдамә нав Әскәре сор!

— Баво, Петрос зә'ф дьхәйиди, дьгот: „Баве тә бьрьн, ле әз қәбул нәкьрьм“.

— Ә, лао, чь гөне мьнә?...

Хәзал незики мер бу, бь дәнгәки һеди пьрси:

— Төйе һәр и?

— Ле чәва? Әзе бьсәкьньм?..

— Дә бьсәк, әз тәр'а шиве биньм!

— Малавайе, әз жь шабуна карьм шиве бьхөм?

— Дә бьсәк, әз тәр'а кьлоч'а дагрьм.

— Әре, кьлоч'а бинә, т'ьтуне жи мьр'а дагрә. Хәзал, мьқа-ти мале бә, һәма мә кә Р'әван стәнд, әзе бем вә бьвмә Аг'ба-ране, хвәлийе бьстиньм, әме т'әзә дәст бь жийина р'ьнд бькьн. һежа бәхте мә ле һатийә.

Сәртиб чу р'уе жьна хвә у р'уе қиза хвә. Хәзале го:

— Сәртиб, те бира тә, вәхте ль вәлате Р'оме дьбу ньзам*, ви чахи шин у гьри бу, ле иро чьқас мәри чунә әскәрие, гьшки бь дьләки ша у к'ән. Ви чахи дьготьн к'ьлама ньзаме:

* Ньзам — мобилизасна, т'опкьрьна мәрийа жь гөнда у бажара, вәхте дьбьнә әскәрие.

Натийә нъзама Мушейә,
Т'оп қомандарә ль пешнейә,
Әзе дъкм хвә бавемә қомандара
Бәлки дәлалие мьн набнә
Нъзамийә,
Нъзамо, фино сора, қоткә педа хвәш әрдамә...

Сәртиб гот:

— Хәзал, жьнк, әв мәри дьчунә шер' бона бәга, п'адша у аг'әләра, ле шер'е иройин нә өсанә, әм иро дьчнә шер' бона хвә, бона азабуна хвә. Чьма тө набини чьқас мәри чун, гьшк бь ша, дьл у әшқ, һьла һьнәкә минани Петрос жи нә р'азинә, дьхәйидьн, вәки вана набнә әскәрие...

Сәртиб жь мал дәрк'әт, бәрбь щийе қольха хвә чу, әв һьла гәләки жь мал дурнәк'әтьбу, Хәзале хвә пер'а гиһанд, гот:

— Сәртиб, бьсәк, мьн хвә шаш кьр, тәр'а тьштәк данә-гьрт, һане дө щот горә, иди зьвьстан незикә, лынге тә we сәр-ма бькьн, дәстә кьрас у дәрпе т'әмьзә шушти, һан тәр'а ве п'әжгире пе сәр-ч'ә'ве хвә пақыш дьки у щотә ләпк теки дәсте хвә, сәрманәки.

Р'астә, Сәртиб у Хәзал иди мәринә эп'ещә ә'мьр бун, навсәр бун, ле һ'әзкьрьна ван у әвинтияа ван һьла минани қиз у хорта бу. Вәхте әви һурмур жь дәсте Хәзале һьлда кьрә т'орбе хвә, паше дора хвә ньһер'и: кәсәк т'өнә, әви Хәзал һ'әмезкьр у қайим пач кьр, готе:— Мьқати мала хвәбә, мьқати Щәмилебә...

Сәртиб жь we р'оже шунда һәр ви вәхти һатә мал, к'ән-ге диwana Совете ль Әрмәнистане һатә т'әстиқкьрьне.

ХВӘНДЬН ГОНӘЙӘ

Ә'мәрик кә һатә Т'блисе, ви чахи диванә дәсте меншеви-када бу. Бона идара хвә у к'әлфәте хвә бькә, әви дәстбь хәбате кьр. Ле Сәһ'ид, р'астә, һе зар' бу, әв жи к'әтә сәр кондитерске дьхәбьти, баве дьготе:

— Сәһ'ид, лао вәхта тә хәбате нинә, тө зар'и, нәхәбьтә!
Әви дьготә баве:

— Баво, һынги мьн ч'э'ве хвэ вэкьрийэ, тō шэв у р'о дьхэ-
бьти, э, һ'эта к'энге. Эз жи гэрэке к'омэке бьдмэ тэ.

Бһнар бу. Т'билис хэмьли бу минани һэр бһнара. Ль ба-
г'ада шур'э-шур'э кōлилк р'энг дабун, мэрвь жь к'авийа ван
т'ер нэдьбу, ида бақед гōле бһнаре дьфротын, мэрвь кō к'уче-
р'а дэрбаз дьбу, бақе гōла дьрежи мервь дькьрын, дьготын:

— Батоно бьк'ыр'ын, гōле р'ьндын, һэма һешка мьн жь баг'
анийэ, арзанэ, к'эрэмкэ!...

Ль к'уча, һ'эйата, қат'ыхфроша, һекфроша дькьрынэ газн:

— Қат'ых, қат'ых, қат'ыхе р'ьнд.

Һьнэка жи дьгот:

— Һек, һек, һеке т'эзэйэ р'ьнд.

Һьнэка п'ыншар'а бһнарейэ р'ьнд дэстэ-дэстэ сэлада р'ез
кьрьбун, дабунэ сэр сэре хвэ, ль к'уча у һ'эйата дьгэр'андын
бона фротане. Сьбе һ'эта эваре р'ьнгинийа бажар'е Т'билисе
бу....

Р'ожед э'wлын ч'ийайе Қошор' ль Сәһ'ид гэлэки хвэш һат.
Илам кō вэхте конкэ хвэхвэ һьлдьк'ышийа дьчу сэре ч'ийе.
Вэхте әв к'учада дьчу, дьсэкьни ль ч'ийе т'эмашэ дькьр.
Щарна жи вэхте ле дьһнер'и, дьһатэ бира ви: „Чь бэлэнгази
у чэтын әв у баве хвэ жь Аг'баране пәйа, бьрчи, чэнд р'ожада
һатнэ сэре ч'ийайе Қошор'“. Ле әв чэнд сал нав бажар'е Т'би-
лиседа өса һин бубу, тэ дьгот әв ч'ийа иди бэр ч'э'ве ви нак'э-
вэ....

Ә'мое Шишман щинаре вани бэре бу, жь гонде Һ'эсэн-
щано. Әв зуда дьһатэ Т'билисе, бубу минани бьнэлие бажар'
у дō-се сала щарэке дьһатэ мала хвэ — Һ'эсанщано. Әви Ә'-
мойи эварэке ч'ир'ока „Ашьқ Қәриб“ Ә'мәрикер'а гьли кьр.
Әв ч'ир'ок гэлэки ль Сәһ'ид хвэш һат. Әви лава Ә'мо кьр,
wәки we ч'ир'оке щарэке дьн жи жер'а гьликэ. Сәһ'ид дьгот:

— Апе Ә'мо, ит'маз дькьм we ч'ир'оке диса мьр'а гьликэ.

— Ә... тō чьма ве ч'ир'оке өса һ'ыз дьки?— Ә'мо же дь-
пьрси.

— Эз ве ч'ир'оке лэма һ'ыз дькьм, wәки әв жи к'әсиб бу,
бь дәнҗбежие идаре хвэ дькьр, йа дōда, wәки әви wәт'әне
хвэ һ'ыз дькьр, йа дьн жи, әви чь мэрәм да пешийа хвэ,
қаданд.

— Ә'фәрьм Сәһ'ид, гьлийе тэ р'астьн,— у диса әв ч'ир'ок
жер'а wәк'ьланд, гьли кьр.

Мэрэмэкэ Сәһ'ид һәбу, Һәки бьхунә, ле ньзан бу чаҺа бькә. Һьнә зар' газетә т'ьжи бәр мьла дьфротьн, шарәке Сәһ'ид незикн ван бу, пьрси.

— Һун ван газета дьфрошьн, э... Һун карьн бьхуньн чь теда ньвисинә?

Вана гот:

— Ле чаҺа, әм Һәхте газета дьк'ьр'ьн, бона фротане, дьхуньн чь теда ньвисинә, паше дькьнә гази у дьфрошьн.

Ғәки жь ван шаһьла газет Һәкьр, бу бьлә-бьла Һи, хвәнд,

Сәһ'ид дьле хвәда гот: „Хвәзла мьн ниве Һә хвәндьн бьзанбуйа“.

Р'оке Сәһ'ид мәрәма хвә готә аг'е хвә, Һәки әв дьҺхәзә бьхунә. Аг'е Һи гөрщ бу, хвәйе кандитерске бу, ль Сәһ'ид һерс ньһер'и, гот:

— Һәки тә бьхуни, ле к'е бьхәбьтә, анцах п'әра қазанщкн хвә хвәйки, п'әре баве тә һәнә, Һәки тә бьдә бәр хвәндьне? Жь Һе шунда, к'өрд гьшк мьшакьн, дворникьн у ахпәчинә, чи тә, чи хвәндьне.

Әва гьлийана ль Сәһ'ид чәтн һат, ле тьштәк нькарьбу бькьра. Нә п'әрә һәбу, Һәки бьда бона хвәндьне, нә жи мәщал һәбу... К'е гөһ бьда к'өрте бәләнгаз? Әваре Сәһ'ид әв мәрәме хвә готә баве. Әһи гьлийе хвә у аг'е хвә жи готә баве. Ә'мәрике гот:

— Лао, хвәндьн зәф п'акә, ле әм нькарьн әвқас п'әра дәстхьн, бьднә һәре хвәндьне. Т'әреге мә жи дьбен: „Хвәндьн жь мәр'а гөнәйә“, ньзам чьма һ'әму мьләтар'а нә гөнәйә, һәр мәр'а гөнәйә? Ақьле мьни бьр'и, әҺе кә хвәндьн мәр'а кьрийә қәдәхә, әв дьжмьне мәйә. Әһи чьма әв тьште п'ак кьрийә қәдәхә?....

Мәрәме Сәһ'ид нәқәдийа, ле әв мәрәм жь фькра Һи т'әщар дәрнәдьк'әт.

Ль Һәлате Гөрщстане у ль бажар'е Т'билисе Һәхтәкә нә р'һ'әт бу: ль к'учада у баг'ада дьбун митинг, р'адьбун хәбәр дьдан. Гәлә мәри дьгьртн, давитьнә кәла Метехе, дьготн: “әв мәри дьҺхазьн, хвәдегьрави, диҺана меншевица бехьн, диҺанәкә дьне чекьн“.

Жь Аг'баране мәри дьһатн Т'блисе, гьли дькьрьн, Һәки ль Әрменистане бәри дашнака данә, дәрхьстьнә, диҺана Совете т'әшкнл кьрьнә. Ль гөнда иди т'өнә к'әтхөд, һатнә бь-

жартыне мәрйие т'эзэ жь к'эсиба. Жь т'эрэфе к'өрдада дьхэбьтэ Қарапете Щано у эв хэбатэкэ р'энд дьбэ...

Нәр'азльхийа гөндийа у п'ала ль Гөрщстане жи зэф бу, чьмкө п'адше ур'эс Николай ида ль ведэре т'өнэбу, ле меншевика эв қанун диса һышт'бун: ль гөнда, нәһ'ийа у қэза диванэ дәсте кнйазада бу, хвәли гьшк жи йа ван бу, вана диса к'эф дькър, ле гөндийа бэлэнгази дьк'ьшандьн у бона ван кнйаза дьхэбьтин, ль бажар'ада жи һ'эму фабрик, завод у идаред майин жи дәсте капиталистада бун. Жь тьрса өсйана п'ала у гөндийа, дивана меншевика к'омэк жь капиталисте Европае хвэстын. Әскәре инглиц т'ьжи Т'блисе бубун, ле нәр'азльхи у митинг кем нэдьбун. Вәхте ль к'уча зәһ'мәтк'еше Гөрщстане р'асти әскәре инглиц у забыта дьһатын, бь авр'унэ туж ль ван дьһер'ин.

Һьла һе сала 1919-а бьһаре, шьвата болшевикада йа дьзикава, ль бажаре Т'билисе һэвале Серго Оршоникидзе дьгот: „Мәхлуқәте Гөрщстане... азабуна хвә дьбинә һәр бь дәсти т'ьфақа Урьсета Советиер'а...“

Өса жи қәвьми. Сала 1921-да э'вле бьһаре хэбатчи бь бәйрақе сор дәрк'этынә к'уча у әшкәла дэ'w дькърьн азабуна хвә. Дивана меншевика әскәре хвәйи „гвардиева“ бь зора қамчи эв хэбатчи дьданә бәлакьрьне, сәрк'аре ван жи давитнә кәла. Ле нькарьбун өсйана хэбатчийа у гөндийа бьтәмьрандана. Һавине иди өсйан дьбу: Т'билисе, Батьме, К'ут'аисе, гәлә гөнда у нәһ'ийа, Партия болшевика дьзикава хэбатэкә мэзын дьбьр, гәлә щийа бу өсйан...

Өсйанк'ара қәват хвәст жь дивана Совете...

Р'ожәкә хвәш бу, қә бина бе жи нэдьһат, тә'ве п'әнще хвә жь пьш ч'ийава дәрхьст'бу бәрбь р'аста Самгорие дькър, вәки жь ведэре жи дьк'эвә нәвала бажаре гьрани Т'билисе. Ә'йни р'ожәкә өса бажаре Т'блисе һәверзә бу, жь фронте дәнг һатьбу, вәки Әскәре сори алт'ьндар жь стансийа Шамхоре дәрбаз буйә бәрбь Т'билисе дьк'ьшә те, те һәварийа п'ала у зәһ'мәтк'еше Гөрщстане, е кө һе хьлаз нәбунә жь бьн нире буржуазие у жь бьн нире мьлк'эдара, кнйаза.

Сәрк'аре дивана меншевика Ной Жорданийа, Чхенкелл у ед майин минани тажие неч'ирвана, вәхта неч'иреда ч'эв һ'ьрч'а, йане шера к'эвә, жь тьрсана дела хвә т'опкә текә нав льнге хвә у дора хвәйе хвә бе һәр'ә, нәверә же дурк'эвә,

чъмкӧ занэ эва нэ к'еуришкэ хвэ дьрежкеда бьхэньдинэ, ӧса жи эв сэрк'аре меншевика жь тьрсана дора хвэйд хвэ инг- лиса дьчун-дьхатьн, ван т'ьре эве ван хьлазкьн. Ле англис жи жь Эскэре сори алт'ндар дьпэльканд, минани „щьн жь һ'эсын бьтьрсэ“, чъмкӧ вана дэрбе Эскэре сор дитьбун ль ба- жаре Архангелске, ль Бэк'уйе у гэлэ щийед майин. Вана за- ньбу, вэки эвлэде п'ала у гӧндийа сильһ'э к'этьнэ дэсте ван, эвана т'ӧ щари жь р'йа Ленин — партиа болшевика дэрна- к'эвьн у т'ӧ щари бэре хвэ жь гӧлле нагӧһезьн у наенэ р'айе...

Эз ит'маз дькьм жь хвэндэване хвэ, вэки эзе чэнд гь- лийа бьнвисьм жь э'мьр-жийина англис ль Гӧрщстане бэри хатьна Эскэре сор.

Вэхте меншевика жь тьрса зэһ'мәтк'еша һэварийа хвэ ль англис дахьст, империалисте Англиае дэст хвэда эскэре хвэ шандьн. Эвана кӧ хатьн, буржуазиа у кнйазе Гӧрщстане ша дьбун, вэки „хвэйд“ ван хатьн, һэр кэси гази ван дькьрьн, һӧрмәт ванр'а дькьрьн: е қизе хвэ данэ забытед ван, е хушке хвэ дьданэ ван, һьнэка жи қизед пьзмаме хвэ дьданэ ван, вэки бьвнэ пьзмаме һэвэ хуне, пьзмаме хуне нав мәрийе Кав- казе те һ'эсабе зэ'ф тыштэки п'ак у бе шӧһбэ...

Забытед англис ван қизед кнйаза у дэвләтийа бэдәвэ ша- һьлр'а р'о һ'эта эвара дьгэр'ийан, к'еф дькьрьн от'елада. Вэх- те Жорданийа у кнйазед гӧрща р'асти „пьзмаме“ хвэ дьха- тьн, ванр'а т'эмәнэ дьбун, дьготьн: „Олр'айт сэр“, вана жи шәвқе хвэ дәрдьхьст, бь дэве к'ән дьготьн: „Ол р'айт сэр!“. Эвара пәй шәрава Қахетейә хаср'а у пәй шампанскиер'а дь- һатьнэ от'ахе хвэ, вэдылэзийан нава орхан-дошәкед хас у ван қизар'а дьк'әтнэ к'еф у һ'әнәке „дньйальке“ һ'эта сьбе...

Бэр эварәке эв қизед бэдәвэ р'ьнд диса к'аре хвэ дькь- рьн, вэки һэр'нэ от'ела, маскарада, к'еф бькьн. Һәркәс мала хвэда сәкьни бу бэр әйнед мәзьн: п'ор'е хвэ шә дькьрьн, ч'э'в у бӧрийе хвэ кьл дьдан, леве хвэ сор дькьрьн у нәйнукед т'ьлийе хвэ дәрман дькьрьн, һивийа мере хвэ бун, вэки һэр'ьн хвэр'а сәйрамишбьн, мере ван, чәва әйанэ, гьшк забыте ин- глис бун, гава р'ева дьчун жь к'ӧбарийе ӧса сәре хвэ бьнд дькьрьн, тә дьгот эве жарькә минани һәстӧйа шьвдар дақӧр- тандьнэ у эв шьвдар гәврийа ванда манэ, ләма ӧса т'ик дь- чьн, нькарьн минани мәрийа р'е һэр'ьн.

Уе эваре эв жьнед бэдэw мөкөр'и дькьрн, сэкьнин, нэ-сэкьнин мере ван нәһатн, гышк т'эза бубунэ букед „дәстһ'әнә“, һнәк һе саләwәхта ван жи т'эмам нэбубу, бь т'елефоне һәвр'а хәбәрдыдан:

— Бьбахшин к'ал-батано, мере тә мистер Томсон һатийә жь нав әскәре хwә, йан на?

Әве жи шаб дьда, дьгот:

— К'эрәмкә, к'эрәмкә, к'ал-батано, Тамара, тьштәки накә, wәлә әз жи һивийа вимә, ле нызам иро чьма өса дәрәнг һат, әва саләкә мьнә т'ощара мере мьн өса дәрәнг нәһатийә, т'ьме wәхта хwәда дьһат.

Дьбәк кнйаз Әсадзе, кнйаз Мегрелидзе, диса эв бьрьнә р'есторана Схнете щәм дзйа Вано.

— На, на, мере мьн нә мәрики өсанә, жь we шунда, әз га-ва дьне балконе бум, кнйаз Әсадзе фәйтонеда р'уньштьбу, ләз фәйтона хwә дажот, афьле мьни бьр'и диса жьна ви батано Нинико нәхwәшә, чьмкө кнйаз р'әнг авитьбу, спич'олки бу-бу, тә дьгот қәзийак ле қәwьмийә...

Щаб гьһиштьбу инглиц, wәки Әскәре сори алт'ьндар һат-йә незики Т'билисе дьбә. Зәһ'мәтк'еше Гөрщстане ч'ук у мә-зын пешийеда дьчн, нан дьднә ван, к'омәке дьднә ван, һнә гондада зәһ'мәтк'еша әв кнйазед хwә р'утькә к'өбар, е кә һ'ә-та нһа хуна ван дьметьн, гьртьбун кәштьбун. Ле щина әв кнйазед п'ак бун гондийе хwәр'а, дәнге хwә нәкьрьбун, дәст нәдабунә wанә.

Ә'йни we эваре, кә өса ханьмә һивийа мере хwә бун, за-бьтед инглиц, жь тьрса Әскәре сори алт'ьндар, к'аре хwә дь-кьрн бьр'әвн, wанә фькьр дькьр, wәки р'йа баһра Батьме we жь ван бьстиньн, паше шөхөле wане хьраб бьбә...

Партиа болшевика хwәхwә хәбатәкә мәзын дьбьр, wанә мәри к'өвшкьрьбу шәв у р'о дьзикава мьқати кәла Метехе бьн. wәки һәвалә wанә wedәренә, инглиц диса минани ван 26 ко-мисаре Бәк'уйе: Степ'ан Шаһумйан, Щап'аридзе, Фиолетов, Әзизбеков у ед майин нәбьн гөллә нәкьн...

Сәр'аред меншевика „хwәйе диwана Гөрщстане“ Жорда-нийа, Чхенкели у ед майин жи к'аре хwә дькьрн бьр'әвн: зер' у әмбәрате щьмаә'те дькьрнә чәмәдана, т'алан дькьрн, wәки бьр'әвиньн хwәр'а бьвн...

Уе эваре эв жьнед шаһьлэ р'ьндэ бэдәв өсә мөкөр'ийа дэлалә дьлә хвә сәкьнин, һ'эта ниве шәве. Һьнәк к'әтнә нав орхан-дошәкед қушт'уки, р'азан, лә һьнәк к'ьнщ-р'ьһ'алә вана лә, өсә хәвр'а чубун, һивийа мере хвә бун...

Уе шәве кәр'ә-кәр' әскәре инглиц бәрбь Батьме к'ьшийа, уе шәве Жорданийа бь к'ома хвәва чәмаданед зер'е щьмаә'-те т'аланкьри ль поездеда сәр ван чәмадана р'уньштбу, эв жи бәрбь баһра Батьме дьр'әвнийа, вәки һәр'нә щәм хвәйед хвә имперналиста...

Р'оке, бәри р'әве, қомандаре әскәре инглиц мистер Шонс готьбу Жорданиа:

— Әм дьтърсын Әскәре Ленин-болшевика жь Қыр'име у Новоросийске бе Батьме, р'йа мә быгрә, эз ван гьлийа һәр тәр'а дьбежым, эз заным тө Англиае һ'ыздьки у зани, вәки Англиа қә һ'ызнакә ч'әв ван р'әшә-р'ута к'әвә...

Шәвәкә сайи бу, ль әзмане шин т'ьжи стәйрк бун, ишьқа бажер' тө дьбежи кем вехьстьбун. Ль к'уча шәндәрмә дьгәр'ийан, қәрәшьле шәве т'әсәли дькьрын: чька кәсәки жь ван р'азайи т'өнә. Дьворникә т'әвә һ'ьшйар бун у ль к'уча хвә дьчун-дьһатьн. Шарна дьһат дәнге фиқа мәзьне ван, дворника жи бь фице шаб дьда, вәки һ'ьшйарьн, р'анәзанә...

Һьла нәбубу ниве шәве, лә ви вәхти ида бь һ'өкөме ди-вана меншевика һәде кәсәки т'өнәбу, вәки ль к'уча мәри бьгәр'ьн. Ньшкева әскәре инглиц ль к'учада к'ьшийа, гьшки кәр'бу, тә дьгот әвә гьшкә кәр'ә-лальн, зьмане ван т'өнә хәбәр-дьн. Дворника бьһистьбу, вәки Әскәре сор бәрбь Гөрщстане те, вана т'ьре инглице һәр'ә ванр'а текә шәр', лә әщәбмайи дьман, вәки гьшк бәрбь вакзала р'йа һ'әсьн дьчьн. Уе шәве һ'эта незикки сьбе һәма өсә дьк'ьшийан бәрбь вакзале...

Незикайа бәрбанга сьбе бу, бажар' сәқьр'и, гьшк к'әтнә хәва ширьн. Жьнед забытед инглиц жи ида к'әтьбунә хәва ширьн, вана хәвна хвәда дьдит: к'ефа от'еләда, маскарад у әшқед майин. Шәвә иди өсә кәр'бу, тә дьгот әв нә бажарә, һәр шарна дьһат дәнге паравоза, фьштә-фьшта ван бу, һөлм-гөлм бәрдьдан, паше дьбу р'әқәр'әқ, т'әқәт'әқа т'әкәрәка, эшалон бәрбь Батьме дьбрьн...

Сәйаде көр'е Лешо, жь Щамушвана Сипка, уе шәве ль к'уче сәкьни бу, готә һ'әсойе һәвалә хвә:

— Көр'о, эвана бәрбь Батьме дьр'эвн, ле мьн т'ьре эвана we һәр'нә шер'.

— К'ода шәр'кьн,— Һ'эсо дьгот,— ишэв мала аг'е мьн, кнйазэки мэзьнэ, эв жи жь эварда дэргэ дада, к'аре хвэ дькьр, мьн һурмуре ван жь қате жорьн дани жере һазьр дькьр. Мьн дьбьһист вана һэвр'а дьгот: „қомандаре инглиц мистер Шонсон готийэ Жордания: Эме һэр'ьн, болшевик карэ бе р'йа баһре бьбр'э...“ Жьна аг'е мьн қизапа Жорданийэ, эвн дьзикава шаб да вана, вэки к'аре хвэ бькьн һэр'ьн, эв жи ишэв чунэ вакзале.

Сьбэ сафи бубу, тэ'ве да, кэсэк ль к'уча т'өнэ бу. Һьнда Арсенале гвардиа меншевика дьк'ышийа, жь бажер дэрдьк'эт. Бу р'ьнгинийа т'опа у гөлла. Эскэре меншевика бэр һ'өшума Эскэре сор тэях нэда, р'эви. Т'билис к'этэ дәсте Эскэре сор. Ль бажаре Т'билисе т'эшкыл бу диwana Советие...

Диwana Советие кö һат ль Гөршстане т'эстиқ бу, ль бажаре Т'билисе бона зар'ед һ'эму мьлэта, өса жи бона зар'ед к'өрда вэкьрн мэк'т'эб...

Пайиз бу. Р'ожед пайиза ль Т'билисе һенькэ хвэшьн, тэ'в иди эвқас нақьжинэ, тэ дьгот р'о мэрьвр'а дьк'энэ: нивро бу, һэвала шаб да Сэһ'ид, вэки мэк'т'эб бона зар'е к'өрда вэкьрнэ. Сэһ'ид жь шабуна һ'эвэки сэкьни, ль ч'э'ве һэвала һьһер'и, паше жь һэвала пьрси:

— Р'аст дьбежьн, йан лақьрдийа дькьн?

— Созе р'аст,— чьма лақьрдийа бькьн? Бона асорийа, э'щэма, эрмэнийа мэк'т'эб вэкьрнэ, бона мэ жи вэкьрнэ. Гэ-лэ зар'а хвэ һьвисинэ, мэ чу хвэ да һьвисандьне, вэрэ эм һэр'ьн тö жи хвэ бьнвисэ.

Һэвал бэрбь мэйдана э'щэма дьһатьн, чьмкö ль ведэре ванр'а мэк'т'эб вэдьбу. Р'ева Сэһ'ид дьготэ һэвала.

— Һун заньн, шехе мэ дьбен хвэндьн мэр'а гөнэйэ?

— Эм заньн, чьма һьзаньн,— һэвал гот,— ле эв гьшк дэрэвэ. Гөнде мэда шех Шэмо һэбу, голькване гөнде мэ бу, көр'е ви зьмане урьси р'ьнд хвэндьбу ,чьма шехр'а нэ гөнэйэ, һэма мэр'а гөнэйэ? Эв гьли дэрэвьн.

— Һэлбэт дэрэвьн,— Сэһ'ид гот,— баве мьн жи дьбе чьма һ'эму мьлэтар'а хвэндьн, өлм нэ гөнэйэ, һэма мэр'а гөнэйэ. Эве кö хвэндьн кьрийэ қэдэхэ бона мэ, к'эвшэ, эв дьжмьне мэхлуқэте мэ буйэ...

— Wələh баве тә р'аст готийә,— һәвала гот:

Әвана һатнә бәр дәре мэк'т'әбе, ле шәрм дькьрн бычуна һөндөр', сәкьнин. Йәки әрмәни, наве ви Лазо бу, әв һьм директоре мэк'т'әбе бу, һьм жи дәрсдар бу, зар'а бона калбуна ви жер'а дьготьн Апо. Әви п'әнщәрер'а дит, wәки зар' һатнә бәр дәре мэк'т'әбе, ле найенә һөндөр'. Лазо дәрк'әтә бәр дери, гази ван кьр:

— Wәрнә һөндөр', wәрьн, чьма шәрм дькьн?

Һәвал у Сәһ'ид чунә мэк'т'әбе. Һәваләки хәбәрда, гот:

— Апо, әва көр'а жи дьхwәзә бе бьхунә, һун ви жи һьлнадын мэк'т'әбе?

Лазо гот:

— Әзе һьлдьм бона хwәндьне, чьма һьлнадым?

Әви дәвт'әр wәкьр, пьрсн:

— Наве тә чийә?

— Наве мьн Сәһ'ид.

— Наве баве тә чийә?

— Наве баве мьн Әмәрик.

— Демәк әзе бьнвисьм: Сәһ'иде Әмәрике.

— Бәле, өса бьнвисә.— Сәһ'ид шаба Лазо да. Wәхте Лазо наве Сәһ'ид ньвиси, кьрә дәвт'әре, һәвал бь әшқ у ша дәрк'әтьн, чун.

Әw мәрәме кө Сәһ'ид сәр бу, шәв у р'о фькьр дькьр, ле әw чәнд сал бу нәдһатә сәри,ишар һатә сәри, әw жи һәр бь сайа Ленин, партиа болшевика, әw партиа, йа кө р'е у дәргә wәкьрн у һ'әму зәһ'мәтк'ешар'а, өса жи wәкьр бона к'өрдед зәһ'мәтк'еш, е гәлә сал у зәмана чәтьни дьк'ьшандьн у зәлулиеда бун, бьн нире сөлт'анед Р'оме у шаһед Иране, өса жи бьн ниред бәга, аг'а у шехед мьлк'әдар. Әw бәг, аг'а у шехед мьлк'әдар зәһ'мәтк'еше к'өрда дьфротьн п'адше Р'оме у шаһе Иране. Ван п'адша у шаһ жи жь т'әрәф хwәда р'өт'б у қөльх дьда wана. Әw бәг, аг'а у шех wана к'ьвш дькьр, чача wәк'илед хwә, К'өрдстан дьда бьн дәсте ван. Wanр'а айльх гьредьдан, һәр йәки мәһе чәнд зер' дьстәндьн, һәр бона we йәке, wәки әвана мәхлуқәте к'өрда хwәй дькьн бьн бандур'а wанда, һәһельн, wәки әвана ч'ә'ве хwә wәкьн, бьхwазьн азайе...

К'өрдед зәһ'мәтк'еш бьн дө нирада бун: алики п'адша у шаһ жь wана дьстәндьн хәрщ у хәр'аше дәwләте, алики жи бәга жь ван дьстәндьн хәрще бәгтийе, олам п'ешк'еш у тьш-

тед майин. Ле әв бәг, аг'а у мира жи дө к'ар дьдитын, һым р'от'б у зер' дьстәндын жь п'адша у шаһ, һым жи жь мәхлуқәте хвә дьстәндын хәрщә бәгтие.

Ләма жи мьләте к'өрд т'ьме бәләнгазийеда бун.

Ле гәрәке әм бежын, һ'әму бәг, аг'а у мир нә օса бун; һәбун бәг, аг'а у мир шәр'дькьрын п'адшар'а у шаһр'а, нәдһыштын әвана т'аланкын мьләте ван...

Ви чахи п'адша у шаһ әширед к'өрда бәри һәв дьдан, қәстан арльхи дькьрынә орт'а ван, вәки әвана һәвдө нәгьрын, дьготын: „Әва зазанә, әва эздинә, әва шһинә, әва Ә'ли-ала-һинә, әвана сәнинә“....

Сильһ' дьданә дәсте ван әширед к'өрда у бәри һәв дьдан, әвана һәвдө қыр' дькьр, ле п'адша у шаһа к'еф дькьрын.

Ль вәлате Совете т'өнә фьрқийа нав мьләта, гьшк минани бьра, минани кәр'е маләке дьхәбьтын, кәсәк набәжә әва к'өрдә, әва әрмәни, әва ә'щәмә, әва асори, әва узбек, әва кьргиз, һ'ә-муйа дәст данә һәвдө дьхәбьтын...

Дивана Совете у партиа болшевика к'идәре дьқәсди, дәст хвәда ль вәдәре һ'әму мьләтар'а мәк'т'әб вәдькьрын. Вәхте ль Кавказе у бажар'е Т'билисе дивана Советие т'әшкил бу, әв р'ожа бәхтәвари һатә бәр дәре к'өрда жи, ле дивана Совете ньзанбу чава бькын, чьмки хвәндын бь зьмане к'өрдн т'өнәбу, ви чахи йәки әрмәни, Ег'иазарйан һакоб (Лазо), һьлда һ'әрфе әрмәнийа, уймиши сәвте к'өрдн кьрын: бь ван һ'әрфе әрмәнийа сәр зьмане к'өрда һьвиси к'ьт'еба ә'вльн „Әльфба“, һәве вә дани „Шәмс“ у бь вә к'ьт'ебе зар'ед к'өрда һини хвәндьне дькьр.

Бона, кә к'өрд зар'е хвә бьшиньнә бәр хвәндьне, мәк'т'ә-беда хварын жи дьданә зар'а.

Щарна бав шәве жь хәве һ'ьшйар дьбу, дьготе:

— Лао, әва нәбу, нә тә р'ожә, нә тә шәвә, ва набә! Р'ас-тә, әзи нәхвәндимә, ле әз зуда темә бажаре Т'билисе, мьн т'өщара нәдитийә, вәки зар' әвқас бьхунә...

— Баво, әм у зар'е бажарванийа набнә йәк, әвана һәрке жь һьвисаре, йане жь һ'әсаба тьштәки фә'м нәкьм, де у баве ванә хвәндиңә, к'омәке дьднә ван, ле әм. Әм гәрәке гьшкн хвәхва әзбәр бькын, һинбьн, ләма жи әз жь ван зә'фтьр дь-хуньм.

Э'мэрике шэве һ'эвэки көр'р'а хэбэрдьда, паше диса хэвр'а дьчу, эви қә нызаньбу к'энге көр' р'адзе.

Сьбе шэбэде, кө Э'мэрик р'адьбу, фэсал дэрдьк'этэ дэр-ва, wэки көр' жь хэве һ'эшиар нэбэ, бэр кьр'ен, һ'эйатеда, сэр-ч'э'ве хвэ дьшуст, иди нэдьһатэ от'ахе, һэма ль wedэре ле дэзмале сэр-ч'э'ве хвэ пақыш дькьр, дьчу сэр хэbate. Щар-на жь сэр хэbate бав дьһат, дэри вэдькьр, дьдит, wэки көр'и диса сэр хвэндьнейэ, һедика дэри дьгьрт, пашда вэдгэр'ийа дьчу, дьле хвэда дьгот:

— Лао, wэлэ мэ э'мре хвэда т'ө п'аки нэдит, ишар бь сайа һэвале Ленин һун шаһьле wан бэлэнгазийа нэбинь...

Һэма кө бьһар дьһат, Э'мэрик дьчу гөнд, хвэли диwана Совете дабуйеда, эви нан дьчанд, гиһа дьдрут, дьма һ'эта пайизе, паше дьһатэ бажер. Эw кө дьһатэ мал, Р'ьһ'ане дьдит кө көр' нэһатийэ, к'элогьри дьбу, дьгот:

— Мерьк, тэ диса Сэһ'иде мьн хвэр'а нани мьн бьдита?

— Жьньк,— Э'мэрике дьгот,— мьн тэр'а щара дьне гот, көр'е мэ дьхунэ, қә т'эрка хвэндьне надэ. Эз пела һан бе wi чумэ щэм дэрсдаре wi, наве wi Апойэ, эрмэнийэ, көрманщи жи занэ. Мьн же пьрси:

— Қә көр'е мьн, хөламе тэ, чава һиндьбэ?

Эwi жь мьн пьрси:

— Наве көр'е тэ чийэ?

Мьн готе:

— Сэһ'иде Э'мэрике.

— Эре-эре, Сэһ'иде Э'мэрике көр'эки зэ'фи ақылә у р'ьнд жи дьхунэ,— дэредар гот...

Э'мэрик кө жь гөнд вэгэр'ийа һат, щинаред wi т'билис-ванийа һатнэ доре, же пьрс кьрьн.

— Э'мэрик, гөндда қә чь гьлие т'эзэ һэнэ? К'и чь дькэ? Мэр'а бежэ, дьле мэ р'эһ'этбэ.

Э'мэрике гот:

— Мала wэ авабэ, гьлийе т'эзэ гөндда зэ'фьн. Гөндда һэми һун заньн, мьн щара дьне wэр'а гот, дьхэбьтэ сэдре Совете гөнд Бьрое Э'ли, ль гөндда т'эшкил буйэ „Комитета к'омэкийа гөндийа“, ль бажар'да вэкьрьнэ „Банка гөндийа“. Ди-wan п'эра дьдэ к'эсиба е гайе wан т'өнэбэ, п'эра дьде, wэки та бьстинэ хвэр'а, wэки бэлэнгаз нэбэ, е т'охьме wi т'өнэбэ, п'эра дьдэ, wэки эw мэри т'охьм бьк'ьр'э бона чандьне, ле е

к'е дошанийе ши т'өнэбэ, п'эра дьдэ, wэки хwэр'а дошани бь-
к'эр'э. Гэлэка оса бь к'омэкийа диwана Совете н'але хwэ
хwэш кьрьнэ. Гэрэке эз бежмэ wэ: к'омэке дьдэ wан мэрийа,
е кэ жь гонд к'аг'эзе тиньн: бэле, р'астэ, эв мэрийе гондэ, бэ'-
са хэбэре: жь Сэнгэр'ейэ у хэбатчийэ, паше п'эра дьдэ... Wан
п'эра жи диwан дьдэ, ле 10 сала шунда дьстинэ, к'энге н'але
тэ хwэш бу, паше...

— Диwане исал изьн дайэ, wэки эм дэрк'эвнэ эйле ль
синге ч'ийае Элэгэзе. Ль гонде мэда мэк'т'эб wэкьрьнэ. Жь we
шунда, Карапете Шано жь бажаре Р'эwане натьбу, эви гьли
дькьр, wэки Мьсто натийэ ль Р'эwане р'уныштийэ, дьхэбьтэ
бона к'орда, эв дэстэбьраке мьнэ, сала 1917 ньла ши чахи,
ль wэлате Qарсе эви эм нини гьлийе Ленин ,болшевика дь-
кьрьн...

— Гэрэке эз wэр'а р'астие бежым: гэлэ гондийе дэwлэти
сэре хwэ ньлданэ, ньнэ к'эсиба дькьнэ бьн qоле хwэ, бэр ди-
wане шэр' дькьн, мэрийа бэри нэв дьдьн, ч'э'внэбарийе ль Бь-
ро дькьн, эва йэка дьле wан хwэш найе, чьмкэ к'омэке дьдэ
к'эсиба, наднэ wан. Ле Бьро нэ жь wан мэрийанэ, wэки бь
търса пажда wэк'ьшэ, мерьк дьл у щан хэбата хwэ комунис-
тие дьбэ.

Эw гьлиед т'эзэ Э'мэрике кэ жь гонд анибу, ль wэт'энва-
не ши хwэш натьн, wана дьгот:

— Эм чьма wьра сэкьнинэ, начьнэ гонд. Эм дьтърсын, мэ
т'ьре не нена дашнаканэ, we мэ т'аланкьн, wэлэп эме нэр'нэ
гонд, ле ньна иди пайизэ, чуйина ньна бэфэйдэйэ, бьнар кэ
нат, эме нэр'нэ гонде хwэ...

Wэхте Э'мэрик жь Аг'баране натьбу, не нивро бу, ле хэлqe
мэщал нэ дьдае, wэки р'ьн'этбэ, дьнатьн пьрс н'эwале гонде
хwэ дькьрьн...

Иди эварэка дэрэнг бу, бав у кэр' р'уныштьн шив дьхwа-
рьн.

Де, бона шандьне, кэр'р'а чекьрьбу н'эwлэ, к'адэ, мьрт'о-
хэ, пэнер, т'ораqa э'йара бь п'ьнщар'а бьнаре чекьри у к'у-
пэк р'ун. Эwe дагьртьбу чэнд н'эб жи кэшк.

Wэхте Р'ьн'ане эw нэдайи кэр'р'а дадьгьрт, хэбэр дьда,
дьгот:

— Мерьк, дэвла хвәде сәре тә, Сәһ'иде мьн у диwana Совете бә, шыкьр, дошани һәйә, нан һәйә, хвә әв жи нә вәхта бәрәйә, бен нав ч'ә'ве мә хьн, жь мә бьстиньн.

Әве кә һурмур дагьрт, к'әта кьр, дәсте хвә бәрбь ә'змана бьльнд кьр, гот:

— Хвәде тә шуре диwana Совете бьр'аки.

— Р'астие жи, һәр әв диwan хвәйе мә к'әсибанә.

Сәр шиве Ә'мәрике готә кәр':

— Сәһ'ид лао, Бьро дьбе ль гөндда хәбатәкә мәзын дьчә, әзи т'әнемә, хвәндьне жи ньзаньм, һәма кә сыламәти Сәһ'ид хвәндьна хвә хьлаз кьр, бьра бе к'омәке бьдә мьн, әме гөндда бьхәбьтън.

— Әре, баво,— Сәһ'ид дьгот,— фькра мьн жи һәма әвә, мьн кә хвәндьн к'әта кьр, әзе бемә гөнд бьхәбьтъм...

Р'ож жь р'ожа дәрбаз дьбун, мәһ жь мәһа дәрбаз дьбун, өса жи сал дәрбаз дьбун, Сәһ'ид жь хвәндьна хвә қә пашда нәдьма, р'ьнд жи һин дьбу...

НӘМА АКАДЕМИК ОРБЕЛИ

Сала 1925-а бу. Р'ождә мәһа һ'әзиране пашьн бун. Гәрма Ереване дьқьжьланд, ле we һавине гәрмәкә өса бу, тә қәй дьго тә'ве һерса хвә аниһә у р'ьк'ана дькә, вәки мәрийа у һ'әй-ванәт гьшки бьшәвьтинә. Ль соқақа кәсәк т'өнәбу, ль нав баг'е шәһәрда, бәр сийа дарада т'ьжи мәри бун. Щики вала т'өнәбу, вәки мәри ле р'уньшта.

Зар'ед бьч'ук щер'е ава сар дьгәр'андьн у дькьрьнә газе:

— Ава сар... ава сар... ава сар... к'е ве аве вәхвә, дьле вәне we һеньк бә.

У ви али, ви али дьбәзийан, нава щьмаә'теда дьчун-дьһа-тън. Жь ви мьхлуқәти һьнәка қә гөһ нәдьда ван зар'а, ле һьнәка дькьрә газе:

— Ава сар, вәрә вьра.

Ви чахи се-чар кәр'ьк һәвр'а дьбәзийан, бәрбь ви мәри дьчун, ле гава кә незик дьбун, һәр йәки ав т'ьжи финщана хвә дькьрьн, дьрежи ви мәри дькьрьн у һәвр'а дьготьн:— Апо, ава мьн вәхвә, ава мьн вәхвә.

Әми мәри финшан жь дәсте йәки ван дьгьрт, вәдхвар у чәнд п'әрә дьда ши. Р'асти жи ава Ереване авәкә зә'фә сарә, т'әмьзә у р'үндә. Ава өса һәр ль зозане Әлэгәзе у Гридаг'е бит'әр дьбә.

Ве гәрмеда шарна байе ч'ийаед Гридаг'е у Әлэгәзе р'а-дьбу, тә дьгот һ'әвәки дьбу һенькайи, ле ши чахи ль соҗаҗе Ереване т'оз қөлоз дьбу, дьбу думан, т'ъжи ч'ә'ве мәрийа у гөһе мәрийа дьбу.

Бажар'е Ереване, чава ә'йанә, ль һәр соҗаҗада шәw һәнә, ль ван шәwада хөләхөла ава зәлалә дьк'ышә, ле әве аве жи ве гәрмаеда диса т'ө һенькайи нәдьда.

Вәхта эмише бһарейи ә'wльн бу, иди т'ут, гелаз у ч'ә-рәзед майин бол шин бубун, ль мәйдане, шийе жер'а дьготын Қәйнт'әр у дьк'анада т'ъжи эмиш бу. Көрманше кө жь зозана дьһатын, пәзе хwә ль Мәйдана dewer дьфротын, паше дьһатын мәйдана Қәйнт'әре, эмиш дьк'ър'ин, дьк'ьрнә баре га у дьбь-рнә зозана, бона к'өлфәте хwә..

Р'ожа лә'де бу. Мьсто малда р'уньштыбу, әw к'әтыбу т'а-лаша һ'әрфе көрманша, wәки әльфбайе к'өрди сәр һ'әрфе латини чекә у бәр хwәда дьгот:

— Адрбещана, т'ат'әра, узбека у мьләтед майин бь сайа Партия комуниста у диwана Совете әльфбае латини сәва зь-мане хwә чекьрнә, мәк'т'әб вәкьрнә, зар'ед ван бь зьмане хwә дьхуньн, газета у к'ьт'еба нәшър дькьн, чьма көл мә к'ә-тийә, әм жи нькарьн өса чекьн...

Әw чәнд шар бун Мьсто дьчу щәм професора Ач'ар'йан у Қап'ансийан, ванр'а шевр дькьр, wәки чь тәһәри һ'әрфе көрманша чекә. Ван професора һ'әрфе, кө Мьсто чекьрьбу, дьньһер'ин, қәбул дькьрн, ле жер'а дьготын:

— Һәвалә Мьсто, ве әльфба тә, әм нькарьн тыштәки р'әс-ми тәр'а бежьн, чьмкө әм нә к'өрдзанәнә, һәр мәрик ль Ленин-граде һәйә, академик Һовсеп' Орбели, әw беқәсур карә к'омә-ке бьдә тә, чьмкө әw к'өрдзанәйә у зьмане к'өрди занә, ве дәрәщәда гәлә сал хәбьтийә...

Жь нивро дагәр'ийабу, ле гәрм һе кемнәбубу, тә қәй дьгот гәрме дьһа қайим дьқьжьланд. Тә'ве дабу сәр Мьсто, әми п'әрда п'әншәре к'ышандә сәр, wәки бьбә си, диса һ'әрфе хwә-да мьжул бу, у дьнвиси һ-һ', р-р'. Әми хwәхwә шьро дькьр хwәр'а. „Һур“ йане тыштед бьч'ук, баса хәбәре картоле „Һур“,

баса хэбэре: „h'уре дeвeр“, „h'уре пeз“. Мьсто ван гылийада т'эстиq кьр, wэки h'эpфе мэ h-h' hэнэ. Ль h'эpфа p-p', ль вe h'эpфeдa Мьсто диса гэлэки дөшөрмиш бу, нaтэ сэр we qьpa-pe, wэки ль зьманe көрманщада hэнэ дө p-p', баса хэбэре: “бьра“, эва “бьре мэрийа“, дө көр' жь деке, ле „бьр'а“,— эва иди хэбэра пьрсанэ. Йане „бьр'а“ p'астэ, дьбен ль зозана бэрф к'этийэ? А бь ви тьhэри вe p'оже Мьсто сэре ви бэр ви-да, к'этьбу мьталэнэ к'ур. Педика бу т'эqинийа дери, эви qэ сэре хwэ жь дэвт'эра хwэ бьнд нэкьр, ле гот: „К'эрэмкэ, wэрэ мал“.

Кэсэк нэһатэ һөндөр', Мьсто өса к'этьбу к'урайа фькра, qэ т'эг'мин нэкьр, wэки кэсэк нэһат. Чэнд дэqа шунда диса педика бу т'эqинийа дери. Мьсто p'абу чу, дэри вэкьр. Ле нь-һер'и кэч'кэкэ p'энге we чилэ qэрqашэ, бөрө у бьжангед we мэрвь т'ьре qэстана ньqьшандьнэ. Э'никэ фьрэ спи ле, э'йни шийе qоле зер'е көрманща бун. Лева жерьн h'эwэки жь лева жорьн qалынтър бу, минани соргөла бу. Ч'э'вэ сутэ минани көлилкед зозана бун, ле гава кө эве бь ван ч'э'ва ль мервь дьһер'и, тэ qэй дьго эw апарате кө дэрк'этьнэ, жер'а дьбен „P'ентген“, дьле тэ дьбинэ у дьһынгавт. Синг бэре we, минани севе „Хертвисе“ гөпк данэ жь ч'ьqле дара хwэ бэл бунэ, өса жи мэмке we жь бэдэна we бэл бубун у к'ашикэ дьһа p'ьнд дьданэ синг у бэдэна we. П'өр и сьхи дьреж, ле тэ qэй дьго һөснө щэмалэкэ ч'ир'оканэ бэр дери сэкьнийэ. Мьсто бэре хwэ шаш кьр, паше пьрскьр:

— Гун к'е дьгэр'ьн?

Кэч'ьке wa бь шэрмоки гот:

— Эз дьхwэзьм Мьсто бьбиньм, шөхөле мьн пе һэйэ.

— Мьсто эзьм, чь qөльхе wэр'а карьм бькьм?

Кэч'ьке го:

— Жь бажаре Ленинграде мьн wэр'а намэ анийэ. Кэч'ьк куз бу, жь чэмэданэки ч'ук намэ дэрхьст, дьрежи Мьсто кьр. Эви намэ жь дэст we гьрт, сэр пакета наме хwэнд, паше гот:

— К'эрэмкэ, wэрэ мал!

Кэч'ьке педика у фэсал льнге хwэ авитэ пыш шемике, тэ qэй дьгот дьтьрсэ, wэки эрд бьн льнге weда we һэр'э хwэ-ре, нaтэ мал. Мьсто к'өрсик нишани we да, гот:

— К'эрэмкэ, p'уни!

Кэч'ьке чава лынге хвэ фэсал у недика авитэ пьш шеми-
ка дери натэ мал, өса жи фэсал р'унышт сэр қарахе к'орси.
Мьсто нешка неса ль наме ньнер'и. Сэр пакета намэ теда, бь
зьмане урси, нвисибун:

„Бажаре Ереван,
Комитеа Мэрк'эзиейэ Партия болшевика,
Хэбатчие нав к'ордада,
Гэвале Мьстор'а“.

Мьсто пакет вэкр, теда нвисибун: „Гэвале э'зиз, Мьсто!
Бэре э'wльн, хун гэрэке бьбахшиньн, wэки эз ээ'мэте дь-
дьмэ wэ.

Ван салед шэр'е 1914-а у шэр'е бажарвание, хэбата мьнэ
дэрһэқа к'орда һ'эwэки пашда эхьст, ле мьн диса хэбата э'дэ-
бийэта к'орда у илаһим дэрһэқа к'ордзанийе диса дэстпекьр.
Эва кэч'ка хвэндк'ара мьнэ, һини зьмане к'орди дьбэ, эз дь-
шиньм, wэки бь практик һини зьмане к'ордибэ, мьн гоман һэ-
йэ, wэки тое к'омэке бьдейи, ши бьки нав к'орда, бона хатре
өлмийе.

Академик Говсеп' Орбели.

Бажаре Ленинграде, содақа Дворсовайа-Набережная,
Эрмитаж“.

Мьсто кэ эв намэ хвэнд, дьле вида севьри, гэлэ фькред
к'ур, wэки we һэр'э Ленинграде шэм академик Орбели,
бона чекьрна эльфа зьмане к'орда, бона һазьркьрна кадра,
хэбатчийе өлмийе у гэлэ шөхөлед майин. Эw к'этэ фькрэкэ өса
к'ур, wэки эw чэнд дэqэ бун qэ ль кэч'ьке нэдьньнер'и, ле кэ-
ч'ьк жи зур' бубу ль Мьсто дьньнер'и, эwe жи фькр дькр:
„чька Мьсто чь дьбежэ дэрһэқа к'омэке бьдэ we, wэки we ши
бькьн нав к'ордада, бона һинбуна зьмане к'орда...“

Гэлбэт, эw чава қиз у дэстэт'эк, нькарбу бьчуйа нав
к'орда у qэ ньзанбу жи к'ода бьчуйа. Мьсто ньшкева минани
мэрики жь хэwа к'ур вэщньqэ жь мьтала, кэч'ькер'а хэбэрда:

— Наве тэ чийэ?

— Наве мьн Эдит Густавовна,— кэч'ке гот.

— Тө көрманщи зани?

— Эз көрманщи п'эр' һьндьк заньм.

Ньзам жь шэрма бу, жь чь бу, р'энге we сороморо бу,
урси гот:

— Эз зьмане кӧрманща исал т'эзэ һин дьбьм, һыла тыш-
тэки нъзаньм, ле мын гӧман һэйя, һәрке эз ве навине бьминьм
нава кӧрманща, эзе эп'ещэ һини зьмане кӧрманща бьбьм.

Мьсто пьрси:

— Хенжь тэ, чьқас шаһьл һини зьмане кӧрманщи дьбьн?

— Не эз т'энемэ, ле академик Орбели дьбежэ, ве
гэлэкбьн, эви дьгот, вэки ве жь к'ӧрда жи бинэ һинкэ, һәрке
мэрие хвэнэда бит'эрбьн.

Эва гьлийана кӧ Эдите гот, дэрһэда кадра у һинбуна ша-
һыле к'ӧрда, гэлэки ль дьле Мьсто хвэш һат, эв иди дьле
хвэда ша дьбу, р'астэ ль кэч'ьке дьһер'и, ле фькра хвэда
эви қьрар дькьр, ве эрһэдэ, э'сөйи һэр'э Ленинграде шэм ака-
демик Орбели у Мар', вэки ши бькэ бона зар'е кӧрманща
у бьшинэ бона һинбьн. Ве р'оже Эдит мала Мьстода ма.

Сьбэ шэбэқ бу, Мьсто жь нав шийа р'абу, сэр ч'э'ве хвэ
бь ава Ереванейэ сар шан кьр, Эдит жи жь шийа р'абу. На-
һанга тэ'ште хварьн, һэрдӧ чунэ майдане, шийе файтон ле
дьсэкьһьн, ль ведэре файтонэк к'ьре кьрьн, теда р'уһьштьн у
чунэ бэрбь зозане Элэгэзе.

Р'ева Мьсто т'эми да Эдите, бона кӧ һӧрмэта ве һэбэ нав
кӧрманщада у п'ак һини зьмен бэ, ве қастана бежэ ван, вэ-
ки эв балт'уза Мьстойэ, хушка жьна шийэ, эв дэрэв п'ак ль
һэв дьһат, чьмкӧ жьна Мьсто урьс бу. Оса р'ева қьрар кьрьн...

Гэрма дэшта Гридаг'е ве р'оже дьһа қайим дьқьжьланд:
иди р'о һатьбу нивро, бубу сьһ'эта донзда, эвана зуда жь ба-
жаре Эщмиазине дэрбаз бубун, хвэ дабунэ эт'эка ч'ийае Элэ-
гэзе.

Мьсто бэр гэрме тэйах дьда, ле Эдит кэч'а шэлате сар бу,
р'эһг ле чубу, худанеда мэвьщибу, ви али, ви али, сэре бэлэн-
газе дьһ'эжийа минани мэрикэ сэрхвэш, нъзанбу чэва бькьра.
Бь дэзмале худана хвэ пақьш дькьр, дэзмала ве худанеда
шыл бубу, тэ дьгот жь аве дэрхьстьнэ. Гава кӧ эвана жь к'у-
райа дэшта Гридаг'е дэрк'этьн, һ'эвэки бу һенкайи, бин һатэ
бэр Эдите, к'ефа ве хвэш бу.

Вэште файтона ван гьһиштэ бьһийа баг'е гӧнде Коше,
ль бэсте бэр т'уме һ'эвшане к'ар'иткэкэ шуцьке хвэва һеса
дьгэр'ийа, ле гава кӧ ч'э'в файтоне к'эт, хвэ нава т'умада вэ-
шарт, тэ дьгот эве бь зьмане хвэ к'ар'итки готэ шуцьке хвэ,

вәки әв жи хвә вәшерьн. Щушька жи баске хвә ч'ук жәв вәкьрьн, ә'рдер'а дьмәльсин, хвә нава гиһе у ормәхеда вәшар-тьн.

Жь гонде Коше фйтон иди нәдьчунә жоре — сәре ч'ийәе Әлэгәзе, чьмкө р'е т'өнәбу. Ведәре һәсп к'ьрекьрьн у бь сийа-ри чунә зозана, we р'оже эваре тә'ри анцах гьһиштьнә вәре Чьлканийа. Ч'ә'ве Эдите кō ван вәре чьлканийа, мерг-чимана у гōл сосьна к'әт, һәма ә'щербмайи ма. Әве готә Мьсто:

— Мьн һьла бәдәвийа ва нә дитйә, нә жи ль к'ьт'ебада хвәндийә, зә'ф к'әвә...

Ль зозане Әлэгәзе, вәре Чьлканийа, Мьсто Эдит т'әслими мала Мәщит бәге кōр'е Ә'мәр аг'а кьр, чьмкө Мәщит бәге һе һена п'адше Николә хвәндьбу у урьсикә т'әмьз хәбәр дьда. Эдите жи кōрманши, бауаркә, һе һьзан бу.

Мәщит бәге шамер қә нана нәкьр, әви гот:

— Ә, чь дьбә меван меване хвәдейә, сәр ч'ә'ва у сәр сә-ра. Чьқас дьле we дьхвәзә, бьра мала мьнда бьминә.

Мьсто кō жь ч'ийәе Әлэгәзе һатә бажаре Ереване сәр хәбата хвә, иди әв чәнд р'ож бун к'әтьбу мәһа т'әбахе. һәма ван р'ожа әви бьлет стәнд, к'әтә машине, бәре хвә да Ленин-граде.

Ль Ленинграде әв чу мән'әла Василевский Остров, мала академик Орбели. Вәхте кō Мьсто ль зәнгьл хьст, готә қōльхдар:

— Бежә академик Орбели, вәки жь Әрмәниста-не, жь бажаре Ереване, Мьстое к'ōрд дьхвәзә ви бьвинә.

Академик Орбели хвәхвә бәрбь Мьсто һат, миһаш ә'шире к'ōрда, бь зьмане кōрманши сьлав дайеда, гот:

— Тō сәр ч'ә'ва у сәр сәра һати, к'әрәмкә вәрә мал.

Мьсто дō р'ожа у дō шәва ль мала академик Орбелида бу меван. У ван һәрдō р'ожа гәлә к'омәк әви да Мьсто, һьм дәрһәқа һ'әрфада, һьм жи дәрһәқа һазьркьрьна кадра жь лауед к'ōрда.

ҺАЗЬРҚЬРЬНА КАДРА

Гонде к'ōрдада бь сәрк'арийа Партия болшевика у дәв-ләта Совете ә'мре т'әзә чедьбу, жийина р'ьнд, ле әв ә'мре т'ә-зә у жийина р'ьнд бәса һеса нәдьчу, ль гондада бәг у дәвләти-

йа гэвээти дькьрын, мэри бэри нэв дьдан, шэр' у шьлт'аг да-
витнэ комуниста, гьлийе нэт'е гьли дькьрын, һьнэкэ к'эсиб
к'этьбун бьн қоле дэвлэтийна, бь дэсте ван шэр' дькьрын бэр
ван шөхөлед п'ак е чедьбун ль гонде к'ордада.

Ереванеда дьхэбьти һэр Мьсто т'эне ль Комитеа Мэрк'э-
знейя Партия болшевикийя Эрмэнистане.

Хэбата нава к'орда чэтын дьчу. Ль нэһ'ийа Н'эщи-Хэлиле
иди актив пешда һатьбу, к'омэк дьдан шөхөле чекьрына со-
сиалистие. Гэрэке мэрвь бышекьринэ у бежэ: эв актив соз.
т'онэ, мерька ль гонде эв теда дьман р'энд, дьл у щан, кому-
нисти дьхэбьтин, ле эв гьшкэ нэхвэнди бун, вана һькарьбу
қоле хвэ жи бьк'ышандьна. хен жь комунистэки, һэр эви н'э-
вэки хвэндьн заньбу....

Лазьм бу хэбатчийе хвэнди, хенжь хвэндьне, лазьм бу
эв хэбатчи, е кэ сэйасэти жи һазьбуна, гьлие Ленин, партия
болшевика бьзаньбуна у бь ве занбуна марк'сизме-ленинизме
хэбат бьбрана нава к'орда. Ле мэрйе оса һэла т'онэ бун.

Лазьмэтийна кадра бона хэбата нав к'ордада гэлэк бу, ле
кадър қэ т'онэбун. К'орд ви чахи не дьһатнэ навкьрыне у н'э-
саб дьбун сэр эла: эла Бь'ука, эла Н'эсьнийа, эла Зөқрйа у
эла Сипка. Нэр Аг'баран алие хэбатеда п'эр' һьндьк п'ак бу.
Ль ведэре хэбатэкэ зэ'ф р'энд дьбьр комунистэки шэдид у
н'элал, е кэ бэре қөмандаре эскэр бу— Шэмо Т'емуров, хен
жь ви, һэвале Щэрдог Генщо бу.

Бьһар бу, р'ожед мэһа гөлане э'вльн бу. Тэ'вийа баране
т'ээ дэрбаз бубу, э'рди не шьл бу, дьлопед баране сэр бэлге
дара кэ дьк'этынэ э'рде, бэр тэ'ве дьбьрьцин шьвета брилиан-
та, ч'эве мервь же т'ер нэдьбу. Ч'эвик у думэқэск жи мэрвь
т'эре ве барана дэрбазбуйи шадьбун, чьмкэ ч'эвика ава ль
э'рде пэй баранер'а гол бубу, доре гьртьбун, ч'эвтэ-ч'эвта ван
бу, п'эр' у баске хвэ бьнд дькьрын, сэре хвэ дькьрынэ аве, тэ
дьгот эвана аве хвэдькьн. Думэқэска жи ль һэва дабунэ пэй
һэв, мэрвь т'эре эвана зар'е ч'укьн, „гьртьноке“ дьлизьн, вэ-
ки һэв бьгьрын, лэма пэй һэв дьфьр'ийан, ви али у ви али
дьчун-дьһатьн. Э'рд жь ве баране хвэш бу, т'оз т'онэбу, би-
на һэвайе жи т'эмьз бу. Гешнайе минани мэрийа сэре хвэ
т'ик кьрбу у мэрвь т'эре дьгот: „Хвэзла һьнэ барана дьн жи
бьһата, эз т'имэ, мьн т'ер ав вэнэхвар“...

Уе р'ожа бьhare, сала 1927-а, Мьсто чу Москвае, шэм һэвале Сталин, эв гьлийе хэбата нава мэхлуqэте к'орда у дэрһэqа кадра гьли кьр .Комитеа Мэрк'эзиейэ Партия болшевика эв гьли спартэ һэвале Михаил Иванович Калинин, бь һ'окөме ви ль бажаре Ереване бона к'орда вэкьрын техникума педагогие. Уе сала 1927-а, Мьсто жи чу курса марк'сизм-ленинизме ль Москвае. Ви чахи шарэкэ дьн жи Мьсто дэрһэqа кадра эв гьли Комитеа Мэрк'эзиейэ партиаеда дани. Эви дьгот:

— Ль Ленинградейэ академик Орбелие к'ордзанэ, е шарqзанэ, бь дэсте.ви эм карьн һазьркьн кадре активэ р'ьнд.

Һэвале Калинин һ'окөм кьр, wэки ль Ленинграде шэм института мэхлуqэте шьмале р'абфакэке вэкьн бона к'орда. Һэма ль ведэре жи спартнэ Мьсто, wэки эв шаһьла т'опкэ бьдэ Комисариатед Р'онкайа Эрмэнистане у йа Гөрщстане, wэки бь р'эсми qануни, ван шаһьла бьшиньн. Һ'окөм нвисин данэ Мьсто, эв һат, шаһьл т'оп кьрын шандьн.

Ле паше эв р'абфак гөһастьн кьрынэ Института мьлэтед бьч'укэ Советие. Вьра, ль Ленинграде, шэм өлмдаред р'ьнд, Сәһ'ид дэстбь хвэндьне кьр, сэрwэкти өлм һин дьбу. Жь we шунда Сәһ'ид, чава шаһьлэки р'ьнди беqөсур у аqьл, һатэ бьжартьне к'атьбе шабдари т'эшкилэта комсомола ль институте, бу өзве бйуроа комитеа партиае, ле эва гьлийе дэрһэqа Сәһ'ид т'эмам набэ, wэки эз нәнвьисьм дэрһэqа Сәһ'ид у һинбуна ви.

Уе институтеда Мьсто жи дьхэбьти дэрсдар. Чава дэрсдар, эви дьдит: шаһьл р'ьнд һин дьбьн өлм, ле Сәһ'ид жь ван гьшка дьһа р'ьнд те к'вьше, чава шаһьлэки принципал у к'ур незики гьлийа дьбу, алики жи бона хэйсэте ви, бона аqьл у к'эмала ви, бона п'эвгьредана ви һэвалар'а, Сәһ'ид чава һэвалэки р'ьнд, шэм гьшка дьһатэ һ'эсабе.

Шарна Мьсто пер'а хэбэрдьда у пьрс же дькьр дэрһэqа һинбуна ви у хэбата комсомола, эви дьгот:

— Һэвале дэрсдар, партия болшевика ишьqа р'йа хэбатчийанэ, ишьqа гөндие к'эсиб у заһ'мэтк'ешанэ, wэки нэбуйа Ленин — партия болшевика, гэло, к'е изьн бьда эвлэде к'ордайэ к'эсиб, wэки бе бажаре п'адше у бе п'эрэ, бь к'ьнше р'ьнд, хвэрьна баш бөхwэ у һинбэ. Бона ве партиае, бона ве диwана п'ала у гөндийа, бона диwана Советие, гэрэке эм гьшк

э'мре хвэ бьдн, мьн гоман нэйэ шаһьлед т'эшкилэта комсо-
молада, шийе кӧ эз ле к'атьбе шабдарьм, гышке ӧса бьн...

Эв чэнд сал бун Сәһ'ид ль Ленинграде минани р'ожед
хвэ э'вльн дэстбь хвэндьне кьрьбу у дьләки ша һини ӧлм дь-
бу....

Сала 1930 ль гӧнде к'ӧрдада жи, чава ль һ'эму шийа вә-
лате Совете, дэстпекьрьбун колхоз дьһатьнэ чекьрьне. Ль
гӧндада шәр'е сньфа дьжмьни дьрәвьми. Кулака шәр' дькьр,
вәки колхоз нәйенэ чекьрьне, вана һ'эму дәлк' у һ'элам-қӧ-
лам нав шмаә'теда дьготьн бона we йәке, вәки қьрара Коми-
теа мәрк'эзийә партия болшевика, дәрһәқа гӧндийада нәйе
қәданьне. Навине, вәхте Сәһ'ид дьһатә мал, әви әв йәк т'әв
бь ч'ә'ве хвэ дьдит у дьфькьри, вәки зу хвэндьна хвэ к'ӧ-
такә, бе гӧнд, бьхәбьтә. Әви жи дьдит, вәки кадре хвэнди нав
гӧндада т'ӧнә. Ләма пайизе, кӧ Сәһ'ид дьһатә Ленинграде,
дьһа гәләк, дьһа р'ьнд дьхәбьти сәр дәрсе хвә.

Эв чэнд сал бун шаһьлед зәһ'мәтк'еше к'ӧрда ль Ленин-
граде дьхвэндьн. Иди незик дьбу вәхте к'ӧгакьрьна инсти-
туте, незик дьбу вәхта инт'ама. Нәвалед ви, ед кӧ пер'а хвән-
дьн к'ӧта дькьрьн, вана к'әре хвэ дькьр пәй инт'амар'а нәч-
нә гӧнд бьхәбьтн, тә'ма хвэндьне һьлдабун, вана дьхвәст
һәр'нә дьһа бьльнд бьхуньн. Ле Сәһ'ид ӧса фькьр нәдькьр, әв
ма сәр ви сози, вәки һәр'ә гӧндда бьхәбьтә, әви ләз дькьр,
вәки зу бьгьһижә гӧнд у дэстбь хәбате бькә.

Р'ожед мәһа һ'әзиране пашьн бун, ль Ленинграде һәва
һе п'ак гәрм нин бу. Р'астә, һәбун р'ож, вәки тә'ве дьда, ле
диса байе Бал'ике р'адьбу, мәрвь т'әйамиш нәдьбу. Бажар-
ванийа һе палтоие пәмбӧ кьри, йане к'ӧрке жь п'осте һ'әйва-
нәт хвәдькьрьн, хвэ дьпеч'ан. Жь сәрме гәләка һе ләпк дь-
кьрьнә дәсте хвә, чьмкӧ жь ви байе баһаре мәрвь сәрма дь-
кьр.

Ахрийе мәрәме Сәһ'ид һатә сәри, һавина сала 1932-а, әви
инт'аме хвә дан. Эв чэнд р'ож бун професора у дәрсдара һ'ә-
му дәрәще кӧ институтеда һин бьбу, к'ур жь Сәһ'ид дьпьрсин.
Әви инт'аме хвә гышк р'ьнд дан у диплома ӧлме педагогие
стәнд. Диплома вида бь моркьри қоле професора ле нвьиси-
бун:

— Сәһ'иде Ә'мәрикә п'ър' р'ьнд к'өта кър Института мь-
ләтед быч'укә Шәрқейә Советие у карә бьхәбьтә чава педа-
гогәки һазьр.

Эвар бу, байе баһаре диса дьһат у сөр'әкә бәт'әр жи хвә-
р'а дани. Мәхлуқәт ләз к'учада дьчун, тә дьгот әвана т'әв жь
тьштәки пашда манә, ләма өса дьләзиньн, вәки хвә бығһине.
We эваре Сәһ'ид жи ләз дькър бәрбь вакзале дьчу, вәки бьле-
та хвә бьстинә, һәр'ә гөнде хвә. Әви кә бьлет стәнд у һатә
вагоне, машинә р'е к'әт, әви өса ләз бу, вәки машинә дьчә,
һат дәвса хвә р'уньшт, паше диса фькьри, вәки машинә һе-
дика дьчә, әва нә мина машина ван сала бу, вәхте әв шар-
на һавине пе дьчу мал. Диса чу бәр п'әнцәре, ле иди тә'ри
бу, әви һьманги дит, вәки к'еранед т'елеграфә бәр ч'ә'ве ви
зу дьһатьн у онда дьбун. Һат шийе хвә р'уньшт. Йәки кал,
бәрч'ә'вкә бәр ч'ә'ва, әв жи чава р'еви, вагонедә щәм Сәһ'ид
р'уньшьтбу. Кале дит, вәки әв мәри зә'ф дьрашқьщә, ләма жи
нькарә р'ьһ'әт шийе хвә р'уни, дьчә у те. Әв кал ә'мре хвә-
да гәләки гәр'ийа бу, гәлә дитьбу, те дәрхьст, вәки Сәһ'ид лә-
зә. Әви готә Сәһ'ид:

— Һәвал, әз дьвиньм тә дьрашқьщәци у ләзи?

— Бәле, һәвал, әзи ләзьм!

— Һун мәрийе к'идәренә?

— Әз мәрийе Кавказемә.

— Дьбәк һун әрмәнинә?

— На, хер, әз нә әрмәнимә.

— Демәк һун гөрщьн?

— На, хер, әз нә гөрщьм жи.

— Пәй, әре, әре, һун адрбешаньн.

— На, әз нә адрбешаньм жи.

— Бьсәк, вәки өсанә, һун мьр'а р'аст набежьн, әз ль ба-
жаре Қәрсе у Т'билисе салед 1910-а һ'әта 1917-а мамә, мьн
ль ведәре қөлх кьрийә у мьләте Кавказе т'әви нас дькьм, ле
тә чь мьләти?

Сәһ'ид гот:

— Әз к'өрдьм.

Кале дәве хвә вәкър, ч'ә'в бәльқандьн, бәрч'ә'вкә хвә
р'аст кьрьн, ль Сәһ'ид, к'ьнще ви ньһер'и, гот:

— Һун мьр'а р'аст набежьн, бәри ә'вльн, әв к'ьнще ль тә,
әв хәбәрдана вә к'ьвш накә, вәки һун к'өрдьн, йа дөда жи

чь шөхөле к'орда Ленинграде һэйэ? Чь қәви хун натьбунэ Ленинграде?

Сәһ'ид we хәбәрдана калер'а т'әг'мин кьр, wәки әв кал жь „гәwре бәрәйә“, he т'әк-т'әк бит'әр дьбьн, әви калер'а шь-ровәкьр, wәки р'асти жи к'өрдә, к'өта кьрийә институт у we ньһа һәр'ә гөнде хwәда бьхәбьтә, ләма ләз дькә.

Кале гот:

— Wәләһ мьн қә баwар нәдькьр, wәки к'өрд жи бенә Ленинграде.

Сәһ'ид wa қөр'бәти гот:

— Әре, гәләка баwар нәдькьрьн, wәки к'өрде жи бенә Ленинграде, ле бь сайа Партия комуниста у дәwләта Совете ньһа к'өрд жи тенә ви бажаре мәзьн.

Wан сала поезд жь Ленинграде һ'әта Ереване шәш р'ожа аншах дьһат. Әw чәнд р'ож бун Сәһ'ид у кале вагонедә һ'әта Бәк'уйе щәм һәв бун. Сәһ'ид, чаwа щаһьләки ә'шира у һөр-мәт, қәдре мәрийе жь хwә мәзьнтьр дьгьрт у нәдһьшт, wәки кале ль вакзала пәйабә, һәр'ә чайе бинә, йан хwәрьна майин бьк'ьр'ә, әw бь щаһьлтйа хwә дьчу зузука дани, дьгот:

— Апо, тә кали, wәки тә һәр'и чайе бини, йане хwәрьне бьк'ьр'и, тәйе пашда бьмини, ле әз щаһьльм, қә жь щийе хwә р'анәбә, әзе тәр'а биньм.

Кале кә дит әw һөрмәт, әви те дәрхьст, wәки Сәһ'ид щаһьләки беқәсурә у р'ьндә, же һ'әзкьр. Әwана кә гьһиштьнә стансиа Тихареске, ль wәлате Кубане, кале Сәһ'идр'а гьли кьр:

— Тә зани, сала 1918-да, ль вьра шәр'әки гьран қәwьми? Сәһ'ид гот:

— Әзи wи чахи he зар' бум, әз жь к'ө заньм...

— Әз заньм тә зар' буйи, әw к'әвшә р'әнге тәр'а ләма жи әз тәр'а гьли дькьм. Wи чахи әзи нава шер'да бум. Әскәре сор шәр'е вьрада зорәкә йәман да мә, гәлә мәри жь мә һатнә қьр'е, ле паше Инглис к'өмәк да мә, мәр'а танкә шандьн, мә wи чахи Кубан жь дәст wан бь чәтньникә мәзьн дәрхьст.

Сәһ'ид ле ньһер'и гәлә гьли щәм ви һәнә, әви гот:

— Мьн тәр'а р'аст гот әз к'имә, ле тә қә мьр'а набе-жи, дә тә жи бежә, тә к'ийи? Бәре тә хwәйе чь р'өт'би буйи?

Кале дәстпекьр, гот:

— Эз вә, к'орда, п'ак нас дькым, ль вәлате Р'оме сала 1914-а вә гәләки мәр'а кьрийә шәр', эз заньм, һун мьләтәки қәһрәмәнн, к'орда ви шәр'ида т'ьме бәри мә, қазаха дьда. П'ак бу Р'оме сильһ'е р'ьнд нәдыда дәсте ван. Жь we шунда эз п'ак заньм Р'ом к'орда һ'ыз накә, һәргав вә қыр' дькә у қәбиле вә бәри һәв дьдә.

Сәһ'ид ле ньһер'и кале гәләк гьлийа занә, ле нахвәзә бежә, әв бь дәлк' алики дьнеда хәбәра давежә, дьхвәзә щаба ви нәдә, бьхальфинә сәр хәбәрнә дьне.

Әви готә кале:

— Эз ван гьлийа п'ак заньм, тө мьр'а бежә. бәре тө к'и буйи у ньһа сәр чь қөльхейи?

— Эзе we жи тәр'а гьликьм:

— Баве мьн забьте қазаха бу, ньсла мә зуда забьте гәлә п'адша бу. Зар'отийеда баве мьн эз шандьмә Петербурге, ль мәк'тәба зар'ед кәр'е мьлк'әдара, мьн „корпуса кадета“ хьлас кьр, ль ведәре эз һини тәрбәте һәрбийе дьбум, йа әскәре сийарийә. Эз жи забьте қазаха бум. Мьн гәлә қөльх кьрийә. Ль шәр'е мә у Йапонийа сала 1904-а, шәр'е мә у Р'оме сала 1914-а. Мала мьн у мьлк'е мьн ль Кубане бу. Мьн қөмандари дькьр ль әскәре қазах, Әскәре сорр'а дькьрә шәр'. Вәхте Әскәре сор бәри мә да, һәр йәк жь мә аликида р'әви: һьнәк чунә Европае, һьнәк чунә Р'оме, һьнәк чунә Иране, ле эз щики дур нәчум, эз һатьмә бажаре Бәк'уйе. Эз гәләки п'ошман бум, вәки мьн ви чахи диwana п'ала гөндийар'а — диwana Советар'а шәр' дькьр. Сала 1920-а гава кә Әскәре сор һатә бажаре Бәк'уе, эз чумә шәм Серго Орщоникидзе, мьн гөне хвә да стөйе хвә, диwane гөне мьн бәхшандә мьн .Мьн ви чахи готә ван: „Эз өлмдаре шөхөле һәрбийемә, практика мьн гәләкә, мьн гәлә шәр' дәрбаз кьрьнә, щики бьднә мьн эз һ'әлал қөльх бькьм диwana Советар'а, һазьркьм забьтед р'ьндә сийарие“. Ль Бәк'уйе қөльх данә мьн, ньһа эз ль мәк'тәба һәрбийе дәрсе дьдмә курсанта. Забьтед шаһьл бона Әскәре сор һазьр дькьм. Әва һ'иждәһ салә, жь сала 1914-а, эз қә һатмә Петербурге,— Сәһ'ид гьли девда гьрт:

— Нә Петербургә, Ленинград.

— Бьбәхшин, һәвал, мьн шаш кьр, эз қә нькарьм ван навед кәвн биркьм, ль вьра , Ленинграде, мәт'а мьн һәбу, ме-ре we генерал бу, мәнәкә эзи һесабунедамә, эз һатьм сәрики

ль ван хьм, ле мьн кэсэк нэдит. Һәр эз р'асти лэлэйе* ван һатьм, лэлэ жи иди өсә кал бубу, мьн анцах әв наскър, бәре лэлэ жь мьн р'эви, ле вәхте мьн наве ви гот, наве мэт'а хвә у зар'е ван гот, паше әви хвә спартә мьн, эз нас кърм. Әм чунә дәст р'уе һәвдө, лэлэ ида гәләки кал буйә, гьрийа, һесър жь ч'ә'ва һатьн. Эз бәр дьле вида һатьм, әви һесър пақышкь-рьн, р'уньшт, гәлә р'ожед чуйи бир анин. Әви готә мьн.

— Те бира тә, вәхте әйда сәре сале бу, мала генерал т'ьжи меван бун, незики сәд пенши-дөсьд мәри бун, р'ынги-нийа музике бу, гьшка иди шампански вәхварьбун, к'ефхвәш бун. Һ'ьрч'әкә генералә ч'ук һәбу, ньзам жь к'ө п'ешк'еш ани-бун, әви һ'ьрч' арақ дайеда сәрхвәш кър, паше қыр'ка мьн гьрт, го „Вәр'ә һ'ьрч'ер'а гөлаш бьгрә“. Р'астә, һ'ьрч'ә һе ч'ежьк бу, йәксали бу, ле йәк йәкир'а дьбе „қәватә тә йа һ'ьрч'ейә“, йәке жи, к'е карьбу һ'өкөме генерал нәқәданда. Пеш ван мевана эз һ'ьрч'е һәвдө пьч'ькин, әве сәр ч'ә'ве мьн қәлашт, к'ьнще мьн золзоли кърьн, һьндьк мабу әве пышта мьн бышкенанда, чәнд забыта зьншира стөйе һ'ьрч'е гьртьн, к'ь-шандьн, анцах эз нав ләпе ви дәрк'әтм. Хуне сәр ч'ә'ве мьн һьлда бу. Генерал р'абу пенши манат кьрә дәсте мьн гот:— Һәр'ә сәрч'ә'ве хвә бышо.

Мьн го:

— Те бира мьн, чьма һәйе бира мьн? нә ви чахи эз жи меван бум....

Мьн же льрси:

— Мәт'а мьн, мере ве у көр'ед ве чь же һатьн?...

Әви мьр'а гьли кър:

— Мәт'а тә, мере ве, көр'ед ве жи, эварәке сала 1917-а һурмуре хвә т'оп кърьн, р'әвин чунә Р'игайе. Ви чахи һ'ьду-дә һе вәкьрибун...

Поезд иди незики Бәк'уйе бу. Сьбә бу, тә'в т'әзә дәрдьк'әт, мәрв кө ль баһра Каспийе мәзьн дьньһер'и, тә дьгот тә'в жь баһре дәрдьк'әвә. П'әнще хвә авитьбунә р'у аве. Баһр мина-ни һәйнькәкә мәзьн дьбрьри. Сәһ'ид ида п'ак заньбу, нә кө баһра Каспийе т'әне, әви п'ак заньбу чьқас баһр һәнә р'у әрде, чьқас океан һәнә у ль к'идәренә. Әви заньбу, вәки баһ-ра Каспийе дьк'әвә орт'а дәвләта мә у Иране....

Поезде мәша хвә һедикьр, нәрм һатә бәр стансийа Бә-к'уйе сәкьни. Кале р'абу дәбхәтьри жь Сәһ'ид хвәст, гот:

* Ләлә — урьси „гвернор“.

— Иро чар р'ожа зедэйэ эм һэвале р'ешитиенэ, мьн зэ'ф тө һ'эзкьри, чава шаһьлэки р'ьнди ақыл, һәрке п'ега тө ль Бэк'уйе дьк'эвэ, эз ит'маз дькьм, тө к'эрэмки бей мала мьн меван, мала мьн һьнда Парапетейэ, пьрски мала Козлов Андрей Гаврилович, гьшке we нишани тө дьн.

Сәһ'ид гот:

— Эз зэ'ф жь тө р'азимэ, һэвале Козлов.

Кале дәсте хвэ кьрэ дәсте Сәһ'ид у дәрк'эт, чу. Поезд дьса фәсал жь стансиае р'е к'эт, Сәһ'ид хвәхwa хвәр'а дьгот:

— П'акэ, диwana мә тө дьдэ хэbate, мәр'а сьнэ'тк'аре минани тө жи лазьмьн, wәки һин бькэ шаһьлед мә, забьтед р'ьнд, р'ожед ог'ьрме гьран бькарбьн wәлате мә хвәйкьн жь дьж-мьна.

Сәнгәр'ийа ида дәстбь гиһадьруне кьрьбун, гөндда кәсәк т'өнәбу, хенжь зар'ед һур, кал у жьнед пир..

Бьро жь мерга дьһат, wәхте әw һатә һьнда мала Ә'мәрике, Р'ьһ'анә бәр дери сәкьни бу, әви же пьрси:

— Хушка Р'ьһ'ан, қә сәһ'эта кале чаванә? Әви бек'еф бу...

Р'ьһ'ане готә Бьро:

— К'а, Ә'мәрик малда дьсәкьнә? Жь нав щийа р'абу, к'еләнди һьлда чу, го: „Әзе һәр'ьм һароса бьдрум, иро нә р'ожа нәхwәшиейә“.

Бьро һедика гот:

— Хвәзла гьшк минани тө хирәт буна.— Гиһадьруна исальн нә минани сала пар бу, чьмкө пар колхоз т'әзә һатьбу т'әшкьлкьрьне, һе щьмаә'те у сәдре we жи п'ак ньзан бун, чава бькьн, дәwләтийа жи пропаганда дьбьрьн. Ви чахи һьла кәсәк п'ак ньзан бу, ле исал Бьро п'ак һазьр кьрьбу һәцәте гиһадьруне: к'ерәнди, дәстийе wан, тьрмьх, хар'е пе туж дькьн, дәзгә у чакуч, wәки пе к'ерәндийа бөк'өтын — тужкьн, һ'әму тьшти wәхтеда һазьр бу. Әви мер к'вьш кьрьбун, к'е гиһе бьдру, к'е хөрома у гөрза гьредә, қиз у букед шаһьл жи гәрәке тьрмьх бькьн.

К'әсибед гөнд у йе орт'ә п'ак һәвдө гьртьбун, бь дьләкьн әшқ дьхәбьтин. Колхоз чава шөхөләки т'әзә һе Бьро жи әwқас сәрәдәри же нәдькьр. Щарна дөшөрмиш дьбу, Сәһ'ид дьк'әтә бире, дьгот:

— Һәма зутъре бһата, we һ'әсаб бькьра, р'ожед хәбата колхозвана бьнвисә, әве әп'ещә к'омәк бьда мын у шөхөле мәйе пешда бьчуйа. Мәрвь дьбинә ль гонде щинаре мә әрмәнийа — Щәнге, шөхөле ван жь йе мә четър дьчә, чьмкө мәрийе ванә хвәнди һәнә, ә'рде дьпивьн, вәки бьзанбьн чьқас ә'рд иро һатә дьруне, гиһа жи дьпивьн, чька чьқас гиһа жь ви ә'рди һатә дьруне, чьқас мәри дәрк'әтьнә сәр хәбата колхозе у гәлә шөхөлед майин. Вәләһ Ә'мәрике р'аст дьгот: „Әве мәр'а хвәндын асахкьр, вәки гөнәйә, әв дьжмьне мьләте мә буйә“.

Эвар бу, гонди жь гиһадьруне һатнә малед хвә, Бьро пешийа ванда чу, пьрс кьр:

— Вә чьқас иро дьру? Әз нивро шунда ида нәһатмә щәм вә.

Вана щаб да:

— Мә әвдәр т'әмам дьру хьлазкьр, ле гиһа бәр эваре мә тьрмьх нәкьр, чьмкө һе тәр'бу.

Хәлq ль мала бәла бу, ле Ә'мәрик һе нәһатьбу.

— Әв мерьк ве тә'рийе чь дькә ль ведәре? Ч'ә'ве мервь жи набинә, вәки бьдру,— Бьро дьле хвәда дьгот. Әви кьр, кә бәрбь мала хвә һәр'ә, ньшкева әви дит: Ә'мәрик we һесийа мазәла те. Бьро һ'әвәки пешийеда чу, гот:

— Малава, то кали, нәхвәши, тә чьма жь нав щийа дәрк'әти чуйи? Жь we шунда, хәлq әва сәһ'әтәк зедә һәйә һатийә, тә чь дькьр ведәре у чьма өса дәрәнг һати? Өса нә п'акә, әпә Ә'мәрик!...

К'ьвш бу, Ә'мәрики вәстийаин бу, һа бь дәнгәки зьрави нәхвәш гот:

— Бьро, иро нә р'ожа нәхвәшиейә, әм мере кәрманщ дьбен: „р'ожед һа р'ожед мьрын у жиийненә“, һәре кәсәки т'өнә нәхвәш к'әвә...

— Малава,— Бьро гот,— тә дьбежи нәхвәши жь дәст мервә у мәрвь карә нәхвәш к'әвә, йан нәхвәш нәк'әвә.

— Әре, Бьро, р'ожед һа кәсәк нькарә нәхвәшк'әвә. Те бира мын, р'әһ'мә ль баве тәбә, р'әһ'мәтийе баве мын дьготә мә щәһьлә: „Лао, р'ожәкә иро саләке мәрийа хвәй дькә, гәрәке мәри бьгрә жь нан чандьне у һ'әта бедәре хьлаз дьбьн, қә р'ожәке жи пашда нәминә, ви чахи әв мале һьм т'ербә, һьм жи әв мал карә сәрфнийаз меванар'а һөрмәте бькә“.

Сэкьни һ'эвэки бина хвэ стэнд, гот:

— Эз чум һароса Кэване бьдрум. Мьн һ'эвэки дьру, гиһае ван һароса р'ндэ, чьмкө вэхтеда баране лекьр. Паше эз чум эв һаросед мэ һьнда эйлед эрмэнийа бьвиньм, чька ведэре жи тьштэ һэйэ, вэки эм бона колхоза хвэ бьдрун. Эз чум, чь бьнер'ьм: дэвлэтийа эв һаросе һ'эземэти данэ бэр хвэ, дьдрун, мьн ванр'а кьрэ шэр', ле вана хвэ кэр'кьрьбу, тэ дьгот дэнге мьн қэ набһен у хвэр'а дьдрун. Мьн к'ерэнди һьлда хвэ дьрежи ван кьр, паше сэкьнин. Мьн готэ ван: „Һэге вэ чийэ, һун һатьнэ һаросе колхозе дьдрун. Һэр'ьн к'идэре хвэлийа вэйэ, ведэре бьдрун“. Мьн кө бса ванр'а кьрэ шэр', паше эвана көлзьки жь нав һароса дэрк'этьн, чун.

— Гэлэ дьрунэ?— Бьро жь Э'мэрике пьрс кьр.

— Ле чава, чар к'елэндик'еша сьбе шэбэге һ'эта эваре лодэкэ мэзьн дьрунэ.

Бьро го: „Эзе сьбе шэбэге қиз-бука бьшиньм бьра тьр-мьхкьн, дө хорт бьра хөрома чекьн, чэнд мера жи бьшиньм, бьра ве һароса майин гьшки бьдрун. Тө дьбини, Э'мэрик, эв куч'ьк р'ьһ'эт насэкьньн, эз жи т'энемэ, гэлэ Сэһ'иде тэ к'энге ве бе? Вэки Сэһ'ид бе, көр'и эгыһэ, пьшта мьне же гэрмбэ...

— Бьро, бь һ'эсабе мьн гэрэке исал эви хьлазкьра хвэндына хвэ у бьһата, ле һьзам чьма найе? Исал намэ жи һьндык гьһиштнэ мэ, р'ожийе хьдьрнэбида эви намэк мэр'а шанд, ле иди мэ қэ намэ же нэстэндийэ, қэ һьзам чь сэре көр' қэ-вьмийэ? Бьра һэма сьламэт бэ...

— Шькьр, тьштэ т'өнэ,— Бьро гот,— қэй дэрсе лапэ пашьньн эвана зэ'фэ чэтьньн, көр' сэр ван һин дьбэ,ләма вэхта ви т'өнэ нама бьнвисэ.

Г О Н Д Д А

Сьбэкэ зу бу, тэ'ве нэдабу э'рде, ле ида к'ьвш бу, ль сэр ч'ийайе бьнд ч'ьр'усийа п'энще ве, чава к'өрде мэ дьбежьн: „Тэ'в жь мала хвэ т'эзэ дэрдьк'эва, лэма эв хване накэ, ле р'онкайа ве дайэ сэре ч'ийа“.

Ве събе жи э'йни өса бу, вэхте поезд хат бэр стансийа
Һ'мамлие сэкьни. Жь поезде — мэрийе ван гонде незики
стансие пэяа дьбун, қалмәқалма ван бу. дьлэзандьн, қыр'ка
һәв дьгьртън, р'е нәдыданә һәвдө. Тә'ве п'әнше хвә дабу сәр
ч'ийае Лор'ие... Чәнд к'өрд жи ль we стансийе пэяа бун, әвана
жь Т'биллисе дьһатън, бәрбь гонде хвә дьчун. Жь we поезде

хортәк жи пэяа бу, йәки бәжьн орт'ә, палтонәки кәвшинни ле,
чәмәданәки дәстда, ләз бәрбь гонде Һ'мамлие дьчу, тә дьгот
әв мәрн жь һәвала пашда майя, ләма ләз дькә, вәки хвә ван-
р'а быһиннә. Жь ван к'өрдед пэяа буй йәки готә һәвалед хвә:

— Һун дьбиньн ши хорте һан, чәмәдан дәстда, чава чьла-

пә дькә, сәр щәвар'а дәрбаз дьбә, шьвета мәрики һәварн пәй

к'әвә....

— Чьма әв жи жь ве поезда, әм теда һатън, пэяа бу?

— Әре, әв жи жь ве поезде пэяа бу.

— Ле чь зу әв чу дәрк'әтә һьнда п'ьре....

Әв хорт Сәһ'ид бу, ләз дькьр зу бе гонд. Әви п'ак за-

ньбу, вәки гонде к'өрда һ'әвше мәррийе миннани шиннә, гәрәке

һәр'ә, к'омәке бьдә щьмаәтә хвә....

Ши чахи ль р'яа Һ'мамлие һ'әта Аг'баране автомобил
т'өнәбун, файтон жи т'өнәбун, һәр шарна р'астгәлә әрәбә йане
фьрг'ун р'асти мәррийа дьһат, әв жь һ'әзар шара шарәке дьқә-
вьми, ле про қәт тыштә т'өнәбу. Сәһ'ид, кә жь Һ'мамлие
дәрк'әт, гәрме да сәр ши, әви палтоне хвә эхьст, авитә сәр
мьле хвә у дьса ләз чу.

Һәвразе ч'ийае Спитаке һәвразәки дьрежә у т'икә. Ши
һәвразе әвқас дьреж, Сәһ'ид һәр шарәке бина хвә стәнд, әв
жи вэхте дәрк'әтә сәре ч'ийе р'уньшт, дәсмала хвә жь шеба
хвә дәрхьст, худана ә'нийа хвә пақьшкьр. К'әтә бира ши
әв п'ешк'еше кә әви жь бажаре Ленинграде де у бавер'а
к'ьр'нбу, дәре чәмәдан вәкьр, ле пьһер'и, жь шабуна к'әнийа,
дьса дәре чәмәдан гьрт.

Һ'әта Сәһ'ид пэяа дәрк'әт сәре ч'ийае Спитаке, иди р'ә
һатьбу незики нивро, ле жь шабуна қә хварьн жи нәдык'әтә
бира ши. Р'әбу р'е к'әт, вэхте хат жь гонде П'ампе дәрбаз бу,
незикайа гонде Щәнге дькьр, гөжме пьш гонде ванва хване
кьр, жь шабуна бу п'ьртәп'ьрта дьле ши: алики бира де у ба-
ве кьрьбу, алики жи бь қьнийате дьле ши, we гондда дьл-щан
у комунисти бьхәбьтә.

Гава кӧ нат незики синоре гӧнде хвэ бу, һ'эму кэвър у т'ум эви нас дькър, дьк'этэ бира ви бэр к'ижан кэвъри эви у һэвале хвэва дьлыстьн, ль к'ижан нэвале хвэ вэшартън. Зар'отийа ви һатэ бэр ч'э'ва, бь ван мьтала эви қэ т'ьхмин нэкър чава һатэ һ'афа гӧнд, ч'э'в гӧнд к'эт, диса бу п'ьртэ-п'ьрта дьле ви...

Жь нивро дагэр'ийа бу, гэрме дьқьжъланд, нав гӧндда, хенжь жьнед пир, кэсэк хване нэдькър, гьшкэ сэр хэбате бун, һэр бьнийа гӧндда нав ава гола нив мьч'ьқи зар'ед һур к'э-т'ьбунэ аве, ле эв чь ав бу, гьшк һ'эр'и бу, зар' теда мина р'э-шела р'эш дькърьн, мэръв жь дурва нъзан бун эв зар'ьн, вэ-ки қажэ-қажа ван нәһата. Сәһ'ид ль һесийе сәкьни, дина хвэ да гӧнд, ван гола, к'этэ бира ви, вэки һарсал гӧнди бе ав дьминьн, хвэхва хвэр'а гот:

— Оса набэ, гӧнди қьтльг'ийа аведа һэр сал чэтьнайе дь-биньн, һьм жи һ'эйванэт, ле чьқас чэтьни к'ӧлфэт дьбинэ, вэхте бь шер'а у қайнт'эра дьчьн шийе дур, аве тиньн. Гэрәке эм бьхэбьтн аве эрһэдэ гӧндийар'а биньн...

Бь we фькре Сәһ'ид һатэ бэр дэре хвэ, һ'эвэки сәкьни, һедика дэри вэкър. Дийа ви р'уньшт'ьбу бэр т'эндуре, сәре we бэр веда бу, нан дьпэ'т, иди хьлаз дькър.

Сәһ'ид гот.

— Дайе, сәлам ә'лекьм!

Дийа бэлэнгаз бәре хвэ шаш кър, паше р'абу хвэ авитэ п'еси́ра кӧр', эв һ'эме́з кър, әве чәнд дәқа кӧр' жь бэр дьле хвэ бәрнәда, әве т'ер эв пач'кър, паше кӧр' бәрда, п'еси́ра кӧр' кьрә ар. Де пьрси:

— Лао, чьма тэ исал намэ мәр'а һьндьк ньвиси. К'әнге тӧйе хьлазки бей? Иди нәчи ви вәлате дур?

— Ыне, мьн хьлаз кър, эз ида начьм, к'а баве мьн?

— Баве тә, лао, сэр хэбатеяэ. Чунэ гиһе дьдрун, колхоз-ван гьшк чунэ.

— Ле к'а бьре мьн Шако?

— Эви нан бьр баве тәр'а, һәма һешка чу.

Де жь нане гәньми тәндуре һэвришкәки р'ьнд жер'а че-кър. Жь шабуна Сәһ'ид һьндьк нан хвар, зу жь сэр сьвре р'а-бу.

— Дайе,— Сәһ'ид готэ де,— әзе һәр'мә мерга, щәм баве хвэ.

— Ч'ара мьн, эвана иро нэ ль мерганьн, дыбен исал гиһа зэ'фэ, чунэ һаросе һьнда эйла дьдърун.

— Эзе һэр'мэ һароса.

Сәһ'ид т'аба хвэ нани, дәрк'эт бәрбь һароса һэр'э, де жи пер'а дәрк'эт, вәхте мәнзиләкэ эп'ещэ к'этэ орт'а we у көр' дурва ль бәжна ви ньһер'и, хвәхва хвәр'а дьгот:

— Шькьр хвәде, иди мерәки т'амэ.

Ле дьле we һ'эвәки жь көр' ма, дьгот:

— Тө дьбини, қә щәм де нәма, р'эви чу щәм баве, чу бьвинә, э, чь дьбу, лао, тө иро щәм мьн бьмайи, щикида нәчуйайи,— паше гот,— ах-ах, һәр бьра хвәде мәрт'ала хвэ бьдә нав мьла, жь ч'э'ва у қәде хвәйкә....

Сәһ'ид, кө жь шәва лейа бьһаре, вәхте бәрф дьһ'элэ, дәрк'эт, к'елендик'еш пева һатнэ хванекьрьне. Вана жи дит, вәки мәрйк бәрбь ван те. Дәнг гьһиштэ Сәһ'ид. Йәки жь вана дьгот:

— Һун чь сәкьнинэ? Бьхәбьтьн,— Сәһ'ид әв дәнг нас кьр. Әв дәнге бригадире ван һ'эсэн бу. Әве өса дьсәкьнин, қиз-бук бун, е кө гиһа тьрмьх дькьрьн. Ле к'еләндик'еша дабунэ пәй һәв, хушинийа к'еләндийе ван бун, дьдърутьн. Вәхте һатә незик, әви дит, вәки қиз-бук тьрмьх дькьн, се хорт гиһе дькьнэ хөром. Сьлав да вана, гот:

— Қәвәт бә вәр'а!

— Вәй тө сәр ч'э'ва һати, сәр сәра һати.— Гьшк һатьн дора Сәһ'ид гьртьн, һәр қиз у бука шәрмдькьрьн, дурва сәкьни бун, п'ьстә-п'ьста ван бун, һедика хәбәр дьдан. Йәке гот:

— Ле-ле, эва Сәһ'иде Р'ьһ'анейә, чава мәзьн буйә, к'ьн-ще ле е бажарванийаньн.

Лавька доре гьртьбун, пьрс һ'әвал же дькьрьн. Йәки же пьрси:

— Сәһ'ид, тә хвәндьн хьлазкьр, йан на, тәйе саләкә дьн жи һәр'и?

— На, эз ида начьм, мьн хьлазкьр.

— Тәйе бей гөнд бьхәбьти, йан тө жи мина ван лавька һәр'и институтед мәзьн бьхуни?

— Эз начмә институтед мәзьн, эз һатьмә бьхәбьтьм щәм вә, нава вәда.

— Ә'фәрьм Сәһ'ид, йаша Сәһ'ид.— Мера һәвр'а гот у ләз чун хәбата хвә дәстпекьрьн.

Баве ви у сэдьре колхозе, Бьройе Э'ли, чубун һаросекә дьне т'эсәли кьрһн, чька әв жи найе дьруне. Дурва бәре сәре ван хванекьр, паше т'эмам қәдаме ван. Вәхте қиз у бука дитьн әв тен, сәре хвә кьрһнә бәр хвә, ләз тьрмьх кьрһн.

Дурва Э'мәрикә кӧр' наскьр, ә'ламәти да Бьро у ләз һатһн. Бав у Бьро һатһнә р'уйе ви, сәлам дане, баве гот:

— Лао, ч'ә'ве мә р'йа тә қәр'ьми, тӧ чьма ӧса дәрәнг һати. тә чьма исал намә һндьк һьвисин?

— Баво, мьн интаме хвә дьдан, әв чәнд сал бун чьқас һин бубун, гьшк жь мә дьпьрсин.

— Дэ п'акә,— Бьро гот,— тӧ ида начи...

Сәһ'ид к'еләндийа баве жь дест гьрт, к'әтә сыра к'еләнди-к'еша, һ'эта эваре гиһае колхозе дьрут.

Әв чәнд р'ож бун Сәһ'ид гӧндда бу, сьбе р'адьбу дьчу тәвла колхозе, к'оза бәрха, шәм ч'еләкдоша, һ'әму щийа дь-гәр'ийа у п'ак ле дьһнер'и. Бьро шарна дькьр беже вәрә дәст хәбате бькә, ле паше дәнге хвә нәдькьр.

Сьбәке Сәһ'ид нәчу колхозе, чу нәһ'ие диплома хвә т'әслими комнәһ'ийа партиае кьр. К'атьбе комнәһ'ийа партиае у ед майин зә'ф ша бун, вәки нав к'ордада қәвата т'әзә хвәнди зедә бу. Комнәһ'ийе бь дәсти дәрәща р'онкайе Сәһ'ид к'ьвш кьрһн директоре мәк'т'әба гӧнде ван — Сәнгәр'е. Жь we шунда әви гәрәке ль гӧнде әрмәнийа һ'ащи-Хәлиле дәрса зьмане ур'ьси бьда...

Комунисте гӧнде Сәнгәр'е жи бь дәсти комнәһ'ие Сәһ'ид бьжартһн к'атьбе т'әшкиләта фьрқе. Чава дьбен: „Сери һ'эта льнга Сәһ'ид к'әтә нав хәбате“.

Сәһ'ид хәбата хвә р'ьнд дьбьр, әви дәстпекьр һьм хәбата мәк'т'әбе, һьм жи хәбата т'әшкиләта партиае. Ыла мәк'т'әб нәһатһбу вәкьрһне, чь кемасие we һәбун у һ'әрч'е ви чахи мьмкум бун, қәдандьн у мәк'т'әб ани сәр һ'име п'ак. Зар'а жи к'ьвш дькьр, вәки дәрсе ван дьһа р'ьнд дьчһн, дһа һ'әваск'ар дьчһн. Зар'а Сәһ'ид һ'ьзкьр, әви жи зар'а һ'ьзкьр.

Хәбата хвә әви бь план дьбьр: р'ожед ә'вльн әви фькра хвә да сәр һазьрбуна ӧзве партиае у хәбата ван нав колхозе-да.

Әви ль щьвата партиаеда дьгот:

— Гәлә һәвално, әм коммунист нава щьмаә'та хәбатк'ар-да гәрәке т'ьме ль пешийебһн, әм гәрәке ӧса бькһн әв наве

комуниста-зийарэти сэр мэ, нава щьмаэ'теда к'эвшбэ, нишан бьдн, wэки эм нежанэ наведе партия Ленин бьднэ сэр хwэ, эм гэрэке нишани щьмаэ'те бьдн: коммунист — эва нэ партия дашнаканэ у бэгед т'аланчинэ, эва партия хэбатк'аранэ у т'эме пешийенэ ль н'эму алива: нэрге хэбатеда, нэрге хwэндьнеда бэ у нэрге шер'да бэ жи...

Нун гэрэке бьзаньбн шэр'е сньфа не ль гондда к'ота нэ-буйэ, нннге колхоз натнэ чекьрне, эw шэр' дьна зедэ дьбэ.

Ле эз дьбиньм,— бьра дьле wэ жь мьн нэминэ,— ннне нэвал нав мэда нэнэ, не нэ сэр фькра р'астийенэ, бьлета партиае кьрнэ шеба хwэ у хwэр'а дьгэр'ьн. Эм эви мэри н'эсаб накн комунисте н'элал. Эм ви мэри н'эсаб дькн комунисте н'элал, ие бьлета Партия комуниста кьрйэ шеба хwэ у дьхэбьтэ борще партиае бьдэдинэ, а, мэрийе оса нежайэ бьбэ озве Партия комуниста.

— Эз жь wэ пьрс дькьм: нуне чи хwэва жь гондийа бенэ к'эвшэ? Нун гэрэке wева бенэ к'эвшэ, wэки нун н'эму алийава ль пешийенэ, нун жь н'эмушка четьр дьхэбьтн, wэки чь бежнэ wэ, нун р'ьнд, т'эмьз у зутьр дьдэдиньн, wэки нун wан гондийа четьр мале колхозер'а дьр'ьщьфьн у wэки нун т'эме н'элалн. А, эв коммунист эз заньм коммунистьн.

Эв гьлийед Сэһ'ид да бэр комунисте т'эшкилэта хwэ у гэлэ шөхөл у хэбатеде майин. Ида комуниста, чава дьбен, „хwэ бэрэв кьрн“, нэрге н'эта бэри натна ви жь Ленинграде нэбун коммунист хwэ та дькьрн жь хэбата колхозейэ чэтын, ле ищар гьшк бь дьл у щан хwэ дьданэ хэбате.

Сэһ'ид пэй комунистар'а дэстпекьр гондийар'а хэбэрда, щарна колхозник т'эк дьдит пер'а хэбэр дьда.

Бьро ша дьбу, щарна дьготэ Э'мэрике:

— Мал н'але мьн қөрбавэ, нннги натйэ шөхөл оса т'эшкил кьрйэ, нэ кэ эз т'эне ша дьбьм, ле ль комнэһ'ийа партиае жи ша дьбн, дьбежнэ мьн: „Бьро, эм заньн тэ комунстэки р'ьнди-н'элали, тэ зуда дьхэбьти, ле хwэндьна тэ кемэ, р'астэ. чава коммунист, щьмаэ'т тэ н'эздькэ, ле хэбата тэ оса нэдьчу, чэва нннге Сэһ'ид натйэ, эви шөхөл оса т'эшкил кьр, нөрмэта колхозе нав гондда дьна бьнд бу, комунисте wэ жи нэ минани комунисте гонде к'ордэ майиньн, эвана иди жь сэйасэтиа п'ак фэ'м дькн“.

Р'асти жи Сәһ'ид нава мәнәкеда хәбат нава гонде Сәнгәр'еда п'ьр' бльнд кьр. Чәва ә'йанә, нав жьнед к'ордада т'о кәсәки хәбат нәдъбрь, чьмкө хәбатчийе жьн ль мәрк'әза нәһ'ийе жь к'орда кәсәк т'өнәбу, ле Сәһ'ид әв хәбат жи пашда нәһьшт. Шарна әви жьн т'оп дькьрьнә мәк'т'әбе, бәре хәбәрдыда дәрһәқа зар'ед ван у хвәндьна мәк'т'әбе, паше бәрә-бәрә дәстпекьр хәбәрдыда жь ә'мр у жийина ван. Р'ожед ә'вльн жьнед к'орда, чәва жьнед ә'шира, шәрм дькьрьн, ле паше кә дитьн, вәки Сәһ'ид бь зарәки ширьн у ақьл ванр'а хәбәр дыда, тә дьгот бре һ'әлалә, йан кәр'е ванә ванр'а хәбәр дыдә. әви нав жьнада жи хәбатәкә өса бьр, вәки жьн ль һ'әму хәбатада иди к'ьвш дьбун, қә хвә нәдъданә паш...

Бәрэвар бу, гәрма мәнә һавине ә'вльн ида дьқьжьланд. Шарна баки сьвьк жь ч'ийәие Әлэгәзе дьһат, һ'әвәки әв мәрийе, кә ль мергада сәр гиһе дьхәбьтин, һеньк дькьр, шарна жи эме чәнд сәһ'әта әв ба қә нәдъһат, ви чахи гәрме, тә дьгот бер'а к'әтийә һ'өщәте, дыһа дьқьжьланд, вәки ван мәрийа бь-қәлине, нәһелә бьхәбьтын. Вьра нә мешә һәбу, нә жи зьнар һәбу, вәки мәри тек'әта бәр сийа ван, һ'әвәки бина хвә бьстәнда, тьштәк т'өнәбу, мәрвь т'ьре гәрм өса дькә, вәки хәбат бь-сәкьнә, ле ве гәрме нькарьбу әв хәбат бьда сәкьнандьне, щийе кә колхозван дьл у щан дьхәбьтин.

Бьро мьһ'инәкә к'өмәйтә сийар бу бәрбь пәзе колхозе дьчу, р'йа ви бәр ве мергер'а дәрбаз дьбу, ләма әв һатә щәм колхозвана. Бәре ә'вльн әви сьлав да вана, һатә щәм шаһьла лақьрди кьрьн, паше готә колхозвана:

— Һәвално, һун заньн, әм к'әтьнә ләща сосиалистие колхозване гонде Щамушвана ч'укр'а. Сәдьре колхоза ван Р'әшите Ә'щәмә, һун гьшк заньн, вәки әв хәбатчики зорә, гәрәке мәрвь р'аст бежә: ль ве нәһ'ийа мә Аг'баранеда, щәм комнәһ'ийа партиае у щәм сәдре Совета нәһ'ие, қәдре ви зә'фә, чьмкө мерьк р'ьнд дьхәбьтә, әм гәрәке п'ак бьхәбьтын, әве бәйрақа ләще жь мә бьвә, жь дәсте мә дәрхә, пешийа мә к'әвә у мә пашда бьһелә, ви чахи чәва мәсәла к'орда дьбежә: „Вәки мәрвь орт'а мәйдане жь һәспа хвә пәйабә, әв ә'йбәкә зә'ф мәзьнә“. Һун гәрәке өса бькьн, вәки нав нәһ'иеда әм орт'а мәйдане жь ләща сосиалистие шәрми нәбьн. Һьла бьнер'ьн һа, п'ак бьхәбьтын!...

Бьро эв гъли готън у барбь ч'ийае Элэгэзе чу, чьмкѳ пэзе: ван исал дьч'ерийа ль синге Элэгэзе.

Пэй ван гълийе Бьроp'а колхозвана дьлэзанд у п'ак дьхэбьтин, пьлулед гиһейя нэ зэ'ф мэзын бэрэ-бэрэ ль мергеда кем дьбун, эв мерг иди к'отасийа гиһадьруна ван бу.

Эвар бу, р'о қѳльбибу пьш ч'ийава, ле шэwqа п'энше we he ль саре т'ике Элэгэзе хване дькьр, алики we р'онкайе дабу сэр кэре пэзе Сэнгэр'е, пэз we һенькайеда бэла бубу дьч'ерийа, дурва мэрвь һ'эйран һ'эжмэк'ар бу ле бьнер'ийа, шьван р'абубу сэр кэвьрэки бьнд, бьлурэ сэр лева wi бу, ледьхьст, пэз жи тэ дьгот гѳһ дьдэ бьлуре у дэнге бьлурер'а дьһа п'ак дьч'ерэ.

Эw автойа пашьн бу Щьмо гиһа бар дькьр, wэки бьвэ лода колхозейя пашьн т'эмамкэ, сэри бьгрэ. Исал вана пенщ лодед мэзын дани бун. Qиз, бука у шаһьла нэдьһьшт, wэки т'елэ гиһа ль э'рде бьминэ, гълийе Бьро готьбу ван, бира ванда бу, wэки Р'эшите Э'шэм мэрики эгьнэ, карэ пешийа ван к'эвэ, лэма шаһьла жи дьлэзанд, wэки гиһадьруне зу хьлазкьн.

Щэмила р'абубу сэр автомобиле. Щьмо жере бу, ль э'рде гиһа бь дьргане бьнд дькьр, дьда we, wэки баркэ. Ле Щэмила ѳса фэсал у эгьн эw гиһа жь дьргана Щьмо дьгьрт, дьбьр ши дькьр, wэки һ'эwаса мэрвь пер'а дьһат. Бэрэ-бэрэ лода гиһе сэр автомобиле бьнд дьбу, дьргана Щьмо анщах дьгьһиштэ сэре автомобиле — лод эwqас бьнд бубу.

Qиз у хортед тьрмьх дькьрьн заньбун, wэки Щэмила бэдэwэ р'ьнд, дэргистийа Щьмойя. He зар'отийеда, wэхте Щэмила у Щьмо бешикеда бун, р'эһ'мэтийе Хѳдо нишан кьрьбу. Ангори we бэдэwие жи qиз р'ьнд дьһатэ хwэйкьрьне, т'ьме бьдере эт'лэз, кѳртьке qанашьз, хьрхе qэдифэ бу, льнге we т'ѳщари бе мьдаса р'ьнд нэдьма. Wэхте Щэмила мина qаз-wэр-дэка сэре ч'ийанэ, ба ледьхэ к'aw-к'aw дьтэwинэ. Qиза һэвр'а хэбэрдьда, дьготън:

— Ле-ле, wэлэһ кэсэк жь мэ минани Щэмиле нькарэ автомобиле баркэ, һэрке гиһа бэ, һэрке сап бэ. Wэхте Щэмила бардькэ, тѳ дьбежи qизэке к'aw дьхэмьлинэ, we бьвэ текэ гѳвэнде, лэма жи ѳса фэсал у р'ьнд гѳрзед гиһе дьдэ сэр һэв, wэки йэк жь йэки пашда у пешда нэк'эвэ, гьшк анэгори һэв һатьнэ данине, нот'лани һостаки р'ьнд диwаре хани датинэ жь.

кэвре бър'эк, вэкэ һэв дькэ, ле вэхте авто р'е дьк'эвэ, қэ т'е-
лэк гиһа же нак'эвэ.

Һ'эвэк мабу гиһа к'отакьн, һэрче гиһайе вэрийабу, шаһь-
һыла т'оп дькър, диса дькърнэ хөрөм, дьданэ сэр автомобиле.

К'атьбе т'эшкилэта партиае һэвале Сәһ'ид, жь нэвале
дэрк'эт, сэр дэнге ванда һат. Эви һе дурва бьһистьбу шаһьл
чь дьбежьн дэрһәқа Щәмиледа, вэхте һат эви гот:

— Р'астэ, Щәмила мә қизэкэ эгьнэ у п'ак жи дьхэбьтэ, ле
эз вэр'а бежьм: һэр хэбатэкэ сэр и'санэ, вәки һэркәс минани
Щәмиле у минани Хэзала дийа we, бь дьл у шан бьхэбьтын,
хэбате зэ'ф р'ьнд пешда һэр'э. Һун ль Щьмо бьнер'ьн, эв шо-
ферэ, хэбатчийе колхозеи һ'элалэ, чь хэбате бежи, дькэ, вала
насәкьнэ. Вәки колхозван гьшк минани Щәмиле у Щьмо бьхэ-
бьтын, эме дьһа дэвләтибьн, һэр лазьмэ һэркәс жь мә хирәт у
дьл-шан бьхэбьтэ. Нав мәда һәнэ мәри, е кә р'ьнд, п'ак, дьл у
шан дьхэбьтын, ле һе, зэ'ф һ'эйф, һәнэ мәри жи, е чава әм
дьбен: „хвэ теда дьхапийн“. Вэхте дьбэ щьват жи, эв мәри
жь т'эва зэ'фтьр гәврйя хвэ дьдәлешэ, зедә хэбәр дьдә.

— Эв колхозван п'ак дөшөрмиш набэ, вәки эв бона хвэ
дьхэбьтэ, вәки эв бона зар'е хвэ у мала хвэ дьхэбьтэ; дьхэ-
бьтэ, вәки диwana Совете, йа кә азайи дайэ ван у мэхлуқә-
те ван, қәват бэ, нэ һе бира мә т'эваданэ зөлма п'адше Р'о-
ме, қьр'кьрна к'ордед мә, нэ һе бира мәданэ диwana дашна-
ка, хьмбапете ванэ т'аланчи у бәгед мә к'орда, е кә жь һ'э-
мушка зэ'фтьр әм дьзерандьн, сал у зэмана әм бе һәқ бона
хвэ дьданэ хэбате у минани қачаха әм дьшеландьн.

Сәһ'ид кәр' бу, һ'эвәки фькър кьр, тэ дьгот эв зөлм т'эв
һатнэ бәр ч'э'ве ви, диса гот:

— Һәр тышт, хэбата р'ьнд жи, хэбата хьрав жи, сэр и'се-
нэ.

Ньшкева Щьмо гот:

— Дә р'унен, дэрәнгэ, эме һэр'ьн.

Шаһьл һэр йәк алики р'абунэ сэр лода гиһе р'уныштын.
Сәһ'ид р'унышт к'еләка Щьмо. Машинэ р'ек'эт. Хорта дәстпе-
кьр қәйде говәнда гот, қиза ле вәгәр'анд...

Щьмо автомобил фәсал у һедика зьвьр'анд, незики лоде
кьр. Бригадир Һ'эсэн бу, эви нәһьшт мәри р'абнэ сәре лоде,
хвәхва р'абу сәре лоде у дьгот:

— Сәре лоде гәрәке ѓса бе данине, баране пайизе, баран у бәрфа бһаре теда нәчә, хьрав нәкә.

Хорта гиһа дыда ши, әши жи дадани, сәр дьгәр'ийа, п'епәс дыкьр, вәки гиһа бәрк' у қайим һәв быгрә:

Иди эвар бу, гар'ан жь ч'ерә пат нав гөнд бәла бу, ле һе р'онкайи бу, бәр дәрә клубе колхозван т'ьжи бубун, р'адиоә бы дәнгәки бльнд хәбәр дыда. Щьмаә'те гөһ дыда гьлийе т'әзә, чька к'ижан колхоз, к'ижан к'әрханә йане к'ижан сәнайе хәбата хвә — плана хвә р'ьнд у п'ак қәдандийә, чька к'ижан жь ван пашда майә.

Ве эваре вана бһист, вәки колхозване гөнде Сәнгәр'е плана гиһадьруне сәд сәләфи зедәтәр да. Жь we шунда р'адиоәда дыбһист чька чь қәвьмийә ль дьһийәе?

Алие клубе дьне, һьнда мәк'т'әба гөнд, р'ьнгинийа дәфе бу, шаһьл к'әт'ьбунә говәнде, хвәр'а к'еф дыкьрын, дьлистьн.

Һьнә кал жи башқә хвәр'а р'унышгьбун хәбәр дыдан дәрһәқа ог'ахед т'әзә, е кә жь кәврә бьр'и датиһьн. Һьнәка дыгот гәрәке сьбе һәр'ьн к'ерана биһьн, бона электрике жь гөнд бьвьнә гомә пез у бедәре, вәки чахе бедәре, шәве бәр р'онкайа электрике нан бьк'өт'ьн.

Һьнә қиз һе жь хәбата мала хвә вала нәбубун, қәйнт'әр у щер'е ван сәр мьла бун, ләз чунә канийе аве биһьн, вәки әш жи һәр'ьн хвә быгьһиньнә дәф у зөр'не, бьлизьн...

К'АТЬБЕ КОМИТЕА НӘҲ'ИЕ

Эвара пайизе бу, иди хәбат әвқас т'өнәбу, чьқас һавине. Колхозванә гьшкә гөндда бун, бәрмалийа к'аре шиве дыкьрын. Шаһьл дәрва сәйрамиш дыбун: Һьнә шаһьла ль мән'әла жорьн говәнд гьрт'ьбун дьлистьн, зар'ед һурә бьшкори т'әпоташо дьлистьн. Ль бәр п'әнщәре гәлә мала дани бун р'адио, қужинийа р'адиоә дыһат, хәбәре т'әзә дыгот'ьн, шәвқа электрике жь п'әнщәре мала дабу нава гөнд.

Ле вәхте тә'ри к'әтә ә'рде, ль ә'змане шин т'ьжи стәйрк бун, шаһьл жи жь һәв бәла бун, һәркәс бәрбь мала хвә чу. Ман мәрйед кал. Вана хәбәр дыда дәрһәқа хәбата колхозе, дәрһәқа нандьруне у дәрһәқа we йәке, вәки бь машине хәбат чьқас зу дыбә, чьқас сьвьк кьрынә хәбата колхозвана. Ве эва-

ре вана анэтори нэв дькьрын хэбата бэре у йа ньна: вэхте бь шоте дарин зэви р'адькьрын, вэхте бь дэ'са, мэлэндийа у к'елэндийа гиһа, нан дьдрутн, вэхте бь кама нан дьк'отан: шотэ га камеда гьредай, сьбе һ'эта эваре бэр тэ'ва навинейэ гэрм, мэри дьцьжлин, сэри ль мэрийа дьбу минани "дэв". Вэхте ль э'рде вана дьчандн һэр т'эне шэһ, эв жи һэбун сал эв шэһ сөр'е дьбьр, шин нэдьбу. Бэдо дьгот:

— Ле ишар? Ишар машинэ э'рде дьцалешэ, шот дькэ, гиһе у нан дьдру, нан дьк'отэ, һ'эму хэбате р'энд т'эмьз у зу жи дькэ. Те бира вэ, бэре шэм мэ хенжь шэһ, тьштэк шин нэдьбу, ле ньна бь олме агрономийе гэньме к'ьр'ьк у бостане картола, гьзера, пиваза у сьлца шин дьбэ.

Ве эваре вана гэлэки хэбэр дан у гэлэк жи бир анн жь э'мр у жийина бэре у йа ньна т'эзэ дэстпе дьбу. Һэр кулака дьзикава дьране хвэ дьч'ьр'ькандн...

Шэв эп'ещэ дэрбаз бубу, хэлц к'этыбу хэва ширьн, гьшка зуда лэмп' весандьбун, һэр Бьро у Сэһ'ид р'анэзабун, ль ди-ванхана колхозеда р'уньштыбун, шевр дькьрын дэрһэца хэбата навинейэ, йа к'ота бубу. Һ'эсаб дькьрын колхоз у колхоз-вана чь к'ар дитьн? Бьро гот:

— Исал мэ плана хвэ п'ак қэданд: дэине дэвлэте мэ да, к'ота кьр, дэине мэ ида т'өнэ, хенжь ве йэке, һэр колхозванэки мэ бэр р'ожхэбате хвэва стэндн дө кило у нив гэньм, хени р'ун, пэнер у һасьлэта майин. Һэр колхозванэк 300-400 р'ожхэбате ван һэйэ, һэнэ мал дө мэри-се мэри хэбьтинэ, дэ тө һ'эсабкэ һэр колхозванэки исал чьқас гэньм, р'ун, пэнер у тьштед майин стэндн. Сал бь сал һ'але колхозвана р'энд дьбэ.

Паше вана хэбэрда дэрһэца хэбата колхозвана пайнзе, һэр бригадэк ве чь бькэ, сэр чь бьхэбьтэ. Эв плана пайнзе жи т'эшкилькьрн.

Сэһ'ид гот:— Але Бьро, р'асти ангори пар һ'але колхозвана п'ак буйэ, ле дьжмьне сньфе кулак наэ'дьльн, вана комунистед минани Карапете Щано у Аһ'мэде Сьлеман к'оштын, лазьмэ эм һаж хвэ бьн, хэбата сэйасэтие гөмрэх'кьн, гөпдие колхозван бьднэ сэрвэхткьрьне, чьмкө колхоз һатьнэ чекьрьне, һ'але колхозвана п'ак бу, э'рде р'энд данэ колхозвана, ч'э'ве кулака дьр'эжэ бона ве йэке. Гэрэке комунист һаж хвэ һэбьн....

Уе эваре дэрэнги вана хэбэр дьда дэрһэда электрике биньнэ бедэра, дэрһэда аве. Вана шеврқыр, вэки колхозван жи к'омэке бьдын: шэве бьк'олын бона аве, э'рде бьк'олын бона к'еранед электрике у гэлэ шөхөлед майин...

Бьро гот:— Сэһ'ид, гонде Элэгэзе ханийе р'ьнд жь кэвре бьр'и, минани к'ошка, чедькын. Гэрэке эм жи өса бькын, вэки колхозване мэ жи ханийе р'ьнд хвэр'а чекын.

Дэрһэда ве йэкеда, Сэһ'ид гот,— эме пьрсе дайнын бэр комнэһ'ийа партиае у комшөхөлқыра Совета нэһ'ие, вэки т'эхта, к'ерана, шуша у тыштед майин бьднэ гондийа.

Незики ниве шэве бу. Бьро у Сэһ'ид жь диwanхане дэрк'этын чунэ малед хвэ. Бьро кө һатэ бэр дери, Шэ'ре һе р'анэзабу, һивийа ви бу, эве дэри вэқыр, мер һатэ мал.

— Эва вэхте тэйэ?— Шэ'ре же пьрси,— нэ тэ сьбеда һ'э-та ньһа қэ нан нэхварийэ!

— Эз чавакым, жьнык,— Бьро гот, хэбате мэри гэрэке вэхтеда бьқэдинэ, эз нькарым пашда бьһельм.

— Э, хвэ эз набем нэхэбьтэ, вэхтеда вэрэ нан бьхвэ, диса һэр'э, ахьр ва набэ!

Сэһ'ид жи кө һатэ мал, Р'ьһ'ана дийа ви бэлапешгари кьр'бу, дьгот:

— Лао, баве тэ дьгот, вэхте тэ дьхвэнд, тэ нэ шэве, нэ жи р'оже р'ьһ'эт нэдьбуйи, мэ дьгот: „Тыштэки накэ, бьра бьхунэ, паше ве һэр тыште ви вэхтеда бэ“,— ле хвэндьн к'ө-та бу, диса һ'але тэ эвэ. Лао, өса набэ, тэ сьбе зу дьчи мэк'т'эбе, паше дьчи һ'аши-Хэлиле, жь ведэре тей, қэ най мал, дуз дьчи колхозе, бежэ мьн, тэйе к'энге нан бөхи? К'энге тэйе вэхтеда бей мал?

Сэһ'ид қэдре де у баве п'ак дьгырт, бэр де қэ хэбэр нэда, вэки дьле ве нэминэ, эви гот:

— Дайе, эз ида өса накым, шив чь һэйэ, бинэ, эзи бьрчимэ.

Де шив ани бэр кьр'.

Эв чэнд сал бун Сэһ'ид у Бьро т'эвайи хэбатэке мэзын дьбьрын нав ви гондида, колхоза ван һатэ сэр һ'алэки р'ьнд. Кулака ч'эвнэбари ль Бьро дьқыр, к'ин к'өтабуне пэй дьгэр'ийан, ле Бьро нэ жь ван мэрийа бу, вэки бьтьрсийа, қэ хэма ви нин бу, эви дьл у шан хэбата хвэ дьбьр. Эви ньзан бу р'о чийэ, шэв чийэ. Дьжмьне сньфе нэвер бун мерани бэ-

ре хвэ бьднэ Бьро у лехьн, эвана дьхэбьтин дьзикава лехьн. Вана бэр ч'э'ве хвэ дьдит, вэки сэре серида Бьро дэстпе кьр дэнге ван бьр'и, эрде р'ьнд жь дэст ван гьрт, колхоз т'эш-кил кьр. Эв чэнд шар бун пэй ви дьгэр'ийан, ле мэшал нэ-дьк'этэ ван ль Бьро хьн.

Сала 1935-а бу, шарэке Бьро жь щьвата нэ'иэ дэрэнг нат. Эви ль ведэре эп'эщэ шөхөле колхозе пешда бьр дэрнэ-фа трактора, шова, р'ьнд кьрына щьнсе ч'елэка у гэлэк пьрсед майин. Вэхте эв жь щьвате р'е к'эт бэрбь мал нат, иди дэрэнг бу, тэ'рийе эрд ньлч'ьни бу. Шэвэр'эшэкэ өса бу, тэ дьгот ве эваре қэстана бубу тэ'ри, мэри нэвдө нэдьдит. Бьро мэрики бехоф бу, т'ө тьрса ви т'өнэбу. Шарна нэвала лақьрди пе дькьрын, дьготьне: „Бьро, вэлэп тө титке мере көлейи, хэбата тэ минани хэбата Саббе р'эше шэве“. Ве эваре Бьро минани нэргав натэ т'анга мала хвэ, жь нэспе пэйа бу, незики бэр дэре хвэ бу, ль ведэре нэма бэр дэре ви дьжмьна лехьст. К'е бу ве шэвэр'эше эвлэде партиаеи н'элал хьст? Вана т'ь-ре бь көштьна Бьрор'а хэбате сьст бэ, хэбат иди нав к'өрдада начэ. На, хэбат сьст нэбу, дэвса ви р'абун комунист, е кө хэбата ви дьбьн н'эта ньна у чедькьн комунизме.

Қарапете Щано, Ан'мэд Сьлеманов у Бьрое Э'ли эвлэде Партияа комуниста н'элал бун, эвана дьхэбьтин бой қэнщияа хэбатк'аре к'өрда, эвана дьхэбьтин, вэки хэбатк'аре к'өрд иди нэк'ьшиньн ван зөлма жь дэст п'адша, шап, бэг у аг'е хайин — нок'эред империалиста. Щмаэ'та к'өрда ль вэлэте Советие у Партияа комуниста т'өшар бирнакэ ван эвлэде хвэ н'элал, е кө дьхэбьтин, бе қөсур, е кө дьхэбьтин нэр бона қэн-щийе у е кө сэре хвэ данин ог'ра жийина хэбатчийайэ бэхтэ-вар...

Жь көштьна Бьро у комунистед дьне Сэп'ид нэ тьрсийа, эви хэбата хвэ дьна к'ур, дьна р'ьнд бьр, эви п'ак заньбу ла-зьмэ, вэки ч'э'ве хэбатчийа бе вэкрьне, лэзьмэ хэбатчи бы-заньбьн бона чь дьжмьне сньфе пэй комуниста к'этьнэ.

Сэп'ид гөндийар'а гьли дькьр ,вэки Партияа комуниста мэрэм дайэ бэр хвэ, вэки аза бькьн хэбатчийа жь дэст зөл-ме у эк'сплуатасиае, лэма жи эв мьфтэхөре бэре: п'адша, шап, бэг у аг'элэред хайин н'ьзнакьн комуниста, чьмкө кому-нист дьбен: „Бэсэ хун бөхөн хуна ван, бьра мэхлуқэт аза бь-

хэбьтэ, бьра т'өнэбьн эв бэгед хайин, е кō дьфрошьн хэбат-к'ара“.

Эв хэбат у т'эрийэт, кō Сэһ'ид дьбьр нава комуниста у нав колхозвана, п'ак дьһатэ к'эвше. Мэрийе гондийе ван һэрке комунист бэ, йане нэ комунист бэ, т'эвэ бь т'эрбэт бун, чь хэбат дьданэ ван, вана бе хэбэрдан зу у р'ьнд дьқэданд. Гьшка жи Сэһ'иде щаһьл һ'эздькьр, бона һ'элалийа ви, бона хэбата ви һьм нав колхозвана, һьм жи ль мэк'т'эбеда, чьмкō зар'ед ван жи пэй һатьна Сэһ'идр'а ида п'ак һини хвэндьне дьбун....

Комнэһ'ийа партиа комунистайэ Аг'баране дит эв хэбата Сэһ'идэ баш, вана дит, вэки эв карэ бьхэбьтэ нэ кō т'эне гондада, эв карэ дьһа п'ак бьхэбьтэ масштаба нэһ'ийеда: һэрке гонде к'орда бэ, һэрке гонде эрмэнийа бэ. Бона we йэке қōльха ви бьнд кьрьн. Сэһ'ид бьрнэ нэһ'ийе хэбат дане. Бэри э'вльн эв хэбьти чава тэлиматчи (инструктор), паше бьжарьтын к'атьбе комнэһ'ийа Аг'баране.

Чава к'атьбе комнэһ'ийа партиае пешьн, гэрэке мэрьв р'аст бежэ, эви гэлэ хэбата п'ак бьр ль we нэһ'ийе, һе һ'эта ньһа жи ль гонде эрмэнийа, ль гонде к'ордада бь дьлэки ша наве Сэһ'ид һьлдьдьн у бир тиньн эв хэбата шийэ р'ьнд.

Сала 1935-а мөһа сьбате бу, ль Аг'баране вьзинийа багэре бу, щинар нькарьбу бьчуйа мала щинер. Бона р'ожед өса т'ипи-багэр нав к'ордада мөсэлэ те готьне:

— Ван р'ожед сьбатейэ бэрфи, к'е нэ ль мала хвэ бэ, эв дьжмьне сэре хвэйэ.

Щарна ба нэдьһат, ле жь э'змана кōлиед бэрфейэ өса мэзын дьбарин, вэки мэрьв тыштэк жь һэв к'эвш нэдькьр, чьмкō э'рд у э'зман спи дькьр, р'еви жи бэрфеда спи дькьрьн. Мэрьв кō жь гонд һэма һ'эвэки дур дьк'эт, дэстхвэда дьхальфи, чьмкō тэ дьгот э'рд у э'зман вэкэһэв бунэ, тыштэк нэдьһатэ к'эвше — нэ р'е, нэ гонд, нэ ч'ийа, нэ жи мэри. Аг'баран, чава э'йанэ, һатийэ авакарьне ль синге ч'ийаие Элэгэзе, алие мьшьрөфе. Щийе ван гэлэки бьндэ, бэрфа we зу дьк'эвэ у дэрэнг жи дьһ'элэ, демэк зьвьстана we гэлэки дьк'ьшинэ. Сална дьбьнэ зьвьстанэкэ өса, вэки кем һэнэ р'ожед п'ак, т'ьме вьзинийа багэрейэ. Мэри р'ожед өса нькарьн жь малед хвэ дэрк'эвьн, чьмкō қөшьмийэ мэри хальфинэ у хэньқинэ.

Чьқас р'астэ, ньзаньм, дьготьн:

Р'ожэкэ зьвьстана ѓса багэр оу, ль гонде Қондэхсазе п'ир Кокъл пэзе хвэ жь гоме дэрдьхэ, дьбэ дьрунге гиһе дьдэ пез у бэр пез дьсэкьнэ, вэки пэзе ви альфе хвэ бьхвэ. Эв р'ож жи багэрэкэ ѓса бу, чава дьбен: „де эвлэде хвэ давит“. Вэхте пэз альфе хвэ дьхвэ хьлаз дькэ, п'ир Кокъл пэз дьдэ бэр хвэ, бэрбь ч'ийайе Элэгэзе шьв дькэ, дажо. Эви т'ьре пэзе хвэ тинэ гоме, пэз һ'эвэки дьчэ, дьсэкьнэ, начэ, нькарэ һэр'э. Багэр гөр' дьбэ, п'ир Кокъл пез дьдэ нава шьва у хвэ бь хвэр'а дьбежэ:

— Қыр' нав к'это, һэр'э, эз ве багэре щэмьдим.— Пэяк жь гонде К'орбьлахе те, гава кӧ незики гонде Қондэхсазе дьбэ, ль дәсте р'асте дьбьһе дэнге мэрйя, һ'эвэки дьсэкьнэ, гӧһе хвэ дьдэ сэр, ле диса дьбьһе:

— Қыр' нав к'это, һэр'э, эз ве багэре щэмьдим...

Эв пэя а'щербмайи дьминэ, хвэхва хвэр'а дьбе:

— Ве багэре, ви байе те, гэло эв чь мэрйя бэре хвэ дайэ ч'ийайе Элэгэзе, пез дажо.

Эв мэри һ'эвэки дьчэ, дьбинэ қэрат'ук дьхвенэ, паше һ'эвэки дьн жи дьчэ, дьбинэ кэри пэзи бэр шийэ, шьв дькэ, пэз дьк'ӧтэ, бэрбь ч'йае Элэгэзе дажо, незик дьбэ, сылаве дьде, дьбе:

— Ог'ьрбэ, тӧйе ви кэре пези мэзын к'ӧда бьви?

— Баво, эз к'ӧда бьвьм, мьн дэрхьстэ дьрунге, гиһа дайе, ньһа багэрэ, дькьм, накьм, начэ гоме.

Пэя нас дькэ, вэки эв п'ир Кокьлэ, жь гонде Қондэхсазейэ.

— Т'эреқ, тӧ дин буйи, чаванэ?— Пэя дьбежэ,— бэре ви кэре пез тэ дайэ ч'ийайе Элэгэзе, тӧе жи бьхэньқи, пэз жи ве қыр'бэ, гонди вайэ, тӧ жь гонд дэрдьк'эви. Эзе бьдмэ пешийе, тӧ пэй мьн һ'эйван бажо бьра бе, эзе тэ бьвмэ гонд.

Бэре п'ир Кокъл һ'эвэки фькар кьрын, вэски пэзе ви бьбьн, ле паше дит кӧ р'астэ хальфийэ, пэз ажот анин гонд.

Э'йни ве сала 1939-а зьвьстане у э'йни ве мэһа сьбате (феврале) ль бажаре Москвае т'оп дьбу қӧр'лт'а 18-йя Партия комуниста.

Сэһ'ид, бона пирозкьрьна қӧр'лт'а 18-йя Партия комуниста чэнд һэвал һьлдан, чу дэрк'эвэ сэре ч'ийае Элэгэзе. Бьльндайа ви ч'ийае Элэгэзе сэр һьнк'уфа бэ'ре незики 4.100 метрэ.

Р'ожа эвана р'ек'этын, һәва тә дьгот һ'эвәки п'ак бу, ле гава кә гһиштнә һьнда бәрп'ала жорьн, щийе сәре ч'ийәе Элэгәзе т'эбийәте кьрийә минани се ньч'ька, багәра мәһа сьбате р'абу, кьрә фьртонә, ль һәв зьвьр'анд, бәрф бәр п'есире мәрийа т'ьжи дькьр, бу мьж у думанәкә өса, тә дьгот р'у э'зман һатә гьртъне, бу тәри-тәристан, мәрвь дө гава жь һәв дур дьк'эт, һәвдө нәдьдитьн. We багәрер'а баки өса сар жи дһат, тә дьгот дәрзинә мәрвьр'а дьчьн, дәст льнге ван қәр'ьмин, сәрма дькьрьн, мьдасе льнге ван өса қәр'ьми бун, минани т'әхта р'әқә-р'әқ же дһат, бөру у бьжанге ван буз гьртьбун, дадьльқийанә сәр ч'ә'ве ван, вана һьманги р'е дьдит. Чәнд һәвала дәсте һәв гьртьбун, минани даре спьндаре, ба ледьхә, ви али ви али дьтәһишнә, әв жи өса дьһ'эжийан, һеди-һеди дьчун....

Һьнә һәвал тьрсйан, дьготьнә Сәһ'ид...

— Wәрә әм вәгәр'ьн, әм р'е жи навиньн, әм чава һәр'ьн? Зьнар-қәйа жи р'е наднә мә, хвә әм нә хәниме сәре хвәнә?

Ле Сәһ'ид готә ван һәвала:

— Бона партиәе әм сәре хвә жи дьдьн, жь we шунда, комунист чь мәрәме дьдә пешийа хвә, әрһәдә тинә сәри, әм жи гәрәке бона қөр'лт'а 18-айә Партия комуниста бьқәдиньн.

We багәрәда Сәһ'ид пешийе к'әт, һәвала да пәй, дәсте вида бйусте Ленин бу, жь кәвьр әв бйуст һатьбунә чекьрьне.

Р'абун сәре ч'ийе п'ьр' чәтьн бу, алики багәр-типийа бәр'фе, байе гөр' жи п'ер'а дһат, вәхте ль сурәте мәрвь дьхьст әв ба, тә дьгот дузанә дане бьр'инә, өса дьшәвьштанд, алики жи қәйа-зьнара р'е нәдьда, мәрвь щи нәдьдит льнге хвә дайнә к'идәре.

А бь ван чәтъяйа Сәһ'ид у һәвалава дьчунә сәре Элэгәзе бона пирозкьрьна қөр'лт'а 18-а йа Партия комунистайә Тьфақа Советие.

Ль бажаре Ереване ә'йан бу, вәки к'атьбе комнәһ'ийа партиәе ль Элэгәзе Сәһ'иде Ә'мәрике чәнд һәвалава, бона пирозкьрьна қөр'лт'а 18-а йа Партия комуниста, әва кә ван р'ожа дьрәвьмә ль бажаре Москвае, чуйә дәрк'әвә сәре ч'ийәе Элэгәзе. Һәр сәһ'әт, жь Р'әване бь телефоне у р'адиойе Элэгәзер'а хәбәр дьдан, пьрс дькьрьн:

— Qә чава бу? Чь дәнг һәйә жь вана? Гәло гһиштнә сәре ч'ийәйе Элэгәзе...?

Шэв у р'о р'адио у телефон вэнэдьбър'и, хэбэр дьдан нэ-
һ'ийа Аг'баранер'а у стансийа метеорологийа Академиаер'а,
йа ль синге Элэгэзе алийе мьфрре бу, пьрс дькьрын:

— Һэва ль сэре ч'ийае Элэгэзе чэванэ?

Вана шаб дьда, вэки ве мэһа сьбате минани һэргав мьж
у думанэ, байе сар у бэрф т'эвһэв буйэ, тыштэк найе хване-
кьрьне...

Вэхте шэв сэр ванда һат, эвана һе нэгһиштьбунэ сэре
Элэгэзе, ве шэве ль ведэре нав бэрфеда ман, ле Сэһ'ид нэ-
һьшт һэвал р'азен, һ'эвэки р'удьнштьн, эви һэвал р'адькьрын,
вэки бьгэр'ьн, һе ль Ленинграде, вэхте Сэһ'ид студент бу,
ль кр'осе шаһьлада щэбра хвэ стэндьбу, эви заньбу сэре ви
ч'ийайе бьльнд, щийе кő сал донздэһ мэһ бэрфэ, вэки һэвале
вэстийайи гэлэки р'унен, дэстхвэда ве сөр'е бьбьн, лэма жи
нэдьһьшт һэвал гэлэки р'унен, йане р'азен.

Р'ожтьра дьне, һэма кő сьвэ п'ьр'һьндьки сафи бу, эвана
диса р'ек'этьн, бь һ'алэки гэлэ чэтьн дэрк'этьнэ сэре ч'ийайе
Элэгэзе, к'идэре һе льнге мэрийа ве мэһа сьбате — зьвьста-
не қэ пе нэк'этьбу, һэр Сэһ'ид у һэвале хвэва щара э'wльн бу
ве мэһа сьбатейэ сэрт, вэхте жь сэрме ч'ьркинийа э'рд у э'з-
мин те, мерхаси кьрын, һатьн дэрк'этьнэ сэре ви ч'ийайе бь-
льнд, ль ведэре данин, чава нишан, бйусте һэвале Ленин
бона пирозкьрьна қөр'лт'а 18-а йа Партия комунистайэ Т'ь-
фақа Совете, у сьламэти вэгэр'ийан.

Р'астэ, вэгэр'андьна ван һесабу анэгори һьлк'ьшандьна
ван, ле ль вьра жи чэтьни һэбун, чьмкő шэп'е р'е нэдьда ван,
к'и али дьчун, вэки пэяа бьн, хөршинийа шэп'е бу, жь бьн
льнге ван дьшкэст, бэржер дьһат, вэхте шэп'э дьшкэст дьһат,
эве кэвьр у зьнар хвэр'а к'аш дькьр дани, мэрьв нькарьбу
өса һеса пэяабуйа: Сэһ'ид һэвалэк шандэ р'азведке, вэки бь-
нер'э чька алие дьне щи т'өнэ мэрьв пэяа бэ. Нав чэнд дэқа-
да һэвалэк һат, готэ ван:

— Ви алие дэсте ч'эпе, эм карьн һеса пэяабьн, чьмкő эв
нэ алийе бейэ у шэп'э ле т'өнэ...

Вэхте Сэһ'ид у һэвалава вэгэр'ийан һатнэ нэһ'ийе, һе ль
Ереване мэри бэр телефоне дур нэдьк'этьн, пьрс дькьрын дэр-
һэқа Сэһ'ид у һэвалед ви. Ле гава кő бьһистьн, вэки Сэһ'ид
у һэвалава сьламэт вэгэр'ийан һатьн, жь Ереване Мэрк'эзко-
ма партиае у Сэдртийа Совета т'эврэбьльндэ Эрмэнистане бь

телефоне ч'эвр'онкайи данэ we мерхасийа ван у һэдаёе қи-
мэтли данэ ван, хен жь we йәке данэ Сәһ'ид сәһ'әтәкә сәр
дәста.

Ль нәһ'ийа Аг'баране, шийе кә Сәһ'ид к'атъбе Қомнәһ'ийа
партнае бу, р'астә һнә гондада хәбат һ'эвәки п'ак дьбу, ле
һәла нәһ'ийеда кемаси гәләк һәбу, Сәһ'ид бь дьл у шан дәст-
бь хәбате кьр. Әви заньбу, вәки кабинетеда р'уни, хәбата
ви пешда начә, лазьм бу мәрвь хәбат бәр ч'э'ве хвә бьдита.
Ләма жи һе р'ожед зьвьстане сарә бәрф бун, һе бьһар нәһа-
тьбу, Сәһ'ид гонд бь гонд һ'әму колхоза гәр'ийа. Әви бь ч'э'ве
хвә дьдит: чька чь һашәте ван һәнә бона чандьнийа бьһаре.
Дьпьрсн т'охьм чава т'әмьз дькьн у һазьр дькьн, вәки нане
ван р'ьнд бе, дьчу ль т'әвля, гома у малед колхозвана дьне-
р'и. Ль гондада у колхозада **һәвр'а дьготьн:**

— Әв чь тәвайә? Те т'әвля, гома дьгәр'ә, те дьк'әвә мала
жи дьнер'ә, чь ви лазьмә? Чьма өса дькә?

Бәре ф'әм нәдькьрьн: чь мәрәме Сәһ'ид һ'әму шийа, һ'әму
колхоза дьгәр'ә, өса һур һ'әму шөхөла дьнер'ә. Гәләка әв йәк
һ'ьз нәкьрьн.

Вәхте бьһара Аг'баране һат, бәләки к'әтнә бәр'ожа, шийе
бәләки к'әтбуйеда қалч'ич'әка кәлилк дабун, р'ож дьреж бу-
бун, тә'ве ида әрд гәрм дькьр, нава р'оже сәре р'йа к'өрше жи
иди мәри нәдьгьртьн, дьһ'әдьми, ль ә'змане шини т'әмьз р'ә-
фед қаза у шәрдәка дьфьр'ийан, дьһатьн мерг-чимана дада-
нин, ви чахи Сәһ'ид диса р'ьһ'әт нәдьсәкьни — гонд бь гонд
дьгәр'ийа. Шарна сьбе зу р'адьбу, һәма пәйа дьчу, чьмкә ви
чахи һе к'өршә қайим бу мәри һеса карьбу сәр к'өрше бьчуйа
ван гонда, е дури р'йа шоше бун. Ль гонде Чобанмәзе Сәһ'ид
сәдре қолхозер'а кьрә шәр', дьгот:

— Тө вьра чь дьки? Һ'әта ньһа вә т'охьм һазьр нәкьрийә!

— Һәвале Сәһ'ид,— сәдър дьгот,— мә т'охьм һазьр кьр-
йә, т'әмьз кьрийә.

— Һәрке вә һазьр кьрийә, ле чьма өса т'ьжи хьрпукә у
һ'әбә хьр'ьбәнге теда һәйә? Чьма өса хьраб һазьр кьрнә?
Шьмаә'те тө бьжарти, амьнийа хвә тә анинә, вәки тө һ'әлал
у р'ьнд бьхәбьти, ле тө п'ак нахәбьти. Чьма ч'э'ве тә т'өнәбун,
вәки әва т'охьма қә бежьнг жи нәкьрнә?...

Сәһ'ид һ'өкөм кыр, вәки шарәкә дьн жи ши т'охьми р'ьнд бежынг быкьн, п'ак т'әмьз кьн. Комунисте гөнд башқә т'оп кьрын, дьготә ван:

— Борше вәйә һун һ'әму алийада гәрәке пешийе бьн, һун гәрәке нәһельн хәбата хьраб колхозеда һәр'ә, дәрһәқа ви т'охьми нөхсанийа вә жи һәйә. Ньһада һун гәрәке өса һазьр бьн, вәки әв зәвийе ч'укә бәре трактор ле нахәбьтә, бь к'отана т'охьм ле бьр'әшиньн, һун гәрәке өса быкьн, қә п'ьрти әрде вә вала нәминә.

Әви вьра әв пьрс зу к'өтакьрын, чу гөнде Мелик'әнде. Әв гөндәки әрмәнийайи мәзын бу. Ведәре жи һ'әта шөхөле ван т'әшқил нәкьр, нәчу...

Нава дө салада әви малһәбуна колхоза пешда ани, һ'әле колхозвана п'ак бу. Щьмаә'те гьшка к'атьбе комнәһ'ийа партиае һ'ызкьр у һөрмәта Сәһ'ид гәләки бльнд бу.

Паше, вәхте Сәһ'ид нас кьрын у хәбата ши дитьн, шарна дьготьне:

— Нәвалә Сәһ'ид, әм пьрса р'аст тәр'а бежын: сала ә'вльн, вәхте тө т'әзә буйи к'атьбе комнәһ'ие, тө кө дьһати ль т'әвля гомә у мала дьгәр'ийайи, мә һәвр'а дьгот — „Әв чьма өса дькә? Әв чь дьгәр'ә. К'атьбе комнәһ'ие мә гәлә дитьнә, әв тен дишанхана колхозе р'уднин, хәбәрдьдьн у дьчьн, ле әв һ'әта мала жи дьгәр'ә“. Мә бь ч'ә'ве хвә дит, сәва чь тө өса шәв у р'о дьгәр'ийайи. Әм гьшкә жь тә р'азинә...

Һәрке бәре сәркәре комнәһ'ийа партиае у Совета нәһ'ие жь Сәһ'ид р'азибун бона хәбата гөнде Сәнгәр'е, ле ишар Мәрк'әзкома Партия комунистийә Әрмәнистане р'азибун жь ши бона ве йәке, вәки әви нава вәхтәки өса кьнда бльнд кьр малһәбуна ве нәһ'ийа пашдамайи у һ'әле колхозвана дьһа хвәш бу.

ЛЪ ШӘР'Е ВӘТ'ӘНИЕЙИ МӘЗЫНДА

Сала 1941-е мәнә сьбәте Мәрк'әзкома Партия комуниста Әрмәнистане Сәһ'ид шандә Москвае, вәки дьһа п'ак һини өлме марк'сизм-ленинизме бьвә...

« We р'оже Сәһ'ид зу р'абу, к'аре хwә дькър, wәки һәр'ә Москвае. Р'ьһ'ана дийа ви, дәсте хwә т'әвар кърьбу ль кър' дьһер'и. Ә'мәрике жьнер'а кърә шәр', гот:

— Тә чь дәсте хwә т'әвар кърыйә сәр ог'ра кър'да сәкьни? Оса нә п'акә, мерә, бьра һәр'ә һинбә, we бе дьһа р'ьнд бона диwана мә бьхәбьтә.

Р'ьһ'ане wa суцлу гот:

— Ә, мьн тыштәк нәготийә,— һ'әзингәк һатә гот,— we диса һәр'ә жь мьн дурк'әвә, те бира мьн, тә дьгот: „Wәхте һин дьбә, шәв у р'о жь хwәндьне наqтә, qә хварьн жи бире найе, ләма әз wa фькър дькьм, we жь мьн дурбә...“

Һ'әта Сәһ'ид к'аре хwә кър, чьмкө һе зьвьстан бу, һәwa сар бу, тә'в т'әзә жь пыш ч'ийайе Qөр'өбог'азе дәрк'әт, тә дьгот мәрийә хwә вәшартийә, сәре хwә һедика жь пыш ч'ийе фәсал дәрдьхә, wәки кәсәк т'әг'мин нәкә, ле п'әнще we ида дабу бәста Аг'баране, бәрф дьбьрьқи, мәрьва нькарьбу ль бәрфе бьһер'ийа, ч'ә'ве мәрийа қарьхи дьбун, һесьр дькърьн. Т'өшара ван р'ожед мәһа сьбатә кәсәки нәдитьбу, wәки ә'змани бса сайибә у тә'в р'у ә'рде, тә дьгот р'ожед бьһара незик дьбьн.

Сәһ'ид незики де бу, әве көр' қайим һ'әмез кър у дьләки дети көр' пач'кър, паше чу шәм баве, бав жи көр' пач' кър, әви изна хwә хwәст у жь мал дәрк'әт, бәре хwә да стансийа һ'әмамлийе. Сәһ'ид кә һатә сәре ч'ийайе Спитаке, багәрәкә сьвьк һәбу. Сәре ви ч'ийайи зьвьстане т'ьме дьбу багәр, р'ожед хwәшә бе багәр кем бун.

Әw кә гьһиштә стансийа һ'әмамлие, изна шофере хwә да, автомобил вәгәр'ийа Аг'баране. Поезд жь Ереване һе нәһатьбу. Әw қасәке ль вакзале гәр'ийа, поезд һат, Сәһ'ид к'әтә ваго-не, поезд р'е к'әт.

Вагонета мәрийе нас һәбун, сьлав данә ви, же пьрсин:

— Һәвале Сәһ'ид, ог'ьрбә, тәйе к'ода һәр'и?

— От'ьра херебә, әзе һәр'мә Москвае.

— Тәйе чь қәви һәр'и? Хьзмәта тә чийә ве зьвьстане?

— Әзе һәр'ьм мәк'т'әба партиае бьһнд һинбьм.— Вагонета һәвалнә дьн жи р'әсти Сәһ'ид һатьн, к'әтнә хәбәрдане, qә ньзан бу чаwa әw гьһиштнә бажаре Т'билисе. Ль стансиа Т'билисе п'әншәреда әви ч'ийайе Қошор' дит. К'әтә бира Сәһ'ид, wәхте әw у баве хwәва чәнд р'ожа у чәнд шәва т'и, бьрчи сәре

ч'ийава, гәлийада у нав мешада дьһатьнә бажаре Т'билисе, һатә бәр ч'ә'вә ви, вәхте эваре дәрәнг жь һесийа ч'ийае Қошор', әви т'әзә бажаре Т'билисе дит у әв жь шәмала ләмпа ә'щәбмайи ма. Әвана кә һатнә бажер, полә п'әрә щәба бавә вида т'өнәбу. Ве шәвә һәма өса бьрчи ман һ'әта сьбе, һәр сьбәтьре бавә ви чу мале доста, кәри нане кукурузи һ'ышк ани. Вана бь ви нани хөринийа чәнд р'ожа шкенанд. Хәбатед чәтһн у һ'әму р'ожед зәлули Сәһ'ид бавәва ви бажарида дитьбун, гьшк к'әтнә бира ви. Өса жи к'әтә бира ви чь һ'әвасәкә мәзһн бу дьле вида, вәки һини хвәндьне бьвә, вәхте чубу шәм аг'е хвә гөрщ, дәрһәқа һинбуна хвә, гөрщ готьбуийада:

— П'әре бавә тә һәнә, вәки тә бьдә бәр хвәндьне? К'өрдар'а хвәндьн чь ләзъмә? Һун гьшк һәмбалһн, дворникһн у ахпәчинә.....

Сәһ'ид бәр хвәда дьгот:

— Әв вәхта меншевика бу, вәхта капиталиста бу, диwan йа wan бу, қанун жи йа wan бу, ле ньһа диwan йа мәйә.

Ль вакзале зәнгьл хьстһн, ә'ламкьрһн, вәки поезде р'ек'әвә. Хәлқ ләз чун щийе хвә р'уньштһн, зәнгьләки дьне жи лехьстһн, бу фиштинийа фица һөндөр'е стансийае, поезд жь ши ләқийа чу.

Әв чәнд р'ож бун Сәһ'ид поездеда дьһат, шарна дьһатә бәр п'әнщәре р'аста. Урьсете дьһер'и, бәр хвәда дьгот:

— Вәт'әне мьни ә'зиз, чь ль тә т'өнә. Һәнә ч'ийайед бьльнд, һәнә дәшт у зозан, һәнә р'астнә өса, вәки сәри бьне ве қә нәхwane у әв бәст қә п'ьрти кәвьр ле т'өнә, һәнә ши сал донздәһ мәһ қә бәрф ле нак'әвә, һәргав минани һавине шинкайи ле шин дьбә у кәлилке р'әнг-р'әнги п'әрвал дьдһн, щина жи меше сьх п'әга и'санәт қә пе нәк'әтийә, поезд теда дьчә, нәчә, хьлаз набә.

Р'ожа шәша Сәһ'ид гьһиштә бажаре Москвае, һе р'онкайи бу, р'астә, ә'врави бу, ле ба т'өнәбу, хәлқи гьшк палтойе пәмбө кьри бу у к'өрк хвә дькьрһн.

Сәһ'ид кә жь поезде пәйа бу, жь милисиа пьрса соқақа Садово-Кудринске кьр, милисиа бәр ви т'әмәна әскәрие гьрт, гөтеда:

— Һәвал, тә гәрәке ви дәсте р'асте тек'әви метрое у һәри һ'әта сәкнандьна шәша. Ведәре тә жь метрое пәйаби. Тө

кõ жь метрое дәрк'әти, һәма пеш тәва соҗаҗа Садово-Кудринскейә, к'ижан номер тә лазьмә, тәйе һеса бьвини.— Милисиа кõ гьли т'әмамкьр, диса т'әмәнә гьрт, жь пеш Сәһ'ид дурк'әт. Бь we салъхдана милисиа әв к'әтә метро, чу, сәкнандьна шәша пәйа бу, жь метрое дәрк'әт, сәре чәнге хвәнд, р'асти жи әв соҗаҗ бу. Сәһ'ид һатә ба мөдөре меванхане. Әви от'ахәкеда ши дайе. Сәһ'ид һаһанга чәмәдане хвә дани, чу җасәке нава бажер' гәр'ийа, ле һ'әта дәрәнг жи нава бажер' нәһат.

Гьрминийа бажаре Москвае бу, п'айт'әхте дәвләта Совете, йа п'ала у гөндийа. Гьшкә ләз бун, гьшка зу дькьр, тә дьгот әв мәхлуҗәте гьран жь тыштәки пашда майә, ле ньһа дьләзиньн хвә пер'а бьгьһиньн. Трамвай, автобус, тролейбус у метро һәр дәҗә т'ьжи дьбун у кәс ньзанә к'идәре әв мәхлуҗәте һ'әземәти жь транспорте пәйа дьбьн у к'өда дьчьн онда дьбьн. Шәв гәләк дәрбаз бубу, ле шәмала электрике, өса болбу, тә дьгот нава р'ожейә.

Сәһ'ид кõ һатә мәзила хвә, иди незики ниве шәве бу, әви дәре чәмәдане хвә вәкьр, п'ежгир дәрхьст, вәки һәр'ә сәрч'ә'ве хвә бьшо, ль чәмәданда әви дит, вәки дийа ви дө щот горе р'ьндә жь һьрийа мийе сорә нәрм чекьрьнә, пер'а дагьртьнә. Әви горә дәрхьст, да бәр синге хвә, бь дьләки һ'өб гьвашт, паше дит бохчәки бьч'ук ль к'өнше чәмәданда данинә. Әви әв бохчә жь чәмәдан дәрхьст, ани дани сәр т'әхтә, вәкьр, ле ньһер'и: дийа ви бь дәсте хвә жер'а пә'тьбу, к'адә у һ'әвлә, вәки көр' р'ева бьхвә, әви кәвийа к'адә шкенанд, кьрә дәве хвә, әв кәри девда һ'әлийа, өса п'ак у бь дьләки һ'ьзкьри, әве көр'р'а һазьр кьрьбу. Сәһ'ид гот:

— Дийа дәләл, тә т'ө шара, т'ө вәхта әвләде хвә бир нәкьр, п'ак те бира мьн: р'ожед мьнә зар'отийе, әмә чәтьнайеда бун, қөмандаре п'адше Р'оме гәлә мер гөнде мәда қьр' кьрьбу, әм т'алан кьрьбун, тыштәк нәһьштьбу: нә пәз, нә дәвар, нә жи навмал, баве мьн жи бьрьбунә һесирийе, вәхте тә шарна пә'ри нан щики дәст дьхьст, тә дани дьда мә, зар'а. Мә дьдит, вәки тә бьрчийи, һьманги сәр п'ийа сәкни, ле тә нәдьхвар бона мә, гава кõ мә дьгот:

— Дайе, тә жи т'әв мә бьхвә, тә қәстана дьготә мә: „лао, әзә т'ерьм, һун бөхөн“. Ах, әв р'ож бира мьн дәрнәк'әтьнә — ләма ньвиск'аре мә пролетариейи мәшур, һәвале Мак'сим

Горки, нвисн бу р'оман „Де“. Хенжь we р'омане, мьн хвэнд ч'ир'окед ви „Италиаеда“ дэрһақа „Де“...

— Гәло һәнә бе ақьл у мәнщәнеқ, е кӧ дийа хвә һаһ'әби-һьн у һ'ьз һакьн...

Сәһ'ид чу сәр-ч'ә'ве хвә шушт, шив хвар, к'әтә һав щийа. Әв зу хәвр'а чу, чьмкӧ әв чәнд р'ож бун Сәһ'ид машинада бу. Эваре жи гәләки һав һажер гәр'ийа, вәстийа бу...

Сьбәтьре Сәһ'ид дәрәнг һ'ьшйар бу. Вәхте әви ч'ә'ве хвә вәкьр, тә'ве п'әнщәрер'а дабу сәр щийе ви.

Әви фькьра хвәда хвәхва хвәр'а гот:

— Ида незик дьбьн р'ожед бьһаре, вәхте һазьрбуна колхозванайә: исал СМТ-а мә гәлә тракторе т'әзә стәндьнә. Хәбат исал гәрәке бе қӧсур һәр'ә...

Дәнге мәрйя жь һ'әйате һат. Сәһ'ид р'абу, зузука сәр-ч'ә'ве хвә шушт, к'ьнше хвә хвәкьр, дәрк'әт чу. Әви дит, вәки гәлә мәрйие мина ви жь р'еспубликаед майин һатьнә. We р'оже хвәндьн т'ӧнәбу, we р'оже һәр р'әсми мәрйе һати у һа си плана һинбуне дькьрьн, мәрйи п'арәвәдькьрьн сәр аудиториа. Р'ожа дӧда дәстбь лексийа бу. Лексия дӧхвәндьн професоред әйан.

Сәһ'ид лексия һ'ьзкьрьн, әви хәбәрәк бәр гӧһе хвәр'а бәрнәдьда. Вәхте мәһа хвәндк'ара т'әмам бу, професора газн хвәндк'аре хвә кьрьн, же дьпьрсин: чь фә'м кьрьнә жь лексия у чава лексийа дьнвисьн? Гава кӧ сьре гьһиштә Сәһ'ид, професор һавнише һьһер'и, паше гот:

— Һәвалә Сәһ'ид, к'а тетрака тә, әз ле бьһнер'ьм.

Әви тетрака хвә дьрежи професор кьр у бь ч'ә'ве хвә р'әшә гьр зур' бу ль професор һьһер'и: чька професор чь дьбежә ви. Професор эме дәһ дәқа тетрака ви бәлг-бәлг вәлгәр'анд ле һьһер'и. Тетрак диса да Сәһ'ид, гот:

— Һун ль к'идәре һинбунә?

— Әз һинбумә ль һажаре Ленинграде.

— Вә чь к'ӧта кьрийә?

— Мьн к'ӧта кьрийә института Шәрқе мьләтед бьч'укә Советие.

— Вә к'ижан салада к'ӧта кьр?

— Мьн к'ӧтакьр сала 1932-а.

— Һ'әта һьһа һун сәр чь хәбате бун?

— Бәре эз чәнд сала гөнддә хәбьтим чава дәрсдар у к'а-
тьбе т'әшкиләтә партиае бум, ле исал дө салә, п'екьрийә сьси-
йа, эз дьхәбьтым к'атьбе Комнәһ'ийа партиае пешьн.

— Ль к'идәре. К'ижан р'еспубликае?

— Ль Әрмәнистане, нәһ'ийа Аг'баране.

— Һун әрмәнинә, ле нә наве вә, нә жи наве баве вә, нә
наве әрмәнийанә.

— Бәле, эз нә әрмәнимә, эз к'өрдьм, жь мьләтә к'өрдамә.

Професор бь р'әнгәки ша ль Сәһ'ид ньһер'и, диса тетрака
әви лекси теда ньвисибун, жь дәст гьрт, ле ньһер'и. Чәнд
шевр данә Сәһ'ид: чава лазьмә мәрвь лексийа бьнвисә у чь
тәһәри лазьмә фькра кьн бьнвисә, паше гот:

— Һәвалә Сәһ'ид, Һун өса бьнвисьн, чава һ'әтә ньһа нь-
висийә, ле т'әмйе мьн жи бьрәдини, төйе р'ьнд өлме марк'сизм-
ленинизме һинби.

— Бәле професор,— Сәһ'ид гот,— әзе шевра вә әрһәдә
бьрәдиньм....

Сәһ'ид зә'ф хвәндьне һ'ьздькьр. Вәхте әв дьхәбьти к'а-
тьбе нәһ'ийе, хәбатә зә'ф бу, һәбун вәхте өса, вәки шәве жи
р'анәдьза, ле диса һ'әтә газет йане к'ьтеб нәхвәнда, т'әба ви
нәдьһат.

Ле тьштәки хәйсәте ви жи һәбу, Ә'мәрикә баве ви жи,
шарна һерса ви ль кәр' р'адьбу, дьгот:

— Лао, вәлә тә һәма Ә'лие калке хвә чуйи, тә чь да пе-
шийа хвә, вәки сәре хвә жи бьди, гәрәке тә бьрәдини, нә
лава, нә хәтър нькарә тә бьдә сәкнандьне...

Чар мәһе Сәһ'ид т'әмам бун ль Москвае һиндьбу, бь дь-
ләки ша, әви дәрсе хвә дьвәк'ьландьн бона р'ьнд һинбуне,
ишар жи минани чәнд сала бәре, вәхте һин дьбу ль Институ-
та Шәрфе мьләтә ч'укә Совети, шәве р'адьбу дәрсе хвә һиндь-
бу. Әви диса бь дьл у шан фькьра хвә да сәр хвәндьне. Һәр-
ке шарна һәвал дьчунә нава бажер сәйранге, йане жи дьчунә
театра у гази ви жи дькьрьн, әв нә дьчу, дьгот: „Әзе дәрсе
хвә һинбьм“. Ләма гава кә професора чь жь Сәһ'ид пьрс кь-
ра дәрһәдә дәрсе дәрбазбуйи, әви к'ур, р'әсти у фә'мдари
шаб дьда....

Мәхлуқәте вәлате Совете гьшк к'әтьбу хәбата хвә ә'дьли.

Ле гәрәке әм гьликьн хвәндәване хвә ә'зизр'а, ви чахи
дәвләте империалиста р'әһ'әт нәдьсәкьнин, әванә минани гө-

ред п'эр'анэ, ль һ'эму щийа бин һьлдьдан, вэки тыштэки бь зора сильһ'а т'аланкьн хвэр'а, бэ'са хэбэре: фашистед Италиае сэр вэлате һ'эбешстанеда гьрт, бь зора танка, т'опа у гьллэавежа гьнде ван хьрав дькьрьн, агьр к'этьбу гьндда дьшэвьти, кал, жьн у зар'е бегьнэ қьр'дькьрьн, ч'ук у мэзн ху-неда дьмэвьщин. Эм мэхлуқэте э'дьли, динщ бь зора сильһ'е кьрьнэ бьн дэсте хвэ....

Йапонийае сала 1939-да бь агреси гэлэ хвэлийа Китай (Чин-Мачин) зэвт кьр, у дэсте хвэй қьр'еж дьрежи э'рде ди-вана Советие кьр. Эви бэре э'вльн сэр гола Хасанда гьрт, вэки быщер'ьбинэ қэвата Совета „чыка чаванэ?“, Гэло мэрвь нькарэ дақьртинэ, чава фашисте Италиае дабэландьн „һ'э-бешстан“, ле вэхте сэр Гола Хасане эскэре мэ мерани бэри эскэре Йапониае да у өса ль дэв дьране ви хьст, вэки эв иди пе һ'эсийа чэванэ дивана Совете у к'инэ мэхлуқэте ви?

Сала 1940-и империалистед Америкае у Англиае к'омэк данэ буржуазийа Финландийае генерале ван Манерһейм бь эскэре хвэва сэр мэда гьрт. Ле бэри сэр мэда гьртъне, эви (генерал Манерһейм) һ'эдуде орт'а мэ у хвэ жь сери һ'эта бьни чекьр минани кэла, гьшк т'э'бийе бьнэрд бун. Эв „щь-г'иза“ һ'эдуде т'эв һатэ чекьрне жь һ'эсьн, пола у семент (кэвгирбнэ). Вана өса бэрк' чекьрбу, вэки эскэре Советие тер'а дэрбаз нэбэ....

Финландиа хвэ 4 миллион мэхлуқэтэ, бэр 200 миллион мэхлуқэте мэ эв, һэми тыштэк нькарьбу бькра, ле пьш ви сэкьнибу Америка у Англия, эв т'э'бийед жь һ'эсьн у семент бьн э'рдеда һатьбу чекьрне гэлэ ищатава, гьшк бь дэсти им-периалиста бу, вэки быщер'ьбиньн қэвата дивана Совете, лэ-ма вана Манерһейм мина куч'ька к'ьши мэ дькьр, бэри мэ дьда. Ле дивана совете бь пьшти Эскэре сор, эвлэде хэбатчи-йа у гьндийа, бь сэрэк'арийа Партия комуниста диса өса ль ван хьст, вэки нэ ищате империалиста т'эзэ чекьри сэр р'ийа Эскэре сор, нэ т'э'бие ванэ жь һ'эсьн у семент чекьри, нэ жи гьрехе вани Манерһейм, бэр Эскэре Сор тэях нэдан, р'эвин.

Империалистед Америкае, Англиае у Франсиае хвэхва һазьр кьрн фашизма Германия — Гитлер, вэки эв шэр'кэ комунизмер'а, чьмкө вана чьқас щер'ьбанд дивана Советер'а шэр'кьн, нэбу тыштэки.

Ле Гитлер бәре ә'ульн ль ван хьст, зэвткыр һ'әму Европа: Франсиа, Швесариа, Белгиа, Австриа, Венгриа, Р'уминиа, Полша, Булг'ариа, Чехословакиа, хөләсә һәр мабу Британиа-Инглис. Әв жи т'опед шийә тәйарә ледьхьстн п'айт'эхте Инглис — Лондон у бажаред шийә майин.

Гитлер кӧ дит, вәки ви алида шӧхӧле ви п'ак дьчә, әви бәре әскәре хвәйи гьран, жь сәри һ'әта льнга сильһ'кьри сала 1941-е мәнә һ'әзиране р'ожа 22-а, сәһ'әта 4 сьбе шәбәдә, вәхте мәхлуқәте советие пәй хәбата хвә р'ожейә һ'әлалр'а, р'һ'әт хвәр'а р'әза бун, мьхәнәти һ'ьщуми сәр вәлате мә кьр: бь тәйара, бомба, т'опа, танке пола, гӧлләавежа бажар у гӧнд данә бәр гӧлла.

Гитлер дьгот:

— Т'әмаийә Европае тьшт нәма. Инглис жи ван р'ожа эзе алт'кьм, гәрәке эз диwana Советие жи қьр'кьм у дьйиа ида дәст мьнданә...

We шәве Сәһ'ид дәрәнг к'әтә нава шийә, иди сәһ'әта сьси-йә бу әв р'әза. We шәве әви дәрсе хвә һазьр дькьр, к'әтьбу хәва ширьнә һьнгоре. Ньшкева йәки Сәһ'ид нав шийә қайим һ'әжанд. Сәһ'ид банзда сәр хвә.

— Р'абә, к'ьнще хвә хвәкә, — к'әтьбе т'әшкиләта партиае дьгот, — әскәре фашиста — Гитлер сәр вәлате мәда гьртийә, жь һ'ьдуд дәрбаз буйә, те...

Сәһ'ид ль сьһ'әте ньһер'и, жь шәша дәрбаз буйә нив сәһ'әт. Се сәһ'әт нивә әв р'азайә, һаһанга к'ьнще хвә хвәкьр...

Бу шьвата комуниста, эме 5 дәқа, һәма ль вәдәре, қьрар кьрн: һәр'нә шер', һ'әта дьжмьн қьр'нәкьн, жь вәт'әне хвә дәрнәхьн, вәнәгәр'ьн.

К'ьнще әскәрие we сәһ'әте анин ль гьшка кьрн, т'әв бь әскәри сәкьнин.

Һәнә мәри, гава кӧ к'ьнще әскәрийе хвә дькьн, тӧ дьбе-жи т'әбийәте әв мәри хӧльқандьнә ван к'ьнща хвәкьн: к'әв у к'ип ль ван те, ӧса жи иро к'әв у р'ьнд ль бәжна Сәһ'ид дьһат, әв к'ьнще кӧ әскәрийе әви хвә кьрьбу.

Һьла сьбә шәбәд бу, Сәһ'ид дәрк'әтә бәр дери, ль соқадә мәри дьчун-дьһатьн, т'әва пьрч'уе хвә кьрьбун, һазьр бун дәст текнә хәнәқа дьжмьн, бьхәньдиньн. Жьн у зар' жи, тә кӧ ль соқақадә р'әнге ван дьнһер'и, гьшкә һазьр бун ван фашистар'а тенә шәр'.

Һәма ые р'ожа һыла һе нәбубу нивро, Сәһ'ид к'әтә поезде, чу фронта Брйанске.

Әу фронта Брйанске, кә Сәһ'ид чу, дәрк'әтә алие ч'әме Десне, щийе ые фронте сәрһәвда мешәки сьх бу. Нава р'оже бу Сәһ'ид һатә полке (алайе), һәма ые гаве баталйон (белук) т'әслими Сәһ'ид кьрын. Әһи чәнд гьли готә әскәр:

— Һәвално, р'ожа иройин әм гәрәке бәр диwana хвә шәрми нәбьн, әм гәрәке өса бькьн, әу партияа азайи да мә, бежә: „Ә'фәрм!„. Һе гьлийе Сәһ'ид хьлас нәбубу, бу хушинийа тәйара минани тәйре бәрәт'а бьгәр'ьн, өса ль сәр мешәр'а һатын бәрбь щийе әскәре Сәһ'ид ле сәкьни бу, әһи һ'өкөмкьр, һәки әскәр гьшк бьтәлә. Фашиста чәнд бомб жорда авитьн, бу гьрмина ван т'әқйан, т'оз, думан бь дарава вәжәнд қөлоз бун. Әу тәйарә дьса чун өнда бун.

Сәһ'ид һ'өкөм кьр:

— Зу, фронте бьгьрн, т'әбийа бьк'ольн, әз кәсәки һә р'у ә'рде нәбиньм, гьшк т'әбийадабьн!...

Қөмандаред т'ахбуре чь Сәһ'ид һ'өкөм кьр, дәстхвәда қәдандьн. Ваһа зутьрәке ә'рд к'ола, әскәр иди хваненәдькьр. Готьбу т'опчийа жи, һәки әу жи бьра дәнге хвә нәкьн, һ'әта тен һезики мә дьбьн.

Гьрмә-гьрма дәнге танка бәрә-бәрә һезик дьбу. Сәһ'ид р'азведкә шандьбу. Р'азведке щаб аһи:

— Һ'әвт танк дури һәв тен, пышва жи әскәре пәйайә, қә һасәкьнә, те.

Сәһ'ид готә ван:

— П'ак, бьра дина һә лебә, ч'ә'ве хвә же нәбьр'ьн.

Паше Сәһ'ид һ'әвәки пешда чу, һьлк'ьшийа сәре дарәкә бьльнд, дурбин да бәр ч'ә'ве хвә, һьһер'и. Әһи дит р'асти жи һ'әвт танке фашистаньн, әскәре пәйа ль пәй тен. Ль алие ч'әпе чәнд тәйаре һи дәрк'әтьн, әу тәйарә щики дьһеда дьчун. Сәһ'ид һ'өкөми әскәр кьр, өса хвә бьтәлиһьн, һәки кәсәк шьке нәбә ль вьра мәри һәнә.

Әско кәр' у мьт'им тәлийа бу, кәсәк хване нәдькьр, ле т'оп, миһомйот у әскәр һазьрбун, һивийа һ'өкме қөмандар бун. Сәһ'ид гот:

— Һ'әта әз һ'өкөм нәкьм, жь щи нәләқьн, кәсәк агьр һәкә. Мьн кә һ'өкөм кьр, һун бьднә пәй мьн, бьра т'оп у миһом-

йот жи һәр бь готьна мьн бькьн. Вэхте хwane дькьн, һун ди-са дэнге хwэ нэкьн, бьра бенэ незик, эме паше лехьн.

Танк нэрм дьк'ьшиан, дьһатьн, к'еранед мешэ бьн т'экарэ танка минани қырше холе дьшкэстын, өса қəват дьһатьн. Танк иди хwane дькьрын, эрд бьн эскэрда дьһ'эжийа жь гьранийа ван, лап һатнэ незик. Эскэрэ пэй дьһат, эw жи п'ак дьһатьнэ хванекьрыне, вана хwэ қуз кьрьбун, дьһатьн. Сəһ'ид э'шарэт кьрэ т'опчийа у миnamйота, ньшкева бу гьрминийа т'опа у миnamйота, Сəһ'ид жь ши р'абун, һ'өкөм кьр:

— Бьднэ пэй мьн, ур'а!..

We дэқеда т'опа, миnamйота, гөллэавежа (пулемйота) алики, у эскэр алики, һэвр'а агьркьрын, ль мешэ бу тэ'ри-тэ'ристан, тэ дьгот эрд вэлгэр'ийа, бу мьж-думан, бина к'озийе у шəвате мешэ т'ьжи кьр. Чар танк һэма щида хьрав бун — алав-агьр к'эт, эскэрэ теда дьр'эвийан. Сəһ'ид һ'өкөм кьр:

— Мэщале нэдыне, лехьн.

Се танке ван пашда к'ьшиан, эскэрэ вани пэйа гэлэ һатэ қыр'е, е майин р'эвин. Жь танкөкэ ванэ хьравбуи эскэрэ мө да бэр гөллэавежа, ле дө т'опе мө һэвр'а лехьстын, щида кэр'бу.

Дьжмьн һынги Европа гьшкэ зэвт кьрьбу, э'гитийа өса у меранийа өса һе нэдитьбу. Эви ньзанбу, wəки эwқа танк карьн өса биннэ незик у ньшкева хьравкьн, эви бавар нэдыкьр, wəки Эскэрэ Советие карэ өса т'ап бькэ, ван эждаһайа бинэ бэр хwэ, паше хьравкэ...

Р'абун Сəһ'ид у чуйина вийэ пешийа эскэрэ мө, қөдумэки мэзын дабу һ'эму эскэр: һьм т'опа, һьм жи эскэрэ майин. Эскэр өса бэрдьл бубу, нэдысэкьни, пэй эскэрэ фашист к'этьбу, һэрче мешэда мабу, қыр' дькьр.

Се тэйаре мө дэрк'этын, данэ пэй ван фашиста, танке ван у данэ бэр бомба. Чэнд дэқа нэк'ьшанд, пенц тэйаре фашиста һатьн, пешибьр'и һэрсе тэйаре мө гьртьн, вана дькьр һ'эрсе тэйара тенэ чэрхе у хьрав бькьн, тэйарөкэ ван фьтыл да хwэ, wəки һэр'э пыште жь тэйара мө бьстинэ.

Сəһ'ид гот:

— Эви чь ньмзэ, wəки мэрьв бьдэ бэр т'опа.

Пенц т'опа һэвр'а даие, һэр п'эртие ви хwane дькьрын, жорда дьһатьн, дьк'этно э'рде...

Иди тари бу, тэйаре фашиста чун.

Әw щара ә'wльн бу Сәһ'ид, көр'е к'өрда, әwләде партиае һ'әлал, нишанда: чава мәрийе советие, Әскәре сор карә шәр'кә, хwэйкә Wәт'әне зәһ'мәтк'еша.

Qомандаред фашиста зәрпе өса кө дитьн, ә'щербмайи ман, һерса ван р'абу, к'ар кьрн әскәрәки гьран бышиньнә wedәре...

Эваре qомандаре ордийе готьбу qомандаре алайе, wәки Сәһ'ид бе бәр р'адие.

Тари к'әтбу ә'рде. Qомандаре алайе, мәри шандә пәй Сәһ'ид. Мәрийе кө һатбу, незики Сәһ'ид бу, тәмәна әскәрие гьрт, гот:

— Изне бьдә әз бежьм.

— Чийә? Изнә, бежә.

— Qомандаре алайе шандийә пәй wә, wәки һун бен шәм wi.

— П'аки ә'ла, әзе бем, тө һәр'ә!

Сәһ'ид т'әми да к'омәкдаре хwә у зузука да пәй wi әскәри, чу. Сәһ'ид кө һатә шәм qомандаре алайе, сылав даие. Әw һәрдө һатнә бәр р'адие.

Сәһ'ид гот:

— Бь һ'өкөме wә Сәһ'иде Ә'мәрике һазьрә.

Qомандаре ордийе готә Сәһ'ид:

— һәвалә Сәһ'ид, әз т'әрәфе хwәда зә'ф жь тә р'азимә бона we һазьркьрнә әскәр у мерания тә кө wi шәр'ида кьр. Щаб гьһиштә мьн: тә да пешийа әскәр у р'ьнд нишани ван да, wәки әм нә әw дәwләтед Европаенә, е кө өса зу һатнә р'әе, тә нишани ван да qәwата Әскәре сор. һун гәрәке мьqати хwәбьн дьжмьн we qәwате т'оп кьн, диса сәр wәда бьгьрн. Әзе wәр'а к'омәке бышиньм: чәнд тәйарә, танк у щәбьрханә...

Сәһ'ид гот:

— һәвалә qомандаре ордийе, бьра бен, әскәре мьни өса һазьрә, wәки т'ө щара пашда нак'шә. Әме сәре хwә бьдьн, ле жь щи наләqьн...

Фашиста фронта алайе Брийанске гьртбу, чьмкө һавин бу, жь гәлә щийа нане т'әзәйи к'өтай, гәньме к'ьр'ьк дьк'ьшандьн к'урайа wәлет, бәрбь Бак'өр* we шунда жь вьра һеса әскәре wi к'еләк жь Москвае дьгьрт. Ләма фашиста өса бе һ'әди хwә, минани гөрәки ч'ә'в кәри пәз к'әвә, гәлә щара

* Бак'өр' — урьси Север.

хварьбә, тә'м жь дәве ви не нәчуйә, у әви т'ьре вьра жи we „р'ьсқәки“ хвәр'а бит'әркә...

Ә'срәкә тәнг бу, р'о һьла нәчбу ава, сәре даред бьлнд тиренжа р'ойе хване дькьр, ле нав мешәда сие гьртьбу р'у ә'рде...

Пәй ви шәр'е ә'wльнр'а әскәре мә хәма ви нинбу, вана иди фәсала шәр'е танка һьлда, заньбун, wәки нәтьрсьн, бәр-дын бьра бе незик у паше бөфьта лехьн, мөтөлге шәwате у бомбе дәста ле бьқәльбинә, т'ө танк жь дәст мәрйяа хьлаз нә-бә, wәки т'оп жи wәхтада бьхәбьтн, дьһа р'ьндә. Әва бу ми-нани дәрсәкә щер'ьбанди ви әскәри һьлда. Қөмандара т'әва п'айе Сәһ'ид дьда, һәвала ч'ә'вр'онкайи дьда ви, ле Сәһ'ид дьхәйиди; дьгот:

— На, мьн чь кьрийә? Әва қөмандаре мәйи алайе кьрийә, әва гьшк әскәре мәйи мерхас кьрийә, мьн чь кьрийә?...

Ле әскәр гьшка у қөмандара Сәһ'ид һ'ьзкьр у меранийа ви, щөлә'те ви шер'да дитьн....

Нав мешәда не бина бисо дьһат, щина щәндәке фашиста сәр һәва к'әтьбун, к'өме сәре ван жь сери фьр'и бун, дур к'әтьбун.

Сәһ'ид һ'өкөм кьр, wәки әскәр һ'әwәки пешда һәр'ә, wәки щийе хwә бьгөһезә, т'ә'бийа бьк'олә, тек'әвьне. Ѓьла р'онкайи бу, әскәр бь готьна қөмандаре хwә щийе хwә гөһас-тн, т'ә'би к'олан к'әтьнеда.

Әw чәнд р'ож бун Сәһ'ид әскәре хwәва нава шер'да бул, һ'өр'буна фашиста кем нәдьбу: һәрр'о һ'ьщуми сәр әскәре мә дькьрн. Әва кә Сәһ'ид анибу сәре ван, вана бирнәдькьр. Р'ожд ә'wльн қәwата фашиста гәләк бу, чьмкө әви т'оп кь-рьбу һ'әму щәбьрханә, әскәре Европае у дьһат.

Ле диwана мә т'ө кәсир'а нәдьхwәст шәр'кә, диwана мә диwана әдлайе бу, фашиста, чава мә жоре гот, мьхәнәти сәр мәда гьрт.

Ләма р'ожд ә'wльн қәwат алие ви бу. Ле ви шәр'ида әви, чава к'өрд дьбен „дәрба ә'ничке дит“ чь т'әвайә Әскәре Сор?...

Щарәке чәнд дәқа һеса бу Сәһ'ид намәкә кьн малер'а һьвиси....

Әв шәр'е кә мерани Сәһ'ид у әскәре хwәва кьрьбу ль ви меше Брианске, дәнг зу нава һ'әму әскәре мәда бәла бу. Әва

мерхасийа эскәре мә, алики бу минани дәлил, алики жи иди
ль гышка бу хирәт. Эскәре ве фронте бәр дьжмын шәр'әки
йәман дькыр, гәлә эскәре фашист қыр'дыкыр.

Һәрғав тәйаре фашиста дьһатын, бомб давитьн, ләма эс-
кәр кө шийе хвә дгõһаст, дәст хвәда т'ә'би дьк'олан, дьк'әтне.
Эскәре Сәһ'ид щийе хвә гõһастьбу, гышка дьләзанд т'ә'би
дьк'олан, вәки тек'әвне. Сәһ'ид һат незики ван бу, ле ньһер'п
эскәр гышк т'ә'би к'оланә, к'әтьне, ле эскәрәки ви хвә дьмьз-
мьзанд, т'ә'би һе нәк'ола бу. Сәһ'ид һатә щәм ви, гот:

— Вәки тө ва, минани бука т'әзә, хвә к'ав-к'ав бьһ'ә-
жини у зу зу т'ә'бийе хвәр'а ченәки, шõхõле тәйе хьравбә, һә-
вал.

Бу п'ирқинийа эскәр, к'әнийан жь ван гьлийе Сәһ'ид. Әви
мәр' жь дәсте ви гьрт, нишан дайе чава бьк'олә. Паше гот:

— Һәвал, вьра лазьмә ләзи у эгыни, тә фә'м кыр?

— Бәле, вьр ва әзе зу бькьм,— эскәр гот:

Эскәр һәвр'а хәбәр дьда, дьгот:

— Әва нә кө қõмандарә, әва минани баве кõр'е хвә хвәй-
кә.

Эскәр гышка жь Сәһ'ид һ'әзкыр.

Пайиз бу, сõр'-сәрма к'әтьбу Урьсете. Ве сале бәрф дә-
рәнг к'әт, ле ә'врә сьпийә бәрфе ә'зман т'ьжи бу, байе сар жи
пер'а дьһат. Щарна ә'врә спи т'оп дьбун дадьльқийан у бәрф
дьк'әт. К'ьнще зьвьстанейә гәрм һе нәгыһиштьбу эскәр, шәвә
сар бун, эскәр сәрма дькыр. Сәһ'ид һ'õкõм кьрьбу кәсәк агьр
данәдә, вәки дьжмын ван нәһ'әсә. Щарна шәве Сәһ'ид дьһатә
нав эскәре хвә, ванр'а хәбәр дьда, лақьрди дькьрын, нәдь-
һьшт эскәр бәр хвә к'әвә. Нав эскәре вида йәки узбек һәбу,
наве ви Мәмәд бу. Сәһ'ид ва бь дәвәки к'ән дьготә ви:

— Мәмәд, әва тәр'а нә Ташк'әндә, вәки тө гәрмеда хвә
башәвалки, бьгәр'и.

Дьбу п'ирқинийа эскәр, ша дьбун, дьк'әнийан.

— Әва Урьсетә, хвә бьч'ьр'инә, бәрк' бьгрә, шарна т'ә'-
бийеда узбеки бьлизә, вәки тө гәрмби. Диса дьбу п'ьр'қинийа
эскәр дьк'әнийан. Йәки әрмәни жь т'ә'бийе һедика гот:

— Һәвале қõмандар, вәлә тә тедәрхьст, шәве р'адьбә дь-
лизә, узбеки дькә бьлә-бьл....

Р'ожтьра дьне к'ьнще гәрмә зьвьстане ль эскәр бәла кь-
рын.

Уе р'оже сьбе н'эта эваре фашиста мэшал нэда эскэре мэ, тэйарэ дышандын бомб давитын, мешэ каживажи кьрьбун. Нэр к'олэкэ дэвса бомба ѓса к'ур бу, т'ера гэлэ мэрийа дькьр, вэки ши бьн. П'ак бу Сэһ'ид шийе хвэ гѓнастьбу, эвқас зьрар нэдьгьһиштэ эскэре ши.

Нане ван уе р'оже дэрэнг һат. Нэр т'ахбурэк сьре-сьре дьчун нане хвэ дьстэндьн. Бэнгзе т'эва хвэш бу, һедика ла-қьрди дькьрын, йэки готэ аспеж:

— Гэлэки текэ қаска мьн, ч'ьвр теке, вэки эз бькарьбьм гэлэ фашиста қьр'кьм.

Диса бу п'ирқинийа һэвала, к'эһиан...

Зуда дэнг ль вэлате мэйи мэзын бэла бубу, вэки фашиста сэр Уэт'эне мэда гьртийэ у шэр'э. Сэнгэр'ийа һэр р'о пе р'адие хэбэре т'эзэ дьбьһистьн, чава Эскэре сор дьжмьнр'а дькэ шэр', Уэт'эне хвэ хвэйдькэ...

Жь Сэһ'ид зуда т'ѓ щаб т'ѓнэбу, намэ нэдьстэндьн.

Э'мэрике дьгот:

— Эз бавэр накьм, вэки Сэһ'иде мьн хвэ пашда бьдэ, эв эрһэдэ чуйэ шер'...

Сьбэ бу, де, бав у бьре ши Шако жь хэбата колхозе һатьбунэ мал. Дора сьвре р'уньштьбун таште дьхварьн. Бу т'э-қинийа дери, дэри вэбу, п'оштэчийе колхозе Аһ'мэд һатэ мал. Сьлав да вана, гот:

— Апе Э'мэрик, эва нэма Сэһ'идэ, тэр'а шандийэ. Мэт'а Р'ьһ'ан, к'а мьзгинийа мьн!...

Э'мэрик ша бу, жь шийе хвэ р'абу, намэ жь дэсте Аһ'-мэд гьрт у дьрежи Шако кьр, гот:

— Лао, һан, бьхунэ, чька бьре тэ чь ньвисийэ?

Р'ьһ'ане готэ п'оштэчи:

— Аһ'мэд, мьзгинийа тэ сэр ч'э'ве мьн бэ, эзе щотэ гора мьзгинийа тэ бьдьм, дэ, р'уни таште бьхвэ.

— Мэт'а Р'ьһ'ан, эз нан нахѓм, шенбэ, эзи лэзым, гэрэке эз ван нэма у газета гьшка бьвьм бэлақьм. Аһ'мэд гот у дэр-к'эт чу.

Шако нэма хвэнд:

„Баво у дийа мьнэ э'зиз!

Бэре э'вльн эз вэр'а сьлава дьшиньм, һун гэрэке бьбэх-шиньн, вэки һьнги эз жь мал дэрк'этьмэ, мьн намэ вэр'а нэ-шандийэ, нэ гѓне мьн бу, чьмкѓ вэхте мьн т'ѓнэбу. Эзи нэ ва-

ла бум, ньһа жи вәхта мьн қә т'өнә. Эз ньһа нә ль Москваемә, эзи ньһа ль шер'ым. Ле ит'маз дькьм жь вә, даие у баво, дәр-һәқа мьнда қә т'алаша нәк'ьшиньн. Эме йәқин дьжмьн алт'кьн, у эзе сьламәти бем.

Р'адьмусьм баве хвә, дийа хвә у бьре хвә. Мьқати Шако-бын, бьра р'ьнд һинбә. Сьлаве бьднә щинара у һәвала.

Көр'е Вә Сәһ'ид.

27— XI— сала 1941-е“.

Вәхте намә хвәндьн, к'өта кьрьн. Э'мәрике дьгот:

— Мьн вәр'а дьгот чуйә шер', вә бавар нәдькьр, мьн заньбу, әв хвә надә паш. Шако, лао, к'аг'әзе бинә, эз тәр'а бежьм, тә наме бьнвьисә.

Шако чу к'аг'әз у һ'өбьр ани, р'уньшт, Э'мәрике гот:

„Әзизе мьн Сәһ'ид!“

Мьн у дийа тә, әв нама тә ньвисибу, станд. Эмә шанә, вәки тә сах у сьламәти. Эм һәр саг'ләмийа тә дөхазьн. Р'асти бежьм, мьн фькьр дькьр, вәки тә чьма нама наньвиси. Лао, һәр'ә, тәр'а ог'ьрбә. Лао, т'әмийа мьн әвә, вәки тә фьте нәди дьжмьн, һ'әта тә те, лехә, қьр'кә. Һ'әта тә дьжмьн алт' нәки, бәре хвә нәди **мале“**.

Де жи лава кьр, Шако ньвиси:

— „Лао, эз Р'ьһ'ана дийа тә, шире хвә тә һ'әлал дькьм. Те бира тә, мә гәлә бәләнгази к'ьшанд жь дәсте п'адше Р'оме, чава р'адио шабе тинә, әв Һитлер жи беисафәки минани ви п'адше Р'омейә. Шире мьн тә һ'әлалбә, ле һ'әта тә дьжмьн қьр'нәки, һ'әта ви жь Вәт'әне мә дәрнәхи, нәие мале.

Дә бьра хвәде мәрт'ала хвә тәр'а текә сьт'ар, тә хвәйкә жь гөлле нәйара“.

Намеда ньвиси бун:

„Жь гөнде мә гәлә шаһьл бьрьнә шер'. Лао, тә дәрһәқа мәда т'әфәк'урийа нәк'шин, эмә саг'ьн у сьламәтьн. Эм гьшк колхозеда дьхәбьтьн, вәки нан болбә. Щинар гьшк у т'әшки-ләта партиае т'әмам тәр'а сьлава дьшиньн.

Эм ч'әве тә р'адьмусьн: Э'мәрике баве тә, Р'ьһ'ана дийа тә у бьре тә Шако.

5— XII—сала 1941-е“.

Вәлате Белор'усиае чәтьнайеда бу. Сәһ'ид гөһастьнә вәдәре. Әв вәлат дө п'әие ви мешә бу. Меше Белор'усиае щики шьл бу, вәхте тари дьк'әтә ә'рде, қә баран жи т'өнәбу, ле

хонава шылайе дьһатэ к'эвше, тэ дьгот баранэкэ һур барийэ у хьлаз буйэ. Эв мешэ сэрһэвда гол бун, һ'ээк бун. Ши һэ-бун, вэки мэри чьқас бежи километра һэр'э, т'эв мешэйэ, голын у һ'ээкын.

Мешэки өсада эскэре Сэһ'ид теда һешьри бу. Эв чэнд р'ож бун фашиста мәщал нэдыда вана, шэв у р'о бомб сэр ванда дьбарандьн. Сэһ'ид гази қомандаре р'азведке кьр. Қомандаре р'азведке һатэ щэм Сэһ'ид, бэр ви т'эмэна гьрт, гот:

— Бь һ'өкөме вэ, һэвале подполковник, лейтенанте мэзын Карпов һат.

Сэһ'ид готеда:

— һэвале Карпов, эз дьхвэзым тө жы мьр'а зьман* бини, вэки эм һаж һэбын, эва қэ мәщале надэ мэ. һун пенщ мэрийа зедэтыр начьн, бьнер' жы эскэре хвэ к'ижана тө р'е тер'а дь-бини, хвэр'а бьвэ!

Карпов э'сле хвэда ур'ьс бу, жы вэлате Сибире бу. Лей-тенанте мэзын бу. Хортэки шаһьли бехоф бу. Сэһ'ид кө һ'ө-көме хвэ к'отакьр, Карпов гот:

— һэвале подполковник. һ'өкөме тэ we бе қэдандьне!

We эваре шэвэ р'эш бу, һэма кө тэ'ри к'этэ э'рде, Карпов у пенщ һэвалава р'е к'этын чун. Сьбэтыре һ'эта эваре Карпов вэнэгэр'ийа, р'ожтыра дьне жи вэнэгэр'ийа. Сэһ'ид эскэре хвэ һ'эз дькьр, Карпов кө һэвалава нэһатын, эв бэр хвэ дьк'эт, т'эфэк'урийа ван дьк'ышанд. һэр р'ожа чара шэбэде Карпов һэвалава вэгэр'ийан һатын. Фашистэки жарьки дьреж, тэ дь-гот стуна ханийанэ, гьртьбун анибун. Карпов изьн хвэст һатэ һөндөр'е һ'ольке, Сэһ'идр'а т'эмэна да у гьликьр чь тыһари ва-на эв дил гьртын анин:

— Р'ожа эм жы вьра дэрк'этын на, р'ожтыра дьне, һэвале подполковник, эм дэрк'этно пыш эскэре фашиста. Шики һьн-дык мабу эм тек'эвнэ т'эле. Шэвэ р'эш бу, вэки т'эли ч'э'ве мэрьвр'а кьрана, мэри нэдыдит. Эм фэсал минани мэ'ра э'рде-р'а дьк'ышан дьчун, вэки мэ нэбын. һэвале Ташмурза мын т'эме пешийе дьшанд, чьмкө, р'астэ, ч'э'ве ви киргьзи һурьн. ле шэве минани ч'э'ве гөра р'ьнд дьбинэ. We шэве һэвале Ташмурза мын щэм хвэ һьшт, сержант Плотников пешие

* Зман — эвэ, вэхте жы эскэре дьжмын мэрики сах дьгьрн тинь, бопа гьли-готьна же пьрскьн.

шанд. Эм өса дьчун, wәки кәсәк мә нәһ'әсә, һыла нава р'оже мә т'әг'мин кьрбу, wәки пеш мәва әскәре фашистанә. Ньшкева Ташмурза сәкьни, сәре хwә һ'әвәки бльнд кьр у ван ч'ә'ве хwә һурьква зур бу һәwьрдори мә ньһер'и, паше хwә незикни мьн кьр, һедика гөһе мьнда гот:

— Һәвалә лейтенанте мәзын, әм к'әтьнә т'әле, чарньқали мә фашистын, wәки әм вәнәгәр'ьн, we мә быгрьн, қьр'кьн, изне бьдә әз һәр'ьм Плотников вәгәр'иньм, wәки әм вәнәгәр'ьн, әмә гьшкә гьртинә...

Мьн изьн да. Ташмурзә р'абу сәр чаләп'ийа, сәр дәста у льнга чу. Нава пенщ дәқада әви хwә гиһандә Плотников у зьвьр'анд, әм кә һ'әвәки әw р'йа теда һатьбун, диса вәгәр'ийан, мә жи т'әг'мин кьр, wәки һьндьк мабу әм тек'әтана дәсте дьжмьн. Паше мьн же пьрси:

— Һәвалә Ташмурза, тә чава т'әг'мин кьр, wәки әм к'әтьнә т'әле, нә шәвә р'әшә!

Әви готә мә:

— Һәвалә қөмандар, әз зар'әстийа хwәда дуажо бум, шьван бум, дьчумә бәр пез. Wәхте әм дьчунә зозанед Алатау, гәлә р'ожа әм р'е дьчун, дөп'айе we р'е әм шәве дьчун, чьмкә шәве пезр'а һенькә. Ван шәва әм өса мьқати пезьн, wәки бәрхәк жи ван шәве тари жь кәре пез дьминә, әм дьбиньн. Һе зар'отийеда ч'ә'ве мьн өса һин бунә.

Сәһ'ид готә Қарпов:

— Тө мьр'а гьликә, wә чава әв зьман ани?

Қарпов гот:

— Нава р'оже әм дьк'әтнә к'олед бомбайә к'ур, нава мешә щийе сьх, мә хwә вәдшарт, ле шәве әм дьчун. We шәва пашьн әм диса фәсал чун. Мә бьһист дәнге льнге мәрййа те.

Диса Ташмурза сәре хwә бльнд кьр, гот:

— Йәки дьрежә, қаськәкә дестданә, бәрбь мә те.— Һив жи алики жь бьн ә'wр т'әзә дәрк'әтьбу. Қәрату һьманги дьһатнә хванекьрьне. К'ьвш бу — әw дьчә аве, мә жи т'әг'мин кьр. Мә хwә әрдева өса қәмьтанд, wәки мә нәвинә. Ле мьн әшәрәти әскәре хwә кьр һазьр бьн, бебута жи һазьркьн. Әw һат орт'а мьн у һәвалә Плотниковр'а дәрбаз бу, һыла гавәке дәрбаз нәбу пышта ши к'әтә мә, Плотников ши щәндәке хwәй тәрқива, минани пьльнга, пар'а банзда, ле сийар бу, дәст кьрә хәнәфе. мьн бь дәстька к'ере щеника ши хьст, геж бу к'әт. Дәс-

те Плотников хэнэҕеда бу, хьр'э-хьр' же hat, эз тьрсийам бе хэньқандьне, щэфе мэ жи бадигэва һэр'э, мьн ль дәсте Плотников хьст, э'шарэт кьр, wэки эw бэрдэ, ле Плотников бэрнэ-да, мьн зузука дэзмал к'ота дәве wi, паше Плотников хэнэҕа wi бэрда, мэ дәсте wi жи пышва гьреда, ле сэйпьсан р'анэдьбу, хwэ тьлкимьрар авит. Н'эта эм дэрнэк'этнэ фьреқэтийе, мэ бь пышта дани, ле һэма к'о эм дэрк'этьнэ фьреқэтийе, мэ д'о-се қондах дане р'абу п'ийа: мэ да орт'а хwэ, ани.

Сэһ'ид к'энийа, Карпов бь лақьрди гот:

— Эwi дьрежэ, гэлэ гьли щэм wi һэнэ, һэвале подполковник!

Сэһ'ид р'азльхи да Карпов у һэвале wi, гот:

— Лейтенанте мэзьн, Карпов, эз зуда дьбиньм, wэки т'о эwлэде партияа мэ һ'элали, эw һэвале тэ данэ дора хwэ, һежанэ. Эзе бьнвьисьм, сэва ве меранияа wэ кьрийэ, wэр'а нишан' дэрк'эвьн.

Карпов гот:

— һэргав һазьрм қ'ольх' Wэт'эн бькьм!

Сэһ'ид һ'ок'ом кьр:

— К'а диле хwэ бинэ щэм мьн.

Дора Сэһ'ид чэнд қ'омандаред т'ахбура р'уньштьбун. Wэхте эw фашисте дьреж аниэ һ'онд'ор', Сэһ'ид һ'ок'ом кьр, wэки дәсте wi wэкьм. Гава қ'о дәве wi вала бу у дәсте wi wэ-кьрьн, р'абу т'ик сэкьни. Р'асти жи йэки т'элаши дьрежи бе-һ'удэ бу, минани дарэка чьлохар бу. Сэһ'ид щи нишани wi да, эw незики к'орси бу, р'уньшт. Ч'э'ве wi дьр'эқьсин. Сэһ'ид һ'ок'ом кьр, wэки финшанэ ав биньн бьднеда:

— Бьра бьзанбэ, эм нэ минани wan бе исафьн,— Сэһ'ид гот.

Wэхте финшана аве анин данеда, эwi гьртэ дәсте хwэ, дәст ле дьр'ыщьфи, ав чэлқийа, һ'эвэк р'ьжийа э'рде. Ав wэ-хар. Эwi к'о ав wэхар, Сэһ'ид бь зьмане урьси же пьрси:

— Наве тэ у наве э'сле тэ чийэ?

Эwi дэнге хwэ нэкьр. Сэһ'ид диса эw гьлийе хwэ wэк'ь-ланд. Эwi бь зьмане германияа шаб да, гот:

— Эз қэ гьлики фэ'м накьм урьси.

Сэһ'ид һ'ок'ом кьр бьшиньн пэй дилбэнд. Дилбэнд hat бь зьмане германияа пер'а хэбэрда. Д'о р'ожа wi фашисти тыштэк

э'йан нэкр, ле дө р'ожа шунда чь лазьмбу бона Сэһ'ид гот. паше Сэһ'ид эв шандэ штаба ордийе у зузука к'аре хвэ кыр: алайкэ танка, алайкэ т'опе хвэчуйи, алайкэ минамйота, шэвэкеда пышт жь ви эскэре фашиста стэндьн, вэки нэр'эвэ, кьрэ чэрхе. Қомнадаре ордийе жи гэлэ тэйарэ шандэ к'омэка Сэһ'ид. Нышкева бу р'ынгинийа т'опа, танка дьк'ышийанэ незик, минамйот алики, тэйара жи жорда ледьхьст, фашист минани мышкэки тек'эвэ т'эле, ви али, ви али хвэ давит, ле нькарьбу тыштэк бькра. Н'эта сьбэ р'он бу р'уйе р'ое хатэ гьрт'ыне жь мьж-думана т'опа, бомба у минамйота. Шарна, вэки т'опчи қэзийак ле бьқэшьмийа, ви чахи Сэһ'ид хвэхва бэр т'опе дьсэкьни, агьр дькр. Вэхте Сэһ'ид агьр дькр, қэ гөл-лэкэ ви вала нэдьчу. Фашисте ведэре йэк хьлаз нэбун, нэр-че хатэ қьр'е, е майин жи дил гьрт'ын.

Нав дэнге Сэһ'ид у меранийа ви ль вьра жи бэла бу. Фь-ронта Белор'усиае гьшка бьһист дэрһэқа Сэһ'ид. Наве ви гэ-лэ шара ль газетада дьнвисин... Эскэре Советие пешда к'ышйа.

К'этыбу мэһа пайизе э'вльн, мэһа илоне* ,ле р'ож не эв-қас нэ сар бун, шарна тэ'ве дьда, э'рд гэрм дькр. Эскэр хат к'елэка гөндэки мэзьн һевьри. Вэхте эскэр хатэ нав гөнд, э'шебмайи ман. Гөнд хьрав кьрьбун у шэвьтандьбун. Щьнйа-зе мэрийе кал, жьна у зар'ед нурэ көшти вандэра т'ьжибун, сэр ван щьнйаза т'ьжи меш бубун.

Эскэр чу нава гөнд, һьнда дера һ'эдьманди, дитьн щьнйа-зе һ'эвт мере дараг'аще хьстьбун — хэньқандьбун. Сэр синге һэр мэрики жь ван т'эхтэ дарда кьрьбун у сэр ван т'эхта бь зьмане германийа ньвиси бун: „К'е партизана хвэйкэ у қэбул некэ диwana германийа, эме ва биньнэ сэре ван“.

Кэсэк гөндда т'өнэбу. Лэ'зэке шунда жьнэкэ пир, к'ынце гьнщьр'окэ ле, тө дьбежи жь бьн э'рде дэрк'эт, хатэ щэм эс-кэр. Эв жьньк нэ дьгьрийа, нэ жи карьбу хэбэрдэ, һэр лава дькр нан дьхвэст. Чь жь пире дьпьрсин, эве бэлэнгазе щаб нэдьда, һэр лава дькр дьгот: „Нан бьднэ мьн“. Эв пира бэ-лэнгаз дин бубу, тыштэк фэ'м нэдькр...

К'и ч'э'в ви гөнде һьлшанди, ван щьнйаза, ван меред дараг'аще хьстьбун хэньқандьбун у ве пира өса дин бубу дь-к'эт, к'элогьри дьбу, һесьр жь ч'э'ва дьһат-дьгьрийа.

* Мэһа илоне — урьси дьбен сентйабр.

Сәһ'ид һәрғав хәбатәкә дһа р'нд дьбър нава аписера у әскәр, ле ль вьра хәбатәкә дһа р'нд бър, әви готә әскәр.

— Һун бәр ч'ә'ве хвә дьвиньн ви гонде шәвътанди, у һылшанди, һун дьбиньн ван шьнйазе кәшти—кал, жьн у зар'ед һур, вә бь ч'ә'ве хвә дит һ'әвт мере дардакьри. Ле к'ане шь-маә'та ви гонде мәзын? Гьшк йане һатьнә қьр'кьрьне, йане жи бьрьнә һесирие. Вә дит әв пира бәләнғаз, әв ида дин кьрьнә... Һыла бежьн, гәлә һәвално, чава дьле мә карә қәбулкә ван зор у зәлма? Әм карьн һеса дәрбаз бьн бәр ван шьнйазар'а? Әм әскәре Советие, әм комунист у комсомол сонд дөхөн сәр ван шьнйаза, ван мере хәнһқанди у ве пира урьсә бәләнғаз, вәки һ'әта хун щане мада һәйә, һ'әта дьле мә дьхәбьтә, әм шәр'кьн бәр фашиста, жь вәлате мә дәрхьн, әм гәрәке т'ө фьте нәднә фашиста, қьр'кьн, әм гәрәке ә'мре хвә бьдьн бона вә-т'әне хвә, бона партия мә ә'зиз.

Гьшка ах дькьр у сонд хварьн сәр ван шьнйаза, вәки т'ө фьте нәднә фашиста...

К'әтә бира Сәһ'ид вәхте зар'отийа вида әскәре Р'оме гонде ван зәвт кьр, гөллә агьри ви кьрьн, вәки ви бькөжьн, ле әв р'әви. Оса жи к'әтә бира ви чьқас мер әскәре р'оме гонде ванда кәштьн у баве ви жи бьрнә һесирийе. Дьле ви т'ьжи бу, сонд хвар: һ'әта қөдум бәр чоке вида һәйә, гәрәке фашиста қьр'кә...

Бәр эвар бу. Әскәре Совете әв шьнйаз т'әслими ә'рде кьрьн. Әв нәнәрә у ойне фашиста анибу сәре мәхлүқәте Урьсете дьле т'әва т'ьжи кьрьбун. Эваре тәри к'әтә ә'рде, шив анин, әскәр шива хвә хвар. Сәр шиве әскәр һәвр'а хәбәр дьда у бир данин әв беисафийа анибунә сәре ван мәрйе ә'дьли, ван гөндийа. Вана бир данин әв гьлийед Сәһ'ид ванр'а готьбу. Вана дьготьн:

— Гәрәке әм вандәра әглә нәбьн, һәр'ьн, лехьн.

Сәһ'ид ве гәве сәр гьлийе ванда һат, гот:

— Ә, чьма әва гонда т'әнейә? Чьма вә нәдит сәре р'ийа у гөндед майин? Чьма һун ньзаньн чьқас қизед шаһьл у хорт жь гонда гьртьнә бьрьнә вәлате хвә? Чава қул хвәр'а дьданә хәбате? Әви фашисти чекьрьбу автобус, жер'а урьси дьбен „душегубка“ йане р'өһ'стәндьн. Мәри т'ьжи дькьрьн, хвәдеграви бьгөһезьн бьвнә щики дьне. Вәхте мәри т'ьжи дькьрьн, дәри ле дадьдан у газа бензина машине пе хәбтьийә т'ьжи ве автобусе дькьр, әв мәри гьшк дьхәнһқандьн. Гәлә щьза-

рэт дьданэ мэхлуқәте Совете, фашист дьхвазэ мэ текэ қуле хвэ у минани дэwара хвэр'а бьдэ хэбате...

Әскәре дора Сәһ'ид т'оп бубун, һәвр'а готьн:

— На, әw йәк тō шара набә!...

We эваре дәрәнг қōмандар гази лейтанантэ мэзын Карпов кьр у чәнд һәвалава шандэ р'азведке, we қьраре, wәки вәгәр'ә бе, шабе бинә: „Әw чаванә иро фашистә өса кәр'ьн“. Карпов чу. Ниве шәве һе т'өнәбу, вәгәр'ийа һат. Әwi шаб да қōмандаре алайе:

— К'ьвшә гәлә әскәре т'әзә дьк'ьшә те ведәре. Әwana архайиньн, қә хәма ван нинә, тō дьбежи ль мала хвәданьн. Әм қә р'асти пикете ван жи нәһатьн.

— Әw п'акә,— қōмандаре алайе гот,— wәки әwә өса архайиньн.

We шәве әскәре Сәһ'ид дора тәллә әскәре дьн жи гьрт. Жь салдата бьгрә, һ'эта сержанта у забыта ч'ьркин жь дьране ван дьһатьн, қә мәщал нәданә фашиста, қьр' дькьрьн. Қәлфә тәйаре фашиста һатнә һәwарийа we тәлпе, ле бь т'опа у бь тәйаре мә бәри wandан. Фашист ч'әв тьрсийаи, әщәбмайи мабун, әскәр ледьхьст пер'а, дьготьн: „Әва һ'әйфа гөндиед әд'ьли, әва һ'әйфа жьн у зар'ед бәләнгаз!“

Һәма ви шәр'ида Сәһ'ид бь автомата хвә 47 мер кōштын. Нав у дәнге Сәһ'ид нав фашистада ә'йан бубу, фашист минани „щьн жь һ'әсьн бьтьрсьн“, әw жи өса жь Сәһ'ид дьтьрсийан.

Дәрһәқа мерхасийа Сәһ'ид ви шәр'ида қōмандаре мэзын хәйсәтнәмеда ньвисийә:

„Мерхасе Т'фақа Советие подполковник Сәһ'иде Ә'мәрике:

7—IX сала 1944-а, белука дōда, йа алайа 755, һьнә әскәре алайа 766 һ'ьщуми сәр әскәре дьжмьн кьр сәр кәндале ч'әме Нарвае у бона зәвткьрьна гөнде Дзбонда. Wәхте әскәре мә бь шәр' дәрбази wi бәре ч'ем бу, гөнде Дзбонда к'әтә дәст мә, дьжмьн әм данә бәр т'опа. Эме сәһ'әтәке зедтьр дит кō нька-рә мә жь гөнд дәрхә, we йәкер'а бь к'омәкийа гәләк танка у бь артилерийа хвәчуйи һ'ьщуми сәр мә кьр бь we нете, wәки бәри әскәре мәдә, диса мә бинә ви бәре ч'әме Нарве у диса гөнде — Дзбонде текә дәсте хвә. Жь дивизийа 102 у жь әскәред майин жи, е кō дәрбази wi бәри ч'әме Нарве бубун, гәлә әскәр у забыте мә һатьбунә п'әжмурдәкьрьне, нава wi әскәре мәда бу қәлси у п'аника. Дьжмьн әw қәлси дит у һьндьк мабу әw

қалача быгырта, гонде Дзбонде зэвткыра, ль шедэре н'але ма зэ'ф чэтьнайеда бу.

Ви чахи сэрк'аре дивизийа 217 Краснознаменной йа Ордена Суворов қомандарийа ви шэр'е чэтын, сэрк'ари т'эслими һэ-вале Сәһ'иде Ә'мәрике кыр, да бын әхтийара ви алайык танк, алайык артилерийа хвэчуйи, алайык артилерийа дьне у әскәр жь алайа 766 у жь дивизийа 102 һәрче мабун.

Һэвале Сәһ'ид һәрғав ль белука 2 алайа 755-да т'эме бәр т'опа, танка у гөлла ида қал бьбу, әви әв әскәре кә дабунә бын әхтийарийа ви, ани сәр қанунәкә р'ынд у әв әскәре гьран, әви бь ақьли у өлме һәрбие бьрә шер' у бь контрол һ'ышума бәри дьжмын да, Германияа ви шәр'ида бе фәрсәнг бәр хвә дыда, әскәре мәр'а шәр' дькыр, ле һэвале Сәһ'ид өса қоманда-ри ви әскәре гьран дькыр, әви зор да дьжмын, дьса гонде Дзбонде к'этә дәст ма у дьжмын гьшк жь гөнд дәрхьстын, гәлә әскәре ви қыр'кыр у техника ви хьрав кыр: 3 танк һатнә хь-равкьрыне, 250 әскәр у забыт зедәтыр қыр'кьрын. Пәй we қәв-мандьне, ви бәре ч'эме Нарве, к'омәкәкә гьран гьһиштә дьж-мын, әви гәлә щара контрһ'ышуми әскәре ма кыр, ле әв қәва-та вийә гьран нькарьбу гьштәк бькра, чьмкә бь сайа Сәһ'ид әв һ'әму щур'ә әскәр у сильһ'ә р'ынд да хәбате, у бь сайа ме-ранийа ви дьжмын гьшк пашда р'әви у гәлә әскәре ви һатә қыр'е.

Ль дәстәшура Сәһ'ид хвәхwa бь дәсте хвә ви шәр'ида 13 әскәре германийа қыр'кыр.

4-е маһа сентйабре сала 1944-а, вәхте әскәре ма ч'эме Нарвер'а дәрбази ви бәри дьбу, һэвале Сәһ'ид белука сьсийа-р'а чу шер'. Дьжмын бь т'опе артилерийе, минаяота у танка, минани тәйрока сәр вида дьбаранд, ле Сәһ'ид бәри гьшка дәр-бази ви бәре ч'ем бу у бь фькрәкә занә, т'әшкылкыр 2 белу-кед майин жи дәрбази ви бәри кьрын.

Гава кә әв әскәр дәрбази ви бәри ч'ем кыр, һэвале Сә-һ'ид әв әскәр гьшк бь өлме һәрбийе т'әшкыл кьрын у хвәхwa да пешийа белука 3-йа, бьрә шер', вәки щие әскәре хвә зедә-кә, ә'рде зәвткә, әви гонде Козелниса зәвт кыр.

We гаве дьжмын гәләки бәр хвә да, шәр' кыр у бь т'эвьнга, гөлләавежа, бь минаяота, танка у артилерийа хвэчуйи, һэ-вале Сәһ'иде Ә'мәрике we чэтьнайеда, мәрвь нькарьбу сәре хвә бьнд кьра, әви т'әшкыл кыр жь т'опе 76 мм агьркьрын, дуз ль щерге ван хьст.

Һәр бь сайа эгънтиа Сәһ'иде Ә'мәрикә у вәхтеда дәстпекърына ви, бь агъркърна т'опа, дъжмьн да сәкънандьне у белука мә т'әмам у зутьре дәрбази ви бәре ч'әм бун, мәрийе мә жи ви шәр'е чәтънда һындьк т'әләф бун, гөнде Қазелниса к'әтә дәст мә, у мә гәлә әскәре ван қыр'кърн, техника ван хърав кърн: 2 танк шыкенандьн, 100 әскәри зедәтър қыр' кърн жь фашиста, 3 мәри дил гъртн, гәләк гөлләавеж у минам-йот к'әтнә дәст мә.

Шәр'да, вәхте мә фронта ви батмиш кър, қәлашт, һьлда бажар'е Р'огачев, бона қыр кърна әв әскәре кә к'әтъбунә чәрхе ль Бобруйске, ви чахи һәвале Сәһ'ид хвәхwa нав әскәре пешийеда бу у бь һ'өнөре хвә комунист-комсомол өса т'әшкил-кърн, вәки әв дәрәща мә дабунә бәр хвә р'ьнд қәдандьн, әв гьшк диса меранийа Сәһ'ид бу.

Бә'са хәбәра бинә бәр ч'ә'ва, әм карьн бир биньн әв вәхт, к'әнге ч'әме Березинр'а дәрбази ви бәри дьбун һәв. Сәһ'иде Ә'мәрикә нав белука 1-е бу, әв диса бәре ә'вльн т'әв белукер'а дәрбази ви бәри ч'әме Березин бу у ванр'а к'әтнә нава бажар'е Бобруйске, шәр' кърн, ль соқақед мән'әла мьшърқе, дил гъртн незики 150 әскәр у забытед германийа, ль бәста шер' дъжмьн һышт гәлә әскәре хвә кәшти у әв фронт һатьбу р'апеч'кърне, т'әмьзкърне жь дъжмьн.

Ль шәр'е к'еләка гөнде Малийе-Горошки, нәһ'ийа Осипов-чиске, дъжмьн ньшкева бь қәватәкә незики 900 мәри, бь к'омәкийа танка у бронетранспортер'а дькър дәрк'әвә жь гъртна чәрхе, гәлә щара һ'ышумнә зә'ф қәват дькър, вәки чәрха дора ви гърти бьқәләшә, дәрк'әвә бьр'әвә.

Ви шәр'ида әскәре мә т'әв һәв бу, минани тыштәки қәлси тек'әвә нав, ль вьра диса Сәһ'иде Ә'мәрикә мәхсус — хвәхwa әскәр да сәрбәсткърне у бь занә әв силь'һе мьқабьли танке ван да хәбате, әв һ'ышумед дъжмьнә бәрк' сәр шыкенанди кър, пашда авит, у шкенандьн у хъравкърн 7 танке Германия, 5 бронетранспортер', ль бәста шер' дъжмьн һышт 250 зедәтър щьнйазе әскәр у забыта. Ви шәр'ида һәвале Сәһ'ид диса бьриндар бубу, ле Сәһ'ид жь нав шер' дәрнәк'әт. өса бьриндар мәннати ль әскәр кър, бәри дъжмьн да.

Һәма we сәһ'әте хърав бу т'опа 45 мм, һ'але әскәре мә к'әтә чәтънайе, ле һәв Сәһ'ид хвәхwa бәр we т'опе әскьни. дәвса т'опчи агър кър. Танкәкә фашиста хърав кър, теда т'ь-

жи фашист қыр'кыр. Бь автомата хвэ жи эви хвэхва қыр' кыр незики 100 эскэре Гитлер. Эв талпа дьжмьнэ к'этьбу чэрхе, т'эмам һатэ қыр'кырьне. Дил гьртын 227 эскэр у забыте германыйа.

3-е мөһа сентйабре сала 1944, вэхте мө фронта дьжмьн қөлашт һында гөнде Чесине, ви чахи Сөһ'ид дуса шерга шер'э пешында бу, йа дьчунэ сэр дьжмьн, эв бэри гьшка жь т'э'бийа хвэ р'абу, бэзи чу һ'өшуме, эви эв эскэр гьшк хирэт дайеда, да пэй хвэ. Р'езултата we һ'ышума Сөһ'ид эв бу, вэки алайа мө чь дэрэщэ дабу бэр хвэ, зутьре у лайиқли қөданд, эм жь ван т'э'бийе кө Германияе бэрк' чекьрьбун, дэрбазбун, мө 3 щийе р'ындэ бона шер', һеса жь хвэр'а гьрт. We һ'ышумеда мө жь дэст дьжмьн гьрт батарейэкэ минамйота, батарейэкэ артилерийе, гэлэк щөбрхана майин у қыр' кырын 200 зедэтьр эскэр у забыте дьжмьн.

Һөвалэ Сөһ'иде Э'мэрике һөр гава шер'да р'ынд у занэбунэкэ п'ак комуниста, комсомола т'эшкыл дькэ сэр нета қөдандьна ван дэрэщэ йа данинэ бэр вана у хвэхва жи баш дь-қөдинэ.

Хвэхва һөр р'о дэрбаз дькэ хэбата партиае-сөйасэтиэ нав эскэрда. Гэлэ хэбате дьбэ дэрһөқа п'акбуна жийин у һ'але шер'кыра, вэхтеда щөбрханэ жи быгьһижэ эскэр у эскэре бьриндар вэхтеда жь нава шер' эвакуасийа бькьн.

Дэқа к'эла шер'э гьранда эв (Сөһ'ид) нава шер'к'ара, сержанта у забытадана, хвэхва нишани ван дьдэ щур'е мераныйе, қөвати у мерхасие.

Р'езултата қөдандьна хэбата Сөһ'иде Э'мэрике р'ындөп'ак эв бу, вэки хэбата партиае у сөйасэтиэ, сөйасэтиа морала алайа эскэр сэр фькра р'астийе бу, лөма жи алайа мө бь са-йа ви зутьре дьқөданд һ'эму дэрэщэ шер' қөмндари дьда пешийа ван.

Қөмандаре алайа 755-а

Подполковник — Кашабин (қол).

27-е мөһа марте сала 1945-а.

Жь we шунда, 28-е мөһа апреле сала 1945-а қөмандаре Юрдийа эскэр һөвалэ Гусев, Э'мэрике баве Сөһ'идр'а нэмөкө һа дьнвисэ:

„Әмәрике п'ър'дәләл!

Көр'е тә, Сәһ'иде Әмәрике, ль шәр'е мьґабьли фашиста нишанда, вәки әв забьтәки ә'гите Әскәре сорә, бе һ'әсаб һ'ызьдкә Вәт'әне мә. Һ'әләл дьґәданд борще хвәһи әскәрие, бәр ә'мр у көштьна хвә нәдьк'әт, беґөсур ґьр'дькьр дьґжмьне мәхлуґәте мә.

Ван дәґе гәрмә шер'да, һәвалә Сәһ'ид пешийа шәр'к'арада бу у бь хьсусийа хвә щур'ед шәр'ә меранийе, ґәвәтийе, мерхасийе, рөһ'е эґьнтийе бәр әскәрда дани, бь we йәке һәрґав дьґәданд әв дәрәщед шер', е кө ґөмандарийа орднийе һ'өкөми ван дькьр.

Вәхте лапи чәтьнайа шер' һәв. Сәһ'иде Әмәрике гәлә щара сәрк'ари ль белука у алайа дькьр, у бь р'астийа хвә, бь энергийа хвә, р'успити у меранийа шер' т'ьме алийе мәда бу, мә ши чахи гәлә әскәре дьґжмьн ґьр' дькьр, техника ши хьрав дькьр у р'әв ль фашиста дьхьст.

Һ'әму вәхта нав шәр'е ґьранда һәвалә Сәһ'ид р'ьнд т'әшкил дькә хәбата партиае-сәйасәтиә нава әскәрда у бь занә нишан дьдә т'әшкиләтед партиае у комсомола, бона ґәдандьна дәрәщә шер'.

Партиае у диwane ґимәтәки бльнд да ван мерхасийе Сәһ'иде Әмәрике, е кө әви бьрийә бәр вәт'әне мәда. Бь Ә'мрньвисара Сәдртийа Совета Т'фаґа Р'еспубликаед Советийә Социалистийә 24-е мәһа марте сала 1945-а наведе Мерхасе Т'ьфаґа Советие данә ши.

Шәр'к'ар, сержант у забьт һ'өнөр бунә меранийа ґөмандаре хвә Сәһ'ид, пәй дьґжмьне мәхлуґәте хвә к'әтьнә, әвана ґьр'дькьн, незик дьбә әв р'ож, вәки әм алт'кьн фашисте Германияе.

Р'азльхикә мәзьн әм дьдьнә вә, Әмәрике Ә'ли, вәки тә мәзьн кьр у т'әрбийәт да көр'әки өса дәләли р'ьнд у мерхасе Вәт'әне мә.

Әм дьл у щан дьхвәзьн сьламәтийа тә, у жийина бәхтәвар.

Ҷөмандаре Ордие

Генерал-лейтенант Гусев (ґол).

Өзве Совета Ордийа һәрбийе.

Генерал-майор Истомин (ґол).

28-е мәһа апреле, сала 1945-а“.

К'ӨТА БУ К'Т'ЕБА Ә'ШЛЬН

Сала 1945-1958. бажаре Т'билиси-Ереван.

ԻՊՕ

Institut kurde de Paris

Institut kurde de Paris

Бәрфа ль ч'йа к'эти р'е хьтмандьбу. Автомобила барбър жь бәрфа т'эзэк'эти р'еда анщах дьльпъти. Шарна нōқи бәрфа к'ур дьбу у дьсэкъни, щара жи т'экэрэке we вала дьхэвътин, бук'сэват дькър, қә жь ши нэдълэқийа. Шофер т'этка мотор' қайим шьданд, машине ду да, бу р'ьнгэ-р'ьнга we ньшкева жь ши лэқийа, чу к'этэ щәва р'эх р'йа шоше, паше диса бу гьрмэ-гьрма we жь щәwe жи дэрк'эт у чу сэр р'йа шоше к'елэка автомобилэкә дьне сэкъни, әw автомобил жи жь дэст бәрфа т'эзэк'эти нькарьбу һәр'ә.

Жь кабинка машенйа т'эзә һатьбу, дэрк'эт мәриқи бәжн-бьльнд, сьмелэкә к'awә ле, п'ап'ахэқи қәварщьхи ль сери, һат незики we машиние бу, гот:

— Сэлам ә'лек'ьм, Р'зго!

— Ә'лек'өм сэлам, апе Щьмо!

— Р'зго, тә бawэрдькър, wәки әв бәрф wa зу сэр мәда бе?

— На, апе Щьмо, wәхта әз жь мал дэрк'этьм, һәwa һе хwәш бу, тә'ве дьда, к'е бawэрдькър we ньшкева wa бьбарә.

— Ә, Р'зго щан, тō шаши. Ль вьра қөнт'ара ч'йае Әлэгә-ве незики дō һ'эзар метр жь бә'ре бьльндтьрә, вьра чь бежи жь һәwәе дьқәwьмә у ньшкева.

Щьмо жь щева хwә щьг'арә дәрхьст у дьрежи Р'зго кър.

— Зә'ф р'азимә, апе Щьмо, әз щьг'аре нак'ьшиньм.

Щьмо Сальһ'е баве Р'зго п'ак насдькър. Салһ' жь П'ампа көрманща бу, көр'е Бәк'ьре wьти бу. Салһ' хьлазкърьбу института зьманзание ль Ленинграде. Пәй к'өтакърьне һатьбу ль нәһ'ийа Аг'баране, дьхэвъти сэрк'аре п'ара р'онкайа нәһ'ие. Зьламәқи дьлован, меванһ'ьз у хәвата хwә жи р'ьнд бешәр-дькър. К'этэ бира Щьмо, wәхта әw у Салһ' сала 1943-а р'асти һәв һатьн. Шәр'е wәт'энибу, Сальһ' жь белука хwә пашда мабу. Щьмо Сальһ' ль автоа хwә сийаркър, бьрә һ'этани шь-һәре Харкове. Сальһ' гиһандә белука wi. Шәр'е wәт'эние бь

э'фати к'ота бу, ле Сальн' вэнэгэр'ийа, эви сәре хвә дани ог'бра Вэт'эн....

Гәрәкә бе готьне: Щьмо ль шер'да шофере автоиа барбьр бу. Эви щэбьрханә дьбьрә щәпа шер'. Ле р'ожәке фашиста бь тәйаре хвәва ль автоиа Щьмо қәльбин, гәлә бомб сәрда барандьн у автоиа ви нурхаши кьрн. Щьмо жи бьриндар кьрн. Щьмо к'этә нәхвәшхане, зу сыламәт бу у диса һатә белука хвә. Эв кә һатә белуке, полковник Федосеев хвәст ищар танке бьдә Щьмо. Чьмки эв чәнд салбун эви меранийа Щьмо дитьбу. Р'ожәке газикьре, гот:

— Тә шоферәки бе қәсури. Исал чәнд сальн әм дьвиньн меранийа тә, әз ищар дьхвәзьм танке бьдмә тә, гәло тәе бькарьби танке бьхәвьтини?

— Гәвалә полковник, ль колхоза мәда чәнд сала әз сәр тракторе хәвтимә, ақьле мьни бьр'и фьрқи һьндькә, вәки һ'э-вәки нишани мьндьн, әзе нава чәнд сәһ'әтада пинбьм.

Щьмо ищар танк хәвтанд. Ле зә'ф нәк'ьшанд, зутьрәке ль коваред щәпеда чәнд щара дьнвисин, вәки Щьмо бь танка хвә дажо нава фашиста, вана қьр'дькә у сыламәт вәдгәр'ә те. Пәй Шәр'е вәт'әние Щьмо вәгәр'ийа һатә мал, ль синге ви т'ьжи нишанед мерхасие бун...

Р'о зуда пыш ч'йава қөльбибу, тә'рие минани конәки к'өр-да ә'рд дьньхамт...

Р'зго, тә дьвини ьди тә'рийә. Ве шәва сар әме ль вьр бьщәмьдьн, вәрә әм р'ек'эвьн.

— Әз жи сәр ве фькремә, апе Щьмо.

Һәрдә авто р'ек'әтьн. Барә автоиа Щьмо п'әнщәрәбун, шемикбун, дәрибун бона авайе т'әзә кә чедькьн. Ле барә автоиа Р'зго п'аред невьшанди-запчәст, бона трактора, комбайна, автомобиля. Һәрдә авто р'ьһ'әт гьһиштьнә дөр'йане, к'идәре р'йа вана жь һәвдә дьқәтийа. Автоиа Щьмо ль пешие бу. Эви машинийа хвә да сәкьнандьне у һатә щәм Р'зго, гот: „Әм һеди һатьн, ле р'әһ'әт һатьн“.

— Әре, апе Щьмо, әм п'ак һатьн. Ле әв бае кә жь шыма-ле те, эви бәрф қәр'ьманд, ләма әм өса п'ак һатьн.

— Р'зго, тә гәрәке һәма ве р'йа шошәда һәр'и гөнде хвә. Ә, чьма апе Щьмо, щара ә'вльнә әз ве р'е тем, гәлә щара қә-вьмийә, шәве жи һатьмә...

Һәрдәйа дәбьхатри жь һәв хвәстьн у машинә р'ек'әтьн.

Эп'ещэ жь шэве чубу. Баки өса сар дьһат, мәри анцах тэ-
йамиш дьбу. Ишьқа ләмп'ед автөе дьк'этэ сэр р'е. Щьмо т'этка
мотор' шьданд, машинэ лэз чу, гөнд ида незикбу. Жь гөнд
дьһат дэнге дикед бэрбанга сьве. Дик өса дьқир'йан, мэрвь
т'бре гьшк һэвр'а к'этынэ лэще, чька к'и жь ван р'ьнд дьқир'э.
Щьмо һе зар'отиеда һ'эздькьр бь дикани бьқир'анда, һһа жи
эви бь дикани қир'анд, паше к'энийа. У һ'эвэки дөшөрмиш
бу: „Гэло дэлала дьле мьн р'азайэ, йане һивийа мьнэ“. Дэлал-
йа дьле мьн, Щэмилә! Чь вэһтэкэ хвэш бу, вэһта дэ'вата мэ
ль зозана бу. Мәһа гөлане бу, ль ч'йае Элэгэзе мерг у чиман
шиньбун гьшк көлилкада хэмьлибун. Ле паше ньшкева тэ
қэй дьгот баран бари, агьре дьле мэ весанд. Мәһа һ'эзиране
бу, сала һ'эзар нәһсьд чьл йэке бу. Щэмиле эз вэр'едькьрмэ
шер'. Әве нэдькьрэ қир'ин минани һьнэ жьнед майин, сэрч'э'-
ве хвэ вәнэдьр'ут, хвэ нэдьк'өта. Әве эз һ'эмезкьрьбум у бь
т'блие хвэйэ нарьнши т'унщка мьн сэр ч'э'ве мьн дьда алики
у һедика дьгот:

— Чьр'а наһельн эз жи тэр'а бем. Ве чьқас п'акьбуйа?..“

Гөнд ьди лапи незик бу. Щьмо к'ьлама кө шарна дьгот
дэстпекьр, стра:

К'ава к'өбар дьле мьн шөвьтанд,
Мьн к'ава хвэ бьжартйэ нава эла сипки,
Нава эла гьран, һ'эзар һ'эвсьд мали.
Щабэкэ нэхер мьр'а һатийэ,
Дьвен: „қаша к'ьмбэра ве шкэстйэ“,
Вэй сефил һ'але мьн дэйндари.
К'аве, вэлэ эм ишар начьн щэм шех у мэлла,
Әме дәсте һав бьгрьн һэр'нэ дивана ван Совета...
Де у баве тэ жи қайильн ве қанунер'а .
К'ава дьле мьн шөвьтанди
Мьн к'ава хвэ бьжартйэ нав эла сипки,
Нав эла гьран, һ'эзар һ'эвсьд мали...

Гөнд хэва һьнгореда бу, жь сэрме к'элба хвэ вэшарть-
бун, вэһта бьһистьн, дэнге машение, бу э'вт'э-э'вт'а ван, ле
жь щие хвэ нэлэқйан, һэр к'элбед шьванайэ гөрех жь бэр
гома колхозе дэрк'этын у дора машиние гьртьн, тэ қэй дьгот
эв дьвен: „төе к'өда һэр'и, эв мьскэне мэйэ“....

Щьмо машинэ нэбрьэ гаража колхозе, эви дуз ажотэ бэр
дэре мале.

Щәмиле кӧ бһист дәнге р'ынгә-р'ынга машине, жь нав щийа банзда сәр хвә, һаһанга палто авитә нав мьле хвә, сол п'екьрын, т'әмәзи авитә сәр сәре хвә, дәрк'әтә дәрва.

— Вәй, тӧ сәр ч'ә'ва һати, ә'зизе мьн, мьн баһар нәдькьртӧе иро бей. Ле дьле мьн ә'шарәти дьда: тӧе ишәв бей. Чь п'ак бу тӧ һати.

Щәмилә һ'әвәки сәкьни, тә қәй дьгот тыштәки тинә бира хвә. Паше әве пьрси:

— Гәло ль Ереване бәрф к'әтйә?

— Ль ведәре мьхлуқәт һьла бь к'ьнше һавине дьгәр'ьн, чьма тӧ ньзани, дәшта Арарате ва зу бәрф нак'әвә.

Сәртиб жи ләз дәрк'әтә дәрва.

— Нә тӧ хер-сьламәт һати?

— Зә'ф р'азимә, апе Сәртиб, р'е һ'әвәки чәтын бу, бәрфа т'әзә к'әти мәшчал нәда машинә зу бе, ле п'ак бу, әз бь тәһәрәки һатьм.

— Һәма кӧ тӧ жь мал дәрк'әти, бәре баран бари, паше бәрфе дәстпекьр. Ле чьма тӧ ӧса дәрәнг һати?

— Нә гӧне мьнбу, апе Сәртиб, к'иләрчи һ'әвәки қӧр'әбу, к'ьвш бу, дә'ва к'әвчәки дькьр, ле дит тыштәк жь мьн ченавә, чь лазьм бу, мьн һ'әму тышт же стәндын у жь шьһәр дәрк'әтьм.

Хәзале кӧ дит зә'ва һатйә, әве ләз собә дада, һекәр'унәкә сьвьк р'ун т'ьжи сәркьр у ани дани сәр т'әхтә. Щьмо, кӧ льнге хвә авитә пьш щемика мале, гот:

Сьвә хер мала мәр'а.

— Сәр ч'ә'ва һати,— Хәзале гот у незики зә'ве бу, ә'ниһа ви пач'кьр. Хәзале ль қизе қир'ийа гот: „Щәмилә, вәйла корбуе, зу, сапоке Щьмо бехә, нә жь бәр сәрме һатйә!“

Хәзале зә'ве хвә һ'ьздькьр: мәрики к'әмал, ақьл у хәватчики бе қӧсур бу. „— Һәма минани Сәртибә, һәр хвәде хвәйкә,,— әве дьгот.

Щәмиле кӧ мьдасе мер эхьстьн, чу сьврәкә спи ани, сәр т'әхтә р'ахьст, нан ани, фьрақ ани сәр т'әхтә данин, паше чу жь к'иләре мӧт'ӧлгә арақ ани, бәр баве дани у к'аса баве у Щьмо дагьрт.

Бәре ә'вльн Сәртиб к'ас һьлда, гот:

— Жьньк, бьра т'ьме бәхте қәнщие ль тә, зә'ве тә, қиза мьбә. Бәлки тӧ ль дә'вата нәбие хвә говәнде бьгәр'ини. Тәр'а,

қиза мьн, эз дьхвэзъм шансаг'ие, вәки тō декә нежаби у зар'е хвә сах сьламәт мэзьнки. Щьмо шан, эз тәр'а дьхвэзъм: сахи-сьламәтие у хәвата р'ьнд. Эм к'ōрд дьвен: „Хәватчие хвәба, ле ширьне дьле ә'вдабә“....

Щьмо гот:— зә'ф р'азимә, апе Сәртиб.

Сәртиб кō к'аса хвә вәхвар, Щьмо к'ас һьлда, гот:

— Эз р'азимә, мьн гōман һәйә, т'ō щара жь хәвата хвәшәрми нәбьм....

— Вәхарийа херәке же бьвиньн,— Хәзале у Щәмиле һәвр'а готьн:

Щьмо вәстйабу, әви к'ьнще хвә эхьстьн, к'әтә нав шийа у дәстхвәда хәвр'а чу. Сәртиб дәрк'әт чу т'әсәлийа тәвла ч'еләка у гома пезкә. Әви дәрә т'әвле вәкьр, ишьқә ләмп'а электрика Илийч дабу т'әвле минани нава р'оже. К'әтә бира. Сәртиб: бәри диwana Советие р'онкайа wa малед к'ōрдада т'ōнәбу. Ләмп'ед нәвте жи мале һ'әму кәсида т'ōнәбун. Малада ведьхьстьн ч'ьред нәвте йане ч'ьральхед жь доне бьзна. Әвана жи һманги бьруси дьдан. Ле гава мәри сьвәтьре р'адьбу бәр бевьлед мәрийа тәниеда р'әшдькьрьн. Р'әсуле нобәдаре т'әвле хәвр'а чубу, дәве ви вәкьри мабу. Сәртиб нава т'әвле чу-һат, ль афьр'а нһер'и. Бьн ч'еләкада п'әйин қә р'анәхьстьбун. „Әв чь беисафикә“, Сәртиб фькьра хвәда гот. Әв незики Р'әсул бу, дәст да сәр мьле ви, гот:

— Р'әсул, р'авә,— хьрминийа Р'әсулбу,— кōр'о Р'әсул р'авә,— әви Р'әсул қайим һ'әжанд. Р'әсул банзда сәр хвә, к'өме ви жь сери к'әтә ә'рде.

— Р'анәзабум, Сәртиб шан, эз сәре тәкьм.

Кōр'о, сәре хвә сонд бьхвә, әва чәнд сәһ'әтьн әзи ль вьрьм, фьрхиниа тәбу, тō р'азабуийи. Ыла тō бежә чьма тә п'әйн йане кōрч'ом бьн ч'еләка р'анәхьстийә? Бәлки шире ван ч'ә'ве тә бьгрә. Нә тō жи шире ван дьхви... Тō чь мәрики бе исафи?

Р'әсул сәбәт һьлда, вәки һәр'ә п'әйн бинә, ле Сәртиб әв әгләкьр, пьрси:

— Ыла бьсәк, әв ч'еләка һанейә к'ол иро һ'әвәки нәхвәшә, қә зоотехник һат, т'әсәликьр, тыштә да we һ'әйwane.

— Шәве дьне, вәхта эз һатьмә т'әвле, Суто альфе эваре дьда ч'еләка, әви готә мьн әв ч'еләкә нәхвәшә, ле дәрһәқә зоотехник қә тыштәк нәгот.

Вэхта Сэртиб ида we дэрк'эта, готэ Р'эсул.

— Wэки щарэкэ дьн жи тыште өса бьвиньм, ван кьрьне тэ эзе дайнмэ щьвата колхозвана у тэ жь колхозе дэрхьн...

Сэртиб жь т'эwле дэрк'эт, бэрбь гоме пез чу, вэхта эw незики дьрунга пез бу, эwi дит гэлэ гиһа ль вандэра бэлакь-рьнэ.

— Гэло к'е wa бе исафи кьрийэ, бефэрсэнги кьрийэ эwqас гиһа вандэра бэлакьрийэ? Гэрэке иро эваре эрһэдэ гази һ'эй-ванэтхwэйкьрийа бькьм, т'эмие бьдмэ ван, wэки мьqати дэ-барэбьн. Зьвьстана мэ исал зу һат, эв зьвьстане we гэлэки бь-ж'ьшинэ...

Бэр дэре гоме к'элба хwэ авитэ Сэртиб, эw ль ван һьлат, гот:

— Т'олэ-т'олэ Qоло, Qавр'эш, һе-һе...

К'элба Сэртиб наскьрьн, сэре хwэ бэржеркьрьн у тэ qэй дьгот, wана бь зьмане хwэ готьн: “Бьбэхшин, тэ'рибу, мэ тэ наснэкьри“. Сэртиб дэре гоме wэкьр, бина гомейэ туж авитэ бевла wi. Ми гьшкэ мэг'элбун у дьк'айан. Нобэдаре шэве нэ ль гомедабу. Дэр'ава, кэ жь кэвьр у т'эхта чекьрьбун бона шь-вен валабу. Дэwса шьвен, сэр кэлаве wi нери мэг'эл һатьбу. Нери зурбу ль Сэртиб нһер'и, тэ qэй дьгот, дьвежэ:

— Тэ we сьве херэ wa зу һати?

Сэртиб кэ нери дит, к'энийа у дьле хwэда гот: „Бе т'ер-маш, чьqас тэ аqьли, лэма тэ кэри-сурие пез дьгэр'ини, бе тэ чава зани ль weдэре щие нэрмэ-хwэшэ...“

Сэртиб кэ лынге хwэ авитэ пьш шемике, wэки һэр'э, р'асти шьвен һат, гот:

— Тэ чава гом вала һиштйэ у чуйи мала хwэ?

— Нэвалэ Сэртиб, бэрмьлка кэлаве мьн бьшкьвтйэ, эз һэма һешка чум мьн т'ел у бьжун анийэ, wэки бьдрум.

Эwi дәсте хwэ бльнд кьр, т'ел у бьжун нишани wi дан, wэки Сэртиб бawэркэ эw һешка жь гоме чуйэ.

— Дэwреш, эз дьвиньм тэ чь мэрики дэлк'и? Көр'о, эва дэ сәһ'эт зедэтыр һэйэ эзи ль вьрьм, дәwса тэ нери мэг'эл һат-йэ. Эва йэка шөхөле һешканэ. Дэ һьла бьра эw бьсэкьнэ, эз ищар дьбэхшиньмэ тэ, ле к'е шэве дьне ль дьрунге гиһа да лез?

— Гиһа мьн да, чьма дьпьрси?

— Көр'о, ле тэ мэрики бе исафи. Тэ чьqас гиһа ль дьрун-

те зайикърийэ! Нэ тө нэ шьване дõн-пери. Шькър эва иди
һ'эвт салын тө шьвантие дыки... Дэ эв бьра бьминэ. Ща бежэ,
тэ чава нери хинкърйэ, вэки р'адьбэ сэр дык'е, сэр кõлаве тэ
мэг'эл те.

— На, һэвале Сэртиб, мьн хин нэкърйэ. Эв йэки õсани
дэлк'э, шарна те нане мэ дьдзэ, ле эм дэнге хвэ накьн, на-
к'õтьн, зэ'фи бьлйанэ. Вэки дьхвэзи пез быщьвини, һэр тө бь-
луре бьди сэр лева хвэ у қайде т'опкърьне лехи, дэстхвэда
ве пез т'опкэ бинэ, йане жи тө дьхвэзи пез бьви щие ч'ерэйн
р'ьнд, һэр'э ведэре р'уни, у қайде к'еше лехэ, ве дэстхвэда
пез бьк'ышинэ, бинэ щэм тэ. Вэлэ нерики зэ'ф р'ьндэ...

Сэртиб чу, ве сале кõ бэрф зу к'эт, һэма õса жи ма, қэ
нәһ'элийа. Қолхозе һала э'влэ баһаре дэстбь чекърьна т'эвлэ
т'эзэ бона ч'елэка у гома т'эзэ бона пез кърьбу. Ав жи гэрэке
жь сэре Элэгэзе банина гõнд. Дэстпекърьна ав ачине не бэри
шер' бу. К'атьбе комитеа партнаейэ нәһ'ие һэвале Сәһ'ид, ин-
женер шандьбу, е кõ эви ьди к'эвшкърьбу к'идэрер'а, ль к'õ
ве луле аве ч'э'лкьн, гõндйа эв ши нишанкърьбу, һэр чэнд
метра жь һэв дур сынг к'õтабун, вэки бир нэкьн. Ле Шәр'е
вэт'эние кõ қәвьми, эв шõхõл жи һэма õса ма...

Сэртиб жь цвата колхозвана ниве шэве дьһатэ мал. Съве жи
бэрбангер'а р'адьбу, дьчу сэр хэвате.

Щарна Сэртиб дьчу нәһ'ие у дькърэ қалмэқалм, ведэре
дыготьнэ ви:

— Нэвале Сэртиб, хвэ тө т'эне нини, вэки авайе т'эзэ че-
дыки? Ньһа, пәй шер', һ'эму колхозада чекърьн һәйэ. Молэте
бьдэ, эме бьднэ тэ жи, бьднэ ван жи, ахьр õса набә!...

Гава Сэртиб дьһатэ мал, хвэхва хвэр'а дьгот: „Э, вә-
лэ хэбэре ванэ, тө к'ижан гõнди дьньһер'и, чекърьн дэстпекь-
рьнэ.....

Щарна жи ахин дьһатэ Сэртиб дьгот: „Хвэзьла мьн луле
аве дэстхьстана, эв жи тыштэки п'ак бу“. Һьнги бэрф õса зу
к'эт, эви к'аре пэзе стәвр дькър, бьшинэ қьжла ль дэшта
Арарате. Ведэре пэзе бьч'ерийа һ'этани баһаре. Эви ида
тә'мулнэкър, сийарбу чу нәһ'ие, вэки изне бьстинэ пез бьши-
нэ. Бе к'аг'эз нәдьһыштьн пэз һэр'э ведэре, чьмки незики си-
норе Р'омейэ.....

Р'еда к'этэ бира ви, wэки н'һа к'ьрнэ э'дэт: пэз д'о шара д'ьб'ьр'ьн. Шарэке э'wле баһаре, шарэке жи пайизе.

— Аqьле м'ьни б'ьр'и һ'ьнэка q'эстана эва й'эка һ'ьнарк'ьр'ьнэ, wэки колхоз з'ьраре б'ьвинэ,— эва й'эка д'ьле wида сев'ьри.

Wэхта һатэ н'һ'ие, эw дуз чу шэм зоотехник. Эwи К'ероп һе зар'отиеда нас д'ьк'ьр. С'эртиб к'о д'эрда һат, К'ероп б'эрва р'абубу у б'эри С'эртиб сылав дае:

— Т'о с'эр ч'э'ва һати, апе С'эртиб!

— Ч'э'ве тэ д'ьневэ, һэвале зоотехник, һ'ьла бежэ с'эр ч'ь qануне һун сале д'о шара һ'ьрийа пез д'ьд'ьнэ б'ьр'ине? Һ'ьла т'о б'ьдэ һ'ьше хwэ, К'ероп шан, э'wле б'ьһаре һэма к'о пэз д'ьб'ьр'ьн, д'эстхwэда к'эрие пез д'ьшин'ьнэ зозана. Wедэре һе б'эрф шиде һэйэ, р'оже жи шарна баран у б'эрф д'ьбарэ, шарна т'эйрок. Эв һ'эйwане р'ут-тэ'зи к'ьрнэ, һэлбэт, нэхwэшие д'ьк'эвэ. Паше һун, зоотехник, тен д'эрман д'ьк'ьн, д'эрзи д'ьк'ьн, ле эw д'эрман у д'эрзи ида беф'эйдэнэ, эw һ'эйwан г'эв'эрд'ьбэ. Эва й'эка һ'эсеванки м'эр'ьв һ'ьлдэ м'эрики тэ'зике, к'ьнше wи же бехэ, б'ьһелэ һэр т'эне к'ьрас-д'эрпе у б'эри с'эре ч'йадэ. Эw м'эри we п'ьш'ьк'р'эши б'ьвэ, паше ч'ьqас д'эрман, ч'ьqас д'эрзийа лехи, л'енэхи, эw м'эри д'ьм'ьр'э... Ле wэхта bewэхт һ'ьрийа we һ'эйwане д'ьб'ьр'ьн, эw зур д'ьбэ л'ь м'эрийа д'ьнер'э, м'эр'ьв т'ьре эw һ'эйwан б'ь з'ьмане хwэ д'ьвеже: „Һун ч'ьма оса д'ьк'ьн? Нэ эва һ'ьрийа т'эб'ийэте хwэхwа л'ь м'ьн к'ьрйэ, wэки эз с'эрма нэх'ьм, эз б'эр с'эрме, с'өр'е т'эйах нак'ьм. С'эртиб с'эрда зедэк'ьр, гот: „к'орд г'ьшкэ м'ьqаб'ьли ве й'экенэ“.

К'ероп qэ х'эв'эрнэдьда, эwи һеса г'оһ д'ьда г'ьлиед С'эртиб, паше гот:

— Һэвале С'эртиб, колхозед Эрм'энистане г'ьшк б'ь we һ'ьрие к'аре д'ьвин'ьн, плана зедэ д'ьqэдин'ьн бона д'эwлэте...

— Һун һэр к'аре д'ьвин'ьн гэлэ һ'ьри д'ьд'ьнэ д'эwлэте, ле һун навин'ьн ч'ьqас пэз q'р'д'ьбэ, хени we й'эке, һун навин'ьн эw ч'аwа һ'ьрийэ, эw һ'ьри һе п'ак нэг'ьһишт'йэ — к'ьнэ, к'ара we һ'ьрие һ'ьнд'ькэ. Wэлэһ эз пэзе мэ, м'эһа һавинейэ паш'ьн д'ьб'ьр'ьм, б'ьһаре наб'ьр'ьм, н'һа жи д'ьшин'ьмэ q'ьжла, лэма эз һат'ьмэ шэм тэ, wэки т'о к'аг'эзе б'ьди, т'о зани эwдэр незики синоре Р'омейэ, бе к'аг'эз набэ.

Зоотехник к'аг'эз н'ьвиси, б'ьрэ шэм с'эдре н'һ'ие мор л'ехст у qолк'ьр, ани да С'эртиб, гот:

— Апе С'эртиб, р'асти бежмэ тэ, баве м'ьн жи э'щ'ебмайи

дьминэ жь ве һрибрь'ина пез. Пенщ мие мэ һэнэ. Баве мьн һэр сале шарэке вэхтеда, чава һун к'орд, һрийа ван дьбрь'э. ле һнэ щинаре мэ ч'э'в данэ хэлце пэзе хвэ сале дō шара дьбрь'н, пэзе ван т'элэф дьбэ, ле пэзе мэ қэ тыштэк пе һавэ, йэк жи т'элэф набэ....

— Тō хвэ дьвини, К'ероп, эв нэ т'ō шōхōлэ дэстпекьрьнэ. Э чьма тō наньвиси к'идэре лазьмэ? Ве дэстхвэда гōһ бьднэ һьвисара тэ, чьмки тō зоотехники....

Бди ниве зьвьстане дэрбаз бьбу, шōхōле чекьрьна т'эwла т'эзэ чэтын пешда дьчу. Т'эwла кэвн жи тэнг бу бона ч'елэка, Сэртиб һоста дьлэзандьн, вэки зутьрэке чекьн.

Р'ожэке Сэһ'ид һатэ гōнде хвэ. Пэй Шэр'е вэт'эниер'а диса эв бьжартьбун к'атьбе комнэһ'ийа Аг'бараньйэ партиае. Эw чу гома пез, т'эwла дегер, лодед гиһе у ч'э'лед силосе нь-һер'и у һат р'эх авайе кō т'эзэ чедькьрьн сэкьни. Эwi сыла да һосте, дора авайи чу-һат, паше гот:

— К'эвшэ тō нэ һостаки хьрави, ле кемаси хэвата тэда һэнэ.

— Һун чь кемасие хэвата мьнда дьвиньн, бежьн?

— Кемасие тэ эьн, кэвьре кō тō ль диwара датини, на-һели һэв бьгрьн, к'ьлса we һ'ышкбэ, һэма оса лэз кэвьра да-тини сэр һэв у лэз дьчи, тō зани ль щэм мэ, ви ч'ийайи баран зэ'ф дьбарэ, эв диwаре кō семента wi вэхтеда һ'ышк набэ, һэв нэгрэ зу дьһ'эдьмэ жь дэст барана вьра.

— Эва йэка нэ гōне мьнэ, сэдре колхозе дьлэзинэ.

— Зэ'ф жи эw тэ дьлэзинэ. Тō, чава һосга, бежэ сэдр, сэрwэхткэ, беже, вэки жь ве лэзандьне т'ō к'ар т'ōнэ, һэр зь-рар һэйэ...

Жь вьра Сэһ'ид бэрбь дьрунга пез чу. Дурва эwi дит, ба-ви ль друнга пез щэм шьван сэкьнийэ. Вэхта Сэһ'ид незики ван бу, баве гот:

— Тō сэр ч'э'ва һати, лао, зуда һати? Чьма кем сэр мэда тей. Дйа тэ гэлэки бира тэ кьрйэ...

— Баво, р'асти бежьм, қэ вэхта мьн т'ōнэ. Баваркэ, щарна шэве дō-се сэһ'эта р'адзем. Хэватэ зэ'фэ.

— Э, чава һэбэ, лао, сэр мэда вэрэ, оса набэ, лао!...

— Баво, тōе һ'этани к'энге бьхэбьти? Бэсэ, чьма айльха мьн т'ера тэ у дйа мьн накэ?

Э'мэрик кӧ бһист эв гылие кӧр', пӧрч'ие хвэ кър, бӧриед
вийэ сьхэ дьреж сэр ч'э'вада дальцйан, гот:

— Тӧ зани, эз бе хэват нькаръм, Сэһ'ид щан. Wэки эз нэ-
хэвьтъм, эзи нэхwэшъм. He зар'отийа хwэда һ'этани р'ожа
ируин эз бе хэват нэмамэ, һэрке һнэк жи хэвэрдьдън, бьра
хэвэрдън, тӧ гӧһ мэдэ ван гылийа. Аһ иро жи, хwэ т'ӧ кэсэки
эз зор нэшандьмэ вьра. Эз һатъмэ дьрунге, ч'э'ве мьн ль пез
к'эт у шьванр'а һ'эвэки хэвэрда, бина мьн дэрк'эт...

— Дэ, тӧ зани, баво щан. Хэлq дьве баве к'атьбе фьрqa
нэһ'ие he ль колхозеда дьхэвьтэ, лэма мьн эв гыли готън. Ль
клуба гӧнд щьмаэ'т т'опбьбу: һивийа Сэһ'ид бун. Һэр йэки дь-
хwэст бьбһе к'атьбе нэһ'ие, чька чь гылие т'эзэ һэнэ?...

Һьнэк жь ван wir'а т'эвайи хэвтибун, һьнэк жи бэр дэсте
ви һинбьбун. Гылие хwэйи пешьнва Сэһ'ид колхозван шакь-
рьн пьрсэкэ т'эзэ, эви гот:

— Жь ирова колхоз хwэхwa карьн трактора, комбайна
бьк'р'ьн у хwэхwa бьднэ хэвате. Нһа ида wэхтэ, wэки сьнэ'т-
к'аре wэ, жь wэбьн. Бьра щаһьле мэ ль курсада һинбьн. Эве
бьвнэ тракторист у комбайнчие wэ.

Эв гылиед Сэһ'ид гьшк шакьрьн у хэвэрдьдан һэвр'а...

Һьнги Сэһ'ид колхозванар'а хэвэрдьда, де зутьрэке шивѳ-
кэ р'ьнд һазьркър у лэз чу-клубе. Эве нэхwэст т'эв гылие кӧр'-
бэ, эве хwэ тэ'риедатэланд, һ'эта кӧр' фьса хwэ к'ӧтакър, га-
ва эw һатэ бэр дери, де эw һ'эмезкър у пач' кър, гот:

— Лао, тэ лап эм биркърьнэ. Һати гӧнде хwэ у нахwэзи
бей дйа хwэ бьвини, шӧхӧл ӧса дьбьн?

— Ыне, нэ гӧне мьнэ. Гӧндийа дор мьн гьртън, к'а мьн ка-
рьбу жь щэм ван дурк'этама. Э, эз каръм қэдре ван жи нэ-
гьръм, нэ ӧса нэ п'акэ.

— Дэ wэрэ, эм һэр'нэ мал, мьн қэликэ р'ьнд бона тэ һа-
зьркърйэ, эз занъм тӧ қэлийа мале һ'эздьки. Ньһа тӧ бьрчийн...

Эве, минани бэре, wэхта зар'отйа Сэһ'ид, дэсте ви гьрт
у бэрбь мале дьбьр....

Э'мэрике гази Сэртиб жи кър, гот:

— Ле тӧ чьма наей? Чьма эв мала мэ, нэ мала тэйэ?

— Чьма ӧса дьвежи калко? Һьлбэт мала мэйэ, ле мьн нэ-
дьхwэст бем, һэр бона we йэке, де зуда Сэһ'ид нэдитйэ. Мьн
дъхwэст бьра Р'ьһ'ан т'ер кӧр' бьвинэ...

Вэхта Сэһ'ид лынге хвэ авитэ пыш шемике, гот: „Сьлав мала мър'а! Сэһ'ид зу қәвэти кър у готэ де: „Бне, нэхэйдэ, изне бьдэ, эз һәр'ым, эзи лэзым, шөхөл гэлэкын...“

— Лао, тө ишэв щэм мэ бьмай, сьвэтыре бьчуйайи, мьн жи т'ер тө бьдитай.

Ле Э'мэрик ле һьлат, бь һерс гот:

— Тэ жь көр' херэ? Вэхта ви т'онэ, нэ нэһ'и т'эмам стөе виданэ.

Сэһ'ид бэре э'wльн де пач'кър, паше чу мьле баве, гот:

— Дэма хатьре wэ — у р'уньшт машинья хвэ, чу.

Дө р'ож нэк'этнэ орт'е жь нэһ'ие к'аг'эз һат, теда ньви-сibun: „Чар шаһьла бьшиньнэ нэһ'ие, е кө дәрса һ'эвтсалие, йане һ'эйштсалие хьлазкърьнэ, wэки курса комбайнчийа у трактористада һинбьвьн. Щьмо жи бьшиньн, wэки һини механикие бьвэ“. Гэлэк шаһьла дьхwэстын һэр'нэ ван курса, ле т'эшкилэтед партиае у комсомола бьжартын шаһьлнэ бьлйанэ фэ'мдар: Э'гит, Луло, Иско у Щьмо. һэма we р'оже жи эw чунэ нэһ'ие. We зьвьстане һ'этани баһаре эwana һиндьбун, һэр р'ожед шэмийа дьһатнэ мала хвэ, паше диса дьчунэ һинбуна хвэ.

Щарна кал ль оада р'удьнштын у дьготын:

— Шькър жь партиа Ленинр'а, к'е бawэрдькър, we wэх-тэкэ өса бе, wэки көр'е к'орда жи һини машинэкэ өса бьвэ, йа кө хwэхwа р'йада һэр'э у жь га, һэспа, дэва жи зутьр һэр'э, шькър...

Мэһа адаре колхозе бь дэйн дө трактор, комбайнэк у автoмобилэкэ барбър к'ър'ин.

Чар зьламед к'ордайэ, кө хьлазкърьбун курса механизатора, ван машинья сийарбун, һедика дьһатьнэ гонд. Гонди-йа һе дурва дитьн, пешие ль комбайне р'унштьбун Сэртиб у Щьмо. Пэй ван дьһатьн дө трактор у машинийа барбър. Тэ кө ль Сэртиб дьнһер'и, мэрвь т'ьхмин дькър, жь шабуна де-ме ви п'эр'лэмиш дьбэ у дьвежэ:

— Ёһла бьнһер'ьн, хортед мэ карьн комбайн у трактора жи бьхэвтиньн.

Ле эв нэ щара э'wльнбу, кө Щьмо ль тракторе сйар дьбу, лэма жи қэ хэма ви нинбу. Эwи һе ль Шэр'е wэт'эниедатанк жи хэвьтандьбун. Ле тэ кө ль трактористе шаһьл дьнһе-

р'и тэ қәй дьгот: нэ тэ'тка матор'а тракторейә дәсте ванда-
нын, эв т'вьнгын данә дәсте ван у вана қайим гьртънә...

Гөнди: ч'ук у мэзын дәрк'этьнә дәрва у бь к'ән у эшқ дьго-
тын: „Һатын, һатын, машине мә һатын“ у бь бэз пешиеда чун.
Бәри гьшка зар'ед ч'ук хвә гиһандьнә машинийа. Қиза дәсте
хвә дьреж дькьрын, дьготын: „Әве һан Ә'гитә, әве һан Лу-
лойә, әве һан жи Искойә“.

Ль қәрахе гөнд, һында мәрәка машинә сәкьнин. Бәри гьш-
ка жь комбайне Сәртиб пәйабу, гот:

— Аһ, ль вьра әме текнә гараж, эв мәрәкә валайә, дури
гөндә, ле эв гаража вә'дәлийә, әме гаражәкә дьне, р'ьнд
чекьн.

Баһар we сале ль Аг'баране зу һат. Мәһа нисане т'эзә
дәст пекьрбу, ле бәрфа кә пайизда һ'этани ньһа барибу у
әрд өса бәрк' ньһамтьбу жь тә'ва гәрм ида бәрә-бәрә дь-
һ'әлийа. Тә'ве дьқьжьланд щина бәләки к'этьбу бәр'ожа. До-
ра гөнд, ль ахпинед колхозвана — чава дәрмал колхозе да-
бу ван, һынака хвәли ле дьр'әшандьн, п'хьк-дькьрын, вәки
бәрф зу бьһ'әлә, ль ван щәва сьве һ'этани эваре зар'а дьлис-
тьн.

Ван р'оже тә'вә хвәш, кал жь мала дәрдьк'этно дәрва у
һәвр'а хәбәр дьдан. Йәки жь ван гот:

— Әв чь ә'щәбә? Бьһара ва зу ль щәм мә, һе қә т'өнәбу-
йә....

Каләки дьне жи гот:

— Нәбие мьн ль Ереване хвәндк'арә. Әви дьгот: „Мә ль
к'ьт'ебәкеда хвәндийә, вәки ль шьмале өса гәрм бу, һәма ми-
нани дәшта Арарате, ле паше һева ведәре һатә гөһастьне, ль
ведәре бу сөр'әкә өса, ньһа ль ведәре бузханәйә, минани сәре
ве Әләгәза мә“.

Каләки дьне бь дәнгәки һерс гот:

— Р'астә, нәбие тә ль Ереване һин дьбә, ле к'ъвшә дәрә-
нә р'ьнд һин буйә. К'е бавәрдькә, вәки щие гәрми минани
дәшта Арарате, к'идәре сал донздәһ мәнә тә'в бьқьжьлиנә, бь-
вә щие сөр' -сәрме, ле щие сөр' -сәрма, щие минани сәре Әлә-
гәзе, бьвә дәшта Арарате, ле дәшта Арарате бьвә минани сәре
Әләгәзе?...

Бу п'ирқинийа кала к'әнийан. һәма we гаве Ә'мәр һатә
ведәре, әви пьрскьр:

— Эв чь эшқә, хун дьк'әнһь? Ша бежнә мьн жи?— Ка-
лаки вәк'ъланд. Сәр чь дьк'әнһь, ле паше Э'мәрике гот:

— Хуне бьвинһь һәвае бе гōһастьне у диса бәрфе бьба-
рә. Р'астә, тә'в дьқьжылинә. Ле һәва мә дьхапинә. Ақьле мь-
ни бьр'и сәрмае we һьла эп'ещә вәхт бьк'ьшинә, һ'этани ба-
һара мэйә э'йни бе...

Р'асти жи һәма өса қәвьми. Р'ожәке колхозван сьве р'а-
бун у дитьн: сәре ч'йәе Элэгәзе э'вра сьх гьртйә, тә қәй дьгот
шевр дькьн. Эваре бәрфәкә нәрм бари у баки сьвьк жи пер'а
һат, багәрәкә сьвьк бу, ле бәрэваре бу багәрәкә өса, бу т'ипи-
кә өса, вәки щинар нькарьбу бьчуйа мала щинер. Чәнд р'ожа
һәма өса сәрһәв багәр, т'ипи бу. Тә қәй дьгот зьвьстане т'эзә
дәстпекьр...

Р'ожәкә жь ван р'ожа Э'мәрике готә ван кала:

— Р'озгара минани иройинр'а дьвежьн: „Р'озгара ч'ви-
ка витвитани“, вә қә бьһистйә?— Бь к'ән, әви жь калед до-
ра хвә пьрси. Кәсәки шаба ви нәда. Әви гот:—әва йәка зуда
ль вәлате Р'оме қәвьми, бәлки хвәде we дәвләта Р'оме вәл-
гәр'инә, чава вана к'өрдед мә қьр' дькьрьн, әре, мьн қьсә
бир кьр, демәк һәбу мәрики дәвләти. Вәхтәке ль вәдәре жи
минани ван р'ожед мә, бәрф һ'әлийа, бәләки к'әтнә э'рде, ч'ь-
вика кьрнә витә-вит, дьфьр'ин, дьчунә холе у дьһатьн һели-
не хвә чедькьрьн. Әви дәвләти кō дит ида бьһарә, готә шь-
ване хвә: „Иро пез бьвә ч'ере“.— Шьван готә аг'е: „Аг'а, ақь-
ле мьни бьр'и һе зуйә? Бьһар һе нәһатйә“.

— Чава баһар һе нә һатйә, чьма тō кори, навини витә-
вита ч'ьвиканә?

Шьван нькарьбу гөр'а аг'е хвә нәкьра. Әви кәрие пез жь
гоме дәрхьст у бьрә холе бьч'еринә. Нивро шунда э'вра р'уе
э'змане шин гьрт. Э'вр өса дальқийабун, мәрвь т'ьре we сәр
э'рдеда бьһ'әдьмә, паше кōлиед бәрфейә мэзьн барин, хвәйе
пез т'ьре тыштәки накә, we вәкә, ле чьқас дьчу бәрф гōмрәһ'
дьбу. Өса бу тә'ри, аг'е зутьре к'ьнще хвә хвәкьр у бәрбь пез
чу. Әв кō жь мал дәрк'әт, багәре дһа қайим дәстпекьр. Бди
бу тә'ри-тә'ристан, әв ви али чу, ви али чу, ле пәз хане нәкьр,
паше әв р'абу сәре һесукә бльнд, ль чарньқали вандәра нь-
һер'и, ле пәз хане нәдькьр. Әв эп'ещә э'рд диса гәр'ийа, ле нә
шьван, нә жи пез хане нәдькьр, әви кьрә гази, дәнге шьван
ле т'әсәлә бу. Әви хвә дәнге шьван гьрт чу, дит: шьван we

хвэ дайэ бэр қәфа зьнарэки, пэз жи гьшк қыр'буйэ, әви жь шьван пьрси: „Тө чьма наеий мал, ьди чь майэ, вәки тө шьвантне ле бьки?...

Шьван гот: „Аг'а, эз хөламым, чава мьн карьбу кәрие пез бьништа у бьнатама мал? Ле тө кө һати, эз ида карьм бемэ мал...“.

Багәре дани, бу р'онкайи. Вәхта бәрбь мале дьһатьн, р'е-ва аг'е дит: сәр кәвьрәки ч'ьвик сөр'е бьрйэ. Әви ч'ьвик һьлда, гот: „Ч'ьвика вит-витани, вәлә, тә мала хвэ хьрав кьр, мала мьн жи сәр дани“. Ләма жь ви вәхтида щьмаә'т дьве-жә: „Ч'ьвика вит-витани“.

Пәй we бәрфер'а баһара Аг'баране лап пашда к'әт. Сәр-тиб дьқаш-қьщи, щики нәдьсәкьни, дьгот: „Гәло к'әнге әме һ'әйвен бәри ч'ерәдьн?“.

Гиһа лодада ьди һьндык мабу. Гөнде ван сәр р'йа щә'де бу, хьзәке кө дьһатьн we р'еда дьчунэ Ленинакане, шәве жь лодед колхозе гиһа дьдьзин, дькьрнэ хьзәке хвэ дьбрьн...

Сәртиб бь к'атьбе т'әшкеләта фьрқер'а Моровр'а, шевр кьр, вәки қәрәшьләки бьднэ бәр лода. Һәрдө һатнэ сәр we фькре: жь һ'опо четьр, кәсәк нькарә өса п'ак у һ'әлал we хә-бате бькә.

Колхозвана гьшка һ'опое кал һ'ыздькьр. Мәрики мьлуки бе мур', хәватһ'ыз у қә т'ө хәвата хвэ нә дьда паш. Ле кәсәки һьзаньбу, чьма әв наве ә'щербмай ль ви кьрбун. Пирәке, йа кө һьзанбу чьқас сал ә'мре вейә у гава же дьпьрсин, әве дь-гот:

— Лао, эз чь заньм мьн чьқас сал ә'мр кьрйә? Ле те би-ра мьн: вәхта шаһе Иране һатә сәр дәшта Р'әване шер', ви чахи эзә бука салербум. Әва п'ак те бира мьн: ви чахи гәлә әскәре п'адше урьс һатә һәварийа фьльстание.

Һәр we пире дәрһәқа һ'опо қьсәдькьр:

— Зә'ф зуда бу. Нәхвәшик к'әтә нав мьхлуқәт, we нәх-вәшиер'а дьготьн „холор“. Де у баве һ'опо ви чахи мьрьн, әви һе лапи т'ьфал бу, т'әзә р'е дьчу. Пирәке әв бьр хвәй-кьр. Кәсәки we пире жи т'өнәбу. Пире дьчу гөнда, ль мала нан бәрәв дькьр, хвэ у һ'опое зар'ьк хвәй дькьр. Наве ви Усьв бу. Пирьке әв мәзьнкьр, бу незики һ'әйшт-нәһ сали.

Усьб ида к'омәк дьда пире, пер'а дьгәр'ийа, т'орбе ахк'атие әви давитә стөе хвэ, чьмки пире ида нькарьбу т'орбә һьлда.

Щарэке пире к'этэ бэр баране, шьлбу, нэхwэш к'эт. Пирьк жь нав щийа р'анэдьбу, Усьб дьчу гонда, нан т'опдькыр дани дыда пире. Сьвэке Усьб р'абуб, дит пирьк мьрйэ, гьрйа, чу нава гонд. Хэлце пирьк хера хwэ ч'э'лкьрын. Усьб һэма өса т'эне ма, ле р'ожэке Qадьр бэге дэwлэти, эw гьрт, бьрэ мала хwэ, у хwэр'а бадьлһэwа да хэwате. Мала wi дэwлэти qэрф пекьрын готне: „Һ'опо, Һ'опо“... Һэма өса эw нав сэр wi ма, ле эw жь wi нави qэ нэдьхэйиди....

Бона хэwата wийэ р'ьнд у бе qөсур, колхозе ханики т'эзэ жер'а авақыр. Хени жьна wi, Зозан, кэсэки wi т'өнэбу. Р'астэ, Зозане һ'эвт зьк зар' анибун, ле зар'е we мэзын дьбун һ'этани дө-се сали дьбун, паше сах нэдьман, гьшк дьмьрьн. Эwана һэма өса бе зөр'эт бун...

Һ'опо дэрда һат, сылав да Сэртиб у Моров:

— Р'ожа wэ хербэ!

— Тө сэр ч'э'ва һати, апе Һ'опо,— һэрдöйа сылава wi вэ-гьртын.

Сэртиб гот:

— Апе Һ'опо, эм дьхwэзын qэраwьлйа лода бьспернэ тэ, шэве тө зани дэбара мэ дьдзьын, дьбьн. Зьвьстана мэ жи к'ьвшэ, we гэлэки бьк'ьшина....

— Э, чь дьвэ, һэwале Сэртиб, хэват һэйэ хэватэ. Һун чь бежьн, эзе бькьм.

— Эме т'эвьнгэке жи бьднэ тэ, һэр п'ак мьqати лодавэ.

— Тө кари т'эвьнге бьхэвтини, һэрке лазьмбэ?— Моров пьрси:

— Эз чава к'ордьм, wэки нькарьм т'эвьнге бьхэвтиньм? Чьма нае бира wэ, wэхта эскэре Р'оме һат, мьн т'эвьнг һьлда, чумэ синге Элэгэзе, чьqас эскэре wan мьн qьр'кьр?

Һ'опо кө эw хэват һьлда, гэрэке бе готьне, һэр р'о һе эварда эwi т'эвьнг һьлдьда у дьчу нав лода дьсэкьни. Шэ-вэке чэнд хьзэк һатьн дэрбазбун, ле пэй wanр'а qэрэт'ук хwанекьр, эw һедика дьһат, һ'этани ч'ьркинийа льнге wi эwi бьһист. Һ'опо хwэ тэланд, зур бу ле нһер'и. Р'астэ шэвэ р'эшбу, ле сэр бэрфа спи qэрэт'у п'ак дьһатэ хwанекьрьне. Һ'опо фькьра хwэда гот: „Һэбэ-т'өнэбэ, эв дьзе гиһейэ. Wэрэ-wэрэ, һун һинбунэ гиһае мэ бьдзьын? Wэлэһ эзе лэше тэ ль вьр р'а-хьм“.

Эwi хwэ тэланд, wэки qэрэт'у незикбэ у п'ак тек'эвэ чапа

нишане. Қарат'у неди дьһат, гава ч'э'ве Н'опо ьди қарат'у п'ак қашьрандын, әви т'вьынг р'асткыр, нишан гьрт у т'этка т'вьынге гьвашт, бу гьрминийа берданке, қарат'у к'этә әрде. Гьрминийа т'вьынге ве шәве к'этә бәре ван ч'йа у зьнара, тә қәй дьгот әв нә т'вьынгәкә, гәлә т'вьынг агьркьрьнә. Бу ә'втә-ә'вта к'әлба. Щьмо жь ве гьрминийа т'вьынге у не'әрза к'әлба һ'ышийар бу. Әви һаһанга к'ынще хвә хвәкьрьн у дәрк'ә-тә дәрва. Гөһе хвә да сәр, әви т'әхминкьр, вәки к'әлб алне лолада дьә'втын. Щьмо ви алида чу. Н'опо дит, вәки йәки дьне жи ве те. Әви фьшәка агьркьри жь т'вьынге дәрхьст, фьшәкәкә дьне авитә сәр т'вьынге у т'вьынг һазьркьр ль ви-хә жи. Ле паше да һ'ыше хвә: „Вәки пе бьһ'әсын мьн мере ван кәштийә, ве мьн әрһәдә бьгьрн“. Жь тьрсана р'ышаф к'ә-тә нав дьле ви— тьрсийа. Әви лод қәлкьр, к'этә бьн гьһе хвә вәшарт.

Гава Щьмо незики лода бу, әви дит тыштәк сәр шьвәр'е р'әш дькә, ле әви тә'риета ньзанбу ч'йә, вәхта незикубу, әви дит к'әрәкә бәр'а дәрбаз бу, чу нава лода. Әв нава лода гәр'ийа, кәсәк т'өнәбу. Әви һ'әвәки фитанд, вәки Н'опо бьбһе, ле кәсәк ль фитандьна ви т'әсәлә нәбу. Щьмо щик нәһьшт нав лода гәр'ийа, Н'опо хване нәкьр.

— Гәло, чь қәвьмийә? Кале к'ода чу?

Щьмо шарәкә дьн жи нава лода гәр'йа, әви лодәк нәһишт, вәки ле нәнһер'ийа. Ле Н'опо „бьбу һива бьн ә'вр“, хвәне нәдькьр. Щьмо ләз бәрбь Сәртиб чу, вәки шабе бьдә ви. Вә-гәр'андьне әв незики к'әре бу, сәрда қуз бу, дит к'әрәкә бозә, ле к'әра к'ейә әви наснәкьр.

Щьмо кә һатә мал, дәйн ль Сәртиб кьр у гьликьр чь қәвь-мийә. Сәртиб гот:

— Н'опое к'ода һәр'ә? Қәй чуйә щәм пирә жьна хвә р'а-зайә, һәр'ә мала ви, һ'әтани әз к'ынще хвә хвәдькьм.

Бона хәвата Н'опойә п'ак колхозе вьр'а ханики т'әзә жь кәвре туйейә сор чекьрьбу. Щьмо незики п'әншәре бу, ль хе-ни ньһер'и, тыштәк хваненәкьр, әв һатә бәр дери, ль дери хьст.

— Пәй, пәй, тә щьна к'әти мерьк? Оса қайьм ль дери дь-хи, тә дери шькенанд, бьсәк һ'әта әз дери вәдькьм. Чь қәвьми-йә? Тә қә т'ө щара тьште өса нәдькьр.

Зозан тага кьрасе шэве бу, дэри кӧ вэбу, эве дит мэрики хэрибэ.

— Вэй ла мьн п'ор' кӧр'е, эв к'ийэ?— Эве дэри қайим гьрт.

Мэг'а Зозан,— Щьмо бь дэнгэки қайим гот,— эзьм— Щьмо-мэ, ща гази апе Н'опокэ, шӧхӧле мьн пе һэйэ.

— Лао, Н'опо нэ ль малэ, эв һьла жь нав лода вэнэгэ-р'ийэ, вэхте сьвэ сафи дьбэ, паше эв те мал у Н'эвэки р'адьзе диса р'адьбэ, эз дьвем һэй мал авабийо, тӧ Н'эвэки дьн жи р'азайи, сэх'этэк т'ӧнэ тӧ р'азайи. Эв дьве: „Бэсэ эз р'азем, жьньк, гэрэке эз фьшэльхе хвэр'а бьдрум. К'е дитйэ, вэки мэри фьшэка текэ т'орбэ у баве стӧе хвэ. Бэлки тыштэк қэшьми“. Эви саге сапоке хвэйэ кэвн бьр'инэ у дэстпекьрйэ дьдру. Эз дьвем: „мерьк, тӧ чь кари фьшэльха бьдруйи? Гэрэке дьруна фьшэльха ностабэ, эһ, гӧр'а мьн дькэ?...

Сэртиб к'ынше хвэ хвэкьр у нивийа Щьмо бу. Щьмо һатэ мал, гьликьр, вэки Н'опойн нэ ль малэ. Эва шаба шькбьри кьрэ дьле ван у һардӧ бэрбь лода бэзин. Эвана нав лода гэр'ийан, ле Н'опо т'ӧнэбу.

Эв чь э'щэбэ? Гэло кале чь пе һат?— Сэртиб бь дэнгэки бьльнд гот.

Бди сьвэ сафи бьбу. К'элба дэнге хвэ бьр'ин. Қолхозван р'абубун, һаркэс бэрбь шӧхӧле хвэ дьчу. Ле Сэртиб у Щьмо нав лода сэкьнибун, дьгэр'ийан бэлки изэке, тыштэки бьвиньн. Вана фьшэка агьркьри ль э'рде дитьн. Щьмо фьшэк һьлда, дьрежи Сэртиб кьр. Чьвас гэр'ийан-нэгэр'ийан, бэлки тыштэки бьвиньн, ле тыштэк һэдитьн. Қолхозване кӧ пэз хвэй дькьрын у дэвар хвэй дькьрын, һатьн дэбаре бьвьн бьднэ Н'эйшен. Вана бьһист, вэки Н'опо онда буйэ. Эва қэшьмандьна мина-ни бобэлиске нав гӧнд бэла бу. Бди сэре гӧнди жорьн, ве сьве жьнэкэ щинара хвэр'а гьлидькьр у дэст ль чоке хвэ дьхьст, дьгот:

— Леле, тэ бьһистйэ ишэв чь қэшьмйэ?

— На мьн нэбьһистийэ, ща бежэ чь қэшьмйэ.

— Дьвен: ишэв Н'опо гьртьнэ бьрьнэ, кэс ньзанэ к'ӧда бьрьнэ.

Бэр т'эвла дэвер дӧда һэвр'а хэвэрдьдан:

— Лоло, тэ бьһистйэ ишэв чь қэшьмйэ?

— На, мьн нэбьһистийэ, чь қэшьмйэ?

Дьвен ишэв ль бэр лода Н'опо шэржекьрьнэ, т'вьынг жи бьрьнэ....

Мер, жьн у зар' бэрбь лода бэзин. Гьшка н'эйфа хвэ ль Н'опо дани, дьготьн:

— Чьма сильн'э данэ дэсте ви кале бэлэнгаз? Эв тэ кьр Сэртиб. Чьма шаһьлэк т'өнэбу тэ т'вьынг быда дэсте ви у те-кьра қарэшьле лода? Тө жь шаһьла нэ р'азийи. Дэ ишар тө дьвини кале бэлэнгаз сахэ-сах бьрьнэ, дэ вэрэ шабе бьдэ!...

Гонди һатнэ дора к'эре щьвийан, гөллэ һэма ль ә'ниие к'ә-тьбу хуна сор сэр бэрфа спи қар'ьми бу.

— Пэй, әва к'әра шехе мэйә!— Қөр'әки гот. Щинаре ма-ийн жи т'әстиқ кьрьн, вәкк әв к'әра шехә.

Жь щьмаә'та вьра сәкьни каләки гот:

— Эв шех чь мәрики беисафә, әви пайизда һ'әвә дэбр нә-да ве һ'әйwane, һэма өса бәри нав гөнд дабу, һ'әйwan р'оже бэр дьрунга йәки, йане сэр лода йәки бу. Һьла дьвен әм т'ә-реқьн у хвәденасьн.

Щьмаә'те һәвр'а гот: „Гәло, чь һатә сәре Н'опо? К'е бьр? К'өда бьрьн? Эв бэлэнгаз һэма өса бе сэр-бәрат'ә чу...,“

Жьнәк незики Сэртиб бу гот:

— Тә чь кьр, Сэртиб? Тә чьма әв йәк ани сәре ви кале бә-лэнгаз?

Щьмаә'те һәвр'а гот:

— Э, чь гөне Сэртибә? Әви чь заньбу, тьште һа ве бьқә-вьмә...

Қалмәқалма гөндийа у қужийинья Зозане к'әтә гөһе Н'о-по, әви кьр кө жь бьн лоде дәрк'әвә, ле паше дәрнәк'әт.

Сэртиб мәрик сийари шандә нәһ'ие, вәки шабе бьднә нә-чәльке милисийа.

Зозане длубанд у дьгрыйа, дьгот:

— Щьмаә'т, щинарно, һун шә'дәбьн, мере мьн Щьмо көшт. Әв ишэв қәстана һатә бэр дәре мьн, ль дери хьст, хвәдегьрави ль мере мьн дьгәр'йа, әв қәстана һатьбу, вәкк кәс шьке нәбә ви.

Зозан дьгрыйа у ньфьр' ль Щьмо дькьрьн, дьгот:

— Бәлки хвәде тә һәрдө ч'ә'ва коркә, бәлки зар'е тә мал бь мал бьгәр'ьн у айке шәве нәвиньн!

Зозане кәвьрәк һьлда у хвә дьрежи Щьмо кьр, ле мера әв гьрт. Зозан п'ехас һатьбу, һэма тақа гора бу. Жьна әв бь-

рә мале, шымаэ'та ведәре гышк чунә клубе. Нәр йәки фькрәк дыгот, кәсәки п'аки нызанбун чь ль Н'опо нат? We һеуарзеда дәре клубе вәбу, шех натә һөндөр', гот:

— Гәло, әу к'е бу, гөллә бәри ә'ниһа мәрк'әба мьнда. Әуе Н'әйване чь кьрбу? Бәлки әу гөллә кәвч'ка дьле шик'әвә, бәлки ощаха мьн мала ши бьвә бәр мират'а. Ньла бежнә мьн әу к'е бу? Әу гәрәке һәдә мәрк'әба мьн бьдә. Мәрк'әба мьн Н'әзар манати һежайә.

Чәнд кала һәвр'а готьн:

— Т'әреқ, шех, тө шәрм наки? Нә һун дьвен: „Әм т'әреқ хуәде насьн, хуәде һәйә“. Ле тә чауа әв Н'әйван пайизда бәри нав гөнд дайә, тә қә дәбр нәда уе Н'әйване. Чьма тө к'әсиби? Йан дәбара тә т'өнә? Йане тө һьндык нав шымаә'те т'оп дьки тини? Нәма қәнщкьрьн, к'әра тә көштьн!..

Ньшкева дәри вәбу, көр'ькәк дәрда нат, гот: „We дө сйар бь бае һәспа бәрбь гөнде мә тен“. Хеләк нәк'ьшанд нәчәльке милисйа нәһ'ие у дө милисйава дәрда натьн. Әу чу жоре шәм Сәртиб у пьрси:

— Дьжмьне Н'опо ль гөндда һәнә?

— На, һәвале нәчәльк, әу нә мәрики өсанә. Әу каләки мьлуки бе мур'ә. Уәки ши қә нәднә хәвәрдане, әу қә гьлики жи навежә у мәрики хәватһ'ьзбу. Гөндийа гышка Н'опое кал һ'ьздькьрьн.— Паше Сәртиб готә гөндийа.

— Нәвално, әз р'аст дьбежьм йан хельф хәвәрдьдьм, р'аст бежьн?

— Уәлә тө р'аст дьвежи,— чәнд гөндийа һәвр'а готьн.

Нәчәльк гот:

— Готьнә мьн, уә фьшәкәкә агьркьри — вала дитйә, ле к'ане әу фьшәк?

Сәртиб фьшәк жь щева хуә дәрхьст, да нәчәльк:

Нәчәльк ль фьшәке нһер'и, пьрскьр:

— Уә әв фьшәк ль к'ө дит?

— Мә әв фьшәк ль к'еләка лода дит.

Нә т'вьнг, нә жи Н'опо т'өнәнә, әм ле дьгәр'ьн-нагәр'ьн навиньн.

Ньшкева дәри вәбу, қужинйа Зозане бу дәрда нат. Әуе сәрч'ә'ве хуә өса қәлаштьбу, хун же дьнат. П'ор'е уейи спи сәрда натьбу, гот:

— Вэй эза бехвэйе, вэй эза бэлэнгазе, чава тэ эз бе хвэй һыштым.

— Эв к'ийэ өса дьдир'инэ?— Нэчэльк пьрси:

— Эв жьна Н'опойэ,— сэдре шевра гөнд, Нэби готэ нэчэльк.

Зозан пешда һат, незики нэчэльк бу гьрийа, гот:

— Мере мьн хени Щьмо кэсэки нэкөшт.

Әве нькарьбу гьлие хвэ т'эмамбькьра, к'элогьрибу у хвэ дьрежи Щьмо кьр, хэлде әв гьрт, нәһшт. Паше әве диса дэст-пекьр, гот:

— Мере мьн колхозванэки зэ'фи р'ьндбу. Нәрсал һэдәйи дьданэ ви, кэсэки әвқас һэдәйи нэдьстәнд, чьқас мере мьн, бьра щинар бежьн?— Әве бәре хвэ щьмаә'теда кьр, гот:— бежьн, һун хере әвләде хвэ нәбиньн, һәрке р'аст нәбежьн?

Нэчэльк незики Зозане бу, гот:

— Дае, мәгри, әзе һ'әму гьлийа п'ак пе бьһ'әсьм, ле мә кө гөнәк'ар дит, әме әрһәдә ви бьднә сьшуде. Чьмки мәри көштьн щәм мә қәдәхэйә. Паше әви готэ щьмаә'те:— вәрьн әм һәр'нә нав лода.

Нэчэльк р'әбу һәр'ә, ньшкева дәри вәбу, Щәмилә дәрда һат, гот:

— Баво, Н'опо we нав лодаданэ у әв шех қьр'ка һәв дьгьрьн, шех дьве: „Мәрк'әба мьн һәспәке һежайә, тә гәрәке һ'әзар манати бьди“.

Щьмаә'т гьшк жь клубе дәрк'әтьн у бәрбь лода бәзин— чун.

— Әви беисафи мәрк'әба мьн көшт,— шех ль щьмаә'те ньһер'и гот,— мәрк'әба мьн һ'әзар манати һежайә, әв мәрк'әб бьра нә дьда бьре.

— Шех ве сьве өса дьдир'ийа, вәки дәнге ви ль ч'ийәе Әлэгәзе дьвәк'бли.

Вәхта гьшк незики Н'опо бун, дитьн, к'өме ви, горед льнге ви, п'оте ви у сьмеле ви т'ьжи гиһайә-ормәхә...

— Сәртиб незики Н'опо бу, пьрси:

— Н'әта ньһа тә ль к'ө буйи?

— Әзи пава лода бум, әз к'ода чумә?

Дәнг нав гөңл бәла бү, вәки Н'опо дитьн. Ишар кәсәк малада нәма — гьшк һатнә нава лода. Зозане кө Н'опо дит,

ида қә нәсәкьни, хвә авитә п'еси́ра ви у кьр кō һ'әмезкә у пер'а жи дьгот:

— Хвәде мын қорбана тәкә, р'она́йа ч'ә'ве мын, р'оһ'е мын, тō ль к'ō буйи, һ'әта ньһа? Ча́ва тәе эз т'әне бьһиштама.

Һ'опо жьн дә'вда, же дурк'әт, гот: „Жьньк, тō хәр'фийи, дури мын һәрә“. Ле Зозан же вәнәд'гәр'ийа, ә́ве дәсте хвә бәрбь ви дьреж кьр'ьбун у дьгот: „Эз қорбана ван сьмеле тә-мә, тәе ча́ва эз т'әне бьһиш'ьтама?“ Һ'опо диса жь бәр жьне р'ә-ви, хвә да пыш мера. П'ирқиннийа сьмаә'те бу дьк'әнийан. Ә́в әп'ещә вәхт бу сьмаә'те ль Зозане у Һ'опо дьньһер'ин у дь-к'әнийан...

Ә́в бәрфа кō ван р'ожа т'әзә к'әтьбу о́са гәләк бу, вәки ә́в ши́е кō бәләки к'әтьбуне қә хване нәд'кьр'ьн. Ван р'ожа шарна бәрф дьбари, ба жи пер'а дьһат, дькьрә багәр, тә қәй дьгот зьвьстан т'әзә дәстпедькә. Қолхозван дьһат'ьнә клубе газета „Р'йа т'әзә“ дьхвәндын, һьнәка тә'мә дьлистьн, һьнә-ка жи к'ьшьк дьлист у гōһ дьданә сәр р'адио́е чька ве чь бежә дәрһәқа һәвае, к'әнге ә́в багәр у т'ипие хьлазбьн?...

Қолхозван к'әтьбунә т'әфәк'урийе, вәки әк'ьне ван дәр-рәнг нәк'әвә, чьмки һәрге әк'ьне ви ч'ийайи дәрәнг к'әт, ьди һ'әбе нан надә у мьхлуқәте бе нан бьминә, ләма ә́вана о́са һ'әйра бьһиш'ьна р'адио́е бун.

Ә́варәке клубә т'ьжи қолхозван бу, ньшкева дәнге р'адио́а к'ōрди жь Ереване һат, диктор гот: „Һәвалед р'адио́гōһдар, ә́в бәрфа кō ван р'ожа о́са гәлә бари ль нәһ'иед Әрмәнистане-йә ч'йа, ә́в һ'ōкөме сиклоне бу жь Шьмале, р'астә бәрф бол к'әт, ле сиклон ида вәк'ьшийа. Ван р'ожа тә'ве диса бьдә, у бьһаре вәхтеда бе. Хәвәрда р'адио́а к'ōрди, Ереван...“

Қолхозван гьшк шабун. Қаләки гот:

— Э, вәки ә́ва багәра бьқәш'ьмийа вәхте бәри ди́вана со-ветие, гәло мәе чь бькра? Ә́ме бьчуна щәм фә'лдара, йане щәм мәлла у ше́ха чька ә́в чь дьвежнә мә. Ә́ванае бьгота: „Һәр'ьн қорбана бьдьн, пез шәржекьн, ч'ьральха бьдьн, мә жи бирнәкьн“.

Гьшка гот:

— Вәлә тә р'аст гот!

Р'ож'ьтра дьне бәрфе дани, ба жи ида нәһат. Ә́в ә'вред ә́зман о́са сьх гьрт'ьбун вәқәльшин у ә́змане шин хванекьр. Тә'ве да у бәрф диса һ'әлийа....

Ван р'оже кӧ бӧрф гӧмрӧх' барибу у ба жи пер'а дьнат, бӧрф ӧса т'ъжи гӧнд бьбу, вӧки һнӧ хани лап ньхамтьбун. Сӧртиб готӧ шаһла: бӧр гомӧ пӧзе зайи, т'ӧвла ч'елӧка у һнда ч'ӧлед силосе жь бӧрфе т'ӧмьзкьн. Т'ӧшкилӧта комсомола шаһл т'опкьрн у нава дӧ р'ожада ӧвдӧр ӧса жь бӧрфе т'ӧмьзкьрн, вӧки гьһиштӧнӧ ӧрде р'ӧш.

Бди һӧр р'о сьве һ'ӧтани эваре тӧ'ве дьржьланд, бӧрф ӧса гӧмрӧх' дьһ'ӧлийа, вӧки нава гӧнд у дора гӧнд щӧвед аве к'шйан. Шаһла бь ӧдӧте кӧвн к'урмед агьр лекьрн, вӧки бӧрф дна зу бьһ'ӧлӧ.

Щина бӧлӧки диса к'ӧтне у қалч'ич'ӧка сӧре хвӧ жь бьн бӧрфе дӧрхьстн у ӧв ӧрде бӧлӧки к'ӧтьбуне хӧмьландьн. Зар' дьчун қӧвзед қалч'ич'ӧка дӧстӧ-дӧстӧ т'опдькьрн у данинӧ мал.

Ль ӧзмане шин ида р'ӧфед қазӧ, вӧрдӧка у қазвӧрдӧка дьфьр'ин, дьчунӧ йер у мьскӧне хвӧ, вӧки һелина чекьн, думӧқаска жи нава гӧндда бӧр ар'ике малада һелине хвӧ дӧстпекьрбун, чедькьрн. Лӧглӧга жи фӧсал, тӧ қӧй дьгот тыштӧтки дьтьрсьн, һелине хвӧйӧ бӧре т'ӧмьздькьрн.

Вӧхта чандьна бьһарӧ ида незик бьбу, колхозван дьқаш-қышин, илаһи, Сӧртиб, ӧви нӧдьхвӧст р'ӧжӧке пашда бьк'ӧвӧ. ӧв һӧрр'о сьве шӧбӧқе дьчу нав трактора, т'ӧсӧли дькьр, чька ӧвана һазьрн йан на. Т'ӧми дабу жьна, вӧки т'ӧхьм п'ак т'ӧмьзкьн у зу т'ӧмьзкьн. ӧви дьготӧ жьна:

— Т'ӧхьме кӧ т'ӧмьз к'ӧтӧ ӧрде, нане р'ьнд шиньбӧ ӧ бӧрӧк'ӧта ви жи болӧ.

ӧв щара дьчу ахпинед колхозейӧ незики гӧнд, т'ӧсӧли дькьр, паше чу нав бӧрхед вьр'ни у т'ӧми дьда сӧрвӧре ферме, вӧки бӧрхед вьр'ни ида бӧри дора гӧнддн, бьра һӧва хвӧ бьстиньн, паше чу ч'ӧла силосе нһер'и, т'ӧми да р'еншбӧра, вӧки ӧв силоса майин һӧр бьднӧ ч'елӧка т'ӧзӧ зайи.

ӧв кӧ һатӧ мал, ьди лап тӧ'ри бу у анцах хвӧ гиһандӧ мал, ӧса вӧстийайи бу. Хӧзале кьр кӧ шиве гӧрмкӧ, ӧви гот:

— ӧз ӧса вӧстийамӧ қӧ тыштӧки, жьньк, нькарьм бьхӧм, тӧ щие мьн дайнӧ ӧз р'азем.

Хӧзале һаһанга кӧр'ӧвата ви р'аст кьр, сапоке ви жь лынга ӧхьст, һӧма кӧ ӧви сӧре хвӧ дани сӧр бӧлги, дӧстхвӧда хӧвр'а чу.

Ве шӧве хӧв ль ч'ӧ'ве Щьмо нӧк'ӧт. ӧв чӧнд щарбун р'а-

дьбу, лэмп'а электрикие вехьст, ль сәһ'әте дьһер'и, паше диса дьк'әтә нав шийа, ле р'анәдыза, әви фькьр дькьр:

— Гәло, жь чьбу әва йәка қәһьми? Нә вәхта к'ьр'ине трактор шер'ьбандьн, инщнер, техник у механик ль ведәребун у әз жи ведәребум, әз хвәхwa ле р'уньштъм, чәнд метра чум-һатъм т'о кемасиед we т'өнәбун, әм жь нәһ'ие жи һ'әтани гөнд һатън, қә щики нәсәкьни. Ле т'о вәрә бьһер'ә гәрәке әм дәрк'әвнә чандьне, ньшкева сәкьни. Қә һьзам әв жь чь бу? Ә'гит нә п'ешәкзанәки хьравә у трактористәки бе қәсурә. Сьве әзе хвәхwa ле бьнер'ьм....

Бь ван фькьрава Щьмо хәвр'а чу. К'әwa сьве т'әзә авите п'әнщәре, Щьмо банзда сәр хwә.

— Төе к'ода һәр'и? Дийа мьн һе т'әште һазьрнәкьрийә.— Щәмиле гот.

— Нә вәхта т'әштейә, әзе паше бем,— Щьмо һедика дәри гьрт, вәки кәсәки һ'ьшийар нәкә у чу. Вәхте Щьмо һатә гараже, Ә'гит р'асти ви һат.

— Сьва тә хер, Ә'гит!

— Сәр ч'ә'ва һати!

— Ә'гит, гәло жь чьбу әв трактор һа сәкьни?

— Wәлә Щьмо, әз жи қә һьзанъм, мә к'о жь нәһ'ие стәнд, лапә т'өндөрст бу.

Һәрдо незики тракторе бун. Матор'е һәрдо трактора бь шьле кәвнә р'ис п'еч'айбун, вәки нәқәр'ьмьн, чьмки шәва һе сөр'ә қәвинбу. Ә'гит шьл жь сәр матор' вәкьр у ләмп'а электрикие вехьст, вәки р'онкайибә, чьмки һе тә'рибу. Һәрдо қузбун һөндөр'е матор' ньһер'ин.

— Матор' лани т'әзәйә, гәло жь чь бу оса қәһьми?— Wa бь дьлсари Щьмо гот.

Ә'гит п'оте хwә эхьст, к'аре хwә кьр, вәки тек'әвә бьн матор'.

Щьмо гот:

— Ә'гит, иро әзе ле бьнер'ьм. Бәсә, т'о д'оһ чәнд сәһ'әта ве һ'әр'иеда хәвьтийи.

Әви к'ьлит жь дәсте Ә'гит гьрт у хвәхwa к'әтә бьн тракторе, д'о сәһ'әта Щьмо жь бьн тракторе дәрнәк'әт. Һәр шарна дьгот:

— Ә'гит, фьлан к'ьлите бьдә мьн, фьлан шур'ә к'ьлите бьдә мьн...

Паше Щьмо жь бьн тракторе дэрк'эт, эви дэсте хвэ пе п'инэ пафьшкьр, машине р'уньшт, т'этке матор' гьрт у бу р'ьнгэ-р'ьнга машине жь ши лэфйа. Незики сэд-пенщи метри чу, эви трактор вэгэр'анд у бь эшқ һатэ бэр дэре гараже сэкьни.

Э'гит э'щербмаи зурбу ль Щьмо нһер'и...

— Эш жь чь бу, Щьмо щан? Ща беж, нэ эш нэдьхэвьти?

Щьмо к'энийа у дэстпекьр:

— Эз кэ к'эртмэ бьн машине, бэре э'шльн мьн һ'эму чэрхе we у бэрг'е we п'ак ле нһер'ин, гьшк мьн бь дэсте хвэ жь ши лэқанд, дит һ'эмушкэ бэфэсурьн. Паше мьн һэрдэ луле кэ тер'а р'ун у бензин те дьк'эвэ матор' нһер'ин, аһ ль ведэре мьн дит: лулэ гэмар к'этиэ у хьтмандийэ, мьн кэ т'эмзкьр, бу хэлинийа р'ун у бензине к'этно матор'. Аһ жь чьбу, Э'гит щан, машинэ нэдьхэвьти. Тэ гэрэке т'эме мьқати ван лулаби, т'эмьз хвэйки, бензин у р'уне машине готи һэргав т'эмьзбьн.

Эвана хэвэрдане дабун, Сэртиб һат.

— Лавькно, эм һьла дэрнэк'этынэ к'эвшэн, ле тракторе мэ сэкьнин, гэлэ мэ'ни жь чь бу? К'эвшэ эме нав хэлқеда шэрмибьн...

— На, апе Сэртиб, машинэ һазьрьн, т'э тыштэки хьрав т'онэ. Паше Щьмо готэ Э'гит:

— Э'гит, ль тракторе р'уне, чэнд метра һэр'э дора гонд бьгэр'э у вэрэ, бьра апе Сэртиб бь ч'э'ве хвэ бьвинэ.

Э'гит банзда кабина тракторе, дэст да сэр т'этка матор'а we, бу гьрмэ-гьрма матор'е хэвьти у незики пенщи метри чу. Сэртиб ша бу, гот:

— Бэсэ-бэсэ, шькьр ьди дьхэвьтэ.

Щэмиле һат гази баве у Щьмо кьр, гот:

— Дйа мьн тэште һазьркьрйэ, дьве бьра бен тэште бьхөн. Сэртиб у Щьмо бэрбь мале чун. Вэхта эвана һ'эвэки жь гар'аже дурк'этын, к'этэ бира Щьмо, вэки Луло һе нэһатйэ, вэгэр'ийа у гот:

— Э'гит, чьма Луло у Иско һ'этани нһа нэһатьнэ сэр хэвате? һэр'э бежэ ван, бьра бен, ьди оса нэкьн, бьра һэр р'о зу бенэ сэр хэвате, нһа кэсэк оса зэ'ф р'аназе...

Вэхта тэште дьхарьн Сэртиб у Щьмо қэ гьлик жь дэве ван дэрнэк'эт, һэрдйа дьлэзанд....

З И Н Е

Сэртиб һэрт'о дьчу к'эвшэн, т'эсэли дькър чька нэ вэхтэ дэстбь эк'ьн бькьн. У һэргав вэдьгэр'ийа мал, дьгот:

— Ыла зуйэ, э'рди һе земэ, ле шина жи нэшэлада т'ьжи бэрфэ. Лазьмэ молэте бьднэ э'рде, бьра э'рд һ'эвэки знабэ, хвэ эм нава һ'эр'ие трактора наднэ хэвате?

Э'мэрике, кō бьһист эв гьлие Сэртиб, эви гот:

— Р'астэ, э'рди һе земэ, ле бирнэкэ, вэхта эк'ьн бэрмэдэ, өса бьзанбэ эк'ьн чандьн жи минани мике, вэки һ'эйван вэхтеда нэзе, эв бэрх жарькэ-һуркэ, зу гьврьк набэ. Нан жи өсанэ, лао, вэки вэхтеда эк'ьн нэки, тōе ахриеда п'ошманби.

Вэхта Э'мэрике өса хэбэр дьда, Зине гōһ дьда сэр гьлие кале. Эве дьдит кале чь дьвежэ эв гьшк эве к'ьт'ебада хвэндийэ. Эве һе пар на перар, вэхта һатьбу практике гонде ван, эве т'ьхмин кьрьбу, вэки Э'мэрик калэки п'ьр' ақьлэ, гэлэ щер'ьбандьн э'мре хвэда кьрийэ у дитйэ. Э'мэрике жи дит, вэки Зине қизэкэ ақьлэ, т'ьвдирэ, сэрвэхтэ, чь жи дькэ жь хвэ мэтъра дьпърсэ, нэ қизэкэ к'өбарэ у қөр'эйэ минани һьнэ щаһьлед майин, е кō һ'эвэки дьхуньн ьди қөр'э дьбьн, позе хвэ бьльнд дькьн у гөр'а кэсэки накьн. Алики жи Э'мэрике же һ'ьздькър, бона ве йэке, чьқас мьқабьли готьна ве гондийа хэвэрнэда, дэрһақа гэньме Кубане, вэки нэчиньн, ле эве йа хвэ кър у чанд. Эв пенци һектар щер'ьбандьнэкэ п'ьр' қимэтли бун.

Р'ожэке Сэртиб жь э'мбара колхозе се к'отане зэнггьрти дэрхьстьн. Эв к'отан бист сала зедэтьр қэ нэдабунэ хэвате, һэма өса мабун. Колхозвана кō дитьн эв к'отане кэвн, дьк'энийан у дьготьн: „һ'эйран, дивана Совете техникае дьдэ мэ, вэки эм пешда һэр'ьн, ле Сэртиб мэ пашда дьхэ, к'отане кэвн дэрдьхэ у р'абэри мэ дькэ!...

Пионер жи дора Сэртиб т'оп бьбун, дьготьн:

— Апе Сэртиб, мэ зуда к'ар дькър ван к'отане кэвн бьднэ т'эшкилэта нэһ'ие, чава кэред һ'эсьнэ кэвьн. Ле эме ищар чава бькьн? Нэ плана хвэ һе мэ нэқэдандийэ?

— Һун дьхвэзын ван к'отана бьвьн, чава кэред һ'эсьнэ кэвьн? Өса дьвэ, зар'но! На, тьште өса набэ. Эзе ван к'отана бьхэвьтиньм.

Р'ожәкә Сәртиб һатә бәр п'әншәра Зине у һедика ль п'әншәре хьст, Зине п'әншәрә вәкьр, дит Сәртиб сәкьнийә.

— Тө сәр ч'әва һати, апе Сәртиб, к'әрәмкә, вәрә мал.

— Қиза мьн, вәхта мьн т'өнә. Вәрә әм һәр'нә к'әвшән, бьнер'ьн, чька нә вәхта әм дәстбь әк'ьн бькьн.

Чьқас Зине лава лекьр, вәки Сәртиб бе мале, ле әв нә һат. Зине ләз сапоке керзи п'екьрьн, т'әмәзи да сәре хвә у дәрк'әтә дәрва....

Әвана һәрдә жь гөнд дәрк'әтьн. Р'еда Сәртиб шарна бьн ч'әвава ль Зине дьнһер'и: „Әв қизька һе хьлфинә, ч'ук. Әве һ'әсеванки бь зор пар гәньме кубане да чандьне у бь зора готьна ве колхозван жи қайилбун. Ле исал зәвийед бьһарә әме гәньм ле бьчиньн“.

— Апе Сәртиб,— Зине бь дәнге хвәйи қизани бьнд гот,— пар колхозване мә шабун бона ви һ'әвә әрде кә мә гәньме кубане ле чандьбу, ле исал ве дһа шабьн.

— Қиза мьн, һһа һьла зуйә, тө өса дьвежи. К'әнге мә нан дьру, ви чахи ве әйанбә шабуна ван, ле һһа зуйә...

На, апе Сәртиб, әз соз дьдьмә вә, вәки нанәки өса ве бе, вәки гьшк нане гәньм бьхөн, қә йәки колхозван нане щәһ нә хвә....

Әвана ль к'әвшән һ'әмушки гәр'йан, щик нәһиштьн. Әрди һе һ'әвәки зембу, ль бәр'ожа — әрди лапи һ'ьшк бу.

Сәртиб ль Зине һһер'и, гот:

— Ль бәр'ожа әзе бь к'отана нан бьчиньм, ле ль щие ньмзә—р'астә дуз, әзе бь трактора нан бьчиньм.

Вәгәр'андьне Зине р'еда қалч'ич'әк т'опкьрьн, һа ль ви али дьбәзйа, һа ль ви али дьбәзийа. Сәртиб фькьра хвәда гот:

— Тө ле бьнер'ә, минани зар'а ч'ук... К'е бавәр дькьр, вәки қиза к'өрда ве бьвә өлмдарәкә өса, гьшк же һ'ьзбькьн..

Вәхта әвана һатнә нава гөнд, әви готә Зине:

— Ньһа сәһ'әт сьсейә, фравине шунда әрһәдә әме газн колхозванакьн, текнә щьват, Зине, вәрә әм һәр'нә мала мә.

— На, апе Сәртиб, әзе һәр'ьмә мала хвә.

Сәртиб р'аһишт әв гьрт, гот:

— Ве сьве шәбәқеда тө мьр'а ль чөлейи, тьштәк малда һазьр т'өнә, вәки тө бөхи. Хәзале һһа фравин чекьрйә...

Әви бь зор Зине бьрә мал. Сәртиб кә дәри вәкьр, гот:

— Хәзал, Щәмилә, дери дадьн, йане на әв кара бьзьна

we бър'эвэ, хэр'э. Эве ве сьведа he пэ'ри нан нэхварийэ, сэ-
h'этэке шунда жи эме гази щьвата колхозванакьн....

Хэзале бь h'өбэкэ ширьн, дэв к'эн, незики we бу, гот:

— Qиза мьн, шэрм нэкэ, хэр р'о wэрэ мала мэ, wэрэ ча-
wa qиза мэйэ мале, эзе минани Щэмила хwэ ль тэ бьнхер'ьм,
к'ьнше тэ жи бьшом....

— Эз зэ'ф р'азимэ, эwэ ишар кембу, wэки тэ к'ьнше мьн
бышойн. Чьма эзэ корьм, йан сэрэтым?

— На qиза мьн, чьма öса хwэр'а дьвежи, бона һөрмэте,
кэсэки тэ вандэра т'өнэ, һөрмэта дьнер'а, чь тэ лэзмэ эзе
бькьм....

Щэмиле бь мэшкул ль Зине нхер'и, ле Сэртиб Щьмо э'щэ-
лэ шандэ нава гөнд, wэки бежэ колхозвана эвана ль клубе
т'опьн, we бьвэ щват, ль к'ндэре гэрэке бьвэ хэwэрдан дэр-
һэqа нанчандьне...

Тэ'в зуда дэрк'этыбу жь пьш ч'йае Qөр'өбог'азе, гөнде Мэ-
һэмда, у п'энше we дабу бэста Ag'баранейэ к'aw. Сэре һэч'е
Элэгэзе бэрфеда спидькьр. Иро öса хwане дькьр, тэ qэй дь-
гот сэре Элэгэзе зивэ ле бь зер' кьлданэ...

Ве сьве гөнди гьшк дэрк'этыбунэ дэрва, ч'ук у мэзын, wэ-
ки бьвиньн р'ожа э'wльнэ дэрк'этына эк'ьнчийа ль к'эwшэн.
Э'мэр жи иро дэрк'этыбу, ле эви дабу сэре хwэ к'олосе хwэйи
һэргав, дора к'олос п'еч'абу шэ'р-шьмаqие т'эзэ. Wi гөндида
һэр Э'мэр к'олосе хwэ данэдани.

Ль пешие трактор сэкьнибун, пэй трактора га к'отанада
гьредайибун, һьнда к'отана сэкьнибун шаһле кө гэрэке һорик
бажотана...

Га дьк'айан у дора хwэ дьнхер'ин, мэрьв т'ьре эw бь зьма-
не хwэ дьвежьн: “Эв чь э'щэбэ, нэ, эв нир зуда жь сэр стöе мэ-
һлданэ... Гэло эвана чь жь мэ дьхwэзын?“. . .

Гьшкэ нивийа Сэртиб бун, гэрэке эви бьгота—һэр'ьн, р'ек'э-
вьн! Эw сэкьнибу сэр кэвьрэки мэзын, wэки һ'эмушк п'ак
пева бенэ хwэнекьрьне. Эви кө дит бригадед эк'ьнчийа т'өндрь-
стьн, һазьрьн минани qөмандарэки ль щэпа шер', бь дэнгэки
бьльнд гот:

— Һэр'ьн, wэр'а ог'ьрбэ!

Щьмэ'те гьшка һэвр'а кьрьнэ гази, готьн:

— Ог'ьрбэ, ог'ьрбэ, ог'ьрбэ, хэтэд wэ хер у бэрк'этын!...

Дэнге ве щьмэ'те ч'ук—мэзынава к'этэ бэре ван ч'йа, тэ

қай дьгот—эва нэ дэнге гөндэкийэ, ч'йа бь ч'йа вэк'ьланд эв
гыли . . .

Бэре э'влын р'ек'этын трактор, бу р'ынгэ-р'ынга вана
чун пыш гөжмэва қольбин, пэй вана га бь к'отанава чун.

Сэртиб һэма өса сэр кевър сэкьнибу, һ'этани эвана чун
пыш ч'йева хварбун. Паше эв һатэ тэвле, готэ хвэйкьрне
һэспа, вэки һэспе ви зинкьн. Ль вьра бэр дэре тэвле фьр'-
хуна кё пе шир дьбьрнэ заводе т'ьжи бидонбун, эв незикн
ван бу у ль бидона нһер'и. Бидон п'ак нэшуштьбун. Ве дэре
Хэзал жь тэвле дэрк'эт, эве шир дотьбу у ве бэрбь мала хвэ
бьчуйа. Эве кё дит мере ве һнда фьрхунейэ, бэрбь мер чу, гот:

— Вэрэ эм һэр'нэ мал, нэ тэ сьведа нан нэхвэрйэ!

— Жьньк, ньһа нэ вэхта тэ'штейэ, эзе паше бем тэ'ште
бьхөм, эз гэрэке һэр'мэ к'эвшэн, бьнһер'ьм, чава дэстбь эк'ьн
дькьн. Хэзал, тэ дьвини чава эв бидон шуштьнэ? Гэло ч'э'ве
бригадир навиньн ван беэ'мэляа? Ле тэ, жьньк, навини ван
шөхөлед нэп'ак, чьма дэнге хвэ наки? Нэ эв шөхөле вэ жь-
нанэ!...

Хэзале кьр кё тыштэки бежэ, ле ве дэре һэспе ви зинкьри
анин. Сэртиб лынге хвэ кьрэ зэнгөе у минани хортэки чардэ-
сали банзда сэр пышта һэспе. К'этэ бира Хэзале, вэхте шэр'е
бажар'вание, эв һэма өса эгьн ль һэспа хвэ сийарбу у чу шэр'-
р'е бажар'вание у һатат һ'этани дьжмьн жь вэлет дэрхьстын...

Эве гот: „Һэлбэт, ээ нһэқьм, дьвиньм ван тыште нэп'ак,
дэнге хвэ накьм у қэ навежьм — эв нэ шөхөле кьрнейэ. Вьр
ва эзе бежьм, чь тыште шэрми ле вьра һэйэ?..“

Вэхта Сэртиб һат дэрк'этэ сэре гөжмэ, эви ль бэста бьнэ-
т'ара хвэ дит. Трактор пэй һэв э'рде вэдьқалешьн у дьчьн.
Ле ньшкева дэнге Э'гити зиз у хвэш ль ви т'эсэлэ бу. Эви һэ-
сьп да сэкнандьне у гөһе хвэ да сар страна Э'гит, бһист к'ь-
ламэкэ т'эзэ:

Шэр'эке дак'этийэ ль вэлэте Европае, ч'эмэ һа бь ч'э'мэ,
Қалэке ль мэ қэвьмийэ Варшавае, ч'эме Волгае, ч'эмэ һа бь
ч'эмэ,

Эскэре фашиста гьранэ сэр мэда тейэ лэмэ-лэмэ.

Һ'эйфа мьн р'ынгин у т'эқина т'опе нинэ,

Һ'эйфа мьн те ве йэкейэ,

Һесире бэлэнгази сэр бэрфейэ.

Сэмэндэ баве Титал, Мерхасе дэвлэте, кьрэ газы:
Wэлэһ набэ, бьлэ набэ, алчакыйа комуниста
фашистар'а қэ набэ!
Дэ һун баве мьн кьрьбьн лехьн, һэвр'а лехьн....

Сэртиб кӧ һатэ бэр сэрэ зэвие гот:

— Қәwэтбэ wэр'а!

— Тӧ сэр ч'э'ва һати,— гьшка һэвр'а гот.

— Қэ чаванэ хэвата wэ?

Бэри гьшка Щьмо шаба пьрса Сэртиб да:

— П'акэ, ле р'асти бежьм эрди һе һ'эвэки земэ, тӧ дьвини трактор чьқас һ'эр'иета дьчьн...

Сэртиб шаба ван гьлһиһа да.

— Тыштэки накэ, р'астэ, эрди земэ, Щьмо щан, ле нане we р'ьнд шинбэ у зу шинбэ, нане зу тек'эwэ эрде, хер у бэрэ-к'эта wi жи зэ'фэ. Эва йэка бэреда мэзьна готйэ, ньһа Зина агронома мэ жи дьвежэ.

— Зине қизэкэ бьлһанэ у сэрwэхтэ,— Эгит гот.

— Эз дьвиньм дьле тэ к'отйэ Зине,— Сэртиб wa бь к'эн готэ Э'гит.

— Э'гит нэ һнк'уфе weйэ,— Иско гот, к'эһһа.

— Эз дьвиньм һун ньһада шэр' у дэ'wьн сэр агронома мэ.

Паше эw жь һэспе пэйабу, чу незики хэта бу, к'урайа хэта нһер'и, қэ тыштэк нэгот, һэспа хwэ сийарбу, ажот чу.

Ищар Сэртиб бэрбь к'отана чу. Һе дурва дэнгэк ль Сэртиб т'эсэлэбу, эwi һэсп да сэкһандьне у гӧһе хwэ да сэр. Дэнге Зине зэлал эwi бьһист. Эw э'щербмайи бу. П'ак те бира wi, гава эw жь гӧнд дэрк'эт Зине ль гӧнд бу. Һ'эвэки дьн жи эwi гӧһе хwэ да сэр: дэнге Зине дэнгэки һерс бу. Эwi һэспа хwэ қамчи кьр, һэма кӧ Сэртиб жь нэwале дэрк'эт, эwi дит: Зине кэвьрэки дестда пеш Р'остэм сэкьһиэ. Эwe кӧ р'ьнгэ-р'ьнга льнге һэспе бьһист, пьш хwэва нһер'и, дит Сэртиб weда те. Эwe кэвьр жь дэсте хwэ авитэ эрде. Кале кӧ тов дьр'эшанд орт'а Зине у Р'остэм сэкьһибу, к'эwш бу эw к'этыбу орт'а ван, wэки эw ль һэв нэхьн, шэр'нэкьн. Ле Р'остэм т'ик сэкьһибу, дэве wi бь к'эһэ у э'лаwэт бу, к'эwшбу эwi тыштэк дьгот. Сэртиб бь байе һэспе ажотэ щэм ван, гот:

— Эв чьтэвайэ?

Һ'этани Сэртиб өса һэгот Р'остэм һаж жь һатьна Сэртиб

нинбу, ле гава кӧ эви бһист дӑнге Сӑртиб, эви хвӑ ӧндакър у р'ӧсса бу. Сӑртиб жь Зине пьрси:

— Чь қәшъмийӑ?

Зине сӑре хвӑ бӑржеркър шаба Сӑртиб нӑда.

Сӑртиб бь зарӑки ширьн готӑ Зине:

— Қиза мьн, шӑрмнӑкӑ, бежӑ.

Т'ьме, гава Зине дьбһист ӑв хӑбӑред ва бавти жь дӑве Сӑртиб, ӑв шадьбу, иро жи пӑй ван хӑбӑре Сӑртибр'а ӑве сӑре хвӑ бьльнд кър у кър кӧ тыштӑки бежӑ, ле кале нӑһишт ӑв бежӑ, гот:

— Һӑвале Сӑртиб қә тыштӑк нӑқәшъмийӑ, ӑвана лақърдийа дькьн.

— Чь лақърди? Ньһа вӑхта лақърдийанӑ? Ньһа вӑхта хӑватейӑ...

Ӕв гьлие Сӑртиб Зине мӑшқулкърьн, ӑве гот:

— Апе Сӑртиб, вӑхта тӧ бӑрбь трактора чуй, ӑз жи р'йа к'ӑсӑр'а хатмӑ вьра тӑ'сӑликьм, чька чӑва ль вьра хӑват дьчӑ, Ӕз кӧ хатьм мьн ль чандьна зӑвие у хӑта нӑпӑр'и ӑ'шебмайи мам. Ӕва шӧхӧле кърьнейӑ? Ӕва қӑстана зьраре дьдӑ колхозе, вӑрӑ ӑз нишани тӑдым...

Зине Сӑртиб бьрӑ нава зӑвие у нишани ви да чьқас ӑрд вала һьштьнӑ. Һьманги к'ӧтан сӑр ӑрдер'а чуйӑ.

— Мӑрвь шӧхӧле ва дькӑ? Ӕве һерсбуйи гот.

Сӑртиб вӑгӑр'ийа хатӑ щӑм Р'остӑм, гот:

— Тӑ чьма ӑв нӑнӑрӑ кърьнӑ? К'е изьн да тӑ, вӑки тӧ зьраре бьди колхозе, бьди мӑ гьшка? Бежӑ!

Р'остӑм жь қур'тинийа Сӑртибӑ ве сьве тьрсийа у хвӑ ӧндакър, һманги дӑве ви льпты, гот:

— Ӕм лӑзк'ӑтьн, мӑ шаши кър, ле соз дьдым, вӑки тыште ӧса накьм у ван кемасийа жи бьдмӑ һьлданс.

— Ӕзе ва чум, бӑр ӑваре ӑзе диса бем, ле вӑки ӑз бьвиньм шӧхӧле ва, паше газьна хвӑ нӑкӑ...

Сӑртиб һӑспе хвӑ дӑстк'ешкър у ӑв Зине бӑрбь гӧнд чун.

— Р'аст бежӑ Зине, ӑви тӧ бӑһӧрмӑткьри?

— На апе Сӑртиб, мьн хӑвата шийӑ хьрав дит, готеда, ӑв һ'ӑвӑки вӑбӑшьри... Апе Сӑртиб тӧ сийӑрбӑ, һӑр'ӑ мал, ӑзе вьрр'а к'ӑсӑ һӑр'мӑ щӑм трактора т'ӑсӑликьм, чька хӑвата ван чӑва дьчӑ. Нӑ ӑме исал гӑлӑ гӑньме кубане бьчиньн...

Ӕк'ьне бӑhare кӧ хьлазбу, колхозван қә р'ӧжӑке жи һеса

нэбун, эвана диса ль клубе т'опбун. Ишар жи, минани ве р'ожа э'wльн, клуб т'ьжи колхозван бун. Гэрэке т'эшкिल्кьр-на бригадед кэвэр чэгилкьрне жь нав зэвийа у бригадед зэ-ви башакьрне. Щьват вэкр к'атьбе т'эшкилэта партиае нэв. Моров. Эви гот: „Нэвално, гыли дьгнжэ нэвале Сэртиб, ве дакладе бьдэ, чава мэ исал эк'ьн кьр...“

Сэртиб р'абу п'яа, к'өхийа, тэ қэй дьгот гэврнийа хвэ т'э-мьз дькэ, гот:

— Нэвално, бь плана кө мэ к'эвшкьрбу щьвата мэйэ не зьвьстанеда, гэрэке мэ бьчанда чарсьд гектар, ле мэ чандийэ чарсьд пенщи гектар. Бь ви тэһэри мэ плана хвэ исал зедэ қэданд. Нэлбэт, हुне бьпьрсьн: „нэ э'рде мэ чандьне чарсьд гектарбу, тэ эв пенщи гектар жь к'ө ани? Бэле, р'астэ, э'рде мэйи чандьне чарсьд гектарэ, эв пенщи гектар жи к'идэре трактор нькарьбун ле бьхэвьтн, мэ бь к'отана р'акьр. Чьма бира вэ нае, вэхте э'wле баһаре мьн к'отанед зэнг гьрти дэр-хьстн, гэлэка жь вэ е кө ньһа ль вьр р'уньшти ль мьн дьк'э-нийан, дьготн: „н'эйран, диwana Советие мэ бь техникае дь-дэ хэвате, ле Сэртиб мэ пашда к'ашдькэ, к'отана дэрдьхэ“. Ле гэрэке эз иро бежым нэ кө т'эне हुн ль мьн дьк'энийан, ль мьн дьк'энийан гөндиед щинаре мэ жи, ле паше вана дитьн, к'эне ван нэһэқ бу, бь к'отана тьштэки п'ак мэри карэ бькэ, вана жи к'аркьрн ве йэке бькьн, ле вэхта эк'ьн ида к'ота-бьбу...“

Жь нав щьвате дэнг һат: „Wэлэһ тэ тьштэки зэ'ф р'энд кьрйэ бона мэ гьшка. Э'фэрьм, Сэртиб, э'фэрьм Зине...“

Паше Сэртиб гот, чьқас бригад гэрэке бьхэвьтн сэва зэ-ви чэгилкьрне, чьқас бона зэви башах кьрне у һэр бригадэк чьқас мэринэ.

Эз иро ве щьвата мэда дьхвэзьм бежым, щэм мэ һэнэ кол-хозван минани р'эшела бьһар кө һат, эвана тенэ гөнд, ле пайиз кө те, эвана пашда дьфьр'ьн, дьчьнэ щие кө һинбунэ, насэкьнн, э'рза дьдн, дьвен изна мэ бьдэ эм һэр'нэ Т'билисе. Эв нэвал хэватеда жи нэ бса эгьнн, чьқас эгьнн бона чуйина Т'билисе...“

Жь нав щьмаэ'те дэнг һат: „Э, бежэ, эв к'инэ? Эм жи бь-заньн? Чьма हुн вана ньзаньн? Эв, эв мэринэ, е кө һини хаша Т'билисе бунэ, хашхөре Т'билисенэ, һинбунэ һэр сьвэ зу дьчьн хаше дьхөн...“

П'ирдини к'этэ гышка к'энийан.

— Хени we йэке һун гышк заньн бахче зар'а вэкьрийэ. Һәр өзве колхозе изьна ван һэйэ зар'е хвэ бьвэ бахчэ, бьра зар'е ван нав һ'эр'иета у гэмареда нэгэр'ьн, бьра бахчэда бьхөн хварьна т'эмьз у щие р'ьһ'эт р'азен.

Чэнд жына гот: „Мэ зар'е хвэ данэ бахче зар'а, ль ведэре р'асти зэф п'акэ, бона зар'а...“.

Ньшкева һ'опо р'абу, гот:

— Һэвале Сэртиб, тэ һ'эму қәшьмандьн нэготьн. Тэ чьма, һэвале Сэртиб, нэготэ мэ, эв кьрына Р'остэм, кэ вэхта нанчандьне ль нав зэвийа кьрбу?

— Щмаэ'т, р'астэ, шашийа Р'остэм һэбу, эви эп'ещэ э'рд вала һьштбу. Ле эз бавэрнакьм, вэки Р'остэм эв йэк қэстана кьрбу. Р'остэм шашие хвэ да стөе хвэ у соз да ида тыште өса нэкэ у хэвата шийэ ньһа бөқөсурэ. Лэма мын да һ'ыше хвэ, ьди чь чайизэ эз вьра ван гьлийа бежьм.

We щьватедэ һатнэ к'вьшкьрыне пенщ бригад, е кэ we һьм зэвийа чэгилкьн, һьм жи we зэвийа башакьн. Ниве шэве бу, вэхта колхозван жь клубе дэрк'этын. Шаһьла дэсте һэв гьртьн к'очэрик лехьстьн, паше бэлабун...

Сьвэтыре тэ'ве п'энщэрер'а п'энше хвэ авитэ от'ахе, эве тэ'ве Щэмилә жь хэве һ'ышйаркьр. Эве банзда сэр хвэ у һананга к'ынше хвэ хвэкьр у т'эхтэ һазьркьр, вэки тэ'ште бьхөн. П'энше we тэ'ве дабу э'йна шифанерке, дабу т'эбахед сэр т'эхтэ, е кэ Щэмиле бь р'ез данибунэ бона мэрие кэ тэ'ште бьхөн. Жь э'йне п'энше тэ'ве дабу сурэте Щэмиле, базьнед we у сэдэфе көртке we пэр'лэмиш дьбун...

Щьмо жь Щэмиле дэрэнгьтэр һ'ышйар бу, чьмки ван р'ожед нанчандьне эв кем р'адьза, һэбун шэв, вэки дө сөһ'эта жи р'анэдьза. Эв кэ жь т'эқинийа фьрақа һ'ышйар бу, эви бэжнбала Щэмиле нэйнькеда дит у бь һ'өбэкэ ширьн ле т'э-машэкьр...

К'вьш бу тыштэк һатэ бира Щэмиле, леве вейэ сорэ нариш минани гөла һ'эвэки вэбун у к'эн һатэ сурэте we. Щьмо эв йэк дит, эв жи к'энийа.

Вэхта Щэмиле һ'эму тышт сэр т'эхтэ дани, к'өтакьр, нэзики кэр'эвата Щьмо бу, сэре ви һ'эмежкьр, синге хвэва гьвашт, гот:

— Р'онайа ч'э'ве мьн, бэсэ тө р'азейи, бьнер' ,тэ'в чьқас бьльнд буйэ....

Щьмо р'абу, чу сэр ч'э'ве хвэ шушт, т'эште хвар у дэр-к'этэ дэрва. Эви дит автокэ „Москвич“ бэр дэре Шешра гонд сэкьнийэ. Эви наскър — эв машина газета „Р'йа т'эзэйэ“. Щьмо лэз бэрбь Шешра гонд чу. Чава һэргав ль гонда дьқэ-вьмэ, дора машине гонди у зар'ава т'ьжи бьбун. Жь „Моск-виче“ дэрк'эт мэрики нивчэ, незики си-сипенщ сали, палто-нэки жь п'эрче габардини ле. Эв мьқалэдаре „Р'йа т'эзэбу“. эв жь нав к'оме незики калэки р'уе ви спи, минани бэрфа сэ-ре Элэгэзе бу, йже пьрси:

— Наве тэ чйэ, калко?

— Наве мьн һ'опойэ, чьма дьпьрси?— Кале тьрсийа, фь-кьркьр: „Дьвэк эв мэри бона к'эра кё мьн коштийэ һатйэ?“.

— Тё колхозеда дьхэвьти?

— Ле эзе ль к'ё бьхэвьтм? Һэлбэт, ль колхозе дьхэвь-тм. Вэки эз нэхэвьтм, ле к'э ве бьхэвьтэ?

— Тэ чьқас сал э'мьр кьрийэ?

— Де у баве мьн мьрьнэ, эз эт'им мэзьнбумэ, эз ньзаньм мьн чьқас сал э'мьр кьрийэ, кале мэ дьвежьн, мьн незики һ'эйш-те сали кьрийэ.

Мьқалэдар ва бь к'эн гот:

„К'вьшэ, тө хвэ шаһьл һ'эсав дьки? Тё гэрэке ьди пенсие бьстини.

— Э, пенси чи мьр'анэ, хвэ эз нэхвэш ниньм, йане һ'илэ ниньм, йане дэст у льнге мьн т'өнэнэ? Шькър хвэде, газьна ль щане хвэ накьм. Бэре эз дьхэвьтим бона дэвлэтийа, гьшк заньн, ванэ, бьра бежьн, эз р'аст дьвем йане на, ле ньһа эз дьхэвьтм бона хвэ. Эв хание һани жорьн дьвини? Эв хание мьнэ,— Һ'опо дэсте хвэ дьрежкьр, хани нишани ви да.— Пар колхозе к'омэк да мьн, мьн чекьр. Бане хание мьн жи шифрэ, ида баран теда начэ минани хание мэйэ бэре. Бавэрнаки? К'эрэмкэ, вэрэ эм һэр'нэ мала мьн, тө меване мьни, эм к'орд дьвен: „меван меване хвэдейэ“.

— Зэ'ф р'азимэ, ньһа вэхта мьн т'өнэ, ле щарэкэ дьне эз эрһэдэ меване тэмэ.

— Дэ, вэки тө өса лэзи, нькари ньһа бей,— Һ'опо дэст авитэ мьле мьқалэдар гьрт,— эз дьх'вэзьм чэнд гьлийа беж-мэ тэ. Һун шаһьле ньһа жь к'ё заньн чава мэ бэлэнгази у чэ-

тњи ә'мьре хвә дәрбаз дькьр? Нәрке бәре мәрйкн аһл дьчу р'ә'мәте, р'астә сәр ви дьгрйан, шндкьрн, ле дьле хвәда гә-ләка дьготн: „Бәхте ви гьрт жь дәрд, кәл у ә'зәбәте бәга хь-лас бу, ле зар'ед ви жь дәрд-кәле бәга хьлас нәдьбун... А, ә'мрәкн ва мә дәрбаз кькьр.

Мьқаләдар блокнот жь чәлте хвә дәрхьст, тьштәк ньви-си, паше фотоапарат жь қабе дәрхьст, гот:

— Изне бьдә, әз сьфәте тә бьк'ьшиньм?

— К'әрәмкә, әзн һазьрм.

Зар' дора һ'опо т'ьжибун, мьқаләдар зар' дурхьстн. Н'о-по сьмел бадан, вәкн сьфәте ви к'ав дәрк'әвә у т'ик сәкьнн, сннге хвә минани әскәре т'ә'лнме пешда да у хвә гәпәвәкьр, ль фотоапарате нһер'н.

Бу шәқнннйа апарате, ле һ'опо һе сәкьннбу.

Мьқаләдар ва һ'әвәкн бь к'ән готә һ'опо:

— Зә'ф р'азимә, бәсә бьсәкьнн, мьн сьфәте тә к'ьшанд.

Һ'опо незыкн мьқаләдар бу, гот:

— Әз заньм тә зә'ф р'азийн, ле гәрәке әз жн р'азнбьм. Әз ит'маз дькьм, тә сьфәтәкн мьнр'а бьшннә, әзе днверда дардакьм, бьра пнрә жьна мьн шарна хвәр'а ле бьнһер'ә, вәхте әз шарна дьчьмә хәвате, шне дур у дә-се р'ожа наемә мал.

Мьхлуқәте кә вьр сәкьннбу, бьһнстн әв гьлне һ'опо, бу п'нрқнннйа вана к'әннйан...

Әв ьдн чәнд р'ожбун бригаде кә к'ьвшкьрьбун бона чәгн-ла у башахкьрнә зәвнйа дьхәвьтн...

Р'ожед лә'де шагьрте мәк'т'әбе жн бь дәрсдәре хвәва дь-чунә к'әвшән у к'омәк дьданә колхозвана.

К'атьбе т'әшкнләта партие, Моров, әв жн бригадар'а дәр-к'әтә к'әвшән у дьхәвьтн.

Жьнәкә сәрә готә һәвалед хвә:

— Гәло вә қә днтйә йане бьһнстйә, вәкн к'әдходе гәнд бө-чөле у т'әв гәндйа бьхәвьтә?

Жьнәке щаб да, гот:

— Бәре жн әвана дьһатнә к'әвшән, ле әвана дьһатн хвә-р'а сәйрамишбьн, ле вәкн к'е нә бь дьле ван дьхәвьтн, әв дьда-нә нав қамчнйа дьк'әтан. Р'әһ'мәтне хәзуре мьн әва йәка мәр'а гьлн дькьр у ахн дьк'ьшанд, дьгот: “Гәло р'ожәкә өса һәбә.

вэки эм жь дэст ван беисафа хьлазбьн. — бэлэнгази эв р'ож нэдит, эв р'ожед азайэ бэхтəварн...

Жьнэке жи гот: “Эм жьн зəф р'азинэ жь нəвалє Моров.

— Сəва чь нун жь мьн р'азинэ?

— Сəва we йэке, вэки тə бахче зар'а вэкр. Эм ннə сəрфь-нйаз зар'а дьвьнэ weдəре, днелън у дьчьнэ сəр хəвate.

— Чьма бахчэ мьн вэкрйэ? Бахчэ партиа мə Ленин вэкр.

— Нэ тə жи жь we партнейи, ѓзве weйн.

Жь сəре зэвие дьне дэнге П'эришана бригадир нат, эве гот:

Ида нивройэ, хəват жи қə пешда нэчуйэ, вэ миннани щьва-та клубе кьрйэ, к'этьнэ хəвəрдане. нуне к'энге т'эрка хəвəрдане бьдън у дэст бь хəвate кьн?..

Моров кə бнист эв гьлне П'эришане, қузбу кэвьр нав зэвие ньлда, фькра хвэд агот:

— Wэлəн, нун жьн хəтанэ, льбэ-льба вэйэ, қə насəkьнън, нəма ѓса хəвəрдьдън, мэрв нав wэдa шəрм дькə....

Эw чэнд р'ожбун зэвие колхозе бэрэ-бэрэ т'эмьздьбун жь кэвьра у гиһае зедə, кə шиндьбун, нэднштън нан п'ак шинбэ, дьхəнъқандън. Жьна нэдншт т'елək бьминэ, wана бь дэсте хwэ, бь к'окева эw т'еле нешцае р'адькрьн, у wана нэдншт чьр'э кэвьр жи нав зэвйада бьминэ. Жьнед дэстəмэл we башахкрьрна зэвйада чь п'ьнщар'а харьне бэр wан дьк'эт, wана т'опдкр. Тə кə ль п'еше wан дьннєр'и гəло чь п'ьнщар' т'ѓнəбу: сохик, п'еқаск, сьлмаск, тьршо, сьпънг, мэндəк у п'ьнщар'а майин т'оп дькрьн, данинэ малед хwэ, һнək жь we п'ьнщар'е бь р'ун у некава дьқəландън, дьхарьн, һнək жи т'эмьздькрьн у һ'ышкдькрьн бона зьвьстане, һнək жи дькрьнэ нава хwарьне, һнək жи башқə бь р'унва дьқəландън диса бона хwарьне. Ле гавa жьн һ'эвэки р'удьнштън, вэки несабън, жьнед дэстəмэл, диса вала нэдьсəkьнин, эwана жь зэвие дəрдьк'этьн, дьчунэ щие хам щəт'ьри бəрəвдькрьн, йане жи ль бəред ч'эвканийа пунг дьчьнин данин. Эw жи һ'ышк дькрьн, чьмки бина щəт'рие у пунге бинəkэ зəфə р'ьндə, ле гавa wан п'ьнщар'ед бинхwэш дькьнэ нава хwарьне, тəма we хwарьне ѓса хwэшə, мэрв же т'єрнабə...

Моров кə дит эв дэстəмэлийа жьна ль wи хwэш нат, фькьра хwэдa гот:

— Э, гәло ые чьқас шар қузи әрдебын, ыәки т'елә п'ын-
щ'ар' бықәтиньн?

Әви ыа бы лақьрди готә жына:

— Ұәләһ, йа ыә минани йа ыан т'ощаранә, е кә дьчьнә
һ'әще. Ұәхте әвана дьчьнә Мәк'е, п'арчә жи хвәр'а дьбын у
чарсуяа Мәк'е дьфрошьн. Ұәхта щебе ыан т'ьжи п'әрә дьбын,
паше дьчьнә һ'әщ дөә'а дькьн у зийарәти дьбын, ыәдыгәр'ын
тенә малед хвә, чава ида мәрие зийарәти. Ле гава мәрики
бынәлие Мәк'е дьготә ыан: „Һун шәрмнакьн? Һун нәһатынә
зийарәтбын, Һун һатынә мхлуқәт быһапыньн, щебе хвә т'ьжи
п'әрә быкьн, Һун нә мәрие зийарәтинә?“.

Т'ощара дьгот: „чь фьрқи һәйә, һьм зийарәт, һьм т'оща-
рәт“. Жьнәкә сәрә щаба ые пырса Моров да, гот: Тә дәрһақа
мәда р'аст гот, ле әм т'ө кәсәки наһапыньн, гәло тыштәки хьра-
вә, ыәки әм дьчәрчьрьн бона хвә у бона зар'ед хвә?

— Хвә әз навезьм шыхөле Һун дькьн хьравә? Әз шамә
ые дәстә'мәлийа ыә, ле гәрәке р'асти бежмә ыә, зә'ф һ'әйф,
ыәки жь ыә һьнәкә сәләханәнә...

Әш. жыне кә п'ынщар' т'оп нәдыкьрьн готьн: „Ұәйла мә
п'ор'көр'а, әм әрда сарда бычуна хваре, жь ыан гьлийа четьр-
бу, ыәлә шәрмә!“.

Сәртиб сийари һатә шәм бригадед кә нава зәвийа дьхә-
бытин. Әш жь һәспе пәйабу, һәспа хвә к'еләка зәвие һьшт у
чу нава зәвие гәр'ийа, щина кәвыр мабун, щина жи һешнайи
мабу. Әш қузи әрде бу, кәвыр жь нав зәвие һьлдан, авытын.
Паше әш һатә шәм бригадире, гот:

— Р'астә ыә зәви чәгилкьрйә у башах жи кьрйә, ле хьрав
хәвытина, кәвыр жи гәлә манә у һешнайа, кә гәньм дьхәньқи-
нә, гәлә майә.— Әви бы авр'унә туж ль П'әришане ньһер'и
гот:— „чьма мә тә к'ывшкьри бригадир? Һьла бынер', щина
чьқас кәвыр майә? Һешнайи жи гәләк майә. Әва шөхөле тәйә,
тә гәрәке бынер'и, чька бригад р'ьнд дьхәвытә йан на? Сьве тә
гәрәке шарәкә дьн жи ыан зәвийа чәгилки у башахки, ф'әм-
дарийә, йан на? Әзе бем т'әсәликьм!“.

Сәртиб жь ыәра чу зәвикә дьне, ль ыедәре бригада жынед
сәрә бун. Бригадирә ыана Зозана жына һ'опо бу. Гәрәке бе гот-
не, р'ожа бригад к'ывшкьрыне Сәртиб мәщбур бу жынед сәрә
башқәкьра, чьмки шаһьла һ'ьзнәдыкьрьн ыанар'а быхәбытын,
дыготьн: „Әм пирар'а начьн, әвана наһельн әм лақьрдийа
быкьн, быстрен, дьвен: „Шәрмә, шәрмә, Һунә нә'сын“...

Сэртиб һатэ зэвийа кӧ пир теда дьхэвьтин. Эw п'ак лe гэр'ийа у дина хwэ даеда, эwi qэ чьр'эк кэвър ле нэдит у т'елэ һешнайи жи теда т'ӧнэбу, незики ван бу, гот:

— Э'фэръм, wэлэ эва бригадирэкэ һежайэ.

— Эз чь бригадиръм,— Зозане гот,— эм гьшк һэвр'а хэвьтинэ.

— На, Зозан, эз гэрэке р'асти бежъм: хэвата wэ жь хэвата һ'эму бригада четърэ. Эз р'азимэ бона ве хэвата wэ...

Р'ожэке п'оштэчи газета „Р'йа т'эзэ“ ани. Сьфэте хэватчие р'ьнд ле һэбу. Сьфэте Сэртиб у Щьмо теда һэбу, эвана сэкьнибунэ щэм һэв у к'эвш бу һэвр'а qьсэдькьрн. Ле сьфэте һ'опо жь гьшка четър дэрк'этьбу. Эwi сэкьнибу, сьмеле wийэ к'awэ р'ьнд ль сурэте wi п'ак дьһатьн, һ'эвэки хwэ гӧпэвэ-кьрьбу, тэ qэй дьгот дэрк'этиэ гӧлаше у дьвеже: „һэрке хун карьн, к'эрэмкьн, wэрьн!“

Бьн сьфэте wiда ньвисибун: Хэватчие бе qӧсури һ'эйште сали һ'опо. Шаһьл дьк'энийал, һэвр'а хэбэрдьдан, дьготьн: „чава эwi пар к'эра шех кӧшт“.

Сэртиб ль ван һьлат: „хун qэ бэр дэве хwэ насэкьньн, шьвета ч'эвике бьһаре ч'эвтэ-ч'эвта wейэ“

Һ'опо бьһист к'эне шаһьла гот: „ле wэхта эскэре Р'оме һатэ сэр мэ шер' у дэстбь qьр'кьрьна мэ кьр, мьн чьqас жь wана ль вандэра qьр'кьрьн? Чька бежьн, к'е жь wэ мерхасийа ӧса дькарэ бькэ?“— Зар'а дэнге хwэ нэкьр, дэ бежьн, чьма дэнге хwэ накьн?

Э'мэрике зуда т'ьхмин кьрьбу, wэки шӧхӧле хwэйкьрьна һ'эйwanэте колхозе п'ак пешда начэ, п'ак һ'эйwan хwэйнакьн, лэма жи дэwаре колхозе зедэ набэ. Эwi р'ожэке ль щьвата колхозванана гот:

— Эз ит'маз дькьм, хун ферма һ'эйwanэтхwэйкьрьне бьспернэ мьн... Р'асти жи эw чэнд салбун ферма колхозе т'ӧ к'ар нэда колхозе, һэла сэрда зьрар да. Зедэбун т'ӧнэбу: нэ жь пез, нэ жи жь дeвep. Һэрсал гэлэ бэрх у гольке вьр'ни т'элэфдьбун, кэси ньзаньбу, жь чйэ. Шир жь ч'елэка у жь пез бэрэ-бэрэ кем дьбу, сэрwertийа колхозе чэнд сэрwере ферме бэрһэв гӧһастьн, ле бефэйдэбу, зедэбуна һ'эйwanэт т'ӧнэбу. Кэсэк нэ мьqабьли Э'мэрике бу, һэла шадьбун, wэки эw бьвэ сэрwере ферме. Һэр һ'эйфа ван ль Э'мэрике дьһат сэва калтийа wi,

чъмки әви сәд сали зедәтър ә'мр кърьбу. Ле сәдртига колхозе Ә'мәрик к'вшкър сәрвәре ферме...

Бди вәхт бу һ'әйван бьбрана зозана. Колхозед гондед щинар зуда һ'әйванед хвә бьрьбунә сәре ч'йәе Әләгәзе. Ле Ә'мәрике ләзнәдькър, әви қә к'әре хвә жи нәдькър. Сәртиб әв дәрәнгийа ви тә'мулнәкър, р'ожәке гот:

— Қалко, вәки тә һ'әйван дәрхи зозана ве п'акбә, бди һәва хвәшә, гиһа ль зозана бол шин буйә...

— Вә фермә спартигә мьн, ида т'ә к'әре вә пенәк'әтигә. Әз заньм к'әнге лазьмә һ'әйван дәрхнә зозана, һун дьхвәзын әз бәрха т'әләфбькьм. Чьма нае бира вә, бәре дәвләтигә чь вәхти дәваре хвә дьбрьнә зозана?...

Сәртиб кәр' бу, дәнге хвә нәкър.

Дә һ'әвте дьн жи дәрбазбун, ле фермә һе нәчубу зозана. Колхозвана хәбәрдьдан: „әва чьма дөвәр набә ч'йе? Нә ида т'ә колхозед щинар нәман, гьшка дәваре хвә зуда бьрьнә, гәло әв һивийа чь сәкьнийә?...“.

Ле Ә'мәрике нәдьбьр. Р'ожәке әви готә Сәртиб:

— Хөрәке лазьми бона хәватчие ферме һазьркә, әзе сьве ферме бьвмә зозана у тәе паше бьзанби, чьма мьн ләзнәдькър..

Сәртиб һе эварда чь лазьмбу бона хварьна хәватчие ферме һазьркър. Сьвәтьре ль фьрхуна һ'опо баркьрын у фьрхун р'ек'әт. Паше кәрәд пез у дөвәр р'ек'әтын. Ә'мәрики ль һәспе сийарбу, ль пешиебу. Колхозвана ле кьрә гази, дьготьн:

— Һәр'ә, тәр'а ог'ьрбә, бәлки тә бь зедайа һ'әйванәт пәйзе вәгәр'и бей гонд!

Әвана кә һатнә вәре хвә, Ә'мәрике т'әми да шьвана у гавана, вәки әвана кона вәгрьн у чадьра лехьн бона хвә, ле хвәхва сийари чу к'әвшәне зозане гәр'ийа. Дина хвә дае: к'идәре бона ч'ере ч'еләка п'акә, к'идәре бона пез п'акә. Әви фькра хвәда дьгот: „Әз щие бәр'ож ч'ере ви кьнә-ормәхә, әв бона пез р'ьндә, чьмки пәз минани к'әлләтан һешнайа кьн р'ьнд к'окева бәрәвдькә — дьхвә, ле бона ч'еләка щие ньмзи чайир, к'идәре п'әлах ле болә, чьмки ч'еләкә нә минани пезьн“. Әв кә һат, дәвар гьшк ль вәргә дьч'ерийа, чьмки һешнайи ль вьра бол бу. Әви сәршьван у гаване мәзын хвәр'а һьлда у чу синоре зозана гәр'анд у т'әми да вана к'идәре пәзе бьч'ерә, к'идәре ч'еләк у һәспе бьч'ерьн...

Хени ван т'әмийа әви готә шьвана: „Пез гәрәке һун сьве

шэбэде дэрхнэ ч'ерэ у нивро шунда жи дэрэнг быч'ериньн
һ'этани тэ'ри дык'эвэ э'рде, чьмки һун заньн, пэз р'оже дык'э-
вэ хорие, нач'ерэ“.

Эв т'эмие Э'мэрике ль шьван у гавана хвэш һатьн у
дыготьн: „А, мэрыв занэ, wэки эв сэрwере фермейэ, биланэ,
занэ чь тэһэри һ'эйwен хwэйкьн. Ле эwед майин qэ тышт нэдь-
кьрын“...

Э'мэрик вала нэдьсэкьни, эw шарна р'адьбу сэр кэwьрэки
быльнд, чьмки бэжна wi кьнбу, у ль пэзе зайи йане пэзед
стэwр дьнһер'и у шарна дыготэ шьвана йане бэрхвана: „Эз
бы qөрба, мийа һана йане бэрха һана быгрэ, эзе ле быне-
р'ым“.

Wэхта эwi мие п'ак дьнер'и, паше дыгот:

— Бежна зоотехник, бьра п'ак ве һ'эйwане бынһер'э, эве
һ'эйwане ньзам чьма wa мьр'узе хwэ кьрйэ, гэлэ, жь чйэ? Эw
зоотехнике мэ һэма сьве һ'этани эваре шэм кэч'ьканэ у к'эн-
лаqьрдийада к'этиэ, qэ хэwата хwэ нанһер'э.

Wэхта шьван готэ Аһ'мэде зоотехник дэрһэqа мийа, кö
Э'мэрике готьбу, эwi эw ми гьрт, ле ньһер'и, гот:

— Wэлэһ,эв кал професорэ, сэд һ'эйф хwэндьна wi т'өнэ,
wэки хwэндьна wi жи һэбуйа, эве öлмдаре дьнйае буйа....

Тыштэк бэр ч'э'ве Э'мэрикер'а дэрбазнэдьбу, wэки эwi
нэдита у нэда чекьрьне... Шарна эwi дьдит, чаwа пэй дотьна
ч'елэка йанчие нахьре дьдэ нава дара у лэз дажо. Эwi ле дь-
кьрэ qир'ин, һерс дьбу, дыгот:

— Тö чьма wan һ'эйwана бы дара дык'öти у лэз дажой?

— Калко, вьра һьнда wаре мэ ида ч'ерэ т'өнэ, dewep гиһа
гышк п'епэскьрьнэ, тыштэ т'өнэ ч'елэк бьхөн, лэма эз дьчьмэ
щие дур.

— Э, лао, т'ö эз дьвем нэвэ щие дур? Эз дьвем һ'эйwен
öса нэк'ötэ, öса лэз нэжо, эwана кö öса лэз һатьнэ щие ч'ерэ,
we ида быwэстьн, нькарьн быч'ерьн. Жь ч'ерэ жи гава бэрбь
зөме тиньн, һедика һ'эйwен биньн. Wэки һун һеди dewep би-
ньн у бьвнэ ч'ерэ, һ'эйwan һьм к'ок дьбэ, һьм жи шир гэлэки
дьдэ....

А бы ви тэһэри Э'мэрике шаһьл хэwата хwэйэ гэлэ сала,
кö теда qалбьбу, һиндькьрын.

Ида эп'ещэ wэxт бу фермэ ль зозана бу. Р'ожэке ниврö
шунда Сэртиб у Мороф һатнэ зөме. Р'астэ yди бэрэварбу, ле
ч'елэк у пэз һе нэһатьбуна зөме.

Сэр коч'ьке агьр ситлэкэ эп'ещэ мэзында қәли дьқәлан-
дын, бәрошәкеда жи бьрнщшир чедькьрын.

Жьнәкә нә әвқас сәрә, т'еле спи т'әзә к'әтьбунә п'ор'е
we, шив бона шьван у гавана һазьрдькьр...

Ә'мәр нә ль зомебу. Моров жь қизәкә шаһьл пьрси:

— К'а Ә'мәрике калке wә ль к'өйә?

Қизьке бәре дәнге хwә нәкьр, ле паше бь һерс йәке гот:

— Әw нә калке мәйә, әw т'әмам хәтайә, жь кәсәки вәна-
гәр'ә.

Сәртиб пьрси:

— Чьма хәтайә? Чь дькә?

Бериванәке гот:

— К'а, мәри р'һ'әтиә жь wi дьвинә? Шарна дьве ә'лбед
wәйә ширдотьне нә т'әмьзын, һәй дьве: „һун ч'еләка п'ак надо-
шьн, шир гөһане ч'еләкада дьһелън“, шарна дьве: „һун голька
п'ак хwәйнакьн“... Һәргав тыштәки дьвинә у қьр'ка мә дьгрә.
К'а дьһелә әм р'һ'әтике бьвиньн?

Моров у Сәртиб фә'мкьрын, wәки кале наһелә әw сәләха-
ние бькьн, ләма әwana жь кале нәр'азинә...

Қасәк к'әтә орт'а хәвәрдана wан, Моров диса пьрси:

— К'а сәрwере ферма мә к'өда чуйә?

— Бра, к'и занә к'өда чу? Әw сьве һ'әтани эваре қә жь
һәспе пәйанабә, шарна щәм гаванайә, шарна щәм шьванайә,
шарна жи щәм бәрхванайә у щәм голькванайә.

Моров у Сәртиб һ'әвәки чун жь кона у чадьра дурк'әтын.
Ль вьра — сәре ви ч'йайи, ван р'ожед мәһа гөлане хәмьлибу
щур'ә-щур'ә көлилк. Мәрвь һ'әйра һ'әжмәк'арбу ле бьнер'ә:
щина хөр'ө көлилкед қич'ьк бун, щина көлилкед к'әск бун,
щина көлилкед сорбун. Бин у бөг'за вьра мәрвь же т'ернәдьбу.

Жь ве бьльндае п'ак дьһатә хwәнекьрьне бәста Аг'баране,
к'идәре донздәһ гөндед к'өрда ле щибьбун, сәд сали зедәтьр—
дәwрәке зедәтьр ль вьра щибун әw к'өрд, е кө жь бәр қәт'ла
Р'оме р'әвин һатнә вьра у һеwьрин, щи бун. Чарньқали wан
бьред әрмәни бун, ида т'ө кәси әw қьр'нәдькьрын. Ле әw зөлма
п'адше Р'оме шарәкә дьн жи ль wан қәwьми. Әw сала 1918-а
бу.. Диса әскәре Р'ома р'әш ль wан қәсьдин у диса дәстбь қьр'-
кьрьна әрмәнийә у к'өрда кьрын. Минани гөред дәwбьхун
шәw у р'о кал, пир, жьн у зар' қьр' кьрын. Һәр Әскәре сор, ди-
wana Совете әрмәни у к'өрдед вьра хьлазкьрын.

Беривана у ч'елэкдоша қап'ут'е спийэ чилэ-қарқаш хwә-кърьн, к'аре дотье дькърьн. Моров нъч'андэ Сэртиб у недика гот:

— Ыла тө ль вана бьнер': қап'уте вана спийэ т'эмьз, сурәте вани сори минани кōлилка ль бәр ве һәwае, хварьна гошти у шир, wәки эз у тө жи ль вьра мәнәке бьмана, әм жи we ѓсабуна.

Сэртиб к'әнийа, гот:

— Әз дьвиньм дьле тә к'әтйә ван кәч'ька, әзе бежмә жьна тә, һа...

— Жьна мьн баwарнакә, әw занә эз нә мәрики ѓсаньм...

— Wәй һун сәр ч'ә'ва бен! Ыун гәрәже зуда баһатана т'әсәлийа ферме, ле нъзам чьма һ'әта һна һун нәдьһатьн.— Ә'мәрике гот.

We гаве һ'опое кал фьрхуна хwә ажотә бәр чадьре. Qиза зутьре бидонед вала жь сәр фьрхуне аниһә хwаре. Бидонед ширә т'ьжи данә сәр фьрхуне у кәч'ка мьлед хwә һьлдан дәстбь шуштьна ван бидона кърьн.

Һ'опо незики Сэртиб у Моров бу, сьлав да вана, сьмеле хwә бадан, го: „әва се сальн, кō әз шир дьвьмә заводе, гәрәке эз р'әсти бежьм, һьла мьн т'ѓшара әwқас шир нәдьбьрә заводе, чьқас исал ван р'оже, кō Ә'мәрик сәрwertие ль вьра дькә“.

Сэртиб жь сәршьван пьрси:

— Феро, исал чьқас бәрх т'әләфбунә?

— Исал қә бәрхәк жи т'әләф нәбуийә, һәр иро гōра кавьр'әк һьндьк мабу бьдзьийана — бьбьрана, к'әлб пе һ'әсийан жь гōра стәндьн у кавьр' ѓса бьриндар кьрбун, ида сьламәт нәдьбу. Ә'мәрике изьн да, шьван шәржекьр. Дьл-һ'ьнаве we бь қәйде шьвантие данә к'әлба, һәрч'е майин жи кьрнә қәли, we һна бьднә р'енщбәра.

— Ә'мәрик қәнщ кьрйә, wәки готйә кавьр'е шәржекьн,— Сэртиб гот.

— Һәлбәт қәнщ кьрйә,— Феро гот,— хени we йәке к'әлб дна гōрех дьбьн у дәйне хwә заньн дәрһәқа гōрада...

Р'о ьди пьш ч'ийава қōльби. Бәрә-бәрә тәрије әрд һьлч'ьни. Кәвание кō сәргин дькърьнә кōч'ьк у алава эгьр дькьрә р'онкаийи, дһатә ханекьрьне сурәте кәваниейи қәрч'ьми. Мороз ль сурәте кәвание нһер'и, фькра хwәда гот: „Гәло, чьқас сальн, тө wa кōч'ьке зозана дадьди?“

Шив кӧ һазырбу, кәвание бәре ә'wлын бър дани бәр мера, паше жьнар'а кърэ ләганәкә мәзын у бәр вана дани...

Ә'мәрике гази Моров у Сәртиб кър бьрнә сәр сьвра хwә. Гава Моров читие ә'wлын хвар, гот: „Wәлә хwәрн жь хwәрнә на чолә тә'мтър у хwәштър т'ӧнә“.

Сәртиб у Моров, кӧ сийарбун бәрбь мал бен, ә'zman ьди т'ьжи стәйр бун. Жь сәре Әлэгәзе р'аста Аг'баране у гӧнд п'ак дьһатнә хwәнәкьрне, чьмки һәр гӧндада ләмп'е Илийнә һәбун, лама жи һәр гӧндәк п'ак дьһатә хwәнәкьрне.

Әwana кӧ һатнә гӧнд, мьхлуqәт һыла р'анәзабу. Сәртиб һәсп т'әслими нобәдаре тәwлө кър у һатә мал. Әwи һе лынге хwә навитә пыш шемике, Щәмиле готә баве:

— Баво, жь нәһ'ие к'аг'әз һатйә, Щьмо һәдаи кьрнә, wәки әw һәр'ә Москвае, сәва хәвата wийә вә бьһаре, кӧ әwи әк'ьне бьһаре р'ьнд у зу qәданд. К'аг'әзеда һьвисинә, әwе һәр'ә т'әмашәгәһа малһәбуна щьмаә'тие ль Москвае, әз жи пер'а һәр'ьм?

Әв к'аг'әз ль дьлө Сәртиб нәһат, әwи гот:

— Qә дьбә, әз изне бьдъм әw һәр'ә, ле әзе чава бе механик бьминьм? Ван р'ожд лазьмә чәтн. Әм гәрәке дәст бьр'акьрна шова бькьн, гиһа жи иди пер'а гьһиштйә.

— Баво, хwәде мьн qӧрбана тәкә, изьне бьдә Щьмо һәр'ә Москвае, әз жи пер'а һәр'ьм...

Сәртиб шаба qизе нәда, готә жьне:

— Жьньк, әзи бьрчимә, шива тә чь һәйә, к'а бинә әз бьхӧм.

Хәзалә qат'ьхе мийа кьрә т'әбахәке, ани дани сәр т'әхтә нан, кәвч'и жи дани у дур сәкьни. Сәртиб нан дьхвар, ле Щәмиле жь баве вәнәдьгәр'ийа, лава дькьр, wәки әw изна Щьмо бьдә, wәки һәр'ә Москвае...

Сәртиб кӧ нан хвар, дәстхwәда к'әтә нав щийа у р'азалә. Ле Щәмиле у Щьмо хәw ль ч'ә'ве ван нәк'әт, хәвәрдьдан, әwе дьготә Щьмо:

— Щьмо, Щьмо, бежә баве мьн бьра изна тә бьдә, мьн жи хwәр'а бьвә Москвае.. Нә мьн һ'әта ньһа qә Ереван жи нәдитйә?

Щьмо дьготә Щәмиле: „Тӧ чьqасә бе аqьли? Тӧ навини бав изна мьн нәдә, тӧе чава һәр'и Москвае?“

— Нә к'аг'әз нәһ'ие шандийә, бав карә изне нәдә. Әзе ль

Москвае хвэр'а қәдифе р'ьнди сор бьк'бр'ьм, қәнәшьз бьк'бр'ьм бона дерәки р'ьнд хвэр'а бьдрум. Тө дьвини жьнед һьнә-ка чь к'ьнще хасә ленә. Эзе һьнә п'арче р'ьнд бьк'бр'ьм бинмә мал....

Әвана кө хәвр'а чун, иди незики сьве бу, жь хәше әв һ'ьш-йар кьрьн көр'е ван: ль щоланеда гьрйа. Р'онкае дабу нав мале. Бу г'әқинийа дәре к'иләре, Хәзал жь к'иләре дәрк'әт, бәрбь нәбие хвә һат.

Ве сьве Сәртиб минани һәргав бәрбанга сьвер'а р'абу. Әви сәрч'ә'ве хвә бәр дәстәшое ләз шушт у бь бәз бәрбь гараже чу, т'әсәликә чава машинә һазьр дьбьн бона гиһадьруне. Жь ведәре әв һат, ч'ә'лед силосе нһер'и. Әви дит ч'ә'лед силосе һе т'әмьзнәкьрьнә жь гәмара зьвстане. Сәртиб т'әми да бригадир, вәки ч'ә'лед силоса зу т'әмьзкьн у заһакьн, бона силоса т'әзә текнә ч'ә'ла, ле хвәхва бәрбь диғанхана колхозе чу. Жь фькра ви дәрнәдьк'әт, вәки механике ви, хәватчие р'ьнд, ван р'ожед хәватейә чәтьн гәрәке һәр'ә Москвае. Әви фькра хвәда дьгот:

— Р'астә, әв һежайә, мерьк қазанщкьрйә бь хәвата хвәйә к'әмал у һ'әлал, ле гиһадьрун. Ле шовр'акьрьн... Бе механик эзе чавакьм?

Бь ван фькрава Сәртиб қә т'ьхминнәкьр чава һатә һөндөр'е диғанхане. И'әсабдаре колхозе һе нәһатьбу. Әви т'елефон һьлда, гот.

— Итмаздькьм, бьднә мьн кабинета к'атьбе комнәһ'ие, һәвале Сәһ'ид, әре, әре.

Т'елефончие пьрси:

— Вә чь гот, зәлал бежьм, һун к'е дьхвәзьн?

— Бьднә мьн һәвале Сәһ'ид, к'атьбе комнәһ'ие.

— Сьва тә хер, ә'зизе мьн, әзьм, Сәртибьм, ва зу һәһельм тө р'һ'әт бьхәвьти.

— Сәртиб, бежә, чь қәшьмийә?

— Тьштәк нәқәшьмийә, механике мә Щьмо һәдаи кьрьнә, вәки һәр'ә Москвае ль т'әмашәгәһа малһәбуна щьмаә'тие.

— Әре, әре, мә әв һәдаи кьрйә. Э, чьма әв нәһежайә? Тө мьқабьли?

— На, әз нәмьқабьльм, әв һежайә.

— Вәки һежайә, ле чьма тө т'елефоне дьхи?

— Сәһ'ид, һ'әйран, әме ван р'ожа дәрк'әвнә к'әвшән, шова р'акьн, дәстбь гиһадьруне бькьн. Щьмо жи механикәки нәхьравә, әз дьтьрсьм бе ви шөхөле мә пашдак'әвә...

— Чьма вьрда-веда хәбәра давежи нав, р'асти бежә әз мьґабьльм....

— На, Сәһ'ид щан, әз нәмьґабьльм, чь бежьм, тө запп әв чь хәватчики дәстә'мәлә. Әз дьтьрсьм бе ви шөхөле мә лашда бьминә....

— Тыштәки накә, ґә мәтьрсә, мәнәк жи нак'шинә Щьмое вәґәр'ә бе. Дәвса Щьмо тө ви хорте дьне дәвса механик бьдә хәвате, мьн наве ви биркьр.

— Тө Ә'гитр'ани?

— Әре-әре, әв жи нә хортәки хьравә, әз заньм әв карә дәвса Щьмо бьхәвьтә... Сәртиб, ґөһе тә ль мьнә? Тө дьбһей?

— Әре Сәһ'ид, әз дьбһем, тө чь дьвежи?

— Тө кө чуйи мал, һәма иро Щьмо бьшинә бьра бе нәһ'ие, әве вьра п'әра у к'аг'әзе бьстинә паше һәр'ә Ереване. Мәрие Әрмәнистане ґышк ль ведәре т'опдьбьн, паше жь ведәре, ве һәр'нә Москвае. Сәртиб, Щьмо әгләнәкә, зу бьшинә, бьра бе.

Сәртиб зутьрәке жь диһанхане дәрк'әт, бәрбь мал чу, әви дәри вәкьр дит. шаһьлә т'ьжи маленә, әвана һатьнә ч'әвр'онкае дьдьнә Щьмо....

Сәртиб ва бь к'әл гот:

— Щьмо, зу к'әре хвә бькә у һәр'ә нәһ'ие. Төе ль ведәре п'әре р'йа хвә бьстини у к'аг'әза р'е жи бьстини у һәвалар'а һәр'и Москвае, дә, зу!

Щәмиле кө бьһист әв ґьлие баве, незики ви бу, гот:

— Баво ле әз? Изне бьдә әз жи һәр'ьм Москвае.

— Ҷиза мьн, Щьмое бәре һәр'ә нәһ'ие, жь нәһ'ие ве һәр'ә Ереване, паше жь Ереване ве һәр'ә Москвае, төе чава һәр'и?

— Баво, тө жь к'ө зани, вәки Щьмое бәре һәр'ә нәһ'ие, паше ве һәр'ә Москвае? Тө ґәстана өса дьвежи, вәки әз нәчьм.

— Щәмилә, ґиза мьн, нәһәқи тө дьхәйиди, һәма һешка жь нәһ'ие мьр'а бь т'елефоне хәбәрдан у Сәһ'ид хвәха әв, һ'өкөм кьрә сәр мьн, вәки әз зу бьґәдиньм. Хени ве йәке һьла

быдэ һ'ыше хвэ: төе чава зар'а хвэйэ бэрбыстан бе шире де б'һели?

— Эзе зар'а хвэ хвэр'а б'вьм, вэлэһ эзе Щ'мор'а һэр'мэ Москвае.

— Лао, зар'ед бэрбыстана, һаһельн машинеда б'вьн, вэки зар'а тэ хвэ лэв'ыт'анд, төе паше чава б'ьки? Ѓ'ыла беж?

— Баво, ч'ьма зар'ед бэрбыстан һаһельн вагонада б'вьн?

— На, қиза м'ьн, һаһельн...

Хэзал ве гаве дур сэк'ьнбу ль баве у қизе д'ьнер'и, ф'ьк'ра хвэда гот:

— Метро, ч'ьма тө р'аст навежи?

Гава Щ'эмилэ дэрк'этэ дэрва, Хэзале готэ мер:

— Тө шэрмнаки, дэрэва д'ьки?— Ѓ'ьва к'өлф'етед дэстдэр'гуш һаһельн вагонада һэр'ьн?

— Ж'ьн'ьк, ле эз чавак'ьм? Хэвате ван чэнд р'ожа ве дэст'п'еб'ьвэ: шов'ьн, гиһад'ьрунэ, гэрэке ви гиһайи эм г'ьшки т'оп'ж'ьн у бин'ьн лодк'ьн. Ле вэки Щ'эмилэ жи һэр'э, ьди к'е ви гиһайи лодкэ?...

Щ'ьмо к'ө ж'ь мал дэрк'эт, Зине ж'ь дурва газик'ьре, гот:

— Б'ьре Щ'ьмо, м'ьн б'ьһист'ьэ төе һэр'и Москвае?

— Эре хушка Зине, эзе ва һ'ьһа һэр'мэ н'ьһ'ие, паше ж'ь в'ьр һэр'ьм.

— Ит'мазэкэ м'ьн ль тэ һэйэ, тө ван к'ьт'ебе агрономие м'ьр'а ж'ь г'эмашэг'ьһа мал'һэбуна ц'ьмаэ'те б'ьк'ьр'э, бинэ, в'ьра ль Ереване дэст'нак'эв'ьн, һане ве к'аг'эзе, наве ван к'ь'теба м'ьн һ'ьв'исинэ, вэки тө бир'ьэки.

— Хушка Зине, архайинбэ, эр'һэдэ эзе ван к'ьт'еба тэр'а бин'ьм.....

Һ' Э С Э Н

Зине ль к'эв'ш'ан бу, эв к'ө һатэ мал нэмэ данэ ве. Бэре эве хвэнд нэмэ ж'ь к'идэре һат'ьэ, паше эве п'акет вэкр. Нэмэ һ'эсэн шанд'ьбу. Эви нэмэда һ'ьв'исибу:

„Дэлалия м'ьн, Зине!

Тө гэрэке б'ьбэх'шини, м'ьн зуда нэмэ тэр'а н'ьн'в'исинэ. Эз р'аст'и бежмэ тэ, эз шэв у р'о һаз'ьрд'ьб'ьм бона к'ө тек'эв'мэ

аспирантурае. Лэт'ив жи, е кӧ тэ қә же һ'эзнэдъкър, дьхва-
зэ тек'эвэ аспирантурае...

Ле бәри ве һазъркърне, эз дьхэвьтим сәр диплома хвә.
Мьн диплом ньвиси к'отакър у диплома мьн р'энд қәбулкър-
рн. Декане факултета мә, мьсьлэ'т кър, вәки эз диплома хвә
бьдмә нәшьркърне ль коvara „Малһәбуна гӧндитие“. Эви
готә мьн: „Диплома ӧса һе студента қә нәнвьисинә“. Зине щан,
дьвәк тӧ бежи: „Һ'әсэн п'ае хвә дьдә“, ле эз созе комсомолие-
кьм мьн диплома хвә да коваре, гава кӧ нәшьрбу, әзе тәр'а
бьшиньм. Хени ве йәке, р'асти бежьм, эз һ'эзнакьм аспиранту-
реда бьминьм. Эз дьхвэзьм бемә гӧнд бьхэбьтьм. Те бира тә,
дәлалйа мьн, Зине, вәхта пар һавине әм чунә Москвае эк'с-
курсиа, чьқас хвәндк'аред Москвае бь газийа партие дьчунә
ә'рде Хам-хоп'ан у Сьбиле бьхэвьтн, ле вәхта әм һатнә вак-
зале, вәки ида бенә мал, чьқас шаһьлед т'унсьз — қиз у
хорт жь Ленинграде у Москвае вагонада бун, гәрәке бьчуна.
Эз чава комсомольм, вәки нәқәдиньм газийа партиае, нәчмә
гӧндед мә к'ӧрда, к'идәре занина, кӧ мьн бь сайа партиа у
диwana Советие стәндийә, ньһа гәләки лазьмә, бьдмә гӧнде мә.
Һәрке вәхте тә вала һәбә, әрһәдә нәме мьр'а бьнвисә.

Дәма хатре тә.

Һ'әсэн“.

Зине к'әтә мьтала. Һатнә бира ве зар'отийа ве: чава ль
мәк'т'әбе һини хвәндьне дьбу, чава һәвалар'а дьчу п'ыншар'е.
К'әтнә бира ве к'ән у лақърдие бьндарука. Вәхта мәһа гӧла-
не Аг'баран дьхәмьлә кӧлилкада, мәрвь һ'әйран-һ'әжмәк'арә
ле бьнер'ә: қич'ьк, сор, к'әск, шин у р'әнгед майин. К'әтә бира
ве, чава әве щара ә'вльн Һ'әсэн дит. Говәндеда әwana к'әт-
нә дәсте һәв у листьн. Паше вәхта Һ'әсэн һатә Ереване. Ви
чахи әвә ль курса дӧда бу, диса әв Һ'әсэн һәвр'а дьгәр'йан,
дьчунә кино у театра, қә бе һәвдӧ әwana щикида нәдьчун...

Зине қәләм у к'аг'әз һьлда у дәстхвәда шаба нәма Һ'әсәи
ньвиси:

„Һ'әсэн, мьн кӧ нәма тә стәнд у хвәнд, р'асти бежьм мәрә-
ме тә эз шакьрьм. Һәрке шашнакьм, ида пенщ сал т'әмамбуг
һьнги тӧ жь гӧнд дәрк'әти. Һ'әсэн, вәрә, тӧ кӧ һати, тӧе ә'шеб-
майи бьви. Тӧе бьвини чьқас гӧһастьн ль гӧндед мә қәшьминә.

Н'эсэн, вэрэ, тө бь ч'э'ве хвэ бьвинэ. Ле тө кō жь Ереване дэрк'эти, эрһэдэ нэмэке мьр'а бьнвисэ, бирмэкэ, һа....

Зине“.

Шьмо кō һатэ Ереване, ль ведэре ьди гьшк т'опьбун. Хэватчие лапэ р'ьндэ бь нав: жь завода, фабрика, к'архана, совхоза, колхоза у ед майин. Вьра һатьбун шьван, гаван у hosted ханичекьрьне у hosted пэмбөбешэрьне. П'есири һьнэка, сэва хэвата ванэ баш у бөқөсур, медал у орденада дьбьрьқи....

Эвар бу, гьшк р'уньштын поезде у бэрбь Москвае р'е-к'этын.

Р'еда һэвр'а хэбэрдьдан жь һ'ал у хэвата хвэ. Чэнд мэриэ шэһэрлу дора шьванэки т'опьбун. Пьрс у һ'эвалэ хэвата шьвантиэ же дькьрын, паше йэки бь лақьрди гот:

— Э, эв чь хэватэ? Нэвр'о ль холе, сэре ч'йа, гэлийа, дурри шенлька, т'ьме т'эне, һэр шарна дө-се һэвал тенэ щэм һэв. Вэлэһ эв нэ т'ө хэватэ!

К'эвшбу, шьван мэк'т'эба орт'э хьласкьрьбу, эви бь к'эн гот:

— Нэхэйидьн, вэки эз чэнд гьлийа бежмэ вэ, хэвэрдана вэр'а к'эвшэ, һун тьштэки жь хэвата мэ фэ'мнакьн. Ле эз хэвата хвэйэ шьвантиэ т'ө хэвата дьнер'а нагөһезьм. Эз т'ьме ль холе, нава гөл-сосьне ч'йада, мерг-чиманада, щур'э-щур'э кōлилк, чарьнқали мьн кэред пез дьч'ерьн. Гава мик дьк'алэ, шьванва э'йанэ, чьма дьк'алэ, т'ийэ йане бира бэрха хвэ кьрийэ... Ле гава шире мийа дьдоши, датини канийа сар, вэки һ'эвэки сарбэ, сэр ви шири тог'авк чэнд дэқада дьгрэ у тө нане лоши тэндуре жь һэвана шьвантиэ дэрдьхи у ви шири фьр'дьки бь ненва дөхи... Вэлэһ, ль р'есторана вэйэ шэһэра хварна өса дэстнак'эвэ. Ле гава бэрхэке шэржедьки, п'остдьки, гоште ве бэрхе һурдьки, һ'уре ве дьви сэркание п'ак дьшойи, паше ви гошти т'ьжи һ'ур дьки бь п'ынщар'а: щэ'т'риэ, пунге у ед майин, паше ви һ'ури дьп'ечи нав п'осте ве бэрхе, ч'э'лкэ нэ эвқасэ к'ур дьк'оли, гоште хвэ датини ве ч'э'ле у к'урмэ агьре р'ьнд сэр ви гошти дадьди... Тө ида хвэхва зани, к'энге пьжйайэ һазьрэ, тө хварна хвэ һьлди, бөхи. Э, гөло хвэрна өса хвэш ль дьнйае һэйэ? На, т'ө щийа, т'ө р'есторана у т'ө вэлата хварна өса т'өнэ....

Эва қыса шьвен гышка бь мэшқули гõн дыданэ сэр, õса һ'эвасбу, һнэка дэве хвэ вэкьрьбун у ль шьван дьнһер'ин. һнэка жи т'ука хвэ дадьқõртанд....

— Р'астэ, кино кем те щэм мэ. Ле эм әвқас жи нэ һ'әвше киноенэ. Вэки эм һәрр'о ль киное бьнһер'ьн, ле к'әнге әме бь хэвьтьн? Әм һәрр'о ковара, газета дыстиньн, р'адиоһьлданока мэ һэйә. Әм һаж һ'але дьне чь дьқәвьмэ, ль шәлате мэ дь һ'әсьн. Р'астэ, әз нэ комбайнчимэ, нэ трактористьм, нэ жи һос-те заводаньм, минани ван һәвала,— әви дәсте хвэ дьрежи һәвале дора хвэ кьр, е кõ дора ви сәкьнибун у гõн дыданэ сэр хәвәрдана ви,— ле әз р'асти бежмэ вә, вәки бона р'ожәке һ'әзар манати бьдмэ мьн у бежьн: „вәрэ заводеда бьхэвьтэ, йане вәрэ сэр машинәке бьхэвтэ, шәләһ әз начьм. Әв р'әқә-р'әқә у гьрмә-гьрма кõ заводеда һэйә, мьн т'ьре мәжуе қәфе мьн ве дәрхьн. Сәрда тõ хвәхва мазутеда р'әш дьби, дьби ә'лашәтәки....

Әв қыса шьван гышк данэ к'әнандьне.

Аһ, бь мьжулиед ва, бь лақьрдие ва һәрр'о әван қә пенәһ'әсийан, чава гһиштнэ Москвае...

Эварәке сәрwertийа колхозе бригадед гиһадьруне т'әш-килкьрьн. Машине ванэ гиһадьруне зуда һазьрбун у трактор жи зуда һазьрбун. Бригадәк жи һатьбу к'әвшкьрьне һәр бона лодед гиһе дайиньн. Хәвата лодданине, хәватәкә шабдар бу, чьмки лоде кõ хьрав дьһатнэ данине жь барана һавина у ба-һара пайиза гиһа гәләк хьрав дьбу у һ'әйван бе дәбар дьма...

Гиһадрун һәр сьвадә дәстпенәдькьрьн, ви чахи, к'әнге тә'ве дьда, чьмки қьр'авийа вьра шәве гәлә дьк'әт, гиһа шьл-дьбу, ле тә'ве әв гиһа һ'әвәки һ'ышкдькьр. Пәй дьрунер'а диса һ'әтани гиһа һ'әвәки һ'ышкнәбуйа. т'опнәдькьрьн.

Хьлазбуна мәһа тирмәе бу. Әв вәхта Аг'баранейә лапә р'ьндә. Гиһадрун ида хьлазбунейә. Ль к'әвшән, зәвийада сьмлед гәньмэ зәрин бәр бае кõ жь ч'йәе Әләгәзе те, минани пелед бә'ре дьшõрõшинә. Мәрвь нькарә бь дьләки ша т'әма-шә нәкә. Нава ве бә'ра зер'инда т'ьжи һелине ч'вика у к'а-р'итканьн. Щарна те дәнге шуцке ван, е кõ маке хвэ онда-кьрьнә. Вәхта мак дьбһен әвә ль к'идәрәнә, бь нõкле хвә зутьрәке хварна ван дьвьн дьдьнә ван....

Сәһ'әта донзда бу, вәхта автобуса кõ жь Ереване һат. бәр дәрә п'ошта Әләгәзе сәкьни. Гәлә мәри жь автобусе дәр-

к'этын. Пэй гышкар'а жь we автобусе дэрк'эт хортэки шаһыл. К'ынше wi — к'ынше шәһәрлуйабун. Демәки бәдәwi ле, бөрие wийә р'әшбун, бьжанге ч'ә'ве wi дьрежбун у к'аwикә р'энд дыданә сьфәте wi. Деме wi, he тә'ве ленәхьстбу, спи, чили қәрқаш бу. К'ывшбу, әw зьлам кем жь мал дэрк'әтйә бәр т'ә'ве. Дәсте р'астеда әwi чәмәндан гьртьбу, ле плаше хwә авитбу сәр мьле ч'әпе. Кастйумәки т'әзәйи нә әwқас бһа ль ви шаһьли бу. Дһатә дитьне, wәхта әwi кастйум к'ьр'ибу, ләз хwәкьрьбу у қә артикуле, кә фабрикә ль к'ынща дьхә, нәқәтандьбу. Һәма өса пева дальқийабу. Шлапкәки ль серибу, р'әнге шлапкә у р'әнге кастйуме wi һәв дьгьрт. Әw кә жь автәе дэрк'әт дора хwә нһер'и, паше р'ек'әт, чу.

Wәхта хорт чу әп'ещә жь гөнде Әләгәзе дурк'әт, әwi чәмәдан дани әрде, плаше хwә дани сәр чәмәдан, шлапке сәре хwә дәрхьст, худана әнийә хwә пақьшкьр, паше вәгәр'ийә ль гөнде Әләгәзе п'ак нһер'и, фькра хwәда гот: „Әре, wәхтәке әв гөнд навдькьрьн Щамушвана сипка, жер'а дьготьн: „Щамушвана мәзьн“, ле ньһа әв гөнд өса мәзьнбуйә, минани шһәрәки, р'әсти жи мәрвь карә наве мәзнатие бьдә ви гөнди. Әw гөнде һан жи Щамушвана бьч'укә, ле әw жи мәрвь ьди наснакә..“

Ль бәста пеш wива мергбун, гьрмә-гьрма машинабу, гиһае колхозе дьдьрутьн...

Әwi кә т'ер бина wәт'әне хwә станд у р'һ'әт бу, паше чәмәдане хwә һьлда у р'ек'әт. Әw кә гһиштә гөнд, ль қәрахе гөнд зар'а дьлистьн. Әw незики йәки жь wan бу, пьрси:

— Зар'но, һун вьзаньн агронома гөнде wә, Зине, к'ижан маледа дьминә?

Кәч'ькәке дәсте хwә дьрежкьр, гот:

— Зина агроном хание һанданә. Бәр дәре wi ханийи жьнәк we сәкьнийә, тә дьвини?

— Зә'ф жь тә р'азимә, қизка дәлал,— Һ'әсэн гот у бәрбь wi хани чу.

Әw кә незики we к'өлфәте бу, гот:

— Р'ожхера тә, мәт'е!

— Тә сәр ч'ә'ва һати, хорте дәлал, к'әрәмкә, wәрә мал!

— Мал авабә. Мьн дьхwәст агронома wә бьдита, гәло ль малә?

— Зине нә ль малә. Әwә ль мерганә, ньһа гиһадьрунә, қә әw ль малда дьминә? Әw қизәкә өса эгьнә, қә щики насәкьнә,

ль һ'эму хэватед колхозер'а хвэ дьһинэ. К'эрэмкэ, вэрэ мал, чьма вьра сэкьни?

— Һ'эсэн чэмэдане хвэ һьлда да пэй хвэйа мале чу. Вэхта һатнэ һөндөр'е хени, әви чэмэдане хвэ дани, хвэхвэ дэрк'этэ дэрва. Гөнд, әви һе зар'отийа хвэда насдькьр. Заньбу к'ижан хани е к'ейә. Әви заньбу нэ кӧ әв гөнд т'әне, әви заньбу әв һ'эму донздәһ гөндед к'өрда, чьмки әв донздәһ гөнд т'еме һатьн у чуйина вана һэвр'а һэбу. Әви дит нава ван пенщ сале кӧ әв чубу Ереване, гөнд лап һатьбунэ гӧһас-тьне. Қә ьди т'өнәбун әв хание бәрәйә бьнә'рд. Хани гьшк жь кэвре тугейә бьр'и һатьбунэ авакьрне.

— Мәт'е,— Һ'эсэн жь хвэйа хени пьрси,— әв хание һан нэ е Ә'лие Мә'ройә?

— Әре, хорте дэлал, әв хание Ә'лие Мә'ройә.

— Нә әви дәвләтийә, чьма әви жи ханики т'әзә хвәр'а ченакә? Һәма өса бьнә'рд дьжи...

— Хорте дэлал, Ә'лие Мә'ро зуда мьрйә, кӧр'е ви чунә Т'билисе дьжин, һһа ви ханида кәсәк т'өнәйә, ләма өса ма-йә.

Һ'эсэн кӧ п'ак дина хвэ да гөнд, нәма Зине кӧ вьр'а нь-висибу, к'этә бира ви: „Һ'эсэн, вэрә, тӧ бь ч'ә'ве хвэ бьвинә чьқас гӧһастьн гӧндада қәвьминә...“

Һ'этани Һ'эсэн дэрва сэкьнибу у т'әмаша гөнд дькьр, малхва мале зутьрәкә һекәр'ун чекьр у'гази Һ'эсэн кьр:

— Хорте дэлал, к'эрэмкә пә'ри қәвәти бькә, фьравин һе нә һазьрә.

— Мәт'е, әз зә'ф р'азимә, әзи нә бьрчимә.

— На, лао, өса дьвә? Нә тӧ р'е һатй? Чава дьвә, вәки тӧ мала мә пә'ри һан нәхви? Лао, тӧ зәни ә'дәте мә к'өрда меван бе һанхвәрьн һабә.

Вэхта Һ'эсэн һан дьхвар, әве п'ак дина хвэ да Һ'эсэн. Әве р'әнге ви дьһешьванд. „Гәло, ль к'идәре мьн әв шаһьл дитийә?“ Паше к'этә бира һе, вәки әве ль сьфәте от'аха Зи-неда дитйә. Әв у Зине щәм һәв сэкьнинә. Ле Зине әв сьфәт дарда нәкьрйә. Башқә вәшартийә...

Һекәр'ун т'ьжи р'уне һ'әланди бу. Һ'эсэн кӧ дьхвар, к'этә бира ви, вэхта дйа ви жи һекәр'ун чедькьр һәма өса т'ьжи р'ун дькьр....

Һ'эсэн кӧ һан хвар хьлазкьр, готә малхӧйа мале:

— Мэт'е, эз зэ'ф р'азимэ.

— Тэ һ'элалбэ, хорте дэлал, эва қәwati бу, фьравин һе һазьрнэбуйэ.

— Wэлэһ, мэт'е мьн т'ер хвар, зэ'ф р'азимэ! Р'асти бе-жым, эз зу жь шәһәре Ереване дәрк'этым, сьве шәбәqe мә'де мьн т'өнэбу, wәки мьн нан бьхwара, ле қап'ие wә шенбэ, мьп өса т'ер хвар, ида чәнд р'ожа нькарьм нан бьхөм.

Әwe кө бь ә'дәте к'өрди меван т'еркьр, т'ә'мулнәкьр, пьрси:

— Хорто, бьбәхшин, тә көр'е к'ейи, жь к'идәрейи у жь к'ө тә Зине насдьки?

— Мэт'е, эз у Зине т'эвайи ль Ереване институтеда һин-бунэ, әwe саләке бәри мьн к'отакьр у һатэ вьра дьхәвьтэ.

— Дьвәк, тә жи бей гөнде мәда бьхәвьти?

— На, эз һәла т'әзэ жь Ереване һатьмэ, әзе һәр'мэ гөнде хwә. Әв чәнд сальн эз һәма өса ль шәһәрбум. Мьн қә ньзаньбу гөһастьне һа ль гөндед мә к'өрдада қәwьминэ...

Әwi кө өса хәвәрдьда, әwe жьньке п'ак дина хwә да деме wi у фькра хwәда т'әстиқ кьр, wәки эва әw хортэ, е кө сьфәт-да щәм Зине сәкьнйэ.

— Агронома мә қизәкә беқөсурә-эгьнэ. Гөнди гьшк же һ'ьздькьн. Әва от'аха һана йа wейэ, wәрэ бьнер', чаwа нь-қьшандийэ? Шәһәрда жи от'ахе өса т'әмьзэ, сп'һе т'өнәнэ.

Әwe дәри wәкьр, һ'әсән чу һөндөр'е от'ахе. От'аха Зине-да тьште өса қимәтли т'өнәбун, ле әwe өса хәмьландьбу, мәр-рьв һ'әйран-һ'әжмәк'арбу ле бьнер'ийа. Бәр п'әнщәра әwe чаршәбе бь дәста к'аw ньтьранди дардакьрьбун, сәр т'әхте нанхwарьне дәстәханәкә диса бь дәсте хwә ньқьшанди р'а-хьстьбу. Ль диwара диса бь дәста тьшт ньқьшандьбу у дар-дакьрьбу.

Әwe дәстә'мәлие, әwe ньқьшандьне к'аwикә р'ьнд дьданэ от'аха we...

Хwәйа хени һ'әсән һьшт, хwәхwа чу шөхөле хwә. һ'әсән незики дәлг'а к'ьт'еба бу, ле һнер'и. Ль weдәре бь щергә дани-бун: һовһаннес Т'уманйан, Ег'ише Чаренс, Пушкин, Толстой, Тургенев. Щәм wан к'ьт'еба, ле һ'әwәки жере, диса данибун к'ьт'ебе зьмане к'өрди: „Ә'мре Ленин“, „К'өрдед Әлэгәзе“, „Шьване к'өрд“ у „К'оч'әке дәрәwин“. Ль диwаре сәр кәр'ә-wата we халичәкә бь дәста һунанди дардакьрьбун. Сәр we ха-личе ньқьшандьбун бәрхванәк. Әw сәр зьнарәки р'уньшьтбу,

к'олос қоткърьбу, бълур дабу сэр лева хвэ у ль бълуре дьхьст, Н'эсэн фькра хвэда гот: „Эв гышк бь т'ьли печ'ие Зинейэ зэр'ин натьнэ ньршандьне у чекърьне...

Сэр т'эхте бьч'уки туалете һэбу мэрэсэкэ бьч'укэ бона һайнука-т'ьлийа, ль ведэре данибун морие стое we, гозванга бона дьруне, т'ел у дэрзи, ле нэ дэрмане сор, нэ жи пудра сэр т'эхтэ т'онэбун. Зине тьште оса һ'эзнэдькър у һе вэхта хвэндьк'ар бу, эве қизед эв дэрман ль хвэ дьхьстьн, һ'эзнэдькър.

Н'этани Н'эсэн ль от'аха Зине дьнһер'и, хвэяа хени бэзи чу нав гонд гышкар'а гьликър, вэки хортэки нэнас бона Зине жь Ереване һатйэ.

Жьна дьпърси: „Жь чь мьлэтийэ?

— Эв к'ордэ у хортэки оса бэдэви р'ьндэ.

— Жь к'идэрейэ? Көр'е к'ейэ? Жь к'ижан гондийэ?

— Р'асти бежым, мьн шэрмкър же пьрскьра. Ле к'ъвшэ жь ван гонде щинарэ. Эви дьпърси: „Чьма хание Э'лие Мэ'ро һэма оса э'рдеда майэ...“

Зине һе нэһатьбу, эви т'э'мулнөкър, диса дэрк'этэ дэрва. Зэ'ф нэк'ьшанд. Жьнед гонд пэй һэв натьн we мале: һьнэка қэста к'өлмэ хве, һьнэка т'асэ ар дэйн, һьнэка спич'кэ дьхвэстьн, ле гышка зур'ьбьун ль ви дьнһер'ин. Н'эсэн фэ'мкър, вэки хвэяа мале чуйэ нав гонд бэлакърйэ дэрһэқа ви, лэма гышк тен ль ви дьнһер'ьн.

Жь чайира автоке т'ьжи гиһае дьруйи ани бэр лода валакър. Малхва мале дэстхвэда бэзи чу, готэ шофер, вэки хортэк бона Зине жь Ереване һатйэ.

— Бозо щан, бежэ Зине бьра бе,— эве сэрда зедэкър,— вэлэһ хорте оса бэдэви р'ьнд мьн һе қэ нэдитйэ.

— Мэт'а Мерде, чьма жь Зине бэдэштьрэ?

— Эз нькарьм бежым к'ижан жь вана дһа бэдэвэ, ле хортэки зэ'фи бэдэвэ.

Бозо жи хвэст ви хорти бьвинэ, эви қэста ава хварьне кър, һатэ мала Мерде. Хвэяа мале жь щер'е сьвдэре т'асэк т'ьжи ав кър, да дэсте Бозо, ле эви эвқас ав вэнэхвар, чьқас ль Н'эсэн бьн ч'эвар'а дьнһер'и. Н'эсэн фькра хвэда гот: „Эв жи һатйэ ль мьн дьнһер'э“. Бозо кō һатэ мерга, эви газн Зине кър, бьр һ'эвэки хэвлэкър, вэки кэсэк нэһе, һедика гот:

— Зине тō зани эз жь гонд тем.

— Э, чьма ээ корьм, ньзаньм тō жь к'ō тей?...

— Зине, эз кō чумэ гōнд, Мерде готэ мьн: „Зу хәр'э бежә. Зине, хортәк жь шәһәре Ереване хатйә у нивийа вейә. Бьра нәсәкьнә, бе...“

Жь ван гьлие Бозо р'әнгәки сор хатэ Зине, әве фә'мкьр, вәки Н'әсән хатйә, әве гот: „Бьре Бозо, әв хорт хәвалә, әм т'әвайи ль института Ереване хиндбун. К'әвшә әв жь Ереване хатйә хәр'э мала хвә у сәр р'йа хвә дьхвәзә мьн бьвинә“.

Зине заньбу ә'дәте кәви гōндда һе бәрк'ә у һе зә'ф шәрмә у к'ретә, вәки хортәки хәриб сәр кәч'када бе, ләма әве гот, вәки Н'әсән насе вейә. Ле гава әве хәвәрдан Бозор'а к'ōтакьр, әшқ у ләз бәрбь гōнд чу. Р'астә, әвә ләз бу, мьтала дабу, алики хатна Н'әсән, алне дьне жи гиһадьрун у шове кō һе дәстпенәкьрьбун. Р'еда шарна ль мергада гиһае нәдьруйи һәма бса мабу, щина жи гиһа дьрубун, ле т'опнәкьрьбун, ль сәре ч'йа жи ә'вр т'опдьбун, әв дьтьрсийа, гиһае дьруйи шьлнәбә. Паше хвәхвә хвәр'а дьгот:

— Гәло, чьма әви шаба нәма мьн нәда, қә нәнвьиси ве бе? Мьне бса бькра, вәки кәсәк пенәһ'әсийа. Ньһа чь бежи гōндда ве бежьн....

Зине бса к'әтьбу мьтала, вәки қә пенәһ'әсийа, машина Бозо незики ве бу, әви дәре кабинке вәкьр, гот:

— Хәвала Зине, вәрә р'уни машине, эз тә бьвьм.

Әве кō дәнге Бозо ньшкева бһист, вәщньри, гот:

— Зә'ф р'азимә, Бозо щан. Р'асти бежьм, вәстйамә, сьве шәбәқе р'адьбьм у дәрәнг жи р'адьзем.

— Зине, эз заньм тō сьбе зу р'адьби.

— Бозо, эвара жи эз һ'әсавдькьм хәвата р'оже, вәки бьзаньбьм чьқас гиһа ве р'оже хатйә дьруне, к'ижан бригаде норма хвә қәдандийә, йан на у һ'әтани ван һ'әсаба дькьм. дьвә ниве шәве, паше р'адзем, сьве жи, тō зани к'әнге эз р'адьбьм....

Машина т'ьжи гиһа баркьри хатә к'еләка бедәра, Зине же пәйабу, дере хвәй қәрч'ьми бь дәста р'асткьр, т'еле гиһе, кō к'әтьбунә нав п'ор'е ве, дәрхьст у бәрбь мале чу.

Н'әсән кō дурва Зине дит, бь ләз у шабуна пешийа веда чу, гот:

— Зине, тō сәрч'ә'ва бей!

Ле Зине чава қиз, хвә гьрт, нишаннәда, wәки жь шабуна дьле we дьһа....

Зине гот:

— Тө жи сәр ч'ә'ва һати!

Һ'әсэн оса зур'бьбу ль Зине дьһер'и, тә қәй дьгот әw дьхwәзә тыштәки р'әнге weда бьвинә. Сурәте weйи чили қәрқаш бәр тә'ва һавине қьмылибу у тә қәй дьгот әw қьмылти бәдәwикә дьһа р'ьнд дьдә деме we...

Дьле һәр йәки wанда гәлә пьрс у һ'әwal һәбун, ле хwәйа мале щәм wан сәкьнибу. Әwана жи бона we кәр' сәкьнибун у сөр'а хwә пеш weва ә'йәннәкьрын. Әwe т'ьхминкьр, wәки бона we кәр'буна, хәwәрнадьн, әw чу. Зине у Һ'әсэн манә т'әне.

— Тә чьма щаба нәма мын нәда? Тә чьма нәнъвиси, к'ән-ге төе бей? Чьма тө ньзани гонди һе сәр ә'дәте кәвньн...

— Р'асти бежьм, Зине щан, мын кьр кә бьнвисьм, ле паше мын да һ'ьше хwә: һ'әта нәмә бьғнижә тә, һазьр эзе бемә щәм тә. Э, бьра гонди бежьн, әм чьма бьтьрсьн?

— Шөхөл нә тьрсандьне данә, Һ'әсэн, тө дьвини гәлә гөһастьн к'әтьнә гондед мә, ле һәла гәләк ә'дәте кәвн жи ль гондада майә, әм нькарын wәхтәки кьнда әwi ә'дәте сал у зәмана бьднә һьлдане... Хәwата мын жи нав wанданә, т'ьме бәр ч'ә'ве wанә, ақьле мыни бьр'и фәмдарийә, әз чь дьвежьм...

— На, Зине, гәрәке әм шаһьл wан ә'дәте кәвн бьднә һьлдане.

— Тө р'аст дьвежи, Һ'әсэн, ле әw йәк дәрбәкер'а наwә. хwә әw нә ханикә тө бьһ'әдьмини у йәки дьне дәwса wi чеки.

Әwана әw чьқас wәхт бу һәма оса щәм һәв сәкьнибун у хәwәрдьдан, ле ль бәр диwара, сәре чәне ханийа у к'учада гәләка хwә тәландьбун у ль wан дьһер'ин. Чьмки әw щара ә'wльн бу, хортәки нәнас, орт'а гондда, ль к'уче, кәч'кер'а пеш тышкава сәкьнийә у әw чәнд wәхтә пер'а хәwәрдьдә у зур буйә ль ч'ә'ве we дьһер'ә. Зине у Һ'әсэн әw йәк фәмкьрын. Әwe гази Һ'әсэн кьр, бьрә мал. Wәхта һатнә от'ахе, Зине пьрси:

— Тә чь қьраркьрйә? Төе аспирантуреда бьмини, йан на?

— Һьла эзе һәр'ьм дйа хwә бьвиньм, мын бира we кьрйә. Һ'әwәки һесабым, паше һәр'мә Ереване, әрзе бьдьм, wәки изпа мын бьдьн, әз һәр'мә гонд бьхәвьтьм. Ньһа ә'йни wәхтә, әм занина хwә бьднә гондед хwә.

— Һ'әсэн, әз we фькра тәр'а қайильм. Р'асти жи гәрәке

эм занина хwэ бьднэ гондед мэйэ пашдамайи. Тō дьвини гондед мѣда he мѣрие занэ кемьн.

Н'эсэн кър кō хәр'э, ле Зине гот:

— Н'эсэн, бьсэк, тōе к'ōда хәр'и? Нѣма фьравинѣке т'эв мьн бōхwэ.

— Эз р'азимѣ, нѣма нешка кѣванийя мале некәр'унѣкѣ ч'ьврѣ р'уни чекър, мьн хwар, эзи т'ерьм.

— Wана кō ѓса от'ахеда хѣвәрдьда, пире хwэ бәр дери тѣландьбу у гōн дьда сәр хѣвәрдана wана.

— Дѣ wѣки тō нен т'эв мьн нахви, эзе бем тѣ вәр'екьм, тō дәрк'эвѣ, эз к'ьнще хwэ бьгōнезьм.

Н'эсэн кō дѣри вѣкър, бу т'ѣпинийа пире к'этѣ э'рде, Н'эсэн мьле we гьрт, эw жь э'рде р'акър, бу п'ирѣинийа ви, гот: Пѣй, мѣт'е, мьн ньзанбу тō ль вьри. Зине жи к'ѣнийа гот:— гьди, хwэ тѣ мѣт'а Мерде нѣкōшт?

Пире кър кō мѣнийа бьвинѣ, wѣки ньзанбьн эве бәр дери хwэ тѣландийѣ, гот: „Эз натьм, лао, гази wѣ бькьм, бьвмѣ мал, мьн чь заньбу тōе ньна дери вѣки?“

Н'эсэн у Зине ч'э'ве хѣв н'ер'ин, wѣки пире дѣрѣwа дькѣ, бона кō эw ньзанбьн эве бәр дери хwэ тѣландийѣ...

Зине hаhанга к'ьнще хwэ гōнастьн у т'ѣмѣзикѣ р'ьндѣ — т'ѣзѣ да сѣре хwэ у дәрк'этѣ дѣрва. Ньна мѣрвь дьна н'ѣйран-н'ѣжмѣк'арбу ль Зине у бѣжн-бала we бьньн'ер'ийа...

Эwана кō дәрк'ѣтьн чун, жьнед пир ль wан дьн'ер'ин у дьготьн:

— Wѣйла э'рда сарда чуйе, wѣйла мьн п'ор'е тѣ кōр'кьре, нѣла бьньн'ер'ьн, р'ѣх мерѣки хѣриб к'ѣт, чу...

Ле qѣ хѣма нѣрдō шаһьла нинбу, qѣ гōн нѣдьданѣ хѣвәр-дана wана у дьчун. Эwѣ шабун, wѣки р'асти хѣв натьнѣ у гьлие wан про нѣйѣ, wѣки хѣвәрдьн у нѣвр'а бежьн...

Wѣхта эwан чун жь гōнд дурк'ѣтьн у пьш гōжмѣда qōль-бин, Н'эсэн сѣкьни ль Зине н'ер'и, гот:

— Зине, эз дьхwѣзьм тьштѣки бежмѣ тѣ.

— Н'эсэн, беж, тōе чь бежи?

— Эв т'ѣмѣзи к'ѣ тѣр'а к'ьр'ийѣ у жь к'ō к'ьр'ийѣ?

— Мьн qѣй гот, тѣйе чь бьгота? Эwа т'ѣмѣзийа мьн жь йѣки Т'билисвани к'ьр'и. Эwи чѣнд н'ѣв анибун, йѣк мьн к'ьр'и.

Н'эсэн зур'бу ль Зине н'ер'и, гот:

— Чьма тө нъзани, Зине, эзе чь бежъм?...

Зине сәре хвә бәржеркьрьбу ль әрде дьнһер'и у гот :

— Дә беж, төе чь бежи? Әз чь занъм, төе чь бежи?

— Зине, вәлә тө зани эзе чь бежъм у фә'мдьки дәрһәқа: чьда эзе бежъм... Тәва ә'йанә, эзе...

Зине сәре хвә бльнд кьр у ль һ'әсэн нһер'и. Һ'әсэн һ'ә-вәки кәр'бу, паше гот: „Әз тә һ'ыздькьм, мә һәрда институт жи к'отакьр. Чава к'ыламада те готье: „К'ане қәвл-қьраре пар ван чаха? К'әнге, әме шәм һәвбьн?...“.

— Һ'әсэн, гьлие тә мьн фә'мкьр. Тө һәр'ә мал, дйа хвә бьвинә, бьра бина we дәрк'әвә, ахьр тө тае т'әнейи у гомана вейи? Тө кө һесабуийи, паше һәр'ә Ереване, жь Ереване тө кө һати, паше әме тьштәки қьраркьн...

Һ'әсэн жь шабуна Зине гьрт у қайим пач'кьр. Зине ищар-қә нәр'әви, минани ван щаред Ереване, гава әви дьхвәст we пач'кә.

Баки сьвьк р'абу, сьмле гәньме дьрежә гьһишти минани п'елед бәре р'адьбун у даг'ули әрде дьбун, тә қәй дьгот әвана жи р'азибун әвинтийа ванр'а у ванр'а т'әвайи шадьбун..

Бди әw чәнд р'ожбун Һ'әсэн мала хвәда бу. Де жь ша-буна нъзанбу чь бькра, вәки жь һ'ызкьрьна хвә т'ербуйа, щар-на вар'ьке лапә ч'уч'ьк жер'а дьқәланд, щарна сирәмаст сәр-гоште қәландида дькьр, щарна п'ьнщар'а лапә р'ьнд дьчу бәр-ч'ә'вканийа дьчьни дани, жер'а дьқәланд, щарна к'адә йане мьрт'охә жер'а чедькьр, щарна жи һекәр'ун т'ьжи р'ун дь-кьр, дьда бәр көр'. Әwe бәрхәк жи жер'а шәржекьр у гот:

— Лао, исал чәнд салә тө чубуйи, хвәде мьн қөрбана тә-кә! Тә чьқас р'әнг авитйә, спич'олки буйи. Вәлә әз ьди тә бәр-надьм, мәчә шәһәр, лао, чи мәр'анә хвәндьна тә? Шькьр әз колхозеда п'ак дьхәвьтьм у р'ьнд жи қазанщдькьм. Бәси мьн у тәйә. Лао, малда һәрр'о әз т'әнемә, нава ван диwарада, кә-сәк т'өнә хәбәрәке бежмеда, минани кәр' у лаламә. Хәлқ ша-дьбә, сьве һ'әтани эваре бь к'ән у лақьрдинә һәвр'а... На вәлә, әз тә ьди бәрнадьм. Ле сәва чь мьн ә'мре хвә да сәр тә?

Бу кур'инийа Зәлехе гьрйа.

Һ'әсэн гөһ дабу сәр гьлие де, у гөне wи де һат. Ле алики жи әви дьдит: де һәла сәрхвәйә, бәдәвийа шаһьлтие, ч'ә'в у бөрие вейә бәләк, бьжанге вейә р'әшә қәйт'ани, сурәте вейә-

сор у бэжна вейә бьльндә к'ав, һьла диса ӧса бәдәw у һ'ӧб-ширьнә, һәр п'ор'е вейә спи жь бьн т'әмәзиe тенә ханекьрьне. Әw жь сәр т'әхтә р'абу, чу незики де бу, вана һәрдӧйа һәвдӧ һ'әмезкьрьн. Де әw синге хwәва гьвашт у пач'кьр. Әwi жи сәре хwә дани сәр синге де у бин бӧг'за дейә ширьнә һе дьле вида бу, т'ер бинкьр.

— Бәр хwә нәк'әвә ьне, мьн институт хьлазкьр, әз ида начьм, һәргав әзе шәм тәбьм...

— Аһ ӧса ә'мре мьн! Шәм дйа хwәбә...

Әw чәнд р'оже кӧ һ'әсән һатьбу, щинар пе һ'әсийн, wәки әw ьди начә Ереване. Һьнә де у баве кәч'ька бәр Зәлехер'а хәбәр давитьн: „Зәлехә, чьма нә п'акбу, wәки тә кӧр' бьзәwьщанда? We һәрр'о шәм тә буйа. Wәки тӧ кӧр' бьзәwьщини әw ьди тӧ щийада начә, we т'ьме бал тәбә...“

Щарна әwe жи гьли бәр кӧр'ва давитьн, дәрһәqа зәwаша wi, ле әwi шаба де нәдьда, хwә кәр' дькьр у we гаве дәлалийа дьле wi — Зине дьк'әтә бира wi. Әwi дькьр бежә де ,ле паше диса хwә дьгьрт, нә дьготә де, шәрм дькьр.

Щарна бәжнбала Зине у деме вейи дәлал дьһатә бәр ч'ә'ве wi, wi чахи әw һедика дьк'әнийа. Ле тыштәк жь бәр ч'ә'ве де дәрбаз нәдьбу, wәки әwe нәдита. Гәлә щара әwe т'ьхмин дькьр әw йәк, ле ньзанбу жь чйә кӧр' ӧса хwәда дьхӧрӧщә. Әwe тә'мулнәкьр р'ожәке жь кӧр' пьрси:

— Һ'әсән, ч'ара мьн, хwәде мьн қӧрбана тәкә, чьма тӧ щарна дьк'әни, бежә дйа хwә, шәрмнәкә!...

Әwi нә готә де, wәки Зине те бәр ч'ә'ве wi, гот: Qәт ьне, тыштә т'ӧнә...

Р'ожәке, пәй тә'штехварьне Һ'әсән жь чәмәдане хwә к'а-г'әз дәрхьст у нәмәк һәвале хwәр'а ньвиси, е кӧ мабу института Ереване.

„ЛӘТИФЕ ДӘЛАЛ!

Әз заньм тӧ һивийа нәма мьни, нә гәрәке әз у тӧ тек'әтана аспирантуре у хwәндьна дһа бьльд әм һинбуна. Мьн зуда к'ар-дькьр нәме тәр'а бышиньм, ле бавәркә, wәхта мьн т'ӧнәбу у р'асти жи бежмә тә, мьн нәдьнвиси бона we йәке, мьн қьрар кьрийә әзе гӧндда бьхәвьтьм, нахwәзьм нһада һәр'мә аспирантуре. Әзе ищар бемә Ереване һәр бона we йәке, wәки к'аг'әзе хwә у диплома хwә һьлдьм у бемә гӧнд.

Эз заньм төе бежи эзи шашьм. Ле эзи нэ шашьм, эв за-
нина кө мьн стэндйэ, лазьмэ бьдмэ гөнд... Лэт'иф, һьнэ шаһьле
мэ жь гөнда чунэ шәһәра, һини хвэндьне бунэ у шәһәрда
һәма өса манэ, ида вәнагәр'ьн,наенэ гөнд. Тэ т'ьре вана тыш-
тәки п'ак кьрйэ? Те бира тэ, эм чунэ Москвае сэйранге, мэ бь
ч'э'ве хвэ дит — чьқас шаһьл-комсомол, хвэндьк'ар, көр' у
қиз дьчунэ Сбиле, Қазахстане у Алт'ае, нэ ван вакзала бь
һ'әзара шаһьл бун, е кө дьчун бьхэвьтһн? Чьма эм жи нэ
комсомольн?....

Сьлава Элэгәзе жь Аг'баране дьшиньм.

Һ'әсэн“.

Һьнги Һ'әсэн һатьбу щәм Зине у һәвр'а чубунэ чоле ль
гөндда гәлә гьлие нәт'е пәй we гьредьдан у нав гөнд бәладь-
кьрһн, дьготьн:

— Вәйла тө әрда сарда чуйе! Вәйла п'ор' көр'кьре! Чь
бенамусәк!— Ah wa хәвәрдьдан жьне сәрәйә гөнд. Һьнәка жи
дьготьн:

— Ль Ереване һини ван бенамусйа буйә, ләма ль вьра
жи тыште өса дькә.

Һьнәка жи дьготьн:

— Дьвен, гьва дәргистие вейә — әв мере вейә. Вәйла
хвәли сәре we бенамусе кьре!...

Зине әв гьлиед нәт'е кө дәрһәқа хвәда дьбһист, бәрхвә
дьк'әт, әве заньбу әв чуйина кө әве Һ'әсэнр'а кьр, һөрмәта
we эхьст. Ле әве әвқас гөһ нәдьда хәвәрданед жьнед пирә
хәр'ьфи, әве заньбу, зубә-дәрәнгбә, әв әдәте кәвн we бенә
һьлдане....

Гәлә гьлие нәп'ак бәр хвә дәрдьхьст Р'остәм у нав гөндда
бәладькьр. К'әтә бира we, чава әве хәвата шийә хьравә қалп
дит у әйанкьр.... Паше к'әтә бира we, чахе щәрәке әв т'әне жь
гөнде Элэгәзе дьһат, р'ожд мәһа тәбахе бун, ль зөвийада гә-
ньм ьди гьһишьту, вәхта нандьруне бу....

Р'ожәкә жь ван р'ожа бу Зине т'әне р'еда дьһат у шадьбу
нәхше т'әбийәтер'а. Пәй хьлазкьрһна института малһәбуна гөһ-
дитие, әве п'ак заньбу нәхшед т'әбийәте, ләма иро өса бь ша-
бун әве ль һ'әму тышти дьһер'и у заньбу чь жь к'ө шиндьбә,
бона кө п'ак дина хвә бьдә һешнайа к'еләка р'еда шиндьбә, әв
қәстана р'еда нәдьһат, к'еләка р'еда дьһат у шарна қуз дьбу

ль хешнае дьнер'и. Ншкева жь бэр лынге ве ч'ввикэк фьр'и. Эве кыр кӧ быгрэ, ле ч'вике эв хапанд алики дьнеда бьр. Зине фькра хвэда гот:

— Эв қэстана ӧса мьн дьхапинэ, дьвэ дурдьхэ, к'вшэ-хелина ве ль вандэра незикэ...

Ншкева Р'остэм хвэ гиһандэ ве, гот:

— Зине, ог'ьрбэ, тӧе һэр'и гӧнд?

— Чьма тӧ навини, эзе к'ӧда һэр'ьм?

— Эз жи темэ гӧнд, изне бьдэ, эз жи тэр'а бем.

— Хвэ р'е нэ йа мьн т'энейэ, р'йа гьшканэ у р'е фьрэйэ, чьқас дьхвэзи у к'ӧда дьхвэзи һэрэ, к'е тэр'а чь бежэ?

Р'остэм һ'эвэки кэр' р'еда дьһат. Ле паше дэстпекьр, гот:

— Зине, гӧнде мэда гэлэ қиз һэнэ, ле қэ йэк жь вана нэ дьле мьнэ, қэ йэкэ к'эмалэ р'ьнд нав ванда т'ӧнэ...

— Тӧ р'аст навежи. Гӧнде мэда қизнэ зэ'фэ бэдэв һэнэ, қизед ӧса гӧндед майинда кем һэнэ.

— Ле р'асти бежмэ тэ. Зине щан, қэ йэк жь вана дьле мьн нае.

— Тӧ дьвей, қэ йэк жь вана дьле мьн нае. Ле тӧ зани эвэ тэ қайильн? Тӧ жи дьле ванда һэйи? Тэ қэ эв йэк дайэ һ'ьше хвэ?

— Зине, мьн гэлэ қиз ль Сьбиле дитьн, вэхта эзи ль вь-рабум, вэки мьн дьл бькьра, мьн карьбу қизэк жь вана бьс-тэнда.

— Тӧ р'аст навежи, бэре э'вльн мэзне мэ дьвен: „Эв шьлэ'тьн, вана эм настиньн“ йа дӧда, к'а эв қиз жи тэ қайильн? Тӧ ӧса дьвежи...

— Вэки эз қизе қайилбьм, эв қизе бэхтэварбэ. Хортэки минани мьн, жь мьн четьр, эв қиз навинэ. Шаһьле мэ к'инэ? Вана жь Ереване дуртьр лынге хвэ навитьнэ, т'ӧ щийа у т'ӧ вэлата. Дьвэк һьнэк жь вана һ'эта Т'билисе чунэ, ле жь ведэре дуртьр қэ тыштэк нэдитьнэ, чава мэсэла мэ дьвежэ: „Фьр'а мьришке һ'этани кадине“...

Зине фэ'мкьр эв дэрһэқа чь дьвежэ, ле қэстана пер'а хэ-вэрдьда, чька эв чь дьвежэ?

— Эв қиза кӧ бьвэ жьна мьн, ве бэхтэварбэ, дйа мьне веп'а бьвэ минани шарие.

Эви, бь ве хэвэрдана хвэйэ лэчэ, ида һ'этка Зине бьр. Эве гот:

— Эз баварнакым қизек дьлбькә, бьвә жьна тә...

Р'остәм бавәрнәдыкр, вәки we дәрбнә өса ль вихә. Әв гьли минани гөлләке бәри видьн у ви хәдаркьн. Әви гаве хвә кьнкьрьн у неди пашда ма, жь Зине қәтйа....

„Ле иро тө дьвини, әв Р'остәм чь бежи жь бәр хвә дәр-дьхә дәрһәқа мьнда у нав гөндда бәла дькә...“

Бьра Зине ве р'еда бәрбь гөнд һәр'ә, әм изне бьднә хвә, хвәндәване хвә ә'зизр'а гьликьн: к'ийә Зине? Қиза к'ейә? Чь тәһәри әв агронома шаһьл ль вандәра бит'әрбуйә?...

Баве Зине Флите Ә'мойә, жь вәлате Т'урк'йае бу, жь эла Халта бу. Әв сала һ'әзар нәһсьд чарда қәвалар'а һатә нав қәвме хвә — эздийа. Вәхта әв һат ә'вле бьһаре бу, ле һавине бу шәр'е Урьсете у Р'оме. Флит ьди нькарьбу бьчуйа вәлате хвә, һәма өса ма. Әви we гөманебу: шәр'е к'өтабә, we вәгәр'ә һәр'ә вәлате хвә. Ле шәр' се сала к'ьшанд, паше ль Урьсете бу инглаб. Бу шәр'е бажарвание у әв һәма өса ма...

Щарна хәлqe жь Фьлит дьпьрси:

— Ѓьла мира қәвал шандьнә, ле тө чьма һати?

— Эз жи һатьм бьред хвә бьвиньм....

К'орда Фьлит һ'ьздыкьрьн, бона ақле ви. бона фьрасәте ви у бона бәдәвийа ви. Нәрке Флит шаһле һнк'уфе хвәр'а дьлист у нә'си жи дькьрьн, кәсәки хатре ви нәдык'әт у қемишнйа ви нәдыкьрьн, чьмки әви ль хәрибстане бу, кәсәки қәдре ви нәдышкенанд....

Гәлә де у бава дьхвәстьн Фьлит бьвә зә'ве ван, қиза хвә бе қәлән бьднә ви. Ле Фьлит қә гөһ нәдьда ван гьлийа у дьгот:

— Ѓьндык ма шәр' к'өтабә, әзе һәр'ьм вәлате хвә, паше бьзәвьщьм.

Гәлә қизед дәләлә бәдәв жи дьхвәстьн ви хорте беқө-сур сәр хвә бәнгикьн, ле Фьлит қә гөһ нәдьда вана жи...

Фьлит ч'укар'а ч'ук бу, мәзьнар'а— мәзьн, у бона ви хәйсәте ви, гьшка же һ'ьздыкр у әви т'ө кемаси нәдьдит: пә хварьнеда, нә жи к'ьнщада. Ле бира мале, бира вәлате хвә дькр. У щарна т'әне дури хәлqe дьк'әтә мьтала, дөшөрмши дьбу....

Щарна дәнг бәладьбу, вәки ван р'ожа we бьвә ә'длайи— Р'ом у Урьсете we ләв бен. Әв шадьбу, дьгот:

— Шькр, вәхт һат, әз ьди карьм һәр'мә вәлате хвә —

Һәр тәйрәк вәт'әне хвә һ'ыздыкә у әви к'аре хвә дыкыр, жь шабуна дык'энийя...

Ле әв шабуна ви щие бәласәбә бу, чьмки әскәре Урьсете, кә чу, пәй ванр'а сала һ'әзар нәһсд һ'иждада әскәре Р'оме бь сәрк'арийа Қарә-Бәк'ыр п'аша һатә сәр Әрмәнистане шер'. Ви чахи Фьлит қә дәрқәке нәсәкьни, әв бь р'азльхийа дьле хвә сильһ'ә һьлда у чу мьқабьли дыжмьн шер'.

Һьла сәрда жи дьготә мьхлуқәт:

— Лазьмә һун шәр'кьн, гәрәке бәр һәр нәваләке, һәр тәлики, бәр һәр кәврәки мәрие вә бь сильһ'ә һәбьн у әскәре Р'оме қыр'кьн. Һәр ви тәһәри һун дыкарьн хьлазбьн, ль вәлате мә гава Р'ом дьһатә сәр мә шер', дәстхвәда мире мә дыкьрә һәвари: т'әлал дьшандә һ'әму қәза у гөнда, әм гьшк бь сильһ'ә дәрдык'әтһнә мьқабьли ви, шәр' дыкыр. Мә нәдһишт льнге ви ль ч'йәе мә к'әвә. Һун чьма сәкьнинә. Һәми әскәре Р'оме we вә қыр'кә.

Фьлит чәнд мәри жь шаһьла һьлда у дәрк'әтә мьқабьли дыжмьн шәр'кьр, әви у һәвалә хвәва сәре р'йа, нәваллада гәлә әскәре Р'оме кәштһн.

Гава кә зьвьстан дьһат, Фьлит лавьке Аг'баранер'а дьчу Т'билисе қазанще, бьһаре диса дьһатә гөнд. Ле жийина шәһәр әви һ'ызнәдыкьр, дьгот:

— Э, әв чь ә'мрә. Гәрәке сьве һ'әтани эваре ль соқақа бьсәкьни һ'әтани йәк гази тә бькә, бежә: „Һәмбал, вәрә ви пышти бьвә“ у чәнд п'әра бьдә тә. Әв йәк нә т'ө ә'мьрә. Вәки п'ьрти әрд бьднә мьн, әзе минани мәрийа бьдәбьрм....

Гава Фьлит дит ьди чуйина ви бәрбь вәлате ви набә, қәвал жи ьди начьн, әв дьчу шәм мәзьне гөнд, дьгот:

— Әз ит'маз дыкьм, п'ьрти әрд бьдә мьн, вәки әз пе бьдәбьрм.

Ле к'әдхөде гөнд дьготә ви:

— Тө жь вәлате мә нини, тө жь вәлате дәрәкәһати вьра, әрде баве тә ль вьр т'өнә, әм әрд наднә тә...

Һәр вәхта Әрмәнистане бәри дашнака у бәга дан, р'ожәке гази Фьлит кьрьн, бьрһнә нәһ'ие у готһне:

— Һане тәр'а ве к'аг'әзе, һәр'ә шәм Комитеа гөндә инглабе, ль ведәре we әрде бьднә тә.

Әви бавәрнәкьр, гот:

— К'е, әрде бьдә мьн? Әва чәнд шарьн дьчьм шәм к'әт-

хөда, лава дькым, ле дьвен: „Әрде баве тә ль вьр т'өнә, тō жь вәлате дәрәкә һати гонде мә, тәр'а әрд нак'әвә“.

Ле сәрwere нәһ'ие әв да бавәркьрне, вәки нһа нә әв вәхтә: „Һәр'ә, we әрһәдә әрде бьднә та“.

Паше әви к'аг'әз жь дәсте сәрwer һьлда у бь бәз һатә гонд. Ле гава әрд данә ви, әви гот:

— Р'асти әв диwan диwana к'әсибанә.

Саләке шунда банка малһәбуна гондитие п'әрә дәйн да-на Фьлит. Әви хвәр'а шотә га к'ьр'и у дәстбь әмржийина р'ьнд кьр.

Фьлит кō әрд стәнд у дәстбь хәвате кьр сәр әрде кō да-бунә ви, кулака дьгот:

— Һьла бьнер'ьн, әрде данә ви куч'ьки, кәс ньзанә жь к'ō һатйә? К'ийә? Дашнака р'аст дьготьн: „Әва диwana диwana р'әш у р'утанә“, ле зә'ф нәк'ьшанд, Фьлит хвәр'а хани авақыр. Шарна щинара бь лақырди жь Фьлит дьпьрсин:

— Һәвале Фьлит, тōе к'әнге бәрбь вәт'әне хвәйи дәләл һәр'и?

Әви шаба wan дьда:

— К'идәре диwana Ленина, әв дәр вәт'әне мьнә. Жь вь-ра әз ьди т'ō щийада начьм.

Ле гава колхоз т'әшкылбун, Фьлит йәк жь ванбу, е кō бәри гьшка әрзә да, вәки ви һьлднә колхозе. Әви бь дьл-щан дәстбь хәвате кьр, ле әв эвара жи дьчу һини хвәндьне дьбу. Ле гава әви саләкеда мәк'т'әба эваре хьлазқыр, әви пеш гьш-кава дьгот:

— К'е бавардықыр Фьлите кәр'е Ә'мо һини хвәндьне бьвә? Вәлә ль вәлате хвә т'ō щара әв йәк мьн нькарьбу хәвна шәведа жи бьдита...

Фьлит ьди фькьрқыр, вәки бьзәвьщә. Әви хвәр'а хвәст жьнәкә би, наве we Безе бу. Һәр әв жьн бу у дйа we бу, ьди кәсәки wan т'өнәбу...

Ч'ә'внәбарие һнә гондийа дьгот: „Һәла бьньһер'ьн, жь тьмайа Фьлит чу жьнәкә би стәнд. Ә, к'е қиза хвә нәдьда ви?“

Әв чәнд салбун зар'ед Фьлит у Безе т'өнәбун. Әвана зә'ф һ'әйра зар'а бун. Ле вәхтәке Безе пема, дō һ'ала бу. Фьлит дьфькьри:

— Хвәзьяла кәр' буйа.

Ле р'ожәке щаб данә Фьлит, вәки қизәк жер'а бу: Әви

ль чоле бу, қә нәсәкьни, бь бәз һатә мал, Безе нав щийадабу, р'анг ле чубу, әвә спич'олки бу. Жьнед пирьк бәри ви дан жь мал дәрхьстьн. Әв дәрк'әтә дәрва, шадьбу, фькьр кьр чь нави қиза хвәкә, һатә сәр we қьраре, вәки наве дйа хвә ль қиза хвәкә: „Вәлә, әзе наве we дайньм Зине“...

Зине дөсали бу дйа we ньшкева мьр. Безе қә нәхвәшийа өса бәрк' нәк'әтьбу, дьготьн жь ч'ә'ва бу...

Зине ма. Пирьке әв мәзьнкьр....

Сала һ'әзар нәһсьд чьл йәке, вәхта фашига мьхәнәти сәр Вәт'әнда гьрт, Фьлит р'ожа ә'вльнда бь р'азльхийа дьле хвә, чу шәпа шер', дьжмьнр'а кьрә шәр'.

Вәхта Зине һ'әвәки мәзьнбу, пирьке нәбийа хвә эвара дь-да сәр чока хвә у жер'а гьли дькьр дәрһәқа де у баве we, дьгот:

— Ч'ара мьн, дйа тә тыштәки п'ак нәдит, ә'зиза мьн. Бәх-те вейи ә'вльн жи нә т'ө бәхт бу, әмә к'әсибиедабун. Пәй меркьрьнер'а мере we чу Борчәлие, вәки щәм дәвләтийа бь-хәвьтә, тыштәки қазанщкә бинә мал. Әв ида вәнәгәр'ийа, ми-нани һива тек'әвә бьн ә'вр. Һ'әта нһа жи әм ньзаньн, чь һатә сәре ви у к'ода чу?... Ле хвәде бәхтәки р'ьнд ани сәр дйа тә. Баве тә, Флит, мәрики хәватчи бәдәв бу. Жьн у қизед гөнде мә хвәзийа хвә ль дйа тә данин. Әмә һ'аләки п'акдабун, ле ньшкева дйа тә нәхвәш к'әт, мьр. Баве тә нәзәвьщи. Ле па-ше қәзийакә дьне ль мә қәвьми, бу шәр'е фашиста. Баве тә нәсәкьни, гот: „Вәләтә мәйи дәләл, гәрәке чава һәбә, әм хвәйкьн“. У бь р'азльхийа дьле хвә чу шер'. Мьн һ'әвте сали зедәтър кьрйә, ле наве дәвләтә өса мьн һе нәбьһистйә, дьвен: „фашистә“.

Һ'әзинг һатә пирьке, һесьр жь ч'ә'ве we һатьн, әве бь шалка хвә һесьр пақышкьрьн, нәбийа хвә пач'кьр, гот:

— Һнги баве тә чубу шәпе, мә һәр нәмәкә ви стәнд. Әви нәмеда дьнвиси: „Сьлав хвәсийа мьр'а. Әз қиза хвә р'адь-мусьм. Һьндьк ма, әме дьжмьн алт'кьн у әзе бемә мал...“

Һәргав, гава п'оштәчи дьһатә нав гөнд, мьн же дьпьрси: „Лао, чьма тә нәме Фьлите зә'ве мьн найни?“

— Мәт'а Безе, чь нәме кә әз жь п'ошта дьстиньм, тиньм у бәладькьм, ле ве ахьрийа пашьн мьн һәла нәма Фьлит нәстәндийә. Һәма кә мьн жь п'оште стәнд, әзе дәстхвәда биньм.

— Ле чьма нәме гьшка тен, һәр нәма Фьлите ээ'ве мьн т'өнә?

— Дьвәк нәме ви щики өндабьвн. Хвәде мьн қөрбана тәкә. Бежә мәне п'оште, бе Беза пир лава дькә, бьра п'ак нава к'аг'әза бьнер'ә, гәло нәма Фьлит чь пәһат? „Вәки тә нәма Фьлит мьр'а бини, эзе щотә горе р'ьнд п'ешк'еши тәкм...“

Шәр' к'өта бу бь э'фати, саләкә дьн жи дәрбаз бу. Нәме Фьлит нәдһатьн. Р'ожәке п'оштәчи ль к'уче р'асти Беза пир һат, әви пакета мор ле, да пире. Әw we нәмер'а шабу, лавакьр, вәки п'оштәчи бьхунә.

— Эзе щотә горе кә мьн тәр'а готьбу бьдмә тә, ша бьхунә, Фьлит чь дьнвисә? We к'әнге бе?

Ле п'оштәчи ләзнәдькьр п'акете вәкә, чьмки әви гәлө п'акете өса ван салед шер' анибун у заньбу чь ван п'акетада дьнвисьн. Ле әw кәр'буна п'оштәчи пире да шөпәкьрьне, әве т'ә'мулнәкьр, шарәкә дьне жи әве лавакьр, вәки нәма Фьлит жер'а бьхунә. П'оштәчи фәсал п'акет вәкьр. Жь нав п'акете әви к'аг'әзәкә дьне дәрхьст. Әw к'аг'әз жь г'әрәфе қөмандаре, кә Фьлит белука вида қөльх дькьр, ньвисибу:

— Флите Ә'мо, әскәре Ордийа советие, әви беқәсур шәр'дькьр мьрабьли зәвтчийа, фашиста у мерани ә'мре хвә да бона Вәт'әне хвәйи аза.

Вәхта п'оштәчи хвәнд хьлазкьр, Беза пир ва бь ә'щәбмайи ль п'оштәчи нһер'и, гот:

— Лао, әз гьштәки фә'мнакьм, әзә пирьм, ша шарәкә дьн жи бьхунә.

П'оштәчи чь кә к'аг'әзәда ньвисибун шарәкә дьн жи хвәнд у бь к'өрди вәлгәр'анд, вәки пире фә'мбькә. Пәй ве хвәндьнер'а Беза пир бәре р'өса бу, тә қәй дьгот нәма өса п'ийа мьр, паше ньшкева бу қижинийа we, сурәте хвә вәр'ут, һесьр жь ч'ә'ва һатьн у әрде к'әт, гот:

— Вәй хвәде, тә чьма һа кьр? Вәйла мьн п'ор'көр'е, хвәзла әз дәwса тә бума. Хвәзла әз дәwса тә бьчума әрде сар, әви... вәй..... гьдино!

Мьхлуқәт т'опбун. Һьнәка п'оштәчир'а кьрә шәр': чьма өса кьр? Беза пир жь әрде р'акьрьн, готьн:

— Мәт'а Безе, мәгри. Чьқас тә бьгри, чьқас тә п'ор'е хвә вәр'уйи, тә ьди Фьлит вәнагәр'ини. Бьра гөне тә эт'има пә-

бийа тэ, Зине бе, мер хольқинэ бона мерхасие — бона мърне. Тө зани э'дэте мә к'орда.

Зине лап эт'им ма. Пирьк бь хэмхорикэ дьһа р'ьнд мьрати Зине бу. Ль һ'эму гонде к'ордада һэбун мэк'т'эб.

Р'ожэкэ пайize бу, һьла чэнд р'ож мабун, вэки зар' бьчуна мэк'т'эбе. Ди һнэ зар' дьчунэ мэк'т'эбе, вэки хвэ бьньвьсьн бона кэ эв һэр'ьн һинбьн. Зине жи чу мэк'т'эбе у нава қизьке т'эзэһати р'унышт. Дэрсдар дит, қизэкэ ч'укэ нэнас, we башқэ р'уныштйэ, эви пьрси:

— Наве тэ чйэ, қизка дэлал?

Зине жь щие хвэ р'абу, тэ қэй дьгст эв т'ьфал гэлэ щара һатйэ мэк'т'эбе у қэйдэ-қануне мэк'т'эбе занэ, шаба дэрсдар да:

— Наве мьн Зинейэ, эз қиза Фьлитьм.

Дэрсдар Фьлит п'ак насдькьр, эв незики we бу, гот:

— К'ывшэ, тө һати һини хвэндьнеби?

— Эре, эз һатьмэ һини хвэндьнебьм. — Эве эв гьлие хвэ готьн, ле қэ сэре хвэ бэржернэкьр, минани һнэ қизед майнн.

Эв хэвэрдана вейэ һа эгьн у ақьл дэрсдар хвэш һат. Эви гот:

— Эз дьвиньм һьла һ'эвт сале тэ т'эмам нэбунэ, Зине щан, ле эзе тэ һьлдмэ мэк'т'эбе. К'ывшэ, төе шагьртэкэ нэ хьравби...

Эв гомана дэрсдар дэяа нэчу. Зине һэр дэрсэ хвэ, һэрсал р'ьнд хьлаздькьр у дэрбази дэрснэ дьне дьбу бь ачьхи. Ль мэк'т'эбеда эв һиндьбу зьмане к'орди, эрмэни у урьси.

Щарна колхозван кэ р'асти Беза пир дьһатьн, ч'э'вр'онкайи дьданэ we, дьготьн:

— Мэт'а Бэзе, та бэһтэваре. Нэбийа тэ жь зар'а р'ьнтьр һиндьбэ. К'ывшэ we һэр э Ереване, бьвэ дохтр, бьра э'мьр дьрежбэ. Нэ қизэкэ мерэки хьравбу...

Беза пир шадьбу, дьгот:

— Бьра хвэде бэһтэваре бьдэ вэ, зар'ед вэ. Вэлэ кэсэки мьн ида т'онэ, Зинейэ бина бэр ч'э'ве мьн. Эзе бьмьрм, эве мьн ч'э'лкэ — хвэлие баве сэр мьн...

— Чьма оса дьвежи, мэт'а Бэзе шькьр та һе қэпэ-зэпи, хэватэда жь шаһьла четьри..

— На вэлэ, қәватата мьнэ бәре ьди т'өнэ. Вәки қәватата мьнэ бәре һәбуя, мьне бист ч'еләк хвәйкьрына, на ьди нэ әв сәһ'әтэ, нэ жи әв қәватэ.

Беза пир дьхәвьти ч'еләкдоша колхозе. Вәхта Зине п'ьр'һьндьки мэзын бу, әве нәбиа хвә шарна хвәр'а дьбьрә ферме. Зине к'омәк дьда пирьке: дэбар дьда ч'еләка, мьқати голька дьбу. Вәхта Зине валабу, дина хвә дьда пирьке, чава пирьк ч'еләка дьдошә, әве дьдит: пирьк бәре гьреша ч'еләке дьшо, паше бь п'ежгире пақышдькә, һәр пәй ван кьрынава дәстбь дотьна ч'еләка дькә. Пәй дотьне пирьк гьреша ч'еләке мьздьдә, тә дьвей дадмәлинә.

Вәхта Зине лап мэзынбу, әве к'омәк дьда пирка хвә. Гава Зине дьһат ч'еләк дьдотьн, пирьк к'еләка ве дьсәкьни у дина хвә дьда нәбие у шашиа ве дьготе у әв бәрә-бәрә һини ве хәвате кьр. Зине бь қимәте р'ьнд хьлазкьр мәк'т'әба гөндә орт'ә. П'ара р'онкаейә нәһ'ие әв шандә Ереване ль института малһәбуна гөндитие. Зине инт'ам р'ьнд дан у һатә һьлдане...

Ләт'иф кә нәма һ'әсэн стәнд у хвәнд, әви ида т'әмулнәкьр, дәстхвәда шаба нәме ньвиси:

„Һәвале һ'әсэн!

Мьн нәма тә стәнд у хвәнд. Әз дьвиньм тә гәләки шаши, тә әмре ньһа п'ак навини, һәрке дьвини жи р'аст навини. К'ьвшә, тә чуйи гөнд, тә жи минани ван гөндийа һати гөһас'тьне. Әв шөхөле кә тә ньһа дьхвәзи бьки, нә кә шайә, чава тә нәма хвәда дьнвиси, әв лап беақьлийә. Тә ьди нә зар'и, вәки бей хапандьне, тә ьди гәрәке дөшөрмишби дәрһәқа р'ожа хвәйә сьве у жийина хвә, тә фә'мнаки... чь тәр'а к'арә, чь нә к'арә. Гәло, чьма өса лазьмә пәй әвқас сал һинбунер'а, тә һәр'и гөнд?... Ақьле мьни бьр'и, тә кә стәнд әв нәма мьн. тәе фә'мбьки, вәки әз қәнщийа тә дьхвәзьм у тәе вәгәр'и шәһәр у әме т'әвайи аспирантураеда һинбьн. Вәрә, әз һивийа тәмә.

Ләт'иф“.

Һ'әсэн кә нәма Ләт'иф стәнд бь ләз хвәнд, паше да ақьле хвә:

— Вәлэ, әв минани бәре һәр бона хвә дөшөрмиш дьбә. Хәма ви чебуна вийә, к'ара хөсусйа вийә...

Н'эсэн қә дәқәке нәсәкьни, дәстхвәда шаба нәме нвиси

„Ләт'иф!

Мьн кә нәма тә хвәнд, әз диса ә'щәбмайи мам... Вәки мәр'в занина кә стәндийә бьдә гөндә хвә, әв гөндә кә сал у зәмана пашда мабу, бежә мьн: чьма беақ'лийә? Чьма әва гава қәншиә нинә? Чьма әва зар'отийә? Ләт'иф, әз заньм, вәки әз р'астие бежмә тә, тәе жь мьн бьхәйиди, ле әз ньқарьм иро пәй ве нәма тә, нәйнмә бира тә. Нә бәре жи мә кә һәвр'а хәвәр дьда, дәрһәқә хөсусийа хвә у щьмаә'те, тә ви чахи һәргав хөсусийа бона хвә пешда дани у йа колективе тә пашда дьда. У һәргав һәвала әв кемасие тә дьданә р'уе тә, ле тә шәрм нәдькьр, т'ьме дьготнә тә: „Тә эгоисти“. Әз ве нәма тәда дьвиньм, вәки һәвала р'аст әв йәк тәда дьдитьн. Тә эгоисти у дөшөрмиш дьби һәр бона хвә...

Нә әз у тә өзве маләкенә, мала мәйә мәзын әв щьмаә'та колектива мәйә. Ле тә диса сәр ве фькра хвәйә хөсуснейи— бона хвә „Бона р'ожа сьве“, әв нә гьлийә комсомоланьн, тә диса ван гьлиа дьнвиси. Бәсә, әз ьди нәма тәр'а нанвьисьм.

Н'эсэн“.

Нандьрун ьди незик бьбу. Сьмле гәньм нав зәвпйада ьди спидькьр, илаһи, гәньме пайизә.

Әв чәнд р'ожбун Сәртиб у Зине дьчунә нава зәвийа, т'әсәли дькьрьн, чька нә вәхтә дәстбь нандьруне бькьн?

Зине чу к'әтә нава зәвие у әв нав сьмле вейә бьльндда өндабу. Гава әве ль ван сьмләд гәньмә бьльндә т'ьжи нһер'и, к'әтә бира ве: әве чьқас чәтьни дит, һ'әтани ви гәньме хаси дәләл бьчиньн, иламқи кала дьгот:

— Әв кәч'ьк һе ньзанә дәсте вейи ч'әпе у р'асте к'ижанә, һатйә мә һиндькә, әм чь бьчиньн. Ѓьла кал у баве мә ньзаньн, чь лазьмә гәрәке вьр бе чандьне, сәре ви ч'йайи...

Һатә бира ве, ви чахи һәр Сәһ'ид фә'мкьр готьна вейә р'астә у пьшта ве гьрт, да чандьне, өса жи һатә бира ве, вәки професор Хачатрийан к'омәкәкә р'ьнд да ве. нвьиси диванер'а, вәки т'охьме гәньме кубане бьднә колхоза ван. Ѓса жи к'әтә бира ве гава гәньме кубанейи ә'вльн ғһишт, әве лавайи Сәртиб кьр, вәки ви гәньми ль колхозвана бәла нәкьн, бьһелә бона т'охьме саләкә дьне. Сәртиб һәма өса жи кьр. Ле ви чахи колхозван жь ве хәйидин, һьнәк пешва дьсәкьнин у дьготьн:

— Зине, тә минани бәгед мә у аг'әләрәд мәйә бәре, ль

мэ дьки. Тэ чьма готэ сэдре колхозе, wэки эв гэньме кубане бэр р'ожнэде мэва нэдэ мэ? Ле э'рд мэ р'акыр, бь дэсте мэ эв гэньм мэ чанд, иро жи льбэ ви гэньми наднэ мэ... Зине, чьма тō хьравикэ оса мэр'а дьки?

Щарэке жи Р'остэм нав колхозванада оса кыр, һындьк мабу эw бьк'отана. Эw тьрсийа: „Дьвэк мьн бьк'отьн?“ К'этэ бира we, чава эwe хwэ шашнэкыр у щьватеда эwe гот:

„Гэли, бавно, бьрано у хушкно, чьма эм ви гэньми наднэ бэр р'ожнэчава? Алики һун һ'эмушк заньн: эв гэньм нэ эwqас гэлэкэ, wэки эм бэлакьн, wэки эм бэлакьн жи т'ера. гьшка на-кэ. Алики дьн жи, чьтэвайэ гэньме кубане? Эва гэньма мина-ни мэри мике, йане бьзьнэкэ к'уви бьгрэ у хwэр'а кэлибькэ. Паше бэрхэке йане карэке жь бэр we бьгрэ, хwэр'а зедэкэ. Эв гэньме кубане жи һэма осанэ. Мэ т'эзэ эв гэньм кэликьрйэ, т'эзэ эw һини э'рде мэ, һэwa мэ буйэ, ль ви ч'йае сар. Изне бьднэ мьн, wэки эм зедэкьн, һэрке эм һьһа бэлакьн, эм т'ō к'а-ре же навиньн, ле салэкэ дьне эз соз дьдмэ wэ, эме салэкэ дьне нане гэньм бьпежьн, һьла т'охьм жи хwэр'а бьһельн. Дэ-ида мьн гьлие хwэ хьлазкыр, к'ефа wэйэ, ле һуне паше п'ош-манбьн....“

Эв гьлие Зинейэ аqьл һ'окōми сэр колхозвана кыр, у дь-готьн:

„Wэлэ кэчьк р'аст дьвежэ“.— Гьшк чунэ малед хwэ ...

Зине кō чу нава зэвие у гэлэки эглэбу, Сэртиб нһер'и эл'ещэ wэхтэ кэч'ьк нһат, эwi кьрэ гази:

— Зине, та ль к'ойи?

Зине жь дэнге Сэртиб вэщньqи, минани мэрики жь хэwe һ'ьшйарбэ. Эw бэзи жь нав зэвие дэрк'эт, чэнд сьмлед гэньмэ-дестдабун һатэ щэм Сэртиб, гот:

— Ыди wэхтэ, сьве гэрэке эм дэстбь нандьруне бькьн.

К'эwa сьве т'эзэ авитьбу э'рде, дие мала ида qōлоз дьбу, к'олфэтед эгьнэ дэстэ'мэл ьди р'абубун у хэвата малед хwэ дькьрьн. Р'астэ гонди гьшк ль хание т'эзэда дьжин, ед кō бь-кэвре туфе һатьбу чекьрьне, ле колхозвана wan хание хwэйэ-кэвнда тэндур һьштьбун, чьмки wана нане тэндуре дьпэ'тьн, һьнэка жи р'эх хание т'эзэда к'охьк чекьрьбун у тэндур кь-рьбунеда, бона нанпэ'тьне... Ль вьра — ви wэлати — һэрке эрмэнибэ, һэрке к'ордбэ — гьшка нане тэндуре дьпэ'тьн...

Уе сыве ба т'өнэбу у дуге тандура минани тирэм'ра бэр-
бь э'змин дьк'шийа. Физа дьлэзанд бэрбь кание дьчун, вэки
зутьраке ава кание биньнэ малед хвэ. Сэртиб һыла эварда
т'эми дабу сэршера бахче зар'а, вэки эв сыве зу дэре бахчэ
вэкэ, бона кё жьн зар'ед хвэ биньнэ бахчэ у бькарьбьн һэр'
нэ сэр хэвате. Пионера жи к'аре хвэ дькьрьн, вэки к'омэке-
бьднэ нандьруна колхозе. Эв сьмле гэньмэ кё дьвэрьн,
бэрэвкьн.

Сэртиб т'эшкилкьрьбу, бона бригада нандьруне хварьна:
ван һэргав вэхтеда у л'ак чекьн. Кэвани к'вшкьрьбун Газе
у т'эми дабунэ ве, вэки эв бригадер'а т'эме хварьна п'акэ
гошти һазьркэ. Шандьбун жь ферме дё пэз анибун. Кавьр'эк
һэма дэстхвэда шэржекьрьн.

Сэртиб готэ һ'опо, вэки хени шире ферме, кё эв дьбэ-
заводе, гэрэке эв һэрр'о бе нане комбайнчийа ванр'а бьвэ
к'эвшэн.

Вэхта дэстбь нандьруне кьрьн, дитьн гэлэ шашие ван
һэнэ: вэхта чэгиле у башахкьрьне щипина кэвьр һыштньн,
эв кэвьр бона хэвата комбайна хьравьн, һаһельн комбайн
һеса бьхэвьтън, чьмки нан ньзм дьдрутьн бона кё жь сапе гэ-
ньм кае чекьн, вэки зьвьстане ка бона һ'эйван болбэ....

Сэртиб готэ Моров: „Эва шашийа мьн у тэйэ, тё дьвини?
Моров гот:

— Нава ван зэвийа Р'остэми бригадир бу. Мьн чэнд ща-
ра т'эхминкьр хэвата вийэ һа нэп'ак. Гэрэке эм һэма иро
эваре пьрса ви дайньнэ щьвате.

Сэртиб сэкьни, һ'эвэки дёшөрмиш бу, гот:

— Ньһа нэ вэхтэ ве к'эла хэватеда эм гьлие ёсава мь-
жулбьн. Эме ле бьнер'ьн, чька чава ве нандьрунеда ве бь-
хэвьтэ...

Уе р'ожа нандьруне һе сьвэ шэбэц бу, шир т'эзэ дьдотьн.
Ле һ'опо һат, кэч'ька бь э'щербмайи ль һ'опо нһер'и у же пьр-
син.

— Чь қэшьмийэ, апе һ'опо, тё иро ва зу һати? Гёнди
сьламэтэ?

— Шькьр хвэде, гёндда гьшкэ сах у сьламэтьн, иро ве
дэстбь нандьрунекьн. Спартньнэ мьн, вэки эз нане комбайнчи-
йа бьвьм. Лэма эз зу һатьмэ, шир бьвьмэ заводе, паше һэр'ьм
нане ван бьвьм бьдмэ ван.

Э'мэрике кӧ бһист нандьрун дэстпекьрьнэ, эв бь тәһәрә-ки хӧрӧщи, дэ мэрвь т'ьре эви бина сьмле нане дьруйи һьлда. Дьле ви лехьст, минани шаһьләки ч'э'в дьлк'этийа хвә к'эвә. Эви хвәхвә хвәр'а гот:

— Эва се мәһьн эз жь гӧнд дәрк'этьмә, қә ньзаньм чь дьқәшьмә ль ведәре, эз гәрәке һәр'ьм бьһнер'ьм у диса вәгә-р'ьм бем.

Э'мэрике к'аре хвә кьр һәр'э гӧнд, ле паше фькьри: „Бь-ра пэз у дәваре нивро бе зоме, паше эз һәр'ьм“. Ль һәч'е Элә-гәзе гӧнд п'ак дьһатә хванекьрьне. Эви т'э'мулнәкьр, р'абу сәре зьнарәки бьһнд у дина хвә да гӧнд у к'әшшәне гӧнд, вәки бьвинә чька ль к'идәре дэстпекьрьнэ нан дьдрун. Эви жь ведәре т'ьхминкьр: ль гӧжме пыш гӧндва комбайн у мари ле тенә хванекьрьне.

Һәма пэз у ч'еләк һатнә дотьна нивро, эви газы Ферое сәр-шьван кьр, готә:

— Фери щан, эзе һәр'мә гӧнд, шӧхӧләки мьни э'щәлә һә-йә... Дина тә дөвөр у пезбә, дина тә ль кәч'ька бә, бьра ч'е-ләка у пез п'ак бьдошьн, зоотехник жи гәләки кәч'ькар'а хвәрдьдә, шӧхӧле хвә п'ак нанһер'э бәрде, бьра т'ьме һәр'э чөле ль дөвөр у пез бьһнер'э. Р'астә, хортәки бьһянә шӧхӧле хвәда, ле шаһьлә, һе...

Фери жь Э'мэрике пьрси:

— Тӧе чәнд р'ожа ль гӧнд бьмини?

— Р'асти бежмә тә, ль гӧнд ьди дэстбь дьруна нан кьрь-нә, эзе һәр'ьм бьһнер'ьм чька чава дэстбь нандьруне кьрьнә у бем....

Нивро Э'мэрик ида һивийа фьрг'уна һ'опо нәсәкьни, вә-ки ле р'уни у һәр'э, эв һәма к'әсә к'этә шьвәр'е чу, эв кӧ һатә незики гӧнд қә нәчу гӧнд, к'еләка гӧндр'а дәрбазбу, чу шие кӧ бь комбайна нан дьдрутьн. Жь сәре һәчә һ'этани зәвийа нә һьндьк э'рд бу, кәле ьди вәстийа у һ'эвәки дькӧлийа.

Шьмо һе дурва наскьр, вәки кәле we те. Эви комбайн да сәкьһандьне, готә Сәртиб:

— Ақьле мьни бьр'и әве һани дькӧлә у һедика те, эв апе Э'мэрикә. Сәртиб дәсте хвә да бәр ә'һия хвә кьрә си у һнер'и.

— Вәләһ хәбәре тәйә, дэстбь нандьруне буйә, кәле т'э'-мулнәкьр, һат бьһнер'э, чька әм чава дьхвәвьтьн.

Гьшк зурбун ви али һнер'ин, кәле дькӧлийа, дьһат. Бу п'ьстә-п'ьста кәч'ька:

— Тө ле бьһнер'э, шир у қат'ых һышт, һатэ вьра, we ди-са бежэ: „Wэ п'ак нэкьрйэ, һун р'ьнд нахэвьтн, гэлэ сьмла ль э'рде дьһелн“.

Э'мэрик һе дурбу, бь дэнгэки ша кьрэ гази:

— Qəwətə wər'a!

Гьшка һэвр'а готн: „Тө сэр ч'э'ва һати!“

— Эз дьвиньм шыкьр һунэ гьшкэ шанэ.

Сэртиб гот: „Чьма эмэ нэ шабьн? Ѓыла бьнер' чь нанэк шинбуйэ??“ Эви дэсте кале гьрт, ани щэм комбайнчийа, нан кэ жь бункере дьһат нишани ви да, гэньм минани к'арбара жорда дьһат...

Э'мэрике к'өлмэ гэньм да сэр дэсте хwэ, т'эқьланд, паше ль Сэртиб нһер'и, гот:

— Тэ дэрэнг дэстпекьрийэ? Эз дьтърсьм һ'эбе гэньм бь-wэрнэ э'рде.

— На калко, эм qэ дэрэнг нэк'этын, мэ wэхтеда дэстпекьр, Зине жи wайэ ль вьрэ. Бэре эм чунэ нава зэвийа гэр'йан, мэ зэвик нэһшт, паше мэ дэстпекьр.

Хорте автойа барбьр жь гөнд һатэ незики Сэртиб, гот:

— Пэй мьн пыш ви гөжмива „Вилисэк“ те. Эз дьвем эw „Вилиса“ к'атьбе нэһ'иейэ...

Чэнд дэqэ нэк'шанд вилисе ажотэ бэр зэвие. Жь вилисе бэре дэрк'эт Сэһ'ид, паше мэрики дьне бэрч'э'вкэ бэр ч'э'-вабун. Сэһ'ид кэ бав дит, эw незики баве бу у бав һ'эмезкьр, пач'кьр, гот:

— Баво, чава qəwьмийэ тө ль вьри? Нэ тө ль зозана буйи, хwэ тыштэки хьрав нэqəwьмийэ?

— На лао, шыкьр т'ө тыште хьрав нэqəwьминэ. Мьн кэ бьһист нандьрун дэстпегуйэ, р'асти бежьм, мьн ида т'э'мул-нэкьр, эз жь зозана һатмэ вьра т'эсэликьм чька хэват чава дьчэ? Лао, тө сэр дйа хwэда чуйи?

— На баво, эз у професор Хачатрийан жь Ереване тен. Эм һатьнэ т'эсэлийа гэньме кубане бькьн, чька ль вьра р'ьнд һэwа гьртйэ?

Э'мэрике кэ бьһист эв мэрие бэрч'э'вк професор Хачатрийанэ, е кэ т'охьме гэньме кубане wанр'а бэрдайэ, незики ви бу, дэст кьрэ дэсте ви, гот: „Тө сэр ч'э'ва һати професор!“.

We гаве Зине ль сэре зэвийи дьне бу. Шаһлэк шанднэ пэй we. Эwe кэ бьһист професор Хачатрийан һатйэ, qэ нэсэ-кьни бэрбь wан бэзи.

Гблие вейә дьреж ль чоке ве дьк'этын, нәдһиштын әв зу бе, әве гблие хвә давитьнә пыш хвә у диса дьбәзийә. Вәхта незики ван бу, гот:

— Әзә зәф шамә, професор, вәки һун һатһнә!

Професор Зине наскър, әви бәрч'ә'вке хвә жь бәр ч'ә'ве хвә дәрхьст, пақышкър, паше да бәр ч'ә'ве хвә у зур'бу ль ве һер'и, паше гот:

— Пәй, Зине, әв тәйи?

— Бәле, әзм, професор.

— Вәлә әв к'ынше к'орди ль тәнә, мьн тө наснәкьри. Ә, вәлә әв к'ынш р'ьнд ль бәжна тә тен.

— Р'асти бежым професор, п'акбә — нә п'акбә, ле мьн нәдһхвәст жь мьхлуқәте хвә тһәрәки башқәбьм....

— Пәй, Зине бьсәк. Р'астә, әва к'ынше жьнед к'орданьн, ле тә тьштәки гәһастын кьрйә вьра. Әз әрмәние вәлате Турк'иаемә, п'ак заньм форма к'ынше к'орди. Р'астә әв к'ынше тә диса әв к'ыншын, ле тә, чава дьбен: „модернизасиа“ кьрйә вьра.

Ә'мәрике һедика бәрхвәда гот: „Ләма дьвен професор мәринә занәнә, чь зу әви т'ьхминкър, Зине дузмә нәкьрһнә дәрә, вәки сьвькбә....“

Професор у Зине хәвәрданеда бун, Сәһ'ид чу незики комбайне бу, әви хәватчи гьшк насдкьрһн: һнәк жь вана шагьрте ви бун, вәхта Сәһ'ид ль ви гонди дәрсдари дькър, һнәк жь вана вир'а т'әвайи хәвтибун һогре вибун, һәлә зар'отийа вида. Әвана дора Сәһ'ид гьртын у хәвәрдьдан. Ә'мәрике бь аврунә туж ль кәр' һер'и, тә қәй дьгот, әв дьвежә:

— Тә хәват да сәкһандьне, һна һәр дәқәк бона һандьруне тьштәки қимәтлийә....

Професор бь ч'ә'внә ша ль гәньме р'ьнд шинбуйи дьһер'и. Әви сьмле гәньмә дьреж дьқәтанд у ле дьһер'и, ви али ви али вәлдьгәр'анд. Сәре ван сьмла т'ьжи гәньмбу. Әви чәнд сьмьл дәсте хвәда фьрьканд, һ'әбед гәньм сәр дәсте ви зәр дькьрһн. Паше әв незики Зине бу, дәсте хвә кьрә дәсте ве, бь ләт'вәки шабун гот:

— Қиза мьн, р'асти бежым әзи зәф шамә, әзи к'обарьм, вәки шагьрта мьн оса р'ьнд у бь ақыл әв өлме кә мьн әв һиндкьр, һинбуйә, әве ль вьра сәре ви ч'йайи, к'идәре т'ә вәхта гәньм шиннәдьбу, шинкър....

— Професор, мьн тыштэк нэкьрйэ...

— Тэ гэлэ тышт кьрьнэ. Эз шамэ, шэки хэвата мьн дэйа нэчу. Эз тэр'а дьхвэзым хвэшбэхтие у ачьхийед дна р'ьндэ-быльнд...

Эви эв гьли готьн, дэсте хвэ кьрэ дэсте Зине у бэрбь ав-
тое чу. Э'мэрике пеши ле гьрт, гот:

— Професор, тэ чь дьки қэ буйэ, шэки меван мале мэда нан нэхон?

— Эз зэф р'азимэ, баваркэ шэхта мьн қэ т'онэ.

Э'мэрик жь пешиа професор нэчу, р'е нэдаие.

Професор вэгэр'ийа ль Сэх'ид нһер'и. Сэх'ид гот:

Професор, э'дэте мэ — к'орда, гэрэке меван эрһэдэ нане мэ бөхвэ...

Професор кэ дит изна ши надьн эш һэр'э, эш незики зэ-
вие бу, сьмьлэк гэньме дьреж к'окева р'акьр, паше дани сэр
кэвийа машине у бь метре пива, гот:

— Нане вьра чанди шэ дна зедэбэ, оса бьвэ қэ жь куба-
не кемтьр нибэ.

Сэх'ид ль професор нһер'и, гот:

— Ыла баһарда мэ қьрар кьрйэ, ви гэньми ль нэх'ийа
мэ гьшки бьчиньн, вьра текнэ шие гэньме кубане...

Професор гот: „Эв гьлие тэ шабунэкэ р'ьндэ, ле р'асти
бежым, эз жь бин-бөг'за ви ч'йае шэ қэ т'ернабьм.

— Професор, чэнд р'ожа шэм мэ бьминэ, һесабэ, ль Ере-
ване ньна гэрмэ...

— Зэф р'азимэ, Сэх'ид шан, шэхта мьн қэ т'онэ, йан —
на эзе чэнд р'ожа бьмама мэйе хвэр'а ль ве һэша р'ьнд дэр-
базьра.

— К'эрэмкэ, шэрэ мала мьн — Э'мэрике гот, — чэнд р'о-
жа шэм мэвэ, һэр сьвэ қат'ьхе мийайи бь тое сэр бьдмэ тэ,
һэрр'о һеке т'эзэ жь бьн мьришка биньм тэр'а текмэ һекэр'ун,
йане оса бь'элиньн, вар'ьке мьришка тэр'а шэржекьм, хөлэ-
сэ тэ ван р'оже кэ мала мьндави, тэе һесабунэкэ р'ьнд бь-
вини, шэрэ мэхэ!...

— Эз зэф р'азимэ бона ван һөрмэта шэ у қэ бирнакьм.
Ле р'асти дьвежмэ шэ, шэхта мьн қэ т'онэ, шэки бона ви гэ-
ньме кубане нинбуйа, эз нэдьһатьм.

Ле Э'мэрик жь професор вэнэдгэр'ийа, дьгот:

← Бь ве чуйина хвэйэ лэз, професор, тэ п'акие наки.

Готьнэ мьн тō армэние вэлате Мушейи. Тō зани э'дэте мэ, к'орда, һэр дьжмьн мала мада нан нахвэ. Эз р'асти бежмэ, тэ, мьн шаб дайэ мале, у нан ида назьрэ. Дьбэ тō нан нэхви у һэма оса һэр'и?

Професор диса вэгэр'ийа ль Сәһ'ид нһер'и у гот:

— Тō чь дьвежи?

— Професор, гьлие баве мьн р'астьн, һэр дьжмьн нане мэ нахвэ...

— Дэ, вәки осанэ, эм һэр'ьн, ле бь we қьраре, мьн зэ'ф эглэ нәкьн, һэр қат'ьхе мийа бьднэ мьн, һе зар'отиеда тэ'ма қат'ьхе мийа ль вэлате Муше сэр дэве мьнэ, у эз бирнакьм...

Вәхта һатнэ феза гонд, професор сәкьни, сәре хвэ бь-льндкьр, ль дора хвэ нһер'и, гот:

— Мьн т'ьре гонде вэ минани гондед мэ ль вэлате Мушенэ? Гьшкэ бьнә'рд бун, ле эв ханиед вэ минани ханиед шә-һэраньн, т'ō фьрқи т'онэ, вэлэ мьн ньзанбу гондед к'орда оса гондьн.

— Ханиед мэ бәре бьнә'рд бун, ле сайа диwana Советие эм бьн ә'рде дәрк'этьнэ р'онкае, Сәһ'ид гот:

Гава әwana һатнэ һондөр'е хени, професор дит спич'аләкэ спийә т'әмьз сэр т'эхтэ р'ахьстьбун. Р'ьһ'ан незики кәр' бу, пач'кьр, паше дәсткьрә дәсте професор, гот: „Һун сэр ч'э'ва һатьнә!“ Ә'мәрикә бь лақьрди готә професор:

— Тō дьвини, професор, кәр' пач'кьр, сылав да тэ жи, ле эз әва дō-се мәһьн ль зозанамэ, қә гōһ нәда мьн... На, гәрәке эз бьзәвьшьм, қизәкә шаһьл хвәр'а биньм, чава бәре бәге мэ дькьрьн.

Р'ьһ'ан к'әнийа, гот:

— Э, к'е we тэ бьстина.— Әwe дәсте хвэ һ'әжанд,— нһа ьди нэ әw вәхтэ, гава қизед шаһьл бь зор дьданэ мере кал бона қәләне п'ьр' бьстиньн, әw вәхт чу, ьди т'онэ... Т'онэ....

Бу п'ирқинийа гьшка к'әнийан.

Р'ьһ'ане готә професор:

— К'әрәмкә дәсте хвэ бышо. Гьшка дәсте хвэ бәр дәстшое шуштьн. Вәхта професор у Сәһ'ид нан дьхварьн, кәс ньзанэ к'е дәнг бәлакьрьбун, хвәдегьрави професор жь Ереване һатйә, вәки гәньме кубане дәwsа р'ожһәқе нәднэ колхозвана.

Колхозвана кō бьһистьн әв гьли, сэр һәвр'а чун-һатьн. Wa-

на мæрик шандæ щæм Сæһ'ид, Р'ьһ'ан дæрк'этæ сьвдæре, æв мерьк ль ведæребу, æве гот: „К'эрæмкæ, вэрæ мал“.

— Мэт'а Р'ьһ'ан, эз наемæ мал, эз хатъмæ Сæһ'ид бьви-
ным.

— Сæһ'ид нан дьхвæ, тõ жи к'эрæмкæ, вэрæ мал нан бь-
хвæ.

Æв мер нæхатæ мал, хæма õса сæкъни һ'этани Сæһ'ид дәр-
к'этæ дәрва, вæхта Сæһ'ид дәрк'этæ сьвдæре, æви колхозвани
гот:

— Сæһ'ид р'астæ, дьвен æв професоре кõ жы Ереване хат-
йæ, æв нахелæ, вæки гæным бьднæ колхозвана дæвса р'ожхæдæ?

— К'е æв дәрæш нав вæда бәлакьрйæ? Æв гьли нæ р'астьн.
Нан бона вæ чандьнæ, вæки бьднæ колхозвана.. Гæло, æв к'и-
йæ ван гьляа нав вæда бәладькæ?

— Нæ, нан пар нәданæ мæ... Дьвæк исал жи...

— На, һ'эйран, æв гьли дәрæшьн, нан вæ бәр р'ожхæдæ
вæва бьднæ вæ. Пар мæ нәда, чьмки һьндьк бу, бона т'охьм
һьштьн, ле исал нан зә'фæ...

Професор у Сæһ'ид жы мал дәрк'эты. Р'ьһ'ан незики кõр'
бу, гот:

— Сæһ'ид, лао, тõ иро мæчæ, малбæ, щæм дйа хвæбæ.

На, ьне, эз нькарьм, қә вала ниньм, вæхта мьн т'õнæ, нан-
дьрун дæстпегуйæ, қә дәқәке вæхта мьн т'õнæ.

Æвана к'этнæ автое чун.

Ә'мæрике жи к'аре хвæ кьр, һәр'æ зозана.

— Мерьк, тõ чьма ләз к'эти? Бьсæкънæ, эз аве гәрмкъм,
тõ аве хвæкæ, паше һәр'æ, ишæв жи малбæ.

— На, жьньк, нькарьм. Ферма мьн вәдәре бехвэйæ. Чь-
лазьмбу мьн дит, ьди бәсә.

Р'о жы нивро дагәр'йабу. Ә'змани сайи бу, һәр баки сь-
вьк дьхат. Ә'мæрик ләз бәрбь ч'йае Әлэгәзе чу. Мәрвь т'ьре,
æви тыштæки õса кьрйæ, ьди сәрфнйазæ..

Ве бәрэваре бәр зьнара қõбә-қõба гогәрчине бәйанибун.
Вана к'аре хвэйи шәве дькьрьн. Ә'мæрике гõһ да сәр дәнге
ван, дьле хвæда гот:

— Вәләһ, æвана жи шанæ, вæки гæньме мæ р'ьнд хатйæ,
нæ бона ван жи п'акæ.

Һ'этани Ә'мæрик вæ калтияа хвæ, ви һәвразе Әлэгәзейи
т'икр'а бәрбь зома хвæ дьхат, тә'ри ьди к'этæ әрде, æв вәс-

тийа, недика р'е дьчу, шарна дьсэкъни, ль э'змане шини т'ь-жи стэйр дьннер'и у хвэхва хвэр'а дьгот: „Әв стэйре һан пепр-мезинь“, бнйа ванда стэйре һурьн дьбрьрқьн, тō дьвей әв гәнъме мэйә өса қич'кә. Әв стэйра һан жи, йа „Бәрәк'ә-тейә“, ле стэйра һан, йа „Бәхтәвариейә“, ле к'ане стэйра „Ә'мьрдьреже“? Чьма эз навиньм?

Әв эп'ешә вәхт бу Ә'мәрик һәма өса сәкьнибу у стэйр йәко-йәко дьдитьн у наве ван дьгот...

Ә'мәрик, кō һатә незики чадьра шьвана, дәре чадьре вәкьрибу у шәвқа ләмп'а ван һе дурва дьч'бруси. Шьван у гавана к'аре шиве дькьрьн. Әв тә'риедә сәкьни у дина хвә да вана. Сәршьван Феро дәре қаське вәкьр, һөлл-гөллме у бинбог'за гошт да бевла Ә'мәрике, әви т'ә'мулнәкьр, гавда, чу чадьре, гот:

— Эвара вә хер!

— Тō сәрч'ә'ва һати, нә тә ве сьве, вәхта чуйине әвқас т'әми данә мьн, мьн қәй гот, тōе һ'әвтеке-дөдйа мал бьмини, шәм пирәжьна хвә, ле тō шәвәке жи нәмайи, к'ъвшә, тō пирәжьна хвә һ'ьзнаки, йан әве бәри тә дайә?

Бу пирқинийа шаһьла к'әнийан.

— Дә, вәрә р'уни, т'әв мә шиве бөхвә. К'ъвшә зар'отнеда дйа тә тō һ'ьздькьри, ләма тō гьһишти ве шиве...

— Бәри шив хвәрьне,— Ә'мәрике гот:

Р'аст бежнә мьн, вә жь к'ө әв гошт анийә? Дьвәк вә пәзәкә колхозе шәржекьрйә?

Феро гот:

— На Ә'мәрик, чьма өса дьвежи, к'әнге қәвьмийә, вәки әз изне бьдмә хвә, пәзе колхозе йане пәзәкә һ'әрам биньм шәржекьм? Аһ, әви хорте һан,— Феро дәсте хвә дьрежкьр,— иро бьзнәкә к'уви кōшт, һнә гошт мьн да кәч'ька, бьра хвә-р'а чекьн, чава әв дьхвәзьн, һнәк жи мьн һьшт бона мә. Мә п'ара хвә бь шьванки һазьркьр.

Әв хорте кō бьзна к'уви кōштьбу, чу сәре ве бьзне ани нишани Ә'мәрике да. Ә'мәрике сәре бьзне жь дәст хорт һьлда, ле ннер'и, ч'ә'ве бьзне вәкьрибун, әви гот:

— Вәлә һ'әйф, ве саләкә дьне бьза карәк банийа. Әвә һе ләпә шаһьлә. Чьма, тә кōшт? Нә гөнәйә!

— Жь дурва мьн чь заньбу авьсә?

Феро читие гоштә нәрм бьжартьн данә бәр Ә'мәрике, гот:

— Дьране тэ т'өнэнэ, һан тэр'а ван читие нэрм.

Бэри гышка читие пешыи һылда сэршьван, паше шаһыла дэст бь хварьне кьрын. Һеди дьхвэрьн, лэз нэдык'этын, һэр мьрч'э-мьрч'а дэве шьвана бу. Һэстө бэр ван ман башқә т'оп-кьрын бона к'элба.

Ә'мәрике ванр'а гыликьр, һанәки чава р'ынд гһиштйә, әви гыликьр, вәки Сәһ'ид у професорәк жь Ереване һатын. т'әсәлийа һане т'әзә кьрын. Чь Ә'мәрике we р'оже ль гонд дитьбу, һ'әмушк гыликьр. Пәй шивер'а һәр йәк чу: к'е гәрәке р'аза — чу р'азе, к'е гәрәке һобәдари бькра — чу һобәдарийа хвә бькә. Ә'мәрик чу шәм кәч'ька т'әсәлийа ван бькә. Вәхта Ә'мәрик дәрда һат, кәч'ьк гышк жь бәрва р'абунә п'йа. Әви ванр'а жи гыликьр чь ль гонд һәйә у чь қәшымйә. Ле әви чадьра кәч'ька, ва бь ч'ә'внә малхветие һнер'и. Кәч'ька чадьра хвә т'әмьз хвәйдкьр, һәр йәке һьвинне хвә т'әмьз у р'ынд данибун. К'еләка һәр һьвинәке бақә гөлед р'ынд данибун. Ә'мәрике кә әв йәк дит, фькра хвәда гот: „Ләма дьвежьн: жьн бәдәһийа ә'мрә“... Жь вьра жи Ә'мәрик чу к'әтә һава шийа, ле зу хәвр'а нәчу, к'әтә мьтала: Әв професоре кә жь Ереване һатыбу, әв гәһьме кә һса р'ынд шиньбу, кәр'е ви һатыбу, ле дйа хвә қә һәдит, чу...

Кәч'ьк жи хәвр'а нәчун. Вана жи хәвәрдьдан дәрһәқа гьлие кә Ә'мәрике һанар'а гыликьрбу, дәрһәқа шаһыла у дәрһәқа Зине, вәки һ'әтани професор жи хәвата we р'азийә, вәки гонди, ч'ук у мәзын же һ'ыздькьн...

Йәке гот:

— Зә'ф жи we һ'ыздькьн, чьма к'е һьзанә, вәхта әв хорте хәрибр'а чу чөле?...

Ч'еләкдошәке гот:

— Бәсә гьдие, һун һуки дькьнә муки, зә'ф жи чу, хорт вәр'екьр, чь ведәреда һәйә? Һа ль Т'билисе қиз у хортед мә дэст мьле һәвр'а дьбьн, дьчьнә соқақа дьгәр'ьн, лап әшкәла, э, чь хьрави ведәреда һәйә? Әһана дьчьнә баг'а, дьчьнә театра у дьчьнә киноа. Һыла бежнә мьн чьма шәрмә? Әм гәрәке һәма һса бьжин, чава вьр сәд сали бәре. Ле қизед әрмәнийа һыла бьнер', әз чумә Ереване, әһана һәргав эвара һәвр'а дьгәр'йан ль к'уча, гәло, чь хьрави ль we йәкеда һәйә? Ле к'өр-дед мә, һе пәй ә'дәте кәвн дьчьн, бәсә!

Паше Нәбата бригадир ль сәһ'әте һнер'и, гот:

— Пэй, қизно, ьди ниве шэве зуда дэрбазбуйэ, эме сьве хэвр'а һэр'ьн...

Зомэ зуда кэр'ьбу, һэр шарна дьһат дэнге фьрхинийа һэспа у к'эра. Хэва зозана зэ'фэ хвэшэ, чьмки мэри ль вьра нава көлилк у һешнаеда р'адзе. Һэр шарэке мэри кө бина хвэ һьлдьк'ьшинэ, бин у бөг'за көлилканэ. Лэма мэрие вьра т'ьме сахэ-сьламэтын у гэлэки э'мр дькьн...

Р'ожед э'wльн гөндийа һе Зине п'ак нас нэдькьрын. Ль we дьнер'ин, ч'э'ве вейэ р'эшэ дэлал, р'евачуйина вейэ лэз, тэ қэй дьгот пэй һьнэка к'этиэ, wэки хвэ пер'а быгһинэ у э'щербмайи дьман, дьготын:

— Чьма қэ к'эн ль дэве ве кэч'ьке нак'эвэ? Кэсэкир'а хэ-вэрнадэ, һэргав сэре we бэр wedанэ, тэ қэй дьвей эве тыштэк өндакьрйэ. Һэрке т'эне жи р'еда дьчэ диса өса сэрбэржеркьрйэ. We сэрбэржеркьрьнеда т'ьме эве фькьрдькьр:

“Чава бькэ һ'але гөндийа өса бькэ қэ йэк һ'эwщи нен нинбэ?” Т'ьме бира weдабун қьсед пирқа we:

— Дэлалйа мьн, Зине, ах тэ һьзани, чава мэ бэре дэрбаз-дькьр. Эw чь жийнбу. Гөһ бьдэ пирқа хвэ: Гэлэ салед өса һэ-бун, wэки мэ-к'эсиба, нане щэһ т'ер нэдьхвар. Мэрие дэwлэти, һэлбэт, нане wани гэньм болбу, гэлэ пэзе wан һэбу, га, һэсп у гөһдьеж. П'эре wан жи болбун, жь к'идэре бьхастана хвэр'а нан дьк'ьр'ин, данин, қэ ль баһабуне нэдьһер'ин. Нане wан сал бь сал һэма өса сэрһэвда дьма. Ле эw щэһе кө зэвие wан-да шиндьбу, дьфротнэ мэ — к'эсиба, э'wле баһаре, wэхта нане мэ хьлас дьбу, йане жи нане к'е кембу, т'ьме баһаки п'ьр' мэзын жь мэ дьстэндьн, чьмки дэйн дьдан. Ле wэки п'эре wан wэхтеда мэ нэдьда, wi чахи эw п'эрэ бь сэлэф сэр мэ дьман. Сэлэф жи ах, хвэде хьравбькэ, эм ьди жь бьн дэине wан дэр-нэдьк'этын. Бь wi тэһэри эм к'эсиб дьк'этно т'ур'а wан у wанр'а бадьлһэва дьхэвьтин. П'ак те бира мьн: wэхтэкэ аг'левебу, баһар т'эзэ к'этьбйеда. Аре мэ хьласбу, нэфэре мала мэ жи гэлэк бун. Мере мьн, калке тэ, малхwети дэст wида бу. Эw чэнд щара чу мала дэwлэтийа, аре щэһ дэстхэ, ле эwi т'ө щйа ар дэстнэхьст. Мэ. мэзына, дэнге хвэ нэдькьр, ле зар'ед ч'ук фэ'мнэдькьрын, дьгрйан:

— Эмэ бьрчинэ, нан бьднэ мэ...

Хэзуре мьн һе сахбу. Эwi эварэке һ'өкөмкьр ногне шэр-

жекын. Хвэснйа мьн кьрэ дир'ин, гот: „на, эз наһельм. Салэкэ дьне we ьди бьвэ ч'елэкэкэ р'ьнд“. Хэзуре мьн ле һьлат, гот: „Зар'э жь бьрчйана newэ-newа wанэ, тó дьвей салэкэ дьне we бьвэ ч'елэкэке“. Эве ьди дэнге хвэ нэкьр у ч'елэк шэржекь-рьн. Ле гоште ногьне бе нан зэф нэк'шанд, зу хьласбу, мере мьн, калке тэ, бһист, wэки щэм Мьраде дэwлэти аре щəһ һэйэ. Эw чу щэм Мьрад, ле қимэтэки мэзьн хвэст. Мере мьн, калке тэ, һатэ мал, баве хwэр'а шевр кьр. Хэзуре мьн гот: „Эз ви э'мре хwэда т'ьме жь дэйне дэwлэтйа хвэ дур дьгрьм, wэки нэк'эwмэ т'ур'а wан. Ле иро эм чава бькьн, нэфэре мэ бьрчинэ, һэр'э бинэ“. Дó гае мэ һэбун. Мере мьн, калке тэ, э'рэбэ гьре-да у чу дó бар аре щəһ ани. Мэ бь фэсал — һедика һэрр'о нан дьпэ'т. Эм бь ви тэһари жь бьрчибуне хьласбун. Пайнзе Мьрад һат дэ'wa дэйне хвэ кьр. Гава һ'эсабкьрьн бь wi қимэте кó эwи дабу мэ, мэ дит бь һ'эсабе wi чьқас щəһ мэр'а һатйэ, гэрэке эм гьшки бьднэ wi. Ле мере мьн, калке тэ, лавакьр, wэки эw ниве дэйн бһелэ салэкэ дьне.

—Wэки эз ниве дэйн бһельм,— Мьрад гот,— сэлэфе we зедэбэ, паше газьна нэкьн.

—Эзе чь газьна бькьм, нэ эз хwэхwа лава тэ дькьм, wэки тó бһели...

Ле хэзуре мьн, баве калке тэ, гот, wэки гаки жи бьфрошэ, һэр дэйне wi сэр хвэ нəһелэ. Так фротьн, дэйне wi дан у жь дэст Мьраде дэwлэти хьласбун. Һэрче п'эре майин жи мэ жь-нар'а һьнэ к'ьнщ к'ьр'ин. Паше, мэ дó сала нане хвэ дьхар, наң нэдьк'ьр'и, ле сала сьсйа сөр' ль нен к'эт, нэ кó эм т'эне we сале бе нан ман, we сале гэлэке минани мэ бе нан ман. Мере мьн, калке тэ, эм чэнд жьн һьлдан, дйса чунэ мала Мьраде дэwлэти, wэки нан дэйнкьн. Мере мьн, калке тэ, лэма эм бь-рьн, чьмки ьди гае мэ т'онэбун, wэки бь э'рэбе нан биньн. Wэхта эм һатнэ бэр дэре wi, бэлки дэре wi хьравбэ, чава хьрав бу чу, эwi ль бэр дэре хвэ бу. Мере мьн, калке тэ, сылав даеда, мэ жи сэре хвэ бэржеркьр, жь жьна эз бум, жьнт'ийа мьн бу у балтуза мьн бу. Эwi сылав вэнэгьрт, һэр зур'бу ль мэ нһер'и. Балтуза мьн йэкэ спийэ чилэ-қэрқаш бу, сурэтед we сорбун, эwe бэре хвэ же гóһаст. Мере мьн, калке тэ, гот:

— Мьрад аг'а, эм һатьнэ щэм тэ, wэки аре щəһ бьди мэ, дйса бь дэйн. Исал нане мэ қэ шиннэбу, зар'ед мэ бьрчинэ.

Әши сьмеле хвәйә бьжьқи туж кьрын, гот:

— Әз тыштәки надмә вә. Әз нан бе п'эрә дьдмә вә, жь бьрчибуне зар'е вә хьласдькьм, һун нане мьн дьхьн, паше дьчьнә нава гьнд дьвежьн: „Мьрад мала мә хьравкьр, жь бәр дәре мьн һәр'ьн, әз тыштәки надмә вә“.

Мере мьн, калке тә, гот: „Дьвәк һьнәка қәстана ч'ә'внә-бари әв гьли готьнә, мә тыште өса қә кәсәкир'а нәготтйә. Мә сәләфе тә жи данә тә .Минани һьнәка р'ож бь р'оже нәхстьнә“.

Мьрад кьрә қужин: „Бьщә'мын жь бәр дәре мьн һәр'ьн йан на әзе гази хьламакьм ,вә бь дара вә жь бәр дәре мьн ба-жон-дәрхьн“....

Әм вала вәгәр'йан — һатнә мал. Мере мьн, калке тә, готә баве хвә, чава Мьрад бәри мә да. Р'астә, хәзуре мьн к'әсиб бу, ле мерхасәки ә'йан бу. Әши гәлә шара кәред пәзе баве Мьрад жь дәсте щәрда стәндьбу, хьласкьрьбу. Мьрад аг'а ви чахи дәһ сали бу, әши әв йәк бь ч'ә'ве хвә дитьбун. Хәзуре мьн шьвдара хвә һьлда, чу мала Мьрад аг'а. Хеләк к'ьшанд кале вәгәр'йя һат, гот вәки әм чәвала һьлдын у һәр'ьн жь мала Мьрад аг'а ар биньн. Шабун к'әтә нав мә. Ле һьла әм нәчубун, кале гьликьр:

— Әз кә чум, әши сәр дошәке р'уньшьтбу. Мьн қә сылав нәдае, готә:

— Мьрад, тә п'ак зани, мьн гәлә шара кәред пәзе вә жь қачаха бь зоре стәндйә. Мьн ви чахи ль коштьна хвә нәдьн-һәр'и. Һәрке дьхвәзи бьзанби, әв дәвләта вә йа хуна мьнә. Ле ньһа тә арә щәһ жи дәйн нади мьн?

Әши һәр гот:

— Әз ар дьдмә вә, ле к'өлфәте вә нав гьндда бәладькьн, вәки мьн мала вә хьравкьр. Әв гьлие готьнейә, һьла бежә мьн? Ләма дьле мьн жь вә ма, һьм нан дьдм, һьм жи хьрав дәрдьк'әвьм. Ле сәва хатре тә, бьра бен, әзе ар бьдмә вә. А, бь ви тәһәри әм диса бунә дәйндаре ви, у ьди жь бьн дәйне ви дәрнәдьк'әтьн. Жь ә'вле бьһаре һ'әтани пайизе әм дьхәвь-тин, ле жь бьн дәйне ви дәрнәдьк'әтьн. Һәр пайиза Мьрад аг'а дьһат дәйн һ'әсав дькьр, сәләф жи һ'әсав дькьр у һәрче нане к'өтайи мә т'опдькьр, дьбьр, бәр дәйне хвәва дьда ви. Әм диса дәйндар дьман. Ле хвәде айке мә шир'а нәһишт. Вәхта әскәре Р'оме һат, кәр'е ви к'өтан у пәз-дәваре ви р'апечкьрьн, бьрьн, тыштәк шир'а нәма. Ле гава р'ом чу, әши

диса пэз у ч'елэк к'ър'ин, к'вш бу, эви гэлэ зер' вэшарт'бун. Эм оса дэйндаре ви бун....

Һәр вэхта Ленин, сәре мьн қөрбана ви бә, һатә һәварийа мә, әскәре хвә шандә вэләте мә, әм хьласбун жь ван хун-хөра....

Аһ, бона ве йәке Зине һәрғав кәр'ә-лал бу, аһ, бона ве йәке әве сәре хвә бәржер дькьр, дөшөрмиш дьбу: „Чава бькә, вәки әв нане кә сал у зәмана мьхлуқәте ве оса бь зәлули дәст-дхьхьстьн, вәки әви нани гәләки зедәкьн....“

Һ'әсән щәм де ма һәр дө һ'әвтийа. Эварәке әви готә де:

— Ыне, әзе һәр'мә Ереване к'аг'әзе хвә чекьм у бемә гөнд бьхәбьтм. Жь ве шунда, ьне, әз қә щикида начьм...

Әве көр' һ'әмезкьр у пач'кьр, гот: „Вәлә ьди мерәки т'а-мә!“ Һесьр жь ч'ә'ве ве һатьн. әве һесьр бь п'еша хвә пақьш-кьрьн, гот: „Хвәде мьн қөрбана тәкә, лао, аһ оса, дйа хвә т'ә-не мәһелә. Шькьр жь хвәде, колхозеда, әм пак дьжин. Э, чь бежи һәйә. Лао, әрһәдә, вәрә, Ереванеда нәмини, һа... Мьн ә'мре хвә да сәр тә, лао!“

Чәнд р'ожа шунда Һ'әсән дәре кабинета сәдре Совета нә-һ'ие вәкьр у һатә һөндөр', әви к'аг'әзе хвә данә сәдр. Сәдр к'аг'әз жь дәсте ви гьрт у хвәнд: „... Һ'әсәне көр'е Садьқ к'вшкьрьнә агрономе гөндә Дарәбие“. Сәдр кә хвәнд, гот:

— Хорте дәлал, вә тьштәки зә'ф р'ьнд кьрйә, вәки һун пәй хьласкьрьна хвәндьна бьлд һатьнә гөнд бьхәбьтн. Һа-не ве мьқала газетеда бьхунә, дәрһәқа қизәкә к'өрдда — әв жи агрономә, навә ве Зинейә, ньвисинә әве чь к'ар да мьхлу-қәте мә һ'әмушка...

Һ'әсән газет жь дәсте сәдр гьрт у хвәнд. Паше сәдре Со-вета нәһ'ие гот:

— Мьн гөман һәйә, һуне жи оса бьхәвьтн:

Зәлихе кә көр' дит бәр дери, бәзи хвә авитә п'есири ви у қайнм синге хвәва гьвашт, пач'кьр, гот:

— Һешка әз заньм төе щәм мьнби, р'онайа ч'ә'ве мьн!

Р'ожед ә'вльн Һ'әсән һәрр'о дьчу к'әвшән, насийа хвә дь-да ә'рде колхозе. Щарна сәдре колхозе жи пер'а дьчу. Һәрке әви әв ә'рд бәре бь ч'ә'ве хвәйә зар'отие дитьбу, бе фә'мда-ри, ле әви ньһа әв ә'рд бь ч'ә'ве агрономие дьдит у һәрр'о блокнота хвәда дьнвиси: к'идәре чь бьчинә, к'идәре бһелә

бона ч'ерэ, к'идэре жи текэ пайизэ у к'идэре жи бнелэ бона чайира, wэки гиһа жи бол һэбэ, бона һ'эйwan хwэйкърне...

Эw кö дьчу чоле, ч'э'ве хwэ дьгэр'анд, wэки Зине бьвинэ у бежеда: „Wэки эwi һ'эму хwэстыне хwэ анинэ сери у ньһа натйэ гöндда дьхэвьтэ“... Ле тэ'лэ-бэxтp'а эw p'асти Зине нэдь-нат. Щарна эw днатэ мал ьди тэ'рибу.

Зэlexe т'ьхминкър: тьштэк ль кöр' дьqэwьмэ, ле ч'йэ, эwe ньзанбу. Кöр' wan p'ожа нан жи кем дьхвар, ле чь ль кöр' qэwьмийэ, эwe ньзанбу. Де т'э'мулнэкър p'ожэке жь кöр' пьрси:

— Лао, тö сьве һ'этани эваре дьчи чоле. Wэрэ, нан бöхwэ диса һэр'э, кэсэк öca накэ. Сьве һ'этани эваре тö бьрчи, ль чолейи.

Эwi шэрмдькър p'асти бежэ де, һэр эwi гот:

— Ыне щан, һьндьк ма, эз хьласкьм нпep андьна к'эwшэне гöнд, нэ ахьр бэри мьн гэлэк чандьн кърьнэ, к'идэре эw чандьн кърьнэ, эз ньзаньм, нэ гэрэке эз бьзанбьм ,wэки агроном wan йэка ньзанбэ, шэрмэ?..

P'ожэке һ'эсэн дурва Зине дит, эwэ т'эне бу, бэрбь гöнде хwэ дьчу, к'вшбу эw жи һатьбу т'эсэлийа к'эwшэне хwэ дькър. һ'эсэн һэма к'эсэ бэзи пешиеда чу у дәсте хwэ wer'а дь-һ'эжанд, wэки эw бьсэкьнэ. Зине жи т'ьхминкър, мэрик we дәсте хwэ wer'а дьһ'эжинэ. Эw сэкьни у п'ак дина хwэ дае. Эwe кö дит эw һ'эсэнэ, эwe жи лэзанд бэрбь wi чу. Wана һэрдöйа һэв һ'эmezкърьн. Зине т'ьхминкър дьле һ'эсэн даве-жэ. Эwe фькра хwэда гот: „К'вшэ жь шабунейэ“.

Эwana нав гиһае бьльндда сэкьнин, Зине гот:

— һ'эсэн, нав ви гиһае бьльндда ьди кэсэк мэ навинэ, wэрэ p'уни. Ида шэр'-шьлт'аqa нькарьн пэй мьн бежьн..

— Эре Зине, хэwэре тэйэ, вьра хэwлэйэ. Хени ви тэйре һани сэр мэр'а дьфьр'э у ль мэ дьнпep'э ьди кэсэ т'öнэ...

Эwi т'ьхминкър, ч'э'ве Зине т'ьжи һесьр бун.

— Зине щан p'аст бежэ мьн, чь qэwьмийэ?

— Ах, һ'эсэн, тэ бьзанбуя, we p'ожа кö мьн тö дэрбазкърни, чьqас гьлие нэп'ак, шэр' у шылт'аq пэй мьн дэрхьстынэ у гöндда дьвежьн. Э, гэлэ, чь навежьн? Эw qизе гöнд кö щарна дь-һатьнэ щэм мьн у бьбуна һэвалэ мьн, бина мьн пе дэрдьк'эт, эw жи ьди наенэ щэм мьн, жь мьн дьр'эвьн, эз qэ ньзаньм чь бькьм?...

Әwana әwqас р'уныштын, һәw нһер'ин р'о чу ава. Әwana дәрк'әтнә сәр р'е, һ'әсән һ'әwәки пер'а чу, Зине гот:

— Һ'әсән, әз бәхте тәдамә, бәсә, ьди мәе, әзе т'әне һәр'мә мал, тә зани we диса чька чь бежын.

Һ'әсән нәдьхwәст жь Зине дурк'әwә, ле мәшбурбу һәр'ә.

Һ'әсән кә һатә мал, де готеда:

— Лао, нә мын дөһ готә тә, өса набә, иро жи весведа тә чуйи, һ'әтани нһа нәһати. Әз тьрсйам, чумә щәм Бемале сәдре колхозе, мын пьрскьр, һьнәка дьготьн: „Мә we сьве ль к'әw-шән дит, ьди мә нәдитйә“, хwәде мын қөрбана тәкә! Әз тәр'а хварьне биньм, тә нһа гәләки бьрчийи. Мын тәр'а вар'ькәк шәржекьрйә, әз заньм тә гоште вар'ька һ'ьздьки...

Зәлехе хварьн кьрә т'әбахе, ани дани бәр Һ'әсән, ле Һ'әсән иро нан өса әшқ нәдьхар, чаwа wан р'оже кә дәрәнг дьһат. Де әw йәк т'ьхминкьр у же пьрси:

— Һ'әсән, лао, чьма тә иро өса нан дьхwи? Нә тә нан весведа нәхварийә? Бежә, чьма тә өсани? Шәрмнәкә, дйа хwәр'а гьлика, чь ль тә қәwьмийә?

— Ыне, чь жь тә wәшерьм, әз wан р'оже кә өса дәрәнг дьһатьм, әз ль дәргстийа хwә дьгәр йам, wәки р'асти we бем, ле р'асти we нәдьһатьм, һәр иро әз р'асти we һатьм...

Зәлехә хwә хөрөщи у пьрси:

— Лао, чь дәргисти? Wәләһ әз тьштәки фә'мнакьм.

— Ыне, мын қизәкәр'а ль Ереванеда дьхwәнд. Дьле мә к'әтә һәwdө. Әwe саләке бәри мын к'өтакьр у нһа һатйә у дьхәwьтә....

Зәлихе кә бьһист әв гьлие кәр' шабу, пьрси:

— Һ'әсәнә мын, ща беж, наwe we чйә, жь к'ижан гөнди-йә? Wәләһ әзе һәр'ьм нишанкьм.

— Наwe we, ьне, Зинейә. Әw агронома ви гөнде щинаре мәйә, қизәкә дәләлә, мә соз жи дайә һәwdө.

— Лао, дәрһәқа we кәч'ькеда, мын гьлинә хьрав бьһистьнә... Wәләһ льнге we пьш шемика мын нак'әwә. Дьготьн хор-тәки хәрибр'а чуйә чоле у чәнд сәһ'әтә нәһатйә мал. Чаwа әз бьһельм әw қиз бе мала мын?

— Ыне, әw хорт әз бум. We р'ожа кә әз жь Ереване һат-мә мал, әз бәре ә'wльн һатьм, мын сәрик ль we хьст, әwe әз wәр'екьрьм. Пәй we йәкер'а әв гьли пәй we хьстьн. Ыне исал чәнд сальн дьле мә к'әтйә һәwdө. Әw нә қизәкә хьравә...

— Э, лао, wәки исал чәнд салын һун һәвр'а дьхуньн у wә һәвдö һ'ызкьрйә, wәләһ, әзе һәр'ым тәр'а нишанкьм. Qиза к'ейә?

— Бне де у баве we т'өнәнә, әw qиза Фьлитә, баве we ль Шәр'е wәт'аниеда, сала һ'әзар нәһсд чьл дөда һатйә көшт'ьне. Дйа we жи мьрйә. Пирьке әw хwәйкьрйя, пирьк жи мьрйя. Әwe кө хwәндьна бьльнд к'отакьр, к'ввшкьрьн ль ви гонде щинаре мә агроном Әw ль мала Мердеда дьминә. Әз дьвем, тö Мерде насдьки? Чьмки һе зар'отиеда те бира мьн, тә щарна наве we һьлдьда...

— Мерде, лао, әз п'ак нас дькьм, р'астә әwә жь мьн һ'әwәки мәзынт'рә, ле ль чөле, wәхта п'ьнщар' бәрәвкьр'ьне, qиз у хортед гонде мә у е гонде wан р'асти һәв дьһат'ьн, мә бьндарук дьгьрт у дьлист'ьн. Әз у Мерде һәргав дьк'әт'ьнә дәсте һәв. Әзе сьве һәр'мә хwәзгиние we...

Эварда Зәлехе к'әре хwә кьр, чь ләзымбу һазьркьр. We шәве һ'әтани бәрбанга сьве хәw ль ч'ә'ве we нәк'әт. Һатә бәр ч'ә'ве we ә'мьр у жийина we, к'әтә бира we, чаwа дьле we у Садьq к'әтә һәвдö, сәр һәвдö бәнгй бьбун, ле де у баве we нә qайилбун, нәдьхwәст'ьн we бьднә Садьq. Wана хwәст we бьднә мәрики жь we мәзынт'ьр у жь Садьq дәwләтит'ьр, бона кө qәләнәки п'ьр' бьстин'ьн, ле әwe соз да Садьq у пер'а р'әви, чу Ахьрк'әләке, ль wedәре гондәки әрмәниада чәнд сала хәвьтип. Wәхта әп'ещә п'әрә к'әтә дәсте wан, әwана һатнә гонд, бь ә'дәте wан, де у баве we — ида мәщбурбун ләwбаһатана. Ле qәләнәки öca стәнд'ьн, wәки һәрче wана qазанщкьр'ьбу wан чәнд сала гьщк жь wан стәнд'ьн. Әwана р'ут-тут ман. Ле хәма wан нинбу, мьраze wан гһиштә һәвдö.

Һәрдö щәһьлбун, к'әтнә колхозе. Бәре ә'wльн ль хание хәлqеда дьман, дö сала шунда хани хwәр'а чекьр'ьн у һ'әле хwә дйса хwәшкьр'ьн. Паййиза жи, wәхта хәwата колхозе хьлас дьбу, Садьq дьчу Т'билисие, ле әwe дьгот:

—Меро, мәчә Т'билисе, чи мә кемә, хание мә жь хание кәсәки хьравт'ьр нинә, дö ч'еләке мә у чәнд пәз жи һәнә. К'ьнщ. р'һ'ал жи һәнә... Бди чь мә ләзымә?

Әwи дьгот: на, жьньк,әз нькар'ьм бе хәват р'унем. Әзе һәр'ьм һ'әтани бьһәре бьхәвьт'ьм, һьнә п'әрә биньмә мал. Тö дьвини сәрwertийа колхозе сәwа хәwата мьнә бeqöсур изне дьдә мьн..."

Ль Т'билисе Садьқ насдькьрн чава һәмбаләки қәвати хәватһ'ыз. Һәрке тыштәки гьран дьбьрнә қате чара, йане пенша, йане жи жь ван қата данинә жере, һәр гази Садьқ дькьрн.

Р'ожәкә пайиза дәрәнг бу, вәхта ль Т'билисе гәрм кем дьбә. майдан у чарсиед we гьрмин же дьһат. Һәр шйа т'жи шур'ә-шур'ә эмиш бу. Р'ожәкә жь ван р'ожа бу, малхе маләкә гөрща гази дәргәване хвә кьр, готеда:

— Дәргәван, чәнд сәһ'әта шунда, we пианиное мьр'а биньн. Дьвен һәмбаләки жь вә к'орда һәйә, пианино дәрдьхә қате жоре, қә тыштәк жи пе нае, қә дәрмане ви жи же начә. Тө кари ви һәмбали мьр'а бини, чәнд сәһ'әта шунда we мьр'а пианино биньн. Вәки әв пианиное мьн дәрхә қате жорьн.

Дәргәван гот:

— Әз ви насдькьм, әзе ва һәр'ым газикме.

Сәһ'әтәк нәк'шанд, дәргәван у Садьқ чунә қате чара, мала ви мәрие кә гази Садьқ кьрбун. We гаве ль we маледа эшқа бьмбарәкийа саз к'еф дькьрн. Гөрщә т'ьме меванһ'ьзын, әдәте ван минани әдәте әшира к'орданә. Әви Садьқ да р'у-ньштандьне, һөрмәт жер'а кьр у паше гот:

— Һәвалә һәмбал, we ньһа пианино мьр'а биньн. Мын бьһистийә, вәки тө ван гьранийа п'ак дәрдьхи қате жорьн, қә т'ө щики ван жи хьравнабә. Мын гази тә кьрйә, вәки тө пианиноа мын жи бини дәрхи ви қате жорьн, ле бь we қьраре, вәки дәрмане сәр we жи қә щики же нәчә.

— Бьрабә, әзе бинмә жоре, чьма найным. Һәр тө моләте бьдә мьн әз һәр'ым гази чәнд һәвалакьм.

— Дә һәр'ә, ле зу вәрә, машинә we ньһа бе.

Садьқ чу чәнд дәқә нәк'шанд, дө һәвалава һатын. Машина бь пианино баркьри ль һ'әйате сәкьнибу, һивийа һәмбала бу. Дөда алие жорьн пианино гьртьн, ле Садьқ алие жерьн т'әне гьрт у пианино бьрн, гава һатә қате дөда, пианино данин. һ'әвәки р'ьһ'әтбун, һатнә қате сьсийа, дуса данин р'ь-һ'әтбун, ле вәхте өса фәсал жь қате сьсийа дәрбазбун, ньшкева пианино жь дәсте һәвалед жорьн шьмьти, бәржер һат. Садьқ тьрсийа, вәки пианино бьк'әвә бьшке, әви синге хвә да бәр пианиное гьрт: Пианино анин данинә қате чара.

Жь we р'оже эварда Садьқ нәхвәш к'әт у ьди нькарьбу бьхәвтйа... Ль Т'билисе әв чу щәм гәлә дохтра, ле т'ө кәсә-

ки нькарьбу эв қәнщкьрана. Эв вэгәр'ийа һатә мала хвә. Эв кō һатә мал, Зәлехә ша бу, гот:

— Wәләһ, тә қәнщкьр тō һати. Ёди мәчә. Шькьр хвәде тō һати. Ахьр эз жи ван чөнд мәһа нава ван чар диwарада т'ә-немә.

Садьқ ә'нт'йа, гот:

— Әре, жьньк, эз ьди қә начьм...

Әви гьликьр чь қәзийа сәре ви қәwьмийә.

— Wәй хвәде мьн қōрбана тәкә гәло сәва чь әв йәк һатә сәре тә?— Бу қир'инйа Зәлехе гьрйа. Садьқ гот:

— Зәлехә щан, мәгри, һесьре тә к'омәке надьнә мьн. Эзе диса һәр'ьм колхозеда бьхәвьтм.

Һ'әвәки шунда Садьқ миннани бәре һәрр'о зу р'адьбу дьчу колхозе дьхәвьти, ле ьди нә эв Садьқе бәре бу. Эв нькарьбу бьхәвтә у дьгот: „Синге мьн дешә“. Эв өса бе қәwат бу, wәкп мькарьбу гөрзә гиһа жь әрде һьлда...

Зәлехе чьқас бежи һ'әким анинә сәр у чьқас бежи дәрман анин дьданә ви, ле дәрмане һ'әкима т'ō к'омәк нәдьданә ви. Зәлехә дьгрйа. Э, чь фәйдә.

Звьстана Аг'баране к'әтә қәдәма хвә. Бәрфәкә өса гөм-рәһ' бари, wәки р'е һатнә гьртьне, автобус бәрбь Ереване ьди нәдьхәвьтин...

Садьқ жи ьди к'әтә нава щийа у қә нькарьбу р'абуйа. Зәлехә дьһат бәр щие мере хвә р'удьньшт у һесьр дьбарандьн, ле бефәйдәбу. Чьқас дьчу Садьқ хьравдьбу. Зәлехе гөмана хвә да сәр бьһаре, wәки бәрф бьһ'әлә, р'е вәбьн, әве Садьқ бьвә Ереване сәр дог'дьре занә — сәр професора. Һәрр'о щинара у сәрәкед колхозе дьһатьн т'әсләийа Садьқ дькьрьн, де у баве Зәлехе жи сәр Садьқда дьһатьн, ле чьқас дьчу Садьқ өса хьрав дьбу, wәки щарна қә ч'ә'ве хвә жи вәнәдькьрьн...

Ёди р'ожед бьһарейә мәһа адарейә ә'wльн хьлаздьбун. Сьвәке Зәлехе чу ч'еләк дотьн у һат, һһер'и Садьқ ч'ә'ве хвә гьртьнә. Әве һедика гав да һатә щәм мер, дәсте хвә дани сәр ә'нийа мер, әве дит, мери лап сарә. Садьқ ьди ч'ә'ве хвә вәнәкьрьн. Садьқ мьр...

Һ'әсәни ви чахи һе дō сали бу. Зәлехе сәр щийазе мер сондхwәр, ьди мернәкә у кōр'е хвә мәзьнкә. Кōр' бь деме хвә-ва баве чубу. Пәй мьрна Садьқр'а һе саләк т'әмам нәбьбу, хвәзгиние Зәлехе чунә мала баве we, дьготьн:

— Апе Дук'о, бь э'дэте мэ к'орда тө кари қиза хвэ диса бьди мер у қалэнэки дьне жи бьстини....

Эви шаба ван дьда:

— Гьлие вэ һэқьн, эз карьм Зэлеха хвэ бьдмэ мер, ле һыла салэкэ мьрна мере we г'эмам нэбуйэ, һэма салэкэ мьрна мере we г'эмамбэ, паше эзе бьдмэ мер...

Гэлэ щара Дьрбо жи дьһатэ щэм Дук'о. Эви жь гонде ван бу, ле зуда г'эрка колхозе дабу, чубу шәһәре Т'билисе у ль. ведәре һәмбали дькьр.

Мәһа нисане ьди хьласбунебу, тә'ве ьди дьқьжьланд у бәрф тэ қай дьгот жь бәр тә'ве дьр'эвэ-дһ'эляй. Р'е ьди к'оршә жи нэдьгьрт. Зар'а қалч'ич'эк жь бәр'ожа, щие кō бәрф һ'элябу, г'опдькьрьн, данинэ мал у пе дьлистьн. Р'ожкә жь ван р'ожа бу Дук'о һатэ мала қиза хвэ. Зэлекә шабу һатна бавер'а. Эв зуда сәр қиза хвэда нәһатьбу.

— Пәй, тө сәр ч'э'ва һати баво щан, вәй эз қөрбана тә-мә... Пешда вәрә, баво щан. Зэлекә незики баве бу, бав пач'кьр.

Эве дәсте баве гьрт, бьр да р'уныштандьне бьн э'йнәкэ мэзын, йа һе Садьде мере we диверда дардакьрьбу. Һ'эсэн чу сәр чока кальке р'унышт, гот:

— Калко, нэ тэ гот эзе тәр'а к'апа биньм, к'ане тэ мьр'а к'ап аинэ?

Һ'этани Дук'о нәбие хвәр'а хәвәрдьда, Зэлекә һаһанга чу к'иләре, нәфт ани сәр сәргине собеда кьр у пич'кә вехьст, да бьн сәргина, бу фьр'э-фьр'а собе шөхөли. Эве зутьрәке чай-данк шушт, паше т'ьжи ава т'ээкьр у дани сәр собе, вәки чае бавер'а чекә. Ви чахи әве бьһист баве we чь дьвежә Һ'эсэн.

— Калко қөрбана тәбә, тө у дйа хвэва вәрнә мала калко, эзе к'апа жи бьдмэ тә, тө у дйа хвэва т'эне вьра манә, һуне вьра чь бькьн? Эзе тәр'а к'апа р'әнг бькьм: сор, к'әск, р'әш у р'әнгнә майин, һәр тө вәрә мала калко...

Зэлекә финщане чае анин дани сәр т'әхтә, гот:

— Баво щан, чьма тә у дйа мьн эз биркьрьмә, қә сәр мьнда наен?

— Лао, мэ тө бирнәкьри, эз һатьмэ тә бьвмэ мал. Тө һе щәһли, тәр'ә щани, төе т'эне ви хание вала чь бьки?... Вәрә мала хвэ, к'идәре мэ тө мэзынкьри, төе һәрр'о щэм де у баве хвәби...

Зәлехе фә'мкыр бав чь дьхвэзэ — әв дьхвэзэ, we бьвә мал у бьдә мер, қәләнәки дьне жи бьстинә. Әwe бьһистбу, Дрбо жь Т'билисие те мала ван, п'ешк'еша тинә ванр'а у дь-ве „қиза хвә бинә мал, әзе бем хвәр'а бьхвэзьм“.

Зәлехе готә баве:

— Баво щан, чьма, әзә т'әнемә? Шькыр хвәде, нәбие тә, кәр'е мьн һәйә, хәние мьн һәйә, ч'еләка мьн у чәнд пәзке мьн жи һәнә, қә т'ө кемасийа мьн т'өнә. Wәләһ баво, әз наем...

Дук'о дит қиз нахвэзә бе щәм вана, һерса wi р'абу, қә финщанә ча жи вәнәхвар, әwi нәбие хвә дани ә'рде у р'абу чу...

Дук'о кә һатә мал, жьне пьрси:

— Тә қә чәва кьр, we бе?

— На жьньк, әв нахвэзә бе, гәрәке тә хвәхва чава де һәр'и пәй, бәлки бини, әв нае...

— Дә wәки өсанә, тә бәр малевә, мьн тәндур дадайә, мь-қатбә, әзе ва чум. Әз заньм, чь бинмә сәре we.

— На, өса набә, Зәлехә қизәкә ақьлә, we дьһа бьхәйдә. Иро на, сьве һәр'ә. Ньһа, нә wәхта бәрәйә, әз wәки һәр'ьм, гөлие we дәсте хвә бьалиньм у бь к'өтан бинмә мал. Диwана ньһа пьшта ванә...

Һ'әвтек к'әтә орт'е, паше де чу пәй Зәлехе. Әw кә һатә ма-ла қиза хвә, льнге хвә анцах авитә пьш шемике, бу ә'нт'ә-ә'нт'а we у гьрийа. Зәлехә гһиштә де, пач'кьр, бьрә мал. Ахә-аха we бу, һесьр жь ч'ә'ва барин. Паше, әwe нәбие хвә һьл-да да сәр п'еша хвә, дәст кьрә п'ашла хвә, чәнд чьр' шә-кьре қьр'еж дәрхьст, да дәсте нәбие хвә у қәстана готә нәбие хвә:

— Тә чьма наей щәм пирка хвә? Нә пирьк бира тә дькә. Wәрә, әм һәр'ьнә мала мә, дйа тә жи we бе. Әме т'әвайи бь-жин. Тә дьхвэзи бей мала пирка хвә?

Чьр'е шәкьр дәве һ'әсәнда бун, әwi шәкьр дьмет, һ'әвәки сәкьни, паше гот:

— Бне, wәрә әм һәр'нә мала пире.

Пирьк пәй ван гьлие нәбие хвәр'а гьрийа, һесьр жь ч'ә'ва һатьн, әwe бь п'еша шалка хвә һесьр пақьшкьрьн, гот:

— Қиза мьн,— бу кур'ә-кур'а we гьрийа,— әз у баве тә ьди пир у кал бунә, wәрә мала хвә, wәки тә ә'лбә ав жи мәр'а бини, әw к'омәкәкә мэзьнә бона мә. Әз кә дьчьм аве

тиньм, бина мьн дьч'ькэ, нькарьм аве жи бинмэ мал.
·Quizед щинара к'омэке дьднэ мьн. Чьма тō наей мала хвэ, ма-
ла де у баве хвэ, чьма тō т'эне ви ханида дьмини?

Зэлехе кō бһистьн эв гьлие де, эве ьди шэрм да алики,
гот:

— Бне, эз п'ак заньм тō чьма бь һесьре хвэ дьхвэзи мьн
бьви мал. Һун дьхвэзын мьн бьднэ ви бэйт'уйи, е кō колхоз
һьшт, р'эви чу Т'билисе у ньһа ль соҫаҫа дьгэр'э. Эз ньзам, ча-
ва дэве вэ дьгэр'э, Һун дьвен: тō т'энейи. Нэ шькьр, нэбне
вэ, кōр'е мьн һэйэ?...

Де кō бһист эв гьлие Зэлехе хвэ шашкьр, ле паше гот:

— Лао, һе кәсәки өсә беисафи дйа хвэр'а хәвәрнәдайә у
әдәте мә к'өрда жи п'епәснәкьрийә? Мьҫабьли де у баве нә-
чуйә. Э, вәки хәлҫ бьбһе ван гьлие тә? Пәй, шәрмә-шәрмә...
Хвәзла бьврама, эз әрде сарда бьчума, һәр мьн тьште өсә
нәбһиста. Ле тōе чава т'эне бьжий? Бе хвәйи...

— Чьма эзә бе хвәймә? Хвәйе мьн дивана Советнейә,
йа азайи да мьн у да вэ жи...

Де дәсте хвэ да бәр ч'э'ве хвэ, гва ьди нахвәзә гьлие өсә
бьбһе.

— Тō дьвей эз мьҫабьли әдәте мә к'өрда дьчьм, ле чава
эз мьҫабьли ван әдәта нәчьм? Чьма тә бирнәкьрийә, вэ дь-
хвәст бь зоре, бе дьле мьн, эз бьдама кōр'е ви дәвләти, ви
динки у бе аҫьли, ле эз бь дьле хвэ Садьҫр'а р'эвим чум...
Һ'әта ньһа жи гьшк һавижийа хвэ мьн тиньн.

— Ләма жи, ҫиза мьн, хвәде Садьҫе тә жь тә стәнд, чьм-
ки тō мьҫабьли де у баве хвэ чуй.

Зэлехе кō бһист эв гьлие де, һесьр жь ч'э'ва һатьн, гот:

— Вәки өсанә, бьра лынге вэ пьш шемика мьн жи нәк'э-
вә. Жь иро шунда эз заньм Һун нә де у баве мьньн, Һун р'өһ'-
фьроше мьньн.

Де р'абу, бу бьләбьла вә, бәрбь дери чу, паше сәкьни
ль ҫизе нһер'и гот: „Вәки тō нәей, эзе ньфьр'а ль тә бькьм“.
Зэлехе гот: „Бьра әв ньфьр' ль вәбьн, ль мала вәбьн...“

Де дәст да сәр синге хвэ, гот:

— Лао, әв шире кō мьн да тә, бәлки ль тә һ'әрамбә, бәл-
ки тō хере нәвини, бәлки тō айке шәвә дәстнәхи,— дури ви т'ь-
фали.— Әве дәсте хвэ дьрежи Һ'әсән кьр у ләз дери ва дәр-
к'әт, чу....

Зэлехэ сьве зу р'адьбу, дьчу ль мерга, гиһае дьруйи тьр-
мьх дькьр...

Р'ожәкә жь ван р'ожа бу, к'әла хәвате бу. Колхозвана ләз дькьр, вәки һәва хвәшә, баран нәбаринә, дәбре бона дә-
варе хвә бьдрун. Ә'йни р'ожәкә жь ван р'ожд хвәш бу Дьр-
бо һатә гөнд. Қастумәки арзани лебу, галстукәк минани
хашхашка сор стөда бу. Ль сери п'апахәки гәвр бу, кәвиед
п'апах минани стрөе гаед бәләк һ'әвәки жь һәв чубун, сьмеле
хвә қөр'ә бадабун. Мәрвь кә Дьрбо дьдит, тә қәй дьгот бумә.
Әв р'ушьшьбу пеш мала Зәлехе, ль мерге дора ви гәлә мәри
бун. Бона кә гөнди бьвиньн, вәки сәһ'әта ви һәйә, әви дәсте
хвәйи ч'әпе бьнд дькьр, дани бәр ч'ә'ве хвә, ле дьнер'и, паше
дәсте хвә дьбьрә бәр гөһе хвә, вәки бьзанбә сәһ'әт дьхәвь-
тә йан на. Әви щарна жь чәмәдане хвә папиросе бьһа дәр-
дьхьстьн, қөр'ә-қөр'ә дьда сәр лева хвә, ль дора хвә дьһер'и,
чька ви дьвиньн, пич'кә вьдхьст. Әви щыг'арә һ'әвәки дьк'ь-
шанд, паше давит...

Гөнди гьшкә ль хәвата чоле бун, һәр мабун кал, пир у
зар'ед ч'укә хәват пе нәдьбу. Һәр әв бун дора Дьрбо т'оп-
бьбун у хәвәрдьдан...

Каләки сәд салий дьһия дити, сәр һәвале кә к'еләка ви
р'ушьшьбу, хвар бу, гот:

— Мьн ви әмре хвәда гәлә тышт дитьнә у гәләк ә'шеб
жи дитьнә, ле мәрие минани ви у ә'щебе минани ви һе нәдить-
нә. Һәр п'әләванәк ньһа лазьмә, вәки ви текә йаланчие хвә,
ве щьмаә'те гәләки бьдә к'әнандьне.

Һәрдө һедика бәр хвәда к'әһйан.....

Нава ван зар'е кә ведәре дьлистьн, көр'е Зәлехе жи дь-
лист. Қаләки нишани ви да, гот „Әве һан көр'е Зәлехейә“.
Әви гази Һ'әсән кьр, да сәр чока хвә, дәст кьрә щева хвә
к'өлмә канфете арзан у һьнә тотьк данә ви...

Әви кале дьһиядити, ньч'андә һәвале хвә, гот:

— Тө дьвини, чьма Дьрбо минани дике кур'кур'ка хвә
гөпәвәдькә? Тө дьвини минани буме р'әнг-р'әнги хвә хәмьлан-
дйә. Һьла бьнер', чьқас папирос нивк'ьшанди ль ван дәра
авитьнә, бәлакьрйә. Әв гьшк әви қәстана өса бәлакьрйә, вәки
гөнди у Зәлехә бьвиньн у бьфькьрьн әви дәвльәтийә...

Әви т'өпе папироса жь чәмәдан дәрдьхьст у ль кала бәла
дькьр....

Бди бэрэвар бу. Зэлехэ хатэ мал у бь э'щербмайи дит: пеш мала вева мэринэ. Эве г'э'мулнэкър, хатэ незики ван дит: Дърбо we р'уныштйэ, Г'эсэне we дайэ сэр чока хвэ. Эве р'аһишт кър'е хвэ жь сэр чока ви һьлда у канфет жь щева кър' дэрхьст, пеш Дърбо авитэ э'рде, гот:

— Тэ гэрэке эв канфет бьдана зар'ед хвэйэ бэлэнгаз, е кô ль соqаqе Г'билисе дьгэр'ьн.— Паше бэре хвэ гондийада кър, гот:— ща wэрьн-wэрьн ль ви йаланчие к'остэгэлдйа бь-нер'ьн, г'эне хатйэ, ле ньзам чьма п'элэwane ви пер'а нэһатйэ? Бу п'ирқинийа гьшка к'энийан у готьн: „Э'фэрьм Зэлехэ, тэ р'аст гот“.

Жьнэкэ пир жи хат, незики Дърбо бу, гот:

—Тô э'рде сарда һэр'и, мьн жи қэй гот эвана дора к'е ôса т'опбунэ. Ща гьдино, һьнэ дэw биньн бьдьнеда, ль Г'билисе дэw т'онэ, эви бира дэw кърйэ, лэма хатйэ...

Диса бу п'ирқинийа гьшка, к'энийан. Дърбо р'абу, чэмэда-не хвэ һьлда у р'эви жь гонд дэрк'эт...

Зэлехе шаһьлтйа хвэ да сэр кър' у Г'эсэн мэзьнкър. Эw ьди агрономэ у we кър' бьзэwьщинэ. Эw чьқас wэхт бу ван фькьрада бу.

Нандьруна Аг'баране, кô дэстпедькьн, wэхтэкэ зэ'фэ р'ьндэ. Тэ'в ьди эwқас наqьжьлине, минани дэшта Апарате. һэwa у бин-бôг'за we...

Ле гава баки сьвьк те, сьмьлед геньм минани пелед бэ'ре р'адьбьн у диса даньльг'ьн, тô қэй дьвей эва э'йни пелед ава Севаненэ ôса дьмьлмьльн. Ле wэхта шарна сьве зу р'адьби, һе н'энще тэ'ве нэданэ э'рде, тô қэй дьвей һешнайи жь хэwa шэве һ'ьшийар нэбуйэ, эw жи мьлукэ. Ле гава тэ'в дьдэ э'рде, п'энщед we дьк'эвнэ э'рде, тô қэй дьвей эw жи ьди жь хэwe һ'ьшийар дьбэ.

Qър'авийа кô шэве к'этьбу, ьди дьһ'элэ жь ван п'энщед тэ'вейэ гэрм у бэрэ-бэрэ сэр бэлгед һешнае дьлопед авейэ т'эмьз минани дôр'е дьбьрьқьн. Ви чахи дьвэ wитэ-wита шу-щукэ ч'ьвика, һивийа макед хвэнэ, чьмки маке ван зуда чунэ тыштэки шущукэ хwэр'а биньн. Э'йни we гаве тэйр ль һэwa п'эр'е хвэ р'астдькэ у ль э'рде дьһ'ер'э, чька ль к'идэре хwэр'а тыштэки бьвинэ у ньшкева хвэ гôллэки даве э'рде, у һэw дьһ'ер'и нав п'энще wида ч'ьвикэкэ, йане жи к'ewришкэкэ...

Нандьруна гонд ьди ниви бьбу. Нава р'оже бу, Г'опо бь

фърхуне нане комбайнчийа ани зэвие... Шаһьла дора Н'опо гъртын у дэстбь лафърдийа кърн, жь Н'опо дьпърсин:

— Апе Н'опо, р'аст бежэ, тэ чава к'эра шех кóшт?

Н'опо жи, вэки шаһьла бьдэ эшқкърьне у к'энандьне, эми һэр щара, кó гьли дькър, эрһэдэ тьштэк жь бэр хвэ зедэ дькър:

— Чава мьн к'эра шех кóшт, эз вэр'а гьликъм: т'вьнгэ дэст мьнда бу, гóллэ мьн һе эварда авитэ сэр т'вьнге, у дора лода дьчун-дьһатъм. Мьн һэв нһер'и, йэк we тэлэ-тэл бэрбь лода те. Ле һеди у бь фэсал те, шарна дьсэкьнэ, мэрв т'ьре дора хвэ дьнһер'э, паше диса те. Чэнд гава те, диса дьсэкьнэ. Мьн дьле хвэда гот: „Вэрэ, вэрэ, нэ эз Н'опомэ, тó нькари мьн бьхапини. Мьн гэлэ эскэре Р'оме сала һ'эзар нэһсэд һ'ижда фьр'кър. Вэрэ эзе һэде тэ дэрем, вэки тó шарэкэ дьне ве р'э бьтърси, нэей. Гава эв һат к'этэ чапа нишана т'вьнга мьн, мьн т'вьнг р'астэвэкьре, нишана ви п'ак гьрт у т'этыке чэqmэде гьвашт, гьрмин жь т'вьнге һат, эв ль э'рде вэлэзийа.

Бу п'ирқинийа шаһьла к'энийан.

— Мьн һэв нһер'и, пэй вир'а йэки дьн жи we те. Мьн дэстхвэда фьшэка вала жь т'вьнге дэрхьст, фьшэкэка дьне авитэ сэр т'вьнге. Мьн кър, кó ви жи ль э'рде р'ахьм, ле мьн да һ'эше хвэ: „Э, бэлки пэй вир'а йэки дьн жи һат, бэлки бунэ се мэрийа, чар мэрийа, хвэ эз гьшка фьр'накъм? Бэлки пе һ'эсийан мьн мере ван кóштйэ, нэ we мьн бьгьрн? Вэлэһ, п'акэ эз лоде қóлкъм у тек'эвмэ бьн лоде, хвэ бьтэлиньм. Чька ахри чь дьбэ? Мьн бьне лодэке қóлкър у к'этме.

Диса бу п'ирқинийа шаһьла к'энийан.

— Апе Н'опо, паше чь қэвьми?

— Паше мьн хвэ лодэда тэланд у гóһ да сэр, чька к'и те у чь we бьқэвьмэ. Ньзам чьқас эз óса мам у хэвр'а чум. Чь қэвьми паше һэмин һун гьшк һаж пе һэнэ. Ле гэрэке эз бежмэ вэ: шех, һ'этани нһа жи бона к'эра хвэ дьжмьнайе мьр'а дажо у хэвэр надэ...

Нан кó хварьн хьласкърн, Щьмое бригадир бь дэнгэки бьльнд гот:

— Дэ зу р'абьн, һэркэс дэстбь хэвата хвэ бькэ.

Гава диса дэстбь хэвате кърн, хортэки қейде гованда т'эдыл гот:

— Көр'е к'әре, к'әр к'әне?

К'әра мә — к'әра бозә, сәр буйә дә'w-дозә,

Көр'е к'әре, к'әр к'әне?

К'әр дьч'ерийа ль мәйдане,

К'әр к'ьр'инә ль Р'әване,

Көр'е к'әре, к'әр к'әне?

Гөһе к'әре бь ньч'ькә,

Чунә щәм нәчәлькә.

Көр'е к'әре, к'әр к'әне?

Нәчәльк дьхвәзә р'өшәтә,

Көр'е к'әре, к'әр к'әне?

Дө хорта әв қайде говәнда ле вәдьгәр'анд у шаһьл дьк'ән-йан...

Әw гәньме кō жь комбайне дәрдык'әт бь машина барбьр данинә бедәра к'еләка гөнд, ль вьра жи шаһьла диса бь машине т'әмьздыкьрын. Шаһьле кō ль вьра дьхәвьтин, лава Шөрәте кьрын, вәки әв бь ви дәнге хвә р'ьнд к'ьламәке бежә. Р'асти дәнгәки зә'фи р'ьнд ль Шөрәте бу, әве хьласкьрьбу мәк'т'әба гөнд, дәрсхана дәна. Дәрсдара стране дьхвәст бона дәнге вейи р'ьнд we бышинә шәһәре Ереване, вәки ль консерваторие һинбә, ле де у баве we қәбулнәкьрьбун қиза хвә бьшиньн, ле гава к'е щарәке дьбһист дәнге Шөрәте у к'өбра вейә р'ьнд, ьди дьле вида әв дәнг у әв к'өбр дьсевьри у қә бир-нәдыкьр.

Шөрәте гот:

— Әз чава бьстрем, нә шәрмә?

Жьнәкә һ'әвәки сәрә гот:

— Чьма шәрмә, нә әм т'әне ль вьрын!

— Дә, вәки һун һ'ьздыкьн, әзе вәр'а бьстрем, һун бежьн к'ижан к'ьламе әз вәр'а бьстрем?

Гьшка һәвр'а готьн: „К'ьлама Қөлихане көр'ап“...

Шөрәте һ'әвәки бәжна хвәйә зьравә дәләл т'иккьр у сәре хвә һ'әвәки бьндкьр, дәв у леве вейә назьк жь һәв вәбун, нәрм гот:

— Дә wae, wae, wae, wae, wae...

Тә'ләбәхте мьн севие, мьн т'евие

К'әтйә дарәк дарә ве дәбие,

Мале мә данинә зозане — зозане ве Гехие,

Дә бьра бьвә мьразе мьраз хвәзә,

Мъразе мьн у мъразе Қўлихане кўр'ап,
Мьне чэнд саләка дәрбазкьра қар у бегаре ве һәвнә.

— Дә wae, wae, wae, wae, wae...

Һ'әтани эзә хвәшбьм р'у һәwата дьне,

Т'ошара дәрде Қўлихане кўр'ап жь дьле мьн дәрнае...

— Дә wae, wae, wae, wae, wae...

Бәжна Қўлихане кўр'апә мьн зьравә минани дара кәте,

Һ'әмушкава ә'йанә у бәсилә, т'әморийа Қўлихане кўр'ап

Фәнани қич'ә һәврмыше нав к'аг'әте...

Дә бьра бьвә мъразе мъраз хвәза,

Мъразе мьн у Қўлихане кўр'ап

Бьра сәр мә дәрк'әта мор у к'аг'әте ве дәwләте.

— Дә wae, wae, wae, wae, wae...

Һ'әтани эзә хвәшбьм р'у һәwата дьне

Т'ошара дәрде Қўлихане кўр'ап жь дьле мьн дәрнае...

Дәнге Шөрәтейи зиз, к'ўбра вейә хвәш гьшк данә кәр'-
кьрьне, әw чэнд дәқәбун кәсәки дәнге хвә нәдькьр, гьшк к'ә-
тьбунә мьтала, һәр жьнәке гот:

— Һун дьбһен бәре чь қәйдәнә хьрав һәбун? Дьле бәлән-
газе к'әтьбу кўр'апә we. Бь ә'дәте мә кўр'ап қизед мәрие хвә
дьстиньн. Ле нәдьданә кўр'ап, чьмки кўр'апә we к'әсиб бу, нь-
карьбу қәләнәки мәзьн бьда, һун дьбһен чьқас әw бәләнгаз
дәрде һ'әле кўр'ап дьгри-дһ'әлә..

Қизәке гот:

— Ньһа жи де у баве өса һәнә, кў қизед хвә дьзикава,
бе дьле ван, йанә жи бь дьле ван, бь қәлән дьдһнә мер у қи-
за ван жи дьчә сәр маләкә тут-р'ут, чьмки мере we бәләнга-
зи, чь һәбуйә, дайә қәлән...

Чэнд жьна әв гьли т'әстиқ кьрьн, готьн: „Wәләһ тә р'аст
гот“...

Ван р'ожед хәватейә гөмрәһ' Зине щики нәдьсәкьни, әw
һатә бедәре у пьрси:

Әз дьвем һун ьди һини ве машине бунә? Бе механик жи
карьн бьхәвьтиньн?

Хорте кў сәр we машине дьхәвьтин, готьн:

— Әре, әм ьди карьн бе механик бьхәвьтън.

Жьнәке гот:

— На, һәвала агроном. Әм ве сьве незики сәһ'әтәке бе
хәват сәкьнин, һ'әтани машинә хәвьти. Һьла фәсала we п'ак
һьлнәданә.

— Э, чьма гөне мә бу, машини нэхэвйти?

— Ле гөне к'е бу?— Эве жьньке бь перс пьрси.

— Нэ электростансие фэсл нэда. Чь гөне мә бу?

— Қыр'ка нэв нэгрьн,— Зине гот.— Эзе ва нэр'мэ гөнд бь т'елефоне мэзне электростансиер'а хэвэрдьм. Ньна чь вэхтэ, эвана тыште өса дькьн, сэх'этэке фэсле надьн.

Паше эве пьрси:

— Сэдре колхозе про нэхатйэ щэм вэ?

Қизэке гот:

— „На, эв про нэхатйэ вьра, ле ве сьве мьн дит, эв ль машина Бозо р'уньшт, бэрбь Ереване чу. Мьн бьһист, эвн готэ жьне: „Хэзал, эзе ва чумэ Ереване“.

Зине дора бедэре чу н'эвоки гэр'ийа, эве к'өллэ гэньм жь бедэре һьлда, дәсте хвэда т'өфьланд, тэ қэй дьгот гьранйа ван дьпивэ, паше гэньм дьса авитэ бедэре у чу...

Р'еда к'этэ бира ве: ве сала кэ т'эзэ һатьбу, қэ кэсэки гөһ нэдыда хэвэред ве, нэ кэ сала т'эзэ һати, пар жи нэ ща-һьла, нэ жи кала гөһ нэдыданэ ве, чь бьгота готьнед ве нэды-қаданьн, ле ньна һөрмэта ве, пэй ви гэньме кубанер'а, гьшк дьгрьн у чь эв бежэ, дәстхвэда дьқэдиньн....

Нандрун ьди к'этьбу қэдэме хвэ. Сэрwertийа колхозе қьрар кьр жь ви гэньми бьднэ колхозвана һэма ван р'ожа дәвса р'ожһэде ван. Эв дэнт бэлабьбу нав колхозвана, гьшк шадьбун....

Сэртиб жь жьнед аһьл бригадэк т'эшкилкьрьбу, бригади-ра ван жи к'эвшкьрьбу Зозана жьна н'опо, вэки э'мбаред, кэ гэньм зьвьстане теда хвэйдькьн, р'ьнд т'эмьзкьн, һазьркьн, бона гэньме т'эзэ текне. Гава э'мбар т'эмьзкьрьн, п'ак шуш-тьн, Зозан һатэ щэм Зине, гот :

— Аграфона мэйэ дэлал, мэ э'мбар гьшк р'ьнд т'эмьзкь-рьнэ, зьһа жи кьрьнэ. Вэрэ бьвин, чьмки Сэртиб готэ мэ: „Хэ-вата вэ, Зина агрфоне бьнер'э. Вэрэ бьвинэ, эм ьди нэр'нэ малед хвэ.

— Тэ чава гот, мэт'а Зозан? Ща бьвэк'ьлине.— Зине ла-вакьр.

— Мьн чь гот?... Мьн гот: „Аграфона мэйэ дэлал, вэ-рэ хэвата мэ бьвинэ“.

Бу п'ирқинийа гьшка к'энийан. Зине жи хвэ нэгьрт, к'эни-йа, гот:

— Мэт'а Зозан, эз бы хвәдекъм, кәсәк р'от'ба мьн минани тә п'ак нъзанә, һәр тә п'ак зани у дъвежи аграфон....

Диса п'ирқини к'этә гышка, к'әнийан. Зозане қәстана до-ра хвә нһер'и. Зине, Зозане у пиркед майин ә'мбара гышки гәр'йаң, паше Зине гот:

— Мэт'а Зозан, ә'мбар р'ынд һатънә т'әмьзкъръне, ле әв ә'мбаред кәвн тә дъвини, һ'әвәки земьн, шьльн, вәки әм гәнме хвә текнә ван ә'мбара һ'әтани бьһаре нане мәе хьравбә. Хен-ни we йәке к'әвшә вьра гәлә мьшк жи һәнә. П'ак дьбу, вәки тә дәрә ә'мбара у п'әнщәре ван п'ак дади, щие қәлишток һ'әвәки сьвах жи бьки, паше к'урмед агьр вехи у дәри ле дади...

Зозане wa бы ә'щербмайи ль Зине нһер'и, гот:

— „Ә, өса дьвә?

— Дьбә, мэт'а Зозан, чьма набә? Әва щер'ьбандьна ль гөнде әрмәнийада жи дькьн у дьвен: алики ә'мбар зьһа дьбьн, алики жи мьшк у бәләбан теда қьр'дьвьн. Тә әрһәдә we йәке бькә.

Зозане гот:

— Бьрабә, әме бькьн у чәнд рәжа жи дәрә ван қә вәна-кьн“.

— Дъвини тә п'ак гот, дәма хатре вә...

Һәлә нандьрун хьлас нәбьбу, сәдре колхозе чь кә лазьм бу бона нанхвәйкъръне һ'әму ә'мбар һазьркъръбун. Һәр мабу гәньм биньн у текне.

БЕМАЛЕ СӘДРЕ ҚОЛХОЗЕ

Ль колхоза гөнде Дарәбие нандьрун гөмрәһ' дьчу. Һ'әсэн ьди, чава агрономе колхозе, һәрр'о дьчу к'әвшән дьньһер'и: чь бәри ви чандьбун у чь шов жи кьрьбун бона әк'не пайизе. Әви р'оке сәдре колхозе жи хвәр'а бьрә к'әвшән. Әви Бемале сәдре колхозе хвәр'а ани бәр шовәке. Әв шов р'ынд нәһа-тьбу кьрьне. Мәрвь кә ль we шове дьньһер'и, мәрвь т'ьре ль вьра трактор нәхәвьтйә, ль вьра щот данә хәвате, чьмки щина гисьн һманги сәр әрдер'а чубу у һманги щьг'из кьрьбун, щина жи к'урайа хәта өса бу, тә қәй дьгот қәстана өса кьрьнә. Һ'әсэн готә Бемал:

— Әва г'ө шовә? Чава әм нан ви әрди бьчиньн? Апе

Бемал, һла беж, чь нане ль вьр шинбэ? Нэ һешнайи ве ви нани бьхэньқинэ. Эм қэ т'охьме чанди жи же нькарьн һьлдын...

Гэрэке бе готье эв шов бэстэкэ нэ һндык бу — незики сэд һектари һэбу. Н'эсэн дэ'вдькьр, вэки шарэкэ дьн жи ви щийи шовбькьн. Хени шовкьрьне, Н'эсэн дэ'вдькьр, дьгот:

— Эм гэрэке ве хвэлийа тэндурайэ звььстанда гондийа бэр малед хвэ р'окьрьнэ — гьшки бьвьн нава ве шове бь-р'эшиньн, эв қьнйатэки башэ бона эк'ьне пайнзэ. Бь ве хэ-вате эм дэ шохёла дькьн: алики, эм шове хвэ р'ьнд дькьн, алие дьн жи, эм һьм қьнйат дьдьнэ шова, һьм жи эм гонд т'э-мьздькьн жь ван нэг'эмьзайа.

Бемал, һэлбэт заньбу гьлиед агроном, р'астьн у п'ьр'қи-мэтлине. Ле эви дьгот:

— Эз нэ мьқабьли готьнед тэмэ. Эз фэ'м дькьм, гьлие тэ һэқьн, ле тэ бьдэ һ'ьше хвэ: чьқас вэхт, чьқас р'ож лазьмэ? Ве хэвата гөмрэх'р'а, эм хэватчийа нькарьн жь нандьруне бьрэтиньн. Эм, тэ дьвини, дьщэ'диньн нан зу бьдрун, һе һэва хвэшэ, баран у тэйрок т'өнэнэ...

Эвэ һе хэвэрданеда бун, машина к'атьбе комитеа нэ-һ'ие Сэх'ид һат у бэр вана сэкьни. Эв жь машине дэрк'эт у бэрбь ван һат, гот:

— Сьва вэ хер, чь қал у щэнг ль вьра һун дькьн? Дэнге вэ машинеда дьһатэ мьн?

Н'эсэн кэр'бу, ьди дэнге хвэ нэкьр. Эв щара э'вльн бу Н'эсэн ве хэвата хвэ т'эзэда р'астн к'атьбе партнае һат. Бе-мал готэ Сэх'ид:

— Эв хорт агрономе мэйэ, һэвале Сэх'ид.

— Эз заньм эв агрономе вэйэ. Ақьле мьни бьр'н эв гон-дие вэйэ.

— Бэле, һэвале Сэх'ид, эв гондие мэйэ, көр'е р'эмэтие Садьқэ. Баве ви колхозванэки бе қөсур бу, ле..

Сэх'ид нэһишт Бемал бежэ, эви гот:

— Садьқ, мьн п'ак насдькьр, мэрики хэват'ьз бу, эм гө-маньн көр'е жи минани бавебэ, дьл у щан бьхэвьтэ. Һла беж-нэ мьн, эв чь дэнгэки бьльнд вэ хэвэрдьда. Гэрэке бежмэ тэ, Бемал, колхоза вэ жь һ'эму колхоза пашда дьк'эвэ. Р'астэ, Бемал, тэ дьчэрчьри, ле эв хэвата тэ бэфэйдэйэ.

— Эм, һэвале Сэх'ид, бь дьл у щан дьхэвьтьн, ле ньзам чьма эм пешда начьн?

— Бемал, ләма һун пешда начың, чымки гаве тә һе гавед бәренә, гавед бәри шер'н. Ле нһа партиае дәрәшкә дьне данийә бәр мә. Р'астә, колхозване вә р'нд дхәвьтън, ле һун гәрәке қәйде хәвата хвә быгөһезн...

Бемал кәр' бьбу, сәре хвә бәржеркьр.

— Бежнә мьн хәвәрдана вә сәр чь бу?

— Агрономе мә,— Бемал гот,— дьве әв шова кә мә боиа пайизә р'акьрйә диса р'акьн у қьнийат жи бьдьн.

— Қьнийат нә хьравә, ле гәло лазьмә, вәки һун шарәкә дьн жи р'акьн?

Һ'әсән ида шәрмнәкьр, һ'әвәки незики Сәһ'ид бу, гот:

— Һәвалә к'атьб, вәрә әм һәр'н, тә бь ч'ә'ве хвә бьвнә. Әва т'ә шовьн, вана кьрйә боиа пайизә. Хәте ван нә к'урьн, һьманги сәр әрдер'а чунә, тә қәй дьвей әв щотед дәвра бәренә. Һьнәк жи һәма өса һьштьнә, ормәхә теда т'ьжйә. Әв гәһьме кә әм ль вьра бьчиньн, әм т'ә к'аре вьшньн, қә т'охьм жи һьлнадьн. Һешнайи вә гьшка бьхәндинә.

Әв шара ә'вльн бу Һ'әсән хәвата хвәда мәзьнар'а хәвәрда у бь дьл у щан хәвәрда. Хәвәрдана вн ль Сәһ'ид хвәш һат.

Һәрсек чунә нава шова. Һ'әсән нишани Сәһ'ид дьда у дьгот:

— Дә ле бьнер'ә, һәвалә к'атьб, мәрвь ва шова дькә?

Сәһ'ид сәре хвә һ'әжанд, гот:

— Әз дьвем трактористе вә, һәдаи жи стандьнә боиа ве хәвата һа?— Бемал жь шәрмана сәре хвә бәржеркьр, наше гот:

— Хвә әз нә мьқабьли гьлие агрономьм, вәки шарәкә дьн жи шовкьн. Нан дьрун гөмрәһ' дәстпбуйә, нһа вәхта мә қә т'өнә. Колхозванә гьшкә нан дьрунеданьн. Мьн кә нан дьрун хьласкьр, әзе дәстхвәда готна агроном бьқәдиньм...

— Вәки әм нһа шов нәкьн, шарәкә дьн жи әм нькарьн пайизә исал бьчиньн, нә паше вә'де әк'ьне пайизе дәрбаз дьбә?— Һ'әсән гот.

Сәһ'ид вәгәр'ийа сәр Бемал, гот:

— Чьма тә дьвей вәхта мьн т'өнә? Тә хвә хәватчийа нади ве хәвате. Тәе һәр тракторәке бьди, вәки бь сәрк'арийа агроном ве хәвате бькә. Қә нан дьруна хвә жи мәдә сәкьнандьне. Хени вә йәке, р'асти бәр дәре һәр маләке к'өликед зьвьстанә

гәләкың, әвә жи машинәкә барбыр бьдә агроном, әвә нава р'ожәкеда гьшки бьвә нава зәвийа бьр'әшинә.

— Нәвалә к'атьб, дйа мьн гот: „Хвәлийа к'блик әм жьне хвәхвә бь ә'лба у т'орба бьк'ьшиньн нава зәвийа“.

— На, чьма ван гьранйя бавенә стое жьна? Ищар әвә кемә.

Бьра Бемал автокә барбыр бьдә тә, әв шөхөле чәнд сәһ'ә-танә.

Бьра Бемал сьве зу автокә барбыр ә'сә бьдә тә, вәки тә һәма сьве шәбәреда дәстпәбьки у вәки шовә һазьрбьн бона әк'ьне пайнзә...

Пәй ван гьлийар'а р'әнге һ'әсән гөлвәда, шабу.

— Нәвалә Сәһ'ид, тә насй әм һәр'нә щәм комбайнед һан-дьруне. Бемал гот.

— Тә һәр'ә, әз у агроном һ'әвәки нав к'әвшән бьгәр'ьн, паше бен.

Бемал ләз бәрбь комбайнед һан дьдрукьн чу. Әв р'еда дь-фькьрн:

— К'ьвшә һ'әсәне кәр'е Садьр р'ьнд һинбуйә, һәлбәт, әвә жь кәч'ька агроном четьр бьхәвьтә. Кәч'ьк чава һәбә диса кәч'ькә.

Сәһ'ид у һ'әсән эп'ещә нава к'әвшәне колхозе гәр'йан. һ'әсән мерг у чимане колхозе, зәвиенд чанди у һ'әму шове, кә вана бе ви кьрбун, нишани Сәһ'ид дан, шарна әви дьгот: „Мьн дьл һәйә, вәки саләкә дьне,әзе вьра текмә щие гәньме кубане, вьра жи текмә бостан, чьмки әв ә'рди земә, картолна р'ьнд же вьра шипбьн“.

Сәһ'ид жи т'ьхминькьр, вәки һ'әсән кәр'әки дәстә'мәлә, әв хәвата спартнә ви, же р'ьнд бькә.

Әванә кә һатнә нав гөнд, вәки дәрбазбьн һәр'нә щәм Бемал, һ'әсән гот:

— Нәвалә к'атьб, вәрә әм хеләкә кьн һәр'нә мала мә.

— Әм һәр'ьн, ле зә'ф әгләнәбьн.

Сәһ'ид дьхвәст дйа һ'әсән жи бьвинә, иро әви һ'әсән гә-ләки қәбулкьр. Әви щьватата гәлә щара Зәлеха дйа һ'әсән дитьбу, ле п'ак у незик һьзанбу, әви заньбу әв к'әлфәтәкә мәрнфәтә у хәватчикә р'ьндә....

Машинә һат бәр дәрә Зәлехе сәкьни. Зәлехе кә дәнге ма-шине бәр дәрә хвә бьһист, әвә зутьрәке п'әнщәрә вәкьр у ле

нһер'и, чьмки һыла т'о щара машинэ нэһатъбунэ бэр дэре we. Эwe дит, жь машине бэре э'wльн дэрк'эт һ'эсэне we, пэй һ'э-сэһр'а дэрк'эт йэки дьне, эwe к'атьбе комнэһ'ийа партиае нас-нэкьр. Ле дэqэке шунда эwe бирани, wэки эw Сэһ'идэ, эwe лэз дэри вэкьр, гот:

— Wэй, т'о сэр ч'э'ва бей, меване э'зиз! Мала мын п'ешк'е-ши тэ.

— Малэ бь хwэйбэ, хушка Зэлехэ...

— Һыла бьнер', һэвале Сэһ'ид мэсала мэ дьве: „К'вьшо д'йа тэ, гэлэки тэ һ'эздыкэ“. Мын qэй дьгот һуне бен, мын хwэрьнэкэ р'ьнд һазьркьрйэ.

Һ'этани wана дэсте хwэ бэр дэстэшо шушт'ьн, Зэлехе сь-рэ һазьркьр у qэлийа т'эзэйэ һазьркьри кьрэ т'эбаха у данн бэр мевана.

— Бне, тэ эв гоште т'эзэйи р'ьнд жь к'о ани у qэликэ wа хwэш чекьр?

— Лао, карэкэ мэ сэр зьнерда банздабу, т'о зани карэ чьqасэ нэ'сын, лынгед weйэ пешьн шкэстьбун. Мын нһер'и эw лынг ида нащэбьр'ьн, мын шэржекьр. Чаwа э'дэт бу мын һь-нэк да бэрхвен, е дьне жи кьрэ qэли.

— Э'фэрьм хушка Зэлехэ. Т'о dewер жи шэржедьки. Нэ бь э'дэте мэ жьнар'а qэдэхэйэ һ'эйwан шэржекьр'ьн, һ'этани мьришка жи эw шэрженакьн, нэ к'о пез у dewер, wэки жьш шэржекэ, эw дэстк'ож те һ'эсабе һ'эрам у кэсэк ши гошти нах-wэ.

Зэлехе к'о бһист эв г'ьли, һ'эwэки сороморо бу, паше гот:

— Эзэ һе qиз бум, мын г'оһ нэдьда wан г'ьлие т'эреqа. Г'о-лэ щара, wэки qэзийа ль wан жи дьqэwьмэ, эwана жи шэр-жедькьн. чьмки wанар'а нэ г'онэйэ, һэр мэр'а г'онэйэ. А, wэки ньһа гази йэки жь wанкьн у бежнеда Зэлехе шэржекьрйэ, wэ-лэһ we оса бьхwэ, т'ьлие хwэ жи пер'а балесэ...

Бу п'ирqинийа Сэһ'ид, һ'эсэн у шофер к'энийан.

Зэлехе ль т'эхтэ нһер'и, нышкева гот:

— Wэйла мын п'ор'к'ор'е, мын чаwа биркьр,— у бэзи чу к'илэре, м'от'олгэк канийакэ дэстда, ани дани сэр т'эхтэ. Мын эв м'от'олге канийаке бонэ һ'эсэне хwэ һазьркьр'ьбу, ле эw вэ-нахwэ.

— Хушка Зэлехэ, эз жи хени чае у ава сар т'о ич'ке вэ-

нахѳм. Пѳй қәлине Зәлехе т'әбах қатых кьре у дани бәр Н'әсэн, шофер у Сәһ'ид.

Сәһ'ид ль т'әбахе Зәлехе кѳ анибун, нһер'и, т'әмьзайа ван у данина ванә сәр т'әхтә, гот:

— Хушка Зәлехә, әз дьвиньм н'әму шѳхѳле тәйә малда, р'асти жи тѳ нежайи ван п'әйа, кѳ дәрһәқа тәда әм т'әме дь-бьһен...

Пѳй нанхвәрьне Сәһ'ид у Н'әсэн диса чунә к'әвшән. Р'е-да Сәһ'ид т'әхминкьр, вәки колхоза ви гѳнди жи бәр'ожед хам, кѳ трактор ле нькарын бьхәвьтн, әк'ьн кьрнә. Әви р'е-да щәм дѳ к'еләндик'еша авто да сәкьнандьне. Жь автое пә-йабун у бәре хвә данә һәвраз, бәрбь ван һәрдѳ к'еләндик'еша чун. Ван һәрдѳ к'еләндик'еша ѳса к'ав у т'әқьл һәвр'а ч'әпле хвә һьлдьбьр'ин у диса һәвр'а данин ль сьмле нан дьхьстн, тә қәй дьгот говәндеда дьлизн у ѳса дькьн, вәки йәк жь йәки шашнәкә. Сәһ'ид кѳ незики ван бу, гот:

— Қәвәтбә, гәлә кала.

Һәрдѳ к'еләндик'еша қә сәре хвә бьлд нәкьрн, һәма ѳса т'әқл дьдрутн, ле һәвр'а готн:

— Нун сәр ч'ә'ва һатнә.

У сәкьнин һәр ви чахи, к'әнгә гһиштнә сәре зәвие. Паше-минани әскәре т'ә'лимә һәвр'а сәкьнин, к'еләндие хвә данә сәр-мьле хвә у бәрбь Сәһ'ид һатн.

— Әз дьвиньм дьле вә нае, вәки нун нан бь к'еләндийа дьдрун, нә бь машина.

— На һәвале Сәһ'ид, р'астә, әмә ьди аһьлн, ле әм к'е-ләндик'ешнә ѳсаньн, баваркә, жь машина кемтър надьрун. Н'әйфа мә ви н'әбед т'әхьм те. Бемале сәдре колхоза мә, ч'ә'в да Сәртибе гѳнде щинаре мә у әвқас нан ль вьр р'әшанд, ле тѳ дьвини гьшк һешнайә, қә т'әхьм жи әм же настиньн, чьқас хәват-ә'зийат колхозвана ль вьр р'еттә? А бона ве йәке әмә ѳса дьлсаринә. Ле чь кѳ бу дәрһәқа к'еләндик'ешйа мә, һе вәхта әм к'әсиб бун, әм дьчунә щәм кулака бьхәвьтн, вана әм һәр-дѳ к'еләндик'еш дәст һәв дьр'әвандьн, чьмки кәсәки минани мә р'әнд, т'әмьз у зу нькарьбу бьдрута. Гѳнде к'еләка мә, һә-вале Сәһ'ид, ьди нане гәньм дьхѳн, ле әм һьла нане щәһ дь-хѳн, агронома ван йәкә қизә, дьвен зә'фә бьлийнә.

— Нһа ьди агрономе вә жи һәйә.

— Бәле, шькьр агрономе мә жи һәйә,— кале ль Н'әсэн:

ньһер'и— эw т'эзэ һатйә, һәлбәт әмә шанә, wәки һ'әсән агро-
номе мәйә, чаwа әм дьвен, „көр'е малейә...“

— Qә бәр хwә нәк'әвһн, һун жи we гәнһме кубане бьчи-
һһн.

— Э, к'е т'охьм бьдә мә? Qә әз баwарнакьм,— бь дьләкһи
бе гөман кале һ'әзинг к'ьшанд, гот.

— Чьма Бемал нәготйә wә? Т'охьм дәwләте бьдә wә. Бе-
мал, чьqас әз заньм, тыште өса нәготйә мә .

— Чьма дәрәwа дьки, р'аст навежи кале дьһне бь дәнгәкһи
бьһнд гот,— әһһи готә мә: „Бьһарәкә дьһне әм жи we һи гәнһ-
ме кубане бьчһһн“, ле т'охьм жь к'ө бһһһн нәгот.

Сәһ'ид wанр'а шьрокрь: „т'охьм дәwләте бьдә, we жь Ере-
ване бһһһн, чаwа гөһде щһнаре wә жи жь Ереване аһһйә. Мә
гөман һайә саләкә дьһне нәһ'ийа мә гьшк гәнһме кубане бьчһһнә,
чьмки әв гәнһм ль вьра р'ьнд дьгһижә...“

Wана дәбхатри готнә к'еләндик'еша у р'ек'әтһн. һәрдө ав-
тоеда кәр'буһн, һ'әсән к'әтьбу мьтала дәрһәqа we йәке, wәкһи
гөһдһе һи һе нане щәһ дьхөһн. Әw гәрәке өса бькә, wәкһи нане
wан жи р'ьнд шһһбә у жь гөһде щһнар кемтър шһһбә. Аһкһи жи
дьһе хwәда ша дьбу, әwе вьрһада т'ьме р'астһи Зһһне бе, чьмки
Сәһ'ид готеда: „Тө гәрәке щер'ьбандьһна Зһһне әрһәдә һһһбһи
у хәwата хwәда бьqәдһһн...“

Сәһ'ид жи we фькредабу, wәкһи әв колхоза Дәрәбһе һсал
дө салә һәма өса пашда дьһһнә. Әһһи хwәхwа хwәр'а дьгот:
„Бемал комунистәкһи һ'әлалә, әһһи мәк'т'әба партиае хьласкь-
рийә, агитаторәкһи нә хьравә, wәхта ль щьwатада р'адьбә у
к'елма хwә дьвежә, әw к'елмед һи гьшкә бь сәйасәтйә, тө дь-
вейи һәwа һунандьһнә. Ле колхоза һи пашда дьһһнә, гәлө әв
жь чьйә...“

Хеләке шунда Сәһ'ид бәре хwә һ'әсәнда кьр, гот:

— Тө дьвһһи, Бемал шашикә чаwа кьр. Нане чандһи гьшк
гһһа ле шһһбуйә. Әw жь we йәкейә, wәкһи әw беаqьли әw хә-
ват кьр, дөшөрмиш нәбу, чаwа бькә. Гөһде щһнаре wә жи дь-
хwәстьһн һәр щарәке к'отанкьһн, ле агронома wан нәһишт, әwе
готе:

— „Дө щара к'отанкьһн“. Хәwатә ль we колхозеда зәфә,
һәр лазьмә п'ак дөшөрмишһи у бь дьл у щан бьхәвьтһн.

— Wә т'ьхминкьр, һәwале к'әтьб,— һ'әсән гот,— һәрдө

к'елэндик'еш чьдаси бэр хвэ к'этын. Вана бь чь дьлэки к'ол ээ беарьли нишани ма дан.

— Н'эсэн, нэ эз ль г'онд мэзынбумэ у мьн н'эму хэвате г'ондийа кьрийэ, эз заньм дьле ван гэлэки дешэ. Нэ г'онди нан бь т'еле сьмл у н'эбед ван т'опдькэ. Эвана гэлэки дьчэрчьрын, эм гэрэке қэдре хэвата ван бьгьрн.

Автоя ван, к'о жь ч'эване дэрк'эт, пеш ванва бэстэке р'астэ дуз хванекьр. Эв бэст гьшк зэвибун. Автия вана бэрбь зэвие чу, к'идэре комбайна нан дьдрут у Бемал жи щэм ван сэхьнибу.

Сэһ'ид гот:

— Қэвэтбэ, һэвално!

— Т'о сэр ч'э'ва һати.— Гьшка һэвр'а гот.

— Бемал, ль вьра нане тэ р'ьнд һатйэ, ле н'эйф щэһэ, нэ гэньмэ. Т'о зани, тэ исал чандьна плана шеһ жи нэқэданд, чьма?

— Нэвале Сэһ'ид р'емонта трактора эм эглэчьрын. Лэма ма плана чандьне исал н'эвэки кем қэданд. Нэ г'оне мьн бу. Вэхтеда ма п'аред бона тракторайэ лазьм дэстнэхьстын, ле колхозване ма нахэйдьн.

— Чава нахэйдьн? Нэма һешка мьн д'о калар'а хэвэрда, е к'о тэ спартийэ ван зэвие бэр'ож бьдрун. Вана эв зэви дьдрутьн, ле нэ бь дьле ван бу. Тэ чьдас щэһ шице бэласэбэб зайикьр. Вана дьгот: „Эва н'але кьрьнейэ, эвқас щэһ зайикьрийэ, лэма эм пешда пачьн“...

Бемал кэр'бу, саре хвэ бэржеркьр, ле паше гот:

— Р'астэ, ви ш'ох'олида мьн шаши кьр. Тьштэк набэ, бьра бьдрун бона дэбаре, эзе зьвьстане бьдмэ ч'елэке зайи.

— Э, чьма тэ һэр ви ш'ох'олида шаши кьрийэ. Н'эму ш'ох'оле тэ осаньн. Ле шова к'о агроном дит, п'ак бу, вэки агроном дит, ле вэки тэ пайизе нан ле бьчанда, ве диса чьдас зьраре бьг'ништа колхозе. Ахьр оса набэ, т'о гэрэке бэре бьфькьри: чь бьки у чава бьки, колхозвана бьшешьри, гэло эв ш'ох'оле к'о т'о дьхвэзи бьки, ве п'акбэ йане на, паше бьки. Эз дьвиньм т'о чь дьки һэма хвэсэри хвэ дьки, қэ колхозвана нашешьри. Ван кьрьне шийэ р'ьнд һьлнади. Гэло вьра чь тьштэки хьрав һэйэ. Гьла бежэ эз бьзаньбьм.

— К'а эз карьм һэр'эм щэм Сэртиб, тракторе ви у автое ви жь е мьн зэ'фтьрн....

— Тõ жи хвәр'а трактора у комбайна бьк'ьр'э, к'е наһелә тõ бьк'ьр'и. Гõне к'ейә вәки сәлмйане тә т'õнә. Вьрада нәһә-қийа тәйә, тõ нькари малхветие бьки. Эз қә ньзаньм тõ чьма õсани. Тõ сәйасәтийа партиаеда қәвини, һ'әму дәрәщед пар-тие у қьраре партиае жи п'ак зани, ле чьма малхветийа õса дьки, эз ньзаньм. Ида агрономе тә жи һәйә. Мьн гõман һәйә вьрва тõе жь Сәртиб жи дәрбазби.

Әв гьлие Сәһ'ид Бемал данә башәркьрьне, әв к'әнийа гот:

— Саләкә дьне, һәвалә Сәһ'ид, мьн гõман һәйә, тõе бежи Сәртиб: „Һәр'ә щәм Бемал, шõхõла һинбә“.

Дә п'ак, әме саләкә дьне бьвиньн.

Сәһ'ид дәмахатри да Бемал, гот:

— Әзе ва һәр'ьм, ле сьве тракторе бьдә агроном, вәки әв ван шова диса р'акә, р'асти жи вәхт ьди һьндьк ма, вәки дәстбь әк'ьне пайизе бькьн.

Сәһ'ид һьла р'унәншьтбу машине, мотосикләк незики Сә-һ'ид бу, гот:

— Жь Ереване дõ щара т'елефоне хьстьн, гази тә дь-кьрьн, әва чәнд сәһ'әтә эз ль тә дьгәр'ьм.

— Жь Ереванәе әв к'е бу õса ә'шәлә гази мьн дькә.

— Жь Коммәрк'әзийа партиае бу. Вана шарәкә дьн жи ль т'елефоне хьст у готьн: „К'õ һәбә, әрһәдә к'атьбе партиае бьвиньн, сәһ'әта дõда әме диса хәвәрдьн. Бьра ль кабинета хвәбә. Сәһ'әта дõда...“.

Сәһ'ид ль сәһ'әте нһер'и, ида ниве дõда бу. Әв ль автõе р'уньшт у чу.

Һ'әсэн жи һат т'әсәлийа бедәрәкә. Әв кõ незики бедәре бу, кәч'ьке ль бедәре дьхәвтин, бу п'ьстә-п'ьста ван у нәрм һәвр'а хәвәрдьдан. Йәкә нә'с гот:

— Һ'әсэн, тõе к'әнге бьзәвьщи? Әм дьхвәзьч дә'вата тәда т'ер бьр'әдьсьн.

Йәкә дьне жи гот:

— Ә, к'а әв қизед к'õрдә дьхвәзә? Әви ньһа зуда қизәкә майин хвәр'а дитйә, йа кõ дәв-леве хвә дәрмане сор ледьхә, сурәте хвә жи пудрие ледьхә. Әм к'инә? Әм леве хвә дәрмане сор ленахьн, аре спи жи сурәте хвә нахьн.

Әв гьлиед кәч'ька дьле Һ'әсэн нәһатьн, әви қә щаба ван нәда, ләз бәрбь гõнд чу.

Р'еда Сәһ'ид к'этыбу мьтала: „Г'эло, сәва чь ва э шәлә га-зи мьн дькьн?“ Әви кә дәрә кабинета хвә вәкьр у һатә һөн-дөр', нышкева зәнгьле т'елефоне лехьст, әв бәзи т'елефон һьл-да у бь дәнгәки қайим гот:

— Г'өһ дьдьмә вә, эзьм, к'атьбе комитеа нәһ'ийа Аг'бара-не.

— Бәле, бәле, эзьм Сәһ'идьм чь? Нандьрун?

— Бәле, ьди хьласдьбә, чәнд колхоз һьла манә.

— Вә чь гот? Мьн фә'мнәкьр, щарәкә дьн жи бьвәк'ьли-ньн.

— Һун дьвен әз бемә Ереване? К'әнге?

— На, нькарьм, һ'әвтеке шунда әз карьм бем...

Әз дьвем һ'әвтеке шунда карьм бем. Әз дьхвәзьм сьмләк нан ль к'әвшән нәминә, паше бем...

Чь? Вә чь гот? Һун р'азинә? Әз дьпьрсьм һун р'азинә?

— Дә п'ак, әз дьвем п'ак, бәле, һәрке мьн бәре хьласкьр, әзе бәре бем...

Сәһ'ид кә хәвәрдан хьласкьр, к'әтә мьтала: „Мьн соз да, вәки нава һ'әвтекеда нандьруне хьласкьм, гәло, әзе нава һ'әв-текеда хьласкьм? Һьла гәлә гонда нандьрун к'өтанәкьрьнә?..“

Әв дьса машина хвә р'унышт у чу гөндәд майин.

М Ъ Қ А М Е Т Ъ Л Ъ М Е

Колхозван бь сәрк'арийа Сәртиб шәве жь к'әвшән нәдъ-һатьнә мал, дьләзанд, шәве у р'өже жи комбайнед ван зәви дьдрутьн у бь машина һ'әбед нан дьшанднә бедәре гөнд...

Ахрие жи Сәртиб нандьруна хвә вәхтәки кьнда к'өтакьр.

Ль нәһ'ие әв йәк баһарнәкьрьн, дьготьн: „Қә дьвә, вәки мә-ри ль сәре ви ч'йәе Әләгәзе өса зу нандьруне хьласкә? Нане ван жи исал болбу. Сәдре п'ара нәһ'иейә хвәлие Асатрийан хвәхва һатә т'әсәлие бькә. Әв кә һат, ә'йни we р'өже нан дь-данә колхозвана бәр р'өжһәде ванва. Бәр диһанхана сәрвер-тийа колхозе т'ьжи мәри бун у һәвәрзәбу. Бона һәр р'өжһәдә-ке дьдан шәш килограм гәньм. Һәбун мал ванар'а гәлә нан дьк'әт, щие ван т'өнәбу әвқас нан бьбьрана у щибькьрана.

Вана лава ль сәдре колхозе дькър, вәки гәнъме ван ль ә'м-бара колхозеда бһелън .Ле Сәртиб изън нәдыда. Асатрийан незики Сәртиб бу, гот:

— „Һәвалә Сәртиб, тө нһәқи пәне ван һылнади ә'мбара колхозе, һьлдә, к'аг'әз бьдә вана чьқас гәнъм ль ә'мбара колхозеда һыштнә у вәхта ль ван лазьмбу, бьра бен бьвьн, чь дьвә, хвә нә хәрибьн, нә гьшк өзве колхоза тәнә“.

Сәртиб бь мьслә'та Асатрийан гәнъме колхозвана һьлда ә'мбара колхозе.

Асатрийан вәгәр'йа һатә нәһ'ие у т'әстиқкър, вәки р'астә: „Колхоза ви гөнди нандьрун ль нәһ'ие бәри гьшка к'отакър у р'ожһәқа колхозвана жи бол дьдә“.

Р'ожтьра дьне ль газета „Р'йа т'әзәда“ һьвисибун:

„Жь һ'әму колхозед нәһ'ийа Аг'баранә колхоза гөндә Сәртиб сәрwertне ле дькә, бәри гьшка нандьрун к'отакър у бәр һәр р'ожһәқа колхозвана дан шәш килограм гәнъм“.

Пайнз ль Аг'баранә т'ьме бәри дәшта Араратә дьқәсьди. Эвара ьди сар бу, ле р'ож һе гәрм у хв:әш бу, шарна баранә дьр'әшанд, ле һе нә әвқас сар бу, вәки мәрвь бежә ьди сөр'а пайизейә. Ферма колхозе жь возана дагәр'йабу. Хәвата к'әв-шән ьди хьлас бьбу. Р'ожәкә жь ван р'ожед һесабуи сәрwertийа колхозе бь р'азальхийа колхозвана ә'йда нандьрунә кьрын. Р'ожәкә п'ак бу, ә'змани лап сайибу. Ль р'аста пеш клубеа дәнге зөр'не у дәфе дьһат. Щаһьл к'әтьбунә говәнде у бь әшқ дьлистьн. Моров к'әтьбу сәрговәндие, дәсмалә дәстда бу, к'ав-к'ав хвә дьһ'әжанд у бь әшқ говәнд дьгәр'анд. Ле һьшкева гази Моров кьрын, әв чу. Дәвса Моров говәнд Щьмо гәр'анд. Ль п'есири кастйуме ви медал у нишанед мерхасне дьбрьрин, е кә әви стәндьбун вәхте Шәр'е вәт'әние, алт' кьрына фашиста. Хеләке шунда Щәмилә жи һат к'әтә дәсте мере хвә. Әвә чава ә'дәте к'өрда бу, һат к'әтә дәсте ч'әпе, к'ав ви али, ви али шкенанд у бь бәжн-бала хвәйә к'ав, бь һ'әваск'арикә р'ьнд дьр'әқьси.

Мәхлуқәт ль вәдәре т'ьжибьбун у т'әмашә дькьрын әшқ у листька колхозвана. Каләки гот: „Бьра тракторист у комбайнчи тек'әвнә дәсте һәв“. Р'еза говәндеда әвана кә к'әтнә дәсте һәв, р'асти жи тьштәки мәшқул дәрк'әт. Паше Сәртиб у Хәзал жи һатнә т'әмаше. Щаһьла бь зор әв анин кьрынә говәнде. Сәртиб дәсмал жь дәст Щьмо гьрт у говәнд нәрм һ'әж-

йа. Жьна бы зоре Хэзал жи анин кьрьнэ дэсте Сэртиб. Чэнд фьтла шунда Сэртиб готэ сазбэнда: „Һ'эйрана вэмэ, лехьн, қәйде шэр'ани“. Сазбэнда қәйде шэр'ани лехьст у говэнд кә вэлгэр'йа сэр ши қәйдәйи, жь дурва тә қәй дьгот пелед бә'ренэ нәрм у к'ав дьмәльшын. Әв эп'ещә вәхтбу Сэртиб говэнд гәр'анд, әви ч'әвә хвә ви али ши али дьгәр'анд, чька к'е бинә текә сәрговәндие. Әви т'ьхминкьр Һ'опо дурва сәкьнийә. Һ'опо жи к'ьнше т'әзә хвәкьрьбун, кастйуме ши т'әзәйи қавәр'әнги бу, сапокнә кирзә т'әзә льнгада бун, п'ап'ахәки кәви кәришки серидабу. Дьготьн: сәва ши п'ап'ахи Һ'опо чуйә Т'билисе у к'ьр'ийә. Р'асти жи п'ап'ахе ши жь п'ап'ахе гьшка четър бу.

Колхозвана лавакьрын, вәки әв жи тек'әвә говәнде, ле Һ'опо нәчу. Сэртиб кә дит Һ'опо нае говәнде былнзә, бәлки сәрговәндие бьдә ши, әви қәстана гәр'а говәнде фрәкьр у гава сәре говәнде бәрә-бәрә незикки Һ'опо бу. Сэртиб р'аһишт әв гьрт у дәсмала сәрговәндие да дәсте ши. Щмаәте гьшка дәсте хвә льһәвхьстын, готьн: „Һ'опо щан, Һ'опо щан, Һ'опо“ тек'әвә говәнде, Һ'опо ьди нькарьбу жь дәсте Сэртиб хьласбуйа. Әви дәсмал жь дәсте Сэртиб гьрт у готә сазбэнда: „Әз Һ'эйрана вэмэ, ша қәйде сеп'е лехьн“.

Таждане зөр'нәчи гопа хвә өса вәрьманд, тә қәй дьгот мәймунә. Әви қәйде шэр'ани гәнаст у қәйде сеп'е лехьст. Гьшк зур'бун ль Һ'опо нһер'ин, бәре әви ль щерга говәнде нһер'и, паше дәстмал бьльндкьр у гот: „Дә һун баве мьн кьрьбын, лехьн, про р'ожа лехьстнейә, р'ожа чок нәрмкьрьнейә“ у говэнд өса т'әқл у к'ав дәқийа, мәрвь т'ьре әвана хвәхва нәләқйан, тьштәки әв гьшк нәвр'а ләқандьн. Ле бәрә-бәрә говэнд һәй зу дьләқийа у пер'а жи чоке р'әқасчийа у льнге ван өса дьчундһатьн, мәрвь ньзанбу чава әвана пер'а дьгһиньн, we зутьр'йа хвәда.

Жь щьмаәта вьра кә сәкьнибун т'әмашә дькьрын, готьн: „Ә'фәрьм Һ'опо, ә'фәрьм Һ'опо, ә'фәрьм Һ'опо...“

Һ'опо шарна ль щьмаәта кә сәкьнибу у т'әмаша листька говәнде дькьр, дьнһер'и. Әви бәнгзәки дәв к'ән ль ван дьнһер'и, тә қәй дьгот, әв дьхвәзә тьштәки бежә, ле паше ль р'әқасчие говәнде дьнһер'и у бь дәнгәки т'әқл дьгот: „Дә, әз Һ'эйрана вэмэ, ah wa, ah wa, т'әқл лехьн, иро р'ожа вәйә, һун: п'ак хәвтин у һежайә, вәки һун к'ефкьн“....

Ве э'йдеда Сэһ'ид нәһатъбу, эһи ьди ль Ереване дьхэвти. Щаб дабунэ һи, һәки эһ бе, ле эһи готъбу: “Вәхта мьн т'өнә, бьра бьбәхшиньн“. Ве р'ожа о́са эшқ һәр нәһатъбу Э'мәрик. Ван р'оже кō баран барибу, ль зозана, кале сәрмакьрьбу. Эһи фермә ани сьламәти т'әслими сәрwertийа колхозе кьр у к'этә нава щийа. Гәлә щара чубунэ пәй һи, һәки эһ жи бе нава һе эшқе, эһи готъбу: „Эзе бһатама, ле бьбәхшиньн, һун шабьн, к'ефкьн, һәқе һә һәйә, һун исал р'ьнд хэвтин, эз һькарьм бем“.

ьди тә'ри к'этъбу э'рде. Кал у пир дьчунэ малед хвә, ле шаһьла к'ефдькьр, лақьрди дькьрьн у говәндеда дьлистьн һ'әтани незики бәрбанга сьве...

„Б Э Р А Н Б Э Р Д А Н“

Р'астә ль вьра бәрф һе нәк'этъбу, ле шәвә иди сарбун, әһе йәке э'шарәт дькьр, һәки ьди бәрбь зьвьстане дьчьн. Эһ р'ожед гәрмә һавинейә хвәш ида хьлас дьбун. Гөнди ьди хвәр'а п'ак һесадыбун, т'ер р'адьзан у дәрәнг һ'ьшйар дьбун, чьмки жь э'һле бьһаре гьрти һ'әтани ван р'ожед пайиза, әһана сьве шәбәқе һ'әтани тә'ри дьк'этә э'рде дьхэвьгин. Ван р'ожед пайиза колхозвана ьди к'әре хвәйи зьвьстане дькьрьн, дьчунә шәһәре Ереване, Лениһакане уТ'билисе, хвәр'а к'ьнщ у әшийа, чь кō лазьмбу дьк'ьр'ин. Һнә шаһьл жи хвәр'а вилисапет дьк'ьр'ин, ле һәбун о́са шаһьл жи, е кō хвәр'а мотосикьл дьк'ьр'ин....

Ван р'ожед һесабуһе, щарна эвара ль клуба гөнд т'ондыбун, һәркәс гьлидькьрьн чь исал к'ьр'ийә бона мала хвә. Кала жи хвәр'а башқә қьсадькьрьн: к'е чьқас исал һан, р'ун, пәнер у һасьләта майин қазанщкьр. А һа р'ожед хвәйә вала колхозвана дәрбаздькьрьн. Һәр Сәртиб вала һәдьсәкьни, әһ сьве һ'әтани эвара дьчу к'әһшән у пьрч'укьри вәдгәр'ийа дьһатә мал. Хәзале т'ьхминкьр: мере һе әһ чәнд р'ожьн пьрч'укьрийә, ле сәва чь, әһе һьзанбу. Эварәке әһе жь мер пьрсн:

— Метро, чьма тō ван р'ожед эшқә һесабуһи о́са пьрч'укьри? Беж сәва чьйә? Чь қәһьмийә?

— Жьһьк, тō зани һьла һавине мьн лулә жь Ереване аһнә, бона кō әһе бинмә гөнд.

— Э, чьма бэрхwэ дьк'эви? Аве бинэ, к'е наһелэ?

— Хэзал, wэхте qраркьрн, wэки аве биньн, wi чахи инженер hat э'рд чапкьр, нишанда к'идэрер'а гэрэке аве биньн, хwэ ав хwэхwa нае. Эwi сэре Элэгэзе бьгрэ һ'этани гонде мэ, жь дара сынге чекьри э'рдеда к'отан, wэки бьзаньбн ль к'идэре лулед аве ч'э'лкьн. Ньһа wэхтэкэ п'акэ, колхозванэ гьшкэ валаньн, wэки эм дэстпекьн, ле эва чэнд р'ожьн эз дьчм дьгэр'эм, сынгаки навиньм, гьшк р'акьрнэ. Ньһа чава эз хэл- qе дэрхьм у к'идэре нишани wandьм, wэки эw бьк'ольн?

Wэхте Сэртиб у Хэзале һэвр'а хэвэрдьдан, Щмо ль wьрбу, эwi гот:

— Апе Сэртиб, чьма öса бэрхwэ дьк'эви? һэр'э нэһ'ие дэ'wбькэ, we диса инженер бьднэ тэ...

— Эwe йэке эз п'ак заньм, ле чь р'уки эз һэр'эм инженер бьхwэзьм, нэ wэхта эз дьчум, мьн дэ'wa лула дькьр, мьн дь- готэ ван: „Һ'эму тышти назьрэ, сынг э'рдеда к'отайи назьрн, һэр майэ һун луле аве бьднэ мьн“. Иро жи эз һэр'эм бежьм, к'а инженер бьднэ мьн, wэки ши нишандэ, к'өр'а эм э'рде бь- к'ольн, лула дайньн, wэки аве биньнэ гонд. Ньһа бежьн, эз чь р'уйи һэр'мэ нэһ'ие? Нэ öса эз бежьм те фэ'мкьрне, wэки мьн дэрэwкьрн, эw хапандьн...

Пэй шивер'а Сэртиб чу диwanхане. Эw дэрэнг hat, к'өл- фэт гьшки р'азайибу. һэр Хэзал р'анэзабу, эwэ һивийа мер бу. Гава Сэртиб дэрда hat, эwe дэстхwэда примус вехьст, мьсин да сэр, wэки мерр'а чае гэрмкэ. Wэхта эwi дэсте хwэ шушт у hat шиве бöхwэ, эwi сэр чае готэ жьне:

— Wэлэ шэрмбэ, нэшэрмбэ, гэрэке сыве эз э'сэ һэр'мэ нэ- һ'ие, wэки инженер биньм, ньһа wэхтэкэ р'ьндэ, гонди гьшкэ валанэ...

Бь ван фькрава Сэртиб к'этэ нава щийа. Р'ожтьра дьне Сэртиб, минани һэргав, зу р'абу. Эwi зутьрэке к'ьнще хwэ хwэкьрн у дэрк'этэ дэрва. We р'оже һэwa хwэш бу, qэ п'ьлтэ э'wr жи ль р'у э'змин т'өнэбу. Эwi хwэхwa хwэр'а хэвэрда: „Тö тэ'лэбэxт бьнһэр'э. Ван р'ожед һа хwэш колхозвана we чьqас э'рд бьк'олана у чьqас лулэ текьрна бьн э'рде“.

Эw лэз бэрбь тэwле чу. Бэр wir'а кэред пез бэрбь ч'ерэ чун, эw кэрие мийа бу. Пэй wanр'а кэре кавьр'а бу. Wана щар- на qоч' ль һэв дьхьстьн, ч'ьртьк дьданэ хwэ, бэр һэвр'а дэрбаз

дъбун. Шъван у дуажое ви, пэй кэре пез дъчун у нэрм хэвр'а хэвэрдъдан. Сэртиб незики ван бу, гот: „Бэрэк'этбэ!“

— Сэр ч'э'ва һати, һэвале Сэртиб!

— Дэдо, эз т'хминдъкъм пэзе исал жь пэзе пар к'октрэ.

— Һэвале Сэртиб, һэлбэт пэзе исальн жь пэзе пар к'октрэ, ле эв йэк бь сайа Э'мэр бу.

— Эз дъвем бэранбэрдан жи дө-се һ'эвте манэ?

— Чь тō дъвези һэвале Сэртиб? Бэранбэрдан пенш р'ожман. Тō дэра һан ль бэрана бьһер'э,— Дэдо дэсте хвэ дьрежкър, нишани Сэртиб да,— шаһьла чава бэран шур'э-шур'э ньршандьнэ: сор, қич'ык, спи, р'эш, к'эск. Эwana жь мьн у тэ четър заньн, к'энге бэранбэрданэ у р'ожэке бэрнадьн, һ'эсавдъкън, wэки р'ожэке шашнэкън...

— Гэло, wана жь к'ō эwқас һьрийа п'ак дэстхьстьнэ?

— Э, шаһлар'а чь, жь һэр микэ спи бьскэ һри бьк'ышиньн, қэ нае к'эвше жи. Хенжь we йэке кэс нъзаңа жь к'ō эw марлйа һанэ спи, кō бьрина пе гьредьдън, аниңэ бь шур'э-шур'э дэрман р'энгкърьнэ, һьла бьнер' чьқас к'aw хэмьландьнэ? Бэран жь дурва чава к'aw тенэ хванекърьне.

— Тō дьвини Дэдо, бэран жи тō қэй дьбей, эw жи заньн ьди бэранбэрдан незикэ...

— Эре, т'хминкърьна тэ р'астэ, ле тō зани бэран бэри мийа хвэ дьһ'эсьн, незикайа бэранбэрдане.

Кэре пез чу пыш ч'иева қольби. Дэдо һе сэкьнибу сэдре колхозер'а хэвэрдъда у бир ани: чава бэранбэрдан бэри шер' бь эшқ у к'еф дэрбаз дькърьн. Дэдо сэрда зедэкър, гот:

— „Нһэқи эм бирдъкън ван р'ожед э'зизэ р'ьнд“.

— На, Дэдо, эм бирнакън. Чьма тō нъзани мьхлуқэт чь һ'алэки чэтънда бу wэхте шэр'е фашиста мьқабьли дэwлэта мэ.

— Шэр' зуда хьлазбуйэ, ле э'йда бэранбэрдане эм накън, һэвале Сэртиб.

— Исал, Дэдо, эме э'йда бэранбэрдане эрһэдэ бькън.

— Эв э'йд, чава кала готйэ мэ, дэwрада к'орд дькън у we эшқэкэ р'ьнд текэ нава колхозвана...

Wана кō оса хэвэрдъда к'элбе шъвантие һат незики Дэдо бу у зурбу ль Дэдо нһер'и, тэ қэй дьгот эw дъвезэ: „Тō чь ль вьра эwқас сэкьнийн, нэ кэре пез чу пыш ч'иева қольби. Wэрэ эм һэр'ьн бьгһижнэ пез...“.

— Тө дьвини, Дэдо,— Сэртиб гот,— к'омэкдаре тэ һатйэ
гази тэ дькэ.

Дэдо ль к'элб нһер'и у бэзи бэрбь пез чу, к'элб жи да пэй
ви....

Әв чэнд р'ожбун к'аре ә'йда бэранбэрдане дькьрын. Сэр-
вертийа колхозе изыи дабу бона ә'йде дб пэза шэржекьн. Бе-
ривана жи пэ'тбун к'адэ, мьрт'охэ, һ'әвлэ у кьлоч'. Кэванииа
жи һазьрдькьрын қәлиа селе бь сирэмаст, қәли башқә бе сир,
к'ьвав, бьрынще ләп'әкә бь гошт у хварьна майин, ле һьнә ма-
ла жи бь ә'дәте бәре, башқә хварьн чекьрбун у анибунә сэр-
т'әхте шымаә'те, вәки т'әви колхозвана бьхөн....

Шаһьла һьла һе сьведа, бәри хварьнһазьркьрыне, ль мер-
га пеш гөндва, говәнд гьртбун у хвәр'а дьр'әқьсин. Хортәки
бәжнбьнди п'ор'көришки, дәсмала дәсте хвә бьндкьр у гот:

Гәли бь дарә, ле Мәйре-Мәйрәме, һа Мәйрәме, һа Мәйрәме....

Чоли бь дарә, ле Мәйре-Мәйрәме, һа Мәйрәме, һа Мәйрәме....

Гөр һати хварә, ә'рдьке р'умәни, һа р'умәни, һа р'умәни....

Пәзи бәлайә ле Мәйре-Мәйрәме, һа Мәйрәме, һа Мәйрәме....

Гөр һати хварә, ә'рдьке р'умәни, һа р'умәни, һа р'умәни....

Гәли бь дарә ле Мәйре-Мәйрәме, һа Мәйрәме, һа Мәйрәме....

Чоли бь дарә ле Мәйре, һа Мәйрәме, һа Мәйрәме....

Гөр һати хварә, ә'рдьке р'умәни һа р'умәни, һа р'умәни....

Бәрэваре, вәхта һ'әму тьшт ида һазьрбьбу, колхозван
гышк ль мерга бьпйа гөнд т'опбьбун, бь һ'өкөме сәршьван,
Феро, шаһьла бэран бэрбь мийа ажотьн, гава бэран ч'ә'в мийа
к'әтын, бэрбь мийа бэзин, һәма кб вана хвә гиһандә мийа, шы-
ване кб нав мийада бу, гөлләк агьркьр. Әви һе гөлләагьркь-
рынева ә'шарәткьр, вәки бэранбэрданә, вәки бэранә ида нав
мийаданып.

У бу р'ынгинийа дәф у зөр'не, қиз у хорта ишар дьһа әшқ
дәсте һәв гьртын у говәнд гәр'андьн....

Ле һ'әвәки жь ван дур, нав мергеда р'унышьтбун колхоз-
ван у дәстбь хварьна зә'де хвә кьрын, демәк ә'йд дәстпебу.
Чава һьнә кал дьвен: „Дә'wәта бэрана у мийа кьрын, бэран-
бэрдан....“

Бәри гьшка һ'опо финшан һьлда, р'абу сәр чока р'унышт,
вәки гьшк п'ак пева бенә хванекьрыне. Гьшка гот:

— һ'опо, тө чь дьки? Нә финшана ә'wльн йа сәдре кол-
хозейә?

Н'опо гот: на шэлэ, иро дора мьнэ, бэсэ, эш һэргав бэри гышка хэвэрдьдэ.— Бу п'ирқинийа шымаэ'те к'энийан. Ле Н'опо ва бь мерани ль шымаэ'те һнер'и, гот:

— Эзе ве финщане вэхом эшқи э'длайе.

Колхозвана гышка һэвр'а готън:

— Э'фэръм Н'опо, э'фэръм Н'опо.... Шэлэ тэ гьлики зэ'ф п'ак гот.

Пэй Н'опор'а гэлэка хэврэда, ле финщана лапэ пашьнэ қэдими Сэртиб һьлда. Эш жи р'абу п'йа, дэқэке ль шымаэ'те һнер'и, паше гот:

— Эзе ве финщане вэхом эшқи Партия комуниста, йа аза-йи да мэ, к'ордед бэлэнгазэ т'еме нөхсан у бьндэстбун, эшқи хэватчие мэ колхозвана, һун ньһа ида дьвиньн хэвата мэйэ аза у хэвата мэйэ бь т'ьфақ. Сал бь сал һ'але мэ һе п'ак дьвэ, һун хание хвэ бьнер'ьн, һуне дэстхвэда бьвиньн: һ'але хвэй бэре у һ'але ньһа. Гэло бэгед мэ, йане аг'ед мэ, вэхта һ'эму мэщал дэсте ванда бу, хание вада қэ дьжин? Эва йэка да мэ фьрқа комуниста....

Пэй ван гьлие Сэртибр'а гышк р'абунэ п'йа у һэвр'а вэхварьн эшқи фьрқа комуниста у диwana Советие...

Шьвана кэред мийа бьрьн һ'эвэки дурхьстьн, чьмки we қалмэ-қалма зар'а, дэнге дэф у зөр'не у һешэрза кэ жь нав эшқе дьһат, мэщал нэдьда шьвана п'ак ль бэранбэрдане бьнь-һер'ьн....

Сэртиб готэ к'олфэте шаһьл, вэки бона шьване бэр мийа хварьне у ич'ке бьвьн. Щэмиле у Зине дэ сэлед мэзын т'ьжи хварьн у ич'кэкрьн, һьлдан у бэрбь шьвана чун.

Һэрдөйа, ве р'ожа иройинэ эшқ, хвэ ч'эк у р'һ'але хвэйи лапэ р'ьндва хэмыландьбун. Мэрвь һ'эйран-һ'эжмэк'ар бу ль вана бьнһер'э. Дэдо гот:

— Ша бьнһер'ьн, бьнһер'ьн, чь кэвоткнэ дэлалэ р'ьнд бэрбь мэ тен...

— Бь т'ьхмина тэ Дэдо, к'ижанэ жь вана йа лапэ бэдэ-вэ?— Пьрси хорте кэ we сале мэк'т'эба дэһсалэ хьласкьрбу у бь р'азльхийа дьле хвэ һатьбу бьбу дуажо.

— Һэлбэт Щэмилә, р'астэ, эшэ э'мрва жь Зине мэзынтэрэ, ле ақыле мьни бьр'и жь Щэмиле бэдэштэр ве дьне кэсэк т'өнэ. Зине жи бэдэвэ, ле эш нағнижэ Щэмиле,— Дэдо гот.

— Ле ацъле мьни бър'и Зине жь Щәмиле бэдәштърә. Тө һыла лъ we бьнһер'ә, гөлие weйә дьреж, бәжн у бала weйә назьк, ч'ә'в-бөрийе weйә бәләк, деме weйи нәдити мәрийа дин дькә у алт'дькә...

— Пәй көр'о, тө минани мәрики аһыл бәдәши у дәлалыа жьна жь һәв дьбжери. Тө жь к'ө тыште өса зани?

— Жь к'ө?— Хорт wa бь әщербмайи wәк'ьланд,— нә әм кө ә'дәбийәте һиндъбьн, әм wep'а т'әвайи һиндъбьн бәдәшиа мәрийа, бәжн у бала wан, хөйсәте wан у кемасие мәрийа жи әм дь р'оманада һиндъбьн...

Дәдо бь әщербмайи пьрси:

— Ә, р'оманада дәрһәда wан йәка дьнвисьн?

— Дәдо щан, э чьма тә нәбьһистийә ч'ир'окед мәда дәрһәда бәдәшиа жьн у мера гәләк те готьне. Тө һыла бәйт'а „Мәму Зине“, йане „Кәр' у К'өльк“ п'ак гөһе хwә бьдә сәр, төе бьзаньби, чава бәдәшиа мәрийа лъ wан бәйт'ада те готьне...

Тә'ва we р'ожа пайнзе, тә қөй дьгот бона we әйде өса р'ьнд мәрийа у әрде гәрм дькә. We гаве баки сьвьки, назьки дәлал жь ч'йәе Әлэгәзе һат, да сурәте Щәмиле у Зине, тә қөй дьгот қәстана өса кьр, wәки сурәте wани гөлwәдайн дһа к'awбә. Әwана кө һатнә щәм шьвана, һәрда гьранийа сәр мьле хwә данин, Зине гот:

— һане, мә wәр'а анийә хwарна һөрмәтли. Әва хwарна һәрке р'асти бежьн йа wәйә, wә жь гьшка зә'фтьр әв хwарьна қазанщ кьрйә.

Дәдо гот: „Зине, әз гьлие тәр'а нәқайнльм, чьмки әв әйд йа мә гьшканә — йа wәйә, йа мәйә жи. Әйда нандьруне жи йа мә гьшканә, һһа ьди т'өнә әйдед башқә минани бәре“.

Зине дьле хwәда гот: „Әви чава шаба мьн да, һәрр'о, лъ чөлейә, бәр пезә, ле гьлие сәйасәтиеда жь мьн кемтьр нә һазьрә...“

Дуажое шаһыл бьн ч'ә'вава лъ Зине дьнһер'и, гава әwe хwә қузкьр у сәла хwарьне жь сәр мьле хwә дани әрде ,гөлие weйә дьреж жорда һатьн к'әтә сәр сәле, әwe гөлие хwә авитнә пыш хwә, гот:

— К'әрәмкьн, нан бьхөн, ьди бәрэварә, һунә һһа бьрчинә.

Дәдо бь к'ән гот: „Зине, wәлә тә те дәрхьст, зуда қөр'ә-қөр' к'әтиә дьле мә...“.

— Дә, лоши щане wəбә, лъ wə һ'әлалбә. Изне бьдън, әм һәр'ьн.

— Һәр'ьн, wэр'а изнә, говәнд дьгәр'ә, һуне лъ вьра чава тәйах бькьн?

Зине у Щәмилә кӧ һатнә щие әшқе, гьрминийа дәф у зӧр'не бу We р'оже һ'әтани тә'ри к'әтә ә'рде ә'йда „бәранбәрда-не“ кьрьн.

А В А Қ А Н И Е

Сьвәтьре гӧнди дәрәнг һ'ьшийар бун. Сәрвертийа колхозе һьла эварда қьраркьр, wәки ван р'ожед гәрмә хwәш ӧса бәр-нәдън, бьхәвьтън аве биньнә гӧнде хwә. К'аркьрьн к'атьбе фьр-қе Моров бьшиньнә нәһ'ие, wәки инженер бе плане бавежә бона лулед аве.

Сьвәтьре Моров дәстхwәда чу нәһ'ие. Бәрэваре вәгәр'ийа гӧнд. Гава әw жь автое дәрк'әт, Сәртиб һе жь дурва дит, дәсте вида т'әхтәнә дьреж һәнә у һнә тьштед майин һ'әмеза вида-ньн. Гӧнди т'ьжи дора Моров бун. Сәртиб жи бь ләз һат у пьрси:

— Моров, қә чаванә гьдио?

— Wәлә нә хьравә, Сәдре шевра нәһ'ие кӧ гӧһ да гьлиед мьн, бона чь әз һатьмә, гази инженер кьр у һ'ӧкӧми сәр ши кьр, wәки әw к'омәке бьдә мә. Инженер жи әз бьрмә шәм хwә, әва һашцәтана данә мьн, гот: „Тӧ ван һашцәта бьвә гӧнд. Сьве зу әзе бем, ле һун гәрәке һазьркьн к'ӧльнга, мәр'а у тьштед майин, wәки әз кӧ һатьм әглә нәбьм. Хени we йәке чәнд хортед эгьнә, қәват һазьркьн, әванае мьр'а бенә сәре ч'ие“.

Һәма we сәһ'әте Сәртиб гази чәнд кала кьр, тәвшо да дәсте ван у гот:

— Һун гәрәке бьләзиньн сьнга һазьркьн, wәки инженер щие кӧ ав we тер'а бе, к'ьвшкә, әм жи сьнга теда бьк'ӧтън, пәй чуйина вир'а әм шаш нәкьн к'идәре лазьмә бьк'ӧльн.

Жьна кӧ дитън кал сьнга чедькьн, дьготнә һәвдӧ:

— Ла п'ор'кӧр'кьре, һьла бьнһәр'ьн, Сәртиб чь мәрйикк малкьрә. Әви чахе гомә пез чедькьрьн нәһишт әм һ'әвә дарьк

бывн бона тэндур вехъстне, ма ч'ер'-э'ти ледькърн, ле нна эв н'эму т'эхтък чава керхатын...

Ида тэ'ри к'этэ э'рде, ле кала не дьлэзанд сынг чедькърн. Вэки кал тэвшо ль дэсте хвэ нэхн, Щьмо бона ван лэмп'эке электрике вэ'дали ани дардакър.

Бди бэрэвара дэрэнг бу, кала пенсэд сынг чекър у данэ сэр хэв, вэки сьвэтыре инженер бе, ида ви шэрлэзэнэкын у дэстхвэда дэстбь хэватекын.

Сэртиб кō нат у дит хэвата кала, р'азьльхи да ван, гот:

— Хвэзла шаһле ма жи мина вэ бьхэвтйана. Малиава, кално. Йэки кал гот: „Чь малиава, нэ ма бона хвэ чекърйэ, хвэ нэ бона бэга у аг'анэ“.

Һыла сьвэ зу бу, вэхта автомобиля инженер натэ гонд. Сэртиб, Моров у öзвед сэрwertийа колхозе зуда нивийа ви бун. Эвана лэз бэрбь машина ви натн.

Эв комсомоле кō Сэртиб не эварда т'эми дабу ван, вэки һазьрбьн, эвана жи бь к'ольнг у мэр'ава натнэ шэм машина инженер. Инженер, кō ч'э'в ван шаһыла к'эт, гот: „Ньна эв н'эму һашэт нэлазьмын, һэр бьра т'эв тэвшоки у мэр'эке биньн, шаһылед майин бьра ван һашцэте мын, мьр'а биньн чьмки һэр дэфэ мын лазьмын“. Эви да дэсте йэки т'эхте геодезие, тыштед майин жи да дэсте чэнд һэвала у р'ек'этын чун.

Һэма we дэме Сэртиб һ'өкөми сэр шофер кър, вэки эв ван сынга гьшка баркэ у бьвэ дайинэ к'идэре инженер нишандэ. Шофер гот:

— Нэ авто нькарэ һэр'э сэре ч'ие.

— Бьра һьнэ сынг н'опо бь фьрг'уне бьвэ һьнда канийа кō эме аве же биньн дайнэ.

Һэрр'о сьве н'этани эваре тэ'ри дьк'этэ э'рде, инженер бь шэш шаһылава э'рд чапдькърн, сынг дьк'өтан, вэки колхозван бьзанбьн к'идэре бьк'ольн у лула ч'э'лкын бона кō ав бе гонд.

Вана дэстпекърн э'йни жь бэр we кание, к'идэре зуда колхозвана зуда ах дькърн, вэки we аве хвэр'а биньн...

Сэртиб ван р'ожа жь инженер қэ дурнэдьк'эт. Һэма öса п'е-п'е шир'а дьгэр'ийа, дина хвэ дьдае у фькра хвэда т'х-мындькър: ль к'идэре сынг бенэ к'өтане, вэки паше эв шаш нэке. Ле гава инженер дуз нэдьчу ч'эв дьдан, жь р'йа дуз дэр-дьк'эт, Сэртиб т'э'мулнэдькър, дьгот:

— Һәвалә инженер, һызам чьма тә дуз начи? Тә ч'әвдди, әз дьтәрсым лулед әве т'ере нәкын. Вәрә һәма вьр'а к'әсәр'а чапкә.

Инженер дьк'әнийә, дьготә Сәртиб:

— Һогьре мьн, бе ван ч'әва набә. Вәки әм ва дуз һәр'ын, әм һькарьн әве биньнә гөндә тә, чьмки бьн ве хвәлиедә зьнарә-кәвьрә, һун әве дьхвәзын, чь кә бу дәрһәқа лула т'алаше нәк'ышиньн, алики бь һ'әсабе мьн, ве те'ре бькә, һәрке т'ере жи нәкьр, әзе чәнд һ'әва бьдмә тә, һәрке әв жи нәбу, әзе жь Ереване бьдмә анине....

Ида р'ожа һ'әвта бу, кә сынге пашьн һәма һьнда гөнд һькандьн...

Инженер кә чу, Сәртиб әв бригаде кә зуда һатьбунә к'әвшкьрьне у колхозван һатнә сәр кание у әрд чапкьр һәр бригадәкер'а, вәки һәр кәс бьзанбә, ве к'идәре у чьқас бьк'олә....

Р'ожтьра дьне шәбәқе Сәртиб бригадәд к'әвшкьри һьлдан, һәщәтава чунә сәре ч'йе. Гөнди гьшк ванар'а чунә сәре һәч'ә. Әви һәр бригадәкер'а чьқас ләзьмбу әрд пива у гот: Әва п'ара һәр бригадәкейә, вә кә хьласкьр, әзе паше дьса п'ара вә бьпывьм, бьдьм һәр бригадәке.

Бригада гьшка дәстпекьрьн. Вана һәр ви вәхти хәват дьһштьн у дьһатнә мал, к'әнге тә'ри дьк'әтә әрде. Әвана өса дәрәнг бәрбь мал дьһатьн, вәки мәри анщәх р'е дьрәшьранд. Чекьрчие ве хәвате дьвәстйан, ле хәма ван нинбу, чьмки вана заньбу, әве азабьн жь ве чәтьнйә, кә вана сал у зәмана дьк'ышанд. Вана һәр дьләзанд, вәки зу әве биннә гөндә хвә...

Һәма р'ожа ә'вльнда бригада Р'остәм пашда дьма. Бригадәд майин ль Р'остәм дьк'әнийан у дьготьн:

— Хвә Р'остәм щәва әве нак'олә, әв мәсәла дьк'олә, — дьбу п'ирқинийә ван дьк'әнийан.

Өзвед бригада Р'остәм жь ви дьхәйдин, дьготьн:

— Һ'әйран, тә щьна к'әти? Ви әрде кәвьри мә дьди к'оландьне. Тә өса дьки хәлқ ль мә дьк'әнә у әме һәрғав жь вана пашда бьминьн у һәрр'о ве мә бьк'әньн. Әм һьзаньн, чьма тә тьште өса дьки? Ле Р'остәм гөһ нәдьда ван хәбәрәд ван у әви дьгот:

— Әзьм бригадир, әз чь дьвем һун борщдарьн бьқәдиньн.

Һәрке нахвэзын жь бригада мын дэрк'эвын һәр'нэ бригадәкә дьне....

Р'ожәке к'әла хэвате бу, диса сьведа бригадед майин қәрф ль Р'остәм у бригада мы дькьрын. Һәма we гаве инженер ль ван т'әсәләбу. Әw ль щәвед к'олай гьшка гәр'йа у һер'и, паше һатә щәм щәва, кө Р'остәм дьк'ола, сәкьни у ль бригада гьшка һер'и, гот:

— Әв ч'әлед wә к'оланә, кернаен. әм нькарьн лулед аве ль вьр ч'әлкьн, ав ванр'а нае гөнд, ле әва бригада п'ак дьхэвтә, һун гәрәке гьшк щәвед хwә к'уркьн минани ве щәве. Нә һун п'ак заньн, ль вьра, ч'йәе wә. сәрмакә бей'әсабә, һ'әтани әрд жи дьқәр'әмә, щәмәде лехә, луләе бьн әрдеда бьт'әқьн у ава wә жи we бе бьр'ине.

Паше һуне мын нәһәқбькьн, wәки инженер нәһәқә ви шөхөлида... Әз һада дьвежмә wә у диса дьwәк'ьлиньм: һәма кө һ'ьшкййа ә'wльн ль әрде хьст, лулед аве we бьт'әқьн у һуне бе ав бьминьн. Гәрәке һун гьшк минани ве бригаде, наве бригадир, ньзаньм чьйә?— Йәки жь бригада мы гот:

„Наве мы Р'остәмә, а һун жи минани ве бригада Р'остәм щәве к'уркьн“.

Инженер әв гьлие хwә гот у к'әтә автоа хwә чу.

Әw мәрие һ'әтани ньһа ль Р'остәм дьк'әнййан у қәрф пе дькьрын, кәр'бун, сәре хwә бәржер кьрын у вәгәр'йан, чун әw щәвед wана һ'әтани ньһа к'олабун диса бьк'ольн у к'уркьн.

Ишар өзвед бригада Р'остәм қәрф ль ван дькьрын, е кө мәшала ван дьбьрын сьве һ'әтани чуййна мале дьготьн: „Р'остәм, тә ви мазәли бона к'е дьк'оли?“.

Р'остәм у бригада хwәва дьготьн: „Бди мәва ә'йанә, wәки инженер дайә сәр wә, wәки һун мазәле хwә бьк'ольн“, дьбу п'ирқинййа гьшка дьк'әнййан... Ле wана ида дәнге хwә нәдькьрын, һәр сәре хwә бәржер кьрьбун у шашие хwә р'астдькьрын.

Бригада дәрсдара у шагьрта к'еләка гөнд дьхэвьти, әwана һәр р'ожед шәмие у р'ожед ләде дьхэвьтин. Wана жи эп'ещә әрд к'олабу.

Р'ожед тә'ва гәрм ида к'өтабьбун, һәрр'о дәстбь баране у бәрфе кьрьбу, Һәбун р'ож колхозван өса шьлдьбун, wәки һ'әтани кьрасе щане ван жи шьлдьбу, лә колхозвана хэват нәдьһишт....

Һьнә мере кӧ чубунә Шәр'е вәт'әние мьґабыли фашиста,
дьґотьн:

— Эва чь чәтьнайинә? Чәтьнайи әв бун, гава һәрр'о баран
у бәрф бу, п'ърти әрде зьһа т'ӧнәбу тӧ лынге хвә ле дайни,
ле тӧ мәшбур буйи нава we һ'әр'ие у чамур'е вәләзийайи, чьм-
ки гӧлле фашиста сәр тәда дьбарин, к'ынще тә жи ӧса шьлдь-
бун, вәки ав же дьлоп дькьр, щи т'ӧнәбу нә кӧ тӧ хвә зһа
бьки, щи т'ӧнәбу тӧ р'һ'әт ле бьсәкьни. Аһ, әв бун чәтьни, эва
чь чәтьнайинә.... Ле гәрәке чава һәбуйа, гәрәке тә һ'ьщуми
дьжмьнкьра, дьжмьне бе исафи бе р'ӧһ' жь вәлате хвә дәр-
хьста....

Жь гӧнд һ'әтани щие кӧ хәват дәст пе дькьрьн эп'ещә
дурбу, ле Сәртиб автоа барбьр дабу колхозвана, сьбе зу дьбь-
рьнә сәр хәвате у эвара жи әв данинә гӧнд....

Иро жи нә бәрфе, нә жи баране, нә жи сӧр'а кӧ дәстпекьрь-
бу, нькарьбун колхозван бьдана сәкьнандьне. Әв бь дьл у
щан дьхәвьтин у дьхвәстьн аве биньнә гӧнде хвә.

Гава вана хәвата хвә к'ӧтакьр, мәрик шандьнә пәй ин-
женер Қарапетйан. Р'ожа лә'де бу, ле ви щамери нана нәкьр,
һат....

Инженер, Сәртиб, Моров у чәнд калед ӧзвед сәрwertийа
колхозе чун ль щәвед к'олай ньһер'ин. Щина инженер дьк'әтә
бьне щәве у дьпива к'урайа щәве һ'әтани һатьнә гӧнд, паше
әви гот:

— Һун гәрәке ван лула бь тракторе бьвьн к'еләка ван
щәвед к'олайи р'ез дайньн.

Сәртиб готә инженер:

— Нә трактор нькарә һәр'ә сәре ви ч'йайи

— Һәрче лулед майин бьра бь һәспа бьвнә сәре кание,
чьма фьрхуна вә т'ӧнә.

Сәртиб готә Һ'оло, әви дәстхвәда фьрхун т'ьжи лулә кь-
рьн, һәсп греданә фьрхуне у бьр сәре кание данин. Гава әв
хәват жи хьлазкьрьн, инженер гот:

— Дә, һьлдьн мәр'а у к'ӧльнга әм һәр'нә сәре ч'ие сәр ка-
ние у дәстпекькьн лула дайинә дәвса ван у щибькьн.

Р'остәм пьрси: „Һәвале инженер ,чьма әм жь гӧнд дәстпе-
накьн?“.

— Хвә ав жь гӧнд начә? Аве жь ч'иебә, ләма жи ләзмә
әм жорда дәстпекькьн у бен, вәки бьвиньн к'идәре кемаси

Һәнә, әм бькарьбын вәхтеда ван кемасийа һьлдьн, вәки ав бе нава гөнд.

Инженер у колхозван чунә сәре кание у жь вәдәре лулә бәрә-бәрә данинә ч'ә'ле кә к'олабун у бәрбь гөнд һатьн. Вана лулә қөр'өмиши һәв дькьрын у дьһатьн. Вәхта к'отакьрыне диса инженер у чәнд мәри чунә сәре кание у ав бәрдан. Инженер һәма өсә р'әх щәвәда дьһат у лула дьһер'и. Гава әви бь ч'ә'ве хвә дит, вәки т'ө кемаси т'өнә, гот:

— Һун ьди карьн хвәлие бавенә сәр лула у бьньхемьн, ле п'ак бьньхемьн, вәки һ'ышкайа зьвстане лула нәщәмьдинә, лулә нәт'әқьн у һун бе ав нәминьн...

Инженер кьр кә һәр'ә, ле Сәртиб у гөндийа пеши ле бьр'ин, готьн:

— Һәвалә инженер, һун чь дькьн? Мәрвь шөхөле өсә дькә? Нә һун ль гөнде көрманщаньн? Қә буйә меване мә нан мала мә нәхөн у һәр'ән? Илаһьм әв мәри е кә ав ани малед мә, қә тыште өсә дьбә? Вәлә һ'әтани тә нане мә нәхви, әм һәһьн тә ль автоа хвә р'уни....

Сәртиб у гьрә-гьре гөнд әв бьрнә диwanхана колхозе... Ле жьн у зар'а бәзин бәрбь ава зәләл, кә минани шабунәкә нәдити һатә гөнде ван. Һьнәкә ав вәдьхвар, һьнәкә дәсте хвә дьданә бәр шьр'ька аве у ав ль сәр ч'ә'ве хвә дькьрын, у дьготьн: „Бьмбарәк, чәндьк у чәнд сал у зәманьн, мә бәләнгази дьк'ышанд бе тә? Чьқас жьн у мера хәвата чәтьн дькьрын, вәки фьр'ә ава ва вәхөн...“

Зьвьстана вьра к'әтә қәдәме хвә. Бәрфа к'ур к'әт, р'е-бани ньхамтьн. Р'өжәкә жь ван р'ожа бу Р'остәм һатә диwanхана сәрwertийа колхозе, гот:

— Әз ит'маздькьм, һун ве зьвстане дәваре стәвр у га т'әслими мьнкьн, әз хвәйкьм. Әзе минани дәваре Сьбиле хвәйкьм. Соз дьдьмә вә, һун п'ошман набын....

Сәрwertийа колхозе ит'маза ви нәһевшанд: дәваре стәвр у гае хәватчи т'әслими ви кьрн.

Гәрәкә әм бежьн һәрр'о, вәхта Р'остәм т'әвлә т'әмьздькьр, әви дәвар дәрдьхьстә дәрва бәр һ'ышкие. Дәвар һәма өсә дьма һ'әтани әви т'әвлә т'әмьздькьр. Паше дәвар дькьрә т'әвле у дәбар дьдае. Бона га жи вәхте қа дьдае, әви әв ка һ'әвәки шьлдькьр...

Һьнә колхозвана дьгот:

— Н'эйран, wәки н'этани бһаре эв öса бькә, we н'эйван гьшка жь т'ақәт бехә, га жи әм нькарын бьднә хәвате, wәки н'эвә ахп бьвнә нава зәвийа.

Һьнәка жи қәстана бь дәнгәки бьльнд сьве зу дьготьн:

— Гәло һун жи минани Р'остәм ч'еләка дәрнахнә бәр н'ьшкие у сөр'е, әв дьве: „Бь сьбилки эз дөвөр хвәй дькьм“. Паше дьбу п'ирқинийа ван дьк'әнйан...

Ле Р'остәм гөн нәдыда ван қәрфе ван, хәвата хвә бь дьл у шан дькьр. Т'әвла дәваре ви т'ьме т'әмьз у н'ьшк бу. Щарна Сәртиб сьве шәбәқе дьһатә т'әвле, әви дьдит Р'остәм га т'и-мар дькә. Паше Сәртиб дьготә хәватчие майин:

— Нәр'ьн жь Р'остәм һинбьн, бьһер'ьн, т'әвла дәваре ви чьқас т'әмьзә, дәваре кә әв мьқат дьбә чьқас к'окә. Нәр'ьн бьһер'ьн у хвәр'а дәм у дәзга же һьлдьн...

Гәлә колхозвана дьгот:

— Әм бавар накьн, wәки н'эйване кә әв хвәйдькә, нәр бь кае у гиһе öса к'окә. Әв силосе шәве дьдьзә дьдә га, ләма öса к'окьн...

Сәртиб һерсбу, гот:

— Нун нһәқи шәр'а давенә ви мерьки, һун сәләханәнә, п'ак нахәвьтн, ләма ван гьлие нәт'е пәй ви дәрдьхн. Нун жи минани ви сьве шәбәқе р'авьн, т'әвла кә спартьнә wә п'ак т'әмьзкьн, wәхтеда н'эйван авдн у альфе ви бьднеда, дәваре wә жи we öса к'окбә...

Бһар ида минани дьзәки, һедика бәрбь гөнд дьһат. Р'ож дьреж дьбун, жь ә'змане сайи шин тә'ве дьда ә'рде, ә'рд гәрм-дькьр у бәрф жи бәрә-бәрә дьһ'әлийа...

Щ И Н А Р

Бһара исальн бона колхозванед ви гөнди, бһарәкә әшқ бу, чьмки мала гьшкада гәньме кубане һәбу у гава нане лош дьпә'тн, бин у бөг'за ви һе дурва ль мәрийа т'әслә дьбу у мәрвь же т'ер нәдыбу. Мьхлуқәт гьшк бь әшқ дьк'әтнә ве бһаре.

Ә'мәрике, сьвә кә сафи дьбу, дәрдьк'әтә дәрва у ль ә'зман дьһер'и. Щарна ә'змани нә сафибу, ле әви ида заньбу, бьһара исальн we чәwabә. Ль гөндда т'өнәбун мәри, wәки мина-ни Ә'мәрике кал бьзанбуна қанунед т'әбийәте: һәрке зьвьстан-

бэ, һәрке бьһарбэ, һәрке һавинбэ у һәрке пайизбэ. Ле бэлэнга-зи не пайизеда сэрмакьрьбу у һәрр'о нава шийада бу, ле бьһар кө һат эви ида т'э'мунэкьр, һәр сьвэ р'адьбу, ль э'зман дьһер'и. Чьмки не шаһьлтийа вида ч'йае Сип'анейи-Хэлате wir'а бьбу минани дэфт'эрэке, эви һэргав ль ви ч'ийайи дь-ньһер'и у те дэрдьхьст: we р'оже һэва we чавабэ. Ль вьра жи ч'йае Элэгэзе wir'а бьбу эв дэфт'эр лэма һэр сьбэ, кө эв р'адьбу, эви бэре ле ч'йе дьһер'и, паше ль э'зман дьһер'и у те дэрдьхьст қанунед т'эбнийэте у һэвае, дьгот:

— Лавкно, ақыле мьн бьр'и бьһарэкэ р'ьнд бэрбь мэ те, һавин жи нэ хьравэ, һэр өса бькьн пашда нэк'эвьн...

Колхозвана жи ида бира бьһаре кьрьбун, эвана жи бь эшқ дэрдьк'этнэ дэрва у гөн дьданэ сэр Э'мэрике, чька эв чь дь-вежэ.

Ван р'ожед бьһарейэ хвэш ль дьле Сэртиб у колхозвана сешьри, вэки гөндэки щина.ре хвэр'а тек'эвнэ лэще. Фькра ван сэкьни сэр гөнде Дарэбие. Эв гөнд синорташе ван бу у ванар'а эв дэстдыда...

Сэртиб кө р'азэльхийа колхозвана гьшка һьлда, ида лэз дькьр, зу һэр'э қрара лэще гьредэ, не ак'ьне бьһаре дэстпе нэ-кьрьбун. Эви эварэке эв гьли дани ль сэрвертийа колхозе у гьшка қэбулкьрьн...

Бэрф ьди һ'элийа бу. Бэлэки зуда к'этьбунэ э'рде, ль р'ас-та жи ида бэрф қэ т'өнэбу. Эви сьвэке зу готэ шофере маши-на барбьр....

— Бозо, дэ зу бькэ машине һазьркэ, эме һэр'нэ гөнде Да-рэбие.... Бозо лэз чу чэнд т'эхтэ анин данэ сэр машине қө-р'омишкьрьн, бона кө мэри сэр р'унен. Һэр мэрие кө һатьбунэ к'эвшкьрьне, вэки һэр'н пэймана лэще гьредьн, к'ьнще хвэйэ т'эмьзэ к'ашэ р'ьнд хвэкьрьбун у һатьн ль машине р'уньштьн. Жь алие жьнада һатьбун Зине у Щэмилә.

Р'остэм жь гьшка дэрэнгтьр һат, к'эвш бу эви жи к'аре хвэ дькьр лэма өса дэрэнг һат машине р'уньшт. Эви к'ьнще өса хвэкьрьбун, вэки бьбу э'лэватэки. Пенщэке ви бона гов-де ви лапи кьн бу у анцах пьзийа шале ви дьгьрт, галстука кө эви авитьбу стөе хвэ һьм хвар бу, һьм жи бэропаш бу. Э'ги-те тракторист гот:

Көр'о, Р'остэм, галстук тэ чава гьредайэ?

— Чава лэзьмэ мьн өса жи гьредайэ, чь көл ль тэ к'этийэ?
Хвэ эз щара э'вльн нинэ галстукэ гьредьдьм.

Э'гит диса гылие хwэ wэк'ъланд:

— Р'остэм, галстука тэ хар натйэ гьредане, кӧр'о!

Р'остэм диса бь герс гот:

— Э'гит, ч'э'ве тэйэ харьн, лэма галстука мын бэр ч'э'ве тэ хвар те к'э'вше, wэки ч'э'ве тэ нэ шашбуна ль тэ хар нэ дьхатэ хванекьрыне.

Шьмо сурэте хwэ т'эмьз кӧр'кьрьбун, к'ынше хwэйэ эскэрие хwэкьрьбун. Синге ви т'ьжи орден у медале мерхасие бун. Эw жь щие хwэ р'абун у недика незики Р'остэм бу, дэсте хwэ бьрэ галстука ви, гот:

— Р'астэ, тӧ т'ьме п'ае хwэ дьди, wэки тӧ ль Сьбиле нава урьсада майи, ле тэ мацули жь wана һьлнэдайэ, диса эw кӧрманше Элэгэзейи бэрейи, чава буйи-һэма ӧса жи майи...

Бу п'ирқинийа гьшка, к'энийан...

Сэртиб щэм шофер р'уньштьбу, эw вэгэр йа, пьрси:

— Нун чь ӧса дьк'эньн? Wэ жь Р'остэм херэ?

— Эм, қэт, ӧса хwэр'а дьк'эньн, лақьрдийа дькьн,— Э'гит шаба Сэртиб да.

Р'ожед эшқ Сэртиб һэргав к'ынше лайиқи хwэдькьрын. Иро жи эви кастумэки габардини к'ав хwэкьрьбу. Кьрасе ви, р'астэ бе галстук бу, ле һ'эму к'ынше ви ль һэв дьгьртън. К'елэкеда, бьн пеншэке wiда, нэганэ гьредайи бу. Эва эw нэган бу, йа кӧ шэр'е бажарваниеда қӧмандаре урьс п'ешк'еши ви кьрьбу, wэхта эви т'эви Эскэре сор бэри дашнака дан жь wэлате хwэ дэрхьстьн...

Сэртиб жь щэм шофер пэйа бу, дора машине чу нат, п'ак нһер'и, паше нат щэм шофер р'уньшт у һ'ӧкӧм кьр, машинэ р'ек'эт...

Wэхта автомобиля ван һ'эwэки жь гӧнд дэрк'эт, бу р'ынгинийа дэф-зӧр'не, қэйте буке лехьст. Н'опо гот:

— Кӧр'о, тӧ чь дьки? Хwэ эва нэ дэ'wэтэ, нэ эм сэва шӧхӧлэки лазьми дьчьн.

Сазбэнда қэйдэ гӧһаст. Эw эп'ешэ wэхт бу гьшкэ кэр'бун. Сэһ'этэке шунда машинэ сэкьни бэр ч'эмэки ч'ук, е кӧ һавина т'ьме дьмьч'ьқи, ле ван р'ожед бьһарейэ, мэһа адаре, бэрф кӧ бэр ве тэ'ва бьһарейэ гэрм ӧса ль сэрэ ч'йа гӧмрәһ' дьһ'элийа ль сэрэ ч'йа, гӧжэ-гӧжа ч'ембу, к'эф дьда, кэвьр жь бэр хwэ р'адькьрын дьбрь. Машинэ ви бӧһӧрир'а р'ожа иройин нькарьбу дэрбазбуйа. Эв ши жи һ'эwэки к'урбу.

Сэртиб у Бозое шофер жь автое пайабун, чунэ кэвийа ч'ем, мэрие кō машинедэ р'уньштбу, эв жи жь машине дэрк'этын. Ле Н'опо пэй гышкар'а пайабу, эви банзда э'рде у сэр к'елэке к'эт, бу п'ирқинийа гышка ль Н'опо к'энийан. Йэки гот:

„Н'опо диса к'очэрие ледьхэ“. Сэртиб у Бозо жи к'энийан. Паше шеврин: чава бькьн? Ёнэка гот: „Вэрьн эм вэгэр'ын у гонде Элэгэзева хэр'ын, қэ чар-пенщ километр жи т'өнэ“. Ле зөр'нэчи гот: „Н'эйран, эм чьма вэгэр'нэ гонде Элэгэзе, а ль вьра, жере, қэ дō километр жи нак'ышинэ, ав бэладьбэ, нэрм дьк'ышэ, эме неса дэрбазбьн“.

Гөр'а ви кьрын, н'эвэки чунэ жере у неса дэрбазбун...

Эвана кō незики гонде Дарэбие бун ве събе ду сэр мала-р'а қōлоз дьбу у минани тирэмэ'ра бэрбь ч'йае бьнд қōлоз дьбу, дьк'ышийа, к'эвш бу колхозвана к'аре нанпэ'тыне дькь-рын. К'елэка гонд, ль бэр ч'йе авайед колхозе, дō тэвлэ, дō гом, мэрэка кае у лодэкэ мэзынэ гиһе һэбу.

— Ёхла бьньһер'ын, һыла бьньһер'ын, — ва бь э'щбмайи Сэртиб гот, — гиһе ван жь е мэ зэ'фтьрэ. Р'астэ ль нэһ'ие Бемал н'эсав дькьн нэ сэдрэки эвқас эғын, ле эв йэк нэ р'астэ, у к'эвшэ нэ малхеки хьравэ...

Машинэ һедика һатэ нава гонд. Жь мала гонди дэрк'этын у бь э'щбмайи ван меване бь к'ынще т'эээйэ к'ав дьнһер'ин. Ёнэка дьгот:

Машинэ һедика һатэ нава гонд. Жь мала гонди дэрк'этын у бь э'щбмайи ван меване бь к'ынще т'эээйэ к'ав дьнһер'ин. Ёнэка дьгот:

— Дьвэк эвана һатьнэ хвэзгиние қизэке, ле гэло қиза: к'е дьхвэзын?

Ёнэка жи дьгот: „Вэки нэ хвэзгиние қизабьн, мэрьв ва: бь дэнге сазбэндие те нава гонде хэлқе?“

Зар'ед гонд пэй машине к'этыбун, дьбэзийан, һнэка жи қочахийа хвэ нишан дьдан, бэр т'эк'эрэке машинева дэрбаз-дьбун у һьндьк дьма тек'эвнэ бьн машине.

Машинэ бь меванава бэр дәре авайе сэрвертийа колхозе сэкьни. Бемал у Н'эсэн жь дишанхане дэрк'этын у бэрбь Сэр-тиб һатьн. Бемал гот:

— Вэй һун сэр сэра у сэр ч'э'ва һатьнэ, меванед э'зиз! Э, чьма вэ ва ньшкева сэр мэда гьрт? Қэ нэготьнэ мэ, эме фьлан: р'оже бен?

Сэртиб ва бь э'к'с гот:

— Вэки хун нэдайильн, эм карьн вэгэр'ьн. Нэ мьн бь т'елефоне э'ламэти тэ кьр. Мьн гот: „Бемал, эзе бем“.— Бозо машине вэгэр'инэ, эм хэр'нэ малед хвэ.

— Чьма, чьма оса дьвежи, щинар? Хвэ мьн тыштэки хьрав нэгот? Вэки тэ бэриһнге э'ламэти мэ бькра, мэе к'аре хвэ бькьра, we дьна п'акбуйа. Сэртиб щан, нэхэйдэ, меване э'зиз, пэяабьн!...

Гава Н'эсэн ч'эв Зине к'эт, жь шабуна ньзанбу чь бькьра. Эви дьхвэст незики Зинибэ, н'эмезкэ у пач'кэ, ле we гаве до-ра ван т'ьжи мэри бун, эви нькарьбу незики we жи бьвэ...

Бемал гази мевана кьр, вэки бьвэ мала хвэ, ле Сэртиб қайил нэбу, гот:

— Мал авабэ, эз хэргав жи карьм бемэ мала тэ, тэ мэ бьвэ клубе, вэки щьмаэ'т бе эм хэвдэ бьвиньн у чэнд гьлийа бежнэ хэв...

Зине сэкьнибу, ле бэре хвэ жь вана гөһастьбу, чьмки эве кэ Н'эсэн дит, соро-моро бу, ле эве һедика гөһе Щэмилида гот:

— Эве һани бэжнбльд агрономе вани т'эзэйэ. Эм хэвр'а ль института Ереване һиндбун...

Щэмиле дэстхвэда фэмкьр: эва эв хортэ, дэрһэқа к'и-жанида эвқас шэр'-шьлт'ақ гөндда пэй we дэрхьстьн... Эве гөһе Зинида гот:

— Чь демэки бэдэви-к'ав лейэ!...

Щьмаэ'т гьшк бэрбь клубе чу, ле Щэмиле у Зине н'эвэки хвэ пашда гьртьн у һедика пэй ван дьчун у хэвр'а хэвэрдьдан. Щэмиле пьрси:

— Эва эв хорт нинэ, е кэ тэ пар бьр вэр'екьр?

— Эре, эва эв хортэ. Эм чэнд щара ль холе жи р'асти хэв һатьнэ. Хени дйа ви кэсэки ви ьди т'өнэ.

— Бэнгзе хвэва мэрики бөқөсурэ, гэлэ тыштэк жи серида һэйэ? У чь дьле вида һэйэ?— Щэмиле эв гьлие хвэ ва бь к'эн готьн. Паше гот:— Зина хушк, тэ зани Щьмое мере мьн, бэдэвийа ви бь ақьлва тэ дьвей гьредайэ, анэгори we бэдэви-йа хвэ эв һэвақс жи ақьлэ, ньзам тэ фэмкьр бона чь мьн эв гьли дэрһэқа Н'эсанда готьн?

— Н'эсэн көр'эки ақьлэ, эв пар дьһьшьтэне аспирантурае һинбэ, ле эв нэма, эви гот:“Эз наминьм аспирантурае, ньна лэзьмэ эз занина хвэ бьдмэ гөнде хвэ“.

— Wэки бсанэ, кӱр'эки аqьлэ, тӱе шашикэ мэзын бьки, нэрке жь дэст хwэ бэрди, - у Щэмиле недика т'эпэк ль сэрэ Зине хьст.

Бемал вэгэр'иа, готэ ван:

— Qизно, хушкно, wэ гӱнде хwэда т'ер хэвэрнэда?-- P'аста жи дьвен: „Жьн хwэйе гьлианьн“, к'эрэмкьн, wэрнэ клубе.

— Чь мэрики бе т'эрбийэт у нэзанэ— Щэмиле недика готэ Зине. - Эв клуб жи минани н'эму клубед Эрмэнистане жь кэвре туфе хатьбу чекьрыне. Ле кэвре диwаре клубе бса хатьбу т'эршандьне, мэрьв кӱ ль диwер дьнн'ер'и тэ qэй дьгот эв клуб жь кэврэки хатйэ чекьрыне. Ле нэр тыштэк бэр ч'э'ве мэрийа э'шарэт дькьр: эв клуб минани дера хатьбу чекьрыне. Паше э'йанбу, wэки носте ве клубе калэки н'эвте салийэ, е кӱ не щальтийа хwэда бэр дэсте баве хwэ нини ве ностатие буйэ, ле баве ши ностае дерабу.....

Клубэкэ зэ'фэ р'эндбу, диwаре нӱндӱр' клубе т'эзэ сьвахкьрбун, ль диwара сьфэте Марк'с, Энгелс, Ленин дарда кьрбун. Зине у Щэмиле чунэ щэм газета диwер у хwэндьн. Т'эма-мийа газетедэ ньвисибун дэрнэда э'к'ьне бьнаре. Газет хатьбу ньвисандьне бь qэлэмэкэ к'авэ р'энд. Зине эв дэстньвисар наскьр. Эве недика гӱне Щэмиледэ гот:

— Эв дэстньвисара wa к'авэ р'энд йа шийэ....

Ль клубе эwqас мэри т'эжибун, wэки ши т'ӱнэбу мэри ле р'уни. Жьн у qиз алики р'уньштьбун, мер у хорт жи алики. Ньнэк жи нэма бса п'йа сэкьнибун. Жь дэрва бэр п'энщэре клубе жи мэри сэкьнибун. Невэрзэбу, гьшка нэвр'а хэвэрдьдан у к'ьмин жь клубе дьнат. Бемал р'уньштьбу ль дьк'е щэм меван у ӱзвед сэршертыйа колхозе. Эw жь щие хwэ р'абу, гьшк кэр'бун. Эви ль щьмаэ'те н'ер'и, сьмеле хwэ бадан, к'ӱм сэрэ хwэда р'асткьр, тэ qэй дьгот we р'авэ гӱлаше бьгрэ, гот:

— Нэвално, нун дьвиньн, хатьнэ щэм мэ меванед э'зиз, колхозванед щинаред мэ, сэдре колхоза ван, Сэртиб бь мэриед хwэйэ активэ э'йанва. Wэва э'йанэ, wэки вьр чэнд р'ожа бэре мэ щьвата хwэда qэбулкьр готьна wана, кӱ мэр'а шандьбун, wэки эм у э'вана нэвр'а тек'эвнэ лэща сосиалистие. Мэ эw гьлие ван qэбулкьр. Аha иро э'вана бона we йэке хатьнэ щэм мэ. Бемал эв гьли готьн у вэгэр'ийа ль Сэртиб ньн'ер'и.

Сэртиб жь щие хwэ р'абу гот: „Бэле, тэ р'аст гот, нэвале Бемал“.

Бемал дуса сьмеле хвэ бадан, к'оме хвэ шарэкэ дьн жиг сэрэ хвэда р'асткыр у дэқэке сэкьни, гот:

— Дэ бежын хун қайильн йан на?

Гышка дәсте хвэ ль һэв хьстын у һэвр'а готын:

— Р'азинэ, р'азинэ, чьма нэ р'азинэ, мэ шьвата хвэда эв йэк қэбулкьрйэ, эм ида карьн хвэ пашда бьдын, нэ эв йэк э'йбэкэ мэзынэ.

Жь шьвате дэнг һатын:

— К'а, эм карьн ванр'а тек'эвнэ лэше... Чьма хун ньзаньн, чьқас тракторе ван һэнэ. Чьқас тракторе мэ һэнэ?..

Һ'эсэн изьн хвэст, вэки эв чэнд гьлийа бежэ. Бемал изьн да ши. Эв һедика у фэсал бэрбь дьк'е чу, гава эв р'абу шие хэвэрдане, эви һэрдө дәсте хвэ данэ сэр т'эхтэ, һ'эвэки мел бу, гот:

— Һэвално, ақыле мьни бьр'и бэре э'ульн эм гэрэке бьзаньн қьрара лэше. Бь хэвэрдане эм ньзаньн чь эвана дати-ньнэ бэр мэ. Эм гэрэке бьзаньн қьраре лэша ван, эме бьви-ньн эв қьрар мэр'а дәст дьдын йан на? Қэвата мэ дьгыһижэ ван қьраред ван? Эм һьла ньзаньн шинар чь қьраре датиннэ бэр мэ у шие бэлэсэбэб эм хэвэрдьдын.....

Жь нав шьвате гышка гот:

— Р'астэ, р'астэ, р'астэ, бьра бэре бежын қьраред хвэ. бэлки қьраред ван мэр'а дәстдьдын.

Зине зурьбу ль Һ'эсэн дьнһер'и, һьм р'евачуйина ши, һьм жи хэвэрдана шийэ ақьл.

Щэмиле һедика гөһе Зинеда гот:

— Чьқас эз ль ши дьнһер'ым, эвқас эз дьвиньм р'асти жи хортэки һежайи һ'эзкьрьнейэ.

Һ'эсэн кө һат шие хвэ р'унышт, Зине т'хминкьр жьнэкэ нэ эвқас сэрэ, сурэтнэ сорэ ле, сэр Һ'эсанда хварбу, гөһе ви-да тыштэк гот у ль Зине у Щэмиле нһер'и. Дерэ ль we жьньке нэ жь п'эрч'е арзанбу, п'эрч'е дерэ we қимэтли бу у бь қэйде бэре һатьбу дьруне, бьдузмэ бу, пыштэкэ к'эрманэ ль пыште. бь бэне р'энг-р'энги гьредабу. Гава эв жьньк сэр Һ'эсанда хвар бу, қотка бэр к'офйа we сэр сурэте Һ'эсанда дальқийа.

Щэмиле жь жьна к'елэка we р'уныштьбу пьрси:

— Эва жьна Һ'эсэнр'а хэвэрдьдэ к'ийэ?

— Эв Зэлахэйэ, дйа агрономе мэйэ. Эвэ һэр эв көр'э, ида кэсэки we т'өнэ...

Пэй хэвэрдана Н'эсэнр'а, Сэртиб р'абу хэвэрда:

— Нэвалэ Н'эсэн р'энд гот, лазьмэ хун бьзанбын, қырае лэше бьвиньн, гэлэ эв қырае вэр'а дэстдьдн, йан на? Дьбежмэ вэ: эв лэша кё нһа нав мэда буйэ э'дэт, эв тыштаки п'акэ, эм дьхвэзын колхозване мэ пешда һэр'ын, к'омэке бьднэ һэвдө, дэст бавезнэ пашдамайа, вэки эв жи пешда бен, вэки бьгһижнэ ван колхоза, ед кё пешда чунэ. Ле бьра һэвал нэ сэр we гөманебын, вэки щинаре бе, мьр'а нан бавезжэ, к'отана бькэ, эм жи хвэр'а т'эрхан бьгэр'ын. Лэщ эвэ һьм к'омэке дьднэ һэвдө, һьм жи хвэхва дьхэвьтын п'ак пешда һэр'ын. Ле вэки хун дьхвэзын қырае лэше бьзанбын, ве сәһ'эте,— эви ч'эве хвэ гэр'анд, ль Зине гэр'ийа, эви кё Зине дит, гот:

— Нэвала Зине, вэрэ вьра қыраед лэше бьхунэ.

Зине р'абу бэрбь дьк'е чу. Гөлие вейэ дьреж сэр синге веда дальқйабун. Эве гөлие хвэ фэсал авитэ пыш хвэ у минани қаз-вэрдэка мәшияа бэрбь дьк'е. Вэхта эв һатэ сэр дьк'е, эве к'аг'эз вэкр у зьманэки фэмдари хвэнд һ'эму қыраед лэше. Хвэндьна вейэ т'эқл у зьмане вейи ширьн ль гьшка хвэш һат. Зэলেখэе т'эмулнэкр, гот:

— Э'фэрым, э'фэрым, қиза мьн!

Гьшка дэсте хвэ ль һэвхьстын, готьн: „Э'фэрым бона we хвэндьна тэйэ р'энд. Паше Сэртиб р'абу, пьрси:

— Хун қайильн ван пьрсед лэщэр'а йане һуне зедэкьн? Дьвэк һьнэкр жь вэ дьхвэзын хэвэрдьн?

Гьшк кэр'бун, йэки дэсте хвэ бьльндкр у изьн хвэст. Эв р'абу һэма жь щие хвэ, гот:

— Эм дьхвэзын, вэки хун к'омэке бьднэ мэ, эм жи гэньм бьчиньн.

Бемал р'абу, гот:

— Нэвалэ Суто, эва бист сали зедэтьр һэйэ, вэки тө өзве колхозейи, шэрм наки тө ван гьлие бэфэм ль ве щьватеда дьвежи? Эв һэвал һатьнэ бона лэше, чь кё дэрһэқа гэньм чандьнеданэ, эв шөхөле мэйэ у ақыле мьни бьр'и эва чэнд шарэ эз дьбежьмэ вэ у эв шөхөле мэйи хвэхвэтиейэ.

— Э, эме чава эк'ын бькьн, вэки т'охьме мэ т'өнэ?

— Эва чэнд шарэ эз дьвежмэ вэ: һэма кё р'е зьһа бун, эме һэр'нэ Ереване т'охьм биньн. Щьмаэ'т, эва чэнд шарэ эз

дьежмэ вэ?... Суто һэргав гылие ва бет'эвшэ дьежэ... Ле хэватеда т'еме пашда дьминэ..

Паше хортэк жь щие хвэ р'абу, гот:

— Бист у пенщ сентнер бона э'рде мэ ль гонде мэ зэ'фа. Щьмаэ'те ле кьрэ газе: „Вэрэ сэр дьк'е хэвэрдэ“.. Ле эв нэ-нат у дьгот: „Һэвале Сэртиб, вэ кө эв қьрар ньвиси, вэ сэр һ'име э'рде хвэ ньвисийэ, йан вэ һьлнэдайэ қэвата э'рде мэ?

Сэртиб шаба жи да:

— Хорте дэлал, мэ кө қьрар ньвиси, эм дөшөрмишбун у мэ сэр һ'име э'рде вэ ньвисийэ.

— Вэки вэ сэр һ'име э'рде мэ ньвисийэ, ле чьма вэ бист пенщ сентнер ньвисийэ. Хвэ э'рде мэ нэ дэшта Ереванейэ, нэ эв дэшт һе дәвра бэреда те һ'эсабе щие хер у бэрэк'эте, ле Аг'барана мэйэ сэр синге ч'йае Элэгэзе мэ гьшкава э'йанэ, эз ида чь бежым?..

Сэртиб сэр Бемалда хварбу, пьрси: „Эв хорт к'ийэ, ва бь зьмане хвэнди хэвэрдьдэ?“.

— Эв хорт қөмандаре запасейэ, пэй хьлазбуна эскэрне һатэ гонд у буйэ бригадире к'эвшэн, мэрики бь фьрасэти ақьлэ, т'эшкилдарэки беқөсурэ. Бригада вида һ'эму шөхөл бь т'өндөрьст тенэ кьрьне. Эви гэлэ сэлэханед мэ данэ т'эрбийэте. Сэртиб гылие хвэ дьгот:

— Һун гьшк, илаһи, мэрие аһьл п'ак заньн ль ви ч'йайи бэре гэньм шиннэдьбу, ле мэ пар жь һэр һектарэке бист сентнер гэньм дьру.

— Һун дьбьһен һэвално,— Вэзир дэнге хвэйи бьльнд гот,— вана пар бист сентнер нан һьлдайэ, ле қьрара иройинда ньвисинэ бистпенщ сентнер. Хени ве йэке, һэбуна ван жь йа мэ з'эфтьрэ. Ле һун ван гылие мьн фэ'мнакьн, вэ т'ьре эз мьқабыли лэща социалистиемэ. Эз нэ мьқабыли лэщемэ, эз һэр дьхвэзьм, вэки қьраред мэ сэр һ'име р'астиебьн, сэр һ'име р'еалиебьн, нэ кө хэвэред бэйт'убьн у вала бьн, һэр бона наве колхоза мэ газетедэ бьньвисьн...

Эв гылие Вэзир дьле Сэртиб к'эт, һерса ви р'абу у эви дьране хвэ өса ч'ьр'ькандьн, вэки мэрие доре бьһистьн, гот:

— Вэзир, мэ беһөрмэт дькэ, демэк эм һэр п'ае хвэ дьдьн у наве мэ ль газетедэ дьнвисьн... Чьма вэ гьшкава нэ э'йанэ колхоза мэ чава дьхэвьтэ. Демэк сэрк'арийа нэһ'ие щие бала-

сэбэб наве мэ ль газетедэ дьнвисэ... Ньзам чава Вэзир оса дьбе.

Бемал дит, вэки бригадире ви гэлэ гьлие нэт'е дэрһэца щинаре вида готын. Эви дэсте хвэ бльнд кър, вэки мьхөлқэт бьсэқър'э у гот:

— Нэвално, колхоза кӧ Сэртиб сэдртие ле дькэ, колхозэ-кэ лапэ пешэ ве нэх'ийа мэда. Эв гьлие кӧ Вэзир готын, гьва бистпенщ сентнер нэ р'еальн, эви р'асти жи гьлинэ бет'эшэ готын, ле эви эв гьли дэрһэца Сэртибда нэготын, эви эв гьли дэрһэца колхоза мэда готын, чьмки эв п'ак занэ н'але колхоза мэ... Гэло нэ осанэ, гэли нэвално?

Пэй ван гьлие хвэ Бемал бь авр'унэ туж ль Вэзир ньһер'и. Сэртиб кӧ бьһист эв гьлие Бемал, сенца дьле ви дани..

Колхозване Дарэбие сэр ван гьлийа бун, вэки бист сентнери бьньвисьн. Сэртиб нэвале хвэва дитын колхозване Дарэбие жь бист сентнери зедэтьр вэнак'шьн, вана жи қэбул кърн. Гава гьшка қэбулкър, паше э'йанкърн хьласбуна шьвате. Гьшк дэрк'этьнэ дэрва.

Р'о ьди жь нивро дагэр'ийабу. Бэр ве тэ'ва бьһарейэ хвэш қиз у хортед Дарэбие говэнд гьртьбун у бэр дэнге т'ӧлӧме к'очэри дьлистьн.

Вэхта вана чэнд фьтлед к'очэрие лехьстьн у вэстйан, Н'опое кал дэсмала хвэ дэрхьст, к'этэ сэрговэндие у готэ сазбэнда:

— Ща эз н'эйрана вэмэ, қэйде „Гӧле нерие“ лехьн.

Щэмилэ, Зине у Щьмо к'этьнэ дэсте Н'опо. Ньла фьтлэк жи нэлистьбун Н'эсэн жи һат к'этэ говэнде, ле эв һат к'этэ дэсте Зине. Пэй Н'эсэнр'а шаһьле Дарэбие жи һатын к'этно говэнде у р'эқьсин. Н'опо, кӧ говэнд гэр'анд, тэ қэй дьгот хорьтэки чардэсалийэ. Эви дэсте хвэ бльнд кър, сэре хвэ бльнд кър, синге хвэ пешда да у қир'анд:

— Дэ, эз н'эйрана вэмэ, эм чун...

Т'ӧлӧмчийа һе дэнг же нэхат, ле Н'опое кал мэшийа. Эви лынге хвэ бь к'ав авитын, тэ қэй дьгот сэр бузер'а дьшьмьтэ, пэй ви говэнд гьшк лэқийа, к'е жь дурва ви кали дьньһер'и э'щербмайи дьма: э, чьқас эшқ ви мэрида һэйэ. Қэсэки бауарнэдькър, вэки эви ида н'эвте салийэ. Щарна эви хвэ қуздькър у пэй хвэ ль говэнде дьнһер'и у дьвэк'ьланд: „Дэ, эз н'эйрана вэмэ, т'эқл у эшқ лехьн“. У гава эв диса дьмэши-

йа ль дора хвэ дьнһер'и, ль we нһер'андьне тэ қэй дьгот эв дьве: „Дэ, чька к'ижан жь wэ карэ аша бьр'эқьсэ, wэрын эм ль вьра тек'эвнэ лэще, ль вьра эме бьвиньн к'ижан жь wэ ве лэщеда пешие к'эвэ?“

Сэртиб we р'эқаса Н'опор'а ша дьбу у шарна ль Бемал дьнһер'и, эви фькра хвэда дьгот: „Тө дьвини мэрие колхоза мын чава дьр'эқьсын...“

Wэхта говэнде бэрда, Бемал готэ Сэртиб:

— К'эрэмкьн, эм һэр'ьн нан бьхөн.

— Бемал, wэхта мэ т'өнэ эмэ лэзын, чь нан хварьн, чь-ма гонде мэ дурэ. Вайэ, эме чэнд дэқада бьгһижне.

— Эв гьлие тэ, Сэртиб, нэ гьлие көрманшанэ. Қэсаки һе тыште өса нэкьрйэ, к'е дитйэ мэрвь қьрара сосиалистие гьредэ у нане һэв жи пэ'рики нэхwэ? Мэрвь тыште өса дькэ? Һэр дь-жьмын карьн тыште өса бькьн....

Эви дэст авитэ мыле Сэртиб, гот: „К'эрэмкэ, тө у мэрие хwэва эм һэр'ьн нан бьхөн“.

Гьшк чунэ клубе. Ль wedэре зуда т'эхтэ данибун. Сэр нен Бемал wa бь лақьрди гот:

— Сэртиб иро һэвалти эз р'эзилкьрьм бона ви нане мэй шэһ, wэки эм жь wi хьравтър дьжин. Ле эз р'аст бежмэ тэ. Сэртиб, эм тэ хьравтър најин. Колхозванед мэ жь э'мре хwэ р'азинэ.

Сэртиб қэ изьн жи нэхwэст, р'абу, к'аса хwэ һьлда, гот:

— Бемал, тэ р'аст гот, wэки колхозван жь ви э'мре хwэ у диwана советие р'азинэ, эв гьлие тэ р'астьн, эз жи у һ'эму кэс бawэрын. Ле чь кэ дэрһэқа we йэкеданэ, wэки колхозван жь ви нане шэһ, — эви нанэк жь сэр т'эхтэ һьлда у нишани wан да, — р'азинэ, эз бawар накьм...

Жь мэрие кэ сэр т'эхтэ р'уныштьбун, йэки гот:

— Бемал, wэлэ эви бэрк' шаба тэ да.

Эв гьлие Сэртиб ль Бемал хwэш нэһатьн, эви мьр'узе хwэ кьр у к'аса хwэ һьлда, гот:

— Сэртиб, чь кэ дэрһэқа ненданэ, ви нане шэһ, эз бэр ве щьмаэ'те соз дьдьмэ тэ, эз нэ Бемалбьм, wэки ве пайиза те, сэр т'эхте һэр малэкэ колхозване мэ нэ т'ьжи нане кубанебэ, өса бьзанбэ эз нэ мэримэ.

Паше эв зурбу ль колхозване хwэ нһери, гот:

— Һавално, һуне пышта мьн быгрьн? К'омәке бьднә мьн, вәки әм гьшк пайизе нане гәнъм бьхөн?

Колхозванед гонде ви дөсте хвә льһәвхьстын, готьн:

— Ә'фәръм Бемал, ә'фәръм Бемал, әм соз дьднә тә, һьм бьһарда гәнъм бьчиньн, һьм жи бь ләще әм пеш Сәртиб к'ә-вын,— бу п'ирқинийа гьшка к'әниан...

Һәма кә һе щьвата ләще хьлазбьбу, Зәлехе, Зине у Щәми-лә т'әглифкьр, бьрә мала хвә. Әвә жи бәрхәк шәржекьрьбу у хварьн һазьркьрьбу. Сәр т'әхтә р'ахьстьбу спич'аләкә к'әвә р'әнг-р'әнги. Дйа Зәлехе жи һатьбу. Зәлехе гот: меванед мьнә ә'зиз, ньзаньм хварьна мьн чекьри, һе дьле вә бьгрә йан на?.. Әм жьнед гонда хварьне чедькьн гондики. Ә'мрда әз ль шәһә-ра нәмамә, ләма жи әз ньзаньм чава һазьркьм хвәрна шһәр-лийа....

Щәмиле ль Зәлихе нһер'и бь ван ч'ә'вед хвәйә дәләл у гот:

— Мәт'а Зәлехә, чьма өса дьвежи, вәлә әз жи қә шәһәр-да нәмамә.

Зәлехе ль Зине нһер'и, гот: нә Зине ль шәһәра мәйә, әв жи нә мәһәке нә жи саләке, әв пенш сала майә, әвә сәрда зедәкьр, гот:— Зине, әз р'әһ'мәтийа пирка тә нас дькьм. Жь-нәкә хәватийә бе қөсур бу. Гава дьбу щьвата колхозвана гьшка же һ'ьздькьр сәва хәвата вейә р'ьнд, әвә гәлә шаһьл һини хәвата т'әмьзә р'ьнд кьрьн. Ль щьватед колхозване нә-һ'ие дьбун әм диса р'әсти һәв дьһатьн у мә һәвр'а бь ширьна-йи хәвәрдьда...

Вәхта Зәлехе бәса пирке кьр, һесьр жь ч'ә'ве Зине һа-тън, гьрийа. Зәлехе дьле хвәда гот: „Ла мьн п'ор'көр'е, чьма мьн бә'са пирке кьр? Қәч'ьк да гьрийандьне“. Зәлехә незики Зине бу, бәр дьле веда һат, әв р'амуса...

Щәмиле ль һесьре Зине нһер'и, гот:

— Қизе, тә шәрмнаки? Ньһа вәхта һесьранә? Де у бәве мә гьшка һе бьмрьн, тьште өса нәкә.

Дйа Зәлехе зурбьбу ль Зине дьнһер'и у к'ьншед һе дь-нһер'и. Зине кә т'ьхминкьр, әв пирка щәм ван р'уныштйә, қә-ч'ә'ве хвә жь һе бәрнадә, әвә шәрмкьр. Әв йәк Зәлехе дит, әв незики де бу у гөһе деда п'ьстанд:

— Ыне, тә мәри нәдитьнә? Чьма өса зурбуйи ль кәч'ьке дьнһер'и? Бәләнгазе шәрмкьр, нан һьлнәда. Тә херә?

Дйа һе бь дәнгәки бьлд шаба Зәлехе да:

— Қәт лао, р'асти бежым аз ә'щербмайи мам, чава дьниа хьравбу... Әз кә нһа ль шаһьла дьнһер'ым, дьвиньм шаһьлнә дьненә, нә минани вәхта мәнә. К'е карьбу йане тәррәш бькра, вәки бук р'уни к'еләка хвәсийа хвә , дәве хвә вәкә нен у кәвч'и бьбә гәбола хвә у т'әви we нан бөхвә у һьла сәрда жи пер'а хәвәрдә. Нһа ида ә'йб һатйә һьлдане у кәсәк жь кәсәки шәрмнакә. Вәки мәзнед мә жь гор'е р'абуна у әв йәк бьдитана, we дәстхвәда зьравқәтйаи бьбуна у диса тек'әтана гор'е.

Әв гьлие дейә бейт'әшә өса Зәлехе қьщқьщанд у һерса we р'абу, вәки һесьр жь ч'әва һатьн, әве хвә гьрт у фькьра хвәда гот:

— Бьра әв р'о р'әшбуя, вәхта тә иро лынге хвә авитә пьш шемика мьн. Ле паше тә'мулнәкьр, гот:

— Ыне, тә чь дьвежи? Чь бук? Тә чь жь кәч'ьке дьхвәзи? Дьр'йа хвәде дабә, нане хвә һеса бьхвә у дәрк'әвә һәр'ә!...

Щәмиле у Зине кә бһистьн әв гьли, ль ч'әве һәв нһер'ин, ле әва нә щара ә'вльн бу, гьлиед wa әвана жь дәве пиред һ'әр'ьфи дьбһистьн. Вана һе гөнде хвәда жь пиред пашдамайи, е кә т'ьме дьхвәстьн, вәки вәгәр нә сәр қәйдә у дәба бәрәйә пашдамайи. Ван гьйава гәлә щара һьнә т'ьреқед пашдамайи жи мьжульдьбун. Вана дьгот: „Бук гәрәке кәсәкир'а хәвәрдә, хени зар'ед ч'укә мале, бук гәрәке т'ьме щие тә'ри нан бьхвә, вәки кәсә we нәвинә“. Ле Щәмиле щаба пире да:

— Пире щан, әв гьлие кә тә дьвежи гьшк бе қәйде бәрә бун. Бук жи мәрийә, минани һ'әму мәрийа бь нан у әве дьжи. Чьма әв бәләнғаз гәрәке һәр'ә щие тә'рида нан бьхвә? Чь гөне we һәйә? Нһа беж әм жи бьзанбьн?... Чьма тә ньзани һ'әтани нһа буйә қәрф дәрһәқа һәстөе буке те готьне, йа кә тә'рида нан хварьбу у һәстө гәврийа weда мабу у мьрьбу. Гәло әв ә'дәт п'акә? У чьма әв ә'дәт п'акә, һьла беж? Әм жи бьзаньбьн, дьвәк әм жи пәй wi ә'дәти һәр'ьн? Хени we йәке, һьла тә ль гөндед әрмәнийа бьнһер'ә, чава әвана гьшк т'әвһәв р'удьнең, нан дьхөн. Гәло чьма хьравә?

— Пәй, на, қиза мьн, ә'дәте әрмәнийа вәлате мә ль Ә'н-т'әбе, Муше у Хьнусе жи минани ә'дәте мә бу. Буке ван сурәте хвә хели дькьрьн, вәки кәсәк нәвинә у т'ө щара хвәсийа хвәр'а йане хәзуре хвәр'а р'унәдньштьн у дәве хвә вәнәдькьрьн у нан ванр'а нәдьхварьн. Кәле мә жи дьвежьн:

„Ида көр' гөр'а баве накын, қиз жи нә гөр'а баве дькын, нә жи гөр'а де дькын“.— На, қиза мьн, дьнйакә дьне һатйә, дьнйа ида хьравбуяә, к'ане әв дьнйа р'ьндә дәләл?

Зәлехе ида тә'мулнәкьр, әв гьлие дейә бейт'әшә, әве гази де кьр, бьрә дәрва, гот:

— Р'астә, тә дйа мьни, ле тә дьжмьна мьн у дьжмьна көр'е мьни. Бьщәһ'мә, бьра ида п'е тә пыш шемика мьн нәк'әвә...

— Э, лао, мьн чь гот? Мьн р'асти гот, вәки ньһа гьшка ә'дәте мәйи бәре дәләл һьштьнә у кәс ньзанә чь ә'дәти ньһа дәрдьхн....

Бу бьлә-бьла пире чу. Зәлехе ьди фә'мнәдькьр әв чь дьвезә, ле әве ле кьрә гази:

— Бьһн'әм, һәр'ә! Бьра ьди ч'ә'ве мьн ль тә нәк'әвә. У вәгәр'ийа, һатә мал....

Р'о ида пыш ч'йава қөльбибу, сие дабу сәр гөнде Дарәбие. Нанхварьн жи ьди һатьбу хьласкьрьне, ле һе к'ас һьлдьдан у әшқ дьготьн. Һ'әсэн қә р'ьһ'әт р'унәдьнышт, чәнд шар бун әв дьчу дәрва, диса вәдьгәр'йа дьһатә нав шьмаә'те. Зине жь бира ви қә дәрнәдьк'әт. Әв ида һивийа р'абуна мевана нәсәкьни, әв жь сәр т'әхтә р'абу у бәрәв мале бәзи. Зине у Щәмиле ида чай вәдьхварьн. Гава Һ'әсэн дәрда һат, Зәлехә һатьна көр'р'а шабу, гот:

— П'акә, көр'е мьн тә һати. Дьхвәзи тәр'а қәлие биньм?

— На, ьне, чь бежи ль ведәре һәбу, ич'кә жи һәбу, э, меване мә қә чәваньн?

— Меване мә, лао, бәваркә қә тыштәк нәхварьн.

— Чьма өса дьбежи, мәт'а Зәлехә?— Щәмиле гот.— Мә хварьнәкә өса хвәш хвар, вәлә мә гәлә хварьн хвар у чь бежи сәр т'әхтә һәбу. Вәлә дйа тә хварьнәкә өса хвәшә тә'м чедькә, вәки, чава дьвезьн, мәри т'ьлие хвә пер'а дьхвә.

— ьне, тә қә ич'кә жи да мевана?

— Лао, мьн әв йәк фә'мнәкьр, қә нәк'әтә бира мьн, тә кө вәнахви, ләма мьн данәни сәр т'әхтә.

Зине гот: вәлә, әз қә ньзаньм тә'ма шәрәбе чаванә.

Һ'әсэн гот:

— Әре, р'астә, мьн қә шарәке жи нәдит, вәки тә дьлопә шәрәв бьда дәве хвә,— бь к'ән Һ'әсэн гот.

— Чае тәр'а текме, лао?

— Эре, ыне чае мър'а теке.

Һ'эсэн гъли кър дэрһақа чь ль сэр сьфре қәшъми: эшқи к'е вәхварьн у чава Сәртиб тә'н дьданә Бемал у чава Бемал пеш гышкава соз да, вәки ве пайиза те нане гәнъме кубане һәр малада we һәбә... Сәртиб жи гот:

„Бемал, әм бәрәк'әта һәр пайиза дьвиньн. Әме пайизе бьвиньн, төе чава нане гәнъме кубане сәр т'әхе колхозване хвә т'ъжики?..“ Һ'эсэн сәр ван гълие хвәда зедәкър, гот:

— Әз т'ъхмин дькьм, сәдре колхоза вә мәрики ақьлә, шө-хөле хвәда фә'мдарә, чь бежи бь ақьли дькә...“

— Һ'эсэн, тә р'асти т'ъхмин кьрйә. Сәртиб мәрики ақьли дурдийә, ләма исал чәнд салә колхоза ван ль нәһ'ие щие ә'w-льн дьгрә. Ве пайиза чуйи Сәртиб ав жи ани гөнд.

Зәлехе wa бь ә'щербмайи пьрси:

— Демәк вә ав жи жь сәре Әләгәзе ани гөнде хвә?

— Эре, мәт'а Зәлехә, ава Әләгәзе ида те нав гөнде мә.

Р'о зуда ч'йава қөлбибу, тә'рие бәрә-бәрә ә'рд дьнхамт. Мәрвь кә дьньһер'и, тә қәй дьгот әw тә'ри жи ч'йеда те у ә'рде һедика дьньхемә.

Шагьрте мәк'тәбе һатнә мала Зәлехе, готьн:

— Сәртиб гази Зине у Щәмиле дькә.

Зине у Щәмилә дәстхвәда р'абун р'азльхи данә Зәлехе, чунә р'уе we у дәрк'әтһн бәрбь клубе чун. Һ'эсэн жи ванр'а дәрк'әт, чу. Машинә гьшка һазьр сәкьнибун. Гөндиед Дарәбие т'опьбьбун, вәки мевана вәр'екьн. Бемал готә ван, вәки әw ишәв нәчһн, щәм ванһн у пиеса „К'оч'әке дәрәвин“ бьвиньн, паше һәр'һн, ле Сәртиб р'азинәбу, гот:

— Бемал, әм зә'ф у зә'ф жь һөрмәта тә р'азинә. Тө бь-бахшин, мә һ'әвәки хәбәрәд зедә готьн. Әw чава һ'әнәк у лақьрди бун. Ле тө хвә зани. Ньһа һәр сәһ'әтәк мәр'а тьш-тәки қимәтлийә. Әме һәр'һн...

— Дә, вәки өсанә, һәр'һн, ог'ьрбә вәр'а!

Меван гьшк ль машине хвә р'уньштһн, т'өлөме леда у машинә ләқийан. Р'екьра гьшка кьрә гази:

— Һәр'һн, һәр'һн, вәр'а ог'ьрбә, вәр'а ог'ьрбә. Һәрғав вәрнә меванйа мә, ле һун кә тен апе Һ'опо жи әрһәдә хвә-р'а биньн...

Йәки жь автәе гот:

— Әме пайизе бен, вәки нане гәнъм бьхөһ.

Жь нав гондиед Дарэбие Вэзир бь дэнгэки бльнд гот:

— Һэлбэт нане гəньм жь нане щəһ р'ьндтьрə, мэрьв карə нане гəньм анəгори нане щəһ бькə? Нане гəньм р'унйə.

Чəнд жьнед ведəре сəкьни, wa бь ə'щєбмайи готьн:

— Һьла тə ви бьнер', чь бежи жь дəве ви Вэзири дэрте. Чь р'ун нава ви һ'əбе һ'ьшки һ'ола һэйə? Ле р'астə, нане гəньм жь нане щəһ тə'мтьрə.

Мэриє кə ведəре сəкьнибун, хəвəрдан у қьр'ка һəв дьгьртьн у дьк'əтьнə мəщале, һьнəка дьгот: „Р'астə, нав нане гəньм-да гəлə р'уни һэйə-қəлəwə“. Һьнəк жи дьк'əнийан у дьготьн: „Һьла wəрьн ve ə'щєбе бьһер'ьн, Вэзир дьбе нав нане гəньм-да р'уни һэйə — қəлəwə“. Ль ведəре сəкьнибу дəрсдаре мəк'т'əба wан. Əwi гази дə шагьрте дəрсхана дəһа кьр, əwana һатьнə щəм дəрсдаре хwə, сəкьнин, дəрсдар гази wi мерьке кə к'əтьбу мəщале жи кьр у жь шагьрта қəстана пьрси, wəки гьшк бьбһен:

— Ща бежнə мьн, нав гəньмда у щəһда тьште қəлəwi-р'уни һэйə йан на? У һəрке һэйə нав к'ижанида зə'фə?

— Дəрсдар, һэлбэт нав гəньмда гəлəкə, нав щəһда жи һэйə, ле һьндькə...

— Һун дьбһен һ'эта зар' жи заньн, wəки нав һ'əбед нен-да бьра щəһбə, бьра гəньмбə у р'уни һэйə. Һун нəһəқи гьлие нəт'е дəрһəқа Вэзирда дьбежьн, əw мерьк хwəндийə у занə чь дьвежə.

Һ'əсэн меван вэр'екьрьн, лəз һатə мал у жь де пьрси:

— Бне, Зине дьле тə те?

— Wэй, кəр'е мьн, қə қəсура we кəч'ьке һэйə. Чьқасə дə-лалə, чьқасə р'ьндə... Əзе бəхтəwарбьм, һəрке əw қиз мала мьндабə. Мьн һьла зуда пирка we насдькьр. Баве we жи мьн нас дькьр. Əw чу Шəр'е wəт'əние у ьди вəнəгэр'ийа. Фьлит мє-рəки зə'ф бəдəw бу. Зине һəма п'ьшк бавə, бəдəwийа wийə. Ле нəп'ака дəрһəқа weда гьлие нəт'е дьготьн.

— Бне, əw хорте кə пер'а чубу, əw əз бум. Һьла ль Ере-ване əм кə т'əвайи һиндьбун, һ'əба мə гьһишьтбу һəвдə у мə һəвдə һ'ьздькьр. Əз кə жь Ереване бəрбь тə һатьм, əз бəре ə'wльн, сəр р'ийа хwə, мьн сəрик ль we хьст, паше һатмə мал. У р'асти жи əw һат һ'əвəки əз вэр'екьрьм. Ле мэриє гəнде wани зьман дьреж, гьлие нəт'е пəй we дəрхьстььн.

— Э, лао, чава бу, эв чэнд сал бун вә һәвдө һ'эздькьр, тә қә шарәке дйа хвәр'а нәнъвиси у сөр'а хвә дйа хвәр'а ә'йан нәкьр?

— Бне шан, мьн шәрм дькьр тәр'а бьнъвисьм, вәки мьн қизәк бе тә ль ви шәһәрида һ'эзкьрйә...

Әвә р'аһишт көр' һ'әмезкьр у синге хвәва гьвашт, сәре ви дани сәр синге хвә у пач'кьр. Әв чэнд дәқәбун әвә көр' жь һ'әмеза хвә бәрнәда.

— Эзе сьве йане дөсьвә сәр веда һәр'ьм.

— Бне, тә чава нһада һәр'и. Нә бһнарә. Мьхөлқәт гьшки хәватеда мьжулә...

— Лао, дьтърсм әв кәч'ьк жь дәст мә һәр'ә. Нав мәда шаһьле өлми ида гәләк һәнә, ве ве кәч'ька дәләл жь дәсте мә быгрьн, бәри мә нишанкьн у әме қиза өса ида жь к'ө бьви-ньн. Әз нькарьм ви шөхөли, ви бәхти жь дәсте хвә бәрдьм. Қизәкә бәдәвә у өлмдарә жи, кәсәки вәльдед ве т'өнә: нә де, нә бав, йәкә т'өнейә у әв кө һатә мала мә ьди щикида начә...

Зәлехә һ'әвәки кәр' бу, тә қәй дьгот тьштәки тинә бира хвә, ле паше к'әтә бира ве дйа ве, гот:

„Хәлқ әвләдед хвә һ'эздькьн, ле әвләдед мьн минани дьжмьна т'ьме сәр р'йа мьн дьсәкьньн. Гәло вәләдед к'е минани де у баве мьньн? На, минани вәләдед мьн хьрав т'өнә. Тә қәй двей әз нә зар'а ваньм — әз әт'има ваньм. Чьма, һнә мәри зар'а дьвьн малед хвә, қә нә зар'а ванә һ'әләлә, ле дйа дьхәвьтьн, вәки вер'а п'акьн. Ле вәләдед мьн? Әз заньм чьма әвана һ'әтани ньһа бь дьжмьнайи пәй мьн к'әтньн, чьмки мьн нәһишт әв шарәкә дьн жи мьн бьфрошьн у қәлә-нәки дьн жи бьстиньн...“

Зәлехе кө өса кәр' к'әтьбу мьтала, көр' зур бьбу ль де дьнһәр'и, паше гот:

— Бне, тә чьма өса к'ур дөшөрмиш дьби? Беж тә чь фькьр дькьрьн.

— Қәт лао, тьштәк т'өнә.

Вәхта Сәртиб мәрие хвәва жь гөнде Дарәбие дәрк'әтньн, Сәртиб готә шофер:

— Бозо, тә ида р'йа к'әсәр'а нәчә, р'йа шошеда һәр'ә, ль вәдәре асфалтә, әме р'әһ'әт һәр'ьн, һун заньн ньла — бһнарә, әрди земә, р'йа к'әсә ав у һәр'ийә. Нав гөнде Әләгә-

зер'а эме һеса һәр'ын. Сәр ви ч'эме кө эме дәрбазбьн нһа ав п'ър'э...

Машинедә әв чьқас вәхтбу п'ьстә-п'ьста Щәмиле у Зине бу. Вана хәвәр льда дәрһәқа һ'әсэн, дйа ви, һөрмәта we у чь бәхтәварикә р'ьндә бона Зине...

Р'остәм тә'мулнәкьр жь һ'опо пьрси:

— Һ'опо, ща беж, әвана жь к'е өса хәвәрдьдьн. Дьвәк әвана ч'ер'и мә дькьн?

Р'остәм, әз тәр'а мьсьлә'т дьвиньм, т'ө к'аре тә шөхөле жьна нәк'әтийә, әв йәк тәр'а херә — тәр'а п'акә...

— Мьн чь гот, мьн һәр пьрси, дәрһәқа чь әвана хәвәр дьдьн?

— Р'остәм, әз тәр'а мьсьлә'т дьвиньм, т'ө к'аре тә шөхөле жьна у қиза нәк'әтийә, we тәр'а хербә, вәки тә жь ван шөхөла дурви. Бәре ә'вльн, тә азәңи, йа дөда, тә нә азапәки өса щәһли жи, тәе ван р'ожа бьзәв'ьши".

Һәвалә кө р'әх һ'опо р'уньшьтбуң к'әийан. Ле Р'остәм һерсбу, бь авр'унә туж ль һ'опо нһер'и, дьле хвәда гот:

„Тә'на дьди мьн ль вьра нав ванда, бьра тә щики дур р'асти мьн бьһатайи у тә өса бьгота, вәлә, мьне п'арханә тә текьрьна зьке тә“.

Щерга автоа һатә гөндә Әләгәзе, бәре ви гөндир'а дьготьн: „Щамушвана Сипька. Сәртиб гот“.

Машинә ван кө жь нав гөндә Әләгәзе дәрк'әтьн, ч'йәе Әләгәзе ве тә'риедә бнда бу, ида қә нәдьһатә хванекьрьне. Тә қәй дьгот де зар'а хвә вәшарт, вәки ч'ә'ве хьрав ленәк'ә'вьн. Брусйа ләмпед електрикиә гөнд, ида незик һатнә хванекьрьне. Гава машинә һатнә нава гөнд, жь мала дәрк'әтьн һатнә пешийа машина. Машинә һатьн бәр дәре авайе сәрвертийа колхозе сәкьнин. Колхозвана дора Сәртиб у Моров гьртьн у пьрс у һ'әвал же кьрьн... Сәртиб йәко-йәко гьликьр, чава дәрбаз бу гьредана пәймана ләща сосиалистие.

Щьмо у Щәмилә кө һатнә мал, Хәзалә пьрси:

— Лао, һун чьма өса дәрәңг к'әтьн, хвә тыштәки хьрав нәқәвьми?

— На, ьне, we чь бьқәвьмә?

Әве дер'а гьликьр дәрһәқа һ'әсэн у дйа ви. Әве гот:

— ьне, вәки Зине һәр'ә we малә, өса бьзанбә, бәхтәки р'ьнд һатә сәр we.

— Лао, тө кө сальха дьди, бэлки хвэде эв бэхт ль Зинебэ, вэлэ Зине жи нэ қизэкэ хьравэ, қизед минани Зине нав мада не т'өнэнэ. Ым ақыл-к'эмалэ, Һьм жи бэдэwэ, хун-ширьнэ.

Сэртиб минани һэргав дэрэнг һатэ мал. Хэзалэ һивийа мер бу. Эви кө дэри вэкьр һатэ мал, Хэзалэ пьрси:

— Нэ һун зуда һатьнэ, чьма тө өса эглэ буйи, меро?

— Жьньк, мьн карьбу колхозванар'а гьлинэкьра, чава пэймана лэше һатэ гьредане, нэ эве бьқэдиньн we лэше?

Хэзалэ к'аркьр шиве бинэ бьдэ Сэртиб, эви гот:

— Жьньк, вэлэ хвэде қал'ие ван шенкэ, мерька һөрмэ-тэкэ өса кьрьн, қэ қөсур т'өнэбу, вэлэ эз шиве нахөм.

Сэртиб к'этэ нава щийа у зу хэвр'а чу. Эв шарна шэве һ'ышйар дьбу у фькьра хвэда дьгот: „Wэки лазьмбэ, эзе эр-һэдэ к'омэке бьдмэ ван, Бемал у гөндие ви нэ мэринэ хьравьн у дьлсахьн жи. Эзе Щьмо бь тракторева бьшиньмэ гөнде ван, wэки чэнд р'ожа ведэре бьхэвьтэ..“

Б А Е Б Ъ Н А Р Е

Бьһара Аг'баране дьк'этэ қэдеме хвэ, ль бэр'ожед бэрбь-тэ'в һешнайа шин ида гөмрән' дэрк'этьбу. Эв бэрфа кө ль сэре ч'йа мабу, эв жи иди дьһ'элийа, хьлаз дьбу. Нава гөнд у дора гөнд хөлэ-хөла аве бу ль шэwада дьк'ышйа, дьчу шие р'асти дуз. Ль сэр ханийа у қэраха ч'эвтэ-ч'эвта ч'эвика бу, вана жи һелине хвэ т'эзэдькьрьн у к'аре хвэи шушука дькьрьн...

Э'рди не зембу, лынге мэрййа һ'эр'иета дьчу хваре. Ле Сэртиб нэдьсэкьни. Эв һэвр'о сьбе шэбэде нав гөндда дьчудьһат: һэй дьчу шэм трактора, һэй дьчу э'мбаред колхозе, к'идэре чэнд щотед зуда зэнгьрти һэбун, ле дьһер'и. Эви фькьр дькьр, ван к'отана исал бьхэвтинэ.

Зине жи жь сэдре колхозе пашда нэдьма, һьла тэ'рибана сьвер'а эв р'адьбу. Ван р'ожед бьһаре хэвата агронома колхозе гэлэк бу: гэрэке эве бьдита чава т'охьм жь э'мбара дэрдьхьн, т'охьм т'эмьз дькьн, йан на, ахпа сэр к'өлика бьрьнэ нав зэвийа йан на?...

Эк'ьне кө пар ль бэр'ожа кьрьбун, исал дьса дэстпекь-

рын. Эве қырақыр ве сыве һәр'э у бвына, чька Р'остэм исал
ль ведәре нан дычина? Эв кә незики сәре шове бу, эве дит,
вәки шовәкә р'ындә к'ур те кырыне. Р'остэм дит Зине ве ль
сәре зэвие қузи ә'рде дыбә у ль шове дыньһер'э. Эви га данә
сәкнандыне у бәрбь Зине һат, әв йәк т'ьхминкыр һ'опо у фь-
кыри: „Гәло дывәк әвана диса бәлап'ежгари һәвбьн“. Эви әлә-
ка кә стөе видабу, йа кә т'ьжи гәнъмбу, ль зэвие дыр'әшанд,
дани у ләз бәрбь ван бәзи чу. Ищар Р'остэм незики Зине бу,
гот:

— Зине шан, беж к'урайа хәтед шова чаванын? П'акын,
йан на? Хвә мьн исал минани пар ә'рде хам нәһьштийә? Тә
қайили йан на?

Р'остэм өса Зинер'а хәвәрдыда, һ'опо хвә ләз ванар'а
гиһанд, һ'ьлкә-һ'ьлк же дыһат у гот:

— Шькыр тыштәк т'өнә.

— Чь т'өнә, апе һ'опо?

— Зине, қиза мьн, мьн қәй гот, һуне минани пар бәла-
п'ежгари һәвбьн, ләма әз өса бь бәз һатьм, ле әз дывиньм
шькыр тыштәки хьрав ищар т'өнә.

Бу п'ирқинийа Зине у Р'остэм к'әнийан.

Зине ль хәта һһер'и гот:— “Вәлә Р'остэм тә исал шовәкә
өса кырийә, мәрвь баварнакә, вәки әв шов бь к'отана га һат-
йә кырыне, мәрвь т'ьре әва бь тракторе һатйә кырыне“.

— Тә т'ьре әз ве зывьстане щие бәләсәбәб дыһатмә лек-
сие тә һиндыбум? Жь агрономие әз ида п'ьр' һындыки фә'м
дыкьм.

Эваре, вәхта Сәртиб у Зине кырына хвәйә р'оже дынь-
һер'ин, Зине гот:

— Һәвале Сәртиб, Р'остэм өса п'ак у к'әмал дыхәвьтә, тә
қәй дьве нә Р'остәме бәрейә.

Сәртиб гот:— „Тә дывини Зине, вәки ви чахи мә гөр'а
һьнәка бькра, мә щьза быда ви, йане жь колхозе дәрхьста,
гәло чь к'ара колхозе теда һәбу? Чава һәбә, хәвьтийә у хәват-
чики қәвәтә жи. Аһ, вәки мәрвь т'ьме ва бь ақыли незики һ'ә-
му шөхөлабә, т'ө щара нә шөхөл дысәкьнә, нә жи мәри щие
бәләсәбәб те щьзакырыне“.

— Гьлие тә р'астьн, һәвале сәдр.

Зине һатә мал, незики дәстшое бу у сәрч'ә'ве хвә шуш-
тын, эве кә сәрч'ә'ве хвә пақышдыкыр, р'ынгә-р'ынга автөе ль

хе т'эсэлэ бу, әве гөн да сәр дәрәке шунда дәрн вәбу у чәмәданәк һатә хванекьрьне, паше бохчәки мазьн һатә хванекьрьне.— Гәло әв к'йә?—Зине бь дәнгәки бльнд пьрсн у дәри вәкьр, әве дит: лынгәки Зәлехе ви али шемикейә, лынге вейи дьне ви али шемикейә у кьрә гази:

— Пәй, мәт'а Зәлехә, мьн қәй гот әв к'йә?... Әзә зә'ф шамә, вәки мьн тә дити.— Зине хвә авитә п'есири Зәлехе у қайм пач'кьр.

— Лао, вәлә әз жи шамә, вәки мьн тә дити. Р'асти бешьм һ'өба тә фьр'и дьле мьн у мьн тә'мулнәкьр, әз һатьмә тә бьвиньм.— Зәлехе жи Зине һ'әмезкьр, синге хвәва гьвашт у бь деки пач'кьр.

— Мәт'е, әз һәма һешка жь хәвате һатьм. Мьн худабу, сәрч'ә'ве хвә дышуштьн у тә жи һати. Э, мәт'е, чьма тә өса дәрәнг һати, нә ида эварә!

— Лао, һ'әсән готә мьн, һун жи сәр хәватенә, вәки әз зу бьһатама тәе нә ль малбуайи.

— Әре, вәлә, әви р'аст готйә, ле вәки тә һ'әвәки жи зу баһатайи, тә әз нәдьдитьм, чьмки әм ньһа һәр дәқә ль чоленә. Нә кә әм т'әне, ньһа кәсәки гонди нькарә ль малда бьминә, чьмки р'ожәкә иройин, чава мазьна готйә, саләке дьдә хвәй-кьрьне.

Зине диса чу бәр дәстшое сәрч'ә'ве хвә бышо. һ'әтани Зине сәрч'ә'ве хвә дышушт, Зәлехе п'ак от'аха Зине һнер'и у от'аха Зине гәләки ль дьле вә һат, һьм жь алие т'әмьзае, һьм жи бәдәви дәст чекьрьнед вә. һәр п'әнщәра чаршәбә р'ахьстьбунә, әв чаршәб гьшкә ньқьшандьбун бь дәста у щур'ә-щур'ә т'еле р'әнг-р'әнги. Ван чаршәба к'авикә р'ьнд дьданә от'аха вә. Зине кә һатә мал, готә Зәлехе:

— Мәт'а Зәлехә, тә жи вәрә сәрч'ә'ве хвә бышо, тәе һе-нькби. Зәлехе дьле хвәда гот: „Тә қизәкә к'әмәли. Вәлә тә йа мала мьни....“

Зәлехе жи сәрч'ә'ве хвә шуштьн у вәгәр'йа һатә мал. Зине чу п'ешгирәкә т'әзә жь чәмәдане хвә дәрхьст у аңи да Зәлехе, әве сәрч'ә'ве хвә пақьшкьрьн. Паше Зәлехә чу дәре чәмәдане хвә вәкьр у дәрхьст: вар'ькед қәланди, қаськәкә нә һәвқас мазьн, қәлийа жь гоште бәрха чекьри, дә дәст пивазе т'әзә гь-һишти, һекед пә'ти, кьлоч', мьрт'охә у һ'әвлә. Әве әв һ'әму тьшт дәрхьст, ле һьнәк сәр т'әхтә щинәдьбун, әве дани сәр

к'орсие р'уныштандьне. Эве к'о эв н'эму тышт дани, гот:

— Qиза мьн, р'астэ, эм бе нане гэньмьн, колхоза мэ гэньм начинэ, ле эз бе аре гэньм наминьм. Эз нэргав дьчьмэ дьк'ана мэйэ г'онд у аре гэньм дьк'р'ьм, тиньмэ мал у нане гэньм эм дьх'он. Ле we р'оже Сэртибе сэдре колхоза wэ у колхозване wэ qэнш кьр'ьн данэ р'уе Бемал у колхозване мэ. Ньла парва г'ондийа дэрнэqа нане гэньмда дьготьнэ Бемал, ле эви дьгот: „Ньла эз ньзаньм эви жь к'о эв т'охьм дэстхьстйэ? Эз пе бьзаньбьм эз жи нане гэньм бьчиньм“. Ле нэр салэке зедэтьрэ дэрбаз бу паше гот, „Эзе нэр'ьмэ нэн'ие бьхэбьтм, wэки wи т'охьми бьднэ мэ жи, дьвен эw т'охьм жь гэньме кубанейэ“. Э, колхозване бэлэнгаз чь карьбун бьготана.

Дэ, wэрэ qиза мьн, эм шиве бьх'он.

— Мэт'а Зэлехэ, бьсэк, эз мьсин дайнмэ сэр электрике, we дэqэкеда бьк'элэ...

Н'этани Зине фьраq сэр т'эхтэ назьр дькьр, Зэлехэ фькьрдькьр, чава дэст гьлие майин бькэ...

Зине к'о ча жи ани дани сэр т'эхтэ у р'унышт нан б'ох'он, Зэлехе дэстпекьр, гот:

— Зине, qиза мьн, эз ьди н'эму с'ор'е wэ пе н'эс'ям, Н'эсэн н'эму мьр'а гьликьр, wэки wэ нэвд'о н'ьзкьрийэ ньла wэхта нунэ ль Ереванебунэ у wэ ль wedэре т'эвайи дьхwэнд. Эви дэрнэqа we эвинтийа wэ qэ мьр'а нэньвиси, эз нэр т'эээ пе н'эс'ям. Гава мьн же пьрси: „Ле к'ор'е мьн, чьма тэ н'э-та ньна мьр'а qэ нэньвиси у qэ нэгот?“ Эви гот: „Бне, р'асти бежьм мьн шэрмдькьр, эw йэк бьгота тэ“.

Зине г'он дабу сэр ван гьлие Зэлехе, у алики жи хwэ шашкьр, шэрмкьр, ньзанбу чь бьгота. Зэлехе эw йэк т'ьхминкьр, гот: — „Лао, шэрмнэкэ, тыштэки хьрав ль вьр т'онэ, эw йэк э'мре мэ шаһьлада гьшкида qэwьмийэ у буйэ жи. Нна эз натьмэ...“

Зэлехе к'о гьлие хwэ н'эвэки бьр'ин, ль Зине н'ер'и, диса дэстпекьр:

— Qиза мьн, т'о чьма кэр'и, qэ дэнге хwэ наки? Ида н'эму тышт дэсте тэданэ, бежэ. Кэсэк дэwса тэ навежэ. Дьвэк мэрие хьрав нэбьн кэвьра бавежнэ сэр we р'яа тэ — сэр бэхте к'о натйэ сэр тэ? Мьн жи хwэхwа р'яа хwэ вэкьр, т'о зани wи чьхи нэ wа бу, диwана советие т'эээ т'эшкильбу, ле ньна жи һьнэ мэри не сэр ван qэйда дьчьн. Дйа мьн у баве мьн дь-

хвэстын бь зоре сэва қалэнэки п'ьр' мьн бьднэ ши мэри, к'н-жан әв дьхвэзын. Ле мьн гөр'а ван нэкьр, әз баве Н'эсәнр'а р'эвим. Ле вэхта баве Н'эсэн чу р'әл'мәте, де у баве мьн диса дәстпекьрын мьн бьднэ мер, Н'эсәне мьн жи эт'им бьхельн, мьн гөр'а ван нэкьр, әз нәчумә мера. Ле вәки әз ньһа п'әе Н'эсэн бьдм нә кә бона ве йәке, вәки әв кәр'е мьнә...

Зине хвә авитә п'есири Зәлехе у бь гьри гот:

— Мә зуда соз дайә һәвдө, исал чәнд салә мә һәвдө һ'ызкьрйә. Әз Н'эсэн ьди п'ак заньм, әв чь...

Кәс ньзанә жь шабуна бу Зине өса к'элогьри бу, йане жи жь шәрме, әв гьрийа, һесьр т'ьжи ч'ә'ве ве бун, әве гот:

— Мәт'а Зәлехә, әз дьхвэзым: тә мьр'а бьви нә кә хвәси, әз һ'әвщәмә, тә мьр'а бьви де... Әз бе де мам һәла лапә зар' бум...

Әв гьлие Зине Зәлехе жи да гьрийандьне. Әве Зине һ'әмезкьр у һәрдө гьрийан, кәс ньзанә чьқас вэхт бу, һәр ши чахи әв кәр'бун, к'әнге т'әқинийа дери һат, Зине жь һ'әмеза Зәлехә дәрк'әт, п'ор' у гөлие хвә р'асткьрын. Щәмилә дәрда һат. Әве хвә авитә п'есири Зәлехе, гот:

— Вәй, тә сәр ч'ә'ва һати, мәт'а Зәлехә, мьн ньзанбу тә һати, һәма һешка хвәйа от'аха Зине готә мьн.— Әв гьлие Щәмиле кә Зәлехе бьһист, тә қәй дьгот әве хвә шашкьр у ль Зине нһер'и. Зине гот:

— Шәрм нәкә, мәт'а Зәлехә, бәр ве чь дьхвәзи бежә у чь тә һ'әтани ньһа готйә, бьвәк'ьлинә, Щәмилә бона мьн минани хушка һ'әлалә.

Әв гьлие Зине әшқ кьрынә дьле Зәлехе у әве гот:

— Әз чь бежьм? Р'асти бежьм, әз һатьмә тә Н'эсәне хвәр'а нишанкьм, гөстила нишание текмә т'ьлийа тә, чава ә'дәт у қануна мә кәрманщанә, ле әз дьхвэзым бьзаньбьм, гәло, Н'эсәне мьн бь дьле тәйә йан на? Чьмки әз хвәхва жи һәр бь дьл чумә мера.

Щәмиле қә нәһишт Зине дәве хвә вәкә у гот:

— Һәлбәт, әвә қайилә, әз пе һ'әсийәмә, вана зуда һәвдө һ'ызкьрйә у әвинтийа вана йа исал чәнд саланә...

Әв гьлие Щәмиле Зәлехә да шакьрыне, ле әве диса жь Зине пьрси:

— Дә, Щәмиле ве гот, ле әз дьхвэзым жь дәве тә жи бь-бьһем, тә һ'ыздьки? Тә р'азийи? Беж қиза мьн!

— Мэт'а Зэлехэ, чь кө Щэмиле гот, р'астэ, эээ қайильм.—
Әуе диса жь шабуна хуэ авитэ п'еси́ра Зэлехе у әу пеш Щэ-
милева қайим пач'кыр...

Қыпә-қылпа мьсин бу, ав же р'ьжийа, ә'шарэт кыр, уәки
ьди зуда дык'әлэ. Зине бәрбь мьсине бәзи, әуе кө дәре мьсине
нәкыр, дит ав мьсинда һындьк майә, әуе ав т'ьжи мьсин кыр,
диса да сәр электрике у т'әхтэ һазркыр. Зэлехе кө дит Зине һа-
зыркьрна т'әхтәва мьжулэ, әуе һедика гөһе Щэмиледа п'ьс-
танд:

— Әм чауа бькьн, уәки әв нишанкьрын бь қәйдәбә? Ла-
зымә әрһәдә мәрики дьн жи ль вьра һәбә, уәки нишанкьрна
мә бь ә'дәт у қанунбә, де у баве уе т'өнәнә. Тө чь дьвежи, мә
гази к'екьра?

— Гази к'е кьн? Щэмиле уәк'ьланд,— әзе ва һәр'ьм гази
дйа хуәкьм. Ве сьһ'әте әуе бс, әзе дәуса уе ч'еләка бьдошьм,
мьн кө ч'еләк дотьн, әзе жи бем.

— Уәлэ тә п'ак гот, бьра әва нишанкьрна жьнабә,—
бь к'ән Зэлехе гот.— Дә хуәде мьн қорбана тәкә, зу дйа хуә
сәр мьнда бьшинә, әзә һивийа уема. Щэмилә ләз дәрк'әт, чу.
Ле зә'ф нәк'ьшанд, Хәзал һат.

Уана сьлав да һәвдө у Зэлехе дәстпекыр у чь кө лазьмбу
Хәзалер'а гьликыр. Хәзалә гот:

— Хуәде бьмбарәк-пирозкә, уәлэ қиза минани Зине һе
нав мә көрманщада т'өнә, һьм дәстә'мәлә, һьм эгьнә, һьм қи-
зәкә бь намусә у чь кө бу дәрһәқа өлмдарийа уе, қә әм нь-
карьн тыштәки бьжьн. Професорәк жь Ереване һатьбу, әви
гот: „Зине, қиза мьн, һьла кәсәки әв йәк нәкьрйә, һәр тә ль
вьра, сәре ви ч'ийайи әв гәньме кубане да һ'ьнаркьрне, уә-
ки шиндьбә, дьгьһижә у мьхлуқәт жь нане щәһ дьдә азакьр-
не, ә'фәрьм, қиза мьн“— у незики уе бу, дәст кьрә дәсте уе.

Әвана өса к'әтьбунә хәвәрдане, қә т'ьхминнәкьрын чауа
тә'рие ә'рд ньхамт. һәр ль сәре ч'йәе Әлэгәзейи бьһнд һьман-
ги дьһатә хуәнәкьрне, уәки ьди эварәкә дәрәнгә. Зине пал-
тое хуә авитә нав мьле хуә у кьр кө дәрк'әвә. Зэлехе пьрси:

— Төе к'ода һәр'и қиза мьн?

— Мәт'е, әзе һәр'мә дык'ане һьнә кампет у тотька бьк'ь-
р'ьм биньм.

— Уәлэ, қиза мьн; тө тыштәки п'ак дыки, бра нишанийа

тэ бь ширнайибэ. Эве дэст кьрэ п'ашла хвэ п'эра дэрхэ. Зине гот:

— Пэй, эв чйэ тө дьки? Мэт'е. Чьма п'эре мьн т'өнэ?— у р'эви, чу.

Зине дэрэнг вэгэр'йа. Зэлехе фькра хвэда гот:

„Гэло, чьма Зине өса дэрэнг бу?“.

Зине кө вэгэр'йаа һат, гот:— дьк'анчи һэма һешка һат, эз һивийа ви бум. Эва чэнд щарэ сэрwertийа колхозе т'эмийа дьдэ ви, wэки эв wэхтеда дэре дьк'ане вэкэ у wэхтеда дадэ, чьмки колхозван т'эме ль чоленэ, дэрэнг тенэ мал, ле эв йа хвэ дькэ. Мьн готе: „Чьма тө готьна сэрwertийа колхозе на-қэдини?“ Эв кэр' бу, дэнге хвэ нэкьр.

— Дэрһэқа ван дьк'анчийа қэ нэвежэ, қиза мьн, ль гөнде мэ жи һэма өсанэ. К'энге дьхwэзэ вэдькэ, к'энге дьхwэзэ дадьдэ, тө қэй дьвей дьк'ана хөсусийа вийэ, мала вийэ... һэрке р'асти жи бежьн, wэки эм ниньн, we бьфрощнэ к'е. Wана вди щеве хвэ т'эжи кьрьнэ, қэ хэма ван нинэ..

We шэве Зэлехэ щэм Зине ма. Сьвэтыре Зине һе шэвда р'абу, ле Зэлехэ жи һ'ышйарбу.

— Мэт'е тө р'азе һьла зуйэ,— Зине гот.

— Қиза мьн, wэлэ эз малда жи зу һ'ышйар дьбьм. Мал-авайе, шөхөле мале дькьм, к'аре хвэ у һ'эсэн дькьм....

Т'эхтэ ида һазьрбу, wэки тэ'ште бьхөн. Дэри вэбу, Хэзал һатэ. һөндөр'.

— Хушка Хэзал, эм дөһ өса к'этына хэвэрдане, мьн қэ нэпьрси, һун чава ль Дарэбие дьжин? Қэ чь тыште т'эзэ ль щэм wэ һэйэ? Балки п'епаре тэ ль гөнде мэ кемнэбэ.

— Эз зэ'ф р'азимэ, хушка Хэзал, вьр wa, өса бьзаньбэ, һун пьзмаме мьнэ лапэ пешьн. Р'асти бежьм шөхөле кө эз һатьбум, мһ'өбэтэкэ щаһьла зуданэ, чава э'йанбу эва пенщ сал һэйэ. Ле көр' жь шэрмана вэдьшарт, нэдьготэ мьн, бона ви шөхөли эз һатьмэ. Р'асти жи эм дөһ өса к'этнэ хэвэрдане, мэ чь кө лазьмбу к'өтанэкьр, ле п'акэ төе иро һати. Мьн дь-хwэст чава э'дэт, мэрие сьсийа жи wэхта нишанкьрьне һэбэ у гөстила нишание текнэ т'элийа we.

— Хушка Зэлехэ, чьқас эз тө бежьн, бэрга тыштэки наг-рэ, һ'эта Зине хwэхwa нэбежэ: „Эзэ қайильм. Эз дьхwэзьм

бывмэ дэргистийа һ'эсэн". Һәр пэй готына wer'a эм карын гостиле текнэ т'элийа we.

Хэзале кӧ ӧса хэвәрдыда, Щэмилә дәрда һат у әве готә де:

— Ыне, һыла шәве дьне әве қайилбуна хвә да, ле тӧ һати у һун к'әтнә хэвәрдане у әв гыли ӧса ма.— Паше әве бәре хвә Зинедә кыр, гот: Зине, нә ӧсанә? Нә тӧ р'азийи? Әре? Дә беж!

Зине бь к'ән гот:

— Нә мьн шәве дьне гот,— эзә р'азимә, иро жи дьвем эзә р'азимә, мә зуда һәвдӧ һ'ызкьрийә...

— А ӧса, қиза мьн,— Зәлехе бь әшқ гот.

Зәлехә бь әшқ р'абу у бь бәнгзәки к'ән незики Зине бу, әв һ'әмезкьр у се-чар щара әв пач'кьр, жь п'ашла хвә гостилкәкә зер' дәрхьст у кьрә т'элийа Зинейә ор'е, чава ә'дәт бу, гот:

— Лао, бьра гьшк бьзаньн жь иро шунда тӧ бука мьни.

Хэзале у Щэмиле һәвр'а готын:— „Әре вәлә, жь иро шунда Зине бука тәйә, қиза мала тәйә“.

Хэзале кампетәк һылда, жь к'аг'әзе т'әмьзкьр у кьрә дәве хвә, гот:

— Бьра ә'мре тә у һ'эсэн аһа ширьнбә!

Щэмиле жи кампетәк һылда, т'әмзкьр у кьрә дәве хвә, вәк'ьланд:

— Бьра ә'мре тә у һ'эсэн аһа ширьнбә һ'әтани һунә сахьн.

Зәлехе жи кампетәк һылда, гот:

— Мэзын дьбежьн,— бәре, вәхта нишандькьрын, к'аса шәрбәте вәдхварьн, ле ньһа кампета дьхӧн, э гәло чь фьрқи вьра һәйә?... Хэзал шан, әз жи ве ширнайе һылдьдым, бәлки ширнайа һа т'ьме ль мала вәбә,ль қап'ие вәбә у ль мала херхазе вәбә.

Хэзале гот:— „Дә, вәки ӧсанә, мә гостил жи кьрә т'элийа қиза мә, ле гәрәке эм ньһада һ'әму тышти әшкәлә бежьн, тӧ зани, т'ӧ щһезе мәйи ӧса жи т'ӧнә, вәки һун паше хэвәрнәдьн. Ле әм т'ӧ қәләни жи жь вә нахвәзын“.

— Хушка Хэзал, ищар әвә кемә! Әз тыштәки нахвәзым, қә тыштәк нәлазымә. Р'асти бежмә вә, шаһьлтийа хвәда әз хвәхва дьлк'әтне хвәр'а р'әвим чум, қә тыштәки мә т'ӧнәбу.— Хэзале нәһишт Зәлехә гылие хвә к'ӧтакә, гот:— Ле аһа п'акә, вәки мәрвь һ'әму шӧхӧли бәреда әшкәләкә у шӧхӧле

мәйи иройин ида к'ота бу. Дэ б'ра хвәде б'мбарәк у пироскә.

— На, һ'ла шөхөле мә к'ота нәбуйә, хушка Хәзал, эв вә һ'эсавд'к'м, чава вәләдәд we чава де у баве Зине, ле к'әнге әме дә'ватә б'к'н?

— Әв ида шөхөле вәйә, хушка Зәлехә.

Гөнддә кәсәки н'занбу, вәки шөхөләки өсә қәв'мийә нава көрманщада, вәки т'ште өсә һе ә'мрада нәқәв'мийә ль нава ванда у әва щара ә'в'л'н бу, вәки қизәк нишан к'р'н бе қәлән, пеш weва ч' г'ли-гот'нед кә лаз'мбун, қәдан'д'н у бук р'ун'шт, т'әв вана нан хвар у һ'әму г'ли-гот'нед, кә лаз'мбу б' р'азлхийа д'ле we к'р'н...

Гәрәке бе гот'не, we эвара, кә Зәлехе кәч'к нишан д'к'р, Сәртиб дәрәнг, минани, һәрғав, һатә мал. Ле әв кә һатә мал, кәсәк малда т'өнәбу, нә Хәзал, нә жи Щәмилә. Әв ә'щәбмай ма, хвә жи б'рчибу, ч'мки с'вә шәбәде нан хвар'бу у чубу сәр хәватә. Әви д'ле хвәда гот: „Гәло, д'вәк чунә т'әв'ла ч'еләка, вәки ч'еләка б'дош'н?“

Щарна, вәхта Хәзал д'чу ч'еләк д'дот'н, д'қәв'ми Щәмилә жи пер'а д'чу. Сәртиб чу с'в'дәре, бәр дәстәшәое сәрч'ә'ве хвә шушт. Әви кә сәрч'ә'ве хвә шушт, т'ә'мулнәк'р, чу т'әв'ла ч'еләка, вәки ванр'а текә шәр'. Ле әв кә һатә т'әв'ла ч'еләка, кәсәк ж' ч'еләқдоша ль weдәре т'өнә бу. Әв һатә мал, ж' нәбийа хвә Шир'не, п'рси:

— Шир'н, д'а тә у пир'к к'ода чунә?

— Ына м'н у пирка м'н чунә мала Зине.

Сәртиб ә'щәмбайи бу у ф'к'ри:

— Д'вәк қәзийак ль сәре Зине қәв'ми? Ле we эвара дәрәнг әвана ч'ма мал вала б'һиштана у б'чуна?

Сәртиб д'са ж' нәбие п'рси:— Шир'н, әвана зуда чунә?

— Әвана чун һе электрик венәх'ст'бун.

— Вәлә т'штәк қәв'мийә,— у ида қә нәсәк'ни б' бәз бәрб' мала Зине бәзи. Әв зу вәстийа, сәк'ни у хвә хвәр'а хәвәрда, гот: „Ах, Сәртиб, ида тә нә Сәртибе бәрәйи, кә минани гак'увийа ч'лапәд'к'р, р'ад'буйи сәре ч'йәе Сип'ани Хәлате пәй гак'увийа д'к'әти, шәрд жи ж' бәр тә х'лас нәд'бун. Гәло, тә нә әв Сәртиб буйи, е кә пешийа шәрда эла һ'әсәна г'рт, чәнд мер ж' ван кәшт у пәзе эла хвә жи вәгәр'анд. Вана т'обәк'р, ида сәр эла мәда нәһат'н. Гәло тә нә әв Сәр-

тиби, е кӧ вӕхта шӕр'е Сӕрдӕраве т'ӕви ӕскӕре Шангир аг'а, пешийа ӕскӕре Р'оме гьрт, фьр'кьр у нӕһшт ӕв бенӕ Эцмиа-зине у Р'ӕwane бьстиньн. Ле вӕхта шӕр'е сӕр Ведие диса тӕ мерхасикӕ хьрав нӕкьр, пешн ль ӕскӕре дашнака гьрт, сӕва we мерхасие фӧмандаре Ӕскӕре сор, урьс фьрмӕкӕ нӕган п'ешк'е-ши тӕ кьр, йа тӧ һ'этани ньна чава биранин хвӕр'а дьгӕр'и-ни... На, ьди ӕв вӕхт чу, тӧ жи ида калбуйи..“

Сӕртиб кӧ hatӕ т'анга хание Зине кӧ теда дьма, һедика hatӕ бӕр дӕре от'аха Зине тӕлйа у гӧһе хвӕ да сӕр, вӕки бь-занбӕ чь дьвежьн, ле ӕви тыштӕк нӕбһист. Ӕв чу бӕр п'ӕнщӕре гӧһе хвӕ да сӕр. Ль ви т'ӕсӕлӕбун к'ӕне жьна. Ӕви к'ӕни ӕв да бӕваркьрне, вӕки тыштӕки хьрав нӕфӕшьмийӕ. Ӕв hatӕ бӕр дери у һедика ль дери хьст. Зине дӕри вӕкьр. Ӕве кӧ Сӕртиб дит, гот:

— Вӕй, тӧ сӕр ч'ӕ'ва бей, апе Сӕртиб, тӧ һӕма вӕхтеда һати. К'ӕрӕмкӕ пешда вӕрӕ.

Сӕртиб бь лафьрди гот:

— На, пешда наем, ӕз нӕверьм пешда бем, ӕз дьтърсьм. Һун жьн т'ӕне ль вьр т'опбунӕ: чька чава изне жь мӕ мера бьстиньн у мӕ жи тенӕ бьн дӕсте хвӕ. Ле, ӧса бьзаньбьн, т'ӧ щара ӧса набӕ, ӕм мер т'ӧщара т'ӕслими вӕ набьн,— у к'ӕнийа.

Зине мьле ви гьртьбу к'ашкьр бинӕ һӧндӧр'е от'ахе, Сӕр-тиб жи лафьрди дькьрьн у нӕдьһат. Ӕви дьгот:— „Вӕ т'ьре ӕз ньзаньм. Ӕз п'ак заньм, вӕки бӕре һ'ӕму фанун дӕст жьнада бу. Жьна чь бьхвӕста дькьрьн...“

Зине кӧ бьһист ӕв гьлие Сӕртиб, гот:— Ӕв йӕк ль ньвиса-ра марк'сизмеда һӕйӕ. We дӕврер'а дьбен. „Матриархат“. Р'астӕ, бӕре һ'ӕму тышт дӕсте жьнада бу: мал, авайи, кочьке мале у һ'ӕму фьрар у фанун, ле паше ӕв йӕк жь дӕсте жьна дӕрк'ӕт, к'ӕтӕ дӕсте мера.

Зине т'ӕбах т'ьжи хварьн кьр у да бӕр ви, Сӕртиб нан һьлда, гот:

— Вӕлӕ ӕзи бьрчимӕ, ӕз һатьм шиве бьхӧм, ле кӕсӕк малда т'ӧнӕбу. Мьн фӕй гот, чунӕ т'ӕвле ч'елӕка бьдошьн, чь-мьки щарна Щӕмилӕ дер'а дьчу ведӕре. Ӕз чумӕ т'ӕвле кӕсӕк ль вьр т'ӧнӕбу, жьнед ч'елӕкдош жи ида ль вьр т'ӧнӕбун, вӕки мьн бьпьрсийа. Ӕз вӕгӕр'йам һатмӕ мал, мьн жь нӕбийа хвӕ пьрси.

— Ширьна мын, дйа тэ к'ода чуйэ?

Әве гот:

— „Калко, дйа мын у пирка мын чунэ мала Зине“, вэхте әве әв гъли шаба мын дан ,р'асти бежым эз тьрсйам, мын фь-кьркьр, әрһәдә қәзийак қәвьмийә, вәки әвана ве эвара дәрәнг чунә ведәре у эз бәзим. Ле эз дьвиньм шькьр тьштәки хьрав т'өнә“.

Зине гот:— Апе Сәртиб, нан бьхвә тә весведа бьрчийи.

Паше Сәртиб зур' бу ль Зәлехе нһер'и, гот:

— Әв жьна хәриб жь к'өйә? Әз р'әнге ве дһешвиньм, мын щики әв жьньк дитйә, ле ньзаньм ль к'идәре?

Щәмилә к'әйя, гот:— Дә бинә бира хвә, тә ль к'ө дитйә?

Сәртиб һ'әвәки сәкьни, да бира хвә, паше гот:

— Мын әв жьн ве р'өже ль гөнде Дарәбие дит, вэхте әм чун ләща сосиалистие бь Бемалр'а гьредьн.

— Баво, вәлә тә наскьр,әва жьна дйа агрономе ванә, дйа һ'әсәнә.

-- Әв мала кә тә'у Зине ле бьбунә меван?

— Әре баво.

— Ә, чь ван қәвьмийә, лао, әв ве шәве һатйә вьра?

Зине гот:— „Бьсәкьньн, бьһельн апе Сәртиб нан бьхвә“.

— Зине щан, лао, тә архайинбә, апе тәйе нан бьхвә, бь-ра гьликьн: чька чь қәзийа һатйә сәре ван, вәки әв ве шәве һатйә вьра, бәлки әм к'омәкәке бьднә ве.

Щәмиле готә баве: „Баво, мәт'а Зәлехә һатйә Зине кәр'е хвәр'а нишанкә“.

— Тә чь гот, лао? Мын фә'мнәкьр, ща бьвәк'ьлин тә чь гот, „мәт'а Зәлехә һатйә Зине кәр'е хвәр'а нишанкә, һ'әсәнр'а нишанкә..“

Әв гълие Щәмиле тә қәй дьгот гөр'инийа бьруске бу гөһе вида һатьн. Әви т'әбаха хварьне жь бәр хвә да алики, гот:

— Чьма Зине бе мын бьднә мер щики башқә? Әв йәк т'ө щара набә! Зине Зина мәйә у әм т'ө щара жь гөнде хвә бәрнадьн...

Зәлехә жь щие хвә р'абу, гот:— „Тә дәрәнг һати, Зине қәйилйа хвә дайә жи у гөстилк мә кьрйә т'ьлийа ве чава қанунә у чава ә'дәтә...“

Сәртиб бь һерс гот:

— Демәк тә бона ве йәке һати гөнде мә? Вә қә жь мын

пърси, аз р'азимә йаң на? Нун һатънә шōхōл дъзикава дъкън,
ле әв йәк т'ō шара набә!

Әв гълие Сәртиб Зәлехә һерскърън, әвә гот:

— Тō ида чь бьки-нәки тыштәки нькари бьки, гōстила ни-
шанне лъ т'ълия Зинейә ор'еданә, лъ дәсте ч'әпе, ида чьқас
хвә баки, банәки тыштәки нькари бьки...

Сәртиб бь авр'унә туж лъ жьне, Щәмиле у Зине нһер'и,
паше жь Зине лърси:

— Р'астә, тә қайилийа хвә дайә?

Зине һ'әвәки търсийа, сороморо бу, минани шарна вәхта
лъ инт'амед әвә лъ институте дьда, ле паше гот:

— -Әре, әпе Сәртиб, мьн қайилийа хвә да...

Зине ида шармкър, нәгот: „зуда мә һәвдō һ'ызкърийә“.

Әви, минани бава, ле кърә қужин, гот:

— Әме бьвиньн, тә чава бе мьн қайилийа хвә да!

Әв жь щне хвә р'абу һәр'ә, ле Зине дәст авитә ви гьрт,
гот:

— Але Сәртиб, һ'әтани тō шиве лъ мала мьнда нәхви,
әз тә бәрнадьм. Қә тыште оса дьбә? Тō зани, мәрвь нане к'е
нахвә?..

Сәртиб р'унышт, нан хвар. Щьмо жи һат, гот:

— Р'асти бежьм әз әщербмайи бум, мьн го: „гәло, әв чь
һ'әвалә, гьшк чунә мала Зине?“

Хәзале лърси:— „К'е готә тә, вәки гьшк чунә мала Зине?“

— Нәбийа тә, Ширьне гот. Әз кō һатьм, әвә шив дьда
бьре хвә.

Хәзале готә Зәлехе:— „Вәлә к'ōлфәте мала мә гьшк лъ
вьра бәрәвбун“.

Сәртиб бь һерс гот:

— Тō дьвежи гōстилк иди т'ълия веданә, ида тыштәки нь-
кари бьки. Әме һьла бьнһер'ьн, тōе чава дә'вәте бе мьн бь-
ки? Бе изна мьн! Әз наһельм!

Зәлехе жи бь тә'н готә Сәртиб:

— Р'астә, тō комунисти, ле әз дьвиньм тō жь ван кале
кō сәр әдәте кәви бәрк' сәкънинә у хвәйдькън, жь ван нә
кемтърн...

— Чьма оса дьвежи, хушка Зәлехә? Ахьр кәч'ьк қиза гөн-
де мәйә, чьма һәр'ә гөндәки дьне мербькә?

— Зә'ф жи қиза гөнде вәйә? Ве һәр'ә ведәре, к'идәре дь-

ле we дьхвэзэ, хвэ эв жи нэ шэхта бэрейэ бь зор бьднэ мер?

Зине Щьмо жи да р'уныштандьне у хварьн да бэр ши.
Эви қэ гөн нэда хэвэрдана вана, эви бьрчи бу, мэдэки
р'нд нан хвар у бь лақьрди гот:

— Нун хэвэрдьн, ле эзе т'ер қэлие, гоште мьришка у мьр-
т'охе бьхөм.

Хэзале бэр мер қэ хэвэрнэда, эве хэйсэте ши заньбу: чь-
қас бежи эве йа хвэ бькэ, эве һэр гот:

— Мерьк, бэсэ эм хэвэрдьн, эм һэр'ьн, ида ниве шэвейэ,
зар'ед мэе бьтьрсьн, т'ьфалэ т'эненэ.

Зине гот: „Н'эйран, бьсэкьньн, бьра Щьмо нан бьхвэ“.

— Хушка Зине, тэ дэрһэқа мьнда т'алаша нэк'ьшино,
вэлэ мьн нан т'ер хвар у жь гьшка зэ'фтьр хвар.

Гьшк р'абун, малавайи данэ Зэлехе у Зине, чун.

Сэртиб т'о щара гьлие хьрав нэготьбу Хэзале, ле про гот:

— Эва т'эв шөхөле тэнэ. Эме бьньһер'ьн, чава кэч'ьке жь
гөнде мьн бьвьн?

Хэзале қэ шаба мер нэда у һедика р'эх вида дьһат. Нэр
Щэмиле готэ баве:

— Баво, эз э'щешмайи дьминьм ван гьлие тэ. Чьма тэ өса
дьежи? Чи тэр'анэ, к'е дьстинэ у we һэр'э к'ижан гөнди мер?

— Чава чи тэр'анэ? Нэ эв хэватчийа гөнде мьнэ? У эм
we жь дәсте хвэ бэрдьн? Нэ эве гәньм да, нэ кө т'эне мэ,
эве да нэһ'ие гьшка.

— Э, бэлки кэч'ьк хорте гөнде тэ дьлнэкэ!

— Чава дьлнэкэ? Нэ дьвен пар чуйэ чоле гэр'йайэ. Wэ
т'ьре эз гьлийа наһ'эсьм? Бьра һэма ши жи бьстинэ.

— Баво шан, нэ һэма э'йни эв хортэ, кө Зинер'а чубу
чоле. Эва эвэ, we Зине бьстинэ. Вана һэвр'а Ереване ль ин-
ститута малһэбуна гөндитие һинбунэ. Эва э'йни эв хортэ —
Н'эсэнэ. Эви жи к'ота кьрйэ у һатйэ гөнде хвэда буйэ агро-
ном. Баво, тэ нһэқи фьрштэнгийа дьки у ль ьне жи щие бэла-
сэбэб һерс дьби.

— Қиза мьн, тэ фьрци т'өнэ Н'эсэнр'а гэр'йайэ, йане
йэки дьнр'а гэр'йайэ. Эме шашикэ мэзьн бькьн, вэки эм Зине
жь дәст хвэ бэрдьн.

Эвана кө һатнэ мал, һэрдэ зар' ьди р'азабун. Бу ахэ-
аха Сэртиб, к'этэ нава щийа р'аза...

Зине у Зэলেখэ жи һ'этани ниве шэве хэв ль ч'э'ве ван

нэк'эт. Хэвэрддан дэрһада ван гьлиед Сэртиб. Зине готэ Зэ-
лехе:

— Мэг'а Зэлехэ, тө гөһ нэдэ ван гьлие шийэ бе қанун
у пашдамайи. Чьма эз қизэкэ пашдамайимэ. Эз нахвэзым қөр-
бэтие ль Сэртиб бькьм, һаде ши чь һэйэ, эзе к'е бьстиньм, эз
к'е дьхвэзым бьстиньм?

— Эре қиза мьн, тө дьвини чь қужин же те? Тө қэ гөһ
нэдэ гьлие ши у же мәтьрсэ...

— Мэг'е, тө архайинбэ, чьма эзе же бьтьрсьм? Хвэ эз
зар'эк ниньм... Қанунед диwana Советие жь ши четър заньм.
Кэсэк нькарэ у һаде кэсэки г'өнэ сэр р'йа мьн бьсэжьнэ. Вэх-
та бэре ида чу у вэнагэр'э...

Эwana оса к'этнэ хэвэрдане, қэ хвэ нәһ'эсийан чава хэв-
р'а чун.

Зине минани һэргав зу жь хэве һ'шйар бу. Эве һедика
к'ьнше хвэ вэргьртын, вэки Зэлехе һ'шйаркэ у дэрк'этэ
дэрва, бэрбь Бозое шофер чу. Гава һатэ бэр дәре ван, эве ль
дери хьст. Баве Бозо дэрк'эт, эви Зине наскър у бь э'щебмайи
ль Зине нһер'и, гот:

— Апо, эз һатьмэ ит'мазке ль Бозокьм.

Бозойи һ'шйарбу, эви дэстхвэда дэнге Зине наскър у һэ-
ма жь нав шийа гот:

— Зине, беж, чь дьхвэзи?...

Бозо һаһанга к'ьнше хвэ хвэкър у дэрк'этэ бэр дери, гот:

— Беж, ит'маза тэ чйэ, һэвала агроном? Нэ шькър херэ,
хвэ тыштэки хьрав нэқэвьмийэ?

— Шькър тыштэки хьрав нэқэвьмийэ, Бозо щан эз на-
хвэзым ве сьве шэбэде һэр'мэ щэм сэдре колхозе, эз ит'маз
дькьм, тө жьньке бьви гонде Дарэбие. Эвэ ишэв мевана мьн
бу.

— Чьма һэр'и щэм сэдр? Машинэ вайэ бэр дерийэ, эзе
бьвьм у сәһ'этнивэке шунда вэгэр'ьм сэдр қэ пенәһ'эсэ жи.
Һэр тө беж, эз к'энге бем? Н'эздыки эз һэма нһада бем?

— Ньһа на, ле сәһ'этэке шунда вэрэ.

Зине кō вэгэр'ийа һатэ мал, Зэлехэ ьди һ'шйар бьбу.

— Ве қэрэбэрбанга сьведа, лао, тө к'ода чуйи?

— Мэг'е, эз чумэ пәй шофер, вэки әв тэ бьвэ мал, хвэ
тө пәйа начи? Н'этани гонде вэ незики бистпенщ километри
һэйэ.

— Тә эф р'нд кър, қиза мьн, р'асти жи, вәки мәрв пәйа һәр'ә әп'ещә дурә, әз жи ьди нә Зәлеха бәрәмә, зу дьвәс-тьм.

— Мәт'е, тө р'азе һ'әтани әз чае дьк'әлиньм, у тә'ште һазьр дькьм.

— На, лао, әз ьди нькарьм р'азем. Әз малда жи зу р'адьбьм. Бәри чуйина хәвата колхозе, әз шөхөле мале дькьм, паше тә'ште хвә у һ'әсәнр'а һазьрдькьм у әм тә'ште дьхөн, паше дьчьнә сәр хәвате.

Һ'әтани Зине тә'ште һазьркър у дани сәр г'әхтә, сьвә ьди р'өнбу. Мьжа кә we шәве дабу р'у әрде әв жи ида һьлат. Бозо автоа хвә һедика бе дәнг ажотә бәр дәре Зине. Әви кър кә дерихә, ле Зине дәри вәкър, гот:

— Бозо, вәрә мале. Пә'ри қәвәти бькә паше һәр'ә.

Бозо хвә гьрт, кър кә нәе, Зине мьле ви гьрт, к'ашкър бьрә от'ахе. Вәрә, шәрмнәкә, мә һьла тә'ште нәхварийә, т'әви мә тә'ште бьхвә, паше төе мәт'а мьн бьви.

Вәхта нан хварьн у дәрк'әтьнә бәр дери, Бозо готә Зине:

— Һәвала агроном, вәрә р'уне автое, әм т'әвайи һәр'ьн, әме вәхтеда жи вәгәр'ьн, соз дьдьмә тә қә сәһ'әтәке жи на-к'ьшинә.

— Бозо, әз дьтьрсьм дәрәнг вәгәр'ьм, ньһа жи тө зани чь вәхтә?

Зәлехе жи лава кър:

— Қиза мьн, р'уне, һун һәма мьн бьвнә сәре дөр'йане, шоша асфалт ьди вәгәр'ьн, жь ведәре чәнд гав дьминьн, әзе хвәхвә һеди һәр'ьм.

Зине ль Зәлехе һер'и, тә қәй дьгот, әве дьле хвәда гот:
„Вәлә, сәва хатре тә һ'әтани к'идәре бежи әзе бем“.

Зине гот:— Бозо, дәқәке бьсәкьн, әзе палто бавемә нав мьле хвә у бәзи чу дери вәкә, ле кәс ньзанә жь шабуна бу, йане жь чь бу әве нькарьбу дәри дада. Әве гази Бозо кър, әв һат дәри дада, к'ьлит да Зине у әшқ бәрбь машине бәзи, чу к'еләка Зәлехе р'унышт. Зәлехе дит, вәки Зине палто һәма т'әвәк'әли авитйә нав мьле хвә, гот:

— Зине щан, палтое хвә п'ак хвәкә, мьле хвә палто-р'акә. Тө зани щәм мә ван сьва һе сарә, нә әм щинаре Әләгә-зейә лапә незиқьн!

Машина р'ек'эт у оса зу гништә к'еләка гонде Дарәбие.
кө вана қә т'ер хәвәрнәдан.

Зине кө һатә мал, мьхөлқәт т'әзә һ'ышйар дьбу.

Ш Ъ Л Т А Қ

We шәве қә хәw ль ч'ә'ве Сәртиб нәк'әт, ви али wi али сәр к'еләка хwә дьбьр данн у тә қәй дьгот жь бәр хәwа хәбәр-дыда, һәр незикайа сьве бу, әw хәwр'а чу. We р'оже әw һ'ышйар бу һәр wi чахи, к'әнге ьди тә'ве дабу. Бригадед к'әwшән дьхәвьтин, ә'щешмайи дьман у дьготьнә һәвдә: „гәло, чь қәwь-мийә Сәртиб иро һе нәһатйә? Нә һе гонди хәwеданә, әw ида ль пава гонд дьгәр'ә“. Бе Сәртиб вана төрөш нәдькьрн һәр'нә к'әwшән....

Р'остәм гот: һәвално, әзе ва һәр'әм т'әсәлийа Сәртиб бь-кьм, чька чьма нәһат?

Һ'опо гот:

— Әрһәдә әwн нәхwәшә, йан на әw т'ө щара оса дәрәнт нак'әwә....

Әwана оса хәвәрданеда бун, ньшкева бәжна Сәртиб минани дара спьндаре жь дурва һатә хванекьрне. Әw кө незикн ван бу сьлав да вана, гот:— һун һазьрн?

— Әм зуда һазьрн, һәвалә сәдр, һәр әм һивийа тәнә.

— Ә, һун чьма һивийа мьнн? Һәр бригадәк һьла шәве дьне занә we чь хәwәте бькә, һун карьн һәр'ән. Әз ит'мазе бригада дькьм: wәрн әм бь дьл у шан бьхәбьтн. Әм гонде Дарәбиер'а к'әтьнә ләще, әва нә тыштәки лақьрдийә. Бьзанбьн, wәки Бемал ве ләщеда жь мә бьвә, бона мә алчыхикә мәзьнә, we мә гьшка сәк'әсьз бькә нав нәһ'неда. Гьшке we ль мә бьк'ә-ньн, we бежьн колхоза wә п'әе хwә дьда, wәки колхозване ван жь һ'әмушка четьр дьхәвьтн, ле бьнһер'ән жь ләще һатә к'әвше, к'ижан колхозван р'ьнд дьхәвьтн. Һун гәрәке ван гьлийа қә бир нәкьн!

Wәхта Сәртиб бригадирр'а хәбәрдыда, п'оштәчи незикн wi бу у п'әкетәк да wi гот: — „Әва к'аг'әза һе дөһ ль Аг'баране данә мьн, әз чәнд щара һатьмә мала wә, ле тө нә ль мал буйи. Мьн к'аг'әз малда нәһишт бона we йәке, чьмки т'әми данә мьн, wәки әз ве к'аг'әзе бьдмә дәсте тә“.

Сэртиб к'аг'эз вэкър. Эв к'аг'эз прокуроре нәһ'ие шандьбу. К'аг'эзедә нввисибун, вәки әв ә'щәлә бе щәм ви, прокурор. Сэртиб дөшөрмиш бу: „Гәло бона чь әв өса ләз гази мьндькьн? Бь ақьле мьн т'ө шөхөле прокурор ль хәвата мьн нәк'әтйә. Гәло мәрвв карә сәдре колхозе р'ожед һа жь хәвате бьқәтинә у бьвә нәһ'ие.

Паше Сэртиб готә Р'остәм:— „Ле мьн гөман һәйә төе р'нд бьхәвти, минани сала пар нәки. Дә, гьшк һәр'н, вәр'а ог'ьрбә, һәма бирнәкьн, әзе вәгәр'андьне хәвата вә гьшка бьньһер'ьм һа!“.

Сэртиб кә жь ван дурк'әт, р'асти Зине һат, әви сьлав да we, гот:

— Зине щан, п'ак дьбу, вәки тә бьчуйайи әв щие кә әм жер'а дьбен. „Қөле р'увийа“, әз дьвем әв дәрә ида зөһайә, вәки әм бькарьбьн зутьрәке трактора бьшиньнә ведәре р'акьн, ида вәхтә, бәлки әм исал дәрәнг нәк'әвьн чандьна бьһаре. Әзе ва һәр'ьмә нәһ'ие, ньзам чьма гази мьн кьрьнә.

Сэртиб ләз чу т'әвгле, әви һәсп жь т'әвгле дәстк'еш кьр, дәрхьстә бәр дери, зутьрәке зинкьр, ле сйарбу. Әви ажотә бәр п'әнщәра мала хвә, қә жь һәспе пәйа нәбу, гот: „Хәзал, әзе ва чумә нәһ'ие“. Хәзале ле кьра гази:— пәй, тә чь дьки? Нә тә һе тәште нәхварийә.

Ле Сэртиб ьди эп'ещә дурбу. Әве дәсте хвә ль чока хвә хьст, гот:

— А, һәрғав һ'але мьн ви вайә. Сьве зу р'адьбә, бе тәште дьчә у өса бьрчи һ'әтани эваре ль холе дьминә.

Сэртиб зу һатә нәһ'ие, һәсна хвә ажотә бәр дәре диған-һана прокурор у жь һәспе пәйа бу. һәла зу бу, прокурор нәһатьбу сәр хәвате, әви һәсна хвә дәстк'еш кьр у ль соқәқә сәйрамишбу, һивийа прокурор бу. Әв к'әтьбу мьтала: „Гәло, сәва чь әви гази мьн кьрйә? Қә т'ө һәләқәте мьн прокурорар'а т'өнәйә. Вәхт жи нһа нә вәхтә мәрвв жь гөнд дурк'әвә.. Э, чьма әз өса зу һатмә вьра. Әз нәчумә гараже, мьн нәдит Щьмо әв трактора кә кемасийа we һәбу, әви чекьр, йан һа? П'ак дьбу, вәки вана һе ль гөндда әв трактор бьщер'ьбаанда, паше дәрк'әтана к'әвшән, һәрке кемаси һәбуна, ванае щидә чекьрана“.

Әв эп'ещә вәхт бу Сэртиб ль соқәқә Аг'баране өса дьчу ви сәри у дьһатә ви сәре дьне. Әв һат бәр п'әнщәра ди-

ванхана прокуроре нәһ'ие, һыла прокурор нәһатьбу. Паше фькьри:

„Һәми прокурор не нәһатйә, чьма эз өса бе шөхөл ль вь-ра сәкьнимә. Эз сийарбьм, һәр'мә һостәхана трактора, щие тракторе хьравбуи п'инәдькьн, эз бьвиньм чька чь кәре һевшанди ль вьр һәнә, бәлки эз тыштәки жь ван бьк'ьр'ьм, бьвьм....“

Әв кә һатә һостәхане, кәсәк һе ль вөдәре жи т'өнәбу, хени каләки мәр' ль дәсте вида, к'ьвш бу әви бостане хвә р'адькьр, к'әре картола чандьне дькьр. Сәртиб незики ви бу, сылав да ви: „Сьва тә хер, апе кал“. Кәле йәки позәки дьре-жи кер', минани нөкөле тәйра лебу, гот:

— Вәрә незик, әм бьһер'ьн, к'ижан жь мә калә, эз йане тә.

Сәртиб кә һ'әвәки незики ви бу, кәле гот:

— Ақыле мьни бьр'и тә гәләки жь мьн мәзыньтри. Әскәре сөлт'анед п'адше Т'урк'иәе эз сәрәткьрьм, ләма эз өса куз бу-мә.

Әв гьли минани тирәке ль дьле Сәртиб к'әвә, чьмки эла сипка гәлә дәрәд у кәле п'адше Т'урк'иәе дитьбун. Әви гот:

— Бьре дәләл, к'ьвшә р'әсти тә жь мьн нә мәзыньтри. Ле-ит'маз дькьм, тә мьр'а гьликә, чава ван беисафа өса тә сә-рәткьри?

— Һыла беж, чьма тә өса мәрәдлу дьпьрсн. Дьвәк ван хунхөра тыштәк анийә сәре тә жи? Ләма тә вана бирнаки...

Сәртиб жь һәспе пәйә бу, әви һәспа хвә бьр, ль дәрә һ'олька кәлева гьреда. Кәле кә дит, гот:

— К'ьрив, тә ль кьр?

Сәртиб вәгәр'ийә ль һәспа хвә һнер'и, гот:

— Мьн чь кьр? Мьн һәспа хвә гьреда, вәки нәчә.

— Чьма ль вьра һьндьк һәнә тракторед шкәсти у тыштед майин, тә бьр дәрә һ'олка мьва гьреда, һәспә, вө хвә бакә, дәрә һ'ольке бышкенә.

Сәртиб ва гөнәк'ари ль кәле һнер'и, гот:

— Бьбахшин, мьн әв йәк фә'мнәкьр, әзе һәр'ьм һәспе хвә вәкьм у бьвьм щики дьне гьредьм.

Сәртиб чу һәспе хвә вәкьр у бьр гисьнәки тракторайи мәзынва гьреда. Әви дит чьқас һ'әсьне зәнгьрти ль вьра бәр-шьле, бәрфе у тәйроке дьминә, хьрав дьбә, ле зар'ед мә — пионер дьчьн кәрәд бьч'укә ль нава мала, сәр к'өлика т'опдь-

кын. Сэртиб кӧ һәспе хвә гьреда, һатә щәм кале. Кале же пьрси:

— К'ьрив, тӧ чь ви али ви али хвә дьнһер'и? Дьвәк тӧ дьхвәзи тыштәки бьдъзи?— Кале бь лақьрди гот.— Гьлие ва Р'оме т'ьме дьготә кӧрманща...

— Хәвәре тәйә, Р'оме т'ьме ӧса дьготнә мә, ле дьзәк, г'аланчи у хунхӧр әв бун. Дәрде ван мьн гәләк дитьнә, тӧ һ'але хвә гьликә. Мьн жи дәрде ван гәләк дитйә. Эз мәрие Әнт'абемә, ща беж вана чь анийә сәре тә?

— К'рив, тӧ кӧ ӧса мәрәқлу жь мьн дьпьрси, шәлә, әзе тә р'а гьликьм. Вәки тӧ дьвей әз мәрие Әнт'абемә, демәк әм мәрие шәлатәкинә. Дә тӧ гӧһ бьдә гьлиед мьн: әз хвә жь Зәйт'унемә. Тә бьһистийә дәрһәқә Зәйт'уне.

— Бәле, мьн бьһистийә, чьма нә бьһистйә. Мьн к'ьлама сәр Зәйт'уне дьстрен жи бьһистийә.

— Әре шәлә тә р'аст гот, ле әв нә к'ьламә, әв чава дьбен, мәшқә ӧсйана сәр Зәйт'унейә. Йа кӧ гази дьдә, шәки т'ьме шәр'кын мьқабьли зӧлӧмк'ара, мьқабьли сӧлт'ане Т'урк'иае Р'оме.

... Сала һ'әзар нәһсьд донзда бу, ль щәм мә шаһьл дьбьрьнә ньзаме. Эз жи бьрмә ньзаме, шәки әз бьвмә әскәре п'адше Т'урк'иае у қӧльхи ви бькьм. Ә, чава әз қӧльхи ви бькьм, е кӧ ль шәр'е сәр Зәйт'уне гәләк жь мала мьн қьр'кьрын. Ақьле мьни бьр'и, к'ьриве кӧрманщ, ви чахи гәләк жь шә кӧрманща һатнә һәварийа мә у шәр'кьрын мьқабьли Р'оме. Әзи һе шаһьл бум, қәпизәп бум, хәма мьн нинбу. Эз жь әскәрийа Р'оме р'әвим у бумә фраре дәшләте. Ньһа ль ви шәлати мәрие ӧсар'а дьбен дезертир. Гәләк сала әз сәре ч'йа у банийа дьгәр'йам, мьн хвә вәдшарт у нәдья дәсте шәндәрме ван. Ле щики вана әз гьртьм. Вана ньзанбу, шәки әз фьрарьм. Вана һәр те дәрхьст әз фьләмә, ле ӧса'әз к'ӧтам, шәки сәрәткьрьм. Сәрһатийа мьн гәләки дьк'ьшинә. Қьн бежьм, жь ве к'ӧтане шунда бумә нӧхсан, вана әз сәрәткьрьм. Аһ әвә сәрһатийа мьн. Бьре дәлал, беж, тӧ сәва чь ве сьве шәбәқе һати вьра. Чь тә лазьмә?

— Р'асти бежмә бьре хвә, әз һатьмә бь шӧхӧләки дьне ль нәһ'ие, ле зә'ф зу бу, әз һатьмә вьра, чька бьнһер'ьм чь п'аред запас һәнә, бәлки тыштәки кери мә һәвә, әзе бьк'ьр'ьм, бьвмә колхоза мә.

— Тõ жь к'ижан колхозейи у к'ийи?

— Эз сәдре колхоземә...

Р'о эп'ещә бльнд бьбу, п'алед хостәхане ьди хатнә сәр хә-
вате, вәки трактора у комбайна п'инәкьн у щие шкәсти чекьн.

Сәртиб чу щәм директор, гот:

— Һәвалә директор, щәм вә һәнә п'аред запас бона
трактора у комбайна.

Директор гот: „к'ижан п'ар тә лазьмын. Нә п'арә зә'фьн?

Сәртиб Һ'әвәки дөшөрмиш бу, гот:

— Һәма к'ижан п'арбә жи әзе бьк'ьр'ьм бьвьм. Щарна
трактор йане комбайн дьсәкьнә бона тьштәки лапи ч'ук...

— На, әм өса надьн,— директор гот,— бьра механике вә
навнише бьньвисә к'ижан п'ар, чәнд Һ'әб вә лазьмә у чьқас
п'әрә һуне һнада бьдьн, йане һуне бь банке п'әра бьгөһезьн,
паше әме п'аре кә вә лазьмын бьднә вә.

Сәртиб фә'мкьр өса набә, әви гот:— Дә вәки өсанә бь-
бахшинә, һәвалә директор. „Мьн қәй гот Һ'әму сәдре колхоза
Һәма өса карьн бен бьк'ьр ьн“.

Сәртиб чу һәспа хвә сйарбу, чу щәм прокурор. Әв кә хат
прокурор ида хатьбу диғанхане. Әви һедика дәри вәкьр, гот:

— Изне бьдә әз бемә щәм тә.

— Һун жь к'идәренә?

Прокурор ль Сәртиб һер'и, паше пьрси:

— Эз сәдре колхоземә, наве мьн Сәртибә.

— Вәрә!

Сәртиб хатә һөндөр', дәст кьрә дәсте прокурор, к'аг'әз жь
бәрия хвә дәрхьст, дани бәр ви, гот:

— П'оштәңне гөнде мә ве сьве әва к'аг'әза ани да мьн.
Прокукор ль к'аг'әзе һер'и, гот:— „Нә гәрәке әв к'аг'әз ми-
лисионер һе дөһ на пер банияа бьда тә, чьма иро анинә данә
тә?“.

Прокурор т'елефон һьлда у готә нәчәльке милисийа.

— Һәвалә нәчәльке милисийа, ит'маз дькьм, дәқәке вәрә
щәм мьн.

Зә'ф нәк'ьшанд, нәчәльк хат. Вәхта нәчәльке милисиа
хат, прокурор готә Сәртиб:— Ит'маз дькьм, дәқәке һун дәрк'ә-
вьнә сьвдәре.— Сәртиб дәрк'әтә сьвдәре, ле гөһе хвә да сәр
хәвәрдана прокурор, әви, гот:

— Һәвалә нәчәльке милисийа. Әва к'аг'әза һьла дөһ на

пер мьн бь дэсте хвэ да милисийа, вэки бьвэ бьдэ сэдре колхозе. Сэдър иро хат у дьве весьбе п'оштэчие гонде ван ани да ви. Эва чь шөхөлэ? Хэват өса дьбэ?

— Нэвале прокурор, дөһ на пер милисийа гышк бь шөхөл-нэ фэрзэ— э'щэлэ ль нэһ'ие, һ'эму гонда бэлабун, кэсэк т'өнэ-бу мьн бышанда, лэма эз чумэ п'оште, мьн да п'оштэчие гонде ван. Нун мэринэ т'эзэһатинэ, щэм мэ гэлэ щара эм тыште өса дькьн, ви вэхти к'энге милисийа һазьр т'өнэнэ. Ле эз вьрда т'ө тыштэки хьрав навиньм, ньзам чьма вэ гази мьн кьрийэ?

— Нэвале нэчэльке милисйа, эз ньзаньм бэре чь қэйдэ у қанун ль вьра бэри мьн һэбу? Ле эз чава прокурор, һ'өкөм дькьм, вэки вьр ва тыште өса нэкьн. К'аг'эзе кө эз бь дэсте хвэ дьшиньм, гэрэке эрһэдэ милисйа бьвэ у бьдэ ви мэри, сэр наве к'е ньвисийэ. Вэ фэ'м кьр? Тыште өса дьбэ? Эз дьшиньмэ пэй мэрийа, вэки эв вэхтеда бен бона шөхөл. Эв мэри дө р'ожа шунда те...

Сэртиб кө бьһист эв гьлие прокурор, фькьри:

„К'эвшэ, бона шөхөлэки нэхер гази мьн кьрийэ. Алики жи һе шаһьлэ, ле п'эргала қануна р'ьнд хвэйдькэ, эв тыштэки нэ хьрабэ“...

Сэртиб кө бьһист дэнге һатьна нэчэльке милисйа, жь бэр дери дур чу. Прокурор хат гот: „Нэвале сэдре колхозе, к'э-рэмкэ. вэрэ“.

Сэртиб кө чу һөндөр', эви щие р'уныштандьне нишани Сэртиб да, эв р'унышт. Бэре пьрси һ'ал-һ'эвале колхозе у хэвата колхозе, паше гот:

— Нун заньн, сэва чь мьн гази вэ кьрийэ?

— Эз жь к'ө заньм, нэвале прокурор, сэва чь вэ гази мьн кьрийэ.

— Р'аст бежэ, нэвале сэдре колхозе, хэвата тэ чава дь-чэ?

— Хэвата колхоза мэ зэ'ф р'ьнд дьчэ.

Эв щабэ Сэртибэ бь һ'өнөр ль прокурор хвэш хат. Эви дьле хвэда гот: „Вэлэ, ви һ'өнөре хвэва у хэвэрдана хвэва к'эвшэ тэ хэватчики эгьни“.

— Демэк т'охьме нан чандьне щие хвэданэ, лэз жи сь-ламэтэ, қэ щикида зайн набэ.

— Нэвале прокурор, вэ к'ода һэр'э?

Прокурор дэст кэрэ дэг'ла т'эхте хвэйи нъвисаре, дэрхьст чар нэмэ, сэр машинке чапкьри у дани бэр Сэртиб, гот:

— А бона ван нэма мын гази вэ кьрйэ.

— Эз ур'си хвэндьне нъзаньм, ле вьра чь нъвисинэ?

— Ль вьра нъвисинэ, вэки хун гэньме т'охьм бэла дькьн, дьдье пьзмаме хвэ, вэки тэ пез дьби шэһэре Лениакане дьфьроши, п'эра дьки щева хвэ у гэлэ тыштед майин ль ван к'аг'эзада нъвисинэ....

„Гэло, эв к'ижан мэншэнеқи, эв шэр'-шьлт'ақ нъвисинэ?“. Эв гьли Сэртиб фькра хвэда гот.— „Вэлэ һэбэ т'өнэбэ, эва шөхөле Р'остамьн. Хенжи ви к'е гонде мэда ур'си занэ бьнвисэ?“.

— Прокурор бь дэнгэки бьнд пьрси:

— Тэ чьма сэре хвэ бэржер кьрйэ у шабе нади? Чьма кэр' буйи?

— Эз лэма кэр'бум, вэки эв гьшк шэр'-шьлт'ақьн. Исал чэнд салыи эз ве колхозеда дьхэвьтм чава сэдр, ле не т'елэки һ'эрам жь ве колхозе мын нэбьрйэ, гьшк заньн у ль нэһ'ие колхоза мэ щики лапи э'вльн дьгра.

— Вэки һ'эму шөхөле тэ өса п'акьн, ле чьма тыште ва дьнвисьн?

— Эз чь заньм, к'е нъвисийэ у чьма нъвисинэ?

Прокурор гот:— Мын хвэст бэре э'вльн жь тэ пьрскьм, паше эз ван э'рза бьдьма сьщуде. Ле эз дьвиньм тэ р'аст навежи у намькөр'и, вэки шөхөле тэ сьвькбэ.

— Нэвалэ прокурор, к'эвшэ қэстана эв к'аг'эз ве вэхта лапэ э'шэлэйэ лэзьм нъвисинэ, вэки хэвата колхоза мын пашда бьминэ. Эз ит'маз дькьм беж, к'е эв к'аг'эз қолкьрьнэ?

— Эв һэр чар к'аг'эз жи бе қольн, наве хвэ жи ле нэньвисинэ.

— Вэки бе қольн у наве хвэ жи қэ ле нэньвисинэ, ле к'е ани да тэ?

— Жь Т'билисе бь п'оште шандьнэ.

Сэртиб бэр хвэда гот: „Вэки жь Т'билисейэ, демэк эв к'аг'эз Р'остэм нэньвисийэ, диса ван сэйпсане кулака нъвисийэ, ахьр вана комунистэки минани Бро коштын“.

Сэртиб бь дэнгэки бьнд гот:— чава эвана наһельн эз р'һ'эти хэвата хвэ бькьм!

Прокурор гот:— Мын нькарьбу гази тэ нэкьра, ахьр ван

к'аг'эзада дьнвисьн, wэки тō һэбуна колхозе г'урт'эла дьки. Эзе ван к'аг'эза ньһа щэм хwэ бьһелъм, тō һәр'э сәр хэвата хwэ, ле чэндэки шунда, эзе гази тэкъм....

Сэртиб жь щэм прокурор дэрк'эт у бэрбь мале р'ек'эт. Ль содага гōнде Аг'баране р'асти Сәһ'ид һат. Сәһ'ид нә т'әне бу, сәдре шешра Аг'баране пер'а бу. Сэртиб фькьри:

— Нә әw зуда дьхэвьтә ль Ереване дәwсгьртне министре малһэбуна гōндитиетә. Гәло: „әw чьма һатйә вьра? У чьма қә нәһатйә мале жи?“

Сэртиб қәстана мәша һәспа хwэ һ'әвәки сак'ьн кьр, wәки һеди һәр'ә, һ'этани Сәһ'ид те дьгьһижә wi. Wәхта әwana һьм-бәри һәвбун, Сэртиб жь һәспе пәйа бу, слав да wана. Сәһ'ид сылава wi вәгьрт, ле т'ьхминкьр, wәки бәнгзе Сэртиб нә п'акә. Әwi жь Сэртиб дәстхwәда пьрси:

— Сэртиб, чьма бәнгзе тә өсанә? Хwэ тыштәк ль тә у мале нәқәwьмийә?

— На, тыштәки хьрав нәқәwьмийә, ле....

Сәһ'ид готә сәдре шешра нәһ'ие:

— Тō һәр'ә, эзе бем бьгьһижмә тә.

— Сәһ'ид, мьн нәхапини, мьн готйә Вардуша хушка тә, әве тә'ште һазьр кьрйә у һивийа мәйә.

— На, эзе бем у ә'сә бем, һәр пьрса мале жь Сэртиб бь-кьм у бем....

Сэртиб щан, р'аст беж, чь қәwьмийә? Малда гьшкә сыла-мәтьн? Гәло, сәһ'әта баво, ьне п'акьн?

— Сәһ'ид, әз сәре ве сьбе кьм, малда шькьр гьшкә сахьн у сыламәтьн.

— Ле чьма, тә кō әз дитьм, тә өса мә'де хwэ кьр? Нә эзи һе зар'бум мьн бәнгзе тә дитйә у заньм тō чавани, wәхта тыштәк ль тә нәқәwьмийә. Р'аст бежә, чь қәwьмийә? Вәнәшерә, беж!

— Сәһ'ид, wәрә әм жь нав р'е дэрк'әвьн, вьра бесәмтә, ав-то у мәри дьчьн, тен. Эзе гьшки бежмә тә, чь ль мьн қәwьмийә.

Әwana жь ор'а р'йа шоше дэрк'әтьн у бэрбь меванхане чун.

— Сәһ'ид, р'асти бежмә тә, әз шәрм дькьм бежмә тә, чьма эзи өсамә... Тō зани ньһа чь wәхтәкә лазьмә? Ньһа чава әм кōрманщ дьвежьн: „Р'ожа мьрьн у жийинейә“. Бьһарә, wәхта

ак'ьнә, ле эз ве съве шәбәреда ль ван дәра дьгәр'ьм, щне бәла-сәбәб.

— Бәсә дьрежки кьн бежә,— Сәһ'ид гот.

— Ве съве п'оштәчие гонде мә пакет ани да мьн. Мьн пакет вәкьр, прокурор һ'өкөм нвьисийә, вәки эз ә'щәлә бемә щәм ви. Эз һатьм һьла дәре диwana ви вәнәкьри бу. Әв кө һат, эз чумә щәм у мьн пакета ви даеда. Әви пакет жь дәст мьн гьрт, гот:

— Сәдре колхозе, демәк тәйи?

— Мьн гот:— „Бәле, эзьм“.

— Қә һ'але колхоза вә чаванә?

— Мьн шаба ви да: „һ'але колхоза мә зә'ф п'акә“.

— Тө дьвежи, һ'але колхоза вә зә'ф п'акә, ле чьма тө т'охьм дьви дьфроши. Чьма пәзе колхозе дьшини Ленинанә дьдьфроши?

Пәй ван гьлийава, әви чар нәмә жь дәг'ла т'әхте хвәйи нвьисаре дәрхьст у бәр мьн дани, һәр чар нәмә жи жь Т'би-лисе бун. К'ьвшә диса кулака дәстбь шәр'-шьлт'ақа кьрьнә. Һьла беж, чава эз бәр хвә нәк'әвьм? Нә әв гьлие нәп'ак тенә сәр п'еша мьн!....

— Демәк, чава тө дьвежи, малда гьшкә сахьн-сьламәтьн?

— Әре,-- шькьр гьшкә сахьн-сьламәтьн.

— Дә вәки өсанә, вәрә әм һәр'нә щәм прокурор.

Прокурор кө дит, дәри вәбу у сәр шемика сәкьнийә Сә-һ'ид, әв жь щие хвә р'абу, гот:

— Тө сәр ч'ә ва һати һәвалә Сәһ'ид, к'әрәмкә пешда вәрә. Эз дьвиньм тө бира Аг'баранә дьки...

— Эз чава бирбькьм, нә эз ль вьра мәзынбумә, чәнд сала жи ль вьр хәвьтимә. Ньһа эз һатьмә бона шөхөле вәзирәта малһәбуна гондитие, ле эз р'асти сәдре колхоза гонде мә һатьм у мьн бьһист сәва чь әв ве вәхта хәватейә ә'щәләйә лазьм һатйө вьра, эз һатмә щәм вә, дьхвәзьм бежи: һәвалә Сәртиб п'ак насдькьм у заньм әв чь хәватчики һ'әлалә у дьхвәзьм фькра хвә бежьм дәрһәда ван нәмада.

— К'әрәмкә бежә, һәвалә Сәһ'ид, ле тө зани, эз һьла нив сал жи т'өнә ль вьр дьхәвьтьм, эз һатьм тө жи чуй мәрк'әзе, һьла гәләка наснакьм.

— Р'асти бежьм, ләма эз һатьм. Мә бәре жи гәләк нәмә

Һа жь Т'билисе дьстэндьн у нэ шарәке, чәнд шара. Мә кә нә-мә дьстәнд, мә комисиа к'эвшдъкьр у дышанд, вәки шөхөле хәвата ви ог'ләмишкьн у п'ак ле бьнһер'ьн. Әв чәнд шар бу вәдгәр'йа дьһатьн, дьготьнә мә: „мә шөхөле wea колхозе гьшк сәробни ле һер'и, т'ө тыштәки хьрав we колхозеда нәдит, нә-һәқи әва чәнд шарьн һун мә дьшиньнә we дәре, һьм шөхөле колхозе пашда дехьн, һьм жи щие бәләсәбәб мә дьчәрчьриньн“. Әв нәмә гьшк нәме кулаканьн, е кә р'әвинә чунә Т'билисе хвә вәшартьнә, һьһа жи дәст бь шәр'-шьлт'ақа дькьн. Хени we йәке, һун дьвиньн, әвана ьди нәма нә т'әшкиләта фьрқер'а дьньвисьн, нә жи сәдртийа шешра нәһиер'а, һәр сәр наве we дьшиньн, чьмки әв т'әшкиләт ида заньн, вәки әв нәме ван гьшк шәр'-шьлт'ақьн, ле һун жи ль вьр мәрие т'әзәһатн бәлки бь дәсте we тыштәки бинә сәре колхозе у сәре Сәртиб, е кә әв гьшк жь гөнд дәрхьстьнә у мале ван жи жь дәст ван гьртьнә. Ләма әвана бь дәст ананимка кьрьнә, дьхвәзын һ'әй-фа хвә жь Сәртиб дәрхьн“.

Сәртиб кә бьһист әв гьлие Сәһ'ид, к'әнийа, гот: „Р'асти бежьм әз һешка пе һ'әсийам, сәва чь we әвқас комисиа дышандә колхоза мә ог'ләмишдъкьрьн. Гьнәк жь мә дьхәйиднн, вәки зәһле мә бьрьн ван ог'ләмишкьрьна шөхөле колхозе, һьнәка жи дьгот: „Колхоза мә р'ьнд дьхәвьтә, пешданә, ләма сале чәнд шара тен у ог'ләмидькьн“.

Сәһ'ид сәр гьлие хвәда зедәкьр, гот:

— Әз дьвем, вәва ә'йанә, вәки ван салед кә колхоз т'әшкилкьрьн, ван дьжьмьне сньфе Брое Ә'ли, өзве фьрқа коммуниста у т'әшкилдаре колхозеийи ә'вльн көштьн.

Прокурор кә бһист әв гьлие Сәһ'ид, гот:

— Һәвалә Сәһ'ид, әз зә'ф р'азимә, вәки һун һатьн у мьр'а әв гьли әшкәлә кьрьн, ақьле мьни бьр'и һун заньн, мьн һькарьбу әв нәмә бьһьштана, әз мәрики т'әзәмә ль вьра...

Сәртиб т'ә'мулнәкьр, гот:

— Һәвалә прокурор, вәлә we гәлә вәхте мьни ә'шәлә ль вьра әгләкьрьм.

Сәһ'ид гот:— зу һәр'ә бьғһижә хәвата хвә, әв вәхте тә тыштәки накә. Тө р'азибә, вәки әз ве гәве ль вьр бит'әрбум, йан на we гәлә вәхте тә бадьлһәва бьчуйа, һ'әтани прокурор п'ак пе бьһ'әсийа р'астия ван нәма...“

Вана дэмхатри данэ прокурор у дэрк'этын. Сэһ'ид дьготэ Сэртиб:

— Һэр'э хэвата хвэ архайин, Сэртиб щан, тō ōса бьхэвьтэ, вэки колхоза вэ ль ве нэһ'ие диса пешийа гьшка-ва. Эк'не бьһаре сэди зедэтыр бьқэдинэ. Агронома вэ қизэ-кэ эгына у эвэ гэлэки сэрвэхтэ.

— Р'астэ, хэватчикэ р'ьндэ, ле ньһа ве жь дэст мэ дэрдьхьн.

— Чава дэрдьхьн?

— Агрономе жь гонде щинаре мэ ве хвэр'а дьхвэзэ, ве р'оже һатын нишанкьрын, қэ жь мьн жи нэпьрсин.

— Бона к'е нишанкьрын, фэ'мнакьм?

— Зина агронома мэ, ве р'оже бе мьн, һатын нишанкьрын бона һ'эсане агрономе гонде Дарэбие. Ле р'асти бежмэ тэ, эз т'ō щара изне надьм...

Сэһ'ид ва бь ч'э'внэ э'щербмаи ль Сэртиб нһер'и, гот:

— Сэртиб, тōе чава изне нэди? К'энгева эв йэк буйэ, вэки сэдре колхозе һэр бь изна хвэ бһелэ қиза бьднэ мер у хорта жи бьзэвщиньн? Вэлэ тō буйи минани мала К'ок аг'а ль гонде Мирэк'а Мэзын. Һэде қэсэки т'өнэбу қиза хвэ бе вана бьда мер. Һэрке һэбун жи мэри е кō ōса дькьрын, паше К'ок аг'а мала ви мэри т'алан дькьрын. Вэлэ тō жи буйи минани ван. Һьла беж? К'е изьн дайэ тэ, вэки тō бежи: „Эз т'ō щара изне надьм“. Ле бирнэкэ, хени ве йэке, вэки тō сэдре колхозейи, нэ тō ۆзве партиаейи? Нэ бьлета комунистие щеба тэданэ? Чь шōхōле тэ гьлие ۆса к'этийэ?

— Ле эз бе агронома ۆса бьминьм!— Паше һ'эвэки сэкьни, гот-хэвэре тэийэ, эзи шашьм, шōхōле ۆса мэ комунистар'а дэстнадэ...

Эви изна хвэ жь Сэһ'ид хвэст у минани ч'вйкэке банзда сэр пышта һэспе. Сэһ'ид кō эв чэпькайа ви дит, фькьра хвэда гот: „Р'астэ, тэ незики шест сали э'мр кьрйэ, ле тō һе минани хорте чардэ салийи“.

Сэртиб гот:— Сэһ'ид, дэма хатре тэ.— У ажот.

Сэһ'ид ле кьрэ газы:— Сьлаве бьдэ мала мэ, беж, вэки эз вала бум, дьвэк эз бем баво у ьне бьвиньм.

МЪРЬНА Э'МЭРИКЕ

Жь we р'ожа, кӧ пайизе Э'мэрике ль зозане сэрмакърьбу, эw дӧ сал зедэтьр һэбу, кале кем жь нав шийа р'адьбу. Шарна дьгот: „Эзи иро п'акъм“. ле чэнд р'ожа шунда диса дьк'этэ нава шийа. Сэһ'ид жь Ереване дохтре лапэ р'нд дани сэр баве, ле һатьна ван жи г'ӧ к'омэк нэдьда кале. Р'ож бь р'ож һ'але кале хьравдьбу. Шарэке Сэһ'ид гази консилиума дохтьра кьр. Чэнд дохтьра ль Э'мэрике дор бь дор нһер'ин. Гава вана к'ӧтакьр, Сэһ'ид ль одэкэ башцэда жь вана пьрси:

— Бэхте wэдамэ, р'аст бежьн, гӧман һэйэ, wэки баве мьн сьламэтбэ?

Професорэки р'идана wi минани бэрфа ч'йае Элэгэзе спи дькьр, гот:

— Чь бежьм, Сэһ'ид шан, һэлбэт, баве тэ гэлэк э'мьр кьрийэ. Гэлэки жи хэвьтийэ. Хени we йэке, баве тэ зуда п'екьрийэ дӧсэд салийа хwэ, эз дьвем сэд у бисти зедэтьрэ, калтийа wi жи ьди хwэ дьдэ һ'эсандьне, лэма жи т'ьме газьна жь шане хwэ дькэ, эве сэрмакърьна кӧ һун дьвежьн, һэлбэт, эве жи һ'ӧкӧми сэр шансаг'ийа wi кьрийэ. Чь дэрмане лазьмэ эме бьнвьсьн. һун гэрэке wэхтеда бьднеда. Чь жь дэсте мэ бе, эме бькьн...

Р'ьһ'ан бе кӧр'а, дьзикава дьчу щэм һ'экима у к'очэка. Ле эw жи нэбу тыштэки. Ле чьqас дьчу Э'мэрик хьрав дьбу. Шарна, гава һ'эвэки п'акдьбу, Р'ьһ'ан к'елэка wi р'удьньшьт у эwi qэwмандьнед бэре бирдани, дьгот:

— Р'ьһ'ан те бира тэ, wэхта делэгӧрэк дьһат пэзе мэ дьдзы у дьбьр, шьвана нькарьбу тыштэк пе бькра, к'элбед шьванайэ гӧрех жи пе нэдьһ'эсийан. Wi чахи мьн гот: „Эзе эрһэдэ we делэгӧре бькӧжьм“, ле бьре мьни ч'ук гот: „Бьра шан, р'астэ, тӧ жь мьн мэзынтъри, бьра дьле тэ нэмине, тӧе чава бькӧжи, wэки гӧнди гьшк нькарьн тыштэки пе бькьн. Эw һ'эвтеке зедэтьр һэбу, эз шэв у р'о ле дьтэлийам, ле ахрие бэрбанга сьве бу мьн эw кӧшт. Мьн ани гӧнд у ле нһер'и — эw нэ делэгӧр бу, эw ч'ежька пьльнга бу. Т'ермаше ӧса ми дьдзин, wэки к'элб жи пе нэдьһ'эсийан. Гьндьк ма хwэ бавежэ сэр

мьн, ле мьн зу э'йнэлу к'ота дэве we, агьркьр, йан на, әве
әз бәлакьрама....

Р'ьһ'ан к'еләка ви р'уньштьбу, гот:

— Те бира мьн, чава нае бира мьн. Нә әw һавин бу,
wәхте мә к'аркьр жь зөлма Р'ома бе исаф дәрк'эвьн-һәр'ьн.
Саләке жи бәри ви чахи wәлие Р'оме ә'шира һәйдәра бәри
сәр мә да у мә wanва шәр'кьр.

— Әре Р'ьһ'ан, бира тә п'акә, чава р'ьнд те бира тә...

— Ви чахи кәр'әки Бәдърхан һат әм ләв анин у дьгот:
„Гәлә кәрманща, һун чь дькьн? Нә һун бьра бьре дькөжьн!
Бәсә Р'ом wa бинә сәре wә, wә кәрманща бәри һәв дьдә“.

Мәһа адаре ида хьлас дьбу, р'ож дьреж бьбун. Жь бә-
р'ожа дьһат бина бьһаре, чьмки бәрф ьди һ'әлйабу. Әw бин
у бөг'за кә жь чөле дьһат тә қәй дьгот дәрмане дохтранә, нә-
хwәшийа Ә'мәрике wan р'ожа кем дьбу. Wan р'ожа бина ви
ль мал дәрнәдк'әт. Әви дьготә Р'ьһ'ане:

— Жьньк, нвине мьн дәрхә дәрва, һәма ль балконе дайнә,
әз кә бина һеwәе һьлдьдьм щане мьн сьвьк дьбә у эша мьн
жи кем дьбә.

Р'ьһ'ане ньвине ви дьбьр ль балконе дадани, Ә'мәрике жи
к'ьнще хwә хwәдькьр. Бь к'олосе хwәйи ә'ширки гьредай, дьчу
бәр тә'ва бьһарейә хwәш р'удьньшт, һ'әтани р'о жь нивро да-
дьгәр'ийа...

Мәрьв кә ль р'әнге Ә'мәрике дьһер'и, т'ьхминдькьр, wә-
ки нәхwәшийа ви, чава дьвен: „Бди әw зәвткьрйә“. Р'әнг ле
спич'олки бьбу, дәсте вийә кә һини хәвате бьбун қә т'ө шара
вала нәсәкьнибун, жь сәр чоке ви аньцах дьльпьтин. Әw эп'е-
шә wәхт бу Ә'мәрик өса дьчу дәрва дьма....

Әви ьди заньбу, wәки әк'ьне бьһаре әw чәнд р'ожә гөм-
р'әһ' дьчә. Ле wәки колхозванәк бәр дәре wanр'а дәрбазбу-
йа, әви т'ә'мулнәдькьр, wәки газинәкьрае у пьрс-һ'әwале әк'ьн,
чандьне нәкьра. Же дьпьрси:

— Чава әк'ьне бьһаре дәстпекьрьн? К'идәре дәстпекь-
рьн? Бди чьқас чандьнә?

Р'ожәке жи Ә'мәрик диса өса ль бәр дәре хwә р'уньшть-
бу, әви т'ьхминкьр, wәки йәк we бәр дәре wanр'а дьчә, ч'ә'ве
ви п'ак нәдьдитьн, әви ньзанбу к'ийә, газикьре, гава һат не-
зикбу, Ә'мәрике һ'опо наскьр у бь дәнгәки ша гот:

— Wәй, тә сәрч'ә'ва бей, һ'опо. Чаванә, тә бәр мьр'а
дәрбаз дьби у қә нахwәзи сәрики ль мьнхи?

— Э'мэрик щан, эзе бь дьле хвэ бьнатама щэм тэ, ле эзи лэзым, ль к'эвшэн колхозван нивийа мьнын, лэма эзи оса лэзым, нькарьм вана бе шөхөл бона хвэ бьднэ сэкьнандьне...

— Н'опо, эз заньм ньна чь вэхтэ, ньна вэхта лапэ э'щөлэ-йэ, нун нэр дэде хвэйэ бэрдай зйан н'эсавдькьн, ле тө н'эвэ-ки р'уне, бина хвэ бьстин у мьр'а гьликэ, вэ чьқас чандйэ, чьқас майэ, исал нуне щэһ жи чэнд зэвийа бавезьн йан на?

— Мэ ида ниве эк'ьн чандйэ. Ль зэвие кэване исал эм ащэһ дьчиньн.

— Вэлэ вэ қәнщ кьрйэ, к'е эв шевр да?

— Зина агроном гот: „Нэвале Сэртиб, эва дэра п'акэ бона щэһ бьр'эшиньн, чьмки щэһ гэрме н'ызькэ“. Сэртиб гөр'а we кьр.

— Э'фэрьм Зине..

— Хени ван тыште кө мьн готнэ тэ, ве бьнаре миннани пар эк'ьн вэхтеда дэстпекьрн.

— Н'опо щан, шькьр тө ида нэ шаһьле дөһ пери, тө занн эв н'эба ненэ кө вэхтеда дьк'эвэ э'рде у вэхтеда жи ава хвэ һьлдьдэ, а эв н'эб we бэрэк'этэкэ р'ьнд бьдэ, ле эв н'эба кө дэрэнг к'этэ э'рде, вэхтеда ава хвэ жи нэстэнд, эв ида нэ нанэки р'ьндэ, чава микэ вэхтеда нэзе, вэки бэрхе жи бинэ эв ида нэ бэрхэ, зьранэкийэ, қэ гьр набэ, эв бэрх нэ тэмазль-хе дьдэ, нэ жи гоштэки п'ак дьдэ, вэки мэри хере же бьвинэ... А лэма кал-бавед мэ вэхта бьнар дьһат дьлэзандьн, қэ нэдь-ништын р'ожэк дэрбазбэ.

— Эв гьлие тэ, апе Э'мэрик, р'астьн.

— Исал бригадире кө ль бэр'ожа эк'ьн дькьн к'йэ?

Исал диса Р'остэмэ, эз жи бригада вида т'охьм дьр'эшиньн.

— Сэртиб нэһэқи тө шанди т'охьм бьр'эшини, тө п'ак мь-қати һэспа дьбуйи, шаһьле һэспа сэрэткьн ль ван ч'йа.

— Фьрг'ун нэданэ шаһьла, ньна фьрг'уне дьхэвьтинэ Кокьл, эв п'ак мьқати һэспа дьбэ... Апе Э'мэрик, дэма хать-ре тэ, эзе нэр'ьм ньна лашькэ нивийа мьнын.

— Ог'ьрбэ тэр'а, вэлэ тэ гэлэки эз шакьрм, бина мьн дэрк'эт...

Щарна, вэхта Э'мэрик хэвр'а дьчу-р'адьза, нава р'оже,

дъхатнэ хэмна ши эв р'ожед чэтынэ ль вэлате Р'оме, нышкева хэвнеда дькьрэ гази, дьгот:

— Бэсэ эм зэлулие бьк'ышиньн жь дэсте ван беисафа! Вэ-рын эм хэр'ын вэлате Урьсете, ль ведэре дьвен: „Эв пызмаме мэ, кő зуда чунэ, п'ак дьжин, нэ минани ве Р'ома хайинэ, йа кő дьхвэзэ кőрманща гьшка қьрк'э.“

Вэхта Р'ьһ'ане дэнге ши дьбхист, дхатэ щэм Э'мэрике, дьгрийа у дьпьрси:

— Эз қөрба, чь қəвьмнийə. Чьма ѓса дьки гази?

— Ах жьнык, дьса эв Р'ома беисафə хунхөр һатə хэвна мьн.

— Бəлки к'ока мэрьве хьраб бе.— Р'ьһ'ан дьгрийа у һесьре ч'э'ве хвə пақышдькьр.

Щарна жи Э'мэрик тэ қəй дьгот, хвəва дьчу, бь сьһ'эта ч'э'ве хвə вənəдькьр, Р'ьһ'ан дьса бь лəз дьһатэ щэм ньвине ши, дьсəкьни у ль р'энге Э'мэрике дьнһер'и. Эве ль деме шийи гөловэр'и вəхтəке к'ав мезəдькьр, дьдит: чьқас қəрч'ьмок к'этынэ сурəте ши, тə қəй дьвежи əвə хəтед щоге к'отананьн ль сурəте Э'мэрике гэр'андьнə. Эве дьле хвəда дьгот: „Əвə хəтед ль сурəте тə — гьшк эв дəрд у кőльн, е кő анинə сəре тə, сəре əшира тə— кőрманща, п'адше Р'оме. Ле хвəде эм хьласкьрын жь ван дəрд кəла...“

Жь һ'əму гонда у һ'əму əшира дьһатьн сəрик ль Э'мэрике дьхьстын, эв дьдитьн, бэр дьле шьда дьһатьн у шансахи жер'а дьхвəстын, дьчун.

Бəре һэрке тьштəк дьқəвьми, бь сийари щаб дьданə гонда у əшира, ле ньһа чь бежи кő дьқəвьми бь р'адное бь зьмане кőрманщи əйан дькьрын...

Р'ожəке мəһа һ'эзиранейə гəрм Э'мэрик вəфат бу. Əвə бона һ'əму кőрманща щабəкə нə хер бу, гьшка шинкьрын. Жь һ'əму гонда мəри һатьн, вəки Э'мэрике, кő гəлəк бэр ванда чəтыни у зə'мəт дитьбу, һ'эдкьн у сэрхвəшие бьднə мала ши. Ђнги р'ожа кő гонд һатьбу авакьрне, һе əвқас мəри щмаə'та гьран нав хвəда нəдитьбу. Ђатьбун жь Т'билисие, Т'елаве, Бат'умие, жь Ленинграде, Ереване, Əлəгəзе, Т'алине, Əрдəшəре, Ђоктемберйане у щьед майин.

Гава т'абута Э'мэрике кьрынə мəзəл, ьди гьри, һесьр, баво кьрын у ахин чу гьништə сəре ч'йае Əлəгəзе, тə қəй дьгот ч'йае

Элэгэзе жи шин кър... Э'врәки р'эш хат, хвә да сәре Элэгэзе
ньхамт....

Д Э ' В Э Т

Нишанкърьна Зине нав гондда, минани бобәлиске бәла
бу. Гәлә хорта ахин кърьн у бәр хвә дьк'этын, илаһи, е кә
гөман бун, вәки we Зина дәлалә, бәдәвә, ақьлә дәстә'мәл
хвәр'а бьхвәзын. Ле жь ван гьшка зә'фтьр бәр хвә дьк'әт
Э'гите тракторист. Эви зуда дәрһақа, кә дьле ви к'әтйә Зине,
дйа хвәр'а готьбу, ле әве дьлнәдыкър, дьгот:

— На, лао, қиза өса нә лазьми мала мьнә, йа хортар'а
т'әне дьчә чөле дьгәр'ә. Эз һәһельм лынге we пьш шемика ма-
ла мьн к'әвә.

Э'гит дьготә де:

— Ыне, нә тә хвәхвә мә зар'ар'а гьлидыкър: „Әм хортар'а
дьчунә чөле, мә говәнд дьгьрт у дьлист“.

— Лао, әв бьндарук бу, қизәк т'әне нинбу, қизед гондәки
т'әмам дьһатнә бьндаруке, қиз у хорта дәсте һәв дьгьртьн дь-
листьн. Ле әве чь кърйә? Чьма тә ньзани йане нәбһистйә? Дь-
вен хортәки нәнаسر'а чуйә, қә кәс ньзанә к'ийә әв хорт у жь
к'ижан гондийә жи?

Э'гит лава де дькър, дьгот:

— Ыне, тә ван шәр'-шьлт'ақа бавәрнәкә ,әв нә қизәкә
өсанә....

Ле ишар кә ә'йанбу, вәки Зине чубу чөле дәрғистие хвә-
р'а, дйа Э'гит жи ахин дьк'ьшанд, ле ьди жь дәсте we чубу.
Әв гьли-готьне, кә пәй we жь бәрхвә дәрхьстьбун, ньһа ван
мәйя жи ьди жь шәрмана ль щинара нәдһнер'ин.

Ле Э'гит к'аркър бь к'омәка һәвала у һогьра Зине бьр'ә-
винә, әви әв фькра хвә кәсәкир'а нәгот. Эви әв йәк һьшт мә-
һа һавинейә пашьн, чьмки ви вәхти һандьрун дәстпедьбу,
Зине жи гәләки дьчу к'әвшән, щие дур. Эви дьле хвәда дь-
гот: „Әзе we бьр'әвиньм бьвмә олк'а Селинограде у жь we-
дәре ьди қә вәнагәр'ьм. Зине дйса бьвә агроном, ле әзе дйса
тракторе бьхәвьтиньм“. Эви әв гөман дьданә бәр дьле хвә.
Ле шарна жи дөшөрмиш дьбу: „Ә, гәло өса дьбә? Нә әз ком-
сомольм?... Тьште ва жи зуда нав мәда қә нәқәвьмийә“.

Колхозвана гомрәһ' дәстбь чәгилкьрыне у башахкьрыне кь-
рбун, гьшк ша дьбун, вәки нанәки р'ьнд we исал тек'әвә ә'м-
баред ван...

Зине ван р'ожа щики нәдьсәкьни, әв сьве һ'әтани тә'ри
дык'әтә ә'рде, дьчу һа ль ви алне к'әвшән, һа ви алне к'әвшән,
әве дьготә бригада:

— Т'әмийа мьн вә, һун гәрәке зәвийа п'ак чәгилкьн жь
кәвьра у п'ак жи башахкьн. К'ижан бригаде п'ак башахнәкьр,
әз р'ожһәқа ваһр'а наньвисьм.

Әв т'әмие агроном ль һьнәк щаһьла хвәш нәһатын у һе-
дика дьготьн:

— Һьла тө ле бьһер'ә, әв жи буйә мәзьна сәр мә. Хорте
хәрибр'а ль холе дьгәр'ә у һатйә мәзьнтие ль мә дькә у дьве:
„Р'ожһәқа вәр'а наньвисьм“.

Хортәк жь Т'билисе т'әзә һатьбу ль колхозеда дьхәвьти,
гот:

— Һьла тө ле бьһер'ә, у қир'инийа we бьһер'ә, тө дьвей
р'от'ба бәга дестданә, миннани ханьмед бәре ль мәрййа дьқи-
р'инә, һьзанә — әва ьди нә әв вәхтә, һәге кәсәки т'өнә ль мә-
рийа текә қир'ин...

Ви чаһи Ә'гит незки ван бу, әви бь трактора хвә шов
дькьрын. We сьва зу дәнге ви хорти Ә'гит бьһист. Әв һ'әвәки
сәкьни, п'ак гөһе хвә да сәр хәвәрдаһана ван, әви п'ак бьһист,
вәки әвана жь Зине хәвәрдьдьн. Дьле ви тә'мулнәкьр, ләз
бәрбь ви хорти һат, незки ви бу у шөлмақә өса ль хорт хьст,
вәки әв к'әт. Озвед бригаде һатьн к'әтнә орт'а ван у Ә'гит
брьн дурхьстьн. Ә'гит вәгәр'ийа, гот:

— Бьра әв хашхөре Т'билисне фәсла дәве хвә бьзанбә,
бьра бьзанбә, әва нә соқаге Т'билисенә, әва хәвата колхозейә,
агроном жи мәрййа дәвләтейә у әве, чьма һун гьшк һьзаньн,
п'акикә өса да мә, вәки кал у баве мә мәр'а нәкьрбун, вәки
әз дьса тьште өса нәп'ак жь дәве ви бьбһем, әзе ви...

П'орсора бригадир гот:

— Тө шова дьки, һәр'ә шове хвә бькә, к'әре тә бригада
мьн нәк'әтийә!

— Әзе ва һәр'ьм, ле вәки мьн щарәкә дьн жи гьлие өса
нәт'е жь дәве ви бьһист, әзе бем, бьра ида газьне хвә нә-
кә....

Эви хорти кө эв дәрба Ә'гите тракторист ль хвә дит, ида малул бу, қә дәнге хвә нәкр...

Ә'гит бәрбь трактора хвә чу, ле ниве р'е вәгәр'ийа, к'өлма хвә сәр хортда һ'әжанд, гот:

— Вәки тō шарәкә дьн жи тыштәки дәрһәқа агронома мә бежи, әзе жь we хьравтър бинмә сәре тә.

Чәгилкьрьна у башахкьрьна зәвийа зу хьлазкьрьн .Сәр-тиб, Моров у Зине чунә нава зәвийа гәр'йан, вәки бьһер'ьн чава вана хәвата хвә кьрийә: р'ьндә йан на...

Зәлехе һ'әму т'ьвдарәке дә'вәте кьрьбу, һәр мабу дьл-шкәстийа дәрһәқа мьрьна Ә'мәрике у ньзанбу чава бькә... Ле Зәлехә диса р'һ'әт нәдьсәкьни, әве дьчу тыште лапә р'ьнд бо-на көр' у буке дьк'ьр'и дани мал. Әве шарәке чу гази жьне кө ль Т'билисе мабун кьр, ани мал у гот:

— Нәне шан, ша бьньһер'ә, әв тыште боһа шаһьла, кө мьн к'ьр'инә, гәло ванр'а дәст дьдьн йан на? Әз ль шәһәра нәма-мә, р'асти бежъм дьфькьрьм: мьн п'ак кьрийә йане на?

Зәлехе йәко-йәко тыште к'ьр'и нишани Нәне дькьр, дьгот:

— Әвана фьрақед ча вәхварьненә, әба фьрақана жи боһа қавә бәхварьненә, эван т'әбахе харьненә: е к'урә мәзын у е ч'ук. Пәй ван фьрақа, әве к'ьнщ, ньвин, кәр'әват, к'өрси, ә'й-нәкә мәзын у йәкә ч'укә сәр т'әхта у һ'әму тыште кө әве к'ь-р'ибун, нишани Нәне да у гот:

— Вәхта һавина жь Т'билисе һьнәк тенә гөнд һеса дьбьн у тыште мә кө к'ьр'инә мале мәда дьвиньн, двен: „Әв нә р'ьн-дә, әв нәп'акә“, — шарна ль мә дьк'әньн. Әз ньзаньм чь тыште п'ак у чь тыште нә қәйде ньһа мьн к'ьр'ийә. Ша бежә мьн.

— Хушка Зәлехә, вәлә әва һ'әму тыште тә к'ьр'инә, гьш-кә р'ьндьн, ле р'аст бежә мьн, тә чьқас қәлән дайә? Нә гәрәке ван һ'әму тышта бук чава щһез хвәр'а бинә.

— На хушка Нәне, мьн қә дәрәмәк п'әрә қәлән нәдайә. Ньһа к'е қәлән бьдә,алчахикә мәзын дькә. Нә қәлән мала мә көрманща хьрав кьрийә? Гәләка жь тьмабуне мала хвә хь-рав кьрьнә, мьразе гәләка т'әр'ьбандьнә, қизе хвә данә ка-ле һ'әвте-һ'әйште сали у нәһиштьнә, вәки мьразе ван бь дьле ван бьвә! Нә йәк жь вана әз бум, һьндьк ма әз жи ми-нани ван кәч'ька бебәхтбьм. Чьма һун гьшк ньзаньн. Ле мьн чава мәсәла мә дьвежә „йа дәст дькә, қә де бав жи нәкә“, мьн гөр'а де у баве хвә нәкр, әз бь дьле хвә чум....

— Зәлехә, вәлә гылие тә р'астын, ле тө п'ак зани, вәки: не һәнә мәри, е кӧ бона п'әра қиза диса бе дьле ван дьф-рошын бь қәлән.

— Хушка Нәне, вәлә әв жи we бәрә-бәрә ӧндабә. Бьра-щаһьл р'абьн, әме ида сәр қануна азае һәр'ьн, нә кӧ ван қа-нуне, кӧ дәвләтийя у бәга бона к'ара хвә данинә..

Щарна жьнед гӧнд, р'астә бь лақьрди, ле ч'ә'внәбарн дь-готьнә Зәлехе: „Тә щһезәки ӧса мала хвәда бона буке һазьр-кьр, к'өвшә тө дәвләтийн?“

Зәлехә дьк'әнийя, дьгот:

— Чьма әзе нә дәвләтибьм. Чьма мере мьни р'әһ'мәти һьндьк қазанщ дькьр. Ньһа жи әз жь колхозе һәрсал һәдайя: бь п'әрәти әвқас дьстиньм...

Ч'ә'внәбара дәнге хвә дьбьр'ин, ьди дәнге хвә нәдькьрьн.

Р'ожәке Зәлехә р'унышт машине, чу щәм Зине, вәки р'ожа дә'вәте к'өвшкә. Зәлехә кӧ һат, Сәртиб ьди дәнге хвә нәкьр, әви т'әмие Сәһ'ид бирнәкьр. һәр әви гот:

— Хушка Зәлехә, чьма ӧса ләзк'әти? П'ак дьбу, вәки дә'-вәте пайизе бькьн, ви чахи мьхлуқәти гьшки азайә, нандрун жи хьлаздьбә, ви чахи шабунә дһа р'ьндә...

Зәлехе ишар һ'әйфа хвә вәкьр, готе:

— Әз дьвиньм, тө тәфәк'урийя дьки бона әшқе у шабуне. Әйанә, чь вәхти дә'вәте бьки шабунә у әшқә: һ'ьздьки бьһар-бә, һ'ьздьки һавинбә, һ'ьздьки пайизбә у һ'ьздьки зьвьстанбә, дә'вәт һәйә әшқә...

Сәртиб кәр'бу, дәнге хвә нәкьр, ле паше әви бәре хвә Зи-неда кьр бь һӧрмәтийя хвәйә һәргав гот:

— Р'асти жи ӧсанә, те бира мьн, мьн дә'вәта Щәмила хвә бьһаре кьр. Ле әз дьхвәзьм жь Зине бьбһем, we вьр һа чава бьхәвьтә?

— Апе Сәртиб, дәрһәқа хәвата мьн, тө қә бәр хвә нә-к'әвә, әзе һәр сьвә бемә сәр хәвате, вәки һун һәр сьва маши-на Бозо бьшиньнә пәй мьн, әзе т'ьме вәхтеда сәр хәвата хвә-бьм...

Әв гылие Зине Сәртиб шакьрьн, әви гот:

— Чьма машина Бозо, әме тә бь автойа „Москвич“ би-ньн, нә Щьмо сьве дьчә „Москвиче“ бьстинә у бинә.

Зәлехе диса тә'н дане, гот:

— Аһ, әз дьвиньм, тө буйи дәвләтики р'ьнд.

— На, Зәлехә, әз нә дәвләтимә, минани һнәка. Әва машина колхозе бь п'әре хвә к'ър'йә, чьмки хәвата мьнә зә'фә...

Гава дәнг нава гонд бәла бу, вәки ьди к'әре дә'вәте дькьн, чәнд жьне пирә ида һ'әр'ьфи, дәст ль чоке хвә дьхьстьн у дьготьн:

— Вәй хвәде-хвәде, к'е бьһистйә қиза бе қәлән бьднә мер. Әм к'әтнә чь вәхти, чь дәврә? Йа р'әбьль ә'ләм!

Жьнәкә навсәрә жь ве пире пьрси: „Чьма тө өса дьлубини? Нә ве сале Шәмое шех дө қизе хвә бе қәлән данә мер. Қә бәрхәк жи нәстәнд. Шәезе р'ьнд жи һәрдө қизар'а дани.

— Әре лао, тә р'аст гот, ле әв йәк к'е кьр? Әв Шәмо кьр, е кә нав урьсада мабу, әви бь ә'дәте ван кьр, әв нә ә'дәте мәйә, ә'дәте мә беқәлән қиза наднә мер...

Әв чәнд мәһ бу, һнги Ә'мәрик мьрьбу, к'өлфәте ван һе р'әшә сәре ван бун.

— Әз қә һьзаньм чь бькьм?— Зәлехе дьгот.

— Мәт'а Зәлехә, шәве дьне мьн дит Сәһ'ид һатә дитьна дйа хвә, вәки тө һәр'и шәм ви ве п'ак бә.

— Зине, қиза мьн, тә чьма шәве дьне нәготә мьн? Вәлә, әзе ва һәр'ьм. Зәлехә һәма ве гәве чу мала Ә'мәрике. Әве льнге хвә авитә пьш шемике ,гот:

— Сьвәхера ве мале!

Ве гәве Сәһ'ид мал бу, әви гот:— Тө сәр ч'ә'ва һати!

— Ч'ә'ве тә дьневә, Сәһ'ид шан.— Чава қәвьмийә тө һати мал?

— Әз һатьмә т'әсәлийа мале бькьм. Қә һун чава дьжин? Н'әсәне тәйи дәләл қә чава дьхәвьтә?

— Зә'ф р'азимә, ле...

— Ле, чь қәвьмийә? Беж!

— Тыштәки хьрав нәқәвьмийә Сәһ'ид шан, тө гәрәке бьбәхшини. Әз қә һьзаньм әм чь бькьн?

— Хушка Зәлехә, шәрмнәкә, беж. Чь қәвьмийә? Тө сәва чь ве сьве һати?

— Вәлә тыштәк нәқәвьмийә, Сәһ'ид шан, әз һатьмә бона кәр', бона Н'әсән. Әм дьхвәзьн дә'вәта ви бькьм, һун жи шиһеданьн.

— Зәлехә, тө зани, йане тә бьһистйә, вәки шин у шайн һәвалр'евинә.

Һәр'ә дә'вәте бькә. Р'асти бежьм, әз һәрдө шаһьла жи һ'ьздь-

жым. Гэрэке шаһлед мэ жь вана гэлэ тыште п'ак хинбьн. Нэр'э, сэрфнийаз дэ'wэте бькэ. Бьмбарэк-пирозбэ.

— Эз зэ'ф жь тэ р'азимэ, бьре Сэһ'ид.

Wэхта Зэлехе оса Сэһ'идр'а хэвэрдьда, Сэртиб дэрда нат у Зэлехе малр'ази да Сэһ'ид, кьр кө дэрк'эвэ, Сэртиб жь we льрси:

— Зине вьр wa we р'ьнд бьхэвтэ? Хwэ жь ван гьлие хwэйэ we р'оже п'ошман набэ?

Зэлехе бь ван ч'э'в-бөрне хwэйэ р'эшэ қейт'ани бь ав-р'унэ туж ль Сэртиб нһер'и, гот:

— Тө чь мэрики нэ баwари у э'щеби? Нэ Зине шэве дьне гот: „Эз хэвата хwэ наһельм, эзе һэргав сэр хэвата хwэбьм, һэр лазьмэ тө машине бьшини пэй мьн“. Ида тө чь дьхwэзи? Сэртиб, тө чь мэрики нэбаwари?

Сэртиб кэр'бу, сэре хwэ бэржеркьр...

Һ'эсэн у Зине т'эвайи к'аг'эзе т'эглиф кьрьне һазьр дь-кьрын. Һэсэн бь we ньвисара хwэйэ бэдэwэ полиграфи һ'эму т'эглифнэмэ ньвисин, ле Зине эw т'эглифнэмэ дькьрнэ пакета у к'ер'а гэрэке бьшандана сэр пакета эwe наве ван дьнвиси.

Шаһьл шэм ван сэкьнибун ль Һ'эсэн у Зине дьньһер'ин, эва йэка бона ван тыштэки нэдитибу, бь э'щербмаи кьрьна ван дьнһер'ин у дьбу п'ьстэ-п'ьста ван, дьготьнэ һэвдө: „Һ'э-та ньһа, гава мэри т'эглифи дэ'wата дькьрын, эрһэдэ т'опайи дьшандьнэ мале ван. Т'опайи жи гэрэке йан дэсмалэк буйа, йане сабунэкэ р'эқ буйа, ньһа жи ьди буйэ э'дэт гэрэке мь-т'олгэ арақ. Эw гьшк дьбу хэрщэки гьран сэр мала зэ'ве, һьла эwi қэлэн жи дьда. Wэлэ wa дьһа п'акэ һөрмэтлийэ жи. Ль гөндед эрмэнийа у гөндед гөрща жи ah wa дькьн“.

Зине у Һ'эсэн кө ньвисара хwэ к'отакьрын ида бэрэварбу, тэ'ве хwэ дабу сэре ч'йа. Зине чу шив ани дани сэр т'эхтэ. Эwe толмэ һазьркьрьбу бь шур'е шәһэрлийа. Гоште һерайн кьрьбу нав бэлгед тьрийа, к'элэма ,нава сева, нава бадьрщана, нава памидора у ед майин. Эwe гази шаһьла кьр, гот:

— „Һун жи к'эрэмкьн, т'эви мэ нан бьхөн“ шаһьл нэсэ-кьнин, чун.

Һ'эсэн кө пэ'рие э'wльн һьлда у кьрэ дәве хwэ, гот:

— Wэлэ чь хwарьнэкэ тэ'мэ!

— Һ'эсэн, тө қэстана оса дьвежи, дьвэқ қэ нэхwэшбэ у тэ'мбэ, ле тө п'ае мьн дьди.

— На, Зине щан, эз сәре баве хwә у сәре баве тәкым хварьнәкә тә'мә. Тö хәйсәте мьн зани, wәки нә тә'мбуйа, мьне быгота тә: „Зине, ве сьнә'те жи гәрәке тö öса һинби, чава агрономие, wәки к'е бьхwә у п'ае тә бьдә öса, чава агрономийа тә“.

Һәма we эваре wана т'әглифнәме хwә шандьн ван мәр-йар'а, к'е wана дьхwәст бенә дә'wәта ван. Һәрче мәрие жь Ереване у жь Т'билисе т'әглифкьрьбун бь п'оште шандьн...

Ә'гит кö т'әглифнәмә стәнд, әви қраркьрь ьди Зине бьр'ә-винә. Әви гази һәвал у һогьред хwә кьрьн, бьр нәваләкә пыш гөндва т'опбун, wәки кәсәк ван нәвинә. Һәвала қә һьзанбу сәва чь әв гази ван дькә. Wәхта һәвал гьшк һатнә сәрһәв, әви дәстпекьрь сөр'а хwә ванр'а гьликьрь:

— Мьн гази wә кьрйә, чава һәвалед мьн, эз ида һькарьм жь wә вәшерьм, эз Зине гәләки һ'ьздькьм, һ'öба we к'әтйә дьле мьн. Ле һун дьвиньн, ьди к'ар дькьри we бьвьн.— Ә'гит һ'әвәки бина хwә стәнд, диса дәстбь гьлие хwә кьр,— мьн қраркьрь бь к'омәкйа wә we бьр'әвиньм, бьвмә Qазахстане, әрде хам-хоп'ан... К'омәке бьднә мьн, эз бәхте wәдамә..

Жь һәвала йәки пьрси.

— Wә соз дайә һәвдö, әwә р'азийә?

— На, мьн қә т'ö щара нәготйә, wәки дьле мьн к'әтйә тә.

— Демәк, тö дьхwәзи бь зоре we бьр'әвини? Минани бәре? У дьхwәзи әм к'омәке бьднә тә?

— Чьма тö һьзани, әва шöхöла бона мә комсомола тьш-тәки нә п'акә у бе намусийә?

Йәки дьн жи гот:

— Ә'гит, нә тö чуйи курса, тö буйи сьнә'тчи-тракторист, хwә тö нә сәр сахи? Ньһа ида кәсәк қиза нар'әвчнә, әв wәхт чу, бьра, нә тö комсомоли? Ә'мре т'әзә тöе чеки, тö дьчи пәй ван шöхöла, е кö бәре калед мә у пиред мә дькьрьн һ'әйран!

Һәвал жь һәв бәлабун. Ә'гит п'әжмурдә һатә мала хwә. Ле зә'ф нәк'шанд дәнг зу нава гөнд бәлабу, wәки Ә'гит дь-хwәст Зине бь зор бьр'әвинә. Әви жь шәрмана т'ә'мулнәкьрь-чу Т'билисе...

Әв чәнд р'ож бун Сәртиб дәф у зөр'нә гьртьбун, һәр эвара дьһатнә клубе, йане мала Зине кö теда дьма, қиз у хорт т'опдьбун, хwәр'а әшқ дәрбаз дькьрьн, чьмки һе гиһадьрун дәстпенәбьбу.

Шәмилә у Хәзал қә жь Зине дурнәдьк'әтһн. Вана мина-ни қиза мала хвә к'аре дә'wәта Зине дькьрһн. Шарна жи Хә-зале Зине һ'әмездькьр, дьчу р'уйа, дьгот:

— Тө дьчи, ле мә бирнәкә, т'ьме wәрә мала мә, чава ма-ла хвә, wәки тө нәейи, әме бенә Дарәбие у тә зоре биньнә мале.

— Мәт'а Хәзал, әз т'ө шара wә бирнакьм, һун минани де у баве мьн мьнр'а бунә.— Әwe хвә п'есира Хәзалева дь-гьвашт у к'әлогьридьбу, һесьр жь ч'ә'ве we дьһатһн...

Хвәндие кә Зәлехе т'әглифи дә'wәта кәр'е хвә кьрьбун гьшк һатьбун: жь Ереване, Т'билисе, нәһ'иед Әрмәнистане у жь гөндед нәһ'ийа Аг'баране. Ләт'ифе дәстәбьраке һ'әсэн, кә мабу Ереване, лә аспирантуре һиндьбу, әw жи һатьбу.

П'әнще тә'ва сьве т'әзә хвә дабу сәре ч'йае Әләгәзе у жь бәрфа спийә чилә қәрқаш сәре Әләгәзе минани зивәки зер'-кьлдай дьбьрьқи.

We сьве гәлә жьн һатьбуиә мала Зәлехе, к'омәк дьданә we. Әwe дьләзанд, хварьн һазьрдькьр у сьврә жи һазьрдькьр, бона сийаред буке, е кә гәрәке һәр'нә пәй буке. Щерга ма-шина, кә we һәр'нә пәй буке, һәма оса вала ман, чьмки гьшк һатһн, тә'ште бьхөн у һәр'һн.

Wәхта тә'ште хварьн, хвәнди гьшк һатһн р'уенен машинед хвә, ле Бемал гот:

— Меванно, бьра бәре ә'wльн бәрбу р'уенен машинед хвә, паше һун р'уенен, бирнәкьн қәйде кал у бава, бәре бәрбу-йа сийар дькьн, паше мер һәспе хвә сйардьбьн...

Гава гьшк лә автойа р'уньштһн, Бемал гот:

— Бьра чуйина wә у һатһна wә сьламәтивә, бьра шабу-нәкә һа бәр дәре wәбә.— Хвәндийа гьшка һәвр'а шаба Бемал дан:

— Бьра дә'wәта wә кьри бьмбарәк-пирозбә, бьра бук у зә'ва жийина бәхтәwари, ә'мрәки р'ьнди дәлал дәрбазкьн, һ'ә-тани сахьн, бьра зөр'әта ван жи ә'мрәки һа дәрбазкә...

Машине ван, кә р'ек'әтһн, дәф у зөр'не дәстпекьрһн. Дән-ге дәф у зөр'не we сьве к'әтә бәре ч'йа у зьнара, тә қәй дь-гот әва чәнд дәф у зөр'нәнә ле дьхьн.

Ле кал у пиред лә дәрва сәкьнибун, дьготһнә һәвдө:

— бьла ле бьнһер', қә һәспәк т'өнә. Ле бәре? Бәре гава дьбу дә'wәт, гьшкә сийар бун, дьданә шьрида, дьк'әтнә мәща-

ле: һәспа к'е кһ'елә, мәрвь һ'эйран-һ'эжмәк'арбу ль we дә'wә-те бьһер'ийа. Ах, к'ане әw wәхт? К'ане әw әшq?

Хортәк незики ван кала у пира бу, гот:

— Йа wәбә, һуне мә һәспа, дәвә у к'әра сйаркьн. Чьма һәсп жь автомобиля четьрә? Дьвәк һәсп жь автомобиля зутьр дьчә? Бежьн, чьма һун кәр'бунә?

Һыла дөһва щаб дабунә Сәртиб, wәки сьве, сйаре бенә пәй буке. Әви жи к'әре хwә р'ьнд кьрьбу, wәки шәрми нәбә... Әви һыла сьведа щаһыл шандьбунә һесйа гөнд, wәки т'әсәликьн, һәма кә wана к'ьвшкьр, кә машинә тен, зу бен щабә бьднә wi.

От'аха Зине жь эварда т'ьжи қиз-бук бун, һьнәк жь ван ниве шәве чунә малед хwә. Һьнә қиз жи һәма өса we шәве жь щәм Зине нәчун. Әвана ман, wәки к'ьнще weйә дә'wәте сьве-да лекьн, паше дәрәнг нәк'әвьн, чьмки дьвәк сьве зу бенә пәй we!....

Әw щаһьлед, кә Сәртиб шандьбу һесие, wәки һатьна мевана зу wir'а бежьн, щаб данә wi готьн: „Апе Сәртиб, машинә we тен, ақыле мьни бьр'и сәд машини зедәтьрн“.

Хортәки дьне гот:

— Көр'о, дәрәwa нәкә, анщак пенщи машинә һәбьн.

— Чьқас тен бьра сәрч'ә'ва бен. Ле һун бьлэзиньн һәр'ьн т'әхта у к'өрсийа биньнә клубе дайньн, дә әз қөрбана wәмә, зу бькьн.

— Апе Сәртиб т'әхтә у к'өрси һыла шәве дьне анинә клубе данинә.

К'атьбе т'әшкиләта комсомола жи гот:

— Ве сьве шәбәqe қиз чунә кәлилк анинә у сәр һәр т'әх-тәки баqә кәлилке к'әwә р'ьнд данинә.

— Ә'фәрьм комсомол! Wәлә wә тыштәки зә'ф р'ьнд кьрйә!

Әw фькьра, Зине готә кәч'ька у wана чун кәлилк чьнин, анин.

— Щаһьлно, гәло һәжмара газета wәйә диwer чәванә? Һазьрә йан на? Ле щьклед сәршеред мә у плакатед дәстанинед дәwләта мә? Һун гәрәке бьзанбьн, р'астә, әвана һатьнә буке-Зине бьвьн, ле әве бьһер'ьн, әм чава дьхәвьтън, әванәе п'әргала мә жи we бьһер'ьн, әвана һ'этани к'ьнщ wәргьртьна мә жи we бьһер'ьн, чьмки колхоза мә, һун заньн, we нәһ'иеда щики ә'wльн дьгрә. Ақыле мьни бьр'и фә'мдарийә әз чь дьвеж-мә wә?

Ан ва Сэртиб т'эми дыда колхозвана у шаһьла. Эви не хэвэрданеда бу, Щэмилә лэз һатэ щэм баве, гот:

— Баво, тө ль вьра к'эти хэвэрдане, нэ меван ида һатнэ нава гөнд. Аспеж ньзаньн чь бэре э'улын һазьркьн, чь паше һазьркьн. Эвана һивийа тэнэ.

Сэртиб бэзи чу щэм аспежа, гот:

— Чьма һун т'эзэ аспежие дыкьн? Зу ситлед қэлийа гошт текне, п'алава гошти текне, қэлийа селе бы сирэмаст. Жьнэке пьрси:

— Ле к'ьбаба эме һазьрнэкьн?

— К'ьбаба һуне һазьркьн ви чахи, к'энге һатьн сэр т'эх-тэ. Ньһада к'ьбаба сарбын чь лэзэта хварна ване һэбэ? Дэ, бык'элиньн, бықэлиньн у чь лазьмбэ чекьн, ле хварна вэ өса тэ'мбэ, вэки эвана быхөн у лэзэте же бывиньн, һ'эйрана вэ-мэ, эзе чум.

Пэй Щэмилер'а Хэзал һат у ль мер кьрэ қир'ин:

— Метро, тө чьма пеш хэлқева мэ сэк'эсыз дыки? Зу вэрэ машина пешьн чу бэр дэре буке, вэ машинеда к'вш бу дө бэрбу у сазбэнд бун.

Сэртиб бы һерс готэ жьне:

— Хэзал, тэ чь ль мэ кьрийэ қалмэ-қалм? Хвэде һ'эбини һеди хэвэрдэ, хэлқе бежэ: „Вана қэ меван у дэ'вэт нэдитьнэ“. Эв машинэ р'аст чуйэ, щие сазбэнда у бэрбуя эвдэрэ.

Эви һ'өкөми сэр сазбэнде хвэ кьр:

— Һун жи һэр'ьн пешийа аутомобила лехьн у вана бэр-бы клубе бывьн.

Сэртиб т'эмне хвэ диса вэк'ьланд, вэки аспеж бирнэкьн у эв жи лэз чу хвэ гиһандэ сазбэнда у пешийа меванада чу. Машина һедика данэ пэй сазбэнда у Сэртиб, һатьн пеш клубеа бы щергэ сэкьнин у бэрэ-бэрэ меван жь машина пэйабун. Пешийа гьшқа машина Бемал бу. Эв кө дэрк'эт, Сэртиб эв наснэкр, эви про кастйумэки т'эзэи гэвр хвэкьрьбу у кастйум ль ви дыһат. Эв бэрбы Сэртиб һат у вэ дьлсахийа хвэйэ һэргав бы дэвэки к'эн гот:

— Сэртиб, эз бы сьдқэки сах һатьмэ, бывьм пьзмаме тэ. Сэртиб жи бы к'эн гот:

— Бемал, эз э'щербмайи мам, вэки тө т'эзэ пе һ'эсиайи, эм пьзмаме һэвьн, нэ зуда эм пьзмаме һэвьн, һьла ви чахида, вэхта һ'эсэн жь Ереване һатьбу, бубу агрономе вэ... Сэдрэ

колхозе гэрэке һ'эму тышта у мэрэме колхозване хвэ бзынь-
бэ, ле тө эз двыным дэрэнг пе дьһ'эси.

Бу п'ирқинйа һэрдйа к'энийан. Жь ван мэрие сэкьни йэки
гот:

— Бемал, вэлэ Сэртиб диса тө алт'кьри...

Сэртиб незики Бемал бу, гот:

— Бемал щан, дьле тэ ван лақьрдйа жь мьн нэминэ, тө у
меване хвэва сэр ч'э'ва у сэр сэра һатьнэ, к'эрэмкьн!

— Сэртиб, чьма дьле мьн бьминэ, вэки эм р'ожед ва ла-
қьрдйа нэкьн, ле к'энге эме лақьрдйа бькьн? Ч'э'ве тэ дьневэ.

Сэртиб дәсте хвэ бэрбь клубе дьрежкьр, гот:

— Һун гьшк сэр ч'э'ва һатьнэ, к'эрэмкнэ һөндөр'!

Вэхта гьшк һатьн у р'уньштын, гьшка к'асе хвэ бь готь-
на Сэртиб бь ич'кэ дагьртьн. Бэри гьшка Сэртиб к'ас һьлда.
Эви гот:

— Һун сэр ч'э'ва у сэр сэра һатьнэ. Эз ит'маз дькьм
Бемал бьбьжерьн долэбаше т'эхтэ.

Гьшка к'асе хвэ һьлдан у һэвр'а готьн: „Эшқи тэ Бемал,
эшқи тэ Бемал, эшқи тэ Бемал, эшқи долэбаше т'эхтэ, эшқи
сэдре колхоза мэ!“

Бемал жь щие хвэ р'абу, к'аса хвэ һьлда, гот:

— Эз зэ'ф р'азимэ, вэки вэ сэрвертийа сьфре спартэ
мьн, мьн гөман һэйэ, эз жь вэ шэрми набьм.— Паше эви
гот:

— Эм ль вьра т'опбунэ бона дө мьраза, бона дө дьле кө
һэвдө һ'эзкьрьнэ, е кө жь иро шунда бэхтед хвэ һэвр'а гьре-
дьдьн бь сьдде хвэйэ шаһьлэ сах. Вэрьн, эм к'асе хвэ һьлдьн
у бежнэ ван: „Эм ван к'асе хвэ вэдөхөн салхийа вэ, вэки
һун п'ак у һ'эзкьри бьжин у һэвр'а һ'эзкьри э'мре хвэ дэрбаз
кьн у бьвнэ хвэйе эвлэд, бэлки эв жи бьбиньн ве һ'эзкьрьна
вэ, вэ һ'эзбькьн у хэлде дэр у щинар вэ бьвиньн у жь вэ
нэхше жийина п'ак һьлдьн у һинбьн...“

Пэй ван гьлиед Бемалр'а гьшка к'асе хвэ һьлдан у го-
тьн:

— Эм ве к'асе вэдөхөн сэр гьлие долэбаши у бьра шайа
ва мала херхазабэ у бьра э'мрэки ша, дьреж у бек'эдэр бь-
жин.

Һьла мевана к'асед хвэ вэнэхвэрьбун, шише к'эвава сэр т'э-
хтэ һатнэ данине у к'эзин жь шише к'эвава дьһат. Пэй к'эвава

қәлія селе һат, бь сирәмасте чекьри, пәй қәлія селе, п'әлава ләп'әкә бь гоште чекьри анин. Бәрә-бәрә хварьн сәр т'әхтә дьһатә гōһастьне. Дәрва жи р'ьнгинийа дәф у зөр'не бу. Жь мевана йәк жь щие хвә р'әбу, гот:

— Доләбаши, изне бьдә эз к'яламәк мерание бежьм.

— Э, гәло тыштәк жь we четьр һәйә, wәки әм we шайеда бирнәйньн меранийа көр'ед көрманща. Беж, эз һ'әйрана тә-мә.

Әви дәсткьрә пәланга хвә у к'яламәк қир'анде.

Бь we к'яламева к'әтә бира гәләка әв зөлма кө әскәре Р'оме бь сәрк'арийа Қәрә-Бәк'ир п'ашава һат сәр әрде Аг'бадане, сала һ'әзар нәһсьд һ'ижда у диса дәстбь қьр'кьрьна әрмәнийа у көрманща кьр у гәлә жьнед бәдәw, қизед р'ьнд хвәр'а бьрьнә һесирие. Хуна мәрийа we қьр'кьрьнеда минани аве дьк'ьшийа.

Паше Моров изьн хвәст, wәки хәвәрдә. Щьмаә'те гот:

— Изне бьднә к'атьбе т'әшкиләта фьрқе, бьра хәвәрдә.

Бемал гот:

— һәвалә Моров к'әрәмкә, гьли дьғнижә тә.

Моров р'әбу, к'аса хвә һьлда, гот:

— Wәрьн әм гьшк к'асед хвә вәхөн әшқи партия Ленин, әшқи диwana Совете, йа кө азайи да мә, әм хьласкьрьн жь қәт'ла Р'оме, жь дәсте wan бәга, аг'а у мьфтәхөра, е кө әм хвәр'а дьданә хәвате һ'әсеванки бе п'әрә. Wана һ'әму тәһәри әм дьшеландьн. Ле ньһа һун дьвиньн, шькьр әм аза дьжин, ида кәсәк мә нашелинә. У ньһа гәләк шаһьлед мә, е минани Зине у һ'әсэн дьхәвьтьн, чедькьн ә'мре т'әзә, чедькьн дәб у ә'дәте т'әзә....

Моров к'аса хвә вәхвар у гьшк р'әбунә п'ийа у к'әсе хвә вәхварьн.

Мевана кө вьра к'ефдькьр у дьхварьн — вәдхварьн, ле ль бәр дери р'ьнгинийа дәф у зөр'не бу. Говәнд дьгәр'ийа у шаһьла дьлистьн. Щәмиле чу Зине ани, кьрә орт'а хвә у Щьмо р'әқьсин....

К'еф у әшқ we р'өже өса дәрбазкьрьн, wәки гьшкә р'әзибун. Бемал р'әбу гот:

— Ида wәхта мәйә, әме һәр'ьн, һун дьвиньн к'әтйә бәр-әваре.

Сәртиб жь щие хвә р'әбу, гот:

— Бемал, тө чь дьки? Ёла зуйэ, хвэр'а к'ефкьн, ишэв жи щэм мэвьн.

— На, Сэртиб щан, эм нькарьн ишэв щэм вэ бьн, нэ на-не сйаре буке Зэলেখе ньна назьркьрйэ у нивийа мэйэ, эм ча-ва ишэв щэм тэ бьминьн?

Бемал к'аса хвэ дагьрт, мевана гьшка бь һ'өкөме долэба-ши к'асе хвэ дагьртьн. Бемал гот:

— Сэртиб, эм зэ'ф р'азинэ ве һөрмэта вэйэ бегөсурэ, кө вэ мэр'а кьр. Эм дьвиньн эв һөрмэта бь дьлаки у сьдқэки сафи бу. Бьра һун т'еме ва эшқбьн, бьра сьвра вэ т'еме ва т'ьжи-бэ, бьра эв шайи мала херхазабэ.

Эви к'аса хвэ вэхвар, мевана гьшка гьлие ви вэк'лан-дьн у к'асе хвэ вэхварьн. Меван гьшк жь клубе дэрк'этын дэрва, һьнэк ль вьра к'этно говэнде листьн, ле Бемал у гьрэ-гьрава бэрбь мала Зине чун.

Зине жь мала ве дэрхьстьн, һэрдө бэрбө ль доре бун, ани-нэ бэр автойа, кө Зине ле р'уни, бэри гьшка Хэзал незики ве бу, чу р'уе ве, гот:

— Зине щан, мьн тө мина Щэмила хвэ һ'эздькьри у һ'вэ жи дькьм, қиза мьн, эз тэр'а дьхвэзьм жийина бэхтэвар, һэ-р'э лао....

Паше Щэмиле у чэнд жьнед майин һатнэ р'уе ве у жер'а бэхтэвари хвэстьн.

Сэртиб чава сэдре колхозе хэвэрда, эви гот:

— Зине, тө һежайи һ'эзкьрьнейи нэ кө жь алие гонде ма-да, тө һежайи һ'эзкьрьне алие нэһ'ийа мэ гьшкида, тэ бь-занина кө жь института Ереване һинбууйи ани у эм гьшк нан-кьрьн у ньна сайа тэ нэһ'ийа мэ гьшк ви нани дьхөн, һэр'э, қиза мьн бэлки тө бь э'мрэки бэхтэвар бьжи у хвэй зар', мал у авайиби.— Эв незики Зине бу, чу сэре ве р'амуса. Һэрче ведэре сэкьнибун гьшка һэвр'а гот:

— Вэлэ хэбэре Сэртибэ, һэр'э, бэлки тө э'мрда т'ө хьра-вие нэвини у хвэй зар' у к'өлфэт би.

Вэхта Зине анин автоеда р'уньштандьн, Хэзале, Щэмиле, эв жьнка кө Зине мала веда дьма у чэнд жьнед майин һесьр барандьн, гьрийан. Хэзале бь шалка хвэ һесьре ч'э'ве хвэ па-рьшдькьр. Бемал бь к'эн, гот:

— Һ'эйран, һьла һун ван жьна бьһер'ьн, һесьре ван һэр-

гав назьрын, гэлэ эвана өсө зу несэра жь к'ө тинь?— Бу п'ир-
чинийа щьмаэ'те к'энийан. Ле Бемал нэ сэгьр'и, гот:— Хун гэр-
рэке р'ожед ва қэ нэгрин, шабьн, э'мрәки т'эзэ чедьбэ, хун
сэр ог'ра ванда несэра дьбариньн, гэлэ к'энге хун — жьне бь-
занбьн, к'энге несэре хвэ бьбариньн?

Паше эви диса бәре хвэ ль Сэртиб, Моров у щьмаэ'-
теда кьр, гот:— „Эз дьвөк'элиньм — мали ава, эмэ жь вэ
р'азинэ, қап'ие вэ т'ьме шепбэ...“

Хвэнди гьшкэ бэр машинне хвэ сәкьнибун. Бь готна Бе-
мал ль машинне хвэ р'уныштьн, ле Н'опо пешибьр'и ль машина
Зине гьрт, гот:

— Чава? Демәк, хун қиза дэстэбьраке мьн нэма өсө бе
қэлән у бе дэрмали бьвьн. Гэлэ, қэ буйэ. Нэрке дьхвазьн бь-
занбьн, эзъм апе ве, мьн у р'эх'мәтне Фьлит нэвалти нэвр'а
кьрйэ.

Моров чу незики Н'опо бу, недика гот:

— Апе Н'опо, тэ чь дьки? Нэ ньна ида эв э'дэг нав мө
натйэ ньлдане. Тэ чьма тьште өсө дьки? Нэ хэлқе бьбне, ве
ль мө бьк'эньн.

— Э, бьра бьк'эньн, т'ө мьн тьштәки хьрав кьрйэ? Эз бь
қәйдә у қанун дэ'ва дэрмалийа хвэ дькьм.

Бемал, чава сәрдэ'вәти, дэст кьрә щева хвэ, п'эрә дәр-
хьст у дьрежи Н'опо кьр, гот:

— Тэ чь қалмә-қалмә. Тэ т'ьре эм нькарьн чэнд капека
бавежиэ к'эшкула тэ, нане бьгрә.— Диса гьшк к'энийан, ле йәки
гот:

— Н'опо тэ гьртэ хвэ, Бемал, чава дэқа тэ да, тэ кьри
дэвреше кэ бь к'эшкул дьгәр'ьн у дэстәкийа дькьн.

Эв гьли ль Н'опо чәтьн натьн, тэ қәй дьгот эви фькра
хвәда п'ошман бу: „Мьн чьма эв йәк ани сәре хвэ?“ Ле гот:

— Тэ дит, Бемал, чава мьн тэ дайи тьрсандьне?

Ве р'оже гөнди гьшк дәрк'этьбунэ дәрва у бь дьләки эш-
қи н'эзкьри Зине вәр'екьрьн. Машинэ гьшк р'ек'этьн. Щьмаэ'-
те гьшки нэвр'а гот:

— Ог'ьрбэ тәр'а Зине, бь бәхтәвари у э'мрәки р'ьнд бь-
жи...

Бу р'ьнгинийа дәф у зөр'не, автомобил р'ек'этьн..

Р'астә, эв эп'ещә вәхт бу Зине бьрьбун, ле ль гөнд не
р'ьнгинийа дәф у зөр'не бу, шаһьла говәнд гьртьбун, дьлис-

тын. Н'опо диса к'этыбу сэрговэндие у дэсмала хвэ дьһ'эжанд, говэнд дьгэр'анд.

Р'еда дэнге дэф у зөр'не қә нәһатә бьр'ин, һ'этани һатнә Дарәбие. Машина, кө бук теда у дэф-зөр'нә пер'а дуз һат бәр дәре Зәлехе сәкьни. Зәлехә жь хени дәрк'этә пешийа буке, чочька хварьне дестда, бльнд кьрьбу дьр'эқьси. Чава мөзьна дьгот: „Әw чочьк нишандьдә һәрдо мьразе wan we һәбунеда дәрбазкьн...“

We р'оже жь эварда дэнге дэф-зөр'не қә нәһатә бьр'ине һ'этани сьвә сафи бу. Щур'э-щур'э қәйде листьке ледьхьстын: һәй қәйде „Гөле нерие“, һәй қәйде „Шәр'ание“, һәй қәйде „Сеп'е“, һәй қәйде „К'очәри“, щарна қәйде әрмәнийа „Шалахо“ у ед майин дьр'эқьсин....

Бәре говэнд ль бәр дәре Зәлехе дьгәр'ийа, ле паше, кө тә'ри к'этә ә'рде, говэнд гөһастьнә гома колхозейә мөзьн. Ләм-п'ед електрикиейә мөзьн вехьстьбун, тә дьго нава р'ожейә. Қала ль р'онкайа електрикие дьһер'ин, дьготын:

— Wәхта бәре буйа, we чьқас ч'ьра вехьстьна. У чьқас тәнийа р'әш we тек'эта гоһе мә у бәр бевьле мә бьгьрта. Р'әһ'мә wi Илийчивә, е кө әм дәрхьстын жь we тә'рие у азайи да мә....

Незики ниве шәве бу, зә'ва бь дэф у зөр'нә дө бьразәва доре анин кьрнә говәнде. Говэнд фьтләке, дөда гәр'ийа, диса дэнге дәфе һатә бьр'ине, хортәки дәстбь к'ьламе говәнде кьр, гот:

Көр'о, тә бәрдели Ә'вдало ло,
Көр'о, тә бәрдели көр'о Мәндо ло,
Хвәде, тә бһели Ә'вдало ло,
Хвәде, тә бһели көр'о Мәндо ло,
Қьле мьн дьзинә, көр'о Мәндо ло,
Қьле мьн дьзинә, Ә'вдало ло.
Кәч'ька дестда динә көр'о Мәндо ло,
Кәч'ька дестда динә Ә'вдало ло...

Хортәки дьне бәжнорт'ә әв қәйде гөһаст, гот:

— Ло мьшко, мьшко, мьшко, мирке мьшкано,
Ло мьшко, мьшко, мьшко, аг'е элано.
Әви мьшки чькьр-чькьр, мирке мьшкано,
Әви мьшки чькьр-чькьр, аг'е элано.
Ви мьшки ә'мбар қәлжьр, мирке мьшкано,
Ви мьшки ә'мбар қәлжьр, аг'е элано.
Ви мьшки бьгьрн биньн, мирке мьшкано,

Ви мышки быгрян биһин, аг'е элано.
Текнэ коде бьвнэ оде, мирке мышкано,
Текнэ кэв'и п'ара дэфчи, мирке мышкано.
Р'увийа дьреж, п'ара дэнгбеж, мирке мышкано.
Р'увийа дьреж, п'ара дэнгбеж, аг'е элано.

Нышкева дэнге дэфе һат, дәри вэбу, букэ ль пешие бу,
алие р'асте бэрбук бу, алие ч'эпе жи бэрбук бу. Зине анин
кьрьнэ дәсте зэ'ве у говэнд гэр'ийа...

Дэфчи һаршар незикки буке у зэ'ве дьбу, т'эqlа ль дэфе
дхьст, паше чомахе дэфе дьбьр сэр сәре буке у зэ'ве бьльнд
дькьр, у бь дэнгәки зиз дьгот:

— Шабаш, шабаш, шабаш....

Һ'этани сьвэ сафи бу, говэнд оса дьгэр'ийа...

Се р'ож у се шэва дэ'wәта Зине у Һ'әсэн кьрьн....

Пәй дэ'wәтер'а мәнәк дәрбаз бу. Зине у Һ'әсэн жь һәв
т'ер нәдьбун. Сьвәке тә'ве ида дабу, Зине нав мале т'әмьз дь-
кьр, машинәке ажотә бәр дәре ван. Зине ль п'әнщәрер'а ле
нһер'и дит, жь машина, „Москвич“ Щьмо дәрк'әт. Әw жь ша-
буна бәзи пешийа wида чу, гот:

— Wәй, тө сәр ч'ә'ва һати, Щьмо щан, тә чь гьлие т'әзә
анийә?

— Qә тыште т'әзә т'өнә, Зине. Гөнд гьшк славе тә дькә..

— Гәло, дьвәк, диса гьлие хьрав дьвежьн?

— На, wәлә, гьшк һәр қәнщийа тә гьлидькьн. Зине, Сәр-
тиб бе тә дәстбь гһнадьруне накә. Әwi әз шандьмә пәй тә, wә-
рә, әм һәр'ьн...

Зине бь к'ән гот:

— Бьра Сәртиб архайинбә, льнгәки мьне ль вьрбә, льнгә-
ки мьне we ль вьрбә...

У р'уньшт, автоа Щьмо чу.

С Э Р Э Ш Э М

	Р'уе
1. Бэрбанг	3
2. Жийина бэхтэвар (к'т'еба э'wльн)	151
3. Н'оло	384

Institut kurde de Paris

ՅՐԲԵ ՇԱՄԻԼՈՎ

(ՅՐԲԵ ՇՄՈ)

ՐԷԴԱԿՏՈՐ — ՄԻՐՈԵ ԾՏԵԸ
ՇՅԿԼԿ՛ԵՄ — Գ. Ա. ԴԱՍՊԱՐԻԱՆ
ՐԷԴԱԿՏՈՐԵ ԵԸԸՈՎՅԵՒՆԵ — Ա. ԴԱՍՊԱՐԻԱՆ
ՐԷԴԱԿՏՈՐԵ ԵԿՆԻԿԻԵ — Օ. ՍՆԻԿԻԱՆ
ԿՈՐԵԿՏՈՐԵ ԿՈՆՏՐՈԼ — ԼԵԴ՛ԻՓԵ ԾՄԵՐ

Institut kurde de Paris

Դ՛ԵՄԵՅ — 736.

ՎՓ. 07020.

ԿԻՐՅՈՒՄ — 1000

ԲՈՆԱ ՆՅՐԿԵՐՅՈՒՆԵ ԴԱԿՆԵ Դ՛ԵՍԼԻՄԿԵՐՅՈՒՆԵ 6/V 1968 Տ.

ԲՈՆԱ ԿՈՒՐԿԵՐՅՈՒՆԵ ԴԱԿՆԵ ԳՈԼԿԵՐՅՈՒՆԵ 31/III 1969 Տ.

Կ՛ԱԴ՛ԵՅ № 2 60X90¹/₁₆ ԲՅԼԵ ԴՅՐԵՐԵ 31,0

ԲՅԼԵ ՄՅՆԳՆԵ 35,75

ԳԻՄԵՏ 1Մ. 11Կ.

ԵՐԵՎԱՆ. ԿՈՒՐԿԱՆԱ ՆՅՐԿԵՐՅՈՒՆԵ ԿՄ ԿԿ ԾՐՄՆԻՍՏԱՆԵ
ՏՈԳՈԳԱ ԻՏԱԿԱԿԻԱՆ № 28.

Institut kurde de Paris